

G. 14290

60.54 233
2001

శ్రీః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

కూరత్తాశ్వానరుళిచ్చెయ్త

య మ క ర త్నా క ర మ్.

సవ్యాఖ్యానమ్.

(:::)

తర్క తీర్థరాన శ్రీమాన్-శివ శైవరమాన్ శోవిత్

మాడభూషి - రామానుజాచార్యరాయమ్, బి.

జంధ్యాల - సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిలు అవర్కళాలుమ్.

శ్రీమాన్-కరాలపాటి-అభ్యుదయ్య అవర్కళాలుమ్,

పరిశోధిపిక్క-పుట్టు,

—o—

శ్రీవైష్ణవగ్రంథ ముద్రాపక సభైయారాల్

శ్రీపరాబ్జుళ తిరువవతారాది ౫౦౦౩-వకు సంవత్సరమాన

పరాభవ సంవత్సర త్రిత్

—•••—

చెన్నపట్టణమ్

ప్రెసిడెన్సి ముద్రాక్షర శాలై నుల్

అచ్చిట్టు ప్రచురమ్ శైవ్యపుట్టు.

విజయ తేరరామ్.

శ్రీరామ గ్రంథ ముద్రాపక సభ (లిమిటెడ్),

ఈ సభలో తెనుగులిపిలో నచ్చువేసిన గ్రంథములు.

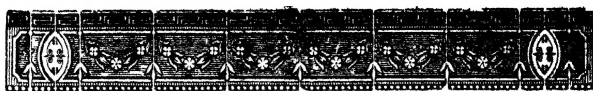
	—०౧౨౩౪౫—	రూ. అ.
తనిస్కోకమ్ సవ్యాఖ్యానము ప్రతిపదతాత్పర్యసహితము.	... 3	౪
భారతాదితనిస్కోకమ్ ,, ,,	... ౦	౫
రామచరమస్కోకమ్ ,,	... ౦	3
దుష్కురస్కోకటిప్పణి	... ౦	౫
శాన్డీల్గవిశిష్ట పరమధర్మశాస్త్రము తాత్పర్యసహితము	... ౧	౨
ముతేల తిరువంద్దాతి సవ్యాఖ్యానము ఆరుమ్బుద ప్రతిపదసహితము	... ౧	3
ఇరజ్డామతిరువంద్దాతి ,, ,,	... ౦	౧౨
మూఱ్ఛామతిరువంద్దాతి ,, ,,	... ౦	౧౨
నాన్నుకన్ తిరువంద్దాతి ,, ,,	... ౦	౧౪
తిరువిరుత్తమ్ వ్యాఖ్యానద్వయసహితము ఉరై ప్రతిపద తాత్పర్యసహితము.	... ౪	౮
తిరువాళిరియమ్ సవ్యాఖ్యానము ఆరుమ్బుద సహితము-ప్రతిపద తాత్పర్యసహితము	... ౦	E
"పెరియతిరువంద్దాతి ,, ఆరుమ్బుద ప్రతిపదసహితము	... ౦	౧౪
తిరువెక్కుమాన్ శీరుక్కై ,, ,,	... ౦	౪
శిలియతిరుమడల్ ,, ,,	... ౦	F
"పెరియతిరుమడల్ ,, ,,	... ౦	౧౫
ఇరామానుశనూన్ నిందాతి ,, ,,	3	౮
క్రీంచనధూషణమ్ ,,	3	F
శ్రీనివాళబార్థ విచారమ్	... ౦	౪
ప్రపత్త్యనుపాయత్వవిచారమ్	... ౦	౧
నానుమాత్తా భావ్యమ్.	... ౦	౪
యమకరత్నాకరమ్.	౫	E

ఈ గ్రంథములు మట్టకాకితములలో సగమువెలకు నివ్వబడును.

క్రితపనధూమణిము సీసభ చందాదారులచే శిషార్హుచేయబడువారికిమాత్రములి
క్కాటించుటకు గ్లాసు రూ. ౧-౦-౦ చొప్పునను రప్ప రూ. ౧-౦-౦ చొప్పున
నిర్దేశించును. ఇట్లు

కరాలపాటి - ఆత్మారయ్య.

కార్యదర్శి, ధనాధికారి.

శ్రీమతే రామానుజాయనమః.

శ్రీవైష్ణవగ్రంథముద్రాక్షరపథ (లిమిటెడు.)

యమకరత్నాకరము.

ఈ గ్రంథము

ప్రసాదించినవాగు జ్ఞానాధికులైన చునన్ద్రాస్వామిగారులొక్కఁడై :

కూరత్తాశ్లోక.

ఇదిగఁగఁగలుఁలని. వీని లోణమణ్ణలమునందు బ్రహ్మశేషములో కూరము? దివ్యక్షేత్రమునందు కలియుగాది గఁగఁగ వైష్ణవసౌమ్యదంపతీరము పుష్కళిష్ఠ గురువారము హస్తనక్షత్రమునందవతరించిరి. కీరతిఁ జూడఁ దామోదరులు. తల్లిగ పెరుజేవి నాయఁగారు. వీరిది చిహ్నమటలము. కూరకొది.

శ్లో. అపస్తంబనూత్రము. వీరి కూరము.

కృష్ణందారసనామయస్థినిశేషము. వీరి శ్రీరామునిఁ

ములు-కూర్కయ. లు, సూర్యాధిపులు, కూర

లు, శ్రీవక్తాకుర్కయ. శ్రీవక్తామిత్రులు

మృగాలు. వీరితిరుగు, మాలు-భట్ట

సాపకమైన యతిరాక్షి. లలవాగు

న్నసలము-నన్నుమాళ్ళసన్న

సాదించిరి. యతిరాజులవాలు భి

గించిరి. వీరినర్పినిగ్రహమున

స్తవము, (3) అతీమామృదు

(౬) యమకరత్నాకరవాక్యశ్లో

విజయము. వీరు తిరుమన్నాన

కుడము అభిషేకముదము వృ

రాజులవాటికి పదిత్రస్థాన.

యమక రత్నాకరము.

వీరకూటపురుషులు, వీరి కేడుతరములనఱకు శాపానుగ్రహసామర్థ్యముండునట్లు నందెరుమాళ్ళనుగ్రహించిరి. వీరికివ్యులు-పితృపితృయాత్మాత్, తిరువరబ్బతముత నార్, నాలూరాన్ మొదలగువారు. వీరు గంగా సంవత్సరములు ఈలింబిభూతి యందు వేంచేసియుండిరి.

యతిరాజులవారికి సామాన్యకాస్త్రము చెప్పిచ్చిన యాదవప్రకాశులు, చక్రా జ్ఞానమునకును బ్రహ్మమునగుణమునుటకును సారాయణవరత్వమునకును శాస్త్రము నందుబ్రహ్మణములు లేవని చెప్పి గూరత్తాత్మాను శ్రుతిస్మృతితిహాసపురాణములం దు శతసహస్రప్రమాణవర్షములు కుగించి యాయాదవప్రకాశుల నొప్పించి యతి రాజులవారి తిరువడికకునందాశ్రయించునట్లు చేసిరి.

యతిరాజులు వ్యాసమూత్రములకు శ్రీభూవ్యము రచియింపఁదలచి శారదా పీఠమునందుండు భోధాయనవృత్తియుండినయెడల ననుకూలముగానుండునని శార వాపీఠమునకు వేంచేసి తమశ్రీమూర్తులచే సరస్వతినీపెప్పించి వలసినగ్రంథ యునుగైకొని వేంచేయుచుండ నక్కడుండువారాగ్రంథమును గానక వీరిని వెంబ

నానా గమన నాగ్రంథమును దీసికొనివెళ్ళిరి. అంతట యతిరాజుల

నికొఱకుఁజింతయేల? దాసుఁడురాత్రులయ్యలము

ఇంక నెప్పుడునియమించినను నొకయతీసినయెడల

త్వానుసానిండ్ల వీరియేభవంజుఁడైపెను. తత్త్వి

యము చెప్పచుండె నాదూతలు శ్రీరిం

ల మారకుండు” ని సంగతిని కూరణ్ణ

ండ “జీడ ఁడకమండలువులనెత్తి

సానిం ఁకఁజలిసి వారునువెంబడిం

గనికంబెను బరవస్తువులేదని వ్రాసి

మన్నారాయణుడే సర్వస్వాత్మ

ముల నొసఁగువాఁడు, అతనియా

నికిని అతని యబ్బయైన బ్రహ్మకు

వాని శ్రీపాదతీర్థమును దుద్రుఁ

రితివుండెయిండ్ వానిని నేనె

నొకఁడెప్పు వాతఁడు కోప

యమక రత్నాకరము.

గించి, ఈయకటవికటపువాటలు నాయొద్దఁ జెప్పవలదు “నాయొజ్జ ప్రకారమున
ప్రమువ్రాయు” మని నిర్బంధించెను. పిమ్మట కూరత్తావ్వాను “శివమునకంటె ద్రో
ణము పెద్దది” (యనఁగా గుంచమునకంటె తూము పెద్దది) యని పరిహాసముగ వ్రా
సిరి అంతట నాదుర్భాగము మిగులఁగఁపగించివారిద్దరి నేత్రములు పెరికివేయుఁడని
తనమాతల కాజ్ఞాపించెను. అంతట మహాపాష్యైవనియ్యజూచినకన్నులతో నింక
నేనెట్లు నాయుచార్యుని నేవీంతునని కూరత్తావ్వానే తనకన్నులను పెరికివేసిరి.

పిమ్మట గాయలు నెడలి శ్రీరంగమునకు వేంచేయ నక్కడిచ్చారపాలకులు
వారినడ్డగింప నందునఁగారణమేమని కూరత్తావ్వానకుగ, చోళరాజు యతిరాజుల
వారికి విరోధము చేయయత్నింప వారెక్కడకో వెల్లిరి. పిమ్మట రంగునియర్చకులును
ధర్మకర్తలును క్షిప్రము మొగలగు నుద్యోగములును చేరి యాలోచించి యా యతి
రాజులవారికొకట రాజుతోమనము విరోధపడ నేల? మనమీఁద రాజునకుఁగోపము
లేనే; యతిరాజులను వారి సంబంధులను నాదిరించుటవలనఁగదా మనమీఁద రాజున
కుఁగోపము పుట్టుచున్నది, ఇది మనకేల? యని తీర్చినించుకొని యింక యతిరాజుల
వారిసంబంధులను ప్రప్రకారములలోన విడువవద్దని మాకు సుత్తరపు చేసిరి
గాన మీకు యతిరాజులవారి సంబంధము లేనియెడల సుఖముగాలోపలికి వెల్లి రంగ
ని నేవీంపవచ్చుననిద్వారపాలకులు చెప్పిరి. “మీరఁగని నేవమాకు లేకపోయినను బెద్ద
ది కాదు నేనుగట్టిగ యతిరాజులవారిసంబంధుఁడనే” యని కూరత్తావ్వాను బదులు
చెప్పి యతిరాజులవారికెక్కడికి వేంచేసికో తెలియకున్నదని మిక్కిలి చింతపడి
ఉకుటుంబముగ వృషభాద్రియ నెడు తిరుమాలిరుంజోలైకువేంచేసి యతిరాజులవారి
నేవయు శ్రీరంగవాసమును శీఘ్రముగాఘటించునట్లు కృపఁజేయుఁడని కళ్ళబ్రకరిని
బ్రాధించియు శ్రీస్తవము మొదలగు రస్తోత్రములను జేసి సుఖముగనుండిరి.

వీరికి నేత్రోత్పాటనము కలిగినసంగతిని యతిరాజులవారువిని మిక్కిలి
భేదించి వీరిదుఃఖోపశమసార్థముపంపిన నారాయణార్చనవల్ల యతిరాజులవారు
సుఖముగఁ దిరునారాయణపురమునందు వేంచేసియున్నారనివిని కూరత్తావ్వాను
మహానందిభరితులైరి.

పిమ్మట నానాట నాదుర్భాగఁడైన క్రిమికంతుఁడు భగవద్భాగవతావచార
ముల నిధికముగాఁజేయవారంభింప నశక్తి కల్గుఁడోర్వక వానిగొంతులో పుండుపుట్టి
చిచ్చునట్లుచేసెను. ఈ కుభవవర్తమానము యతిరాజులవారువిని శివ్యబృందముతో
తముగ శ్రీరంగమునకువేంచేయ నావృతాంధమున, కూరత్తావ్వానుకలిగి నాదుర్భా

తీరంగమునకు వేంచేయ యతిరాజులవారు గా ధానింగనముజేసికొని “నన్నుర్చివి
 తులైన మీకు నీయాపదయెట్లువచ్చె” నని దుఃఖించిరి. “స్వామీ! మీతిరునకివా
 శ్రయింపకమునుపు శ్రీవైష్ణవుల తిరుమఱియడలమునందుకాంచుదున్నది
 మణికాప్పనువాని నేను పరిహాసింపితిని, ఆవాసునలన నాకు నీ గుడ్డతనము
 సంభవించె” నని చెప్పిరి “మహాకుండైన నీకొక్కకావాపము? నా పాపమున
 ల్లచేయిదికలిగింది, ఇప్పుడు నీవు కలచివరుదుకేవలించి నరికిపమునన స్త్రా
 ముజేసినయెడల నీకు నేమిములుతరుగవచ్చుగాన నా పకారముచయు” ము
 యతిరాజులవారు నిర్బంధించిరి “మట్ట కూరత్తాత్పాను పరిమళంబునమున
 నందుకావరుదుకా ప్రసన్నుడై “గాస్తాత్పానుచే నేనుగలములుజేనెత్తి, గిం
 గావలసినవగుములువేళము, ఇచ్చు” ననెను. అమకిపకారముజేసిన నామారా
 ననవానికి పరమపదలొన్నని వగుమరికా తమకు నేత్రములమృతియడగరైగ
 ఈవృత్తాంతము యతిరాజులవారికిని దుఃఖాకాంక్షుల కూర్తాత్పానువారికిని
 పగింయితిని వగుదునితో గడమాపి కూర్తాత్పాను నేత్రములమృతియడగరైగ
 అంతట వారికి నేత్రపాటవము ముందుకంతెడకు గానంబు

కొంతకాలమునకుఁబట్టి నొంటరిగారంగిని విన్నదికొయ్యికి ముగించు
 సింపిరి అందుకు రంగి నాకుఁడు మిక్కిలిసంతసిల్లి “ఏదెవరము వేడు”మనిచె
 పెను. “స్వామీ! తమకటాక్షముచల్ల నాకేమియుఁగల తల్లిదు నే నేమింబుగదు”
 నని కూరత్తాత్పానుచెప్పెరి. “అట్లుకాదు; ఏదైన నెఱిగింపితింలయు” అనికావరి
 తీరంగఁకునిర్బంధించెను. “అట్లైన నిప్పుడే నాకు పరిమళంబొంగవలయు”ని
 ప్రార్థించిరి “నీకేకాదు, నీనెంబంధిసంబంధి పర్యంతము నిశ్చయముగ పరిమళమ
 మిచ్చితి”నని రంగఁడుచెప్పెను. ఈవృత్తాంతమును యతిరాజులవారువిని “అకార్య
 జ్ఞులలంఘించితిరుమంత్రమును భూరిదానముజేసినందుచే నాకుపరిమళపదము లేద
 నుకొంటిని, ఇప్పుడు కూరత్తాత్పాను సంబంధులకు మోక్షమిచ్చెదనని రంగఁడుసం
 దున నాకు కూరత్తాత్పానుతో నాచార్యసంబంధమున్నదిగాన నాకును పరిమళప
 మువచ్చు”నని నిశ్చయించి తమతిరుపరియట్లము వెగరువేసి మహానందముతో గం
 తులువేసిరి. పిమ్మట కూరత్తాత్పానునొద్దకు యతిరాజులవారు వేంచేసి “నన్ను పదలిహా
 వుటకు నీకట్లుమనసువచ్చె? ఇట్టి సాహసమైనకార్యముచేయవచ్చునా”యని పరి
 పరిధముల పరితపించిరి. “స్వామీ నేను ముందుగవెల్లి మీరుపరమపదమునకు వేం
 ననప్పుడెదుర్కొనియెద ఇందుకేలచింతించెద” నని కూరత్తాత్పాను సాదిం

చిరి. పిమ్మటవారికర్ణమునందు యతిరాజులవారు ద్వయోచ్ఛారణమును జేసిరి. “అంతి
మస్సృతిపనిలేదని పలుమాఱుపలికియిప్పుడేల అంత్యకాలమందుపడేశించి” రని శిష్యు
లకు సంభాషణబాడెను. “ఇప్పుడు ద్వయోచ్ఛారణము జేసినది అంతిమస్సృతి
కొఱకుఁగాదు భోగాన్ధ” మనిపాదించిరి. పిమ్మట యతిరాజులవారి శ్రీపాదతీర్థమును
స్వీకరించివారివిషయముగ “యోనిత్యమమృత” యను తినియను పాదించిరి. యతిరాజు
లవారు వారిని విడువఁజాలక దుఃఖించుచుండఁ గాలాతీతమాయెను. మరమునకువేం
చేయు” డని కూరత్తాత్మానుపురిగొల్పియు నడచుటకుఁ గాల్గరాక యడుగొక యా
మడయై నిమిషమునకొక కూరి తింగితిరిగినామయి బహుకష్టపడె యతిరాజులవారు
తమమరమునకుఁ జేరిరి. ఇట్లు తమనూచ్యులనుబంసి తమకొమాఁగలకును దేవులకును
“రంగఁడేదైనయు యతిరాజులవారే ఆచార్యులు నైష్టవులే ప్రాప్తులు” అని
హితోక్తులనుపడేశించి తమవిమృశ్యైన పిళ్ళపిళ్ళెయ్యాత్మాత్ తొడయందు శిరస్సు
నుంచి తమ దేవులతోడయందు తిరువడికలించి యనానూసముగ పరమపదించిరి.

ఆక్షణంబే యతిరాజులవారువేంచేసి వారితొమ్మహారులనూరడించి చరమ
క్రియలుపక్రమించిరి. ఘట్టాలు నారాగూఢానువాకయుచేఁ జుమశరీరమునకుఁదిరు
మంజనమునమర్చించి, ద్వైపయోర్ధ్వపుష్కరములను బెట్టి, శ్రీహర్షపరిపాలనంబొనర్చి
బ్రహ్మమేధ సంస్కారంబుచేసి తిక్కినత్రాధికర్తములన్నియు యథావిధిగాసలిపి
సంగ్రహించెనదివషయమందు తిరువాయ్మొత్తోడగ్గి అతివిభవముగ తిరువధ్యయన
ముజరిపించి. సంభావనతదీగూరాధనాదులచే శ్రీవైష్ణవులను సంతోషపఱచి కృ
తార్థులైరి. ఈకూర్తాత్మానుయొక్క యీ పరమపవిత్రచరిత్రమును చదివినవారును
వినినవారును “ఏవంకూరప శేషరీత్ర మమలంసంపత్కరంజ్ఞానదం । సర్వే సామఘ
నాశనంభవహరం మోక్షప్రదంధిమతాప్తా మౌళ్యన్యంపితంతి సామ్యహృదయాస్స
మృజ్జహాభక్తిస్తేగచ్ఛంతి పరంపదం ప్రవిమలం విష్ణోర్ధ్రీవం కాశ్వతీమ్” అను
నట్లు ఈలోకమునందుండువఱకు వెమ్మదిగనుండి సకలసుఖముల ననుభవించి పిమ్మట
తాశ్వతీమైన పరమపదమునుబొంది నిత్యనిరవధ్యనిరుపమనిరతిశయసుఖము ననుభ
వించును.

ఇట్లు

శ్రీమత్తిరుమలకాండూరు శరణాపరంగార్యవర్య

పదపబ్బజపజ్జరా నమఃదైన

కరాలవాటి ఆశ్వార్యుని

నాం నిత్యం ప్రాప్తుం శక్యః. ఏవంభూతో యస్తం ప్రసన్నత ఆసమితి పూర్వేణ సంబంధః. “ఏయ” ఇతి నేదమ్ (౧) “ఇత్ గతౌ” ఇత్యస్య రూపమ్. ఇత్య ఇతి హిత ప్రభవితన్యమ్, ఇదన్తు (౨) “ఈజ్ గతౌ” ఇత్యస్య రూపమ్. ఉక్తం హి నృత్తికారేణ (౩) “ఈజవతద్రూపమ్” ఇతి. ౨॥

తా.—నిష్కపటియై, యపరిచ్ఛిన్నమహిమగలవాడై, గొప్పవాడై, శ్రీ భూదేవులకు వల్ల భుండై, భక్తజనసంసేవ్యుడైన సర్వేశ్వరు నాశ్రయించితిని.

మూ॥ యోగీయతః కిరోజో వేదా న్తేనామయన్నియత్యపదమ్॥

యోగీయతః కిరోజో వేదా న్తేనామయన్నియత్యపదమ్॥ ౩॥

ప-వి॥ యః, అగీయత, కీర , అ , వేదాన్తే, అనామయమ్, నియత్య, పదమ్, యోగీ, యతః, కిరః, వేద, అన్తే, నామ, యత్ , నియత్యపదమ్.

వ్యా॥ (యోగీతి) కీరః-ధైర్యగుణయుక్తిః, అజః-జన్మాదిరహితః, వేదాన్తే - ఉపనిషది, నియత్య - నియమం కృత్వా, అనన్యనాధారణ త్వేన, అనామయం పదమగీయత. కిచ్చ-యత్ ఓజః, నియత్యపదమ్-స్వతంత్రమ్, యతః-స్థిరప్రజ్ఞానాత్, యోగీ, అన్తే - యోగనిష్పత్తౌ సత్యామ్, వేదనామ జానాతికీల. అస్యాసి పూర్వేణ సంబంధః. నియత్యేతి యమేర్ని పూర్వత్వాత్ ల్యబాదేశః (౪) “వాల్యసి” ఇత్యనునాసికలోపః. “(౫) హ్రస్వస్యపిత్తికృత్తితుక్” వేదేతి (౬) “విదోలటోన” ఇతి లట.

తా.—వేదాన్తము లేవనిని నిరుపవస్థానముని చెప్పుచున్నవో, యోగులు జలేంద్రియులై చిరకాలము ధ్యానించి యెవనిని దలసికొనుచున్నారో, అట్టి సర్వేశ్వరుని నాశ్రయించితిని.

(౧) అదాది. ౩౪. పరస్తే-సక-అని.

(౨) దివాది. ౩౭. ఆత్మ. సక. అని.

(౩) కాశికావృత్తి.

(౪) హానికామ్య. ౪. ౩౫.

(౫) హాని. మా. ౨. ౧. ౭౧.

(౬) హాని. మా. ౩. ౪. ౪౩.

మూ॥ అభిగుమ్భమాస్వాద్యామభియామనవామహైమాజ్ఞామ్ ।

అభిగుమ్భమాస్వాద్యామభియామనవామహైమాజ్ఞామ్ ।

ప-వి॥ అభిగుమ్, భామాను, ఆద్యామ్, అభియా, మనవామహై, మామ్, గామ్, అభిగుమ్భము, ఆస్వాద్యామ్, అభియామ, నవామ, హైమాజ్ఞామ్.

వ్యా॥ (అభీతి) అనేన భగవతీం శ్రియమాశ్రిత్య అభిలషితా మాశిషమాశాస్త్రహే. అభిగుమ్ - అభిగతప్రభామ్, భామాస్వాద్యామ్ - స్త్రీస్వాద్యామ్ - ఉక్తంహి భగవతాపరాశరేణ (౧) “దేవతి ర్యజ్ఞనుష్యేషు పున్నామాభగవాన్ హరిః । స్త్రీనామ్ని శ్రీశ్చ విజ్ఞేయీ నానయో ర్విద్యతే పరమ్” ఇతి. ఈదృశీంమామ్ - శ్రియమ్, అభియా-భయాభావేన, యుక్తః, నిర్భయావయం మనవామహై - అనగచ్ఛేమ. కిచ్చ-తాంప్రతి గామ్- వాచమ్, అభిగుమ్భామ-బద్ధి నూమేతి. కీదృశీమ్ - ఆస్వాద్యామ్ - సర్వజనభోగ్యామ్, కిచ్చ- తాంశ్రియం అభియీమ - ప్రాప్నుయామ ; కిచ్చ- తామేవ నవామ-స్తువామ ; కీదృశీమ్ - హైమాజ్ఞామ్ - హేమవికారసదృశా క్షీమ్, విద్యుత్ప్రభామిత్వార్థః. (అభిగుమితి) అభిగతాః గానః - తేజాంసి యయేతి విగ్రహ్యా (౨) “ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యవా” ఇతి బహువ్రీహీః (౩) “గోస్త్రీయోరుపసర్దనస్య” ఇతిహ్రస్వత్వమ్. “మనవామహై” ఇత్యేతత్ మనుతే ర్గోడుత్తిమబహువచనమ్. ఆడాగమజీద్యద్భావౌ. అభిగుమ్భామేతి - (౪) “గుమ్భగ్రాణే” నవామేతి - (౫) “ఋస్తుతౌ” ఆదాదిత్వాచ్చపోలుక్. ఆడాగమపిద్యద్భావౌ. ర॥

తా.—స్వర్ణమునలె దేదీప్యమానమైన దివ్యవిగ్రహముగలదై, స్త్రీలలో ను

(౧) శ్రీవిష్ణుపు. ౧-౯-౩౫.

(౨) వార్తిక. ౨. అ. ౨. పా.

(౩) పాణి. నూ. ౧. ౨. ౪౮.

(౪) కుదాది. ౩౭. పర. సక. కేట్.

(౫) అదాది. ౨౫. పర. సక. కేట్.

త్తముర్తాలైన శ్రీదేవిని మనోవాక్కాయములచే మనమాశ్రయించెడిము.

అవ. — ఏవంస్యననుస్కృతం పరమపురుషం సమాశ్రయితుం
పరాన్వృతివిధీయతే త్రిభిరుత్తరైశ్శ్లోకైః.

మూ॥ భీమోక్షదాన్తికారణమామనతామానయధ్వమనునీత్యా

భీమోక్షదాన్తికారణమామనతామానయధ్వమనునీత్యా॥

ప-వి॥ భీమోక్షదాన్తికారణమ్, ఆమనతాః, మానయధ్వమ్, అనునీత్యా, భీ
మోక్షదాన్తికారణమ్, ఆమనత, అమా, నయధ్వమ్, అను, నీత్యా.

వ్యా॥ (భీమేతి) (భీమోక్షదాన్తికారణమ్) భీమానామ్-లోకస్య
భయసోతూనామ్, ఉత్థామ్-వృషభరూపాశా మనురానామ్, దాస్తేః-
దణ్డస్య వధరూపస్య, కారణభూతం పరమపురుషమ్, ఆమనతాః-ప్ర
ణతాః భూత్వా, యూయనునునీత్యా - అనునసాన, స్మృత్యాత్మకేన,
మానయధ్వమ్-పూజయధ్వమ్. (భీమోక్షదాన్తికారణమ్) భీః-భయమ్,
మోక్షః-మోచనమ్, భియోమోక్షం దాతీతి భీమోక్షిమ్; అన్తి
కారణమ్ - సమీపస్థాప్తి, భీమోక్షిణిమన్తికారణం యస్యసతిథో క్తిః.
తంపరమపురుషమ్ ఆమనతి - అభ్యస్యతి; తన్నామాన్యేవాశీఘ్రం,
(అమానయధ్వమనునీత్యా) అను-పశ్చాత్ నీత్యైవమా-సదాచారేణ
సహ, నయధ్వమ్, ఆచారేణ పరమపురుషసమాశ్రయశాత్మకేన సహై
వాఽఽత్మానంసయధ్వమిత్యర్థః.

౫॥

తా. — నప్పిన్నపిరాట్టికొఱకై పండియమై పెట్టినవృషభములను జంపినవాఁ
డును, ఆక్రితుల భయమును దీర్చువాఁడైన శ్రీకృష్ణునిస్తుతించి యారాధించి యా
శ్రయించుఁడి.

మూ॥ యోజ్యేష్ఠోవిధిరమరప్రజతస్తుతమాద్యతానితామరసమితమ్ ।

జనయస్తమ్మధుమధనంప్రజతస్తుతమాద్యతానితామరిసమితమ్ ॥

ప-వి॥ యః, జ్యేష్ఠః, విధిః, అమరప్రజతిః, తు, తమ్, ఆద్యతానితామర
సమితమ్, జనయస్తమ్, మధుమధనమ్, ప్రజత, స్తుత, మాద్యతి, అనిత, అమర
సమితమ్.

వ్యా॥ (యోజ్యేష్ఠఇతి) అమరప్రజతః-దేవసమూహాత్, శ్చ్య
ష్ఠః-ప్రశస్యతమః, వృద్ధతమోవా, యోవిధిః-బ్రహ్మ, తుశబ్దోఽపిధేవే
భ్యోబ్రహ్మణాఽధిక్యమేవ భూయిష్ఠం ద్యోతయతి. తమ్-బ్రహ్మణమ్, (ఆ
న్యతానితామరసమితమ్) ఆద్యేన-జగదాదిభూతేన, తానినా-విస్తారిణా,
భగవత్స్వనాభి సముజ్జేన, తామరిసేన, మితమ్ - పరిచ్ఛిన్నమ్, తద
స్వర్గర్షిసన్, జనయన్, - కల్పేకల్ప ఉత్పాదయన్తమ్, (అమరస
మితమ్) అమరైః - మరణజన్మహితైః నిత్యసిద్ధైః, స్వపరిచరణైక
భాగైర్విష్వక్సేనన్తేన సేయప్రభృతిభిః (౧) “తద్విష్ణోఃపరమంపదంసదా
పశ్యన్తిసూరయః” ఇతివచనానగతైః, సమితమ్ - నిత్యసజ్జతమ్, మ
ధుమగ్నసన్, వ్రజతి - ప్రాప్నుతి. యుయంస్తుతి - స్తవనఙ్కురుత,
తేనచ మాద్యత- మదింలభధ్వమ్, అనితి-తిదాశ్రయణేన ప్రాణణమ్-
ఉజ్జీవనం లభధ్వమితిర్థః. సంసారాగ్నిదిగ్ధానాంహిభగవత్ప్రాప్తిరుజ్జీ
వనహేతుః. మాద్యతేతి (౨) “శమామహ్తానాం దీర్ఘశ్శ్యని” ఇతి నిత్యం
దీర్ఘః. అనితేతి (౩) “అనప్రాణనే” ఇతిస్వాధ్ధాన్లోక్త్యధ్యమపురుష
బహువచనమ్. (౪) “రుదాగిభ్యస్సార్వభౌకే” ఇతీ డాగమః. ౬॥

తా.—౬ భక్తూరా! దేవతలలో గొప్పవాడైన బ్రహ్మను దననాభికమల
మందుఁ బుట్టించినవాడగుచు, నిత్యసూరిసేవ్యుడగుచు నైన సర్వేశ్వరునిబొంది స్తుతిం
చి యంతోషముచే నుజ్జీవిండుఁడి.

మూ॥ సురతరనేహతహయరథనరకరిపుష్కమృశేతారమ్ ।

జితవస్త్రమాజిభూమానరకరిపుష్కమృశేతారమ్ ॥

౭॥

(౧) నారాయణనూక్తమ్.

(౨) పాణి. మా. ౩. ౩. ౭౪.

(౩) అదాది. ౨౦. పర. అక. సేట్.

(౪) పాణి. మా. ౭. ౨. ౭౪.

త్తికా వ్యభృతే. గ్రస్యమానా భక్ష్యమానా, వినాశ్యమానా,
 మాయాయన్యాన్సాతఘోక్తా. పరాఙ్ముఖమునిసంశ్రయణేన తద్భవే
 న కుపితావిద్యా భవిష్యతీత్యర్థః. బుద్ధేః పరాంతత్పరిభక్తిం యా
 యాః, కుశాగ్రస్యమానమ్-కుశాగ్రస్వగూఢమ్ ఆయాపి. గూఢానా
 ఇతి మధ్యమైకవచనమ్ హిశబ్దోహేతౌ ౯॥

తా.—బుద్ధి 'శీవునమ్నాహ్నార్థి' సాశ్రయించినయెడల శీయజ్ఞానములు నిలఁ
 గఁ దీక్షబుద్ధియగుదువుగాన వారియందుభ కిఁజేయుము

మూ॥ భూయా న్మమస్కృతిః నా వరణీయా యామునాశ్యేణ ।

సమనుస్రియాస్త చ గతిం వరణీయా యామునాశ్యేణ ॥౧౦॥

ప వి॥ భూయాత్ సమస్కృతిః, అసా, అరణీయా, యామునాశ్యేణ, స
 మనుస్రియాస్త, చ, గతిమ్, వరణీయా, యా, అమునా, ఆశ్యేణ

వ్యా॥ (భూయాదితి) అసా-మయా కృతా సమస్కృతిః, యాము
 నాశ్యేణ - యాముననామధేయేన ఆశ్యేణ అస్తత్సామివా భ
 గవతాయతివ శ్యేణ, అరణీయా - ఆత్మసంబంధితయా ప్రాపణీయా, విష
 యికార్యా భూయాత్. కిచ్చ-అమునా-యామునాభ్యేన, ఆశ్యేణ-
 పణ్డితేన, వరణీయా-భజనీయా, యాగతిః, తా, గతిం సమనుస్రియా
 స్త-సమ్యగనుసరామ యేనహి మార్గేణ పరిమగతి మసాప్రాప్నోతి,
 తంమార్గంనయమప్యనుస ర్తుంసమర్థా భూయాస్తీత్యర్థః. అరణీయేతి
 (౧)“ఋగతౌ”(౨)“తవ్యత్తవ్యాసీయరః” ఇత్యసీయర్ ప్రత్యయః-అర్య
 శబ్దః (౩)“అర్యస్సామివై శ్యయోః” ఇతి స్వామివచనో వ్యుత్పాదితః.
 సమనుస్రియాస్తీతి సమలనుపూర్వాత్ సర్వే రాశిలిలిజి ఉత్తమబహు

(౧) జాహోత్యాది-౧౬-పర-సక-అనిట్

(౨) పాణి-౩-౧-౯౬.

(౩) పాణి-౩-౧-౧౦౩.

వచనమ్ యానుటిక్యతే (౧) “రిజ్ శయగ్నిజ్ఞుఇతిరిజాదేశః - వరణీయేతి”

(౨) “వృజ్ సంభక్తౌ” పూర్వపదనీయర్ ప్రత్యయః. ౧౦||

తా.—ఆశ్వపందార్లను నేవించి దానిచేత, వారుపొందిన పరమపురుషార్థమైన మోక్షమునుబొంద యోగ్యులమగుదుము.

అవ.—అథాఽస్మద్గురో రామానుజమునే ర్నమస్కారః క్రియతే.

మూ॥ కుర్తో నమ స్సశిరసా వాచా రామానుజాయే హే హ |

య స్సుచరితై రతియయా వాచా రామానుజాయే హే॥౧౧॥

ప-వి॥ కుర్త్తి, నమః, సశిరసా, వాచా, రామానుజాయ, ఇహ, యః, సుచరితైః, అతియయా, ఆచారాః, మానుజాః, యే, హ.

వ్యా॥ (కుర్త్తి ఇతి) సశిరసావాచా రామానుజాఖ్యాయ భగవతే నమస్కుర్త్తిః. వాక్చిరసోగుపలక్షణత్వాత్ వాఙ్మనఃకాయైరిత్యర్థః. కీదృశాయరామానుజాయ, తదుచ్యతే; ఇహలోకేనుచరితైః-శోభనైరతికల్యాణతమైః, యథాశాస్త్రైరాచారై రతియయా-అతిక్రాంతవాన్; కానతియయా? ఆచారామానుజాయేహ - హాశబ్దః ప్రసిద్ధా-మానుజాః-మనుష్యసంబంధినః, యేఆచారాః, తానిత్యర్థః-నిస్సీమభగవద్భక్తియోగాత్పరమమనుజ దురాఘ్నాణై ర్ననోరథాతిశయైః కారితై రుత్తమభగవద్దాన*సాధనై రుత్తమై శ్చరితై ర్యుక్త ఇత్యర్థః. ౧౧॥

తా.—ఇతరమనుజుల కగోచరంబులైన నిరపధకజ్ఞానభక్త్యాది కల్యాణగుణములుగల ఉద్యేయపరమ మనోవాక్కాయములచే నాశ్రయించెదము.

అవ.—అనంతరంకవీనా మాచారమనుధావితం కవికావ్యప్రశంసావసరే అర్వాచీనానభిజ్ఞ త్సుద్రకవీననాదృత్య పరమకవీనాం ప్రత్యక్షితసరస్వతీకానాం తద్గిరామేవచ ప్రశంసాక్రియతే.

(౧) పాణి-౨-౪-౨౫.

(౨) క్ర్యాడి-౩౭-ఆత్మ-పద-సేట్

(పా) సకాదైః.

మూ॥ సర్వస్మిన్ కవిలోకే ధీవప్రాచేతసాద్యాస్తు ।

సేవ్యా తద్ధీ గీశ్వరధీవప్రాచేతసాద్యాస్తు॥ ౧౨॥

ప-వి॥ సర్వస్మిన్, కవిలోకే, అధీవ, ప్రాచేతసాద్యాః, తు, సేవ్యాతద్ధీః, ఈశ్వరధీవప్రా, చేతసా, అద్య, అస్తు.

వ్యా॥ (సర్వస్మిన్నితి) సర్వస్మిన్ కవిలోకే-సర్వకవిలోకస్య, అధీవ-ఈశ్వరాధీన, (ప్రాచేతసాద్యాః) ప్రాచేతపః-భగవాన్ వాల్మీకిః, ఆదిగ్రహణేన వ్యాసపరాశరశౌనకానయోగ్యుహ్యంతే. తుశబ్దస్తేషాంవిశేషం ద్యోతయతి. తద్ధీః-తేషాంనాణీ, అద్యసర్వలోకస్యచేతసా సేవ్యాఅస్తు. కీదృశీ? ఈశ్వరధీవప్రా-సర్వజ్ఞ స్యేశ్వరస్య బుద్ధిశేవప్రమ్-అవధిః, పరిచ్ఛేదకః, యన్యాస్సాతిభోక్తా. అథవా-ఈశ్వరధీః-ఈశ్వరవిషయజ్ఞానమ్, తదేవప్రమ్-అవధిః, యన్యాస్సాతిభోక్తా. భగవద్జ్ఞానపర్యవృత్తస్య శ్రేయోవిషయస్య జ్ఞానస్య హేతురితిర్భిః. అధీనేత్ర్యధీశబ్దస్య ప్రాచేతసాదీనా మిశ్వరత్వం ద్యోతయతః (౧) “అధీగీశ్వరే” ఇతికర్తృప్రసచనీయసంజ్ఞతా; తద్యోగాత్ కవిలోకఇత్యత్ర (౨) “యస్తావధికం యస్యచేశ్వరసచనమ్” ఇతీతితవ్యాత్పప్రమా. ౧౨॥

తా.—పరమాత్మజ్ఞానమును గలుగ జేసెడిమూర్తిలుగల వాల్మీకి వ్యాసపరాశరాదిప్రాచీనకవులను నమస్కరించుచున్నాను.

మూ॥ లభతాం రామాయణ మిహ మహనిష్య ద్దేమృజన్తానమ్ ।

యద్జ్ఞానే కవయో జన మహనిష్య ద్దేమృజన్తానమ్॥ ౧౩॥

ప-వి॥ లభతామ్, రామాయణమ్, ఇహ, మహనిష్యద్దేమ్, భజత్, మానమ్, యద్జ్ఞానే, కవయః, జనమ్, అహనిష్యన్, దేమృజన్తానమ్.

వ్యా॥ (లభతామితి) (మహనిష్యస్తంభజత్) మహః - ఉత్సవః, తస్యవిష్యద్దః - సారభూతోరసః, తంభజత్ రామాయణమ్ ఇహ

(౧) పాణి-౧-౪-౯౭.

(౨) పాణి-౨-౩-౯.

లోకే మానవ-పూజామ్, లభతామ్. కీదృశంరామాయణమ్? (యద్జ్ఞానేనతి కవయః దమ్భజన్తానం జవమహనిష్యన్) దమ్భః - ఆత్మసంభావనమ్, తజ్జనితంవేగమిత్యర్థః. యద్జ్ఞానే అహనిష్యన్ - యద్విషయ కజ్ఞానం యద్యభవిష్యత్ తతోదమ్భజన్తానం జవమహనిష్యన్; తదజ్ఞానాదేవత్విదానీం కవయ ఆత్మానం సంభావయంతౌ వర్తంత్యర్థః. అహనిష్యన్నితి (౧) "లిజ్ నిమి త్తేల్పజ్ క్రియాతిపతౌ" ఇతిల్పజ్ (౨) "ఋద్ధనోస్సే" ఇతిహం తేరిడాగమః. సనులిజ్ నిమి త్తే ల్పజ్ విసీయతే; లిజ్ నిమి త్తంచేహ హేతు హేతుమద్భావః; అత్ర యథా హేతుమతి హంతావహనిష్యన్నితిల్పజ్ ప్రయుజ్యతే, తథాయద్జ్ఞానఇతి హేతౌజానాతావః; సప్తమ్యాతునభవిత్యన్; సప్తమ్యా, విజ్ఞానస్యహానసంప్రతి హేతుత్వస్య బోధుమశక్యత్వాత్. — సచ హేతు హేతుమతోః ప్రత్యయవిధాయకేనశాస్త్రేణప్రత్యయభజనే సాహిత్యమవిధాతుం శక్యతే; వాక్యభేదప్రసక్తాత్.

౧౩॥

శా. — ఇతిరకపులయొక్క నేనేగొప్పకవియనియెడి దురభిమానమును బోగొట్టుచున్న రసవత్తరమైన శ్రీరామాయణమును లోకులు పూజింతురుగాక.

మూ॥ కః కిల లోకేత్ర శుభావహో మహాభారతా దరాదన్యః!

యత్పరిచితయో భూమానహోమహాభారతాదరాదన్యః॥

ప-వి॥ కః, కిల, లోకే, అత్ర, శుభావహః, మహాభారతాదరాత్, అన్యః, యత్పరిచితయః, భూమా, అహో, మహాభారతాః, దరాదన్యః.

వాగ్॥ (కఃకిలేతి) మహాభారతవిషయా దరాత్ - అభినివేశాత్, అన్యః, అత్రలోకే-శుభావహః-శ్రేయస్కరః, కఃకిల? నకశ్చిదిత్యర్థః. కిలేతి మహాత్వమగ్రోపలభ్యతే. కీదృశంమహాభారతమితిచేత్ - యత్పరిచిత

(౧) పాణి-౩-౩-౧౩౯.

(౨) పాణి-౭-౨-౭౦.

యః-యస్యపరిచయాః, అభ్యాసాః, అత్ర-భూమా, మహాభాః - ఉత్సవస
దృశ్యః, రతాః-ప్రీతిభాజః, దరాదన్యశ్చభవన్తి. దరః-ఉపద్రవః, దుఃఖమ్,
స అద్యతే-భక్ష్యతే, నాశ్యతే, యాభిః దరాదన్యః. కరణేల్కుట్. (౧) “టి
ష్ఠాణఞ్” ఇత్యాదినాజీవ్. అహూత్యతివిన్యయే. రతత్వం యద్యపిపురు
షధర్మః; తథాపి తదీయేషు పరిచయేషూపచర్యతే. అథవా-మహాభార
తాః - మహత్యామ్, భాసి - ప్రభాయామ్, రతాః, మహదీప్తిహేతవ
ఇత్యర్థః. అథవా - మహాభారతా ఇతిసంబోధనమ్. మహత్యాం భాసి
రతాః పురుషా ఇతి తేజస్కామాన్ పురుషాన్ సంబోధ్య తాన్ ప్ర
త్యుచ్యతే. యత్పరిచితయోదరాదన్యః, తస్య మహాభారతస్యాఽఽది
రాదన్యః కోయిష్టాకం శుభావహః-తేజస్కర ఇత్యర్థః. మహాభారతపది
స్యాఽత్రాఽసంఖ్యావచనస్య బుద్ధౌ పరిన్వృత్తే ర్యచ్చబ్రేవ పరామర్శః.
కథంశుభావహాఇతి ; కర్తృణ్యపపదేవబుద్ధౌచ శుభావహాఇతి భవితన్యమ్.
*పచాద్యచ్చ భవిష్యతీతిచెన్న; విప్రతిషేధాదానభవితన్యమ్. ఉక్తంహి
(౨) “కారకానుసపదాత్కర్తోపపదేవిప్రతిషేధేన”ఇతి. సత్యమేవతత్.
ఇహఽఽజ్ఞూర్వాద్వహేః కర్తోపపదాదణనభవతి. అనభిధానాత్.
యథా - ఆదిత్యం పశ్యతీత్యాదా. అశోఽత్రపచాన్యచ్చ భవిష్యతి.
పచాద్యజన్తస్యవా ఆవహశబ్దస్య శుభశబ్దేన వష్టీనమాసా భవిష్యతి.
భస్యావహాఇతి.

తా.—ఓ తేజస్కాములారా ! మహాభారతము నభ్యసించినయెడల సకల
దుఃఖములును నశించును, తేజముకలుగునుగాన దానియందాసక్తులైయుండుడి.

మూ॥ నద్యాంభవతాపార్తాః పరాఙ్ముశల సద్గిరిప్రభూతాయామ్ |
అలభామహివిశ్రాంతిం పరాఙ్ముశల సద్గిరిప్రభూతాయామ్ ||

(౧) పాణి.౪.౧.౧౫.

(౨)

ప-వి॥ నద్యామ్, భవతాపార్తాః, పరాజ్ఞుశలనద్గిరిప్రభూతాయామ్, అలభామహి, విశ్రాంతిమ్, పరామ్, కుశలనద్గిరి, ప్రభూతాయామ్.

వ్యా॥ (నద్యామితి) (పరాజ్ఞుశలనద్గిరిప్రభూతాయామ్) ప్రభూతిః-ప్రథమావిర్భావః, పరాజ్ఞుశాఖ్యాత్ లనతః- భాసమానాత్, గిరేః, ప్రభూతాయామ్ - ప్రథమావిర్భూతాయామ్, ప్రభూతాయామ్-స్వైర్వైః ప్రచురాయామ్, కుశలనద్గిరి - కల్యాణప్రశస్తవాగ్రూపాయామ్, నద్యామ్, భవతాపార్తాః-సంసారతాపార్తాః, పయంపరాం విశ్రాంతిమ్-శ్రమాపనోదనమ్, అలభామహి- లభ్యవస్తస్య. (కుశలనద్గిరి) కుశలానతిగీః, నస్తమ్యస్తమిదమ్. ఉదృశీ గీరేవనదీత్వేన గూప్యతే. తత్ప్రభవభూత గిరిత్వేన తద్వక్తా పరాజ్ఞుశ కవిః గూప్యతే.

తా.—నష్టాభ్యాన్లు ప్రసాదించిన రసవత్తమమైన తిరునాయ్ మొదలీ యనెడు మజ్జికరమైన మహాప్రబంధము నభ్యసించి మనము సంసారతాపమును బోగొట్టుకొనెదము.

అవ॥ పరేణతుశ్లోకేన, భగవద్వివ్యగుణసక్ష్మీర్తనరూపత్వేన స్తుత్యాత్మకస్య కావ్యస్యాఽవిఘ్నేన పరిసమాప్తిః ప్రార్థ్యతే- యద్యపి పూర్వకృత నమస్కారేణ తత్సిద్ధిర్భవేత్; తథాపి సైవ తదాయత్తా సిద్ధిరాదరాతిరేకాత్ ప్రార్థ్యతే. కిచ్చ - పూర్వమవిఘ్న హేతు ర్నమస్కారః కీర్తితః; ఇదానీం తత్ఫలభూతవిఘ్నా భావః కీర్త్యతే. ౧౫

మూ॥ యాశ్రుతిరిహ తమసాం సప్రణవా మహతాస్తరాయతయా| సంవేద్యమాద్యపురుషం సప్రణవా మహతాస్తరాయతయా॥

ప-వి॥ యా, శ్రుతిః, ఇహ, తమసామ్, సప్రణవా, మహతామ్, తరాయ, తయా, సంవేద్యమ్, ఆద్యపురుషమ్, ప్రణవామ, హతాస్తరాయతయా.

వ్యా॥ (యాశ్రుతిరితి) ఇహ-లోకే, సప్రణవా-ప్రణవసహితా, యాశ్రుతిః, మహతాంతమసామ్-సంసారభవానాంతమసామ్, తరాయ-తరణాయ, భవతి. తయాశ్రుత్యా, సంవేద్య మాద్య పురుషమ్, హతాస్త

రాయతయా - నిర్విఘ్నతయా, ప్రణవామ - స్తువామ. ప్రణవామేతి
(౧) “ఋస్తుతే” ఇత్యస్తాధాతోర్లోడు త్తమబహువచనమ్. హతాస్త
రాయతయేతి (౨)* ఇత్థం భూతలక్షణే తృతీయా. ౧౬

తా.—గొప్పయజ్ఞానాదులను బోగొట్టుచున్న వేదములచే బ్రతిపాదించఁ
బడిన పరమపురుషుని మనము నిర్విఘ్నముగా నాశ్రయించెదము.

అవ.—ఇతః పరంకృపితకావ్యార్థం ప్రతిజ్ఞాతుం కథానాయ
కస్య భగవతోగుణకీర్తన మేకాదశభిక్షోక్తైః కృత్వా ద్వాదశేనప్ర
థసరూపేణ తత్ప్రతిజ్ఞాంకృత్వా తస్యలోకసద్భిహః ప్రార్థ్యతే.

మూ॥ అఖిలస్య యో స్య జగతో యో నిర్మాతాచ దేవకీ యస్య ।

శర్మణ ఇహవతారై ర్యో నిర్మాతాచ దేవకీ యస్య॥ ౧౭

ప.వి॥ అఖిలస్య, యః, అస్య, జగతో, యోనిః, మాతా, య, దేవకీ, య
స్య, శర్మణః, ఇహ, అవతారైః, యః, నిర్మాతా, చ, దేవకీయస్య.

వ్యా॥ (అఖిలస్యేతి) అఖిలస్యాఽస్య జగతో యోనిః-కారణమ్,
యః, తథాపి యస్య మాతాదేవకీ. ఏహం స శ్వేహం యచ్ఛబ్దానాం తస్య
హదేరితి తచ్ఛబ్దేన ప్రతినిధ్యేతో భవిష్యతి. నన్వఖిలస్య జగతః కార
ణస్య భగవతః కథంజగద స్తర్వర్తిసి దేవకీ మాతా స్యాత్; స ఏవహి
తస్యాఅపి కారణముక్తః, సాచతస్య కారణమితివ్యాహత మిదంవా
క్యమ్; తత్రోచ్యతే - (శర్మణఇత్యాది.) యః దేవకీయస్య-దేవానాం
సంబద్ధినః, శర్మణః-సుఖస్య, ఇహ-భూమా, స్వేచ్ఛావతారై నిర్మాతా-
నిష్పాదయితాభవేత్. అయమభిప్రాయః- భగవతస్సమస్తకారణత్వేన
యద్యపి దేవకీ తత్ప్రజ్యభూతా; తథాపి. దేవానుగ్రహతో మనుష్య
ధర్మలీలస్య, అసురమృగయార్థం స్వకార్యవర్గే తత్ప్రజాతీయరూపచేష్టా
శ్రయణేన మనుష్యధర్మలీలతయా భూమావవతీర్య లీలాం చికిర్షితస్య

(౧) అదాది-౨౫-పర-సక-సేట్.

(౨) పాణి-౨-౩-౨౧.

సృజ్యనగ్రాస్తగతాయామపి దేవక్యాంస్వేచ్ఛావతార స్సంభవతీతి, తథా చస్వయమేత్రాక్షమ్ (౧) “పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయచ దుష్క్రూతామ్ | ధర్మసంస్థాపనాథాయ సంభవామి యుగేయుగే” ఇతి. ఆహచభగవాన్ పరాశరః (౨) “మనుష్యధర్మశీలస్య లీలాసాజగతీవ తేః” (౩) “సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కర్తోతి జనేశ్వర || దేవతిర్యజ్ఞసు మ్యాది చేస్తావ నిస్వలీలయా || జగతాముపకారాయ నసాకర్త నిమిత్త జా” ఇతిచ. దేవకీయస్యేతి (౪) “దేవస్యేనమితివ కవ్యమ్” ఇతి ఛప్రత్య యః కుగాగమశ్చ॥ ౧౭॥

తా.—సకలజగత్కారణంబై, దేవతలయొక్క తేమముకొఱకై దేవకీగర్భమం దవతరించినవాడెవడో?

మూ॥ కరిణా కృత మాహ్వసం మమాథ నామగ్రాహం నాగేశమ్ |

కరవాణీతి య ఉక్త్య న్నమాథ నామగ్రాహం నాగేశమ్॥ ౧౮॥

ప-వి॥ కరిణా, కృతమ్, ఆహ్వానమ్, మమ, ఆథ, నామగ్రాహమ్, నాగే, శమ్, కరవాణి, ఇతి, యః, ఉక్త్యన్, మమాథ, నామ, గ్రాహమ్, నాగేశమ్.

వా॥ (కరిణీతి) కరిణా-గజేంద్రీణ, మమ నామగ్రాహమ్ - నామ గ్రహణాకృత్వా, ఆహ్వానంకృతమ్; అతోఽహమనస్తర మస్మిన్నాగే - గజేంద్రీశమ్-సుఖమ్-కరవాణీత్యేనం విధాఽభిసంధియుక్తో యః నాగేశమ్-అనస్తమ్, స్వశయనమ్, ఉక్త్యన్ - ముచ్చన్, నామ-సాధు, గ్రాహమ్ - జలచరమ్, మమాథ-మభితవాన్, హింసితవానిత్యర్థః. నామగ్రహమితి ౧౮, “నామ్నా దృశిగ్రహణాః” ఇతిఃముత్.

తా.—గజేంద్రాభ్యాం పిలుచుచున్న శబ్దమునువిని శేషశయ్యను వదిలి పర మపదమునుంచి శీఘ్రముగవచ్చి మొనరినిజంపినవాడెవడో?

మూ॥ యత్పరయర్చా నిత్యం సామ్నాయజుషా మహీయమానానామ్ |

సులభైవ గతిః పరమాసామ్నాయజుషా మహీయమానానామ్॥

ప-వి॥ యత్పరయా, ఋచా. నిత్యమ్, సామ్నా, యజుషా, మహీయమానానామ్, సులభా, ఏవ, గతిః, పరమా, సా, ఆమ్నాయజుషామ్, ఆహీయమానానామ్.

(౧) గీతా. ౪. ౮.

(౨) శ్రీవిష్ణుపు. ౫. ౨౨. ౧౪.

(౩) శ్రీవిష్ణు పు. ౬. ౭. ౭౧.

(౪)

(౫) పాణి. ౩. ౪. ౫౮.

వ్యా || (యత్పరయేతి) యస్యభగవతః ప్రతిపాదనతత్పరయా
 ఋచా, నిత్యమ్-నియమేన, సామూయజహ, తాభ్యా మపిశబ్దాభ్యాం
 యత్పరయేతికబ్జః లిట్లవిపరిణామేన సంబధ్యతే. యత్పరయా ఋచా
 యత్పరేణసామూ యత్పరేణయజహచ మహీయమానానామ్ - అ
 భ్యుదయయోగేన వర్ధమానానామ్. ఆమ్నాయజహమ్-వేదసంసేవన తత్ప
 రాణామ్, అత ఏవ అహీయమానానామ్-హానిరహితానామ్, సాలోక
 వేదప్రసిద్ధా, పరమాగతిః - నియతమ్-సులభా, నాస్యేహమ్, అప్రస్తు
 తాయాలపి పరమగతేః ప్రసిద్ధత్వాత్ సేతిపరామర్శః. ౧౦.

తా.—శ్రేయస్కాములచే నభ్యయనము జేయఁబడుచున్నవై పరమపురుషార్థము
 వప్రతిపాతముగ నిచ్చుచున్నవైన ఋగ్యజుస్సామాధర్వణవేదము లేవనిని బరిపాదించు
 చున్నవో?

మూ|| యస్య త్రివిక్రమ కృతభూమానం చరణ మధ్యేయమ్ |

ఆహు హృతాశ్వత్పస్తా భూమానం చరణ మధ్యేయమ్|| ౨౦||

ప-వి || యస్య, త్రివిక్రమకృతభూమానమ్, చరణమ్. అధ్యేయమ్, ఆహుః,
 హృతాశ్వత్పస్తాభూమానమ్, ని, చరణమధ్యే. యమ్.

వ్యా|| (యస్యేతి) త్రివిక్రమకృతభూమానమ్ - త్రివిక్రమ సమ
 యేకృతంభూమేక్షానం యేన త త్రివిక్రమకృతభూమానమ్, యస్యచర
 ణమ్, అధ్యేయమ్ - సదా స్మరణ్యమ్, అథవా- అతిమహద్భిరపిధ్యాతు
 మశక్యమ్; కిచ్చ-రణమధ్యే-భారతయుద్ధమధ్యే, హృతాశ్వత్పస్తా భూ
 మానమ్-తృస్తాయాః భూమా తృస్తా భూమా, హృతా అశ్వనాంతృస్తా
 భూమాయేనన తథోక్తః, అధ్యేయమితి అనిపూర్వాత్ (౧) “ఇక్ష్వర
 ణే” ఇత్యస్తాత్ (౨) ‘అచోయత్’ ఇతి యత్ప్రత్యయః; ధ్యాయతేర్వా
 యత్ప్ర త్యయేనసభో సమాసః. ౨౦.

తా.—త్రివిక్రమవతారమెత్తి లోకములను గొలిచిన యెవనియొక్క శ్రీపా
 దము యోగిధ్యేయమయియున్నదో, భారతయుద్ధమం దుద్బుధునియొక్క గుఱ్ఱముల
 తృష్ణ నెవఁడుతీర్చెనో;

(౧) ఆదాది. ౩౭. పర. నక, అనిట్.

(౨) పాణి. ౩. ౧, ౯౭.

మూ॥ యత్కృతి రపవార్య శిలా సార మణీయ స్యమన్దరోమధాః ।

గా శ్చక్రే శ్రీర్మథనే సా రమణీ యస్య మన్దరోమధాః॥ ౨౧॥

ప-వి॥ యత్కృతిః, అపవార్య, శిలాసారమ్, అణీయసీ, అమన్దరోమధాః, గాః, చక్రే, శ్రీః, మథనే, సా, రమణీ, యస్య, మన్దరః, మధాః.

వ్యా. (యత్కృతిరితి) యస్య-భగవతః, కృతిః-చేష్టా, శిలాసారమ్-కరకోపలవర్షమ్, అణీయసీ-అణుతరా, స్వల్పతరేత్యర్థః ; అమన్దరోమధాః-అమన్దోరోమధోయాసాంతాః - అమన్దరోమధాః, అయమత్ర స మస్వయః- అణీయసీయత్కృతిరిన్ద్ర)*ప్రవర్తితంశిలాసారం పర్వతధారణేన అపవార్య గాః అమన్దరోమధాశ్చక్రే. కిచ్చ మథనే-అమృతమథనే, అమృత మథనవేళాయామ్. సా-ప్రసిద్ధా భగవతీ, శ్రీః, యస్య రమణీ-రమణ హేతుర భవత్. రమతేన యేతి రమణీ. తదానిం పశ్యతాం సర్వజేవానాం స్వపక్ష్యలాగ్నిహోవాణాత్. యస్య మథనకాలే మన్దరః-పర్వతః, మధాః - ఇచి కాశ్చ మథనసాధనమథవత్॥ ౨౧॥

తా॥ బాహ్యవర్షముచే బాధపడుచున్న గోవులపైపడవ లీలగా గోవర్ధనమునెత్తి రక్షించెనూ; మన్దరపర్వతముచే పీరించిన జలికిని యెవనిని నచ్చటనవతరించిన శ్రీదేవి యెవనినివరించెనూ.

మూ. బాల్యేన యో కృతాయుధనిష్పత్తి రథాః శ్వవారణయా ।

శక్త్యాహన్ కంసాదీ నిష్పత్తి రథాశ్వవారణయా॥ ౨౨॥

ప-వి॥ బాల్యేన, యః, అకృతాయుధనిష్పత్తిః, అథ; ఆశు, అవారణయా, శక్త్యా, అహన్, కంసాదీన్, నిష్పత్తి రథాశ్వ వారణయా.

వ్యా॥ (బాల్యేనేతి) సహజవ్యవృత్తవ్యాభ్యాసః, అథ-గోవర్ధనధారణాదేరనంతరమ్, బాల్యేన హేతునా, యః, అకృతాయుధనిష్పత్తిః - అకృతా-అసంపాదితా, ఆయుధేషు, నిష్పత్తిః-అభియోగోయేనసతతోక్తః. అథ, అవారణయా - అప్రతిబద్ధయా, నిష్పత్తి రథాశ్వవారణయా - నిర్గతాః

పత్తయః రథాః అశ్వాః వారణాశ్చయస్యాస్మా తభోక్తా-చతురజ్జనేనాది
సహకారనిరపేక్షయేత్యర్థః. ఏవంవిధయా పరయా-స్వాభావిక్త్యా, శక్త్యా,
ఆశు-శీఘ్రమ్, యద్ధాదివిలम्బరహితత్వేన కంసాదీన రాతిక్, అహన్-హత
వాన్. అహనితిహ నేలఁజ్ ||

-౨౨||

తా|| శస్త్రవిద్య నభ్యసించి బాల్యానన్య యంపపహాయుఁడయి వెళ్ళి తనగొప్ప
సామర్థ్యముచే గంసాదులను బంపినవాఁడెవఁడో;

మూ|| యో రక్షసాం వితన్వన్ విశ్వామిత్రస్య హరికోదణ్డమ్ ।

అభన క్కృతవే యాతో విశ్వామిత్రస్య హరికోదణ్డమ్ || ౨౩||

ప-వి|| యః, రక్షసామ్, వితన్వన్, విశ్వామిత్రస్య, హరికః, దణ్డమ్, అభనక్,
క్రతవే, యాతః, విశ్వామిత్రస్య, హరికోదణ్డమ్.

వ్యా|| (యోరక్షసామితి) యోరక్షసాం వితన్వన్ -వితనితుంకర్తుమ్, వి
శ్వామిత్రస్య-సర్వస్యామిత్రవర్గస్య, హరికః-హర్తా, నాశయితా; దణ్డమ్-
దమనమ్, వధాద్యాత్మకమ్, అభనక్-భగ్నవాన్, హరికోదణ్డమ్-హరినం
బద్ధిధనుః, అయమిత్రసమన్వయః- యోవిశ్వామిత్రస్య హరికోదభవత్;
రక్షసాం మారీచసుబాహు ప్రభృతీనాం దమనంకర్తుం విశ్వామిత్రస్య ఋ
షేఃక్రతవేయాతోమాహేశ్వరంచాపమనాయాసేన బధన్తీతి. వితన్వన్నితి
(౧) “లక్షణహేతోవోక్రియాయాః” ఇతిపేతౌశత్రువ్రత్యయా || ౨౩||

తా|| విశ్వామిత్రునియొక్క- యాగమును జెడగొట్టుచున్న సుబాహుమారీచాదు
లను జంపుటకయి వెళ్ళి జనకపురమందు సీతాదేవికి పండియముగ సేర్పఱపఁ బడిన రుద్రధ
నుస్సు నెవఁడుబిఠిచెనో;

మూ|| యః పితు రాజ్ఞాం ప్రీతః కృతవా నరరాజ దమితపుణ్యజనమ్ ।

అఖిలం భువనం మిత్రీకృతవానరరాజదమితపుణ్యజనమ్ || ౨౪||

ప-వి|| యః, పితుః, ఆజ్ఞామ్, ప్రీతః, కృతవాన్, ఆరరాజత్, అమితపుణ్య
జనమ్, అఖిలమ్, భువనమ్, మిత్రీకృతవానరరాజదమితపుణ్యజనమ్.

వ్యా॥ (యః పితూరిత్య యః పితూః అరరాజత్-రాజితవాన్; (అమితపుణ్యజనమ్) అమితమ్-అపరిచ్ఛిన్నమ్, పుణ్యాయేమాంతే అమిత పుణ్యాః; అమితపుణ్యాః జనాః య స్థితత్ అమితపుణ్యజనమ్, భవనమ్, (మిత్రీకృతవాసరరాజదమితపుణ్యజనమ్) మిత్రీకృతేనవాసరరాజేన-సుగ్రీవేణ, దమితాః - ప్రాపితనధరూపదమాః, పుణ్యజనాః-రాక్షసాఃయస్త్రిన్ తత్తత్తోక్తిన్, అయమన్వయః-యః పితూః దశరథస్యాఽఽర్జున వనప్రవేశ లక్షణం కృతవాన్ సన్ స్వసన్నిధానబలేన అమితపుణ్యజనం భవనఖలం భవనం స్వేనమిత్రీకృతవాసరరాజదమిత పుణ్యజనంకృత్వాఽరరాజత్ - గీపితవాన్, అరరాజదితి రాజేర్హస్తాబజ్జీ, ఋదిత్వామపథా హ్రస్వత్వా భావః. పుణ్యజనశబ్దోరాక్షసస ర్వాయః॥ ౨౪॥

తా॥ తండ్రియైన దశరథునియొక్క యాజ్ఞను బరిపాలించుటకై యరణ్యమునకు వెళ్ళి సుగ్రీవుని సహాయముగాఁ జేసికొని రాక్షసులనుబంపి లోకమును నిక్కుంటక ముగఁ జేసెనాఁడనవచ్చును;

మూ॥ యద్రిపుకాలక్తోఽలం కలయతి య శ్చోఽఖిలప్రకాలజ్కాలమ్ ।

ధృతకజ్కాల జ్కాలం ద్విషస్త మర్థయతి యోఽమృకాలజ్కాలమ్॥

ప-వి॥ యద్రిపుకాలజ్కాలమ్, కలయతి, యః, చ, అఖిలప్రకాలమ్, కాలమ్, ధృతకజ్కాలమ్, కాలమ్, ద్విషస్తమ్, అర్థయతి, యః, అమృకాలజ్కాలమ్.

వ్యా॥ (యద్రిపుకేతి) యద్రిపుకాలజ్కాల - లజ్కాలయాః రిపురిత్యుక్తంధవతి; అలమ్-పర్యాప్తమ్, కలయతి-పరిచ్ఛిన్నత్తి, కీపతివా, వ శీకరోపీత్యర్థః. (అఖిలప్రకాలమ్) అఖిలస్య జగతః, ప్రకాలమ్-నాశకరమ్, ఊషణకరమ్, వినాశకరమ్; కాలేనహి సర్వేపదార్థావినాశ్యంతే. ఏవ మఖిలప్రకాలం కాలం యః కలయతి - స్వయమకాలవశ్యస్సన్ స్వవశం కాలం కరోపీత్యర్థః. కిచ్చ-(ధృతకజ్కాలమ్) కజ్కాలమ్-కాయాస్థి, తద్ధృతంయేన సతథోక్తః. (కాలంద్విషస్తమ్) కాలస్య-మృత్యోః, శత్రుమ్. (అమృకాలజ్కాలమ్) అమృకా జేపి, అలజ్కాలః-భూషణం, యస్య

అద్భి కాయాః స్వయమలజ్కారభూతో య స్తథోక్తః; ఎవంధృతకజ్కాల
త్వాదిలక్షణోపేతముమాపతిమ్, అర్థయతి-స్వశరీరస్యాఽర్థం కరోతీత్యర్థః.
ఋగ్నో తేర్వాణ్యన్తా దర్థయతీతిరూపమ్, ద్విషస్తమితి. (౧) 'ద్విషోఽమిత్రో
ఇతి శతృప్రత్యయాత్' (౨) 'ద్విషశ్శత్రుర్వాచనమ్' ఇతికాలశబ్దాత్ పశ్య
భావసజ్జేద్వితీయా. ధృతకజ్కాలమితి శకార లకారయోజై క్యస్యలోక
వేదయోర్వ్యవహారాత్ యమకస్యాఽదుష్టత్వమ్. అద్భికాలజ్కాల
మితి రలయోరేకత్వస్థరణంకేచిదిచ్చస్తీతి రేఫస్యలకారః. -౨౫.

తా॥ లంకను నశింపఁజేసిన వాఁడెనఁడో; సకలజనసంహారకుడైన యముఁడైన
నికి వశపడియున్నాఁడో; అట్టి మృత్యువునగుడఁ సంహరించువాఁడును, ఎముకలను
మాలగా ధరించినవాఁడుడైన పార్వతీశుఁ డెననిచేసామందు నివసించుచున్నాఁడో;
మూ॥ జీవిత మనురా న స్వం న ఖిలూనమహాసు రన్వకా యస్య ।

సృహరే ద౯ శ౯నమాత్రా న్నఖిలూనమహాసురస్వకాయస్య॥

ప-వి॥ జీవితమే, అసురాః, న, స్వమే, న, ఖిలు, ఊనమ్, అహాసుః, అన్వకాః
యస్య, సృహరేః, దర్శనమాత్రాత్, నఖిలూన మహాసురస్వ కాయస్య.

వ్యా॥ (జీవితమితి). ఖల్వితిప్రసిద్ధా. ఊనమ్- వికలమ్, అహా
సుః-త్యక్తవస్త్రః, అన్వకాః-అన్వతంత్రాః, వివశీకృతా ఇత్యర్థః. ఆత్మహీనా
ఇతివా, ఐశ్వర్యహీనా ఇతివా. (నఖిలూనమహాసురస్వకాయస్య) సహై
లూక-సః-ఛిన్నః, మహాసురస్య-హిరణ్యకశిపోః, స్వకాయః-స్వశరీరమ్,
యేనసతథోక్తః, అయమన్వయః - నఖిలూనమహాసురస్వకాయస్యసృహ
రేర్భర్హనమాత్రాత్ ఊనంస్వజీవితమితరే అసురాః అన్వకాస్సంతోననా
హాసుః, అహాసురేవ॥ -౨౬॥

తా॥ నరసింహవతారమైత్తి తనగోళ్యతో హిరణ్యాసురుని జీల్చిన యెవనినిజా
చి భయపడి తక్కినయసురులు ప్రాణమును విడిచిరొ;

(౧) పాణి. ౩. ౨. ౧౩౧.

(౨) పాణి. ౨. ౩. ౬౯. వాల్మి.

మూ॥ హృది పశ్యతి యోగీ యం త మసజ్గరు డస్తమోహాయః ।

యంశ్చితిమయో వహ త్యతితమన జ్గరుడస్తమోహాయః॥౨౭॥

ప-వి॥ హృది, పశ్యతి, యోగీ, యమ్ తిమ్, అసజ్గరుట్, అస్తమోహాయః, యమ్, శ్రుతిమయః, వహతి, అతితమమ్, గరుడః, తమోహో, యః.

వ్యా॥ (హృదీతి) అయమవ్యదృష్టవ్యాఖ్యానః. అసజ్గరుట్ సజ్గరోష్ఠరహితః, యమనియమాదిసేవయా కామక్రోధాదిరహితః. (అస్తమోహాయః) అస్త-నిరస్తః, మోహస్య-దేహత్మాభిమానాదిరూపస్య అజ్ఞానస్య, అయః-ప్రాప్తిః, యస్యనతశోక్తిః. ధ్యాన సమాధిభావనయా ౭౭విద్యుత్తాత్మస్వరూప ఇత్యర్థః. ఏవంభూతోయోగీ, హృది - దహర పుణ్డరీకోదరే, ఆత్మనోఽవ్యస్తర్యామితయాఽనస్థితం పరమాత్మానంపశ్యతి-దివ్యేనచక్షుషా సాక్షాత్కరోతి. కిచ్చ-యమ్ అతితమసమ్ - తమనః పరస్తాద్వర్తమానమ్, శ్రుతిమయః-వేదమయః, గరుడః, వహతి - నాహ నాదిరూపేణ పరిచరతి. కిచ్చ-తమోహాయః-తమనః, ప్రకృతేః, ఘాతయి తా; ధ్యానప్రాప్తిపరిపథిసంసారనివర్తక ఇత్యర్థః॥ ౨౭॥

తా॥ యమ నియమాదులచే కామక్రోధాదులను జయించిన యోగీశ్వరుడగు తనహృదయ పుండరీకమందవనిని పాక్షాత్కరించు చున్నాడో; భక్తుల యజ్ఞానమును బోగొట్టుచున్నాడో వేదమూర్తియైనగరు త్తంతుడవనికి వాహనముగానున్నాడో; మూ॥ భక్తానా మాయస్య ప్రియజ్కరో యో పదం చ నామాయస్య।

దైత్యానా మాయస్య ధ్వంసీ ష్వాసోపి శార్ఙ్గానామా యస్య॥

ప-వి॥ భక్తానామ్, ఆయస్య, ప్రియజ్కరః, యః, అపదమ్, చ, న, అమాయస్య, దైత్యానామ్, ఆయస్య, ధ్వంసీ, ఇష్వాసః, అపి, శార్ఙ్గానామ్, యస్య.

వ్యా॥ (భక్తానామితి) భక్తానామ్ - యోగినాంగజేష్టాదీనామ్, ఆయస్య-శీఘ్రగమనాద్యాయానంకృత్వా, ప్రియజ్కరః-ప్రీతేకరః, భవతి, అమాయస్య - వచ్చినారహితస్య, ఆర్జవయుక్తస్యజనస్య, యః-అపదం-అప్రాప్యోనభవతి, యస్య ఇష్వాసః-ధనుః, శార్ఙ్గానామ్, దైత్యానామ్-

అనురాణామ్, ఆయస్య-వై భవస్య, ధ్వంసీభవతి. ప్రియజ్ఞశ్శతి (౧) "క్షేమ
ప్రియమద్రేచ్ఛ" ఇతి ఖచ్చిత్యయః - (౨) "అపర్దిష్టపదజ స్తస్యముమ్" ఇతి
ప్రియశేజ్జస్యముమాగమః॥ ౨౮॥

తా॥ ఎవఁడు రామావతారాదుల యందనేకకష్టముల ననుభవించి భక్తులను ర
క్షించెనో, ఎవరిని నిష్క-పక్షుండైన యోగి సాక్షాత్కరించుచున్నాఁడో, ఎవరియొక్క
శాస్త్రము నెఱచు ధనుస్సురాక్షసులను నశింపజేయుచున్నదో;

మూ॥ యోగిర మవద బృథో యశోదయా సౌ హృదా దీనామ్ ।

ఉదధిరుదారగుణానాం యశోదయాసౌహృదాదీనామ్॥ ౨౯॥

ప.వి॥ యోగి, గురవ్, అనంత, బర్హి, యశోదయా, ఆనా, సౌహృదా, దీనామ్,
ఉదధి, ఉదారగుణానామ్ యశోదయాసౌహృదాదీనామ్.

వ్యా॥ (యోగిగుణై) యశోదయా-సౌహృతా, ఉదాభుతేదా
మ్నా బృథోయోఽసౌ, హృదా-బుద్ధిపూర్వక మేవ, భీతేద్దీనాంగిరమవదత్,
సతున ర్కవద్విడమ్మసమాత్రేణ. సర్వశక్తిః స ర్వేశ్వరోఽపినకాకిమర్థమేవం
కృతవానితిచేత్తత్రతోచ్యతే (ఉదధిరిత్యాది). యశః - ఆత్రితవాత్సల్యాది
లక్షణాకీర్తి, దయా - కృపా, సౌహృదమ్ - శోభనకారిత్యను అదిశబ్దేన
శీలవత్సగామ్భియదార్యాదయో గుణాగ్రహ్యస్తే. ఉపశానాముదార
గుణానాముదగ్రస్థా ఆత్రితపరత స్త్రోతేనశీలవ త్తే వర గమ్భిరతయాచ
శక్తోఽపినకస్వయంతంబంధంనవిప్రసయత్ మాతృపరత స్త్రోతేన రుదన్
దీనాంగిరమవదదిత్యర్థః. దీనామితి (౩) "దీప్తీయే" ఇత్యస్తాన్నిష్ఠా, (౪)
"స్వాదయఃపిత్" ఇతి ఓదిత్వాదోదితోనత్వమ్, సౌహృదమితి సుహృదయశ
బ్దస్యయు వాదిత్వాద్భావేఽణో ప్రత్యయః. (౫) "హృదయస్యహృద్దేఖయ
దణోలానేషు" ఇతిహృద్భావే ఆదివృద్ధిశ్చభవిష్యతి. కథంతహ్యేఽది వృద్ధిః.

(౧) పాణి. ౩. ౨. ౪౪.

(౨) పాణి. ౬. ౩. ౬౭.

(౩) దివాది. ౨౮, ఆత్తనే ఆక. అనిట్.

(౪)

(౫) పాణి. ౬. ౩. ౫౭.

(౧) “హృద్భగసిన్ధవస్తేపూర్వపదస్యచ” ఇత్యుభయపదవృద్ధ్యాహిభవిత
 వ్యమ్; నైతదస్తి. అణిపరతోహృదాదేశవృద్ధిశాస్త్రీయోరన్యత్ర చరి
 తార్థయోః పరత్వాత్ వృద్ధిశాస్త్రం ప్రథమం ప్రవర్తతే. తత్ప్రొప్పుత్తిశా
 లేహృదయాన్తత్వాభావాత్ “హృద్భగసిన్ధవస్తేపూర్వపదస్యచ” ఇత్యుభ
 యపదవృద్ధ్యభావాదాదివృద్ధిః. తతోహృదాదేశః; తేన సాహృదమితి
 భవతి. ననుపశ్చాదపిహృదాదేశే హృదాదేశోత్తరకాలం హృదస్తవ్య
 స్యోపజనితా వుభయపదవృద్ధిః ప్రాప్నోతి. నైషవోషః. ఆకృతిపదార్థప
 షేనృద్ధేరేశత్వాత్ తస్యాశ్చత్స్విన్ పదే సకృత్ప్రొప్పుత్తాయాః తత్త్రైవ
 పునః ప్రవృత్త్యభావాత్. అథవా - “హృద్భగసిన్ధవస్తే” ఇత్యత్ర
 అన్తగ్రహణసామర్థ్యాత్ విహితవిశేషణమిదం విజ్ఞాప్యతే. హృదంతాద్యే
 తిగణితోజితః విహితాః; తేషుపరతఉభయవృద్ధిరితేన (౨) “సుహృద్వ
 ర్హృదామిత్రామిత్రయోః” ఇతినిసాతితాన్త్రితవాచినస్సుహృచ్ఛబ్దాద్యు
 వాదిపరితాత్ అన్ ఉభయపదవృద్ధిః. అతశ్శిభనహృదయత్వమిత్యేతస్మి
 న్నర్థేసాహృదశబ్దస్సాఘః, మిత్రత్వమిత్యేతస్మిన్నర్థే సాహృదశబ్దః. అ
 స్యేత్వాహుః - యువాదిషుసుహృత్సుహృదయశబ్దాద్వాచపి దృశ్యేతే;
 తత్రసుహృచ్ఛబ్దస్య సుహృదయశబ్దప్రకృతికపైక్యచేశ వికృతస్యాన
 న్యత్యేన సుహృదయశబ్దసాహదేవాఽణోసిద్ధేపునః పాఠః-అన్యత్రసుహృ
 దయశబ్దేయన్భవతి, తత్సుహృచ్ఛబ్దే నాస్తీతిజ్ఞాపనార్థం. తేనసుహృదయ
 శబ్దే అణిహృదాదేశేచసత్యుభయపదవృద్ధిర్భవతి, సుహృచ్ఛబ్దేనభవతీతి.
 అస్మిన్పక్షేశోభన హృదయత్వమిత్యేతస్మిన్నర్థేసాహృదశబ్దః, మిత్రత్వ
 మిత్యేతస్మిన్నర్థే సాహృదశబ్దః. అపరేతు-(౩) “సంజ్ఞాపూర్వకోవిధితి”.
 ఇత్యన్యతరత్రోత్తరపదవృద్ధ్యభావమాహుః. సర్వభాతావత్ప్రీయోగ

(౧) పాణి. ౨. ౩. ౧౯.

(౨) పాణి. ౫. ౪. ౧౫౦.

(౩) వ్యాకరణపరిభాష.

ప్రాచుర్యాత్సహృదశబ్దస్సాధుః; తథాచనై ఘట్టికాః సాహృదశబ్దంపుథక్
ప్రయుజ్జత ఏన. ౨౯.

తా॥ కీర్తి, దయ, ఉపకారము, ఆశ్రిత సారతన్త్ర్యము మొదలగు కల్యాణ
గుణములకాకరుడై, యశోదా దేవిచేగట్టబడి దీమోస్తులను జెప్పినవాడెవడో;
మూ॥ అశయిష్ట వటస్య హి యోసా పణే యేన వా శయానేన ।

శ్రీరజ్జే క్రియతే దృక్ సాపణేయే నవాశయానేన ॥ 30॥

ప-వి॥ ఆశయిష్ట, వటస్య, హి, యః, ఆసా, పణే, యేన, వా, శయానేన, శ్రీర
జ్జే, క్రియతే, దృక్, సాపణేయే, నవాశయా, అనేన. 30.

వ్యా॥ (అశయిష్ట ఇతి) అయమప్య దృష్టవ్యాఖ్యానం. ఏనంనియ
తదేశకాలపురుషోపకారిణః భగవదనతారచేష్టాస్సంస్కృత్య సంప్రతిసర్వ
జన్తుసులభంశ్రీరజ్జధామ్నిపత్నీసహితంశ్రీరజ్జనాథమనేనా౨౨౨౨. యో౨
సాభగవాన్ కన్తింశ్చిదవాస్తర ప్రళయసమయే వటస్య-స్యగ్రోధస్య, పణే-
దళే, నిగీర్ణనిఘలభువనఃఅశయిష్ట-శయితవాణా శీతోలుత్ శీఘ్ర-శ్రీరజ్జే-శ్రీ
రజ్జధామ్ని, పరమధామ్నిశయానేన వాయేనా౨నేన సాపణేయే-సన్ముఖా
వస్థితే గరుత్మతి, నవాశయా-ప్రతిక్షణ నూతనాశయా, తృప్తయా, దృక్-
దృష్టిః, ఈక్షణమ్, క్రియతే. తత్రహి శ్రీరజ్జధామ్నిస్థావరదర్పణ ఇవనతతంపు
రోవర్తిని నై సర్గికై జ్ఞార్థరసలోభపరిభ్రమన్లోచనే నాథ నిరీక్షణానన్ద
నిర్భరస్తి తలసచ్చభే వినయ వివశవిరచితాజ్ఞలౌ వైసతేయేభగవతా౨నన్ద
భోగపర్యజ్ఞశాయినా (౧)జ్ఞానదాతనత్వేపితదా తనత్వన దపూర్వ విస్త
యానురాగవర్షిణీస్పృహిధీయతే. సాపణేయ ఇతి సుపణ్ణాయా అపత్య
మితి విగ్రహ్యా (౨) “స్త్రీభ్యోథక్” ఇతిథక్॥ 30॥

తా॥ ఎవడు ప్రళయకాలమందు లోకములను తనయుదరమందుంచుకొని వట
దళమందుఁ బవ్వళించియుండెనో; శ్రీరజ్జమందుఁ బవ్వళించి తనకళిముఖముగ వేంచేసి
యొప్పుగరుత్తంతునియందు తనమహిమను జూచియానందించుచున్న వాడెవడో; 30

మూ॥ తస్య హరేస్తాః కీర్తీస్తన్వీమ హ్యమనామ యాయాస్తు ।

తద్భక్తేభ్య ఇయం గీస్తన్వీ మహ్య మనామయాయాస్తు॥ 3౧॥

ప-వి॥ తస్య, హరేః, తాః, కీర్తీః, తన్వీమహి, ఆమనామ, యాః, యాః, తు, తద్భక్తేభ్యః, ఇయమ్, గీః, తన్వీ, మహ్యమ్, అనామయాయ, అస్తు. 3౧.

వ్యా॥ (తస్యేతి) తస్య-యథోక్తస్య, హరేస్సంబద్ధినీరాయాః కీర్తీ ర్యయమామనామ-అభ్యస్తన స్తన్న, తాస్తన్వీమహి - విస్తప్తే మహి; తత్కీర్తినిషయేచేయం తన్వీ-అణీయసీగీః-వాణీ, మహ్యమ్-భూమా, భగవద్భక్తేభ్యః, అనామయాయాస్తు - సుఖాయభవతు - యాయాఇత్యుద్దేశకస్య చ్చబ్దస్య ద్విర్వచనేనతి యథోద్దిష్టప్రతినిర్దేశపరత్వా త్తా ఇతి తచ్చబ్దే ద్విర్వచనాభావః. తన్వీమహీతి లిప్తః; ఆమనామేతిలోఽః; తత్భక్తేభ్య ఇతి - (౧) "చతుర్థీచాశిష్యాయుష్య మద్రభద్రకుశలసుఖార్థహితైః" ఇతి సుఖవాచ్యా నామయశబ్దయోగాచ్చతుర్థీ. అనామయాయేతి తాదర్థ్యేచతుర్థీ. 3౧॥

తా॥ అట్టిసర్వేశ్వరునియొక్క - ఒక శ్చనీధములైన దివ్యచరిత్రములను భాగవత ముఖ్యోపాధ్యమై యీగ్రంథమందు వర్ణించుచున్నాను. 3౧.

అవ॥ నిరవధికీర్తే రసవధికాతిశయా సజ్జ్యయ కల్యాణగుణౌఘ మహార్ణవస్య భగవతః కీర్తయః ఘోరతరేణ మయాయాః కిలాస్తు మ్నాతాః; తా అపిసర్వాః కథయితుంసశక్యస్తే; అతస్తత్రయ ఏవకశ్చి ద్వైతాస్త ఇదానిం చిక్తయిషిత్, తత్ప్రతిజ్ఞయాసహ కావ్యాస్తరేభ్యోస్తు కావ్యస్య గురుతరయమకయోగి సర్వశ్లోకతయా విశేషస్సంప్రతిప రేణప్రతిజ్ఞాయతే॥

మూ॥ బ్రూమ ఉదంతం సంశ్రితయమకం సారాతిరేక శస్తం తమ్ ।

యత్రాహా నన్ హరి రతియమకంసారాతి రేకశస్తంతమ్॥ 3౨॥

ప-వి॥ బ్రూముః, ఉదన్తమ్, సంశ్రితయమకమ్, సారాతిరేకశస్త్రమ్, తమ్, యత్ర, అహాన్, సన్; హరిః, అతియమ కం సారాతిః, ఏకశః, తమ్, తమ్, 32.

వ్యా॥ (బ్రూమ ఇతి) సంశ్రితయమకమ్-అతిగురుత్వేన సమ్యక్ ప్రాప్తయమకమ్, భగవద్విషయత్వబద్ధనేన సారస్య - ఉత్కర్షస్య, అతిరేకేణ శస్త్రం తమ్, ఉదన్తమ్-పుత్రాన్తమ్, బ్రూముః కమున్తమితిచేత్ - అత్రోచ్యతే ; యత్ర-ఉదన్తే, అతియమస్య - భయానకతయా మృత్యుమప్యతిక్రాన్తస్య, కంసస్య, అరాతిస్సన్ హరిః తంతమ్, బహుతరమ్, యమశృంజానాదిక మరిమ్, ఏకశః-ఏకై కమ్, క్రమేణ, అహాన్-హతవాన్ ; తమ్, ఉదన్తమ్-పుత్రాన్తమ్, బ్రూమ ఇతి. అహన్నితిహస్తేన. అతియమశబ్దయమమతిక్రాన్త ఇతి విగృహ్య ప్రాదిసమాసేన వ్యుత్పాదితః.

తా ॥ కంసాదులను వానిచేబంపింపబడిన ఫలాతనా దిక్షితులను సంహరించిన శ్రీకృష్ణునియొక్క సర్వోత్తమమైన చరిత్రమును యమక కావ్యమున రచియించుచున్నాను. 32.

అవ॥ సంశ్రితయమకమిత్స్య క్తే కిచ్చన్చ్యతే॥

మూ॥ నను నానుభవే ద్యమకజమః భేదహతా మతీ రసం సక్లాత్ ।

త త్తోగ్ధో నః పురుషాన్ దుఃఖే దహతా మతీరసంసక్లాత్ ॥

ప-వి॥ నను, న, అనుభవేత్, యమకజమః భేదహతా, మతిః, రసమ్, సక్లాత్, తత్, కః, అర్థః, నః, పురుషాన్, దుఃఖే, దహతామ్, అతీరసంసక్లాత్. 33.

వ్యా॥ నన్వితీ చోద్యందోతయతి. యమకజమః భేదహతా - యమకజనితేన దుఃఖేదేన - దుష్టేన భేదేన, హతా ప్రతిపత్త్యానా మ్మతిః సక్లాత్-సజ్జమ్-స్నేహమ్-ప్రాప్య, రసం నానుభవేత్. కావ్యే హి శబ్దవిషయోఽర్థవిషయశ్చ బహుతరోరసః, తదజ్గతయాఽపి ప్రతిపత్త్యానాం ప్రయోజనమ్, సకథం యమక వివరణభేదహతయా బుద్ధ్యాఽనుభవతుంశక్యతే, తస్మాద్దుఃఖాభ్యే తీరస్య-కూలస్య, సజ్జమ్-సంబద్ధమప్రాపయ్య, మహితయమకభేదన దుఃఖే ప్రతిపత్త్యా పురుషాన్ దహతా మస్తాకం గోఽర్థః-కింప్రయోజ

సమ్? ఉక్తంహి? * (కావ్యేషుయమకాదిషు దుష్కరాః ప్రతిషేధతా
ఖ్యాగమ్యాని శాస్త్రవత్ ఉత్పవస్సుధయామేవం హంతా దుర్తే ధసాంన
తు ఇతి) సగ్గాదిత్యత్ర సజ్జమంప్రాప్యేత్యస్మిన్నథే కర్తృణిల్యబ్లోపేషచ్చ
మి. అతీరసంసగ్గాదితి తీరసజ్జ మప్రాపయ్యేత్యస్మిన్నథే సైవ పశ్చమి.
సశస్త్ర క్రియయా సంబధ్యమాన త్వేన-సామర్థ్యవిగమకత్వా దనూర్యం
పశ్య ఇతివత్సమానః. 33॥

తా॥ ఈకావ్యమునిరర్థకమని శంకించుచున్నారు--యమకశ్లోకమునకు పదవి
భాగములేని యర్థము తెలిసికొనుట గొప్పకష్టతరముగాన దీనియందు బుద్ధికే బ్రీతికలు
గదు; అట్టికష్టతరమైన కావ్యముఁ జేసి పండితులనాయాస పెట్టుటచే మనకేమియు బ్ర
యోజనములేదు గాన నీకావ్యమునిరర్థకమనగా. 33.

అన॥ తత్రపరిహార ఉచ్యతే॥

మూ॥ ధీమత్సు రలిం యమకా త్కాఞ్చన మన్యే సముత్సు కారణతః ।
యశ్చేషిననులభ స్తే కాఞ్చన మన్యే సముత్సుకా రణతః ॥ 3౪॥

ప-వి॥ ధీమత్సు, రలిమ్, యమకాత్, కాంచన, మన్యే, సముత్సు, కారణతః,
యత్నే, అపి, నను, లభస్తే, కాఞ్చనమ్, అన్యే, సముత్సుకాః, రణతః. 3౪.

నా॥ (ధీమత్స్వితి) ధీమత్సు-బుద్ధిమత్సు, సముత్సు - సదా
సహజేషు, సత్యసిప్రయత్నే-బుద్ధిప్రయాసే, యమకాత్కారణతః, కాం
చనాఽపూర్వారతిం సంభవ స్తీమన్యే. కింయత్స సాధ్యేష్యపిప్రీతిస్సంభ
వతి? ఓమితిబ్రూమః. అన్యేహి కేచిత్సమ్యగుత్సుకాస్స స్తరణాత్-యథా
దేవ, మహతోయత్నాత్, కాఞ్చనమ్-స్వర్గమ్, అభస్తే సన్నితిప్రసిద్ధా.
కాఞ్చనగ్రహణసోపలక్షణార్థత్వా ద్లోభాహిరణ్యాది ప్రాప్త్యైక్యకాం
ప్రీతిం లభస్త ఇత్యర్థః. కారణత ఇత్యత్ర. (౧) "అపాదానే చాహీ
యమహూః" ఇతి తసిః. అయమభిప్రాయః-యద్యపియమకభేదనే మద్ద
బుద్ధయః ఖిద్యేరకః; తథాపి ధీమతాం యమకేష్వభిన్నాకార శబ్దేషు భిన్నా

* కుణ్డలితగ్రంథః అత్రత్యక్తోశచతుష్టయేష్యవీసద్విగ్రహః. అనన్వితశ్చ.

అవ॥ పరైస్తుత్తిభిశ్శ్చై రస్య కావ్యస్యనిబద్ధ ర్మమ జనపదాభి
జనజననీతాత నామధేయ స్వ నామధేయాదిసద్గ్రంథేన కావ్యస్యాఽఽ
దరణీయతోచ్యతే॥

మూ॥ యః పూత శ్రీరజ్జనదామోదరతః కవేరజాయతతీర్థాత్ ।

కూరాభిజనా ద్యో వా దామోదరతః కవే రజాయత తీర్థాత్ ॥ ౩౭॥

ప-వి॥ యః, పూతః, శ్రీరజ్జనదామోదరతః, కవేరజాయతతీర్థాత్, కూరాభిజనా
త్, యః, వా, దామోదరతః, కవేః, అజాయత, తీర్థాత్. ౩౭.

వ్యా॥ (యః పూత ఇతి) (యః కవేరజాయతతీర్థాత్ పూతః) కవేర
జా-కావేరీ, తస్యాస్సంబంధిన్య, ఆయతాత్ - ఆతిమహతిః, తీర్థాత్ నేవి
తాత్సుతః, (శ్రీరజ్జనదామోదరతః) మోదః-హర్షః, సస్యజ్జనమూలావచ
నః ; పూజ్యమానః ఆమోదః - సదామోదః, శ్రీరజ్జనంబంధిన్యదామోద
రతః, అఖిలభవనభవన నిర్మాణనర్కణో నిజశీర్తిమాత్ర నివ రతి సుసారా
వర్తగర్తరివ ర్తన మహా రికస్యా ఽనవశికాతిశయాఽనభ్యేయ కల్యాణ
గుణగణస్య షీరార్జ్యవనికేతనస్య భగవతోలక్ష్మీసతేస్సతాన్మివాసభూతి
శ్రీరజ్జనామధామదివ్యభవనసక్త ఇత్యర్థః కిష్క. (కూరాభిజనాత్, అభి
నోనామ - సన్నానవ ర్తిభిః పూర్వపురుషైర్చిరకాలాన్ధ్యపితోదేశే
చ్యతే; కూరాభ్యోగ్రామః అభిజనోయస్య సతభ్యోజ్జిత తస్మాద్దామోదః
తః - దామోదరనామధేయాత్, కవే-ప్రాజ్ఞాత్, (తీర్థాద్యోవా అజ
యత, తీర్థశబ్దో విద్యాసంప్రదాయ ప్రవర్తకగుకారూఢః. పూర్వస్తుతీ
శబ్దః పవిత్రముదక మవతారంవాఽభిధత్తే, దామోదరత ఇత్యు
(౧) "అసాదానేచాహీయగుహాః" ఇతి తసిః॥ ౩౭

తా॥ శ్రీరంగ వాసమందును కావేరీస్నానమందు నెవరుసంతుష్టుమనస్కు
యన్నారో; అశేకతములుగా నివసించుచున్న కూరమనియెడి దివ్యదేశమందలి
మోదరకపులప పుత్రులయియవతరించి వారికి శిష్యులయిన వారెవరో; ౩

మూ॥ రామాపరనామాసా వాచార్యోయస్యతాత ఇత్యోజః ।

యేన స కృష్ణో నిర్భయవాచార్యో యస్యతాతఇత్యోజః॥ ౩౮॥

ప-వి॥ రామాపరనామా, అసా, ఆచార్యః, యస్య, తాతః, ఇతి, ఓజః, యేన, సః, కృష్ణః, నిర్భయవాచా, అర్హః, యస్యతా, అతః, ఇత్యో, అజః. ౩౮.

వ్యా॥ (రామాపరనామేతి) క్షిప్త - రామాపరనామా - రామ ఇత్యపరనామ యస్య సతి శోభన్తే, అసా-దామోదరాహ్వః, తాతః-పితా, స నన, ఆచార్య ఇతియస్య ఓజః-శీర్షి; క్షిప్త-అతః-అస్తాత్ తత్పుత్రత్వత చ్ఛిష్యత్వనూనాత్, నిర్భయ వాచా, యస్యతా - యత్నయర్హతా, యేన అర్హః-స్వామీ, అజః-అన్యదిరహితో భగవాన్ హరిః, ఇత్యః - ప్రాప్తుం శక్యోభవతి. నిర్భయవాచా-నిర్భయా - భయరహితా, వాగ్యస్యేతి బహువ్రీహిః. (౧) "క్షిప్తః పుంసత్" ఇత్యాదినాపూర్వపదస్య పుంస ద్భావః. భగవానిత్య ఇత్యన్తే న్యస్యనిర్భయవాక్తేన దామోదరాహ్వస్య పుష్కరిన్వీ తచ్ఛిష్యత్వంచ సాతురిత్యర్థః. అర్హ ఇతి-(౨) "అర్హస్సాన్వమి నైశ్యయో" ఇలిన్వామిసర్వాయతయాసపాతితః, యస్యతేతి-(౩) "య సూప్రయత్నే" ఇత్యక్తచ్ఛత్రప్రత్యయేశ్యనిచకృతే తృతీయా. ఇత్యఇతి-(౪) "సతిస్తుతా" ఇత్యాదినాన్విపి తుకిచరూపన్॥ ౩౮॥

తా॥ రామపండితుని పితామహుగల దామోదరకవులకు శిష్యులైపుత్రు లయియుండుటచేత నిర్భయులై సర్వేశ్వరుని ప్రోత్సహమున పండినవారమహా! ౩౮.

మూ॥ స శ్రీవత్సాజ్ఞానంయస్య శ్రీరఙ్గనాథశేషస్వః ।

ఇదమకృతా శ్రిత్యహరిం యస్య శ్రీరఙ్గనాథశేషస్వః ॥ ౩౯॥

ప-వి॥ సః, శ్రీవత్సాజ్ఞాన, సంయస్య, శ్రీరఙ్గనాథ శేషస్వః, ఇదమ, అకృత, శ్రిత్య, హరిమ్, యస్య, శ్రీ, అజ్ఞానా, అభ, శేషః, స్వః. ౩౯.

(౧) పాణి. ౬, ౩. ౩౪.

(౨) పాణి. ౩. ౧. ౧౦౩.

(౩) నివాది. ౧౦౪. పర. అక-సీట్. (౪) పాణి. ౩. ౧. ౧౦౪.

వ్యా॥ (స ఇతి) ఏవంప్రకృతవిశేషణవిశిష్టః సః - శ్రీవత్సాబ్జ-
నామధేయః, రజ్జనాథశేషస్యః. భగవతః శ్రీరజ్జనాథస్య, శేషభూతానాం
తద్దాసానాం స్వభూతః - ఆత్మీయః, తద్దాసదాస ఇత్యర్థః. ధనవాచీవా.
శ్రీరజ్జనాథశేషభూత ఆత్మాయస్యేతి బహువ్రీహిః. అస్యహికావ్యస్యకర్తా
కవి, శ్రీరజ్జనాథేన కథానాయకేన విశేషేణ పరిగృహీత స్తద్వివాక్షాల
బ్ధ శ్రీపరాశరాఖ్యాఽపరనామధేయస్తాదృశ మనైర్దురభిరోహం పద
మధిరూఢోఽభూత్; సశ్రీవత్సాబ్జః సంయస్య-సమ్యగ్యత్నం కృత్వా, హ
రిం కథానాయకత్వేనా ఽపైశ్రీ త్వేదంకావ్యమకృత. కీదృశంహరిం
సమాశ్రిత్యేతిచేత్ తదుచ్యతే-యస్యాఽజ్ఞనాశ్రీః, అథచ యస్యచశేషః
స్యః-ఆత్మీయః, శేషాభ్యోనాగరాజః. జ్ఞాతివాచీచైష స్వశబ్దః. శేషాహి
బలభద్రనామా కృష్ణస్య సహజో జ్ఞాతిరభవత్. అకృతేతి లుప్తాత్మనేప
దమ్. (౧) . (హస్యాదశ్లాతో) ఇతిస్లిష్టః-కర్తృనిదేశశమాత్రతాత్పర్యా
త్కర్తురస్య దర్శతావౌఽఽవిష్కారానాస్థయా ప్రథమపురుష ప్రయోగః ॥

తా॥ శ్రీరంగనాథునికి దాసుడైన యట్టిహారతాహ్వానము, బలరామునికిఁ దమ్ము
డై యవతరించిన శ్రీకృష్ణుడైన శ్రీయఃపతికై యీ కావ్యమునురచియించెను.

అవ॥ పరైస్తుత్రిభిశ్శ్లోకైః ప్రతిపత్తృజనాను రజ్జనాయాఽఽత్మ
నిద్దా పురస్సరేణాఽనౌద్ధత్యప్రకాశనేన కిచ్చిచ్ఛోద్యముద్భావ్య నిరాక్రి
యతే . తత్రత్రిభిరశ్లోచ్యద్యమ్, త్రిభిస్తుతత్పరిహారః ॥ ౩౯॥

మూ॥ వాక్షుక్షుద్రాసు హి సః కా వాచా ముద్ధతా దృశ్యా ।

జాయేత నవా విమషాం కావాచా ముద్ధ తాదృశ్యా ॥ ౪౦॥

ప-వి॥ వాక్షు, క్షుద్రాసు, హి, సః, కా, అవాచామ్, ఉద్ధతా, దృశ్యా, జా
యేత, న, వా, విమషామ్, కావాచా, ముత్, హ, తాదృశ్యా. ౪౦.

వ్యా॥ (వాక్ష్వితి) అవాచామ్ - నిర్గుణతయా స్యగ్భూతానామ్,
సః - అస్తాకమ్, క్షుద్రాసు-నిర్గుణాసు, వాక్షుమధ్యే, గుణవత్తయోద్ధ

తరూపా, అతపవ దృశ్యా- దశాసీయా, కావాగస్తి, నకాచిద పీత్యర్థః. అతస్మాదృశ్యా త్సుద్రయా మదీయయా కావాచా-అల్పవాచా, విమహం ముత-ప్రీతిః, జాయేతనవా - నజాయేత్తే వేత్యభిప్రాయః. హాప్రసిద్ధా. అవాచామితి అపూర్వా దశ్యుతేః క్విన్నంతాత్ పట్టిబహువచనమ్. దృశ్యే తి(౧) “ఋదుపధాచ్ఛాప్తి” ఇతిక్యప్. కావాచేతి ఈషదర్థవిషయస్యకుశబ్దస్య (౨) “ఈషదర్థేచ” ఇతికాదేశః ॥ ౪౦॥

తా॥ తమవైచ్యము ననుసంధించుచున్నారు. - నేనుగుణహీనుడను, నావాక్కు లత్యంతము నీరసములయినవి; ఇట్టికునచనములను జూచిపండితులు సంతోషింపరు, ౪౦.

మూ॥ కావ్యే నాతో హాస్యో మన్తహి మానేన విశ్వస్య॥

నేతి హరికీర్తితే నామన్తహి మానేన విశ్వస్య॥

౪౧॥

ప-వి॥ కావ్యేన, అతః, హాస్యః, మన్తహిమా, అ నేన, విశ్వస్య, న, ఇతి, హరి కీర్తితేన, అమన్తహి, మానేన, విశ్వస్య.

౪౧.

వా॥ (కావ్యేతి) అతః - అస్తానుక్తాత్కారణాత్, అనేన-ఈ దృశేన, కావ్యేన, మన్తహిమా-మనీయ మహత్త్వమ్, విశ్వస్య-సర్వస్య, లోకస్య, హాస్యభవేత్. అత్రాయంపరిహారః-(నేత్యాది హరికీర్తితేన-భగవత్సక్తి-ర్తనాజ్ఞాయమానేన, మానేన-పూజనేన, విశ్వస్య-విశ్రమ్భం కృత్వా పూర్వోక్తం నేత్యమన్తహి అయమభిప్రాయః - యద్యపివయం త్సుద్రాః; అస్మద్వాచోఽపిస్వతః త్సుద్రాః; తథావీహకావ్యే భగవత్సక్తి-ర్తనాత్త కే తజ్జమ్మానమస్తి; తేన జాతవిశ్రమ్భా నయం తచ్చోద్యం నాస్తీ తిపూర్వమేవామన్తహితి. అమన్తహితి మనోతేలజు త్రమపురుష బహువచనమ్. తనాదిత్వానుప్రత్యయః. (౩) “లోపశ్చాస్యాస్య తకస్యాం మ్నో” ఇతి ఉకారలోపః. మానేనేతి (౪) “మానపూజాయామ్” ఘృణస్తః. విశ్వస్యేతి విపూర్వాత్ (౫) “శ్వసప్రాణనే” ఇత్యస్తాత్క్వా ప్రత్యయేల్యబాదేశః॥ ౪౧॥

(౧) పాణి ౩. ౧. ౧౧౦.

(౨) పాణి ౬. ౩. ౧౦౫.

(౩) పాణి ౬. ౪. ౧౦౭.

(౪) చురాది ౧౧౦. ఉభయ. సక. నేట్.

(౫) ఆదాది. ౬౦. పర. అక. నేట్.

యమకతత్వాకోరే సహ్యాఖ్యానే

తా॥ ఇట్టి నేను కావ్యము జేసినయెడల నన్ను లోకమంతయు పరిహాసము జేయున నితలపవలదు, ఈ కావ్యము భగవద్గుణమును పల్లించుచున్నదిగాన దీనిని లోకులు మెచ్చుకొనుదురే ౪౧.

అవ॥ పూర్వము క్తవోద్యాభావేకారణాన్తరమిదముచ్యతే ॥

మూ॥ పితరం రామాహ్వాం గురు మాశ్చీరస మశ్లాసా నూనమ్ ।

ఉపసన్నం నౌపేయాన్యాశ్చీ రసమశ్లాసా నూనమ్ ॥ ౪౨॥

ప-వి॥ పితరమ్, రామాహ్వామ్, గురుమ్, ఆశ్చీరసమ్, అశ్లాసా, అనూనమ్, ఉపసన్నమ్, న, ఉపేయాత్, మాన్, గీః, అసమశ్లాసా, నూనమ్. ౪౩

వ్యా॥ పితరమిత్ర, ఆశ్చీరసమ్-అగ్రరస ఋష్యోక్తబాతమ్, గురైః అనూనమ్-అవికలమ్, రామాహ్వాం మమ పితరం గురుచ, ఉపసన్నమ్-విద్యాగ్రహణాయోపసర్పితవస్తమ్, మామ్, అసమశ్లాసా-అమీచీనా, యుద్రదాగీః, నూనమ్, అశ్లాసా-తీవ్రమ్, నౌపేయాత్-నప్రాప్నూయాత్, ఆశ్చీరసమితి తద్ధితవిషయే (౧) “అన్యేషా మపి గృశ్యతే” ఇతిచ్ఛిమ్. కావ్య స్యవిషయమాహత్వాత్తైదనుగుణ సద్దగ్భకరిణ యోగ్యోఽన్ విశేషయుక్తత్వాచ్చ మమపూర్వోక్త, వోద్యం నానతవితీత్యస్థిత్రయన్యాయార్థః.

తా॥ సకల గుణింపన్నులయిన శ్రీరామపండితుల నెడి మాతండ్రిగా నిష్కృతేను విద్యాభ్యాసము జేసినవాడనుగాన నాకితివమును క్లఘ్నముగానుండు నేకాని యనంగతముగానుండదు. ౪౨

అవ ॥ అథ సద్దర్శవ్యసనభాజివ్యసద్దర్శ గుణానైవిష్కరణతత్పరాణ్ పరగుణానసహిష్టుాన్ప్రీతి నిర్తత్సర మనుశిష్యతే॥

మూ॥ హేకవినికాయ జహి హృది మత్సరసంబద్ధ మవధేహి ।

దూష్ట్య స్త్యమేవ తచ్ఛ్రుణు మత్సరసం బద్ధ మవధేహి॥౪౩॥

ప-వి॥ హే, కవినికాయ, జహి, హృది, మత్సరసంబద్ధమ్, అవధే, హి, దూష్ట్య, త్యమ్, ఏవ, తత్, శ్రుణు, మత్, సరసమ్, బద్ధమ్, అవధేహి. ౪౩.

హ్య || (హేకవీతి) హేకవినికాయ - కవిసమూహా ! హృదయే, (మత్సరసంబంధమ్) మత్సరస్య-పరగుణానసహిష్ణుత్వ లక్షణస్య, సంబంధమ్, జహి-తస్యవధం కుర్విత్యర్థః. తస్యమత్సరసంబంధస్య, అవధాననాభావేనతి, త్వమేవదూష్యే; దోషవానేవమప్య, నపునర్నిదోషోఽస్తాదృశాం ప్రబంధాదూష్యేత్; మత్సరస్య విషయదోషత్వాభావాత్. తస్మాన్నిర్మత్సరోభూత్వా, సరసమ్-నానావిధరసయుక్తమ్, ఇమమ్, బంధమ్-ప్రబంధమ్, మత్-మత్సకాశాత్, శృణు; తదర్థమవధేహి-అవధానంకుర్విత్యర్థః-జహీతిహ తే లోకాన్తాధ్యమపురుషైకవచనమ్. (౧) 'హస్తే జః' ఇతి జాదేశః-మదితి అపాదానేపశ్యమి" (౨) శేషేలోపః - అవధేహిత్య వపూర్వాద్ధాన్ధాత్ లోకాన్తాధ్యమ పురుషైకవచనమ్. (౩) 'ఘృసోరేధావభ్యాసలోపశ్చ' ఇత్యేకారాభ్యాసలోపా || ౪౩ ||

తా || ఓకపులరా ' మీరుమాగ్రంథ విషయమయి యనూయబడవలదు, అట్లు చేసినట్లయిర మాగ్రంథమున కేమియుండొషములేదు. లోకులుమిమ్ములనే వీరసూయా పరులని నిందింతురుగాన ననూయనువదలి మాసరసకవిత్వమును వినుడు. ౪౩.

మూ|| త్వయి సతి నను గౌ రనుభవశక్తే స్తు పరాశరవ్యాసా ।
మమ దేశికా హ్యపత్యే శక్తే స్తు పరాశరవ్యాసా || ౪౪ ||

ప-వి|| త్వయి, సతి, నను, గౌః, అనుభవశక్తే, అస్తు, పరా, అశరవ్యాసా, అసా, మను, దేశికా, హి, అపత్యే, శక్తే, తు, పరాశరవ్యాసా, ౪౪.

వ్యా|| (త్వయిసతీతి) స ఏవ కవినికాయో బోధ్యతే. సరసస్యానసంబంధస్యానుభవశక్తే త్వయి సతి-విద్యమానే, అసా, పరా-ఉత్కృష్టా, గౌః-వాక్, నానశరవ్యాస్తం-నిలఁత్యో మాభూదిత్యర్థః. కుతోఽస్యా ఉత్కృష్టత్వమ్? తత్రోచ్యతే - మమహి- భగవత్కథాయామస్యాం నిబంధమృపమానస్య, దేశికా-మాగ్రదశకా, శక్తేరపత్యే పరాశరవ్యాసా మహర్షీ; అతస్తదాదిప్రమాగ్ర ప్రపృత్యేయం వాగు

(౧) పాణి. ౬. ౪. ౩౬. (౩) పాణి. ౬. ౪. ౧౦౪.
(౨) పాణి. ౭. ౨. ౯౦.

త్కృష్టైవ. శక్త్యాఖ్యస్య ఋషే ర్వసిష్ఠపుత్రస్యాఽవత్యం పరాశరః. వ్యవ
హితస్యాఽవ్యవత్య త్వమ్(౧) "ఏకోగోత్రే" ఇత్యత్రదశితమ్. తేన వ్యా
సస్యాఽపిత క్తింప్రత్యవత్యత్వమస్తే నవ. అవత్య శబ్దస్యాఽవిశిష్టలిక్ష్ణత్వా
త్పరాశరవ్యాసావపత్యే ఇతిభిన్నలిక్ష్ణయోరన్వయోపపత్తిః. పరాశరవ్యా
సావిత్యభ్యహితత్వాత్ పరాశరశబ్దస్య పూర్వనిసాతః. రర.

తా || మిక్కిలి గొప్పవారయిన వ్యాస పరాశరమహర్షులచే నుపదేశింపబడిన
మార్గము ననుసరించి నేనీ కావ్యమును రచించితినిగాన నత్యుత్కృష్టమయిన నీ కావ్య
మును మీరనాదరింపక వినవలెను. రర.

అన|| భవతు తావ ద్విషయ లక్షణా నై లక్షణ్యవ త్వాత్, గురుపుత్ర
కృతత్వేన సుశిక్షితత్వాత్, అభ్యస్తశాస్త్రాభ్యంతాత్, ప్రతిపిపాదయి
షితేచ విషయే పరాశరాదిమునిజనమాగాఽను సారిత్యాచ్చ తాకికా స్పృ
త్యాదరణీయత్వ మస్య నిబంధస్య; తదాపి కరతల నిసాఽఽమలకవద
వికలమవలోకిత సకలపదార్థసార్థస్య నిఖిలగుణ దోషయాథాత్మ్యవేదినో
నిత్యనిదోషస్య పరమపురుషస్య పరిమితమప్య క్షుద్రజ్ఞానవిషయా ని
స్నేహ మదీయా వాక్ ప్రీణ నీ స్యాత్; తదేత దసేనోచ్యతే|| రర||

మూ|| కథ మిమ మియా దియం గీ ర్తాయా సా దేవ మేతావత్ ।

ప్రీణీయా త్కృపయా మా మాయాసాదేవ మే తావత్|| రర||

ప-వి|| కథమ్, ఇమమ్, ఇయాత్, ఇయమ్, గీః, మాయా, సా, దేవమ్, ఏతా
వత్, ప్రీణీయాత్, కృపయా, మామ్, ఆయాసాత్, ఏవ, మే, తావత్. రర.

వ్యా|| (కథమితి) సేయమ్-ఈదృశీ, మే గీః, మాయా - కపలా, అ
వచ్చినం తమిమంకల్యాణగుణం దేవమ్, కథమియాత్ - నకథల్పిచిత్యర్థః.
స్నేహాదిరహిత్యమత్ర గిరో మాయాత్వమభిప్రేతమ్. ఏతావదేవాఽస్మాక
సమూహస్యస్యాఽఽలమృనమ్. కియదితిచేత్ - అయం భగవాన్ దయాసక్త
త్వాన్మమితత్వాన్మవిషయాఽఽయాసాదేవతావ త్సంభవన్త్యాకృపయా

ప్రథమాశ్వాసః

మాంఃప్రీతీయాత్. తప్రీణనార్థం ప్రవర్తమానస్య మే కిం గుణైః
రైః ప్రయోజనమ్? ప్రత్యుత నిర్గుణత్వమేవాపయాసాధిక్యహేతుః
తదేవచక్రపాద్యారేణ తస్యప్రీతిహేతురితినా, అస్పృహారమృతత్వార్థః॥

తా ॥ ఈకావ్యమందుగొండ్నిగుణములను జూచిస్వల్పజ్ఞానముగల లోకులు
సంతోషింతురుగాక. అయినను సర్వజ్ఞుడయిన సర్వేశ్వరుఁ డీకావ్యమందున్న దోష
ముల నెఱుఁగునుగాన వాఁడెట్లు సంతోషించుననగా వానివిషయమయి కావ్యము
ఁబించెదనని యారంభించి, దానికి సామర్థ్యములేక శ్రమపడుచున్న నన్నుఁ జూచి
నావిషయమయి యింత శ్రమపడుచున్నాఁడేయని నాయందుఁగృహజేసిసంతోషించును.

అవ॥ తదేవ మారభ్యమిదం కావ్య మిదానీ మారభ్యతే॥

మూ॥ పూర్వం కిల భూమి రియం సదా నవానీతి సాధ్వసంబాధమ్॥

తిష్ఠ స్వథాభివేదే సదానవానీతిసాధ్వసంబాధమ్॥ ౪౬॥

ప-వి॥ పూర్వమ్, కిల, భూమిః, ఇయమ్, సదా, నవా, అనీతి, సాధు, అస
హ్యధమ్, తిష్ఠన్తి, అథ, అభివేదే, సదానవానీతి సాధ్వసమ్, బాధమ్. ౪౭.

వ్యా॥ (పూర్వమితి) కిలశబ్ద వితిహ్యే. పూర్వమ్ - కంసాదీనా
ముత్సతైః ప్రాక్, సదా-సతతమ్, భూమిరియమ్. నవా - అనురాద్యుప
ద్రవరహితత్వేనాభివరూపా, శాన్తిమతీసతీఅనీతి-ఉపద్రవరహితమ్,
సాధు-సుమ, అసంబాధమ్ - అసజ్జనసమ్మదరహితంచతిష్ఠన్తి, అథ -
పశ్యాత్, కంసాద్యుత్పత్తుత్తరకాలమ్, బాధమ్-వీడామ్, అభివేదే - ప్రా
ప్తనతీ. కీదృశంబాధమ్ - (సదానవానీతిసాధ్వసమ్) దానవానామ్ -
ంసాదీనా మసురయోనీనామ్, అనీతిః - అనయః, తదాయ తేనసాధ్వసే
హృదయకమ్పనేన, సహితమిత్యర్థః; దానవానామనీతిదానవానీతిః,
జ్ఞం సాధ్వసం దానవానీతి సాధ్వసమ్. శాకపార్థివవత్సమానః తతోదా
నవానీతిసాధ్వసేన సహవర్తత ఇతివిగృహ్యతే, (౧) .. తేనసహేతితుల్య
మూగే" ఇతినమానః, (౨) "ప్రౌఢసజ్జనస్య" ఇతినమాన్యసభాషః. పూ

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

శ్లో॥ అనీత్యాదిపదత్రయమ్ స్థితిక్రియావిశేషణమ్. బాధశబ్దస్య ఘటన్త
త్యేన పుల్లజ్జత్వమ్॥ ర౬॥

తా॥ ఇది మొదలు కథనారంభించుచున్నాడు-కంసాది దుష్టవర్గములు జన్మింపక
మునుపు భూమియేవిధమయిన బాధయులేక సుఖముగానుండెను. కంసాదులు జన్మించి
నవెనుక నసురప్రకృతులయినవారి యనీతిచేమిక్కిలి బాధను బొందును. ర౬.

మూ॥ సా నప దేత్య సురసభ మనలమరుద్ధరయమవృషాభ్యమ్ ।

భర్తు మహం బల మాసుర మనల మరుద్ధరయమవృషాభ్యమ్॥

ప-వి॥ సా, అనరత్, ఏత్య, సురసభమ్, అనలమరుద్ధరయమవృషాభ్యమ్
భర్తుమ్, ఆహమ్, బలమ్, ఆసురమ్, అనలమ్, అరుద్ధరయమ్, అవృషాభ్యమ్. ర౭.

వ్యా॥ (సానపదితి) అనలమరుద్ధరయమవృషాభ్యమ్ అనలేన -
అగ్నినా, మరుతా - వాయునా, హరేణ - మిత్రదేణ, యమిన- నైవస్వ
తేన, పృష్టా-ఇన్ద్రేణ, అక్షిప్తశ్చదేవగర్భా- ఆశ్విన-సమృద్ధాన్, దురుధ
మ్-సురాణానభామ్, ఏత్య-ప్రాప్య, సా-భూమి, గౌ-సృష్టాత్రి సూరే
వతా, ఏనమనవత్. ఉత్తిరార్థప్రభృతి భూవార్త్యకము. అనునమ్ - అ
సురసంబద్ధి, బలమ్-సేనాసాధనము, అహమ్, అనలముక్తి-అనలముగూర్చి.
కీదృశంబలమ్-అరుద్ధరయమ్- సురైర్విప్రప్రతినిర్భవేగమ్. అవృషాభ్యమ్-
అధర్మేణ సమృద్ధమ్ సురసభమితి (3) “సభారాజామసుష్యభృంప్వ”
ఇతి నపునకలిద్దశ్యమ్ అనలమితిపద ముత్తరార్థగతిమ్, అలశక్త్యననిపాతేన
సభాసమాసః॥ ర౭॥

తా॥ అప్పుడా భూదేవతయిద్దాగులచే సిండియున్న దేవసభయిచ్చి చెప్పినది.
అదేమనగా-గొప్పబలివులయి దుర్మోక్షులయినసుగులవైద్యమును చేపడెయిలేను.

మూ॥ నయతి కృపాం నృణాం హింసాదానం హేలూ మోహివిప్రాణామ్ ।

లుప్యత ఏవ చ సంప్రతి దానం హేలూమో హి విప్రాణామ్॥ర౮॥

ప-వి॥ నయతి, కృపామ్, నృణాన్, హింసాదాన్, అంహా, మోహి, విప్రాణా
లుప్యతే, ఏవ, చ, సంప్రతి, దానమ్, హేలూమో, హి, విప్రాణామ్. ర౮.

వ్యాస(నయతీతి) నయతిరయం ద్వికర్తృకః. కృపామతి(గృహ) నయతిరయం ద్వికర్తృకః. నయతిరయం ద్వికర్తృకః. అంహః-పాస్తా, సోఽత్రనయనక్రియాయాకర్తాః. న్యూ-మయమ్యా, కృపాన్నయత్యంహః. కీదృశానన్యా-హింసాదా-హింసాందతతతిహింసాదా(3). అతో నుపసగేకః ఇతి. కీదృశమంహః-మోహి-అవశ్యం మోహయతీత్యావశ్యకేణిని. విప్రానామితికృపావిశేషణమ్, విగతప్రాణమ్-ప్రాణశూన్యామ్, వినష్టామ్కృపామ్, నయతి-ప్రాణయతి, యథావినష్టా కృపాభవతి తథాకృత్యేత్యర్థః. ప్రాణామితి (౪) "ప్రాణిన్యోనాయజస్యశా, ఇతిబహువ్రీహిః, గతశ్చ లోకే. ఇహానీతి ముగ్ధాత్మామిం మయ్యర్థః ప్రవిధమానః. పుంసాం నా న గా వ్య ఏప్రాణా కృపాత్వా ప్రాణయతీత్యర్థః. ప్రస్తుత-కృపా, ప్రాణమ-ప్రాణా, దాన యవ్యతే; తథాఽప్రీతి స్తా, అవ్య హత్య మున్నయే।

రక

[illegible]

४५

ಮೂ|| ಯು ಸ್ಯದ್ವಾಧ್ಯತಾಠ ಪಾರಾವಾ ನಿಣ ಸ್ವತಾಮ|

యాయాం కథ మనురామ్ముధిపారావారీణసజ్జనతామ్ ॥ ౪౯ ॥

○₇F₈

శ. వి. గూర్తు, అద్య, అశ్వతరః, అవరాహా, రీణసజ్జతమ్, యాయామి,
కథమ్ అపరామృధిపారావరీణసజ్జతమ్. శా.

४६.

వ్యా॥ (యన్త్రీ) అప్తీన్కాతే, అధ్యతారః-వేదాధ్యయనేతి
కృతాః త్రైవిధ్యాః, అధ్యయనవిధైః ర్విహతారమ్భాః, అపారావాః
ఆరావరహితాః, వేదసంశబ్దవరహితాభూతాః; (రీణజ్జనతాంయన్త్రీ)
సజ్జనమ్-ఉద్యోగః, రీణమ్-శీఠమ్, సజ్జనంయేమాంతే, రీణసజ్జనాః. తద్వ్యాన్త్రీ

(૧) પાંચ, ૧, ૪, ૪૬.

(3) પાકી, ૩, ૨, ૩.

(१) १, ४, ५०.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

శ్రీరామకృష్ణాః తాంప్రాప్నువన్తి. అధ్యయనాదుపరమస్తీత్యర్థః. ఏవంగతే
 (అనురామ్యుధిపారావారీణసజ్జనతాంకథ మహాయాయామ్) అమృ
 ధినదృశా అనురాః అనురామ్యుధిః, వ్యాఘ్రాదేరాకృతిగణత్వాత్ (౧)
 “ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిః” ఇతిసమాసః. పారమ్-పరంతీరమ్, అవారిమ్-
 అర్వాచీనంతీరమ్, (౨) “పారావారేపరార్వాచీతీరే”. ఇత్యమరః. పారావా
 రేగామీ-పారావారీణః, తీరప్రాప్తఇత్యర్థః, (౩), అపారవారాత్యన్తానుకా
 మంగామీ” ఇతిభిః. సజ్జనాః-విద్యజ్జనాః, అనురామ్యుధేః పారావారీణః-
 తీరప్రాప్తాః, సజ్జనాయత్రేతిబహువ్రీహిః, తద్భావః అనురామ్యుధిపారావా
 రీణసజ్జనతాః. ఏవంయః ప్రత్యేకమహాయాయామ్, య్యవ్యద్యేతివచన్
 (౪) “ఇదమోఽశ్ భావోఽన్యశ్చాఽహని” ఇతివచనేనాఽస్మిన్నహ
 నీత్యత్రాగ్ధే వ్యుత్పాద్యతే; తథాఽన్యత్రాఽహ్నాకాలోఽలక్ష్మణత్వా
 దస్మిన్ కాల ఇత్యర్థోఽభిప్రేతః. అన్యత్రశబ్దశ్చాఽత్రాఽన్యకాలిమా
 త్రేవర్తతే. నాథీయానేషు; అధ్యయనవిష్ణుస్వోచ్ఛయసత్వాత్, అపా
 రావా ఇతి ఆరావశబ్దః (౫) “విభాషాశబ్దప్రసంగః” ఇతిఘోషః. అక్షత
 ఆరావ్రాయేభ్య ఇతి (౬) ప్రాదిభ్యోఽకాతుజస్యనా “ఇతిబహువ్రీహిః
 రీణశబ్దః - (౭) “రిజ్జీయే “ఇత్యస్తాన్ధాతోనిః స్థాన్తః” (౮) స్వావ
 యదీతిః “ఇత్యోదిత్యాత్ (౯) “ఓచితశ్చ “ఇతినిష్ఠానత్వమ్. యా
 యామితిలిజుభ్యమపురుషైకవచనమ్. అనురామ్యుధిపారావారీణసజ్జనతా
 మిత్యత్ర. తత్ప్రత్యయః. ప్రకృతేబహువ్రీహే రన్యపదార్థస్య
 భూమస్తీన్రీత్యేఽపి తాదృగ్రూపస్యాఽవివక్షితత్వాత్ స్తీప్రత్య
 యాభావః ||

౪౯ ||

(౧) పాణి. ౨, ౧, ౫౬.	(౬) పాణి. ౨, ౨, ౨౪, వార్తి.
(౨) అమరకవీరిపర్వ. ౮.	(౭) స్వాది. ౩౮, పర. ఆక.
(౩) పాణి. ౫, ౨, ౧౧.	(౮) పాణి. ౮, ౨, ౪౫, వార్తి.
(౪) పాణి. ౫, ౩, ౨౨, వార్తి.	(౯) పాణి. ౮, ౨, ౪౫.
(౫) పాణి. ౩, ౩, ౫౦.	

తా|| బ్రాహ్మణులు వేదాధ్యయనమును వదలిరి. నాయందు నివసించుచున్న సజ్జనులెప్పుడనురబాధలేకుండి సుఖముగానుండుదురోయందు కుపాయమేమియుదోపలేడు,

మూ|| ఇతి గిర మనద త్సంసది సాధర్మాణాం త్మమా దీనామ్ ।

ప్రాప్త్యా కిల భూమి ర్భాసా ధర్మాణాం త్మమాదీనామ్॥ ౫౦॥

ప-వి|| ఇతి, గిరమ్, అవతత్, సంసది, సాధర్మాణామ్, త్మమా, దీనామ్, ప్రాప్త్యా, కిల, భూమిః, యా, అసౌ, ధర్మాణామ్, త్మమాదీనామ్. ౫౦.

వ్యా || (ఇతిగిరమితి) సుధర్మా - దేవసభా, తస్యాంభవాః - సాధర్మాః, దేవా ఇత్యర్థః. సాధర్మాణాంసంసది, త్మమా - భూమిః, ఇతి - ఇథమ్, దీనాంగిరమవతత్. కీన్ద్రశ్యాంసంసది - త్మమాదీనామ్ - త్మాన్యహింసాదీనాం ధర్మాణామ్, ప్రాప్త్యాభూమిః - ఫలభూమిః, యాఽసౌకిల-ప్రసిద్ధా, తస్యా మిత్యర్థః - ఫలభూమిః - ఆశ్రయభూతా యాఽసౌభూమిః. సా ఏనమవదదితి॥

S.14290

౫౦॥

తా త్మమాది సకలగుణముల కాకరమైక భూదేవత యీవిధంబున దేవసభయందుదీనోక్తులను బలికెను.

౫౦.

మూ|| తేమస్త్రీయస్త హిత్యా జనార్దనం సర్వదైవ రాజస్తమ్ ।

విద్య స గతిం కృతాసురజనాదకానం సర్వదైవ రాజస్తమ్॥ ౫౧॥

ప-వి|| తే, అమస్త్రీయస్త, హిత్యా, జనార్దనమ్, సర్వదైవరాజమ్, తమ్, విద్య, స, గతిమ్, కృతాసురజనార్దనమ్, సర్వదా, ఏవ, రాజస్తమ్. ౫౧.

వ్యా|| (తేమస్త్రీయస్త ఇతి భూమేర్వాక్యం శ్రుత్వా భూమి గతదైత్య విధ్వంసనూపాయం తే దేవా అమస్త్రీయస్త. తేషాంమస్త్రీ ప్రకార ఉచ్యతే - సర్వదైవరాజమ్ - సర్వేషాందైవతానాం నౌ రాజానమ్, తమ్-లోకవిదితమ్, కృతాసురజనాదకానమ్, సర్వదైవరాజస్తమ్ - సర్వస్మిన్నేవకాలేరాజస్తమ్, నిజేనాప్రథమేణ తేజాదీవ్యమానమ్, జనాదకానహిత్యా అన్యాంగతింసవిద్యహే. హిత్యేతి (౧) జనాదకానాం

ప్రథమాశ్వాసః

ప-వి॥ యా, ఇయమ్, వసుధా, దైత్యైః, విజితా, రోచేత, సా, ఉచేత్య, పుర
షమ్, పురాణమ్, అథ, తే, విజితారః, అచేతసః, అచేత్య.

వ్యా॥ (యేయమితి)యా ఇయంవసుధా, దైత్యైః, విజితా-పురా
జితా; సాఇయమ్ పురాణం పురుషమ్-నారాయణమ్, ఉచేత్య, రోచేత-
దీప్యేత. అథ-పశ్యాత్, తేదైత్యాః, అచేతసః - దుష్టబుద్ధయః, అస్యాః
భూమేః, అచేత్య, విజితారః-భీతాశ్చ, హతావాభవేయుః. విజితారఇతి
(౧) “ఓవిజితభయచలనయోః” తృజ నః ॥ ౫౩॥

తా॥ అసురులచే బాధపడుచున్న యీ భూమి పురాణపురుషుడయిన శ్రీమ
న్నారాయణుని శరణముజొచ్చినయెడల సుఖపడును. దుష్టులయిన యసురులనప్పుడు
నశింతురు. ౫౩.

మూ॥ త మిమో భువమృద్ధాం కృతభారత్యాగాంచకార కాయాస్తః॥

యఃప్రళయేషిల భస్మ ర్భారత్యాగాంచకార కాయాస్తః ॥

ప-వి॥ తమ్, ఇమః, భువమ్, ఋద్ధామ్, కృతభారత్యాగామ్, చ, కారకాః,
యాస్తః, యః, ప్రళయే, కిల, భస్మః, భారత్యాః, గామ్, చకార, కాయాస్తః. ౫౪.

వ్యా॥ (తమిమ ఇతి) భువమ్ - భూమి మేనామ్, ఋద్ధామ్ -
సమృద్ధామ్, కృతభారత్యాగామ్-కృతానురభారత్యాగామ్చ, కారకాః-
కరిష్యమాణాః, యాస్తావయమ్, తమ్, భగవన్తమ్, ఇమః-గచ్ఛామః.
యోహిభగవాన్, భారత్యాః-సరస్వత్యాః, భస్మః-బ్రహ్మణః, ప్రళయే-
సకలజీవసంహారసమయే, గామ్-భూమిమ్, దివంచ, కాయాస్తః - స్వశరీ
రస్యానుస్తఃచకార, ఉదరేనిహితవానిత్యర్థః. తమేవంభూతమావత్సఖం
గచ్ఛామ ఇతి. ఇమ ఇతి (౨) “ఇహగతౌ” ఇత్యస్మాద్భుత్తమ
బహువచనమ్. ఋద్ధాంకారకా ఇతి (౩) తుముష్టులాక్రియాయాః
క్రియార్థాయామ్” ఇతిభవిష్యదధేర్జుల్. (౪) “అకేనోభకా

(౧) రుదాది. ౨౩.

(౩) పాణి. ౩. ౩. ౧౦.

(౨) ఆదాది. ౩౫, పర. ౫౪, అని.

(౪) పాణి. ౨. ౩. ౨౦.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

వ్యదాధమర్థస్యయోః ' ఇతి నిషేధా త్కర్తృణి కృద్యోగలక్షణ
షష్ఠ్యభావః ॥ ౫౪॥

తా॥ బ్రహ్మచేస్మజింపబడిన సకలలోకములను బ్రభయకాలమందు తనయుడర
మండుండుకొని రక్షించిన యాపత్సఖుడయిన శ్రీమన్నాయణునినే భూమియొక్క
సుఖముకొఱకయి శరణుచొచ్చెదము. ౫౪.

అవ ॥ ఏనంభూభారావతారణాయ, భగవస్త మభ్యర్థయితుం
గచ్ఛామ ఇతి సజ్జల్ప్య తద భిగమనే స్వాభీష్టప్రార్థనావిషయాం వాచ
మేన మూచుః॥

మూ॥ కంసస్య మనో దానవభుజ్జమానాం విధాతు రేజ్యేత ।

సస్థాస్నూ నాం చిర మనుభు జ్జమానాం విధా తు రేజ్యేత॥ ౫౫॥

ప-వి॥ కంసస్య, మనః, దానవభుజ్జమానామ్, విధాతుః, ఏజ్యేత, సస్థాస్నూ
నామ్, చిరమ్, అనుభు, జ్జమానామ్, విధా, తు, రేజ్యేత. ౫౫.

వ్యా ॥ (కంసస్యేతి, దానవభుజ్జమానామ్ - హింసకతయాభు
జ్జమనదృశానాం దానవానామ్, విధాతుః - అధిపతేః, కంసస్య, మనః,
ఏజ్యేత - భయేనకమ్యేత. కిచ - అనుభు - భూమా, జ్జమానామ్ -
మనుష్యాదిపిపీలికాంతానామ్, సస్థాస్నూనామ్ - స్థావరైశ్చైవనాదిభ్య
ణపర్యంతై స్సహితానామ్, విధా-ప్రకారస్తు, రేజ్యేతి-చీవ్యేత ; ఏజ్యే
తేతి(౧)"ఏజ్యకమ్పనే" ణ్యంతాత్కర్తృణిల్. సస్థాస్నూనామితి స్థాన్నవః -
స్థావరాః, (౨)"గ్లాజసశ్చకన్న్" ఇతిక్కుప్రత్యయః. సహస్థాస్నుభిర్వర్తన్త
ఇతి(౩)"తేనస హేతితుల్యయోగే" ఇతిబహువ్రీహిః. (౪)"ప్రాపనజ్ఞ-నస్య"
ఇతినహస్యసభావః-అనుభ్యేతి విభక్త్యర్థేయత్. (౫) "అవ్యయమ్" ఇతి
నప్తమ్యుక్తేవ్యయాభావః. అథవా - భూమేరాయామాయావత్ వి
త్తతాయామిత్యర్థః - (౬) ' యస్యచాయామః " ఇత్యవ్యయాభావః.
(౭) ' రేభురాబృభ్రాబృ దీప్తా " ణ్యంతాత్కర్తృణిల్. ౫౫॥

౧) భాషి, ౨౩౪, పర, నక, నేట్. (౫) పాణి, ౨, ౧, ౬.
పాణి, ౩, ౨, ౧౩౯. (౬) పాణి, ౨, ౧, ౧౬.
— ౨, ౨, ౨౦. (౭) భాషి, ఆత్త, అక, నేట్.
— ౨, ౨౦.

ప్రథమాశ్వాసః.

తా॥ అనుర రాజయిన కంసునిమనంబెట్లు తత్తరపడునో? భూతాశ్రయంబున
వరజగ్గుమలన్నియు నెట్లుసుఖపడునో నట్లుశ్రయఃపతిని శరణుఁజొచ్చెదమని యీ
జించిరి.

మూ॥ అనునైః క్షపితక్షత్రబ్రహ్మణం తే జితా ముర్విమ్ ।

కృత్వా పురిశ్చ కర్తుం బ్రహ్మణం తేజితా ముర్విమ్॥ ౫౬ ।

ప-వి॥ అనునైః, క్షపితక్షత్ర బ్రహ్మణమ్, తే, జితామ్, ఉర్విమ్, కృత్వా
పురః, చ, కర్తుమ్, బ్రహ్మణమ్, తే లామ్, ఉర్విమ్.

వ్యా॥ (అనునైతి.) కుశకమిదముత్తర స్లోకేనైకవాక్యమ్.
(క్షపితక్షత్రబ్రహ్మణమ్) క్షత్రమ్ - క్షత్రియజాతిః, బ్రహ్మ - బ్రాహ్మణ
జాతిః, క్షపితమ్ - ఏడితమ్, క్షత్రం బ్రహ్మచ యన్యాసా క్షపితక్షత్ర
బ్రహ్మ, అథవా-క్షపితంక్షత్రం యస్యబ్రహ్మణః తత్ క్షపితక్షత్రమ్, బ్రహ్మ
యన్యాసా క్షపితక్షత్రబ్రహ్మ; బ్రాహ్మణానాం ధర్మపరిపాలకత్వేనస బధ్ధి
నా క్షత్రియాః క్షపితాః యన్యామిత్యర్థః-తే. ఎవంమన్నితవన్తాదేవాః,
అనునైర్జితాం క్షపితక్షత్రబ్రహ్మణమ్, ఉర్విమ్ - భూమిమ్, తేజితామ్,
పాలితామ్, ఉర్విమ్-గుర్విమ్, విస్త్రితామ్, అనఙ్కుచితాం కర్తుం బ్రహ్మణ
మ్-పద్మయోనిమ్, పురః-అగ్రేకృత్వా, జగ్గురితి వక్ష్యమాణేన సంబధ్ధః,
పుర ఇతి (౧) పూర్వాధరాపరాణామపి పురధవల్లెప్పామ్ ఇతి అని ప్రత్య
యః పూర్వశబ్దస్య పురాఽఽదేశశ్చ. తేజితామితి (౨) 'తేజపాలనే' (౩)
'తిజనిశాతనే' ఇత్యస్మాద్వాణ్యంతః. తేజితాం కర్తుమ్ - దీపితాఽర్తు
మిత్యర్థః ఉర్విమితి పథమో భూమిపర్యాయః; ద్వితీయస్తు ఉరుశబ్దాద్వి
స్తారవాచినః (౪) "పూతోగుణవచనాత్" ఇతి జీబంతః ౫౬॥

తా॥ అనురులచే బ్రహ్మక్షత్రియాది సద్వంశములులేకుండఁ జేయవలెనభూమియొ
క్కక్షేమార్థము బ్రహ్మజేవుని పురస్కరించుకొని శ్రయఃపతి యొద్దకు వెళ్ళిరి.

తా|| తనదర్శనముఁ జేయువారిపాపములను బోగొట్టి వాకిరిపుణ్యముల నిచ్చుచు న్నదియు, తనయలయందుఁ బ్రతిఫలించుచున్న సూర్య కిరణములచేతసంఘకారమును నశింపఁ జేయుచున్నదియునైన ఓరాల్లనమును జూచిరి.

మూ|| విఠీవతి విద్రుమం యై రనుకూల మనస్త ముగ్ధోలై : |

ఉల్లాపయమానం తై రనుకూల మనస్త ముగ్ధోలై || ౬౦||

ప-వి|| విఠీవతి, విద్రుమమ్, యై, అనుకూలమ్, అనస్తమ్, ఉల్లోలై, ఉల్లాపయ మానమ్, తైః, అనుకూలమ్, అనస్తమ్, ఉల్లోలైః.

వ్యా || (విఠీవతీతి) ప్రథమోఽనుకూలశబ్దః కూలసమీపే ఇత్య స్తిస్మధేవరతే. ద్వితీయస్తవ్యనుకూలవాచి. ప్రథమోఽనస్తశబ్దోఽనే కవాచి; ద్వితీయస్తు భగవస్త మావస్త్యే ప్రథమ ఉల్లోలశబ్ద శ్చిచ్ఛుల పర్యాయః; ద్వితీయస్తు మహోర్ధ్వవాచి (౧) "అహిర్నిఘమహాహ్వా ల్లోలకల్లోలా" ఇత్యమరః. యై, ఉల్లోలైః - శబ్దాదైః, అనుకూలమ్- కూలసమీపే, అనస్తమ్ - అపరిమితమ్, విద్రుమమ్ - ప్రవాళమ్, క్షీణో దస్త్వయం విఠీవతి. తై ముగ్ధోలైశ్చ హోర్ధ్వైః, అనుకూలమ్ - అను కూలేన, అనస్తమ్ - స్వస్తిశయానం భగవస్తం నానాయామి, శేషా హింవా ఉల్లాపయమానమ్ - సన్నానయస్తమ్, ఉల్లాపయమానమితి (౨) "విభాపాలీయతేః" ఇత్యాత్వమ్. (౩) "లియస్సమ్నానసశాలినీ కరణ యోశ్చ" ఇత్యాత్మనేపదమ్ ||

తా|| పగవతిశలను తనగట్టుమీదఁ బ్రాయుచున్న యలలచేతయన ముగ్ధప్రదఁ మందుఁ బువ్వించియున్న శ్రయఃపరిని యానందైట్టుచున్న ఓరాల్లనమును జూచిరి మూ|| కకుభాం పర్యసం సక్షమ ముత్తమ మూర్తి మానేన |

కర్తు మివౌత్కం తత్రక్షమ ముత్తమ మూర్తి మానేన || ౬౧ ||

ప-వి || కకుభామ్, పర్యస్తమ్, సక్షమమ్, ఉత్తమ్, అమూః, మిమానే కర్తమ్, ఇక, ఉత్కమ్, తత్ర, క్షమమ్, ఉత్తమమ్, ఉర్తిమానేన.

(౧) అమర, కారి, ౮.

(౨) పాణి, ౬, ౧, ౫౧.

(౩) పాణి, ౧, ౩, ౭౦.

వ్యా || (కకుభామితి). కకుభామ్ - దిశామ్, పర్యంతమ్, (సమమమ్) కుమయా - భూమ్యా, సహితమ్, ఉత్తమ్ - క్లిష్టమ్, కర్తృమహ, ఉత్కమ్ - ఉత్సుకమ్, తత్రచ-క్లేదనే, కుమమ్ - సమర్థమ్, దృష్టంహి సముద్రస్య భూతలాది క్లేదసకమత్వమ్, యుగాన్త సమయేషు, ఉత్తమమ్ - ఉత్కృష్టతమమ్, కేససాధనేనదిగన్తం భూమించక్లేదయితు ముత్సుక ఇతిచేత్ - ఉర్తిమానేన-ఉర్తిణాం మహత్వరూపేణ పరిమాణేన, కీర్షశేనేతిచేత్ - (అయూర్తి మానేన) అయూః-ప్రకృతాః కకుభా, మిమానేన - పరిభృతేత్వత్, సకమమితి (౧) „ తేన సహేతి తుల్యయోగే " ఇతిబహువ్రహః. (౨) „ గోస్తియోరుపసంజనస్య " ఇతి, ప్రాస్యత్వచ. ఉత్తమితి ఉన్దేనైశ్చాయామ్ (౩) „ సుదవిద " ఇత్యాది నావికల్పితత్వాత్ నిష్ఠా సత్వాభావే. (౪) „ అనిదితాంహల ఉపధాయాః " ఇతినలోపేనరూపణు మిమానేనేతి (౫) „ మాజ్ఞానే " శాసచిక్లౌ (౬) „ భృభామిత్ ' ఇత్యాకారస్యేత్వమ్, ఉత్కమితి. (౭) „ ఉత్క ఉర్తనాః " ఇతిసహితం.

౬౧॥

తా. అంతటవ్యాపింసుమిన్న తనగొప్పయిలచే భూమినిన్నిదిక్కులనున్నదడుపుటకై సంహోషముచెయిత్తును. తేయునట్లున్న క్షీరాద్ధమును జూచిరి. ౬౧. మూ॥ మరకతమణిధి స్తీరం బహులహరితతై స్సపర్యంతమ్ ।

అపిపస్తరాగర్తై బహులహరితతై స్సపర్యంతమ్॥ ౬౨॥

ప.వి ॥ మరకతమణిధిః, తీరమ్, బహులహరితతైః, సపర్యంతమ్, అపి, పస్తరాగర్తైః, బహులహరితతైః, సపర్యంతమ్.

౬౩.

వ్యా || (మరకతేతి) (బహులహరితతైః) హరితతా - హరితవర్ణత్వమ్, బహులా-భూయసీ, హరితతా - యేషుతే బహులహరితతాః,

(౧) పాణి, ౨, ౨, ౨౦.

(౨) పాణి, ౧, ౨, ౪౪.

(౩) పాణి, ౮, ౨, ౫౬.

(౪) పాణి, ౬, ౪, ౨౪.

(౫) జహోత్వాది, ౬, అత్త, సక, ఆది.

(౬) పాణి, ౭, ౪, ౩౬.

(౭) పాణి, ౫, ౨, ౪౦.

తా || మందు శ్రీమన్నారాయణనిశేః జయింపఁబడిన యసురుల కిష్టుధకరా
గొప్పతనముపచ్చిఁదని పరిహాసముఁజేయుచున్న సర్వేశ్వరునియొక్క కీర్తికలఁగున్న
క్షీరాబిని జూచిరి.

మూ || హరిదృష్ట్యేన య ఉచ్చైః పురుష్వాదీ ధరదరీనియద్రవతః ।

జల్పన్నితీవ హరి రరియన్తా దీధర దరీ నియ ద్రవతః॥ ౬౪॥

ప-వి || హరిదృష్ట్యై, ఇవ, యః, ఉచ్చైః, ఉన్నాదీ, ధరదరీనియద్రవతః,
జల్పన్, ఇతి, ఇవ, హరిః, అరియత్, మా, దీధరత్, అరీన్, ఇయత్, ద్రవతః. ౬౪.

వ్యా || (హరిదృష్ట్యైతి) హరేః - భగవతః, దర్శనేన, ఉచ్చైః -
ఉత్కృష్టేణ, ఉన్నాదీన - ఉన్నతైః ఇవ, స్థితోయః, (ధరదరీనియద్రవతః)
ధరాణామ్ - పర్యస్తపర్యతానామ్, దరిభ్యః - కన్దరాభ్యః, నియతః -
నిగోచ్ఛతః, రవతః-శబ్దతః, నిమిత్తాత్, ఇతి - ఏవమ్, జల్పన్నివ. కథం
జల్పన్నివ - ఏవహరిః, అరియత్ - శత్రూణాంరోధా - బాధకః, ఇయత్ -
ఏతత్పరిమాణమ్, ఏవమ్, దేవపరిభవ పర్యస్తమ్, ద్రవతః - గచ్ఛతః,
అతిప్రవృత్తాః, అరీక - అసురాః, మాదీధరత్ - ధారణం మాకు
ర్యాత్, తాహినస్త్రిత్యర్థః, అయమత్రవాక్యార్థః - ఏవమతి ప్రవృ
త్తాః సురోద్రేకసహజా భగవాన్మాభూదితి పర్యస్తరిగుహా ప్రతి
ఫలితేన స్వతరజ్జఘోషేణ జల్పన్నివస్థిత ఇతి. తమైశ్చతేతి సంబంధః. మాదీ
ధరదిలిహారయతేలుకత్. (౧) “నమాజ్ యోగే” ఇత్యడాగమప్రతిషేధః॥

తా || క్షీరసముద్రముయొక్క గట్టుమీదనున్న పర్వతగుహలయం దలలువగిలి
ఘోషించుచున్న ఘోషమెట్లున్నదనఁగా-శ్రీమన్నారాయణనిశేచింబయిత్యానందభరి
తమై, మిక్కిలియగ్ధతులైన యసురులను శ్రయఃపతిచింపవలయునని చెప్పుచున్నట్లు
న్నది. అట్టిక్షీరసముద్రమును జూచిరి.

మూ || ప్రథయన్తి యదూర్త్యో గ్యా నజ్ఞాన వాహాన మూయాతః ।

రమయన్ హృన్న హరే ర్యోనజ్ఞానవాహానమూయాతః॥ ౬౫॥

ప-వి || ప్రథమం ని, యదూర్త్యః, అగ్రాన్, అద్వనవాహాన్, అమా, యాతః, రమయన్, హృత్, న, హరేః, యః, న, ఋజుః, న, వా, హానమ్, అయాతః. ౬౧.

వ్యా || (ప్రథమ స్తీతి) యదూర్త్యః - తరగ్గాః; అగ్రాన్ - శ్రేష్ఠాన్, అజానవాహాన్ - అశ్వాన్, అమా - సహ, యాతః - గచ్ఛతః, ప్రథమం ని - ఖ్యాపయ ని ; ధనశమనూహరత్వ ప్రతుగమసత్వాదిభి రజానాశ్చ సచ్చశోయస్యోర్కయ ఇత్యర్థః. హరే - భగవతః, హృత్ - హృదయమ్, ఋజు - అకుటిలమ్, స్వాధారమ్, ననరమయాన్, అపిహర మయన్నేవ; యః, హానమ్ - త్యాగమ్, విశ్లేషమ్, సవాతయాతః. సాశ్చ స్సముచ్చయే, భగవత్సహ స్తీతికరస్థాయః విశ్లేషచనకదాచి త్వా స్మితి త్యక్తిః || ౬౨ ||

తా|| ఏకీర్థా వము యొక్కయలలు, అద్వనవిన్యయలలలె వానరమహా తైలవై శీఘ్రమనములవై మున్నవో, ఏకీర్థా వము ప్రేమన్యాయముల వేగమున మును గలుగజేయుచు త్తణమాత్రమును వానివిషయములనున్నవో! అట్టి ఏర్థావ మును జూచిరి.

మూ|| విమలో తిగభీరోపి చ నవకులధరభావహార మకరో ద్యుః ||

హరిభక్తోపి మహా నపి న వకులధరభావహార మకరో ద్యుః || ౬౩ ||

ప-వి || విమలః, అతిగభీరః, అపి, నవకులధరభావహారమకరోద్యుః, హరిభక్తః, అపి, మహాన్, అపి, న, వకులధరభావహారమ్, అకరోత్, యః. ౬౩.

వ్యా|| విమలఇతి (విమలోఽతిగభీరోఽపి) విమలః - నిర్మలః, గభీరః - గర్భీరః, అపరిచ్ఛేదోపి, హరిభక్తోఽపి - హరే - భగవతః, ప్రేమపూర్వ నిత్యసేవానిరతోఽపి, మహాన్ - మహత్త్వగుణయుక్తోఽపి, యః. (నవకు లధరభావహారమకరోద్యుః) నవానామ్ - అదృష్ట పూర్వానామ్, కులధరా నామ్ - కులపర్వతానామ్, భాః - దీప్తిః, యేషాంతే నవకుల భాః, అవహారాః - గ్రాహాః, మకరాఖ్యాత్వ - మత్స్యవికేషా, మకరాఖ్యాత్వ, యస్యసతతోక్తిః ఉద్వేగ ఉత్పూర్వాద్యాతః.

(౧) “అతశ్చోపసగే” ఇతి స్త్రియాంభావే అశ్. ఉపసహనప్రాప్త్యర్థమ్. కులపర్యవసదృశగ్రాహమకరాది దుష్టసత్వసంక్షోభవానిత్యర్థః. (వకులధర భావహారమ్) నకులభరణవత్ భావావహారమ్, నాఽకరోత్ - నకృతవా. వై మల్యాదిభిః కించిద్గుణసదృశోఽపి దుష్టసత్వాయతనతయా వై సాదృశ్యా ద్యః పరాజ్ఞుశమునిసదృశోనాఽభవ దిత్యభిప్రాయః॥ ౧౧.

తా. ఏశీరార్ణవము, నవ్వాభ్యుల్లవలె నిర్మలమై యతి గంభీరమై గొప్పదై భగవంతునియందు విక్కిలింప కైకల నైయున్న పుటికిన్ని భయభూరములైన మొసలిమొదలగు దుష్టజంతువులను గలది కావున వానితో సామ్యమునొందక పోయెనో, అట్టి షీరార్ణవమును జూచిరి.

౧౨.

మూ॥ యేనో చ్ఛ్రి యతా తిమిరం ముక్తాశ్చే విభాగేన ।

యత్రా స్ఫుటే సఫేనే ముక్తాశ్చే విభాగేన॥ ౧౩.

ప-వి ॥ యేన, ఉచ్చ్రియతా, తిమిరమ్, ముక్తాశ్చమ్, భే, విభాగేన, యత్రా, అస్ఫుటే, సఫేనే, ముక్తాశ్చే, విభాగేన.

౧౪.

వ్యా ॥ (యేనేతి) యేన, భే-అకాశే, ఉచ్చ్రియతా - వధామూనేన, (విభాగేన) విభామ్ - ప్రభామ్, గచ్ఛతా-ప్రాప్నువతా, తిమిరంముక్తాశంభవతి. ముక్తా ఆశాయస్యతన్మక్తాశమ్; వినాశయోగాత్సావత్త్వన్యాశారహితమిత్యర్థః; అథవా - ఆశాః-దిశః, ముక్తాః ఆశాః యేన తన్మక్తాశమ్; విభాగేనేతి (౨) “అన్యేష్యపిదృశ్యతే” ఇతిగమేః కర్తరిడః. యత్రదసఫేనే-ఫేనసహితే, ముక్తాశ్చే, విభాగేన-భేదేన, అస్ఫుటభవతః. ముక్తాశ్చేఫేనానాం షీరాత్మకేఽస్తి సముద్రేసాయాప్యాచ్ఛేదేనాఽధ్యవసాయోనాఽస్తీత్యర్థః. శబ్దశబ్దస్యజలజవిషయస్యాఽస్యోభయలిజ్జత్వేన సమంశకత్వాత్త్రయణాత్, (౩) “వరవల్లిజ్జండ్వన్ద్య తత్పురుషయోః” ఇతి సమంశకత్వమ్ ॥

౧౫.

(౧) పాణి, ౩, ౩, ౧౦౬.

(౨) పాణి, ౩, ౨, ౧౦౧.

(౩) పాణి, ౨, ౪, ౨౬.

యమకరత్నాకరే నవ్యాఖ్యానే.

తా॥ ఆకసమంశగిణి యలలుకొట్టుచున్న యేక్షీరసముద్రముయొక్క కాన్తి చేత సమస్త కిక్కులయందున్న యంగకారములు నశించినవి? ఎచ్చటనుండువల్లనైన ముత్యములకును శిఖ్రములకును సుందలకును ధవముఁదెలియలేదో; అట్టిక్షీరాచ్ఛసమును బ్రాచిరి.

౬౭.

మూ॥ వీన్దో నిశి కిల యస్మి న క్తం దివసే వినార్యమణిబాతే ।

నశ్యే ధ్వస్తం ధామ్నా న క్తం దివసే వినార్యమణిబాతే ॥౬౮॥

ప-వి॥ వీన్దో, నిశి, కిల, యస్మిన్, అక్షమ్, దివసే, వినార్యమణి, బాతే, నశ్యేత్, ధ్వస్తమ్, ధామ్నా, న క్తం, దివసే, వినా, ఆర్యమణిబాతే.

౬౮.

వ్యా॥ వీన్దోఽపితిశీలతఃప్రతిపత్తేః । వీన్దో-విగతి చక్రార్థిమూల్యనిర-రాత్రౌ, వినార్యమణి-ఆదిత్యరహితే, దివసేచ, బాతే-నిష్పత్తిః । ఆర్యమణి బాతే - అరణీయమణిసమూహే, యస్మిన్మహా, న క్తం-దివసేనా, స క్తం-దివమ్-సర్వకాలమ్, నేపస క్తేన ధామ్నా - తేజసా, ధ్వస్తమ్-వ్యర్థం । అక్షమ్ - న్యక్షిమ్, సచ్చితముదహత్యక్తిః । దివసనితీయా-ఆర్య మణిః । శూన్యతాసంభావనేఽపి క్షీరాచ్ఛ రహితేన బహురత్నయూగా త్యక్త్యపి స స్తత సంసృతీ వైయాగాత్తత ఏన సర్వం ధ్వస్తం నశ్యేత్; సచ్ఛ్చి సూర్యాఖ్యాం కార్యమిత్యక్తిః । వినా-ఆర్యమణితీ వినాభూతో-ఆర్యమా యేనేతి బహుప్రహిః । న క్తందివసశబ్దః (౧) "స క్తందివరాత్రిభిః" ఇతి నిపాతితః । ఆర్యశబ్దః (౨) "ఋగితో" ఇత్యస్తాత్ (౩) "ఋహలార్ ర్ణ్యత్" ఇతిప్రత్యాదితః- ఆర్యశ్చమ్ - సేవ్యత్వమ్ । స్పృహణీయత్వే మిత్యత్రాభిప్రేతమ్॥

౬౯॥

తా॥ రాత్రియందు చంద్రుఁడు లేకపోయినను, దివమందు సూర్యుఁడులేకపోయి వను, తనలేజన్ముచేతనున్న, తనయందున్న క్షాఘ్రియమైన మణులయొక్క కాన్తి చేత కున్న సకలార్థకారములనే క్షీరాచ్ఛము నశింపఁ జేయుచున్నదో, అట్టిక్షీరాచ్ఛని బ్రాచిరి.

౬౮.

(౧) పాణి. ౫. ౪. ౭౭.

(౨) కాహోత్యాది. ౧౬.

మ. పా. ౩. ౧. ౧౫౪.

మూ॥ య స్సేవన తిష్ఠమానో శక్తి ముకుందాయ మానేన ।

యేనా ఘృహృతా న కృతం శ శ్చిము కుందాయమానేన॥ ౬౪॥

ప-వి॥ యః, స్సేవ, తిష్ఠమానః, అశక్తి, ముకుందాయ, మానేన, యేన, అఘృతా, న, కృతమ్, శక్తి, కిము, కుందాయమానేన.

వ్యా॥ (యస్సేవనేతి) స్వేసమానేన - స్వరూపపరిమాణేన, ముకుందాయ తిష్ఠమానః-తస్యాఽఽత్మానం ప్రకాశయన్, అశక్తి, జన్యైః భగవతే స్వప్రకాశనాయైన వధమాన ఇత్యర్థః. తిష్ఠమాన ఇతి (౧) “ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ” ఇత్యాత్మనే పదమ్. ముకుందాయేతి, (౨) “స్థాఘృహృతే స్థాశవాంజ్ఞే స్పృహమానః” ఇతినప్రదానసంజ్ఞా. యేన కుందాయమానేన - కుండకున్దుల సదృశవస్థేన, జనానాం అఘృహృతా - పాపఘ్నతా, కిము, శక్తి-సుఖమ్, సకృతమ్, ఆత్మానంపశ్యతాం సర్వపాప హరణేన సర్వమపిసుఖం కృతమిత్యర్థః (౩) ‘కర్తు కృజ్ఞలోపశ్చ’ ఇతి క్యర్థో॥

౬౬॥

తా॥ ఏషేరసముద్రము త్రియోపతీకిఁ దనస్వరూపమును బ్రకాశింపఁజేయుచున్నదో? తనదర్శనమాత్రముచే లోకులయొక్కసకల పాపములను బోగొట్టి యన్ని విధసుఖములనిచ్చుచున్నదో యట్టిక్షీరసముద్రమును జూచిరి.

౬౭॥

మూ॥ యత్రోచ్చాయా నిజతను ముశ్చలికా లమ్భయన్తి రోధాయామ్॥

వర్తేత యం హి భజతా ముశ్చలికాల మ్భయన్తిరోధాయామ్॥ ౬౮॥

ప-వి॥ యత్ర, ఉచ్చాయాత్, నిజతనుమ్, ఉత్కలికాః, లమ్భయన్తి, రోధాయామ్, వర్తేత, యమ్, హి, భజతామ్, ఉత్కలికాలమ్, భయమ్, తిరోధాయామ్.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, ఉత్కలికాః-తరంగాః, నిజతనుమ్ - స్వరూపమ్, ఉచ్చాయాత్కారణాత్, (రోధాయాం లమ్భయన్తి)రోధః-తీతమ్, తీరవదాచరణమ్, తీరసాదృశ్యం ప్రాపయన్తిత్యర్థః. ఉచ్చాయాదితి. (౪) “ఉదిశ్రయతి. యాతిపూర్ణివః” ఇలి ఘర్షణ. లమ్భయన్తి

(౧) పాణి. ౧. ౩. ౨౩.

(౨) పాణి. ౧. ౪. ౩౪.

(౩) పాణి. ౩. ౧. ౧౧.

(౪) పాణి. ౩. ౩. ౪౪.

(౧) “దులభమ్ ప్రాప్తా” ఇతిణిచి. (౨) “లభేశ్చ” ఇతి నుమాగమః. రోధాయామితి రోధవదాచరతీతి (౩) “కర్తుః క్యజ్ సలోపశ్చ” ఇతి క్యజ్. (౪) “అకృత్సార్వధాతుకయోః” ఇతి దీఘః. (౫) అప్రత్యయా త్” ఇతి స్త్రియాంభావే అకారప్రత్యయః. యంభజతాం సాంసారికంభ యమ్, తిరోధాయామ్-అస్తధానే, వస్తేత-నశ్చేదిత్యర్థః. ఉత్కలికాల మితిక్రియా విశేషణమ్. కలికాలముత్సృజ్యవస్తేత - కలికాలకారిత మపి దురిత మతీత్యేత్యర్థః. తిరోధాయామితి. (౬) “తిరోస్తధాన్” ఇతి తిరశ్శబ్దస్యోపసగ్గసంజ్ఞా. (౭) “అతశ్చోపసగే” ఇతి స్త్రియాంభావే ఘజ్ ప్రత్యయః. ౭౦॥

తా॥ దేనియొక్కయలలు గట్టువలెనతున్న తమలైజూడఁబడుచున్నవో? లో మలుదేనిని భజించిసంసార దుఃఖమును బోగొట్టుకొనియెడరో, అట్టిశ్రీరాధనిజూచిరి.

మూ॥ యత ఉదితా అప్పరసో మా సురభీకా సమద్వారాః॥

దేవా రమ్యా రమయామాసు రభీకా సమద్వారాః॥ ౭౧॥

ప-వి॥ యతః, ఉదితాః, అప్పరసః, అమా సురభీకాః, సమద్వారాః, దేవాన్, రమ్యాః, రమయామాసుః, అభీకాః, సమమ్, దారాః. ౭౧.

వ్యా॥ (యత ఇతి) (అమాసురభీకాః) అమాశబ్దస్సహౌఽథే. సురభీ-వసిష్ఠధేనుః, సహసురభ్యాజాయస్త ఇత్యమాసురభీకాః. సురభి శబ్దాత్ (౧) “కృదికారాద్దకినః” ఇతి జీమ్. (౨) “నద్యుతశ్చ” ఇతి కప్ రమాసాస్త్య. మద్దారేణ - కల్పవృక్షేణ, సహజాయస్త ఇతి సమద్వారాః. అభీకాః-కాముక్యః. (౩) “అనుకాభికాభీకః కమితా” ఇత్యభీకశబ్దః

(౧) భాషి. ౧౦౦౦. ఆత్మ. సక.	(౨) పాణి. ౭. ౧. ౬౪.
(౩) పాణి. ౩. ౧. ౧౧.	(౪) పాణి. ౭. ౪. ౨౫.
(౫) పాణి. ౩. ౩. ౧౦౨	(౬) పాణి. ౧. ౪. ౭౧.
(౭) పాణి. ౩. ౧. ౧౩౬.	(౮)
(౯) పాణి. ౫. ౪. ౧౫౩.	(౧౦) పాణి. ౫. ౨. ౭౪.

కాముకవాచీ నిపాతితః. అమాసురభీకాస్సమన్దారాః- సురభ్యామన్దారాః
చనహితాః, అప్సరసో యత ఉదితాః, రమ్యాః, అభీకాః - కామయ
మానాః, దారాభూత్వా దేవాః సమంరమయామాసుః యత ఉదితా
ఇతిరమ్యత్వే హేతుః. సముద్రాదుత్పన్నానాంహి తాసామయోనిజత్వే
సరమణీయత్వ ముపపద్యతే || ౭౧||

తా|| ఏక్షీరాభియందు కామగేనువుకల్ప వృక్షములతో గూడఁ బుట్టినయతిసుం
దరులైనయప్సరస్సులు దేవతలవానందఁ బెట్టుచున్నారో అట్టిక్షీరాభిని జూచిరి. ౭౧.
మూ|| యస్యోర్తయో జనిభువౌ వారుణ్యా దేవవాహసమితాయాః |

భాన్తి క్వచి దుదితమణా వారుణ్యా దేవ వాహసమి తాయాః ||

ప-వి|| యస్య, ఊర్తయః, జనిభువః, వారుణ్యాః, దేవవాహసమితాయాః,
భాన్తి, క్వ, చిత్, ఉదితమణి, ఆరుణ్యాత్, ఏవ, వాహసమితాయాః. ౭౨.

వ్యా || (యస్యేతి) (దేవవాహసమితాయాః) దేవవాహః-దేవా
౭శ్వః, ఉచైచైశ్శవాః, తేనసమితాయాః-ఉత్పత్తికాలే తత్సహితాయాః,
వారుణ్యాః - సురాయాః, జనిభువః- ఉత్పత్తిభూమేః, యస్య, ఊర్తయః,
ఉదితమణౌ - స్ఫురితరత్నే, క్వచిత్ప్రదేశే, తత్ప్రభాసంపకజా ౭౭రు
ణ్యాదేవభాన్తి; నస్వత సిద్ధేన శుక్లేనేత్యర్థః. కీదృశ్య ఊర్తయః -
(వాహసమితాః) వాహసేన - అజగరనామ్నా మహాకాయేన సర్ప
జాతి విశేషేణ, మితాః-పరిచ్ఛిన్నాః, తత్సదృశపరిమాణా ఇత్యర్థః. ఏవం
రూపాః కిల యా ఊర్తయ ఇత్యర్థః. ఊర్తిశబ్ద స్త్రియామపి వర్తత
ఇతి స్త్రీలింగపదేన పరామర్శోపపత్తిః. ఆరుణ్యాదితి కర్తృణిల్లభోపే
షచ్ఛ్రమీ; ఆరుణ్యం ప్రాప్యేత్యర్థః. ౭౩||

తా|| ఉచైచైశ్శ్రీవస్సుకుసు మదిరమునకు సుత్పత్తిస్థానమైన యేక్షీరాభియొక్క
గొప్పయలలు, తనయందున్న మాణిక్యములకాన్తిచేత నెఱ్ఱగోశోభిల్లుచున్నవో, అట్టిక్షీ
రాభిని జూచిరి. ౭౩.

మూ|| లేభే యతః పరమయా రమయా మా సముదితా సుఖా మానవే |

శ్రీశ్చ హరి మనుపరమయా రమయా మా సముదితా సుఖా మానవే |

ప-వి॥ లేభే, యతః, పరమయా, రమయా, అమా, సముదితా, సుధా, మానమ్, శ్రీః, చ, హరిమ్, అనుపరమయా, రమయామాన, ముదితా, సుధామానమ్ 23.

వ్యా॥ (లేభ ఇతి) పరమయా - ఉత్కృష్టయా, రమయా - లక్ష్మ్యా, అమా - సహ, యతః - యస్మాత్, సముదితా - సమ్యగావిభూతా, సుధా - అమృతమ్, మానమ్ - పూజామ్, లేభే. శ్రీరాజభేరుత్పన్నత్వేన లక్ష్మ్యాసహూత్పన్నత్వేన చామృతస్య వైలక్షణ్యమిత్యర్థః, కించ - యత ఉదితా సాచశ్రీః, అనుపరమయా - ఉపరమం నయాస్తీ, ముదితా - ప్రీతా, సుధామానమ్, శోభనతేజసమ్, హరిమ్, రమయామాన - సర్వలోకేశ్వరస్య భగవతో రమణ హేతుః పరమేశ్వరీ శ్రీరపి యత ఉదితా ; తమభయభూమిత్వ విలక్షణత్వమపియో లభ్యవానిత్యర్థః అనుపరమయేతి (౧) “యాప్రాపనా” (౨) “అతో నుపసర్గేకః” ఉపరమశబ్దేతు ఘృణానే రమేరుదాత్తోప దేశత్వా భావేన ప్రాప్తవృద్ధిః (౩) “యమ ఉపరమ” ఇతి నిపాతనా దృవతీతి వామనవృత్తికారణోక్తమ్ ॥ 23॥

తా॥ శ్రీదేవితోడబుట్టిన యమృత మే శ్రీరాధియందుఁబుట్టినందునక్షాఘనీయమైనదో, సర్వలోకేశ్వరుడైన శ్రీమన్నారాయణుని గూడయానందబెట్టుచున్న యట్టి శ్రీదేవిదేనియం దవతరించెనో యట్టిశ్రీరాధవమును జూచిరి. 23.

మూ॥ సమరతకః కిల యోస్త ర్వన మాలీన స్తయామాస॥

నిత్యనివాసేన చ యం వసమాలీ నస్తయామాస॥ 24॥

ప-వి॥ సమరతకః, కిల, యః, అస్తః, వసమ్, అలీనమ్, దయామాస, నిత్యనివాచ, యమ్, వసమాలీ, నస్తయామాస. 24.

వ్యా॥ కిలశబ్ద ఉత్ప్రేక్షాం ద్యోతయతి. (సమరతక ఇతి) యః, చిత్తదేశే మరతకసహితస్స, అ న్తరాలీనంవసమ్, దయామాసకిల -

(౧) అదాది. 3౯. ఉభయ. సక. (౨) పాణి. 3. ౨. 3.

రక్షితవానివేత్సర్థః. మరతక శిలా సముద్రమధ్యే భాసమాన్
శ్యామయాపా వనమివ భాసస్తే. తద్వాన్. సముద్ర శ్వరణార్థంస్వాంతా
ప్రవిష్టం వనం రక్షితవాని వేత్సుక్తం భవతి. దయతి రత్ర రక్షణార్థః.
కృపావాచీవా. లిటి (౧) “దయాయా సశ్చ” ఇత్యమ్ప్రిత్యయః. వన
మాలీచభగవా నాత్మనా నిత్య నివాసేన నన్దయామాన. సచేర్ణ్యన్తాత్
(౨) “కాస్ప్రిత్యయాత్” ఇత్యామ్ప్రిత్యయః ॥ ౭౪॥

తా॥ ఏక్షీరార్ణవమధ్య ప్రదేశమందున్న మరతకమణిమయమైన భూములువర్షా
కాల మందలి యడివివలె భాసిల్లుచున్నవో; శ్రీయఃపతియెచ్చటనిత్యవాసముఁ జేయు
చున్నాఁడో యాక్షీరార్ణవమును జూచిరి. ౭౪.

మూ॥ క్వాపి చ యత్ర శ్రితబహుతరజ్జతే పద్మరాగదృశ్యమహః ।
నచయత్ర మధురి పౌ స్వాంతరజ్జతే పద్మరాగదృ శ్యమహః॥౭౫॥

ప-వి॥ క్వ, ఆపి, చ, యత్ర, శ్రితబహుతరజ్జతే, పద్మరాగదృశ్యమహః, న,
చ, యత్ర, మధురిపౌ. స్వాంతరమ, గతే, పద్మరాగదృశి. ఆమహః ౭౫.

వ్యా ॥ (క్వాపిచేతి) (శ్రితబహుతరజ్జతే) బహవస్తరజ్జా య
స్మిన్సః బహుతరజ్జః, తస్యభావూబహుతరజ్జతా; శ్రితా బహు
తరజ్జతా యేనసః శ్రితబహుతరజ్జతః. (౩) “గోస్త్రియోః” ఇతిహ్రస్వ
త్వమ్. పద్మరాగ దృశ్యమహః - దృశ్యంమహా దృశ్యమహ ఇతి
కర్తృధారయః. తతః పద్మరాగదృశ్యమహ ఇతి. పశీనమానః. శ్రిత
బహుతరజ్జతే యత్ర-అథా, క్వాపిపద్మరాగదృశ్యమహే, దృశ్యమ్-దశ
నీయమ్, మహః - తేజః, భాతి. (పద్మరాగదృశి) పద్మస్యవరాగోయ
స్యా ఇతివిగృహ్య (౪) “ఉపమానపూర్వపదస్య” ఇతి బహువ్రీహిః,
ఇవశబ్దలోపశ్చ. పద్మరాగాదృశ్యస్యేతి విగృహ్య పునరపిబహువ్రీహిః
పద్మరాగదృశి మధురిపౌ, (స్వాంతరంగతే) దృశ్య - సముద్రస్య, అన్త

2211

५३.

(2) ಪಾನಿ. 3, 4. ೬೫.

భాని, తానివ్యయతి సంవృణోతితి నభోగభవ్యా, తామిత్యర్థః. (౧) “వ్యేజ్జసంవరణే” (౨) “ఆతోనుపసగేకః.” నను-నభోగభవ్యాస్త-ఇతి పూర్వాద్ధేపతితస్య పదస్యనజ సమాసే (౩) “నలోపానభః” ఇతి నకార లోపాత్ అభోగభవ్యాస్త ఇతి రూపంప్రాప్నోతి. నైషదోషః. (౪) ‘నభ్రాణ్ణపా’ ఇత్యాదిసూత్రే నభ్రాణ్ణాది గ్రహణస్య భూమ్యాదిగ్రహణ ప్రదర్శనార్థత్వాదత్రాపి ప్రకృతిభావోఽస్తి, యథానగచ్ఛతీతి నగః; నరిష్యతీతి నరః. యథాచాఽనేకస్మిన్ ప్రదేశే వక్రత్వగుణయోగినీ కంస స్యగన్ధకారికాస్తీ) నైకవక్రేత్యుచ్యతే-యథాచ (౫) “నైకరాగస్ఫురిత. మణిరుచో దక్షిణస్యాఽర్థవస్య” ఇతి విశాఖదేవేన ప్రయుక్తమ్. నపునర నేకరాగ స్ఫురితమణిరుచ ఇతి. అథవా-మహావిభాషయా సభ్యో సమా సస్య వికల్పితత్వాత్ సమాసాభావే చోత్తర పదాధికార విహితనలోపా భావః. యథా - అబ్రాహ్మణ ఇత్యస్య విగ్రహవాక్యే నబ్రాహ్మణ ఇత్యస్మిన్.

2౬॥

తా|| అష్టాదా దేవతలు, భాగ్యహీనులచేతఁ బొందఁదగనిదై, తమతమపుణ్య ములే యిట్లుపరిణమించినట్లున్న యాక్షీరసముద్ర మధ్యమందు, ఆకసమందున్న నక్షత్రములను గప్పునట్లు వర్ణిల్లుచున్న యపూర్వమైన యొకసంపత్తును (భగవంతుని) జూచిరి. మూ|| అథ పశ్యంత స్తస్మిన్నా శాస్తిమితేక్షణం సముద్రేకమ్ ।

అలభంత హృది స్వస్తిన్నాశాస్తి మితేక్షణం సముద్రేకమ్॥ ౭౭॥

ప-వి|| అథ, పశ్యంతః, తస్మిన్, ఆశాస్తిమితేక్షణమ్, సముద్రేకమ్, అలభంత, హృది, స్వస్తిన్, ఆశాస్తిమ్, ఇతే, క్షణమ్, సముద్రే, కమ్. ౭౭.

వ్యా || (అథేతి) ఉత్తరార్ధగతం సముద్ర ఇతి పదం తస్మిన్నిత్య సేన సంబధ్యతే. తస్మిన్ సముద్రే, సముద్రేకమ్ - సమ్యగుద్రేకమ్, వృద్ధిమ్, పశ్యంతాదేవాః, స్వస్తిన్ హృది, కమ్- సుఖమ్, అలభంత; కథం

(౧) భాది, ౧౦౩౨, పర, సక. (౨) పాణి. ౩. ౨. ౩.

(౩) పాణి. ౬. ౩. ౭౩. (౪) పాణి. ౬. ౩. ౭౫.

(౫) ముద్రారాక్షసమ్.

పశ్యన్తః - ఆశా స్తిమితేక్షణమ్ - సముద్రావలోక నాశయా స్తిమితమ్ -
అస్పదమ్, ఈక్షణమ్ - చక్షుః, యథాభవతి తథాపశ్యన్త ఇత్యర్థః. కీదృ
శేహృది-(ఆశా స్తిమితే) ఆశా స్తిమ్-ఆశాసనమ్, ఇతే-ప్రాప్తే, తాదృశసుఖా
నుభవప్రార్థనాయుక్తే హృదయఇత్యర్థః. ఆశా స్తిమితి (౧) "అజశ్శాస్సు
ఇచ్ఛాయామ్" (౨) "క్తిన్నాభాదిభః" ఇతి క్తిన్ ॥ 22॥

తా॥ పిమ్మట నాదేవతలు, తమ నేత్రముల తెప్పలనుగూడ నార్చక నత్యాదరము
తో నాధగవంతునిజూచి గొప్పసంతోషము నొందిరి. 22.

మూ॥ తన్మ స్తేస్యే పయోధే రుత్తరతారే జితాత్మనా మేయే ।

అద్ధా సంసారగతీ రుత్తరతా రేజితాత్మనా మేయే॥ 2౩॥

ప-వి॥ తన్మః, తే, అస్య, పయోధేః, ఉత్తరతారే, జితాత్మనామ్, ఏయే, అ
ద్ధా, సంసారగతీః, ఉత్తరతా, రేజితాత్మనా, మేయే. 2౩.

వ్యా॥ (తస్మిన్) అస్యపయోధేః, ఉత్తరతారే - ఉత్తరీశే,
జితాత్మనామ్ - జితమనసామ్, యోగినామ్, ఏయే-ప్రాప్తే, అద్ధా-కేవల
మ్, సంసారగతీరుత్తర తా-భగవత్ప్రాప్తేన, రేజితాత్మనా దీపితస్వరూ
పేణ, మేయే-పరిచ్ఛేద్యే, బోధుంశక్య ఇత్యర్థః. కేవలంముక్తేనజ్ఞేయే
నాఽన్యేనేత్యుక్తం భవతి. ఏవంవిధే ఉత్తరీశే, తేదేవాస్తస్యః, అయమ
త్రక్రమః-ముముక్షుభిర్జితాత్మభిః ప్రాప్యోఽయంప్రదేశః, ప్రాప్తైశ్చము
క్తైర్వాతుంశక్యః, నాఽన్యైరితి. జితాత్మత్వం ముముక్షుత్వదశా; సంసా
రోత్తరణం రేజితాత్మత్వంచ, ముక్తదశా. తత్రపూర్వావస్థస్య ప్రాప్య
మ్, ఉత్తరాఽవస్థస్య ప్రత్యక్షోఽవసేయమ్. జితాఽఽత్మనామితి జాతౌ
బహువచనమ్. ఉత్తరతా రేజితాత్మనేతి జాతావేకవచనమ్. జితాత్మనా
మితి (3) "కృత్యానాంకర్తరి" ఇతివష్టి-ఇతరయోస్తస్యనే నైవత్యతీయా.
భవా-అద్ధా-సాధు, రేజితాత్మనా ముక్తే నాఽప్యమేయే - అపరిచ్ఛేద్య

మాహాత్మ్యే ఉత్తరతార ఇతి (౧) "దిక్చ బైభవ స్తీరస్యతార
భావైవా" ఇతి తీరశబ్దస్య తారాదేశః. ఏయ ఇతి (౨) "ఈదవతద్రూపమ్"
ఇతి పూర్వమే ప్రాశ్నమ్ ॥ ౭౮ ॥

తా॥ జితేంద్రియైర్యుండి సంసారమును వదిలి విలసిల్లుచున్న ముక్తపురు
షుల చేతనే చూడఁదగినదై, వారియొక్క నివాసమునకే యోగ్యమైన యాశీరార్థము
యొక్క యవతలిగట్టుమీఁదనా దేవతలు నిలుచుచుండిరి. ౭౮

మూ॥ సమవిద్రత చ హరిసుతిం సమామనన్తౌ రమామహే శస్తామ్ ।
మన్వీత న కాకగిరా సమా మనన్తౌ రమామహేశ స్తామ్ ॥

ప-వి॥ సమవిద్రత, చ, హరిసుతిమ్, సమామనన్తః, రమామహే, శస్తామ్, మ
న్వీత, న, కాకగిరా, సమామ్, అనన్తః, రమామహేశః, తామ్. ౭౯

న్యా॥ (సమవిద్రతేతి) సమవిద్రతచేత్యేకో వాక్యార్థః. తేదేవాః,
సమవిద్రతచ - సంవిదమ్-సజ్జేతమ్, కృతవన్త ఇత్యర్థః. సంపూర్వార్థే,
(౩) "విదజ్ఞానే" ఇత్యస్తాల్లుజి (౪) "సమోగమ్యుచ్చిభ్యామ్" ఇత్యాదినా
ఆత్మనేపదమ్. (౫) "ఆత్మనేపదేష్వనతః" ఇత్యదాదేశే, (౬) "నేతేర్వి
భాషా" ఇతిరుడాగమః, హరిసుతిమిత్యాదినా సజ్జేతప్రకార ఉచ్యతే,
శస్తామ్ - ప్రశస్తామ్, హరిసుతిమ్ - భగవత స్తుతిమ్, సమామనన్తోవయ
మత్ర తయైవస్తుత్యా రమామహే. తాంచ - అస్తత్కృతాం స్తుతిమ్,
(రమామహేశః) రమాయాః-లత్యైః, మహేశః-మహీయాన్, ఈశ్వరః,
అనన్తః - భగవాన్, కాకగిరా - కాకభాషితేవ, సమామ్ సమన్వీత,
పరమకారుణికోభగవాన్ క్షుద్రాణా మప్యస్తాకంస్తుతివచనేనాదరంక
కుర్యాదిత్యర్థః. ౮౦

(౧) పాణి, ౬, ౩, ౧౦౯ వార్తికమ్. (౨) పాణి, ౩, ౧, ౯౩, వార్తికమ్.

(౩) అశాది, ౫౪, పర, సక, నేట్. (౪) పాణి, ౧, ౩, ౨౯.

(౫) పాణి, ౩, ౧, ౫. (౬) పాణి, ౩, ౧, ౩.

తా || శ్రీయః పతియోన సర్వేశ్వరుని మన ముంజును జేరి స్తుతించియానందిం
చెదము, మనస్తాత్రమును సర్వేశ్వరుం డనాదరింపక స్వీకరించునగాక యని దేవతలం
దలు యొచించిరి. ౭౯.

మూ|| తత్ర త్తణాన్నిజధియో నవగత్యా స్తోమత స్తు తీరగతాః |

తస్య యథాశక్తి గుణా నవగత్యా స్తోమత స్తుతీ రగతాః|| ౮౦||

ప-వి|| తత్ర, త్తణాత్, నిజధియః, నవగత్యా, తోమత, తు, తీరగతాః, త
స్య, యథాశక్తి, గుణాత్, అవగత్య, అస్తోమత, స్తుతీః, అగతాః ౮౦.

వ్యా || (తత్రేతి) ఏనంసంవిదంకృత్యా యదకుర్వత, తసుచ్యతే

తత్ర-దేశే, త్తణమాత్రాదేన, తనేశమాహాత్వా స్తుప్రసాదతయా,
నవగత్యా - నూతనగతౌ, నిజధియః, తోమత - పరితోమాత్, తీరం
గతా ఏన దేవాః, తస్య - భగవతో, గుణాత్, యథాశక్తి, అవగత్య -
బుద్ధ్యా, తం భగవ నమ్, అస్తోమత - స్తుతవ న్త ఇత్యర్థః, కీర్తనాస్తే -
స్తుతీ రగతాః - భగవద్యతిరిక్తస్య కస్యచిత్ స్తుతీరప్రాప్తాః, స్తుతీనా
మకర్తార ఇత్యర్థః, అశవా - అతర్క్యమహిమభగవద్గుణానువిష
యజ్ఞానా దనచభూతచరతద్దేశ ప్రాప్తేషు సంభ్రాంతమనసో భగవ
తోయథావత్ స్తుతీ రప్రాప్తాః - అనవగచ్ఛంత ఇత్యర్థః, యథా
శక్తితి (౧) “యథాఽసాధ్యశ్చ” ఇత్యవ్యయిభావః, అవగజ్యేతి అవ
పూర్వాద్దమః క్వాప్రత్యయేభ్యదేశే (౨) “వాల్మీకి” ఇత్యనునా
సికలోపే (౩) “హస్వస్యపితికృతితుక్” ఇతి తుకిరూపమ్, అస్తోమతేతి
(౪) “స్తుతోస్తుతో” లుచ్ రూః (౫) “ప్లేస్సిచ్” గుణః. ౮౦||

తా || ఊర్ధ్వవముయొక్క గట్టుమీఁదనిలుచుచున్న దేవతలందేశవాస మాహా
త్మ్యముచే దక్షిణంబే నిర్తలాస్త్రః కరణులై యితర స్తోత్రములనువదలి మిక్కిలిసంతో
షముచే సర్వేశ్వరునియొక్క కల్యాణగుణములను యథాశక్తిస్తోత్రముఁజేసిరి. ౮౦.

(౧) పాణి, ౨, ౧, ౭.
(౨) పాణి, ౬, ౧, ౩౧.
(౩) పాణి, ౩, ౧, ౪౪.

(౪) పాణి, ౬, ౪, ౩౮
(౫) అధాన్వి ౩౩, ౪, ౪౪, అని.

మూ॥ పరమమృతమనంతాదిం తుష్టావసుధాశనై రమాకాంతమ్ ।

పరమమృతమనంతాదిం తుష్టావసుధాశనై రమాకాంతమ్॥౧॥

ప-వి : పరమ్, అమృతమ్, అనంతాదిమ్, తుష్టా, వసుధా, శనైః, రమాకాంతమ్, పరమమ్, ఋతమ్, అనంతాదిమ్, తుష్టావ, సుధాశనైః, అమా, కాంతమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (పరమితి) ఏవంస్తువత్పురీషేషు తుష్టా-ప్రీతా, వసుధా-
భూమిః, శనైః - క్రమేణ, తైః, సుధాశనైః - అమృతాశనైః-దేవైః,
అమా-సహ, స్వయమపిత్రత్రస్థాభగవన్తు తుష్టావ. కీదృశం భగవన్
మితిచేత్ - పరమ్ - సర్వస్థానుత్కృష్టమ్, అమృతమ్-నిత్యైవమృతమ్,
(౧) 'పరసోపై నః' ఇతినచనా ద్ర సరూపంపరమానందమ్, అనంతాదిమ్-అ
నంతాదిరహితమ్, నిత్యమ్- రమాకాంతమ్ - లక్ష్మీపతిమ్, పరమమ్ - పూ
జితమ్, ఋతమ్ - సత్యమ్, అవిద్యాగర్భరహిత మిత్యర్థః, అనంతాదిమ్ -
అనంతాఖ్యసృనాగరాజస్యాఽధిపతిమ్, కాంతమ్, కమనీయమ్ సర్గాఽవ
సాన సూచనం సముద్గయమకేస క్రియతే ॥ ౧౧॥

తా॥ బ్రహ్మదుఃస్థోత్రముఁజేయుమండగాన స్వఁడుఘాజేయువారితోఁగూడ
సంతోషమునొంది, నిత్యమూరితేవుండై యుత్పత్తి వినాశాది సకల వికారకూన్యఁడై
పరమభోగ్యభూతుఁడై పరమానంద స్వరూపుడైన శ్రీయఃపతిని స్తోత్రముఁజేసెను. ౧౧.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలక శ్రీరామ మిశ్రసూనో, శ్రీరత్న

రాజదివ్యాక్షాలబ్ధ శ్రీపరాశరాఽపరనామధేయస్య

శ్రీవత్సాజ్ఞాస్యకృతో,

యమకరత్నాకరవ్యాఖ్యానం,

ప్రథమాశ్వాసః. సమాప్తః.

శ్రీవత్సదిష్టామిశ్రేభోనమః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

ద్వి తీ యా శ్వా సః

మూ॥ సురపరిష త్సహ వితతా విష్వక్ సే నేన నాథ మాన మితా ।

విజ్ఞాపయతా వసరే విష్వక్ సేనేన నాథ మానమితా ॥ ౧।

ప-వి॥ సురపరిషత్, సహ, వితతా, విష్వక్, సా, ఇనేన, న, అథ, మానమ్, ఇతా, విజ్ఞాపయతా, అవసరే, విష్వక్ సేన, నాథమ్, అనమితా.

వ్యా ॥ (సురపరిషదితి) అథ, ఇనేన - స్వామినా, ఇ
స్తేనా, సహవర్తమానా, సాసురపరిషత్, విష్వక్ - సర్వతో దిక్ష్మమ్,
వితతా, మానమ్-పరిచ్ఛేదమ్, స ఇతా - నప్రాప్తానతి, అవసరే-విజ్ఞాపన
యోగ్యకాలే, స్వాఽఽగమనంబహి శ్చిరకాలాఽవస్థానం స్తుతించ విజ్ఞా
పయతా, విష్వక్ సేనేన-భగవతస్సేనాపతినా, జగతాంనాథమ్-భగవత్తమ్,
అనమితా - భగవదాభిముఖ్యేన ప్రణామం ప్రాపితేత్యర్థః. అథవా -
నాథమానమితేతి తత్సన్నిధా వతిక్షుద్రత్వానునన్ధానేన, మానమ్ -
గర్వమ్, నప్రాప్తేత్యర్థః ॥ ౧॥

తా ॥ ఇద్వాదిదేవతలు క్షీరార్ణవమంతట వ్యాపించియుండి సర్వేశ్వరుని సేవను
నిరీక్షించుచుండ నప్పుడు సేనాపతియైన విష్వక్సేనులు దేవతలయొక్క ప్రార్థనను భగ
వత్సన్నిధిలో విన్నవించి దేవతలకు సర్వేశ్వరుని సేవంపఁజేసిరి.

మూ॥ తస్య జ్ఞయా ద్రుతగతా స్వజ్జలయో నీయమానవ దనస్తే ।

అనీన మైక్షస్త ధనం ప్వ జ్జలయోనీయమానవదనస్తే ॥ ౨॥

ప-వి॥ తస్య, జ్ఞయా, ద్రుతగతా, స్వజ్జలయః, నీయమానవత్, అనీన
మైక్షస్త, ధనమ్, ప్వజ్జలయః, నీయమానవత్తమ్, తే.

వ్యా || (తస్యేతి) తస్య - విష్వక్ సేనస్య, ఆజ్ఞయా, నీయమాన
నద్దుితగతాః - ఆజ్ఞాపరవశతయా స్వవశత్వహీనాః, స్వజ్ఞాలయః - శోభ
మానాశ్చలియుతాః, దూరాదేవశిరస్యజ్ఞాలిం విన్యస్తవస్తాః, తే - దేవా
అనస్తే - నాగరాజే, శయనే, ఆసీనమ్, భగవన్తమ్, స్వమ్ - ధనమ్
ప్రీతిపాతుత్వేనాఽఽత్కనోధనమ్, (జలయోనీయ మానవదనమ్) జల
యోనిః - జలజమ్ - పద్మమ్, పద్మాయమానవదనమ్, పద్మసదృశవదన
మిత్యర్థః; (౧) “కర్తుః కృత్యేనలోపచ్చ” ఇతికృత్ || ౨

తా || విష్వక్సేనుల యాజ్ఞచేత దేవతలంజలిప్రజామముఁజేయుచు నతి శీఘ్ర
ముగ లోపలవల్లి యచ్చట శేషశయ్యమీద వేంచేసియున్న సుందరవదనుడైన శ్రీవ
న్నారాయణుని సేవించిరి.

అన || కీదృశం భగవన్తమితిచేత్ తత్రోచ్యతే ||

మూ|| దృగ్భావ మభివతీతాభ్యాం స్వాగతిక మలం సతానాభ్యామ్ |

ధాత్రా స్తుత మాశ్రిత్య స్వాగతికమలం సతా నాభ్యామ్ || ౩

ప-వి || దృగ్భావమ్, అభివతీతాభ్యామ్, స్వాగతికమ్, అలమ్, సతానాభ్యా
మ్, ధాత్రా, స్తుతమ్, ఆశ్రిత్య, స్వాగతికమలమ్, సతా, నాభ్యామ్. ౩

వ్యా || (దృగ్భావమితి, స్వాగతం పుచ్చతీతిస్వాగతికమ్. (౨
“పుచ్చతోసున్నా తాదిధ్యః” ఇతికర్. (౩) “నయ్యాభ్యామ్” ఇతి వృద్ధి
ప్రతిషేధే. (౪) “అనువతీకాదీనాంచ” ఇతి ప్రతిషేధః. అభివతీ
తాభ్యామ్ - దేవాన్వాస్త్ర త్యాభిముఖ్యేన పతితాభ్యామ్, సతా
నాభ్యామ్, సవిస్తారాభ్యామ్, దృగ్భావమ్, స్వాగతికమ్ - స్వాగత
ప్రశ్నమ్, కుర్వాణమ్-అయమస్తా ప్రతి స్వాగత ప్రశ్నంకరోతితియథా
తేషాం బుద్ధిస్స్యాత్ తథావీక్షమాణ మిత్యర్థః. కించ-నాభ్యామ్, సతా
విద్యమానేన, ధాత్రా - కమలాననేన, స్వాగతికమలమ్- ఆత్మన ఆగతే

(౧) పాణి, ౩, ౧, ౧౧.

(౨) పాణి, ౪, ౪, ౧, ౩

(౩) పాణి, ౩, ౩, ౩.

(౪) పాణి, ౬, ౩, ౨౧

రుత్పత్తిరూపాయాః కారణభూతం కమలమ్, ఆశ్రిత్యస్తుతమ్; పూర్వంకిల
కల్పాదికాలే భగవన్నాభికమలేజాతః పద్మానన స్పృశకారణభూతం భగ
వత్సం ప్రత్యక్షయితుమశక్తస్తత్రస్థిత ఏవచిరంస్తుతవానితి హి పురావిదో
వదన్తి ఏవంతథావిద్యమానతయాఽఽ సన్నతరేణాఽప్యవశ్యతాఽనేన
యస్సుతః, తంప్రత్యక్షమేవతే బ్రహ్మదయస్సర్వదేవాః విష్వక్సేన ప్ర
సాదా దదృశురితి ॥ 3॥

తా॥ దేవతలను పితలప్రక్క ముఁజేయునట్లు తమవికాలశ్లేతములచే వారినిగట్టా
క్షించుచున్నవాడై, మందు ప్యవశ్యత కమలమందుఁబుట్టిన బ్రహ్మచే ముంపంపండిన వాఁ
డైన శ్రీమన్నారాయణుని నేమించిరి

మూ॥ ప్రాణయితుమివా సురహతరత్నోరుభయోరుతాపగాం పృథ్వీమ్ |
దధతం కారుణ్యరసై రత్నోరుభయో రుతాపగాం పృథ్వీమ్ ॥ ౪॥

ప-వి " ప్రాణయితుమ్, ఇవ, అనురూపరత్నోరుభయోరుతాపగామ్, పృథ్వీమ్,
దధతమ్, కారుణ్యరసై, అత్నోః, ఉభయోః, ఉత, అపగామ్, పృథ్వీమ్. ౪

వ్యా॥ (ప్రాణయితుమితి) అయమప్య ద్భృతవ్యాఖ్యాన శ్లోకః
రత్నః-రక్షణమ్, (౧) "యజయాచయ తవిచ్ఛ ప్రచ్ఛరత్నోనభి" ఇతినిభి.
అనురై హతా రత్నోయస్యాస్మా అనురహతరత్నా, అతః, ఉరు-విస్తీర్ణమ్,
భయమ్, ఉరు, తాపంచగచ్ఛతీత్యనురహతరత్నోరుభయోరుతాపగాం
పృథ్వీమ్, ప్రాణయితుమ్-ఉజ్జ్వలయితుమివ, ఉభయోః, అత్నోః-నయన
యోః, కారుణ్యరసైః, పృథ్వీమ్-పుభుతరామ్, అపగామ్-నదీమ్, దధతమ్,
దదృశుః, ఉత ఇత్యు త్తేయం సూచయతి ॥ ౪॥

తా॥ అనురలచేతః బీడింపఁబడి మిక్కిలి భయపడుచు బాధపడుచున్న భూ
దుని రక్షించుటకై తమ శేత్రములనుండి కృపాప్రవాహమును దానిమీఁదఁబ్రవహింపఁ
జేయుచున్న శ్రీమన్నారాయణుని నేమించిరి.

మూ॥ భగ దభయం సత్సాధరవన మాలాపా దితామోదమ్ |

కుర్వాణ మపి దిగ్తం వనమాలాపాదితామోదమ్ ॥

౫॥

ప-వి || జగత్, అఖిలమ్, సత్త్వాధరవనమ్, అలాపాత్, ఇతామీదమ్, కుర్వాణమ్, అపి, దిగన్తమ్, వనమాలాపాదితామోదమ్. ౫.

న్యా|| (జగదితి) సత్త్వాధరవనమ్-సపర్యతవనమ్, అఖిలంజగత్, అలాపాత్ - సంభాషణాత్, కారణాత్, ఇతాఽఽమోదమ్-ప్రాప్తవార్తమ్, కుర్వాణమ్, కించ-దిగన్తమపి, స్వనక్షత్రయా. వనమాలయా-వై జయన్త్యాఖ్యయా, ఆపాదితాఽఽమోదమ్ - సంపాదిత పౌరభ్యమ్, కుర్వాణందదృశుః || ౫||

తా || సరాచరాత్మకంబైన సకల జగత్తును తను మధుకోమలచే నానందింపించుచున్నవాడై, సమస్త దిగన్తములయందును బసినశము వీచుచున్న వనమాలను ధరించినవాడైన శ్రియఃపతిని నేవించితి. ౫.

మూ|| నీరదనిభం విహజ్జమరాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్ |

ప్రచకాసత మాకల్వై రాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్ || ౬||

ప-వి || నీరదనిభమ్, విహజ్జమరాజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్, ప్రచకాసతమ్, ఆకల్వై, ఆజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్. ౬.

వ్యా|| (నీరదనిభమితి) నీరదనిభమ్-మేఘసదృశమ్, (విహజ్జమరాజాఽనుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్) విహజ్జమరాజః-వై నతేయః, తమ్, అనుగచ్ఛతీతి-అనుసరితీతి విహజ్జమరాజాఽనుగః, తేనసహప్రాప్త సౌహార్ద ఇత్యర్థః. భీరః-భీముః, విహజ్జమరాజాఽనుగశ్చ భీరశ్చ విహజ్జమరాజాఽనుగభీరః, తథావిధస్య, భుజగస్య - అనన్తాఖ్యస్య, చక్రే - భోగే, ఆసీనమ్, సప్తమీతియోగవిభాగాత్సమాసః. ఆకల్వైః - కిరీటకేయూరాదిభిర్భూషణైః - ప్రచకాసన్తమ్, దీప్యమానమ్, (ఆజానుగభీరభుజగచక్రాసీనమ్) అశ్రిత్యజానువర్తన్తఇత్యాజాననః. (౧) "కగతిప్రాదయః" ఇతి సమాసః. ఆజానవ్రా గభీరాశ్చే త్యాజానుగభీరాః, అథవా-ఆజాన్వీతి (౨) "ఆజ్మర్యాదాభివిధ్యోః" ఇత్యన్యాయాభావః. ఆజాన్వాన్యః

తా: గభీరాశ్చేత్యాజానుగభీరా, తాకపార్థివవత్సమాసః. అజానుగభీరా. భుజాగచ్ఛత ఇత్యాజానుగభీరభుజగౌ, చక్రమ్ - సుదశకానమ్, అసిః-సప్తకః, ఇనః-స్వామీ, చక్రాద్యాయుధానాంస్వామినాః; చక్రాసీనాః; అజానుగభీర భుజగౌచ-చక్రాఽసీనాయస్యసతథోక్తః చక్రాఽసిగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్, భుజగతశబ్దచక్రాద్యాయుధ ఇత్యర్థః. ప్రవకాస్తస్య మితి (౧) “ చకాస్పదీప్తా ” (౨) “ జక్షిత్యాదయ స్వట్ ” ఇత్యభ్యస్తసంజ్ఞాయామ్, (౩) “ నాభ్యస్తాచ్ఛతుః ” ఇతినుమాగమప్రతిషేధః॥

తా ॥ నీలశుభ్రామృతై, శేషతల్పముమీద పంచేయున్నవాండ్రై, దేవీప్య మాన దివ్యాధరణ భూమితుండై, శబ్దచక్రాది దివ్యాయుధగుండైవన స్వేచ్ఛయనిసేవించి.

మూ॥ విరతేంశౌశ్రితచక్షుశ్శృతిగమశౌ బృహతికామతో వసనమ్ ।

ప్రవిరత్యేవాసీంశ్శృతిగమశౌ బృహతి కామతో వసనమ్॥

ప-వి॥ విరతే, అంశౌ, శ్రితచక్షుశ్శృతిగమశౌ, బృహతికామ్, అతః, వసనమ్, ప్రవిరత్య, ఇవ, అసీనమ్, శృతిగమ్, అశౌ, బృహతి, కామతోవసనమ్. ౨.

వ్యా॥(విరతేతి) (శ్రితచక్షుశ్శృతిగమశౌ) చక్షుశ్శృతిః- భుజగః, చక్షుశ్శృతింగచ్ఛతీతి చక్షుశ్శృతిగః, మణిః, నాగరాజఫణామణిరత్యర్థః. శ్రితః చక్షుశ్శృతిగమణియేనతస్మిన్ శ్రితచక్షుశ్శృతిగమశౌ, అంశౌ విరతేసతి - శేషఫణామణి జ్యోతిషిపరితో విరతేసతీత్యర్థః. అతః-ఏవమం శువిరతౌ పేతౌ. బృహతికాంవసనమ్ - తిరస్కరిణీమ్. ప్రవిరత్య-విరతిం శ్చిత్తేన. అసీనమ్, కించ - శ్రుతింగచ్ఛతీతి శ్రుతిగః - వేదప్రతిపాద్య ఇత్యర్థః. అశౌ-సూక్ష్మే, బృహతి - స్థూలేచ, (కామతోవసనమ్) కామతః - ఇచ్ఛాతః, వసనం యస్యసకామతోవసనమ్ వై యధికరణ్యే - విగమకర్తృద్వయప్రీహిః. స్థూలసూక్ష్మేషు స్వేచ్ఛయాఽస్తబహిశ్చ ర్యావ్యస్థిరమిత్యర్థః ॥

2॥

(౧) అదాది, ఒక, పరు, అక, సట్. (౨) పాణి ౬, ౧, ౬.

(౩) నాభి, ౩, ౧, ౩, ౩.

తా॥ ఆశేషనిధానుముముక్తకాంతులంతట వ్యాపించి, యాకాంతివలెఁడర జీవన్ముక్తు ధీరాన్యమపువ్వమందు పంచేసియున్న వాఁడై స్థూలసూక్ష్మములైన సకలపదార్థములనుండును స్వస్వగా నివసించుచున్న వాఁడైన పరమాత్మను సాక్షాత్కరించిరి: ౭. మూ॥ దధత మభిత స్సమిధ్ధా నధి సజ్జ సదాయుధా సమితమ్ ।

అరిచక్రం కుర్వాణా ససమిధ్ధ సదా యుధా సమితమ్ ॥ ౮॥

ప-వి॥ దధతమ్, అభితా, సమిధ్ధాన్, అధి, సజ్జ, సదాయుధాన్, అమితమ్, అరిచక్రమ్, కుర్వాణాన్, అధిపమ్, చ, సదా, యుధా, సమితమ్. ౮.

వ్యా॥ (దధత మితి) అధి - ఆధిక్యేన, సమిధ్ధాన్ - దీప్తాః, సదాయుధాన్ - పూరితా నాయుధాః, సుదర్శనా దీ స్సజ్జ హేతీః, అభితో దధతమ్, అమితమ, అమరిచ్ఛ్యమ్. ఆయుధా ఏవ విశేష్యస్తే. అరిచక్రమ్ - ఆసురిసనామ్, త నసించి - కాలనేమి హిరణ్యాయోదకంచ, సదా - సతతమ్, యుధా - యుద్ధేన, సమితమ్ - శృంగ్భూతమ్, కుర్వాణాః॥ ౮॥

తా॥ కాలనేమి మూలను శత్రువులను వారివైద్యములనును యుద్ధమందు జయించి వెలుగుచున్న గంభీరకాచి పంచాయుధములను ధరించిన ధీరాధీనాథుని సాక్షాత్కరించిరి.

మూ॥ భ్రతభూషణ మపికాంతిం వినా భరణ మాయతాముదారమితమ్ ।
గరుడేన గ్రగతేన చ వినా భరణ మాయతాముదారమితమ్॥ ౯॥

ప-వి॥ భ్రతభూషణమ్, అపి, కాంతిమ్, వినా, ఆభరణమ్, ఆయతామ్, ఉదారమ్, ఇతమ్, గరుడేన, అగ్రగతేన, చ, వినా, భరణమ్, ఆయతా, ముదా, రమితమ్. ౯.

వ్యా॥ (భ్రతేతి) వినాభరణమ్ - ఆభరణేన వినా, స్వత ఏవ సిద్ధామాయతాం కాంతి మితమపి, భ్రతభూషణమ్, ఉదారమ్ - గమ్భీరవేషమ్, కించ, వినా - పక్షిరాజేన, గరుడేన, భరణమాయతా - వాహనత్వముపేయమా, అగ్రగతేన, ముదా - హర్షేణ, రమితమ్॥ ౯॥

తా॥ సుమస్తాభరణ భూషణము లేకపోయినను మిక్కిలి శోభిల్లుచున్న గంభీరమైన తిరుమేను కాంతి కలవాఁడును, తనకెదురుగ నిలుచుచున్న వాహనమైన గరుడత్వమి జూచి సంతోషించుచున్న వాఁడునైన ధీరాధీనాథుని జూచిరి.

మూ॥ క్రీడాసు సక్త మతిరసదాసు రమాయా భువశ్చ మత్కరణాత్
అనపేత మవస్తం జగ దాసురమాయా భువ శ్చమత్కరణాత్

ప-వి॥ క్రీడాసు, సక్తమ్, అతిరసదాసు, రమాయా, భువ, చ, మత్కర
ణాత్, అనపేతమ్, అవస్తమ్, జగత్, ఆసురమాయా భువః, చమత్కరణాత్. ౧౦.

వ్యా॥ (క్రీడాస్వీతి) ఏతౌద్వాపప్య నృప్తవ్యాఖ్యానౌ. రమాయా-
భువశ్చ-దేప్యాః లక్ష్మీ భూమ్యాః, అతిరసదాసు-ఆతిప్రభుత ప్రణయర
సదాయినీషు, క్రీడాసు, సక్తమ్, దేవీభ్యాంసహృదపరిమిత గమ్భీరస్థిత
కటాక్ష వీక్షణ ప్రభృతిషు భోగేషు ప్రసక్తిమిత్యర్థః. అతినవ. మత్క-
రణాత్-మమౌస్త్య కరణాత్, మమేతి కవి రాత్నానం నిర్దిశ్యాహృహ.
అనపేతమ్-అనిష్కాంతమ్-సదాఽపి మమహృదయే వర్తమాన మిత్యర్థః.
కించ - ఆసురమాయాభువః - ఆసురిసంబద్ధిన్యాః, మాయాయాః - వ
జ్ఞసతః, భవతీత్యాసురమాయాభూః, తత్త్వాచ్చమత్కరణాత్; చమత్క-
రానామ - ఆశక్తితో త్వన్నభయాది నిమిత్తో మనస్సజ్జీభః, తతః,
జగత్, అవస్తమ్ - రక్ష. స్తమ్, చమత్కరణాదితి, (౧) “భేత్రాథానాం
భయపేతుః” ఇతిపఞ్చమీ. లక్ష్మీ భూమ్యాదివ్యభోగానుభవప్రావణ్యే
ఽపిదయయా జగతోఽసుర పరిభవాది పరిహారేఽపి సావధానమ్॥౧౦॥

తా॥ శ్రీభూదేవులతో శంపేసియుండి మహానస్తము ననుభవించు చున్నప్పటికిని
ఆసురమాయలచే భయపడుచున్న లోకములను దియచేత రక్షించువాఁడును, నాహృ
దయమందు నిత్యనివాసముఁ జేయువాఁడునైన శ్రీయఃపతినిసేవించిరి. ౧౦

మూ॥ అనుసృత్య భక్తిభాషిత మత్రస్తమేభ జహమహే యస్తమ్ ।

అవతీర్ణం కర్తుం కుల మత్రస్త మేభజహ మహే యస్తమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ అనుసృత్య, భక్తభాషితమ్, అత్ర, స్తమేభ, జహమహే, యస్తమ్, అః
తీర్ణమ్, కర్తుమ్, కులమ్, అత్రస్తమ్, భేజహమ్, అహేయమ్, తమ్. ౧౧

వ్యా॥ (అనుసృత్యేతి) (భక్తభాషితమ్) భక్త్య - ప్రహ్లాదస్య.
భాషితమ్, అనుసృత్యాఽపత్తిమ్, కీదృశంభక్తభాషిత మనుసృత్య -
అత్రస్తమ్భే, యస్తమ్ - గచ్ఛస్తమ్, జహామహే - భజామహ ఇతి;
పురాకిలహారణ్యకశిపుభాగవద్దేవీ స్వసుతం ప్రహ్లాదం భగవతస్సర్వ
వ్యాపిత్యం కీర్తయ స్తముచాలిపుః, “యదివిష్ణుస్సర్వవ్యాపీ తస్మిస్తమ్భే
ఽపిసన్నిహితేన భవితవ్యమ్” ఇతి స్తమ్భమాహత్యోక్తవాన్; తంప్రతి,
ప్రహ్లాదః “అత్యైవస్తమ్భేయస్తమ్ - ప్రాప్నువస్తమ్, భగవస్తం
భజామహే; సర్వేషాంనః సత్యక్షవిషయోభవిష్యతి” ఇత్యుక్తవాన్.
తదీదృశం భక్తభాషితమనుసృత్య తత్యైవస్తమ్భేఽవతరస్సన్ భగ
వానిదం నృసింహరూపమానిశ్చకారః ఏవంభక్తభాషితమనుసృత్యాఽవ
తీర్ణం నదృశుః కిమర్థమవతీర్ణమ్ - భజామహే - భక్తానామ్, కులమ్,
అత్రస్తమ్ - అభీతమ్, కస్తమ్, కీదృశంకులమ్ - అహేయమ్ - అహా
తవ్యమ్, అత్యాజ్యమ్, హేయేనగుణేనరహితంవా; అహేయమ్ - అ
త్యాజ్యం భగవస్తమితివా; అథవా - (౧) “ఽహోజగతో” అహేయమ్-
గన్తుమశక్యమ్, యస్తమితి (౨) “ఇహగతో” లటిశత్రాదేశః. ఇ
హోయన్. భజామమితి లిటికృషుః (౩) “వసేకాజాద్ధసామ్” ఇతిడాగ
మః. (౪) “త్రాఫలభజత్రవశ్చ” ఇత్యేత్యాభ్యాసలోపా. క్వసోఽపిత్వసామ
ధ్యాద్భాషాయామపి క్వసురస్తీతి న్యాసకారేణోక్తమ్. కవయశ్చ
“గవిత్థివాంసమ్” ఇత్యాది ప్రయుజ్యతే॥ ౧౧॥

తా॥ శ్రీమన్నారాయణుః డీప్తంభమందున్నాఽదాయని హిరణ్యాసురుఁడగునై,
భక్తాగ్రేసరుఁడైన ప్రహ్లాదుఁడు, ఈ స్తంభమందే యవతరించి మనకందతికిని యిష్టుడు
నీవసాదించునని చెప్పినామాటను యభార్థముఁ జేయుటకై యా స్తంభమందవతరించి పర
మపావనులైన భక్తులను రక్షించినవాఁడైన శ్రీమన్నారాయణుని సేవించిరి. ౧౧.

(౧) జాహోత్యాది, ౭, పర, సక.

(౨) అదాది. ౩౫, ఉభ, సక, అని

(౩) పాణి, ౭, ౨, ౭౭.

(౪) పాణి, ౭, ౪, ౧౨౭.

మూ॥ యం గమయిత్వా భవాభిప్రవ స్తమా నేనసోఽపాయాన్ ।

మునయ శ్చిన్వన్తి హృదా ప్రవస్తమానేన సోపాయాన్ ॥ ౧౨॥

ప-వి॥ యమ్, గమయిత్వాన్, భవాభిప్రవమ్, దమాన్, ఏనసః, అపాయాన్, మునయః, చిన్వన్తి, హృదా, ప్రవస్తమానేన, సోపాయాన్, ౧౨.

వ్యా ॥ (యమితి) భవాభిప్రవమ్ - సంసార సముద్రస్య స్థవ భూతమ్, రలయోరభేదాత్ప్రవమిత్వక్తమ్. గమయిత్వాన్ - ప్రాపయి త్వాన్, దమాన్ - ఇద్రియనిగ్రహాన్, ఏనసః - పాపస్య, అపాయభూ తాన్, సోపాయాన్ - ఉపాయైస్సహితాన్, ప్రవస్తమానేన - నమ స్కారంకుర్వతా, హృదా, మునయః, చిన్వన్తి ॥ ౧౨॥

తా॥ సంసారతారకుండైన యేసర్వేశ్వరుని బొందుటకై యోగులు, పాపహరం బులైన శమదమాది గుణములను తక్కిన సాధనములకును వేదకుచున్నారో యట్టిసర్వేశ్వరుని నేమించిరి. ౧౨.

మూ॥ సృజతోడ్ధం యస్య పురా జని జీవన మరణ ముక్తిసంసారాః ।

వేదాః క్రీడా జగతో జనిజీవనమరణము క్తిసంసారాః ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ సృజతః, అణ్డమ్, యస్య, పురా, అజని, జీవనమ్, అరణమ్, ఉక్తిసంసా రాః, వేదాః, క్రీడాః, జగతః, జనిజీవనమరణము క్తిసంసారాః. ౧౩.

వ్యా ॥ (సృజత ఇతి) పురా - కల్పాదౌ, అణ్డమ్ - బ్రహ్మాణ్డమ్, సృజతః, యస్య, జీవనమ్ - జలమ్, అరణమ్, అజని. అరణమ్ - అయ నమ్ స్థానమిత్యర్థః. తమ క్తమ్. (౧) “అపోనారా ఇతి ప్రోక్తా అపో వై నరనూనవః । తాయదస్యాఽయనం పూర్వం తేననారాయణస్త్వన్తి తః” ఇతి. (ఉక్తిసంసారాః వేదాః). సృష్టికాలే భగవతః, ఉక్తేః-వాచః, సమీచీన సారభూతాః, వేదాః, తమ క్తమ్, (౨) “యోబ్రహ్మణం విదధాతి పూర్వం యోవై వేదాంశ్చప్రహిణోతి తస్మై” ఇతి. కించ - (జగతోజని జీవన మరణము క్తి సంసారాః యస్య (క్రీడాః) జని - ఉత్పత్తిః, సృష్టిః.

జీవనమ్ - ప్రాణధారణమ్, మరణమ్ - ప్రాణత్యాగః, ముక్తిః - యోగినాం సంసారత్యాగః; సంసారః - యోగినాం శరీరసంబంధః, ఏతే జగత శ్చరాచరాత్మకస్య జని జీవనాదయోయస్య క్రీడాః. తమ క్రమ్, (౧) "క్రీడతోబాలకస్యేవచేష్టాంతస్య నిశామయ" ఇతి. అహచభగవాన్బాదరాయణః - (౨) "లోకవత్తు లీలాకై వల్యమ్" ఇతి. అజనీబజనేష్లజి. (౩) "దీపజన" ఇత్యాదినాకర్తరిచిత్. అరణమితి, (౪) "ఋగతౌ", అధికరణేల్యుత్ || ౧౩||

తా|| కల్పాదియం చ యంహమును సృజించినప్పుడు మహర్షవజ్రమందుఁ బవ్యరించియున్న వాఁడెవంశో, నేనములెవనియొక్క శుభవాక్కులూ; సకలచరాచరాత్మకంబైన జగత్తుయొక్క స్పష్టితీ సహారాదులెవనియొక్క లీలలూ, అట్టి రేవేళియనినాత్మాత్మరించిరి. ౧౩.

మూ|| యం శ్రుతి రాహ బ్రహ్మ స దానస్తమయజ్ఞసత్యచిత్తత్వమ్ ।

యద్విజ్ఞానాయ తపో దానం దమయజ్ఞసత్యచిత్తత్వమ్ ॥ ౧౪॥

ప-వి|| యమ్, శ్రుతిః అహ, బ్రహ్మ, సత్. ఆస్తమయజ్ఞసత్య చిత్తత్వమ్, యద్విజ్ఞానాయ, తపో, దానమ్. దమయజ్ఞ సత్యచిత్తత్వమ్. ౧౪.

వ్యా || (యమితి) బ్రహ్మసదాద్యాత్మకం యమాహశ్రుతిః బ్రహ్మశబ్దవాచ్యత్వం తావద్భగవత శ్రుతిరాహ. (౧) "నారాయణపరంబ్రహ్మ" ఇతి నారాయణేతి (౨) "సుసాంసులుక్" ఇతి సోలుక్. "నారాయణః పరంబ్రహ్మేత్యర్థః తిదేవమేవ వ్యాఖ్యాతం లైశ్చితి పురాణే భగవతా నారాయణేనస్వమపేవ. (౩) "అహమేవపరంబ్రహ్మ సరమాత్మాత్వహంవిభుః" ఇతి. సచ్చబ్దవాచ్యత్వ మస్యాహ. (౪) "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయమ్" ఇతి. అన్యసచ్చబ్ద

(౧) క్రీష్ణావు, ౧, ౨, ౧౮.

(౩) పాణి, ౩, ౧, ౬౧.

(౫) పురుషసూ.

(౭)

(౨) బ్రహ్మసూ. ౨, ౧, ౩౩.

(౪)

(౬) పాణి, ౭, ౧, ౩౮.

(౮) శాన్డో. ౬, ౨, ౧.

స్య నారాయణవిషయత్వం కథమవగమ్యత ఇతిచేత్ - సృష్టివాక్యమిదమ్; శ్రుత్య స్తరేఽపి సృష్టివాక్యే (౧) "మోహవై నారాయణ ఆసీ న్న బ్రహ్మ నేశాసః" ఇత్యాదిశ్రూయతే. తత్రగతినామాన్యాత్, స్థానై క్యాచ్చ, సచ్చబ్రహ్మచోనారాయణ ఇత్యవగమ్యతే. అథవా - "సదేవసోమ్య" ఇత్యనేన సమావగతికం సృష్టివాక్యాన్తరమ్ (౨) "ఆత్మవా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్" ఇతి. అతోగతినామాన్యా త్పదాత్మశబ్దయోః పర్యాయత్వమవగమ్యతే. శ్రూయతేఽపి (౩) "ఆత్మనారాయణః పరః" ఇతి అతోఽవగమ్యతే సవాత్మశబ్దానారాయణవిషయావితీ. "ఆనందమయ" ఇతి తమాహాశ్రుతిః. (౪) "తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్, అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽనందమయః" ఇతి. అత్రాఽనందమయశబ్దస్య నారాయణ విషయత్వం కథమవగమ్యతే - విజ్ఞానమయశబ్దేనతావత్, చేతనః పురుషో జీవాఽన్తర్యోఽభిధీయతే. (౫) "నబుద్ధిమాత్రమ్" ఇత్యానందమయాఽధి కరణేభగవద్రామానుజభాష్యే ప్రతిపాదితమ్. ఏవంజీవాఽన్తర్యపురుషే స్థితోయోఽయమానందమయః, తముద్విశ్వాఽన్తరహాశ్రుతిః (౬) "సయ శ్చాన్తర్యంపురుషే, యశ్చాన్తరహాదిత్యే, సవకః" ఇతి జీవాన్తర్యర్త మాన ఆనందమయః, ఆదిత్యమండలవర్తీచ, హిరణ్మయః పురుష ఏక ఏవే త్యుచ్యతే. తస్యచ పుణ్డరీకాక్షత్వముచ్యతే. (౭) "తస్యయథాకప్యాసం పుణ్డరీక మేవ మక్షిణీ" ఇతి. అతః పుణ్డరీకాక్ష ఆనందమయ ఇత్యవగమ్య తే. (౮) "యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్" ఇతి పరస్యబ్రహ్మణ స్సర్వవిషయ జ్ఞాన యోగిత్వముచ్యతే. ఇత్యనన్తరమేవోక్తమ్. (౯) "నారాయణపరం

(౧) మహోపనిషత్.

(౨) ఐతరేయోపనిషది, ౧, ౧, ౧.

(౩) పురుషసూ.

(౪) తైత్తిరీ, ఆనందప. ౫.

(౫) క్రీభాష్యే, ఆనందమయాధి.

(౬) తైత్తిరీయే. భృగువర్ణి.

(౭) ఛాన్దోగ్య. ౧, ౬, ౩.

(౮) ముణ్డకోపనిషది, ౨, ౨.

(౯) పురుషసూ.

బ్రహ్మ" ఇతి, అత్తం జ్ఞమాహ శ్రుతిః. "సత్యంచిత" ఇతి చ తమేవ శ్రుతి రాహ. (౧) "సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మ" ఇతి. అత్రాఽపి పరబ్రహ్మ విషయత్వాత్తస్యనారాయణ విషయత్వం స్ఫుటమ్. (౨) "చింతితమ్" ఇత్యాది శ్రుతిరపి పరబ్రహ్మవిషయతయా నారాయణమేవాఽఽహ. (౩) "తత్త్వంనారాయణఃపరః" ఇతిచ, తజేవంబ్రహ్మ సదాద్యాత్మకం యమాహ శ్రుతిః. కించ-తపోదానాదయశ్చ యద్విజ్ఞానాయభవంతి. దానాదీనికర్తాణ్జ్ఞానస్య సహకారితయా, జనకతయా, విరోధిపాప నిరసనద్వా రేణాప్రాపకుర్వంతి. తపః - కాయక్లేశాత్మకమ్. దానమ్ - పరోపకారః, (దమయజ్ఞ సత్యచిత్తత్వమితి) దమః-ఇన్ద్రియనిగ్రహః, యజ్ఞః - పశ్చిమహాయజ్ఞ పావిర్యజ్ఞాత్మకః, సత్యమ్ - భూతాను గ్రహప్రధానం యథార్థవచనమ్, ఏతేషుచిత్తయస్యసః దమయజ్ఞసత్యచిత్తః. తస్యభాప్రాదమయజ్ఞ సత్యచిత్తత్వమ్ ||

౧౪||

తా|| వేదములెవనిని బ్రహ్మయనియు, సత్తనియు, అనన్తమయుఁడనియు, సర్వజ్ఞుడనియు, సత్యమనియు, చిత్తనియు, తత్వమనియు ప్రతిపాదించుచున్నవో; ఎవనిని సాక్షాత్కరించుటకు సాధనములై తపస్సు, దానము, ఇన్ద్రియనిగ్రహము, పశ్చిమహాయజ్ఞాదులు, దయావిషయమైన సత్యవచనము, వీనిని మహర్షు లనుష్ఠించుచున్నారో యట్టిసర్వేశ్వరుని జూచిరి.

౧౪.

మూ|| యః పుణ్డరీకద్వ గయా దహరాకాశేశ మాదిత్యమ్ ।

యం విను రప్యగుణయుతం దహరాకాశే శమా దిత్యమ్ || ౧౫||

ప-వి|| యః, పుణ్డరీకద్వక్, అయాత్, అహరాకాశేశమ్, ఆదిత్యమ్, యమ్, వియః. అప్యగుణయుతమ్, దహరాకాశే, శమాత్, ఇత్యమ్.

౧౫.

వ్యా || (య ఇతి) అహరాకాశేశమ్ - అహ్న ఆకాశస్య శేశమ్. ఆదిత్యమ్, పుణ్డరీకద్వక్ - పుణ్డరీకాక్షః, యః, అయాత్ - ప్రా

(౧) తైత్తిరీయే. ఆశ్వాపల్లి ౧. (౨)

(౩) శ్రుతుసూ,

ప్రవాన్; ఏవంహిశ్రూయతే. (౧) "య ఏహోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోద్భవ్యతే" ఇత్యాదిభ్య (౨) "తస్యయథాకవ్యాసం పుష్కరీకమేవమక్షిణీ" ఇతి. అష్టగుణాయతమ్ - అష్టభిరపహత పాష్టత్వాది భిన్నజైర్యుక్తమ్, శ్రూయతే హి దహరవాక్యే. (౩) "అపహతపాష్టావిజరోవిమృత్యుః" ఇత్యాది, దహరాకాశే-సూక్ష్మే జీవే, అవస్థితిమ్, శమాత్ - అన్తః కరణశాస్త్రే, ఇత్యమ్ - | పాఠ్యమ్ యంవిదుః. శ్రూయతేహి. (౪) అథయదిదిమస్మిన్ బ్రహ్మపురేదహరంపుష్కరీకం వేత్తదహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశ స్మిన్ స్యదన్తస్తదన్వేషప్రవ్యం తద్వా విజ్ఞాసితవ్యమ్" ఇతి. బ్రహ్మశబ్దేనోపాసక శరీరముచ్యతే. "దహరం పుష్కరీకం వేత్త" ఇతి హృదయపుష్కరీకమ్, "దహరోఽస్మిన్నన్తర ఆకాశః" ఇతి సూక్ష్మేహృదయ ప్రదేశే సదావిశేషేణాఽన్వితో జీవః, "తస్మిన్ స్యదన్తః" ఇతి జీవాఽన్తర్యామీ పరమపురుషః పుష్కరీకాక్షః. (౫) "సయశ్చాఽయంపురుషే, యశ్చాఽసావాదిత్యే, స ఏషః" ఇతి వచనాత్. యత్సున భావ్యకారైః, (౬) "దహరాకాశశబ్దేన పరంబ్రహ్మోచ్యతే, తస్మిన్ స్యదన్తరిత్యపహతపాష్టత్వాదయోఽష్టాగుణా ఉపాస్యతేవనోచ్యతే" ఇత్యుక్తం తచ్చార్థరేఽస్త్వాభి * ర్నిరాకృతమ్; స్వపక్షే తత్రయుక్తి భిన్నాపితః. ఉభయ స్తత్రైవాఽవగన్తవ్యమ్ || ౧౫ ||

తా॥ సూర్యమండల మధ్యమందును జీవస్వరూపమలయందు నెవఁడు నివసించి యున్నాఁడో, శమాదులచే యోగు లెవనిని సాక్షాత్కరించుచున్నారో యట్టిపుండరీకాక్షుని నేవించిరి. ౧౫.

(౧) ఛాన్దోగ్య. ౧, ౬, ౬.

(౨) ఛాన్దోగ్య. ౮, ౧, ౫.

(౩) ఛాన్దోగ్య. ౧, ౬, ౭.

(౪) ఛాన్దోగ్య. ౮, ౧, ౧.

(౫) తైత్తిరీయే. భృగువల్లీ.

(౬) శ్రీభాష్యే, దహరాధికరణమ్.

* అత్రత్వ సమస్తకోశేష్వపి నిరాకృతమిత్యేవ పాతోద్భవ్యతే. శ్రీవత్సాబ్జమిశ్రప్రణీత కారీరకగ్రన్థస్తవద్యక్వాపిసూప లభ్యతే. అథః "యత్సునః" ఇత్యాదిభ్య "అవగన్తవ్యమ్" ఇత్యన్తం యాదృశః పాఠస్సమీచీవస్తా దృశః పాఠస్సుధీభిర్విభాన్యః.

మూ॥ విశతీ జగతాం దధతం ప్రాణమతాపాస్తమోహరాగాద్యామ్ |
ఏత్యధియంసురపరిషత్ ప్రాణమతాపాస్తమోహరాగాద్యామ్ ॥

ప-వి॥ విశతీః, జగతామ్, దధతమ్, ప్రాణమ్, అతాపాః, తమోహరాః, గాః, ద్యామ్, ఏత్య, ధియమ్, సురపరిషత్, ప్రాణమత, అపాస్తమోహరాగాద్యామ్. ౧౬.

వ్యా ॥ (విశతీరితి) ద్యాంవిశతీః, (తమోహరాః) తమః - అన్ధకారమ్, పాపంచ, హరస్యః, అతాపాః - తాపరహితాః. ఆదిత్యప్రకాశాదతిస్ఫుటతరత్వే తమోహరత్వేచ సత్యపితృపయుక్తానభవన్తి; శాన్తిశీతలరూపత్వాత్ ఏవం రూపాః, గాః - ప్రభాః, దధతమ్, జగతాం ప్రాణమ్ - స్థావరజ్జలమాత్మకానాం సర్వేషాం జీవనహేతుత్వేనాఽన్తర్యామిత్యేనచాఽవస్థితత్వాత్ జేషాం ప్రాణసదృశమిత్యర్థః. ప్రాణమతేత్యనేన సంబంధః. (అపాస్తమోహరాగాద్యామ్) అపాస్తాః - నిరస్తాః, మోహరాగాద్యా దోషాః యయాసాతఞ్కోక్తాః, ఆదిత్యజ్ఞేన ద్వేషాదయో గృహ్యంతే. ఏవంరూపాంధియమేత్య సాసురపరిషత్, యథోక్తగుణం నేవం స్వయమేవ ప్రాణమత - ప్రణతవతి, కర్తృకర్తృత్వాత్ నేవచమ్. (౧) "నదుహన్నున మాంయశ్చిణా" ఇతి ప్రతిషేధాద్యజ్ఞభవతి. నను ధాతోః కర్తృకర్తృక విషయత్వేకథం కర్తృస్తరయోగః? నహి, "పచ్యతే ఓదనస్వయమేవ" ఇత్యాదిషు కర్తృకర్తృభూతా దోదనాదే రన్య త్కర్తృస్తరం భవతి; ఏవ మిహాఽపి కర్తృకర్తృభూతేభ్యో దేవేభ్యోఽన్యస్యభగవతో సకర్తృభావ స్సంభవతి. నైషదోషః - నమతిరయం ప్రహ్వీభావే వర్తతే, సతు ప్రహ్వీభావః కదాచి దన్యం ప్రతిభవతి; తదాతన్యకర్తృభావః; యథా నమతిరహ. కదాచిత్తునాఽన్యప్రతి; తదాత్వకర్తృకోఽయమ్; యథా "ఘష్టుభారేణ నమతిశాఖా" ఇతి. ఏవం ప్రహ్వీభావ వచనస్యప్రహ్వీభ వనకర్తృప్రయోజకవ్యాపారః ప్రహ్వీభావన సమగ్రోయదా వివక్ష్యతేః

తదాఽస్తభావితణ్య స్తత్వమ్. తత్రయదాప్రహ్నిభావితై వాఽఽత్మనః
ప్రహ్నిభావయితృత్వ మప్యనుతిష్ఠతి; నాఽన్యోఽన్య ప్రహ్నిభావయతా
ఽస్తీవివక్ష్యతే, తదాప్రహ్నిభావతుః కర్తృకర్తృత్వమ్; తదాఽన్యన్యం
ప్రతిప్రహ్నిభావిశృత్వన్య భావయితృత్వన్యచాఽవిరుద్ధత్వాత్ కర్తృస్థర
యోగోఽన విరుద్ధతే. యథా తస్య తేతపస్తాపనః" ఇతి. యథాచ, గచ్ఛతి
గ్రామందేవదత్తస్త్వయమేవ " ఇతి. పచాదిషుతు క్లిస క్లి వచనత్వే
ధాతో రోదనాదివ్యతిక్రమస్తాస్థరయోగసంభవా తస్యచ కర్త
ణః కర్తృత్వదశాపత్తే. కర్తృవృరాఽసంభవః. అథవా-ప్రతిశబ్దః పూ
ర్వార్థేఽధ్యాక్రీయతే. జగతాం ప్రాణంభగవన్తం ప్రతిత్యక్తః. ప్రతి
శబ్దయోగేహి. (౧) "అభితః పరితః" ఇత్యాదినా ద్వితీయా విహితా.
ఉపపదవిభక్తయ ఉపపదాఽప్రయోగేఽపితదర్శ మాత్రేణ భవస్తీతి
(-౨) "సహాయ కేఽప్రధానే" ఇత్యత్రప్రదశితమ్. అథవా-పూర్వార్థ
స్థస్య పూర్వక్లోకై సహ "దదృశుః" ఇత్యనేన పూర్వేణాఽఽఖ్యాతేన
సంబధ్ధః. విశతీరితి. (౩) "అచ్ఛీనద్యోర్ముమ్" ఇతి నైకల్పికత్వామ్నమ
భావః. దధతమితి (౪) "నాభ్యస్తాచ్ఛతుః" ఇతి నుమ్ప్రీతిషేధః॥ ౧౬॥

తా॥ అంతట వ్యాపించియంభకారమును నశింపజేయుచున్న చల్లని తేజస్సు కల
వాడును, జగత్పృణధూతుడు నైన యట్టిశ్రీమన్నారాయణుని బ్రహ్మాదులు రాగద్వే
షాదులను పదలి నిర్మలాస్తః కరణులై నమస్కరించరి. ౧౬.

మూ॥ సాక్షాత్కృత్య శ్రౌతం వస్తు త దేవం సమస్తతో విభయా॥

దీప్రం సురపరిష దసా వస్తుతదేవం సమస్తతో విభయా॥

ప-వి॥ సాక్షాత్కృత్య, శ్రౌతమ్, వస్తు, తతో, ఏవమ్, సమస్తతః, విభయా, దీ
ప్రమ్, సురపరిషత్, అసా, అస్తుత, దేవమ్, సమమ్, తతః, విభయా. ౧౭.

వ్యా ॥ (సాక్షాదితి) శ్రౌతిమ్ - శ్రుతిసిద్ధమ్ - వేదాన్తవేద్యమ్,
తత్పరం వస్తు, ఏవంసాక్షాత్కృత్య, తతః, తందేవమ్, విభయా - తేజసా,

సమస్తతో దీప్రమ్. విభయా-తత్ప్రసాదేన నిభయా భూత్వా; సమమ్-
సమైవ, అనుత-స్తుతవతి || ౧౭||

తా|| బ్రహ్మచరీవరలు, దేవీప్రకూన దివ్య తేజస్సుగలవాడై, జేనజేద్యుడైన శ్రీ
మహ్నారాయణుని సేవించి వానియనుగ్రహముచేత సేవికమైన భయమును తనివార్చి
వానిని స్తుతించుతి. ౧౭.

మూ|| పరమే శే చి త్వస్తుతి మిహిత్యా మానవా మహై స్థానే |

మోదన్త్యో తో హన్తా మిహిత్యా మానవామహై స్థానే||౧౮||

ప-వి|| పరమే, శే, చిత్, త్వస్తుతిమ్, మిహిత్యామానవా, మహై, స్థానే,
మోదన్త్యే, అతః, హన్తా, అమి, హి, త్వమ్, ఆనవామహై, స్థానే. ౧౮.

వ్యా || (పరమ ఇతి) కేచిత్తాననాః, మహైః - ఉత్సవైః, అస్తః
కరణప్రీతిరూపైః, త్వస్తుతి మిహిత్యా, తత ఏవ విగళిత సమస్త సం
సారబంధాః, పరమేస్థానే - అన్తదాదివాఙ్మనసాఽగోచరేపరమస్యామ
శబ్దాభిధేయే, వైకుంఠనామ్ని తవధామ్ని. మోదన్తే, హన్తే త్యాశ్చర్యే.
అతశ్చౌఽమీ వయమపి త్వమ్-పరమేశ్వరమ్, ఆనవామహై-స్తువామః;
తదేతత్, స్థానే - యుక్తమేవ, అయమభిప్రాయః - తదేవం మనుష్యా
దీనాంక్షోదీయసాం పరమేశ్వరస్య తవ స్తుతావనధికారా దస్తాకంత్వస్తు
తిరయుక్తేతి యద్యపిప్రతీయతే, తథాఽపి త్వదీయయాకృతయా తుద్రా
అపి మనుష్యాః, త్వస్తుతిం కృత్వా తవవిష్ణోః పరంపదమపి లభ్యవస్తః ;
తస్య ప్రప్తవతామస్తాకమపి త్వదీయయైవ కృతయాస్తుతి ర్యుక్తేతి ప్రతిభాతి.
అతస్తువీమహి, ఆనవామహై. (౧) "ఋస్తుతో" ఆజ్ఞాప్రాప్తోడు త్తమై
కవచనమ్ (౨) "ఆశినుకృచ్ఛ్యోరుపసంభాసమ్" ఇత్యాత్మనేపదమ్. స్థానే ఇతి
విభక్తిప్రతిరూప కోనిపాతోయుక్తమిత్యస్మిన్నర్థే || ౧౮||

తా|| ఏమనిస్తోత్రముఁ జేసిరవఁగా - అత్యల్పమైన మనుష్యులుగూడ నీయను
గ్రహముచే నవాఙ్మనస గోచరమైన నీమహిమనుస్తుతించి శ్రీవైకుంఠమునుబొంది యానం

దింబుచున్నారు. గాన మేముగూడ నీయనుగ్రహమును బొందినవారమై నిన్నిప్పుడు స్తోత్రముఁజేయుచున్నాము. ౧౮.

మూ॥ వేదా గుణసీమ్ని త వై కే యత్తా గుణానికా యేషు |

తే యేశతమితి దృష్టా కే యత్తా గుణానికా యేషు || ౧౯॥

ప.వి॥ వేదాః, గుణసీమ్ని, తవ, ఏకే, యత్తాః, గుణానికా, యేషు, తే యేశ తమ, ఇతి, దృష్టా, కా, ఇయత్తా, గుణానికాయేషు. ౧౯.

వ్యా || (వేదా ఇతి) ఏకేవేదాః, తవగుణసీమ్ని, యత్తాః - గుణా నాంసీమానంపరిచ్ఛేత్తుం యత్సంకృతవస్త ఇత్యర్థః. కేవేదా ఇతిచేత్త శ్రోచ్యతే, (తేయేశతమితి గుణానికాయేషు) యేషు-తై త్తిరీయాదిషు తవ గుణానామ్. (౧) "తేయేశతమ్" ఇతి గుణానికా - శత గుణోత్తరపరం పరయాపరిచ్ఛేదోపక్రమ ఇత్యర్థః. ఏతదుక్తంభవతి. తై త్తిరీయాణా ముపనిష ద్యానస్తవల్యాం పరిస్య బ్రహ్మణోనారాయణస్య యవత్వయు వాఽధ్యాపకత్వాఽఽశిష్ఠత్య ద్రిక్షిష్ఠత్య బలిష్ఠత్య విభూతిమత్వాద్యస వధికస్యగుణా ఽనుభవమయమహానస్తవిషయా మియత్తాం పరిచ్ఛేత్తు ముద్యతాశ్రుతి స్తా దృశయవత్వాదిగుణానుభవజన్యం మానుషం మను ష్యగన్ధర్వాదీనాం చతుర్ముఖపర్యంతానా మానస్తము త్తరము త్తరం శతగు ణితోత్తరితం పరామృశ స్తీ, ఏకస్యమానుషానస్తస్య పరిమాణముక్తా వ్ (౨) "తేయేశతంమానుషా ఆనన్దాః, స ఏకోమనుష్యగన్ధర్వాణామానస్తాః తేయేశతం మనుష్యగన్ధర్వాణామానన్దాః, స ఏకోదేవగన్ధర్వాణా మాన స్తాః" ఇత్యాదిభిః. (౩) స ఏకోబ్రహ్మణ ఆనన్దాః" ఇత్యేవమన్తైర్వాక్యై స్సాతిశయనన్దానామానస్తం పరామృశ్య, తాదృశస్య "తేయేశతమ్" ఇతి గుణానికయా ఽవగమ్యమానన్యా ఽవనస్తస్యపరిచ్ఛిన్న త్వేన సాతిశయత్వాత్తాదృశస్య పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యపర్యాప్తే స్తత్రైవ త మాన

(౧) తై త్తిరీయే - ఆనన్దవర్ణి.

(౨) తై త్తిరీయే - ఆనన్దవర్ణి.

(౩) తై త్తిరీయే - ఆనన్దవర్ణి.

స్తం పరిసమాప్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆదిత్యే పురుషేషుచాన్తస్త్రామిత
యా వర్తమానస్య పుణ్డరీకాక్ష నామధేయస్య మహానస్తం వాఙ్మనసోరగో
చరత్సేన నిగతిశయ మియత్తారహితం ప్రతిపాదయతి, (౧) “యతో
వాచోనివర్తస్తే, అప్రాప్యమనసానమా, ఆనస్తం బ్రహ్మణో విద్వాన్, నభి
భేతికుతశ్చన” ఇతి తదిదముచ్యతే (దృష్టాకే యత్తా గుణనికాయేషు) తై
రేవవేదైస్తన మహానస్తవిషయేషు గుణనికాయేషు - గుణానాం సమూ
హేషు, కా ఇయత్తా దృష్టా - కోఽవధిన్మృత్యుః, నకశ్చిదిత్యర్థః. అత్ర
తవశబ్దైకశబ్దయోగసంహితా కార్యస్య వృత్తేః (౨) “అన్తాదివచ్య” ఇతి
పూర్వప్రత్యస్తవద్భావా త్పదాన్తతోఽపవృత్తేః పదావసానసంభ
వా దారాధ్యాః పథోఽసగీతిత్వం నవిహన్యతే॥ ౧౯॥

తా॥ తైత్తిరీయోపనిషత్తు నీయొక్క మహానస్త మంతయని కనిపెట్టినారం
భించి మనుష్యానందము మొదలు మనుష్యగంధర్వదేవగంధర్వాద్యానందముల సెకటి
కంటె నొకటి మఱితె లనిచెప్పి నీయానందము నింతయని చెప్పలేక నిదివాక్కునకుమ
మనస్సునకు సగోచరంబనిచెప్పినది. నీపట్టియపరిచ్చిన్నములైన యనస్తగుణములు కలవాఁ
డతైయున్నావు. ౧౯.

మూ॥ తాన్తస్త్వయి వివిదుః పరమజ్యోతిష్తో మాదికా యా గాః।

తేఽస్యారాధన మిహ తే జ్యోతిష్తోమాదికా యాగాః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ తాః, త్వయి, వివిదుః, పరమజ్యోతిష్టే, మాదికాః, యాః, గాః, తే,
అపి, ఆరాధనమ్, ఇహ, తే, జ్యోతిష్తోమాదికాః, యాగాః. ౨౦.

వ్యా॥ (తా ఇతి) పరమజ్యోతిష్ట ఇతి ఆద్యాదిత్వాత్తస్యే.

(౩) “హ్రస్వాత్తాదా తద్ధితే” ఇతిషత్వమ్. మాద్యన్తి-హృష్య స్తీతి
మాదికాః, (౪) “మదీహన్వే” మాదికా ఇవేతి సాదృశ్యాత్ మాది
కా ఉచ్యన్తే. పరమజ్యోతిష్ట-పరస్యబ్రహ్మణో హేతోః, హర్షం భజ

(౧) తైత్తిరీయే - ఆనందవర్తి.

(౨) పాణి, ౬, ౧, ౫౫.

(౩) పాణి, ౫, ౩, ౧౦౧.

(౪) భాష్యది, ౫, ౧౭, అత్త. అక. సేల్.

స్తీతి యాః గాః - వాచః, వేదా న్తమయీః, వివిదుః ప్రాజ్ఞాః. తా స్త్వ
యి న ర్తస్తే-త్వత్ప్రతిపాదనపరా వరన్త ఇత్యర్థః. ఉత్తరార్థం సుగమమ్.
ద్వివిధోపి వేదభాగః. బ్రహ్మభాగః కర్తృభాగశ్చేతి; సద్వివిధోఽపి
త్వత్ప్రధాన ఇతి స్తోకాఢ్యః. ఏతదేవ్రా త్తరే ప్రతిపాద్యతే॥ ౨౦॥

తా॥ పరంజ్యోతి వ్యరూపుడౌవైన నిన్ను స్తుతించి యాహూరించుచున్నవని
పెద్దలేవేదములను వర్ణించుచున్నారో, అవేదములన్నియు నీయొక్కవ్యరూపరూప
గుణ విభూత్యాధారాదులనే ప్రతిపాదించుచున్నవి. ౨౦

మూ॥ తదసి య దాహ్నాయగిరా జగదే త త్వం పరం పరయా ।

సృజసి హి మహదాదికయా జగ దేత త్వం పరంపరయా॥ ౨౧॥

ప-వి॥ తత్, అసి,యత్, అహ్నాయగిరా, జగదే, త త్వమ్, పరమ్, పరయా,
సృజసి, హి, మహదాదికయా, జగత్, ఏతత్, త్వమ్, పరంపరయా. ౨౧.

వ్యా॥ (తదస్తీతి) పరయా అహ్నాయగిరా - ఉపనిషద్భాగేన,
య త్వరం త త్వమ్, జగదే - అభ్యధాయి; తదసిత్వమ్ - త్వమేవతదసి,
నాఽన్య ఇత్యర్థః; ఇహ కిలకేచిత్-వేదాన్తేషు పరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతిః
పరంత త్వపరమాత్మా ఽదిశబ్దై ర్యద్యస్తు ప్రతిపాద్యతే,తతో ఽర్వా
చీనాః బ్రహ్మ విష్ణోదయ ఇత్యాహుః; అన్యేతు-బ్రహ్మదిదేవేషు స్వాభి
మతం దై వతవిశేషం వేదాన్తాదితః పరవస్త్విత్యాహుః; అపరేతు-
బ్రహ్మదయస్సర్వే ఏకస్త్వైవ స్వేచ్ఛావిగ్రహభేదాః; యస్యైతే విగ్ర
హాస్తత్పరవస్త్విత్యాహుః. అన్యపక్షత్రయస్య నిరసనేన నారాయణ
ఏవపరవస్త్వీతి పూర్వావర్ధనే ప్రతిజ్ఞాయతే; తత్రహేతు రుత్తరాధేనో
చ్యతే. మహదాదికయా-మహదహజ్జగరాదికయా, పరంపరయా, జగ
దేత త్వ మేవసృజసిహి; అయమర్థః - యద్విప్రేతే పరబ్రహ్మపర
తత్త్వాదయశ్చబ్దా స్సాస్పృభిధేయస్య విశేషాకారసమర్పణాయ న ప్రభ
వన్తి; తథాఽపి గతి సామాన్యాదిప్రమాణాన్తరసనాథా విశేషాకార

సమపకాశాయ. తథాహి (౧) “యతోవా ఇమాని భూతానిజాయంతే”
 ఇత్యాదికయా శ్రుత్యా బ్రహ్మస్వరూపతద్విశేషజ్ఞానోపాయ తయా
 జగజ్జన్మాదికం కార్యమభిధీయతే; అతశ్చసృష్టి ప్రళయ ప్రతిపాదకేషువా
 క్యేషు కారణస్య పరస్య బ్రహ్మణ స్వరూప విశేషశ్చ ౭వగన్తవ్యః,
 అవగన్తవ్యస్య వస్తునో నానాశబ్దా౭భిలషితస్యా౭పి గతి సామా
 న్యా చ్చేతనత్వేతిత్వత్వాదయోవిశేషణా సీత్యవగన్తవ్యమ్; అయమర్థ
 ఈక్షత్యగిరణే (౨) ‘గతిసామాన్యాత్’ ఇతి సూత్రేణ భగవాన్ బాద
 రాయణః ప్రతిపాదితవాక్ అనేనైవన్యాయేన నారాయణ శబ్దా౭భిల
 ప్యం తత్కారణ వస్త్వీతి పరస్యబ్రహ్మణో విశేషాకార సమర్ప్యతే
 తథాహి (౩) “సదేవసోమ్యే దమగ్ర ఆసీత్” ఇత్యస్మిన్ సృష్టివాక్యే
 కారణస్య సత్తాగుణయోగితామాత్రే ౭వగతే, (౪) “ఆత్మావా ఇద
 మేక ఏవాగ్ర ఆసీత్” ఇతిసృష్టివాక్యే తస్యైవకారణస్యచేతనత్వ మవగ
 మ్యతే; ఏవమ్, (౫) “ఏహోహవై నారాయణ ఆసీత్” ఇతి మహిమనిష
 ద్విషయే సృష్టివాక్యే కారణ స్య వస్తునోనారాయణశబ్దా ౭భిలప్యతే
 నవిశేషాకార సమర్ప్యతే. అతశ్చపరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతిరాదిశబ్దానాం
 న సర్వసాధారణవస్తు విషయత్వమ్, నా౭పిబ్రహ్మాదివ్యతిరిక్త వస్తువిషయ
 త్వమ్, నా౭పినారాయణ వ్యతిరిక్తవిశేషవిషయత్వమితి. అత్రా౭ర్థే
 బహుతరస్య చోద్యస్య పరిహారస్యచ సంభవాత్, బహీష్వానాం శ్రుతీనాం
 న్యాయానాంచా ౭వతారసంభవే, కాఙ్యవ్యాఖ్యానపరాణా మతివిస్తా
 రో హాస్య ఇత్యుపరమ్యతే - జగద ఇతి (౬) “గదవ్యక్తాయాం వాచి”
 లిట్.కర్తవ్య త్త నేపదమ్॥

౨౧॥

(౧) తైత్తిరీయే, భృగువల్లి.

(౨) బ్రహ్మసూత్రే, ౧, ౧, ౧౧.

(౩) ఛాండోగ్య, ౬, ౨, ౧.

(౪) ఐతరేయోపనిషది, ౧.

(౫) మహాపనిషత్.

(౬) భాషి, పర, సక, సేట్.

తా॥ ఉపనిషత్తులయందుఁ బరతత్త్వమని బ్రతిపాదించబడినవాడవు నీవే. అట్లునగా, మహాత్ము, అహజ్ఞానము, పశ్చాత్తప్తాత్రులు, మహాభూతములు, ఈవరుసలో జగత్తునెవఁడు సృజించుచున్నాడో, వాడే పరతత్త్వమని చెప్పియున్నవి. అట్లు సృజించువాడవు నీవే. ౨౧.

అవ॥ అత్రైవపేత్వస్థర ముచ్యతే॥

మూ॥ బిభృషే హి మహీయ స్త్వం మహతో రమణో రణీయ స్త్వమ్॥

దేవ్యా శ్శ్రియ సృదృశ్యా మహతో రమణో రణీయ స్త్వమ్ ॥

ప-వి॥ బిభృషే, హి, మహీయ స్త్వమ్, మహతిః, అరమ్, అణోః, అణీయ స్త్వమ్, దేవ్యాః, శ్రియః, సదృశ్యాః, మహతిః, రమణః, అరణీయః, శ్విమ్. ౨౨

వ్యా॥ (బిభృష ఇతి) అరమ్-అలమ్, పర్యాప్తమిత్యర్థః. మహతోమహీయ స్త్వ మణోరణీయ స్త్వ ముచ్యతం బిభృషే. దేవ్యాః, మహతిః-కల్యాణతః, సాష్టర్యాది కల్యాణగుణయోగేన, తన సదృశ్యాః శ్రియో లక్ష్మ్యాః అరణీయః-ప్రాపణీయః, రమణ స్త్వమసి. అయమర్థః. (౧) “అణో రణీయాన్” ఇత్యనువాకే; (౨) “సప్తప్రాణాః ప్రభవన్తిస్తాత్” ఇతి తచ్చద్రేనాఽణీయ స్త్వయోగినం ప్రకృత మాత్మానం పరామృశ్య తస్య ప్రాణామృతపదానకారణత్వం ప్రతిపాద్యతే. (౩) “అంభస్యపారే” ఇత్యనువాకేచ (౪) “సర్వేనిమేషాజ్జరే విమృతః పురుషాదధి” ఇతి జగమపదానకారణభూతం పురుషసూక్తాభిలపితంస్తు ప్రకృత్య. (౫) “య ఏనం విమరన్మతాస్తేభవన్తి” ఇతి తస్యమోక్ష ప్రదత్వమభిధాయ, (౬) “అదృశ్యస్సంభూతోహిరణ్య గర్భః ఇత్యస్తే” ఇత్యనేన “అదృశ్యస్సంభూత” ఇత్యనువాకస్య ప్రకృతకారణపురుషవిషయత్వ

(౧) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧౦. (౨) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧౦, ౨.

(౩) తైత్తిరీయే. నారాయణమ్. (౪) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧, ౮.

(౫) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧, ౧౦. (౬) తైత్తిరీయే. నారాయణే, ౧, ౧౧.

మభిధీయతే. తత్రచాఽనువాకే, (౧) “ప్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చసత్త్వే”
 ఇతితస్యైవలక్ష్మీపతిత్వం ప్రతీయతే. అతోలక్ష్మీపతిరేవ జగత్కారణం
 పరంబ్రహ్మ, సమచాఽణోరణీయాః, స ఏవమమహేశ్వర ఇత్యణోరణీ
 యాంసం జగత్కారణం లక్ష్మీపతి పరామృశ్య తస్య మహేశ్వరత్వమ్
 (౨) .అణోరణీయాన్” ఇత్యనువాకాన్తే ప్రతిపాద్యత ఇతి అస్మాఽ
 వ్యర్థస్య ప్రతిపక్షసంభవా దిహచ విస్తరితు మయోగ్యత్వా దాస్తా కీనే
 కారణనిర్ణయే ప్రకరణేఽవగన్తవ్యమ్. మహత ఇత్యా ద్యాదిత్వా
 తస్యః || ౨౨||

తా.నీవే పరతత్త్వమనుటకు మతియొక కారణముమాడనున్నది. అదేమనగా—
 గొప్పవస్తువులన్నిటికంటె గొప్పవాఁడును, సూక్ష్మవస్తువులన్నిటికంటె సూక్ష్మమైనవాఁడు
 నెవఁడో వాఁడే జగత్కారణుఁడనియు, జగత్కారణుఁడే పరాత్పరుఁడనియుఁజెప్పి,
 ‘ప్రీశ్చతేలక్ష్మీశ్చసత్త్వే’ అను వాక్యముచేత వాఁడు శ్రియఃపతియేయని వేదములు
 నిర్ణయించినవిగాన శ్రియఃపతియైన నీవే పరతత్త్వము. ౨౨.

మూ॥ గుణ ముపనిషత్సు భవతో సమా పనాయాఞ్చకార కా న్యస్య ।

భృత్యా నాహు స్సృష్టౌ సమాపనాయా ఞ్చ కాఠికా న్యస్య॥౨౩॥

ప-వి॥ గుణమ్, ఉపనిషత్సు, భవతః, అసమా, పనాయాఞ్చకార, కా, ఆన్య
 న్యః, భృత్యాః, అహుః స్ఫుష్టే, సమాపనాయామ్, చ, కాఠికా, యన్యః. ౨౩.

వ్యా॥(గుణమితి) ఉపనిషత్సుమధ్యే, అసమా - సామ్యరహితా,
 కాఉపనిషత్, భవతోఽన్యస్యగుణమ్, పనాయాఞ్చకార - స్తుతవతీ,
 సకాచి న్న కన్యచిదిత్యర్థః. అసమేతి- శ్రుతే స్పర్శప్రమాణనిలక్షణ
 త్వాత్ ప్రామాణ్యే ప్రమాణా న్తరై రసమా - సామ్యరహితేత్యర్థః. య
 న్యతే భృత్యాఃజగత స్సృష్టౌ సమాపనాయామ్ -సంహారేచ, కారకా
 నాహుః. సృష్ట్యాదయోహి జగద్వ్యాపారాః బ్రహ్మాదిభిః పరిమపురు
 షేణకార్యన్త ఇతిహిప్రసిద్ధమ్. ఏవంసర్వ ప్రయోజకస్య సర్వేశ్వరస్య

(౧) భుషమా-౨. (౨) తైత్తిరీయే, నారాయణే, ౧౦. ౧.

భగవతవగుణగణం సర్వాశ్శుతయః ప్రతిపాదయంత్యర్థః. ఉపనిషత్స్వీతి నిర్ధారణే సప్తమీ. భవత ఇత్యన్యశబ్దాఽపేక్షయా, (౧) “అన్య రాదితనస్త్రే” ఇతి పఞ్చమీ. పనాయాఞ్చకారేతి సుత్యగ్ధాత్ పనిధా తోః, (౨) “గుపూఘాప” ఇత్యాదినాఽఽయప్రత్యయః, లిట్. (౩) “కాస్పృత్యయాత్” ఇత్యామ్పృత్యయః, సమాపనాయామితి న్యాస గ్రంథః ॥ ౨౩॥

తా॥ ప్రమాణతవంబులైన యుపనిషత్తు లితరములైన సమస్తసామలను వదలి పరాత్పరుడవైన నీయొక్క కల్పాణ గుణములనే వర్ణించుచున్నది బ్రహ్మగుణములు గూడ నీయొక్కకు బలతస్పృశై బలభ్యుయొక్క స్వస్వినంహరములను జేయుచున్నారు.

మూ॥ బ్రహ్మ త్వయైవ జగతః పద్మాయతనే త్ర సన్నేత్రా ।

నిత్యా నపాయినీ తే పద్మా యతనేత్ర సన్నేత్రా ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ బ్రహ్మ, త్వయా, ఏషః, జగతః, పద్మాయతనే, ఆత్ర, సన్నేత్రా, ని త్యా, అనపాయినీ, తే, పద్మా, ఆయతనేత్ర, సన్నేత్రా. ౨౪.

వ్యా ॥ (బ్రహ్మేతి) ఆత్ర - అస్మిన్ త్వన్నాభిసంభవే, పద్మాయతనే- పద్మాభిసంభవే, త్వయైవ బ్రహ్మపురాజితః. కీప్రసేవ్యయా - సన్నే త్రా - సమ్యక్ సమస్త జగతోనేతృభూతేన. గుణవీతవక్రీహోపకరణ భూతజగద్విభూతిః, యత్కిలచతుర్దశభువనాత్కాఽన్త్యాఽనిత్యిర్భ్రహ్మ ఽపిత్యయైవజగతః. ఉత్తరాఽర్ధేన నిత్యసిద్ధభోగోపకరణవిభూతిరు చ్యతే. ఏ ఆయతనేత్ర ! సన్నేత్రా - సమీచినలోచనా, పద్మా-ద్రోః, అనపాయినీ, నిత్యా, తే-త్వదీయేశ్వర్య. ఆహచభగవాన్ పరావరః. (౪) “నిత్యైవేవాపగచ్ఛతా విష్ణోశ్శ్రీరసపాయినీ” ఇతి ॥ ౨౪॥

తా॥ సకలచరాచరములను సృజించుచున్న బ్రహ్మదేవునిగూడ నాధికములమందు నీతేసృజించితివి. సకల విభూతిసామ్రాజ్యము నే చేచియొక్క కటాక్షముచే వర్ణించు చ్చుదో, అట్టి శ్రీదేవి నిన్ను క్షణమాత్రము నెడబాదుక నీయందే నివసించు చున్నది.

(౧) పాణి. ౨. ౩. ౨౯.

(౨) పాణి. ౩. ౧. ౨౯.

(౩) పాణి. ౩. ౧. ౩౫.

(౪) శ్రీవిష్ణు పు. ౧. ౮. ౧౭.

మూ॥ త్వం హి గజస్యా హూతా వేషో హ నారణాయ సన్నిహితః।

ఇతి ముహ్యత్ కీటస్య సవేషో హంతా రణాయ సన్నిహితః॥౨౫॥

ప-వి॥ త్వమ్, హి, గజస్య, ఆహూతో, ఏష, అహమ్, తారణాయ, సన్నిహితః, ఇతి, ముహ్యత్, కీటస్య, సవేషః, హంతా, రణాయ, సన్నిహితః. ౨౫.

వ్యా॥ (త్వంహీతి) త్వంహి, గజస్య - గ్రాహగృహీతస్య గజే
ద్వైస్య, ఆహూతో - ఆహ్వానేనతీత్యర్థః. ఆశ్రితపారత స్త్రైస్య, ముహ్యన్,
తావమాహ్వాంతో గజస్యతారణాయౌతి త్వరయా నిధివసన్నిహి
తస్యన్, అహమన్తీతివదత్, గ్రాహస్యకీటస్య, అతిక్షుద్రజన్యోః, హంతా -
ఘాతకః, అభూః. సవేషః - ఆయుధాన్యచాదానేనాతిమహాబల
శత్రువధాయ గుణవేషసహితః, తత్రైవతేనకీటవసహ, రణాయ -
యుద్ధాయ, సన్నిహితః-ప్రత్యక్షంగతః, తద్రుత రేణతిర్భగ్యోనిగతేనగజే
నా౭౭హూతోస్యముహ్యత్, ప్రతికృతప్రీత ఏవసూతా౭౭ననయమకాక్షీః.
యచ్చమసన్కారమాత్రేణ సర్వలోకం క్షణేన క్షపయితుంక్షమో౭౭పిత
త్రైవా౭౭గచ్ఛః. యచ్చవిషయికారాస్త్వం గ్రాహకీటమపి మహాస్త
మివ విషయ మకరోః, యచ్ఛా౭౭నేకాయుధోపేతం యుద్ధోద్యోగమకా
క్షీః; తదేతత్సర్వమాశ్రిత జనవాత్సల్యనిహిత మోహప్రయుక్తమిత్యర్థః.
ఈదృశంత్యా మాశ్రితానామస్తాకం కమపినమలభాభమిత్యభిప్రాయః॥

తా॥ మొనలిచె బాధపడుచున్న గజేన్ద్రాభ్యైష్ట పిలిచినప్పుడు, ఇదిగో నిన్ను
రక్షించుటకై నేను సింహమైయున్నాననిచెప్పి యాశ్రితవాత్సల్యముచేతి నచ్చటికినకలా
యుధ ధరుడనైవెళ్ళి మొనలని జంపితివి. ౨౫.

అవ॥ స్వసంరక్షణపరా సతీతా భగవత ఇచ్ఛావతారాన్ స్తా
రయన్త స్తవతారానుభూతై ర్వీర్యాదిగుణైస్తాతుమారథస్తే॥

మూ॥ త్వదుపగజనో న దుఃఖై న్నరకే సరితాపి వై తరణ్యా భాయి।
భవతా శ్రితవాత్సల్యా న్నరకేసరితాపి వై తరణ్యా భాయి॥౨౬॥

ప-విఃత్వదుపగజనః, న, దుఃఖైః, నరకే, సరితా, అపి, వై తరణ్యా, అభాయి, భవతా, ఆశ్రితవాత్సల్యాత్, నరకే సరితా, అపి, వై, తరణ్యాభా, ఆయి. ౨౬.

వ్యా || (త్వదితి) త్వమపగజనః - త్వముపగచ్ఛన్ జనః, త్వదా శ్రయజనః, నరకే సంభూతై దుఃఖైః సత్రత్యయా వై తరణ్యాభ్యాయా సరితాచ, నాభాయి-సభయం ప్రాపితః. భవతా, ఆశ్రితవాత్సల్యాత్-ఆశ్రితాన్వృతివాత్సల్యాద్భేతో, తగణ్యాభా-అదిత్యసవ్యసే, సరికే సరితా - సరిసింహతా, సరిసింహరూపత్వమ్, అపి-ప్రాప్తమ్. వై శబ్దః ప్రసిద్ధా అయీతి నిపాతస్సంబోధనే నర్తకే. ఏవం వత్సలేత్యయి భక్తానాంతత్వవస్థానుగుణవేషయోగిని సతి తేషాం నరకాదితరణం నాభీవస్థిత్యై ఇతి భావః. ఉపగశబ్దః (౧) 'గమేస్సుపూప్యస్మై నమో' ఇతి ప్రత్యయంత్య. అభాయీతి భయః కర్కణిలుజీ చిచ్. ఆశ్రిత్యాప్నోతే కర్కణిలుజీ చిచ్ || ౨౬ ||

తా|| భక్తాగ్రసరుడైన ప్రహ్లాదుని యందు వాత్సల్యము చేత పాప భావములు అంతట కై నూర్చుని పలె వెలుగుచున్న సరిసింహ పతారమె ధినివి. ఇటు భక్తాగ్రసరుడైన నిన్నుఁ బొందినవారికి నరకమందును నన్నుటనున్న వైతరణ్యాయందు ననుభవించుదగిన దుఃఖము లేమియు సంభవించవు. ౨౭.

మూ|| వేదై భువనాని తవ వాసతయా జ్ఞాప్యమానాని ।

వామన చరణాక్రాంతా వాసత యాజ్ఞాప్యమానాని || ౨౮

ప-వి|| వేదైః, భువనాని, తవ, ఆవాసతయా, జ్ఞాప్యమానాని, వామన, చరణాక్రాంతా, ఆసత, యాజ్ఞాప్యమానాని. ౨౯.

వ్యా || (వేదైరితి) భువనాని, తవ, ఆవాసతయా - సీవాసభూమితయా, వేదైః, జ్ఞాప్యమానాని-బోధ్యమానాని, త్వదీయయా క్రీడామయా, యాజ్ఞయా - యాచ్ఛయా, ఆప్యమానాని - ప్రాప్యమాణాని, తవచరణాక్రాంతాసత్యామ్, తదన్తః, ఆసత - ఆసితవస్తీత్యర్థః. నామనేతి

సంబుద్ధ్యా యాహ్లాకాలస్య సర్యతే, జగన్మహివ్యాఘ్నవతో విష్ణోవ్యాఘ్న
 వ్యతమూఽనృహహమాచర నీతి జ్ఞాప్యతే. (౧) "తత్సప్తాష్టా, తదేనాను
 ప్రావిశత్" (౨) "వివేశభూతానాంచరాచరాణి" (౩) "అన్తః ప్రవిష్టశ్చా
 స్తాజనానాగ్ంసర్వాత్" (౪) "అప్రసృహిశ్చతత్సర్వం వ్యాప్యనారాయణ
 స్థితః" ఇత్యాదిభిః. ఏవంతపనిత్యశేషభూతానామేషాం లోకానాం యాచ్ఛా
 యాతవప్రాప్యత్వ మాశ్చర్యమే. సైమాతవక్రీడేతిభావః ॥ ౨౭॥

తా॥ వేదములయందు, నీనువాచసానమై నీచేతనాక్రమింపబడి నీకుఁ బరతన్త్ర
 మైయున్నదని యేకాగ్రు పెప్పబడెనో, ఆ జగత్తును నీవు వామనావతారమందు
 యాచించి స్వాధీనముచేసితివి. ౨౭.

మూ॥ భక్తప్రేక్షగా గమియో మానవసీమాన మోఘేన ।

నిజలేకసా జనాన్ భువి మా నవసీ మా నమోఘేన ॥ ౨౮॥

ప-వి ॥ భక్తప్రేక్షః, గమితః, మానవసీమానః, మోఘేన, నిజలేకసా, జనాన్,
 భువి, మాన్, అవసీ, నమోఘేన. ౨౮.

వ్యా ॥ (భక్తీతి) భక్తప్రేక్షః - భక్తివిషయస్నేహరసస్య,
 ఓఘేన, మానవసీమానమే-మనుష్యమర్యాదామ్, గమితః భువి మాన్-
 భూమౌ మితః, రాఘవాదిరూపేణ పరిచ్ఛిన్నోఽవతీర్ణస్తవమోఘేన
 నిజలేకసా ఇమాం నన్యదాదీన్ జనా నవసీ ॥ ౨౯॥

తా॥ ఓహూమీ! నీవు భక్తవాత్సల్యముచే నీమనుష్యయోనిలో రామకృష్ణ
 ద్వ్యవతారములనెల్లి యమితపరాక్రమముచేత శత్రువులనుజయించి యాక్రితులనురక్షించి
 తివి. ౨౯.

మూ॥ శూపణఖా శూపాయతనఖరా దీనా వధీరణేనా ధ ।

యా ననయ త్తా స్యస్యన్న ఖరాదీ నావధీ రణే నాధ ॥ ౩౦॥

ప-వి ॥ శూపణఖా, శూపాయతనఖరా, దీనా, అవధీరణేన, అధ, యాన్,
 అనయత్. తాన్, యస్యన్, న, ఖరాదీన్, అవధీః, రణే, నాధ. ౩౦.

(౧) తైత్తిరీయే. ఆనన్దవల్లీ. ౬. (౨)

(౩) (౪) పురుషసూ.

వ్యా || (శూపణభేతి) శూర్పణఖానామరాక్షసీ, శూర్పణ
మైరాయతై నఖరై యుక్తా యథార్థనామా, అవధీరణేన - కర్ణనా
సాచ్ఛేదననిమిత్తే నాఽవమానేన, దీనా - క్షీణానలీ అథ, యాన్ భ్రా
తృనాత్తు బలభూతాన్, అనయన్; తాన్ ఖరాదీన్, నయస్యన్ - యత్న
మకుర్వన్, త్వమ్, అనాయాసేన, రణే - యుద్ధే, ఆవధిః - ఆహతవానసి.
ఏవమాశ్రితవాత్సల్యాద్దేవ్యాం జానక్యాంసాపరాధా శూపణఖా అవ
మానితా; ఖరాదయశ్చ తేతత్ప్రత్యుచి హతాః. ఏవం వయమప్య సురై రవ
మన్యమానాస్త్యదాశ్రితాస్త్యయా నిహనివ్యమానా సమరాపర్యా
లోచ్య సమాశ్రిమిమితిభావః. శూపణభేతి (౧) “నఖముఖాత్సంజ్ఞా
యామ్” ఇతి జీవినీషేధాత్, (౨) “సావ్యోచ్చ” ఇతి జీవినభసతి (౩)
“పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామ్” ఇతిణత్వమ్ ఆనధీరతి, ఆకర్ణకాః కారాల్
(౪) ‘ఆజోయమహః’ ఇత్యాశ్చ సేవదాభావః || ౨౯ ||

తా || నీభక్తురాలై సీతాపిరాట్టివిషయమై యపచారసడిన శూర్పణఖయ నెడు
రాక్షసిని, దానికి సహాయమైవచ్చిన ఖరమూలములను ననాయాసముగాఁ జంపి
రివి. ౨౯.

మూ|| సత్వ, ధృతి శ్చ యుధి కిల దశా స్త్యేష్య శ్చతో భయం భవతి।
ఇతి బుద్ధ్యా నివర్తితే దశాస్త్యే దృశ్యతో భయం భవతి। ౩౦||

౩-౨ || సత్వమ్, ధృతిః, చ, యుధి, కిల, దశా, అస్య, ఈదృశీ, అతః
భయమ్, భవతి, ఇతి, బుద్ధ్యా, నివర్తితే, దశాస్త్యే, అదృశ్యత, ఉభయమ్, భవతి.

వ్యా || (సత్వమితి) భవతీతిప్రథమః క్రియాశబ్దః, ద్వితీయోభవ
చ్ఛబ్దాత్సప్తమ్యంతః. పురాకిలరావణవధే త్వద్బలతాలిత మాతం రావ
ణం ప్రతి తవైవం బుద్ధిజాతా. ఇహయుధి - యుద్ధే, అస్య - రావణ
వ్యతి, దశా - అవస్థా, ఈదృశీ - శ్రాంతిముక్తా; అతోఽస్యభయంభవతి,

(౧) పాణి. ౪. ౧. ౫౮.

(౨) పాణి. ౪. ౧. ౫౪.

(౩) పాణి. ౮. ౪. ౩.

(౪) పాణి. ౧. ౩. ౨౮.

భీతేనసహ నయోద్ధవ్యమ్. ఏతద్భయం అయంజహ్యదిత్యేహ జాతయా
బుద్ధ్యా త్వయా దశాస్యే ము క్తేనతి. తవ సత్వమ్-విక్రమః, ధృతి-ధైర్య
మిత్యుభయమ్, భవతి-భవన్విషయే. అదృశ్యత. తాదృశమహాగుణాధ్యం
త్వామాశ్రితాస్తే సతిభావః || 3౦||

తా || రావణానురుండు మొదటి దినము నీతోయద్ధమాడి నీయొక్క తీక్ష్ణము
లైన బాణములచేతఁ బీడితుడైయుండఁగా నప్పుడు వానినిజూచి వీడిప్పుడుబలహీనుఁ
డై భయపడుచున్నాఁడు, వీనితోనిప్పుడు యుద్ధముఁజేయుట ధర్మముకాదని వానిని
యింటికిఁబంపితివి. అప్పుడు నీయొక్క పరాక్రమమును ధైర్యమును నమస్త జనులకును
వ్యక్తములైనవి. 3౦

మూ॥ త్వం సంశ్రితస్య హి వశే విభీషణస్య ప్రభావతో లజ్జామ్ |

కుర్వ స్సకృథా న ముదం విభీషణస్య ప్రభావతో ల జ్జామ్

ప-వి || త్వమ్, సంశ్రితస్య, హి, వశే, విభీషణస్య, ప్రభావతో, లజ్జామ్,
కుర్వత్, అకృథాః, న, ముదమ్, విభీషణస్య, ప్రభావతో, అలమ్, కామ్. 3౧.

వ్యా॥ (త్వమితి) సంశ్రితస్య, ప్రభావతో-తేజస్వినః, విభీషణస్య,
వశే లజ్జాం కుర్వత్ త్వం కాం ముద మలం నాఽకృథాః. కీదృశస్య
విభీషణస్యేతిచే త్తత్రోచ్యతే- ప్రభావతో విభీషణస్య-స్వేన ప్రభావేన
శత్రూణాం భీతికరిస్య || 3౧

తా || పరాక్రమముచే శ తువులకు భయబ్బురుండై నీయొక్క యాశ్రితుడైన
విభీషణునికి లంకానగరము నప్పగించిదానిచేతనమితమైనసంతోషమును బొందితివి. 3౧.

మూ॥ య మసురగణం మహద్భల మవధీ రితవ స్త మత్ర సన్నేవ |

తం ప్రాప్యే యం భూ జనన మవధీరితవ స్త మత్ర సన్నేవ || 3౨ ||

ప-వి || యమ్, అసురగణమ్, మహద్భలమ్, అవధీః, ఇతివస్తమ్, అత్రసత్
ఏవ, తమ్, ప్రాప్య, ఇయమ్, భూః, జనమ్, అవధీరితవస్తమ్, అత్ర, సన్నా, ఇత్. 3౨

వ్యా॥ (యమితి) యంకాలనేమిపురస్కర మసురగణం మహద్భల
మితవ నమ్. అత్రసన్నేవ - అభిభ్యత్, స్వయమపిసాక్ష్యావికేన నిభా

యత్స్వేన యుక్తవనన్, త్వమ్, అవధీః - హతవానసి ; తమసురగణం
కంసాదిరూపేణ మనుష్యభావ మాసాద్య జనమ్ - లోకకంసాధుజనమ్,
అనధీరితవస్తమ్- అవమానితవస్తమ్, ప్రాప్య, ఇయంభూః, అత్ర కాలే,
సన్నేవ - అవసాదం ప్రాప్నునతీవ. అత్రసన్నితి (౧) “వాభాశ” ఇత్యా
దినావికల్పితత్వాచ్చ్యన్న భవతి. ౩౨॥

తా ॥ గొప్ప బలశాలులైన యే యసురులను ముందునీవు నిర్భయండ్లనై చంపి
లివో, వారిప్పుడు మనుష్యులైపుట్టి సజ్జనులను బాధించుచున్నారు. అట్టి పాపులను
భూమి మోయుచేక బాధ పడుచున్నది. ౩౨.

మూ॥ కంస ఇతి కాలనేమి సమజని రాజన్యతను చేకః ।

బహు రితతోపి భయే తత్సమజని రాజన్యతను చేకః । ౩౩॥

ప-వి॥ కంసః, ఇతి, కాలనేమిః, సమజని, రాజన్యతనుః చేకః, బహుః, ఇతరః,
అపి, భయే, తత్సమజనిః, అజని, అతనుచేకః. ౩౩.

వా॥ (కంస ఇతి) తేషుతారికామయే సద్ధామేత్వయాహతేష్వ
సురేషు, కాలనేమిచేకః, రాజన్యతనుః - క్షత్రియదేహిణా భూత్వా,
కంస ఇతి నామధేయంబిభ్రత్, భూమాసమజని, ఇతరోఽపి బహుర
సురగణః, తత్సమజనిః - తేనసమాసజన్తా, క్షత్రియదేహిణా భూత్వా
శిశుపాల పాండ్యకవాసుదేవాదిరూపేణాఽఽజని - అజాతవాన్, కీదృ
శః - భయే, అతనుచేకః, అనల్పదారిద్ర్యయుక్తః, భయరహిత ఇత్యంభః
సమజన్యాజనీతి సంపూర్వాదాజ్ పూర్వాచ్చ జనేక ర్తరిలుజ్ (౨) “దీప
జన” ఇత్యాదినాచిత్. రాజన్యశబ్దః ౩) “రాజశ్వశురాద్యత్” ఇతి
క్షత్రియ జాతౌవ్యుత్పాదితః॥ ౩౩॥

తా ॥ ముందుఁగాలనేమియై యున్నవాడిప్పుడు కంసుఁడై పుట్టియున్నాఁడు ;
తక్కిన యసురులును శిశుపాల దత్తవక్త్రాదిరూపులై జన్మించియున్నారు. ౩౩.

మూ॥ దై త్యభరా త్సుఖ మేషా సా తత్యాజా యతేక్షణా దేవ ।

కథ మథ లబ్ధసుఖోదయసాతత్యా జాయతే క్షణా దేవ ॥ ౩౪॥

ప-వి ॥ దైత్యభరాత్, సుఖమ్, ఏషా, సా, తత్యాజ, ఆయతేక్షణా, దేవ, కథమ్, అథ, లబ్ధసుఖోదయసాతత్యా, జాయతే, క్షణాత్, ఏవ. ౩౪.

వ్యా॥ (దై త్యేతి) ఆయతేక్షణాసైషా పృథివీ, తాదృశాదైత్య

భరాత్సుఖంతత్యాజ - అగ్రై వంగతే సా క్షణాదేవ లబ్ధసుఖోదయసాత త్యాకథంజాయతే-యేనోపాయేనజాయతే, తథా త్వయా కర్తవ్యమిత్య ర్థః. లబ్ధసుఖోదయ సాత త్యేతి సాతత్యమ్-అనుపరమః, సుఖోదయస్య సాతత్యం సుఖోదయసాతత్యమ్, లబ్ధం సుఖోదయ సాతత్యం యయా సాతతోక్తా జాయత ఇతి జనేః (౧) ' ఆశంసాయాం భూతవచ్చ " ఇతిచ కారా దాశం సాయాం భవిష్యత్తే వర్తమానవత్ప్రత్యయః (౨) " జ్ఞాజ నోజాః " ఇతిజాదేశః - ఏనాభూతా కథం జనిష్యత ఇత్యర్థః ॥ ౩౪॥

తా ॥ ఈ భూదేవి యజ్ఞియసురభారమును వహింపజేక మిక్కిలి యుఖపడు చున్నది. ఆట్టి యుఖములనునది యీ భూదేవియెట్లు సుఖపడునో యట్లునీవు యత్నిం పవలయును ౩౪.

మూ॥ ప్రళయే త్వా మేత్య మహీ వరాహ రేజే తరీతారమ్ ।

అద్యా సురభారా త్వై యి వరా హరే జేతరీ తారమ్ ॥ ౩౫॥

ప-వి ॥ ప్రళయే, త్వామ్, ఏత్య, మహీ, వరాహ, రేజే, తరీతారమ్, అద్య, అసురభారాత్, త్వయి, వరా, హరే, జేతరీ, ఇతా, ఆరమ్. ౩౫.

వ్యా॥ (ప్రళయఇతి) పూర్వమ్-ప్రళయకాలే, తరీతారమ్ - స్వా త్తరణహేతుమ్, త్వామ్, ఏత్య, ఏషాభూః, రేజే. వరాహేతి సంబుద్ధ్యా ఉత్తరణకాలోపాత్తావతార విశేష స్మర్యతే, అద్య - ఇదానీమపి, హేహరే! అసురభారా త్తా దృశీం ప్రళయావస్థా నమా మవస్థానూపన్నా

(౧) పాణి. ౩. ౩. ౧౩౨.

(౨) పాణి. ౭. ౩. ౭౯.

సైమా, వరా-ఉత్కృష్టా, మహీ, ఆపదాం జేతరి త్వయి, అరమ్-ద్రుతి
మ్, ఇతా - ప్రాప్తా, త్వత్సన్నిధానగతేత్యన్ధః - తరీతారమిత్యన్తభా
వితణ్యన్తాత్తరతే స్త్రువ్, తారయితార మిత్యన్ధః (౧) "వ్యాతోవా" ఇతిటో
దీఘః || 3౫||

తా || ప్రళయకాలమందుఁ బాతాళములో మునిగియున్న యేభూమిని నీవువరా
హోపతారమెత్తి యుద్ధరించితివో; ఆభూమి యిప్పుడనుర బాధను సహింపలేక యాపదు
ద్ధారకుడవైన నిన్ను శరణుఁ జొచ్చినది. 3౫.

మూ|| భగవన్నవిద్మ సీమా మహోదయాదయాస్తు సక్షమాయాస్తే |
తవ తాదృశో గుణోస్యా మహోదయాదయాస్తు సక్షమాయాస్తే ||

ప-వి || భగవత్, న, విద్మ, సీమామ్, ఆహో, దయాదయా, తు, సక్షమాయా,
తే, తవ, తాదృశః, గుణః, అస్యాః, మహోదయా, అస్తు, సు, తిమా, గా, అస్తే.

వ్యా|| (భగవన్నితి) హేభగవన్ ! అహూ ! తేనయాయా,
సక్షమాయా-క్షమా సహితాయా, సీమాంసవిద్మ. తుశ్చోఽవధారణే.
తవతాదృశస్యగుణః, అస్యాః, మహోదయాయ - మహాభ్యవయా
య, అస్తు. కస్యా ఇతిచేత్, యా క్షమా- భూమిః, తాస్తే ; తస్యా
ఇత్యర్థః || 3౬||

తా || ఓస్వామి ! నీయొక్క దయాక్షమాగుణములు మాకు వాస్తవస్ఫులక గోచ
రములైయున్నవి. ఆ గుణములచేత నీభూమికి నీవు మంగళమును గలుగఁజేయుము. 3౬.
మూ|| కంసాద్యా హింసన్తి ప్రజా న తా నజ నిరాచకృషే. |

త త్కిం త్వయా ధరిత్ర్యాం ప్రజానతా న జనిరాచకృషే || 3౭||
ప-వి|| కంసాద్యాః, హింసన్తి, ప్రజాః, న, తాన్, అజ, నిరాచకృషే, తత్,
కిమ్, త్వయా, ధరిత్ర్యామ్, ప్రజానతా, న, జనిః, ఆచకృషే. 3౭.

వ్యా || (కంసాద్యాఇతి) హే అజ! కంసాద్యా అసురాః, ఇమాః
ప్రజాః, హింసన్తి; తాన్, నిరాచకృషే - నిరాకృతవానసి. తత్ -

అనురభయమ్, ప్రజానతా - బుద్ధ్యమానేన, త్వయా, ధరిత్యామ్-భూ
మా జనిః-మనుష్యభావేనజన్త, కింనాచకృషే - కస్తాత్కారణాదాత్మానం
ప్రతినాఽఽకృప్తమ్? సస్వీకృతమిత్యర్థః. ఆకపో హ్యభిముఖ్యేన కష్ట
ణమ్; సచస్వీకార ఏవాఽత్రాఽభిప్రేతః. నిరాచకృష ఇతి నిరాజితువస
గద్యయ పూర్వకా త్కరోషే లింగాద్యమైకవచనమ్. ఆచకృష ఇతి (౧)
“కృషవిలేఖనే” ఆశ్చర్యార్థః. కర్తృణిల్. ప్రథమపురుషైకవచనమ్॥౩౭॥

తా॥ కంసాదులు సజ్జనులను మిక్కిలి భాధించుచున్నారు. అదిసీకుఁ డలిసియు
న్నను భూలోకమండవతరించి వారిసేల సంపకయన్నావు. 3౭.

మూ॥ త్వత్పురయోః ప్రణివలితై భవతాపచయో నిరాసే ధః ।

దురితస్య కృతో ద్యయతో భవతా పచయో నిరాసేధః ॥౩౮॥

ప-వి! త్వత్పురయోః, ప్రణివలితై, భవతాపచయః, నిరాసే, అధః, దురితస్య,
కృతః, అద్య, యః, భవతా, అపచయః, నిరాసేధః. ౩౮.

న్యా॥ (త్వత్పురయోరితి) యద్యపి కంసాస్యసురవధం నకరిష్యసి,
తథాఽవీదానీం త్వత్పురయోరధః ప్రణివలితై రస్తాభిః, భవతాపచయః-
సంసారతాపసమూహః, నిరాసే - నిరస్తోఽభూత్ అద్య, అస్తాకమ్,
దురితస్య-పాపస్య, అపచయః - పరిక్షయః, యతోభవతా కృత స్తతో
భవవీడా నిరాకృతేత్యర్థః. అపచయ ఏవవిశేష్యతే. (నిరాసేధ ఇతి)
ఆసేధః - నిర్వాసణమ్, తద్రహిత ఇత్యర్థః. నిరాస ఇతి (౨) “అసుక్షే
పణే” కర్తృణిల్ ॥ ౩౮॥

తా॥ నీ శ్రీపాదములయందు సాష్టాంగప్రణామముఁ జేసినప్పుడేమాయొక్క దుర్ని
వారమైన సమస్తపాపమును, దానిచేతఁగలిగిడి సంసారతాపములును నశించినవి. ౩౮.

మూ॥ ధామ్నః పరస్య నస్తను మహరోక్షయతా మహూ మహతః ।

ప్రార్థ్యఃక ఇవాస్తాదల మహరోక్షయతామహూ మహతః ॥

(౧) భావది, ౧౦, ౧౫, పర, నక, అని.

(౨) దివాది, ౧౦౩, పర, సక, సేట్.

ప-వి॥ ధామ్నః, పరస్య, సః, తనుమ్, అపరోక్షయతామ్, అహో, మహతః
ప్రార్థ్యః, కః, ఇవ, అస్తాత్, అలమ్, అపరః, అక్షయతామహః, మహతః. ౩౯.

వ్యా॥ (ధామ్నః ఇతి) అహో! మహతః - మహీయసః, పర
స్యధామ్నః - పరంజ్యోతిర్భూతస్య, తవతనుమపరోక్షయతామ్, సః -
అస్తాత్, అస్తాత్ - త్వదాపరోక్ష్యలక్షణాత్, మహతః - ఉత్సవాత్,
అపరః, అక్షయతామహః - అక్షయత్వలక్షణ ఉత్సవః, కఃప్రార్థ్యః
అయమేవ త్వదాపరోక్ష్యోత్సవఃప్రార్థః నాన్యస్య ఇతి॥ ౩౯॥

తా॥ పరాత్పరుఁడైన పరంజ్యోతి స్వరూపుఁడైన నీయొక్క - దివ్యమంగళ
విగ్రహమును సేవించినవాఁడు దీనికంటె మేలైన శాశ్వతమైన కల్యాణమేమియు గోర
దగినదిలేదు. ౩౯.

ము॥ ఇతి తే యథామతి స్తుతిం ప్రాదుర్భావే భియాచితోదయయా॥

చక్రీచ మతిం చక్రే ప్రాదుర్భావే భియాచితోదయయా॥ ౪౦॥

ప-వి॥ ఇతి, తే, యథామతి, మతిమ్, ప్రాదుః, భావేభియా, చితోదయయా,
చక్రీ, చ, మతిమ్, చక్రే, ప్రాదుర్భావే, అభియాచితః, దయయా, ౪౦.

వ్యా॥ (ఇతి) ఇతి - ఇథమ్ తే - దేవాః, యథామతి - య
థాబుద్ధిస్తుతిమ్ - స్తుతిమ్, ప్రాదుః - దత్తన స్తః, కీర్తనాస్తే - భావే -
అస్తాకరణే, చితోదయయా భియా, అనురసిమిత్తయా, ఉపలక్షితాః,
చితోదయయేతి చితః - సజ్జితః, ఉదయః - ఉద్భవః, యస్యాస్సాతథో
క్తా, తైః, అభియాచితః - ఆభిముఖ్యేనయాచితః, చక్రీచ, తేషు దయ
యా భూమా మనుష్య గూపేణ ప్రాదుర్భావే మతిం చక్రే. ప్రాదు
రితి ప్రపూర్వాద్దదాతేలుజ్. (౧) "గాతిస్థా" ఇత్యదినా సిచోలుక్.
(౨) "అత" ఇతి "ఝస్థున్"॥ ౪౦॥

తా॥ అనురులచేత గలిగిన భయము మెందినదేవకలివిధంబున స్తుతించి ప్రార్థింప
నాప్రార్థననంగీకరించి చక్రపాణియైన సర్వేశ్వరుఁడుదయచేత తాను భూలోకమందవల
రింపవలయునని సజ్జుల్పించుకొనెను.

మూ॥ ఈర్ష్యద్వై గీర్ష్య శనై రమ్భాజాయా మరాతీతామ్ ।

భవ మనునిన్యే కృతపరిమ్భా జాయా మరాతీతామ్ ॥ ౪౧॥

ప-వి॥ ఈర్ష్యద్వై, గీర్ష్య, శనై, అమ్భాజాయ, అమరాతీతామ్, భవమ్, అనునిన్యే, కృతపరిమ్భా, జాయామ్, అరాతీతామ్. ౪౧.

వ్యా ॥ (ఈర్ష్యదితి) అయమప్యదృష్ట్యాభ్యానః. అమ్భాజాయ, ఈర్ష్యద్వై - స్పర్థమానలోచనః, సభగవాన్, పుణ్డరీకసదృశ విలోచన ఇత్యర్థః - శనై గీర్ష్య. (అమరాతీతాం కృతపరిమ్భాస్సన్నసు నిన్యే) అమరేభ్యః - దేవేభ్యః; అతీతామ్ - అతిగతామ్, కార్యవశాత్సద్విదానభూత్త దేవైస్సహృగతామపి - స్వభావత స్పర్వాత్తనాతే భ్యో విలక్షణా మిత్యర్థః అథవా - సహృగతా నమరానతీత్య స్వ నా గభోగపర్యజ్ఞమసి రూఢామిత్యర్థః. భవమ్ - భూమిమ్, జాయామ్ - మహిషీమ్, అరాతీతామ్ - శత్రుభిభావరభూతైః, ఇతామ్-ఆక్రాంతామ్, కృతపరిమ్భాస్సన్, అనునిన్యే - అనునీతవాన్. అనుపూర్వాన్నయతేః కర్తరిల్లత్. అనురభారభేదావనూదనాయ ప్రణయోపనతాం దేవీం భవం ప్రేమశీతలయా దృశాఽవలోక్య పరిరభ్యచ నిర్వాజస్నేహ నిఘ్నాని చాటూనిచాఽవోచదిత్యర్థః ॥ ౪౧॥

తా॥ అనుయతే బాధింపంబడినదై, గొప్పమహిమగలదై, తన మహిషియైన భూదేవిని పుణ్డరీకాక్షుం డప్పించాలింగనముఁ జేసికొని యాశ్వానశరంబులైన సంభాషణములు చేసెను. ౪౧.

మూ॥ సో ధ స్తస్మి త్వా గిర ముదాహ స స్తి హ తారణాయ నయాః ।

యైః క్షేషీతా రిపుచమూర్తుదా హస్తహతా రణాయ నయాః॥

ప-వి॥ సః, అథ, స్త, స్మి త్వా, గిరమ్, ఉదాహ, స స్తి, ఇహ, తారణాయ, నయాః, యైః, క్షే, ఈషీతా, రిపుచమూః, ముదాహసస్తీ, హతాః, రణాయ,న, యాః.

వ్యా ॥ (స ఇతి) అథ భగవాన్, స్మి త్వా - స్మితంకృత్వా, గిరం ఉదాహన, - వాచమూచే. ఇహ-యుష్మాకంనజ్జీతే, యుష్మతారణాయ,

నయాః-నీతయాః, సన్తి. కీర్తనశాస్త్రేనయాః - యైర్విజృంభియైః. త్వా - భూమిః, ముదా హసన్తి, త్వత్కళోకా, అరిచమూః-అసురసేనాః, హతాః ఈక్షితా-ఈక్షిప్యతే కీర్తనీరసురచమూః - (రణాయనయాః) రణాయ-యుద్ధాయ, సప్రభవన్తి; అతిక్షుద్రత్వా స్తనస్కారస్యాఽప్యవిషయాః కుతోమాంస్తతి రణాయ ప్రభవేయరిత్యర్థః. ఈక్షితేతిబట్||౪౨||

తా|| పిమ్మట శ్రీయశుతి హసన్తుఖండై దేవతలనుజూచి యొక గంభీరవచనము బలికెను. ఆ దేవనంగా-ఓ దేవతలారా! నాతో యుద్ధము జేయజాలని స్వర్గదైత్యులు ను నశించునట్లును భూదేవికి సంతోషముకలుగునట్లును మీరుగ్రంథించునట్లు ననేకోపాయములున్నవి ౪౨.

మూ|| అనురాణాంకా త్స్యైర్వ్యస హి జానే శతధా రహస్యదితరే కమ్ |
కర్తాస్తి భువి బ్రాహ్మీజానే శతధారహస్త దితరేకమ్ | ౪౩||

ప-వి|| అనురాణామ్, కార్తవ్యస, హి, జానే, శతధా, రహస్యదితరేకమ్, కర్తా, అస్తి, భువి, బ్రాహ్మీజానే, శతధారహస్త, దితరేకమ్ ౪౩.

వ్యా || అనురాణామితి అనురాణామ్, రహస్యదితరే - రహస్య ప్రకాశనరూపే, తత్కార్తవ్యస జానేహి; అతర్కభిముత్పత్తిసేన, భువి - భూమా, కమ్-సుఖమ్, (దితరేకంకర్తాఽస్తి) రేకః-పరిపయః, దితరేకమ్ - ఖడ్గితపరిక్షయమ్, ప్రవృద్ధమ్, శతధాకరిష్య ఇత్యర్థః. బ్రాహ్మీజానే-శతధారహస్త ఇతి చతుర్ముఖ శతమఖయోస్సంబుద్ధి-బ్రాహ్మీ-సరస్వతీ, జాయాయస్యసః బ్రాహ్మీజానిః, శతధారమ్-వజ్రమ్హస్తీ యస్య సః శతధారహస్తః || ౪౩||

తా|| అనురథయొక్క మనోభావమునును వారియొక్క వ్యాపారములనును నేనుజక్కగా నెఱుంగుదును. వారిని సంహరించి మీకందరికి నఖండానందము కలుగునట్లు నేనుజేసెదను. ౪౩.

మూ|| జననేన యదుకులం బహుమనితా హేనురసదస్సము త్కమనః |
క్షీతి ర్భవితా వీడా మనితా హేనురసదస్సము త్కమనః ||

ప-వి॥ జననేన, యదుకులమ్, బహుమనితాహే. సురసదః, సముత్, కమనః, షీతిః, అపి, భవితా, పీడామ్, అనితా, హే, సురసదః, సముత్కమనః. ౪౪.

వ్యా॥ (జననేనేతి) యదుకులమ్ - యదోర్వంశమ్, తత్రమమ జననేన బహుమనితాహే. కథంభూతః - సురసదః - శోభనమ్, ప్రీతి రూపమ్, దడత్, సముత్ - మోదయుక్తః, కమనః - కాంతః, అభిరూపోహస్వయుక్తశ్చ భూత్వా తత ఏవ తస్యకులం స్వప్రీతిం కుర్వన్ స్వజననేన బహుమానంకరిష్య ఇత్యర్థః. ఏవంకృతే, ఇయం షీతి రపి, పీడామ్, అనితా - అప్రాప్తా, భవితా - భవిష్యతి, హేసురసద ఇతిదేవపరివత్సంబోధ్యతే - సముత్కమన ఇత్యపితస్యసదసోవిశేషణమ్. సముత్సుకంనునూయస్య తత్తథోక్తమ్. బహుమనితాహ ఇతిలుడుత్త మైకవచనమ్. (౧) "హ ఏతి" ఇతి తానేస్సకారస్యహకారః. బహు శబ్దస్యాత్మాత్మభృతి త్వేనూపసర్గత్వాత్, ధాతోః ప్రాకోప్రయోగః, కమన ఇతి కామయతేః (౨) "అనుదాత్తేతశ్చహలాదేః" ఇతియుచ్. (౩) "అయాదయ అధ్వాధాతుకేవా" ఇతిణిగభావః. ౪౪॥

తా॥ ఓదేవతలరా! భూదేవియొక్క సంతాపశాంతి కొలుకై నేను సుందరవిగ్రహ మును ధరించి సమ స్తపాణులను సంతోష పెట్టుచు యాదవకుల మందవతరించి యాకు లమునకు మహిమను గలుగఁజేయఁ బోవుచున్నాను. ౪౪.

మూ॥ సంభావ్య సుతో భూత్వా వసుదేవం సుసమితోగ్రసేనీకమ్ ।

ఆసుర మనైస్య రాజా వసుదేవం సుసమితో గ్రసే నీకమ్ ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ సంభావ్య, సుతః, భూత్వా, వసుదేవమ్, సుసమితోగ్రసేనీకమ్, ఆసుర మ్, అనైస్య, ఆశౌ, అసుదేవమ్, సుసమితౌ, గ్రసే, అనీకమ్. ౪౫.

వ్యా॥ (సంభావ్యేతి) సుసమితోగ్ర సేనీకమ్ - ఉగ్రసేనస్వీయ మా గ్రసేనీ - దేవకీ, (౪) "తస్యేదమ్" ఇత్యణ్, నాఽత్రాఽపత్య త్వరూప

(౧) పాణి, ౭, ౪, ౮౨.

(౨) పాణి, ౩, ౨, ౧౪౯.

(౩) పాణి, ౩, ౧, ౩౧.

(౪) పాణి, ౪, ౩, ౧౨౦.

విశేషవివక్షా; తత్రహి (౧) “సేనాస్తలక్షణకాదిభ్యశ్చ” ఇతిశ్లోనభవిత
వ్యమ్ సుసమితా - సుసజ్జతా, ఔగ్రసేనీ యేనసః సుసమితౌగ్ర సేనీకః,
(౨) “నద్యౌతశ్చ” ఇతి కప్ - సుసమితౌగ్ర సేనీకమ్ - వసుదేవమ్, తస్య
సుతోభూత్వా సంభావ్య, అనురమ్ - అనురసంబద్ధి, అనీకమ్ - సేనామ్
సుసమితౌ - శోభనేయుద్ధే, గ్రసే-హనిష్యా మిత్యన్ఠి, అనీక మేవవిశేష్య
తే; అన్యైరాజావసుదేవమ్ - మదన్యైర్భుద్ధదే జేతుమశక్యమ్, అనుదే
వమితి దీవ్యతే ర్వి జీగీషాఢాత్ (౩) “ఈషద్దస్సు” ఇత్యాదినాఖిల్ సభా
సమాసః॥

౪౫॥

తా ॥ సేనుదేవకీవల్లభుడైన వసుదేవునికిఁ గుహారుడైన యశవతికించి యితరులచే
జయింపనశక్యమైన యసురవైరమును యధమంచుసంహారముఁ జేయఁబోవు మున్నాను.

మూ॥ శేషేణ తత్త్రియాం తు జ్యాయస్యాం భావితా నేన ।

సూతా యాం సంప్రాప్తా జ్యాయస్యాం భావితానేన ॥ ౪౬॥

ప-వి॥ శేషేణ, తత్త్రియామ్, తు, జ్యాయస్యామ్, భావితా, అనేన, సూతా
యామ్, సంప్రాప్తా, జ్యాయస్యామ్, భావితానేన.

౪౬॥

వ్యా॥ (శేషేణేతి) శేషం నిర్దిశ్యాఽఽహ-తత్త్రియామ్ తస్య
వసుదేవస్య భార్యాయామ్, జ్యాయస్యామ్ - శ్రేష్ఠాయామ్, రోహిణ్యా
ఖ్యాయామ్, అనేనశేషేణ-అనస్తేన. భావితా; భవిష్యతే, అయమస్యాం
భవిష్యతీత్యర్థః-సా రోహిణ్యే వవిశేష్యతే; యస్యాం సూతాయామ్ -
ఇమంప్రసూత వత్సామ్, జ్యాయ-భూమిః, భావితానేన - భావః - తేజసః,
విస్తారేణ, సంప్రాప్తా - సంప్రాప్త్యతే, భూరుజ్వలాభవిష్యతీత్యర్థః-భా
వితేతిభావేలుట్ (౪) “స్యసిచ్ఛీయుత్తాసు” ఇత్యాదినా. చిణిప్పద్ధిః.
సంప్రాప్తేతి కర్తృణిలుట్.

౪౭॥

(౧) పాణి, ౪, ౧, ౧౫, ౨.

(౨) పాణి, ౪, ౪, ౧౫, ౩.

(౩) పాణి, ౩, ౩, ౧౨౬.

(౪) పాణి, ౬, ౪, ౬౪.

తా॥ వసుదేవుని జ్యేష్ఠభార్యయైన రోహిణీదేవియొక్క గర్భమం దీయాదిశః
ఘటవతరించును. ఆ పుత్రుఁడే వితనశత్రునాశముచేత శోభాయమానమైయుండును
మూ॥ స్వగుణేషు తా న్ప్రకాశం భక్తాహేయే సరహితాస్తు ।

ద్రక్ష్యన్తి గుణేన హి మాం భక్తా హేయేన రహితాస్తు॥ ౪౭॥

ప-వి॥ స్వగుణేషు, తాన్, ప్రకాశమ్, భక్తాహే, యే, సరహితాః, తు, ద్ర
క్ష్యన్తి, గుణేన, హి, మామ్, భక్తా, హేయేన, రహితాః, తు. ౪౭.

వ్యా॥ (స్వగుణేష్యన్తి) మదీయేషు కల్యాణగుణేషు మధ్యే, తాన్
గుణాన్ భక్తాహే-సేవిష్యే. కాన్ గుణాన్ - యేగుణాః, సరహితాః-మ
నుష్యాణాంహితాః; తుశ్చోగుణవిశేషందోతయతి. మత్సజ్జహీతైస్తై
రేవ గుణైర్మా హేయేన గుణేన రహితా మభక్తా ద్రక్ష్యన్తి. భక్తాహ
ఇతిభజేయతా (౧) 'వ్యరితశ్చ' ఇత్యాశ్మనే పదోత్తమైకవచనమ్॥ ౪౭॥

తా॥ సాదౌక్య-కల్యాణగుణములతోనే మనుష్యసయోగులై యున్నవో,
ఆగుణములనే యాయనతాపముందు నేను బొందెదను. ఆగుణములతోఁ గూడకొనిన
నన్ను బలము సావనమున వాపులు నేవించెదరు. ౪౭.

మూ॥ వస్తుం భజతాం చక్షుషి జననీత్యా నన్దజాయామే ।

అనతరతో వ్రజసదనా జననీ త్యా నన్దజాయామే॥ ౪౮॥

ప-వి॥ వస్తుమ్, భజతామ్, చక్షుషి, జననీత్యా, అనన్దజాయామే, అనతరతః, వ్రజ
సదనా, జననీ, ఇత్యా, నన్దజాయా, మే. ౪౮.

వ్యా॥ (వస్తుమితి) (అనన్దజాయామే) అనన్దేనజాతః, ఆయామః -
తైపుల్యమ్, యస్మిన్ తత్తోత్తమ్. -మద్దశకనసంభూతమహానన్దజని
తాయామే భజతాం చక్షుషి. నస్తుం భూమా, జననీత్యా-తాకికజన న్యా
యేన, సర్వదశకనయోగ్యతయా -వతరతో మే-వసుదేవస్య గృహే
దేవక్యమవతరిష్యతి, వ్రజసదనా - గోపజననదననిలయా, నన్దస్య జా
నూ-యశోదా, జననీ-మాతా, ఇత్యా - జననీత్వేన ప్రాప్యేత్యర్థః.
శ్లోతి (౨) ఏతిస్తు " ఇత్యాదినాక్యమ్ ॥ ౪౮॥

(౧) పాణి. ౧. ౩. ౭౨. (౨) పాణి. ౩. ౧. ౧౦౯.

తా॥ నాథ క్తులు తమనేత్రములను దెలిచి యానందముచే నన్ను నేవించునట్లు
మనుష్యరూపియై నేనవతిరించినప్పుడు నాకుయశోదాదేవి తల్లికాబోవుచున్నది.
మూ॥ నిద్ర చే యం జనితా స్యాం మాయామోహాన్య మానాయామ్ ।

యస్యాం కంసస్య భియా మాయామో హన్యమానాయామ్॥

ప-వి॥ నిద్రా, ఇయమ్, జనితా, అస్యామ్, మాయామోహానీ, అమానాయామ్,
యస్యామ్, కంసస్య, భియామ్, అయామః, హన్యమానాయామ్. ౪౯.

వ్యా ॥ (నిద్రేయమితి) యోగనిద్రాం నిద్రాశ్యాఽఽహా. అ
స్యామ్ - ప్రకృతాయాం యశోదాయామ్, ఇయంనిద్రా, జనితా -
జనివ్యతే - నిద్రైవ విశేష్యతే. మాయామోహానీ - సర్వజనమోహన
కరీ, యా. కీదృశీజనివ్యతే - యస్యామ్, అమానాయామ్ - బలాదిభిరి
యత్తయా పరిచ్ఛేత్తుమశక్తాయామ్, జాతాయామ్, ననుదేవేన దేవకీ
సకాశమానీతాయాం తగ్గర్భశజ్జయా కంసేన హన్యమానాయామ్,
అవధ్యత్వేనాఽత్తనాఽవస్థానం తగ్రప్రతి పరుషంవనన్త్యాం కంసస్య భి
యామ్-భయానామ్, అయామోభవిష్యతి; తాదృశీభూత్వా జనివ్యత
యిత్యర్థః - జనితేతిలుట్ ॥ ౪౯॥

తా॥ అథ క్తులను మోహపెట్టుటకు సాధనమైయున్న మహాప్రభావముగల యీ
యోగనిద్ర యశోదాదేవియొక్క గర్భమందు జనించును, దానిని పసుదేవుడు దేవకీ
యొద్దకు దీపికొనివచ్చినప్పుడు కంసుడు చంపుటకుయత్నింప, వానినితొలిచి, నేనుజాప
నని యీయోగనిద్ర చెప్పును. అమాటవిని కంసుడు గొప్పభయమును పొందును.
మూ॥ ఇతి వదతో జని తస్మి న్నన్తర్థా ర్విష్టరశ్రవసః ।

విషయో నన్తో వ్య స్యా నన్తర్థా ర్విష్టర శ్రవసః॥ ౫౦॥

ప-వి॥ ఇతి, వదతః, అజని, తస్మిన్, అన్తర్థః, విష్టరశ్రవసః, విషయః, అనన్తః,
అపి, అస్య, అనన్తర్థః, విష్టరః, శ్రవసః. ౫౦.

వ్యా ॥ (ఇతితి) తస్మిన్ - దేశే, ఇతి -ఇథమ్ వదతః, విష్టరశ్రవ
సః - మాతే. అ నదిః - అన్తర్ధానమ్, అజని. అస్య - హారే;

విష్టరః - ఆసనమ్, అనన్తధిః - అనన్తసమృద్ధిః, అనన్తః, శ్రవనః - శ్రోత్రస్య, విషయోఽభవత్. చక్షుర్విషయమతీతోఽన్తర్హిత ఇత్యర్థః॥

తా॥ ఆశీరార్థవందు జేవతలనుగురించి యీవిధమున నానతిచ్చి శ్రమన్న రాయణుఁ డన్తర్హితుఁడాయెను. వానికినిహాసనమైన యాదిశేషుఁడు నన్తర్హితుఁ డాయెను. ౫౦.

మూ॥ నివవృత్తిరే తే చ మన సరసా ఉత్పన్న మస్యన్తః ।

పురుషం పరం రసానాం సరసా ఉత్పన్న మస్యన్తః ౫౧॥

ప-వి॥ నివవృత్తిరే, తే, చ, మనః, సరసాః, ఉత్పన్నమ్, ఆస్యన్తః, పురుషమ్, పరమ్, రసానామ్, సరసాః, ఉత్పన్నమ్, నమస్యన్తః. ౫౧.

వ్యా ॥ (నివవృత్తిర ఇతి) తేచదేవాః, అనురవీడయా ఉత్పన్నం మనః, అస్యన్తః - ఊపన్తః; హృష్టమనః, సరసాః-రసయా- భూమ్యా, సహితాః, తతో నివవృత్తిరే - నివృత్తాః. త ఏవవిశేష్యన్తే. పరం పురుషమ్, సరసాః - ప్రేమరసయుక్తా భూత్వా, (రసానా ముత్పన్న మస్యన్తః) ఆనన్దరసానామ్, ఉత్పభూతమ్, యథాజలంరసానామ్, ఉత్పః- ఆశ్రయభూతః, తథా సుఖాత్కరసానా మయ మాశ్రయ భూత ఇత్యర్థః. నమస్యన్త ఇతి (౧) “నమోవరివ” ఇత్యాదినాక్యస్ ॥ ౫౧॥

తా॥ తరువాతదేవతలు, నమస్త సుఖాన్వదమైన పరమపురుషుని బ్రీతితో నమ స్కరించి నిర్భయులై భూజేవితోఁగూడ స్వస్థానమునకుఁ దిరిగిరి. ౫౧.

మూ॥ సుమనోభి రాప్తధామభి రవీడితై రాస్యత స్థిరాశాన్తైః ।

సుమనోభి రాప్తధామభి రవీడితై రాస్యత స్థిరా శాన్తైః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ సుమనోభిః, ఆప్తధామభిః, అవీడితైః, ఆస్యతః, స్థిరాశాన్తైః, సుమ నోభిః, ఆప్తధామభిః, అపి, ఈడితైః, ఆస్యతః, స్థిరా, శాన్తైః. ౫౨.

వా ॥ (సుమనోభిరితి) సుమనోభిః - దేవైః, ఆప్తధామభిః - ప్రాప్తస్వగృహైః, శోకేన, అవీడితైః, ఆస్యత-ఉపవేశనంకృతమ్. స్థిరా

శాన్తైః) ఆశాయాః అస్తాః - ఇష్టార్థాఽవాప్తిః, స్థిర ఆశాన్తాయోపాంతే
తథోక్తాః. ఏవమాస్థితైః స్తైః, సుమనోభిః - శోభనమనస్తైః, అస్త
ధామభిః - ప్రాప్తతేజోభిః ; అపిశబ్దస్సముచ్చయే. ఈశితైః, ముతైః,
శాన్తైః-భగవదవలోకనలబ్ధమనః ప్రసాదై రిశ్యత్య. ఆస్యత - ప్రవిష్టా,
స్థిరా - భూమిః, స్వ దేశగమనాయాఽనుజ్ఞాతేత్యర్థః ఆస్యతేతిపూర్వత్ర
(౧) “అన ఉపవేశనే” ఇత్యస్తాద్భావేలబ్. ఉత్తరత్ర (౨) “అనుక్షేపణే”
ఇత్యస్తాత్ (౩) “అనగతౌ” ఇత్యస్తా ద్వా కర్తృశ్చిత్ || ౫౨||

తా॥ తరువాత దేవతలు సర్వేశ్వరుని స్తుతించి తమసానోదధము సిద్ధించునని
నిశ్చయించుకొని ప్రసన్నచిత్తులై స్వస్థానమునను వచ్చిచేరిరి. భూదేవియు వారిచేత నా
జ్ఞాపింపఁబడి స్వస్థానమునను వచ్చిచేరినది. ౫౨.

ఇతి యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే ద్వివీక్షాశ్వాసః.

హరిః ఓమ్.

శ్రీవత్సాద్భక్తిమిత్రభోజనము.

తృ తీ యా శ్వా సః

మూ॥ అథ యః కిల వసుదేవౌ యయాతిజయదోఃపరమ్పరాభావీ ।

శక్త్యా యుక్తో రీణాం యయా తిజయదోః పర మ్పరాభావీ॥౧॥

ప-వి॥ అథ, యః, కిల, వసుదేవః, యయాతిజయదోః, పరమ్పరాభావీ, శక్త్యా, యుక్తః, అరీణామ్, యయా, అతిజయదోః, పరమ్, పరాభావీ. ౧.

వ్యా ॥ (అథేతి) కిలశబ్ద వితిహేయః. (యయాతిజయదోఃపరమ్పరాభావీ) యయాతినామ్నోరాజ్యో జాతీయః, తస్యపుత్ర పౌత్రాది పరమ్పరాత్మకే వంశేజాతోవసుదేవః. యథత్వద్దేశమాత్ర మత్రస్లోకే క్రియతే. స ఏవవిశేష్యతే. (శక్త్యాయుక్త ఇతి) కీృత్యా శక్త్యా యుక్తః - యయా శక్త్యా. అరీణామ్, పరాభావీ - పరాభవకారణం భవతి; అతిజయదోః - అతిమాత్రోజయః, దోష్ట్యః - భుజయోర్యస్యసః, అతిజయదోః. పరమ్ - కేవలమిత్యర్థః. కేవలంపరాభావ్యేవ నతుతైః కదాచిదపిజిత ఇత్యర్థః ॥ ౧॥

తా॥ యయాతి చక్రవర్తికిఁ గొమారుడైన యదుయొక్క వంశమందు తనపరాక్రమముచే శత్రువులనుజయించి జయశీలుడైన వసుదేవుడను నొకరాజుండెను. ౧.

మూ॥ సోయం దేవకకన్యా ముపాయతో దారరూపేణ ।

భాస్తీం కంసావరజా ముపాయతో దారరూపేణ ॥ ౨॥

ప-వి॥ సః, ఆయమ్, దేవకకన్యామ్, ఉపాయతః, దారరూపేణ, భాస్తీమ్, కంసావరజామ్, ఉపాయత, ఉదారరూపేణ. ౨.

వ్యా ॥ (సోయమితి) సోఽయమ్ - వసుదేవః, దేవకస్య - ఉగ్రసేనస్య కన్యాం కంసావరజామ్, ఉదారరూపేణ-ఉజ్జ్వలగర్భాఞ్జరవేషేణ,

భాస్త్రమ్, దారరూపేణ - దారత్వేన, ఉపాయతః - శాస్త్రోక్తరూపాయై,
ఉపాయత - పాణిగ్రహణం కృతవాన్, ఉపాయతేతి ఉపపూర్వాద్య
మేలుంజ్. (౧) " ఉపాద్యమస్వకరణే " ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౨)
"విభాషోపయమనే" ఇతిసిచః కిత్వమ్. అనుదాత్తోప దేశేత్యాదినా ౭ను
నాసికలోపః (౩) "ప్రాస్వాదశ్లాత్" ఇతి సిజ్ఞోపః ౨॥

తా॥ ఆ వసుదేవుడు మిక్కిలి రూపలావణ్యములచే శోభిల్లుచున్నదై యుగ్ర
సేనని కొమార్తెయు కంసునికీ జెల్లెలునైన దేవకీదేవిని యభావిధిగా వివాహముఁ
జేసికొనెను. ౨.

మూ॥ స్నిహ్యంతాం కాన్త్యా సామరాతిరేకాన్త త స్తోకమ్ ।

కంసో వే దస్యాం భవ మరాతి రేకాన్త త స్తోకమ్ ॥ ౩॥

ప వి॥ స్నిహ్యన్, తామ్, కాన్త్యా, సామరాతిరేకామ్, తతః, స్తోకమ్, కంసః,
అవేత్, అస్యామ్, భవమ్, అరాతిః, ఏకాన్తతః, తోకమ్. ౩.

వా॥ (స్నిహ్యన్నితి) కాన్త్యా. సామరాతిరేకామ్-అమరేభ్యో ౭
తిరేకః - అమరాతిరేకః, తేనసహితామ్, కాన్త్యాదేవతానాం రూపమ
పిజయ స్త్రమ్, తామ్ - దేవకీమ్, స్నిహ్యన్ - తస్యాంస్తేహయుక్తః,
కంసః, తతః - పశ్చాత్, స్తోకమ్ - కిచ్చిన్తాత్రమ్, అశరీరివాక్యాదిభిః,
అవేత్ - విదితవాః; కథమితిచేత్ - అస్యామ్, భవమ్ - జాతమ్,
తోకమ్, అపత్యమ్, ఏకాన్తతః - నిశ్చయేన, మమూ౭రాతిరితి, అవే
దితి వే త్తేల్లింజ్ ॥ ౩॥

తా॥ తనకుఁ జెలియలైన దేవకీదేవియుండు కంసుఁడతిప్రీతికలవాఁడై యుండఁగా
సుకష్టుడు "ఈదేవకీయొక్క కొమారుడు నిన్నుఁజంపఁబోవు చున్నాఁడు" అనియశ
రీతిచెప్పుఁగా వినెను. ౩.

మూ॥ రురుధే స తు న్వన్వపతీ నిజగృహ ఏతా వతీతశ్శక్తయా ।

తజ్జా నథ ష డ్భాన్ నిజగ్రహ ఏతావతీ తశ్శక్తయా॥ ౪॥

(౧) పాణి. ౧. ౩. ౫౬. (౨) పాణి. ౧. ౨. ౧౬.

(౩) పాణి. ౮. ౨. ౨౭.

ప-వి॥ దురుధే, సః, తు, స్వస్థపతీ, నిజగృహే, ఏతా, అతీత శబ్దతయా, తజ్జాన్, అథ, వట్, గర్భాన్, నిజగృహే, ఏతావతి, ఇతశబ్దతయా. ౪.

వ్యా॥ (దురుధ ఇతి) సతుకంసః, నిజగృహే - స్వగృహే, ఏతా స్వస్థపతీ - దేవకీవసుదేవౌ, అతీతశబ్దతయా - అతీతసుఖతయా, యుక్తాకృత్వా దురుధే శంశబ్దోఽయం సుఖవాచీ. అతీతమ్, శమ్ - సుఖమ్, యయోస్తావతీతశబ్దా. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతికమ్. తద్భాష్యాతీతశబ్దతా; తయేత్యర్థః. అథ - తతః పశ్చాత్, తజ్జాన్ - తయోద్జాతాన్, వద్గర్భాన్, తజ్జన్మ సమయవచ నిజగృహే - గృహీతవాన్. (ఏతావతీతశబ్దతయా) ఏతావతి - అశరీర వాక్యజః. త. జ్ఞానేనతి, తత ఇతశబ్దతయా - జాతశబ్దత్వేన, నిజగృహే ఇతి నిపూర్వాన్వయే యోగిన్ ॥ ౪॥

తా॥ కంఠుఁడామాటకు భయగడి దేవకీ వసుదేవులను జెల్కాలలాఁ బెట్టెను. తరువాతవారికిఁ గలిగిన యాఱుశిశువులను జంపి వేసెను. ౪.

మూ॥ సా వధతో పత్యానా మవసన్నా ధో హిజాతానామ్ ।

అథ శేషో గర్భో స్యా మవస న్నాధో హిజాతానామ్ ॥ ౫॥

ప-వి॥ సా, వధతః, అపత్యానామ్, అవసన్నా, అధో, హి, జాతానామ్, అథ, శేషః, గర్భః, అస్యామ్, అవసత్, నాథః, ఆహిజాతానామ్ ౫.

వ్యా॥ (నేతి) అధో-అనన్తరిమ్, జాతానామపత్యానాం వధతః, సాదేవకీ, అవసన్నాఽభూత్ - శోకోఽప్రమాతేత్యర్థః. హిశబ్దో హేతౌ. యస్తా దవసన్నా, అతన్తదనన్తరిమ్. అహిజాతానామ్, నాగసమూహానామ్, నాథశ్చేషః, అస్యామ్ - దేవక్యామ్, సప్తమోగర్భో భూత్వాఽవసత్ ॥ ౫॥

తా॥ దేవకీదేవి తనబిడ్డలు చనిపోవుటకు శోకించుచుండఁగా నప్పుడు దాని గర్భమందాదిశేషుఁడా విర్భవించెను. ౫.

మూ॥ కాంసా రత్నో న్నత్త్విషి రోహిణ్యా మ కృషతా జ్ఞాతః |

విధిరేనం జ్యాయస్యాం రోహిణ్యా మ కృషతా జ్ఞాతః || ౬॥

ప-వి॥ కాంసాః, రత్నమ్, తత్త్విషి, రోహిణ్యామ్, అకృషత, అజ్ఞాతః, విధిః, ఏనమ్, జ్యాయస్యామ్, రోహిణ్యామ్, అకృషత, అజ్ఞాతః. ౬.

వ్యా॥ (కాంసా ఇతి.) తస్య - గభః భూతస్య కేచస్య, త్విషి - తేజసి, రోహిణ్యామ్-ప్రరూఢాయామ్, కాంసాః - కంససంబంధినః, పురుషాః. తస్య, అజ్ఞాతః-శాసనాత్, తస్యాం రత్నమ్, అకృషత - కృతవన్తః. తత ఏనం గభః రక్షిభి రజ్ఞాతో విధిః - నియతిః, వసుదేవ భార్యాయాం జ్యాయస్యాం రోహిణ్యామ్, అకృషత - సజ్జన్మణం కృతవాన్, అతఏవ గర్భసజ్జన్మణ తస్య సజ్జన్మణ ఇతి నామ. భగవదా జ్ఞాయా దేవకీ గర్భస్థం కేచ మదాయ యోగనిద్రా రోహిణీ గర్భ మకరోత్, సై వాత్రత విధిశబ్దేనోక్తా, పూర్వో రోహిణీ శబ్దో దుష్కణి నివృత్త్యుచ్యతే, అకృషతేతికరోత్తేన్లుత్ ప్రళమపురుష బహువచనమ్, ఉత్తరత్ర త్వి కృషతేతి (౧) "కృషవిలేఖనే" లక్ష (౨) "స్వరితభిః" ఇత్యాత్మనే వనై కవచనమ్. తుదాదిత్వాచ్చ॥ ౬॥

తా॥ అప్పుడు దేవకీయొక్క తేజస్సును జూచి దీనిని జాగ్రత్తగా రక్షింపవలయునని కంసుఁడు తనదూతల కాజ్ఞాపింప వారల్లే రక్షించుచుండిరి. అప్పుడు వారికిఁ జెలియకుండ నాగర్భమును దీసి యోగనిద్ర రోహిణీ గర్భమందుంచెను. ౬.

మూ॥ అథ పుణ్డరీకనయనం సా ధిత సర్వం సహానమితా |

గర్భేణ ముఖం కాన్త్యా సాధితసర్వం సహాన మితా॥ ౭॥

ప-వి॥ అథ, పుణ్డరీకనయనమ్, సా, అధిత, సర్వం సహానమితా, గర్భేణ, ముఖమ్, కాన్త్యా, సాధితసర్వమ్, సహానమ్, ఇతా. ౭.

(అథేతి) అథ, సర్వం సహా - భూమిః, తయానమత్వం ప్రాపితా - గ్రామినదృశీ, సాదేవకీ, గర్భేణ పుణ్డరీకనయనమ్, అధిత - ధారణం కృత

వతీ. కీదృశీసా - సహసమ్ - ప్రతి ప్రజాతహాస కహితమ్, నిజయా
కాన్త్యా, సాధితసర్వమ్ - వశీకృత సర్వలోకమ్, ముఖమ్, ఇతా -
ప్రాప్తా. అధితేతి దధాతేధాకరణార్థాబుజ్జ్. (౧) "స్థాభ్యోరిచ్చ" ఇతి
సిచ్-కిత్వ మాకారస్యేకారశ్చ (౨) "ప్రాప్తాదగ్ధాత్" ఇతిసిద్ధోఽః॥

తా॥ పిమ్మట, తమగుణమందు భూమితో సమానురాలైన దేవకీదేవి పుండరీ
కాక్షుని దళగర్భమందుగర్భించి తనముఖకాన్తిచే లోకములనుప్రమింపజేయుచుండెను.

మూ॥ స్థిరచరజాతం నయతా భూరి వశే నధి మతీతేన॥

గర్భేణా విలేతే సా భూ రివ శేవధిమతీ తేన॥

౮॥

ప-వి॥ స్థిరచరజాతమ్, నయతా, భూరి, వశే, అవధిమ్, అతీతేన, గర్భేణ, విలే
తే, సా, భూః, ఇవ, శేవధిమతీ, తేన.

౯.

వ్యా॥ (స్థితేతి) భూరి - బహుత్వమ్, అవస్తమ్, స్థిరచరజాతమ్ -
స్థావరజగ్గమసమూహమ్, వశే నయతా, అవధిమ్ - నీచానమ్, అతీతేన,
పుష్కరీకాక్షేణ, గర్భభూ యేన, సా - దేవకీ, విలేతే ; శేవధిమతీ - నిధి
మతీ, భూరివ ॥

౧౦॥

తా॥ ఆదేవకీ కల చరాచరాధిభుక్తమితిని మహిమకలవాడైన శ్రీమన్నారా
యణుని గర్భమందుగర్భించి, నిధినిధరించిన భూమివలె బ్రకాశించుచుండెను.

౧౧.

మూ॥ జగతీ రవస్త మేషా మూ ర్ధన్యా గౌరవక్రాన్తా॥

అభృత యథా మ్నాయానాం మూర్ధన్యా గౌరవక్రాన్తా॥ ౯॥

ప-వి॥ జగతీః, అవస్తమ్, ఏషా, ఆమూః, ధన్యా, గౌరవక్రాన్తా, అభృత,
యథా, అమ్నాయానామ్, మూర్ధన్యా, గౌః, అవక్రాన్తా.

౧౨.

నా॥ (జగతీరితి) ఆమూః జగతీః- ఇమాలోకాః, అవస్తమ్ -
రక్షస్తమ్, భగవస్తమ్; ధన్యా, ఏషా-దేవకీ, అభృత. కీదృశీ-గౌరవక్రా
న్తా - గౌరవోప్రాప్తా - గురుతరజగద్ధారిణం గురుతరందధతీ. గౌరవ
యుక్తవభవతి; మాహాత్మ్యయోగాదపి గౌరవేణ యుక్తవభవతి. తత్ర

దృష్టాస్తః - యథా, అమ్నయానాం మూర్ధన్యా గౌః - వేదానాం మూర్ధను - ఉపనిషత్సు, భవా, వాణీ, అవక్రాంతా అర్జవయో గేన స్వార్థం ప్రతిపాదయన్తీ, కర్మశకుత్స్నేరపీడితా, ఉపనిషత్, స్వాస్త్య ర్యథైవం పుణ్డరీకాక్షం బిభర్తి, తథైవేయమపీత్యర్థః అభృతేతి భిభర్తేర్లుప్. (౧) "ఉశ్వ" ఇతి సిచః కిద్వద్భావః. (౨) 'ప్రాస్వాదస్లాత్" ఇతి సిచ్ లోపః. మూర్ధన్యేతి (౩) "శరీరావయవాద్యత్" ఇతి యత్ప్రేత్యయః ||

తా|| జగద్రక్షకుడైన శ్రియఃపతిని, ఉపనిషత్తులవలె తనగర్భమందు ధరించి, దానిచేత దేవకీదేవి గౌరవమును పొందియుండెను.

మూ|| అథనిశి నిద్రానుస్మతేః రక్షిషు కుముదస్య మానహృత్సుపరమ్| మోహంప్రాప్యాశిక్వతాంరక్షిషు కుముదస్య మానహృత్సుపరమ్||

ప-వి|| అథ, నిశి, నిద్రానుస్మతేః, అక్షిషు, కుముదస్య, మానహృత్సు, పరమ్, మోహమ్, ప్రాప్య, అధిక్వతామ్, రక్షిషు, కుమ్, ఉదస్యమానహృత్ ॥ పరమ్. ౧౦.

వ్యా || (అథేతి) నిశి, నిద్రానుస్మతేః - నిద్రాయా, రక్షిషు - నేత్రేషు, పరమ్ - కేవలమ్, కుముదస్య మానహృత్సు - నిశావళాన్తుకుళితస్య కుముదస్య, మానహృత్సు - ఉపమానహరత్సుసత్సు, అత ఏవ, రక్షిషు - దేవకీగర్భగుహసంరక్షణ నియుక్తేషు, పరంమోహం ప్రాప్య, అధిక్వతాం కుమ్ - స్వరక్షణీయాం భూమిమ్, ఉదస్యమాన హృత్సు - త్యజన్తృదయేషు, మానహృత్ప్రివృతి మానశబ్దోప పదాధరతేః క్విప్. తుక్. ఉదస్యమానహృత్ప్రివృతి ఉదస్యమానమ్ - త్యజత్, హృదయం యేషామితి విగ్రహ్యా, ఉదస్యమానశబ్దస్య సకర్తృకస్య కుమితి కర్తృపేక్షత్యేన సాపేక్షత్యేఽపిగమకత్వాద్భవప్రవీణసమాసః. ఉత్పూర్వాత్ (౪) "అనుజ్ఞేవణే" ఇత్యస్థాత్ (౫) "ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యా ర్వావచ

(౧) పాణి. ౧. ౨. ౧౨.

(౨) పాణి. ౮. ౨. ౨౩.

(౩) పాణి. ౪. ౩. ౫౫.

(౪) దివాది. ౧౦౩. పర. సక శ్లో.

(౫) పాణి. ౧. ౩. ౨౮. వా ౨.

సమ్" ఇతికర్తార్యాత్ నేపదమ్. హృదయశబ్దస్య (౧) "పద్దన్న" ఇత్యాది
నాహృదాదేశః. ఇతః ప్రభృతిశ్లోకత్రయస్య పరేణ సంబద్ధః ॥ ౧౦॥

తా॥ తరువాత కృష్ణావతారకాలమువచ్చెను. అప్పుడురాత్రిలోఁ దమశత్రు
ములనుమూసికొని, తాము కావలియండవలసిన స్థానమునువదలి కంఠునిదూతలు ఘరి
లేనివారై పడియుండిరి. ౧౦.

మూ॥ యచ్చిదచితోస్సముద్భవమక్షరమాద్యస్తయోస్సదాధ్యేయమ్ ।
యద్వక్తివేదానా మక్షరమాద్యస్తయోస్సదాధ్యేయమ్ ॥ ౧౧॥

ప-వీ॥ యత్, చిదచితోః, సముద్భవమ్, అక్షరమ్, అన్యమ్, తయోః, సదా
ధ్యేయమ్, యత్, వక్తి, చ, వేదానామ్, అక్షరమ్, అన్యస్తయోః సదా, అధ్యేయమ్.

వ్యా ॥ (యచ్చిదితి) యత్, అక్షరమ్ - క్షరరహితమ్, పరం
బ్రహ్మ, చిదచితోః - చేతనాచేతనయోః, సముద్భవమ్, అత ఏవ, తయోః
అద్యమ్-అదికారణభూతమ్, సదాధ్యేయమ్ - సద్భిః-భక్తి పరవశైః, ఆ
ధ్యేయమ్-ఉత్కృష్టితవ్యమ్, అభిముఖ్యేన ధ్యేయంవా, వేదానామాద్యస్త
యోః - అధ్యయనోపక్రమకాలే ఉపసంహారకాలేచ, సదా - నిత్యమ్,
అధ్యేయమ్, అక్షరమ్- ఓజ్జ్వలః, యద్వస్తు వక్తి ॥ ౧౧॥

తా ॥ సకలచరాచరములకు నాదికారణమైనవాడై యోగులచే ననవరతము
ధ్యానింపబడినవాడై, వేదములయొక్క అధ్యస్తములలోఁ జెప్పఁదగిన ఓంకార ప్రతి
పాద్యుడై యున్నవాడెవఁడో! ౧౧.

మూ॥ తం సా సూత భవార్జవ ఘనపోతం హరిదివాకరం భానామ్ ।

అధిప మివ నిర్మలం ద్యౌః ఘనపోతం హరి దివా కరం భానామ్ ॥

ప-వి॥ తమ్, సా, అసూత, భవార్జవఘనపోతమ్, హరిదివాకరమ్, భానామ్, అధి
పమ్, ఇవ, నిర్మలమ్, ద్యౌః, ఘనపోతమ్, హరిత్, ఇవ, ఆకరమ్, భానామ్. ౧౨.

వ్యా ॥ (తమితి) తమితి పూర్వశ్లోకద్వయే యచ్చజ్ఞేన నిర్దిష్టస్య,
ప్రతినిర్దేశః. పూర్వశ్లోకోక్తే రక్షిజన సుషుప్తివమయే, తమిమమ్ భ

వార్ణవఘనపోతమ్ - సంసారసముద్రోత్తరణస్య దృఢతరపోతమ్ - నా
వమ్, హరిదివాకరమ్- హరినామధేయ మాదిత్యమ్, సా-దేవకీ, అసూత.
తత్రదృష్టాస్తః - నిర్భలమ్, భానామగ్నిపమ్ - సక్షత్రాణామీశమ్, చ
ద్ద్రావీమ్, ద్యౌరివేత్తి, ద్వితీయ దృష్టాస్తః- ఘనపోతమ్ - మేఘశిఖమ్. హరి
దివ, కీదృశమ్ - భానామ్-తేజసామ్, ఆకరమ్-ఉత్పల్లిభూమిమ్. పూర్వత్ర
సక్షత్రవాచినో భ శబ్దాత్ షష్ఠీ; ఉత్తరత్ర తేజోవాచినోభాశబ్దాత్ ॥

తా॥ సంసారతారమంద్రై నిలమేఘశ్యాముద్రై దేదీప్యమానమైన దివ్య మంగళ
విగ్రహముకలవాడైన యాశ్రమిన్నిరాయణుండు దేవకీదేవియందు చంద్రోదయ ము
యిన స్థితివిర్భవించెను. ౧౨.

మూ॥ ప్రాగేవ బలేనా జని రోహిణ్యా ముదిత మనుజేన ।

కృష్ణేన తత శ్యానినా రోహిణ్యా ముదిత మనుజేన ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ ప్రాక్, ఏవ, బలేన, అజని, రోహిణ్యా, ముదితిమన జేన, కృష్ణేన, తతః
శ్రావణరోహిణ్యామ్, ఉదితిమ, అనుజేన. ౧౩

వ్యా ॥ (ప్రాగితి. అనేనా ౭నతారకాల ఉచ్యతే. కృష్ణస్యా
౭నతార సమయాత్పూర్వేన, రోహిణీ నవన్యా రోహిణ్యా, గర్భసజ్జర్ణ
ఋతస్సజ్జర్ణస్తేన బలనామధేయేన సజ్జర్ణశేన, ముదితిమనుజేన, అజని-
జాతమ్. భావేలుకీ. ముదితిమనుజేనేతి ముదితాః - హృస్వస్యా, మను
ష్యా యేననతథోక్తేన, తతః - పశ్చాత్, తస్యా౭నుజేన కృష్ణేన, ఉది
తమ్ - అజని, శ్రావణరోహిణ్యామ్ - శ్రావణమాసస్య రోహిణ్యామ్,
సక్షత్రే, అప్తమ్యాంతికౌక్యస్థపక్షే మధ్యమరాత్రే. ఉదితమతిభావేన్విష్టా॥

తా॥ అంతకుముందే సకలజనానందకరుడైన బలరాముండు రోహిణీ దేవియం
దనంతరించెను. బలరామునికిఁ దత్తుడైన శ్రీకృష్ణుండు శ్రావణ మాసమందలి రోహిణీ
సక్షత్రమం ఏవతరించెను ౧౩.

మూ॥ రామం తుల్యం భేజే హరిణా భా తం ఘనా భేన ।

శ్యామతోమలవపుషా హరిణా భాతం ఘనాభేన ॥ ౧౪॥

ప-వి: రామమ్, తుల్యమ్, భేజే, హరిణా, భా, తమ్, ఘనా, భేన, శ్యామల కోమలవపుషా, హరిణా, భాతమ్, ఘనా భేన. ౧౪.

వ్యా || (రామమితి) తంరామమ్, ఘనా - దృఢా, అనపాయినీ, హరిణా-శ్వేతరూపా, భా-దీప్తిః, భేజే. కథమ్-(భేనతుల్యమ్) భేన - నక్షత్రేణ, తుల్యతాయథాధవశి తథేతిక్రియా విశేషణమ్. హరిణాతు - శ్యామలకోమలవపుషా, అత ఏన- ఘనాభేన - మేఘనర్ణేన, భాతమ్ ||

తా|| బలరాముండు శ్వేతవర్ణముకలవాడై నక్షత్రమువలె వెలుగు చుండెను. శ్రీకృష్ణుండు మేఘమునంటి తిరుమేనుకాన్తి కలవాడైయుండెను. ౧౪.

మూ|| ప్రాసదతామ్ తేనా గ్నిప్రభజ్ఞానౌ జాయమానేన |

అజని సతాం మన ఉదితప్రభ జ్ఞానౌజాయమానేన || ౧౫||

ప-వి: ప్రాసదతామ్, తేన, అగ్నిప్రభజ్ఞానౌ, జాయమానేన, అజని, సతామ్, మన, ఉదితప్రభమ్, జనౌజాయమానేన. ౧౫.

వ్యా || (ప్రాసదతామితి) తేన-కృష్ణేన, జాయమానేన, అగ్ని ప్రభజ్ఞానౌ - అగ్ని నాయూ, ప్రాసదతామ్-ప్రసాదమధజతామ్, తయోః పారుష్యం నిన్మృతమిత్యర్థః. సతాంచమనః, ఉదితప్రభమజని. జనౌ జాయమానేనేతి కృష్ణ ఏవ విశేష్యతే. జనానామ్, ఓశోవత్ - తేజో వత్, ఆచరితేత్యర్థః. (౧) “కర్తుః కృత్సలోపశ్చ” ఇతికృత్సలోపశ్చ (౨) “అకృత్యార్వణాతుకయోః” ఇతి దీర్ఘః. ప్రాసదతామితి సద్యేఘజ్ ద్వివచనమ్ || ౧౫||

తా|| శ్రీకృష్ణవతారకాలమందు చల్లని మందమారుతము వీచెను. అగ్ని శీతల స్వభావమునుపొందినది. సత్పురుషులయొక్క మనంబులో సుత్సాహముదయించెను.

మూ|| సమదీపి దిశాం యో నై స్స నీరజేభావ మాపాద్య |

శుభ మమరగణ స్సేంద్రి స్సనీరజీ భావ మాపా ద్య|| ౧౬||

ప-వి॥ సమదీపి, దిశామ్, యః, అస్తః, సః, నీరజీభావమ్, అపాద్య, శుభమ్, అమరగణః, సేంద్రః, సనీరజీ, భావమ్, ఆప, అద్య, ౧౭.

వ్యా॥ (సమదీపీతి) దిశామ్, అస్తః-పర్యస్తః, యః, సః, సమదీపి-సమ్యగ్దీపితః. కథమ్ - నీరజీభావమాపాద్య - అరజస్కత్వం ప్రాపయ్యైర్ధః. సేంద్రః - ఇంద్రోణసహితః, సనీరజీ - నీరజినా - కమలయోనినా, సహితః, అమరగణః, శుభమ్, భావమ్ - అస్తఃకరణమ్, ఆప. అద్య - అస్మిన్నాతే, ఏమామ్యనప్రసాద స్సమజనీత్యర్థః. నీరజీభావమితి నిష్క్రాంతమ్ - నిర్గతమ్, రజోయస్త్వాన్నీరజమ్, తథాభావోనీరజీభావః (౧) “అరుష్కనశ్చక్షుశ్చేతోరహూరజసాం లోపశ్చ” ఇతి చ్ఛిప్రత్యయః సకారలోపశ్చ. (౨) “అస్యచ్చౌ” ఇతి దీర్ఘః॥ ౧౭॥

తా॥ సమస్తదిక్కులును దుష్టులేకుండ నిర్మలమాయెను. (బ్రహ్మాస్థాది) సకలజీవతలు సమరభయమునువదలి శాస్తచిత్తులయిరి. ౧౭.

మూ॥ భావం తద ర్థయః కృతసమనోన్నమనా రతం క మపి ।

భేజ స్తేషా మైషీ న్న మనో న్న మనారతం క మపి॥ ౧౮॥

ప-వి॥ భావమ్, తదా, ఋషయః, కృతసమనోన్నమనాః, రతమ్, కమ్, అపి, భేజః, తేషామ్, ఐషీత్, స, మనః, అన్నమ్, అనారతమ్, కమ్, అపి. ౧౮.

వ్యా ॥ (భావమితి) తదా-తస్మిన్కాలే, కృతసమనోన్నమనాః భగవదవతారజనితహాపేక్షా గాత్రస్య సమన మున్నమనంచ కుర్వాణాః, ఋషయః, రతమ్ - రమణయుక్తమ్, కమపి-అనిర్దేశ్యమ్, భావంభేజః. తేషామృషీణాం తేనైవ హర్షణ పరిపూర్ణానా మ్మనః, అనారతమ్-సతతమ్, అన్నమ్ - ఓదనమ్, కమ్ - జలమపి, ఐషీత్ - ఇచ్ఛానశకృతవదిత్యర్థః. తదర్థయ ఇతి తదా ఋషయ ఇతి ష్ఠితే. (౩) “ఋత్యకః” ఇతి ప్రకృతిభావః హ్రస్వత్వంచ. ఐషీదితి (౪) “ఇషు ఇచ్ఛాయామ్” లుక్ ॥

(౧) పాణి. ౫. ౪. ౫౧.

(౨) పాణి. ౭. ౪. ౩౨,

(౩) పాణి. ౭. ౧. ౧౨౮.

(౪) శుదాది, ౭౦. పర. సక, సేబ్.

తా॥ మహర్షులందఱు నన్న పానాదులను వదలి సన్నోషముచేత నున్నచోటనుం
డక నత్తనమాడిరి.

౧౭.

మూ॥ జాత స్సోయం ప్రవిశతి సబ్రహ్మకమణ్డలో స్తో యమ్ ।

ఇతి గృణాతే దుఃప్రార్థ్యచ స బ్రహ్మ కమణ్డలో స్తోయమ్॥ ౧౮ ॥

ప-వి॥ జాతః, సః, ఆయమ్, ప్రవిశతి. సబ్రహ్మకమణ్డలః, అస్తః, యమ్, ఇతి,
గృణాతే, అదః, ప్రార్థ్యచ, చ, సబ్రహ్మ, కమణ్డలః, తోయమ్.

౧౮.

వ్యా ॥ (జాత ఇతి) సబ్రహ్మకః - బ్రహ్మణా - హిరణ్యగర్భేణ,
సహితః, మణ్డలః, సబ్రహ్మకమణ్డలః, బ్రహ్మకమణ్డమిత్యర్థః. యుగాంతకాలే,
అస్తః - ఉపసంహృతః, బ్రహ్మకమణ్డలః, యమ్-భగవత్తమ్, ప్రవిశతి;
సోఽయంజాత ఇతీమమర్థం స్వాభిముఖమభ్యేత్య యః, గృణాతి -
వదతి, తస్మై - తమర్థంగృణాతే, తదర్థయః, నిరతిశయతోష యోగా
త్పరితోషికత్వేన స్వసర్వస్వభూతత్థీమ్, కమణ్డలోః - కుణ్డికాయాః,
ఆదాయ, అదుః - చ తవస్తః. కింకృత్వాఽదుః - సబ్రహ్మప్రార్థ్య -
బ్రహ్మణానాం సమృద్ధిమాశాస్య, సబ్రహ్మభవోఽస్తి వాచా సగ్ధీ
యేత్యర్థః. కమణ్డలశబ్దస్య త్రిలింగత్వాత్పుల్లిజ ప్రయోగః. సబ్రహ్మేతి
బ్రహ్మణానాం సమృద్ధిః విగృహ్య (౧) “అవ్యయంవిభక్తి” ఇత్యా
దినాసహశబ్ద బ్రహ్మశబ్దయో సమృద్ధ్యర్థేఽవ్యయీభావః. (౨) “అవ్య
యీభావేచాకాలే” ఇతిసహశబ్దస్య సభావః॥

౧౮ ॥

తా॥ ప్రళయకాలము దుపసంహారముఁ జేయఁబడిన బ్రహ్మణ్డమెవనియొక్కగర్భ
ముందుఁ బ్రవేశించెనూ, అట్టి సర్వేశ్వరుఁడిప్పుడు శ్రీ కృష్ణుఁడై యవతరించినాఁడని చె
ప్పవారిని మహర్షులు తమ కమణ్డలూడకముచే న్నై న్ని వాచనముఁజెప్పి ప్రోక్షించిరి. ౧౮.

మూ॥ సృత్యన్తి స్తైకే పరిరమన్తి కే చి త్త మధ్యయా నవరే ।

అన్యే స్య పదే దధిరే ర మన్తికే చి త్త మధ్యయానవరే॥ ౧౯॥

ప-వి॥ నృత్యన్తి, స్త, ఏకే, పరిమన్తి, కే, చిత్, తమ్, అధ్యయాన్, అపరే, అన్యే, అన్య, పడే, బధిరే, ఆరమ్, అన్తికే, చిత్తమధ్యయాసపరే. ౧౯.

వ్యా ॥ (నృత్యస్తీతి) ఏకేమహర్షయో హహ్వాన్నుత్యన్తి స్త; కేచిత్తు పరిమన్తి - సరితః క్షీడన్తి; అపరేతు, తమ్ - జాతంభగ వస్తమ్, అధ్యయాన్ - అధ్యగచ్ఛన్ - పరేభ్యస్తన్తాన్ కీర్తయన్త్య స్సావధానాచ్ఛున్విస్తా, తానబుధ్యన్తేత్యర్థః. అథవా - తమని-తము ద్విశ్య, అయాన్ - అనగచ్ఛన్తిత్యర్థః. అన్యేత్యభ్యవ్యాసా, అం - ద్రుతమ్, దేవకీగర్భగుహం ప్రవిశ్య జాతస్యాఽన్య భగవతః, అన్తికే- సమీపే, తదీయే హదే - చరణకమలే, చిత్తమధ్యయాసపరే - స్వచిత్త మధ్యప్రాప్తిసంకీర్తనా తత్తైవసగరే - గాంధారికృతనన్త ఇత్యర్థః. పరిమన్తితి - (౧) “వ్యాన్ పరిభ్యోజిహ్వా” ఇతి పరిష్కేపపదమ్. స్తశబ్ద స్యో భయత్రసంబద్ధా నుభయత్ర భూషణిత్. అధ్యయాన్తిత్యాదీన్లక్. (౨) “అజశ్చాకటాయనస్య” ఇతి లాంఛికల్పాద్భూతమైదేవ ॥ ౧౯ ॥

తా॥ కొండలు పంశోపమునీనర్తకముచేసిరి, కొండలు నాల్గుప్రక్కలఁ దిరుగుదు నాడుచుండిరి, కొండలు సిద్ధులు మహాలక్ష్మి కగఁబడువండు దేవకీదేవియొక్క గృహమందుఁ బ్రవేశించి శ్రీకృష్ణునియొక్క చరణారవిందమును శిరసావహించి ధ్యానించుచుండిరి. ౧౯.

మూ॥ జగదు శ్చ పరమపురుషజనన స్తమితాసురం జయతాత్ ।

తత్క్రిత్తి ర్దిక్షుద్యాం జననన్ద మితాసు రజ్జయతాత్ ॥ ౨౦॥

ప-వి॥ జగదుః, చ, పరమపురుషజననమ్, దమితాసురమ్, జయతాత్, తత్క్రిత్తి, దిక్షు, ద్యామ్, జననన్దమ్, ఇతాసు, రజ్జయతాత్. ౨౦.

వ్యా ॥ (జగదురితి) తమృషయ ఏవంజగదుశ్చ. దమితాసురమ్ - శాసిత్వైత్యకులమ్, పరమపురుషస్య జననమ్, జయతాత్ జీయాత్

తస్య-పరమపురుషస్య, కీర్తిః, దీక్షుః, జననస్థమితాను-జనానాం ప్రీతిం ప్రాప్తా
ను, వర్తమానా, ద్యామ్-ఆకాశంచ, రజ్జయతాత్ - సర్వత్ర వధాతా
మిత్యర్థః ॥ ౨౦॥

తా॥ గొండలు అనురకులవినాశహేతువైన శ్రీకృష్ణావతారమునకు మంగళము,
లోకానందకరమైన వానికీర్తి నమస్తదిక్కులయందును భూమ్యంతరిక్షములయందును
వ్యాప్తమగును గాకయని మంగళాశాసనముచేసిరి. ౨౦.

మూ॥ ఆశ్చర్య మహేహా కృష్ణో మనుజగృహే సామనస్యమితః ।
అవతీర్య సప్తలోకీ మనుజగృహే సామనస్యమితః ॥ ౨౧॥

ప-వి॥ ఆశ్చర్యమ్, అహో, కృష్ణః, మనుజగృహే, అసా, మనసి, అమితః, అవ
తీర్య, సప్తలోకీమ్, అనుజగృహే, సామనస్యమ్, ఇతః. ౨౧.

వ్యా ॥ (ఆశ్చర్యమితి) మనసి - హృదయే, అమితః - మానసు
ప్రాప్తః, మనసాపరిచ్ఛేత్తుమశక్యః, అసా కృష్ణః, సామనస్యమ్- ప్రీతిమ్,
ఇతః - ప్రాప్తః, మనుజగృహే - మనుష్యగృహే, అవతీర్య, సప్తలో
కీమ్, అనుజగృహే - ఆరుగృహీతవాన్, ఇతియత్, తత్, అహేహా -
ఆశ్చర్యమ్ ॥ ౨౧॥

తా ॥ మనసుచేత నింతయుని తలందుటకుఁగూడ నశక్యమైన యమిత వైభవము
కల సర్వేశ్వరుఁ డతిక్షుద్రమైన మనుజగృహమం దవతరించి ప్రీతితో సప్తలోకములను
రక్షించెను. ఇది యత్యాశ్చర్యమైయుండెను. ౨౧॥

మూ॥ సాక్షాత్ జగతాం నాథో భూమా వేషో పమాయతోపాయాత్ ।
జాతో హై హంతా మిత భూమా వేషోపమా యతోపాయాత్ ॥

ప-వి ॥ సాక్షాత్, జగతామ్, నాథః, భూమా, ఏషః, అపమాయతోపాయా
త్, జాతః, హై, హంత, అమితభూమా, వేషోపమా, యతః, అపాయాత్. ౨౨.

వ్యా ॥ (సాక్షాదితి) సాక్షాత్, జగతాంనాథః, ఏషః - కృష్ణః,
అపమాయతోపాయాత్ - అపమాయతాయాః - మాయారహితతా
యాః, అపాయాత్ - అపగమాత్, కైరవరహితత్వాత్, అమితభూ

మానః - అపరిచ్ఛిన్నమాహత్మ్యస్థాన, భూమా జాతః, కథంభూతో
జాతః - యతః - యస్మాత్, వేషోపమా - వేషస్యోపమానమ్, అపా
యాత్ - అపగచ్ఛత్, నిరుపమవేషోఽతి సుద్వరోభూత్వాజాత ఇత్యర్థః.
హేహ స్తేత్యాశ్చర్యే. అపమాయతోపాయాదితి. అపపూర్వాదిగా ఏర
చ. అపాయాదితి అపపూర్వాద్యా తేలః ॥ ౨౨ ॥

తా ॥ సాక్షాజ్జగదీశుఁడై యనన్తమహిమగల శ్రియఃపతి, నిష్కపటియై నిరుప
మాన సౌందర్యముకలవాఁడై భూలోకమందవలరించెను. ౨౨.

మూ॥ భక్తా పశ్యన్ కిమసౌ ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగమితః
మానుషలోకే తై ర్యో ప్రతిమో హి స్వాన్తరాగమితః ॥ ౨౩ ॥

ప-వి॥ భక్తాన్, పశ్యన్, కిమ్, అసౌ, ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగమ్, ఇతః,
మానుషలోకే, తైః, యః, అప్రతిమః, హి, స్వాన్తః, ఆగమితః. ౨౩.

వ్యా ॥ (భక్తానితి) కిమితి వితర్కే. అసౌ - భగవాన్, భక్తా
పశ్యన్, తద్దర్శనేన కిన్ను, (ప్రతిమోహిస్వాన్తరాగమితః) ప్రతిమోహి
నః - స్నేహపయుక్త వ్యామోహభాజః, స్వాన్తరస్య-మనసః, రాగమ్-
రజ్జినమ్ - ఇతః ప్రాప్తః, యోహి, అప్రతిమః - నిరుపమః, సర్వధాఽ
పరిచ్ఛేద్యస్థా, తైః - భక్తైః, మానుషలోకే, స్వాన్తః-మధ్యే, ఆగమ
తః; తద్దర్శనేన వ్యామోహంప్రాప్త ఇతి సంభావ్యతే ॥ ౨౩ ॥

తా ॥ భక్తజనులచే ననవరతము ధ్యానింపఁబడిన భగవంతుఁడు వారినిగట్టాక్షిం
చిదానిచేత వారివిషయమై మిక్కిలి వ్యామోహముకలవాఁడైయున్నాడని తోచు
చున్నది. ౨౩.

మూ॥ త్రాతుం ప్రజా భువి మయే మా శ్చర్యం జననమస్యాతః ।

ఇతి య దుదై త్కిల మానస మాశ్చర్యం జననమస్యా తః ॥

ప-వి॥ త్రాతుమ్, ప్రజాః, భువి, మయా, ఇమాః, చర్యమ్, జననమస్యాతః,
ఇతి, యత్, ఉదైత్, కిల, మానసమ్, ఆశ్చర్యమ్, జననమ్, అన్య, ఆతః. ౨౪ ॥

వ్యా || (త్రాతుమితి) (జననమస్యాతః) జననామ్-జేవాదీనామ్, మద్విషయామ్, నమస్యామ్- పూజామ్, తత్పురస్కరమభ్యర్థనంచ కారణమాశ్రిత్య, ఇమాః ప్రజాస్థాతుంమయాభవి, చర్యమ్-చరితవ్యమ్; ఇతి- ఏవంయావమ్, యన్తానసమ్, అస్య-భగవతః, ఉదైత్ - ఉదితమ్. అతః కారణాత్, అస్య దేవస్య భూమాజననం యత్తదాశ్చర్యమ్. అస్యజననే కారణ మేవవిధ బుద్ధ్యవయః, తత్రచకారణం జననమస్యా. అత్రక్షు ద్రజనకృతనమస్యాయా హేతోః పరమేశ్వరస్యా సంభావిత ప్రయోజన సైవవిధబుద్ధ్యవయః, తస్మాదత్రజననంచాశ్చర్యమిత్యర్థః. చర్యమితి (౧) “గదమదచరయమశ్చానుపసగ్లే” ఇతిభావేయత్పూర్వయః. ఉదైదితి ఇహోలజ్ఞే ||

౨౪||

తా || జేవతలయుక్త ప్రార్థన నంగీకరించి వారు కోరినట్లు ప్రజలను రక్షించుటకై సజ్జ-ల్పించుకొని యిట్లవతరించిన దత్తాశ్చర్యకరమైయున్నది.

౨౪.

మూ|| యా ద్యా సంభ్రమకా నను మూఢాశేము వ్యతేజనే యమితా।
అద్యహి హరిపదభక్త్యా మూఢాశే మువ్యతే జనే యమితా॥

ప-వి|| యా, అద్య, అసమ్భ్రమకా, నను, మూఢా, శేముషీ, అతేజనా, ఇయమ్, ఇతా, అద్యహి, హరిపదభక్త్యామ్, ఊఢాశే, మువ్యతే, జనే, యమితా.

వ్యా || (యాద్యేతి) అద్య - అస్తిన్నహని, పరమపురుషజనన సనాథే, యాశేముషీ - బుద్ధిః, అసంభ్రమకా - సంభ్రమరహితా; ఇయంశేముషీమూఢానను ఇతా - మతా ; కుతః - అతేజనాహినా - బౌద్ధ్యవ్యర్హరహితా, తమసాభిభూతేత్యర్థః. అద్యఖలు హరి పదభక్త్యాం విషయే, ఊఢాశే-ఆశావతి, జనే, యమితా - అసంభ్రమత్వేనూపరతా, మువ్యతే - నాశ్యత ఇత్యర్థః. అత ఏవచ మూఢేత్యర్థః, ఊఢాశ ఇతి ఊఢా ఆశాయేనేతి బహువ్రీహిః ||

౨౫||

తా || శ్రీ కృష్ణనియొక్క తిరువపతాగదనమైన శ్రీజయంతీ మహాత్మ్యవమం గెవ నియొక్క మనంబు సంభ్రమమును బొందదో, వానియొక్క మనస్సు తమోగుణ ప్రచురమై వివేకశూన్యమై యుండును. అట్టి బుద్ధి భగవంతుల కెన్నడును సంభవించనేరదు. ౨౫.

మూ|| యై యత్ కృత మకృతాచ్యుత కథ మాస్మే త్రపాపే తైః |
అదదద్భిః రగ్ని మిద్ధం కథ మాస్మేత త్రపాపే తైః || ౨౬ ||

ప-వి || యైః, యత్, కృతమ్, అకృతాచ్యుతకథమ్, ఆస్మే, తత్ర, పాపే, తైః, అదదద్భిః, అగ్నిమ్, ఇద్ధమ్, కథమ్, ఆస్మేత, త్రపాపే తైః. ౨౬.

వ్యా || (యైతి) యై - పురుషైః, యత్ - స్వ మాన్యమ్ అకృతాచ్యుతకథమ్- అకృతా - సకృతా, అచ్యుతస్య కథా - సత్త్వ ర్తనయేనత త్తథోక్తిమ్. తైః, తత్ర-స్వస్మిన్, ఆస్మే, పాపే - రాక్షసాః, ఇద్ధమ్-దీప్తమ్, అగ్ని మదదద్భిః కథనామ, త్రపాపే తైః - లబ్ధారిహితైః, ఆస్మేత - ఆసితుంశ క్యేత || ౨౭ ||

తా || ఎవఁడు తన సొటార భగవద్గుణ సత్త్వ ర్తనముఁ జేయలేదో, వాఁడట్టి సొటిని నిష్పచేతఁ గాల్పకుండ నుండుట సిగ్గులేని వ్యాపారమైయుండును. ౨౮.

మూ|| కృష్ణే పరమా నవతా మానవతాయా మితా జ్ఞే |
భజతా నియమా నవతా మానవతా యా మితా జ్ఞే || ౨౯ ||

ప-వి || కృష్ణే, పరమా, నవతా, మానవతాయామ్, ఇతా, జ్ఞే, భజతా, నియమాన్, అవతా, మానవతా, యా, అమితా, జ్ఞే. ౨౯.

వ్యా || (కృష్ణఐతి) పురాణపురుషేకృష్ణే, పరమా - ఉత్కృష్టా, నవతా - నూతనతా, మానవతాయామ్ - మనుష్యత్వే, ఇతా - ప్రాప్తా, జ్ఞే - జాతా. సైవనవతా విశేష్యతే. భజతా - భక్తజనేన, నియమాన్ - శాస్త్రోక్తా వ్రతాదీః, అవతా - రక్షతా, అస్థి తిలకారిత్రేణ, మానవతా - పూజనవతా, సమారాధితభగవచ్చరణేన, యా, అమితా-అనల్పా, జ్ఞే-జాతా, పరమేశ్వరస్యతః పురాణపురుషస్య

భక్తపరిత్రాణార్థం స్వేచ్ఛానతారజనితత్వ మతి ప్రియతమ మనవభిన్న మహిమేతి బుద్ధి భక్తానాంభవతి; అన్యేతు భగవతో ఒపతార మహాగుణ గరిమాణం జ్ఞాతుంనశక్తువ స్తిత్యర్థః॥ ౨౭॥

తా ॥ సజ్జనరక్షణార్థమై సర్వేశ్వరుడు స్వేచ్ఛగా నిట్లవతరించెనని, వాని మొక్కమనుష్యావతారమును గొందరు మహాత్ములు స్తోత్రముఁజేయుదురు; అంతమాత్రము తెలియక గొందఱు మోహింతురు. ౨౭.

మూ॥ ఇతి ముగ ర్వయో జగు రితగుహ్యకవిద్యాధరా సిద్ధాః ।

నన్మతు శ్చ సహస్పరసో గుహ్యకవిద్యాధరా సిద్ధాః॥ ౨౮॥

ప-వి॥ ఇతి, ముదా, ఋషయః, జగుః, ఇతగుహ్యకవిద్యాధరాః, సిద్ధాః, నన్మతుః, చ, సహస్పరసః, గుహ్యకవిద్యాధరాః, సిద్ధాః. ౨౮.

వ్యా॥ (ఇతితి). ఇతి-ఇత్యమ్, ముదా-హాషేణ, ఋషయః, జగుః; తపవవిశేష్యస్తే. (ఇతగుహ్యకవిద్యాధరాః) రహస్యమ్ - ఉపనిషద్గుహ్యమ్, ఇతాయాభిర్విద్యాభిః - వేదైః, తాః, ఇతగుహ్యకవిద్యాః, తాః ధారయంతి తథోక్తాః, వేదవేదాంతవిద ఇత్యర్థః. సిద్ధాః - పరమ సిద్ధిం ప్రాప్తాః, మోక్షమార్గస్థా ఇత్యర్థః. తైస్సహ భగవంతస్తువస్తాః, గుహ్యకాః, విద్యాధరాః సిద్ధాశ్చ దేవయోనిభేదాః. సహస్పరసః - అప్పరో భిస్సహితాః, నన్మతుశ్చ ॥ ౨౮॥

తా ॥ ఈవిధంబున వేదవేదాంతవేత్తలై ముముక్షువులైన ఋషులు స్తోత్రముఁ జేసిరి. అప్పరసలను సిద్ధవిద్యాధరారులును సంతోషముచే నర్చనమాడిరి. ౨౮.

మూ॥ దివి దేవగణః పుష్పై స్సహ సానకదుష్టుభి సమయాత్ ।

ప్రాగేవ ప్రతిబుబుధే సహసా నకదుష్టుభి సమయాత్॥ ౨౯॥

ప-వి॥ దివి, దేవగణః, పుష్పైః, సహ, సానకదుష్టుభిః, సమయాత్, ప్రాక్. ఏవ, ప్రతిబుబుధే, సహసా, ఆనకదుష్టుభిః, సమయాత్, ౨౯.

వ్యా॥ (దివీతి) దేవగణః, సానకదుష్టుభిః - ఆనకై దుష్టుభిభిశ్చ, నాద్యవిశేషై స్సహితః, కృష్ణజన్మహాషేణ తూర్యఘోషంనాదయః.

దివ్యైః పుష్పై ర్మృగశవమాన్త్యైః సహవర్తమానః - దివిసమయాత్,
అకాశేగతోభూత్. సంపూర్వాద్యాతేలజ్ - కించ-సమయాత్-భగ
వదవతారకాలాత్, ప్రాగేవ, సహసా - అకారణాత్, అనకదుష్టభిః-వసు
దేవః, ప్రతిబుబుధే (౧) “బుధ అవగమనే”॥ ౨౯॥

తా || దేవతలు భేరిమొదలగు వాద్యములను వాయింపుచున్నవారై యాకాశ
మందువచ్చి పుష్పవర్షమును గురిపించిరి. కృష్ణావతారమునకు మునుపే వసుదేవుడు
మేలుకొనెను. ౩౦.

మూ॥ దేవక్యా సంప్రీతిః కా లేభే జే ప్రజాతేన ।

సర్వా పి హర్ష మస్మిన్ కాలే భజే ప్రజాతేన ॥ ౩౦.

ప-వి || దేవక్యా, సంప్రీతిః, కా, లేభే, అజే, ప్రజాతే, న, సర్వా, అపి,
హర్షమ్, అస్మిన్, కాలే, భజే, ప్రజా, తేన ॥ ౩౦.

వ్యా || (దేవక్యేతి) అజే-కృష్ణే, ప్రజాజేనతే, దేవక్యా, కాప్రీ
తిర్నలేభే-సర్వాపిలేభ ఇత్యర్థః. అస్మిన్ కృష్ణజన్మ కాలే-సర్వాపిప్రజా,
తేన - సన్దన్యజన్మనా, హర్షం భజే. ప్రాకృతస్య జన్మారంభి యదా నిరతి
శయా ప్రీతి స్తదా కిముత జన్మయిత్ర్యా ఇత్యర్థః ॥ ౩౦॥

తా || కృష్ణావతారకాలమందు దేవకీదేవి మిక్కిలి స్రీతియుక్తులాయెను. ప్ర
జలందఱును హృష్టమవస్థులైరి. ౩౦.

మూ॥ జాతే జగతాం నాథే శ్రీవత్సాజ్కే భృతప్రమదా ।

స్నిహ్యస్తీ కాన్తిమతీ శ్రీవ త్సాజ్కే భృత ప్రమదా ॥ ౩౧॥

ప-వి॥ జాతే, జగతామ్, నాథే. శ్రీవత్సాజ్కే, భృత ప్రమదా, స్నిహ్యస్తీ,
కాన్తిమతీ, శ్రీవత్, సా. అజ్కే, అభృత, ప్రమదా. ౩౧.

వ్యా || (జాతేతి) జగతాంనాథే శ్రీవత్సాజ్కే, జాతే, భృత
ప్రమదా - పూర్ణహర్షా, సా, ప్రమదా - దేవకీ, శ్రీవత్, కాన్తిమతీ,

స్నిహ్యస్తీ - స్నేహంకుర్వస్తీ, తందేవం స్వస్తిన్నక్షే, అభృత-ధారణం కృతవతీ, అభృతేతిలుజ్ ॥ ౩౧॥

తా॥ జగదీశుడైన శ్రీయఃపతి యవతరింపఁగా నప్పుడు శ్రీదేవివలె గొప్పకాన్తిగల దేవకీదేవి పుత్రునియందుఁ బ్రేమచే గొప్ప సంతోషమునువహించి తన విడ్డ నెత్తుకొని గొడలమీఁద నుంచుకొనెను. ౩౧.

మూ॥ వసుదేవో దేవక్యా సమగత బధ్నా వమానతయా।

విస్మితయా పుత్రే స్వే సమగతబధ్నావమానతయా ॥ ౩౨॥

ప-వి॥ వసుదేవః, దేవక్యా, సమగత, బధ్నా, అమానతయా, విస్మితయా, పుత్రే స్వే, సమగత బధ్నావమానతయా. ౩౨.

వ్యా॥ (నసుదేవఇతి) నసుదేవః దేవక్యా సమగత - సజ్జతవాన్, కీదృశ్యా-బధ్నా స్వే పుత్రే - పుత్రవిషయే, తస్య అమానతయా - అపరిచ్ఛేద్యతయా హేతునా, విస్మితయా, కంసేనపునన్నియమితోకథంసజ్జతావితీచేత్ - (సమగతబధ్నావమానతయా) సమమ్ - ఏకకాలవప్, గతః బద్ధనిమిత్తః. అవమానః - అవజ్ఞా, యయోస్తా. తథోక్తా. తథాత్వం సమగతబధ్నావమానతా, తయా హేతునా సజ్జతా విత్యర్థః. సమగతేతి సంపూర్వాద్గమేలుజ్. (౧) "సమోగమ్యుచ్ఛిభ్యామ్" ఇత్యాదినా౨౨ త్తనేపదమ్. (౨) "వాగమః" ఇతిసిచః. కిత్వమ్. (౩) "అనుదాత్తోపదేశ" ఇత్యాదినా౨ను నాసికలోపః. ౩౨॥

తా॥ అప్పుడు దేవకీవసుదేవులయొక్క కాళ్ళలో వేసియున్న సంకల్ప విడతీసి పోయెను. పుత్రునియొక్క లోకోత్తరమైన మహిమనుజూచి యానందించుచున్న దేవకియొద్ద వసుదేవుడువచ్చెను. ౩౨॥

మూ॥ దైత్యరుచః క్షపయంతం కువలయదళినీ రధిప్రఖ్యమ్ ।

త ముదైక్షేతాం పితౄణా కువలయదళ నీరధిప్రఖ్యమ్॥ ౩౩॥

(౧) పాణి, ౧, ౩, ౨౯.

(౨) పాణి, ౧, ౨, ౧౩.

(౩) పాణి, ౬, ౪, ౩౩.

ప-వి॥ దైత్యగుచః, క్షపయంతమ్, కువలయదళనీః, అధిప్రఖ్యమ్, తమ్, ఉదై
 ౩౩.
 షేతామ్, పితౄణా, కువలయ దళనీరధిప్రఖ్యమ్.

వ్యా॥ (దై త్యేతి) (కువలయదళనీః) కువలయమ్ - భూమణ్ణ
 లమ్, తస్యదళనీః - వీడనకరీః, దైత్యగుచః-దైత్యానాందీప్తీః, జప్తదశా
 యామేవనిజేనజేజసా, క్షపయంతమ్, అధిప్రఖ్యమ్ - అధికబుద్ధిమ్, సర్వ
 జ్ఞమ్, కువలయదళ నీరధిప్రఖ్యమ్-కువలయదళమ్ - నీలాబ్జదళమ్, నీర
 ధిః - అబ్ధిః, తయోరివప్రఖ్యా - ప్రభా, యస్యసతభోక్తీః. ఏవంభూతం
 తంసుతమ్ పితౄణా - మాతా పితౄణా ఉదై షేతామ్॥ ౩౩॥

తా॥ లోకవివాశకరులైన యమగుల తేజస్సువలచినవాడై, సర్వజ్ఞుడై,
 నల్లకలువవలెను సముద్రమువలెను నీలమైన దివ్యవిగ్రహముగలవాడై నల్లకల్పమున
 తల్లిదండ్రులు చూచుచుండిరి ౩౩.

మూ॥ పితరా నేనం తస్మా గూఢానాతే స్త తే దేవా స్తు ।
 దదతు చ బుద్ధిం యా నో వాశా నా ణే స్త దేవాన్ము॥ ౩౪॥

ప-వి॥ పితౄణా, ఏవమ్, తస్మై, ఆశానాతే, స్మ, దేవాః, తు, దదతు, చ,
 బుద్ధిమ్, యా, నః, వా, ఆశా, నా, ణే, తే, అస్త్యత్, ఏవ, అస్తు. ౩౪.

వ్యా॥ (పితరావితి) పితౄణా, తస్మై - తదర్థమ్, ఏవమాశానాతేస్మ
 కథమ్ - దేవాస్త్యర్థే, ణే-తుభ్యమ్, బుద్ధిందదతు, న - అస్మాకంతు,
 యా ఆశా-త్వత్సం వర్ధనాదివిషయా, నాఽపిచ్ఛే, అస్త్యత్ - అస్త్యత్సకా
 శాదేవ, అస్తు. వయమేవకాలేకాలే తవ మద్గతాని కర్మాణి కుర్వీమహీత్య
 ర్థః, అస్త్యదితిపశ్యమిబహువచనమ్॥ ౩౪॥

తా॥ సమస్తదేవతలును నీకుమంగళమును గలుగఁజేయవలయును నిన్ను పోషించ
 వలయునని కోరుచున్నమాయొక్క కోరిక నెరవేరవలెననీ తల్లిదండ్రులుప్రార్థించిరి.

మూ॥ అథ దేవ కృత్యు జ్వలసుతరామా నీదతి స్త్యయతః ।
 కంసో రి స్వస్వతానాం సుతరా మానీదతి స్త్యయతః ॥ ౩౫॥

ప-వి || అథ, దేవకీ, అత్యుజ్జ్వలసుతరామా, నీదతి, స్వయతః, కంసః అరిః
స్వసుతానామ్, సుతరామ్, ఆనీదతి, స్వ, యతః.

వ్యా || అథ - కృష్ణసమున్నవానంతరమ్, దేవకీ - కంసావరజా
అత్యుజ్జ్వలసుతరామా - ఆవిన్నూతైశ్శబ్దచక్రాదిభిరనన్యసాధారణై
రజ్జైరధిక ముజ్జ్వలః నిగళాదినిర్బంధ విగళనా చున్నవన్త్యానరేంద్రైః
హ్వియద్భాసమానశ్చ, సుతః- పుత్రః, రమయతీతిరామః - భర్తా, ఈదృశా
సుతరామా యస్యాస్సాతథోక్తాః ఏనమ్భూతా దేవకీ, స్వసుతానామ్, అ
శరీరివచనాత్, అరిః - శత్రుభూతః కంసః, స్వయతః- గర్వేణ హేతునా,
ఆనీదతియతః - ఆసన్నోభవతీతియత్, అతస్సుతరాం నీదతిస్త - అధికం
విష్ణుః భూత్; అయమధః-అసౌ కంసస్తావదత్రాఽగత్య పూర్వవధేనం
కృష్ణమపిహనిష్యతీ త్యతి శబ్దాయా శ్లోశం వ్యాకులాంతకరణా చాతే
త్యర్థః ||

౩౫।

తా || అనంతరమందు దేవకీదేవి, శబ్దచక్రాది సకలాయుధోపేతుడై అత్యు
జ్జ్వలంజైన తనపుత్రుని, రాజలక్ష్మితో వెలుగుచున్న తనధర్మము జూచి, యిదివలన
నాపుత్రుని జంపిన కంసుడువచ్చునే, ఈయనవల్లను నీ చేయవలయునని దుఃఖించు
చుండెను.

౩౬.

మూ|| స చకిత మభిత స్తస్మిన్నాయతనే త్రస్తయా కు రజ్జ దృశా ।

ఐశీ సుతో పై యీ లసన్నాయత నేత్రస్తయా కురజ్జదృశా ॥

ప-వి|| సః, చకితమ్, అభితః, తస్మిన్, ఆయతనే, త్రస్తయా, కుః, అజ్జ, దృశా,
ఓ, స్థతః, అపి, ఐశీ, లసన్, ఆయతనేత్రః, తయా, కురజ్జదృశా.

౩౭.

వ్యా || (సచకితమితి) భయనిమిత్తాస్తస్యాశ్చేష్టా అనేనోచ్యంతే.
త్స్మిన్ ఆయతనే-గృహే, అభితః, కుః-భూమిః, త్రస్తయా దృశా, ఐశీ,
క్షేతికోకం ద్యోతయతి. పరితోభూమిమీక్షిత్యా పునస్సుతోపై యీ.
శః - సః - దీప్యమానః, ఆయతనేత్రః - విశాలలోచనః, తయా
త్యా, కురజ్జదృశా-మృగదృశా, తస్మిన్నవిశాశే ఏనంప్రచచ్చాదయా
మన్యమానా, భయేన సర్వత్ర దృశీ మచారయదిత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥

తా॥ కంసుడువచ్చి యేమిచేయునో వాడు పట్టునంతలోపల నీ గృహమం దెచ్చుటైనను దానిపైఠునను యగృహమంతను తన పుత్రునిని గడగడవణముచు భీతితోఁజూచెను. 3౬.

మూ॥ వ్యలప త్కృత్యా స్య మహానశ్శత్రయా స్వజ్ఞానం సమయా ।

తన్త్యా స్యగిరా భీత్యా సజ్జతయా స్వ జ్ఞానం సమయా ॥ 3౭।

ప-వి॥ వ్యలపత్, కృత్యా, అస్య మహానశ్శత్రయా, స్వజ్ఞానమ్, సమయా, తన్త్యా, స్యగిరా, భీత్యా, సజ్జతయా, స్వజ్ఞ, బాహ్, సమయా. 3౭.

వాగ్ ॥ (వ్యలపదితి) మహానశ్శత్రయా - మహాన్ శస్త్రః స్నేహః, యస్యాస్సాతతోక్తా; తద్భావోమహానశ్శత్రాయా స్వజ్ఞానమ్-పరివృజ్ఞమ్, కృత్యా, తన్త్యా - వీణయా, సమయా - సస్పృత్యా, స్యగిరా, భీత్యా సజ్జతయా - కంసనిమిత్రయా భీత్యాశ్చలతయా. స్వజ్ఞానమమయా - స్వస్వజనస్య-వసుజీవస్య, సమీపి, నావ్యలపత్. తంసుని (౧) "అధిక పరిత" ఇత్యాదిగా ద్వివీతయా ॥ 3౮.

తా॥ పుత్రునియందలివాత్సల్యమునత కేకదేవి, కాగలిండులొని తనధర్మ యైన వసుదేవునియొద్ద వీణవలె నిలిచి మహానశ్శత్రువునతో నుద్వేషు. 3౭.

మూ॥ కంసా త్కథ స్మ ఉద్య న్మహా మనా గూహితప్రాయ సు ।

గూఢో న కంసపత్యై ర్మహామనా గూహితప్రాయ సు ॥ 3౮।

ప-వి॥ కంసాత్, కథమ్, కథ, ఉద్యన్మహా, మనాక్ ఉహితప్రయః, అను, గూఢః న, కంసపత్యైః, మహామనాః, గూహితప్రయః, సు 3౮

వాగ్ ॥ (కంసాదితి) మహామనాః-సర్వజ్ఞః, అతిలోకస్వభావః, నా అస్తాకమ్, కంసాత్, కథంను గూహితప్రయః-ఛాదితప్రయః? గూఢశ్చ, అన వశ్యాత్, ఉద్యన్మహః-ఉదితతేజస్కః, మనాక్ - అల్పమపి, కథం నః పవత్యైః, ఉహితప్రయః - అపూర్వతేజోదశానాదిభిః తారణై క్కణయితప్రయః ॥ 39

తా॥ కంసునికంటి కగపడకుండ సర్వజ్ఞుడైన యీపుత్రుని మనమెట్లు ? పెట్టెదము. ఈపుత్రునియొక్క యద్భుత తేజస్సును గనిపెట్టి కంసునిమాతలెల్ల ను గనిపెట్టకయుండును॥

మూ॥ పరమం ధామ హి మహా చిద మభ్రశ్యామాకృతి శ్రేయః !

[దక్ష్యతి కంసో హా వయ మభ్రశ్యా మా కృతిశ్రేయః ॥ ౩౯॥

ప-వి॥ పరమమ్, ధామ, హి, మహత్, ఇదమ్, అభ్రశ్యామాకృతి, శ్రేయః
[దక్ష్యతి, కంసః, హా, వయమ్, అభ్రశ్యామః, అకృతి శ్రేయః. ౩౯.

వా॥ (పరమమితి) పరమంమహత్, అభ్రశ్యామాకృతి -
మేఘశ్యామతను, శ్రేయః-శ్రేష్ఠమ్, ఇదమ్-సుతాఖ్యమ్, ధామ, (అకృతి
శ్రేయః), అకృతినామ్- అపల్లతానామ్, దురాత్మనామ్, శ్రేయః-సేవ్యః,
కంసః, ద్రక్ష్యతి, హా-హస్తవయమ్, అభ్రశ్యామ - భ్రష్టాస్తః॥ ౪౦॥

తా॥ పరంబ్రహ్మణి స్వస్థిరూపుఁడై, నీలమేఘశ్యామఁడైన, సర్వోత్కృష్టఁడైన
యాశామానని దుర్బలభోగ్యుఁడుకొనిన కంసుఁడు మావలెబోవుచున్నాఁడు. అప్పు
డు మనయభ్రష్టములన్నియు నతంపు నభోగ్యులొక బలఁబోయివలెను. ౩౯.

మూ॥ సంశ్చిణత గీయమానా స్త్రియా మయా గామిమామార్యాః!

శ్రీమత్యా శ్రీమస్త స్త్రియామయా గామి మా మార్యాః॥౪౦॥

ప-వి॥ సంశ్చిణత, గీయమానా, స్త్రియా, మయా, గామి, ఇమామ్, ఆర్యాః.
శ్రీమత్యా, శ్రీమస్త, స్త్రియామయా, గామి, మా, మా, ఆర్యాః. ౪౦.

వా॥ (సంశ్చిణతేతి) మయా, స్త్రియా- స్త్రీజాతిజయా, దయ
నీయయా, గీయమానామయామ్, గామి - వాచమ్, హే ఆర్యాః -
సప్లతా ! సంశ్చిణత - సమ్యక్ శ్చిణత. హే ఆర్యాః - స్వామినః !
శ్రీమస్త ! శ్రీమత్యా - కంసపక్షిజనసమష్టకారిణ్యా, అనయాత్రియా
మయా - రాత్ర్యా. మామాగామి. సంశ్చిణతేతి సకర్తృకత్వాదస్య
(౧) “సయాగచ్ఛ్యచ్ఛిభ్యమ్” ఇత్యాది సూత్రవ్యాకర్తృ కవిషయత్యా
దాత్తనే పదాభావే లోబ్ధ్యధ్యమ పురుషబహువచనమ్ సర్వస్థపదమ్.
మామాగామితి. (౨) “ఆబాధేచ” ఇతి మాజోద్విర్వచనమ్॥ ౪౦॥

తా॥ ఓమహాత్ములారా! నేను స్త్రీజాతిని; నాయుండుదయనుంచి నేనుకెప్పుడు
మాటనువినుందు; అదేమఁగా-ఈరాత్రిలో కంసునిమాతలందఱు మోహపడి నిద్రించు
చున్నారు. ఈరాత్రివెల్లిపోకుండ నిశ్చేయుండునట్లునుగ్రహింపుఁడు. ౪౦.

మూ॥ క ఇమం రత్నే శ్చైవ మే మాతాపితరా స్వసారో వా ।

మయ్య నై ర్వా ప్రవిశన్తా తాపితరా స్వసారో వా ॥ ౪౧॥

ప-వి॥ కః, ఇమమ్, రత్నేత్, శ్చైవ, మే, మాతాపితరా, స్వసారః, వా, మయి, అన్తః, నా, ప్రవిశన్, మా, తాపి, తా, స్వసారః, వా. ౪౧.

వ్యా॥ (క ఇతి) ఇమమ్ - సుతమ్ కంసా తో రత్నేత్? క్వచ మమాతాపితరాః? క్వచమస్వసారోవా? అయంమేసుతః, మయి అన్తః ప్రవిశన్ వా కంసేన మాతాపి, తా - వృత్తే, స్వసారోవా-స్వసార ఇవ, తోస్సంభూత స్సారమానః యథాతరో రత్నైర్వక్తృ బాహ్యైర్వాయాది భిన్నవీర్యతే, ఏవమయమపి మయ్యన్తః ప్రవిశన్ కంసేన సవీర్యతామిత్యర్థః. ప్రథమోవాశబ్దస్సముచ్చయార్థః ద్వితీయన్తు వితర్కార్థః; తృతీయ ఉపమార్థః మాతాపితరావితీ. (౧) “పితామాత్రా” ఇతి పితృల్పాధికాగాదేక శేషాభావః. మాతాపితృతేషాః కర్తృణి (౨) * మాతే లుప్తిః ॥ ౪౧॥

తా॥ ఈకొమారుని రక్షించుట కిప్పుడు మాతల్లి చంద్రులును లేరు. అక్క- నెల్లెందువరేను. ఎనమరక్షించుకో తలెయిదు. వృక్షముయొక్క అోపలనున్న రసము గాలిచేత నెటుల నెండిపోయి, అట్లే ఈకొమారుడు నాగర్జునుడు బ్రవేశించినను కంసునిబాధ లేకుండ సురక్షితుడైయుండును. ౪౧.

మూ॥ కా స్యా నుభవే ప్రతి నా వన్యవశావృత్తే వార్తా ।

ఇతి భీతా వ్యలప త్సా వన్యవశా వృత్తే వార్తా ॥ ౪౨॥

ప-వి॥ కా, అన్య, అనుభవే, ప్రతి, నా, అన్యవశో, అభ్యుత్తే, వార్తా, ఇతి, భీతా, వ్యలపత్, సా, వన్యవశా, వృత్తే, ఇవ, ఆర్తా. ౪౨.

వ్యా॥ (కేతి) వసుదేవం విలోక్య ౨౨ మా. అన్యవశో-అన్యస్య కంసస్య. వశవర్తినో, నా-ఆవాంప్రతి, అభ్యుత్తే-పూజితే, అన్య-పుత్రస్య అనుభవే, కావార్తా? సవ్యాయమర్థస్సంభావ్యతే. ఇత్యేవం కంసా ద్భీతా సా దేవకీ, వృత్తే, ఆర్తా, వ్యలపత్, వన్యవశేవ-వనకరిణీవ॥

తా॥ కంఠునికిఁ బరువకుల మైన మనకతినుందరాంగుఁడైన యీశ్రీకృష్ణుని యనుభవించుటకుఁ బ్రాప్తిలేక పోయె నేయని యతిభిన్నురాలైన దేవకీదేవి వసుదేవుని జూచి చెప్పియేడ్చెను. ౪౨.

మూ॥ వసుదేవ స్తాం స్తా హూం పరి దేవనమస్యనా దేయమ్ ।

ఇష్ట మరిష్టం బాలే పరిదేవన మస్య నా దేయమ్ ॥ ౪౩॥

ప-వి॥ వసుదేవః, తామ్, స్త, ఆహ, ఉపరి, దేవనమస్యనాత్, ఏయమ్, ఇష్టమ్, అరిష్టమ్, బాలే, పరిదేవనమ్, అస్య, న, అదేయమ్. ౪౩.

వ్యా ॥ (వసుదేవఇతి) వసుదేవః, తామ్-విలప స్త్రీమ్, ఏవమాహ స్త. ఇతడిపరి, అస్మిక్ బాలే, విషయీభూతే, దేవనమస్యనాత్ - దేవస్య-భగవతో నారాయణస్య పూజనాత్, ఇష్టమ్, అరిష్టమ్ - రిష్టస్య - భయస్యా ? భావః. ఏయమ్ - ప్రాప్యమ్, అస్యవిషయే, పరిదేవనమ్ - విలాపః, నాఁ ౨. దేయమ్-నూపాదాతవ్యమ్, సమస్యనమ్ - పూజనమ్.

(౧) “నమోవరివ” ఇతి క్యజన్తా ద్భావే ల్యుట్. (౨) “క్యస్యవిభాషా” ఇతి పణ్యేయలోపాభావః. ఏయమితి *ఈతరూపమితి పూర్వమేపూర్తమ్॥

తా॥ ఇట్లేడ్చుచున్న దేవకీదేవిజూచి వసుదేవుఁడు, శ్రీమన్నారాయణుని ప్రార్థించినయెడల నీబాలునికి నకలభయమును నివర్తించును; నకలాభీష్టములను సిద్ధించును గాన నీబాలునిగురించి నీవుదుఃఖంపవలదని చెప్పెను. ౪౪.

మూ॥ స స్వ త్రాణే శరణం నిశా మయంతౌ సహసనే త్రస్తా ।

అయుజ ద్భృగ్యో చితయా నిశామయంతౌ సహసనేత్ర స్తా ॥

ప-వి॥ సః, స్వత్రాణే, శరణమ్, నిశామ్, అయన్తౌ, సహసనే, త్రస్తా, ఆయుజత్, బుధ్యో, ఉచితయా, నిశామయన్తౌ, సహసనేత్రః, తౌ. ౪౪.

వ్యా ॥ (సఇతి) సః - భగవాన్ శృష్టః, స్వత్రాణే - స్వరక్షణే, శరణమ్ - ఉపాయమ్, నిశామ్ - రాత్రిమేవ, అయన్తౌ - ప్రవధ్యమానౌ, బుధ్యమానౌవా, సహసనే త్రస్తా - కంసాజ్ఞాముల్లభ్యై సహవర్తితుంత్రస్తా, ఆత్మాననిశామయన్తౌ, తౌమాతాపితరా, తత్కాలోచితయా.

బుద్ధ్యా, అయుజత్ - యున క్తిస్త. కీదృశః (సహసనేత్రః) హసేన-వికా
సేన సహితనేత్రః. అయన్తావితీ (౧) “ఇహోగతౌ” లుగ్వికరణిః నిశామ
యన్తౌ. శమేణోచివృద్ధిః. (౨) “శమ ఆలోచనే” నాన్యేమితోపేతౌ,
ఇతి పరుద్దాసా దమిత్యాస్సత్వాభావః॥ ౪౪॥

తా॥ కంసుండును దూరమును ఒకరెఱుంగక నిరురపోవుచున్న యీరాత్రి యీ
బాలునిరక్షణార్థమై యిట్లేయింపవలయునని ప్రార్థించుచున్నవారై, కంసునివలని
భయముచేరి నిద్రగును చేరియుండుటకు భయపడుచున్నవారైన దేవకీ వసుదేవులకు
దత్తాత్రేయచిత్తమైనబుద్ధిని వికాశపేక్షయందైన శ్రీకృష్ణుడు కలుగజేసెను. ౪౪.

మూ॥ అథ వసుదేవస్య నీ తస్యనస్య జ్ఞానామా న్యై ।

బుద్ధి రథునా మునా మే సా నస్యస్య జ్ఞానా మాన్యై ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ అథ. వసుదేవస్య, అసీత్, సానస్యస్య జ్ఞానామ, అన్యై, బుద్ధిః, అథ
నా, అమునా, మే, సా, నస్యస్య, అజ్ఞానా, మాన్యై. ౪౫.

న్యై ॥ (అథేతి) ఉచితయూ బుద్ధ్యాతానయుజజిత్సుక్తిమ్; తథ
ఇదముచ్యతే. అథ, వసుదేవస్య, సానస్యస్య - ఆనస్యసహితస్య, గతశో
కస్య, అన్యాకాచిచ్ఛద్ధిరాసీత్. అజ్ఞానామత్యాశ్చిక్త్యే, ఉచితాయాబుద్ధే
స్వరూపముచ్యతే. అథునా - ఇదానీమ్, అమునా - నుతేన, నస్యస్య-
నస్యగోపస్య, అజ్ఞానా - యశోదా, మే, మాన్యై - మహానీయా, సం
భావితన్యై; తస్యాస్మతత్వేనాఽయం సమపక్షియ ఇత్సర్థః॥ ౪౫॥

తా॥ ఆనస్తరమందు వసుదేవుడొకసంభరితుండై, ఈబాలుని నస్యగోపునిభార్య
యైన యశోదయొద్ద విడిచిపెట్టవలయునని తలంచెను. ౪౫.

మూ॥ జగృహేథ సుతం దోభ్యాన్ మున్నస మాజానుభావభుజమ్ ।

విరహాశుచా తం భేజే ము న్న సమా జానుభావభుజమ్ ॥ ౪౬॥

ప-వి॥ జగృహే, అథ, సుతమ్, దోభ్యాన్, ఉన్నసమ్, ఆజానుభావభుజమ్,
విరహాశుచా, తమ్, భేజే, మత్, స, సమా, ఆజానుభావభుజమ్. ౪౬.

వ్యా॥ (జగృహణతి) అథ, ఏవంచి న్త యిత్యావనుజేవః, ఉన్న సమ్. ఉద్గతనాసికమ్, (అజానుభావభుజమ్) భావః - భవనమ్, అజాను భవనః యయోస్తా అజానుభావో, అజానుభావో భుజోయస్యసః, అజానుభావభుజః, ఏవంభూతం సుతం దోభ్యాం జ గృహే. తతః, తమ్-వనుజేవమ్ (అజాను భావభుజమ్) అజస్య- హరేః, అనుభావమ్ - మాహాత్మ్యమ్, భుజ్జానమ్, విరహాశుచా-భావిత్తద్విరహానిమిత్తయా శుచా వీడితత్వాత్, ముత్-(ప్రీతిః, సమా - ఏకరూపా, నభేజే. ఉన్న సమితి (౧) ఉపసర్గాచ్చ" ఇతినాసి కాయానసాదేశః ॥

౪౬॥

తా॥ వనుజేవుఁడాజానుభావమువైన తనపుత్రుని యెత్తుకొనెను, అప్పుడాభగవన్తుని మహిమనుభవించి, ఈయనుభవ మింకమించ మనకు శకపౌపుచున్నదేయని నుభించుచుండెనుగాని సంకోచమును బొందలేదు.

౪౬.

మూ॥ తంకరయుగే వహన్ భరసహేతిరాజస్త మనుదరం సుకరమ్ ।

ఏక్షత నిషేవమాణం సహేతిరాజస్త మను దరం సుకరమ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ తమ్, కరయుగీ, వహన్, భరసహే, అతిరాజస్తమ్, అనుదరమ్, సుకరమ్, ఏక్షత, నిషేవమాణమ్-సః, హేతిరాజమ్, తమ్, అను, దరమ్, సుకరమ్.

వ్యా ॥ (తమితి) తమ్ - కృష్ణమ్, అనుదరమ్ - కృశోదరమ్, అతి రాజ స్తమ్ - దేదీప్యమానమ్, సుకరమ్ - శోభనహస్తమ్, భరసహేకర యుగే, వహన్ వనుజేవః, నిషేవమానమ్, హేతిరాజమ్-దివ్యాయుధానాం రాజానం సుదర్శనమ్, ఏక్షత. తమను - తస్యపశ్చాత్, దరమ్- శక్థమ్, పాశ్చజస్యమ్, సుకరమ్ - శోభనకరమ్ ॥

౪౭॥

తా॥ అతిసుందరమైన దివ్యావయవములచేఁ బ్రకాశించుచున్న యాబాలుని వనుజేవుఁడెత్తికొనినప్పుడు బాలుని వెంటపప్పుచున్న సుదర్శనపాంచజత్యములను సేవిం చెను.

౪౭.

మూ॥ ఆహు ర్యం పతి మత్రా నస్త మహీనా మితస్వధామానమ్ ।

త మపి దదర్శ భియో యా నస్త మహీనామితస్వధామానమ్॥

ప-వి॥ అహమ్, యమ్, సతిమ్, అత్ర, ఆనన్తమ్, అహీనామ్, ఇతస్వధామానమ్, తమ్, అపి, ఏకస్య, భియః, యాన్, అన్తమ్, అహీనామితస్వధామానమ్. ౪౮.

న్యా ॥ (అహారితి) యమ్, అహీనాంపతిమ్ - సహజాంపతిమ్, అహమ్; తమనస్తమపి, ఇతస్వధామానమ్ - ప్రాప్తస్వగృహమ్, దదశత్. తద్దర్శనాదేన, భియః - భయస్య, అన్తమ్ - నాశమ్, యాన్-గచ్ఛన్. పునరనస్త ఏవ విశేష్యణే. (అహీనామితస్వధామానమ్) అహీనమ్ - అన్యాయమ్ అమితమ్ - అపరిచ్ఛిన్నమ్, స్వధామ-పాదః, యస్యతమిత్యర్థః॥

తా॥ అమితమైన తేజస్సును సంపూర్ణముగాగల స్వరూపిని చూచి భయపడుచేవుడవు తనగృహమందుజూచి నిర్భయముగాయెను. ౪౯.

మూ॥ తం చైక్షత యేన భృతా సుధా మరుద్ధామతః స్సుధర్మోజేన ।

ద్యాం విదధతా స్థితేన తు సుధామరుద్ధా మతః స్సుధర్మోజేన ॥

ప-వి॥ తమ్, చ, ఐక్షత, యేన, భృతా, సుధా, మరుద్ధామతః, స్సుధర్మోజేన, ద్యామ్, విదధతా, స్థితేన, తు, సుధామరుద్ధామ్, అతః, సుధర్మో, జేన. ౫౦.

న్యా ॥ (తమితి) (సుధర్మోజేన, సుధర్మా- దేవసభా, తామ్-ఇతేన-ప్రాప్తేన, సుధర్మే - శోభనేధర్మే, స్థితేన, ద్యామ్-ఆకాశమ్, సుధామరుద్ధామ్ - శోభనేన స్వతేజసావ్యాప్తమ్, విదధతా - కుర్వాణేన, తేన - ప్రసిద్ధేన, యేన గరుత్మతా, (మరుద్ధామతః) మరుతాను - దేవానామ్ ధామతః - స్థానాత్, స్వగ్ధాత్, సుధా-అమృతమ్, భృతా. తమ్ - గరుడంచ, అతః - ఆదిశేషదర్శనానన్తరమ్, ఐక్షత॥ ౫౧ ॥

తా॥ అన్తరిక్షమంతటను దవకాంతలచే బ్రకాశంపఁజేయుచు దేవసభకువిచ్చి యచ్చటనున్న యమృతమును దీసికొని వచ్చినధార్మికుఁడెవఁడోయట్టిగరుత్మంతుని ననుజేవుడు చూచెను ౫౨.

మూ॥ వినతాపదా మయస్తం విరాజమానస్తథాన మనుభావమ్॥

వినతాపదామయస్తం విరాజ మానస్తథాన మనుభావమ్ ॥౫౩॥

ప-వి॥ వినతాపదామ్, అయన్తమ్, విరాజమానమ్, తథానమ్, అనుభావమ్, వినతాపదామయమ్, తమ్, విరాజమ్, అన్తథాన మనుభావమ్. ౫౪.

వ్యా || పునస్స ఏవవిశేష్యతే. (విసతాపదామ్) విసతానామ్ - భక్తానామ్, యా ఆపదః తాసామ్, అయన్తమ్ - గమయన్తమ్, నాశయన్తమ్, విరాజమానమ్ - విశేషేణ దీప్యమానమ్, అనుభావమ్ - మాహాత్మ్యమ్, కథానమ్, (విసతాపదామయమ్) విసతాయాః - స్వమాతుః, ఆపదామ్ - విపత్తినామ్, ఆమయమ్ - వినాశకరమ్, (విరాజన్) వీనామ్ - పక్షిణామ్ రాజానమ్, ఆనన్దధానమనుభావమ్, ఆనన్దధానస్య - ఆనన్దావహస్య, మనోః - నైవతేయను స్త్రీస్య, భావమ్ - హృదయమ్, ముఖ్యప్రతిపాద్యమిత్యర్థః. తస్మిన్ - గరుడస్మిన్. చక్షుతేతిపూర్వేణ సంబంధః || ౫౦ ||

తా|| తనత్తల్లియొక్కయు భక్తులయొక్కయు విపత్తులను బోగొట్టువాడగును, గొప్పమహిమగల వాడగును, నకలూభీష్ట ప్రదమయిననైనతేయ మహామంత్రముచేఁ బ్రతిపాదించఁబడిన వాడగునయిన గూఢక్షీరాంబు జూచెను.

మూ|| స నహృత్ కృష్ణం స్వస్థా నిశాన్తత స్తారకం నిరయాత్ ।
వీక్ష్య బ్రహ్మ ధగయన్తీ నిశాన్తత స్తారకం నిరయాత్ ॥ ౫౧ ||

ప-వి|| సః, వహృత్, కృష్ణమ్, స్వస్థాత్, నిశాన్తతః, తారకమ్, నిరయాత్, వీక్ష్య, అబ్ధిః, ధగయన్తీమ్, నిశామ్, తతః, తారకమ్, నిరయాత్. ౫౧.

వ్యా || (సనహన్తితి) నిరయాత్ - సరకాత్, తారకమ్ - ఆశ్రితానాంతారణసమర్థమ్, కృష్ణం వహృత్, అబ్ధిః - మేఘైః, తారకమ్ - నక్షత్రజాతమ్, చన్ద్రించ, ధగయన్తీం నిశాన్తతతః. స్వస్థాత్, నిశాన్తతః - గృహాత్, నిరయాత్ - నిర్గతవాక్. తారకమితి చన్ద్రివాచిత్యవత్తే తారాణాం గ్రామణీరితి విగృహ్య (౧) “స ఏహం గ్రామణీః” ఇత్యర్థే కని, (౨) “కేఽణః” ఇతి ప్రాస్వత్వమ్ ॥ ౫౧ ||

తా|| ఆశ్రితులను సరకమునుంచి యుద్ధరించువాడైన, శ్రీకృష్ణుని వసుదేవుడైతి కొని, నక్షత్రాదులు తెలియకుండ మేఘములచేతఁ గప్పఁబడియున్న యారాత్రి తన గృహమునుంచి బయలు వెడలెను. ౫౧.

(౧) పాణి. ౫, ౨, ౭౮. (౨) పాణి. ౭, ౪, ౧౩.

మూ॥ యత్ఫణమణిరుచి రభజ ద్రుచిరా చ్చా ద్యా మితాశం సః ।

శేషో నై వ ద్వపే తద్రుచి రాచ్ఛాద్యా మితాశంసః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ యత్ఫణమణిరుచిః, అభజత్, రుచిగా, ఆచ్ఛా, ద్యామ్, ఇతాశమ్, సః, శేషః, అనైవత్, వపే, తద్రుచిః, ఆచ్ఛాద్య, అమితాశంసః. ౫౨.

వ్యా ॥ (యత్ఫణేతి) యస్య ఫణమణీనాం రుచిః-దీప్తిః, అచ్ఛా-నిర్మలా, రుచిరా-రోచిష్ఠః, సర్వతః, ద్యామ్, కాశమ్, అభజత్, సశేషః, అమితాశంసః - కృష్ణస్య, న్నవాతాదిపరిహారే ౭ మితప్రాప్తనః, తదా నీవర్షేనతి. తత్పరిహారాయ ఫలైరాచ్ఛాద్య ఇమ్ అన్తైత్-అస్వగచ్ఛత్. కీదృశః-తద్రుచిః - భగవదనుకూలైక రుచిత్వస్య - ఇతాశమితి క్రియావిశేషణమ్. ఇతా అశాయస్తిన్నితి బహువ్రీహిః ॥ ౫౨॥

తా॥ భగవంతుని కర్తవ్యమనుకూలంబైన యాదీశేషులకు సంభాషాసముదేశే యదు, నిర్మలమై యతిసుందరమైన కాన్తులనువిడుచుచున్న రత్నముల చేలంకరింపఁబడిన తనఫణములచేత శ్రీకృష్ణునిమీఁద చినుకలు పడఁపడక ప్వకొని ననుదేవుని వెనక వెళ్ళును. ౫౨.

మూ॥ సహ రక్షిణోపి సుషుపు ద్విజఘటయా తత్సరా వృత్తేః ।

అఖలకవాపై రారా ద్విజఘట యాతత్సరావృత్తేః॥ ౫౩॥

ప-వి॥ సహ, రక్షిణః, అపి, సుషుపుః, ద్విజఘటయా, తత్సరా, వృత్తేః, అఖలకవాపైః, ఆరాత్, విజఘటే, ఆతత్సరావృత్తేః. ౫౩.

వ్యా ॥ (సహేతి) తన్నిష్క్రమణికాలే, ద్విజఘటయా-పక్షిణాం సమూహేన, సహ, రక్షిణోపి. సుషుపుః, కీపుతాః - వృత్తేః, జీవనార్థమ్. తత్సరా-రక్షణపరా, స్వవృత్త్యర్థంరక్షణే ౭ ధిక్రతాఅపి అజ్ఞపక్షి గణవ దైవాత్సుషుపురిత్యర్థః. (౧) “ఇవ్వప్పయే,” అఖలకవాపైః-గుహాపురేచా ౭ స్తర్భహిశ్చయాని కవాటాని తైరఖలైః, ఆరాత్-వసుదేవే నమీవగతే, విజఘటే - విఘటితమ్. కియ స్తంకాలమ్-ఆతత్సరావృత్తేః-

తస్యననుదేవస్యపరాన్మత్తేః ప్రాగిత్యర్థః, యావతాకా లేన వసుదేవౌనన్ద
గోకులాత్పరాన్మత్త్య స్వ గృహంప్రవిశత్సిన్, తావన్తంకాలంకవాటాని
విఘటితాన్యసస్థితాః; తతస్తు స్వయమేవ పిహితానీత్యర్థః. విజఘట ఇతి
విఘ్నాన్వాన్ఘటణే భావోనేలీత్. సంహితాకాలే, ఆకారేపరతః ఏకా
రస్యాఽయాదేతే (౧), “లోప శ్యాకల్యస్య” ఇత్యస్య వైకల్పికత్వా
న్యకారలోపాభావః ॥

౫౩॥

తా॥ దీవనముకొన్న కంఠునికే బరతన్మృతైన ద్వారపాలురందఱును నిద్రించి
యుండిరి. పక్షులు చిట్టచుట్టయొక నిదురపోవుచుండెను. పసుదేవుడు గోకులమునకు
వెళ్ళి తిరిగినచున్నాఁడును వెలుగుచున్నయుం వసుంతతామే పీడిపోయెను. ౫౩,

మూ॥ న పిబక్వాసుతమధురాయా ద్యోతితరథ్యాభువన్తథామధురాయాః।

భ్యోగ్గరితిమధురాయా నిరగమకుపరామికామినర్తధురాయాః ॥

ప-వి॥ ను, పిబక్, సుతిమధు, రామ, ద్యోతితరథ్యాభువ, తథా, మధు
రాయాః, భ్యోగ్గరి, అతిమధురాయాః, నిరగమత్, ఉపరామికామినర్తధురాయాః.

వ్యా॥ (సఇతి) స-వసుదేవః సుతాఖ్యం మధు చక్షుర్భ్యాంపిబక్వా
మధురాయాః పుర్యా నిరగమత్. కీృశ్యా - రాయా - హిరణ్యేన,
ద్యోతితరథ్యాభువ, ద్యోతితా - దీపితా, రథ్యాభూమి ర్యస్యాంసాత
భోక్తా, భ్యోగ్గర్వానావిధైః అతిమధురాయాః-ప్రియాయాః, (ఉపరామి
కామినర్తధురాయాః) రాత్రిపరిణతేః ఉపరామిణీ - శామ్యస్తీ, కామి
నాంనర్తధురా-స్త్రీజాఖ్యాభూః, యస్యాంసాతభోక్తా. (౨) “ఋక్పూ”
ఇత్యాదినా ౭. కారః స్సమానాస్తః ॥

౫౪॥

తా॥ క్లాఘ్యములైన భోగ్యవస్తువులచే నతీరమణీయమైన మధురా నగరమందప్పు
డు కాముకులందఱును భోగిమునమథవించి నిదురపోవుచుండిరి. ఆయపరరాత్రియందు
వసుదేవుడు శ్రీకృష్ణునిసేవింపుచు రత్నకాంతులచే వెలుగుచున్న రాజనీధిలోవెళ్ళెను.
మూ॥ యమునా తతఃతామే వనే నదీ ప్రాయశో దాసీత్ ।

శయనస్య స్తే తు హరా వనేన దీప్రా యశోదా సీత్ ॥ ౫౫॥

ప-వి॥ యమునా, తత్త్వణశుష్కే, వనే, నదీ, ప్రాయశః, అదాసీత్, శయనస్య స్త్రీ, హరా, అనేప, దీప్రా, యశోదా, ఆసీత్. ౫౫.

వ్యా॥ (యమునేతి) స్వసమీపమాగచ్ఛే వసుదేవే, యమునా నదీ, వనే-జలే, ప్రాయశః - ప్రాచుర్యేణ, తత్త్వణశుష్కే - తదాగమనక్షణమాత్రేణ శుష్కేనతి, అదాసీత్ - ధీణా, కృశాఽధిపత్. తతో నన్దగోపగృహ మాగమ్య, వసుదేవేన స్వపన్త్యా యశోదాయా శ్శయనే, న్యస్తే- నిశీప్తేనతి హరా, అనేన-స్వశయనస్య స్త్రీసహరిణా, యశోదా దీప్రా ఆసీత్. అదాసీదితి (౧) 'ననుఉపక్షయే' లుశిసిచ, ఇట్. (౨) 'అతోహాలానేర్లఘోః' ఇతివృద్ధిః॥ ౫౫॥

తా॥ వసుదేవుడు యమునానదయొద్దను నిద్రించు నప్పుడు నానందముతోను వసుదేవునికి మార్గమిచ్చెను తరువాతగోపమున కిట్టియశోదా దేవియు కన్యయింది శ్రీకృష్ణునివసుదేవుడు విడిచిపెట్టెను. అప్పుడు యశోదమిక్కిల ప్రకాశించెను, ౫౫. మూ॥ ఐత్యత తతో ప్రజ మిమం తమసా వృత మభితతస్వాపమ్ ।

మేనే కంసా తేమం త మసా నృత మభి తత స్వాపమ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ ఐత్యత, తతః, ప్రజమ్, ఇమమ్, తమసా, అన్యతమ్, అభితతస్వాపమ్, మేనే, కంసాత్, తేమమ్, తిమ్, అసా, బుతమ్, అభి, తతః, స్వాపమ్. ౫౬.

వ్యా॥ (ఐత్యతే) తతోవసుదేవః, భగవదాష్టయూ యోగనిద్రయా యశోదాయీ, జాతయీ ప్రవర్తితేన తమసా అన్యతమ్, అత ఏవ, అభితతస్వాపమ్, వితతనిద్రాక్రాంతయూ యోగనిద్రాయీ జన్త కృష్ణస్యాఽగమనంచాఽనవబుధ్యమానం ప్రజమైక్షత. ప్రజశబ్దేన ప్రజస్థాగోపాలక్యస్తే. తతశ్చాఽసావసుదేవః, తతదేవే, బుతమ్ - ప్రాప్తమ్. తమ్-కృష్ణమభి, తేమమ్-కంసాత్పరితాణమ్, స్వాపమ్-సుప్రాపమ్, మేనే. నిద్రాభిభూతేషు గోపేషునర్వేషు, కశ్చిదపీమమత్ర మత్సుతం నజానాతి; చర్వనవేమం యశోదాసుతమేవమన్యస్తే. అతోనకశ్చిదపీమంకంసాయ

మత్సుర ఇతివక్ష్యన్తి. అతస్సుకరోఽన్య ట్తేమ ఇతి మేనే. ఋతమిత్యుక్త
౧) “ఋగతౌ”నిషా || ౫౬

తా || గోమలమందందఱును నిద్రించుచుండఁజూచి, నేనిప్పుడువచ్చినసంగి
యెవ్వరికిఁజెలియదు. ఈబాలుని నాపుత్రుఁడనికంఠునితో నెవ్వరున్న జెప్పరుగా
నీ బాలునికేమియు భయములేదని వసుదేవుఁడు రెలం చెను. ౫౬

మూ॥ మాయాం జాతాం తత్రో పాదాయ స దారికా మనాశాయ
అమత శ మస్మై సరిసిజపాదాయ సదా రికామనాశాయ || ౫౭

ప-వి॥ మాయామ్, జాతామ్, తత్ర, ఉపాదాయ, సః, దారికామ్, అనాశాయ
అమత, శమ్, అస్మై, సరిసిజపాదాయ, సదా, అరికామనాశాయ. ౫౭

వ్యా || (మాయామితి) తత్ర - యశోదాయామ్, భగవదాజ్ఞయా
భగవతః మాయామ్ - యోగనిద్రామ్, జాతామ్; దారికామ్ - శిశుమ్
ఉపాదాయ వసుదేవ్రానివ ర్థితు కామః, తస్మై - స్వసుతాయ, అనా
శాయ - నాశః - జన్మాదివికారః, తద్రహితాయ, అవాప్తసమస్తకామ
త్వా దాశారహితాయవా, సరిసిజపాదాయ, సదా - నిత్యమ్, అరికామ
నాశాయ, అస్మై, శమ్ - సుఖమ్, అస్తివ్యతిభిన్నత్య - అరికామనాశా
యేతి. అరిగాంకామనామ్-వాఙ్మూల్యైశ్చి-తనూకరోతి - ఓపయతీతి వి
గృహ్య (౨) “శోతనూకరణే” ఇత్యస్తాత్కర్తృసపదాత్ (౩) “ఆతోనుప
నగేకః” ఇతికః అమతేతి మనోతేల్లజ్ (౪) “తనాదిభ్యస్తథాసోః”
ఇతి సిజ్జెల్. (౫) “అనుదాత్తోపదేశ” ఇత్యాదినాఽను నాసికలోపః॥

తా॥ శత్రువులయొక్క మనోరథమును జెడకొట్టువాఁడై, తామర పువ్వువంటి
తిరువడికళుకలవాఁడై, అవాప్తసమస్తకామఁడైన యాబాలునికి మంగళాశాసనముఁజేసి,
యశోదకుఁ గొమార్తయైపుట్టిన యోగమాయనుదీసికొని వసుదేవుఁడు స్వగృహమునకుఁ
దిరిగెను. ౫౭.

(౧) జాహోత్యాది, ౧౭, ఉభయ, అక, అని.

(౨) దివాది, ౩౯, అత్త, సక, అని (౩) పాణి, ౩, ౨, ౩.

(౪) పాణి, ౨, ౪, ౩౯ (౫) పాణి, ౬, ౪, ౩౭.

మూ॥ పత్నేయై నయన్ స తామథ నివపుత ఏకాంతతః పృథుకామ్ ।

అకృతచ తాం ప్రీత్యా సన్నివ పుత ఏకాంతతః పృథుకామ్॥

ప-వి॥ పత్నేయై నయన్, సః, తామ్, అథ, నివపుతే, ఏకాంతతః, పృథుకామ్, అకృతచ, తామ్, ప్రీత్యా, సన్, ఇవ, స్ఫుటః, ఏకామ్, తతః, పృథుకామ్.

వ్యా॥ (పత్నేయై ఇతి) ఇతః ప్రభృతిత్రయోఽప్య ర్భృష్టవ్యాఖ్యానాః అథవనుదేవః, తామ్, పృథుకామ్-శిశుమ్, ఏకాంతతః-విజనే, పత్నేయై-దేవక్త్యై నయన్ నివపుతే, కించ-ప్రీత్యా, పుత స్పన్నివ-అవ కుణ్ణిత ఇవసన్ సః, తామ్ - దేవకీమ్, ఏకామ్-ఏకాకనీమ్, తతః-కన్యా నయనాత్ కారణాత్, పృథుకామ్ ప్రభుతేనుఖామ్, అకృతచ - కృతవాంశ్చ ॥

౫౦॥

తా॥ ఎవ్వగులేకుం డెడి గూసమయమందు నివయింకినట్టి మోగమాయను దనపత్నియైన దేవకీయొద్దలిగిచి ననుదేవుండు దేవకీకల్పించినగులగచేసి తాను గ్రీతుడైయుండెను.

౫౧.

మూ॥ ఉషిత మనిగుహ్య కంసా త్కుమారికాన్యా సత సేన ఘ్నా ।

స తయో యో స్తి తు తప వై కుమారికాన్యా సత సేన ఘ్నా ॥

ప-వి॥ ఉషితమ్, అనిగుహ్య, కంసాత్, కుమారికాన్యాసతః, తే, ఘ్నా, సః, తయా, ఉక్తః, అస్తి, తు, తప, వై, కుమారికా, అన్యా, ఆసతః, సేన, ఘ్నా.

వ్యా॥ (ఉషితమితి) తేన-వనుదేవేన, (కుమారికాన్యాసతః) కుమారికామ్ - కన్యకామ్, దేవకీసమీపే న్యన్య, కంసాదనిగుహ్య - తస్యః కుమారాన్యః గూహనమకృత్వా, ఉషితమ్ - వానః కృతః. కంసాదితి (౧) “భీతార్థానామ్” ఇతి పశ్యమీ. తాం బాలాంబా తాం రక్షిభ్యో జ్ఞాత్వా ఆగత్య, ఘ్నాసన్-హస్తుప్రవృత్తిస్సన్, కంస స్తయాకుమారై ర్యవముక్తః. హేస్తేన - చోర, అసతః - ఖిలస్య, తవ, అన్యాకుమారికాఽస్తితు-కుత్సితా, మారికా - మరణమ్, కుమారికా, గూడంవర్ధమానేన కృష్ణేనతవవధోభవిష్యతి, అతోనాఽద్యత్వా మహం హస్తీతిభావః ॥

౫౨॥

తా॥ వసుదేవుఁడీకుమారికను దాచిపెట్టకుండనుండెను. దేవకి ప్రసవించినదని విని కంసుఁడాకుమారికను బంపవచ్చినప్పుడు, ఓరుర్తుత్తుఁడా! నిన్ను చిత్రవధచేయువాఁడు వేటొకఁడున్నాఁడుగాన నిన్నిప్పుడు నేనుబంపకవదలితిని కుమారికచెప్పినది. ౫౯ మూ॥ ఉదితః ఫణినా మత్రా నవమేనే నేన సాకం సః ।

హరి రితి గిరా వరీయా నవమేనే నేనసా కంసః ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ ఉదితః, ఫణినామ్, అత్ర, అనవమేన, ఇ నేన, సాకమ్, సః, హరిః ఇతి, గిరా, అవరీయా, అనమేనే, అ నేనసా, కంసః. ౬౦.

వ్యా ॥ (ఉదితఇతి) ఫణినామ్ - నాగానామ్, ఇనేన-స్వామినా, అనవమేన-ఉత్కృష్టతమేన, నేన - బలభద్రరూపేణ, సాకమ్ - సహ, అత్ర - భూమౌ, సః, భగవాన్ - హరిః, ఉదితః - ప్రామాభూతఇతి, అనేనసా - అసావయా, పరచూర్ణభూతయా, తస్యాః కుమార్యాః గిరా-వాచా, అవరీయా - అగమః, కంసః అనమేనే - అనమతోఽభూత్ ॥

తా॥ వాఁడెనఁడనఁగా - నిర్బంధేన యాదీశేఃపురితోఁగూడ ప్రేమన్నారాయణుఁడవతరించియున్నాఁడు. వాఁడేనీను మృత్యువని చెప్పి యాకుమారిక కంసునియవమానముచేసెను. ౬౦.

మూ॥ అథ కంసో భగినీం పతి మము ఇచ్చ తావ త్స లోపితా న్నేన ।

తమసా స్తేన హృదా స్ఫుట మముఇచ్చతావత్సలోపితా న్నేన ॥

ప-వి॥ అథ, కంసః, భగినీమ్, పతిమ్, అముమ్, చ, తావత్, సః, లోపితాన్తేన, తమసా, ఆస్తేన, హృదా, స్ఫుటమ్, అముఇచ్చత అవత్సలః, ఆపి, తాన్తేన. ౬౧.

వా ॥ (అథేతి) అథ, కంసః, భృభగినీమ్ - దేవకిమ్, తస్యాః, పతిమ్, అముమ్-వసుదేవంచ, అవత్సలోఽపి, స్నేహరహితోఽపి, సన్, అముఇచ్చతతావత్. కీదృశః - లోపితా న్నేన - నాశితావసానేన, నిరవధికేనతమసా, ఆస్తేన - ప్రాప్తేన. హృదా, కన్యోక్త పదుషవచనైః, తాన్తేన, ఉపలక్షితః. అముఇచ్చతేతి (౧) “మున్ - మోక్షణే” లిజ్. తుదాదిత్వాచ్చః. (౨) “శేముచాదీనామ్” ఇతినుమ్ ॥ ౬౧॥

తా॥ కంసుఁడు నిర్దయాఁడైనను, కుమారికమాటలచే ధైర్యహినుఁడై భయము నొంది దేవకీననుదేవులను చెరశాలనుంచి వదలివేసెను. ౬౦.

మూ॥ సమ మతనుత నిబళాన్ధా వధోక్షజం కామ మవయన్తా ।

సమమత నుత నిబళాన్ధా వధోక్షజం కామ మవయన్తా ॥ ౬౧॥

ప-వి॥ సమమ్, అతిసుత, నిర్బన్ధా, అధో, అక్షజమ్, కామమ్, అవయన్తా, సమ మత, సుతనిర్బన్ధా, అధోక్షజమ్, కామమ్, అవయన్తా. ౬౨.

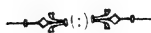
వ్యా॥ (సమమితి) సమమ్-సహైవాన, నిబళాన్ధా అతిసుత-బద్ధరహితౌ కృతవాణ, కీదృశౌ - అక్షజమ్ - ఇన్ద్రియజన్యమ్, కామమ్ - భోగమ్, అధో - అధిస్తాద్భూతమ్, నీచంస న్నమ్, అవయన్తా - అవమన్యమానా, అసన్నన్వానా, అబుద్ధిభున్వమపి తౌసమమత - అపరాధక్షమాపనా భ్యర్థనాదిభి స్సన్తానం కృతవాణ. తావేవపునర్విశేష్యేతే (సుతనిబళాన్ధా) సుతః - స్తుతః, నిబళాన్ధః యయోస్తాతథోక్తా. నిష్కీర్ణేద్రియ కైర్భోగనిస్పృహప్రేషన భగవత్సమాశ్రయణేనచ, వర్తమానోఽపి తయోర్నిబళాన్ధః, స్తుతః - పూజిత ఏవ. అధోక్షజమ్ - భగవన్తమ్. కామమ్, అవయన్తా - జానానా; సమమతేతి పూర్వమేవ వ్యుత్పాదితః. అవయన్తావితి, పూర్వత్ర. ఇహోధాతో బుధ్యర్థస్యాఽవమతి విషయత్వ ముపసంగేణద్యోత్యతే. అథవా (౨) “వేదోతస్తునన్తానా” లలో, శత్రా దేశః, నభో సమాసశ్చ, ఉత్తరత్ర అవపూర్వ ఏతిధాతుః జ్ఞానవిషయః॥

తా॥ భగవన్సహాయమును యథావత్తుగా నెఱింగిత్తుడ్రమైన యైహికసుఖమును దృఢీకరించియున్న దేవకీ ననుదేవులను జెరశాలనుంచి వదలి కంసుఁడనేక విధములుగఁ బ్రార్థించెను. ౬౩.

ఇతి యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే తృతీయాశ్వాసః.

శ్రీవత్సచిహ్నమిశ్రేభ్యోనమః.

చతుర్థాశ్వాసః.

మూ॥ అథమా వ్రజగాన్నిద్రా ధీచోరీ కృత్యసాదాన్తా ।

బోధంగోపకులేనాధీచోరీకృత్య సా దాన్తా ॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, యా, వ్రజగాన్, నిద్రా, ధీచోరీ, కృత్యసాదాన్తా, బోధమ్, గోపకులేన, అధీచా, ధీచోరీకృత్య, సా, దాన్తా. ౧.

వ్యా॥ (అధీచీ)యాన్నిద్రా, వ్రజగాన్-వ్రజస్థాన్ గోపాన్, ప్రాప్తా, ధీచోరీ-బుద్ధిమోషితే, (కృత్యసాదాన్తా)కృత్యనామ్-శర్తామ్, అనసాదపర్యన్తా, సర్వక్రియాగోపకరీకృత్య, సా గోపకులేన దాన్తా-శిష్యితా, నివర్తితేత్యర్థః. కీర్త్యతేనగోపకులేన-అధీచా-అధీకృత్యప్రాప్తేన, కంకృత్యాదాన్తా, బోధముగీకృత్య-ప్రబోధమగ్రీకృత్య. ఉపాదాయేత్యర్థః. ప్రబుద్ధాః నిద్రాంజను రిత్యుక్తిరధీచితే. ధీచోరీచీచోరశబ్దః (౧) * పచాదిషు టిత్ పశ్యతే చోరీడితి. తతః (౨) “ఇహాథోవ్యయనమ్” ఇతి శీప్. అధీచేతి అథపూర్వాశ్చతేః (౩) “ఋత్వీధృక్” ఇత్యాదినాష్టిక్. (౪) “అనిరితామ్” ఇత్యాదినుడుఁగాఁగోపకృత్యసాదానచనమ్. (౫) “అచః” ఇత్యకారలోపః. (౬) “చా” ఇత్యుప్సస్సగ్నిః. ఉరీకృత్యేతి అగ్గీకరితార్థస్యగీకృత్య (౭) * ఉర్యాత్వాత్సంజ్ఞా ॥ ౧॥

తా॥ తనువార శేకార్యముజేయకనులేనివారై గోపకముందు నిగించుచున్న గోపగోపికలు నిద్రను వదిలి పోలుకొనిరి. ౧.

మూ॥ బోధ నీం తు యశోదాం తా మరసస్మశం విభావర్యామ్ ।

వప్రేక్షథ సైక్షత సుతం తామరసస్మశం విభావర్యామ్ ॥ ౨॥

ప-వి॥ బోధస్తీమ్, తు, యశోదామ్, తామ్, అరసదృశమ్, విభా, వర్యామ్, వప్రే, అథ, సా, విక్షత, సుతమ్, తామరసదృశమ్, విభావర్యామ్. ౨.

(౧) పా-సూ-౩-౧-౧౩౪.

(౪) పా-సూ-౬-౪-౨౪.

(౨) ,, ,, ౪-౧-౧౫.

(౫) ,, ,, ౬-౪-౧౩౮.

(౩) ,, ,, ౩-౨-౫౯.

(౬) ,, ,, ౬-౩-౧౩౮.

(౭) ,, ,, ౧-౪-౬౧.

వ్యా॥ (బోధ స్తీమితి) తాంతు యశోదాం బోధ స్తీమ్-ప్రబుధ్య
మానామ్, అరసదృశమ్-అచిరనిర్ముక్తనిద్రత్వాదలసనేత్రామ్-వర్యామ్-
వరణీయామ్, భజనీయామ్, విభా-ప్రభా, వ్రవే-అభజత్. అథ-నాతిస్యా
మేవ విభావర్యామ్ - రాత్ర్యామ్, స్వశయనే తామరసదృశమ్ - పుష్కరి
కాక్షమ్, సుతమైక్షత్. బోధ స్తీమితి (౧) † “బుధబోధనే” ఇది భూవా
దిషుస్వరితేత్పశ్యతే; తత ఇదం రూపమ్. వర్యామితి (౨) “వృక్షసంభక్తా”
(౩) “అవద్యపణ్య” ఇత్యాది నావగ్య శబ్దావృత్త్యాదితః॥ ౨॥

తా॥ యశోదాదేవి యారాత్రియం గు మేలుకొని గొప్ప దీక్షిని చహించినట్లే
యప్పుడు తన సేత్రములను మెల్లగఁ గొంచెము పెరిచితనశయనమందుఁ బవ్వళించియున్న
కమలాక్షుడైన సుతునిజూచెను. ౩.

మూ॥ భేజేదశాం తు మనసా కా మస్త రిసౌ రిస ప్రయతా॥

బుద్ధ్యేన మయా దళిలం కానాం తిరసౌరిసః ప్రయతా॥ ౩॥

ప-వి॥ భేజే, దశామ్, తు, మనసా, కామ్, అస్తః, అసౌ, రిసః, ప్రయతా,
బుద్ధ్యా, ఏనమ్, అయాత్, అళిలమ్, కామమ్, తిరసా, రిసమ్, ప్రయతా. ౩.

వ్యా॥ (భేజ ఇతి) అసౌ-యశోదా, అస్తిర్నినాత్. రిస ప్రయతా-
స్నేహరసం ప్రకర్షే. అగచ్ఛతా, స్నేహమనసా; అస్తః కామసంశ్లాఘనీ;
హర్షస్యావస్థావత్తుం నశక్యోఽవ్యర్థః. ప్రయతా - పశ్యేద్దాహం,
సా ఎనమ్, తిరసమ్ - సుతమ్, బుద్ధ్యా తిరసా-వేగేన, అళిలం కామ
మయాత్॥ ౩॥

తా॥ యశోదాదేవి, తనశయనమందుఁ బవ్వళించిన బొలునిజూచి తనకొమా
రుడని యెఱింగి, మిక్కిలి స్నేహముతోఁగూడుకొని పరశుద్ధాన్తఃకరణముగలవై, సక
లాభీష్టములనుబొందినట్లు వాచామగోచరంబైన యానందమును బొందను. ౩.

మూ॥ సోద్భుతమర్చి శ్శ్రితసుతభూయో భూయోని చాయన్త్యా॥
పరిరభ్య తయా దధ్రే భూయో భూయో నిచాయన్త్యా॥ ౪॥

† ఋధిర-బోధ సే-ఇతి. మాధవాదయః. కీరస్వామ్యాదయస్తు అనిరితంపతంతి.
కనుసారేణాత్రగతిః. బుధఅవగమసే ఇతిభాతుపాతేదృశ్యతే. (౧) భ్యా-౨-౩-
అర-సక-సే. (౨) (౩) పా-సూ-౩-౧-౧౦౧. † ఆరసేత్యన్యర
అయో రభేదమాశ్రిత్య అలసేత్యర్థవర్తనమ్.

స-వి॥ సః, అగ్నితమ్, అర్చిః, శ్రీతసుతభూయః, భూయోని, చ, అయన్త్యాః పరిరభ్య, తయా, చద్రే, భూయః, భూయః, నిచాయన్త్యాః. ౪.

వ్యా॥ (సగ్ని) సః-కృష్ణః, (శ్రీతసుతభూయః) సుతభూయః-సుత భావః, తయా భూయో భూయోనిచాయన్త్యా-బహుకృత్తో వీక్షమా ణయా, పరిరభ్య చద్రే-భృతః. సై నవిశేష్యతే. ఇరమద్భుతమర్చిః-ఆశ్చ ర్యతేజః, భూయోని - భూమాజాతమ్, భూమిం భిత్తోతితమితచ, అయన్త్యా - బుధ్యనూనయా, అధవా-పూజయన్త్యా, బహుమన్యమా నయేన్త్యర్థః. † అగ్నిశ్చబ్రహ్మస్త్రీనపునకవిషయత్వాన్న పునకప్రయోగః. శ్రీతసుతభూయ ఇతి సుతభూయః సుతభావః, (౧) “భువోభావే” ఇతికృష్. అయన్త్యా (౨) “అయగతౌ” భావాదికః, నిచాయ నేతి (౩) “చాయ్మపూజానిశామనయో” స్వరితేత్వాత్పరస్పదోఽపత్తిః ॥

తా॥ తనసుతుడై యవతరించిన క్రిష్ణుని యశోదా దేవి పలుమాలుచూచి “ఈయగ్ని తేజస్సు భూమిని బ్రదులు చేసికొని పైకి లేచివచ్చినదేమో?” యనివిచా రించి యాత్మ్యరముతో నెత్తి కొనిఎంచికొనెను. ౪.

మూ॥ శ్లిష్ట్యస్తీస్త సుతాహ్వయ మామ్రేడయతే భ్రమర్యమితా॥

పుష్ప్యతియథాహించితర మామ్రేడయతే భ్రమర్యమితా॥గీ॥

స-వి॥ శ్లిష్ట్యస్తీ, స్త, సుతాహ్వయమ్, ఆమ్రేడయతే, అశ్రమ్, అర్యమ్, ఇతా, పుష్ప్యతి, యథా, హి, చిరతరమ్, ఆప్రే, యస్తే, భ్రమరీ, అమితా. ౫.

వ్యా॥ (శ్లిష్ట్యస్తీ) తంసుతాహ్వయమభ్రమ్-సుతనామానంమేఘమ్, అర్యమ్-జగతాన్వయనమ్, ఇతా-ప్రాప్త, శ్లిష్ట్యస్తీ-ఆలిగ్నస్తీ, ఆమ్రేడయ తేస్త-ఆలిజనం బహుకృత్వః అభ్యస్తవీత్యర్థః. తత్రదృష్టాస్తః-అమి తా-మాతృమ్-నిచయితమ్, అశక్యా, భ్రమరీ-భృజ్గవధూః, పుష్ప్యతి- వికాసిని, ఆమ్రేయథాచిరతరం డయతే-గచ్ఛతి, ఆమ్రేడఇత్యభ్యాసార్థః- భావాదికోధాతుః. పుష్ప్యతి - (౪) “పుష్పవికసనే” దివాదిః, శత్రస్తః,

(౧) పాఠా-౩-౧ ౧౦౭.

(౩) భాస్క-౧౫-ఉభ.

(౨) భాస్క-౪౭౫-ఆత్త-౪౪-నే. (౪) దివా-౧౩-పర-అక-నే.

† నపుంస్యర్చిః - ఇతిమరః.

సప్తమ్యస్తః. డయతఇతి (౧) “డిజ్ విహాయసాగతౌ” భావాదికః.
 ప్రథమీతి (౨) “ జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్ ” ఇతిజీవ్ ॥ ౫॥

తా॥ పూలుపూసిన మామిడిచెట్టు నుకరన్దమును బానముచేసి తుమ్మెదలెట్లు అచ్చు
 టనే మగ్గుములైయుండనో, యశ్లేయశోదాదేవి జగత్స్వామియైన తనకోమారుని
 బలుమాటు కాఁగించిచుకొని తన్నయురాలైయుండెను. ౫.

మూ॥ అథ సహ పశ్యన్తీ తంసానన్దే నానన్దధానేన ।

పుణ్యస్యాతి వికసితం సానన్దేనానన్దధానేన ॥ ౬॥

ప-వి॥ అథ, సహ, పశ్యన్తీ, తమ్, సా, సన్దేన, ఆనన్ద, ధానేన, పుణ్యస్య,
 అతి వికసితమ్, సానన్దేన, ఆనన్దమ్, పధానేన. ౬.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ పుత్రజన్మ త్రుత్వా సమాగతేన పుణ్యస్య
 ధానేన - పాత్రభూతేన, అతివికసితమాననమ్ - ముఖమ్, సాధానేన
 సానన్దేన - ఆనన్దసహితేన, నన్దేన-నన్దగోచేన, సహ, సా - యశోదా,
 తమ్-సుతమ్, పశ్యన్తీ ఆనన్దమ్ ॥ ౬॥

తా॥ తరువాతి, పుణ్యపురుషుడైన నందగోపురపు తనమఁ గొమారుఁడు కలి
 శైనని వినినచ్చి విక్రీలి నన్దమును నాంకి సుప్రసన్నుడై నుండెను. అంతలోనిచాలు
 యశోదాదేవితోఁబాటు నానింపకఁగఁడాయెను. ౬.

మూ॥ మోహజన్త స తు నామత దుర్గాయా న్నా సుతాధికా నియతేః ।

అథ గోపా విప్రభ్యోమర్గా యా న్నాధుతాధికా నియతేః ॥ ౭ ॥

ప-వి॥ మోహత్, జన్త, సు, స, అమత, దుర్గాయా, నా, సుతాధికా, నియ
 తేః, అథ, గోపా, విప్రభ్యో, అమ, గా, యా, న్నా, సాధాధికా, నియతే. ౭.

వ్యా॥ (మోహాదితి) సా - యశోదా, నియతేః - విధివశాత్,
 మోహత్, దుర్గాయాః జన్త నామత - నజ్ఞాతవత్. అతిపవ కృష్ణ
 మాత్మజం మన్యమానా ధుతాధికా అభవత్. ధుతే-నివర్తితః, అధిః-
 మనఃపీడా యస్యాస్మా తథోక్తా. సా దుర్గాయాజన్త మోహన్నా
 మత, వశ్యాత్తు కృష్ణే సమాగతే, విధేః - దైవాత్, ధుతాధికా -
 మతమోహ, అభవత్. అథగోపాః కృష్ణస్య జన్తనావ్రీతాస్తదభ్యు

దయకామాః, విప్రేభ్యఃగాః అదుః, కీదృశీర్గాః-యాః, నియతేః-నియ
మాత్, శిక్షణాత్, సాధుతాధికాః-సాధుతయాఽధికాః, దోహనాదివ్య
తిసుకరా ఇత్యర్థః॥ ౭॥

తా॥ యశోదాదేవి తాను బిడ్డనుగనినప్పుడు మోహమునొంది తనకుఁ బుట్టిన
దుర్గనుగూడ నెఱుంగక పడియుండెను. కొంతసేపటికి శ్రీకృష్ణుఁడు వేంచేసినతరువాత
విధివశమున నామోహమునదలి తెలివినొంది కృష్ణునిజూచి “నాకుఁగొమారుఁడుకలిగె”
నని మిక్కిలి సంతోషించెను. అప్పుడు గోవులుకృష్ణునికీఁ గల్యాణమునుగోరి బ్రాహ్మణు
లను సుకీలములైన గోవులను ఇచ్చిరి.

మూ॥ వక్తృభ్యో ధన మురు గురువిభా వితేరురుపరిప్లుతాయపదమ్ ।
జగు రథ నన్మమృజ్జన్మని విభావితే రురుపరిప్లుతాయపదమ్॥ ౮॥

ప-వి. వక్తృభ్యః, ధనమ్, ఉరు, గురువిభాః, వితేరుః, ఉపరి, ప్లుతాయపద
మ్, జగుః, అథ, నన్మమృజ్జన్మని, విభావితే, రురుపరిప్లుతాయపదమ్. ౮.

వా॥ (వక్తృభ్యోఽతి) తత్రకృష్ణస్య జన్మని విభావితే-జ్ఞాతే సతి,
హర్షాత్ గురువిభాః-గురుతిరగాత్రప్రభాస్సత్తః, ఉరుధనం తద్వక్తృ
భ్యః వితేరుః-న త్తన స్తఃఉపరి-పశ్యత్ (ప్లుతాయపదంజగుః) ప్లుతాయ
పదమితిక్రియా విశేషణమ్. ప్లుతాయమానాని-అత్యుచ్చస్వరాణి, పదాని
యన్తిత్ తథోక్తమ్. (అథరురుప్లుతాయపదం నన్మమృజ్జన్మని) ఇదమపిక్రి
యావిశేషణమ్. గురుః-మృగః, త్వత్ పరిప్లుతమ్ - పరితఃప్లువనమ్,
అయన్తే గచ్ఛన్తీ రురుప్లుతాయాని. తథావిభాని పదాని-చరణాని,
యన్తిత్ తథోక్తమ్. వితేరురితిలిట్(౧) “త్యాఫలథజత్రపశ్య” ఇత్యే
త్వాభ్యాసహాపా॥ ౮॥

తా॥ గోపాలురు, శ్రీకృష్ణజన్మము నెఱిగి ఉత్సాహముచేకరీరముబ్బి, ఉచ్చస్వర
ముగ గానముఁజేసి లేడివలె నెగిరియగిరి నర్తనమాడిరి. ఈశుభవార్తను జెప్పినవారికి
నధికముగ ధనము నొసంగిరి.

మూ॥ దదు రూధసా లసన్తీః కపిలా లసతా విలమ్బినా మహతా ।
హర్షజచేష్టా చైహం కపిలాలసతావిలమ్బినా మహతా॥ ౯॥

ప.వి. దదుః, ఊధసా, లసన్తీ, కపిలాః, లసతా, విలమ్బినా, మహతా, హస్తజచేష్టా, చ, ఏషామ్, కపిలాలసతావిలమ్బినామ్, అనాథా. ౯.

వ్యా॥ (దదురితి)లసతా - ఉజ్జ్వలీనేన, విలమ్బినా-లమ్మనూనేన, మహతాఊధసా లసన్తీః కపిలాఃగాఃదదుః ఏషామ్-గోపానామ్. (కపిలాలసతావిలమ్బినామ్) కపీనామ్ - వానరాశామ్, లాలసతామ్-చచ్ఛలత్వమ్, విడమ్మయతామ్, హస్తజచేష్టా అహతాభూత్ - సమ్మద్భాభూదిత్యర్థః॥ ౯.

తా॥ కృష్ణబద్ధమహాత్మనమంశు గోపూన, ప్రేమాశునమ్న గోష్ఠసాగురాలక్లాఘ్యములైనగోవులను ఇచ్చిరి. కోఠూడువట్లు హస్తజచేష్టావ్యవహారముచేసిరి. ౯. మూ॥ హృష్టా స్సబాలవృద్ధా హస చల పతి గాత్రీ మూషామతి ।

ఏవం చక్ర భూయో హ సచ లవ విభాతి కల - మతి ౧౦॥

ప.వి. హృష్టాః, సబాలవృద్ధాః, హస, చల, పతి, గాత్రీ, మూషామతి, ఏవమ్, చక్రః, భూయః, హ, సచ, లవ, తల, ఆత్రామోహితా, మతి. ౧౦.

వ్యా॥ (హృష్టాః)సబాలవృద్ధాః గోపా హృష్టాః-హాసారికంచక్రః, హస-హాసితవస్త్రః, చల-చలితవస్త్రః, పతి-పాతితవస్త్రః, గాత్రీ-౧) “రాదానే” దత్తవస్త్రః. జహిపం - (౨) “హానూ-నూ-హోయోః” పరస్పరం ముష్టిభిర్హాత్వా విచిత్రము, హానూతి. (౩) హానూతి-ప్రేమణార్థః. పరస్పరంక్రీడార్థం ప్రేషితవస్త్రః. భూయః-పునః, హానూతి నిపాతః. సచ(౪) “చదసమవాయే” పరస్పరసంబంధవస్త్రాలను-అలా. కృతి వస్త్రః. తర-తరణమ్-ప్లవనమ్, కృతవస్త్రః. ఆత్రీ-౫) “ఆత్రనాతిత్వగమనో” ఇతస్తతస్సాతత్య గమనమకుర్వత్. జహిపం (౬) “సహాకర్త్యాగే” నానా విధచేష్టా ప్రసక్తాః. అన్యమన్యం కుర్వాణాః పూర్వపూర్వాం జహుః. నుత-స్తుతవస్త్రః. ఏవమితి సర్వక్రియారాం సముచ్చయిన పరామర్శః. (౭) “సముచ్చయేన్యతరస్యచ” ఇవన్వేషు కాలేషుసముచ్చయేర్థే లోక్తాధ్యమపురుషబహువచనమ్. (౮) “లోటాహ

(౧) ఆద-౪౭-పర-అని.

(౫) భ్యా-పరసక-నే.

(౨) ఆదా-౨-పర-సక-అని.

(౬) జాహో-౭.

(౩)

(౭) హా-నూ-౩-౪-౨.

(౪)

(౮) భ్యా-౧౦-౨౨-పర-సక-నే.

స్వా” ఇత్యధికారాత్ హిరాదేశః. (౧) “అతోహేః” ఇతిః. (౨) “వాచ తద్వమోః” ఇత్యధికారాత్. కేషుచిత్త శబ్దవవ శ్రూయతే. జహీతి (౩) “హ నేజ్ఞః” ఇత్యసిద్ధనద్భావాత్ (౧) “అతోహేః” ఇతిః. నభవతి. జహీతి, (౪) “జహతేశ్చ” ఇతీత్వమ్. చక్రరితి సాధన సత్త్వభిన్యక్త్యనోఽను ప్రయోగః. (౫) “సముచ్చయే సామన్య వచస్య” ఇతి. ౧౦॥

తా॥ గోకులమందు గోవులు ఆబాలవృద్ధము కృష్ణజన్మహోత్సవమందు విక్రీలి సంగోషమునొందినవాడ, కొందఱునప్పుచుండిరి. కొందఱుతిరుగుచుండిరి. కొందఱుదానముచేయుచుండిరి. కొందఱు పైకెక్కి క్రిందబడుచుండిరి. కొందఱువిహారముగఁగొందుకని బంపుచుండిరి. కొందఱు ఒకరికొకరుచేరిమాటలాడుచుండిరి. కొందఱునులుచుండిరి కొందఱుచేయుచున్న సమయమునదేమియొక దానినిచేయవారంభించిరి. కొందఱుస్తోత్రముచేయుచుండిరి. ఇట్లుగోకులమందవృద్ధులుహోలాహలముజరిగెను. ౧౦ మూ॥ మాజ్ఞభికం ప్రజజనముద ముత్కర్షి వ్యావవాద్యమితమ్ ।

అప్రథయద్గోకులం ముత్కర్షి వ్యావవాద్యమితమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ దూరభిక్షు, ప్రజజనమునను, ఉత్కర్షి, వ్యావ, వాద్యమ్, ఇతమ్, అప్రథయత్, చరిగులంబు, ఉత్కర్షి వ్యావవాదీ, అమితమ్. ౧౧.

వ్యా! (మాజ్ఞభికమితి) కృష్ణజన్మ తంమాజ్ఞభికమ్-మాజ్ఞభాగ్ధమ్, ఉత్కర్షి-ప్రవర్తనత్, ఇతన్-ప్రాప్తమ్, వాద్యమ్-మృగజ్ఞాదికమ్, ప్రజజనానామ్, ముదమ్-హర్షమ్, వ్యావ-విశేషణాదీతివత్. కించ - (ఉత్కర్షి వ్యావవాదీ) హరిదర్శనే ఉత్కానాం ఋషీణాం సజ్జ్ఞానాం వ్యావవాదీ-మృగస్వరకథా, హరేగుణ గణణమ్, అమితమ్-అపరిచ్ఛిన్నమ్. అప్రథయత్ - తేషాం వ్యావ ప్రవణత్వస్త్రీ బాలా స్సర్వేఽపి గోపాలాః కృష్ణభై శ్రీశ్రీం స్వభావం విచితివస్త్యత్యర్థః. మాజ్ఞభికమితి- “తదస్య ప్రయోజనమి” ఇతి తి. వ్యానేతి (౬) “అపరిచ్ఛిణ” విపూర్వః, లిట్. అప్రయత్ (౭) “పుథిర్ ప్రఖ్యాతః” ఉత్కర్షి వ్యావవాదీ-ఉత్కానామ్

(౧) పా-మా-౬-౪-౧౦౫.

(౪) పా-మా-౬-౪-౧౧౬.

(౨) ,, ,, ౩-౪-౨.

(౫) ,, ,, ౩-౪-౫.

(౩) ,, ,, ౬-౪-౩౬.

(౬) భా-పర-౨-౩.

(౭)

ఋషీణామ్ వ్యావవాదీతి షష్ఠీసమాసః. వ్యావవాదీతి-విఅవేత్సృప నర్త
 ద్వయమ్, కర్తవ్యతిహారంద్యోతయతి. వదేః (౧) “కర్తవ్యతిహారేణాచ్
 స్త్రియామ్” ఇతిణాచ్. (౨) “ణచస్త్రియామఞ్” అతః ఆదివృద్ధిః.
 (౩) “నకర్తవ్యతిహారే” ఇతి ప్రతిపేద్యైవ జాగమనివృత్తిః॥ ౧౧॥

తా॥ కృష్ణ జన్త మహాత్మనమంగు మజ్జశ్వాద్యములు మ్రోయ దానిని విని
 గోవులు గొప్పహర్షమునొందిరి. కృష్ణదర్శనమంగు త్కరితగలవానిని వానిగుణము
 లను గానముజేయుచుండిరి. ప్రజవానులెల్ల దానినివిని పదవస్తావ్యమును జక్కగ
 తెలిసిగిరి. ౧౧.

మూ॥ నిరతాస్నేహాశ్చ పారాచనమేషమమే తుచనాద్యః ।

జగదుశ్రుతమేతన్న ననమేషన నే తుచనాద్యః ॥ ౧౨॥

ప-వి॥ నిరతాః, స్నేహాత్, శుః పారా, ఆనిమేష, అమా, ఈశుచే.
 నార్యః, జగదుః, శ్రుతమ్, ఏతత్, నః, అచనమి, ఏషు, మమే, తుచనాద్యః, ౧౨.

వ్యా॥ (నిరతాఇతి) హాస్నేహాత్, అచనమమేతుశ్రుతా
 విశేషణమ్. అమా-సహ, ఈశుచే-హ కీర్తిస్తే, నిరతా-నార్యః-గోచ
 స్త్రియః, ఏవంపరిస్పరింజగదుః. తస్మాదేతన్నాద్యైః - ఏషు - నార్యః-
 జగత్స్వామీ, తుచేన అచనమమే, మూచనతుచేన సమమి విశ్రాంత
 వానితి నః-అస్తాకమ్, శ్రుతమభూత్. (తుచితమే, ౪) “నపునకేభా
 వేక్తః” నక్షతి, (౫) “నపునకేభావశేషశ్చ” నసో, ఇతిమస్థే.
 ఇతి(౬) “మాత్మామానే”లిట్॥ ౧౨॥

తా॥ గోపికలు శ్రీకృష్ణనియంగు స్నేహముచే వానిని నిరతముగా కేవలపవల
 యనని తలచివచ్చి యుండలు నొకటొకటి, “జగత్స్వామీయతమే,
 బ్రహ్మదల ప్రార్థనల నంగీకరించి వెంటనే భూలోకముం దవతరించినాడని యిది
 అలో పెద్దలు చెప్పగ వినియుంటిమికదా, ఆనారాయణుడె యితఁడని చెప్ప
 కొనిరి. ౧౨.

మూ॥ దిష్టాన్తస్త్వస్మృత పయోధరాభాతి రమణీయమ్ ।

లభాసుతం నసూతనపయో ధరాభాతి రమణీయమ్ ॥ ౧౩॥

(౧) పా-నూ-౩-౩-౪౩. (౪) పా-నూ. ౩-౩-౧౧౪. [భాష్యేన.
 (౨) ,, ,, ౫-౪-౧౪. (౫) ,, ,, ౨-౩-౬౬-నూత్రికాశికాయామ్.మహా
 (౩) ,, ,, ౩-౩-౬. (౬) దివా-౩౬-౪-౪.

ప-వి॥ ఇద్ద్రాస్య, నన్దస్య, స్మృతపయోధరా, భాతి, రమణి, ఇయమ్, లభ్యా, శుభమ్, నూతన పయోధరాభాతి రమణీయమ్. ౧౩.

నాస్య! (దిప్త్యై) ఇమం నన్దస్యరమణీ, * నూతనపయోధరా భాతిరమణీయమ్ - నూతనమేషు సర్వశ్రేష్ఠేనాఽతిరమణీయమ్, ఇమం నూతనో, దిప్త్యై-భాగ్యేన, లభ్యా. తస్మేన్నశతో స్మృతపయోధరా-ప్రస్ను తస్మిన్ భాతి॥ ౧౩॥

నా! నన్దస్యైవ భాగ్యమేషు శోభాశేవి, వర్షాకాల మేషుమువలె సతిరమణీయమేవ కౌంటినిం యాచింతుమి. తాను బహువ్రతమంగుఁ జేసిన భాగ్యవిశేషము పొందఁ గుని తస్యములగుచు న్నన్దముగలగాచును. 3.

మూ॥ వటపల్లవశఃస్వప్రాగిర్భకచువితుజ్జతంప్రజాగరణేన ।
అమాశినుచక్షుశోగిర్భకచువితుజ్జతంప్రజాగరణేన ॥ ౧౪॥

ప - వి॥ వటపల్లవశఃస్వప్రాక్, అభిశుమ్, అతిశుమ్, గతిమ్, ప్రజాః, గరణేన, అమా, ఇమచ్ఛ్రాగిర్భకమ్, అవితుజ్జతమ్, ప్రజాగరణేన. ౧౪.

నాస్య! (ప-౧౪) ఇమచ్ఛ్రాగిర్భకచు, ప్రాక్-ప్రళయకాలే, ఇమాః ప్రజాః, గరణేన-నిగిరిణేన, స్వప్రాక్నివేగేనేన, అతిశుమ్-పరిరక్షితుమ్, సటపల్లవశఃస్వప్రాగిర్భకచు - శిశురూపమ్ అహుః. ఋషయః, సరవచిశేష్యతే. అజ్ఞానోటిగిర్భకచు - అజ్ఞానాం కోటి గిర్భభూతా యస్యసాక్షాత్కృతః. కోటిశ్రుత్వస్థానాచ్ఛ్రాగిర్భకచు - అపర్యస్తత్వముపలక్షయతి. (౧) 'కృదితారాచక్తనం' ఇతిశేషః. (అవితుజ్జతమ్). వితుజ్జతా-విశేషేణతు జత్వమ్, తన్నవిశ్యతే యస్యసః అవితుజ్జతః. వటపల్లవపరిమితదేహ ఇత్యర్థః. అథవా - విగతా తుజ్జతా యస్యసః వితుజ్జతః. నవితుజ్జతః అపేతుజ్జతః. శిశురూపత్వే ప్రైశంమాహత్త్యంధజస్తమిత్యర్థః. తదానీం జగద్రక్షణస్థూకారితోచ్యతే. (ప్రజాగరణేనేతి) ప్రజాగరణమ్-ప్రబోధః, జగతాం పరిత్రాణేన సర్వథా ప్రబుద్ధత్వాదిత్యర్థః.

(పా) నూతనపయోధరాభాతిరమణీయమ్ - అతినూతన మేషుసద్భాష్యే నాఽతిరమణీయమ్. (౧) శ్రీ (పా) సదాప్రబోధన సహిత ఇత్యర్థః.

తా॥ ప్రశంసకాలమందు జగద్రక్షణ మందలి జాగరూకుడై యాజగన్మునెత్తి మ్రొంగి తన యుదరమందుంచుకొనియనన్వాడకోటిగర్భితగర్భుడై వటదలమందుబవ్వ శించిరక్షించిన పురుషోత్తముడై యిప్పుడు తనసర్వేశ్వరత్వమహిమను నదలకుండ నీశువై యనతరించెనని యుఖులు పొగడుచుండిరి. ౧౪.

మూ॥ సోయంయం వేదమహాన్ హిరణ్యగర్భోన వేదవాగూఢమ్ ।

నతుభక్త శ్శిశురపినన్ హిరణ్యగర్భోన వేదవాగూఢమ్॥ ౧౫॥

ప - వి॥ సః, అనుమ్. యమ్, వేద, మహాన్, హిరణ్యగర్భః. న, వేద. వా, గూఢమ్, న, తు, భక్తః, శిశుః, అపి, సన్, హిరణ్యగర్భః, న, వేదవాగూఢమ్. ౧౫.

వ్యా॥ (సోఽయమితి)యమ్, గూఢమ్-జ్ఞాతుమశక్యమ్, మహాన్-మహాత్మా, హిరణ్యగర్భః-బ్రహ్మ. వేదవా? సవేదవా? ఏవంయరవభాధ మపి, యమ్, వేదవాగూఢమ్-వైదిక్యానాచాఢ్యమ్, వేదైకవేద్యమ్, శిశురపినన్ భక్తః, హిరణ్యగర్భః-హిరణ్యగోపిపోవుతః, ప్రహ్లాదః, నతున వేద-వేదైవ. అల్పానామపభక్తానామ్ సులభః, అభిమహతామపిపరేషాం దుర్లభః, ఇత్యర్థః. ఏవం భూతోయః, సోఽయమ్॥ ౧౬॥

తా॥ భగవన్నాభి కమలమందుబుట్టి సంతతమగు స్వేదపారాయణ నిరతుడై గొప్ప జ్ఞానవంశుడైన బ్రహ్మబుడ, అపరస్పన్న జ్ఞానవేధివసుగల సనకాదులకు నప రిచ్చేచ్ఛమై వేదకవేద్యమైన మహామహిమగల పురుషోత్తముని మహిమ నెఱిగెనోలేదో యని సంనియంతిందునట్లున్న యామహిమను, హిరణ్యకిశిపుయొక్క గర్భమందుబు ట్టిన భక్తశిఖామణియైన స్రష్టాగుడు చక్కగ నెఱుంగును. ఇట్లుభక్తసులభుడై యిత రులకు దుర్లభుడైన యా పురుషోత్తముడే యిట్లవలెరించెను. ౧౬.

మూ॥ శిశునానేనపురానిగోత్రామాత్రాతుకామేన ।

సద్భృశాధునాతథాజని గోత్రామాత్రాతుకామేన॥ ౧౭॥

ప - వి॥ శిశునా, అనేన, పురా, అజని, గోత్రామాత్రా, తు, కామేన, సద్భృతా, అధునా, తథా, అజని, గోత్రామ్, ఆత్రాతుకామేన. ౧౭.

వ్యా॥ (శిశునేతి) అనేన పురా, (గోత్రామాత్రా) గోత్రామూః-భూమేః, మానకారిణా, శిశునా, అజని. భూమేః క్రమితాశిశుర్వామనో జాతః, ఇత్యర్థః, అధునాఽపి తథైవ కామేన సద్భృతా-స్థరసప్రశరూపేణ,

గోత్రామ్-గవాంసమూహమ్, అత్రాతుకామేన-రక్షితమిచ్ఛావతా, శిశు
రూపేణాఽజని. అజనితిభావేలుజ్. గోత్రామాత్రేణి(౧) “మాజ్ మానో”
తృచ్. గోత్రాయాఃమాత్రాగోత్రామాత్రా; త్కీర్తయేకవచనమ్. తృజస్త
స్యపష్టి సమానస్తుపూర్వమేనోపపాదితః. గోత్రామితి(౨) “ఇనిత్రకట్ట
చశ్చ” ఇతి సామూహి కస్త్రీప్రత్యయః. అత్రాతుకామేనేతి అత్రాతుం
కామః ఇచ్ఛా-యస్యేతి విగ్రహ్య బహువ్రీహిః. (౩) “యం కామమనసో
రసి” ఇతి మకారలోపః॥ ౧౬॥

తా॥ ఇతఃఽమంశు వామనఁడై యవతరించి భూవినిగొలిచెను. ఇష్టఁడు
గోకులమునరక్షించుటకై నవమన్మథాయమానదివ్యవిగ్రహఁడై యిట్లువతరించెను, ౧౬.

మూ॥ నిధిమివ లేభేనస్తపజ్కజనేత్రమతిమానుషాకారమ్ ।

వదనేనజయస్తమిమమపజ్కజనేత్రమతిమానుషాకారమ్॥ ౧౭॥

ప - వి॥ నిధిమ్, ఇవ, లేభే, నస్తా, పజ్కజనేత్రమ్, అతిమానుషాకారమ్, వద
నేన, జయస్తమ్, ఇమమ్, అపజ్కజనే, అత్ర, మతిమాన్, ఉషాకారమ్. ౧౭.

వా॥ (నిధిమితి) ఉషాకారమ్-రజనికరమ్, చస్త్రమ్, స్వేనవదనేన
జయస్తమ్, పజ్కజనేత్రమ్, అతిమానుషాకారమ్ - అతిమానుషవిగ
హమ్, ఇమమ్, అపజ్కజనే-పాపరహితజనే, అత్ర-వ్రజే, మతిమాన్ నస్తః
నిధిమివ లేభే. ఉషాకారమితి(౪) “కర్ణ్యాన్” ఇత్యో॥ ౧౭॥

తా॥ లోకోద్ధర మైన దివ్యవిగ్రహసాన్దర్యమును, చస్త్రనికంటె నతిసుందర
మైన ముఖారవిన్దమును గల కమలనయనఁడైన నిధివంటి యీశునిని, పుణ్యపురుషులు
నివసించుచున్న గోకులమందలి నందగోపుఁడు లభించెను. ౧౭.

మూ॥ ఈశమిమంహృదిభక్తైః స్వజ్ఞాన నీకాశమానేయమ్॥

లేభే కథమివ తనయం స్వజ్ఞాన నీకాశమానేయమ్॥ ౧౮॥

ప - వి॥ ఈశమ్, ఇమమ్, హృది, భక్తైః, స్వజ్ఞాననీకాశమ్, అనేయమ్, లేభే,
కథమ్, ఇవ, తనయమ్, స్వమ్, జననీ, కాశమానా, ఇయమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (ఈశమితి) స్వజ్ఞాననీకాశమ్ - శోభనేనాఽఞ్జనేన సదృశమ్, సదృశప్రభమ్, భక్తైః హృది ఆనేయమ్ - ఆనేతవ్యమ్, ఈశం సత్తమ్, ఇమమ్, కాశమానాఇయమ్, ఆస్యజననీ-యశోదా, కథమివ స్వంత నయం లేభే-కథమివ స్వపుత్రత్వేన లబ్ధవత్తిత్వం. నీకాశశబ్దే, (౧) 'ఇకః కాశే' ఇత్తుపసర్గస్య దీర్ఘత్వమ్॥ ౧౮॥

తా॥ యోగిభ్యేయఁడై, అజ్ఞానమువలె నతిమనోహరమైన భామసుందర విగ్రహముగల యాసర్వేశ్వరుడు, తనకుఁ గొమారుఁడుగుటకుఁ దగిన మహాభాగ్యము నేమి యేమిచేసెనో? యశోదాదేవికిసుతుఁడై యవతరించెను. ఆయశోదయొక్క భాగ్యమెంత భాగ్యమో? ౧౮.

మూ॥ శ్రీమన్ముఖం పరిసతద్భ్రమరకరాజీవహార్యస్య ॥

తల్లక్ష్మీర్నివిరాజద్భ్రమరకరాజీవహార్యస్య॥ ౧౯॥

ప - వి॥ శ్రీమత్, ముఖమ్, పరిసతద్భ్రమరకరాజీవహారి, అస్య, తల్లక్ష్మీః, హి. విరాజద్భ్రమరకరాజీవహార్యస్య. ౧౯.

వ్యా॥ (శ్రీమదితి) అస్యా అ్యస్య శ్రీమన్ముఖమ్, పరిసతద్భ్రమరక రాజీవహారి - పరితఃసతస్తః భ్రమరాఃయస్మిన్ తత్ పరిసతద్భ్రమరకమ్ ; తథావిధరాజీవవత్-పఙ్కజవత్, హారి-రమణీయమ్, అస్య ముఖమ్, పఙ్క-జసన్మళమ్; ఉపమానభూతిపఙ్కజ పరిష్కారిభ్రమరస్థానీయముపమేయముభే కిమభిప్రేతమ్? యేనభ్రమరవద్విశేషాముపమానేక్రియతే, తత్రోచ్యతే, తల్లక్ష్మీః-తస్యముఖశ్రీః, విరాజద్భ్రమరకరాజీవహారి-విరాజతామ్ - శోభమానానామ్, భ్రమరకానామ్-అలకానామ్, రాజీమ్-పఙ్క్తిమ్. వహతీత్వం॥ ౧౯॥

తా॥ ఈసుతునియొక్క అతిసుందరమైనముఖారవిందము, చుట్టునక్కలప్రేలాడుచున్న కేశపాశములకలదై, మధుపానము చేయుటకై తుప్పెదల నాల్గవ్రక్కలయందు వచ్చి వసించుచున్న తామరసపుష్పమువలె నత్యాహ్లాద జనకమైయుండెను.

మూ॥ ఏతే నేత్రేవిశ్వమ్ విభాజయన్తీ సుతారకే భవతః ।

వసతిర్లక్ష్మ్యః పాద్మీ ర్విభాజయన్తీ సుతారకేభవతః॥ ౨౦॥

ప - వి॥ ఏతే, నేత్రే, విశ్వమ్, విభాజయన్తీ, సుతారకే, భవతః, వసతిః, లక్ష్మ్యః, పాద్మీ, విభాః, జయన్తీ, సుతారకే, భవతః. ౨౦.

వ్యా॥ (సత్యధీ) అస్యనేత్రే, భవతః-సంసారాత్, సుతారకే -
సుతరాముత్తారణ సమర్థో, లక్ష్యైః-కాస్తే, వసతిః-వాసభూతే, వాద్మిః -
సద్వసాబుధినిః, విభాః, జయన్తి, సుతారకే - శోభనకనీనికేసతీ,
(విశ్వవిభాజయన్తి భవతః) విశ్వస్య-లోకస్య దేవాది విభాగస్యకటాక్ష
మాత్రేణ కారయిత్వణీ భవతః. సహజేన రూపేణ లక్ష్యశ్రయత్వా
ద్యసతి రితివ్యర్థక విశేషాన్యాద్యతః॥ ౨౦॥

తా॥ పద్మమమలకంతు నతియించిన సాంద్రాతిశయముగలవై, దర్శనీ
యంబులైన కనుసాసలుగలవైన యిట్లుని నేత్రములు తమకటాక్షముచే జగత్స్వ
ప్ర్యాదికారణములై సంసారోత్థానకంబులును నున్నవి. ౨౦.

మూ॥ అసద్ధియ మిహావీక్షీతమస్యగ్రసమానమశ్రాస్తమ్॥

అరిహ్యగయదారసస్ఫుటమస్యగ్రసమానమశ్రాస్తమ్॥ ౨౧॥

ప - వి॥ అస్థగమమ్, ఇహ, వీక్షితమ్, అస్య, గ్రసమానమ్, అశ్రాస్తమ్, అరి
హ్యయదారణే, స్ఫుటమ్, అస్యగ్రసమానమ్, అశ్రాస్తమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (సద్ధి) - స్యవీక్షీతమ్, అశ్రాస్తమ్-సస్తతమ్, అస్తద్ధి
యంగ్రసమానం భవతి- సశకరోన్మ్యార్థః. సవమనుకూలవిషయే;
ప్రతికూలవిషయోమాచ్యతే - అరిహ్యయదారణే, అశ్రాస్తమ్-శ్రాన్తి
రహితమ్, అనానూసేనతత్కాంత, అస్యగ్రసమానమ్, తస్మిన్ కర్తృణి
ఖడ్గధారాసవ్యతమ్, తీక్ష్ణభవతి॥ ౨౧॥

తా॥ ఈయిట్లుని నేత్రములు, అనుసారిత సంగ్రహమువేచించుచున్న మాబోటి
వారికానందజనకంబులుగాను, శత్రువులను, కూర్చున్న త్రిపతనతిక్కియున్న వారికే బ్రాణ
హరంబులుగాను నున్నవి. ౨౧.

మూ॥ ముఖరుచిమభి సద్యగలకావలి తాస్తరలాలితానేన॥

తిలకరుచిరీమతేసావలికాస్తరలాలితానేన॥ ౨౨॥

ప - వి॥ ముఖరుచిమ్, అభి, సద్యగలకావలికామ్, తరలాలితానేన, తిలక
రుచిః. ఈయతే, ఆసా. అలికాస్తరలాలితా, అనేన. ౨౨.

వ్యా॥ (ముఖేతి) తరలాలితానేన - చక్షులభృజసమూహేన,
సద్యగలకావలికామ్ - సద్యశాలకావలియుక్తమ్, ముఖరుచిమభి-

† అతిగ్రహణః. అత్ర - చ్యవ్యవచనాన్త శక్త్యా. “తిజ్ఞ సఖ్యా
విభేదే విశేషణ విశేష్యయాః॥ విభక్తిఃపునరేకాచే ద్విశేషణ విశేష్యతా” ఇతివచన
సామాన్యతే. వసతిర్విశేష స్తీర్ణిజ్ఞః. ఇత్యేతదర్థ కానుపూర్వ్యవేషితేతిభాషా.

ముఖప్రభాంప్రసాది, అలికా స్తరలాలితా - లలాటమధ్యే నోపలాలితా,
తిలకరుచిః అసౌ, అనేన-శిశునా, ఈయతే-ప్రాప్యతే. సద్వక్తృబద్ధస్య -
తరలాలితానం ప్రతినాపేక్షత్యేఽపి గమకత్వాత్సమాసః॥ ౨౨॥

తా॥ ముఖపంకజమందిట్లట్లు సంచరించుచున్న తుమ్మెదలవలె విలసిల్లెడి కేశపా
శములును, ముఖమధ్యమందు గారాజమాన తిలకమును, ఈబాలుని ముఖావిందంబు
నంగు శోభిల్లెను. ౨౨.

మూ॥ సృష్టాయదానుహీయం నిరగచ్ఛదనా కులాచలోపేతా॥
వదనాత్తదా శ్రుతిరితో నిరగచ్ఛదనా కులాచలోపేతా॥ ౨౩॥

వ - వి॥ సృష్టా, యదా, మహీ, ఇయమ్, నిరగచ్ఛదనా, కులాచలోపేతా, వద
నాత్, తదా, శ్రుతిః, ఇతి, నిరగచ్ఛత్, అశామూ, చ, లోపేతా. ౨౩.

వ్యా॥ (సృష్టేతి) ఇయంచుహీ, యదా - యస్మిన్ కాలే, కులాచలో
పేతా సృష్టా-కులపవ్యతే సృహస్య ప్తేత్యర్థః. నిరగచ్ఛదనాః సృష్టికాల
భావవిశేషాన్మమిదమ్. అగ్నేః-వృక్షైః, భవనమ్ - ఆవరణమ్, యస్యా
నాస్తి సా నిరగచ్ఛదనా, స్థావరజంగమస్సప్తేః ప్రాగవస్థితాః కేవల
తలమాత్ర రూపేత్యర్థః. తదా- ॥ ఇతిః - ఏతస్మాదస్య శిశోర్వదనాత్,
పూర్వమ్, లోపేతా-లోపంగతా, ప్రత్యయావస్థాయాం తిరోభూతానశీ,
పునర్నిరగచ్ఛత్ - అతివవాఽనాకులాచాఽభవత్. అస్థితస్వరసర్గాను
పూర్వకేత్యర్థః-తదుక్తమ్ - (౧) యోబ్రహ్మణం విచిత్రాపుష్కరిం యో
వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతిత్స్వే, ఇతి వేదావిర్భావోత్థితకాలం హిరణ్య
గర్భేణ స్థావరజంగమా సృష్టాః. తదాహ భగవాన్ పరాశరః - (౨)
“నామరూపచక్షుతానాం కృత్యానాంచ ప్రపశ్యనమ్ | వేదశబ్దేభ్య
ఏవాఽఽదౌదేవాదీనాం చకారసః” ఇతి ॥ ౨౩॥

శ్చ ఇదమిత్యాచిత్తమ్.

† (పా) ప్రాగవస్థావస్థితా.

‡ (పా) కేవలతలమాత్రా.

॥ శ్రుతిరిప్రతీకంసదృశ్యతే.

(౧) శ్వేతాశ్వ-౬-౧౮.

(౨) శ్రీవిష్ణుపు-౧-౫-౬౭.

తా॥ సృష్టికాలమగు స్థావరజన్యములను సృజించుటకుమునుపు భూమిని కులపత్వతములను నీచకుశేసృజించెను. అప్పుడా, ముంగిలొప్పించియున్న వేదములును నితని ముఖారవిందమునుంచెయే బయలుపడెను. ౨౩.

మూ॥ కమ్మునిభయాన్మనఃఖం కస్థయాసాద్యతేధునానేన॥

యేనహి దుఃఖమశేషం కస్థయాసాద్యతే ధునానేన॥ ౨౪॥

ప - వి॥ కమ్మునిభయా, అన్యదనుభవమ్, కస్థయా, సాద్యతే, ఆధునా, అనేన, యేన. హి, దుఃఖమ్, అశేషమ్, కమ్, ధరయా, సాద్యతే, ధునానేన. ౨౩.

వాక్య॥ (కమ్మునిభయా) అనేన-ఇత్యుక్తమ్, కస్థయా, కమ్మునిభయా-రేఖాత్ర యాక్తి-తత్వేనకమ్మునస్సశ్చ, స్వయాకస్థయా-గ్రవయా, యగళేన, అస్థననుభవమధునా సాద్యతే - అపసన్నంక్రియతే. కస్థయాసాద్యతే*జనిత హర్షణానసన్నదాభ్యా అన్వయేన ఇన్విత్య-ఇత్యుక్తమ్ విశేష్యతే. యేనహి అశేషమనుభవం ధునానేన - చలయతా నాశయతా హేతునా, ధరయా-భూమ్యా, కమ్-నుభవమ్, సాద్యతే-ప్రాద్యతే, తేనేత్సిద్ధిః॥ † ౨౪॥

తా॥ అనుభవముచే భవించుచున్న భూతవియక్త సకలదుఃఖములను, ఇచ్చటనవతరించి యనురూపము బుద్ధిబోగొట్టి దానికి ముఖముగలుగజేసినయీశుడు యొక్క శక్తుచేత నలిమిపర్చుచున కల్పమును కేవలచింతాశ్రయముచేతనే మనకు సకల దుఃఖములను నశించి మహానందము లొందెను. ౨౪.

మూ॥ గజపతినాబధిరితకు బహుతాతస్యాస్యతోలయతః॥

మద్ధరమిమాన్మమథనేబాహూతస్యాస్యతోలయతః॥

ప - వి॥ గజపతినా, బధిరితకుష్, ఆహూతస్య, అస్యతో, లయతః, మద్ధరమ్, ఇమా, స్త, మథనే, బాహూ, తస్య, అస్య, తోలయతః. ౨౫.

వాక్య॥ (గజపతి)బధిరితకుబిభి-అపహ్నసక్రియావిశేషణమ్. బధిరితాః-శబ్దాన్త్రోపలబ్ధయోగ్యతాహీనాః, కుభ-దిశః, యస్మిన్నతిబహు బ్రహ్మః. లయతఇతి వచ్చును. అన్యతఇతిషష్ఠీ. లయః-నాశః. తస్మాత్ లయ సకాశాదన్యత్ర, అన్యతః-ప్రేరణంకర్వత ఇత్వర్థః. ఆయవర్థ-బధిరితక కుష్ యథా తథా గజపతినా అపహ్నతస్య. తేమేవ గజపతిమ్, లయతః-

యగళేసేతిక్వాచిత్కమ్.

* దర్శనేతిశేషీతమ్.

† షడ్వివరణశ్చవసాదనేమ-గతిరహప్రాప్తిః.

నాశాత్, దూరే అస్యతః-క్షిపతః, ప్రేరయతః, తస్యాఽస్య, శిశోరిమా
బాహూ, మథనే-అమృతమథనసమయే, మస్తరమద్రిమ్, తోలయతః స్త-
ఉన్ధృతవన్తావిత్కర్థః. అస్యతఃప్రత్యనే నాఽపి స్త శబ్దస్యాఽభి సంబన్ధాత్
ః. ప్రవన్తావిత్కర్థః॥ ౨౧॥

తా॥ గజేంద్రాఖ్యాను, మకరముచేర్చాంపలజినవార్తై. గజక్షయమియ్యుఁడెపు
డుపడునట్లు గట్టిగనఁచి పిలువఁగా నచ్చిటవెళ్ళి మకరమునుజుంపి వారిగుఁభమును
బోఁగొట్టినదియొశిశువే. మంగు మంగుపూర్వమును తనభుజములతో నెత్తినముద్రమందు
వేసి మథించినదియనీశిశువే. ౨౧.

మూ॥ ఆత్మనం యోజగతాం రాజా సూత్రనయ తేతస్య ॥

భాతౌ భుజౌ ప్రజపతేగాజానూతనయ తేతస్య ॥ ౨౨॥

ప - వి॥ ఆత్మనమ్, యః, జగతామ్, రాజా- మాతనయతే, లక్ష్మ్య, భాతౌ,
భుజౌ, ప్రజపతేః, ఆజానూ, తనయతేతస్య. ౨౨.

వ్యా॥ (ఆత్మనమితి) యోఽసౌజగతాం రాజానాం, పురాణపురు
షః, ఆత్మనమ్, సూత్రనయతే-నునుష్యజ స్తనా సూత్రనగరోతి; తస్యాఽ
స్యః, శిశోః, ప్రజపతేః-నస్యగోవస్య తనయతేతస్య-తనయతాం ప్రాప్తస్య,
ఆజానూన్ ఏతౌభుజౌ భాతౌ. ఆజానూ ఇతి ఆగతౌజానూనీ ఇప్రసాది
నమానః॥ ౨౩॥

తా॥ సకలజగత్సాన్నిహితనయేన స్వేచ్ఛకుఁడగు, ఇహలోకమునగోలమంపరినన్ద
గోపురికిఁ గొమారుఁడై యవతరించినో, ఆట్టియొశిశువుముక్కు భుజములు మోకాళ్ల
వలకు మిక్కిలి దీర్ఘములై విలసిల్లుచున్నవి. ౨౩.

మూ॥ ధామ్నాలక్ష్మ్యస్సశ్రీవత్సేన విభాతిరిక్తేన॥

పృథునాదోషైర్వత్సో వత్సేన విభాతిరిక్తేన ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ ధామ్న, లక్ష్మ్యః, శ్రీవత్సేన, విభాతిరిక్తేన, పృథువా, దోషైః,
వత్సః, వత్సేన, విభాతి, రిక్తేన.

వ్యా॥ (ధామ్నైతి) అసౌవత్సః లక్ష్మ్యః ధామ్న-ఆవాసభూతేన,
శ్రీవత్సేన-లాఙ్ఘనేన సహితేన, విభాతిరిక్తేన, విభయా-ప్రభయా, అతి

రిక్తేన, దోష్టేన, తనువ్యాధిభిః, రిక్తేన - రహితేన, పృథునా - విపులేన,
సత్సేన-సత్సనా, విభాతి॥ ౨౭॥

తా॥ ఈశువుయొక్క వత్సలము, అతివిశాలమై సకలదోషవర్జితంబై, శ్రీదేవి
నివాసస్థలమై, శ్రీవత్సకోభితంబై, నిరితికయనీ ప్రియుక్తమై విలసిల్లుచున్నది. ౨౬.

మూ॥ అస్యయుగా నే సకలా అత్రాసతయూ తమోహస్య ॥

శాతేపున్యదేలోకాఅత్రాసతయూ తమోహస్య॥ ౨౮॥

ప-వి॥ అస్య, యుగాదే, సకలా, అత్రాసతయూ, తమోహస్య, శాతే, అపి,
ఉదరే, లోకాః, అత్ర, అసత, యాతమోహస్య. ౨౭.

వ్యా॥ (అస్యేతి) (తమోహస్య) అస్తానంతమః-పాపమవధ్యాది
త్యస్తాభిరాశాస్యమానస్య, యాత మోహస్య-శిశుత్వేస్య జ్ఞానగన్ధర్వ
హాస్య, శాతేనుతి కే2సి, †ఉదరే, యుగాన్తకాలే, సకలాఃలోకాః,
అత్రాసతయూ-నిర్భయత్వేన, యుక్తాః, అసత-అసితాఅభవన్. తమో
హస్యేతి-(౧) “ఆశిషిహనః” ఇతిహస్తేర్క ప్రత్యయః. అనతేతి-(౨) “అన
ఉపవేశనే” లజ్ఞే॥ ౨౮॥

తా॥ అజ్ఞానగన్ధర్వాదుడై మనయజ్ఞానమును నివర్తింపింపుమని యాశిషు
చేత్రాగ్నింపఁబడుచున్న యాశిషువుయొక్క అతిక్యమైన యాయుడరమందే ప్రళయ
కాలమందు సకలలోకములును నిరాభాధముగ నివసింపెను. ౨౮.

మూ॥ శయితోయమస్య జనస్యాం నాభ్యాంచతురాననన్తోయే ॥

పద్భ్యాంమమే చలోకా నాభ్యాంచతురానన సన్తోయే॥ ౨౯॥

ప-వి॥ శయితః, అయమ్, అస్పృజరీ, అస్యామ్, నాభ్యామ్, చతురాననమ్,
కోయే, పద్భ్యామ్, మమే, చ, లోకాన్, అభ్యామ్, చతురాన్, అనన్తః, ఆయే.

వ్యా॥ (శయితఇతి) అయంపురాతోయే-ప్రళయోదకే, శయితః, అస్యా
మ్-స్వస్యామ్, నాభ్యామ్, చతురాననమ్-చతుర్ముఖమ్, అస్పృజత్. కించ-అ

† (ఉకా) తనుతాదిభిః. ‡ అస్తాగ్నిరితి క్యాచిత్కమ్. † (పా) అత్రోదరక.

(౧) పా-సూ-3-౨-౪౯.

(౨) అదాది-అత్త-అశ-శి

యమనస్త్ర, ఆధ్యాంసద్భ్యాంచతురాలోకాన్ మమే. చతురానితితత్త్వా
దారివిన్తాక్రమణ లాభియోగ్యభాగ్యవత్తయా చాతుర్వీర్యకానిస్వరః.
“అయే” ఇనివిపాదితః. పరివృత్త సందర్భస్యైవయతి॥ ౨౯॥

తా॥ ఈశునే ప్రధయకాలమంగు మహాజలమంగు బవ్యంబియుండి తననా
శక్తిమలమనుంచి సుశుక్లబ్రహ్మను సృజించెను. ఈశువే ముంగు త్రివిక్రమావతార
మెత్తి యీపాదములచేతనే సకలలోకములను గొలిచెను. ౨౯.

మూ॥ ఏతాభవం క్రమత్వోహం తామసమధ్యేయామ్ ।

సరసంధ్యేయా చరణోపహరే తామరసమధ్యేయామ్ ॥ ౩౦॥

ప-వి॥ ఏతా, భవన్, క్రమత్వా, ఉపహరేతామ్, అరసమ్, అధ్యేయా, సర
సమ్, ధ్యేయా, చరణో, హరా, తామరసమధ్యే. ఇతా. ౩౦.

వ్యా॥ (ఏతావతి) ఏతావస్యహం తా భవమియాంక్రమత్వా,
ఉపహరేతామ్-అనురబితా ఫేస మగ్నముద్భృతవస్య. ఉపహరే - అర
సమధ్యేయా-వైరస్యయు త్తతయానధ్యానివ్యే, భాగ్యమప్రేక్షితి త్వాత్ ;
అతవయోగిభిర్హంధ్యే తేవ, తామరసస్యహంధ్యే - హృదయకిమల
మధ్యే, సరసంహంధ్యేయా. ఉపహరేతామితి-ఉపహరేత్వా తేనైవ,
అత్తినేపనన్వవచనమ్॥ ౩౦॥

తా॥ ప్రామాణ్యం తామరసమధ్యే తమతనా హృదయకిమలమంగు సరస
ముగనే శ్రీపాదములను ధ్యానింపమితిత్వాత్, ఏవిధములకుధ్యానమోగ్యముగకాదు.
అట్టి యాశ్రీపాదములే ముందమురభారముచే మగ్నమైన భూమిని నాక్రమించి గొలిచి
యుండెడిచెను. ౩౦.

మూ॥ ఉచ్చైరోజాయేనే తలేయే ఇమసరోజాయేనే॥

జగత్పురోజాయేనే ప్రకాశమధజగత్తు పురోజాయేనే॥ ౩౧

ప-వి॥ ఉచ్చైః, రోజాయేనే, తలే, యే, ఇమే, సరోజాయేనే, జగతి. త
అగాయ, ఇతే, ప్రకాశమ్, అధజగత్, తిరోజాయేనే. ౩౧

వ్యా॥ (ఉచ్చైరితి)యేఅస్యచరణాలలే, ఉచ్చైః-అతిచూత్రహి, రో
జాయేనే-ఓజోవదాచరణః. ఓజశ్శబ్దాత్ (౧) “ఉచ్చైఃకృతే సరోజాన్” ఇతి

కృష్ణః సర్వోత్తమః, కీర్త్యతే-యోగమేనరోజానోజే-రోజనదాచుతః. అస్మిన్ జగతి, పుణ్య-సాగర్వస్త్రికాకాతే, అజాయ-చతుర్ముఖాయ, కథంబై తపో బలాత్ ప్రకాశనమ్, ఇతే-ప్రాప్తి. అభజతామ్ - అసేవమానానామ్, తిరోజాయతే-తిరోహతే. అప్రకాశేభవతి॥ ౩౧॥

తా. ఈశ్వరమొక్క ప్రాచీనముదేవతయొక్క, కమలముమమలవలె నతి రమణీయముగ్ధ విలసిల్లుచున్నది. దీనిని ముందు బ్రహ్మమునందును సాక్షాత్కరించెను. ఇది చుట్టలను సాక్షాత్కరింప శక్తియులుకావు. ౩౧.

మూ॥ చాన్ద్రాగ్నిశ్శాలము పేదనెజాయ నై కరాననసస్యః॥
సూపాదే తస్మై స్ఫుటవనజాయ నై కరాననసస్యః॥ ౩౨॥

ప-పి. చాన్ద్రాగ్న, నభా. అముష్య, ఇతి, న, జాయన్తే, కరాన, అననసస్య, సూపాదే, తస్మై స్ఫుటవనజాయన్తే, కరాననసస్య. ౩౨.

వాగ్ (చాన్ద్రాగ్ని) అముష్యనభా, చాన్ద్రాగ్ని - చంద్రుని బద్ధిని, కరాన-నీటి, అననసస్య-తేజస్యిత్యా, నజాయన్తే, తేజస్యిత్యా నై నూనయాయన్తే ఇత్యర్థః, ఇతి శ్చ ఉచ్చేతి-ద్యోతయతి. అననసస్య (౧) అనునది తేజస్యిత్యా అనునాద్యోనన సమానశ్చ. కరాననసస్య - కరిస్య అననస్య అస్యచ, సూపాదే, తస్మై స్ఫుటవనజాయన్తే-ప్రత్యగ్విపకస్థితభ్రూరికదావరన్తి. కరాననసస్యేతి ద్వ్యవ్యతి (౨) "ఉచ్చేత్వ శ్చ ప్రాచీనూర్ధ్వసే వాజ్ఞానామ్" ఇత్యేకవద్భావః॥ ౩౨॥

తా. ఈశ్వరమొక్క ప్రాచీనములకుండు నభములు చంద్రకిరణములకంటె నత్యధికముగ విలసిల్లుచున్నది. ఇది ప్రకృతివలంబునను ప్రకృతివలంబున ముఖమును సర్వోపకరిత పద్ధతులవలె సుమనోహరముగ్ధై యున్నది. ౩౨.

మూ॥ నాత్మాంహనాబ్రహ్మత్రైగజలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః॥
యోనానుభూయతే సౌజలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః॥ ౩౩॥

ప-పి. న, ఆత్మా, అంహనః, అబ్రహ్మత్రైగజలవత్, లవమ్, అధ్యగచ్ఛత్, నః, న, అను భూయతే, ఆసౌ, జలవల్లవ మధ్యగచ్ఛన్నః. ౩౩.

(౧) తేజ ఉపతయే-దనుచు. ఇతినివాదోద్భవశ్చేతి-౧౦౬-క-ఖ-గ. పుస్తకము ద్వయ దను ఆవక్షేపణే- ఇత్యేనవర్తతే. (౨) పా-మూ-౨-౪-౨.

వ్యా॥ (నాత్మేతి) సః-అస్తాకమ్, ఆత్మా, అంహసః-హంస్య, లవమ్-
స్తాకమపి, నాఽధ్యగచ్ఛత్-సప్రాప్తవాత్. అబ్జపత్రగజలవత్-కమలపత్ర
గతేన జలేన యథాకమలపత్రతస్య లేపోనాఽస్తి, ఏనమస్తాకమప్యాత్మన
స్సన్నిహితేన పాపేన లేపోనాఽస్తిత్వర్థః, అనుష్ఠితేఽపివాపేథం లేపో
నాఽస్తి, తత్రోచ్యతే, యేనకారణేన, అసౌ-కృష్ణః, జలవల్లవమధ్యగ
చ్ఛన్నః, జడరూపాణామ్-అజ్ఞానామ్, వల్లవానామ్ మధ్యగత్వేన తత్పజా
తీయత్వనూపాద్యచస్సస్సన్, అస్తాభిః ప్రకృతమనుభూయతే. తస్మా
త్కారణాత్, భవాస్త్యైవైరసిపాపైర్నకాస్త్యైవైత్వర్థః. (౧) “తస్యథా
పుష్కరసలాశఅపోనల్లివ్యస్తే” ఇత్యాదికయాశ్రుత్యాభ్యుభయతోజ్ఞాన
స్య పురోవృత్త పాపవిశ్లేషహేతుత్వం ఖ్యాత్యతే॥ 33॥

తా॥ ఈకృష్ణుడు తన స్వాభావిక స్వరూపమునుచూర్చి, అజ్ఞానులైన గోవు
లతోసాటివారిమలముం దవతరించి మహా నేపసానించుచున్నాడు. ఇతనినేవిందుట
కుదగిన యంతభాగ్యముగల మనలను జన్మానరానుష్ఠితంబులైన పాపములునుడి, తా
మరాకునం గున్నజలమువలె నంటవు. 33.

మూ॥ ఇతిత్వప్తి హరిదృష్టాననితానాముదితముత్కానామ్॥

అశ్రావితత్ర ఘోషేననితానాముదితముత్కానామ్॥ 34॥

ప-వి॥ ఇతి, శృష్టిమ్, హరిదృష్టా, అనితానామ్, ఉదితముత్కానామ్, అశ్రావి,
తత్ర, ఘోషే, వనితానామ్, ఉదితమ్, ఉత్కానామ్. 34.

వ్యా॥ (ఇతీతి)-ఇతి-ఇతిమ్, హరిదృష్టా - హారేర్దర్శనే, తృప్తి మ
నితానామ్-పర్యాప్తబుద్ధిమప్రాప్తానామ్, ఉదితముత్కానామ్-ఉద్భూత
హర్షాణామ్, ఉత్కానామ్ - ఉత్సుకానామ్, వనితానామ్, ఉదితమ్-
ఉక్తిః, తత్ర ఘోషే, అశ్రావి॥ 34॥

తా॥ ఈప్రకారముగ, గోకులమందలి గోపికలు. కృష్ణునినేవించి మహానందము
నొంది, అంతలోఁ దృప్తిఁజెందక నింకను నేవింపవలయునని యుత్సాహముకలవారై
యనేకభాషలులాడిరి. 34.

మూ॥ త్రాతుమధరోహిణీం సహబలభద్రాం శూరతనయేన॥

వప్రేనస్తస్సతకృత బలభద్రాం శూరతనయేన॥ 35॥

ప-వి॥ బ్రాతుమ్, అథ, గోహిణీమ్, సహబలభద్రామ్, కూరతనయేన, వృక్షే, నన్దః, సుతేకృతబలభద్రాంశుః, రతినయేన. ౩౫,

వా॥ (బ్రాతుమతి) ధ, (సుతకృతబలభద్రాంశుః) భద్రద్రాంశుః-భద్రద్రాంశుః, † సుతకృతౌ బలభద్రద్రాంశూయస్యసతిశోక్తః. పుత్రజన్తవా లభ్యగాత్రబలదీప్తిః, నన్దః, రతినయేన-నీతిమాన్తే ప్రీతిమతా, కూరతనయేన కూరనామ్నాయానవిస్య పుత్రేణనసుదేవేన, సహబలభద్రామ్-బలభద్రసహితామ్, గోహిణీమ్-స్వభార్యామ్, పరిత్రాతుమ్, రతన-వృత్తోఽభూత్ ॥ ౩౫॥

తా॥ పుత్రమహోల్లసోన్మాహుచే విక్కితబలమునుకొని యుం గలదేహముతో విలసిల్లుచున్న నన్దనోపునియొక్క పసుకేవుడువేళ్ళి, నాకోమాఁజైన బలరామునిని నాభార్యయైన గోహిణీగోపినిని విపురశేంపవలయునని చెప్పెను. ౩౫.

మూ॥ నన్దోన్మయతతో ప్రియగురుభామేనేహితనయత్వాత్ ॥

వేత్తిహరసేన సఖ్యంగురుభామేనేహితనయత్వాత్ ॥ ౩౬॥

ప-వి॥ నన్దః, జి, సహజేతా, ప్రియగుః, ఉభౌ, మేనే, హి, తనయత్వాత్. వేత్తి, హి, రసేన, సఖ్యం, గురు, భామేన, ఉహితనయత్వాత్. ౩౬.

వా॥ (నన్దోన్మయతతో) నన్దోఽన్మయతతో, ప్రియగుః, ప్రియవాగ్భూత్వా, తథా కోవ్యజ్ఞే ప్రతిత్రస్య, ఉభౌ కృష్ణరామశః, తనయత్వాత్-పుత్రభావాత్, సహజేతౌ మేనే-సఖ్యపుత్రావేనమేనే. తత్రకారణమన్యతే. సవవభామేన-భూమా విశేషేన, రసేన-రసేన, సఖ్యంగుఃవేత్తి. హి, కుతః-ఉహితనయత్వాత్-ఉభ్యస్తనయత్వాత్, ఉభ్యస్తనీతిత్వా దిత్యర్థః. పసుదేవస్యాన్త్యివస్త్వస్యగారవాత్, తయోన్మయేషబుద్ధింనాఽకరో దిత్యర్థః ॥ ౩౬॥

తా॥ నన్దనోపుడును పసుకేవునితోఁ దనకున్న స్నేహముఁ జెడకూడదని నిశ్చయించి పసుకేవుని వాక్యము నంగీకరించి రామకృష్ణుల నిద్దరిని భేదములేకుండ తనకొమారులనియే తలఁచెను. ౩౬.

మూ॥ గర్గోవిదక్రీయానాంచతురఃపక్షీ-స్సముచ్చితోవిధివత్ ॥

సంస్కారానకృతతయోశ్చతురఃపక్షీ-స్సముచ్చితోవిధివత్ ॥

† బలంబు భద్రాంశుశ్చ బలభద్రాంశూ ఇత్యధికపాఠఃకన్యచిత్.

ప-వి॥ గర్హః, విదన్, క్రియాజామ్, చతుర్హః, పక్షీః, సముచ్చిహ్, విభవత్, సంస్కారాన్, అకృత, తయోః, చతుర్హః, పక్షీః, సముత్, శ్రితిః, విభవత్. ౩౭.

వాన్॥ (గర్గఇతి) క్రియా హమ్-శ్రౌతస్తార్తానామ్, పక్షీః-శ్రేణీః, విదన్-జానన్, చతుర్హః-తత్త్వయోగేచాశుర్యవాన్, విభవత్సముచ్చిహ్ తః-ప్రజాపతినన్యశమాహ త్త్వ, సముత్-సహస్వోభాత్వా, నన్యగోపకు లంశ్రితః, తయోః-రామకృష్ణయోః, సంస్కారాన్-జాతకిర్తానీన్, చతు స్సజ్ఞాకాన్, స్రహ్, పక్షీ-సజ్ఞాయా-వశసజ్ఞాయాసజ్ఞాతాన్, కాలే కాలేవిభవత్-యథాశాస్త్రమ్, అకృత-కృతవాన్. (౧)† చత్వారింశ త్సంస్కారాన్ ఇతి స్మృతిసిద్ధానకిరోదిత్యర్థః. చతుశ్శబ్దస్య సంస్కార విశేషమత్వాకారేణ పక్షీసజ్ఞ్యా విశేషమత్వాత్పులికతోన్వయః పక్షీః॥ ౩౭॥

తా॥ తరువాత జాతకిర్తానీన్ క్రియావిష్టములై తపసుసానన సముచ్చిహ్ ప్రహవంతి మహిమలవారైవ గర్హమహముని గోపిలమునకువచ్చి యానన్యగోపకులై రామకృష్ణులకు నాయాకాలములంగు నలువదివిధములైన జాతకిర్తన సంస్కారములను యథావిధిఁ జేయించిరి. ౩౭.

మూ॥ శ్రియి శేషా శాకదాచి శ్మూతిన యాగామి నానసాదాయ॥

(స్త్రీ) వేషమభాత్ప్రాప్తా పూతనియగామి నానసాదాయ॥ ౩౮॥

ప-వి॥ శ్రియశే, హకా, కదా, చిన్, పూతనయా, ఆగామి, నాన, సా, ఆదాయ, స్త్రీవేషమ్, అభాత్, ప్రాప్తా, ఆపూతనయా, గామ్, ఇవ, అవసాదాయ. ౩౮.

(౧) గర్హధాన, పుంసవన, సీమన్తన్నయన, జాతకర్త, నామకర్త, న్నప్రాశన చాలా, పనమునాని చత్వారివేదగ్రతాని, స్నానం, తిథాసహధర్తవారిణీసంయోగః. పశ్చానాయజ్ఞానా మనుసానం, అష్టకా పార్వణం, శ్రావం శ్రావణ్యుద్రిహాయ ణీవైత్రాన్యాయజీచేతి సప్తసాకయజ్ఞసంస్థాః, అగ్నిధేరుమగ్నిహోత్రం చర్మపూర్ణిమాసావారణం చాతుర్తాస్యాని నిరూఢపశుబద్ధః సోత్రామణీతిసప్తం విర్యజ్ఞసంస్థాః, అగ్నిస్తోమోఽత్యగ్నిస్తోమ ఉత్త్యస్తోమోఽహివాజపేయోఽతి ర్వాగ్లోఽస్తోర్యామ ఇతి సప్తసోమసంస్థా ఇత్యేతే చత్వారింశత్సంస్కారాః.

- § (సా) చతుస్సఖ్యాశ్చసఖ్యాతాన్.
- † (అధికపాతః) చత్వారింశత్సంస్కారాన్ శ్రుతిస్మృతిసిద్ధాన్.
- † (సా) సంస్కారవిశేషేణద్వాదశపక్షీః.

వ్యా॥ (శ్లో॥౩౩) వావేతినిసాతం - వితిహ్యంద్యోతయతి.
అథకదాచిత్, హవానయిశేనతి, త్రిప్రప్రతనచూ-పిశాచ్యా, అగామికిల-
అగమసంకృతమ్ సా-హ-తనా, తదానీం (స్త్రీ) వేషమాదాయ, అభాత్ -
భాతా. కీన్యతీ - అన-తన-హ, అపిప్ర-తనీతికా, కపటవేషధారిణీ,
వశ్యనపరా, అనసాదార్థమన, గావ-భూమిమ్, ప్రాప్తా; జగద్వివాశయితు
మున్యక్తే న్యేన్యర్థః॥ ౩౨॥

కా॥ ౩౨వశకస్పద, క్రిష్ణభుజం పద్మశిరిచిముండఁగా, పూతన యినెడు
పితామీ తనస్వరూపమునుమార్చి యశోదాదేవియొక్క వేషమును వేసికొని యచ్చటికి
వచ్చెను. దానిపద్మజుఁడఁగా నీపెయ్యాగోకిమును నశింపఁజేయుటకై వచ్చె నేమో
యని గోచెను. ౩౨.

మూ॥ కంఠస్యనియుక్తా సాచషడక్షీణే నమస్త్రీణా
శ్రౌతేన యాజ్యవైత్యుల వషడక్షీణేన మస్త్రీణా॥ ౩౩॥

ప-వి॥ కంఠస్య, నియుక్తా, అసా, అషడక్షీణేన మస్త్రీణ, శ్రౌతేన, యాజ్యమ్,
నిత్యేతి, వషడక్షీణేన, మస్త్రీణ. ౩౩.

వ్యా॥ (శ్లో॥౩౪) అసౌ-హ-తనా, కి. నస్య, అషడక్షీణేన-రహ-
స్యేన, ముచేతి. క్రిష్ణభుజం పద్మశిరఃచరియతానతీ, శ్రౌతేన-
ప్రతిస్థితేన, సషడక్షీణేన-నిషకూరహానిరహాశేన, నిషకూర యు-
తేన, యాజ్యపురోను వాత్యతిహాపేన మస్త్రీణ, యాజ్యసే-యజనీ-
యసే, తిమ్-కృష్ణ, వైత్య, అషడక్షీణేన-తీ-ద్వాభ్యామేనమస్త్రీతాత్,
షడ్భిరత్యై-ప్రత్యై-కీ-నప్రసాదయతిఇతివిగ్రహకూత్రిత్య(౧)“అషడక్షా-
కీత్యై”ఇత్యైనినాభిక్రీత్యయాన్వరహస్యార్థ-పరితయాప్యత్వాదితః.
యాజ్యసేతి-యజే-పూజార్థ-త్యై-రహస్యత్. (౨) “యజయాచరుచ”
ఇత్యైనినాకూత్రిత్యైపేథః॥ ౩౪॥

కా॥ ఈపూతనకృష్ణుని బాధఁజెట్టుటకై కంసునిచేఁబరింపఁబడినదై వచ్చివడు-
కూరయుక్తులైన నకలవేషముత్రిములచేనారాధింపఁబడుచున్నక్రీకృష్ణునిజూచెను.

(౧) పా-సూ-౧-౪-౭. (౨) పా-సూ-౩-౩-౯౦.

మూ॥ కింహస్తానీతు తత్రాన వమేచకమేఘజాతీయా ॥

ద్వేష్యాకథమస్యతనుర్నవమే చకమేఘజాతీయా॥ ౪౦॥

ప-వి॥ కిమ్, హస్త, సా, శు, తత్ర, అనవమేచకమే, అఘజాతీయా, ద్వేష్యా, కథమ్, అస్య, తనుః, నవమేచకమేఘజాతీయా. ౪౦.

వ్యా॥ (కింహస్తేతి) అనేషణ్లోకేనకవేధగవప్రేమనిమిత్తాతస్యా స్సాహసనిరూపణాయతా భీతిస్సూచ్యతే. సా-పూతనా, అఘజాతీయా-పాపజాతిసంబధా, తత్ర-కృష్ణే, అనవమే-పరమే, కింహస్తానీతి-స్థానార్థరూపం చకమే. హస్తేతికవేర్భావంద్యోతయతి. అస్య-కృష్ణస్య, తనుః, నవమేచకమేఘజాతీయా-నూతనకాలమేఘసదృశీతనుః, కథంతి-స్యాద్వేష్యాభూత్? యయాహి పీవో ద్యుక్తయాబుద్ధ్యా సాత్త్వికసమాగతా. తస్యా బుద్ధేః కారణం ద్వేషః; సతు ద్వేషః-కృష్ణస్య వేషే-కృష్ణామానేషి కథమివసని వృత్తిశత్రుర్భ-అఘజాతీయేతి (౧) “జా త్స్యన్తాచ్చబన్ధుని” ఇతిఖత్రుయః. ఇతరత్ర (౨) * ప్రకారవచనే జాతీయర్తప్రత్యయః॥ ౪౦॥

తా॥ ఈశ్లోకమందు, పూతనయొక్క సాహసకృత్విమునుజూచి గ్రంథకారులు భయపడుచున్నారు. — అహా! సాశిష్టరాత్రై నయాపూతన, అట్టిపరాత్మరుండైన శ్రీకృష్ణుని విషయమందేమి పాపముగిచెను! నూతనకాలమేఘమువంటి వానిదివ్యగ్రహమునుజూచినప్పటికిని, వానినికన్నులార చూచి యానందింపక చెడుబుద్ధికలదాయనే! దానియొక్క దోర్భాగ్యమెట్టిదో? ౪౦.

మూ॥ సాధ్వీవస్తనమేనం సాగరవద్ధాపయామాన ॥

జీవితమస్యాస్య శ్రీ విదాసాగర వద్ధాపయామాన॥ ౪౧॥

ప-వి॥ సాధ్వీ, ఇన, స్తనమ్, ఏనమ్, సా, గరవత్ ధాపయామాన, జీవితమ్, అస్యాః, సః, విదా, సాగరవత్, హాపయామాన.

వ్యా॥ (సాధ్వీతి) సా-పూతనా, సాధ్వీవ-అకుటిలేవ, స్తనమ్ + గరవత్ - విషయుక్తమ్, స్తనమ్, తన-కృష్ణమ్, ధాపయామాన-సాయయామాన. సతుకృష్ణః శ్రీ విదా-బుద్ధ్యా, సాగరవత్ - సముద్రఇవపరిపూర్ణస్త్, స్తనోపయోగేనతస్యాః జీవితంహాపయామాన, మూతివనిత్యర్థః. ధాప

శ్రీ (సా) ధియా.

(౧) పా-సూ-౧-౪-౯.

(౨) పా-సూ-౧-౩-౬౯.

† స్తనపదస్య స్తన్యాస్థానకతయా తద్విశేషణ గరవత్పదస్య సపుంసకతా. స్తనపదస్య వానపుంసకత్వ మస్పేషణీయమ్.

చతుర్థా భాగమునకు లక్ష్యముగా
 భాగమునకు లక్ష్యముగా

యామానేతి (౧) “భోక్తానే” చిత్. (౨) “అత్తిహీ” ఇత్యాదిహ
 పుక్. సహయామానేతి, (౩) “అహాత్తానే”. ర౧॥

తా॥ ఆపూతన హాశ్యమువలెనచ్చి, విషభరితమైన తన స్వవ్యయ వికృష్ట
 వికీ గ్రహించెను. ఈ కృష్ణము, అపరిచ్ఛిన్నమహిమ కలవాడుగానది వికృష్టము
 నెఱింగినవాడై, ఆపూతనయొక్క స్వవ్యయముబానముఁజేయుచుదానిప్రాణమును బో
 గొట్టి చంపెను. ర౧.

మూ॥ ఘృక్షజహ్వయాపితాచీ నత్రస్మత్తరూపిషానిన్యా ।
 విత్త్య జనన్యానుకనత్ర స్మత్తరూపిషానిన్యా॥ ర౨॥

స-వి॥ ఘృక్ష, తిన్యానూ, పితాచీన, అత్రస్మత్తరూ, విషానిన్యా, విత్తీ, జన
 న్యా, అనుపదము, అత్ర, స్మత్తరూ, విషానిన్యా. ర౨.

న్యా॥ (స్మత్తరూ) విష-కృష్ణ, అత్రస్మత్తరూ-భయ-హితక్షేప,
 స్వయాజిహ్వయా, విషానిన్యా-పద్యవిషంభక్షయన్యా, తాంఘృక్ష,
 జనన్యా-యశోపచర, విత్తీ-ఈక్షితి. కీర్తిశ్యా-అత్ర దేశే, అనుపదమ్-
 పదేపదే, స్మత్తరూ - సుతస్మిహేన ననాభ్యాంపయఃస్మత్తవత్యా,
 పితాచీనశ్చతదర్శనేన విషానిన్యా - విషాకయుక్తయా, అత్రస్మత్తయేతి
 (౪) “త్రస్మిక్త్యే” (౫) “అత్తిహిగృహ్యపిత్తీసేక్తుః” ఇతితాచ్చీ
 త్యేక్తుప్రత్యయః, సజ్జోసమాసః॥ ర౨॥

తా॥ కీర్తిశ్చుండు తన వానికిచే నాపూతనయొక్క స్వవ్యయమును విషరూపక్షిర
 మునుద్రాగి దానినిజంపెను అప్పుడే తల్లిగనుచు యశోప యచ్చితికివచ్చిపుట్టిక్నేహముచే
 తన స్వవ్యయమును బ్రహ్మహత్యఁజేయుచున్నదై, పూతనకృత్యమును గాది
 గుఱించుచుఁ దనసుగునిజూచెను. ర౨.

మూ॥ తంసా జగ్రాహగరంపయానూనంసమాధాయ ।
 తన్మక్తారరవభియో పయానూనంసమాధాయ॥ ర౩॥

(౧) భ్యా-పర-సక-అని. (౨) పా-నూ-౨-౩-౩౬.
 (౩) సహో-రా-పర-స-అని. (౪) దివా-౧-౧-పర-అక-సే.
 (౫) పా-నూ-౩-౨-౧౪౦. శ్రీ విత్తీజనన్యానుపద, మిత్యత్ర ఏకమ
 ప్రకాలోపః. జనన్యాన్యానుపదమితిస్యాత్. తోతావ్రత సంచారాత్సమాధేయమ్.

అయావీతి(౧)యా తేర్ణనైత్ ర్మణిజ్. ముకుందాభినవస్యేతి- అభినవః-
స్మృతిః, (౨) “ఋస్తుతౌ” (౩) “ఋదోరవ్” ఇత్యమ్. ౪౬॥

తా॥ అగ్భుతమైన యీసును యనిష్టనివృత్తికొఱిస్తే నందగోపురము, అమోఘ
ముదైన విష్ణుస్తవముల ప్రారాధనముచేసెను. అతని భార్యయైన యశోద యనేక
మంగళకార్యము లాచరించెను. వానిచేత వారిద్దరును నిర్భయమైయుండిరి. ౪౬.

మూ॥ నన్దస్యబిభ్యతస్సంశయ్యాదేశేననేదాన్తైః॥

ఈష్యోఽశాయినవిపై శ్శయ్యాదేశేననేదాన్తైః॥ ౪౭॥

ప-వి॥ నన్దస్య, బిభ్యతః, సంశయ్య, ఆదేశేన, వేదాన్తైః, ఈష్యోః, అశాయీ,
సః, విపైః, శయ్యాదేశే, ననే, దాన్తైః. ౪౭.

వ్యా॥ (నన్దస్యేతి) ఈదృశమాగామి భయగంభీర్యవిభ్యతో
నన్దస్య, ఆదేశేన-ఆజ్ఞయా, సః-కృష్ణః, నేదాన్తైః-ఉపనిషద్విజ్ఞాన, ఈష్య
స్యో, దాన్తైః-విప్రైః పూర్వశయితాదేశావస్మృతినవే శయ్యాదేశే
అశాయీ-శాయితోఽభూత్. (౪)శీర్షోన్యనైత్ ర్మణిజ్. ౪౮॥

తా॥ ఇచ్చటనున్నయెడల నిటువంటి యనిష్టము లింకవీడవలెనని సంభవించు
నోయని నన్దగోపురండు సందేహించి బ్రాహ్మణులకాహ్వానింప నాబ్రాహ్మణోత్తములు
వేదాన్తవేద్యుడైన యాక్రీకృష్ణుని మఱియొకసానమంగుఁ బ్రవర్ణింపఁజేసిరి. ౪౮.

మూ॥ మస్త్రోషధిముఖ్యైః కృతరక్షం సీమామతస్వతోఽపాద్యైః॥

శంచగతాంసంయోజ్యతురక్షం సీమామతస్వతోఽపాద్యైః॥

ప-వి॥ మస్త్రోషధిముఖ్యైః, కృతరక్షమ్, సీమామ్, అతన్వతః, ఉపాద్యైః,
శమ్, చ, గతామ్, సంయోజ్య, తు, రక్షంసి, ఇమామ్, అతను, అతః, అపాద్యైః. ౪౯.

వ్యా॥ (మస్త్రేతి) ఏవం హరిమన్యత్రాఽపి శాయయిత్యాశే-
విప్రః, తాంసీమామ్-తచ్ఛయనభూమిపర్యస్తదేశమ్, మస్త్రోషధిము
ఖ్యైః-శ్రీమస్త్రోషధియస్త్రముఖ్యైః, ఉపాద్యైః, కృతరక్షమతస్వతః.
కించ, అతవరక్షణాత్-రక్షంసి, దుష్టసత్వాని, అపాద్యైః - అగమైః,

(౧) అదా-౩౯-ప-స-అ.

(౨) అదా-౨౫-ప-స-సే.

(౩) పా, ౩-౩-౫౭,

(౪) అదా-౨౨-ఆత్త-ఆక-సే.

(పా) శ్రీ (పా) మస్త్రయస్త్రముఖ్యైః.

సంయోజ్యః ఇమాంసీమామ్, అతను-అతి మహత్. శమ్, నుఖమ్, గతాంఘ
అతస్త్వత. చకారాత్-అతస్త్వ శేతిః-దంఘూర్వాధా దనుషజ్యతే॥ ౪౮॥

తా॥ కృష్ణుఁడు పవ్వళించిన స్థానమును బ్రాహ్మణులు రక్షోఘ్నాది మంత్రజప
ములచేతను, వ్రాహ్మణులైన సుదగ్ధునాది యస్త్రములచేతను, ఓషధులప్రయోగముల
చేతను రాక్షసులు మెదలగు దుష్టజీవములనోడించి సుఖావాసయోగ్యముగఁ జేసిరి. ౪౮.

మూ॥ మత్తైరతిష్ఠిషన్ కృతిసిద్ధార్థకరాజయోదధానాని॥

క్షీరతరుపల్లవాంస్తై సిద్ధార్థకరాజయోదధానాని॥ ౪౯॥

ప-వి॥ మత్తైః, అతిష్ఠపన్, కృతసిద్ధార్థకరాజయః, దధానాని, క్షీరతరుపల్ల
వాన్, తే, సిద్ధార్థకరాః, జయోదధానాని. ౪౯.

వాన్ (మత్తైరితి) (కృతసిద్ధార్థకరాజయః)కృతాః, సిద్ధార్థకా
నామ్, గారస్త్వపరాజీమ్, రాజయ్యయైస్తై తథోక్తాస్తేవిప్రాః, మజ్జశా
ర్థం త్రితశియాదేశే గారస్త్వపరాజీః- మర్వాణాః, జయోదధానాని-
జయహేమాన్ జలకుభాక్, మత్తైః, అతిష్ఠపన్-స్థాపితవస్త్రః, కీదృశా
న్యూధానాని-క్షీరతరుపల్లవాన్ దధానాని- అశ్వత్థాదీనాం పల్లవాన్
మజ్జలికాన్ దధానాని; కీదృశాస్తే విప్రా-సిద్ధార్థకరాః- సిద్ధః అర్థః
కలేనోపాంతే తథోక్తాః, అభ్యుభారిగతీనాశ్చిత్త్యర్థః. అతిష్ఠిపన్నితి (౧)
త్రిష్టశేన్ద్రనామైత్ (౨) అతిష్ఠిపన్ ఇత్యానాం సుకృతబహువచనమ్. (౩)
“అతిష్ఠిపన్” ఇత్యనధాయా ఇతిష్ఠిమ్॥ ౪౯॥

తా॥ బ్రాహ్మణులు, శ్రీకృష్ణుఁడపవ్వళించియున్న స్థానమును నాల్గుప్రక్కల
మంగళార్థముగఁ దల్లగావాలను ముగలవలయునని, అశ్వశాస్త్రాది పల్లవములతోఁగూ
డినవియుజయప్రవలబులునై పూజ్యులగుములను మంత్రపూర్వకముగనుంచిరి. వారికి
గోవులు సంపూర్ణముగదక్షిణాదుల నిచ్చిరి. ౪౯.

మూ॥ శయితోన్యదాన్తిగతమనస్సపర్యాప్తతామితయా॥

సాదాజుల్యాశ్రితజన మనస్సపర్యాప్తతామితయా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ శయితః, అన్యదా, అన్తిగతమ్, ఆనః, సః, పర్యాప్తత, అమితయా,
సాదాజుల్యా, శ్రితజనమనస్సపర్యాప్తతామ్- ఇతయా. ౫౦.

వ్యా॥ (శయితఇతి) అన్యదా-అన్యస్మిన్ కాలే, ప్రచ్ఛన్నదైత్యా
 ధిష్ఠితస్యకస్యచిచ్ఛకటస్యాఽన్యకేశయితస్సకృష్ణః, తత్, అన్యకగతిమ్-
 సమీపగతమ్, అనః-శకటమ్, పర్యాస్తత - పర్యస్తవాః. కేనసాధనేన-
 అమితయా - అపరిచ్ఛిన్నమహిమ్నా, పాదాఙ్గుల్యా, కీదృశ్యా-(శ్రిత
 జనమనస్సపర్యాస్తతామితయా) శ్రితజనానామ్ - భక్తజనానామ్,
 మనస్సు, సపర్యాయామ్- పూజాయామ్, స్థిరత్వమ్, ఇతయా- ప్రా
 ప్తయా. పర్యాస్తతేతి - పరిపూర్వాత్ (౧) అన్యతేష్లజ్. (౨) ఉపసర్గాత్
 అన్యత్యాహ్యోర్వాచనమ్" ఇత్యాత్తనేపదమ్- (౩) "అన్యతినక్తి
 ఖ్యాతిభ్యోజ్" ఇత్యజ్. (౪) "అన్యతేస్సుక్" ఇతిసుగాగమః॥ ౫౦॥

తా॥ మఱియొకప్పుడు కృష్ణునిబాధించుటకై యసురుఁడానేశించియున్నయొక
 బండిక్రిందగోపికలెఱుంగకకృష్ణునిబవ్వళింపఁజేసిరి. ఆకపటమునెఱిగిన శ్రీకృష్ణుఁడు,
 శలభచేదమహ్నదముమందు ధ్యానింపఁబడుచున్నదియు నవితమహిమఱిపించునైన
 పాదాంగుష్ఠముచేదన సమీపమందున్నయాశకటాసుగునివిఱుగఁగొట్టెను. ౫౦.

మూ॥ అసురాఖ్యవిపద్యార్దనకరవదనస్యాతతాయితయా॥

శలభత్వమర్చిపోముజకరవదనస్యాతతాయితయా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ అసురాఖ్యవిపత్, యా, ఆర్దనకరవత్, అనసి, ఆతతా, ఆయి, తనూ,
 శలభత్వమ్, అర్చిషః, అమ్బుజకరవదనస్య, ఆతతాయితయా. ౫౦.

వ్యా॥ (అసురఇతి) యాఅసురాఖ్యావిపత్ - అసురాఖ్యోఽనరః-ఆర్ది
 నకరవత్ - వీడనకరీవ, అనస్యాతతా-శకటేవిస్తీర్ణా, తయా-విపదా, అమ్బు
 జకరవదనస్యాఽర్చిషః - పద్మసదృశపాణివస్త్రీస్యకృష్ణాఖ్యస్యాఽర్చిషః,
 ఆతతాయితయా-ఆతతాయిత్యేన, శలభత్వమ్, ఆయి-ప్రాప్తమ్. † శలభా
 ఖ్యాకీటజాతిః దీపార్చిషిపతితాయథా † వివశ్యతి సవంకృష్ణతేజసి పతితా
 అసురాఖ్యా విపన్నప్తేత్యర్థః. ‡ తద్వధకారణముచ్యతేఆతతాయితయా-

(౧) దివాది-ప-స-సే.

(౨) పా-౧-౩-౨౯-మా-వార్తికమ్.

(౩) పా-మా-౩-౧-౫౨.

(౪) పా-మా-౨-౪-౧౭.

§ (పా) స్థితత్వమ్.

§ (పా) నాశకారణం.

† శలభాఖ్యాః కీటాః ఇతి వివశ్యన్తి ఇతిచ
 బహువచనాద్రతా క్వచిద్విశ్యతే.

హస్తమాగతత్వమిహఽతతాయిత్యవభిప్రేతమ్. ఆయాతి-అయతే
(౧) † కర్తవ్యజ్ఞః.

౧౧

తా॥ శ్రీకృష్ణుని జంపియనగముచేయఁ దలఁచినచ్చి శకటమందావేశించిన పా
సాన్తుడైన యసురుఁడు, దీపమందుఁ బడినపులుగువలె, అతిసుందరదివ్యావయవము
గల శ్రీకృష్ణునిబొంది నశించెను.

౧౧.

మూ॥ హతమసురాంహస్తతోస్త్విపర్యాసిత మజ్గహరవతః |

వ్యాజ్ఞోత్పదాస్యశకటం పర్యాసితమజ్గహరవతః |

౧౨

ప.వి॥ హతమ్' అసురాంహః, తత్, స్వాసరి, ఆసితమ్, అజ్గహరవతః,
వ్యాజ్ఞోత్, పదా, ఆస్య, శకటమ్, పర్యాసితమ్, అజ్గహరవతః.

౧౨.

వ్యా॥ (హతమితి) అజ్గహరవతః-అజ్గవిక్షేపగుర్వతః, అస్య-కృ
ష్ణస్య, పదా-పర్యాసితం తచ్చశకటమ్, స్వాసరి-స్వస్వాసరిష్టాత్, ఆసిత
అసురాంహః-అసురాఖ్యైః పాపైః, హతమిత్యజ్ఞోత్-వ్యవక్తి స
అజ్గహరవతః - ఆగ్నేహిణి ఇతిమ్రయమాణాసురవ్యాహృతశబ్దాదిత్య
శకటమత్ర ప్రథమాన్తం కర్తృపదమ్; అసురాంహః కర్తృపదమ్॥ ౧౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని శ్రీపాదముచే దన్నబడినచై శకటమువీటిగిడునప్పుడు,
అచ్చట, అంగ, హా, అనెడుశబ్దము చేసెను. దానినివిని యచ్చటనున్నగోవులు- ఇందు
లోనొకయసురుఁడా వేశించియుండియిప్పుడు కృష్ణునిశ్రీపాదముచేదన్నబడినవాడై
చచ్చెనని యూహించిరి.

౧౨.

మూ॥ సురనరకులమవితు హరిరుదిత స్తన్యాయపదవీర్యాత్ |

ఇత్థంజఘానసంశ్రితరుదిత స్తన్యాయపదవీర్యాత్ |

౧౩

ప.వి॥ సురనరకులమ్, అవితుమ్, హరిః, ఉదితః, తత్, న్యాయపదవీ, యాత్,
ఇత్థమ్, జఘాన, సంశ్రితరుదితః, స్తన్యాయ, పదవీర్యాత్.

౧౩.

వ్యా॥ (సురేతి) న్యాయపదవీ-నీతిమార్గా, యాత్-గచ్ఛత్,
సురనరకులమవితుముదితోహరిః స్తన్యాయ-స్తన్యార్థమ్, సంశ్రితరుదితః-

ప్రాప్తహోదసః- పాదవిక్షేపం కుగ్వక్, పరవీర్యాత్ - పరస్య
వీర్యాత్, తదనురాంహః ఇత్థంజఘాన॥ ౫౩॥

తా॥ న్యాయమార్గానుసారులైన శేషమనుష్యులను రక్షించుటకై యవసరిం
చిన యీపురుషోత్తముండు, స్వస్థునినముకొఱచె యేడ్చుచు విదరుచున్న తనశ్రీసా
దముచే నీశకటాసురునివీధంబునఁజంపెను, ౫౩.

మూ॥ గోపాః ప్రేక్ష్యోహోఽస్తమ్ విచికిత్సన్తేనగోః మానమితమ్॥ ౫౪॥
కృష్ణంస్త భీనుచరితం విచికిత్సన్తేనగోఃమానమితమ్॥ ౫౪॥

ప-వి॥ గోపాః, ప్రేక్ష్య, అనః, అస్తమ్, విచికిత్సన్, తే, నగోఃమానమ్,
ఇతమ్, కృష్ణమ్, స్త, భీనుచరితమ్, విచికిత్సన్తే, న, గోపమానమ్, ఇతమ్. ౫౪.

వా॥ (గోపాభిః)నగోఃమానమితమ్-పర్వతసాగృహ్యప్రాప్తమ్,
తదనః, అస్తమ్-క్షీప్తమ్, విచికిత్సన్-విచిత్సన్-పింపిం, ప్రేక్ష్య, తేనగోః,
భీనుచరితం కృష్ణమ్, నగోఃమానమితమ్-గోపానామ్ మానమితమ్,
అపరిచ్ఛిన్నమ్, కోఽయమితి విచికిత్సన్తే స్త-సంశయితవస్త, ఇత్యర్థః॥

తా॥ బ్రదుకుటకుపాయములేక చచ్చి పర్వతములేఁ బడియున్న శకటాసురుని
గోపురుషుఁడని, వీనినింపిన యీశ్రీకృష్ణుండు మనవలెసాధారణమైనగోపురుషుఁడఁడు.
వీఁడెవఁడైయుండవచ్చునని సంశయించిరి. ౫౪.

మూ॥ ఆగామ్యథాస్యమాత్రా మజ్జలయాదేవతా వదధికాన్త్యా॥ ౫౫॥
మూర్ఛాసీదేవతస్యా మజ్జలయాదేవతావదధికాన్త్యా॥ ౫౫॥

ప-వి॥ ఆగామి, అథ, అస్య, మాత్రా, మజ్జలయా, శేవతావత్, అధికాన్త్యా,
మూర్ఛా, ఆసీత్, ఏవ, తస్యామ్, అజ్జలయాత్, ఏవ, తావత్, అధికాన్త్యా. ౫౫.

వా॥ (ఆగామితి)అథ, అస్య-కృష్ణస్య, మాత్రా-యశోదయా, మజ్జ
లయా-శల్యాన్త్యా, దేవతావత్-దేవతాభిస్తుల్యమ్, అధికాన్త్యా-అధి సౌ
ందర్యయా, ఆగామిః, † శకటభక్తకోలాహలమ్ ప్రుత్తవత్పృత్రతాఽఽగామి.
భావేబుజ్. తస్యాంచ, తమశనిసాతోపమముత్పాతం పశ్యన్త్యామ్, అజ్జ
లయాదపి-మరణాదపి, అధికా-అధికరూపా, అన్త్యా-సర్వమోహేభ్యఃపర
త్వం ప్రాప్తేవ, మూర్ఛా-మోహః, ఆసీత్. తావతి-తద్వర్తన నను

కాలమేవేత్యర్థః. ఏవశబ్దో నియోగవిషయః; నిశ్చయేనాఽఽసీదిత్యర్థః॥

తా॥ దేవతాస్త్రీవలెనతిసుందరియైనయశోద శకటాసురభంజనకోలాహలమును విని యచ్చటవచ్చిచూచి మరణమునకం బైనధికమోహజనకంబైనమూర్ఛనొందెను. ౫౧.

మూ॥ వీత్యోస్య విలసితంధీశ్చ తాజ్ఞనాశాస్తమానసతామ్॥

నతునాగాచ్చజ్జీతభయశతాజ్ఞనాశాస్తమానసతామ్॥ ౫౨॥

ప-వి॥ వీత్య, అస్య, విలసితమ్, ధీః, శతాజ్ఞనాశాస్తమ్, ఆన, సతామ్, న, తు - నా, అగాత్, శస్మి-తభయశతా, అజ్ఞనా, శాస్తమానసతామ్. ౫౨.

వ్యా॥ (వీత్యైతి.) అస్య-కృష్ణస్య, విలసితమ్-క్రీడితమ్, (శతాజ్ఞనాశాస్తమ్)శతాజ్ఞస్య-శనీత్యస్య, వివాహవ్యస్తమ్, వీత్యనతాంధీః-సజ్జనానాంధీః, ఆన-ఉద్భవితనతీ. ఆనతి(౧) “అనప్రాణనే” లిట్, సా అజ్ఞనాయశోదాతు, శజ్జీతభయ శతా - పూతనా వృత్తాంతశకటవృత్తాంతయో రనుభవాదీదృశభయశతం శజ్జమానా, శాస్తమానసతామ్-భయరహితచిత్తతామ్, నాఽగాత్-నాతవతీ॥ ౫౩॥

తా॥ సత్పురుషులు, క్రీకృష్ణుడుచేసిన పూతనాసుర శకటాసురవధములను జూచి ఇంకకంసాదిగుప్తులచేత మనశ్శయింప బాధరానేరదని ధైర్యమునొందిరి. యశోద, ఇంకను ఎన్నియాపత్తులు వచ్చునోయని భయపడుచుండెను. ౫౪.

మూ॥ హతమనఃఉదీక్ష్యధామాదాయతనయనామనోరథాద్ధీనమ్॥

ప్రణిపత్యహరిః సాస్తాదాయతనయనామనోరథాద్ధీనమ్॥ ౫౫॥

ప-వి॥ హతమ్, అనః, ఉదీక్ష్య, ధామ, ఆదాయ, తనయనామ, నో, రథాత్, హీనమ్, ప్రణిపత్య, హరిమ్, సా, అస్తాత్, ఆయితనయనా, మనోరథాత్, హీ, భవమ్. ౫౫.

వ్యా॥(హతమితి)నోభితినిశ్చే.సా-యశోద, రథాన్నోహీనమ్ - రథాదన్యూనమ్, రథసదృశమ్, తదనః, హతముదీక్ష్య, తతస్తనయనామ-పుత్రనామధేయమ్-ధామ-తేజః, ఆదాయ, తదభ్యుదయ విషయాత్ మనోరథాత్, కారణాత్, ఇనమ్-స్వామినమ్, హరిమ్-భగవత్తమ్,

ప్రణీపత్య, అస్తాత్ - స్తుతవతీ. కీద్యతీ - ఆయతనయనా- విశాలనేత్రా.
హిశబ్దపాదపూరణే. అస్తాదితిలజ్. (౧) “ఉతోవృద్ధి లుకిహలి” ఇతి
వృద్ధిః॥ ౫౭॥

తా॥ ఆయతోదాదేవి రథమువలె గొప్పదైవిజిగిపడియున్న శకటాసురుని జూచి
తనకొమారుని యివతలికిఁ దీసికొనివచ్చి, అతని కేమముకొల్పి జగత్స్వామియైన
శ్రీయఃపతిని స్తుతించెను. ౫౭.

మూ॥ దేవజనేనన్యగతౌయచ్చకటాక్షంసమర్యాదే॥
బిభిమశ్శిశునాధ్వస్తం యచ్చకటాక్షం సమర్యాదే॥ ౫౮॥

ప-వి॥ దేవ, జనే, అనన్యగతౌ, యచ్చ, కటాక్షమ్, సమర్యాదే, బిభిమః,
శిశునా, ధ్వస్తమ్, యత్, శకటాక్షమ్, సమర్యాదే. ౫౮.

వ్యా॥ (దేవేతి) హే దేవ! అనన్యగతౌ-న్యగతౌఁ అహీనే, అస్తిజ
నే, కటాక్షం యచ్చ. సమర్యాద ఇత్యనన్యగతిత్వేహేతుః. మర్యాదాస
హితే, ఏకాస్త్య లక్షణయా మర్యాదయాయోగాత్, దేవతానరాశ్ర
యణవిముఖే, అతపవానన్యగతౌ అస్తిజనభ్యోర్ఘ్న. అనేనశిశునా, సమ
ర్యాదే - సనుపే, శకటాక్షమ్-శకటస్యాక్షమ్, ధ్వస్తమిత్యత్, తతో
బిభిమః. ఏవంభీతేఽస్మిన్ జనేకటాక్షం యచ్చ. ఈర్ష్యాద్వినిపాతాత్తా
యస్వేత్యర్థః. బిభిమశ్శిశు (౨) “భియోన్యతరస్యామ్” ఇత్యమ్॥ ౫౮॥

తా॥ ఓ! స్వామీ! ఈశువు దగ్గఱనున్న బండ్లిపన్ని విజృంభింపదానిని
జూచి భయపడుచున్నాము. సమస్తదేవతలనువదలి నిన్నే రక్షించి గానల్లన నన్ను
గటాక్షింపుమా. ౫౮.

మూ॥ రక్షోభయకరసుకృతాశ్చలిమానితధీరతాధార॥
రక్షోభయకరసుకృతాశ్చలిమానితధీరతాధార॥ ౫౯॥

ప-వి॥ రక్షోభయకర, సుకృతామ్, జలిమానితధీరత, ఆధార, రక్ష, ఉభయకర
శాశ్చలిమానిత, ధీరతాధార. ౫౯.

వ్యా॥ (రక్షణి)రక్షోభయకర-రక్షసాంభయకర, సుకృతామ్-
పుణ్యౌతామ్,(జలిమానితధీరత)జలిమ్నా-జడత్వేన, అనితాయామ్-అ
ప్రాప్తాయామ్, బుద్ధౌ, రత, గమకత్వాత్సమాసః. ఆధార-సమస్తజగదా
ధారభూత, రక్ష-రక్షణంకురు(ఉభయకరసుకృతాజ్ఞలిమానిత)ఉభాభ్యాం
కరాభ్యాంసుకృతేనమదీయేనాఽజ్ఞలిమానిత-పూజిత, ధీరతాధార-
బుద్ధిమతామాధార, ధీరతామాధారయతీతిధీరతాధార॥ ౫౯॥

తా॥ అసురాస్తమరా! మహాశూలయొక్కతీవ్రబుద్ధిచే ధ్యానింపబడుచున్న
నారా! జగత్కరణరా! సజ్జవరక్షమరా! కంఠచేతులతోను నిన్ను నమస్కరిం
చుచున్నాను, నన్నురక్షింపుమాయని యశోవ్రసార్థివెను. ౫౯.

ఇతి యమకరత్నాకరే సన్యాఖ్యానే

చతుర్థాశ్వాసః

ప్రసన్నచిమ్నామిత్రేభ్యోనమః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

పంచమాశ్వాసః.

మూ॥ కృష్ణస్తనస్థయదశాబహుమత్యైశ్యామలఞ్చక్రే॥
తద్భక్తిశ్చభువిజనం బహుమత్యైశ్యామలఞ్చక్రే॥ ౧॥

ప-వి॥ కృష్ణః, స్తనస్థయదశాబహుమత్యై, బ్యామ్, అలఞ్చక్రే, తద్భక్తిః, చ,
భువి, జనమ్, బహుమ్, అత్యైశ్యా, అమలమ్, చక్రే. ౧.

వ్యా॥ (కృష్ణఞ్చి) స్తనస్థయదశాబహుమత్యై- స్తనస్థయోవధౌ
బహుమానేన, తదాశ్రయణేనేత్యర్థః. బ్యామ్ - భూమిమ్, అలఞ్చక్రే.
భువి-భూమా, బహుమ్-అనేకమ్, జనమ్, అత్యైశ్యా - త్యక్తుమశక్త్యా,
తద్భక్తిః, అమలమ్-అపాపమ్, చక్రే. స్తనస్థయశబ్దః (౧) "వాసికాస్తన
యోద్ధాధేటోఽఞ్చిభిశ్చన్తో వ్యత్యాగితః" ౧॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు బాల్యావస్థనంగీకరించి భూలోకమునకలక్ష్మీని భూసుండై
విలసిల్లెను, అతనియందప్పడనేమలు భక్తిచేసి పరిపూరులయిరి. ౧.

మూ॥ సహసేనగిరంవామాక్షీరాహారాదశాతేన॥

తత్ప్రీత్యైఖలుభేజే క్షీరాహారాదశాతేన॥ ౨॥

ప-వి॥ సః హసేన, గిరమ్, వామాక్షీః, ఆహ, ఆరాత్, ఆశాతేన, తత్ప్రీత్యై,
ఖలు, భేజే, క్షీరాహారా, దశా, తేన. ౨.

వ్యా॥ (సఞ్చి)సః-కృష్ణః, ఆరాత్ -సమీపే, వర్తమానాః, వామాక్షీః-
హస్తస్త్రియః, అశాతేన-అకృతేన, హసేన-హసితేన, గిరమాహస్త.
ద్రీయమభిముఖమాసితమనేనప్రత్యుక్తాంగిరమమంస తతా ఇత్యర్థః. బ్రహ్మ

తేద్యిక-కర్తకత్వాత్-ర్తవ్యయోగః. తేనకృష్ణేన, ఊరాహారా-ఊర
మేవాఽఽహరత్యేన-అశనీయత్యేన, ఆశ్రయస్తీ, దశా - బాల్యావస్థా,
(తత్ప్రీ)త్యై) తాసామ్-భక్తిమతీనామ్, ప్రీత్యైఖిలుభేజే. అతవతతాః
ప్రీతాః నానావిధం తదుపలాలనంకృతవత్య ఇత్యర్థః. హసేనేతి(౧)“స్వ
నహసోర్వా” ఇత్యమ్ ॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు గోపికలయొక్క సంతోషముకొఱకై స్తవ్యపానముఁ జేయుటకుఁబగిన బాల్యవస్థను భజించెను. ఆస్వడితినీయందాగోపికలు ప్రీతికలవారై యుపలాసముఁజేయఁగా దానికిఁబలులు శరముగా గొప్పహాస్యముచేసెను. ౨.

మూ॥ అబ్బనివ్యాసమేతిం సదాన్యగన్యచ్చవి పపదమ్ ।

కుర్వన్ తదజ్ఞులిమథాత్సదాస్యగన్వచ్ఛవిప్రపదమ్॥ 3॥

ప-వి॥ అబ్బమ్, ఇవ, అబ్బసమేతిమ్, సదాస్యగస్యచ్చవి, ప్రపదమ్, కుర్వన్, తదబ్బులిమ్, అఘాత్, సః, దాస్యగస్యచ్చ విప్రపదమ్. 3.

వ్యా॥ (అజ్ఞమితి) సశిశుః, ప్రపదమ్ - పాదాగమ్, (సదాస్యగ
స్వచ్ఛవి కుర్వన్) సచ్ఛబ్దః పు-జావాచీ. శ్రీ పూజితే-ఆస్యే, గతా,
స్వా-ఆత్మీయా, ఛవిః-దీప్తిః, యస్య తత్తతోక్తమ్. తత్రదృష్టాంతః-
† (అజ్ఞమివాఽజ్ఞసమేతమితి) ఏవంకుర్వన్, కరాభ్యాంగృహీత్వా
తదజ్ఞులిమ్-పాదాజ్ఞులిమ్, అధాత్ - వీతవాత్. ప్రపదమేవవిశేష్యతే.
(దాస్యగస్వచ్ఛవిప్రపదమ్)దాస్యగానామ్-దాస్యంప్రాప్తానామ్,స్వచ్ఛా
నాం విప్రాణాం ప్రాప్త్యభూతమ్. అధాదితి (—) ధేటౌపాన” అజ్ఞ.
(3) “విభాషాఘ్నాధేటౌ శాచ్ఛాసః” ఇతి సిహోలుక్॥ 3॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడూ, హేయగుణరహితులైన భక్తాగ్రణ్యులకుఁ బరమప్రాప్త్య
మైన తన పదారవిందమును కరారవిందముచే నెత్తి తనమందరముఖారవిందమందుంచు
కొని యుండువమును బానముఁ జేసెను.

(౧) పా-నూ-3-3-౬౨. స్థ “గతి” ఇతి ప్రతీకోపాదానం క్వచిద్భక్తతే.

† అబ్దుస్ సేతి ఏవంకుర్వన్-ఇతి క్వచిత్.

(అ) భృ-ప-న-అ.

(3) పా-నూ-క-ర-కం.

మూ॥ ఆసురయోనిర్యాత్రప్రజాతదస్తస్సదాశార్వః |
కాలేనకేనచిదభూత్ప్రజాతదస్తస్సదాశార్వః॥ ౪॥

ప-వి॥ ఆసురయోనిః, యా, అత్ర, ప్రజా, తదస్తః, సః, దాశార్వః, కాలేన, కేన, చిత్. అభూత్, ప్రజాతదస్తః, సదాశార్వః. ౪.

వ్యా॥ (ఆసురఇతి) అత్ర-లోకే, ఆసురయోనిర్యా ప్రజా-సన్తా
ర్గవిరోధినీ, తదస్తః-తస్యః అస్తభూతః, నాశయితా, సదాశార్వః,
సతామ్-సన్తార్గవ ద్విసామ్, ఆశాయాః, † అన్యః - ప్రాసంగీయః, సవనం
భూతోదాశార్వః-హరిః, కేనచిత్కాలేన ప్రజాతదస్తోభూత్ ॥ ౪॥

తా॥ సత్పురుషుల కత్యావరముచేరి గొంపించుకొనవారై, ఆసురయోని నుండిన
యాశ్రీకృష్ణునికిఁ గొంతకాలమునకు సంతములునియించెను. ౪.

మూ॥ తమసఃపరమేణత్వభిజాతమహేనానస్తజాతేన |

పూర్వేషాంపూర్వేణచ జాతమహోదస్తజాతేన॥ ౫॥

ప-వి॥ తమసః, పరమేణ, తు, అభిజాతమహోదస్తజాతేన, పూర్వేషామ్,
పూర్వేణ, చ, జాతమ్, అహో, దస్తజాతేన. ౫.

వ్యా॥ (తమసఇతి) తమసఃపరమేణ-ప్రకృత్యాత్మకతమోతీతేన,
త్రిగుణాతీతేన, పరమేశ్వరేశ్వర్యః. (అభిజాతమహోదస్తజాతేన) అభి
జాతాని - ఉత్కృష్టతమాని, మహాని, ఉదస్తజాతాని - సృతాని
సమూహాః, జగత్ప్రప్యద్యాత్మకాః, యస్యసతితోక్తః. ఏవంభూతేన,
పూర్వేషామపి బ్రహ్మాదీనాం పూర్వేణ, దస్తజాతేన - జాతవస్తేన,
జాతమ్. సజ్జాతదస్తోభూదిత్యర్థః. అహోఇత్యాశ్చక్రే. యశ్చదృశ
మహాపదానవిశిష్టః పురాణపురుషః, సకలేదాసంజాతదస్త ఇతి కవే
ర్వీర్యయోనోచ్యతే. దస్తజాతేనేతి అహితాగ్నాదిత్వాద్దస్తజాతస్య వైక
ల్పికః పూర్వనిపాతః॥ ౫॥

తా॥ ప్రకృతిసంబంధ కృష్యుడై పరాత్పరుడై, జగత్ప్రప్యద్యత్కృత్యచర్య
రంబులైన గొప్పదివ్యచేష్టికములు గలవారై, పురాతనులైన బ్రహ్మగులకున నాదియైన
సాక్షాత్పురుషుని కిప్పుడు దంతము లుదయించుచు యత్యాశ్చర్యకర్మమై యున్నది. ౫.

† అహోదస్త-ఇతి క్వచిత్పాతః.

మూ॥ ముఖముదితద్విజరాజద్విజరాజగతీహమానేన ।

వహతామోదస్త చిరాద్విజరాజగతీహమానేన॥ ౬॥

ప-వి॥ ముఖమ్, ఉదితద్విజరాజ ద్విజరాజగతి, ఇహ, మానేన, వహతా, అమోదస్త, చిరాత్, విజరాజ, జగతి, ఈహమానేన. ౬.

వ్యా॥ (ముఖమితి)(ఉదితద్విజరాజద్విజరాజగతి)రాజన్-విరాజమానః, ద్విజరాజః-చంద్రః, రాజద్విజరాజః, తస్యగతిః-రీతిః, ఉదితద్విజతయా రాజతోద్విజరాజస్యేవగతిఃస్యతత్ ఉదితద్విజరాజద్విజరాజగతి, మానేన-ఉపమానేన, చంద్రసదృశమిత్యర్థః. ఏవంరూపం ముఖం వహతా, ఇహ-జగతి, ఈహమానేన - బాలక్రీడాది భిశ్చేష్టమానేన, హరిణాహేతునా, విజరాజ-నిర్భరాః, దేవాః, చిరాత్ - చిరకాలమ్, అమోదస్త* ౬॥

తా॥ నక్షత్రములవంటి చంద్రపద్మములతో విలసిల్లుచున్న రాకాచంద్రసదృశమైన దివ్యముఖముగలవాడై, కమనీయమైన బాల్యలీల గలవాడైన క్రిష్ణస్థుని సేవించి దేవతలు మిక్కిలి యానందించిరి. ౬.

మూ॥ జగతాంచయంక్షయేయోదధదాశామాయతాంసమాయాతః ।

మాతృస్తస్యమిహేషో దధదాశామాయతాంసమాయాతః॥ ౭॥

ప-వి॥ జగతామ్, చయమ్, క్షయే, యః, దధత్, ఆశ, ఆమా, యతామ్, సః, మాయాతః, మాతృః, స్తస్యమ్, ఇహ, ఏషః, అదధత్, ఆశామ్, ఆయతామ్, సమాయాతః.

వ్యా॥ (జగతామితి) † యఃసభగవాన్, క్షయే - ‡ బ్రహ్మప్రళయకాలే, అమా-సహ, యతామ్, ప్రాప్తానామ్, జగతామ్, చయమ్. సమూహమ్, ఆశ-అశితవాః; తానిజగన్విస్వోదరే నిహితవానిత్యర్థః. కిమర్థమ్-తత్రతాఽహ. (మాయాతఇతి) అనంభావితాద్భుత విచిత్రకార్యఃరీతక్రి-మాయేత్యుచ్యతే. తాదృశ్యాశక్త్యా, శిశురూపస్యతస్యా

ఉత్తరాధ్యాయ చిరాత్ విజరా ఇత్యుత్తరయమకానుసారేణ జత్వమ్ - అవచిత, [పా-నూ-౧-౪-౪౭.] ఇతిద్విత్యమ్. † “యః స-భగవాన్” ఇత్యుత్తర “స” ఇతిపూర్వాధ్యక్షః ఉద్భుతః-పునస్సచ, “స ఏషః” ఇతిఉత్తరాధ్యాయాని సేచ్ఛపరామర్శనీయమ్. ‡ (పా) ప్రళయకాలే.

దరేజగన్తి శ్రీధారయతుమిత్యర్థః-(౧) “అక్షణహేత్వోక్తిరూయాః”
 ఇతిశత్రుప్రత్యయః. ఆయతామ్-మహాహీమ్, ఆశామ్-ఇచ్ఛామ్, సమా
 యాతః-సంప్రాప్తః-ఇహ-లోకే,నూతు స్తస్యమ్, అదధత్-వీతనాన్.
 ధేటోలుజ్.-(౨) విభాషాధేటోశ్చోష్ఠ్యః” ఇతిచక్ష.ఆశేతి (౩) “అశభోజ
 నే” లిట్. యతామితి (౪) ఇతిశత్రుప్రత్యయః - (౫) “ఇహోయన్”
 ఇతి యణాదేశః, షష్ఠీ బహువచనమ్॥ ౭॥

తా॥ ప్రళయకాలమందు సకలజగత్తులను ఏకకాలమనే క్షణించి తనమానక
 మునుంచి రక్షించినవాడైనచో, అశ్రీకృష్ణుడే యీలాోకమందివ్వడు యోగి
 యైన తనమాతయొక్క స్తనమునత్యాగముతో నాదగించెను. ౭,

మూ॥ స్తనధానేనమధృతికరమస్య సనతో నపాస్యమానతయా॥

అనుకుర్వన్ గాన్సశిశుమ్ స్తన సనతో నపాస్యమానతయా ॥

ప-వి॥ స్తనధానే, సమధృతి, కరమ్, అస్మిన్తతః. స, పాస్యమానతయా,
 అనుకుర్వన్, గాః, సః, శిశుమ్స్యః, స్తనతః, అనపాస్యమానతయా.

వ్యా॥ (స్తనధానఇతి) స్తనధానే-పానకాలే. అస్య సనతో-వీయ
 మానాత్ స్తనాదన్యచ్ఛాత్ సనాత్, కరమ్-స్వపాస్యమ్, సమధృత-
 నసంహృతవాన్, స్తనాస్తరంకరేణగృహీత్వాసముమోచేత్సృజన్ముచ్యో,
 పాస్యమానతయా-తస్యేతరస్య స్తనస్యక్షణాత్ సనో పాస్యమానత్వాత్,
 తదాదరాదిత్యర్థః. సపవవిశేష్యతే, సశశిశుమ్స్యః - శశిమాతృకం
 మస్యమానః, స్తనపానకాలే, స్తనతః - శబ్దంకుర్వాణాన్, గాః-వృష
 భాన్, అనుకుర్వన్ - మధ్యేమధ్యే స్తనపానం విచ్ఛిన్నాపి వ్యతౌం
 వృషభాణాంధ్వని మనుకుర్వన్నిత్యర్థః. అనపాస్యమానతయేతి - అపా
 స్యమానాదన్యః, అనపాస్యమానః-అత్యజ్ఞ, తస్యభావః అనపాస్యమా

శ్రీధారయతుం అశితవానిత్యర్థః-ఇతి క్వచిత్-అత్ర-గ్రన్థపాతః “దధత్” ఇతి
 మూలగ్రంథం పదం నోద్భృతమ్ - సవ్యాఖ్యాతమ్ - “ధారయతుం” ఇతిస్థానే. “దధత్
 ధారయన్” ఇత్యర్థః” ఇతివాక్యంస్థాత్. (౧) పా-నూ-౩-౨-౧౨౬.
 (౨) పా-నూ-౩-౧-౪౯. (౩) క్రాని-౫౧-పర-౬-సే.
 (౪) అతా-౩౫-ప-౪. (౫) పా-నూ-౬-౪-౨౧.

నతా, తయోపలక్షితః, స్తనమత్యజన్మే వేత్త్యర్థః - అవపూర్వాదస్య తే.

(౧) “ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వావచనమ్” ఇత్యాత్తనేపదమ్. పాస్య మానతయేతి (౨) “సాపాసే” కర్తణిలుట్. శిశుమాత్తానంమన్యత ఇతి విగ్రహాః (౩) “అత్తమానేఖశ్చ” ఇతిఖశ్. దివాదిత్వాచ్ఛ్యన్. (౪) “అరుర్ద్విపదజ స్తస్యముమ్” ఇతిశిశుశబ్దస్యముమ్॥ ౮॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, ఒక స్తనమును బాసముఁజేయునప్పుడు, ఇంకమీఁదపాసముఁ జేయఁబొయ్యెడి మఱియొక స్తనమును దనకా స్తముచేపదలగుండ పట్టుకొనెను. నడుమ నడుమ ఆపులముచుచుండ దానిని వినియామాదిరిగా నా శబ్దముల ననుకరించుచు స్తన పాసముఁజేయుచుండెను.

మూ॥ సపిబక్ స్తనమపరం కిలసుక రేణ సదజ్ఙులీయమానేన ।

ఆస్థాలయదమ్బుజసమసుక రేణ సదజ్ఙులీయమానేన॥ ౯॥

ప-వి॥ సః, పిబక్, స్తనమ్, అపరమ్, కిల, సుకరేణ, సదజ్ఙులీయమానేన, ఆస్థాలయత్, అమ్బుజసమసుక రేణ, సదజ్ఙులీయమానేన.

వ్యా॥ (సపిబన్నితి) సః, స్తనంపిబక్, పీయమానాదపరం స్తనమ్ సుకరేణ - శోభనకరేణ, హస్తేన, (సదజ్ఙులీయమానేన) సతీభిః - పూజితాభిః, అజ్ఙులీభిః, ఈయమానేన-ప్రాప్యమాణేన, అమ్బుజసమసుకరేణ-పద్మసృశశుభతేజసా, సదజ్ఙులీయమానేన - విద్యమానాజ్ఙులీయకమానేన, స్వసంబద్ధినాఽజ్ఙులీయకంపూజయతా, ఆస్థాలయత్. - ముహుర్ముహురాజఘాతేత్వర్థః, ఆస్థాలయదిశి (గీ) “స్థులచలనే” లిజ్. (ఓ) “స్థురతి స్థులతోర్ధ్వభి” ఇతిఘోషాత్. (౨) “అత్తిరోతి” ఇతినిచ్ లిజ్. ॥౯॥

తా॥ ఆశ్రీకృష్ణుడు స్తన్యపాసముఁజేయునప్పుడు, కమలమువలెనతిసుందరమై, సుందరములైన వేర్వేగులనై, తినమంచుండు బుడకయుండు కమలకు శోభితుగలఁగఁజేయుచున్నదైన శ్రీహస్తముచే మఱియొక స్తనమును దట్టుచుండెను.

మూ॥ మాన్దేవయయా ఘృష్టా స్వజానుసీత్యజ్యమానేన ।

ప్రాపిసుఖేన యశోదాస్వజానుసీత్యజ్యమానేన॥ ౧౦॥

(౧) పా-మా-౧-౩-౨౯-వా.	(౨) భా-పర-స-అ.
(౩) పా-మా-౩-౨-౨౩.	(౪) పా-మా-౬-౩-౨౨.
(౫) తుదా-౧౨౯-ప-౨-సే.	(౬) పా-మా-౬-౧-౪౩.
(౭) పా-మా-౩-౧-౨౫-వా.	

ప-వి॥ ఊర్ధ్వేన, యయా, ఘృష్ట్యా, స్వజానునీ, త్యజ్యమానేన, ప్రాపి, సుఖేన, యశోదా, స్వజానునీత్యజ్యమానేన. ౧౦.

వ్యా॥ (మాధ్వేనేతి) క్రమాత్త్యజ్యమానేన మాధ్వేనవిశిష్టః, స్వజానునీ ఘృష్ట్యాయయా; ఈదృశీమవస్థాం ప్రాప్త్యత్యర్థః యశోదాచ తదా సుఖేన ప్రాపి. కీదృశేన-(స్వజానునీత్యజ్యమానేన) స్వజన్య-పుత్రస్య, అనునీతిభిః-ప్రియవచనైః, తత్తచ్ఛ్రేష్ఠాదృశానసముష్ఠైః అజ్యమానేన-పూజ్యమానేన॥ ౧౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆయవస్థను మెల్ల మెల్లఁగవదలి కొంతకాలమునకుఁ దనమా కాశ్యనీడుకొని వెళ్ళివారంభించెను. యశోదాదేవి తనసుతుని ముగ్ధుమాలచేతను నీలలచేతను నత్యానందము నొందెను. ౧౦.

మూ॥ దధదనుపదమాఘ్రూతౌ సహనూపుర ఘోషవనితాభిః॥

చిక్రీడచహంసీభిః సహనూపుర ఘోషవనితాభిః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ దధత్, అనుపదమ్, ఆఘ్రూతౌ, సహ, హనూ, పురఘోషవనితాభిః, చిక్రీడ, చ, హంసీభిః, సహ. నూపురఘోషవనితాభిః. ౧౧.

వ్యా॥ (దధదితి) నః-శిశుః, పురఘోషవనితాభిః-పురస్త్రీభిః గోపస్త్రీభిశ్చ, ఆత్మానండపలాలయస్త్రీభిః, అనుపదమ్-పదేపదే, ఆఘ్రూతౌహనూదధత్, చలతఃస్వస్య నూపుర ఘోషవనితాభిః-నూపుర ఘోషేణ వనితాభిః-సంభక్తాభిః, (౧) “వనసంభక్తా” నిర్దేశకః; అగ్రీకృతాభిరిత్యర్థః; హంసీభిస్తనూ చిక్రీడచ॥ ౧౧॥

తా॥ గోకులమందున్న గోపికలను, ఆనగరమందున్న తక్కినస్త్రీలను శ్రీకృష్ణుని కిహాలమందు ముగ్ధుఁడైకొనిరి. ఆ శ్రీకృష్ణుఁడప్పుడు, తన శ్రీహృదిమందున్న నూపురమువలె తబ్దించుచు నచ్చట సంచరించుచున్న హంసపక్షులతోఁగూడ నాడుకొనెను. ౧౧.

మూ॥ స్వగతిం స్తచ్ఛాయా తనుజానుకరోతీతరోధోయన్॥

శిశురిత్యమన్యతార్పితజానుకరోతీత రోధోయన్॥ ౧౨॥

(౧) కోశత్రయేష్యుద్ధం వాక్యమిదమ్. నూపురస్త్రీవఘోషాయానాంతాః అతః సుందరతాః కృష్ణేన సమ్యక్స్పృతాః - తాభిః - ఏవంచేదతుదం నసూత్.

(౨) భాగ-పద-పక-నీట్.

ప-వి॥ స్వగతిమ్, స్త, ఛాయా, తనుజా, అనుకరోతి, ఇతరః, అథో, యన్, ఇతః, ఇతి, ఆనుస్వత, అర్పితజనుకరః, అతీతరోధః, యన్. ౧౨.

వ్యా॥ (స్వగతిమితి) తస్యతనుజాఛాయా స్వగతిమనుకరోతి స్త- తాతథానుకుర్వాణాం ఛాయాంసకృష్టః, ఇతరశ్శిశుః, అథో-అథస్తాత్, యన్-గచ్ఛన్, ఇత్యమన్యత్, క స్త్రికాతా లేపవమమన్యత-అపితజనుకరః- భూమానమపితజనుమా స్తః, అతీతరోధః-క్రీడానశాదతిక్రాంతరోధః, రోధుమశక్యః, యన్-గచ్ఛన్, ఏవమమన్యత. యదాక్రీడార్థంజానుభ్యాం క రాభ్యాం చగచ్ఛతి, తదాస్వగతిమనుకుర్వాణాం ఛాయామ్, అన్యశ్శిశురథోగచ్ఛన్నిత్య మన్యతేత్యన్తి. ౧౩॥

తా॥ క్రిక్కుళ్లుడు, తనయొక్క రెండుహస్తాశ్శిశు రెండు క్రీడాస్త్రములను భూమిలోనుంచి విశృంఖలముగ విహరించుచున్నప్పుడు, తన ననుసరించియున్న తన నీడనుజూచి, దానిని, తనతో నాడుకొనుచున్న మఃకియొకతానినిగాఁ దలంచెను.

మూ॥ స్నేహాదజాతవిరహేచ్ఛాయామిత్రాయమాణతయా।
ఇతినుయతీప్రీతిమధాచ్ఛాయా మిత్రాయమాణతయా॥ ౧౩॥

ప-వి॥ స్నేహత్, అజాతవిరహేచ్ఛా, యామి, త్రాయమాణతయా, ఇతి, ను, యతీ, ప్రీతిమ్, అథాత్, ఛాయా, మిత్రాయమాణతయా. ౧౩.

వ్యా॥ (స్నేహాదితి) స్నేహాత్ తదీయా శాయా, మిత్రాయ మాణతయా-మిత్రనదాచరణాత్, తస్యప్రీతిమధాత్ - అకరోత్, కుతో మిత్రాయమాణతా- స్నేహాత్కారణాత్, అజాతవిరహేచ్ఛా-అసంజ్ఞాత విరహావాఞ్ఞా, అహమ్, కృష్టం త్రాయమాణతయా-తదక్షణ తత్వేన, యామి-గచ్ఛామి, ఇతిను-ఈదృశ్యాబుద్ధేన, యతీ-గచ్ఛన్తిత్యర్థః గమనే గమనం నివృత్తౌ నివృత్తిం స్థితౌస్థితిం చ కుర్వాణతయా రక్షణార్థమివ గచ్ఛన్తీ మిత్రనదాచరణిస్తేత్యర్థః. నుశబ్దఇవార్థే॥ ౧౩॥

తా॥ తనస్నేహితుఁడు తనయందుఁ బ్రీతిచే దనమరక్షించుటకై యెల్లప్పుడు నెడబాయకుండునటున్న తననీడనుజూచి క్రిక్కుళ్లుడా నందభరితుఁడాయెను. ౧౩.

మూ॥ యాఛాయాకిలభద్రజ్ఞరాస్యచేష్టాభిరామాహి॥

సాత్వభిభాషణపూర్వజ్ఞరాస్యచేష్టాభిరామాహి॥ ౧౮॥

ప-వి॥ యా, ఛాయా, కిల, భద్రజ్ఞరా, అస్య, చేష్టా, అభిరామా, హి, సా, తు, అభిభాషణపూర్వమ్, కరాస్యచేష్టాభిః, ఆమాహి, ౧౪.

వ్యా॥ (యేతి) యా ఛాయాకిల, అస్య-కృష్ణస్య, ఇష్టా, తద్వదభిరామా, భద్రజ్ఞరా-ప్రీతికరీచ ; సా, తేనకృష్ణేన ఇతరవయస్యశిశువ దభిభాషణపూర్వమ్, కరాస్యచేష్టాభిః - హస్తచేష్టాభిర్ముచేష్టాభిశ్చ, ఆమాహి - పూజతాః సశస్తశక్తానేన యాచేష్టాస్తాభిశ్చాయాం సంభావితవానిత్యర్థః. భద్రజ్ఞరేతి (౧) “క్షేమప్రియమద్రేణచ” ఇతిఖచ్. (౨) “అరుద్వికాషవజ్జన్యముచ్” ఇతిపూర్వపదస్యముమాగమః. ఆమాహీతి (౩) “మహాపూజాయామ్” అజ్ఞపూర్వకర్తృణిల్లచ్॥ ౧౪॥

తా॥ తనకత్తివ్వాహోదజనకమి, తనవలె నలిసుందరమై విలసిల్లుచున్న తనపిఠమజ్జించి కృష్ణుడు, తనన్నేహితుడైన బాలునివలె నానీచు, కాలింపుకొనుట, స్పృశించుట, ముద్దు పెట్టుకొనుట చూటూడుట మొదలగు వ్యాపారములచేత గొనియాడెను. ౧౪.

మూ॥ భయమకృతాస్యరవివశా దధికామానేనసాచ్ఛాయా॥

ధీర్యేనాథాయితఘృతదధికామానేనసాచ్ఛాయా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ భయమ్, ఆకృత, అస్య, రవివశాత్, అధికా, మానేన, సా, ఛాయా, ధీః, యేనాథాయితః, చ, ఘృతదధికామా, ఆనేనసా, ఆచ్ఛాయా, యా, ౧౫.

వ్యా॥ (భయమితి) సా ఛాయా కదాచిద్రవివశాత్, మానేన-ప్రమాణేన, అధికాసతి తస్య తాదృశంభయ మకృత. యేన-భయేన, అనేనసా-నిరవద్యేన, తస్యధీః, ఘృతదధికామా-భూత్. ఘృతనవనీతదధి ప్రదానేనవిసా నశాంతా-భూదిత్యర్థః. తద్ధేతుత్వాదేవ భయస్య

(౧) పా-సూ-౩-౨-౪౪.

(౨) పా-సూ-౬-౩-౬౭.

నిగవద్యత్వమ్. సైవవిశేష్యతే. † అచ్చానిర్వలా, నవసీతాదిలోభేన
 వ్యక్తవ్యసనా యా. ఘృతదధికామేతి (౧) “శీలికామిభిక్షాచరి
 ధ్యోః” ఇతిప్రత్యయః॥ ౧౧॥

తా॥ ఒకనినము సూర్యోదయకాలమందుఁ దనసిడను బాడుగుఁజెరిగియుండఁ
 నూచి శ్రీకృష్ణుఁడు భయపడెను. అప్పుడు యశోదాదులువచ్చి, పాలు పెరుగు నవ
 నీశము మొదలైన వానినిచ్చి యాభయమును మఱిపించిరి. ౧౧॥

మూ॥ ఛాయాసుహృదాసజలం కరకమలజ్జ్వల్యతాశుశుభే॥
 సస్పృష్టుమైహి-కరకే కరకమలజ్జ్వల్యతాశుశుభే॥ ౧౨॥

ప-వి॥ ఛాయాసుహృదా, సజలమ్, కరకమ్, అలజ్జ్వల్యతా, శుశుభే, సం
 స్పృష్టుమ్, ఐహి, కరకే, కరకమలమ్, నర్వతా, ఆశు, శుభే. ౧౨.

వ్యా॥ (ఛాయేతి) అప్రతిఛాయాశబ్దః ప్రతిబిమ్బవిషయః, కరకా
 నికముదధానం కదాచి కననతేన ముఖేన ప్రేక్షమాణే కృష్ణే తదస్తరు
 పలభ్యేన, సజలంతత్కరకాదిక మలజ్జ్వల్యతా, ఛాయాసుహృదా-
 ప్రతిబిమ్బాభ్యేన సుహృదా, శుశుభే - శోభితమ్. తతశ్చ తేన కృష్ణేన
 నిసింశ్చ తచ్చాయాసంబద్ధాత్ శుభే కరకే-కరకాదికే, స్వం కరకమలమ్-
 హస్తామ్బుజమ్, కుర్వతా-అత్ర ప్రవేశయతా, సః-ఛాయాసుహృత్,
 ఆశుసంస్పృష్టుమ్, ఐహి - ఈహితః॥ ౧౩॥

తా॥ మఱియొకప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁ డాడుకొనుచుండఁగా నొకజలపాత్రమును
 వంగినుంచి యచ్చట విలసిల్లుచున్న శివ ప్రతిబింబమును దనస్నేహితునిగాఁబలంచి
 దానిని స్పృశించుటకై నాజలపాత్రమందుఁదన శ్రీహస్తమునుంచెను. ౧౩.

మూ॥ తేనైషికిలోత్థానే కరశాఖాలమ్బతావ్యవధికేన॥
 యేనార్థ్యాశ్రుతిరతిశుభకరశాఖాలమ్బతావ్యవధికేన॥ ౧౪॥

ప-వి॥ తేన, ఐషి, కిల, ఉత్థానే, కరశాఖాలమ్బతా, వ్యవధికేన, యేన,
 అర్థ్యా, శ్రుతిః, అతిశుభకర శాఖా, అలమ్, బల, అవ్యవధికేన. ౧౪.

† అత్ర “భిరవిశేష్యతే” ఇతికవచితావతః. వ్యక్తవ్యసనా”ఇతికవచితః.
 (౧)పా-నూ-౩. ౨-౧-నా ౮.

వ్యా॥ (తేనేతి)వ్యవధి కేన-విస్సీమమహిమ్నా, ఉత్థానే నిమిత్త భూతే, కరణాఖ్యాలమృతా-అజ్ఞుల్యవప్తమృతాపేక్షత్వమ్, ఐషికీల;అవ్య దా ఉత్థాతుమశక్తువన్ యశోదాదీనా మజ్జులిం గృహీత్వా తదవప్త మ్భేనోత్థాతుమిచ్ఛామకరోదిత్యర్థః. సవనవిశేష్యతే. అతిశుభకరణాఖ్యా- అతిమాత్రంశుభానామ్-శ్రేయసామ్, హేతు భూతాభి శ్యాఖ్యాభి ర్యుక్తా శ్రుతిః, యేన-భగవతా, అవ్యవధి కేన-వ్యవధానరహితేన, సాత్కాత్ప్రతిపా ద్యేన, అలమ్, అథ్యా-అర్థవతీ భవతి. సాత్కాత్సారాయణ వాసుదేవ కృష్ణదేవకీపుత్రాదిశబ్దైకేన యం ప్రతిపాదయ స్తీత్యర్థః - బలశబ్దః- కవేః పరితోషం ద్యోతయతి॥ ౧౭॥

తా॥ సాత్కాత్కలవేద ప్రతిపాద్యుడై యమితమహిమ్నాల యాక్రిక్ష్ణమృదు శ్వయముగలేచి నిలుచుటక సమగుడై యశోదాదుల చేతుల వేళ్ళనుబట్టుకొని లేచెను. మూ॥ దధిముషవిక్షస్తపదే క్రమేణయ స్తేనరోదస్యాః॥

బలిసవిధగేనమూతాక్రమేణయ స్తేనరోదస్యాః॥ ౧౮॥

ప-వి॥ దధిముషః, విక్షస్త, పదే, క్రమేణ, యస్తే, నరః, దరోదః, బలిసవి ధగేన, మూతా, క్రమేణ, యః, తేన, రోదస్యాః. ౧౮.

వ్యా॥ (దధిముషఇతి) తస్య దధిముషః-దధిమూషఃకర్వంతిః, దరోదః, పదే, క్రమేణ-పర్యాయేణ యస్తే-గమనశీలతేన యత్నివతీ, నరః-పురుషాః, విక్షస్త-కృష్ణపవనిశేష్యతే. యఃఖలు, తేనై-విస్వే-క్రమే ణ-పాదవిక్షేపేణ, బలిసవిధగేన-మహాబలేస్సమీపంగతేన, రోదస్యాత్తా-ద్యావాపృథివ్యోఃపరిచ్ఛేదకోఽభవత్. క్రమశబ్దః-పూర్వోక్త పర్యాయవాచీ; పరత్ర-పదవిక్షేపవాచీ. క్రమేనదాత్తోపదేశత్వాత్ (౧) “నోదాత్తోపదేశస్య” ఇత్యాది నావృద్ధిప్రతిషేధః. యస్తేఇతి - (౨) “యసుప్రయత్నే” నిష్ఠాస్తః. (౩) “యస్యవిభాషా” ఇతి ఇట్ప్రతి షేధః. నరఇతి -నృశబ్దాద్భహువచనమ్. మూతేతి తృజస్తః॥ ౧౮॥

(౧) పా-సూ-౭-౩-౩౪. (౨) నివా-౧౦౪-ప-౮-సే.
(౩) పా-సూ-౭-౨-౧౫.

తా॥ పూర్వము బలిచక్రవర్తి యాక్రమించిన భూమ్యస్తరిక్షముల నే శ్రీపాద ములుకొలిచెనో, శ్రీకృష్ణుఁ డిష్టఁడా శ్రీపాదములచేత పెరుగుమొదలైనవానిని గొంగిలించి యారగించుటకై మెల్లమెల్లగఁ బోవుచుండ నచ్చటనున్న వారాశోభ ననుభవించిరి.

౧౮౯

మూ॥ చేష్టాభిరభాత్యహస్మాననుకుర్వత్ హస్తస్యముఖ్యాభిః।

భాత్యసదపిలీలాభిర్నినుకుర్వత్ హస్తస్యముఖ్యాభిః॥ ౧౯॥

ప-వి॥ చేష్టాభిః, అభాత్, సః, హి, నృన్, అనుకుర్వన్, హస్తస్యముఖ్యాభిః, భాతి, అభాత్, అపి, లీలాభిః, నను, కుర్వన్, హస్తీ, అముఖ్యాభిః.

౧౯౯

వ్యా॥ (చేష్టాభిరతి) చేష్టాభిః, హస్తస్యముఖ్యాభిః - హస్తభవా భిః ముఖభవాభిః, సః - కృష్ణః, శిశుత్వాత్ నృననుకుర్వత్, అభా త్, మనుష్యాణామనుకరణం మసత్కర్తృ కుర్వాణః కథమశోభతేతి చేత్ - తత్రోచ్యతే ; అముఖ్యాభిః - అప్రవేశస్తాభిః, లీలాభిః - చేష్టాభిః, అసదపి - కుత్సితమపి, ద్రుమభిక్షాదికిం కుర్వత్ హస్తీ భాతినను-భాత్యేవ. అసదధిమప్య నుతిష్ఠతామీదృశానాం శోభమానతా దృష్టా ; అత స్తస్య శిశోరనుకరణం కుత్సితమపి శోభాహేతురిత్యర్థః. హస్తస్యము ఖ్యా భీరితి - హస్తముఖ్యభియోభావాథే (౧) “శరీరావయవాద్య త్” ఇతియత్ప్రత్యయః॥

౧౯౯

తా॥ మనుష్యులేచైననొక పనిచేయునప్పుడు వారిహస్తాదులలో నేవిధమైన చేష్టలుకలుగునో, వారుమాటలాడునప్పుడును నొకరినిచూచినప్పుడును భోజనాది వ్యాపారములందును వారి ముఖమందే విధమైన చేష్టలుకలుగునో, శ్రీకృష్ణుఁడా చేష్ట లనావిధముగ నే యనుకరించుచుండెను. గొప్పవారికి ముద్రమైన యీయనుకరణము తగునాయని కతికపరాగు, గొప్పయేనుఁగుగూడ చెట్లను బీడుట మొదలగు ముద్రవ్యా పారములను జేసినప్పటికిని, గొప్పమృగమనియే ప్రసిద్ధిబొంది విలసిల్లుచున్నది.

౧౯౯

మూ॥ అలభతసపురోవర్తినికాకేలీవాక్షరసదేశమ్।

తస్యతురవమనుకుర్వత్ కాకేలీవాక్షరసదేశమ్॥ ౨౦॥

ప-వి॥ అలభత, సః, పురోవర్తిని, కాకే, అతీన, అక్షరసదే, శమ్, తస్య, తు రవమ్, అనుకుర్వన్, కాకా, ఇతి, ఇవ, అక్షరసదేశమ్.

౨౦౦

పల్నామ శ్లోకము

తా|| బలిచక్రవర్తి వశికరించికొనిన భూమండలమును మండ్రాక్షమున
క్రమండే యిప్పుడు శ్రీకృష్ణుడై యవతరించి, కాకముభక్తింప జేడక మాడవలెనని యొకగొప్ప ముద్ద సాదమెత్తికొని కాకమునకు వేయుటకై వెళ్ళెను.

మూ|| లాల్యాదీపంస్పృష్టుం పరమాదుద్రావమేఘానామ్|

ప్రతిగర్జన్యోహంతో పరమాదుద్రావమేఘానామ్||

ప-వి|| లాల్యాత్, దీపమ్, స్పృష్టుమ్, పరమ్. ఆదుద్రావ, మే, అఘానామ్, ప్రతిగర్జన్, యః, హస్తా, ఆఉపరమాత్, ఉద్రావమేఘానామ్.

వ్యా|| (లాల్యాదితి) పరమ్ - కేవలమ్, లాల్యాత్ - బాల్యప్రయుక్తయా లోలతయా, దీపం స్పృష్టుమ్, సశిశుః. ఆదుద్రావ - ఆభిముఖ్యేనగతవాక్. సపవవిశేష్యతే (మేఅఘానాం హస్తా)మే ఇతి కవిరాత్మానమ్ నిర్దిశ్యాఽఽహ. మే - మమసంబద్ధినామ్, అఘానామ్-పాపానామ్, హస్తేత్యర్థః. సపవ విశేష్యతే. యదామేఘగజఙ్ఞాన్తి, తదా, ఉద్రావమేఘానామ్ - ఉత్క్లప్తప్రవాణాం మేఘానామ్, ఆఉపరమాత్ - యావదుపరిమోభవేత్, తావద్బాల్యాత్ప్రతిగర్జన్యః ; సపవమకరోదిత్యర్థః||

తా|| నాయొక్క సకలపాపములనుహరించువాడైన శ్రీకృష్ణుడు బాల్యచాపల్యముచేత దీపమును జేతులతో బట్టుకొనుటకై పలుగైతెను. మేఘము గొప్పగర్జనముచేయునప్పుడది మిగియునట్లుగా దాను నామాదిరిగ నే గర్జించుచుండెను.

మూ|| నభయంకిలయంమోక్షాధ్వాంతం యన్నామతోనశ్యేత్ |

సోయమభైషీద్ధాన్తాద్ధ్వాంతం యన్నామతోనశ్యేత్ ||

ప-వి|| న, భయమ్, కిల, యమ్, మోక్షాధ్వాన్తమ్, యన్, నా, మతః, న, శ్యేత్, సః, అయమ్, అభైషీత్, ధ్వాన్తాత్, ధ్వాన్తమ్, యన్నామతః, నశ్యేత్.

వ్యా|| (నభయమితి) మోక్షాధ్వాన్తమ్-మోక్షమాగతస్థాన్తభూతమ్, ప్రాప్యభూమిభూతమ్, యం యన్-ప్రాప్నువత్, అనగన్తాన్వా, నా-పురుషః, మతః - సంభావితోభూత్వా-భయమ్, సాంసౌకమ్, సనశ్యేత్ - శ్యేదేవ, భిన్నాదేవేత్యర్థః. (౧) “శోతనూకదశ” (౩) “దివాదిభ్యః” ఇతిశ్లోక. (౩) “ఓతశ్యన్తి” ఇతోక్తికారణం.

నై అగ్నివలె నెఱుంగి నై యున్న గురిగింజలనుజూచివీనిదగ్గఱఁబోయినయెడలఁ గాల్చునని భయపడెను. ౨౬.

మూ॥ పశ్యన్తుస్సజటిలాన్ దణ్డభృతోదరమహోదన్తాః ।

అభిభేదుక్తస్వవిలసదణ్డ భృతోదరమహోదన్తాః ॥ ౨౭॥

ప-వి॥ పశ్యన్, ముసీక్, సః, జటిలాః, దణ్డభృతః, దరమహోదన్తాః, అభిభేత్, ఉక్తస్వవిలస దణ్డభృతోదర మహోదన్తాః. ౨౭.

వ్యా॥ (పశ్యన్తితి) సః-కృష్ణః, జటిలాః-జటాధరాః, దణ్డభృతః-దణ్డమ్-యస్త్రిమ్, బిభ్రాశాః, దరమహోదన్తాః - శఙ్ఖసన్దృశతేజస్కదన్తాః, స్వదశనార్థ మాంగతాః ముసీకపశ్యన్, అభిభేత్. పునస్తవ విశేష్యన్తే. (ఉక్తస్వవిలసదణ్డభృతోదరమహోదన్తాః.) ౧ (అణ్డః జగదణ్డః, భృతః-పూరితః, ఉదరః, విలసత్ అణ్డభృతోదరో విలసదణ్డభృతోదర ఇతివిశేషణసమాసః. తస్యైవపునః స్వశబ్దేన విశేషణసమాసః. మహానుదన్తో మహోదన్తః, తస్యపూర్విపదేనషష్ఠీసమాసః. తతః ఉక్తశబ్దేన బహువ్రీహిః.) స్వస్వవిలసతః-భాసమాసస్య, అణ్డః భృతస్య-పూరితస్య, ఉదరిస్య మహానుదన్తః, ఉక్తః - కీర్తితః-యైః తేతథోక్తాః॥ ౨౭॥

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణుఁడు తనయుదరమందనేక బ్రహ్మాములను భరించి విలసిల్లుచున్నాడని యితని మాహాత్మ్యమును స్తుతించుచు నితని నేవింప వచ్చుచున్న మహర్షుల జటామండలదండములనుజూచి శ్రీకృష్ణుఁడు భయపడెను. ౨౭.

మూ॥ తంభూషణమబుభూషత్స వయోజాతీయ మురురయతః ।

వత్సకులమన్వధావత్సవ యోజాతీయ మురురయతః॥ ౨౮॥

ప-వి॥ తమ్, భూషణమ్, అబుభూషత్, సః, వయోజాతీ, యమ్, ఉరురయతః, వత్సకులమ్, అన్వధావత్, సవయోజాతీయమ్, ఉరురయతః. ౨౮.

వాక్యం (తమిళి) సంస్కృతం, తంభూషణమ్, అబుభూషణమ్ - భూషణ తవా. నభూషణాయతాన్య శోభా, ప్రత్యుత తదాయతా భూషణ శోభేత్యర్థం. కంభూషణమ్ - వయోజాతీ - బాల్యవయస్సు వల్లవజాతిశ్చ, యంభూషణమ్, ఉరురయతః - అగ్రీకురుతః; వయసోజాతేశ్చాన్యగుణేన భూషణేన భూషితత్వార్థం. ఏవం భూషితస్య, సవయోజాతీయమ్ - ఈషన్మన్యన మిత్రసదృశమ్, వత్సకులమ్, ఉరురయతః - మహతా వేగేన, అన్వధానత్. అబుభూషణదితి. (౧) “భూషణలక్షణేనా” చురాదిః ణిచ్. లుజిలగ్లోపిత్యాదుపధాప్రాప్త్యాభావః. ఉరురయత ఇతి ఉరురీ శబ్దాన్వీకారవాచినః. (౨) “తత్కరోతి” ఇతి ణిచ్. లట్ ద్వివచనమ్॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు తనగోపకులమునకును బాల్యవస్థకును దగిన యేయేయాభరణములను ధరించెనో నాయాభరణములితని విగ్రహసంబంధముచే శోభాయమానములాయెను. ఆయాభరణములను ధరించుకొని, తనన్నేహితులవలె తనకర్తవ్యప్రియుమైన దూడల వెంబడిపలుగిడెను. ౨౦.

మూ॥ తేనకృతమ్ వత్సేత్పితరహఃకథ ఇచ్చిత్తమాశయేతేన॥

న స్తపితరారతం బహిరహఃకథ ఇచ్చిత్తమాశయేతేన॥ ౨౧॥

ప-వి॥ తేన, కృతమ్, వత్సేషు, ఇతరహఃకథమ్, చిత్తమ్, ఆశయా, ఇతేన, న, స్త, పితరా, రతమ్, బహిః, అహః, కథమ్, చిత్, తమ్, ఆశయేతే, న. ౨౧.

వాక్యం (తేనేతి) తేన, ఆశయా - వత్సోపలాలన విషయయా, ఇతేన - ప్రాప్తేన, వత్సేషు ప్రియభూతేషు, ఇతరహఃకథమ్ - ప్రాప్తరహస్యవార్తాకథమ్, చిత్తంకృతమ్, అజానతోఽపివత్సాన్ జానతఇవ విషయీకృత్యతేషాం కర్ణేషురహస్య కథాఖ్యానకరీం ధియం మాధ్యాయచ్చికారేత్యర్థం. కీచ్ఛ - తైర్వైత్సైర్వయస్యైశ్చస్యగృహద్వహిః, అహః - దివసంసంవత్సరమ్, సర్వస్థితివసే, రతమ్ - క్రీడస్తమ్, తమ్, పితరా కథ ఇచ్చిన్ననాశయేతేన్త. భోజనపరాఘ్నతయా నదాక్రీడస్తం యథా

ంథ ఇచ్చి దాశయితుమ్ శక్తావిత్త్యర్థః, అహరితి. (౧) “కాలాధ్వనో
రత్యస్తసంయోగే” ఇతి ద్వివీతీయా. ఆశయేతే ఇతి (౨) “అశభోజనే”
ణ్యస్తః॥ ౨౯॥

తా॥ గూడల యుపలాలనమందాసక్తుడైన శ్రీకృష్ణుడు జ్ఞానహీనములైన
యాగూడల చెవులలో నేకాంతముగ మాటలను జెప్పబోయెను. దినమంతయు విధు
లలో బాలలతో నాడుకొనియున్న యీకృష్ణుని పల్లిదండ్రులు కష్టపడి పిలిచుకొని
వచ్చి భోజనముచేయించిరి. ౨౯.

మూ॥ స్వంస్యస్యశయితవత్సదలికేలికమలకమాలాపి।

తత్రబభావప్యనుకృతలసదలికేలికమలకమాలాపి॥ ౩౦॥

ప-వి॥ స్వమ్, స్యస్య, శయితవత్సదలికే, అలికమ్, అలకమ్, అలాపి, తత్ర,
బభౌ, అపి, అనుకృతలసదలికేలికమ్, అలకమాలా, అపి. ౩౦.

వ్యా॥ (స్వంస్యస్తేతి) తేనకృష్ణేన, శయితవత్సదలికే-శయి
తస్యవత్సస్య సతి-పూజితే, అలికే-లలాటే, స్వమ్-ఆత్మీయమ్, అలికమ్-
లలాటమ్, స్యస్య, అలకమ్-అలమ్, పర్యాప్తమ్, అలాపి - అలాపితమ్,
ఆభాషణంకృతమ్-కరాభ్యాం కణ్ణాగ్రహీత్వా తల్లలాట స్వలలాటం
స్యస్య శయితేన వత్సేన సహృదభాషణం కృతివానిత్యర్థః. ఏవం
కుర్వాణే త స్మిన్, తత్ర-తస్యవత్సస్యలలాటే తదీయా అలకమాలా-అల
కసన్తరిపి, బభౌ- కథమ్-(అనుకృతలసదలికేలికమ్) క్రియావిశేషణ
మిదమ్. అనుకృతా లసతాం అలీనాంకేలిక-క్రీడా, యేనతత్త్వోద్ధమ్.
అలకమితి-అలంశబ్దాత్సార్వభౌమే. (౩) “అవ్యయసర్వనామ్నామ్” ఇతి
కచ్. ఆలాపీతి (౪) “రసలపవ్యక్తాయాంవాచి” భావేలున్॥ ౩౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, పండుకొనియున్న గూడలలలాట ప్రదేశములలో దనలలా
టమునుబాంధికగ నుంచుకొని వానితో మాటలాడుచుండెను. ఆప్పుడు ఆగూడల
ముఖముమీదఁ బడియున్న యితని నల్లని యలక భారము తుమ్మెదలు సజ్జరించునట్లు
తోల్లలుచుండెను. ౩౦.

(౧) పా-నూ-౨-౩-౫.

(౨) క్రా-ప-స-సే.

(౩) పా-నూ-౫-౩-౩౧.

(౪) భా-ప-స-సే.

మూ॥ సఖిజనమనుసృత్య ప్రతిసంకల్పణతస్ససారవత్సమయమ్॥

అనుకృతరవో వాలధిసంకల్పణతస్ససారవత్సమయమ్॥ ౩౮॥

ప-వి॥ సఖిజనమ్, అనుసృత్య, ప్రతి, సంకల్పణతః, సః, సారవత్సమయమ్, అనుకృతరవః, వాలధిసంకల్పణతః, ససార, వత్సమ్, అయమ్. ౩౮.

వ్యా॥ (సృతి) సఖిజనమ్ - చరమేణాఽయమితి పదేన సంబంధ్యతే. సంకల్పణతఃప్రతితి - సఖిజనవిశేషణమ్. సంకల్పణస్య ప్రతినిధీభూతమ్ - వయసా క్రిడయాచాఽనేన సదృశమిత్యర్థః. (౧) “ప్రతిః ప్రతినిధి ప్రతిదానయోః” ఇతి ప్రతేః కర్తృప్రవచనీయ సంజ్ఞా. (౨) “ప్రతినిధి ప్రతిదానేచ యస్తాత్” ఇతి పంచమీ, (౩) “ప్రతియోగే పంచమ్యాస్తసిః” ఇతి తసిః. ఘనరపి సఖిజన ఏవవిశేష్యతే. (సారవత్సమయమ్) సారవాక్-ఉత్క్రిష్టః, సమయః-సర్గతిః, సజ్జేతోపాయః, యస్యః తథోక్తః. సోఽయంకృష్టః, ఏనంవిధమ్ సఖిజన మనుసృత్య వత్సం ససార-అనుసృతవాక్. కింకృత్వా-వాలధిసంకల్పణతః-తద్వా లభే సంకల్పణంకృత్వా. సవవిశేష్యతే. అనుకృతరవః - వాలభే సంకల్పణతేన రవతో వత్సస్య రవం వాచాఽనుకుర్వన్॥ ౩౯॥

తా॥ సహవాసయోగ్యతై శ్రీబలరామనిశో సమానులైయున్న స్నేహితులతోఽగూడవెళ్ళి యాడుకొనుచు, దూడయొక్క తోడకుబట్టి యీడ్చెను. అప్పుడా దూడ యటచినట్లు తాను నటించెను. ౩౯.

మూ॥ వృషభేణోపేత్రయా నుపాధిరూఢస్తదాశయానేన॥

స్పృశతాకకుదంయోభా నుపాధిరూఢస్తదాశయానేన॥ ౪౦॥

ప-వి॥ వృషభేణ, ఉపేత్రయా, అనుపాధిః, ఉదాశయా, తదా, శయానేన, స్పృశతా, కకుదమ్, యః, భావః, ఉపాధిరూఢః, తదాశయా, అనేన. ౪౦.

వ్యా॥ (వృషభేణి) తదా-క్రీడాకాలే, శయానేన వృషభేణ, సః-కృష్ణః, ఉపేత్ర-ఉదోఽభూత్. కీదృశః-త్రయా - వేదత్రయేణ.

అనుపాధిః - కారణాస్తర రహితః, ఊర్ధ్వః. భగవత్తం ప్రతిపాదయతో
వేదస్య తత్త్వరూపాపదేశాత్ అన్యత్రతాత్పర్యం నాఽస్తీత్యర్థః.
ఇన్ద్రియరూపాది ప్రతిపాదకానాం మన్తాణాంకర్తృణితాత్పర్యా తత్తద్దే
వతామహిమ్ని తాత్పర్యం నాఽస్తి; భగవత్ప్రతిపాదికాయాస్తు
నారాయణాను వాకాద్యాత్తికాయా ఉపనిషదః కర్తృదిసన్నిధానా
భావాత్, ఉపాన్యభూత పరమపురుష యాథార్థ్యమేవ తాత్పర్యార్థః.
ఏవంవేదైరూర్ధ్వస్థ ఇదానీం వృషభేణోహే. వృషభో విశేష్యతే.
యోవృషభః, భావ-దీప్య మానఃకిల, అనేన-కృష్ణేన, ఉపాధిరూర్ధ్వః-
ఉపేత్యాఽఽరూర్ధ్వః. కస్తా త్కారణాత్-తదాశయా - అధిరోహణాశ
యేత్యర్థః. కింకుర్వతా - కకుదంస్పృశతా-తస్య పృష్ఠభాగేఽధిరుహ్య
కరకమలేన కకుదంపరామృశతేత్యర్థః. ఊహే ఇతివహేః కర్తృణిలిక్.
(౧) “వచిస్త్వపి” ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. భానితి (౨) “భాదీప్తా”,
శత్రుస్తః॥

3౨॥

తా॥ సమస్తవేదములచే సాక్షాత్ ప్రతిపాదింపబడిన శ్రీకృష్ణుడు పండుకొని
యున్న ఒకవృషభము మీద నెక్కి దానియొక్క-కూపురమును చివచేతితో బట్టుకొ
నెను. ఆవృషభము శ్రీకృష్ణుని చహించి మిక్కిలి శోభిల్లెను. 3౨.

మూ॥ కుతూహలీనభృశమురావాసారేమేఘనాదవతి॥

న్నేహాన్నదేసాసితవాసారేమేఘనాదవతి॥ 33॥

ప-వి॥ కుతూహలీ, సః, భృశమ్, ఉరా, ఆసారే, మేఘనాదవతి,న్నేహాత్,
నన్నే, సాసితవాసాః, రేమే, ఘనాత్, అవతి. 33.

వ్యా॥ (కుతూహలీతి) ఉరా-మహతి, ఆసారే-వేగవతివహే,
మేఘనాదవతి-మేఘశబ్దయుక్తే వర్తమానేనతి, నన్నే, ఘనాత్-దృఢా
త్,న్నేహాత్కారణాత్, అవతి-వినిపాతేభ్యో రక్షతినతి., సః-కృష్ణః,
ఉరాదిషు కుతూహలాత్ సాసితవాసాః - అసితవాససా-రామేణ
యా, రేమే॥ 33॥

తా॥ నన్దగోపురంబు అతిప్రేమచేత శ్రీకృష్ణుని యెచ్చటికిఁబోకుండ రక్షించుచున్నప్పటికిని, మేఘము గర్జించుచు గొప్పవర్షమును వర్షింప నావర్షమందువెల్చి బలరామునితోఁగూడఁ గుఠూహలముగ నాడుకొనెను. 33.

మూ॥ పద్మక్షయేశ్రుతిర్యం మహతీహైక్షీప్రసాధనంనవ్యమ్॥
బ్రూతేపద్మలీలాంమహతీహైక్షీ ప్రసాధనంనవ్యమ్॥ 3౪॥

ప-వి॥ పద్మక్షయే, శ్రుతిః, యమ్, మహతీ, హై, క్షీప్రసాధనమ్, నవ్యమ్, బ్రూతే, పద్మః, లీలామ్, మహతి, ఇహ, ఐక్షి, ప్రసాధనమ్, నవ్యమ్. 3౪.

వ్యా॥ (నక్షేతి) హైశ్రావ్యశ్చ ర్యే. యం నవ్యమ్-స్తుత్యమ్, మహతీ-పూజితా, శ్రుతిః-వేదః, పద్మక్షయే-పాపక్షయే, క్షీప్రసాధనమ్-శీఘ్రిత రసాధనభూతమ్, బ్రూతే. అ స్థిక్ పురుషే లీలామ్, మహతి సంభావయ మానేనతి, పద్మః-కర్దమవప, నవ్యమ్-నూతనమ్, ప్రసాధనమ్-అలజ్జా-ర మ్, ఐక్షి. నవ్యవతి పూర్విత్ర (౧) “ఐస్తుతే” ఇత్యస్తాత్ (౨) “అచో యత్” ఇతి యత్సృత్యయః. ఉ త్తరత్ర నవశబ్దాత్ స్వాఙ్కోయత్ప్రీత్య యః. (౩) “నవన్యనూ ఆదేశః త్నవ్ తనవ్ ఖాశ్చ” ఇతి చకారా యత్తః. మహతీతి (౪) “మహాపూజాయామ్” శత్రస్తః. సప్తవ్యస్తః॥

తా॥ వేదములు, బ్రహ్మగలచే స్తుతింపఁబడిన యేశ్రీకృష్ణునిఁబ్రాణులపాపక్షయ మనగుఁ గారణముగఁ జెప్పిననో, అట్టి శ్రీకృష్ణునికి, అడుకొనునప్పుడు మీఁదఁబడిన బురదయొక్క కణము మంచియాభరణమువలెఁ బ్రకాశించెను. 3౪.

మూ॥ బద్ధన్నిజమాయాయాం విభావరీ భానుపరికర్త॥
పాంసుభగరమతలేషితపిభావరీ భానుపరికర్త॥ 3౫॥

ప-వి॥ బద్ధన్, నిజమాయాయామ్, విభో, అరీభాన్, ఉపరికర్త, పాంసుభిః, అరమత, లేషితవిభావరీ భానుపరికర్త. 3౫.

వ్యా॥ (బద్ధన్నితి) విభో-వ్యాపిన్యామ్, నిజమాయాయామ్-ఆ త్తీ యేవజ్ఞానే, అరీభాన్-శత్రుగజాన్, బద్ధన్, ఉపరికర్త-ఉచ్చితచేష్టి

(౧) ఆదా-ప-స-శే.

(౨) పా-నూ-౩-౧-౯౭.

(౩) పా-నూ-౫-౪-౩౦-వా ౨.

(౪) భా-ప-స-శే.

తస్య, (లేపితవిభావరీభానుపరికర్తా) యశోదయా లేపితయా విభా
వర్యా-హరిద్రయా, జాతః భానుః-దీప్తిః, పరిక ర్త త్వేన-అలజ్కార త్వేన,
ఆశ్రితః, తేనైవ వేషేణ పాంసుభిరరమత|| 31||

తా|| శ్రీకృష్ణుడు తనయొక్క గొప్పవంచన వ్యాపారముచే శత్రువుల యేనుఁ
గుల నడ్డగించి కట్టివేసెను. స్నానముచేయించినప్పుడు యశోద పూసినపసుపుచే నతి
సుందర కాంతిగలవాడై యావేషముతోడ నేవెక్కి మన్నులో నాడుకొనెను. 31.

మూ|| ఆశిశదృభూన్ ద్విషాం యోపాంసుర సంహననతానేన||

పాంసుభిరాపివిహరతాపాం సుర సంహననతానేన|| 32||

ప-వి|| ఆశిశత్, ఋభూన్, ద్విషామ్, యః, అపామ్, సురసమ్, హననతానేన,
పాంసుభిః, ఆపి, విహరతా, పాంసురసంహననతా, ఆనేన. 32.

వ్యా|| (ఆశిశదితి) యః, ద్విషాం హననతానేన - వధానుష్ఠా
నేన, ఋభూన్-దేవాన్, అపామ్, సురసమ్-శోభనమనమ్-అమృతమ్,
ఆశిశత్-భోజయత్తిస్త్. అనేన-కృష్ణేన, పాంసుభిర్విహరతా, పాంసుర
సంహననతా-పాంసురూపిత శరీరతా, ఆపి-ప్రాప్తా. ఆశిశదితి (౧)“అ
శభోజనే” ణ్యన్తాల్లుజ్. (౨) “గతిబుద్ధి” ఇత్త్యాదినా ద్విక ర్త కత్వా
త్కర్తృద్వయోపపత్తిః|| 32||

తా|| శ్రీరాధిని జలికియమృతము నెత్తి, దానిన పేక్షించిన యసురులనుజంపి, ఆయ
మృతమును దేవతలకును బానముఁజేయించిన వాడెవఁడో, ఆసర్వేశ్వరుఁడే యిప్పుడు
మన్నులో నాడుకొనును నాగుత్తును దనశరీరమందు ధరించి శోభిల్లెను. 32.

మూ|| శ్రియనుస్యరజోవ్యాగం సదానతస్యాపరస్తు ముదితస్య||

సహిదూప్యతోపి గుణకృత్సదానతస్యాపరస్తు ముదితస్య|| 32||

ప-వి|| శ్రియమ్, అస్య, రజః, అపి, ఆగ్లమ్, సదానతస్య, అప, రస్తుమ్, ఉదిత
స్య, సః, హి, దూప్యతః, అపి, గుణకృత్, సదా, న, తస్య, అపరమ్, తు, ముదితస్య.

వ్యా|| (శ్రియమితి) అస్య, సదానతస్య-సద్భిః ప్రణతస్య, రస్తుముది
తస్య-క్రీడితం భూమావావిభూతస్య, తతఏవతత్రముదితస్య, ఆగ్లమ్-

అజ్ఞసంబంధి, రజోఽపి, శ్రియమ్ - శోభామ్, ఆప. కథందుష్టస్యరజసే
స్వసంబంధాదన్యదపిదూషయత స్తదజ్ఞసంబంధే శోభాజాయేత, తత్రో
చ్యతే - సహి భగవాన్ దూష్యతోఽపి - దుష్టస్యాఽపి, గుణకృదేవ,
హేయమపితత్సంబంధా త్పదాగుణంలభతే, నతు తస్య అపరమ్-స్వ
వ్యతిరిక్తమ్, గుణకృదస్తి, స్వయమనన్యాయ త్తగుణఃస్వసంబంధినోఽ
న్యస్య గుణకృదిత్యర్థః॥ ౩౨॥

తా॥ తనవాక్రయించిన వారెంతసీచులైనను వారికి సగుణములనుగలుగజేయు
వాఁడై, అట్లేతన సగుణమున కింకొకటి నజేక్షింపక స్వయంవిరాజమానుఁడై, నిత్య
మూరి సంతేవుండైన సర్వేశ్వరుఁడు లీలార్థముగనవతరించి సంతోషముతో నాడుకొ
నునప్పుడు ఆతని దివ్యవిగ్రహమందు జేరిన రేణువులు మిక్కిలి శోభితములైనవి. ౩౨
మూ॥ ముక్తిం రజసోయోహత రజస్తమాస్తరణతోయచ్ఛత్ ।

స్వస్థిలీలాభరణం రజస్తమాస్తరణతోయచ్ఛత్ ॥ ౩౩॥

ప-వి॥ ముక్తిమ్, రజసః, యః, హతరజస్తమాః, తరణతః, అయచ్ఛత్, స్వస్థి
న్, లీలాభరణమ్, రజః, తమ్, ఆస్తరణతః, అయచ్ఛత్. ౩౩.

వ్యా॥ (ముక్తిమితి) యః, హతరజస్తమాః - నిహతరజస్తమా
గుణకః, ఉపాసకానామ్, రజసః తరణతః-తరణేన, ముక్తిమ్, అయచ్ఛత్ -
దత్తవాన్; తమిషంకృష్ణమ్, లీలాభరణమ్ - లీలాయత్తభూషణభూషి
తమ్, రజః-పాంసుః, ఆస్తరణతః- ఆస్తరణమ్ - ఛాదనమ్, కృత్యా,
స్వస్థి అయచ్ఛత్ - నియమితవత్. అయచ్ఛదితి పూర్వత్ర (౧)
“దాణ్దానే” లజ్. (౨) “పాఘా”ద్ధా. ఇత్యాదినా యచ్ఛాదేశః.
ఉత్తరత్ర * యమేనియమనవాచినోలజ్. (౩) “ఇషుగమియమాం
ఛః” ఇతి ఛాదేశః॥ ౩౪॥

తా॥ రజస్తమస్సంబంధవిహీన శుద్ధసత్వ స్వరూపుఁడై, భవ్యలయైక్యరజోగుణ
మును బోగొట్టి వారికి మోక్షమిచ్చువాఁడై లీలోపయుక్తసర్వాభరణభూషితుఁడై
న శ్రీకృష్ణుని దివ్యవిగ్రహమును ఆడుకొనునప్పుడు రజస్సు కప్పివేసెను. ౩౪.

మూ॥ మన సేవయస్త్రిలోకీం నిర్ణయతయాపరంరమ్యామ్॥

సరతిమగాత్పాంసుగృహేని ర్ణయతయాపరంరమ్యామ్॥ ౩౯॥

ప-వి॥ మనసా, ఏవ, యః, త్రిలోకీమ్, నిర్ణయ, తయా, ఆప, రంరమ్యామ్, సః, రతిమ్, అగాత్, పాంసుగృహే, నిర్ణయతయా, పరమ్, రమ్యామ్. ౩౯.

వ్యా॥ (మనసేతి) యః, మనసైవ, త్రిలోకీమ్-త్రిలోక్యమ్, నిర్ణయ-స్పృష్ట్యా, తయా - త్రిలోక్యా, రంరమ్యామ్ - భృశంపానఃపు న్యేనవాక్రీడామ్, ఆప, సః, పాంసుగృహే - పాంసుమయేగృహే, రమ్యామ్-రమణీయామ్, రతిమ్, ప్రీతిమ్, అగాత్. కిమయంప్రీత్యైత వమాత్రమ్? నేతిబ్రూమః. పరమ్ - కేవలమ్, నిర్ణయతయేన-వజ్ఞన రహితత్వేనైవ ప్రీతిమగాత్. కోహితస్యవిశేష స్త్రీగోక్యనిర్ణాటే పాం సుగృహనిర్ణాటే, కింవాప్రీతేస్తారతవ్యామ్, క్రీడాత్వావిశేషాత్, స్వమ హిమాపేక్షయాల్పత్వాఽ విశేషాచ్చేత్యర్థః. రంరమ్యామితి(౧) “ర ముక్రీడాయామ్” (౨) “ధాతోరేకాచః” ఇత్యాదినా పానఃపున్యే భృశార్థే నాయజీ ప్రత్యయః. (౩) “సన్యజీః” ఇతిద్విర్వచనమ్.(౪) “నుగతోను నాసికాన్తస్య” ఇత్యభ్యాసస్యనుగాగమః. (౫) “అప త్యయాత్” ఇత్యకారప్రత్యయః॥ ౩౯॥

తా॥ తన సంకల్పముచేతనే యతివిచిత్రమైన కల సంపత్సమృద్ధమైన త్రిలోక మలను సృజించి యత్యాదరముతో, గ్రహించుచున్న సర్వేశ్వరుడక్రిష్ణుడై యవత రించి మన్నుచేత నిల్లుకట్టి దానిచేత నతిప్రీతినొంది యాడుకొనెను. ఇట్లు సంహారము చుట యధార్థమేకాని నటనముకాదు. ౩౯.

మూ॥ సహస్థారంస్తయశోదామాతతయామానయస్తీభిః॥

కన్యాభిఃప్రీత్యాస్ఫుటమాత తయామానయస్తీభిః॥ ౪౦॥

ప-వి॥ సహ, సః, అరంస్త, యశోదామాతతయా, మానయస్తీభిః, కన్యాభిః, ప్రీత్యా, స్ఫుటమ్, ఆతతయా, అమా, నయస్తీభిః. ౪౦.

(౧) భా-ఆ-ఆ-ఆ.

(౨) పా-సూ-౩-౧-౨౨.

(౩) పా-సూ-౬-౧-౯.

(౪) పా-సూ-౭-౪-౨౫.

(౫) పా-సూ-౩-౧-౨.

వ్యా॥ (సహసేతి) సః కన్యాభిస్సహ౨రంస్త. (యశోదామా తతయా మానయ స్తీభిః) యశోదామాతాయస్య సః యశోదామాతః. మాతుఃత్పనోమాతజ్. ధీ (పుత్రార్థ మర్హ ఇతిమాతజ్జాదేశః,) య శోదామాతః, తస్యభావః యశోదామాతతా, తయాహేతుభూతయా. మానయ స్తీభిః - యశోదామూఃశ్లాఘ్యః పుత్రో౨యమితి సంభావయ మానాభిః, ఆతతయా-వి స్తీర్ణగూ, ప్రీత్యా, ఆమా-సహ, నయ స్తీభిః- నిర్వహ స్తీభిః॥ ౪౦॥

తా॥ “ఇతఁడు యశోదాదేవియొక్క కొమారుఁడు, మిక్కిలి శాఘనీయుఁ డు” అని తనను బోధించుచు దనయంగు బ్రీతినిధారకముగఁజేసికొని జీవించుచున్న గోపకన్యలతో నాక్రీకృష్ణుఁ డాడుకొనెను. ౪౦.

మూ॥ పదపద్మమృదితజనితాక్షీప్రమదకరేణుగేహః॥

క్రోధయితుమగాత్-న్యఃక్షీప్రమదకరేణుగేహః॥ ౪౧॥

ప-వి॥ పదపద్మమృదిత జనితాక్షీప్రమదకరేణుగేహః, క్రోధయితుమ్, అ గాత్, కన్యః, క్షీప్రమదకరేణుగేహః. ౪౧.

వ్యా॥ (పదపద్మేతి) (పదపద్మమృదిత జనితాక్షీప్రమదకరేణు గేహః) అక్షీప్రమదః-చతుః ప్రీతిః, జనితః అక్షీప్రమదః యేనతత్ జనితాక్షీప్రమదకమ్. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. రేణుమయం గేహం రేణుగేహమ్, పదపద్మమృదితమ్, తేన జనితాక్షీప్రమదకేన రేణుగేహేనజాతం ఆగః-అపరాధః, పదపద్మేత్యాదినోక్తః. తాదృశ మాగః, ‡ కన్యః క్రోధయితుమగాత్. క్రీడార్థంకన్యః క్రోధయితుమ్ తానారేణు గేహమతికమనీయం చరణేన మృదితవానిత్యర్థః, పవపవిశేష్యతే, (క్షీప్రమదకరేణుగేహః) క్షీప్రమదామ్ - శీఘ్రమ దామ్, కరేణుం గతాం ఈహం గచ్ఛ. మత్తగజస్య యాచేష్టా తాం గచ్ఛ, తత్పదృశచేష్ట ఇత్యర్థః॥ ౪౧॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

[పా-౬-౧-౧౪౪] ఇత్యస్తమపేక్షితమ్.

‡ కృత్వాస ఇతిశేషః.

§ అత్ర “మాతజ్జాతృకమాత్మభూవా” కుణ్డలితమనన్వితమ్.

యమకరత్నాకర - సవ్యాఖ్యాన.

తా॥ గోపకనృకలు మన్నుతోడ నలివిచిత్రముగ నిల్లుకట్టి యాడుచుండ శ్రీకృష్ణుడు మత్తగజమువలెవెళ్ళి వారిమనస్సులలోఁ గ్రోధమును గలుగఁజేయుటకై తనయొక్క పాదపద్మలచేత నాగ్రహమును జేడఁగొట్టెను. ౪౧.

మూ॥ భక్త్యైర్యశోదయాసతుసామ్నాచచాణవతాయజుషా॥

స్నాతుమరుధ్యతబోధ్యస్సామ్నా చచాణవతాయజుషా॥ ౪౨॥

ప-వి॥ భక్త్యైః, యశోదయా, సః, తు, సామ్నా, చర్చావతా, ఆయజుషా, స్నాతుమ్, ఆరుధ్యత, బోధ్యః, సామ్నా, చ, ఋచా, అవతా, యజుషా. ౪౨.

వ్యా॥ (భక్త్యైరితి)సః-కృష్ణః, నానావిధైఃఫలమోదకాదిభిభాక్త్యైః, ఆయజుషా-సమృద్ధిమతా, చచాణవతా - అభ్యాసయుక్తేన, సామ్నా-ప్రియవచనేన, కథంచిద్యశోదయా స్నాతు మరుధ్యత. క్రిడా నక్తమనస్కత్వాత్త త్రతత్రపలాయమానః. తత్త ద్భిక్త్యప్రదానయుక్తేన ప్రియవచనశతేన కథశ్చిత్సామ్నతుం గృహీత ఇత్యర్థః. కీదృశః-సామ్నా-సామవేదేన, ఋచా-ఋగ్వేదేన, యజుషా-యజుర్వేదేనచ, య అవతా - శ్రేయః ప్రదదశనేన జగద్రక్షతా, బోధ్యః॥ ౪౨॥

తా॥ ఋగ్యజుస్సామ వేదములచేఁజెలిసికొనఁదగిన పరాస్మినుఁడైనశ్రీకృష్ణుడు లీలార్థముగ నచ్చటచ్చట పఱుగిడుచుండ, యశోదాదేవి యనేకభిక్ష్యులనిచ్చి పలు విధములైన మంచిమాటలనుజెప్పి స్నానార్థముగఁ బట్టుకొనివచ్చెను. ౪౩.

మూ॥ తమథాశయాకవోష్ణితవార్యామలకాన్తికాయతియా॥

అస్నపయద్భాస్తమసావార్యామలకాన్తికాయతియా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ తమ్, అథ, ఆశయా, కవోష్ణితవార్యామలకాన్తికా, ఆయతయా, అస్నపయత్, భాస్తమ్, అసా, ఆర్యా, అమలకాన్తికాయతియా. ౪౩.

వ్యా॥ (తమితి) అసా ఆర్యా-ఉచితమర్థం జానతీ యశోదా, ఆయతయా ఆశయా తంఅస్నపయత్ - స్పృశితవతీ. కీదృశీ-(కవోష్ణితవార్యామలకాన్తికా) కవోష్ణితమ్-ఈషదుష్ణీకృతమ్, వారి అమలకం స్నానయోగ్యం అన్తికేయస్యాస్నా తథోక్తా-కీదృశంతమ్ - అమలకాన్తికాయతయాభాస్తమ్ - నిర్మలస్పృశ్యముక్త శరీరతయా విరాజ

మానమ్. కవోష్ణిత శబ్దః - కవోష్ణ శబ్దాత్ (౧) “తత్కరోతి” ఇతి
 చినిష్టాంతః. కవోష్ణశబ్దస్తు-ఈషదర్థస్యకృతశబ్దస్య (౨) “కవభ్యాశ్చిష్టే”
 ఇతికవాదేశేనవ్యుత్పాదితః. అన్నపయదితి (౩) “గ్లాన్నా వనువమా
 చ” ఇతి పక్షేమిత్వాద్విస్వత్వమ్॥ ౪౩।

తా॥ యశోదాదేవి, సుఖోష్ణమైన ఉదకమును నూతిన ఉశిరికాయను దగ్గరనుంచు
 కొని అతిసుందర విగ్రహుడైన శ్రీకృష్ణుని మిక్కిలి ప్రీతిచే స్నానముచేయించెను. ౪౩.
 మూ॥ ద్యౌరివతమసోనవమివపయోధిపాకంసముద్దిశతీ॥

సాన్నపయదనుచ్ఛన్దాపయోధిపాకంసముద్దిశతీ॥ ౪౪।

ప-వి॥ ద్యౌః, ఇవ, తమ్, అపః, నవమ్, ఇవ, పయోధిపాకమ్, సముత్,
 దిశతీ, సా, అన్నపయత్, అనుచ్ఛన్దా, పయః, అధిపాకమ్, సముద్దిశతీ. ౪౪.

వ్యా॥ (ద్యౌరితి) తమ్-కృష్ణమ్, నవమివపయోధిపాకమ్-నూ
 తనం సముద్రదిశకుమివ, సా-యశోదా, సముత్-సహర్షా, ద్యౌరివ, అపః
 వషణమయీః, దిశతీ, అన్నపయత్ - స్పృశితవతీ. కింకృత్వా-అనుచ్ఛ
 ద్దా-తస్యఛస్తమ్ - ఇష్టమ్, అనువర్తమానా, అధిపాకమ్ - సుశృతమ్,
 పయః సముద్దిశతీ - ఇంద్రదాన్యామితి పయస్సముద్దిశతీ, తచ్ఛన్దాన
 వర్తనేన స్పృశితవతీ ఇత్యర్థః॥ ౪౪॥

తా॥ యశోదాదేవి “భీమబాలిచ్చెదను, స్నానమునకు రమ్ము” అని మంచిమా
 డి, అభూతమైనయొక యద్భుతసముద్రముమీద నాకాశము ధారధారగా
 ప్రించినట్లు శ్రీకృష్ణుని స్నానముచేయించెను. ౪౪.

మూ॥ సాన్నాపయదఘఘాతప్రభవిష్ణుపదంసుసజ్జనాధారా॥

నిర్మలమివాసిధారాప్రభ విష్ణుపదంసుసజ్జనాధారా॥ ౪౫।

ప-వి॥ సా, అన్నాపయత్, అఘఘాతప్రభవిష్ణుపదమ్, సుసజ్జనాధారా, నిర్
 మ్. ఇవ, అసిధారా ప్రభవిష్ణుపదమ్, సుసజ్జనా, ధారా. ౪౫.

వ్యా॥ (నేతి) అఘఘాతప్రభ విష్ణుపదమ్ - పాపహానసమర్థవ
రణమ్, తమ్, సాఅన్నాపమత్. కీర్తనీ-సుసజ్జనా-శోభన + పరికల్పితా,
సుసజ్జనాధారా - శోభనాః సజ్జనాః - విద్వజ్జనా ఏవ, ఆధారోయస్యా
స్స తథోక్తా. తత్రదృష్టాంతః. నిర్మలమ్, అసిధారాప్రభవిష్ణుపదమ్,
అసిధారాసదృశతేజస్కమాకాశమ్, ధారా-వక్షాధారేవ॥ ౪౫॥

తా॥ సజ్జనులు నడిచిన సద్గర్వమునవలంబించియున్న యశోదాదేవి, కత్తిమొన
వేలివెలుగుచున్న యతనిర్మలమైన యాకాశముమీద వర్షధార వర్షించునట్లు, సకల
పాపహరంబులైన చరణములుగల శ్రీకృష్ణుని స్నానముచేయించెను. ౪౫.

మూ॥ బాలాతపీవజలధిర్హిరణ్యహరిత్యపోదితమహః ఘోరమ్ ।

సంతౌల్యరజశ్శుశుభేహిరణ్యహరిత్యపోదితమహః ఘోరమ్॥ ౪౬॥

ప-వి॥ బాలాతపీ, ఇవ, జలధిః, హిరణ్యహరిత్య పోదితమహః, ఘోరమ్, సం
తౌల్య, రజః, శుశుభే, హిరణ్యహే, అరిత్యహః, దితమహఃఘః, అరమ్. ౪౬.

వ్యా॥ (బాలేతి) సః-కృష్ణః, ఘోరంరజః క్రీడోపాత్తమ్, సం
తౌల్య, (హిరణ్యహరిత్యపోదిత మహాభూత్వా శుశుభే) హిరణ్యహరిత్య
పోదితమహః ఇతి - హిరణ్యవత్ - సువర్ణావత్, హరిత్యా - శోభమా
నయా, తుపయా-హరిద్రయా స్వగాత్రోప లిప్తయా, ఉదితం మహాః-
తేజః, యస్యసతథోక్తః. తత్రదృష్టాంతః (బాలాతపీవజలధిరీతి). కృష్ణ
ఏవ పునర్విశేష్యతే. హిరణ్యహ-హిరణ్యకలిపోశ్చాంతకః, అరిత్యహః-
శత్రూణాం తుపణకరః, దితమహఃఘః - ఖడ్గోతమహాపావః, ఆశ్రితజన
పాపస్య ఖడ్గానకర ఇత్యర్థః. అరమ్ - అలమ్॥ ౪౭॥

తా॥ హిరణ్యాసురాది సకలవిరోధి సంహారకుడై, ఆక్రతుల మహాపాతకము
మహోగొట్టువాడైన శ్రీకృష్ణుడు, తన దివ్యవిగ్రహమందున్న మున్నుపోవునట్లు స్నా
నముచేసి, అన్నానకాలమందు రుద్దిన స్వర్ణవర్ణమైన పసుపుచేతఁగలిగిన విచిత్రకాన్తి
అవాడై, సూర్యోదయకాలమందు సూర్యకిరణములతోఁజేరిన సముద్రమువలెఁబ్రకా
శమయెను. ౪౭.

మూ॥ సంస్కృతమోదత నీరాజనతఃపరాకృతారిప్తమ్॥

భక్తేభ్యఃక్షీవతోస్తాన్నీరాజనతః పరాకృతారిప్తమ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ సంస్కృత. తమ్, ఆమోదితనీరా, జనతః, పరా, కృతా, రిప్తమ్, భక్తేభ్యః, క్షీపతః, అస్తాత్, నీరాజనతః, పరాకృతారిప్తమ్. ౪౭.

వ్యా॥ (సంస్కృతీ) సాయశోదా, జనతఃపరాకృతా - జనేభ్యః ఉత్కృష్టా విధినాకృతా, ఆమోదితనీరా - నానావిధైర్గతై

స్సగన్ధీ కృతజలా భూత్వా, తమ్ - కృష్ణమ్, సంస్కృత - సమ్యక్ స్సాపయిత్యా, అస్తాత్, భక్తేభ్యః, రిప్తమ్ - పాపమ్, క్షీపతః, కృష్ణాత్, నీరాజనతః - నీరాజనాఖ్య మజ్జశక ర్తణా, అరిప్తమ్ - శ్రీ అశుభమ్, పరాకృత - నిరాకృతవతీ. తత్సేవ్యర్య దిర్భనోత్సుక నానావిధ జనదృష్టిపాత నిమిత్త మశుభం స్నేహోదాశజ్జమానా తం పరాకృత-నిరాకృతవతీ. పరాపూర్వాత్కరోతేః కి ర్తరిలజ్ఞే॥ ౪౭॥

తా॥ యశోద. సుగన్ధిద్రవ్యము చేర్చిన ఉదకముచే శ్రీకృష్ణునిస్నానముచేయించి ఆశ్రమముల సకలపాపములనుహరించువాడైన యతనికి వృద్ధిదోషమురాకుండ నీరాజనము చేసెను.

మూ॥ యోయస్సరిపుషుస్సమతంససనాభిష్వజ్గరాగేణ॥

భాస్తమపశ్యదముచ్యతససనాభిష్వజ్గరాగేణ॥ ౪౮॥

ప-వి॥ యః, యః, సరిపుషు. వృషు, తమ్, ససనాభిష్వ, అజ్గరాగేణ, భాస్తమ్. అపశ్యత్, అముచ్యత, సః, సః, న, అభిష్వజ్గరాగేణ. ౪౮.

వ్యా॥ (యోయఇతి) సరిపుషు - సశత్రుషు, ససనాభిష్వ-ససంబధిషు, వృషుమధ్యే, యోయోజనః, అజ్గరాగేణ-చంద్రనక్షత్రాంతరికాదినా, భాస్తంతంకృష్ట మపశ్యత్, ససజనస్తస్యాభిష్వజ్గరాగేణ- పరిష్వజ్జేచ్ఛయా నాఽముచ్యత॥ ౪౮॥

తా॥ శత్రుమిత్రసహితులైనమనుజులు, చంద్రనామలిప్తగాత్రుడై శోభిల్లుచున్న శ్రీకృష్ణునిజూచి యతనికిఁగౌరవించుకొనవలయునని యాశించిరి ౪౮.

మూ॥ గోపాదధతోభీక్షితమాకల్పగమాయురాశాస్తే॥

సజ్జస్తపశ్యతామమునూకల్పగమాయురాశాస్తే॥ ౪౯॥

శ్రీ అరిప్తమ్- "అరిప్తంతుకుభాకుభే" ఇత్యమరః.

యమకరత్నాకరే - సవ్యాఖ్యానే.

ప-వి॥ గోపాః, దధతః, అభీషితుమ్, ఆకల్పగమ్, ఆయుః, ఆశాః, తే, సజ్జః, స్వ, పశ్యతామ్, అనుమ్, ఆకల్పగమ్, ఆయుః, ఆశాస్తే. ౪౯.

వ్యా॥ (గోపాః) గోపాః, ఆకల్పగమ్-ప్రాప్తమణ్డనమ్, తమ్, అభీషితుం ఆశాః - ఇచ్ఛాః, దధతః తే ఆయుః-ఆగతవ స్తః. తేషామా గతానామముం పశ్యతాం సజ్జః తస్మై ఆకల్పగమ్-కల్పకాలావధిగతమ్, ఆయుః - ఆయుష్కతామ్, ఆశాస్తేస్త|| ౪౯॥

తా॥ సర్వాలక్ష్యరాలబ్ధ్యశుద్ధేన శ్రీకృష్ణని జూడవలయునని యాశగల వారై గోపులువచ్చిచూచి “ఇతిహేతు చిరంజీవియ్యుండవలయును” అని యాశీర్వాదముచేసిరి. ౪౯.

మూ॥ యః కిల విబుధరిపూణాం సభాజితానాశయామాస॥

తంభోజయితుంవిప్రాన్ సభాజితానాశయామాస॥ ౫౦॥

ప-వి॥ యః, కిల, విబుధరిపూణామ్, సభాః, జితాః, నాశయామాస, తమ్, భోజయితుమ్, విప్రాన్, సభాజితాన్, ఆశయామాస. ౫౦.

వ్యా॥ (యథితీ) యః కిల, విబుధరిపూణామ్-అసురాణామ్, సభాః-సమూహాః, జితాః కృత్వా నాశయామాస నీ కృష్ణంతం భోజయితు ముద్యుక్తాసా పూర్వమేవ సభాజితాన్ విప్రాన్ ఆశయామాస-భోజయామాస॥ ౫౦.

తా॥ యశోద, అసురులను సంహరించి దేవతలకుసుఖమిచ్చిన శ్రీకృష్ణని భోజనముచేయుచుటకై ముందు బూజ్యులైన బ్రాహ్మణులను భోజనముచేయించెను. ౫౦.

మూ॥ యోస్యన్నదధృతకరిణం సరసోపస్కరమయంభ క్తమ్॥

తంసాశితదనునీయతు సరసోపస్కరమయంభ క్తమ్॥ ౫౧॥

ప-వి॥ యః, అస్యన్, ఉదధృత, కరిణమ్, సరసః, అపస్కరిమ్, ఆయమ్, భక్తమ్, తమ్, సా, అశితత్, అనునీయ, తు, సరసోపస్కరమయమ్, భక్తమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (యథితీ) యః భక్తమ్-స్వభక్తభూతమ్ తస్మాత్సరసః. ఉదధృత - ఉద్ధృతవాన్. కింతుర్వ - అపస్కరమస్య - - రథాగ్లం ధీపా, విరోధనిరసనార్థం చక్రం ధీపనిర్మలః. తమిమమ్, సా-యశోదా, సాన్వై రనునీయ-సరసోపస్కరమయమ్, సరసవృష్టినప్రచు

కృష్ణంతం-ఇత్యాదిస్థానే. “ఉత్తరార్థస్యగమః” ఇతి పాతాస్తరమ్. కరిణమ్-గజేంద్రమ్. ఇతివాక్యం క్వచిత్.

రమ్, భ కమ్ - ఓదనమ్, ఆశితమ్ - ఆశితవతీ. అపస్కరమితి. (౧)
 “అపస్కరోరథాగ్జమ్” ఇతిపర్యాయతయా వ్యుత్పాదితః. సరసోపస్క
 రమితి. (౨) “తత్ప్రకృతనచనేమయత్” ఇతి మయత్॥ ౧౬॥

తా॥ చక్రాయుధమును బ్రయోగించి విరోధియైన మొసలినిజంపి భ క్తశిరోమ
 ణిమైన గ జేన్దుని రక్షించినవాడెవడో, అట్టి శ్రీకృష్ణుని, ఆడుకొనుచుండ మంచి
 మాటలాడి తీసికొనివచ్చి పుడ్రసోపేతవ్యంజనసహితం వైనయన్నమును భోజనము
 చేయించెను. ౧౭.

మూ॥ సముదాశయదామ్నాతంస్వచ్ఛన్దమితైరహస్సుబన్ధంసుకరమ్॥

సముదాశయదామ్నాతంస్వచ్ఛన్దమితైరహస్సుబన్ధంసుకరమ్॥

ప-వి॥ సముదాశయత్, అమ్నాతమ్, స్వచ్ఛమ్, దమితైః, రహస్సు, బన్ధమ్,
 సుకరమ్, సముదా, ఆశయదామ్నా, తమ్, స్వచ్ఛన్దమ్, ఇతైః, రహస్సు, బన్ధమ్,
 సుకరమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (సముదేతి) సముదాశయత్ - సమ్యగాశితవతీ. అమ్నా
 తమ్ - అధీతమ్, స్వచ్ఛమ్ - నిర్మలమ్, దమితైః - సుశిక్షితైః, రహ
 స్సు - ఉపనిషత్సు, సుశిక్షితై రామ్నాతృభిరుపనిషత్వామ్నాతమిత్య
 ర్ఘః-బనుమ్-నిరుపాధికిసుహృదమ్ శ్రీ (అకారణసుహృదమ్), సుకరమ్-
 శోభనతేజస్కమ్, సుహస్రంవా, సముదాశయదామ్నా-† సప్రీతికేన,
 ఆశయదామ్నా - బుద్ధి శ్రీ (నామ్నా) దామ్నా, తమ్ - కృష్ణమ్, స్వ
 చ్ఛన్దమితి క్రియావిశేషణమ్ ; యథేష్టమిత్యర్ఘః. ఇతైః - గతైః, ఆశి
 తైః, రహస్సు - రహస్యభూతేషు హృదయకమలేషు, అథవా - అహ
 స్సు - దివసేషు, సర్వస్మిన్కాల ఇత్యర్ఘః, బన్ధంసుకరమ్-బన్ధనంకర్తుం
 శక్యమ్ ; భక్తైః బుద్ధ్యాభ్యేనదామ్నాబన్ధమ్ సుశకమిత్యర్ఘః॥ ౧౯॥

తా॥ భక్తుల హృదయకమలమణిదనవరతము ప్రీతితో ధ్యానింపబడుచున్న
 వాడును, నిర్మలస్వభావుడును, సకలోపనిషత్వేన్ముడును నిరతిశయదీప్తియుక్తుడు
 వైన శ్రీకృష్ణుని యశోద ప్రీతితో భోజనముచేయించెను. ౨౦.

ఇతిశ్రీవత్సాజ్ఞాకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే

ప జ్ఞానా శ్వాసః.

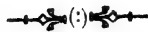
(౧) పా-మా-E-౧-౧౮౯. (౨) పా - మా - ౫ - ౪ - ౨౦.

(†) సముదాశ సప్రీతికేన, ఇతిక్వచిత్. శ్రీ వృద్ధలితద్వయమ్ క్యాచిత్కమ్.

శ్రీమతేగామానుజాయనమః.

షష్ఠాశ్వాసః.

మూ॥ ఇహసానకారిణాం విదురేతంహైయ్యజ్ఞవీనమోషాయ॥

ఉదయూయుజన్నిజాధీరేతంహైయ్యజ్ఞవీనమోషాయ॥ ౧॥

ప-వి॥ ఇహ, పాపకారిణామ్, విదుః, ఏతమ్, హై, యమ్, గవి, ఇనమ్, ఓషాయ, ఉదయూయుజత్, నిజా, ధీః, ఏతమ్, హైయ్యజ్ఞవీనమోషాయ, ౧.

న్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ- అస్మామ్, గవి-భూమా, పాపకారిణామ్ ఓషాయ - దహనాయ, ఏతమ్-ఆగతమ్, ఇనమ్ - న్యమినమ్, యం విదుః, హై ఇత్యాశ్చక్ర్యే. తమేతం నిజాధీః హైయ్యజ్ఞవీనమోషాయ- నవసితపరిమోషణాయ, ఉదయూయుజత్ - ఉద్యోగంకారితవతీ. ఏత మితి పూర్వత్రుతక్. ఇణోనిష్ఠా. పరత్ర ఏతచ్ఛబ్దా ద్వితీయా. అన్వా దేశస్యాఽవివక్షిత త్యాదేనాదేశభావః. (౧) “ఏతమాతంజితంవిద్యా త్” ఇతి. ఓషాయేతి (౨) “ఉషదాహే” ఘట్. ఉదయూయుజదితి యజ్ఞాన్యాన్లుజ్, మోషాయేతి(౩) “ముషస్తేయే” ఘట్. ౧.

తా॥ దుష్కృద్విసాకార్థమై యిహలోకమందవతరించిన శ్రీకృష్ణునికి నవసిత చార్యమంగు బుద్ధియుదయించెను. ౧.

మూ॥ యస్యగుణాన్నమిమితే సకలకలాగవ్యమాముష్య॥

అకృతసగృహేషుగోపీ సకలకలాగవ్యమాముష్య॥ ౨॥

ప-వి॥ యస్య, గుణాన్, న, మిమితే, సకలకలా, గపీ, అమా, అముష్య, అకృత, గః, గృహేషు, గోపీః, సకలకలాః, గవ్యమ్, అముష్య, ౨.

న్యా॥ (యస్యేతి) యస్యాఽముష్య భగవతోగుణాన్ సకలక లాగపీ - వేదశాస్త్రేతిహాసపురాణాత్తికా, అమా-సహితా, నమిమితే-

(౧) పా-మా-౧-౧-౧౪-వా.

(౨) భా-ప-౪-కే.

(౩) క్రా - ప - ద్వి-కే.

నవరిచ్చినది. గుణానా మియత్తారహితత్వా నిర్మల్యాదతామేవ ప్రతిపాదయతి. సః గోపానాం గృహేషు, గవ్యమ్ - నవనీతాదికమ్, ఆముష్య - చోరయిత్వా, తత్ర గోపీః, సకలకలః - సగోలాహలః, అకృత - సకలాగవీతి. (౧) “గోరతద్ధితలుకి” ఇతి టచ్. (౨) “డిడ్డాణఞ్” ఇతి జీప్. అముష్యేతి అదశ్యబాత్ షష్ఠీ. (౩) “అదసోఽసేః” ఇత్యుత్సమత్వే. గవ్యమితి (౪) “గోపయసోర్యత్” ఇతి వికారార్థేయత్వే త్యయః. ఆముష్యేతి (౫) “ముష స్తేయే” క్త్వోల్పయిమ్ || ౨||

తా|| శ్రుతీహి సపురాణాదులకును బరిచ్చేదించి నిర్ణయించుట కశక్యమైన సకలకల్యాణగుణములకు నాకరభూతుడైన శ్రీకృష్ణుడు గోపికల గృహములందు వెన్నును దొంగిలించి వారు “కలకల” అని శబ్దించునట్లు సంచరించెను. ౨.

మూ|| దధిముష్ణన్నాస్థనసావరిప్తఘటమానమధ్యేయః|

తత్పశ్యతామనస్య వరిప్తఘటమానమధ్యేయః|| ౩||

ప-వి|| దధి, ముష్ణక్, ఆస్థత్, అసా, ఆరిప్తఘటమ్, అనమధ్యేయః, తత్, పశ్యతామ్, మనసి, ఆవరిప్త, ఘటమానమ్, అధ్యేయః. ౩.

వ్యా|| (దధిముష్ణన్నితి) అసా, అనమధ్యేయః - ఆనమతామ్ - ఆభిముఖ్యేన ప్రణమతాం భక్తానామ్, ధ్యేయః, దధిముష్ణన్, తదన్తికే, ఆరిప్తఘటమ్ - తక్రభాణ్డమ్, ఆస్థత్ - విపర్యాసితవాక్. సకృష్టః, తత్ - వత్సక్రీడితమ్, పశ్యతాం మనః స్వస్థిన్ ఘటమానమ్ - అభిరూపకర్త దర్శనేన సక్తంతుర్వాక్, ఆవరిప్త - వృతవాక్. కీదృశః - అధ్యేయః - స్మరన్యః. (౬) “ఇక్ స్రజే” (౭) “అచోయత్” అస్థ దితి అస్య తేలుకజ్. (౮) “అస్యతివక్తి భ్యాతిభ్యోజ్” (౯) “అస్య తేస్థక్” ఇతి ఘటాగమః.

(౧) పా-మూ-౫-౪-౯౨. (౨) ,, ,, ౪ - ౧ - ౧౫.

(౩) ,, ,, ౮-౨-౮౦. (౪) ,, ,, ౪-౩-౧౬౦.

(౫) క్ర్యా - ప - ఉ - సీ. (౬) అదా - ప - స - ఆ.

(౭) పా-మూ-౩-౧ - ౯౭. (౮) ,, ,, ౩-౧-౫౨.

(౯) ,, ,, ౭-౪-౧౩.

అవరిష్టేతి (౧) “వృజ్ సంభక్తా” టుజ్. (౨) “లిజ్ సిచోరా త్తనే పదేషు” ఇతి ఇట్. 3||

తా|| భక్తజనసంసేవ్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు గోకులమందునును బొంగిలింది వారిముందల చల్లమండలను బుట్టించెను. ఆబాలచేష్టభములను జూచినవారియొక్క మనస్సుకృష్ణునియందే సక్తయాయెను. 3.

మూ|| భక్తాశయానునర్తోదధిమథనేతాణ్ణవప్రసితః|

నవనీతాథీకగోపీ దధిమథనేతాణ్ణవప్రసితః| ౪||

ప-వి|| భక్తాశయా, అనుకర్తా, ఉదధిమ్. అథ, నేతా, అణ్ణవప్రసితః, నవనీ తాథీ, గోపీదధిమథనే, తాణ్ణవప్రసితః. ౪.

వ్యా|| (భక్తేతి) అధనః, భక్తాశయా-భక్తానామాశయా కారణేన, అణ్ణవప్రసితః - జగదాన్యావప్రసాదా సిద్ధిః-అర్హః, అణ్ణనీయా-అగ్రకాత ఇత్యర్థః. ఉదధిమథనుకర్తా, శ్యామలేన విపులం ఉదధీమథనుకరిణీతిః. జగతాంసేతా కృష్ణః, గోపీదధిమథనే - గోపీనాం దధిమథనసమయే, నవనీతాథీ, తాణ్ణవప్రసితః - నృతే ప్రసక్తోభూత్. అనుకర్తేతి తా చ్ఛీత్యేత్యుక్. ఉదధిమితి (3) “సలోకాన్య యనిష్టాం” ఇతి షష్ఠీ ప్రతి షేధా ద్వివితీయా|| ౪||

తా|| భక్తులసజ్జల్పానుసారముగనీలావిభూతిలో నవతరింది శ్రీకృష్ణుడు సముద్రమువలె నతిసుందరశ్యామ విగ్రహము కలవాడై నవనీతము నాశించి గోపీ కలు పెరుగుచిలుకుచున్న చోట్లకెల్లవెళ్ళి నర్తనముచేయుచుండెను.

మూ|| దధిమథనభాన్యధరితమృదజ్గనానామహారవతః|

నృత్యన్వైధతతనుభృతమృదజ్గనానామహారవతః|| ౫||

ప-వి|| దధిమథనభాన్యధరితమృదజ్గ నానామహారవతః, నృత్యత్, విధత్, తనుభృతమృత్, అజ్గనానామ్, అహారవతః. ౫.

(౧) క్రా- అ - న - సే.

(౨) పా-సూ-2-౨-౪౦.

(3) పా - సూ - ౨ - 3-౬౯.

600

వా॥ (సదీతి) దధిమగ్ధసభావినా అధరితమృదగ్ధేన- అధరికృత
మృదగ్ధవాద్య ఘోషేణ నానాభూతేన మహతారవేణ కారణేన, తత్ర
తత్రస్పృశ్యక్, తనుభృతమృత్ - క్షీడావశేసగాత్రోపలిప్తమృత్తికః,
స్పృశ్యక్, దధిమగ్ధస్థీనా మగ్ధనానాం అహారవతః - అహః ఇత్యేవం
రూపేణ స్పృశ్యోత్సాహవివృద్ధిహేతునా శబ్దేన, విధతి-వృద్ధోఽభూత్,
ఉత్సాహవాక్, మృద్ధోఽభూదిత్యర్థః. ఉభయత్రాఽప్యాద్యాదిత్యాత్వత్తసిః॥

తా॥ వెనునుచిలుకుచున్నప్పుడు మృదంగపణంగాదులకబ్బములకంటె నతిక్రా
వ్యముగ గలిగిన శబ్దమునువిని విడచుకలుముగ నర్తనముచేయుచు, దానిపైన నితని
యాటనుకొని గోపికలు ఆహవాహములని ఆనందముతోఁ జెప్ప దానిని విని మతియు
నుశ్చాహమునుబొంది మృదాలిప్తగానుండె నునుపటికంటె నధికముగ నర్తనము
చేసెను.

మూ॥ సర్వత్రసేత్రపేయం సమధుక్ష్మీప్రచురముదవసితే॥

స్మృత్యేనతతంస్త్రీభి సమధుక్ష్మీప్రచురముదవసితే॥ ౨॥

ప-వి॥ స్మృత్ర, సేత్రపేయం, స, చుర, స్మీప్రచురమ్, ఉదవసితే, స్మృత్యే,
సతతమ్, స్త్రీభిః, సమధుక్ష్మీ, ప్రచురముత్, అవసితే.

వా॥ (సర్వత్రేతి) సర్వత్ర-సర్వస్థి, గోపీనామ్, ఉదవసితే-
గృహే, సః-కృష్ణ, † స్మృత్యే అవసితేనతి, స్త్రీభిః, సతతమ్-భూయోభూ
యా, సమధుక్ష్మీ - సస్థుకీతి. పునఃపునరపిస్మత్తారమ్భాయజనితోత్సా
హాఽభి వదిత్యర్థః. ప్రచురముదితి క్రియావి శేషణమ్; కృష్ణవి శేషణంవా.
ప్రచురా - ప్రభూతా, ముత్ - హర్షః, యస్మిన్నితి బహుప్రీహిః.
† సేత్ర పేయం మధ్యస్థ్యభయంకృష్ణవి శేషణమ్. తత్రక్షీప్రచురమితి. మధు
వి శేషణమ్. సేత్ర పేయమితి సేత్రాః పాశుమ్ యోగ్యమిత్యర్థః ॥ ౨॥

తా॥ ప్రతిగృహములకును వెళ్ళి చూచుటకు నతిసుందరమై యతిమధురమై
యాన్న సవనీతమును భిక్షించి నర్తనమును ముగించినవెనుక నాగోపికలు తిరిగియు
నృత్యమంగిరినికి యుత్సాహముకల్గునట్లు విక్రలి కొనియాడిరి.

† మధు అదన్ ఇతికృచ్ఛిత్, † సేత్రశేయనితి మధువిశేషణ మితి
కృచ్ఛిత్. ॥ అత్రగ్రంథకాత. "ధుక్ సస్థిపసే" [భృ] కర్తణిజిత్. క్షీప్రచురమ్-క్రి
స్తుత్యమ్. వికరణతోః, "విద్ధి దాదధోఽన్" [3-3-౧౦౪] ఇత్యక్. ఇతిశ్యాత్.

మూ॥ యంసజ్జసఋజుమఖిలాదధిసారం చోరయామాస॥

శిక్యాత్సఙ్గలూఖలగోదధిసారమ్ చోరయామాస॥

౭॥

ప-వి॥ యమ్, సజ్జనః, ఋజుమ్, అఖిలాత్, అధిసారమ్, చ, ఊరయామాస, శిక్యాత్, సః, ఉలూఖలగః. దధిసారమ్, చోరయామాస. ౭.

వ్యా॥ (యమితి) యంకృష్ణమ్, సజ్జనః - విద్వజ్జనః, ఋజుమ్- అవక్రమ్, అఖిలాజ్జగతః, అధిసారమ్ - అధికోత్కర్షంచ, ఊరయామాస - అగ్గీకరోతిస్త, అగ్గీకృతవానిత్యర్థః. సః - కృష్ణః, ఉలూఖలగః- శిక్యస్వశఃయోగ్యతాయై తదధస్తాదులూఖలంస్యస్యతద్గతః-తత్రాఽపి రూఢః, శిక్యాత్ దధిసారమ్నవసీతిమ్, చోరయామాస-అపహృతివాత్ ॥

తా॥ విద్వాంసులెవనిని సగోష్ఠిక్ష్మప్టుఁడని యంగీకరించినో, అట్టిశ్రీకృష్ణుఁడు ఉట్టిలోనున్న వెన్నను దొంగిలించుటకై దానిక్రింద చోటిని నేపి దానిమీఁదెక్కి. యుట్టిలోనున్న గోరసము నపహరించెను. ౭.

మూ॥ గోపైస్సకృష్ణఉచ్చైరనుభవనస్తాధికామోదై॥

సమభావివిదితపద్ధతి రనుభవనస్తాధికామోదై॥

౮॥

ప-వి॥ గోపైః, సః, కృష్ణః, ఉచ్చైరనుభవనస్తాధికామోదైః, సమభావి, విదితపద్ధతిః, అనుభవనమ్, తాధికామోదైః. ౮.

వ్యా॥ (గోపైః)సః-కృష్ణః, గోపైః, ఉచ్చైరనుభవనస్తాధికామోదైః - ఉచ్చితానుభవాత్ సన్తాత్-సన్తగోపాత్, అధికామోదైః- అధికహృదైః, అనుభవనమ్ - గృహేగృహే, సమభావి - సంభావితః, కీదృశః - దాధికామోదైః. దధిభవైర్గదైః, విదితపద్ధతిః-జ్ఞాతమాగణః, యత్రయత్రదధిగన్ధోఽస్తి. తత్రతత్రకృష్ణాగతఇతి జ్ఞాతుంశక్యమభూత్. నవంనామసదాదధిభుజ్ఞానఇత్యర్థః. దాధికశబ్దః - అధ్యాత్మాదిలక్షణాకో వ్యుత్పాదితః॥ ౮॥

తా॥ నందగోవునికంటె నధికసంతోషముగల గోవులు, నవసీతగంధమువచ్చుచున్న యింద్లకన్నటికి నాగంధమునుచులు పెట్టుకొనిపోవుచున్న శ్రీకృష్ణునిబూజించిరి. ౮.

మూ॥ స్త్రీణాముదగాదాసోక్షయోక్షయోస్వదైవననీతమ్ |

ముష్ణస్కంధాశ్చిక్ష్ణంక్షయోక్షయోస్వదైవననీతమ్ || ౯॥

ప-వి॥ స్త్రీణామ్, ఉదగాత్, ఆసీః, క్షయోక్షయే, స్వదైవననీతమ్, ముష్ణమ్, స్కంధః, చిక్ష్ణమ్, క్షయోక్షయే, స్వదైవననీతమ్, ఏవ, ననీతమ్.

న్యా॥ (స్త్రీ)ణామితి ఉత్తరాశ్చమూర్ధ్వ వ్యాఖ్యానయతే. స్వదైవననీతమ్ నా తే చోదితస్య నవనీతస్య భక్షణేన క్షయోక్షయే సతి, భూయోభూయః నవనీతం ముష్ణం తిక్ష్ణంప్రతిప్రవృత్తా స్త్రీణామూసీః, స్వదైవననీతస్వదైవతస్య సోక్షిణీర్క్షయోక్షయో-గ్మహేచ్ఛహే, ఉదగాత్ ఉదగాత్ భూత్. ఏవ సరంహా శ్యేదప్రవృత్తస్య కింనుఖ్యోష్ణస్యాదితి స్మృత్యేవ శబ్దమునాభినిర్ణయ (స్త్రీ)భి స్తవ ముద్దిశ్య దైవనీతిస్తు స్వకా ఆశీప్రవృత్తైశ్చిక్ష్ణః. (స్త్రీ)ణామిత్యాసీరపి క్షయో కర్తృషష్ట్యక్షయోక్షయే ఇతి (౧) “క్షయోక్షయే” ఇత్యస్తాత్ షీయ స్త్యస్మిన్నితి పుస్తానితిస్య గ్రహాంతర్యామనాదినః క్షయశబ్దస్య విప్లాహం ద్విత్వదనమ్. ఉత్తరాశ్చ (౨) “క్షయో” ఇతిస్తాద్భావే పుస్తానితిస్య త్కథాచరిత్యుచనమ్. ఉభయత్ర (౩) * ఏరచ్. సర్వ దైవననీత సహ్యాజ్జదైవనీనియస్తస్మాయస్తే అననూ(౪) “కరణా ధనరణయోశ్చ” ఇత్యన్వయోక్తి. (౫) “క్షయోక్షయే” ఇతిశేవ || ౯॥

తా॥ వెన్నును అడుగునుననదొంగలించి యారగించుచున్నక్రికృష్ణునికీమి విప క్షవచ్చుకోయని ధియపడి గోపికలు తమతమయింట్లలో, “ఇతనికి మంగళము కలుగ వలయును” అని దేవతలను ప్రార్థించిరి.

మూ॥ జగదస్యముషతోపిసా నరసేతముదారభావేన |

విష్ణుంగోప్తుంహోకానవనీతముదారభావేన || ౧౦॥

ప-వి॥ జగత్, అస్య, ముష్ణతః, ఆపి, హి, నరసేతమ్, ఉదారభావేన, విష్ణుమ్, గోప్తుమ్, లోకాన్, అవనీతమ్, ఉదారి, భావేన.

(౧) శుదా-పర-ఆక-అని.

(౨) భ్యా-పర-ఆక-అని.

(౩) పా-నూ-౩-౩-౫౬.

(౪) పా-నూ-౩-౩-౧౧౭.

(౫) పా-నూ-౪-౧-౧౫,

శ్చ (పా)-శుభం కుర్వాణాని.

వ్యా॥ (జగదితి) యస్య యాదృశంతాదృశవత్ సవసీతం ముష్ణ
 శోఽపి, ఉదారభావేన - వేషస్యాఽతిగమ్భీరరూపత్వేన లిక్లేన,
 లోకాః గోపుమ్-రక్షితుమ్-అవితుమ్, అనసీతమ్-భూమిం ప్రాప్తమ్,
 విష్ణుమేనేనుమ్, † భావేన - బుద్ధ్యా, జగత్సర్వమ్ - సర్వోఽపితాకి
 కోఽపి, ఉదార - అనగచ్ఛతిస్త్వేన, గోపనజాతీయత్వేన తదను
 గుణవత్సత్వం, అనగచ్ఛత్యుత్తరీయవేషవశేన విష్ణురేవ భూమింగత
 ఇత్యుత్తరీయత్వేన, ఉదారేత్వేనాపరావృత్తిర్లోకాత్ ॥ ౧౦॥

తా॥ గోపుమ్ ప్రక్షిప్తంబిక్షుక్తు గంధర్వం పశునా జూని, ఇతః ఉ మనకు
 సజాతీయసేవం బుద్ధున, ప్రాకృతాచారవతి సవసీతమును కొంగలించినను, ప్రాకృ
 గురక కౌరవ, లోకములను రక్షించుట ప్రేమహావిష్ణువే యిహిపముగ భూమియిం
 దవలించి యున్నాడని తెలిసికొనిరి. ౧౦.

మూ॥ ఆమోషిణం హసంతం మాతావదద స్వయం హసితమ్ |
 ననసీతం మోషిణం మాతావదద స్వయం హసితమ్ ॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఆమోషిణమ్, హసంతమ్, మాతా, అవదత్, అస్తు, అయే, హసితమ్,
 ననసీతమ్, మోషి, హసే, మా, తావత్, అదః, త్వగూ, ఇహ, సితమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (ఆమోషీని) ఆమోషిణమ్ - ననసీతమోషణం కుర్వా
 ణమ్, తత్ప్రీత్యక్తితవత్సాస్వస్యాః పురః హసంతమ్, మాతా-య
 శోదా, ఏవనుననత్. అయే ఇహిసంబోధనే. మోషణం హసితంచ-ద్వి
 యం త్వమాఽప్రికియతే, తత్రయ త్తినహసితమ్, తదస్తు-అనుజాసీముః.
 అదః - ఇహి, సితమ్ - శుక్లమ్, ననసీతంతావత్ త్వయామా
 మోషి-నమోషితవ్యమ్. సితమితి విశేషణమ్- చార్కవిసంవాద పరి
 హారార్థమ్. నాఽహం చోరితవానితి త్వమావక్తుం సశక్యతే ; సితత్వేన
 హి త్వద్దాత్రే లక్ష్యతే ననసీతమిత్యభిప్రాయః. ఆమోషిణమితి (౧)
 సంపృచానురుధ్వి త్యాది నాఘినూత్. మామోషీతి కర్తృణామాజిబుజ్ ॥

‡ అత్రగ్రంథపాఠః. † యాదృశోభావతాదృశమ్ ఇతిచేత్
 పా-సూ-౩-౨-౧౪౨.

తా॥ తెల్లనివెన్నను దొంగిలించునప్పుడెన్నటికివచ్చిన తనతల్లినిజూచి నవ్వు
చున్న శ్రీకృష్ణునినుతించి యాయశోచ, ఓరీ! నీనవ్వు అట్లుండనిప్పు, ఇంకమీఁద నీనవ
నీతమును నీవు దొంగిలించవలదనిచెప్పెను. ౧౧.

మూ॥ ప్రథితాకృష్ణతవోద్వైరసానిహస్తేనతాతేన॥

అదిషతదేవేభ్యోగోరసానిహస్తేనతాతేన॥

౧౨॥

ప-వి॥ ప్రథితా, కృష్ణ, తవ, ఉద్వై, అసా, ఇహ, స్తేనతా, తేన, అదిషత,
దేవేభ్యః, గోరసాః, విహస్తేన, తాతేన. ౧౩.

వ్యా॥ (ప్రథితేతి) హేకృష్ణ! అసా తవ స్తేనతా-గోరతా, ఇహ-
ననజే, ఉద్వైః ప్రథితా - అపేనప్రసిద్ధా. నదగోహాయితం శక్యతే;
తేనకారణేన విహస్తేన-అకురేన, త్వదర్హశక్త్యానా, తవతాతేన-విత్రా
నస్తేన, గోరసాః - పయఃప్రభృతయః దేవేభ్యః, అదిషత - దత్తాః.
అదిషతేతి దదాత్యే కర్తృణిరుజ్జీవహవచనమ్. (౧) “స్థా ఘోషాచ్చ”
ఇతీత్యమ్. నిచాకిత్యమ్॥ ౧౪॥

తా॥ ఓ! శ్రీకృష్ణఁడా! నీదొంగరినమంచుకొకరినినది. దీనివలనలోకులచే నీకే
మియాపవనమవునోయని భయపడి నీతిండ్రియైన నందగోవులు తచ్చాన్వయముగ
దేవతలకుఁ బాలుముచలైన గోరసముల నర్పణముఁ జేయుచున్నారు. ౧౫.

మూ॥ యది శికోషీపినిబద్ధస్సన్నిహితేనాహవప్రసతః॥

విదధామ్యులూఖలేనయ స్సన్నిహితేనా హమప్రసతః॥ ౧౬॥

ప-వి॥ యది, శికోషీ, నిబద్ధః, సన్నిహితేన, అహమ్, అత్రసతః, విదధామి,
ఉలూఖలేన, య, సన్ - ఇహి, తే, నాహమ్, అత్ర, సతః. ౧౭.

వ్యా॥ (యదీతి) అత్రసతః-త్రాసరిహితస్య, తే-తవ, అహమ్-యదే
తేనతః-అన్యత్ర-గచ్ఛతః, సన్నిహితేనా-లూఖలేన, నాహమ్-బద్ధసమ్,
విదధామ్యులూఖమ్; ఏవంమయా ఉలూఖలేనిబద్ధస్య, త్వం గచ్ఛం
యదిశికోషీ, తతః, ఇహి - గచ్ఛేత్సర్వః. ఇతోలోక్తధ్యమైకివచనమ్.
(౨) “తేమయా” ఇత్యేకవచనస్య తవశబ్దస్య తే ఆదేశః. నన్వత్రేహి

శబ్ద పర్య సమేకంవాక్యంపరిసమాప్తమ్. తేజబ్రాహ్మికంతు ద్వివీయమ్, తత్రకథంతే ఆదేశః. (౧) “సమానవాక్యేనిఘాతయుష్మదస్తదాదేశాః” ఇతిచనాత్ సమానవాక్యస్థాత్పదాత్పరయోః యుష్మదస్తదో రా దేశేన భవితవ్యమ్. ఇహాశుఇహాశబ్దాత్ భిన్నవాక్యతాత్పర్యస్యతస్యశబ్ద స్యతే ఆదేశో సప్రాప్నోతి. అత్రకస్తి—వాక్యైకవాక్య భావేనైకనా క్యతోపపత్తేః. హేతుహేతుమహిమ్యాత పూర్వోత్తరవాక్యే; అతోభ వతిపచరీనిన దైకవాక్యతోపపత్తిః. నాహనితి (౨) “ఐహబద్ధనే” ఘోషో, అత్రకత ఇతి త్రసేశ్చత్రస్య నభోసమాసః (౩) “వాభా”శ” ఇత్యాదినావికల్పాత్ - శ్చనభావః॥ ౧౩॥

తా॥ ఓ!కృష్ణుడా! నెనెంతచెప్పినను నీవచ్చుటచ్చుటఁ గిరునుచున్నావు. నిన్నె చ్చటికిఁబోనియ్యకుండ చచ్చితినున్న యీటోటితోఁజేర్చి నేనిప్పుడుకట్టిపేసెదను. నీకు సామర్థ్యమున్నయెడల విడిపించుకొనిపో చూలము. ౧౩.

మూ॥ ఇతిసఉలూఖలఉద్భ్రతదామ్నా యోనహ్యలోన్యతయూ॥
విసిచలిశుంకిలోక్తసదామ్నా యోనహ్యలోన్యతయూ॥ ౧౪॥

క-వి॥ ఇతి, సః, ఉలూఖలే, ఉద్భ్రతదామ్నా, యః, అనహ్యో, ఉద్యతయూ, విసి, చలితుమ్, కిల, ఉక్తిసదామ్నాయః, న, హి, అపి, అద్య, తయూ. ౧౪.

న్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి ఉద్యతయూ - తద్భిన్నోద్య కయూ, తనర్థ ముద్భ్రతదామ్నాయశోదయా, యఃస్వామి, ఉలూఖలే అనహ్యత-బ ధోఽభూత్, తత్రబద్ధస్పహరిః, ఉక్తిసదామ్నాయః-కల్పకాస్త్రోన్యతయా జితమేన, అతోదేశాత్, అద్య-అస్మిన్నహని, అన్యత్ర చలిశుంతయూ యశోదయా నైసిహి. తస్యాన్యత్రచలనంపర్య హేతుననీతచార్య నివ రిన్తోన్యతేచ త్తీక్త్యర్థః. అనహ్యతేతి (౨) “ఐహబద్ధనే” కర్తృణిలజ్. విషేతి (౪) “ఇషుఇచ్ఛాయామ్” కర్తృణిలజ్. ౧౫.

(౧) పా-సూ-౨-౧-౧౬-వా.

(౨) దివా-ఉభ-అని.

(౩) పా-సూ-౩-౧-౨౦.

(౪) తుదా-పర-౨-సే.

తా॥ యశోదాదేవి యట్లు చెప్పి ఇతని నెచ్చటికిఁబోనియ్యకూడదని తలచి, ప్రథమస్పృహతో నకలవేదములను బ్రహ్మనుపదేశించినపరాత్పరుడైన శ్రీకృష్ణుని నొకత్రాటితోఁజూటియందుఁగట్టివేసెను. ౧౪.

మూ॥ బద్ధ్యాగవ్యముచంగృహకార్యాయ స్తేనమాయితయా।

తేన కిల చలితుమీహకార్యాయ స్తేనమాయితయా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ బద్ధ్యా, గవ్యముపక్ష, గృహకార్యము, స్తేనమ్, ఆయి, తయా, తేన, కిల, చలితుమ్, ఈహ, అకారి, ఆయస్తేన, మాయితయా. ౧౫.

న్యా॥ (బద్ధ్వతి) తమ్, గవ్యముచమ్ - నవనీతమోషిణమ్, స్తేనమ్, ఏవంబద్ధ్యా, తయా-కుటుమ్బిన్యా, గృహకార్యము, ఆయి-గతమ్. గృహకార్యం గతినతీత్యర్థః. తస్యాంగతాయాం తేన కృష్ణేన ఆయస్తేన-యత్నంకుర్వతా, చలితుమ్, ఈహ-చేష్టా, అకారి. సర్వశక్తేస్తస్య చలనే అశక్తిన దాయాసయోగిత్వం కుతఞ్చిచేత్ - మాయితయా-మాయాదోగిత్యాదిత్యర్థః. తదేన కిలశబ్దేనోచ్యతే-అయూతి-అయఃసేభావాదేన. మాయితయేతి-మాయాశబ్దస్యవీహ్యదిత్యాదిన ప్రత్యయః. ౧౬.

తా॥ యశోదాదేవి నవనీతమోషుడైన శ్రీకృష్ణుని జూటియందుఁగట్టివేసి అన్యకార్యసమ్రాజునును. అప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు యశోదాదేవినిమిక్కిలిగ్రహముచే నీడ్చువాని వలె నటించుచునప్పుడుండి యివలెఁబోవుట కిచ్చుచుండును. ౧౫.

మూ॥ మధ్యేజగామగచ్ఛన్నజానయనుయోరసస్తేహమ్।

దధతోఽసురమయత్వాన్మూః సయనుయోరసస్తేహమ్॥ ౧౬॥

ప-వి॥ మధ్యే, జగామ, గచ్ఛన్, అన్యనయనుయోః, అగస్తేహమ్, దధతోః, అసురమయత్వాత్, సన్బనయమ్ అయోరసమ్, రేహమ్. ౧౬.

న్యా॥ (మధ్యతి) సః-హరిః, ఉలూఖల మాకృప్య గచ్ఛన్, అసస్తేహమ్ - స శయమకృత్వా, అజానయనుయోః-యమలాజానయోః, మధ్యే జగామ. కీడ్మశయోః-అసురమయత్వాత్ - కృష్ణవజ్ర

(స) కిలశబ్దేనాపినుచ్యతే = ఇతికవ్యచిత్. కిలశబ్దేనసూక్ష్మతే-ఇతికవ్యచిత్.

నోద్యుక్త కంసప్రేరితాసురద్వయాధిష్ఠితత్వాత్, సజ్జానయమ్-† ఋజుతీ రహితమ్, వజ్రనోద్యుక్తమ్, అదోరసమ్-అయస్సవృతరసమ్-సారమ్, బలమ్-దేహమ్-శరీరమ్, దధతోః. అజ్ఞానయమయోఽతియమశబ్దస్య సంయుక్త ప్రతిపాదకత్వాద్విచారోపపత్తిః. అథవా-అజ్ఞాననామ్నో ర్యమయోః - వైవస్వతియోఽతిస్థితిః. అజ్ఞానశబ్దః - కకుభవృక్షవాచీ. సజ్జానయమితి - మహా విభాషయా పీఠిల్పితత్వాన్నభో సమాసాభావః, తతశ్చ క్తే నసలూపః, న సుతిశ్చ. ౧౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు ఆహోతి నీడ్చుకొనిపోవుచుండ, అసురావిష్ణునూత్తి యనుము వంటి శరీరబలముగలవై తననుజంపవలయుననియెడికైతిల స్వభావముగలవై శ్రోవణో నిలబడియున్న రెండు మద్దెవృక్షముల నడుమ నిర్భయుడైవేళ్ళెను. ౧౬.

మూ॥ గతిలీలయాస్య పరవృత సమభాజ్ఞాయ స్తయానారమ్ |

త్రాసయదజ్ఞానయమలం సమభాజ్ఞాయ స్తయానారమ్ || ౧౭ ||

ప-వి॥ గతిలీలయా, అస్య, పరవృతసమభాః, జ్ఞాయస్తయా, నారమ్, త్రాసయత్, అస్థనయమలమ్, సమభాజీ, ఆయస్తయా, న, ఆరమ్. ౧౭.

వ్యా॥ (గతిలీ) తదజ్ఞానయమలమ్, అస్య - హరీః, గతిలీలయా, సమభాజి - సమ్యగ్భగ్నమ్. కీదృశ్యా - (ఆయ స్తయానారమ్) అరమ్-పర్యాపమ్, నా౭౭౭౭౭ స్తయా-ఆయాసమకృతవత్వ్యా, కీదృశం యషులమ్-జ్ఞాయ స్తయా-వృద్ధతయా ; అత్యిచ్ఛితతయా, పరవృత సమభాః-పరవృత సదృశతేజస్కమ్-నారమ్ - నరసమూహమ్, త్రాసయత్-భీషయత్. జ్ఞాయ స్తయేతి (౧) “నృప్తస్యచ” ఇతిజ్ఞాదేశః. సమభాజీతి - (౨) “భిక్షో ఆమర్దనే” సంపూర్వ్యాకిర్తణంబుజ్. చిణ్. (౩) “భిక్షోచ్చ చిణ్” ఇతియనాసికలోపః. ఉపధానృద్ధిః. ౧౮.

తా॥ నూచినవారు భయపడునట్లు పరవృతమునలె నత్తున్నతమై పెరిగియున్న యాచుడునవృక్షముల నిదమనుకెళ్ళి యనలగావానిని విడిచినేసెను. ౧౮.

(†) ఋజునితి-ఇతికృచిత్. క్తే ఆత్రి - “నలూపోనభాః” ఇతి ఇయతీపత్తేరపేక్షితా. (౧) పా-నూ-౫-౩-౬౨.

(౨) దుధా-పర-సక-ఆని.

(౩) పా-నూ-౬-౪-౩౩.

మూ॥ యస్యాములూఖలతనౌ ననాహసాతాంప్రకషతోగ్రగతౌ॥

హరిన్ద్రాదైత్యైశ్చ క్షేరకనాహసాతాం ప్రకర్షితోగ్రగతౌ॥ ౧౮॥

ప-వి॥ యస్యామ్, ఉలూఖలతనౌ, ననాహ, సా, తామ్, ప్రకర్షతా, ఉగ్రగతౌ, హరిన్ద్రా, దైత్యై, శ్చక్షే, న, న, అనాహసాతామ్, ప్రకర్షితః, అగ్రగతౌ-౧౮.

నాన్య॥ (యస్యాదితి) సా-యతోదా, యస్యా ఉలూఖలతనౌ-ఉలూఖలతనీ, తం ననాహ-బుద్ధిసత్త. తామ్ - ఉలూఖలతనమ్, ప్రకషతో - కషణం కుర్వతా, హరిన్ద్రా, స్వస్య - ఉగ్రగతౌ-వేగవతి గమినే, అగ్రగతౌ - పురోవస్థితౌ, తౌ - దైత్యై, ననాహసాతామ్-అనాహసాతమేన, హతాపేవేష్ట్యైః. గమనవేగమాత్రేణ కథమేతచ్చ క్యమితిచేత్, శక్తేః ప్రకషణం. ఉత్పన్నైశ్చక్షేనాం కిమివ సశక్యమిత్వైః. ఉలూఖలతనానితి- ఉలూఖలమేన ఉలూఖలతనుః. యథాశిలా పుత్రకవన శిలాపుత్రకస్యశరీరమిత్యుచ్యతే. ననాహేతి (౧) “అనాహసాత్” లిట్ (హసాతామితి. హస్తానిరక్షణిబుద్ధి ద్వివచనమ్. (౨) “హనస్సిచ్” ఇతి సిచఃకీర్తియమ్. (౩) “అనుదాహ్యోపదేశ” ఇత్యాదినాన “కరణ్యం” ౧౮॥

తా॥ యశోద శ్రీకృష్ణనిత్యోత్సాహం జీర్ణిక్యతైను. శ్రీకృష్ణః తాతోటిసిద్ధ్యకౌని పోవుచుదనముంచునున్న మగవృక్షములలో నావేశించియున్న యసుగులను దనగమనవేగముచేతనే హతముచేసెను. ౧౮.

మూ॥ శ్రుత్వాస్థాద్రనమభితావనిభృతముత్కటకటాయస్తమ్॥

త్రేషురిభాస్యైత్యాస్తవనిభృతముత్కటకటాయస్తమ్॥ ౧౯॥

ప-వి॥ శ్రుత్వా, అస్థాత్, రవమ్, అ, త, అనిభృతముత్, కటకటాయస్తమ్, త్రేషు, ఇభిః, శ్రుత్వా, అస్తావనిభృతమ్, ఉత్కటకటాయ, యమ్, తమ్. ౧౯.

వాన్య॥ (శ్రుత్వేతి) భితౌ-నౌః జానాభిముఖకృత్య, నివర్తితముభోభూత్వేతిర్భిః. తయోరజానయోః కటకటాయస్తమ్-కటకటే త్యేనంకూపమ, రవమ్ - శబ్దమ్, శ్రుత్వా, పరివృత్యతావలోక్య, సః-

(౧) దివా-ఉభ-అని

(౨) పా-నూ-౧-౨-౧౮.

(౩) పా-నూ-౨-౪-౩౭.

హరిః, అనిభృతముత్ - అనల్పప్రహరణభూత్వా, అస్థాత్ - స్థితవాన్, కీదృశంనమ్ - యంతమితి యచ్ఛబ్దతచ్ఛబ్దయోద్వితీయం. యంఖలు తంనమ్, అస్తాననిభృతమ్ - క్షీ పవర్వతమ్, త్రుత్వా, ఉత్కటకటాః. మదోత్కటగట్టాః, ఇభాః, త్రేసుః. అస్థాదితిల్. (౧) “గాజిస్థా” ఇత్యాదినాసిచోఽుక్. ఆభిశబ్దస్య (౨) అభిభావే” ఇతికర్తృప్రవచనీయ సంజ్ఞా. తావితి (౩) * కర్తృప్రవచనీయయక్తే ద్వివీయా. కటకటా యస్తమితి (౪) “అన్యక్తాచకరణాత్” ఇత్యాదినాదాచ్. (౫) “లో హితాదిదాజ్ఞ్యః క్యమ్” ఇతిక్యమ్ (౬) “వాక్యమ్” ఇతి పరిష్కపదమ్.

తా॥ చెట్టువిరిగినప్పుడు కలిగిన యాకటకటగట్టమునువిని క్రీకృష్టుడు గొప్ప సంకోపముకలవాడై యాన్యక్షులున్నప్రక్కఁగరిగిచూచుచునుండెను. పర్వతములు బ్రద్దలగునట్లు అతిగంభీరమైన యాశబ్దమునువిని మిరించినయేనుఁగులు భయపడెను. ౧౯.

మూ॥ స్ఫురితేత్రత్రతుపూర్వం ఘోషాదావేజిత్రనయోతీతాః।

ఆజగ్గురథసబాలా ఘోషాదావేజిత్రనయోతీతాః॥ ౨౦॥

ప-వి స్ఫురితే, రిత్ర, తు, పూర్వమ్, ఘోషాదో, ఏజితాః, వయః, అతీతాః, ఆజగ్గుః, ఆఘ, సబాలాః, ఘోషాత్, ఆవేజితాః, వయోతీతాః. ౨౦.

వ్యా॥ (స్ఫురితేతి) రిత్ర, ఘోషాదా - అశాన్తభద్రజస్య శబ్ద స్యతరమ్మే, స్ఫురితమాత్రేసతి, ఏజితాః - కమ్పితాః, వయః-హక్కుణాః, పూర్వమ్ - ప్రథమమ్, అతీతాః - తద్వగ్రమాత్రిక్రమేణాన్యత్రగతాః. తదనస్తరమ్-ఆవేజితాః - భీతాః, వయోతీతాః - అతిక్రాంతవయసః, వృద్ధాః, సబాలాః - బాలైస్సహితాః, ఘోషాత్ - నజాత్, ఆజగ్గుః. ఏజితాః ఇతి (౭) “ఏజ్యకమ్పనే” ఆవేజితా ఇతి (౮) “ఓవిజే భయచ లనయోః” నిర్వృతే. ౨౦.

(౧) పా-నూ-౨-౪-౭౭.

(౨) పా-నూ-౧-౪-౯౧.

(౩) పా-నూ-౨-౩-౫.

(౪) పా-నూ-౫-౪-౫౭.

(౫) పా-నూ-౩-౧-౧౩.

(౬) పా-నూ-౧-౩-౯౦.

(౭) భాష-స-సీ.

(౮) కుదా-అ-సీ.

తా॥ చెట్టువీటికిన శబ్దమునువిని పక్షులన్నియుంబిడితములై నాల్గుదిక్కులఁ బడిగి డెను. ఆగోకులనుండున్న గోవులు ఆబాలవృక్షము భయపడి యచ్చటికి వచ్చిరి. ౨౦.

మూ॥ ఆయన్ననామయ స్థం ననామయ స్థంసదామానమ్.

ఆయన్ననామయ స్థం ననామయ స్థంసదామానమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ ఆయన్, అనామయన్, తమ్, న, నామ, యస్తమ్, సదా, మానమ్, ఆయన్, ననామ, యమ్, తమ్, ననామయ స్తమ్, సదామానమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (ఆయన్నితి) ఆయన్ - ప్రాప్తః. అనామయన్ - నిరుప ద్రివన్, భగ్నయనుభాజా నాయ స్థం యస్మియంకృష్టే శబ్దమానాః స్వయమాగతాః, తద్రహితమిత్యర్థః. తంకృష్టమ్. నేతి-నిషేధే. నామే తినిపాతః-ప్రసిద్ధా. య స్తమ్ - గచ్ఛన్తమ్, సదా-నిత్యం, మానమ్-పరిచ్ఛేదం. అగచ్ఛన్తమ్, అతినుహం సమిత్యర్థః. ఆయన్-అవగచ్ఛన్, విద్యావత్త్యర్థః. ననామయ స్థం - ప్రణతప్రయోజక వ్యాపారమకుర్వన్తమ్, ననామ - ప్రణతవాన్. య స్థమితి-యచ్ఛబ్దశబ్దబ్ధి యోద్విక తీయా. యంబులు తుంభగవత్తం స్వప్రణామాం మనీయుజ్జానమేవ సత్తం నశ్శానమాప్రేణి విష్ణునస్వయమేనబుద్ధప్రణతోఽభూత్. తమేన మనామయమేన ప్రాప్తవన్త ఇత్యర్థః. ఘనరసి సపవవిశే ష్యతే. సహమానమ్-ఉచితమిదాదాహ్నం సహితమేవ, దృష్టవన్త ఇత్యర్థః. ఆయన్నితి పు-ర్వత్ర (౧) “ఇన్-గితో” లజ్-శబ్దాన్. బహు వచనమ్. (౨) “ఇన్-యన్” ఇతి యదాదేశః. తస్యాఽస్థిత్యాత్. (౩) “అహదీనామ్” ఇత్యాత్. ఉత్తరత్ర తతపవాఽఽజ్-పూర్వా చ్చత్వప్రత్యయః. ననామయ స్థమితి-నమేణిచ్, (౪) జ్వలహ్వాల హ్-నమామనుపసగ్గాద్వా” ఇతిపక్షేమిత్సంజ్ఞాభావాద్విస్తృత్వాభావః.

(౧) ఆ-స-స-స-అ.

(౨) పా-మా-౬-౪-౨౧.

(౩) పా-మా-౬-౪-౨౨.

(౪) గణమా-భ్యాది.

తా॥ విద్వాంసులు ఎవనినిజూచినమాత్రముచే వందనములు చేయుచున్నాగో అట్టియపరిచ్ఛిన్న వైభవముకలవాడును యశోదచేనుదరమందుఁ బ్రాశ్ననోఁగట్టఁబడి నవాడునైసంచరించుచున్న శ్రీకృష్ణునికి, చెట్లువిలగిపడినందున నేమియుపద్రవము వచ్చెనోయని భయపడివచ్చి, అచ్చట నేవిధమైన యుపద్రవమును లేకుండఁ నతఁడు సంచరించుచుండఁజూచిరి.

౨౧.

మూ॥ సోక్షతఃపక్షిఃస్త్రిభిరన్యతాజానమహాభయాగోష్యః।

దృష్ట్వాచాసంస్తస్మిన్నవసీతాజానమహాభయాగోష్యః॥ ౨౨॥

ప-వి॥ సః, అక్షతః, పక్షి, స్త్రీభిః, వసనీతాజానమహాభయా, అగోష్యః, దృష్ట్వా, చ, అసన్, తస్మిన్, అవసీతాజానమహాభయా, గోష్యః.

౨౨.

వ్యా॥ (స ఇతి) సః-హరిః, భీత్యాగతాభిఃస్త్రిభిః, అక్షతపవ పక్షి-ఈక్షితః. కీదృశః-(వసనీతాజాన మహాభయా-అగోష్యః) గాత్ర లిప్తవసనీతా తయా అజానరూపయా - శ్వేతరూపయా, మహత్యా భయా-ప్రభయా, అగోష్యః-గోపయితుమశక్యః, ప్రకాశితవసనీతచౌర్య ఇత్యర్థః-అథవా-ఏవంభూతయా ప్రభయా ఉపలక్షితః, అగోష్యః-క్రీడా సక్తతయాబద్ధనాదిభిరపిరక్షితుమ్ - నివారయితుమశక్యః. దృష్ట్వాతం గోష్యః, తస్మిన్-కృష్ణేవిషయభూతే, (అవసీతాజాన మహాభయాః- అసన్) అవసీతమ్-భువిగతమ్, భజ్యమానాజాన నిమిత్తం మహద్భయం యాసంతాస్తథోక్తాః. అజానభజ్యనిమిత్తకోలాహలం శ్రుత వత్యోగోష్యః స్నేహద్భయ శజ్జీన్యః ఆగతాః తత్ప్రత్యక్షీకరణాదతి వృత్తభయాఅసన్నిత్యర్థః॥

౨౩॥

తా॥ వసనీతమును దొంగిలించి యారగించి శరీరమంతఁబూసికొని దానిచేతఁ దెల్లనికాంతినిపొంది విశ్వఘోషముగ నాడుకొనుచున్న శ్రీకృష్ణునికి మద్దిచెట్లు విలు గుటచే నేమియుపద్రవము కలిగెనోయని భయపడి వచ్చినగోపికలు అచ్చట నిరుపద్ర వుండై సంచరించుచున్నశ్రీకృష్ణునిజూచిరి.

౨౩.

మూ॥ మూతావీక్ష్యహతేద్రుమసానూతనయానురోధసశ్చ్యుత్యా।

స్తనలక్ష్మ్యాగాత్తటినీసానూతనయానురోధసశ్చ్యుత్యా॥ ౨౩॥

ప-వి॥ మాతా, వీక్ష్య, మాతా, ద్రుమసానూ, తనయానుగోధసశ్చ్యుత్యా, స్రవ
లక్ష్యై, ఆగాత్, తటిసి, సా, నూతనయా, ను, గోధసః, శ్చ్యుత్యా. ౨౩.

వ్యా॥ (మాతేతి) సా తస్యమాతా-యశోదా, మాతా, ద్రుమ
సానూ-పర్వతసానుకల్పా అజుణద్రుమా, వీక్ష్య సుతంప్రత్యాగాత్.
సైవవిశేష్యతే. స్తనలక్ష్యై ఉపలక్షితా. కీదృశ్యా - తనయానుగోధ
సశ్చ్యుత్యాశ్చ్యుతిః-తురణమ్.(౧)“శ్చ్యుతిర్-తురణే” (౨)“ఇక్ష్వా
పాదిభ్యః” ఇతిఇక్, సహశ్చ్యుత్యానర్తత ఇతి సశ్చ్యుతిః. తనయాను
గోధేన-పుత్రాశ్చ సాదేణ, తత్ స్నేహాత్, సశ్చ్యుత్యా. ఏవంయాపాయాః
యశోదాయాః. దృష్టాస్తః. నూతనయా, గోధసః-తటస్య, చ్యుత్యా-
చ్యవనేన, భేదనేన, ఉపలక్షితా, తటిసి - సరిత్, ను. ఇవాగ్ధే. ప్రవా
హభాజో నద్యా నూతనతటభేదనతురత్ ప్రోతస్సామ్యం స్తన్యతురణ
స్యోచ్యతే-నదీసామ్యంతు తస్యాః. సేతి ప్రకృష్టాఽద్యేన పదేన సం
బంధనీయమ్॥ ౨౩॥

తా॥ వితీగిపడిన మద్దివృక్షములనుజూచి పుత్రిస్తేహముచే దనస్తనమునుంచి
స్తన్యమును బ్రవహింపఁజేయుచు, పగ్యతప్రాంతమునుబద్ధించేయుచు వచ్చుచున్ననది
వలెనున్న యశోద యచ్చటికివచ్చెను. ౨౩.

మూ॥ సాత్వరితాభ్యేత్యేతుగిరముక్తవతీనాహతోనూనమ్॥

లోకస్స్యాదిత్యఖలంముక్తవతీనాహతోనూనమ్॥ ౨౪॥

ప-వి॥ సా, త్వరితా, అభ్యేత్య, తు, గిరమ్, ఉక్తవతీ, న, అహతః, నూనమ్,
లోకః, స్స్యాత్, ఇతి, అథ, తమ్, ముక్తవతీ, నాహతః, నూనమ్. ౨౪.

వ్యా॥ (సేతి) సా త్వరితా, త్వరితమభ్యేత్య, గిరమ్-వాచమ్,
ఉక్తవతీ - తతస్తస్యాస్తు వాక్యమ్-(నాహతోనూనం లోకస్స్యాదితి).
నూనమ్-ప్రాయేణ, లోకః, అహతోనస్యాత్. హతపస్యాత్, యది
కృష్ణే కించిదాశజ్జీ-తంభయంస్యా దిత్యభిప్రాయః. ఇత్యక్త్యా నూనం

ఆవీర్య తమ్, నాహతః-దామ బద్ధాత్, ముక్తవతీ. నాహత ఇతి (౧) “నాహబద్ధనే” ఘోష. (౨) “అపాదానేచాపీయ రుహోః” ఇతి తస్యః॥

తా॥ యశోద యతిత్వగగా నచ్చటికివచ్చి. ముగ్ధిచెట్టుఇతనినిదాదబడియున్న యెడల బోకమంతయు నశించిపోవు నేయని చెప్పెను. తాను యోగిలోగట్టికట్టును విప్పినెను. ౨౪.

మూ॥ మాతుఃప్రియంనచక్రే సకిష్కణోకోమలోవిదామాసహసః॥

క్రీడకపీడాంప్రాప్తన సకిష్కణోకోమలోవిదామాసహసః॥

ప-వి॥ మాతుః, ప్రియమ్, న, చక్రే, సః, కిష్ట, కిష్టీ, కోమలః, విదామా, సహసః, క్రీడన్, పీడామ్, ప్రాక్, చ, న, సకిష్కణీకః, అమలః, విదామాస, హ, సః.

వ్యా॥ (మాతురితి) సః - కృష్ణః, మాతుః, కింప్రియంనచక్రే ? సర్వమపి ప్రియంచక్ర ఇత్యర్థః. కీడ్వశః - కిష్ట-దామబద్ధసమిత్తేన కిష్టే నాఽలఙ్కృతః, కోమలః - మృదుగాత్రః. అనేన కిష్టోత్పత్తే హేతు రుక్తః. విదామా - శిథిలితదామకః, సహసః - హాససహితః, అనేన మాతుః ప్రియజ్ఞ-రత్వే హేతురుచ్యతే. తస్యా ముఖే హాసకానఃకిం ప్రియంనచక్రే? సర్వమపిప్రియమకరోదిత్యర్థః. దామబద్ధేన తేన రోదనే కర్తవ్యే కథంహసితమిచిత - తత్రోచ్యతే. హాశబ్దో హేతో. సఖిలు ప్రాక్-బన్ధానుభవసమయేచ, అజ్ఞాన భగ్నాదినా క్రీడకా తయైవ క్రీడ యా పీడాం నవిదామాస, కీడ్వశః-సకిష్కణీకః- కిష్కణ్యాదిభి ర్వయో నురూపై రలఙ్కరణై స్సహితః. (౩) “నర్మ్యతశ్చ” ఇతికిమ్. అమలః- ఆశ్రితజనపాపస్య విరోధీ. సహస ఇతి (౪) “స్వనహాసోర్వా” ఇత్యమ్. విదామానేతి లిట్. (౫) “ఉషవిదజాగృభ్యోన్యతరస్యామ్” ఇత్యామ్ త్యయః॥ ౨౫॥

తా॥ యశోద కట్టువిప్పిన వెనుక నచ్చట నదేహరిగ లేఖలకోమలః (నాహమగ లవాఁడై, చెట్టుపడుటచే గలిగెడు విపత్తునుగూడ నెంచకక్రీడానక్తమనస్కుఁడై

(౧) దివా-ఉభ-అని.

(౨) పా-సూ-౫-౪-౪౫.

(౩) పా-సూ-౫-౪-౧౫౩.

(౪) పా-సూ-౩-౩-౬౨.

(౫) పా-సూ-౩-౧-౩౫.

సకలాభరణభూషితౌడై ఆశ్రితుల పాపములను నిశ్చేషముగ హరించువాడైనశ్రీకృష్ణుడు, ముందలవచ్చినవ్యవృత్తులను యశోదను వివిధానందములను గలుగజేసెను. ౨౫.

మూ॥ ఆయ స్తంససహజాన మనసోభయమస్యతాతేన॥

తమిమంకధమాల్లిజ్జతి మనసోభయమస్యతాతేన॥

౨౬॥

ప-వి॥ ఆయస్తమ్, న, సహ, అర్జునమ్, అనసా, ఉభయమ్, అస్యతా, అనేన, తమ్, ఇమమ్, కథమ్, ఆల్లిజ్జతి, మనసః, భయమ్, అస్యతాతేన. ౨౬.

వ్యా॥ (ఆయ స్తమితి) అనసా-శక లేనసహ, ఉభయమజ్ఞానమ్, అస్యతా - షీలతా, తేనకృష్ణేన, నా౭౭.యస్తమ్ - ఆయాసోనకృతః. శకటమజ్ఞానాచ చలనవేగమాప్తేన ధీ మాతానీత్యర్థః. తమిమమ్ - అతిమానుషచేష్టితం వ్రాకృత ప్రక్రియమ్, ఆల్లిజ్జతి-పరిష్కృజ్జమానే, అస్య - కృష్ణస్య, తాతే-నన్దగోపే, కథమ్, మనసః - చిత్తస్య, భయం నా౭భూదితి కవేరయం పితకః॥ ౨౬॥

తా॥ శకటాసురుని యమగార్హనములను నవలగనిరసించినశ్రీకృష్ణుని గాఁగి లించుకొనిన నందనపుండు ఎట్లు భయపడకనుండెడి? ౨౬.

మూ॥ చౌర్యక్రియాస్తవసఖీకారమతేస్తేరయస్తీహ॥

ఇత్యాల్లిజ్జనీతం సారమతేస్తేరయస్తీహ॥

౨౭॥

ప-వి॥ చౌర్యక్రియాః, తవ, సఖీక, సారమతే, స్తేరయస్తి, ఇహ, ఇతి, ఆల్లిజ్జస్తీ, తిమ్, సా, రమతే, స్త, ఈరయస్తీ, హ. ౨౭.

వ్యా॥ (చౌర్యేతి) హేసారమతే! ఉత్కృష్టబుద్ధే, తవనవసీత చౌర్యక్రియాః, ఇహ-వ్రజే, తవసఖీక స్తేరయస్తి-పరిహాసయుక్తా మర్చిస్తే, ఇతి - ఏవమ్, ఈరయస్తీ - వదస్తీ, తమాలిజ్జస్తీ, సా - యశోదా, రమతేస్త॥ ౨౭॥

తా॥ ఓబుద్ధిమంతుడా! నీచెలికాండ్రు నీయొక్క నవసీతచౌర్యాదివ్యాపారములను జూచి పరిహసించుచున్నారేయని చెప్పి యశోద శ్రీకృష్ణునికాఁగిలించికొని యానందించెను. ౨౭.

మూ॥ జగదస్యలబ్ధనరవ్యాఘ్రాయామోదమాననగమ్॥

సమనాథతహృష్యన్త్యావ్యాఘ్రాయామోదమాననగమ్॥ ౨౮॥

ప-వి॥ జగత్, అస్యాః, లబ్ధనరవ్యాఘ్రాయాః, మోదమాననగమ్, సమనాథత, హృష్యన్త్యాః, వ్యాఘ్రాయ, ఆమోదమ్, ఆననగమ్. ౨౮.

వ్యా॥ (జగదితి) అస్యాః - యశోదాయాః, లబ్ధనరవ్యాఘ్రాయాః - లబ్ధకృష్ణాహ్వయ పురుషవ్యాఘ్రాయాః, తస్య, ఆననగమ్-ముఖగతమ్, ఆమోదమ్ - సౌరభమ్, వ్యాఘ్రాయ - ఘ్రాత్వా, ప్రహృష్యన్త్యాః, జగదఖిలమ్, సమనాథత - అశిషమకరోత్. కీదృశంజగత్ - మోదమాననగమ్-ప్రీతస్థావరమ్, తస్యాస్సతానుభవ హావఃదశనే ఘావరా అపి హృష్టా ఇత్యర్థః. సమనాథతేత్యాశీరధాల్లజ్ (౧) “అశిషినాథః” ఇత్యుపసంజ్ఞానేనా ౨౨త్త్యనేపదమ్. అస్యాఇతి (౨) “అశిషినాథః” ఇతిషష్ఠీ॥ ౨౯॥

తా॥ తనకొమరుడైన శ్రీకృష్ణునియొక్క ముఖారవిందమందలి సౌరభము నాస్రూణించి యామోదిండుచున్న యశోదమహాచారి చేత నాచేత నాల్గక మైన సకల జగత్తును హర్షమునొంది యీపె నాకీర్వరించెను. ౨౯.

మూ॥ ఉద్గ్రహస్వజమానా స్వజమానాసన్నతాపాక్లే॥

జిఘ్రస్త్యభవతోస్సచ్చ స్వజమానాసన్నతాపాక్లే॥ ౩౦॥

ప-వి॥ ఉద్గ్రహః, స్వజమానా, స్వజమ్, అనాసమ్, నతాపాక్లే, జిఘ్రస్తీ, అభవత్, సా, ఉచ్చస్వజమానా, సన్నతాపాక్లే. ౩౦.

వ్యా॥ (ఉద్గ్రహేతి) స్వజమ్ - ఆత్మజమ్, కృష్ణమ్, అనాసముద్గ్రహః-యావన్నాసికమూర్ధ్వం గృహీత్వా, జిఘ్రస్తీ, స్వజమానా - ఆతిష్ఠస్తీ, నతాపాక్లే-నతనేత్రోపాంతా, సన్నతాపాక్లే - అవసన్న సంతాపస్వాజ్ఞాభవస్తీ, సా, (ఉచ్చస్వజమానాభవత్) ఉచ్చఃఉచ్చీరే, స్వజః-స్వస్యాంజాతః, మానః - పూజా, యన్యాస్సా - తథోక్తా; వర్వలోకసమ్భావితాభవదిత్యర్థః. స్వజమానేతి (౩) “షష్ఠపరిష్వక్లే” (౪) “దంశిసజ్జమ్ప్లక్షాంశవి” ఇత్యనునాసికలోపః॥ ౩౧॥

తా॥ యశోదాదేవి తనకొమారునిగాఁగిరించికొనితరువాత తనవానికపర్యం
తము పైకెత్తి తనయసాంగంబులను వంచిచూచుచు నతనిశిరస్సునాఘ్రాణించి
తనకారీరములైన సకల తాపములనుబోగొట్టుకొనినదై లోకులచే మిక్కిలి కొనియాడఁ
బడెను. ౨౯.

మూ॥ విషయస్యమునిగణోంహోబలక్షయాదాపయన్త్యాగాత్ ॥

తత్త్వితరుచాముఖంశంబలక్షయాదాపయన్త్యాగాత్ ॥ ౩౦॥

ప-వి॥ విషయస్యమునిగణః, అంహోబలక్షయాత్, ఆప, యమ్, త్యాగాత్,
తత్త్వితరుచా, ముఖమ్, శమ్, బలక్షయా, దాపయన్తీ, ఆగాత్. ౩౦.

వ్యా॥ (విషయస్యేతి) రూపరసాద్యాత్మక స్వేచ్ఛియాణాం విష
యస్యత్యాగాత్, అంహోబలక్షయాత్ - సాపబలస్య ప్రక్షయాత్,
మునిగణః యంతప-ప్రాప్తవాత్. తత్త్వితరుచా-తన్యకృష్ణస్య స్థితప్రభ
యా, బలక్షయా-సితయా, స్వముఖందాపయన్తీ-శోధయన్తీ, సా, శమ్-
సుఖమ్, ఆగాత్ - ప్రాప్తవతీ. దాపయన్తీ (౧) “దైవ్ శోధనే”
ణీచ్, పుక్. శ్వేతపర్యాయోఽయంబలక్షశబ్దఃప్రత్యాదిః. సతుదన్వోష్ట్యా
దిరితినిణాయః. (౨) “సౌఖ్యోబలక్షః వేత్త్యః” ఇతిశ్రుతేః. విపరీత
రూపాతు లోకప్రసిద్ధిః. ౩ “ఉచ్చారణసామర్థ్యాయ తద్భాగ్యైశ్చ
ప్రసవన్నా ॥ ౩౦॥

తా॥ మహానుభు, విషయా నరవిగ్రహై తమసాపములను బోగొట్టుకొనియెవ
నినిబొందుచున్నాఁగో, ఆక్రీకృష్ణుని ముఖారవిందసమీపమునంగుఁ దనముఖమునుంచు
కొని, అతని మందహాసముచేఁగిరిగిన యతిస్వచ్ఛమైన కౌన్తివ్యాపింప శోభిల్లుచున్న
ముఖారవిందముకలదైన యశోద ఆనందభరితురాలగుచును. ౩౦.

మూ॥ యస్యసిశాచీస్పృష్టౌ వార్తామృతసారమాశ్వసతీ॥

ముముదేసాతస్యాస్ఫుట వార్తామృతసారమాశ్వసతీ॥ ౩౧॥

ప-వి॥ యస్య, పిశాచీ, స్పృష్టౌ, ఆర్తా, ఆమృత, సా, ఆరమ్, ఆశు, ఆసతీ,
ముముదే, సా, తస్య, ఆస్ఫుటవార్తామృతసారమ్, ఆశ్వసతీ. ౩౧.

(౧) భృ-పర-౧-ఆ.

(౨)

౩ ఉచ్చారణసామర్థ్యాయ తద్భాగ్యైశ్చ ఇతి
ఉచ్చారణాయ తద్భాగ్యైశ్చ ఇతి గ పాఠాద్భక్తే

వ్యా॥ (యస్యేతి) యస్యస్వప్తౌసత్వామ్, నా, విశాచీ - పూ
తనా, అసతీ - దుష్టభావా, ఆర్తాభూత్వా, అరమ్ - ద్రుతమ్, ఆమృత-
మమార. తస్య - కృష్ణస్య, అస్సుట వార్తామృతసారమ్- అస్సమాక్షర
వార్తాఖ్యం సుధాసారమ్, అశ్వసతీ - అనుభవస్తి, సా-యశోదా, ము
ముదే. ఆమృతేతి (౧) “మృజ్ప్రాణత్యానే” అన్. (౨) “మియ.
తేలున్లిశ్శ” ఇత్యాన్ నేదచమ్. (౩) “ఉశ్చ” ఇతిసిచః. కిత్వమ్.
(౪) “ప్రాస్వాన్లత్” ఇతిసిన్లప్॥ ౩౧॥

తా॥ ప్రారహ్యపయముగలదై వచ్చిన పూతన గువనియొక్క స్వస్వమాశ్రము
చేత నేచచ్చెనో, అట్టికృష్ణునియొక్క ఆహ్వానమువలె నతిమధుఃములైన ముగ్ధమాట
లను విని యశోదాదేవి సంకోషించును. ౩౧.

మూ॥ తేనాథవాససాముఖసూప్త్యా భావ్యతయశోదా॥
యోస సుతేనాచిర మావృత్యాభావ్యతయశోదా॥ ౩౨॥

ప-వి॥ తేన, అథ, వాసా, ముఖమ్, అవృత్య, అభావ్యత, యశోదా, యేన,
సుతేన, తయా. చిరమ్, ఆవృత్యా, భా, అవ్యత, యశోదా. ౩౨,

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన-కృష్ణస్థేన, బాలస్వధానమనుమీధతా, వాస
సాస్వంముఖమ్, అవృత్తి- అచ్యుత్య, యశోదా అభావ్యత - భీతాకృ
తా. ణిచ్ (౫) “భిభేషేన్-అధియ” ఇత్యాన్వమ్. (౬) “అన్లీన్”
ఇత్యాదినాఘక్. కిర్ణిణి. సుచవిశేష్యతే. యేన. సుతేన - సుత
త్వప్రాప్తేన, సేతుభూతేన, తయా, - యశోదయా, చిరమ్ - సర్వ
స్థినాకాలే, యశోదా - కీర్తనదా, అవృత్యా - అభిముఖ్యేన సరణీ
యా. భా-ప్రభా - అవ్యత-ప్రాపా. ఆమృత్యేతి (౭) “అన్లీన్” ఇత్యా
దినాఘక్. ణిచ్. అధవా-అవృత్యేతి అవృత్తిభాగ్యతయ. అభావ్య
నేన ప్రభాప్రాప్తేతిన్.

౩౩॥

(౧) తుదా-౨-ఆ-అ.

(౨) పా-మూ-౧-౩-౬౧.

(౩) పా-మూ-౧-౨-౧౨.

(౪) పా-మూ-౧-౨-౨౨.

(౫) పా-మూ-౬-౧-౧౬.

(౬) పా-మూ-౨-౩-౩౬.

(౭) పా-మూ-౩-౧-౧౦౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు తనముఖముమీఁదఁ బట్టకప్పుకొని యశోదవృథయునుచూపించెను. ఆశ్రీకృష్ణునిచేత నే యశోద మంచీకీర్తిని స్పృహణీయుమైన శాంతిని బొందెను. 32.

మూ॥ శ్రీదాస్యత వివృతిముఖం స్తమ్యాపర భాగగంసహసా॥
అస్వజతాకృతతస్యా స్త మ్యాపర భాగగంసహసా॥ 33॥

ప-వి॥ శ్రీదాస్యతవివృతిముఖమ్, స్తమ్యాపరభాగగమ్, సహసా. అస్వజత, అకృత, తస్యా, తమ్, ధా, సహసాగమ్, సహసా, 33,

నా॥ (శ్రీదాస్యతేతి) స్తమ్యాపర భాగగమ్ - స్తమ్యస్తాఽపర స్మిన్ భాగ-సాశ్వేత, అతః, యశోదా యస్మిన్ సాశ్వేతస్థితా స్తమ్యస్తతతోఽస్య త్రిసాశ్వేత - శ్రీదాస్య నిత్యుత్పత్తి, త్రిప్రచసిత్వా శ్రీదాస్యత వివృతిముఖమ్ - శ్రీదాస్య పర్యాయతే తేన స్తమ్యసా ఆప్యతం వివృతంచముఖం యస్య సాశ్వేతత్వం, ఏనం కుశ్యంతమ్, సహసా - అనన్య సహితా, యశోదా, తస్మిన్ భాగగన్వితా, అస్వజత - అల్పితవతీ. ఏవ మాల్నిత్యై స్తస్యా భా-ప్రభా, గౌరమాపా, తమ్-స్వప్నమ్, సహసైవ, పరభాగగమ్, అస్మిత-కృతవతీ. తస్మాత్త్రిసాశ్వేతాయ త్తం వక్షాన్ పరస్య స్ఫుటత్వమ్ - పరభాగి॥ 33॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునిబట్టుకొనుటనై పల్లినయశోదనుచూచి యునికి యొక ప్రంభము యొద్దచేరి యశోదయున్నప్రక్క - కనులుప్రక్కలో ప్రంభము నెక్కుమగఁజేసికొనియిట్లు తిరుగుచు తనముఖమును గొంతిగేపు కన్నులఁ గొంతిగేపు తెలియపఱచుచు నాడు కొనుచుండ నాశ్రీకృష్ణునిబట్టుకొని యశోదకొలఁచికొనెను. అప్పుడు మందహాసము చేయుచున్న యశోదయొక్క తెల్లనిదంతకొన్ని నెల మేఘనిభుఁడైన శ్రీకృష్ణునిమీఁదఁ బడి యొక పరభాగమైన కౌన్దిని బుగఁజే సెను. 33.

మూ॥ చరితై జగదతివత్తయ శాలిభిరధ్వాన్తమస్తారి॥
దధతాఘక్రయాయతు శాలిభిరధ్వాన్తమస్తారి॥ 34॥

ప-వి॥ చరితైః, జగత్, అతివత్తయశాలిభిః, అధ్వాన్తమ్, అస్తారి, దధతా, ఫలక్రయాయ, తు, శాలిభిః, అధ్వా, అన్తమ్, అస్తారి. 34.

వ్యా॥ (చరిత్రైది) అశివతయశాలిభిః - అశుభస్యతయకార
 అభిలంజగత్, అధ్వాస్తమ్- ధ్వాస్తరహితమ్.
 అధతా - వివధతా, కృష్టేన, ఫలక్రయాయ-
 అభిలంజగత్, శాలిభిః- కలమైః, అధ్వా-మా
 గణః, అస్తమ్- అవసానాత్, అస్తారి- స్త్రీణాంభూత్. ఫలక్రయా
 య శాశీన సయన్ స్వగృహదారభ్య విపణివర్యస్త మధ్వానంశాలి
 భిః ప్రార్థనానిత్యం. ఆస్తమితి (౧) “ఆజీమర్యాదాభివిధ్యో”
 ఇత్యవ్యయాభావః. అస్తారీతి-అస్తాః అరయః యస్యేతి పూర్వత్ర.
 ఉత్తరత్ర (౨) “స్తృష్ణ్ ఆచ్ఛాదనే” కర్తృణిలుజ్ ॥ ౩౮॥

తా॥ అమంగళహరంబులైన తమ దివ్యచేష్టములచేతఁ బ్రాణులపాపములను
 బోగొట్టి వారివిరోధములను హరించుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడు పండ్లుకొనుటకై తనయంటి
 నుంచి ధాన్యమై తిరిగిని యంగడినటు మార్గమంతయుఁ జలుచువెళ్ళెను. ౩౮.

సూ॥ యాన్యచి తాన్యక్రీణత్ ఫలానివై తానికేషుచి తాన్యః |
 యఃకర్త సుదదదాస్తే ఫలానివై తానికేషుచి తాన్యః ॥ ౩౯॥

పవి॥ యాని, ఉచితాని, అక్రీణాత్, ఫలాని, వై, తాని, కేషుచిత్, తాన్యః,
 యః, కర్తసు, దదత్, ఆస్తే, ఫలాని, వైతానికేషుచి తాన్యః. ౩౯.

వ్యా॥ (యానీతి) యానిఫలాని, ఉచితాని - స్వప్రియాణి, తాని
 ఫలాని, కేషుచిత్ - విపణిప్రదేకేషు, ఏకేయేషువా, తాన్యః-ఆధ్వశ్రమేణ
 తామ్యుక్, స్వేదవిన్దుమాక్తి కాలజ్యుతవిదనోభూత్వా, అక్రీణాత్ - క్రీత
 వాన్. కీదృశః - యః వైతానికేషు - త్రేతాన్ని విషయేవ్యన్నిహో
 త్రాదిషు వైదికేషు కర్తస్వనుష్ఠితేషు, అనుష్ఠాతృభ్యః, తానితాని
 స్వగృహపుత్రపశ్వాదీని ఫలాని, దదత్, సర్వేషామ్, చి తాన్యః - హృద
 యకములమధ్యే, ఆస్తే. ౩౯॥

५०४

తా॥ సకలవైదిక కర్మ సమారాధ్యుడై వారివారికి నభీష్టఫలముల నిచ్చు
చున్నవాడై వారిచే సంతతము ధ్యానింపఁబడుచున్న శ్రీకృష్ణుడు పఠిగిడితమనఁ
నొందినవాడై యంగశృంగో దనకన్య మైరహూరులనుగా నెను. 3౫.

మూ॥ సఫలైర్విక్రాయీకీయా సనూచి-రమితస్సుహృద్య మితః!

తత్త్వతగరత్నో ఘోఽసమాద్భి రమితస్సహృద్యమితః॥

ప-వి॥ సః, ఘోః, విక్రాయికగా, సమార్చి, రవితః, సుహృద్భవితః, త త్వా
క్రమ్, రత్నాఘః, అసమార్చి, అమితః, సుహృద్భవమ్, ఇతః. 3౩.

వ్యా॥ (సద్ధతి) స:-హరిః, సుహృద్వయితః-సుహృద్భిః ॥ గోప
దారైః, స్నేహపాశేననియమితః, తతపన రమితః-క్రిడాంప్రాపితః, ఫల
క్రయంకుర్వత్, విక్రాయకయూ-ఫలంవిక్రీణానయాప్త్రియా, తద్దశణ
వశీకృతయా, యోగ్యతమైః ఫలైఃసమార్జ్య-సమ్యగర్జితః. ఏవంతస్త్విన్య
ర్చితేసతి, తత్సాత్రమ్ - తస్యాఃఫలసాత్రమ్, సుహృద్వమ్ - హృద్వ
తమమ్, కుర్వత్, అమితః - అతిబహు, అసమార్జ్యః - అప్రతిష్ఠ
స్వతేజస్కః, రత్నోఽమః, ఇతః-ప్రాప్తః. సమార్జ్యతి-(౧) “అర్చపూ
జాయామ్” కర్తృణామ్. రమితద్ధతి - రమేర్గతాన్నిష్ఠా. (౨) “అ
నాశ్చ” ఇతిమిత్యాన్విత్వత్వమ్.

తా॥ ఒకానొకప్పుడు వీధిలో బండ్లంగువచ్చిన ఒక స్త్రీ (శ్రీకృష్ణునికి మంచిఫల
మాలనిచ్చెను, అప్పుడా పెయ్యెక్క పండ్లతీసికొనివచ్చిన బుట్ట అనగ్గములై న రత్నము
లచేసిండ్డెను.

మూ॥ ఫలమన్యాయకృతదదతీ సభాజనంధూరిచన్ద్రే॥-౧

సమముఖవిదిగఃస్యా స్వభాజనంభూచివ్రేణ॥

ప-వి॥ ఫలమ్, అన్యాయ, అకృత, దురదీ, సభాజనమ్, భూరి, చస్త్రేణ, సమముఖః,
విదిధత్, అన్యాయ, సః, భాజనమ్, భూరిచస్త్రేణ. 32.

వ్యా॥ -(ఫలమితి) అన్యోఫలవీక్రాయికా, తస్మై భూరి-బహుత
రమ్, ఫలమ్, దదతీ, తస్య, సభాజనమ్-పూజనమ్, అక్యత. తయాసభా

జితస్సతు, చంద్రేణ సమముఖః, అస్యాఃభాజనమ్, - ఫలపాత్రమ్, భూరి
చంద్రేణ-సువర్ణేన, విదిధత్ - ఏధితవాఁ (౧) “ఏధవృద్ధా” ణ్యన్తాల్లుజ్ ||

తా|| మఱియొకదినము ఇంకొక స్త్రీ శ్రీకృష్ణునికిఁ బండ్లనిచ్చి యారాధించెను.
చంద్రవదనుడైన యతఁడాపెయొక్క బుట్టను సువర్ణముచే నిండించెను. 32.

మూ|| అగృహీత్వాన్యాందదతీం సముస్తనాగమితభావరతామ్ |
మోక్షమన్తపీత్యాపతు సముస్తనాగమితభావరతామ్ || 3౩||

ప-వి|| అగృహీత్వా, అన్యామ్, దదతీమ్, సముత్, మనాక్, అమితభావర
తామ్, మోక్షమ్, అన్తపీత్, సా, ఆపతు, సముస్తనాః, గమితభా, వరతామ్, 3౩.

వ్యా|| (అగృహీత్వేతి) అన్యాంవిక్రాయికామ్, స్వసద్గర్భసేన
(అమితభావరతామ్) అపరిచ్ఛేద్యేన భావేన, - స్నేహారసేన, రతామ్-
ప్రీతామ్, అతః మనాక్ - అల్పమపి ప్రేమ్యాదికమ్, అగృహీత్వా
ఫలానిదదతీమ్. సముత్ - సహర్షః, కృష్ణః, మోక్షమ్ - పరమగతిమ్,
అన్తపీత్. నయతే ద్వికర్తృకత్వా త్కర్తృత్వయోపపత్తిః. సాతు
కృష్ణేన సముస్తనాః - సమ్యగుద్భూతమనాః, గమితభా - ప్రాపితేజ
స్కా, వరతామ్, ఉత్కృష్టతామ్, ఉచ్చిన్నసంసారతాలటణామ్, ఆప-
ప్రాప్తవతీ || 3౪||

తా|| పండ్లవ్వవచ్చిన మఱియొక స్త్రీ శ్రీకృష్ణునియందలి స్నేహముకలచై యిత
రులవలె రత్నసువర్ణాదులను దీనికొకక ననన్యప్రయోజనముగఁ బండ్లనిచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁ
డాపెను మోక్షమిచ్చి సర్వోత్కృష్టరాలుగఁ జేసెను. 3౪

మూ|| క్రీడక సదిగతర్ణక కరీషదూరీకృతప్రభావఘ్నః |
అవధీద్దత్యా కేవలకరీషదూరీకృతప్రభావఘ్నః || 3౫||

ప-వి|| క్రీడక, సః, దిగతర్ణకకరీష దూరీకృతప్రభావఘ్నః అవధీత్, వైత్యా,
కరీ- ఈషదూరీకృతప్రభావఘ్నః. 3౫.

వ్యా॥ (క్రీడన్వితీ) (దిగ్ధతర్ణకరీషదూరీకృతప్రభావస్థః) దిగ్ధమ్ అలి పమ్, తర్ణకానామ్ - వత్సానామ్, కరీషంయేనసః - దిగ్ధతర్ణకరీషః, అతఏవ దూరీకృతా-అదృశ్యా, ప్రభాయాః అవస్థా యస్య సతథోక్తః, ఏవంక్రీడన్, సః-హరిః, కేశవకరీ - కేశవనామాహ స్త్రీమధ్యే సజ్జతా దైత్యానవధీత్. సవవిశేష్యతే. (ఈషదూరీకృతప్రభావస్థః) దైత్యానాంవధార్థమ్, ఈషత్, అల్పమాత్రమ్, ఊరీకృతే- అగ్రీకృతే, స్వస్తి ప్రభావే- మాహాప్రేయే, స్థితః॥ ౩౯॥

తా॥ దూడలపేడనుఁ దనశరీరమందుఁ బూసికొనిదానిచేమాసియున్న కాన్తి కలవాఁడై విహరించుచున్న క్రీకృష్ణుఁడు, తనప్రభావమును గొంచెము స్వీకరించి యనురులను జంపెను. ౩౯.

మూ॥ కర్తుమృభూన్యస్తాబ్ధిం ధీరోమన్ధత్యజస్సుభేదాన్తా॥
సోకృతగాః కణ్డూయనధీరోమన్ధత్యజస్సుభేదాన్తా॥ ౪౦॥

ప-వి॥ కర్తుమ్, ఋభూత్, యః, స్త, అబ్ధిమ్, ధీరః, మన్ధతీ, అజః, సుభేదాన్తా, సః. అకృత, గాః, కణ్డూయనధీః, రోమన్ధత్యజః, సుభే, దాన్తా. ౪౦.

వ్యా॥ (కర్తుమితి) యః ధీరః - ధైర్యవాన్, అజః, ఋభూత్-దేవాన్, సుభేదాన్తా - శోభనభేదావసానాన్, కర్తుమ్, అబ్ధిమన్ధతీ స్త. సః, కణ్డూయనధీః- గవాంకణ్డూయనే బుద్ధింకుర్వత్, తాన్, గాః-వృషభాన్, కణ్డూయనసుభేసతి - దాన్తాన్, వశీకృతాన్, తేనైవమభేన రోమన్ధత్యజః-రోమన్ధత్యాగంకుర్వతః, అకృత-కృతవాన్॥ ౪౦॥

తా॥ దేవతల దుఃఖమును బోగొట్టుటకై ముందుకీరాబ్ధిని జరికిన యాభగ వంతుఁడెప్పుడు ఆపులదురద శమనమగునట్లు వానిని దడపుచుండెను. దానిచేనాయాపులు సుఖమునొందినెమరువేయుటను గూడవదలి పరవశములైయుండెను. ౪౦.

మూ॥ సహితౌక్రీడన్తానో పరమన్తాహరిబతాకాన్తా॥
ప్రీతినగతౌద్విషతాం పరమన్తాహరిబతాకాన్తా॥ ౪౧॥

ప-వి॥ సహితౌ, క్రీడన్తా, న, ఉపరమన్తా, హరిబతా, కాన్తా, ప్రీతిమ్, న, గతౌ, ద్విషతామ్, పరమ్, అన్తా, హరిబతా, కామ్, తా. ౪౧.

వ్యా॥ (సహితావితి) కాంతా - కమనీయా, హరిబతా, సహితే
క్రీడంతా, నచోపరమంతా-ఉపరతింసకుర్వాణా, ద్విషతామ్, పరవ్
కేవలమ్, అంతా-నిధనభూతౌ, హరిబతా, సింహసదృశబతా,తౌ, కాం
తింసగతౌ? సర్వాంప్రీతింగతావిత్సర్థః. ఉపరమంతావితి ఉపపూరా
దమః (౧) “విభాషాకర్తృకాత్” ఇతిపరస్తైపదమ్॥ ౪

తా॥ సింహమువలె నతిపరాక్రమకాలులై శత్రువులకు మృశ్యువులై గుండరా
గులైన రామకృష్ణులిద్దఱు చేయనవరతము విహరించుచు సుప్రీతులైరి. ౪

మూ॥ అపిదురవధరామోగే వక్రాప్టాశ్లోపయోగేన॥

వత్సాన్ గృహీతపుచ్చా వక్రాప్టాశ్లోపయోగేన॥ ౪

ప-వి॥ అపి, దురవధరా, యోగే, అవక్రాప్టాశ్లోపయోగేన, వత్సాన్, గృహీ
పుచ్చా, అక్రాప్టామ్, గోపయోగేన. ౪

వ్యా॥ (అపీతి) యోగే - చిత్తసమాధిరూపే, (అవక్రా
శ్లోపయోగేన) అవక్రాణామ్ - ఋజునామ్, భవజితానామ్, అ
సాంయోగాశ్చానామ్- యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాయా
రణధ్యాన సమాధీనామ్, ఉపయోగేన - నియమపూర్వాభ్యాసే
దురవధరా-అవస్థాపయితుమశక్యౌ, తౌ హరిబతౌ, గోపయోగేన
గోపైస్సంబంధేన, వత్సాన్ అక్రాప్టామ్ - ఆకర్షణంకృతవంతౌ. కథమ్
గృహీతపుచ్చా - గృహీతాః పుచ్చాః. యాభ్యాంతౌగృహీతపుచ్చా
తేషాంపుచ్చాగృహీతావక్రాప్టామిత్సర్థః. దురవధరావితి (౨) “ధృ
అవస్థానే” (౩) “ఈషద్దుస్సుమ” ఇత్యాదిసాఖిల్. అక్రాప్టామితిర్ష
యాశ్చ పర్వస్తైపదద్వివచనమ్. (౪) “స్పృశమృశకృషతృపదృవ
ర్షేన్సిజ్వా” ఇతిచ్ఛేన్సిచ్. (౫) “అనుదాత్తస్యచదుఃపథస్యాన్యః
సామ్” ఇత్యమగమః. (౬) “వనప్రజ” ఇత్యాదిసామ్దివృద్ధిః॥ ౪

(౧) పా-మూ-౧-౩-౨౫.

(౨) క్వాది-ఆ-స-అ.

(౩) పా-మూ-౩-౩-౧౨౬.

(౪) పా-మూ-౩-౧-౪౪-హ.

(౫) పా-మూ-౬-౧-౫౬.

(౬) పా-మూ-౭-౩-౩.

తా॥ యమనియమాద్యస్తాజయోగములను యథావిధిగ ననుష్ఠించుచున్న మహా-
ద్వలకుఁగూడ దురవబోధులైన రామకృష్ణులుగోపలమందు గోపులతోఁగూడవనించుచు
దూడలతోఁకలనుబట్టియాడ్చిరి.

౪౩౧

మూ॥ ఘ్నన్తావితరాన్యన్తా వత్రాప్తాన్తామయమయన్తా॥

వత్సాజగతఃపాలా వత్రాప్తాన్తామయమయన్తా॥

౪౩౨

ప-వి॥ ఘ్నన్తా, ఇతరాన్, యన్తా, అత్ర, ఆప్తాన్, న, ఆమయమ్, అయన్తా,
వత్సాన్, జగతః, పాలా, అత్రాప్తామ్, నామ, యమయన్తా.

౪౩.

వ్యా॥ (ఘ్నన్తావిత్ర) అత్ర-భూమా, ఆప్తా-సుహృదః, యన్తా-
ప్రాప్తవన్తా, అవశిష్టన్తా. ఇతరా-శత్రూ, ఘ్నన్తా, ఆమయమ్-
పీడామ్, నాయన్తా-నగచ్ఛన్తా, జగతఃపాలా, వత్సా-యమయన్తా-
నియమయన్తా, అత్రాప్తానామ-తృప్తాః. ఘ్నన్తావిత్ర మానే శృతృప్ర
త్యయః. యన్తావిత్రణః, అయన్తావిత్ర (౧) “ఈ గతౌ” ఇత్యస్తాద
దాదికాత్, అత్రాప్తామిత్ర (౨) “తృప్తప్రీతౌ” అక్రాప్తామిత్రవత్ప్ర
క్రియా॥

౪౩౩

తా॥ జగద్రక్షకులైన రామకృష్ణులు నీరోగులై శత్రువులనుజంపి మిగులను
గాపాడుచున్నవారై దూడలనుమేపి పూర్ణమనోరథము కలవారైరి.

౪౩.

మూ॥ పపతుస్తాగాశ్వనక్తే రుషితశ్వసదభకాననేషుహసన్తా॥

క్రీడాక్రమజపరాజయ రుషితశ్వసదభకాననేషుహసన్తా॥౪౪॥

ప-వి॥ పపతుః, తా, గాః, శవక్తేః, ఉషితశ్వసదర్భకాననేషు, హ, సన్తా,
క్రీడాక్రమజపరాజయ రుషితశ్వసదర్భకాననేషు, వాసన్తా.

౪౪.

వ్యా॥ (పపతురితి) తౌ - హరిబలా, శవక్తేః - క్రమేణ, గాః
పపతుః - రక్షితవన్తా, కథమ్ - (ఉషితశ్వసదభకాననేషుసన్తా)
ఉషితాః శ్వానో యేషుతాన్యపితశ్వాని, సహద్వర్భా-తృప్తాః, వర్భ-
ఇతిసదభకాని, ఉషితశ్వసదభకాననేషు-వనేషు, సన్తా-తత్రసన్నిహితా.

తావిత్వర్థః. § (హేతిప్రసిద్ధా, శ్వభ్యఃసాలావృకాదిమృగేభ్యః. పరిత్రాణంకుర్వంతౌ దభాఃదీనితృణాన్యాశయంతౌ గాఃపపతురిత్వర్థః), తావేవ విశేష్యతే. (క్రీడాక్రమజనరాజయరుషితశ్వసదభాకానసేషుహసంతౌ) క్రీడాక్రమజేనస్వపరాజయేన రుషితానా మతవవశ్వసతామ్ - అతిదీనుణిశ్వాసంకుర్వతామ్, వయస్యభూతానామ్, అభాకాణామ్ - శిశూనామ్, ఆనసేషు - ముఖేషు, నిజవిజయనిమిత్తేన హర్షేణహసంతౌ - హాసంకుర్వంతౌ, పపతురితి (౧) పారిక్షణే" లిట్. ౪౪॥

తా॥ కుస్తి గంతువేయుట మొదలైనవానిచే నాడుచున్నప్పుడు ఓడిపోయినవారై కోపముచే నిట్టార్పువిడుచుచున్న బాలురముందట నట్టహాసముచేసిరి. ఆవులనడి విడిచినిగొనివెళ్ళి దుష్టమృగములచే నేవిధమైనబాధయు రాకుండఁగాపాడుచు గడ్డియున్నచోట్లమేపి సరస్సులయందు నీళ్ళుత్రాగించికాపాడిరి. ౪౪.

మూ॥ గాయంతౌశమయంతౌ కోరకమహితాస్తకరచరణౌ |
గాయంతౌశమయంతౌ కోరకమహితాస్తకరచరణౌ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ గాయంతౌ, శమ్, అయంతౌ, కోరకమహితాస్తకరచరణౌ, గాః, యంతౌ, శమయంతౌ, కోః, ఆకమ్, అఘ్నితాస్తకరచరణౌ. ౪౫.

వ్యా॥ (గాయంతావితి) గాయంతౌ - గానంకుర్వంతౌ. § (అస్తః) శమ్ - సుఖమ్, అయంతౌ - గచ్ఛంతౌ, (కోరకమహితాస్తకరచరణౌ) మాదకవాదిభిః కోరకవత్ - పుష్పకలికావత్, మహితః - పూజితః, అస్తః-అగ్రమ్ యేషాంతేకోరకమహితాంతాః;కోరకమహితాంతాః కరాః చరణాశ్చయయోస్తౌ.కోరకమహితాస్తకరచరణౌ, గాః-సురభీ,యంతౌ-అనుగచ్ఛంతౌ. (కోరకమ్) కోః - భూమేః, అకమ్ - అసుఖమ్, శమయంతౌ, (అహితాస్తకరచరణౌ) చరణమ్-సఞ్చారః, అహితానామ్-శత్రూణామ్, పాపానాంచ, అస్తకరమ్-నాశకరమ్,చరణమ్-సఞ్చారః, యయోస్తౌతథోక్తౌ. అస్యపూర్వశ్లోకేన పరేణవాసంబధః।

తా॥ కుసుమములవలె నతిమౌనముగల చరణారవిందములుగల రామకృష్ణులు గానముచేసికొని యచ్చటచ్చటసంచరించుచు దుష్టులనుసంహరించి భూభారమును బోగొట్టి సుఖించియుండిరి. ౪౫.

మూ॥ గానేషుసుదూరతరం విశ్వావసుమత్యభూతాన్తా॥

ఆశాస్త్రనిత్యశస్తా విశ్వావసుమత్యభూతాన్తా॥ ౪౬॥

ప-వి॥ గానేషు, సుగూరతరమ్. విశ్వావసుమ్. అత్యభూతామ్, తా, ఆశాస్త్ర, నిత్యశః, తా, విశ్వా వసుమతీ, అత్యభూతాన్తా. ౪౬.

వ్యా॥ (గానేష్వితి) గానేషునానావిధేషు విశ్వావసుంగపర్యం సుదూరతరమ్, అత్యభూతామ్ - అతిక్రాంతా, ఏనవర్తమానౌ తౌ దృష్ట్యా విశ్వా వసుమతీ-భూమిః, నిత్యశః' (అతిఅభూతాన్తానాశాస్త్ర) అధికమ్, అభూతః అన్యాయదౌష్ట్యా అభూతాన్తా అసమ్భావిత క్రీడా ద్వచసానావేనౌ భూయాన్తామిత్యాశాసితవశేనృపి. వసుమతీతి-వసుమ తీస్థాజనాలక్ష్మ్యస్తే. ఆశాస్త్ర. (౧) “ఆజ్ శాసుతిచ్చాయామ్” లజ్. అదాదిత్వాచ్చపోలుక్ ॥ ౪౭॥

తా॥ రామకృష్ణులు, విశ్వావసువనెను గంధర్వునికంటె నతిశ్లాఘ్యముగ గాన ముచేసిరి. లోకమంగన్న సకలప్రాణులును, “వీరిద్దఱుని శ్రేణిహరించుచుండవలయును” అని యాశీర్వాదముచేసిరి. ౪౮.

మూ॥ గాతృకులగపద్యగమతన కుస్తుమ్బురునారదాద్యాభ్యామ్॥

మేరుహమాభ్యాంహతిలాకుస్తుమ్బురునారదాద్యాభ్యామ్ ౪౯॥

ప-వి॥ గాతృకులమ్, సద్యక్, అమత, న, నుః, కుస్తుమ్బురునారదాది, ఆభ్యామ్, మేరుహమాభ్యామ్, హి, తుం, న, కుస్తుమ్బురు, న, ఆరత్, ఆద్యాభ్యామ్. ౪౯.

వ్యా॥ (గాతృకులమితి) కుః-భూమిః, ఆభ్యామ్-హరిబలాభ్యామ్, కుస్తుమ్బురునారదాదికంగాతృకులమ్, సద్యక్-సదృశమితి, నామత-

(౧) అదా-ఆ-స-సే.

§ అమతేతిలుక్-తజ్. “తనాదిభ్యస్తథాసః” [౨-౪-౭౯] ఇతి సిహోహలు క్. “సార్వధాతుకమపిత్” [౧-౨-౪] ఇతితజఃశిత్త్వమ్ “అనుదాతోపదేశ” [౬-౪-౩౭] ఇత్యాదిసాఅనునాసికలోపః.

త్వాదవ్యక్తానుకరణత్వాభావాద్భావః. అనుకార్యేణార్థేనాఽర్థవత్త్వాత్ప్రకృష్టమైవచనమ్॥ ౪౮॥

తా॥ హాహాహూహూ మొదలగుగంధర్వులును ఊర్వశీకృతస్థలమొదలగునవస్థ రస్సలును తక్కినగంధర్వులును, సకలలోకములునుకూహించునట్లు పాడువారయినను తమగానముకంటె కలివిలగుటమైన రామకృష్ణులగానమును విని సంతోషించిహాహా! హూహూ! అని మోచించిరి. ౪౮

మూ॥ అధరీకృతవాచస్పతి సరస్వతీవరమియన్దోగాః॥ వివి న్మూర్త్యునైగుచ్ఛన్సరస్వతీవరమయన్దోగాః॥ ౪౯॥

ప-వి॥ ఆధరీకృతవాచస్పతిసరస్వతీవరమియన్దోగాః, గాః, వివి నేషు, తృతైః, ఉచక్షైః, సరస్సు, అతిన, రమయన్దో, గాః. ౪౯.

వ్యా॥ (అధరీకృతేతి) అధరీకృతవాచస్పతిసరస్వతీవరమితి క్రియానిశేషమేవ. వాచస్పతిః-బృహస్పతిః, సరస్వతీః-కృత-బ్రహ్మ, అధరీ కృతేవాచస్పతిః సరస్వతీవరమియన్దోగాః-బహువిధాః. యన్దోవం భవేత్తథా, గాః-వాచః, అయన్దో-ప్రాప్నువన్దో. వివి నేషు-చనేషు, తృతైః, గాః-ధేనుః, రమయన్దో-సరస్వతీ, ఉచక్షైః-ముచ్యంతే. అన్యో త్తరేణ శ్లోకేనసంబంధః॥ ౪౯॥

తా॥ రామకృష్ణులు, వాచస్పతిరేవ బృహస్పతియే బ్రహ్మ సమైవ నోడిపోవునట్లు పారికంటె సతిరామకృష్ణముగ మాటాడుచున్నవారై, అడవి యందు గోవులను దీసికొనిపోయి గడ్డిమేపి నట్లు త్రాగించి వానినిసుఖంపఁజేసిరి. ౪౯. మూ॥ బభతు సుమత్రియాకృతకాన్తాననయాసచన్ద్రకాన్తాననయా॥ దేవాన్యయాభిషటుఃకాన్తాననయాసచన్ద్రకాన్తాననయా॥ ౫౦॥

ప-వి॥ బభతుః, తమత్రియా, కృతకాన్తాననయా, సచన్ద్రకాన్తాననయా, దేవాన్, యయా, అభిషటుః, కాన్తాన్, అనయా, సచన్ద్రకాన్తా, న, న, యా. ౫౦.

వ్యా॥ (బభతుః) తమత్రియా-వపురన్త్యై, తౌ బభతుః-భాతౌ. (౧) ..భాదీన్త్యై లిట్. త్రిప్తశ్వాః-(కృతకాన్తాననయా) కాన్తా-

స్త్రీయః, తాసాం అననమ్-జీవనమ్, కృతంకాంతానామనసంయయాసాత్
 నోక్తా అననశబ్దస్యలుడ న స్త్రీప్యనుపసజ్జనాధికారాత్. (౧) - టిడ్డా
 థాన్. ఇత్యోనానోప సభవతి. (సచన్) కాంతానయా) చన్) సత్కాంత
 మాననమ్ - సత్కాంతానామనసంయయాసాత్, సహజేన సత్కాంతానామనసంయయాసాత్,
 తయోత్సర్గం సమప్నోత్యే. కాంతా-ప్రజాపతిశ్రవ్యాన్, దేవాన్,
 మాయా-సామగ్ర్యమా, అభిసంహృత-రక్షితవన్తే, అనయాలనుశ్రయేతి
 సంబంధః. యామి-పై సమీక్షేష్యతే. (చన్) కాంతా-చన్) కన్య-మయా
 రపిత్యన్య. (చన్) కాంతా-చన్) కాన్త, సహచన్) కాన్తన సత్కాంత
 సచన్) కాన్త. సచన్) కాన్తన ఇతి, యోగ్యేదేతే. నమసచన్) కాన్తా-పితౄ
 భరణసహజేన యా తస్మాత్, తయాబధతురిత్యన్యః ॥ ౫౦॥

తా॥ మయూరపింఛములచే నలక్ష్మి-రింపబడినచన్) చన్) పదనారవింశములు
 ౫౦ రామకృష్ణులు, తమ నిగ్రహసాధనముచే గోపయవతులను బ్రహ్మగోపవతులను
 నానందపఠించుచు విలసిల్లుచుండరి. ౫౦.

మూ॥ నర్తభిరిద్ధానానురన్యపాజితావమానవైరపరైః ।

బాలాబాలానుచితైర్నృపాజితావమానవైరపరైః ॥ ౫౧॥

ప-వి॥ నర్తభిః, ఇద్ధా, ఆనురన్యపారిజాతావమానవైరపరైః, బాలా, బాలా
 నుచితైః, నృపారిజాతైః, అమానవైః, అపరైః. ౫౧.

వ్యా॥ (నర్తభిరితి) నర్తభిః-క్రీడాభిః, ఇద్ధా-దీప్తా, కీర్తనైరన్త
 ర్తభిః- (ఆనురన్యపారిజాతావమానవైరపరైః) ఆనురానాం నృపాజితామ్-
 కంసాదీనామ్, అరీణామ్, జాతస్య-సమూహస్య, అవమాననిమిత్త
 వైరోత్పాదనపరైః - అజ్ఞానభక్త్యాదిభిః క్రీడాభి రివమతానాం హి
 తేషామనగరే రుహిత్యతే. కించ బాలానుచితైః-బాలానామనుచితైః.
 రితైః సహజైః-అమానవైః-మనుష్యసంబంధాన హేతూః, అతిమానుషై
 రివ్యభిః. అపరైః - మనుష్యాచరితేభ్యో బాలాచరితేభ్యశ్చ నర్తభ్యః
 అపరైః. హరిబలావిశేష్యేతే. బాలా, నృపారిజాతైః-మనుష్యరూపకల్ప
 నామా, అస్యపూర్వజ్ఞోక్తేన సంబంధః. ౫౧॥

తా॥ రామకృష్ణులు, పూతనాదివధములచేతఁ గంపాద్యాసుర ప్రకృతుల నజ్ఞమానపఱచి వారికిఁ గ్రోధమునుగలుగఁజేసి, ఇఁకన నేకములైన యతిమానుషవ్యాపారములననుష్ఠించుచు విలసిల్లుచుండిరి. ౫౧.

మూ॥ నామగ్రాహంసురభిభిరచ్యుతరామాహవర్ధమానాభిః।

ముదితావేపంచేరతురచ్యుతరామాహవర్ధమానాభిః॥ ౫౨॥

ప-వి॥ నామగ్రాహమ్, సురభిభిః, అచ్యుతరామా, హవర్ధమానాభిః, ముదితో, ఏవమ్, చేరతుః, అచ్యుతరామా, హ, వర్ధమానాభిః. ౫౨.

వ్యా॥ (నామగ్రాహమితి) ఉత్తరాధః-గతోహశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. తౌ-అచ్యుతరామా, వర్ధమానాభిస్సురభిభిర్ముదితోపవంచేరతుః. కీదృశౌ అచ్యుతరామా - అవిచ్ఛిన్నంక్షీడంతౌ, కీదృశీభిస్సురభిభిః - (నామగ్రాహంహానక్షమానాభిః)యమునే!గల్గే!సరస్వతి!ఇత్యాదిభిర్వాక్యైస్సంస్వంనామగృహీత్వా, హవేన-ఆహ్వనేన, ఋగ్ధమానాభిః-సంపన్నపూజాభిః, నామగ్రాహమితి (౧) “నామ్నాన్మౌగ్రహాః” ఇతిఃముల్. హానశబ్దస్సు తస్యానుప్రయోగః. తస్యసంబంధేన సాపేక్షత్యేపి గమకత్వాత్పరేణసమాసః. సముహావశబ్దః (౨) “భావేనుపసగేశ్వ” ఇతి అల్ప్రత్యయేనసంప్రసారణేచస్య త్వాదితః॥ ౫౨॥

తా॥ అనవరతము క్రిందించుచున్న రామకృష్ణులు, గోవులను, ఓగంగా! ఓయమునా! ఓసరస్వతి! అని దానిదాని నామమునుజెప్పి పిలిచి వానిని గౌరవించి సంతుష్టులై సంచరించుచుండిరి. ౫౩.

మూ॥ ఆపాలయతామనయోస్తాయోపేతదవకోమలోగవిభాగః।

ఆపాలయతామనయోస్తాయోపేతదవకోమలోగవిభాగః॥ ౫౩॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞాకృతౌ యమకరత్నాకరే

షష్ఠ అశ్వాసః.

ప-వి అపాలయతామ్, అనయః, అస్తః, యః, అపేతదవకోమలః, అగవిభాగః, అప, అలయతామ్, అనయోః, తోయేపేతదవకః, అమలః, గవి, భాగః. ౫౩.

వ్యా|| (అపాలయతామితి) అపాలయతామ్-ఏవంగాపాలితవస్తా. లజ్. అనయః అస్తః - జగత్సనీతినాప్తా. అథవా - తయోరేవంవర్తమానయోః, అపాలయతామ్-జగత్సరిపాలనంకుర్వతామ్, జనానామ్, అనయః-అనీతిః, అస్తః-క్షీప్తః-యత్సత్త్వద్దేశకశబ్దః. (అపేతదవకోమలః) అపేతదవత్వేన-అనగతదవాగ్నిత్వేన, కోమలః సుకుమారః. (అగవిభాగః) అగానామ్-వృతాణామ్, విభామ్-ప్రభామ్, గతః-ప్రాప్తః. అత్రైవయచ్చబ్రోద్దిశ్యమానేషుపదేషు చతుర్దశాదస్సంబధ్య యోజ్యతే. (తోయోపేతదవకః) జలయుక్తవనప్రదేశః, (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. అమలః-నిర్మలః, గవి-భూమా, భాగః-ప్రదేశః, ఉక్తివిశేషణవిశిష్టో భూమాయః ప్రదేశః, “అపాలయతామనయోః” ఇతి తృతీయస్యసంబధ్యః. అనయోః-హరిబలయోః, తాదృశగ్గప్రదేశః అలయతామ్-నివాసభూమితామ్, అప, గోపాలస్య సమయేషు జలప్రాయం దవాగ్నౌచి దోషరహితంచ నృక్షభూయిష్ఠంచ తిం ప్రదేశమాశ్రితవస్తావిత్యర్థః|| ౫౩||

తా|| జలసమృద్ధిగలవై అగ్నౌచి భయరహితంబులై వృక్షములచే నలబ్ధురిం పంబడినచైన వనప్రదేశములలో రామకృష్ణులు సంచరించిరి. అప్పుడు జనులు దుర్భారములనువదలి సన్తారముల నవలంబించిరి. ౫౩.

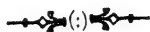
ఇతివ్రీవత్సాంజ్ఞాస్య కృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే

షష్ఠ ఆశ్వాసః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

అథయమకరత్నాకరే

సప్తమ ఆశ్వాసః.

మూ॥ అథకృష్ణప్రజసహితోబృద్ధావనమావివత్సదాదరతః।

అసురవధేనచతద్గోబృద్ధావనమావివత్సదాదరతః॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, కృష్ణః, ప్రజసహితః, బృద్ధావనమ్, ఆవివత్సత్, ఆదరతః, అసురవధేన, చ, తద్గోబృద్ధావనమ్, ఆవివత్, సదా, దరతః. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, కృష్ణః, ప్రజసహితః - ప్రజజనై స్సహ, బృద్ధావనమావివత్సత్ - బృద్ధావనేవస్తుమైచ్ఛత్, ఆదరతః - ఆదరేణ. కించ - అసురవధేన, (తద్గోబృద్ధావనమ్) ఉదకతృణాదిబాహుల్యాద్గోసమూహస్య రక్షణేహేతుమ్, ఆవివత్ - సురక్షితమకారయత్. సదా - సతతమ్, దరతః - వీడాతః. బృద్ధావనమితి. (౧) “ఉపాన్యధ్యాజ్వసః” ఇత్యధికరణస్యకర్తృసంజ్ఞా. ఆవివత్సదితి (౨) “వస-నివాసే” అజ్ పూర్వః ఇచ్ఛార్థేన. (౩) “సస్యాథకథాయకే” ఇతితత్వమ్, ద్విర్వచనమ్, అభ్యాసస్యేత్వమ్, తతోలజ్. ఆదరత ఇతి - ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. అసురవధేనేతిప్రయోజ్యకర్తృత్వతీయా; ఆవివదిత్యత్రహి అవనక్రియాయామసురవధః ప్రయోజ్యకర్తృ, కృష్ణః ప్రయోజకర్తృ. గోబృద్ధావనమితి కరణేబ్యుత్. ఆవివదితి-అవతేజిత్, లుజ్. దరత ఇతి (౪) “దృభయే” రవ్. ఆవివదిత్యవనక్రియాలక్షణమ్॥ ౧॥

(౧) పా-నూ-౧-౪-౪౫.

(౨) భస్-

(౩) పా-నూ-౨-౪-౪౯.

౧ “భీత్రాథాక-నాంభయహేతుః” [౧-౪-౨౫] ఇత్యపాదానసంజ్ఞా. “అప-దా-సేచాహీయవహాః” [౫-౪-౪౫], ఇతితసిః. ఇతికర్తృవిదధికమన్తీ.

తా॥ పిన్నట శ్రీకృష్ణుడు గోపాలరసోగూడ, జలతృణాదులచే సమృద్ధమై గోవులకత్వన్త సుఖకరి మైన బృన్దావనమునకువెళ్ళి యచ్చటనున్న యసురులను సంహరించి గోవులకేవిధమైన యుపద్రవమును రాకుండునట్లు వానిని రక్షించుచు నత్యాదరముతో బృన్దావనమందు నివసించెను. ౧.

మూ॥ ప్రయయాతన్వన్విభవం సదిక్షుశాకటమహానిభృతమ్ |

అస్థాయనత్వం పరితస్సదిక్షుశాకటమహానిభృతమ్ | ౨॥

ప-వి॥ ప్రయయా, తన్వన్, విభవమ్, సః, దిక్షు, శాకటమ్, అహాని, భృతమ్, అస్థాయ, వత్, పరితస్స దిక్షుశాకటమహానిభృతమ్. ౨.

వ్యా॥ (ప్రయయావితి) శాకటం విభవమ్ - శకటమయ్యాం వృద్ధిమ్, దిక్షుతన్వత్, సః - హరిః, ప్రయయా. అహాని త్రియావిశేషణమ్; హానిరహితం యథాతథాతన్వన్విత్వం. భృతమితి విభవవిశేషణమ్; పూర్ణామితియావత్. పరితస్స తా-పర్యస్తేషు విద్యమానేన, ఇక్షుశాకటానామ్-ఇక్షుశాకటాణామ్, మహేన-ఉత్సేన, అనిభృతమ్-అతిసమృద్ధమ్, నత్వం - మార్గమ్, అస్థాయ, ప్రయయావిత్వం. శాకటమితి (౧) “తస్యేదమ్” ఇత్యుచ్ఛేదః. ఇక్షుశాకటశ్లోకః - ఇక్షుశాకటాభవసంక్షేత్రమితి విగృహ్య ఇత్యోదధ్యః (౨) “శాకటశాకట” ఇతి శాకటప్రత్యయః॥ ౨॥

తా॥ అశ్రీకృష్ణుడు, నాల్గసకల నిబిడమైయున్న చెఱువతోటలచే సమృద్ధమైన మార్గము నవలంబించి అనేకబండ్లతోగూడ నిరాబాధముగ వెళ్ళెను. ౨.

మూ॥ బృన్దావనమాపదసావియత్త యావిధురితస్సమిత్రోస్తః |

ద్విషతాంయత్రాగై రిత వియత్తయావిధురితస్సమిత్రోస్తః॥ 3॥

శిపాతాన్తరమ్. భృతమితి-విభవవిశేషణమ్, పూర్ణమితియావత్. శాకటం విభవసమృద్ధమ్. అహాని త్రియావిశేషణమ్. హానిరహితం యథాతథాతన్వన్విత్వం.

శిపాతాన్తరమ్. (ప్రయయావితి) సకృష్టః, దిక్షు, భృతమితి విభవవిశేషణమ్, పూర్ణామితియావత్. శాకటం విభవం సమృద్ధం యథాభవతి తథాతన్వన్విత్వం.

సప్తమా శ్వాసః.

ప-వి॥ బృహ్దావనమ్, ఆపత్, అసౌ, ఇయత్రయా, విధురితః, సమిత్రః, అస్తః, ద్విషతామ్, యత్ర, అస్తః, ఇతవియత్రయా, విధుః, ఇతః, సమిత్రః, అస్తః. 3.

వా॥ (బృహ్దావనమితి) అసౌ - కృష్ణః, ఇయత్రయావిధురితః - పరిచ్ఛేదరహితమహిమా, (సమిత్రః) మిత్రైః - గోపైః, సహితః, ద్విషతామ్, అస్తః - నిధనభూతః, బృహ్దావనమ్, ఆపత్ - ప్రాప్తవాన్. కీదృశమ్ - యత్ర - వనే, (సమిత్రః) - మిత్రేణ - సూర్యేణ - సహితః, విధుః - చంద్రః, అస్తః - మధ్యే, ఇతః - గతః. కథమాకాశగయోశ్చంద్రీ సూర్యయోర్వనస్యాన్తగతీరితిచేత్, తత్రోచ్యతే. అగైః - వృక్షైః, ఇతవియత్రయా - ప్రాప్తాకాశత్వేన. వృక్షైః - కరణైః - సదన్వనమాకాశం గ్రసతే, అతస్తయోస్యదే శస్థయోరేవ తద్వనాన్తగతిరుపపద్యత ఇత్యర్థః ఆపదితిలక్ష. ఇదిత్వాదత్.(౧) “అథ దేశే” ఇత్యతః ప్రాచీనాః శ్లోకాః అనేనసంబధ్యంతే॥ 3॥

తా॥ ఏబృహ్దావనమందలి పృథ్వులు చంద్రసూర్యమండలములవలనఁ బెలుగ నావృథ్వులమధ్యంబునఁ జంద్రసూర్యులు సంఘరించుచున్నారో, అట్టిబృహ్దావనమును, శత్రువులను మృత్యువై ఆపరిచ్చిన్న విధవుడైన శ్రీకృష్ణుడు గోపాబరణోగూడవెల్చి పొందెను. 3.

మూ॥ యత్ర శ్రోత్రస్య సుఖం కీచకరాసాదితాదిత్యమ్॥

స్త్రయతియచ్చ హనుమతః కీచకరాసాదితాదిత్యమ్॥ ౪॥

ప-వి॥ యత్ర, శ్రోత్రస్య, సుఖమ్, కీచకరాసాత్, ఇతాత్, ఇత్యమ్, స్త్రయతి, యత్, చ, హనుమతః, కీచకరాసాదితాదిత్యమ్. ౪.

వా॥ (యత్రేతి) యత్ర - వనే, ఇతాత్ - ప్రాప్తాత్, కీచకరాసాత్ - కీచకానామ్ - అనిలపూరితరథ్ధాగ్రాం వేహనామ్, రాసాత్ - శబ్దాత్, శ్రోత్రస్య సుఖమ్, ఇత్యమ్ - ప్రాప్యంభవతి, ఇత్యుతి-వతే, క్యమ్. (కీచకరాసాదితాదిత్యమ్) కీచానామ్ - కపీనామ్, కరైః - హస్తైః,

(౧) యమకరత్నాకర-౨-౧౩.

ఆసాదితః - స్పృష్టః, ఆదిత్యోయ స్థిత త్రథోక్తమ్. ఏవంరూపంయ ద్వనం హనుమత స్ఫురయతి. హనుమాన్ హి-జన్మదినసమవ భక్షభాగ్నిన్ద్రా ఆకాశముక్తుత్య సూర్యమాసాదితవాన్, ఏతద్వ్యవస్థాలపి కపయః ఆదిత్యపథాతివర్తివృత్తాగ్రాధిరూఢాః ఫలభాగ్నిన్ద్రా ఆదిత్యం స్పృశన్తి, అతఏవంరూపం తద్వనం హనుమః సం స్ఫురయతీత్యర్థః. హనుమత ఇతి (౧) “అధీగర్భవయశాంకర్షణి” వక్ష్యే ౪॥

తా॥ ఏవనమందలి కీచకములు శ్రవణమున కింపుగ శబ్దించుచున్నవో, ఏవన మందలి వృక్షిగ్రమంకెక్కియున్న కోతులు “ఇదిసండు” అని తలచి సూర్యుని తమచేతులతో స్పృశించుచు, చూచువారికి, జననకాలమందు సూర్యునిభక్షించుటకై యాకాశమందెగిసిన ఆంజనేయునివృత్తాంతమును స్వకంపజేయుచున్నవో, అట్టివృద్ధా వనమును శ్రీకృష్ణుడుపొందెను. ౪.

మూ॥ యత్రాశ్వసన్ స్థితి భీమరాగాః కేసరప్రకాష్టాః॥
కపయస్తన్వస్తశ్చ భీమరాగాః కేసరప్రకాష్టాః॥ ౫॥

స-వి॥ యత్ర, ఆశ్వసన్తి, సతిభీమరాగాః, కేసరప్రకాష్టాః, కపయాః, తన్వన్తః, చ, భీమరాః, గాః, కేసరప్రకాష్టాః. ౫.

వ్యా॥ (యత్రాశ్వసన్ స్థితి) యత్రకపయాః, సతిభీమరాగాః- సన్తతంభీమణీరాగభాజః, (కేసరప్రకాష్టాః) కేసరాణామ్ - వకుళ వృక్షాణామ్, ప్రకాష్టాః- శ్రీ సుభ్రష్టాః, ఆశ్వసన్తి. కించ- భీమరాః- భృగ్జాః, గాః తన్వన్తః- శబ్దాన్ మర్వన్తః, కేసరప్రకాష్టాః- ప్రశస్తేషు కిజ్జాలేషు, ఆశ్వసన్తి. పూర్వత్రప్రకాణశబ్దసంస్థపర్యాయః, తన్వపూర్వపదేన వక్షీనమాసః. ఉత్తరత్రపు † పూజావాచీ. తన్వ కేసరశబ్దేన (౨) “ప్రశంసావచనైశ్చ” ఇతికర్తృధారయసమాసః॥ ౫॥

(౧) హ-సూ-౨-౩-౫౨.

† (పా) స్కంధదేశేషు.

(పా) ప్రశంసావాచీ.

(౨) హ-సూ-౨-౧-౬౬.

తా॥ ఏవనమందుఁ గోఁతులు “భృమణీ” అనెడురాగమును బాడుచు సాగడ
చెట్ల కొవ్వలమీఁద సుఖముగఁ గూర్చున్నవో, తుష్టదలు పుష్పముల కిల్లాల్కములందుండి
గూంకరించుచున్నవో, అట్టి బృహదావనమును శ్రీకృష్ణుడుఁబొందును. ౫.

మూ॥ యదుసాశ్రిత్యసంపుష్పితతమాల సాలమృతేద్ధాశమ్ |

మధుసాశ్రిత్యసంపుష్పితతమాలసాలమృతేద్ధాశమ్ || ౬ ||

ప-వి॥ యతః, ఉపాశ్రిత్య, సుపుష్పితతమాలసాలమ్, సత, ఇద్ధాశమ్, మధుసా
శః, మధునా, ఉన్నతమా, అలసా, అలమృతే, అద్ధా, శమ్. ౬.

వా॥ (యదితి) (సుపుష్పితతమాలసాలమ్) సుపుష్పితతమాలాః
సాలాశ్చయన్తి తత్తత్తేత్తమ్, అతేతిని వ్రతే, (ఇద్ధాశమ్) ఇద్ధాః-
ఆశాః - దిశః, యేనతత్ ఇద్ధాశమ్, అభవా - ఇద్ధా, ఆశా-ఇచ్ఛా,
యత్రేతి విగృహ్య విశేషణం ద్రష్టవ్యమ్. ఏనంయూపం యద్యనముసా
శ్రిత్య, మధునా-మకరందేనచేతన, ఉన్నతమా శ్రీ అత్యుత్కృష్టమదా,
అతవవ అలసా, మధుసాశః - భృగ్దపశ్కః, అద్ధా - సాధు, శమ్,
సుఖమ్, అలమృతే-ప్రాప్నోతి. ఉన్నతమేతి తమవ్రత్యయస్య, మహా
స్వాదావస్తరాభవాత్ (౧) “స్వాదిష్ట్యసర్వనామస్థానే” ఇతి, పూర్వ
భాగస్య పదసంఖ్యానాం సదావసానోపపత్తిః, పదాభావేఽపిజఘనచప
లాకార్యేయంభవిష్యతి || ౬ ||

తా॥ ఏవనమందుఁ సమృద్ధముగఁ బుష్పించుచున్న చీకటివ్రాసు సాలము మొద
లగువృక్షముల పుష్పములందలి తేనెను గ్రాగిమరించిన తుష్టదలు పరవశములై సుఖిం
చుచున్నవో, అట్టిబృహదావనమును శ్రీకృష్ణుడుఁబొందును. ౬.

మూ॥ యత్రప్రియాభిరత్యభిరామాభిస్సిద్ధచారణాస్సుఖగాః |

సజ్జీడస్తేపినదాగామాభిస్సిద్ధచారణాస్సుఖగాః || ౭ ||

ప-వి॥ యత్ర, ప్రియాభిః, అత్యభిరామాభిః, సిద్ధచారణాః, సుఖగాః, సజ్జీ
డస్తే, అపి, సదా, రామాభిః, సిద్ధచారణాః, సుఖగాః. ౭.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, సిద్ధాశ్చరణాశ్చ దేవయోనయః, సుఖగాః - సుఖంప్రాప్తాః, అత్యభిరామాభిః ప్రియాభిస్సహసజ్జీ-
స్తే. (౧) “క్రీడోనుసంపరిభ్యస్య” ఇత్యాత్మనేపదమ్. కించ-సదా-సత
తమ్, రామాభిః - స్త్రీభిస్సహ, సిద్ధచారణాః - ప్రాప్తసంభారాః, సుఖ
గాః - శోభనాః, ఖగాః - పక్షిణోఽపి, యత్రసజ్జీ-
స్తే॥ ౭॥

తా॥ ఏవనమందు, సిద్ధులును చారణులును తమకమస్త్రీలతోఁగూడసుఖముగఁ
గ్రీడించుచున్నారో, సుందరంబులైనపక్షులు ఆదుపక్షులతోఁగూడ రమించుచు సంచ
రించుచున్నవో, అట్టిబృద్ధావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను. ౭.

మూ॥ సక్తేషుయత్రసురుచావృక్షేషువిలక్షణేషుఖచితేషు।
ససప్తస్సపుష్పభిదావృక్షేషు విలక్షణేషుఖచితేషు। ౮॥
ప-వి। సక్తేషు, యత్ర, సురుచా, ఋక్షేషు, విలక్షణేషు, ఖచితేషు, స.
సప్తస్సపుష్పభిదా, వృక్షేషు, విలక్షణేషు, ఖచితేషు. ౮.

వ్యా॥ (సక్తేష్వేతి) సురుచా-శోభనదీప్తా-యత్ర-చనే, ఋక్షేషు
నక్షత్రే, ఖచితేషు-నిబిడికృతేషు, వృక్షేషుచ, (ఖచితేషు) ఆకాశేచి
తేషు-నక్షత్రదేశం ప్రాప్తేషుసత్సు, (ససప్తస్సపుష్పభిదా) - ససప్తస్స
ణామపుష్పాణాంచ వృక్షాణాంభిదా - భేదః, సభవతి. సర్వేచ్ఛత్సర్వథా
దిష్వపుష్పేష్వపి నక్షత్రాణాం † ఆత్మత్వాత్తేషామపి సప్తస్సత్సర్వం
భవతిత్సర్వః. విలక్షణేష్వేతి ద్వితీయం వృక్షాణాం విశేషణమ్. విలక్షణే
షు - నానావిధేషు; పయః - పక్షిణాః, లక్షణాః - చిహ్నాః - యేషాం
తేష్వేత్సర్వః॥ ౮॥

తా॥ ఏవనమందు నానావిధపక్షులకావాసధూతములైన వృక్షములు చం
ద్రమండలమునఅకుఁబెలుగ, నాఖిరప్రాంతమందు నానావిధనక్షత్రములు నిబిడికరించి
యున్నందువలన, “ఈవృక్షములు పుష్పములుకలవి, ఇవి పుష్పములు కలవికావు”
అని తెలిసికొనుట యశక్యముగనవ్వవో, అట్టిబృద్ధావనమును శ్రీకృష్ణుఁడుపొందెను.

(౧) పా-నూ-౧-౩-౨౧.
† (పా) సత్సర్వః.

మూ॥ విషయాంత్రచతారాస్సరాజహంసావలీముఖరతానామ్ |

భాతిచయత్సరసాంశ్రీస్సరాజహంసావలీముఖరతానామ్॥ ౯॥

ప-వి॥ విషయాః, యత్ర, చ, తారాః, సరాజహంసాః వలీముఖరతానామ్,
భాతి, చ, యత్సరసామ్, శ్రీః, సరాజహంసావలీ ముఖరతానామ్. ౯.

వ్యా॥ (విషయాంత్ర) యత్ర వృత్తాగ్ర గతానామ్, వలీముఖా
నామ్ - వానరాణాం సంబంధినామ్, రతానామ్ - క్రీడానామ్, సరాజ
హంసాః-సచంద్రసూర్యాః, తారాః-నక్షత్రాణి, విషయాభవంతి. కించ-
యత్సరసామ్-యదీయానాం సరసామ్, శ్రీః భాతిచ. కీదృశానాంసరసా
మ్ - (సరాజహంసావలీముఖరతానామ్) రాజహంసాః - ఆత్మామపద
తుణ్ణాః హంసజాతిభేదాః, తేషామావల్యాః-పద్మైః, యా ముఖరతా-
శబ్దకాంతౌ, తయాసహవర్తమానానామిత్యర్థః॥ ౯॥

పా॥ ఏవమంగుఁ గోతులు చంద్రసూర్యవత్త్రములను దమచేతులతో స్పృ
శించి యాదుకొనుచున్నవో, రాజహంసములు గుంపులుగుంపులుగాఁ జేరి ఘోషించు
చు విహరించుచుండి సరస్సులు విలసిల్లుచున్నవో, ఆబృన్దావనమును శ్రీకృష్ణుఁడు
పొందెను. ౯.

మూ॥ యత్ర ఫలితాఢ్యకదలీరసాలపనసముదితాస్సదాప్లవగాః |

సస్త్రీకాస్సుఖావశ్చ సరసాలపనసముదితాస్సదాప్లవగాః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ యత్ర, ఫలితాఢ్యకదలీ రసాలపనసముదితాః, సదా, ప్లవగాః, సస్త్రీ
కాః, సుఖావశ్చ, సరసాలపనసముదితాః, సదాప్లవగాః. ౧౦.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, ప్లవగాః - కవయాః, (ఫలితాఢ్యకదలీ
రసాలపనసముదితాః) ఫలవద్భిః ఆఢ్యైః, కదలీభిః - రమ్భాభిః, రసా
లైః-ఆమ్లైః, పనసైశ్చ ముదితాః. సదాభవంతి. కించ - సుఖినోజనాః
సస్త్రీకాః, (సరసాలపనసముదితాః) సరసైః-ప్రియైః, ఆలపనైః - సం
భాషణైః - సముదితాః-సంయుక్తాః, (సదాప్లవగాః) సస్తమ్-పూజితమ్,
ఆప్లవమ్-స్నానమ్, గతాః - ప్రాప్తాః, వసంతి॥ ౧౦॥

తా॥ ఏవనమందు సమృద్ధములై పండియున్న అరటిచెట్లు పనసచెట్లు మామిడిచెట్లు మొదలగు చెట్లయొక్క ఫలములనుభుజించి కోతులూ పాదభరితములై యున్నవో, జనులు తమతమ స్త్రీలతో గూడ సరసముగ న్నాపించుచు ప్సానముచేసి సుఖించుచున్నారో. అట్టిబృహదావనమును క్రికృష్ణుఁడు పొందెను ౧౦.

మూ॥ యత్ర ద్రుమేషుపుష్పం సుమేఘపుష్పప్రతీకాశమ్ |

కపికులమగగతజలధరి సుమేఘపుష్పప్రతికాశమ్ | ౧౧ |

ప-వి॥ యత్ర, ద్రుమేషు, పుష్పమ్, సుమేఘ పుష్పప్రతికాశమ్. కపికులమ్, అగగత జలధరసుమేఘ పుష్పప్రతికాశమ్. ౧౧.

వా॥ (యత్రేతి) యత్ర ద్రుమేష గతగర్భస్యైః, (సుమేఘపుష్పప్రతీకాశంధవతి) మేఘేభ్యః ఉత్థేన పుష్పేణ సర్వశరభవతి, సుష్పిధివళానాం ద్రుమాణాం మేఘసామ్యా తగ్గతం పుష్పమ్ అగూతే - మేఘాజ్ఞేన పుష్పేణోపమయతే. కించ - యత్ర కపికులమ్, (గగతజలధరసుమేఘపుష్ప ప్రతీకాశంధవతి) అగగ - వృక్షా, గతానాం లగధరాణాం సంబద్ధినః, సుమేఘపుష్పస్య - శోభనజ్యేష్ఠ, ప్రతీకాశ - చిహ్నాః - అశ్వాతీత్యర్థః || ౧౧ ||

తా॥ ఏవనమందు, అతిసుందరములై శ్యామవర్ణములైన ఆకులుగలవై మేఘములవలెనున్న వృక్షములందలి కుసుమములు మేఘమంగుఁ బుష్పించి నుపూర్ణపుష్పములవలెనున్నవో, వృక్షశిఖరములంగు సంచరించుచున్న మేఘులంగిఁజేరింగు తలకు గోతులు పానముఁజేయుచున్నవో, అట్టిబృహదావనమును క్రికృష్ణుఁడు పొందెను.

మూ॥ యత్ర చరన్త్యగమూలై ర్హరిణాధిష్ఠైస్సగృక్షరూపాశ్చ |

అలినోక్తైః కుసుమరజో హరిణాధిష్ఠైస్సగృక్షరూపాశ్చ || ౧౨ ||

ప-వి॥ యత్ర, చరన్తి, అగమూలైః, హరిణాః, ధిష్ఠైః, సదృక్షరూపాః, చ, కుసుమరజో హరిణాః, ధిష్ఠైః, సదృక్షరూపాః, చ. ౧౨.

వ్యా॥ (యత్రోతి) హరిణాః, (సదృశరూపాశ్చ) సంతః + పూతాః, ఋతురూపాః - ప్రశస్తభల్లాకాశ్చ, అగమూతైః ధిష్ణ్యైః, గృహైః, ఉపలక్ష్మితాశ్చరన్తి. వృక్షమూలాన్యేవగృహత్వేనాఽశ్రిత్య వర్తంతః ఇత్యర్థః. అలినస్తుతేషాంవృక్షాణామగ్రైః ధిష్ణ్యైః యుక్తాశ్చరన్తి. అగ్రానావాసత్వేనాఽఽశ్రిత్యవర్తంతః ఇత్యర్థః. కీదృశాః - కుసుమరజోహరిణాః - గాత్రసంక్లేశకుసుమరజోభిశ్చైతరూపాః, అతశ్చవృక్షాగ్రేష్ఠ సహవాసాచ్చ సత్ప్రేరితః సదృశరూపాః - సదృశరూపాః, సదృశరూపా ఇతి పూర్వత్రయముశ్చబ్దాత్ ప్రశంసాయాం రూపమ్; ఉత్తరత్రసదృశమ్, రూపం యేషామితి బహువ్రీహః॥ ౧౨॥

తా॥ ఏవనమందలి వృక్షములకింద మృగములును ఎలుగొడ్లును నివసించుచున్నవో, వృక్షాగ్రమందు నివసించుచున్న తుమ్మెదలు కుసుమపరాగములచే శ్వేతవర్ణముగలవై యాకాశమందలి నక్షత్రములనలెఁ బ్రకాశించుచున్నవో, అట్టిబృహదావనమును శ్రీకృష్ణుఁడు పొందెను. ౧౨.

మూ॥ అథ దేశే బహుశష్టే స సర్వతోముఖరసారసకే॥

సమవాసయత్తు ఘోషం స సర్వతోముఖరసారసకే॥

౧౩॥

ప-వి॥ అథ, దేశే, బహుశష్టే, స సర్వతోముఖరసారసకే, సమవాసయత్తు, ఘోషమ్, సః, స సర్వతోముఖరసారసకే. ౧౩.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, బహుశష్టే - బహుతృణే, సులభగోఘాసే, (స సర్వతోముఖరసారసకే) స సర్వతోముఖమ్ - జలమ్, తేన సహ వర్తంతః స సర్వతోముఖః, రసా-భూమిః, రసః - సారః, స సర్వతోముఖః రసారసః యత్ర సతథోక్తః. (౧) "శేషాద్విభాషా" ఇతి కమ్. ప్రచురజలఇత్యర్థః. తాదృశే బహుతృణోదకే దేశే, సః - కృష్ణః, ఘోషమ్ - వ్రజమ్, సమవా

సయత్-సమ్యగుషితంచక్రే. దేశవివ విశేష్యతే. (సర్వతోముఖరసార సకే) సర్వత్రముఖరాః-వాచాలాః, సారసాః - పక్షిణాః, యత్రసతథోక్తాః. పూర్వవత్కావ్ || ౧౩||

తా|| అశ్రీకృష్ణుఁడు, అట్టి బృహదావనమందుఁ దృణసమృద్ధియుజలసమృద్ధియుఁ గలిగియున్నచై నానావిధపక్షి సమూహములుగలచై యలిమనోహర మైన యొకప్రదేశ మందు గోకులమును స్థాపించెను. ౧౩.

మూ|| వసతాత్రత్రవతా సురభీరారాధ్యమానేన|

నిహతాసమూలఘాతం సురభీరారాధ్యమానేన|| ౧౪||

ప-వి|| వసతా, తత్ర, తు, అవతా, సురభీః, ఆరాధ్యమానేన, నిహతా, సమూలఘాతమ్, సురభీః, ఆరాత్, హి, ఆమానేన. ౧౪.

వ్యా|| (వసతేతి)తత్రదేశేవసతా, సురభీః-గాః, అవతా-రిక్షతా, ఆరాధ్యమానేన-సర్వజనైః, పూజ్యమానేన, అమానేన-పరిచ్ఛేదరహితేన, కృష్ణేన, సురభీః-దేవానాంభీతిః, అసురనిమిత్తా, ఆరాత్-అన్యైకే, సమూలఘాతమ్-మూలేనసహ, నిహతేత్వర్థః-హిశబ్దవిత్తిప్రేరే, మాస్తేః (౧) “సమూలాకృత” ఇత్యాదినాణముల్ ; కిషాదిష్యయథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతి హస్తేరనుప్రయోగః|| ౧౪||

తా|| సర్వజనమాన్యుడై, అపరిమితవైభవుడైన శ్రీకృష్ణుఁడు గోవులనుగా పొడుచు అబృహదావనమందు నివసించుచున్నప్పుడు, అచ్చటనున్న యసురులనుజంపి దీవరతాభయమును బోగొట్టెను. ౧౪.

మూ|| అథశిశిరస్యాభ్యుదితే వసంతమాసేవమానేన|

ముముదేజనేనహరిమిహవసంతమాసేవమానేన|| ౧౫||

ప-వి|| అథ, శిశిరస్య, అభ్యుదితే, వసంతమాసే, అవమానేన, ముముదే, హరిమ్, ఇహ, వసంతమ్, ఆసేవమానేన. ౧౫.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, శిశిరస్యావమాసేన - శిశిరమాసమవ
మత్య - నివర్త్య, వసంతమాసే-వసంతసమయే, అభ్యుదితేనశి, ఇహ-
బృద్ధావనే, వసంతం హరిమ్, ఆసేనమాసేన - తాత్పర్యేణసేనమాసేన,
జనేన - వ్రజవాసినా, ముముదే. “వాసంతికైః పుష్పైర్హరిమలజ్జ్యత్య
మోదిష్యామః” ఇతిహర్షః కృతఇత్యర్థః॥ ౧౫॥

తా॥ తరువాత శిశిరమునుపువెళ్ళి వసంతమునుపునచ్చినది. అప్పుడు గోవులు
“ఈకాలమందుమంచిపుష్పములుపుష్పించును, ఆపుష్పములచే కృష్ణునియలజ్జరించి
యామోగించెదము” అని సంబోధించిరి. ౧౫.

మూ॥ ధనదాశాభిముఖోగర్వశ్యమనాశాతోదరీత్వవశ్యాయాత్ ।

కాంతాకాంతస్తోధతిశమనాశాతోదరీత్వవశ్యాయాత్ ॥ ౧౬॥

ప-వి॥ ధనదాశాభిముఖః, అర్కః, శమనాశాతః, దరీ, తు, అవశ్యాయాత్,
కాంతా, కాంతమ్, స్తోధతిశమనా, శాతోదరీ, తు, అవశ్యా, అయాత్. ౧౬.

వ్యా॥ (ధనదేతి) అవశ్యాయాత్ - తుషారాత్, దరీ - రుగ్ధః,
హీనతేజాః, శమనాశాతః - శమనస్య - యమస్యసంబద్ధిన్యాః,
ఆశాయాః, దిశః, నివృత్తః, (ధనదాశాభిముఖోదభూత్) ధనదస్యదిశః-
ఉత్తరస్యాః, అభిముఖోదభూత్. యమప్రత్యాసత్తేక్షయహేతుత్వమ్,
ధనదసంబద్ధస్యైవ్యర్థహేతుత్వంచఛలేనసూచ్యతే. పూర్వంగర్వాత్
పత్యుః, అవశ్యా - తద్వశవర్తిత్వ మప్రాప్తి, యా కాంతా, సా, (౧)
(స్తోధతిశమనా) ఉద్ధతే-గర్వస్య, శమనేన-శాన్త్యా, సహితాభూత్వా,
కాంతమయాత్ - స్వయమేవభర్తారం ప్రాప్నోతి. శాతోదరీతి - గవః
కారణమ్. కృతోదరీ, రూపసాన్తర్యేణాభి మానవతీత్యర్థః॥ ౧౬॥

తా॥ అముతువులో, మంచుచేత మందుమందతేజస్కుండైన సూర్యుండు
యముండునివసించెడి దక్షిణదిక్కును వదిలి కుబేరునిదిక్కున ఉత్తరపుదిక్కునెదురు
గఁబోవుచుండెను. భర్తను వశముకానటువంటిస్త్రీలు అవసంతకాలమందు తమగర్వ
ములను వదిలి తమతమ భర్తలదగ్గల వచ్చిచేరిరి. ౧౬.

(౧) లేనకాలేన ఇతిక్వచిదధికపాతః.

మూ॥ యద్విమదుగ్గంసుగమంపానీయ స్తద్విజోత్తమైరమితైః॥

అజనికుమారాశ్చతదోపానీయ స్తద్విజోత్తమైరమితైః॥

ప-వి॥ యత్, హిమగర్గమ్, సుగమమ్, పానీయమ్, తత్, ద్విజోత్తమైః, రమితైః, అజని, కుమారాః, చ, తదా, ఉపానీయస్త, ద్విజోత్తమైః, అమితైః. ౧౭.

వ్యా॥ (యదీతి) యత్, పానీయమ్-జలమ్, పూర్వమ్, హిమదుగ్గమ్ - హిమేనప్రాప్తమశక్యమ్, స్పృహమశక్యమభూత్ ; తత్పానీయమ్, రమితైః - కాతేనప్రీత్యైః, ద్విజోత్తమైః - (౧) సుఖపతిభిః, సుగమమ్-సుప్రామమ్, అజని, కించ, తదా-తస్మిన్ కాతే, అమితైః-బహుతరైః, ద్విజోత్తమైః - బ్రాహ్మణైః, కుమారాః, ఉపానీయస్త, ఉపనీతాలభవత్. (౨) “నసస్త్వేదబ్రాహ్మణముపసంయోజితే” ఇతివచనాత్. రమితైః అని రమణీయైః స్థః. ఉపానీయస్తతి కిర్తనీయతే (౩) “సవ్యాననోత్సంజన” ఇత్యాదినా ఆత్మసేవచమ్॥ ౧౮॥

తా॥ శివరఘుశువులూ మంచుచేత నతిశీలమై స్పృహించుచు నాకర్షింపఁబడుచున్న జలమును, ఆనందకాలమందాకాలమహిమచే నతిప్రీతిపల్లవవర్షము ముఖమున వచ్చి యవగాహించి పానముఁజేసినవి. ఆనందకాలమందు బ్రాహ్మణము అనుభవము పుత్రులకు పనయనముచేసిరి. ౧౯.

మూ॥ ఆదధతాగ్నిన్విప్రాస్వామస్త్రబ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః॥

బుద్ధ్యాక్రియావితీర్ణస్వామస్త్రబ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః॥ ౧౯॥

ప-వి॥ ఆదధత, అగ్నిః, విప్రాః, స్వామస్త్రబ్రాహ్మణైః, అనుజ్ఞాతాః, బుద్ధ్యా, క్రియాః, వితీర్ణస్వామస్త్రబ్రాహ్మణైః, అను, జ్ఞాతాః. ౧౯.

వ్యా॥ (ఆదధతేతి) తస్మిన్ కాతే విప్రాః అగ్నిన్ ఆదధత-ఆధానం కృతవస్తః. కింకృత్వా - (స్వామస్త్ర బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః) స్వామస్త్రైః - ఆమస్త్రే, అనుజ్ఞాగ్రహణే, సుకరైః-యోగైః, బ్రాహ్మణైః, అనుజ్ఞాతాః - అనుమతాః, బ్రాహ్మణవచనేహితభేదగ్నాభ్యానాధి

కారః, అతః బ్రాహ్మణైరనుజ్ఞాతాః, అను - పశ్చాత్, మస్త్రీ బ్రాహ్మణైః - మస్త్రీత్వకైః, బ్రాహ్మణాత్వకైశ్చ వేదభాగైః, సంభారసంభరణాత్తికాః క్రియాః బుద్ధ్యా ఆనధతేతిసంబద్ధః-వితీణాన్వాః - దత్తదక్షిణాద్రవ్యా ఇత్యర్థః. జ్ఞాతాః-ఆదానార్హత్వేచప్రఖ్యాతా ఇత్యర్థః॥

తా॥ వైదికోత్తములని ప్రసిద్ధులైయున్న బ్రాహ్మణోత్తములు మస్త్రీబ్రాహ్మణరూపములైన వేదమస్త్రీములచే వైదికక్రియలను జక్కఁగ నెఱిగినవారై, సుఖియై శిష్టగ్రంథులైన బ్రాహ్మణోత్తములయనుమతినిబొంది సంపూర్ణదక్షిణలనిచ్చి అగ్నిధానముచేసిరి.

౧౮.

మూ॥ పుణ్యతల్లిర్దేదివేజ్ఞాస్తన్వానానాంశుభాసితయా॥

కురవకసుమనోమయ్యాతన్వానానాంశుభాసితయా॥ ౧౯॥

ప-వి॥ పుణ్యతలిః, విత్, ఇవ, ఇజ్యా, తన్వానానామ్, శుభా, సితయా, కురవకసుమనోమయ్యా, తన్వా, నానాంశుభాసితయా. ౧౯.

న్యా॥ (పుణ్యతలిలి)త్రత్రసమయేవితతంకురవకపుష్పమధికృత్య ఏవముత్పేక్షా. ఇజ్యా - జ్యోతిష్టోమాదీన్యాగాన్, తన్వానానామ్-అనుత్పితామ్, బ్రాహ్మణానామ్, శుభా పుణ్యతలిః, స్వయా తన్వా-మూర్త్యాసితయా-శ్వేతరూపయా, నానాంశుభాసితయా-నానాభూతైరంశేభిః, భాసితయా - దీపితయా, కురవకసుమనోమయ్యా-కురవకపుష్పాత్తికయా, విదిన-ఆగతవతీవ. వృసన్తకాలోపగమేజ్యోతిష్టోమాదీన్ కుర్వితాం విప్రాణాం పుణ్యతలేస్త్వరూపం తదానీమేవ లోకేవితతంప్రత్యక్షీకతుం సుయోగ్యమివ కురవకపుష్పమభూదిత్యర్థః. సితరూపాణామేవాంశూనాం బహుత్వమిహనానాత్వమభిప్రేతమ్. విదితి (౧) “ఇశగతౌ” లజ్. శపోలుక్. ఇజ్యా ఇతి(౨) “వ్రజయజోభావే క్యప్” ఇతికృష్. (౩) “వచిస్వపి” ఇత్యోదినాసంప్రసారణమ్॥ ౧౯॥

(౧) ఆదా-ప-స-అ,

(౨) పా-సూ-౩-౩-౯౮.

(౩) పా-సూ-౬-౧-౧౫.

తా॥ కురవకపుష్పములు, యాగములుచేసిన మహాభాగులయొక్క పుణ్యపుష్పము అందఱికిఁగనఁబడుటకై, నానావిధముగ శోభిల్లుచుఁ జెల్లనిశరీరముల నెత్తికొనివచ్చి నట్లుండెను. ౧౯

మూ॥ హారంమేచకమణివద్విశదకురవకంవిభాపయామాస॥

భృజ్గుళులంపాన్ధాన్యద్విశదకురవకంవిభాపయామాస॥ ౨౦॥

ప-వి॥ హారమ్, మేచక మణివత్, విశదకురవకమ్, విభాపయామాస, భృజ్గుళులమ్, పాన్ధాన్య, యత్, విశత్, అకురవకమ్, విభాపయామాస. ౨౦

న్యా॥ (హారిమితి) భృజ్గుళులమ్-భృజ్గ్రసమూహమ్, విశదకురవకమ్ - సితరూపకురవకమ్, విభాపయామాస - దీపితవత్ ఇత్సర్థః-తత్ర దృష్టాస్తః, హారంమేచకమణివత్ - యథా ముక్తామయం విశదంహారం మేచకమణిః - సీలమణిః, విభాపయామే, పవమిత్యర్థః. భృజ్గుళులమేవ విశేష్యతే - యత్ (అకురవకమ్) అకుశ్చితేన - శ్రవణీయేన, రవేణ, యుక్తమ్, పాన్ధాన్యవత్ - పాన్ధహృదయం ప్రవిప్లంసత్, విభాపయామాస-విభీషయామాస. విభాపయామాసేతిపూర్వత్ర(౧)“భాదీప్తా”ణిచ్, పుక్, లిట్. ఉత్తరత్ర (౨) “భీభయే”ణిచ్. (౩) “విభతేహేతుభయే” ఇత్యాత్విమ్॥ ౨౦॥

తా॥ కుమైదలు శ్రావ్యంబులైన ముంకారములచే, స్త్రీలనువిడిచి దేశాంతరముతోపువారిని బాధించుచు, ముక్తహారమధ్యమందున్న సీలమణినలె, తెల్లనికురవకపుష్పములవలనఁగూర్చుండి యాపుష్పములకు విజాతీయకాంతిని గలుగఁజేసెను. ౨౦.

మూ॥ మలయాఖ్యంస్వప్రభవం పవమాన్గమితదక్షిణాశంసః॥

ప్రవవాయోనజ్గసుహృత్ప్రసమిన్గమితదక్షిణాశంసః॥ ౨౧॥

ప-వి॥ మలయాఖ్యమ్, స్వప్రభవమ్, పవమానః, అగమ్, ఇతదక్షిణాశమ్, యః, ప్రవవౌ, యః, అనజ్గసుహృత్, పవమానః, గమితదక్షిణాశంసః. ౨౧.

వ్యా॥ (మలయేతి) ఇతదక్షిణాశమ్ - ప్రాప్తదక్షిణదిక్ష్వామ్, స్వప్రభవమ్ - ఆత్మనఃప్రభమోపలబ్ధిభూమిమ్, మలయాఖ్యమ్, అగమ్-పర్యతమ్, పవమానః - శోధయాన్, పవమానః - వాయుః, ప్రవహో-కః - యః, అనన్తసుహృత్ - కామస్యబంధుః, (గమితదక్షిణాశంసః) గమితా - ప్రాప్తా. దక్షిణానామ్ - భౌగచతురాణామ్, ఆశంసా-ప్రార్థనా, యేనసతతో-స్తిః॥ ౨౧॥

తా॥ రసికోత్తములను భోగమును గలుగఁజేయువాఁడును, మన్తగుహ్యుడును, దక్షిణమందున్న మలయాచలమందుఁ బుట్టినవాఁడునునైన వాయువు సుఖరముగ వీచుచుండెను. ౨౧.

మూ॥ సజ్జీడతి పరపుష్టే సహకారమచర్చికాసురతే॥

మానమనధీర్యపత్యాసహకార మచర్చికాసురతే॥ ౨౨॥

ప-వి॥ సజ్జీడతి, పరపుష్టే, సహకారమచర్చికాసు, రతే, మానమ్, అవధీర్య, పత్యా, సహ, కా, అరమ్, అచర్చికా, సురతే. ౨౨.

వ్యా॥ (సజ్జీడతి) సహకారమచర్చికాసు-ప్రశస్తేషు సహకారేషు - చూతేషు, రతే - రమమాణే, పరపుష్టే - కోకలే, సజ్జీడతీసతి - కూజతిసతి, మానమ్ - గర్వమ్, అవధీర్య - ఆవమత్య, పత్యాసహ, సురతే - సంభోగే, అరమ్ - చురమ్, అచర్చికా - అనభ్యాసకరీ, కాస్త్రీః సకాచిత్ ; సర్వాపి సురతే అభ్యాసవతీబధూవేత్యర్థః. సజ్జీడతీ(౧) “క్రీడృవిహితే” సంపూర్వః లట్. (౨) “సమోకూజనే” ఇతికూజనార్థస్య నిషేధాత్ (౩) “క్రీడోనుసంపరిభ్యశ్చ” ఇత్యాత్మనేపదాధావే పరస్మైపదమ్ ; శత్రుప్రత్యయః ; తత్రసప్తమి. సహకారమచర్చికాశబ్దస్య ప్రశంసావాచిత్వాత్ (౪) “ప్రశంసావచనైశ్చ” ఇతి కర్తృధారయః॥ ౨౨॥

తా॥ ఉత్తమములైన మామిడిచెట్లమీఁదఁగోకిలములు సంతోషముతో శబ్దించుచుండఁగ, తనమానమునవదలి యేస్త్రీ తనభర్తతోఁజేరి సురతసుఖము ననుభవింపలేదు? ౨౨.

మూ॥ కుసుమైమృధౌసమృద్ధిద ముచ్చల్పాత్తులంతువరమాసే॥
ఆసాద్యపరభృతోఽఙ్కుర ముచ్చల్పాత్తులంతువరమాసే॥ ౨౩॥

ప-వి॥ కుసుమైః, మృధౌ, సమృద్ధిదమ్, ఉచ్చమ్, చూతమ్, తు, వరమాసే, ఆసాద్య, పరభృతః, అఙ్కురమ్, ఉచ్చల్పాత్తమ్, తువరమ్, ఆసే. ౨౩.

వ్యా॥ (కుసుమైః) మృధౌ - చైత్రే, వరమాసే - ఉత్కృష్టమాసే, కుసుమైః, సమృద్ధిదమ్ - తస్యైమాసాయసమృత్త్వమ్, ఉచ్చమ్, ఉచ్చత్తమ్, చూతమ్ - ఆమ్రమ్, ఆసాద్య, పరభృతః - పికః, తనీయమఙ్కురమ్, ఉచ్చల్పాత్తమ్ - స్వస్యా ముగ్ధతాయాం చఞ్చావ్సం (౧) చవికతుమాత్రిమ్, తువరమ్ - కషాయరసయుక్తమ్, ఉపలభ్య, ఆసే-త్యక్తవాన్. (౨) “అసుక్షేపణే” ఆజ్ఞాపూర్వః, లిట్. (౩) “ఉపసర్గాదన్యత్యాహోవ్యావచనమ్” ఇత్యాత్తనేపథమ్॥ ౨౩॥

తా॥ పుష్పించియున్న మామిడితోటలచే నతిమనోహరమైన యావసంతకాలమందుఁ గోకిలములు, ఉన్నతములైన మామిడిచెట్లమీఁదఁగూర్చుండి తనముక్కుచే నంకురములనుదీసి అవి కషాయరసము నుండఁ గొడఁబారవేసినవి. ౨౩.

మూ॥ పుష్ప్యౌపణ్యస్తులితః కృశానునానామధూపరీతిమతీ॥
పశ్చిరలీనాంకిలయమ కృశానునానామధూపరీతిమతీ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ పుష్ప్యౌ, పణ్యః, తులితః, కృశానునా, నామ, ధూపరీతిమతీ, పశ్చిరః, అలీనామ్, కిల, యమ్, అకృశా, అను, నానామధూపరి, ఇతిమతీ. ౨౪.

వ్యా॥ (పుష్ప్యన్తితి) పణ్యః-పలాశః, పుష్ప్యౌ, కృశానునా-శిఖినా, తులితోనామ. సప్తపణ్యోవిశేష్యజే, అకృశా-ప్రభూతా,

(౧) (పా) ఉత్తమ్-ప్రూతమ్. చఞ్చావ్సంసరితమ్. (౨) నివా-ప-స-సే. (౩)

ధూపరీతిమతీ-ధూపసాదృశ్యయుక్తా, నానామధూపరి - నానావిధస్య,
మధుసః - మకరస్థస్య, ఉపరి, ఇతిమతీ - గతిమతీ, అలీనాంపక్షిః,
యంకిలపణాంబును - యస్యలక్షణంభవతీత్యథః. అలిభిధూమ
సామ్యసిద్ధే రగ్నిసామ్యం సుతరాముపపద్యత ఇత్యభిప్రాయః. అను
శబ్దస్య లక్షణే కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా, తద్యోగాత్ యమితి(౧) “కర్తృ
ప్రవచనీయయుక్తేర్నితీయా”॥ ౨౪॥

తా॥ ఆకాలమున పుష్పించిన సూశన్మల యెఱ్ఱనిపుష్పములు అగ్నివలె
ను, ఆపుష్పములందలి మధుపుపానముజేయుటకై నిండుగఁగూర్చున్న శుష్కదల వరుస
పొగవలెనగుననిపాదము. ౨౪.

మూ॥ ప్రవితత్వగౌరవణాత్ సుచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా॥

భాతమటవ్యానుకృతా సుచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా॥ ౨౫॥

ప.వి॥ ప్రవితత్వ, గౌరవణాత్, ఉచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా, భాతమ్, అట
వ్యా, అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా. ౨౫.

వ్యా॥ (ప్రవితత్వేతి) అటవ్యా - వనేన, గౌరవణాత్ ప్రవితత్వ
భాతమ్, ఏతానిచేజాంసమక్షిప్త్య అటనీబభౌ ఇత్యథః. వీతర శ్చిత్వే
కారణంసూచయత్ అటవ్యావిశేషణమువ్యతే. (ఉచ్చలసచ్చమ్మకాన్తి
కయా) ఉచ్చాః - ఉచ్చుతాః, లసత్తః, చమ్పకాః, అన్తికే-సమీపే,
యస్యాస్య తథోక్తా. పుష్పిణ్యైశ్చమ్మకైః గౌరవణవతీ ఇత్యథః.
భూయోప్యటవీ విశేష్యతే. (అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్మకాన్తికయా)
అనుకృతా - విశమ్భితా, అనుచ్చలా-నిశ్చలా, సతీ-ప్రశస్తా, చమ్పా-
విద్యుత్, యయాసా-అనుకృతానుచ్చలసచ్చమ్మా, ఉద్యోశీకాన్తియా
స్యాస్మాతథోక్తా. (౨) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. చమ్పకైర్గతీతరూప
త్వాత్, నిశ్చలతామాపన్నయా అభూతపూర్వయా అతితేజస్విన్యా
విద్యుతాసదృశకాన్తిరిత్యథః. భాతమితిభావేనీషా॥ ౨౫॥

తా॥ నిశ్చలములైన మెఱుపులవలెఁ బ్రకాశించుచున్న పుష్పపద్మములవలె
యశువున్నతములైన చంపకవృక్షములచేత నాబ్జవాచనప్రదేశములన్నియు నెఱుఁగి
ప్రకాశించినవి. ౧౧.

మూ॥ కోవిరహిణీస్సుకేశర కేశరలాలితతయానవామాద్యన్ !

దేవోధచవ్రతత్యా కేశరలాలితతయానవామాద్యన్ ॥ ౨౬॥

ప-వి॥ కః, విరహిణీః, సుకేశర కేశరలాలితతయా, న, వామా, ద్యన్, దేశః,
అథ, చ, వ్రతత్యా, కేశ, సరలాలితతయా, న, వా, అమాద్యన్. ౨౬.

న్యా॥ (క ఇతి) కోదేశః, నామాః-స్త్రీః, సర్వైః - సఖిణ్యులతో,
అథాత్ ; సర్వ-అపిదేశః తా అబాధత ఇత్యర్థః. కింకారణమ్,
(సుకేశర కేశరలాలితతయా) సుకేశస్త్రైః, కేశస్త్రైః - వక్తులైః, లాలిత
తయా - రజ్జితతయా, ప్రసూనవితత త్వేనేత్యర్థః, అథచ (సరలా
లితతయా) సరలైరిభిశ్చితతయా, పుష్పితయా మాధవ్యాదికయా
వ్రతత్యా - లతయా, కేశవాజనాః నానూర్వాన్, సర్వేవిమత్తా
ఇత్యర్థః. ద్యన్నితి (౧) “దో-అవఖణ్ణనే” ఇతిస్త్రైః (౨) “ఓత
శ్చ్యని” ఇత్యోకారలోపః. అమాద్యన్నితి (౩) “మదీహాపే” (౪)
“శమామస్తానాందీఘశ్చ్యని” ఇతిదీఘః॥ ౨౬॥

తా॥ సుందరములైన కేశరములుగల పొగడపుష్పములచే శోభిల్లుచున్న ప్రదేశ
శములనుజూచి స్త్రీలుమిక్కిలి విరహచాధనొందిరి. కుసుమములచే నలజ్జరింపఁబడిన
మల్లెమొదలగు తీగలనుజూచి జనులందఱు సంకుప్తులైరి. ౨౬.

మూ॥ అలినిమలిసంప్రసూనం మధుద్రుమాణాం వితన్వతిక్రమతః।

కోస్థాత్ సృజతిచకుసుమే మధుద్రుమాణాం వితన్వతిక్రమతః॥

ప-వి॥ అలిని, మలిసమ్, ప్రసూనమ్, మధుద్రుమాణామ్, వితన్వతి, క్రమతః,
కః, అస్థాత్, సృజతి, చ, కుసుమే, మధు, ద్రుమాణామ్, వితన్వతిక్రమతః. ౨౭.

వ్యా॥ (అలిసితి) మధుద్రుహంగామ్ - మధుకానామ్, ప్రసూ
నమ్-పుష్పమ్, క్రమతః - స్వేనాఽక్రమేణ, అలిని మలినం విలెన్వతి
సతి, ద్రుహంగామ్ - వక్త్రంగానామ్, కుసుమేచ, మధు-మకరందమ్,
సృజతిసతి, (విలెన్వతిక్రమతః) విలెన్వతి-అనన్దస్య, అతిక్రమేఽ. కఃఅస్థాత్?
నకత్సిత్; సన్వత్ విజనాకాననాన్ దిగ్విధాన్ ॥ ౨౭॥

తా॥ తుమ్మెదలగుల్లికి నధుగాన ముచేయబడె నే నెనామిడిచెట్ల పూవులు
చాడిపోయినవి. పుష్పములచోక మునుమును నంభాద్విధుగ మకరందముకలవై యుం
డెను, ఇట్టికాలమున బలమందును మునుమునుచున్నట్టిది. ౨౭.

మూ॥ అనిలస్ఫురిభిన్ద్రీముత్త శ్శలిత్ర పరాగతశ్శితామ్రతయా॥
ననమపుష్పజ్యోతిసవశతత్ర పరాగతశ్శితామ్రతయా॥ ౨౮॥

ప-వి॥ అనిలః, సుశ్శిః, క్రముత్తః, శతపత్రపరాగతః, శ్శితామ్రతయా,
ననమ్, అపుషత్, జ్వలితమ్, నవశతపత్ర పరాగతశ్శితామ్రతయా. ౨౮.

వ్యా॥ (అనిలశ్శలిత్ర) క్రముత్తః - క్రముకిపు మ్ము, శతపత్రపరాగతః -
పద్మరతోభిష్ట, శిరిష్టః, శ్శితామ్రతయాయ - సుశ్శితమాతపుష్పత్వేన
చ, సుశ్శిః - సుశ్శిః, అనిలః, ననమపుషత్ - సమృద్ధిమకరోత్. కీదృ
శలననన - (నవశతపత్రపరాగతశ్శితామ్రతయా) నన్దః - సాత్వనః, శ్శిః - బహుభిః,
చ, సుశ్శిః - చల్లనై, పరాగతశ్శితామ్రతయా - ప్రాప్తకోభవ, అనిలవ తామ్రతయా
జ్వలితమ్, అపుషత్ ॥ ౨౯॥

తా॥ అనేకవిధములైన నూతనపల్లవములకొంతిచ్చేదామవర్ణములైన ప్రదేశము
లచేత నజ్జ్వలమైయున్న గూబ్బనానమిగును, పోకచెట్ల పుష్పములను తామరపూవుల
పరాగములను మామిడిపుష్పములను స్పృశించి దానివే మిక్కిలి పరిమళించుచున్న
గాలి వీచుచుండెను. ౨౯.

మూ॥ అలిసోనమదుర స్థిన్ కాతేయకియామహావనావల్ల్యా॥
కాసాసమితాపుష్పత్కలేయకయా మహావనావల్ల్యా॥ ౩౦॥

ప-వి॥ అలిసః, న, మేదుః, అస్థిక్, కారే, యకయా, మహావనా, వల్ల్యా,
కాసా, సమితా, పుష్పత్కలేయకయా, మహావనావల్ల్యా. ౩౦.

వ్యా॥ (అలినఇతి) అస్మికాలే, మహావనాః - ఉత్పవసంరక్షణ
హేతవః, అలినః, యకయా - యయా, వల్ల్యా - వ్రతత్యా, నమేదుః-
సమత్తాః, కా సా వల్లీనకాఽపితాదృశీః సర్వాఽపివల్ల్యో అలినాంమద
హేతవఇత్యర్థః. వల్ల్యేవవిశేష్యతే. (పుష్పత్కాలేయకయామహావ
నావల్ల్యా సమితా) పుష్పస్థాకాలేయకద్రుమాఃయస్యాసా, తథోక్తా,
తయా, (మహావనావల్ల్యా) మహతాంవనానాం అవల్ల్యా - శ్రేణ్యా,
సజ్జతేత్యర్థః. మేదుఃపిత్తిం. యకయేతి యచ్చభావకచ్. (౧)
“సహనామ్నామకచ్ఛ్రాక్ఛే” ఇతి అకారాత్ప్రకాయానంతోఽ
కచ్. (౨) “సయాసయోః” ఇతి ప్రతిపేధాత్ (౩) “ప్రత్యయస్థాత్కాల్”
ఇత్యాదినా ఇత్వీంశభవతి. మహావనేతి-అవతే కరణ్యోక్. పుష్ప
త్కాలేయకయేత్యత్ర (౩) “అసుహః” ఇతి ప్రతిపేధాత్ (౩) “ప్రత్య
యస్థాత్” ఇత్యాదినా ఇత్వీంశభావః॥ ౨౯॥

తా॥ అనేకవిధపుష్పవృక్షములచే నలక్కరింపఁబడిన వనరూపములందు మొలి
చియున్న లతలన్నియు నీవసస్తకాలమందున్నవినియు నవికరములైయున్నవి. ౨౯.

మూ॥ అమహా నృధూనియత్యలమలయానిలతాలితారుణ్యమ్ |

మదతథవేత్తకిసలయైర్దలయానిలతాలితారుణ్యమ్॥ ౩౦॥

ప-వి॥ అమహత్, మధూని, యతీ, అలమ్, అలయాని, లతా, అలితారుణ్యమ్,
మదతః, ఇవ, ఏత్య, కిసలయైః, మలయానిలతాలితా, అరుణ్యమ్. ౩౦.

వ్యా॥ (అమహాదితి) అలయాని - అక్షయాగి, మధూని, యతీ-
ప్రాప్నువతీ, లతా, అలితారుణ్యమ్ - భృజస్యతరుణతామ్-యశాననమ్,
అలమ్ - పర్యాప్తమ్, అమహత్ - పూజితవతీ. భోక్తృగాం
నిమగ్ధ్యంయథాయవతయ స్సమ్భావయన్తి, తథైవేయమవీతిసూచ్య
మధుభాజాం స్త్రీగాంమదాత్ గాత్రే ఆరుణ్యంజాయతే. తదపి లతా
గాం సమ్భవతీత్యుత్తరాధేనోచ్యతే. మదతః - మదాత్ కార

స ప్రమాశ్వాసః.

కాత్ ఇన, స్వస్తిః కసలయై, ఆరుణ్యమేత్య, అమహదితి సమ
విశేష్యతే. మలయాపలతాలితా - మలయానిశేనసంస్పృష్టా. మలయా
నిలసమ్మన్తోఽపిభూస్యసన యశి (౧) 'ఇశ్వరతా', శత్రస్తాః. (2)
'ఇహోయన్' ఉత్పాత్యోశ్వ శపోలు పత్వాత్ నుమాగ మాభావః.
ఏత్యేతి ఇహోయన్ ర్వాన్యవ-ఇశ్వరతాఽత్వాన్య(3) 'ఓమాజ్ఞోశ్చ'
ఇతి ఎరిహోశ్చయి

30.

తా. స్థిలభూమి అవ్యసానముచ నెట్టిపక్షము సమృద్ధిమకరందము కల
దైన బృహదవమంబలి లాము ఉత్తి తనశీలములుచే నెట్లనికానిగలదై, మద
శోద్ధిశుడైన మలయానామువుతోఁబడన - కయంగు లపించుచున్న తుష్పదల
యొక్క నావనమును ఎక్కులిక్కులుండు.

30.

మూ॥ స్త్రీభిర్నారీభిర్భూమిర్నయనానాభిః॥

(స్త్రీభిర్నారీభిర్భూమిర్నయనానాభిః॥

31.

న వి , అరవ, లలి, అభి, కీయమానా, స్త్రీ, వరా, 30.

భు, అభి, కీయమానా

30.

న్యా॥ (స్త్రీభిర్నారీ) అజ్ఞానత - అజ్ఞానానైవ్య, అలిభి,
లీయమానాభి-సంక్లమ్యమానాభి, న్యాశ్రితాభి.వల్లీభి, తరవోబభుః,
వరాః - భర్తృశ్చ, (స్త్రీభిః)భుః. కీదృశీభిః - ఇతరజ్ఞానవల్లీయమానా
భిః-ఇతిరజ్ఞాన వల్య ఇవళచరించి-అవభాన స్త్రీయాస్తాస్త్రభోక్తాః.(4)
'కరుక్యన్ నలోపశ్చ' ఇతిక్యన్ ॥

31.

తా. ఆకాలమందలివృక్షములు, కాటుకవలెనల్లనివైన తుష్పదలచేమధుపానా
ర్థముగ వ్యాపింపఁబడియున్న తీగలచేనలబ్ధరింపఁబడనవి తీగలవంటి దేహములుగల
స్త్రీలతోఁజేరి పురుషులు విలసిల్లిరి.

30.

మూ॥ దాత్యాచ్యోకాభిజుషాం కుసుమహతానాంతరీయకాసారవ్యో
మధునాభృజ్యక్తప్రతికుసుమహతానాంతరీయకాసారవ్యో॥

(౧) ఆదా-ప-స-అని.

(౨) హా-మా-క-శ-రా

(3) హా-మా-క-శ-రా

హా-మా-క-శ-రా

ప-వి దాత్యాత్, శోకాన్ధిజాపామ్, కుసుమహతానామ్, తరీ, యకా, సా, అరమ్, మధునా, భృగ్గీ, అకృత, ప్రతికు, సుమహతా, నాస్తరీయకాసారమ్. 3౨.

వ్యా॥ (దాత్యాదితి) కుసుమహతానామ్- కామశరైః కుసుమైః హతానామ్, అతపవశోకాన్ధిజాపామ్- శోకసాగరేమజ్జతాంజనానామ్, శ్రీ స్వకృతాద్దాత్యాత్ కారణాత్, తరీ - నా, భవనీ ఉదరణ హేతుభావనీ, యకా - యా, భృగ్గీ, సా - భృగ్గీ, అరమ్-ప్రత్యేమ్, స్వోపయుజ్యమానేన సుమహతామధునా, ప్రతికు - భూమాభూమా, నాస్తరీయకాసారమ్-అనజానీయగన్ధమ్, అకృత-కృతవత్. పుష్పేషు పుష్పేషుహి మధుపయోగాభ్యజ్ఞ్యానినీలీయపూనాయాంతిద్వేగాద వజానీయతయామధుతేన ద్భూచిషుచ్యంతియా-పతదిత్యర్థః. భృగ్గీభ్యని శ్రవణేనహియవతయోయవభియు-వానశ్చయవభిస్సజ్జచ్ఛ్రీ, అతో భృగ్గ్యాదాత్యముచచర్గతే. దాత్యాదితి - దూతస్యచిచ్ఛ్రీ విగృహ్య (౧) * బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ప్యజ్ఞః. తరీతి-తరిత్యాత్ నానార్యయాత్ (౨) “కృదికారాదక్తిసం” ఇతిచిప్. యకా ఇతిసార్యముక్తాప్రక్రియా. భృగ్గీతి (౩) “జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాత్” ఇతిచిప్. ప్రతికు-ఇతి భూమాభూమావితివిగృహ్య(౪) “యభాగ్ధేయదవ్యయమ్” ఇతిచిప్సాయా మవ్యయూభావః. నాస్తరీయకశబ్దః - అస్తరమ్- విఘ్నమ్, ననాపో తీతి విగృహ్య (౫) * గహదిత్వాచ్ఛప్రత్యయంస్వాగ్గీ కప్రత్యయం చోత్పాద్యవ్యత్యాద్యతే॥ 3౨॥

తా॥ విరహజనులగుస్త్రీపురుషులు, తుమ్మెదల గుక్కారవమునువిని యుత్కణ్ఠలై పరస్పరముచేరిరి. పుష్పములందలి తుమ్మెదలు మధుపానముఁ జేయుచుండ నాపుష్పములనుంచి మధుధారలు అనివార్యములుగఁ బ్రవహింప భూములన్నియు సార్వములయినవి. 3౩.

శ్రీ స్వేతికవిన్నాప్తి. (౧) పా-సూ-౫-౧-౧౨౪.
(౨) పా-సూ-౨-౧-౬. (౩) పా-సూ-౪-౧-౬౩.
(౪) పా-సూ-౪-౧-౪౫-వా. (౫) పా-సూ-౪-౨-౧౩౩.

మూ॥ సరసిపరిచిత్వసోత్పల పూగోత్కలికాభిరమృసామోదమ్ |

చక్రేనిలోమృదుర్వాక్-పూగోత్కలికాభిరమృసామోదమ్ || 33||

ప-వి॥ సరసి, పరిచిత్వ, సోత్పలపూగోత్కలికాభిః, అమృసా, మోదమ్, చక్రే, అనిలః. మృదుః, వాన్, పూగోత్కలికాభిరమృసామోదమ్. 33.

వ్యా॥ (సరసీతి) సరసి - జలశయ్యే, సోత్పలపూగాభిః - ఉత్పల సమూహసహితాభిః, ఉత్కలికాభిః, ఉత్కలికాభిః, ఉత్కలికాభిః, పరిచిత్వ - అభ్యస్య, తతోలభ్యేన అమృసా, అనిలః-జనానామ్, మోదమ్-హర్షమ్, చక్రే. ససవవిశేష్యతే. మృదుః - మృదుః-శయ్యుక్తః, పూగోత్కలికాభిరమృ సామోదమిక్రియావిశేషణమ్; పూగోత్కలికానామ్ - క్రముకమజ్జ రీణామ్, అభిరంశేణ-పరిష్కరేణ, సామోదమ్ - ససారభ్యమ్, వాక్- గచ్ఛత్. (౧) “వాగభిసంసయోః” శత్రన్తః || 33||

తా॥ వాయువు పోకచెట్లనుధ్యనుండి వచ్చుచుండ నామకరణముల స్ఫుర్త ముచే బరిమళించుచు, సోత్పలతూక ముండలి యలలయొక్క జలకణములను దీసికొని వచ్చి లోతులమీద నతిమృదువుగ వీచుచు వారికానందమును గలుగఁజేసెను. 33.

మూ॥ యోధైర్వాత్ (స్త్రీం)వ్యరహీత్సస్తారశీలీముఖైరుచితైః |

విధఃపుష్పైరేనాం సస్తారశీలీముఖైరుచితైః || 34||

ప-వి॥ యః, ధైర్వాత్, స్త్రీం, వ్యరహీత్, సః, స్తారశీలీముఖైః, ఉచితైః, విధః, పుష్పైః, ఏనామ్, సస్తార, శీలీముఖైః, రుచితైః. 34.

వ్యా॥ (యథలి) యః-పురుషః, ధైర్వాత్ (స్త్రీం)వ్యరహీత్, సః- పురుషః, స్తారశీలీముఖైః-స్తరసంబద్ధశరైః, ఉచితైః-వ్యథనయోగైః, శీలీముఖైః - భృగైః, రుచితైః - † దీపితైః, పుష్పైః - చమపకాదిభిః, విధః, ఏనామ్ - (స్త్రీ)మ్, సస్తార - స్త్రోతవాన్, ఉత్కణ్ఠితవానిత్యర్థః.

వ్యరహీదితి (౧) “గహత్యాగే” లుక్. (౨) “వ్యంతక్షణే” ఇతి కీప్రతి
 షేధాత్ వృద్ధ్యభావః. విధి ఇతి (౩) “వ్యథతాడనే” (౪) “విష్టా, గ్రహ
 జ్యావయి” ఇత్యాదినాసంగ్రహారణమ్ || ౩౪ ||

తా॥ ఏపురుషుడు తన ధైర్యముచేత దన స్త్రీనివదలి నేనానందమువెళ్ళెనో,
 వాడొకాలమందు గుఱుదలచే నతిమనోహరములైన మన్మథబాలములైన చంపకారి
 కుసుమములనుజూచి విరళానాథుని తన స్త్రీగో సంతోషింపఁబడఁచెను. ౩౪.

మూ॥ నార్యావ్యాభిస్సృతమవమతరవికలకన్ధీరవైర్యభామాగళమ్ |
 ధైర్యంఘముషితముచ్చైరవికలకన్ధీరవైర్యభామాగళమ్ || ౩౫ ||

ప-వి॥ నార్యా, హి, అభిస్సృతమ్, అవమతరవి, కలకన్ధీరవైః, యథామార్గమ్,
 ధైర్యమ్, హి, ముషితమ్, ఉచ్చైః, అవికలకన్ధీరవైః, యథా, మార్గమ్.

వ్యా॥ (నార్యేతి) (కలకన్ధీరవైః) కలకన్ధ్యా - కోకిలారూపః,
 శబ్దైః, హేతుభిః, యథామార్గమ్ - సన్ధానమునతిక్రమ్య, దివసేపి
 అవమతరవి-ఆదిత్యసువమత్య, నార్యాపతిగృహగ్రహిణి, అభిస్సృతమ్-అశ్శ
 సారః కృతః. కథమ్-ఉచ్చైః భూతం తస్మాచ్ఛైర్యంహ, రవైః - శబ్దైః
 ముషితమ్, అతపవంకృతవతీత్యర్థః. తత్రప్రస్తాప్తైః, (అవికలకన్ధీరవైః
 అవికలైః - ప్రబలైః, కన్ధీరవైః - సింహైః, మార్గమ్ - మృగసంబద్ధ
 ధైర్యమ్, యథా ముష్యేత, ఏవం వైశ్చబ్దైః సన్ధాధైర్యం ముషి
 తమిత్యర్థః, అభిస్సృతమితి- భావేనిష్ఠా. అననతరవీతి-క్రియావిశేషణమ్
 యథామార్గమితి (గీ) “యథాసాదృశ్యే” ఇత్యవ్యయిభావ
 మార్గమితి - మృగశబ్దాత్ (ఁ) “తస్యేదమ్” ఇత్యణ్ || ౩౫ ||

(౧) భా-ప-ప-సే.

(౨) పా-సూ-౭-౨-౫.

గీ (పా) వృద్ధిప్రతిషేధః.

(౩) ది-ప-స-అ.

(౪) పా-సూ-౬-౧-౧౬.

(౫) పా-సూ-౨-౧-౭.

(౬) పా-సూ-౪-౩-౧౨౦.

తా॥ కోకిలముల శబ్దమును విని స్త్రీలు విరహోత్పన్నులై, సింహమును జూచిన
వ్యంగములవలె దమతన ధైర్యమును వదిలి నిర్లభులై, భర్తలను చోటికి దిసమునందే
బహిరంగముగ వెళ్ళిరి. 3౫.

మూ॥ ఋద్ధాముదితౌ యదర్థి ఫల్గున్యధ్వవముదాకృషత॥
తరుణీతరుణాధైర్యే ఫల్గున్యధ్వవముదాకృషత॥ 3౬॥

ప-వి॥ ఋద్ధాః, ముదితౌ, యదర్థి, ఫల్గున్యధ్వవమ్, ఉదాకృషత, తరుణీ, తరు
ణమ్, ధైర్యే, ఫల్గుని, ఉద్భవముత్, ఆకృషత. 3౬.

వా॥ (ఋద్ధాః) ఋద్ధాః - శ్రీమన్, ముదితౌ - హృష్టాః,
యదర్థి - ఋద్ధోరచునానామ్, ఫల్గున్యధ్వవమ్ - ఉత్తరఫల్గున్యత్నవమ్,
ఉదాకృషత-స్థిరము, తరుణ-వన-వృక్షా తరుణస్యభర్తా,
ఫల్గుని-శ్రీదేవీ, యదర్థి - తరుణమ్, ఆకృషత-ఆకృష్టవత్. తరుణాతరుణీ
సకాలమాగచ్ఛదిత్యర్థః. పైవవితేష్యతే. హంః - ఆహ్వానమ్, తన్ని
మిత్రాప్రీతిః, హవముత్ ఉత్పన్నా హవముత్, యస్యాస్మా ఉద్భవముత్.
హవశబ్దః (౧) * భావేచుపసగే ఆహ్వాన్యేన సప్రసారజేచప్యతా
దితః. ఆధనా-ఉత్పన్నా, ధవేభ-ప్రీతిః, యస్యాస్మా ఉద్భవముత్.
ఉదాకృషతేతి. ఉదాకృషత-పూర్వాత్క-రోతే-కాత్ బహువచనమ్. ఆకృ
షతేతి ఆహ్వాన్యోక్త-ప్రతేలకాత్ స్వరి హేత్వాదా త్తేన సద్దేశవచనమ్.
తుదాదిత్యాచ్చః॥ 3౭॥

తా॥ సంపన్నులైన జనులు తమోమయోత్సర్జనమునకును సముగ ఉత్తరఫల్గు
న్యత్నవమునాననిచిరి, వనవృక్షాలమహిమచే సంభంగమును వదిలియుండుటకు ధైర్య
ములేనివారై పురుషులు తమతమ స్త్రీలయొద్ద వచ్చిచేరి. 3౮.

మూ॥ అటవీ స్త్రుపసవజామతిలకేనచకాస్తిమాధవీతేన॥
ఋద్ధినా స్త్రుపహుమతాతిలకేనచకాస్తిమాధవీతేన॥ 3౯॥

ప-వి॥ అటవీ, స్త్ర, ప్రసవజామ, తిలకేన, చకాస్తి, మాధవీతేన, ఋద్ధి
న, స్త్ర, బహుమతా, తిలకేన, చ, కా, అస్తి, మాధవీ, తేన,

వ్యా॥ (అటవీతి) తిలకేన-తిలకవృక్షేణ, (మాధవీతేన) మాధవ్యాఖ్యలతయా, ఇతేన-ప్రాప్తేన, ప్రసవజుషా-పుష్పితేన, అటవీ, చకాస్త్రై, తేనై వవృక్షేణ, తిలకేన - తిలకభూతేన, అలక్ష్మరభూతేన, మాధవీ - మధుమాససంబద్ధినీ, కా ఋణిః బహుమతా సాఽస్త్రై-నాఽభూత్. ? సర్వాఽపి బహుమతేత్సర్వః॥ ౩౭॥

తా॥ మాధవీలతలచే నలక్ష్మరింపబడెన పుష్పించిన తిలకపుష్పము ఆరణ్యమునకు మిక్కిలి శోభనుగలుగజేసెను. ఒక తిలకపుష్పచే యనేకవిధములైన శోభలను గలుగజేసెను. ౩౭.

మూ॥ మహాజనముత్సవముత్సారంస్థానమ్భయన్నిత్యమ్॥

సాఫ్తశ్యాద్యుత్సవతేస్థారంస్థానమ్భయన్నిత్యమ్॥ ౩౮॥

ప-వి॥ మహతి, జనమ్, ఉత్సవమ్, ఋతుః, స్థానమ్, స్త్రీ, ఆరమ్భయక్, ఇత్యమ్, పాద్యః, చ, ఆగాత్, యువతేః, స్థారంస్థానమ్, యమ్, నిత్యమ్. ౩౮.

వ్యా॥ (మహతీతి) స్థారముత్సవమ్ - స్థారసంబద్ధినముత్సవమ్, ఇత్యమ్-ప్రాప్త్యమ్. ఆరమ్భయక్, వస్త్రఋతుః, జనమ్, మహతిస్త్రీసంభావితవా. కించ - పాశ్చాత్యజనః, యువతేః స్థారం స్థానమ్ - యవతిస్త్రీత్వత్వస్త్వత్వనిత్యం కామనిమిత్తం భయంతిగాత్ ! ౩౮॥

తా॥ ఆవస్తంతకాలమందు జనులు హోళికోత్సవమునారమ్భించి హర్షించిరి. విదేశము వెళ్ళినవాఁడు తన స్త్రీనిదలంచి విరహబాధచే నుండలేక భయపడెను. ౩౮.

మూ॥ సమమతహరినిజధాన్యగోచరితమనుప్రజస్తమ్॥

భావందధన్యధుజ్జనగోచరితమనుప్రజస్తమ్॥ ౩౯॥

ప-వి॥ సమమత, హరిమ్, నిజధాన్య, గోచరితమ్, అనుప్రజస్తమ్, తమ్, భావమ్, దధత్, మధుః, జనగోచరితమ్, అనుప్రజమ్, తమ్, తమ్. ౩౯.

వ్యా॥ (సమమతేతి) (గోచరితమనుప్రజస్తమ్) - గవాంచరితమనుప్రజస్తమ్, తంహరిమ్, మధుః-వస్త్రై, నిజధాన్య-స్వసంపదా, మమత - పూజితవా. ఋతు రేవవీశేమాతే : జనగోచరితమ్. ౪౦

సప్తమా శ్వాసః

ద్విషయాకృతమ్, తంతంభావమ్ - పుష్పసమృద్ధికోకిల సమృద్ధిదక్షిణా
 నిలసమృద్ధ్యాదికమ్, పదార్థజాతమ్, అనువ్రజమ్-వ్రజసమీపే, దధత్ -
 విదధత్ || ౩౯||

తా|| గమనశయనాదులచే గోవుల ననుకరించుచు విహరించుచున్న శ్రీకృష్ణుడు
 దును వ్రజవాసులును నామధుమాసమందుఁ బుష్పసమృద్ధికోకిలాని మందమారు
 తాదులచే సునించియుండిరి. ౩౯.

మూ|| యంభజతాంహజనానాం సవనానిసదక్షిణానిలత్నైః|

గాఃపాతుంసఖభిరగాత్ సవనానిసదక్షిణానిలత్నైః|| ౪౦||

ప-వి|| యమ్, భజతామ్, హి, జనానామ్, సవనాని, సదక్షిణాని, లత్నైః,
 గాః, పాతుమ్, సఖిభిః, అగాత్, సః, వనాని, సదక్షిణానిలత్నైః. ౪౦.

వ్యా|| (యమితీ) సవనాని- యజ్ఞకర్తృణః, ప్రాతిస్సవనాదీనివా,
 “సదక్షిణాని - దక్షిణాప్రదాన్తైః స్వపాతాని, యమ్ - హరిమ్, భజ
 తాంజనానామ్, లత్నైః - చిహ్నాని భవంతి; సః - హరిః, సఖిభిస్సహ
 గాః, పాతుమ్ - రక్షితుమ్, వనాన్యగాత్. కీదృశాని - (సదక్షిణానిల
 త్నైః) సదక్షిణానిలా - దక్షిణానిలసహితా, త్నైః - భూమిః, యేషుతాని
 తథోక్తాని|| ౪౦||

తా|| మహర్షిలు యజ్ఞాదులను సాంగముగ వస్తువలె యవనిని భజించుచు
 న్నాగో, అట్టి శ్రీకృష్ణుడు గోవులనుమేపి రక్షించుటకై, మలయమారుతములు వీచు
 చున్న వనప్రదేశమునకుగోవులురితోనుండువెళ్ళెను. ౪౦.

మూ|| ఆవీధ్యాప్రీతింమధుదినసేషు సౌఘనాయితాజ్ఞమితః|

పుష్పైర్దిసస్సాక్షౌచివసేషు సౌఘనాయితాజ్ఞమితః|| ౪౧||

ప-వి|| ఆవీత్, గాః, ప్రీతిమ్, మధుదివసేషు, రసౌఘనాయితామ్, గమితః,
 పుష్పైః, మదనః, సాక్షాత్. ఇవ, సేషుః, అసౌ, ఘనాయితామ్, ఇతః. ౪౧.

వ్యా|| (ఆవీదితి) మధుదివసేషు- మధుమాసదివసేషు, (రసౌఘ
 నాయితామ్) రసౌఘేన - శృంగారరసేన, నాయితామ్ - ప్రాప్తితామ్

ప్రీతిమ్, గమితః సః హరిః గాం, ఆవీత్ - రక్షితవాన్. సవనవిశేష్యతే. పుష్పిణిః, నేమూ - సతకం, సాక్షాత్ స్థదన ఇవా - నభాసమానః, అసా - హరిః, (ఘనాయితాజ్ఞమితః) ఘనాయితమ్ - మేఘనదాచరితమ్, అజ్ఞమ్ - శరీరమ్, ఇతః - ప్రాప్తః, ఆవీదితి (౧) "అనరక్షణ" లుజ్. రసాఘనాయితాంగమితః - నాయితాశబ్దానయతేజ్యకన్తాన్నిష్ఠాప్తః. అస్యప్రయోజ్యకర్తృవాచినారసాఘేన త్ప్రయోజకమానః. తత్రప్రయోజకకర్తృతయాభిమతా మఘగిననాః. ర౧॥

తా॥ ఘనశ్యాముడై మధ్యమితి నతిసుంపరుడైన శ్రీకృష్ణుడు, ఆమఘమానమగు శ్యామరవిరాజములచే ప్రకండై గావులమొకటింపెను. ర౧.

మూ॥ సుహృదాంవివిచేక్షణ్ణా సాగభసారాణాత్ప్రహేవకులేన | అత్రుషచ్చ సాదుర్భుటసారభసారాదగాత్ప్రహేవకులేన || ర౨॥

ప-వి. సుహృదామ్, వివిచే, క్షణ, అసా, రభసారాత్, అగాత్, సహ, ఏవ, కులేన, అశుషణ, స, పరాత్, ఉర్భుట సారభసారాత్, అగాత్, స, హై, వకులేన. ర౨.

న్యూ॥ (సుహృదామితీ) అసా - క్షిప్తః, సుహృదాంకులేన సహేవ, విచినే - ఏనే, రభసారాత్ - స్వవేగిప్రస్యా, అగాత్ - అగమత్ - ప్రాప్తవాన్, తత్రత్పుష్పితవృక్షతాదిభావానుబంధాపయోదూరముగమనత్పరః. గచ్చశ్చ, ఉర్భుటసారభసారాత్ - ఉద్రిక్తసాగన్ధ్యసారాత్, పరాత్ - ఎక్షశ్యుతిక్తాత్, అగాత్ - వృక్షాత్, కణికాకారాదివాత్ - అధికమ్, సః - హరిః, వకులేన, అత్రుషత్ - త్రుష్టాభూత్. హైవత్యశ్చ క్షే. రభసారాదిత్యత్ర భావేషుభా. ర౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, తనకన్నెగురులైన గోపబాలులనుండి వనసమృద్ధిని జూముటకై వనమందు బహువేగముగ వెళ్ళి, అచ్చట పుష్పించినవృక్షములనుజూచి, అందులలో బొగడవెట్లు నాలుకొని యధికముగ నానందింపెను. ర౩.

మూ॥ ముక్తాఙ్గవిద్రుమాయిషు కశ్మేళిషు దేవవల్లభాసత్యా॥

తస్య వచేచరతోక్యతః శ్మేళిషు దేవవల్లభాసత్యా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ ముక్తాఙ్గవిద్రుమాయిషు, కశ్మేళిషు, దేవవల్లభాసత్యా, తస్య, వశే, చరతః, అకృత, కమ్, కేళిషు, దేవవల్ల, లభా, సత్యా. ౪౩.

వ్యా॥ (ముక్తేతి) కశ్మేళిషు - అశోకేతనుషు, (దేవవల్లభా సత్యా) దేవవల్లభస్య - పున్నాగనృతస్య, ఆసత్యా-ఆసన్నతయా, (ముక్తాఙ్గవిద్రుమాయిషు) మాంసీకసర్పనాఙ్గ్య విద్రుమచదాచరత్సు సత్సు, తత్సర్పణానప్రీతిస్య తస్య వశే దేవవల్లభతః, కేళిషు-క్రీడాసు, వత్యా - కైతవరిహితా, లభా - లాభః, కమ్ - సుఖమ్, అకృత. అశోక పున్నాగయోః పుష్పస్యశిశుగోమముక్తాఘాతే విద్రుమశుల్కేషు అశోకేషు తాన్ సన్యతోహతేః క్రీడాలాభః సుఖమకరోదిత్యర్థః. ముక్తాఙ్గవిద్రుమాయిష్వితిక్యచో గోవి. లభేతి (౧) “మలభమ్ ప్రాప్తౌ” (౨) “షిద్ధిదామిభ్యోః” ఇత్యజ్ఞే॥ ౪౩॥

తా॥ తెల్లనిపుష్పములుకల సురపాన్నవృక్షములతో చేరియున్న ఎఱ్ఱనిపుష్పములుగల యశోకవృక్షములు, మత్స్యములతో చేరినపగడములచే విలసిల్లుచుండ, అచ్చట దేవతవలె సంచరించుచు విహరించుచున్న క్రీకృష్ణుడగు, అవిచిత్రమునుజూచి యానందించెను. ౪౩.

మూ॥ యస్త్రప్రవృత్తిహవిషిశుభే వాపత్పదభావిత్యాగే॥

స్వవిడమ్యన్యసజత్సనవౌషట్పదభావిత్యాగే॥ ౪౪॥

ప-వి॥ యః, స్త్రప్రవృత్తి, హవిషి, శుభ, వాపత్పదభావిత్యాగే, స్వవిడమ్యన్, ఆసజత్, సః, సవౌ, షట్పదభావిత్యా, అగే. ౪౪.

వ్యా॥ (వాపత్పదభావిత్యాగే) “వాపత్” ఇతిపదేన భావి తస్యైగోయస్య తాదృశే శుభే యజ్ఞేయే హవిషి యస్త్రప్రవృత్తి, సః-కృష్ణః, షట్పదభావిత్యా - భృజప్రభాసమూహేన, కాష్ట్యాత్ స్వ

విడమ్మిని - ఆత్మనం విడమ్మయతి, అగే-వృత్తే, సవ - కోకిలాదిపక్షి సహితే. అనంత - సద్భుతకోత్, గర్వక ర్తభిరారాధ్యః పరమేశ్వరో యజ్ఞపురుషస్త్వ బాల్యాపవిధానేన ఏవమచేష్టశేత్యర్థః. అనంతాది సద్భోక్తావ్. (౧) “సంకసజ్జ” ఇత్యాదినా అనునాసికలోపః॥ ౪౪॥

తా॥ “సంకసజ్జ” అనకు మృత్యు మచ్చరించి యజ్ఞమందుహోమముచేయు బహుచున్న హవిస్సుచేత నెవడు తృప్తయందుచున్నాడో, సద్భుత స్వ సమారాధ్యుడైన యా త్రిష్టుండు, తా మెదలకొనిచేత దనవలె మున్నె కోకిలాదిపక్షిలకావాస భూతమైన పక్షిమందుఁ గ్రీలిచేసెను. ౪౪.

మూ॥ దేవ్యల్లముఖ్యోఽతిప్రియాలకాంతానామాయస్య॥
సాపా-సైత్యేపుష్పస్యత్ప్రియాంకాంతానామాయస్య॥ ౪౫॥

ప-తి. సే, అల్లముఖి, అతిప్రియాలకాంతా, రమా, యస్య, గా, పాప, స, విశ్రాంతి. పుష్పస్యో, ప్రయాలకాంతామ్, ఆయస్య. ౪౫.

న్యా॥ (దేవ్యల్లముఖ్యో) అల్లముఖి - అల్లనృపనరనా, అతికుల ప్రయాలకాంతా - అతికులముననియః అలకాంతః-అలకాంతమ్, యస్యా స్సాత్యోక్తా. ఏవంరూపా రమా-శ్రీః, యస్యదేవి. యఃపరమేశ్వరఇత్యర్థః. సః, ఆయస్య - ఆయాసంకృత్యా, గా, పాప-పాలయక్, పుష్పస్యత్ - వికసత్, ప్రయాలకాంతామ్-ప్రియాలవనమ్, విశ్రాంత. సైత్యేతేతి-సత్తి తచ్చబ్రాదేశవచనస్య (౨) “సోచిలోపేచేత్ సాదపూరణమ్” ఇతి సోలోకాపః. తతః (౩) “వృద్ధిరేచి” ఇతిసృద్ధిః. (౪) “పుష్పవికసనే” శత్రస్త్రః దినాదిత్వాత్ శ్యన్॥ ౪౫॥

తా॥ సామరసపుష్పముతో సమానమైన పదనముకలది తుమైదలవలె నతీసిల మైసుందరమైన కేశసౌళముకలదైన శ్రీమహాలక్ష్మీ యెవనికీమహిమియో, అట్టి సర్వేశ్వరుఁడు శ్రమపడి గోవులను గాపాడుచు మొరటచెట్లను జూచెను. ౪౫

(౧) పా-నూ-౬-౪-౨౫.

(౨) పా-నూ-౬-౧౧౩౪.

(౩) పా-నూ-౬-౧-౨౨.

(౪) వివా-ప-౮-సే.

మూ॥ యః ప్రాప్యోభక్తానాం సత్రాణి సమాలయాని లాలయతామ్ |

పత్కర్ణ్యచరదితాని తు సత్రాణి సమాలయాని లాలయతామ్ ॥

ప-వి॥ యః, ప్రాప్యః, భక్తానామ్, సత్రాణి, సమాలయాని, లాలయతామ్, పత్కర్ణ్య, అచరన్, ఇతాని, తు, సత్రాణి, సః, మాలయాని లాలయతామ్. ౪౬.

వ్యా॥ (యథతి) సత్రాణి - యజ్ఞకర్తాణి, ద్వాదశాహాదీనివా, (సమాలయాని) సమాని - నైషమ్యరహితాని. అలయాని-అక్షయాణి, లాలయతాంభక్తానాం యః ప్రాప్యః, సః - కృష్ణః, సత్రాణి - వనాని, పత్కర్ణ్య అచరన్ - పాదాభ్యాం ద్విర్ అచరన్ ద్విర్భక్త్యా శానివనాని- (మాలయాని లాలయతామ్) మాలయస్య - మలయపర్వత సంబంధినః, అనిలస్య, అలయతామ్ - ఆవాసతామ్, ఇతాని-ప్రాప్తాని, దక్షిణా నిలసేవితాన్ ద్విర్భక్తాః. పత్కర్ణ్యేతి కిన్ తేనోహి-(౧) 'హిమకాషిహతి ఘన' ఇతి పాదస్య పద్యావః॥ ౪౬॥

తా॥ న్యూనాధికభావము లేకుండు యథాశాస్త్రముగ ననవరతము యజ్ఞములననుష్ఠించి భక్తజనులవనిని బ్రోచుచున్నాడో, అక్రమముడు మలయానిలసేవితంబైన వనమందు చన శ్రీహరిమల నీకృచు సంచరించెను. ౪౬.

మూ॥ సఖభిన్నఏకశోముః సన్వహహనవరతమశ్చయన్నాసే |

ఇతి పౌష్యముపహృతం యన్న సన్వహానునివరతమశ్చయన్నాసే ॥

ప-వి॥ సఖభిః, సః, ఏకశః, అనుమ్, నను, అహమ్, అనవరతమ్, అశ్చయన్, ఆసే, ఇతి, పౌష్యమ్, ఉపహృతమ్, యన్, అన్వహమ్, అనవరతమ్, చయమ్, న, ఆసే. ౪౭.

వ్యా॥ (సఖభిః) సః-కృష్ణః, "అముంసన్వహ మనవరతమశ్చయన్నాసే" ఇతి సఖానాంబుద్ధివృత్తిః పరామృత్యతే. సన్వితివిమర్శే. అముమ్ - కృష్ణమ్, అనవరతమ్ - సంతతమ్, అశ్చయన్-పూజయన్- అహంసను ఆసే - వర్తే ఇతి బుద్ధ్యా, ఏకశః - ఏకైకమ్, సఖభిః, అన్వహమ్ - దినేదినే, ఉపహృతమ్, పౌష్యమ్-పుష్పసంబంధినమ్, చయమ్,

సమూహమ్, అనవరతమమ్ - అనవరతమత్వరహితమ్, ఉత్కృష్టమ్,
 యః-ప్రాప్నువన్, అసౌకృష్టః, స ఆసే-సత్య క్తవాక్, స్వీకృతవానిత్యర్థః-
 ఆసే ఇతిపూర్వత్ర (౧) “ఆస ఉపవేశనే” లప త్తమైకవచనమ్. ఉత్త
 రత్ర (౨) “అనుక్షేపణే” ఆజ్ పూర్వః లిట్ ప్రథమైకవచనమ్. (౩)
 “ఉపసర్గాదస్యతి” ఇత్యాత్తనేపదమ్॥ ౪౧॥

తా॥ గోపలు “నేనవరతము నీశ్రీకృష్ణుని భూజించుచుండఁగలవా” అని
 యొక్కొకరును ప్రతిదినము నవతముగ సమర్పించెడి పుష్పములను విహవకుండ నజీక
 రించెను. ౪౧.

మూ॥ సఖిభిరప్తే సస్యాపల్లవతః కర్ణికారచితాః
 చూడాక్రీడాసుకృతాపల్లవతః కర్ణికారచితాః॥ ౪౨॥

ప-వి॥ సఖిభిః, అప్తే, తస్య, ఆపల్లవతః, కర్ణికారచితా, చూడా, క్రీడా
 సు, కృతా, పల్లవతః, కర్ణికా, రచితా. ౪౨.

న్యా॥ (సఖిభిరి) (ఆపల్లవతః) ఆపత్తే - విపత్తే, దుఃఖస్య,
 లవతః - లేశాత్, అప్తే, ఆపద్గన్తహితైర్విత్సర్గః, ఏవంభూతై సఖిభిః,
 స్తస్య-హరేః, క్రీడాసు, కర్ణికారచితా-కర్ణికారపుష్పైశ్చితా, చూడా,
 కృతా. కించ, పల్లవతః - పల్లవేన, కర్ణికా - కర్ణభూషణమ్, రచితా,
 కృతా, కర్ణికేతి (౪) “కర్ణలలాటాన్నిలహ్నికై” ఇతి కన్ ప్రత్యయః.
 (౫) “ప్రత్యయస్థాత్” ఇత్యాదినా ఇత్త్యమ్॥ ౪౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునికిఁ గాండగోగుఘావులచే శిరోభూషణమును గిసలయములచేఁ
 గల్లాధరణమును గోపబాలరు నిర్మించిరి. ౪౩.

మూ॥ కురవకగుచ్ఛేనకృతో విశేషకోమాధవస్యసుమనోభిః॥
 ససభూషణశ్చనానా విశేషకోమాధవస్యసుమనోభిః॥ ౪౪॥

ప-వి॥ కురవకగుచ్ఛేన, కృతః, విశేషకః, మాధవస్య, సుమనోభిః, సః, సః,
 సభూషణః, చ, నానావిశేషకః, మాధవస్య, సుమనోభిః. ౪౪.

(౧) అదా-అ-అ-నే. (౨) దివా-ప-స-నే.
 (౩) పా-నూ-౧-౩-౨౯-వార్తి.
 (౪) పా-నూ-౪-౩-౬౫. (౫) పా-నూ-౬-౩-౪౪.

వ్యా॥ (కురవకేతి) తస్యమాధవస్య - హరేః, సుమనోభిః-శోభ
నమన్తక్తేః, సఖిభిః, కురివకగుచ్ఛేన, విశేషకః, లిలకః, కృతః. అన్యో
పి స సభూషణః, నానావిశేషకః-నానాభూతవిశేషవాణ, మాధవస్య-
వసన్తమాసస్య, సుమనోభిః-పుష్పైః, కృతః. భూషణత్వేతి (౧) *అథ
చాధిపాతాత్ ఉభయలింగత్వాత్పులింగత్వోపపత్తిః. నానావిశేషక
ఇతి (౨) “శేషాద్విభాషా” ఇతికపి ॥ ౪౯ ॥

తా॥ నోపబాహు ప్రసన్నచిహ్నైః ప్రకృష్టనివదనమగు నెఱ్ఱగోరింటపూవులను
నిలకమువలె నలబ్ధురొందిరి. వసన్తకాలమందుఁబుష్పించిన పుష్పములచే జేయఁబడిన
యాదాభూషణములు విచిత్రముగ విలసిల్లుచుండెను. ౪౯.

మూ॥ తేనై వమరామివనే శృङ్గారోచితసురభ్యభీకేన।
నిజవత్ప్రసగలబ్ధృత శృङ్గారోచితసురభ్యభీకేన॥ ౫౦॥

ప-వి॥ తేన, ఏవమ్, అరామి, వనే, శృంగారోచిత సురభ్యభీకేన, నిజవత్ప్రస
గలబ్ధృత శృంగారోచితసురభి, అభీకేన. ౫౦.

వ్యా॥ (తేనేతి) తేన - కృష్ణేన, (శృంగారోచితసురభ్యభీకేన)
శృంగారస్మరసస్య ఉచితే, సురభౌ - వసన్తమాసే, అభీకేన - శ్రద్ధధా
నేన, అభీకేన - నిభానోన, వనే అరామి- క్రిడాకృతేచ్ఛేషః, నిజవత్ప్ర
సగలబ్ధృత శృంగారోచితసురభీతి క్రియావిశేషణమ్. నిజవత్ప్రస్థాభిః
ప్రస్థిః-దామభిః, లలబ్ధృతాభ్యాం శృంగారాభ్యామ్, అరోచితాః- దీప్తి
తాః, సురభయః - గావః, యస్మిన్ల తథోక్తిమ్. అరామితిభావేఽబ్జ.
పూర్వాభీకేబ్దః- (౩) “అనుకాభికాభీకః కమితా” ఇతికమితరివృత్త్యా
దితః. ఉత్తరస్తు - నాస్తి భీర్యనేతి బహువ్రీహిః॥ ౫౦॥

తా॥ ప్రకృష్టఁడ, ఆవనమగు నిర్భయుండై సంచరించుచు, శృంగారవిలాసము
లకభివర్ధకమైన యావన్తకాలమందలి ప్రేమండై, తనవత్ప్రసగలమందున్న పూవుల దం
డలనెత్తి గోవుల కొమ్ములందుఁజాటి యలబ్ధురొంది యీవిధముగ విహరించుచుండెను.

మూ॥ పాయంపాయంవసమభిగోమణ్డల మావసన్ సబలభద్రః!

పాయంపాయంవసమభిగోమణ్డలమావసన్ సబలభద్రః॥ ౫౧॥

ఇతిశ్రీ వత్సజ్ఞకృతౌ యమకరత్నాకరే

స పమ ఆశ్వాసః.

ప-వి॥ పాయంపాయమ్, వసమ్, అభి, గోమణ్డలమ్, ఆవ, సన్, సబలభద్రః, పాయం పాయమ్, వసమ్, అభి, గోమణ్డలమ్, ఆవసన్, సః, బలభద్రః. ౫౧.

వ్యా! (పాయంపాయమితి) పాయంపాయమ్ - పీత్వాపీత్వా, వసమ్ - జలమ్, అభి - భయరహితమ్, క్రియాపితృమణ్డలమ్. గోమణ్డలమ్ - సురభిసమూహమ్, ఆవ - రక్షితవాచ, సన్-పూజ్యః, (సబలభద్రః) బలభద్రేణ - రామేణ, సహితః, పాయంపాయమ్ - చాలయిత్వా చాలయిత్వా. వసమభి - అరణ్యంప్రతి, మణ్డలమావసన్ - భూమణ్డలే మనుష్యభావేన వసన్, సః - కృష్ణః, బలభద్రః - ఉత్తమశక్తిహాపేణభద్రః. గోమణ్డలమ్-భూమిమ్, రక్షిత్యా తస్మాత్ మనుష్యరూపేణ వసన్ వసేషు ఉదకపానచ్ఛాయానిపేషణాదిభి రాశ్వసన్ గాగర క్షేత్యర్థః. పాయంపాయమితి పూర్వత్ర పిబతే (౧) * “అభిక్లేమముల్” ఇతిణముల్” (౨) “నిత్యవీప్సయోః” ఇతి నిత్యతాయానిద్విర్వచనమ్. ఉత్తరత్ర తు (౩) “పారక్షణే” ఇత్యస్తాత్. అథవా పూర్వత్ర పిబతేణ్యస్తాత్, (౪) “శాచ్ఛాసాహ్వ” ఇత్యానినా యుకకృతేణముల్. గాఃపాయయిత్వాపాయయిత్వాఇత్యర్థః. ఆవేతి-ఆవ శేలితే. వసమభి- (౫) “అభిరభాగే” ఇతి లక్షణకర్తృప్రవచనయనంజ్ఞా. (౬) * కర్తృప్రవచనీయయుక్తే ద్వితీయా. గోమణ్డలమితి- (౭) “ఉపావ్యధ్యాజ్ఞసః”

(౧) పా-సూ-౩-౪-౨౨.

(౧) పా-సూ-౨-౧-౪.

(౩) అదా-వ-స-అ.

(౪) పా-సూ-౭-౩-౩౭.

(౫) పా-సూ-౭-౩-౩౭.

(౬) పా-సూ-౨-౩-౨.

(౭) పా-సూ-౧-౪-౪౨.

ఇత్యధికరణస్య కర్త ప్రవచనీయసంజ్ఞా. రక్షణక్రియాపేక్షయావా (౧)
 * ఈభిరతతవస్య కర్తవ్యమ్॥ ౫౧॥

ఇతిశ్రీ వత్సాబ్జకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే
 సప్తమ ఆశ్వాసః.

తా॥ సజ్జనపూజితుంజైవ క్షేమభుంక్తుం తన సంకల్పముచే భూమండలమందవత
 రించి వానిని పండించుచు, ఎల్లప్పుడు తనోదాహరణమునకువెళ్ళి గోవులను నిర్భయ
 ముగ గానన నుండునట్లు నుంచి నీవలనోనికీ పండించుచుండెను. ౫౧.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే

అష్టమఉశ్వాసః.

మూ॥ ప్రియమారేకా లేకలదుపి. తేనజ్యానిదాఘకాలేన ।

ప్రాప్తైత్యమునాసనానృభిరుపి తేనజ్యానిదాఘకాలేన ॥ ౧॥

ప.వి॥ ప్రియమారే, కాలే, కిల, రుషితేన, జ్యా, నిదాఘకాలేన, ప్రాప్తా, విత్తి, ఆమునా. సనా, నృభిః, ఉషితేన, జ్యానిదాఘకాలేన. ౧.

వ్యా॥ (ప్రియమారభి) ప్రియమారే-ప్రియమన్నభే. కాలే - వసన్తకాలేకల, రుషితేన-రుషితేన, నిదాఘకాలేన-క్రిష్ణకాలేన. ప్రాప్తా - జ్యా-భూమిః, అమునా-కృష్ణేన, విత్తి-ఉత్తితా. కేవలతేన - (సహస్రభి రుపితేన) మహస్వస్వహతా. తేనతేన ఉషితేన-వసతా. (జ్యాని దాఘకాలేన) కేవలతేన-నాగ్రహిన్య, అఘస్య-పాపస్య, కాలభూతేన-యఘభూతేన, సహస్రై ఇత్యర్థః. అత్ర ప్రియమారభివచన ద్వావక్యైర్గవ్యేతే. ప్రియః మూరః - కామః, మస్తికాకాలత్యేకాఽర్థః. ప్రియమ్-ఇష్టమ్, మారయతి-హ నీతిద్వితీయః, త్రిత్రప్రథమోఽర్థః. పార మాధ్యేనాఽవగమ్యతే, ద్వితీయమర్థం చ లేనాఽత్యై, తిన్మిమిత్తం నిదాఘస్య రుషితత్వంరూప్యతే. సర్వేప్రియవిచారకేభ్యః రుప్యన్తి. రుషితత్వంచాత్ర నిదాఘస్య ఉష్ణగణయోగాత్ చ లేనాఽచ్యతే, తదిదం సర్వంద్యోతయతి కిలశబ్దః. విత్తితి కర్తణిలుజ్. ఉషితేనతి (౧) “వస నివాసే” క రరినిష్ఠా. (౨) “వసతిక్షుణోఽఽత్” ఇతిఇట్. యజాదిత్వా త్సంప్రసారణమ్. (౩) “శాసివసిక్షునీనాంచ” ఇతివత్సమ్. జ్యానిశబ్దః (౪) “గ్లాష్టాజ్యావభ్యానిః” ఇతినిప్రత్యయాంతః. ౧॥

తా॥ మనుజులసాపమలను హరించువాడై మనుజులతో సజాతీయుడై యవ తరించియున్న క్రిష్ణుడు, ఆవసన్తకాలావసానమందు అత్యుష్ణమైన క్రిష్ణకాల ముచేర్చాప్తమైన భూమండలమునుజూచెను. ౧.

అష్టమ ఆశ్వాసః.

మూ॥ జనమదకరింపరభృతైరిమీమదన్నామమధురతనుమ్ ।

ఇతికిలతపతస్తాజహురమీమదన్నామమధురతనుమ్॥

అ॥

ప-వి॥ జనమదకరిమ్, పరభృతైః, అమీమదన్, నామ, మధుః, అతనుమ్, ఇతి, కిల, తపతస్తాః, జహుః, అమీ, మదన్, నామమ్, ఆధుః, అతనుమ్. ౨.

వ్యా॥ (జనమదకరిమితి) పరభృతైరితి ప్రయోజ్యక ర్రిత్యతీయా. మధుః ప్రయోజకకర్తా. జనమదకరన్ - జనానాం మదహీనుభూతమ్, అతనుమ్- అనభమ్, మధుః-వన స్సనుయః, పరభృతైః-కోక్తిలైః, అమీమదన్ - మరయితి స్మ. నామేతి ప్రసిద్ధా. ఇతిశబ్దో హేతౌ, కిలశబ్దో నూనమిత్య స్థిన్నధే. యతిః పరభృతైః ర్రిసు స్సన్దిం మత్తమక రోత్, అతస్తస్య మధోశ్చక్రైః గాత పేష-ప్రక్షకాలేన, తప్తాః, నా నమ్, అమీ-పరభృతాః మదం జహుః. కించ-నామమ్-నమనమ్, హానిమ్, అతనుమ్-అసల్పమ్, అధుః-ధాతవస్తైః. జగతి కుత్సితస్య మదస్య ప్రవర్తనోపకరణభావాత్ స్వశక్రైః పరభావాచ్చ ద్విమానసేన తపోమాసేన తప్తాః కోకిలామదం హిత్యాన్లనిమగచ్ఛన్న్విత్యధికాః- అమీమదదితి - మదేణ్యన్తాల్లజ్. నామమితి (౧) “ణముప్రవృత్త్యై” ఘభౌ (౨) “*కనుదాశ్చోపదేశ త్వార్వధ్విప్రతీషేధః. ఆధుతి-ధాక్షాధాన్తాన్ధోబజ్. (౩) గాతిస్థా? ఇత్యాదినాసిల్లకో॥

అ॥

తా॥ జనలకు మదకరుడైన మనసునికి వనస్తకాలమందు కోకిలములు పహయము చేసినవికదాగాని కోపగించి గూఢకోకిలములు గ్రీష్మకాలము తిరింపఁజేసెను. కోకిలములు గ్రీష్మకాలము దుష్టమును సహించక తిరిగివచ్చిరినియునుట.

౨.

మూ॥ (౧) సరసీమృతజహ్నునిలనమితానసహస్రప్రతాపః।

అపురివత్పమావసరసానమితానిసహస్రప్రతాపః॥

౩.

(౧) భౌ-ప-౧-౧౨.

(౩) పా-మా-౨-౪-౩౩.

(౨) పా-మా-౬-౪-౧౭.

ప-వి॥ సరసీషు, తు, జహ్నునిలనమితాని, సహస్రప్రతాణి, అపుః, ఇవ, తృషా, వన రసాన్, అమితాని, సహస్రప్రతాణి. 3.

వ్యా॥ (సరసీష్వితి) సరసీషు, జహ్నునిలనమితాని-పశ్చిమవాయు నాప్రహ్వీకృతాని, సహస్రప్రతాణి-కమలాది, క్రిష్ణజాతియా, శృఙ్గా- విపాసయా, ఘనరసాన్ - జలాని, అపుః-వ-పిబన్తి స్తేన. కమలాన్వేవ విశేష్యన్తే. అమితాని - బహుళాని. సహస్రప్రతాణి - అనేకం శయు క్తాని. అపురితి పిబతేర్బుజ్. (౧) "గాలిస్తా" ఇత్యాది నాసిచోబుక్॥ 3॥

తా॥ తేహికి ములంగుఁ గమలనునుములు పడమట గాలిచే కంగివి, అవి క్రిష్ణ కాలమువలన గలిగిన తనపిపాసను శమింపించుకొనుటకు నీళ్లు త్రాగుచున్నట్లుండెను. 3.

మూ॥ తుయ్యిజలేజమభిక్వతత్రస్తరిపూష్టాపచిత్రైస్త్వహి॥

ఉదగాదివయదనేనత్రస్తరిపూష్టాపచిత్రైస్త్వహి॥ ౪॥

ప-వి॥ తుయ్యి, జలే, అబ్జమ్, అభిక్వతత్రస్తరి, పూష్టః, అపచిత్రైస్త్వహి, ఉదగా త్, ఇవ, యత్, అనేన, క్రిస్తరిపు, ఉష్ణాపచిత్యా, ఇహి. ౪.

వ్యా॥ (తుయ్యిజేతి) జలే, తుయ్యి-ప్రక్షీణేనతి, అబ్జమ్, ఉదగా దివ - ఉత్థితమివ. పూర్వంజలేనసమంస్థితం జలప్రక్షయేనతి జలామస్థి తమివాభవదిత్యర్థః. కిమర్థమస్థితమితి - పూష్టః - ఆదిత్యస్య, అపచి త్రైస్త్వహి - సంభావనార్థమ్, హీతిప్రసిద్ధా. కీదృశమబ్జమ్ - (అభిక్వతత్రస్తరి) త్రస్తరి - నమఃకథా, అభిభిక్వతా * త్రస్తరి యస్య తత్తథోక్తమ్. సూర్యస్యతత్కాలప్రాప్తౌ సంభావనీయత్వే కారణముచ్యతే. యత్ - యస్తాత్, అనేన - పూష్టా, ఉష్ణాపచిత్యా-ప్రతాపావచయేన, త్రస్తరిపు ఐహి, యథాత్రస్తాః హిమశ్చైత్యాదయశ్శత్రవస్సన్యః, తథా, ఈహి- నేష్టా, కృతేత్యన్యః, అభ్యుదయయక్తాహి బద్ధా సర్వే సంభావ యన్తి. అతస్త్వబధుమాదిత్యం ప్రభూతతేజస్కం శాస్త్రీపుఃసంభా వయితం ఉత్థితమివేత్యర్థః॥ ౪॥

(౧) పా-సూ-౨-౪-22.

కృతసాహిత్యచిత్.

* త్రస్తరి ర్దశకథాయామితి యోగ్యతేనపాతితః-యథా "తద్ధరిణయేనవది అభి

త్రస్తరి చాభిక్వతే అమృతకరకే.

వ్యా॥ (బకేతి) బకకులమ్ - బకానాంకులమ్ - పక్షిణాంసమూహః, తోయేషు - ఉదకేషు, పరిసరమ్ - సర్వస్తభామిమ్. ఉపాస్త-సేవతేస్త. కీడ్వశంపరిసరచ్ఛ-అర్థాణజధామః అర్థానామ్ - వీక్షితానామ్, అణ్ణజానామ్ - మత్స్యనామ్, ధామభూమిమ్ - అశ్రయభూమిమ్-పర్యస్తవర్తిన్యదకే తప్తే క్రమేణచనువ్యహతి శ్చిత్రహీనానస్తాః స్తపోన్నితి తదర్థినస్తతానన్నిత్యర్థః. కింత్రోహోవేతైత్యనాస్తీతి, అత్రోచ్యతే- యేమానకేషు శైత్యమధస్థమ్ : స్తేవ్యస్యజలాశయే అధఃప్రపిష్టత్వాత్ పర్యస్తభామిభాగేతైత్యాధామః, అధఃప్రవేశకారణముచ్యతే- మార్తాణ్ణజధామతః త్రసరిన-అచిత్వజాతాద్ధామ్యవిభవ్యదివ. శైస్త్విన్యాచేతనత్వాత్ భయస్యచేతన ధర్మత్వా దివ్యభాగ్యోపకర్తి. ఉపాస్తేతి (౧) అసఉవవేశసే' లుజ్. త్రసరినిత్రస్త (౨) 'వాధాగ్ర' ఇత్యాదినా వికల్పితత్వాత్ శ్యన్నభవతి॥ ౬॥

తా॥ తటాకతీరమందుఁ గొంగపక్షులు, మార్కకీరణములచే దస్తమైన జలము దుండలేక నెగులుచున్న చేపలను బట్టుకొనుటకై కూర్చుండెను. ౬.

మూ॥ మహిషాణాంధావత్కులమభ్యుగోఽదీర్యమాణతాలూనామ్॥

అకృతశఫరీంతటానామభ్యుగోదీర్యమాణతాలూనామ్॥ ౭॥

ప-వి॥ మహిషాణామ్, ధావత్, కులమ్, అభ్యుగ్, దీర్యమాణతాలూనామ్, అకృత, శఫరీమ్, తటానామ్, అభ్యుగోఽదీర్యమాణతాలూనామ్. ౭.

వ్యా॥ (మహిషాణామితి) దీర్యమాణతాలూనామ్ - తృష్ణాతిరేకాత్ దీర్యమాణమ్ - భిష్యమానమ్, తాలు - కాకుడమ్, యేషాంతే తథోక్తాః. తథావిధానాం మహిషాణాం కులమ్, (అభ్యుగః) జలం ప్రతిధావత్, తత్రప్రవిష్టాం-జలస్థామ్, శఫరీమ్-మత్స్యమ్, త్రాసాత్తిటానామభ్యుగే - సమీపే, ఉదీర్యమాణతయా - ప్రేర్యమాణతయా,

లునానా-భానామ్, అశృతః, స్వప్రవేశప్రవేశతః పర్యస్తపరిప్లుతం
మత్స్యంకరోశీన్, తత్రపరిప్లుతోమత్స్యః ఉదాకాత్రిమాత్ పరితా
పా తత్రస్థానోభివృత్తా త్వచ్చనప్తేఽపిదిభ్యర్థః, దీర్ఘమాణశబ్దః-

(౧) “వృద్ధావశో” ఇత్యుత్తరశ్శబ్దః; శానచివ్యత్వాదితః, లూనా
మితి (౨) “ల్యాదిభ్యః” ఇతినిష్ఠా, నత్విమ్॥ ౭॥

తా॥ మహిషములు పిసాసాన్తములై తెటాకమందువచ్చి ప్రవేశించినవి. దాని
వేగముచేత నాతెటాకమందున్న మత్స్యములు గట్టునందరితోపడినవి. వానిని బట్టులు
పీడికొనిపోయినవి. ౭.

మూ॥ ఛానూతమిశ్వరణగంపాదపరాజయఉదాకారి॥

వ్యస్యాన్యతోపురతిఇనపాపపరాజయఉదాకారి॥ ౮॥

ప-వి॥ ఛానూతముః, శరణమ్, పాదపరాజయః, ఉదాకారి, వ్యస్య, అన్యతః,
అపుః, అతిః, ఇనపాదపరాజయః, ఉదాకారి. ౮.

వ్యా॥ (ఛానూత)పాదపరాజయః-వృక్షపజ్జయః, ఆదిత్యరశ్మి
భీత్యాశరణమ్, ఉదాకారి-ఉత్క్లష్టేనాకారణయుక్తమ్, ఛాయా
తమః-ఛానూతమిశ్వరణమ్, | ఆదిత్యసన్నిధానాదన్యతోనిషీప్య అపుః-
రక్షితవత్స్యః, (అతశ్చఇనపాదపరాజయః) ఇనస్య - సూర్యస్య, పాదా
నామ్ - దిశ్శీనామ్, పరాజయః-పరిభవః, ఉదాకారి - ఉత్క్లష్టా
క్రియత, ఆదిత్యరశ్మయోవృక్షైః పరిభూతా ఇన్యతః - స్వామిపరిభవే
నాపి ఇతరణగతిరక్షణకారీత్వేన వృక్షాణాం గుణవత్త్వసూచ్యతే.
ఉదాకారీతి పూర్వప్రతిఉదాకారశబ్దాదుత్కృష్టదేహవాచినోమత్వకాఢీ
యఇనిః, ఉత్తరత్ర ఉత్పూర్వాగ్గోచేః కర్తృశిలుజ్ఞః॥ ౮॥

తా॥ ఛానూతములు పిసాసాన్తములై తెటాకమందువచ్చినందుంధకారమున
సూర్యకిరణములుబొధంప (కాని), మంచి తిసిక్రిందనుంచి రక్షించినవి. దానిచే సూర్య
కిరణముల కవమానముకలిగెను. ౮.

(౧) క్రొత్త-

(౨) పా-౮-౨౪౪.

| అన్యతోన్యస్య ఇతిప్రతీకధారణంకృతద్వ్యర్థతే.

మూ॥ పాథోమనోరథాశ్రయముఖరసముదితోఽస్రయుక్తేన
అతికర్మితస్తరపికాసుఖాసముదితోఽస్రయుక్తే॥

F॥

ప-వి॥ పాథో, మనోరథాశ్రయముఖరసముదితోః. అస్రయుక్, తేన, అతికర్మ
తః, టు, రపికా, సుఖాసముదితోఽస్రయుక్తేన.

F.

వ్యా॥ (యథాశ్రిత) మనోరథాశ్రయముఖరసముదితోమో-మో
దః, సుఖాసముదితోమోదః, అతికర్మితమ్, మనోరథాశ్రయంసుఖ
రసముదితోమోదః, అతికర్మితమ్, తస్యముఖమత్యుక్తే
దుఃఖతి గన్యతే, తేనైవసంభవేన అస్రయుక్, బాహ్యయుక్త్య, స్వదుః
ఖాదేవం విధిపాథ్య, రవికా అతికర్మితోభూత్. క్షీణశీత-సంభరసము
దితోఽస్రయుక్తేన) సుతరాంబురైః - తీక్ష్ణైః, సముద్భృతైః, సంపాద్యైః
ఉస్మైర్యుక్తేన॥

F॥

తా॥ పాంశుఁడు తానుకోరిన సుఖమును లభింపక దుఃఖితుడై కన్నీళ్ళను
ప్రవహింపఁజేయును నూర్చునియొక్క అత్యుక్తిరీతిములచే గృహించి గొప్పబాధ
పొందెను.

F.

మూ॥ యః పాథోబుద్ధివదినః క్షేపీయోమాతరిశ్వాసః॥

తేనమితోగురురుష్ణాక్షేపీయోమాతరిశ్వాసః॥

౧౦॥

ప-వి॥ యః, పాథో, అబ్ధిమ, ఇవ, దినమ్, క్షేపీయః, మాతరి, శ్వాసః, తేన,
మితః, గురుః, ఉష్ణాక్షేపీ, యః, మాతరిశ్వా, గః.

౧౦.

వ్యా॥ (యథాశ్రిత) క్షేపీయోదినమ్ - సంవత్సరకాలాత్ క్షేప్రత
రమపిదినసమ్, అబ్ధిమివ - సంవత్సరమివ, దీఘకాలరమ్, మాతరి-పరిభి
స్తానే, పాథో, యఃశ్వాసః, తేనశ్వాసేన, మితః-పరిచ్ఛిన్నః, తత్సదృశః.
కవచవిధిః, యస్మిన్ కాలే, మాతరిశ్వా-పశ్చిమోవాయుః, గురుః-
దీర్ఘతరః, ఉష్ణాక్షేపీ- ఉష్ణవిక్షేపణశీలః, నవచవిధిః; ఉష్ణాక్షేపిత్యాత్,
సుఖత్వాచ్చపాథస్యశ్వాసేనసదృశ ఇత్యర్థః. క్షేపీయ ఇతిషీ ప్రశబ్దాత్

ప్రకర్షేఈయనున్. (౧) “స్థూలదూరయువ” ఇత్యాదినా రశబ్జలోపా
గుణశ్చ. సూతరీతి (౨) మాజ్-సూనే” తాచ్ఛీల్మక స్త్రున్. అతవ(౩)
“నలోకాన్యయ” ఇతి ప్రతిషేధాత్ దినమిత్యత్రప్రత్యభావః॥ ౧౦॥

తా॥ ఆగ్రీష్ఠకాలమందు బ్రహ్మణోకగినమొక సంవత్సరమువలె మిక్కిలి కష్ట
ముగ గడిపించుచు ఆసప్తకమైన నిట్టూర్పువిడిచెను ; ఆకాలమందు నత్యుష్ణమై పీచు
చున్న పడమటిగాలి యానిట్టూర్పుతో సహనముగనుండెను. ౧౦.

మూ॥ ఊష్ణహతేనన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్యాపి॥

నోన్మాకథమపివిహృతైస్సనీడతరుణాతపస్యాపి॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఊష్ణతే, అహనే, సన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్య, అపి, న, ఊష్ణ, కథమ్,
అపి, విహృతిః, సనీడతరుణా, తపస్య, అపి. ౧౧.

వ్యా॥ (ఊష్ణతే) సన్ధ్యాసనీడతరుణాతపస్యాపి - సన్ధ్యాసమీప
వర్తినస్తరుణాతపస్య, ఊష్ణహతే, ఏవంనాను పరితాపబహుళేషు
జనేషు, సనీడతరుణా-వృక్షేణహేతునా, విహృతైః కథమపి, తపస్య-గ్రీష్మ
స్య, ఊష్ణా - పరితాపః, నాపి - సప్రాప్తః॥ ౧౧॥

తా॥ గ్రీష్మకాలమందు బ్రహ్మ మార్యరశ్మిచే మిక్కిలి తపింపఁబడిరి. ఆకాల
మందు పక్షులు వృక్షములబొందలలో నివసించుచు దుగ్రష్టభావము నెంతమాత్రము నెఱుఁ
గనిపై నవి. ౧౧.

మూ॥ ముదమధితదృష్టమమౌగ్రోధస్యధ్వనీనేషు॥

ఛాయాప్యవతోవయసాన్యగ్రోధస్యధ్వనీనేషు॥ ౧౨॥

ప-వి॥ ముదమ్, అధిత, దృష్టమ్, అమృత, న్యో, గోధసి, అధ్వనీనేషు,
ఛాయా, అపి, అవతః, వయసామ్, న్యగ్రోధస్య, ధ్వనీన్, ఏషు. ౧౨.

వ్యా॥ (ముదమధితఇతి) ఛాయాపి ఏవ్యధ్వనీనేషు, ముదమ్-
హర్షమ్, అధిత. జలాశనూనాగ్రోధసి, తటస్థైః, అధ్వనీనైః-పథికైః,
దృష్టమ్, న్యగ్భూతమ్-అల్పమపి, అమృతః ఏవ్య ధ్వనీనేషుముదమధిత. కించ,

వయసామ్ - పక్షిణామ్, ధ్వనీక-శబ్దాక, అవతః - రక్షతః, తటస్థస్య
స్యగ్రోధస్య, ఛాయాపి, ఏష్యధ్వనీనేషు, ముదమ్ - హర్షమ్, అధిత.
అధ్వనీనేష్వితి అధ్వానమలంగచ్ఛన్నీతి విగ్రహ్య(౧) “అధ్వనో యత్థే”
ఇతిఖః॥ ౧౨॥

తా॥ అగ్రీష్ఠకాలమందుఁ బథిమలు, పక్షులకావాసస్థూల మైన మట్టిచెట్లనీడను
బొంది సుఖించి యానందించిరి. తటాకములందు జలము కొంచెముగ నున్నను నాజలము
నుజూచి యామోదించిరి. ౨౧.

మూ॥ పాన్థోనిధిమిననద్యా ఉత్సేధాద్వారితోషేణ॥

వృక్షేణరక్షితశ్చ స ఉత్సేధాద్వారితోషేణ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ పాన్థః, నిధిమ్, ఇన, సద్యాః, ఉత్సే, అధాత్, వారి, తోషేణ, వృ
క్షేణ, రక్షితః, చ, స, ఉత్సేధాత్, వారితోషేణ. ౧౩.

వ్యా॥ (పాన్థశ్చతి) పాన్థః - పక్షకః, సద్యాః, ఉత్సే - ప్రసవణి,
తోషేణ - ప్రీత్యాయుక్తిః, వారి-జలమ్, నిధిమినప్రీతికరమ్, అధాత్ -
పీతవాక, సవపాన్థోవృక్షేణరక్షితశ్చ. కీన్ద్రశేష - (ఉత్సేధాద్వారి
తోషేణ) ఉత్సేధాత్-ఉచ్ఛ్రియాత్కారణాత్, వారితః - నిరుద్ధః,
ఓషః-దాహః, శౌష్ఠ్యమ్, యేనసంతోక్తః. (౨) “ఏజపరమాపమ్”
ఇతి పరమాపత్వమ్. † సచత్త్రఉపసగాధికారిశ్చజగనీయః. (౩)
“సుత్యామశియేష్ఠారాయః” ప్రస్తేషణాశ్చవిశ్లేషణాశ్చ “నేలయన్త్యా
సానోః” ఇత్యాదివైదిక ప్రయోగానామన్యాయ్యత్వ ప్రసజ్ఞాత్, సచ
సంభవతి గత్యస్తరేఛాన్దసత్వ నిమిత్తమన్యాయ్యత్వమాశ్రయితవ్యమ్.
అధికారపక్షే మణ్డూకప్లుతిశ్చ౭౭శ్రయణీయాన్యత్. కించ-ఇప్తే

(౧) పా-సూ-౫-౨-౧౬.

(౨) పా-సూ-౬-౧-౯౪.

† అత్రచపరమాప సమర్థనాయ అవైవ్యవహికా సముద్భావితా. ఏషాశు-ఆ
ర్థిక వైయకరణైరిభిదా. కించ-అక్షరాణిచ బహూని లేఖక ప్రమాదాద్విపర్యస్తాని
వివరితపరమాపకా కర సంవాదాతఃకాదేయాని. (౩)

చతదధికారే (౧) “జౌతోమ్ శసోః” ఇతి సూత్రం పరయాప ప్రకరణాత్ ఉపరికుర్యాత్, ఇహైవైధిమాన్యధిషా ఇతి తుకథమ్ - కేచిదాహుః, అపశ్యం తావదుపసగాఢాధికారః తేష్యస్య విగోః స్వవిచ్ఛానసత్వనిమిత్తో వికల్పాశ్రయశీయః. (ప్రతాపశేషకముతా పేట్) తేనాధికారపక్షే వికల్పాధిహైవైధిత్వత్ర ఉపపత్తిశి. అన్యత్వాహుః - ఉపసగాఢాధికారపక్షే అసాధికారపక్షే చ ధర్మనిధామామిష్యా. ఏ రోజ్జగ్యమ పురుషైకవచనాన్తస్య సత్కాశీకరణ మిదయాం నవ్యతే. ప్రసిద్ధి అత్రాధి ఇహైవైధిత్వాదీనాం సాధుత్వాద్వైపరీత్యాహుః. (౨) “సత్వేధత్యాహుః” ఇత్యత్ర సప్తధిధాహోః స్వరూపసప్తస్య శ్లోకస్య గతావర్యస్తంభాగంచ సామాన్యవిహితేన గృహీత్వా శిశువర్జితః స్వనిగతి. అథవా (౩) “వాసుచ్యుతే” ఇత్యతో వాగ్రహణం ముఖాకప్లుతిన్యాయే నానువర్తతే. సాచన్యవస్థిత విభాషేతి. అథాచితి (౪) “ధోహునే” యజ్. (౫) “విభామాసా” ధేట్ ఇత్యాచినాసిహోలుక్. ౧౩॥

తా॥ సానులు నదులలో జలమును జూచి నిధిని జూచినట్లు సన్తోషించి పానము చేసిరి. అశ్వన్న తములైన పృక్షములక్రిందవేళ్ళ మూర్ధికపై బాధనొందక సురక్షితులై యుండెరి. ౧౩.

మూ॥ తృషిగాఢాముముచేక్పశనిగోరుదఘ్నున్నవాప్యశుచ్ఛాయామ్ | పాక్ష్యే కీలతాపంతరోదిదఘ్నున్నవాప్యశుచ్ఛాయామ్॥ ౧౪॥

ప-వి. తృషి, గాఢా, ముముచే, కృశతిరా, ఉరుదఘ్నుమ్, న, వాపీ, అశుచ్ఛాయామ్, పాక్ష్యే, యే, కీల, తాపమ్, తహోః, ఉదఘ్నున్, అవాప్య, తు, ఛాయామ్. ౧౪.

- (౧) పా-సూ-౬-౧-౯౩. (౩) పా-సూ-౬-౧-౯౨.
(౨) పా-సూ-౬-౧-౯౯. (౪) భా-ప-స-ఆ.
(౫) పా-సూ-౨-౪-౩౨.

క కుడ్డలితాక్షరాణి సుతరా మనన్వితాని, యథామార్తకమత్ర విన్యస్తాని.

వ్యా॥ (తృషీతి) అతుచ్ఛాయామ్ - ప్రభూతాయామ్, తృషి, పాన్థై, ఊరుదఘ్నమ్, గాఢా-ప్రవిష్టా, కృశతరా వాపీ తైనకము ముచే-చిరంసత్యక్తాభవత్, పాన్థా నిశేష్యస్తే. యేకిలతరోఽఘాయామ వాప్య అధ్వగమననిమిత్తంతాపస్, ఉదఘ్నో-ఉత్కర్షణో హతవస్తా, ఉదఘ్నన్నితిలజ్॥ ౧౪॥

తా॥ పథితులు ఆకాలమందు మిక్కిలి విషానచే బావులలోఁగి తొడవలకు నీళ్ళలోనిచి నీళ్ళుత్రాగి చిరకాలమచ్చట నేయుండిరి. తరువాత వృక్షచ్ఛాయలోవచ్చి గ్రీష్మతాపమును పడలుకొనిరి. ౧౪.

మూ॥ అసరదళిన్యగతిరనిభకారా శిరీషద్రుమాన్యస్తా॥

జలవదభాద్రవిరుగ్జితభరాశిరీషద్రుమాన్యస్తా॥ ౧౫॥

ప.వి॥ అసరత్, అశినీ, అగతిః, అనిర్భరా, శిరీషద్రుమాన్, యస్తా, జలవత్, అభాత్, రవిరుక్, జితభరాశిః, ఈషద్రుమాన్యస్తా. ౧౫.

వ్యా॥ (అసరదితి) అశినీ, అగతిః, బహునాంవృత్తాస్తరాణా మభావాత్ గత్యస్తరహితా, అతపన అనిభకారా-అమదా, యస్తా - యత్నవతీభూత్వా, శిరీషద్రుమాన్, అసరత్ - అగమత్. కించ - రవిరుక్-ఆదిత్య ప్రభా, జితభరాశిః-నితజ్యేన జితనక్షత్రరాశిః, ఈషద్రుమాన్యస్తా - ఈషన్తాత్రలవణయుక్తభూమిషున్యస్తా, జలవదభాత్. రుమానామ-లవణభూమిః, ఈషన్తాత్రలవణ సంబంధినీషు ఊషరభూమిషు పతితారవిభాసః జలబుద్ధింజనయన్తి. తద్ధర్మకాలే ప్రచురం భవతి॥ ౧౫॥

తా॥ తు మైదలు గ్రీష్మముచే దపింపఁబడినవై అతి దీనములై వేలువృక్షములు తీసుదున శిరీషవృక్షములనుజేరినవి. నక్షత్రములకంటె తల్లనివై న సూర్యకిరణము లమరు ఊషులలో జలమువలె గానవచ్చెను. ౧౫.

అష్టమ ఆశ్వాసః.

మూ॥ శ్రేష్ఠాంజ్ఞాపవనాదపవనతాంతా పగజ్జాలమ్॥

ప్రేక్ష్యప్రజానబోధేదపవనతాంతాపగజ్జాలమ్॥ ౧౬॥

ప-వి॥ శ్రేష్ఠామ్, జ్ఞాపనతామ్, అపవనతామ్, తాపగమ్, కాలమ్, ప్రేక్ష్య ప్రజా, న, బోధేత్, అపవనతాంతాపగమ్, కా, అలమ్. ౧౬॥

వ్యా॥ (శ్రేష్ఠామితి) తాపగమ్-తాపంప్రాప్తమ్, కాలంప్రేక్ష్య, కాప్రజా, అలమ్ - పర్యాప్తమ్, జ్ఞాపవనాత్ శ్రేష్ఠామ్, అపవనతామ్ - పవనరహితతామ్, నబోధేత్ సర్వాపి ప్రజా జ్ఞాపవనస్య పారుష్యాత్ నాయుధావసన వరమితిబుద్ధ్యతేత్యర్థః. కాలస్యైవ విశేషణమ్-(అపవనతాంతాపగమ్) ఇతి. అపవనత్వేన-అపేతజలత్వేన, తాంతాః - శుష్కాః, అపగాః-సవ్యః, యన్క్తి శాలేనతథోక్తః. బోధే దితి (౧) “బుధబోధనే” ‡ భావాదికః; లిజ్॥ ౧౬॥

తా॥ అత్యుష్ణబహుశ్చ మై నద్యాగులును జలశూన్యములైయున్న యాగ్రీష్ఠ కాల మందు ప్రచండమైనవిష్ప గాలి కొట్టుచుండెను. దానినిజూచి లోకులు, ఈగాలికంటె గాలిలేకుండునుండుటమంచిదని తలంచిరి.

మూ॥ వ్యదధతపాన్ధాశాభిన్నహయతాస్తపదినావితతతాపాః॥

తత్ ప్రీన్మిక్యశాఃప్రాప్తాసహయతాస్తపదినావితతతాపాః॥

ప-వి॥ వ్యదధత, పాన్ధాశాభిః, సహ, ఆయతాః, తపదినాః, వితతతాపాః, తత్ప్రీన్మిక్య, సుకృశాః, ప్రాప్తాసహయతాః, తపదినాః, వితతతాపాః. ౧౭॥

వ్యా॥ (వ్యదధతేతి) తపదినాః-గ్రీష్మదివసాః, (పాన్ధాశాభిన్నహయతాః)-పాన్ధానామ్, ఆశాభిః - మనోరథైస్సహ, ఆయతాః-దీఘకభూతాః, వితతతాపాః-తథైవవిస్తీర్ణపరితాపాస్సంతః, తత్ప్రీన్మిక్య-తేషాం పాన్ధానాంప్రీః, సుకృశాః-కృతలరాః, వ్యదధత - కృతవస్తః. పాన్ధ

(౧) భృ-ఉ-న-పే.

‡ ఇదంచక్షీరస్వామ్యాదితీత్యాఃమాధవాదిపక్షే “బుధ్కబోధనే” ఇత్యేతన్.

స్త్రిణాం విశేషణమ్. (ప్రాప్తాసహాయతాః) ప్రాప్తా, అసహాయతా-సహాయరహితత్వమ్, యాభిస్తాస్తథోక్తాః. దినానాం విశేషణమ్ (తపదినాః) తపః-సంతాపకరః, ఇనః-ఆదిత్యః, యేషు శే తపదినాః, (వితతతాపాః) తతతా- విస్తీర్ణతా, విగతా తతతాయాద్యః వితతతాః. ఆపోయేషు దినేషు తథోక్తాః, శుష్క-జలా ఇత్యర్థః శ్రద్ధాభాగ్యోలబ్ధిచూచనమ్. తపదినా ఇతి- తపదినశబ్దస్య (౧) * అగ్నిర్వాదినిపాతాత్పుష్కలజ్ఞోపపత్తిః. వితతతాపా ఇతి పరిత్ర (౨) “ఋక్పూర్ణాః” ఇత్యాదినా అకారస్పమాసాస్త్యః॥ ౧౧॥

తా॥ ఆగ్రీష్మకాలమంగుళనము అంశుస్పృగ్గముచుండును ఉష్ణమధికముగ నుండెను. విరిహిదనుల స్త్రీలు అహాయగముల చిక్క పోయిరి నీ స్పృహపోయినవి. నూర్వ్యుడత్యుగ్రముగఁ దిపించెను. ౧౨.

మా॥ క్వధితంపాథోరవిణావ పేషు గవ్యాభృతాలసతా॥
పీత్యారోమధాయతవ గేషు గవ్యాభృతాలసతా॥ ౧౩॥

ప-వి॥ క్వధితమ్, పాథః, రవిణా, ఆవేశేషు, గవ్యాభృతా, లఽతా, పీత్యా, అరోమధాయత, వేశేషు, గవ్యా, భృతాలసతా. ౧౪.

వ్యా॥ (క్వధితమితి) గవ్యాభృతా - రక్షిసమూహం విభృతా, లసతా - విరాజమానేన, రవిణా, క్వధితమ్ - అతితాపితం, పాథః-జలమ్, అవశేష-జలాశయమధ్యరక్ష్య శ్వభేషు, పీత్యా, గవ్యా-గవాం సమూహః, భృతాలసతా-ఉష్ణచైద్యసత్త్వం విభృతా, వశేష-స్వగ్రోధేషు, అధస్తాత్, అరోమధాయత-రోమస్థం వర్తితవతీ. ఉభయత్ర గవ్యాశబ్దః-గవాం సమూహ ఇతి విగ్రహ్య (౩) “ఖలగోంధాత్” ఇతి యత్ప్రత్యయంకృత్వా వ్యుత్పాద్యః. అరోమధాయతేతి (౪) “కర్తారోమధతపోభ్యాం ఎర్తిచరో” ఇతిఽన్యజ్, తతోఽన్యజ్॥ ౧౫॥

(౧) పా-నూ-౨-౪-౩౧. (౨) పా-నూ-౫-౪-౪౪.
(౩) పా-నూ-౪-౨-౫౦. (౪) పా-నూ-౩-౧-౧౫.

తా॥ సహస్రకీరణములను సంపూర్ణముగధరించి విలసిల్లుచున్న నారాయణుడు సీత్య
నెండించెను. పశువులు ఉష్ణాధిక్యముచే నలసములై సీత్యతాగి మట్టిచెట్లనీడలా
బండుకొని నెమగువేయుచుండెను. ౧౮-

१५-

మూ. సునశ్చయ హ్నిస్త్యేన ప్రభేద తా నానామ్ |

ಅಜನಿಸ್ತು ಖದಾಜಿತಾರ್ಕ | ಸ್ವರ್ಗೇತಃ ಸ್ವರ್ಗೇತಃ ಸ್ವರ್ಗೇತಃ

ॐ॥

ప.వి॥ సు. న. శ. య. స్త్రీ. ప్ర. జ. తా. ని. తా. స. ర. మ. అ. జ. ని. సు. భ. దా. జ. తా. ర. గ్ర. ప. శ్రీ. అ. జ. నీ. తా. న్. ఇ. తా. సా. అ. న్. ౧౯.

OF.

వాగ్దా (సుఖనశ్చితీ) సుఖనస్తపరుషాః, యస్త్యలక్ష్మీమ్-యస్త్యమ
యీంసమృద్ధిమ్, ప్రభేదే-సేవితవస్త్యః, తానితాసారవితి క్రియావిశేష
ణమ్. తానితా-విస్తాఢితా, ఆసారా - వషణధారా, యస్త్యిన్వితి బహు
వ్రీహిః - వాపీకూసాద్విధమునకం యస్త్యివిశేషేణ నిజగృహోపరి వషణ
రూపేణ ప్రవర్ధ్య సేవితవస్త్య ఇత్యర్థః. సా-యస్త్యలక్ష్మీ, తాన్-సుఖ
నః, ఇతా - ప్రాప్తి, అరమ్ - అలం, తైరిం ఆసారైః శీతలైః, జతా
కప్రభే - విశ్రాంతిసూక్ష్మరద్ధిప్రతాపే, అజన్ - గృహజ్జడే + (సతి
తతవవ) సుఖదా-సుఖపదా, అజన్ ||

०६॥

తా॥ ధనవంతులు నూతివిశ్వము యంత్రము చే ఇండ్లవారెక్కొంచి వర్షమువలె
గురిపించి యంగులొనండు సుఖము ననుభవించిరి. ఆజలగౌరవలన నుష్ణము తగ్గి ఇండ్లు
చలపడి సుఖజనకంబులైయుండినవి.

OF

మూ॥ సంఖ్యభజతిజలమేలా మాలయసితదుచిజసౌర భయమ్॥

పాన్సోహ్నినిశిచవిపదామాలయసిలరుచిజసౌరభయమ్॥ ౨౦॥

ప-వి. సుఖీ, అశబర, బలమ్, ఏలామలయనీతరుచిజ సారథయమ్, పాశ్చ, అస్సి, నిశి, చ, విపదామలయ నీతరుచిజ సారథయమ్. ౨౦.

உரு.

వ్యా⁹ (సుఖతి) సుఖజనః, (ఏలమాలయసితరుచిజ సారథి
యమ్) ఏలయా, మాలయేన-మలయజేనచర్చనేన, సితరుచినా-శపూణా

రేణవ, జాతమ్, సారథమ్ - సౌగంధ్యమ్, యాతీతథోక్తమ్, జలమభజత - సేవితపాణ్. పాశస్థు, అహ్ని-దివసే, నిశి - రాత్రౌచ, విపదామ్, ఆలయభూతమ్-ఆశ్రయభూతమ్, సితరుచిజమ్-చంద్రాజ్ఞాతమ్, సారమ్-సూర్యాజ్ఞాతంచ, భయ మభజత. అహ్నిసారభయంనిశిచాస్త్రభయం అభజతేశ్వర్యం॥ ౨౦॥

తా॥ ధనవంతులు, ఏలమలుచెడనముపల్కికర్పూరము మొదలగు వాసనద్రవ్యములచేఁబరిమలించుచున్న చల్లనినీళ్లను బాసముచేసిరి. పథములు, దినమందు సూర్యకిరణములచేతను, రాత్రి విరహిబాధకరమైన చంద్రకిరణములచేతను బాధపడుచుండిరి. ౨౦.

మూ॥ స్నాతానులిప్తమనుగతి నవమాలికయాసము న్నిషత్యాగాత్॥

ప్రైణంకామపికాన్తింనవమాలికయాసము న్నిషత్యాగాత్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ స్నాతానులిప్తమ్, అనుగతినవమాలికయా, సమున్నిషత్యా, అగాత్, ప్రైణమ్, కామ్, అపి, కాన్తిమ్, నవమాలికయా, సముత్, విషత్యాగాత్. ౨౧.

వ్యా॥ (స్నాతేతి) స్నాతానులిప్తమ్ - పూర్వంస్నాతంశతశ్చిదనాదిభిరనులిప్తమ్, సముత్ - మోక్షసహితమ్, ప్రైణమ్ - స్త్రీణాంసమూహః, సమున్నిషత్యా - వికసత్యా. నవమాలికయా - సప్తలయా, విషత్యాగాత్ - పరమార్థతపవ, కామపి - వక్తుమశక్యామ్, కాన్తిమగాత్. కీదృశ్యానవమాలికయా - అనుగతాః, † అనవమాః-అవమత్వరహితాః, అలయః-భృగ్జ్ఞాః, యస్యాంసాతథోక్తా. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. స్నాతానులిప్తమితి (౨) “పూర్వకాల” ఇత్యాదినాకర్తృధారయ సమాసః. ప్రైణమితి - స్త్రీణాంసమూహఇతి విగృహ్య (౩) “స్త్రీపుంసాభ్యాంసంజ్ఞా స్సంభాభవనాత్” ఇతినంజ్ఞ. సమున్నిషత్యేతి-సముత్సూర్యాన్నిషతేశ్వత్రస్త్యః. తుదాదిత్వాచ్చుః. (౪) “ఉగితశ్చ” ఇతికప్. (౫) “అచ్చీనద్యోః” ఇతివికల్పితత్వాన్నుమధావః॥ ౨౧॥

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

(౪) పా-సూ-౬-౩-౪౫.

(౨) పా-సూ-౨-౧-౪౯.

(౫) పా-సూ-౭-౧-౫౦.

(౩) పా-సూ-౪-౧-౫౭.

† నవమాఃనూతనకాన్తయః ఇతిస్యాన్ కిమ్? సర్వేష్వపిమూలకోశేష యథా మేవ పాఠోద్వ్యక్తే.

అష్టమ అశ్వాసము

తా॥ స్త్రీలు ప్నానముచేసి చంద్రనాడునుబూనికొని, తుమ్మెదలునిండగ కలుగి
యున్న మలీమాలికలనుధరించి సన్నుతులై శోభిల్లుచుండిరి. ౨౧

మూ॥ ఋద్ధాస్తనగున్ధిశ్రితపాటలమగాగుగమయన్తిసహసాయమ్॥

కాలంపాన్ధాస్తన్ధ్యాపాటలమగాగుగమయన్తిసహసాయమ్॥ ౨౨

ప-వి॥ ఋద్ధాః, స్తన, సుగన్ధిమ్, శ్రితపాటలమ్, అశుగమ్, అయన్తి, సహ, సాయమ్, కాలమ్, పాన్ధాః, స్తన్ధ్యాపాటలమ్, అశు, గమయన్తి, సహసా, యమ్. ౨౨.

వ్యా॥ (ఋద్ధాస్తేలి) ఋద్ధాఃజనాః, సుగన్ధిమ్, శ్రితపాటలమ్-
అశ్రితపాటలనునుమమ్, అశుగమ్-నాయుమ్, అయన్తి-స్త-గచ్ఛన్తి-స్త;
సేవస్తేస్త, సహైవప్రియజ్ఞైః, సాయమ్-నాయంకాలే. ససవకాలా
విశేష్యతే-యంకాలమ్, స్తన్ధ్యాపాటలమ్-స్తన్ధ్యాయాఅరుణమ్, పాన్ధాః
జనాః, సహసా - అసహ్యేహమ్, అశు - శీఘ్రమ్, గమయన్తి - సుగన్ధి
మితి శోభన్గన్ధోయస్యేతి బహువ్రీహిః. (౧) “గన్ధస్యేదుత్పాతిను
సురభిభ్యః” ఇతీకారస్సమాసానః అయన్తితి - (౨) “అయ
గతో” భావాదికః॥ ౨౨॥

తా॥ ఆకాశమండజుపడియున్న సంధ్యాకాలము తమకు మిక్కిలి బాధకరము
గనున్నందున పగిలకూకాలము శీఘ్రముగ వర్షునట్లు ప్రార్థించుచుండిరి. ఆసాయ
క్కాలమందు ధనికులు తమతమ ఇష్టజనులతోగూడ పాటలమనుమ పరిమళితమైన
పవనమందుఁగూర్చుండి సుఖముననుభవించిరి. ౨౩

మూ॥ భృష్టోభవస్ససురభిరజసోహ్వాసాదితస్మరోహీనః॥

సభవతిసాయజమల్ల్యాజసోహ్వాసాదితస్మరోహీనః॥ ౨౩॥

ప-వి॥ భృష్టః, భవః, ససురభిః, అజని, ఇహ్వాసాత్, ఇతః, స్మరః, హీనః,
సః, భవతి, సాయజమల్ల్యా, రజసిషు, సాదితః, స్త, రోహీ, ఇనః. ౨౩.

వ్యా॥ (భృష్టఇతి) గ్రీష్మేజాతే, ఇహ్వాసాత్-ధనుషః పుష్పలహ
ణాత్, హీనః, ససురభిః - వసస్తేనసహైవ, స్మరః-కామః, ఇతోభవః-

అస్యాఃభూమేః, భృష్టోఽజని. సవవ స్తరః, సాయజమల్ల్యా- సాయ స్తన
మల్లికయాహేతునా, రజనీషు - రాత్రిషు, ఆసాదితః-ప్రాప్తః, రోహీ.
ప్రరోహభాక్ సకా, ఇనోభవతి స్త్యవశ్యమలభతేత్యర్థః. ఇతిఇతి-ఇదం
శబ్దాత్పచ్చమ్యా స్రసిః॥ ౨౩

తా॥ దినమందు స్థానికముచేత, తనకు స్థితి కమైన వన న్నవైశిష్యమును తన భవ
ప్రసన్న పుష్పమును శిథిలమయినందున మన్తనందు హీనదృశ్యమందును. సాయంకాలవ
గుటచే మల్లికసుమములు వికసించినందున వానహయమువలన మన్తనందు వృద్ధినింది
యైశ్యర్యమునుఁదాచును. ౨౩.

మూ॥ కృశయాకృశానిశాసహసదుత్సవత్యాజితాశుభయా॥

ఆవీన్నద్యాజిమజనదుత్సవత్యాజితాశుభయా॥ ౨౪॥

ప-వి॥ కృశయా, కృశా, నిశా, సహ, సదుత్సవత్యా, జితాశుభయా, ఆవీత్,
నద్యా, జడిమజనదుత్సవత్యాజితాశుభయా. ౨౪.

వ్యా॥ (కృశయా-ని) కృశయా- - శుష్క జలత్వేన కృశయా,
సదుత్సవత్యా- పూజితప్రసవణయంతయా, అతివన, జితాశుభయా-
విజితోష్ణనిమిత్తాశుభయా, నద్యాసహ కృశాసతీ, (జడిమజనదుత్సవ
త్యాజితాశుభయా) జడిమ్నా-శైలేశ్వర, జాతేన, సదుత్సవేన-పూజితేన
కల్యాణేన, త్యాజితమ్, శీఘ్రభయమ్- ఉష్ణనిమిత్తభయమ్, యయా
సాచసతీ, నిశా, ఆయా సహ, నద్యాసహైవ, స్నాన్ - మనుష్యాన్,
ఆవీత్-రక్షితవతీ. నదీనిశే ఉభేపి కృశేలభూతామ్ ; స్వకాశేన్యా
సత్వేపి మనుష్యాన్ శ్చాచరక్షతామిత్యర్థః. ఆవీదితి-అవలేక్షణం॥ ౨౪॥

తా॥ గ్రీష్మముచేత నదులలో నీళ్ళు తగ్గిపోయినవి. అనదులయందలి యూటలవ
లన జనులు తమ గ్రీష్మతాపమును బోగొట్టుకొనిరి. ఆకాలమందు రాత్రియు వ్రాస్తమై
నది. ఆరాత్రులలో జనులు చందనకుసుమాదులచేవిహరించుచు తమతాపాద్రినిశమింపఁ
బడిరి. ౨౪.

మూ॥ జగదియముభయ్యపిక్వశావిన్ోపకారాదపాదితాశజ్జమ్॥

వసుమాంసుశీననమపావిన్ోపకారాదపాదితాశజ్జమ్॥ ౨౫॥

ప-వి. జగత్, ఇయమ్, ఉ ధ్యూ, అపి, కృశా, వినా, ఉపకారాత్, అపాత్, ఇతాశజ్జమ్, వసుమాన్, తు, శీననమ్, అసా, ఇహ, అపకారాత్, అపాదిత, ఆశజ్జమ్.

౨౫.

వ్యా॥ (జగదితి) ఇయమ్-ప్రకృతా, నదీవిశాద, ఉభయ్యపి, స్వయంకృతాఽపిసతీ, ఉపకారాద్వినాఽపి-ప్రత్యుపకారిమస్తేణాఽపి, ఇతాశజ్జమ్-ఉష్ణేనప్రాప్తదూఃఖమ్, జగత్సర్వమ్, అపాత్-రక్షితవతి; అసాతు ఇహః-సూర్య, వసుమాన్-గర్భమాన్, అపకారాత్-జగదపకారాద్ధతో, అశజ్జమ్-నిశ్శజ్జమ్, ఇనమ్-జలమ్, అపాదిత-ఆదిత్యవత్. ఛలాత్త్విహఽయమర్థోగమ్యతే - క్విర్యోనానాదీని శయోరేవం జగద్రూప్యంత్యసి, ఇనశబ్దః-స్వామివాచీ, ఇన్ోఽపి, వసుమానసి-అర్థవానపిసత్, కేవలగోకిస్యాఽపకారాదేవకారిణాత్, జీవసం ఆశనీయంప్రాశనానితి, ఉభయూత-ఉభయశబ్దాత్ (౧)*సజ్జాయా అనయవేతయన్. (౨) “ఉభానుదాగ్నీనిశ్చమ్” ఇతితయపోయజాదేశః. (౩) “అపిహాణః” ఇతికప్. అపాదితి (౪) “పారిక్షణే” లజ్. ఇతాశజ్జమ్-ఇతం అశమ్, యేనేతి బలప్రవీహిః. (౫) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్ - శుశ్లబ్ధ్య అన్యయత్వాత్ప్రకార శ్రవణమ్, అపాదితేతి-అపాజ్ పూర్వాద్ధదాతేలుజ్జీ.

౨౫॥

తా॥ నదియు రుద్రయు తాము క్షీణనశకొందినను ప్రత్యుపకార నిరక్షేతము గనే జనుల తాపమునుబోగొట్టి వారినిరక్షించినవి. ముగ్యుఁడు తాను వసుమంశుఁడై యుండి (అనగా-ధనవంశుఁడని శ్లేష-సంపూర్ణకరణుండుని స్వభావార్థము) నిశ్శజ్జమ్

(౧) పా-నూ-౫-౨-౪౨.

(౪) అదా-ప-స-అ.

(౨) పా-నూ-౫-౨-౪౪.

(౫) పా-నూ-౫-౪-౧౫౪.

(౩) పా-నూ-౪-౧౧౫.

మగ జీవనమును (అనగా-జనుల అన్నపానాగులనని క్షేమ-జలమునని స్వభావార్థము) అతహరించి పరితాపజనకుడాయెను. ౨౫.

మూ॥ సుఖదా స్తదానిలోత్పలపానీయోషేన్ద్రముఖ్యాస్తే!
యాల్పాకల్పాస్త్వచసుఖపానీయోషేన్ద్రముఖ్యాస్తే॥ ౨౬॥

ప-వి॥ సుఖదాః, లేదా, అనిలోత్పలపానీయోషేన్ద్రముఖ్యాః, తే, యా, ఆల్పాకల్పా, య, చ, సుఖపానీ, యోషా, ఇన్ద్రముఖీ, ఆస్తే. ౨౬.

న్యా॥ (సుఖదాఇతి) (అనిలోత్పలపానీయోషేన్ద్రముఖ్యాః) అని లః, ఉత్పలమ్, పానీయమ్, ఉషా - రాత్రి, ఇన్ద్రః, ఇత్యేవమాద్యాః తేపదార్థాః, తస్మిన్ కాలే, సుఖదాః అభవత్. కించ-యాయోషా, ఇన్ద్రముఖీ, సుఖపానీ - సుఖానాః రతనహేతుః, ఆల్పాకల్పా - పరిమితభూషణా, ఆస్తే, సా-సి సుఖదేవ్యర్థః. సుఖపానీని (౧) - పానీయేనాం ల్యుట్.

తా॥ అగ్రీకాలమంగు, మలయుమారుతిము, నల్లకలుక, ఉపకము, రాత్రి, చంద్రుడు, ఆభరణములను కొద్దిగ నలభ్యురించుకొనినట్లే చంద్రునిమీదుగానై నక్షత్రమును, ఈపదార్థములు జనులకు సుఖజనకమూయను. ౨౬.

మూ॥ హరిణాప్రభావజితరవిరుచిరాశిశిరోపచారేణ।
గోత్రాకృతానీరీతి రేవంరుచిరాశిశిరోపచారేణ॥ ౨౭॥

ప-వి॥ హరిణా, ప్రభావజితరవిరుచిరాశి శిరోపచారేణ, గోత్రా, కృతా, నిరీతిః, ఏవమ్, రుచిరా, శిశిరోపచారేణ. ౨౭.

న్యా॥ (హరిణేతి) (ప్రభావజితరవిరుచిరాశిశిరోపచారేణ) రవి రుచిరాశిః-ఆదిత్యతేజస్సమూహః, తస్యశిరసా-అగ్రేణ, స్పృష్టేన, యః గవామ్, అపచారః-ఉష్ణనిమిత్తాపరాధః, యస్యప్రభావేనజితః, సతతోక్షః, ఏవం నిభేనహరిణా, శిశిరోపచారేణ-న్ననపానాదిసాధనేన, గోత్రాగవంసమూహః, నిరీతిః-నిరుపద్రవా, అతఏవ రుచిరా-దీప్తాచ, కృతా-గోత్రేతి (౨) "ఇనిత్రకట్యచక్చ" ఇతిసమూహార్థేత్రప్రత్యయః॥ ౨౭॥

తా॥ ఆకాలమందు గోకులవాసులగు పులు శ్రీకృష్ణునిమహిమచే, మూర్ఖుని
ములవలనఁగలిగిన గ్రీష్మభాధలేర్పివై, తటాకపరిసరములలోను నిబిడ చ్ఛాయలలో॥
జులనిగాలి పీచుచున్న ప్రదేశములలోను సంచరించుచున్నవై నిరాభాధముగ
శ్రీకృష్ణునిచే క్షింపఁబడినది.

౨౩

మూ॥ బృహావనంగ వాంఛనముదూర్వామౌగయన్, తతాన్వికకమ్॥

స్వామిలక్ష్మ్యనుకృతసహార్యామౌగయన్ భితతాన్వికకమ్॥

ప-వి బృహావనం, వాంఛనం, మూర్ఖాన్, గాయదళితాన్వికకమ్,
స్వామి, లక్ష్మ్యం, అకృత, సహార్యమ్, భితతాన్వికకమ్.

౨౪

వ్యా॥ (బృహావనం) (వాంఛనం) బహువ్యయి, దూర్వా-శపాదే,
అన్యూంసించయన్వికకత తతోక్తమ్. గాయన్ తతాన్వికకమ్-గాయద్భి,
అభిభి, లక్ష్మ్యం - విత్తమ్, అక్రమ-; పీఠా, యస్య తతతోక్తమ్. (౧)
“శేషాద్విభాషా” ఇతి (చిత్రతాన్వికకమ్) దళితాన్వికకమ్, తాన్విక-
కయః, యక్ష్మ తతతోక్తమ్, పూర్వవత్కమ్. కమ్ - సుఖమ్,
యక్ష్మ తతతాన్వికకమ్ ; పవ త్రివిధవిశేషణవిశిష్టం బృహావనం
సహరి, అకృత-కృతవాక్. కిమర్థమ్-గనాంభోగాయ. సకీదృశి-(సదూ-
ర్వామ్) సద్యాహ-పూజితభ్యామ్, ఊరుభ్యామ్, యుక్తాయామ్,
లక్ష్మ్యామ్, స్వామీ, తస్యాస్వామీశ్చిన్. (౨) “స్వామిశ్వరాధి-
పతి” ఇత్యాదినాపస్త్యధ్యేశనోక్తమి॥

౨౫

తా॥ సుందరావయవసంపన్నురాలైన రీక్ష్మకేవికిఁ బ్రాణనాథుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁ
డూ, గోవులనుఖాగ్నేవృధికోటకై బృహావనమును జలములచేసెను గడ్డిచేతను సమృద్ధమును
నట్లును, నాకప్రకృతసుఖకరముఁ గనుపెను గూంకరించునట్లును సుఖమునకే
విధమైన ప్రతిబంధకములేనట్లును సంకల్పించి యావిధముగఁజేసెను.

౨౬

మూ॥ దేవేన్ద్రోద్ధేజితరిపురమరోమన్ధాయతన్థేయః॥

శేరసుఖమవాప్యగి వ్యానమరోమన్ధాయతన్థేయః॥

౨౭

ప-వి. దేవేభ్యః, అధ్యేః, జితరిపునమః, మన్దాయ, తస్యే, యః, తేన, సుఖమ్, అవాప్య, గచ్ఛా, సమరోమన్దాయతే, స్థేయః. ౨౯.

న్యా॥ (దేవేభ్యః ఇతి) యోహరిః, జితరిపునమః- జితశత్రుయుధః, అను-విజయంకుర్వా అధ్యే, మన్దాయ-నాథనాయ, దేవేభ్యః-తస్యే-ఆత్మానంప్రకాశితవాత్. తేనకృష్ణేన, స్థేయః-స్థితరమ్, సుఖమ్, అవాప్య-ప్రప్రప్య, గచ్ఛా-గచ్ఛాంసమూహః, సమరోమన్దాయతే-సన్యాక్ రోమన్దం చ తితవతి. దేవేభ్యః (౧) “జ్ఞానుసంపన్నాశ్చాశాం జ్ఞాన్వయానః” ఇతి సంప్రదానాన్నితస్థ ఇతి లిక్. (౨) “ప్రకాశనస్థాయీభ్యో యోశ్చ” ఇత్యాత్త సేవడిమ్. అవాప్యేతి-(౩) “ఆస్తి వ్యాప్తే” అశీహూర్వః. తితశ్చ సమూహాత్ త్వాత్ప్రత్యయస్యైవ. గచ్ఛేతి-(౪) భులగోరథాత్ ఇతియత్. సమరోమన్దాయ తేతి-(౫) “కర్తవ్యోరోమన్దప్రతిభాన్యం వర్తిషరోః” ఇతికృజ్. తితోలన్. స్థేయ ఇతి-స్థితశ్చోద్యోదీయన్. (౬) “ప్రయప్తి” ఇత్యాది నాస్థాదేశః॥ ౩౦॥

తా॥ క్షీరాబ్ధి మధనకాలమందిసుపలనుజయించి దేవతలకు వివస్వహుపనును బ్రకాశింపఁజేసినవాఁడైనచో, ఆక్రీష్టస్థునిచేతఁ గొప్పయరిగింపఁబడినవై సుఖముగ సమరువేయుచుండెను. ౩౧.

మూ॥ ఇహాయస్యైహియస్యాం స్తననేశాఖినస్వశాఖాభిః॥
ప్రచ్ఛాయాన్ గచ్ఛాసోరం స్తననేశాఖినస్వశాఖాభిః॥ 30॥

ప-వి. ఇహ, యస్యన్తి, హి, యస్య, ఆరమ్, స్తననే, శాఖినః, స్వశాఖాభిః, ప్రచ్ఛాయాన్, గచ్ఛాన్, సః, ఆరంస్తననే, శాఖినః, స్వశాఖాభిః. 30.

న్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ-లోకే, శాఖినః - వేదశాఖాధ్యాయినః, స్వశాఖాభిః-స్వాధీతాభిఃవేదశాఖాభిః, యస్య-స్తననే, ఆరమ్ - ఆలమ్,

(౧) పా-నూ-౧-౪-౩౪.	(౪) పా-నూ-౪-౨-౫౦.
(౨) పా-నూ-౧-౩-౨౩.	(౫) పా-నూ-౩-౧-౧౬.
(౩) స్వాది-ప-న-౪.	(౬) పా-నూ-౬-౪-౧౫౨.

యస్యన్తి-యత్నంకుర్వన్తి,నకృష్టః, వనే, స్వశాఖాభిః-స్వవిటపాగైః,
ప్రచ్ఛాయా-ప్రకృష్టచ్ఛాయాయక్తా, శాఖానః,గచ్ఛన్, అరంస్త-
క్రీడితవాన్. శాఖానశ్చితి-శాఖాశబ్దస్య (౧) * ప్రవృద్ధిత్వాచిన్తి. అరం
స్తేతి-రమేల్వాన్. 30॥

తా॥ వైదికోక్తములు నేరములచేత నెవనిని స్త్రీశ్రమఁజేయునవరతముయత్నిం
చుచున్నానో, ఆప్రకృష్టఁడని అపవిత్రుఁడు నీచుగల వృక్షములక్రింద సంచరించు
చుండెను. 30.

మూ॥ అథజగతిబహుభిఃపితృవ్యాఞౌతేనాభియాతాని॥ 3౧॥
మనసా-వాంకులానిచ్యౌగౌతేనాభియాతాని॥ 3౧॥

ప-వి॥ అథ, జగతి, బహుభిఃపితృవ్యాఞౌ, తేన, అభియా, తాని, మనసా,
వాంకు, కులాని, చ్యౌగౌతేన, అభియాతాని. 3౧.

వ్యా॥ (అథేతి)అథకుశ్చిత్కా-జగత్, బహుభిః-పితృవ్యాఞౌ, బహుభిః
పితృవ్యాఞౌ-విష్ణుశక్తిసంవిధానాదవ్యాధికే, జగతిసతి, తేన-కృష్టేన,
అభియా-నిభిఃకాయేన, తాని-గవాంకులాని, వ్యాఞౌ-తేన-విశిష్టేన, మన
సా, భియాతాని-ప్రార్థనా. తేనావ్యాధిపరిసహారం మనసా-రంకృత
వాంకుర్థః. వ్యాఞౌతేనా-విశిష్టాద్ధానతేనా-ఉద్దిత్వాత్ (౨)
“యస్యవిభాషా” ఇతిఇట్ ప్రతిషేధోవాచ్యః. (3) “చోచ్ఛ్వాహ
నునాసికేచ” ఇత్యాత్. (౪) “పశ్యేధత్యాహ” ఇతివృద్ధిః॥ 3౧॥

తా॥ ఒకానాకప్పడు లోకమంతట గోవులకు ఆనేకవిధములైన వ్యాధులు
సంభవించినవి. ఆప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడగుండై గోవుల కావ్యాధిరాకుండనట్లు తన శుభ
వృద్ధముచే ధ్యానించెను. 3౧॥

(౧) పా-సూ-౫-౨-౧౧౬.

(3) పా-సూ-౬-౪-౧౯.

(౨) పా-సూ-౩-౨-౧౫.

(౪) పా-సూ-౬-౧-౨౯.

మూ॥ కైలాసాదవద త్రంగత్వా మాహేశ్వరఃకోపి।

త్వదరిషునధ స్తనస్సోజ్జత్వా మాహేశ్వరఃకోపి॥

3.9॥

ప-వి॥ కైలాసాత్, అవదత్, తస్మ, గత్వా, మాహేశ్వరః, కోపి, త్వదరిషు, దధత్, మనః, సః, అబ్ర, త్వామ్, ఆహ, ఈశ్వరః, కోపి. 3.9.

వ్యా॥ (కైలాసాదితి) కైలాసాదాగతఃకోపి మాహేశ్వరః - కృష్ణమ్, గత్వా ఏవమవదత్. తస్య తు వాక్తాః - జ్యేష్ఠసంబోధనే. తస్మై - త్వదరిషు - తవ శత్రుషు, కోపి - కోపయి - క్తమ్, మనః, దధత్ - ధారియత్, ఈశ్వరః - మహాదేవః, త్వామహమ్॥ 3.9॥

తా॥ ఆకాలమంగిల్లుండగు కైలాసమునందే రుద్రుని సూరియొకఁడవచ్చి “అహ్వా! రుద్రుఁడు నీశత్రువులమీఁద మిక్కిలి కోపముకలవాఁడై నీకొకమాటచెప్పి పంపెను” అని కృష్ణునియొద్దఁజెప్పెను. 3.9.

మూ॥ కలిరితి కిలాత్రిజాతో విరోచనస్య సుర స్తనయః।

దైత్యకులస్య రుచాజిత విరోచనస్య సుర స్తనయః॥

33॥

ప-వి॥ కలిః, ఇతి, కిల, అత్ర, జాతః, విరోచనస్య, అసురః, తనయః, దైత్యకులస్య, రుచా, జిత విరోచనస్య, అసుః, అస్తనయః. 33.

వ్యా॥ (కలిరితి) కిలశబ్దవలీపే, విరోచనస్య - విరోచననా మ్నోఽసురస్య, తనయః, పురాకలిరితినామధేయవాన్, అత్రలోకే జాతః కిల. కీదృశస్య విరోచనస్య, రుచాజితవిరోచనస్య - తేజసా విజితాదిత్యస్య. కీదృశః సకలిః - దైత్యకులస్య అసురకులస్య, అసుః - ప్రాణభూతః, అస్తనయః - త్యక్తనీతిః, “అస్తరితుమనుమ్” ఇత్యాదిదశనాదనుశబ్దస్యైకవచన ప్రయోగోపపత్తిః॥ 33॥

తా॥ రుద్రుఁడు చెప్పినమాటయేమన్న - సూర్యునికంటె మిక్కిలి తేజోవంతుడై, అసురులపరఁ బ్రాణభూతుడై, విరోచనునికే గొడుగు కలియనువాఁడొకఁడు విరోచకమందుఁ బుట్టినవాఁడుకదా. 33.

మూ॥ అజనివనేభవ్యమునామ స్తథతరుణాయమానేన॥

చేత్త్యోయోభవతామ స్తథతరుణాయమానేన॥

38॥

స-వి॥ అజని, వనే, భువి, అమునా, మస్తథతరుణా, అముమానేన, చేత్తవ్యః, యః, భవతా, మస్తథతరుణాయమానేన.

38.

వ్యా॥ (అజనితి) అమునా - కలినామ్నాఽనురేణ, భువి-భూనా, అయమానేన - గచ్ఛతా, వనే, మస్తథతరుణా - కపిత్థవృక్షేణ, అజని, కపిత్థోజాతే భ్యావ్యయః మస్తథతరుః - కపిత్థతరుః, భవతా చేత్తవ్యః, కీవృశేనభవతా - మస్తథతరుణాయమానేన - మరనాభ్యయనవనాచరతా, తరుణామస్తథతరుణాన్తాన్తా ఇత్యర్థః-అజనీతిభావే లుజ్. (౧) "జనివన్యోశ్చ" ఇతివృత్తిప్రతిపేదః॥

38॥

తా॥ అకలియసునాడు ఇప్పుడు ఈభూలోకమును వెలగచెట్టై పుట్టియున్నాడు. ఆచెట్టును, మస్తథతరుణానీవు విలగచెట్టైవలయును.

38.

మూ॥ తంజాతమటవ్యాం యమసహజాయాదక్షిణాహీనమ్॥

వృణుతేలతాస్తభూత్వా సహజాయాదక్షిణాహీనమ్॥

39॥

స-వి॥ తమ్, జాతమ్, అటవ్యామ్, యమసహజాయా, దక్షిణా, అహీనమ్, వృణుతే, లతా, తు, భూత్వా, సహ, జాయా, దక్షిణా, హీ, ఇనమ్.

39.

వ్యా॥ (తమితి)యమసహజాయాః - యమస్యస్వసుః, యమునాయాః, దక్షిణా-దక్షిణాస్యాంసిశి, అటవ్యాంజాతమ్, అహీనమ్-ఈనిరహితమ్, తమ్ - కలిదైశ్యమ్, ఇనమ్ - భర్తారంసస్తమ్, తదీయా, జాయాః, దక్షిణాః-ప్రగల్భాః, లతాః-వల్గ్యభూత్వా, సహ-సహితాః, వృణుతే-భజన్తి. దక్షిణేతి (౨) "దక్షిణాదాచ్" ఇత్యాచ్॥

39॥

(౧) పా-సూ-౨-౩-౩౫.

(౨) పా-సూ-౫-౩-౩౬.

† (పా) తద్భావేనజాత ఇత్యర్థః.

తా॥ అకలియను ననురుఁడు యమునానదియొక్క దక్షిణతీరమందున్న యడవి లో వెలగ చెట్టై పుట్టియున్నాఁడు. వానిభార్యలు నావనమందు తీగలై పుట్టి వానితోఁ గూడ నేయున్నారు. 3౫.

మూ॥ ఫలితేత్రజన్మోభ క్తేమితరోగోవత్సలక్షణతః।

అనునూత్వసురగణశ్చ తమితరోగోవత్సలక్షణతః॥ 3౬॥

ప-వి॥ ఫలితే, అత్ర, జనః, ధర్మ, అమితరోగః, వత్సల, లక్షణతః, అనుయాతి, అనురగణః, చ, తమ్, ఇతరః, గోవత్సలక్షణతః. 3౬.

వాగ్॥ (ఫలితేత్ర) భక్తజన్మే, వత్సల-స్నేహాత్ ! అత్ర-అస్మిన్, కపిత్థినృతే, ఫలితే, లక్షణతవన, సుర-జనః, అమితరోగః - అపరమిత వ్యాధిభోజవతి. కించ, తమ్ - తిరుచే, ఇతరో-సూరిగణశ్చ, అనుయాతి- అనుసరితి. కథమ్ - గోవత్సలక్షణతః - గోరూపేణవత్సరూపేణ, సః వనే తమనుస్మృత్య వసేతివ్యర్థః॥ 3౭॥

తా॥ ౩. ! భక్తివత్సల ! మఱియు నాచెట్టులోఁబడుచుండేనప్పుడ జనులందఱు నమితరోగములు కలవారగుచున్నారు. ఆయనురూపమైన వృక్షమును ఇతరులైన కొండజనులు గోరూపములను వత్సరూపములనుభరించి యనుసరించుచున్నారు.

మూ॥ సతుతవసహగోవత్సేహాన్త్యవ్యమన్యమానస్య।

యస్యకిలేహోఛ్చాయోహన్త్యవ్యమన్యమానస్య॥ 3౮॥

ప-వి॥ సః, తు, తవ, సహ, గోవత్సేహః, హన్త్యవ్యః, మన్యమానస్య, యస్య, కిల, ఇహ, ఉఛ్చాయః, హన్త, వ్యమని, అమాన్ అస్య. 3౮.

వాగ్॥ (సత్విత) సతు కపిత్థి, గోవత్సేహః - గోరూపైః వత్స రూపైశ్చ ఇతరైరినురైస్సహ, మన్యమానస్య - సకలజనసమ్మతస్య, ఉచ్యతే, తవహన్త్యవ్యః, యస్య-అస్యకపిత్థస్య, ఉఛ్చాయః, ఇహ శే, అమాన్ - అమితః, కిలే త్సేతిహే. తపేతి

అ పై మ ఆ శ్వాసః.

(౧) “కృత్యానాంక ర్రివా” ఇతిపక్షి. మన్యమానస్తేతి-సమృత్యభావః
 స్తస్యతేః కర్తృణానాం జ్ఞానార్థాద్వాక ర్తరి. అమానితి (౨) “మా
 మానే” అదాదీశ్చత్రై నిర్భోసమాసః॥ ౩౭॥

తా॥ అకష్టాసురుని మహిమ అన్గరిక్షమంతట వ్యాపంచి యమితిముగ పరిష్క
 చున్నది. ఎన్నికైనవేనీవు, వానిని ఎరిగిననురించియున్న గవత్సాసురులకు
 సంహరింపవలయును 3౭.

మూ॥ ప్రమధేన వవ గళధస్త్రిమధనతస్స స్వహదేన॥
 హారిరష్యణి సుతత్త్విబధనతస్స స్వహదేనః॥ ౩౮॥

ప.వి॥ ప్రమధేన, వవ, అక్షి, ప్రమథనతః, సన, మహాదేవః, హరిః,
 అపి, అరిరంసత, తత్త్విమధనతః, స్వహదేన, ౩౮.

వ్యా॥ (ప్రమధేనేతి) ప్రమధనతః-ప్రమథైశ్చ, నతః-నమ
 స్కృతిః, సన్ - పూజ్యం. మహాదేవః-హరిః, కేన చిత్ప్రేమధన, ఏవమ్-
 యథోక్తమ్, క్లిష్టాయామచ ధత్. అచకధదితి (౩) “కథవాక్యప్రబ
 ధే” అద . ముదాదిత్యాచ్యుజ్జ్ లగ్గోపిత్వావభ్యాసస్య సస్వద్భా
 వాభావః. ప్రమధేనేతి కరితత్త్వీయం. ఏవంకథ మత్వా ప్రమథే గతే,
 హారిరపి, స్వహః - ఉత్తిమతేహః, దేవ - పరమేష్వరిః, తత్ప్రేమధ
 నతః - తస్య - కపితస్య, ప్రమథనేన, ఛేదనేన, అరిరింసతి - రస్తుమై
 చ్చత్. రిమేస్క, ల్. (౪) “పూర్వవత్సనః” ఇత్యాత్తనేపదమ్ 3౯॥

తా ప్రముగ గాఢపతిగైన మహాదేవుడ తనభృత్యుడైన యొకప్రమథుని
 చేత క్రోధాన్నికట్టు తెలియపలుచెను. మహాతేజస్విగైన క్రోధాన్నిడను నాచెలగ చెట్టు
 నుబడగొట్టి క్రోధించుటకిచ్చయిం చెను. ౩౯.

మూ॥ సచనంయయాసవల్లనచమూరవోయన్ని వేశస్య॥
 వచనంహరిసాశక్తాచమూరవోయన్ని వేశస్య॥ ౪౦॥

(౧) అదా-ప-స-అ.	(౨) చురా-ఉ-స-సే.
(౩) పా-సూ-౧-౩-౬౨.	(౪) పా-సూ-౨-౬౩-౧౦.

ప-వి॥ సః, వనమ్, యయా, సవల్లవచమూరవః, యన్, ఇవ, ఈశస్య, వచ
 నమ్, హరిః, న, శక్త్యా, చమూరవః, యన్ని వేశస్య. 3౯

వ్యా॥ (సభితి) సః-హరిః, సవల్లవచమూరవః- రిపువధోద్యోగ
 హృష్టవల్లవసేనానినాదసహితః, ఈశస్య - హరస్య, వచనమ్, య-
 ప్రాప్నోవత్, అనుత్తిష్ఠన్నీవ, వనంయయా. స్వయమేవ భూధారావత
 రణే ప్రవర్తమానోఽపిహరస్యవచనేనతత్కర్మన్నివ త్వచనానస్తర
 మేనాఽవగచ్ఛన్నీత్యర్థః. కీడ్వశంపనమ్-యన్ని వేశస్య-యస్య, వచస్య
 ప్రవేశస్య, చమూరవః-హరిణః, నశక్త్యా. అనురగోపశ్లేష్మభయా
 దిత్యర్థః॥ 3౯

తా॥ జగద్రక్షణార్థమై యంతరించన శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆరుద్రవచనమునన్బంధించు
 బానివలె, అనురభయముచే హరిణములనుఁబాడి సంపదించుట కశక్యమైన యాచన
 మందుఁ బ్రకటించెను. అతనితోఁగూడ నొప్పును చెప్పినకాని నేమందుఁజేయి. 3౯.

మూ॥ దూరాత్మతంకపితంయోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్
 విక్షతవిభ్రద్విపులంయోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్ ౪౦

ప-వి॥ దూరాత్, సః, తమ్, కపిశమ్, యోజనమాత్రాయతస్కన్ధమ్, విక్షత,
 విభ్రత్, విపులమ్, యః, జనమ్, ఆత్రాయత, స్కన్ధమ్. ౪౦.

వ్యా॥ (దూరాంతి) సః-హరిః, తమ్ - కపిశమ్, యోజనమా
 త్రాయతస్కన్ధమ్ - యోజనప్రమాణ విస్తీర్ణత కపిటవమ్, దూరాదై
 క్షత. హరిశేవవిశేష్యతే. యః, విపులమ్ - విశాలమ్, స్కన్ధదేశమ్,
 విభ్రత్ - విభ్రాణః, జనమ్- తాకికమ్, ఆత్రాయత-రక్షితవాత్॥ ౪౦॥

తా॥ జగద్రక్షణార్థమై విశాలమైన భుజమాలములుగల శ్రీకృష్ణుఁడు అవనందు
 యొక్కకయోజనము విస్తరించియున్న యొక్కకాభుగల ఆకపిటవృక్షమును దూర
 ముండి చూచెను. ౪౦.

మూ॥ వీత్యాభితోసురగణదృశ్యస్తరుమాపమానేన|

గోపానప్లుతియాన్దృశ్యస్తరుమాపమానేన॥

౪౦॥

ప-వి॥ పీత్య, ఆశీతః, అసురగణమ్, దృశ్యమ్, తరుమాపమానేన, గోపాః, ప్లుతి, యాస్తః, అదృశ్యస్త, రుమాపమానేన.

౪౧.

వ్యా॥ (వీత్యాభిః తత్రవనే, లభితః, తరుమాపమానేన-వృత్త రూపపరిచ్ఛేదేన, దృశ్యమును సురగణంబేత్య గోపాః హస్తేణ, సప్లుతి-ఉత్ప్లవనసమాశ్చ యథాభివృద్ధిభా, యాస్తః, రుమాపమానేన, సారిద్గసా దృశ్యేన, అదృశ్యేన॥

౪౦॥

తా॥ ఆయరణ్యమందంతట కృత్సూపులైయున్న యసురలనుజూచి గోవులు సంకోషముచే లేచుటవలె సురలును పోవుచుండుట.

౪౪.

మూ॥ తంకపటగోగజోగోత్కృపచితోవాహవత్సమయీ|

అపిపరిషత్ప్రభుషుకోపచితోవాహవత్సమయీ॥

౪౨॥

ప-వి॥ తమ్, కపటగోగణః, ఆగాత్, కోపచితః, వాహవత్, సమయీ, అపి, పరిషత్, తస్మి, భయమ్, కా, ఉపచితః, ఉవాహ, వత్సమయీ॥ ౪౨.

వ్యా॥ (ప్రభుః) కపటగోగణః - ఛద్దనాగోరూపోఽసురగణః, కోపచితః-కోపేన-కోపేణ, చితః-ప్రచితః, సమయీ భూత్యా-వకమత్యం గత్వా, తస్మి - హరిమ్, వాహవత్ - అవ్వవత్, కీఘ్రమాగాత్. ప్రాప్తవాక్, సకేవలం తేషామేవనిర్భయమ్; తత్రభిలు వత్సమయ్యపి పరిషత్, ఉపచితా-సమృద్ధాసతీ, కానాన, భయమ్-భీతిమ్, ఉవాహ? నకాఽపి. సర్వాప్యాసురగోవత్సవచిత్ భయం నవహతి స్తేత్యర్థః॥ ౪౨॥

తా॥ అప్పుడా క్రీకృష్ణునిజూచి యచ్చటనున్న యసురావేశముగల గోవులు కోపయుక్తములై నిర్భయముగ క్రీకృష్ణునిదగ్గఱ సలికేగముగవచ్చినవి. ఆయరణ్యమందున్న యసురావిప్లములైన దూడలునాడె కొంచెమును భయములేకుండనుండినవి. ౪౨.

మూ॥ అనిహస్తంతేష్వాసురభావాత్సకమవ్యయంతదానైషీత్ |

తస్యషీషకోశేషాద్భావాత్సకమవ్యయంతదానైషీత్॥ ౪౩॥

ప.వి॥ అనిహస్తుమ్, తేషు, ఆసురభావాత్, స, కమ్, అపి, అజమ్, తదా, న, ఐషీత్, తస్య, ఊషన్, ఫలేషు, ఉద్భా, వాత్సీకః, అప్యచుమ్, తదా, అనైషీత్.

వ్యా॥ (అనిహస్తుమితి) సోఽయమ్ - కృష్ణః, తేషు - గోవత్సేషు, కమపితదా అనిహస్తుమ్, నైషీత్ - నేచ్ఛతిన్త, కస్తాజ్ - ఆసురభావాత్, తేషామసురయోనిత్వానిత్యన్త్యైః, తత్ - తస్మాత్, ఉద్భాః - ఉచ్చితతేజాస్య, తస్య - కపిత్థస్య, ఫలేషు, వాత్సీకమ్ - హస్తానాం సమూహమ్, ఊషన్, అప్యయమ్-మరణమ్, అనైషీత్ - ప్రాశితనాన్ ఐషీదితి ఇచ్ఛతేయజ్ - ఉద్భాః ఇది సకారాక్షణ భావేనైవ బలప్రవీణః. వాత్సీకమితి (౧) “గోత్రోఽషీష్ట” ఇత్యోనాసామూహోకోవుక్తః॥

౪౩.

తా॥ క్రీకృష్ణః ఉసురావిష్టుమై న గూగోవులలో నొక దానినైనను చంపకుండ విడుచుటకు ఇచ్ఛయింపలేదు. ఆ వెలగ పండ్లమీఁద నానుచులను విసిరినాట్టి మనుషులను జంపినేసెను.

౪౩.

మూ॥ కృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకాని గ్రాహితరుజాని.

వత్సకులాన్యవత్సన్యైః ఫలకాని గ్రాహితరుజాని॥

౪౪.

ప.వి॥ కృష్ణగృహీత శ్రోణీఫలకాని, గ్రాహితరుజాని, వత్సకులాని, వత్సన్యైః, ఫలకాని, గ్రాహితరుజాని.

౪౪.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) (కృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకాని) కృష్ణేతగృహీత శ్రోణీ ఫలకాపమాంతానితతోక్తాని. ఫలకాకారావిఫలకా, శ్రోణ్యైః-జఘాని, శ్రోణీఫలకా ఇత్యుచ్యన్తే. ఏవంకృష్ణగృహీతశ్రోణీఫలకాన్యత్ యేత్తని వత్సకులాని, గ్రాహితరుజాన్యభవన్. రుజా-రోగః, గ్రాహితా-ప్రాహ, రుజా - యైస్తానితతోక్తాని, భగ్నాన్యభవన్నిత్యర్థః. తాన్యేవవిశేషః. యైర్వత్సకులైః, కరణైః-గ్రాహితరుజాని - కపిత్థవృక్షజాతాని,

ఫలకాని-విషమయత్వేనకత్తితానిఫలాని, ఆపతక. రుజాశబ్దః-(౧) *
దాహప్రప్తవ్యః. ఫలకానీతి ఫలశబ్దాత్ (౨) “కుత్తిత” ఇతిక॥ ౪౪॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు చూడలయొక్క విశాలములైన పృథ్వీగమలనుబట్టి యే
వెలగపండ్లమీద విసిరికొట్టగా నావెలగపండ్లయున్న యసురులును చచ్చి
క్రిందబడిరి. వత్సరూపులైన యసురులును చచ్చిపడిరి. ౪౪.

మూ॥ వత్సఫలాన్యాస్థనసావన్యోన్యస్యైవమదకనతః॥

జన్తావలాయుతిశిశూకవన్యోన్యస్యైవమదకనతః॥ ౪౫॥

ప-వి॥ వత్సఫలాని, ఆశున్, అసా, అన్యోన్యస్య, ఏవమ్, అద్విత్య, జన్తా,
పలాయత, శిశూన్, వన్య, న్యస్య, ఏవ, మదనతః. ౪౫.

వ్యా (వశ్యేతి) ఏవమ్, అసా - కృష్ణః, వత్సఫలాని - అసుర
వత్సాన్ కపిఫలానిచ, అన్యోన్యస్య అదకనతః-పరస్పరసః. వీడనేన,
ఆస్థత్ - యేషానామ్. ఏవిమహతికదనేవ రమానే, వన్యమృగాణో
జన్తాః, భయంతస్యశిశూసపిన్యస్యైవ, తదనాదరేణ పరస్పరమభనం
కృత్వా, పలాయత- ఆస్థనితి-ఉక్తాక్రియా. పలాయతేతి-పరాపూర్వా
దయతేతిచ (౩) “ఉపసంగస్యాయతే” ఇతిలత్వమ్॥ ౪౫॥

తా॥ ఇట్లు శ్రీకృష్ణుడు, అసురావేశముగల వెలగపండ్లమీద నసురావేశము
గల చూడలనువిసిరికొట్టివండున పండ్లదబ్బులచేత చూడలును చూడలదబ్బులచేతపండ్లను
చచ్చిపడినవి. దీనివలన భయపడి యాయడమొందున్న పృథ్వీములు తమతమ వత్స
ములను వదలిపెట్టి యొకదానిమీదనొకటిపడి పడినవి. ౪౫.

మూ॥ దద్యశుగోపావిటపంనిభజ్జయస్త్రవి నాదయస్త్రమ్॥
వత్సగణంక్షీప్తావహానిభజ్జయస్త్రవి నాదయస్త్రమ్॥ ౪౬॥
ప-వి॥ దద్యశుః, గోపాః, విటపమ్, నిభజ్జయస్త్రమ్, వినాదయమ్, తమ్, తమ్,
వత్సగణమ్, క్షీప్తా, అంహానిభమ్, జయస్త్రమ్, వినాదయస్త్రమ్, తమ్. ౪౬.

(౧) పా-నూ-౩-౩-౧౦౪. (౨) పా-నూ-౧-౩-౪౪,
(౩) పా-నూ-౧-౨-౧౧౯.

వ్యా॥ (వదృశురితి) తంతంకపితస్యవిటపమ్, వినాదయమ్ - ౧
 యారహితం యథాతిథా, నిభజ్జాయ స్థమ్ - నితరాం భగ్నంకువక
 స్తమ్ అ, హోనిభవమ్ - పాపసగ్యశయ, వత్సగణంక్షిప్వా - జయ స్తమ్,
 ఏనంవత్సగణం వినాదయ స్తం తంహరింకోపాదిస్మశుః" ౪౬।

తా॥ క్రిక్కుఁడు నిగయుఁడై దూడలనెత్తి కొట్టునప్పుడు ఆదూడలఱుచుచుం
 డెను, ఆదూడలవెట్టలచేనావెలగఁజెట్టుయొక్కకొమ్మలవిట్గిపడెను, ఇట్లువియమునొం
 దియున్న క్రిక్కుఁని గోవులచూచిరి. ౪౬.

మూ॥ లీలాంసనిహతజగదఘకల్పద్రుమపత్స్యోత్రాణామ్।

హరిరాశ్రయస్యమధాప్నోత్సద్రుమపత్స్యోత్రాణామ్॥ ౪౭

ప-వి॥ లీలామ్, సః, నిహతజగదఘ కల్పద్రుమపత్స్యోత్రాణామ్, హరిః, అ
 యన్, ముదమ్, అధాత్, కల్పద్రుమగత్, సః త్రాణామ్. ౪౭.

వ్యా॥ (లీలామితి)నిహతజగదఘకల్పద్రుమపత్స్యోత్రాణామ్,
 జగదఘకల్పనామ్ - జగత్పాపసగ్యశానామ్, అసురాణామ్, ద్రుమ
 లతానాం వత్సనాం గవాంచత్రాణం చిహితంయ రూపాతితోక్తాః. ఈ
 దృశీంలీలాం ఆశ్రయన్ కల్పద్రుమవత్ ఇంద్రార్థ పః, సః-హరిః, స
 త్రాణామ్-గోపానామ్, ముదమ-హవకమ్, అధాత్-అగహోత్। ౪౮।

తా॥ జగత్తుయొక్క పాపమే మూర్తీకరించివచ్చినట్లున్న యసురావిష్టులుగైన
 జంకచేల్లు దూడలు గోవులు మొదలైనవారికి వినాశకరంైన శీలనశలంబించి, ఆ
 కులకు సకలాభీష్టప్రదుఁడైన క్రిక్కుఁడు గోవులకానద్దజనకుఁడాయెను. ౪౮.

మూ॥ తత్రవనేస్తసమస్తస్తమ్బేరమతోగ్యతోగహనమ్।

చంద్రోద్దీప్తిమతిప్రతిచాసాస్తమ్బేరమతోగ్యతోగహనమ్॥ ౪౯॥

ప-వి॥ తత్ర, వనే, అస్తసమస్తస్తమ్బేరమతః, ఉద్యతః, అగహనమ్, ఇంద్రోన్,
 చంద్రః, చ, అసా, స్తమ్బేరమతః, ద్యతః, గహనమ్. ౪౯.

వ్యా॥ (తత్రేతి) అసాహరి, అస్తసమస్తస్తమ్బే - క్షీప్తసమ
 తః-ఉద్యతః. అగమతః-క్షీడితవాః, ఉద్యతః-ఇతి సందర్భాదేన

అష్టమ అ. శ్వాసా

క్రీడానూముద్యత ఏవ భూత్వా క్రిడితవానిత్యర్థః. పునరపి నమో
విశేష్యతే. అగహనమ్ - పర్వతఘాతినమ్, ఇన్ద్రమతి - తమతిక్రమణీ
త్యర్థః. (౧) “అతిరితిక్రమణేచ” ఇతికర్తృవచనీయసంజ్ఞా; (౨) “క
ప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయా”. పునఃపి సపవవిశేష్యతే. గహనమ్ -
వనమ్, ద్యతః-ఖణ్డాయతః, స్తమ్భేరమతః-ప్రతి-గజస్యప్రతినిధిరిత్యర్థః. (౩)
“ప్రతిప్రతినిధిప్రతిదానయోః” ఇతికర్తృవచనీయసంజ్ఞా. (౪) “ప్రతి
నిధిప్రతిదానేచయస్తాత్” ఇతిపఞ్చమ. (౫) “ప్రతియోగేపఞ్చ
మ్యాస్తసిః” ఇతిశిషి. అగహనమిత - అగం హతవానితి నిగృహ్య
సుశోసిపేష్విప్. (౬) బ్రహ్మభ్రూణాః సూత్రే ఉపపదనియమపక్షస్యాతీ
వాస్తానకార్యతా, తమోహః, పానః ఇత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాత్.

తా|| పర్వతముల పక్షములనుబట్టి న ఇంద్రునికంటె నతిపరాక్రమశాలిమైన
క్రీకృష్ణుడు విహరింప నుద్యమించి, వనభంగముచేయుచున్న మత్తగజములవలె నావ
నమందున్న యసురావిష్టములైన చెట్లనన్నింటినిబడచ్రోసి విహరించెను. ౪౫

మూ|| యాకృతగోతరుజీవితమోషామానత్యశేషేణ|

అటవీంసవహ్నినాతామోషామానత్యశేషేణ||

౪౬||

ప-వి|| యా, కృతగోతరుజీవితమోషా, అమా, సత్యశేషేణ, అటవీమ్,
సః, వహ్నినా, తామ్, ఓషామాన, తు, అశేషేణ. ౪౬

వ్యా|| (యేతి) యా-అటవీ, (స్మితగోతరుజీవితమోషా) గవా
తరూణాంచ జీవితస్య, మోషః-అపహారిక, కృతోయస్యాంసాతథోక్తా,
తామటవీంగోతరువ్యతిరిక్తేన, సత్యశేషేణ - జన్మన్మన్మరేణ, అమా-
సహ, అశేషేణ-నిశ్శేషమ్, వహ్నినా, సః-హరిః, ఓషామాన-దగధానా|

(౧) పా-నూ-౧-౪-౯౫.

(౨) పా-నూ-౨-౩-౮.

(౩) పా-నూ-౧-౪-౯౨.

(౪) పా-నూ-౨-౩-౧౧.

(౫) పా-నూ-౫-౪-౪౪.

(౬) పా-నూ-౩-౨-౧౭.

తా॥ క్రీకృష్ణుఁడావనమందలి వృక్షములను గోవులను నొకదానిచే నొకదానిని గొట్టి నశింపజేసి తక్కినదూరవనమందున్న వృక్షములతోఁబాటు నానవమును సంపు-
ర్ణముగా నిష్పదేయఁ గాల్చినాఁడను. ౪౯.

మూ॥ సాంబ ద్విజనాథాశీ తద్దాశ్రయాశోభితోద్వ్యోతః॥

ధూమేధ్వజే నీతే తద్దాశ్రయాశోభితోద్వ్యోతః॥ ౫౦॥

ప-వి॥ సాంబ ద్విజ, సాంబ, ఆధాశీతః, శీత, ఆశ్రయాశో, ఆశీతః, ద్వ్యోతః,
ధూమే, ధ్వజే, నీతే, ఆర్చిత, తద్దాశ్రయ, శోభిత, ఉద్వ్యోతః. ౫౦.

వ్యా॥ (సాంబ ద్విజ) సాంబా శీతల నీత స్వరూప, ఆశ్రయాశో-
అగ్నిః ; సాంబ ద్విజన - ప్రాశస్త్యాశలదన, సద్వివర్త ఆభిమా - సద్వివర్త,
ఆధాశీత - సగౌరవ, దహత్యత్యత్య, ధూమే - సూర్యునివలె, నీతే
ధ్వజే, ద్వ్యోత - ఆకాశవేగంతి, తద్దాశ్రయా-అగ్నియై శయనం, అచితః-
జ్వాలా, ఉద్వ్యోత - మహాత్మానిమ్మనమయపవన, శోభితా॥ ౫౦॥

తా॥ క్రీకృష్ణునిచే నిజేంద్రమైనయిప్పు, ప్రశంసాపూర్వక నశీవృష్టిమై దూరవన
మునుదహించెను. అప్పుడు వలనఁగలిగిన ధూమము పైకితే నిర్వజమున నాకాశమందు
శోభించెను. ౫౦.

మూ॥ స్పృష్ట్యాదుప్యత్యరోకిలవియతోదోమాకిరస్యదహనేన॥

ముంజనస్పృష్ట్యాఖ్యస్యావియతోదోమాకిరస్యదహనేన॥ ౫౧॥

ప-వి॥ స్పృష్ట్యా దుప్యత్యరోకి, కీల, వియతః, దోమాకిరస్య, దహనేన, ముం-
జని, కృష్ణాఖ్యస్య, అవియతః, దోమాకిరస్య, దహనేన. ౫౧.

వ్యా॥ (స్పృష్ట్యా) దుప్యత్యరోకిల అస్య కిష్కస్య, స్పృష్ట్యా-
స్పృశక, సేతురా, దోమాకిరస్య - దోమాస్పృశభూతస్య, వియతః-
అకాశస్య, ముంజన - దాహకిరసన ద్వారేణ, కృష్ణాఖ్యస్య, దోమా
కిరస్య - చంద్రస్య, అవియతః-చంద్రా సరవస్యయమగచ్ఛతః, అతు-
యతః, ముత-ప్రతిః, దహనేన - అగ్నినా, అజని-జనితా. అనేన
జ్వలనస్య అకాశవ్యాప్తికథననాఽతి ప్రజ్వలితప్రముచ్యతే. అకాశవి-
శోభనస్య చంద్రప్రియత్వాత్ అకాశవిశోధనేన ప్రియమాణస్యహరేః

చస్త్రోత్పద్యాతే. అజనీతి జనేణ్యన్తాత్ కమణీయత్. ॥ “జనీ, జ్ఞా, ప్ల, సు,” ఇత్యాదినామిత్యాన్ గ్రాస్వత్వమ్. అవియదితి-
విపూర్వాదిణః శత్రై స్తస్య నభోసమూహః ॥ ౧౦॥

తా॥ అన్ని, దుష్టమున వెలగ దెట్ల స్వచ్ఛముచేతుఁడుప్రమున యాకాశమంతట
వ్యాపించి యాకాశమును దనస్వచ్ఛముచే శుభ్రచేసినందున శ్రీకృష్ణుఁడగుఁడు సం-
తోషించెను. ౧౦.

మూ॥ సజ్జల్పా త్తన్యాభిర్వృద్ధిమధికా నికాసారమ్॥

అజనినసంత్యక్తతా సాన్వృద్ధిమధికతా నికాసారమ్॥ ౧౧॥

ప-వి॥ సజ్జల్పాత్, తస్య, అభిస, వృద్ధిమధికా నికాసారమ్, అజని, వన-
మ్, సు, అకృత, అసా, బుద్ధిమతి, అధికా నికాసారమ్. ౧౧.

వ్యా॥ (సజ్జ-ప్రోత)తస్య-కృష్ణస్య, తస్యసపరిష్కారోత్పకస్య,
తస్మిణ్జాత్సజ్జల్పాత్, అభిమ-అకాశత్, (వృద్ధిమధికా నికాసార-
మజని) వృద్ధిరూత్, అధికః, అర్థకే-సమీపే, అసాదః-వృష్టే, యస్య
తత్తతోక్షమ్, తస్యై-శ్చై-త్తస్మిన్ వృద్ధిమత్యాచితవానిత్యర్థః,
కించ-అసా-కృష్ణః, తస్యై-స, బుద్ధిమత్-సవృద్ధియు కమ్, (అధికా ని-
కాసారం చా-కరోత్) అధికాకా నిర్వహంతే అధికా స్తయః, కాసా-
రః- సరాంసి, యస్మిన్ తత్ తతోక్షమ్॥ ౧౨

తా॥ కాలిపోయిన యావనమును గది యశ్చేష్టచేయుటచే శ్రీకృష్ణుఁడతల్-
కుణమందు దన సంకల్పముచేఁగొప్పగ్దమునుగరిపించెను. అప్పుడుచేత నిష్పచల్లారి
తటాకములు నిండి శోభించెను. ౧౨.

శ్రీ అత్రవృధాపాశోద్వశ్యతే- యథా (౧) “జనీ, జ్ఞా, క్షి, రజ్జో-మ-
స్తాశ్చ. (౨) జనీ, శ్మా, ప్ల, రజ్జో-మస్తాశ్చ” ఇతి. తథాచమాధవః— “అత్ర
కేచిత్ “జనీ జ్ఞాప్ల, సు,” ఇతి ఆకారంనూత్రంపత స్తః ప్రకారంబోత్తరభాలోరాదిం
వ్యాచక్షాణాచైవాదికస్య నిరసనాభావస్యస్వస్యతేస్సయేతీతిమిత్యమాహుః, తథా-
చదివాచ-అత్రేయ మైత్రేయా-ప్ల, సు-నిరస నే, ఇత్యేకేవిదితి.

మూ॥ హరిణాసహజగోపాపవవృత్తిశేతనసూతేన॥

యః కిలధర్మస్య మహానివవృత్తిశేతనసూతేన॥ ౫౩॥

ప-వి॥ హరిణా, సహ, అథ, గోపా, నివవృత్తిశే, తేన, సూతేన, యః, కిల, ధర్మస్య, మహాన్, ఇవ, వృత్తి, ఏతేన, సహితేన. ౫౩.

వ్యా॥ (హరిణేతి) అథ గోపాన్తసహరిణా, సహితేన - స్వస్వగతి మజహతా, సహ, నివవృత్తిశే - అన్యస్యగ్యాన్నివృత్త్యా, పుచరవిహరిరేవ విశేష్యతే. కిలస్యైః ప్రసిద్ధైః. యథాస్య మహాన్ వృత్తిచ-కనాటబద్ధ ఇవ, రక్షకోభవతి. ఏతేన, సహితేన - స్వస్వగతిచ-కనాటబద్ధ, నివవృత్తిశే ఇతిసంబంధః॥ ౫౩॥

తా॥ తరువాత గోపుర, ధర్మస్వగతి, సహజగోపాపవవృత్తి, తమగోస్థి, పృథును సహవసించుచున్న క్రీకృష్ణుని(౧) ను చావనమునుంచి తిరిగవచ్చిరి. ౫౩.

మూ॥ అథ సన్తతౌ హతాయాం వై రోచన్యామితరగ్గీత్యామ్॥

సన్ముసాకం హరిణా వై రోచన్యామితరగ్గీత్యామ్॥ ౫౪॥

ప-వి॥ అథ, సన్తతౌ, హతాయామ్, వై రోచన్యామ్, అమితరగ్గీత్యామ్, సన్ము, సాకమ్, హరిణా, వై రోచన్యామ్. అమీ, తరగ్గీత్యామ్. ౫౪.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, వై రోచన్యామ్-విరోచనాఖ్యస్య అమరస్య సంబద్ధన్యామ్, సన్తతౌ-కపిత్థాదిరూపభావ, (అమితరగ్గీత్యామ్) అమితే, అమరణే, రగ్గీత్యామ్-రాగవత్త్యామ్, అత్యంతజీవనచాపవత్త్యామ్, హతాయాంసత్త్యామ్, అమీ - గోపా, హరిణాసాకమ్-వై రోచన్యామ్-విరోచనస్య, అదిత్యస్య, తనయాయామ్, యమునాయామ్, తరగ్గీత్యామ్ - నద్యామ్, సన్ము-స్నాతవస్తవ, అమితరగ్గీత్యామితి-(౧) "మీజహింసాయామ్" నపుంసకేభావేక్తవ్యం. అమీతిమ్-మరణాభావః, తత్రాఽఽభిక్ష్యేతరక్తమితి అమితరగ్గీతీ. (౨) "బహుళమాభీక్ష్యే" ఇతిగీనిః.(౩) "మున్నేభ్యః" ఇతిజీవః॥ ౫౪॥

(౧) దివా-ఆ-అని.

(౨) పా-సూ-౩-౨-౮౧.

(౩) పా-సూ-౪-౧-౫.

తా॥ చిరకాలము జీవించియుండివలయునని యాశపడియున్న, విరోచనసుత తియందుఁ బుట్టిన, గోవత్సకృతాదిరూపులైయున్న యసురులు చనిపోయినతరువాత గోవులు యనువాచకకన్య ప్నానముఁజేసిరి.

౫౪.

మూ॥ బృహ్మవనం ప్రజచమ్మూః సమాయయా వనమనాయాసా.

శాదూకాలిని హింహోవృషసమాయయా వనమనాయాసా॥ ౫౫॥

ప-వి॥ బృహ్మవనమ్, ప్రజచమ్మూః, సమాయయా, వనమ్, అనాయాసా, శాదూల సింహగోవృషసమాయయా వనమనాః, యా, సా.

౫౫.

వ్యా॥ (బృహ్మవనమితి) అనాయాసా-అయాసరహితాభూత్వా, ప్రజచమ్మూః-గోవసేనా, బృహ్మవనం నామవనం సమాయయా. కీదృశీ-యా, (శాదూకాలినిహింహో వృషసమాయయా వనమనాః) శాదూకాలినిహింహోవృషైః సమ-సదృశ-అయా-సమృద్ధిః, గర్వనిమిత్తైః స్యయా వనస్య, తాద్భిజేన యావసేన-తాగుత్వేన, యుక్తమనసా-సా॥ ౫౫॥

తా॥ తరువాత గోవులు, శూచనముచేత, పెద్దపులివలెనువృషమువలెను నతి గర్వితులై అనాయాసముగ బృహ్మవనమును వచ్చిచేరిరి.

౫౫.

మూ॥ ఇతిలోకమరీచాస్థాముము దేజయతామయాద్విషతామ్.

తేనచ తేషాం తేషాం ముముదేజయతామయాద్విషతామ్॥ ౫౬॥

ప-వి॥ ఇతి, లోకమ్, అరీచామ్, స్థా, అముమ్, ఉదేజయతామ్, అయాత్, విషతామ్, తేన, చ, తేషామ్, తేషామ్, ముముదే, జయతా, అమయాత్, ద్విషతామ్.

వ్యా॥ (ఇతిత) సర్వమముంహోకమ్, ఉదేజయతామ్-కమ్మయతామ్, అరీచామ్-ద్విషతామ్, విషతామ్, సధహేతి త్యాత్, సః-హరిః, అయాత్ - ప్రాప్తవాన్. ఇతిశ్చ తేషాం తేషాం ద్విషతామ్, అమయాత్-వధాత్, జయతా, తేన-కృష్ణేన, ముముదే. ముముద ఇతి భావేల్ల॥

తా॥ ఈప్రకారంబున శ్రీకృష్ణుడు, లోకకర్తృకులైన యసురులను జంపి విజయమునొంది సంతోషించెను.

౫౬.

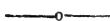
మూ॥ ఆయిసుఖేలాభవతాబలినా హరిణాసమానేన॥

ఆయిసుఖేలాభవతాబలినా హరిణాసమానేన॥

౫౭॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్జమిశ్రకృతిషు యమకరత్నాకరే

అష్టమఅశ్వాసః.

ప-వి॥ ఆయిసుఖే, లాభవతా, బలినా, హరిణా, ఆసమానేన, (సమానేన,) ఆయి, సుఖేలా, భవతా, బలినా, హరిణా, సమానేన (సమా, అనేన.) ౫౭.

వ్యా॥ (అయీతి) (ఆయిసుఖే) ఆయి-అయనతి, సమృద్ధిమతి, సుఖే, లాభవతా - ప్రాప్తినుతా, ఉదృశంసుఖం లబధతేత్యర్థః. బలినా - బలభద్రయుక్తేన, హరిణా-కృష్ణేన, ఆసమానేన-అసదృశేన. అథవా- సమానేన-పూజనసహితేన, గర్వసహితేనవా, ఆయి-ప్రాప్తా సుఖేలా-శోభనాక్రీడా. బలినా-ప్రబలేన, హరిణా-సింహేన, ఇష్టేణవా, సమానేన-సదృశేన, భవతా-సదృశోభవతీతి యస్తేత్యర్థః-అథవా- భవతా-భవనవతా, హరిణా, సమా-సదృశీ, సుఖేలా-శోభనాక్రీడా, కృష్ణేన, ఆయిత్యర్థః. అయీతి అయతేః కర్తృసేలుజ్. ఇణో హిగోదేశః ప్రాప్నుగాత్ ॥ ౫౭॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్జమిశ్రకృతిషు యమకరత్నాకర వివరణే

అష్టమఅశ్వాసః.

తా॥ సమృద్ధమైన సుఖముకలవాడై అద్వితీయుడైన శ్రీకృష్ణుడు, బలరామునితో, సూడుకొనినవాడై, బలిష్ఠమైన సింహమువలె విహరించుచుండెను. ౫౭.

క్రీమ శేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే నవమతత్వాసః.

—:0:—

మూ॥ అథసనిజానుధ్యానప్రశమితరవిపాటవత్వేన॥

గోమణ్డలమకృతవనేప్రశమితరవిపాటవత్వేన॥ ౧.

ప-వి॥ అథ, సః, నిజానుధ్యాన ప్రశమితరవిపాటవత్వేన, గోమణ్డలమ్, అకృత, వనే, ప్రశమ్, ఇతిరవిపాటవత్వేన. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ, సః - కృష్ణః, (నిజానుధ్యానప్రశమితరవిపాటవత్వేన) నిజేన, అనుధ్యానేన - అనుగ్రహబుద్ధ్యా, ప్రశమితమ్, రవే, పాటవమ్ - బౌద్ధ్యమ్, యస్తాత్తస్యధావఃతత్వమ్, తేనవనేగోమణ్డలమ్ - గోసమూహమ్, ప్రశమకృత - ప్రసృష్టసుఖమకరోత్. (ఇతిరవిపాటవత్వేన) సుఖాదితరస్య - దుఃఖస్య, విపాటవా - విపాటనవా, భేదకృత్, స్వయంసర్వదుఃఖచ్ఛేదంకృత్వా ప్రకృష్టసుఖమకరోత్ ఇతిర్థకః॥ ౧॥

తా॥ తిరుపాత శ్రీకృష్ణుడు తనసంకల్పముచేత నూర్వకీరణములవలనఁ గ ఉష్ణబాధను బోగొట్టి గోవులవావనమందు మేపుచు వాటికి నితర సర్వదుఃఖ బోగొట్టి గోవుసుఖమును గలుగఁజేసెను.

మూ॥ బౌద్ధ్యంసనియచ్చాఖరమవశ్యదాశ్వస్యమానమిత్రోస్రః॥

గచ్ఛన్యమునాయాహ్రాదమవశ్యదాశ్వస్యమానమిత్రోస్రః॥

ప-వి॥ బౌద్ధ్యమ్, సః, నియచ్చన్, ఖరమ్, అహః, శ్యన్, ఆశు, అస్యమానమిత్రోస్రః, గచ్ఛన్, యమునాయాః, హ్రాదమ్, అవశ్యత్, అశ్వస్యమానమిత్రోస్రః. ౨.

వ్యా॥ (బౌద్ధ్యమితి) సః-హరిః, ఖరమ్-తీరవమ్, అహః-జలాని, శ్యత్ - తనూకుర్వత్, శోషయత్, బౌద్ధ్యమ్, ఆశు, నియచ్చన్-నివారయన్, తదథాంస్వప్రభావేన, అస్యమానమిత్రోస్రః-

జేప్యమాణాదిత్యప్రభః, (ఆశ్వస్యమానమిత్రోన్రః) ఆశ్వస్యమా
నాని, మిత్రాణి - సుహృదః, ఉప్రాః-గావశ్చ, యేనసతతోక్తిః. ఏవం
భూతోవనేగచ్ఛన్, యమునాయాః ప్రాదమపశ్యత్. శ్లోది (౧) "శ్లోత
నూకరణే" శత్రుః (౨) "ఓతశ్శ్చిని" ఇత్యోకారణం ౨।

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు తన సంకల్పముచేత మార్కండేయములను తరించి నీళ్ళనెం
డించుచున్న ఉష్ణమును బోగొట్టి తనబంధువులను గోవులను సంహరింపించుచు,
యమునా సమీపమంగన్న కాళీయమడుగును జూచెను.

మూ॥ పరితోద్రుమాన్వినుది-తలికాయగమ్మసాక్షిః ౩।

వాయురగహస్వనేన్వితికలికాయగమ్మసాక్షిః ౩।

ప-వి॥ పరితః, గ్రహాన్, విమర్శ తలికాళి, యగమ్ నా. శ్రోత, వాయుః.
అడహత్, వనే, అన్వితికలికాయగమ్మసాక్షిః ౩.

వ్యా॥ (పరితః) యదిగమ్మనా - యస్యసాక్షిః ౩।
శ్రోతమాత్రే వనే ద్రుమాన్ వాయు రదిహత్, త్యగ్నం పశ్యదీహ
ర్వేణ సంబధః. కథమదహత్ - (విమర్శతలికాయగమ్మసాక్షిః) - పుష్పగు
చ్ఛావళి, విమర్శతా - హతా, శ్రీ కలికాళిః యథావ్యాఖ్యే తథా
బ్రహ్మాదిత్యప్రభః - కీదృశేవనే (అన్వితికలికాయగమ్మసాక్షిః) అన్వితి
లే - కలనాన్వితిస్య, లోకపీఠాకరస్య, కా యనాన్వితిస్య,
తస్మాన-కపటచరితేన, గర్వేణవా సాక్షిశే, - నిర్దేశే 3॥

తా॥ లోకులకు పీఠాకరుడైన కాళీయుని విషముచే చూపింపబడిన యామ
ఫీడునుండి వచ్చుచున్న విషవాయుచేత నావనమందు అమడుగునకుఁ గోకుడు మార
చువలెనున్న కెల్లు, పూవులు మొగ్గలు చిగురులతోఁగూడ దహింపఁబడెను. ౩.

మూ॥ సమ్రదితుంకాలియకాహింసస్తమసచ్చిదాయుక్తిః ౪।

విచ్ఛదరిమర్దనేన్మాన్హింసస్తమసచ్చిదాయుక్తిః ౪।

ప-వి॥ సః, మ్రదితుమ్, కాలియకాహిమ్, సస్తమసచ్చిదాయుక్తిః, విచ్ఛత్,
మర్దనే, హింస, హింసస్తమ్, అసచ్చిత్, ఆయుక్తిః. ౪.

వ్యా॥ (సఇతి) ఏవంవిధంప్రదంబృష్ట్యా, సః- హరిః, (స-
సచ్చిదాయుక్తః) శస్త్రమసస్య - మహతఃపాపస్య, ఛిదయా -
నేన, యుక్తః, అరిమద-శత్రువధే, ఆయుక్తః-తాత్పర్యవా, (అ-
చ్చిత్) అసతామ్-దురాత్తనామ్, ఛేత్తా, నృహింస-స్తంకాలియకా
హిమ్-కాలియనామానం కుత్సితిసపకమ్, సంమదితుమైచ్చత్. ఛిదా
శబ్దస్యభిదాదిత్వాద్భావేఅన్. సస్త్రమసమితి. (౧) "అవసమధ్దేభ్యస్త
మసః" ఇత్యచ్ పమానాస్తః అరిమద-సఇతి (౨) ఆయుక్తకుతలా
భ్యాంచాసేవాయామ్" ఇతిసప్తమీ॥

తా॥ మహాపాపహరుడైన శత్రువినాశకరుడైన శ్రీకృష్ణుడే, సమలకు బాధ
కరుడైన యాకాలియుని చీడించుట కిచ్చయ్యించెను.

మూ॥ దూర్వాంగావోత్రమయాహస్యేద్యుఃకామపాలేన॥

ఇతిసవినాగాత్తిమసితుమస్యేద్యుఃకామపాలేన॥

ప-వి॥ దూర్వామ్, గావః, అత్ర, మయా, మస్యే, అగ్యుః, కామ్, ఆపాలే
న, ఇతి, సః, వినా, అగాత్, తమ్, అసితుమ్, అస్యేద్యుః, కామపాలేన.

వ్యా॥ (దూర్వామితి) పూర్వార్థేనహరే ర్భవోవృత్తిరుచ్యతే,
ఇతిశబ్దేనచ తస్యాః పరావశకః. "మస్యే" ఇతినిపాతోవిమర్శః-దూర్వా
మితి. ఆపాలేన-అస్తాత్సపాత్పాలనమకుర్వతా, మయా-హేతునా,
అత్రవనే, గావః కాందూవావామ్, అద్యుః-భక్షయేయుః? నహ్యకృతేన
స్యపరిహారే అత్రశష్పంప్రరోపేత్, అప్రమాధే శక్పేగవాంవాసోప
స్యాత్, ఇతివిమృశ్య సఃహరిః, తమ్ - కాళీయమ్, అసితుమ్-క్షేప్తుమ్,
అస్యేద్యుః - ప్రాదదశకన దివసాదస్యస్థిదీవసే, కామపాలేన-బలదే
వేన వినా, స్వయమేవతంప్రాదమగాత్. అద్యురితి (౩) "అదభక్షణే"
లిట్. అస్యేద్యురితి(౪) "సద్యఃపరుత్" ఇత్యాదినా నిపాతీతోయంశబ్ధః॥

తా॥ నేనుపేక్షించినయెడల నీకాలియుని విషవాతముచేత నీవనమందు గడ్డి
కాలిపోవును, దానిచేత గోవునాహారములేక నిచ్చట నివసించువు, అని యాలోచించి
శ్రీకృష్ణుడాకాలియుని నిగసించుటకు నెడపడనము గలరాముని సహాయములేక
యొంటరిగా నామడుగునకు వెళ్ళెను. ౫.

మూ॥ పశ్యంత్యుత్పత్తిం నహతానునుపసపహతోద్యోగముదారిత్రయా॥

విత్తశాసనసేలక్ష్మినునుపసపహతోద్యోగముదారిత్రయా॥ ౬॥

ప-వి॥ సశ్యన్, న, త్పత్తిం, హతమ్, అనుపదవి. హతో, దయామ్, ఉదార, త్రయా, విత్తాన, ననే, లక్ష్మిమ్, అనుపదవిహతోద్యోగమ్, ఉదారిత్రయా. ౬.

వ్యా॥ (పశ్యన్) (అనుపదవి-హతో) పదవ్యాః - అశ్యన్, సమపే దగ్ధమ్, తద్వనంపశ్యన్, హతో - పశ్యన్, పశ్యహోధూరితః, త్పత్తిం వనే, దయామ్ - కృపామ్, ఉదార - ఉత్పత్తిం, ఉత్పత్తివాక్, తతశ్చ, తయా - దయయా, త్పత్తివనే, లక్ష్మిమ్ - సమృద్ధిమ్, విత్తాన- విస్తృతవాన్, కీదృశీమ్ - (అనుపదవిహతోద్యోగమ్) అనుపదమ్-తి త్తతే, విహితః, ఉదయః - ఉత్పత్తి, యన్యాస్సాతకోక్తా, అథవా-అను పదమ్-పదేపదే, స్వస్యపాదన్యాసే, విహితః, ఉదయః-ఉత్పత్తి, యన్యా స్సాతకోక్తా. కుతపవమకిరోత్ - ఉదారిత్రయా-ఇష్టానాం పదేశేన, అను పదనితి (౧) "అనుర్యత్సమయా" ఇన్యాన్యముభావః, ఉదారిత్యై త్పుర్యాదగ్రేలికట్ ॥ ౬॥

తా॥ ఉదార మనమ్ముడైన శ్రీకృష్ణుడొక మార్గమునమందిరిటఁ గాలిపోయి యున్న యావనమునుజూచి తనదయచేత నావనమందు ప్రతిక్షామునిగొనెట్లు సమృద్ధిగలుగఁజేసెను. ౬.

మూ॥ తత్ర ఇమజసేహగవామవిపల్లవతానదేశేన॥

నాభాత్కన్యాపత్యోరవిపల్లవతానదేశేన॥ ౭॥

ప-వి॥ తస్మై యమ, అజని, ఇహ, గవామ్, అవి పల్లవతా, సదా, ఈశేన, నా
అభూత్, కస్య, అపి, తరోః, అవి పల్లవతా, సదేశే, స. 2.

వ్యా॥ (తత్ యణమితి) ఈశేన-హరిణా, గవామ్, సదా-స నరమ్,
అవిపల్లవతా - విపల్లేశరహితతా, అజని. కథమ్- తదానీం కస్యతరో
సదేశే-సమీపే; (అవిపల్లవతాననాభూత్) విపల్లవస్యభావః విపల్లవతా,
తద్రహితతా అవిపల్లవతా, సపల్లవతేత్యర్థః. సాసపల్లవతా కస్యత
రోస్సమీపే తదానీంనాభనత్? సహోవివృక్షః సప్లవవవజాతః. తత
శ్చగవాంసదాతనీ విపద్ధానిరజనీత్యర్థః॥ 2॥

తా॥ గోవులు క్రీకృష్ణునిచే బరిపాలింపబడినవైకాంఠముకూడ విపస్తులేకసంచ
రించినవి. ఆకనముదు కలవృక్షమును చికిరించినవి. చికిరింపని వృక్ష మేలేదు. 2.
మూ॥ దృష్ట్యాహదేసమేనే విషహతభువనంమహాహీనః।

ఆవస్తుంమా స్థేదం విషహతభువనంమహాహీనః॥ ౩॥

ప-వి॥ దృష్ట్యా, హదే, సః, మేనే, విషహతభువనమ్, మహాహీనః, ఆవస్తుమ్,
మా, స్థ, ఇదమ్, విషహతి, భువనమ్, మహాహీనః. ౩.

వ్యా॥ (దృష్ట్యేతి) సః - కృష్ణః, మహాహీనః-ఉత్పవేనఅహీనః,
అరహితః, తంహ్రాదమ్, విషహతభువనమ్- కాళియస్యవిషేణోపహత
జలమ్, దృష్ట్యా ఏవంమేనే. కథమ్ - (మహాహీనః) మహతామ్, అహీ
నామ్ - సహోగమ్, ఇనః - స్వామీ, కాళియః, ఇనంభువనమ్-గృ
హమ్, ఆవస్తుమ్, అ స్థికస్యగృహేనివాసంకర్తుమ్, మా స్థవిషహత-
సశక్తోభవత్వీతి. ఇదంభువనమితి. (౧) “ఉపాన్యధ్యాజ్ఞసః” ఇత్యధి
కరణస్య కర్తృసంజ్ఞా. మా స్థ విషహతేతి (౨) “స్తోత్రేలచ్చ” ఇతిసహ
శ్చక్త్యర్థాల్లజ్. (౩) “సమాజ్ఞయోగే” ఇత్యచాగమప్రతిపేధః. (౪)
“పరినివిభ్యసేవసిత” ఇత్యాదినా పత్వమ్॥ ౩॥

(౧) పా-సూ-౧-౪-౪౨.

(౩) పా-సూ-౬-౪-౭౪.

(౨) పా-సూ-౩-౩-౧౭౬.

(౪) పా-సూ-౨-౩-౭౦.

తా॥ క్రిక్కుళ్లుఁ దానాదమందుఁ గాలియుని విషముచేత మాపింపఁబడినజలము నుజ్జించి, ఈకాలియుఁ దిచ్చిట వసింపఁగూడదని తలఁచెను. ౮.

మూ॥ తటగస్య సో న్నికమగా త్కదమ్బకస్యారురుక్షణతః।

విషపుషతో యచ్ఛాఖా కదమ్బకస్యారురుక్షణతః॥ ౯॥

ప-వి॥ తటగస్య, ౮; అన్నికమ్, అగాత్, కదమ్బకస్య, ఆరురుక్షణతః, విష పుషతః, యచ్ఛాఖాకదమ్బకస్య, ఆహః, ఉక్షణతః. ౯.

న్యా॥ (తటగస్యేతి) సః - హరిః, తటగస్య-ప్రాదకూలగతస్య, కదమ్బకస్య - కదమ్బవృక్షస్య, అన్నికమ్ - సముపమ్, అగాత్ - కమ ధమ్, ఆరురుక్షణతః - ఆరోహణేచ్ఛయాఇత్యర్థః, కదమ్బవృక్షో విశే ష్యతే. కాళియస్య, విషపుషతః-విషబిస్తవః, అనిలోద్ధాత ప్రాదతరక్ల జోత్తిప్తాః, యచ్ఛాఖాకదమ్బకస్య-శాఖానాంసమూహస్య, ఉక్షణతః- సేచనతః, ఆరుః-ఆగచ్ఛత్. కదమ్బకస్యేతి (౧) * అనుకమ్పాయామ్, (౨) * ప్రాప్త్యేథేవా కప్రత్యయః. ఆరురుక్షణత ఇతి ఆజ్ఞాపూర్వాత్ సహేస్యడత్వకత్వపత్వద్వివచనాని, తతోభావేల్యట్. (౩) * అ ద్యాదిత్వాత్తసిః. ఆరురితి (౪) “ఋగతౌ” బహువచనమ్; లిట్॥ ౯॥

తా॥ కాలియుని ఘాతాదమచేతఁ బైకిరేచివయామడుగునీళ్ళచేతఁ దడవఁబ డినచై గట్టుమీఁదనున్న కదమ్బచెట్టుమీఁద వెక్కిరిల్పయించి క్రిక్కుళ్లుఁ దాచెట్టు పుమిపమునకువెళ్ళెను. ౯.

మూ॥ తత్రాజ్ఞిమధాద్యేనతువిభూషితోనేకధామ్నాయః।

వ్యక్రం సప్రజగత్సల్పకవిభూషితోనేకధామ్నాయః॥ ౧౦॥

ప-వి॥ తత్ర, అజ్ఞిమ్, అధాత్, యేన, తు, విభూషితః, అనేకధా, ఆమ్న యః, వ్యక్రంస్త, ౮; జగత్, సాల్పకవిభు, ఉషితః, అనేకధామ్న, యః. ౧౦.

వ్యా॥ (తత్రాష్ఠ్మిమితి) తత్ర ఆరోదుమ్, అష్ఠ్మిమ్-పదపద్ధమ్, అధాత్ - నిహితవాన్. అష్ఠ్మిర్విశేష్యతే - యేనఅష్ఠ్మిణా, అమాన్య యః - వేదః, అనేకథా - బహుధా, విభూషితః- (౧) “తద్విష్ణోఃపర ముంపదమ్” (౨) “విష్ణోఃపదేపరమేమధ్వఉత్పః-” (౩) “తేధానిద ధేపదమ్” (౪) “ప్రీణిపదావిచక్రమే” (౫) “విష్ణోర్యత్పరమంపదమ్” ఇత్యాదయోవేదభాగాః తదష్ఠ్మిణాఽలఙ్కీయస్తే. యః - అష్ఠ్మి, అనేకథామ్నా - తేజసా, ఉషితస్సృక్, ఇదంజగత్, (సాల్పకవిభు)అల్ప కైః - పరమాణ్వదిభిః, విభుభిః- వ్యాపిభిరాకాశాదిభిశ్చ, సహితమ్, వ్యక్రంస్త - విక్రాంతవాన్. వ్యక్రంస్తేతి విపూర్వాత్క్రమతేలుజ్. (౩) “వేపాదవిహరణే” ఇత్యాత్తనేపదమ్-ఉషితఇతివసేః(౪) “ధౌవ్య గతి” ఇత్యాదినా అధికరణేక్తః. ఉక్తాశేషాప్రక్రియా॥ ౧౦॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, ఆచెట్టుమీదనెక్కడలంచి, పరమాణ్వద్వాకాకాంతమైన సకలపదార్థములను ద్రివిక్రమావతారము దాక్రమించిననై, దీప్తియుక్తంబై, సకలవేద సంస్తుతంబైన తన చరణారవిందముల నాకడపచెట్టుమీదనుంచెను. ౧౦, మూ॥ ససపదివిపదాంతరురితసంపల్లవితోద్యదుస్సోతః॥

జాతోజయన్ గరరుజాం సంపల్లవితోద్యదుస్సోతః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ సః, సపది, విపదామ్, తరుః, ఇతంపత్, లవితా, ఉద్యదుస్స, అతః, జాతః, జయన్, గరరుజామ్, సంపల్లవితః, ఆద్య, దుస్సోతః. ౧౧

వ్యా॥ (సఇతి) సః తరుః - కదమ్బుః, సపది - సహస్రైవ, విపదామ్ - ఆపదామ్, లవితా-చేత్రాభూత్వా, అతవవకారణాత్, ఉద్యదుస్సః-ఉత్పద్యమానప్రభః, ఇతసంపత్ - ప్రాప్తసంపత్, గరరుజామ్.

(౧) విష్ణునూ. (౨) ఋగ్వే. (౩) పురుషనూ. (౪) పా-శూ-౧-౩-౪౧.

విషజనీతానాం రోగాణామ్, దుస్రాతః - దుష్ప్రపవాహామ్, జయన్, అద్యకాలే, సంపల్లవితః-సమ్యజ్జాత పల్లవశ్చ జాతః, పల్లవిత ఇతి పల్లవశబ్దస్య (౧) * తారకాదిత్వాదితచ్ || ౧౧||

తా|| అకడపచెట్టు క్రిక్కుఱుని క్రిపాడస్సమనిమచేతి నాతి. అమండే, కాలియుని విషమువలన (గలిగిన రోగములను, జయించివచ్చి సకలపాపహారింబై యశుజ్జ్వలమై చిగురించివిలసిల్లెను. ౧౧.

మూ|| స్య స్తేద్రుఃకాన్నుదృశాంహవాపదమాధనాథానయన్ ||
య స్తృతపనస్సార్థంహనాథానమాధనాథానయన్ || ౧౨||

ప-వి|| స్యస్తే, ద్రుఃకామ్, ను, దృశామ్, హనన్, అహ, హనాథానాథపదయుక్తే, యః, స్తృతః, ఏనః, సార్థమ్, హన్తా, కరమాధనా, అథ, పదయుక్, మే. ౧౨.

వ్యా|| (స్య స్తృతి)(రమాధనాథపదయుక్త) రమా.వి.ః-శ్రీయః, అధినాథస్య - కృష్ణస్య, పదయుక్తే-చరణయుగళే, స్య స్థిక్ స్య స్తేసతి, సః ద్రుః-ద్రుమః ; హన్తా, కాంనుదృశామా పేతి వేత్సతి నిమిశోయం వితర్కః. సపవద్రుమో విశేష్యతే. యోద్రుమః స్తృతస్యై, పరమాధినా-ప్రకృప్తమనఃవీడయా, సార్థమ్-సహ, మే-మమ, ఏనః - హావమ్, హన్తా - హననశీలః, ఇతి కవిరాత్మానం నిర్దిశ్యాహ. పునస్సపవ విశేష్యతే. పదయుక్-హరిచరణస్పృశ జేనమాపాత్తిరూపేణయుక్తః. హస్తేతిత్యక్. తతపవ (౨) “నలోకావ్యయ” ఇతి షష్ఠీప్రతిషేధా దేనః శబ్దాత్ ద్వితీయా. పదయుక్త ఇతి (౩) “యరోనునాసి కేనునాసి రోవా” ఇత్యస్యవైకల్పికత్వాత్ మేశబ్దే పరితః పూర్వగకారస్యజకారాదేశాభావః|| ౧౨||

తా|| శ్రీయఃపతియైన క్రిక్కుఱుడు తనక్రిపాడములనుంచిన మాత్రియచేత నాపుడు మేయనస్థునిండనో, అది వాచామిగోచరము, ఆక్రిపాడుములను వహించిన భాగ్యముగల యాపుడునుండిలంచిన నాకు సకలమిగోవ్యాధులునుగను స్తపాపములను నశింపినవి. ౧౨.

(౧) పా-నూ-౫-౨-౩౬. (౨) పా-నూ-౨-౩-౨౯.
(౩) పా-నూ-౫-౪-౪౫.

మూ॥ త్తణముకుళితశాఖితయాసకణ్ణకభుజద్గజాయమానతమః॥

హృష్టమతిస్థవిజనశాసకణ్ణకభుజద్గజాయమానతమః॥ ౧౩॥

ప.వి॥ త్తణముకుళితశాఖితయా, సకణ్ణకభుజమ్, గజాయమానతమః, హృష్టమ్, అతిస్థ, విజనా, సా, కణ్ణకభుజద్గజాయమానతమః. ౧౩.

వ్యా॥ (క్షణముతో) సః - హరిః, గజాయమానతమః - ప్రకర్షణగజవదాచరణ తమ్ - సదమ్మమ్, స్వపాదన్యాసేన, త్తణముకుళితశాఖితయా - త్తణమాత్రేణ సజ్జాలముకుళితశాఖిత్యాభిర్యుక్తత్వేన, సకణ్ణకభుజమ్ - సరోమనూషకభుజమ్, హృష్టమతిస్థ, మునుళయుక్తాశ్శాఖాస్తత్పదస్పశకానిమిత్తహృష్టరోమ భుజవత్తస్యతరోరాసన్నిత్యర్థః, తతశ్చసప్తక్షః (కణ్ణకభుజద్గజాయమానతమః) కణ్ణకరూపేణ - దురాత్తనా, భుజగ్జేన - కాళియేన, జాయమానిమ్, తిరుః - నిజవ్యసనరూపం తిమిరమ్, విజహా. ముకుళితశబ్దస్య (౧) * తారకాదిత్వాదితచ్. గజాయమాన ఇతి-గజశబ్దాత్ (౨) “ఉపమానాదాచారే” ఇతి క్యజ్. తతః (౩) * అతిశాయినేతిమత్ ॥ ౧౩॥

తా॥ మత్తగజమవంటి క్రీకృష్ణుని శ్రీపాదస్పర్శముచే నావృక్షమందన్ని తొమ్మలలోను మొగ్గులువిడిచినవి. వానినిజూడగ నాపాదస్పర్శముచేతగలిగిన హర్షముచేత దనశరీరమంతట గోహంచముకలిగినట్లుండను. ఆవృక్షము దుష్టకాళియుని వలనగలిగిన వ్యసనమునుచూపెను. ౧౩.

మూ॥ తస్యాధ్యరుక్షదుదితచ్ఛస్త శ్శాఖాస్తదైవతయా॥

శ్రుతివద్భాతముదూఢచ్ఛస్త శ్శాఖాస్తదైవతయా॥ ౧౪॥

ప.వి॥ తస్య, అధ్యరుక్షత్, ఉదితచ్ఛస్తః, శాఖామ్, తదా, ఏవ, తయా, శ్రుతివత్, భాతమ్, ఉదూఢచ్ఛస్తశ్శాఖాస్తదైవతయా. ౧౪.

వ్యా॥ (తస్యేతి) సః - హరిః, ఉదితచ్ఛస్తః - జాతాపేక్షః, తస్య - తరోః, శాఖామ్, అధ్యరుక్షత్ - అధిరోహతి స్త, తతః, తదైవ-తస్మి కాలవ, తయా-శాఖయా, శ్రుతివత్ - వేదవత్, భాతమ్, శాఖా శ్రుతి

రివబభావిత్వర్థః. (ఉదూఢచ్ఛస్త శ్వాఖా న్నదైవతయా) ఉదూఢమ్-ఉద్వ
హితమ్, ఛస్తసామ్ - వేదానామ్, శ్వాఖాయాః, అన్తస్య-ఉపనిషదః
దైవమ్-హరిః, యయా తద్భావస్తతా, తేనేత్వర్థః. వేదశిరోదైవస్యస్వ
శిరసిధారణా ద్యేవవ దభాదిత్వర్థః॥ ౧౪॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు దన యచ్చవేతనాకిడపచెట్టుయొక్క కొమ్మమీద నెక్కెను;
అప్పుడావృక్షము, శ్రీకృష్ణుని దనశిరస్సులైన ఉపనిషత్తులయందు ధరించుచున్న
(ప్రతిపాదించుచున్న) వేదములతో సమానముగాఁ బ్రకాశించెను. ౧౪.

మూ॥ శాఖాంహరిణా సశ్రమహృదయేన సమానతామవాపదితః॥

తరుతల్లజోధవిదుషాంహృదయేన సమానతామవాపదితః॥ ౧౫॥

ప-వి॥ శాఖామ్, హరిణా, సః, శ్రమహృత్, అయేన, సమానతామ్, అవా
పత్, ఇతి, తరుతల్లజః, అథ, విదుషామ్, హృదయేన, సమానతామ్, అవాపత్, ఇతి.

వ్యా॥ (శాఖామితి) సః, తరుతల్లజః - ప్రశస్తతరుః, అయేన-
స్వామినా, హరిణా, సమానతామ్- సమ్యగానతామ్, శాఖామ్, ఇతి-
ప్రాప్తః, అతపవ, అవాపత్ - అపగతవిపత్కః, శ్రమహృత్ - శ్రమ
హరః, అథ - తదనన్తరమ్, ఇతి - అస్తాత్, కృష్ణాత్, అధిష్ఠితత్వా
త్కారణాత్, సతాంవిదుషాంహృదయేన సమానతామ్- తుల్యతామ్,
అవాపత్ - ప్రాప్తః. సమానతామితి పూర్వత్ర సమాజ్ పూర్వాన్న
మేనిస్తా; ఉత్తరత్ర సమానశబ్దాత్తత్. అవాపదితి పూర్వత్ర, అవ-అప
నీతా, అపత్ యస్తాదితి (౧)* ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య బహుప్రీహిః; ఉత్తి
రత్ర అవపూర్వా దాహ్నీ తేర్లజః; టుదిత్వాదజ్ఞః-ఇతి ఇతి పూర్వత్ర
ఇణోనిష్ఠా, ఉత్తరత్ర ఇదంశబ్దాత్పశ్చమి. (౨) "పశ్చమ్యాస్తసిల్"
ఇదమ ఇదాదేశః-తరుతల్లజ ఇతి, ప్రశస్తతరుః ఇతి విగృహ్య (౩) "ప్రశం
పావచనైశ్చ" ఇతికర్తృధారయః॥ ౧౫॥

తా॥ సుర్యస్వామియైన శ్రీకృష్ణుడెక్కినంపున వాచెట్టు, తనయొక్క కా
నిరులనఁగలిగిన యావత్తును బోఁగొట్టుకొని లోపల శ్రమమునుహరించునట్టిజయ్యు
కృష్ణునిధరించుటవలన జ్ఞానులయొక్క హృదయముతో సమానముగానుండెను. ౧౫

మూ॥ తందధతోస్యసులోచనకమలంధారాధరంసదృశమ్॥

విభ్రీత్తటమసితంధృతకమలంధారాధరంసదృశమ్॥

౧౬॥

ప-వి॥ తమ్, దధతో, అస్య, సులోచనకమలమ్, ధారాధరమ్, సదృశమ్, విభ్రీత్, తటమ్, అసితమ్, ధృతకమలమ్, ధారాధరమ్, సదృశమ్.

౧౭.

వ్యా॥ (తమితి) సులోచనకమలమ్-శోభనలోచనాఖ్యపద్మమ్, తమ్-హరిమ్, దధతో, అస్య-తరోః, ధారాధరమ్-మేఘమ్, విభ్రీత్, ధారాధరమ్ - ధారాధరసంబద్ధి, తటమ్, సదృశమ్-తుల్యమ్, అథాత్. కీదృశంమేఘంవిభ్రీత్-ధృతకమలమ్-ధృతజలచ, అతఏవ, అసితమ్-నీలమ్, సదృశమ్ - దృగ్భాసనాత్మమ్, ఇత్యభూతోపమా. ఏకోధారాధరశబ్దో మేఘపర్యాయః, ఇతరోధారాధరశబ్దః (౧) “తస్మీదమ్”

ఇత్యణస్తః॥

౧౮॥

తా॥ కమలమువంటి నేత్రములుగల శ్రీకృష్ణనిధరించిన యాకదమ్మవృక్షము, జలధరితమై నల్లనైయున్న మేఘములనువహించినద నేత్రములుకలనైన కొండచరియ వలెవిలసిల్లెను.

౧౯.

మూ॥ శిరసావహంస్తదస్మి పరమపదంచాయమానానామ్॥

సూరీణాంససమోభూత్పరమపదంచాయమానానామ్॥

౧౭॥

ప-వి॥ శిరసా, వహన్, తదస్మి, పరమ్, అపదమ్, చ, అయమానానామ్, సూరీణామ్, సః, సమః, ఆధూత్, పరమపదమ్, చాయమానానామ్.

౧౮.

వ్యా॥ (శిరసీతి) సః-కదమ్బతరుః, తదస్మి-తస్యహరేశ్వరణా, శిరసావహన్, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, అపదమ్-ఇతరేషామగోచరమ్, పరమపదమ్-పరమస్థానం వైకుంఠాఖ్యమ్, అయమానానామ్-ప్రాప్తృవతామ్, చాయమానానామ్-సదాతత్పదం పశ్యతామ్, సూరీణామ్,

సమాః సదృశః, అభూత్. హరిచరణంచాయమానానామ్-(౧) “తద్వి
 ణ్ణోపరమంపదం సదాపశ్యన్తిసూరయః” ఇతి యేహి సూరయః శ్రుతి
 సిద్ధాః, తైస్సదృశ ఇత్యర్థః. సూరీణామితి (౨) “తుల్యైశ్చైతత్తుల్యోః
 మాభ్యామ్” ఇతిషష్ఠీ. చాయమానానామితి (3) “చాయృపూజా
 నిశామనయోః”॥ ౧౭

తా॥ శ్రీకృష్ణుని చరణారవిందములనుగోరించిన యాకాశపుత్రము, సన్న్యా
 మయై, సాక్షాత్తులక వాత్సల్యముచేత సదా ప్రకాశించుచు వికాసించి యనవరతము
 వాని చరణారవిందములను సాక్షాత్కరించుచు సత్కమలతో సమానము
 శోభించెను. ౧౭.

మూ॥ సోక్రబభౌస్వఇవసన్న్యగ్రోధేయోస్తకాలేయః॥
 జగతోన్యప్రతేషేమ్బున్యగ్రోధేయోస్తకాలేయః॥ ౧౮

ప-వి॥ సః, ఆత్రి, బభౌ, స్వః, ఇవ, వసన్, న్యగ్రోధేయః, అస్తకాలేయః॥
 జగతః, ఆస్య, ప్రతేషే, ఆమ్బుని, ఆన్రోధేయః, అస్తకాలే, ఆయః॥ ౧౮.

వ్యా॥ (సోక్రబభౌ) ఆత్రి-కరమ్మే, స్థితః, సః-కృష్ణః, ఏవంబభౌ,
 కథమ్ - యఃఖలు, అయః - ఈశ్వరస్సన్, అస్తకాలే - ప్రళయకాలే.
 అమ్బుని, ప్రతేషేనతి, ఆస్యజగతః, అగ్రోధేయః-ఆగ్రిమోనిధాతవ్యస్సన్,
 అస్తకాలేయః - ఇతరప్రాణవత్ అస్తకేనాపి విలయుతు మశక్యః,
 నిశ్శస్సన్, శిశురూపః, న్యగ్రోధే, వసన్, స్వః, ఆత్మాఇవ, బభౌ
 ఇత్యర్థః॥ ౧౯.

తా॥ జగత్స్వామియై, జగదాధికారముఁడైనశ్రీకృష్ణుడా కదంబవృక్షమందున్న
 కాయము, ప్రళయకాలమందు జగత్తు నావరించిన మహాజలమందు వటుదళముమీఁదఁ బన్ని
 తన తనయొక్క ఆగిస్వరూపమువలెఁ బ్రకాశించెను. ౧౯.

మూ॥ తత్రస్థవహృష్యన్నున్నతమాస్ఫోటయాశ్చక్రే॥

శబ్దేనతేనసదివంనున్నతమాస్ఫోటయాశ్చక్రే॥ ౧౯॥

ప-వి॥ తత్రస్థః, ఏవ, హృష్యన్, ఉన్నతమ్, ఆస్ఫోటయాశ్చక్రే, శబ్దేన, తేన, సః, దివమ్, నున్నతమాః, స్ఫోటయాశ్చక్రే. ౧౯.

వ్యా॥ (తత్రస్థః) (తత్రస్థవ)తత్ర-తకౌ, స్థితవ, సః-హరిః, హృష్యన్, ఉన్నతమ్ - అత్యున్నతయథాతథా, ఆస్ఫోటయాశ్చక్రే-హమకానశాత్కభజహృతం ననాన. తేనైవశబ్దేన, దివమ్ - స్వర్గమ్, స్ఫోటయాశ్చక్రే-స్ఫోటప్రాప్తామ్, స్ఫోటామ్, చక్రే - కృతవాక్. హరిరేవవిశేష్యతే (నున్నతమాః) నున్నమ్ - ప్రీతిమ్, తమః-పాపమ్, యేనసతతోక్తః॥ ౧౯॥

తా॥ సకలజ్ఞానముల నపహరించుచున్న యాత్రీకృష్ణదాకదంబవృక్షము మీఁదనుండి యత్యున్నతముగఁ భజములుత్పత్తికొనెను ఆశబ్దము పైకివెళ్ళి స్వర్గమును బగలకొట్టునట్లుండును. ౧౯.

మూ॥ న్యపతత్తదేధవినదన్ సరోరుహక్షోభయత్యక్తః॥

తం నైవపేణాహిభ్యస్సరోరుహక్షోభయత్యక్తః॥ ౨౦॥

ప-వి॥ న్యపతత్, ప్రాదే, అశ, వినదన్, సరోరుహక్షః, భయత్యక్తః, తమ్, స్త, విపేణ, అహిభ్యః, సః, సోరుహః, క్షోభయతి, అక్తః. ౨౦.

వ్యా॥ (న్యపతదితి) సః - హరిః, సరోరుహక్షః - పుణ్డరీకాక్షః, భయత్యక్తః - భయేనహీనః, వినదన్ - ఆ ఘోషయన్, త స్త్రిన్ ప్రాదే న్యపతత్. తతశ్చతత్రాధస్తేభ్యః, అహిభ్యః-కాలియతద్బద్ధభ్యః, సరోరుహ-పునః పునరుద్గచ్ఛతా, విపేణ, అక్తః-సిక్తః, అభవత్, తమ్-ప్రాదమ్, క్షోభయతి స్త. సరోరుహేతి రుహేపానఃపున్యేయజ్. అభ్యాసన్య (౧) "గుణోయజ్ఞుకోః" ఇతిగుణః. (౨) "క్విప్" ఇతిక్విప్, అగ్లోపయతోశా

తా॥ కమూక్షుండైవ శ్రీకృష్ణుండు నిర్భయుండైగర్జించి యాశేట్టునిండనుంచి మడుగునందు దుముకి యచ్చుడున్న స్పృముల విషజలముచే దడపబడినవాడై యా హ్రదమును గలుపపఱచెను. ౨౦.

మూ॥ రుషితోత్థితంతుత స్థిరవభ్యానవనమమశేషభోగభుజమ్॥

విత్తతథామమరంజితవభ్యానవనమమశేషభోగభుజమ్॥ ౨౧

ప-వి॥ రుషితోత్థితమ్, తు. ర. స్థిర, వ. భ్యానవనమ్, అమమశేషభోగభుజమ్, విత్తత, ధామ, మరమ్, జితవభ్యానవనమమశేషభోగభుజమ్. ౨౧

వ్యా॥ (రుషితేతి) ఇ స్థిర - ప్రాచీన, మమశేషభోగమ్ - ప్రాచీన లోడనేన రుషితమృతమ్, వభ్యానవనమ్ - భ్యానవనస్థానమ్. అ శేషభోగ భుజమ్ - అశేషవిషయభోగిని శాస్త్రతత్వవిజ్ఞానము, అమమశేషభోగభుజమ్, విత్తత. మరంధామ - పని అభ్యసితముగా నెల్లప్పుడు, కీర్తన భామ - (జితవభ్యానవనమమశేషభోగభుజమ్) జిత, వభ్యానవనమ్ - అభ్యాస, మమ మామేనతత్త్వోక్తిమ్, శేషభోగభుజమ్ - శేషస్య, అనన్తస్యాఽహే భోగ ఇవభుజాయస్యధామమ్ తత్త్వోక్తిమ్. మరంధామశేషభోగభుజమ్ కాళియఃకర్మ॥ ౨౧

తా॥ వీచాయితభుగండై యతిపరైకమతాంగుల నిరంశ్యతా స్వరూపుండైవ శ్రీకృష్ణుండు, విషయానుభవానశ్చండై యయగపిరింబుల కలవాడై యామడుగునుండి యతికోపముతో యేకలేచివచ్చిన కాలంక నిజాకామ. ౨౧.

మూ॥ నిజసౌందర్యవశీకృతసమస్తకన్యస్తమస్తాః॥

చక్రేచరణాబ్జమహేస్వమస్తకన్యస్తమస్తాః॥ ౨౨

ప-వి॥ నిజసౌందర్య వశీకృత సమస్తకన్య, తమస్తాః, చక్ర, చరణాబ్జమ్, అహే, సః, మస్తకన్యస్తమ్, అస్తాః. ౨౨.

వ్యా॥ (నిజేతి) (నిజసౌందర్యవశీకృత సమస్తకన్య)నిజేన, సౌందర్యేణ-తేదనా, వశీకృతాః, సమస్తాః. కన్యాః, యేనసతిభోక్తః, ఈదృశఃకృష్ణః, స్వంచరణాబ్జమ్, తస్యఅహే - కాళియస్య, మస్తకన్యస్తం చక్రే. కీదృశంచరణాబ్జమ్ - (తమస్తాః) తమసః సంసారస్య, తరణహే మమ్, (అస్తాః) అస్తాః - షీప్తాః, అరయోయేనతదస్తాః॥ ౨౨

తా॥ తనసౌందర్యముచేత సకలకన్యకలను వశపఱచుకొనిన శ్రీకృష్ణుడు, సుసారవారకంబు శత్రునిరసనశీలమైన తనచరణారవిందము నాకాశియుని ముక్తముండుచును.

అ. 21.

మూ॥ శేనాటాదిఫలనితవేలాస్యమహత్వభీతేన ।

భియమహి గానవిషేషేలాస్యమహత్వభీతేన ॥ ౨౨॥

ప.వి॥ తేన, అకారి, ఫణి, శ్రీతథే, లాస్యమ్, అహతి, అభీతేన, భియమ్, అహినా, న, విషేషే, ఫణి, అస్య మహతీ, అభీతేన.

౨౩.

వ్యా॥ (వేనతి) వేన - కృష్ణేన, అభీతేన-భయరహితేన, అస్య-కాశియస్య, ఫణి, త్రితథే-ప్రాప్తాకాశే, ఉదకమతీత్యోష్ణితే, అహతి-నిర్విఘాతమ్, లాస్యమ్-స్మృతిమ్, అకారి. తతశ్చ తేనాహినా, భియమ్, భీతిమ్, అభీతేన - ఆభిముఖ్యేనప్రాప్తేన. అస్య-కృష్ణస్య, మహతీ ఫేలాస్యోత్పరూపా, నవిషేషే. అహతీ-హతిః-విఘ్నః, హస్తైః క్షిప్తానభౌసమానః, సత్యత్వః॥

౨౩॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, నిభిః-వ. ౨౨, నీళ్ళనిండబడిన యాకాశియుని శిరస్సులం దుసరిపాతముగ నృత్యమాడెను. దానికి భయపడిన యాకాశియుండానృత్యమును సహింపనివాడాయెను.

౨౩.

మూ॥ శరణమహిః ఫణియావిముదయమానతయాసస పేశమ్ ।

అధితచసద్యఃకృష్ణాదయమానతయాసస పేశమ్॥ ౨౪॥

ప.వి॥ శరణమ్, అధిత, విముత్, అయమ్, ఆనతయా, ససర్ప, ఈశమ్, అధిత, చ, సద్యః, కృష్ణః, దయమానతయా, సః, సర్పే, శమ్.

౨౪.

న్యా॥ (శరణమితి) అయమహిః - కాశియః, క్లేశేన, విముత్ - విగతహామకస్య, తమిశమ్ - హరిమ్, శరణంససపశ - శరణాగతోఽభూత్. కథంభూతః - ఆనతయా ఫణియా-ప్రణతేన శిరసా, ఉపలక్ష్ఠిత ఇత్యర్థః, సః - కృష్ణః, సద్యః-తత్క్షణమవ, దయమానతయా-దయాభుత్వేన, తస్మిన్ - సపేశ, శమ్ - సుఖమ్, అధిత, సకేవలండుభు

నివృత్తిమాత్రమేవతస్యాకరోత్, అనుకూలప్రవృత్తిదశనక్షణవచ
 అపరాధంక్షమిత్వామహదైశ్వర్యందత్తనానిత్యభ్యుదయస్యస్త్రిపుంస
 యోరభయత్రప్రవృత్తేః పూర్వజ్ఞోకే సుస్థిగ్రహయోగః, ఇహతు
 స్త్రిలింగప్రయోగః॥ ౨౪॥

తా॥ శ్రీకృష్ణునికీర్తనపదేన గూఢాకాయంబు తనశిష్యులనునుంచి శ్రీకృష్ణుని
 యొద్ద “నన్ను రక్షింపవలయును” అని ప్రార్థించెను. అంతమాత్రముచేత శ్రీకృష్ణుడు
 దయచేసి వానినభయములనుబోగొట్టి సుఖమును గొనుట చేసెను. ౨౪.

మూ॥ తమహింతాక్షణ్యంస్వదానమున నూనానమానియింతుమ్।
 అపితందిదేవేకృష్ణస్త్రిపుంసమానసమానయింతుమ్। ౨౫॥

ప.వి॥ తమ్, అహిం, తాక్షణ్యం. స్వదానం, సమాదానం, అన, అనమానయిం
 తుమ్, అపి, తమ్, నిదేవ, కృష్ణ, స్త్రిపుంస, అనానమ్, ఆనయింతుమ్. ౨౫.

వ్యా॥ (తమిళి) తమహిం - కామయనహింస, తాక్షణ్యమ్ - తై
 తేయమ్, అనమానయింతుమ్ - అభోజయింతుమ్, మాని - స్వకదా - నిజవా
 దేన, సముద్రమ్ - ముద్రాదానసాహిత్యత్వా, అన - నిత్యతనా. అన
 మానయింతుమితి - సంపూర్వాత్ (౧), “అనభోజనే” ఇత్యర్థాత్ ణ్యనాన్త
 ముక్. అశనంప్రతిర్ధనాత్ కామయ, కమాయతాక్షణ్య. తస్యణ్యనాన్త
 యామ్, (౨) “గపిబుద్ధి” ఇత్యర్థినాకర్త సంజ్ఞా; తత్ప్రకయోజకకర్త
 త్వేనాభిమతోహరి, తస్యచతత్వమథాచరణాయత్తం ప్రయోజ
 కత్వాత్వం ప్రాప్తానభానిషిధ్యతే. అయమర్థః - “ఇమంవశ్యోక్తయే
 తేయోఽశ్నీయాత్, తన్నివృత్తిహేతుభూతం చిహ్నం యద్యస్తిన్నక
 ర్త్యామ్, తతోభక్షణమనుజ్ఞాతంస్యాత్, తన్నివృత్త్యుపేవంకరోమ
 ఇతిబుద్ధ్యాస్వపదేన తచ్చిరసిముద్రాంకృత్వా తంరక్షితవానితి. తతశ్చ
 తత్ప్రదమ్ - సాగరమ్, అనానమ్ - వాసనానమ్. ఆనయింతుమ్ - ప్రా

న వ మ ఆ శ్వాసా.

యితమ్, తమహిందిదేశచ, ఇమందేశంత్యక్వా సముద్రేవస్తుమా
వానిత్యర్థః. ఆవేత్యవతేలిఁట్. ఆశేయితమిత (౧) “అశూన్య
ణ్యనాత్మము”

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, “నాశ్రీపాదముల నీకాళియుని శిరస్సునిఁదనుంచనియె
వీనిని గరుత్మంతుఁడు క్షీంచును” అనితలఁచి యట్లుభక్షింపమండ తన క్రిపాద
హ్నము నాకాళియుని శిరస్సునందు భరింపజేసి రక్షించి “నీవిచ్చటనుండవలదు,
సముద్రమందు నివసించుము” అని యాజ్ఞాపించెను. ౨౫.

మూ॥ శ్రుత్వావ్రజప్రత్యే వంప్రభయేహాక్షీప్రమేయాయ॥
దృష్ట్వాస్తైస్వస్త్యకృతప్రభయేహాక్షీప్రమేయాయ॥ ౨౬॥

ప-వి॥ శ్రుత్వా, వ్రజప్రభా, ఏహమ్, ప్రభయేహా, క్షీప్రమ్, ఏయాయ, దృష్ట్వా,
అస్తై, స్వస్తి, అకృత, ప్రభయా, ఇహ, అక్షీప్రమే యాయ. ౨౬.

వ్యా॥ (శ్రుత్వేతి) ఏవంహారేః కాళియప్రహదోపసహణాయాపం
వృత్తాంతంశ్రుత్వా, తతఏవ, ప్రభయేహా - ప్రకృష్టభయచేష్టితా, వ్రజ
ప్రభా-గోపజనః, తత-ప్రహదే, క్షీప్రమ్-శీఘ్రమ్, ఏయాయ-ఆజగామ.
ఇహచ - ప్రహదే, హరిందృష్ట్వా. అస్తై - మరయే, ప్రభయా - స్వ
తేజనా, సహైవ, అక్షీప్రమేయాయ - చక్షుగోచరాయ, స్వస్త్య
కృత - మజ్జణానికృతవలీ. ఆహిస్పృశణమిత్య గ్రీష్మపరిహారాయ మజ్జ
ణాని కృతవలీత్యర్థః. ఏయాయేతి - ఆజ్ఞాపూర్వాదిగోలిట్. అస్తై
ఇతి (౨) “నమస్వస్తి” ఇత్యాదినాచశ్చగ్గ్. ౨౬॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడామడుగునకు వెళ్ళినవృత్తాంతమును, వ్రజవాసులువినితత్క్షణంబే
యచ్చటికివచ్చి శ్రీకృష్ణునిజూచి యతనికి నేమియునుపద్రవమురాకుండునట్లు మంగళ
వాదనముచేసిరి. ౨౭.

మూ॥ శుచమహృతసప్రజస్యసవక్షీయోబాలయోషస్య॥
దమనాదహేశ్చభుఖసుఖవక్షీయోబాలయోషస్య॥ ౨౮॥

ప-వి॥ శుచమ్, అహృత, సః, వ్రజస్య, సవక్షీయోబాలయోషస్య దమనాత్,
హేః, చ, భువి, సుఖవక్షీ, యః, అబాలయోషస్య. ౨౮.

వ్యా॥ (శుచమితి) సః-హరిః, (సవక్షీయోబాలయోషస్య) వక్షీయోభిః-వృద్ధతరైః, బాలైః, యోషాభిః- (స్త్రీ)భిశ్చ, సహితస్య, ప్రజస్య, శుచమ్ - శోకమ్, అహృత-హరిః సవక్షీయోభిః, యః-హః, (అబాలయోషస్య) అబాలయమ్ - ఉపకాలయమ్, ఓషస్య - ఓషేణన హతః, అహః - ఉమనాత్ - శివ-హత్ - భువి-భూమౌ, సుఖవక్షీ- సుఖవక్షాన్. వక్షీయశ్శబ్దః-వృద్ధశబ్దాద్యయమపి. (౧) ‘ప్రిచుస్థిర’ ఇత్యాదినావర్షాదేశేన పుష్కరాన్. అబాలయోషాన్ (౨) ‘ఉషదాపే’ కర్తవ్యత్. (౩) ‘ఏషిమిహామి’ ఇతి పాపాహమి॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడో, తనవిషముచేరి మనగనీర్లను ఉపకాలించుచున్న కాలి యునిశిక్షించి లోకమందు సుఖమును గురిపించి, బాలవృద్ధులను స్త్రీలతోనుగూడి యున్న గోకులముయొక్క రుక్మమును వారించెను. ౨౭.

మూ॥ భీయమజహరరశ్మి-పతచనస్యముఖానామగోపాయామ్॥

తస్యోచ్చార్యానుస్సాన్తముఖానామగోపాయామ్ ౨౮॥

ప-వి॥ శ్రియమ్, అజహుః, అశశ్మిషతే, చ, నన్తముఖాః, నామ, గోపాః, యామ్, తస్య, ఉచ్చార్య అధుః, సానన్తముఖాః, నామ, గోపాయామ్. ౨౯.

వ్యా॥ (భీయమితి) సన్తముఖాః - సన్తాపము, గోపాః, నామే తినిహతః కిలార్థే. యానామభీయమ్ - ఏషానామిత్యుక్తిస్థే. అశశ్మిషత, తాంభీరుంతంస్వస్థంవృష్టా అజహుః-తితిశ్చసాన్తముఖాః-ప్రేతి సహితవదనాః, తేతస్యైవకృష్ణస్య, నామ-నామధేయమ్, ఉచ్చార్య- గోపాయామ్ - రక్షణమ్, అధుః - కృతేన సః, అజహరితి బహు తేలక్షణం. అశశ్మిషతేతి (౧) ‘శకిశ్శ్మ-యమ్’ లుచ్. అధురితి దధాతేలక్షణం. (౨) ‘గాత్థి’ ఇత్యాదినాసహోచ్. గోపాయామితి (౩) ‘గుపూరక్షణే’ (౪) గుపూధూప” ఇత్యాదినా ఆయప్రత్యయః. (౫) ‘అప్రత్యయాత్’ ఇత్యకారప్రత్యయః॥ ౩౦॥

(౧) పా-నూ-౬-౪-౧౫౭. (౪) పా-నూ-౩-౧-౨౮.

(౨) భ్వా-ప-స-శే. (౫) పా-నూ-౪-౩-౧౦౨.

(౩) పా-నూ-౬-౧-౪౪. శ్రీ అత్రత్యాసద్ధమ్గ్రంథసంశ్లేషాత్. శుద్ధకోశ గాథేభిమాధేయంస్యాత్.

తా॥ కాళియునిచే శ్రీకృష్ణునికేమి యుపద్రవమువచ్చునోయని శంకించిన నంద
గోపాదులు, నిరుపద్రవుండై సంచరించుచున్న శ్రీకృష్ణునిజూచి యాభయమునువదలి
సంతుష్టులై 'కృష్ణా!' అని పిలిచి రక్షించుచుండిరి. ౨౯.

మూ॥ ఇత్థమహింమృదితవతాయమునాసమభావితేనేహ॥

సమితేనచ ఘోషోవా యమునాసమభావితేనేహ॥ ౨౯॥

ప-వి॥ ఇత్థమ్, అహిమ్, మృదితవతా, యమునా, సమభావి, తేన, ఇహ, సమ
తేన, చ, ఘోషః, వై, అమునా, అసమభావః, నితేనే, హ.

వ్యా॥ (ఇత్థమితి) ఇత్థమ్, ఇహ - సూదే, కాళియుమహింమృ
దితవతా, తేన - హరిణః, యమునా - నదీ, సమభావి - సంభావితా
భూత్. తతశ్చ, సమితేన - సమూహ తేన, అమునా - హరిణా, ఘోషః -
ప్రజదేశః, అసమభావః - అద్వితీయతేజస్కః, వితేనే-కృతః. హృద్యః
ప్రసిద్ధాఃవైశబ్ద ఆశ్చర్యే. తస్యఅమునాశబ్దేపరతఃఆయాదేశేకృతే(౧)
“లాప శ్వాకలస్య” ఇతివైకల్పికత్వాద్యలోపాభావః॥ ౨౯॥

తా॥ శ్రీకృష్ణుడిని కాళియునిశిక్షించి యమునానదిని బాగుపఱచెను. నిరు
పద్రవుండై గోకులమునకువచ్చిచేరినందున గోకులమునకుఁ గొప్పకొన్నిదిగలుగఁజేసెను.

మూ॥ సఖభిర్ద్రవనస్సాత్మోద్విజహరవసన్నివర్తీయః॥

హరిరసురభయోద్విగ్నోద్విజహరవసన్నివర్తీయః॥ ౩౦॥

ప-వి॥ సఖభిః, మదనః, సాత్మత్, విజహర, వసన్, ఇవ, ఋతీయః, హరిః,
అసురభయోద్విగ్నోద్విజహరవసన్నివర్తీ, యః.

వ్యా॥ (సఖభిః) - సః - హరిః, సాత్మోద్ద్రవనః - అభిరూప
రూపః-సఖభిస్సహవిజహర - సవహరిర్విశేష్యతే. యః - ఋతీయః -
దయాళుస్స. (అసురభయోద్విగ్నోద్విజహరవ సన్నివర్తీ) అసురభ
యోద్విగ్నానాం ద్విజానామ్, హరవస్య - హఃత్యేవయాపస్యఆర్

శబ్దస్య సమ్యక్ష్వివర్తయితాఽభూత్. ఋతీయఇతి - ఋతిస్సాత్త్వో
ధాతుఃఘృణాయాంవర్తతే. (౧) “ఋతేరీయజ్” ఇతి ఈయజ్; తతః
పచాద్యచ్. 3౦॥

తా॥ పరమదయాఘృణై యమరులనుదహించి స్థితిలయొక్క హాహాకారమునుశరమిం
పించిన శ్రీకృష్ణుడు సాక్షాత్తక్షణనివలెనంటే శబ్దమితులలో విూరించుచుండెను.
మూ॥ అథతపతప్తే భువనే రినుయస్స పుకన్పుయోఽపోఘనసమయః।
ప్రాదురభూజ్జనవృద్ధిరవయస్సనుకిమ్పుయోఽపోఘనసమయః॥

ప-వి॥ అథ, తపతప్తే, భువనే, అనుక్, అయన్, అనుకమ్పయా, ఉదపః, ఘన
సమయః, ప్రాదురభూత్, జనమ్, బుద్ధిమ్, రమయన్, అనుకమ్, పయోదపః, ఘన
సమయః. 3౧.

న్యా॥ (ఆధోతీ) అథ, భువనే-అగ్రే. తపతప్తే- శ్రీష్టేణతప్తే
సతి. అనుక్, అనుకమ్, అనుకమ్పయా - కృపయా, అయన్-ప్రాప్ను
నన్. ఉదపః - ప్రఖాలనలిల, జనదాక్షిణమనాయస్యప్రహీత సలిల
ఇత్యర్థః-ఘనసమయః-జగద్రక్షణోద్భవతరసజ్మల్పః, బుద్ధిమ్-అధ్యమ్,
అనుకమ్, కాముకమ్, జనమ్, రమయన్-ప్రీతయః, (పయోదపః)
పయోదాత్ - మేఘాత్, పాతీతిపయోదపః, ఘనసమయః - ప్రావృ
ట్కాలః, ప్రాదురభూత్. అయన్నితి (౨) “అయగతౌ” భావాదికః శత్ర
స్తః. ఉదప ఇతి - ఉత్కృష్టా ఆపోయ స్తిన్నితివా, ఉత్కృష్టా ఆపోయే
నేతివా బహువ్రీహిః (౩) “ఋక్పూ” ఇత్యాదినా లికారస్సమా
సాస్తః. అనుకమితి. (౪) “అనుకాభిక” ఇత్యాదినా పాతతః. పయో
దపఇతి పాతేః (౫) “అతోనుపసగేకః” 3౧॥

(౧) పా-సూ-3-౧-౨౯.

(౪) పా-౫-౨-౩౪.

(౨) భృ-ప-౪-౮.

(౫) పా-సూ-3-౨-3.

(౩) పా-సూ-౫-౪-౩౪.

తా॥ తరువాత, గ్రీష్మతప్తమైన లోకమందుఁ దయచేసి యుష్ణమును బోగొట్ట సంకల్పించుకొని జలధరితమై, కామినీ జనసముద్ధానకరమైన వష్టాకాలము మేఘము లతోఁగూడ నావిర్భవించెను. 30.

మూ॥ తముపాన్యత్యత్కేకీ జలదానకరవరసారతోయదకమ్ |

జగితస్తచ్చమయస్తంజలదానకరవరసారతోయదకమ్ | 31॥

ప-వి॥ తమ్, ఉపాన్యత్యత్, కేకీ, జలదానకరవరసారతో, యత్, ఆకమ్, జగ తః, లిత్, తమయస్తమ్, జలదానకరవరసారతోయదకమ్. 31.

న్యా॥ (తమిళి) తమ్ - జలదనమయమాగచ్ఛస్తమ్, కేకీ - మ యూరిః, ఉపాన్యత్యత్ - ఉపనర్తనేన పూజితవాత్. కీదృశఃకేకీ-(జల దానకరవరసారతో)- జలదాఖ్యానామ్, అనకానాయ్ - పటహానామ్, రసస్య - శబ్దస్య, రసేన, ఆరితః - ప్రీతిః, కీదృశంసునసమయమ్-యత్ ఖలు జగితః, అకమ్-అసుఖమ్, గ్రీష్మజమ్, తత్, స్వశైత్యేనశమయస్తమ్, (జలదానకరవరసారతోయదకమ్) జలదానకరాః - ఉదకదానంకుర్వ స్తః, వరసారాః - ఉత్కృష్టగుణాః, ఉత్కృష్ట విసరణావా, తోయ దాః-మేఘాః, యస్తిత్ తత్తోక్తమ్. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్ ||

తా॥ న్యాప్రక్కల వ్యాపిండ్లివర్షించుచున్న మేఘములచేత లోకులయొ క్కణాపమును శివింపించిన యావ్షాకాలమందు మేఘగర్జనమునువిని నెమలులు నృత్యమాడినవి. 32.

మూ॥ దృష్టాభైరహౌస్తైరభిలాయితంమాససంద్రుతంసాకమ్ |

స్థరవహ్నినాధ్వగస్యోపలాయితంమాససంద్రుతంసాకమ్ | 33॥

ప-వి॥ దృష్టాభైః, హస్తైః, అభి, హాయితమ్, మానసమ్, ద్రుతమ్, సాకమ్, స్థరవహ్నినా, అధ్వగస్య, ఉపలాయితమ్, మానసమ్, ద్రుతమ్, సాకమ్. 33.

న్యా॥ (దృష్టాభైరితి) దృష్టాభైః-దృష్టమేఘైః, హస్తైః, మా ససమభి- మాససాఖ్యంసరఃప్రతి, ద్రుతమ్-శీఘ్రమ్, సాకమ్-సహితైః,

పలాయితమ్ - పలాయనంకృతమ్. కించ - అధ్వగస్య - ప్రవాసినః, మానసమ్ - చిత్తమ్, ఉపలాయితమ్ - అశ్వనదాచరత్, కామసీవిశ్లేషవ్యవసాయిత్వేనపూర్వంకృతరంసత్, అధునా, సాకమ్-అనుఖసహితంభూత్వా, స్థనపిన్నానా - కాపూగ్నినా, మ్రుతపభూత్ - త్రపునజ్జతువచ్చవిలీనమభూదిత్యర్థః. పలాయితమితి పరాపూర్వాయతేభావే నిష్ఠా. (౧) “ఉపసగన్త్యాయతే” ఇతిలత్విమ్. 33॥

తా॥ అవహికాలమందు హంసములు మేఘములనుజూచిపోయి గుంపుగాఁజేరి మానస సరస్సునకువెళ్ళినవి. దృఢభిరమైన పాంశులప్పుడమాకాలమందు మదనాగ్నిచేఁగరిగి దఃఖాకులమాయెను. 33.

మూ॥ ౧ విరహిష్వశమధితప్రభురధ్యాయోపాకృతిరుపాధ్యాయైః॥

అక్రియతస్యధ్యేతృభిరధ్యాయోపాకృతిరుపాధ్యాయైః॥ 3౪॥

ప-వి॥ విరహిషు, అశమ్, అధిత, ప్రభుః, అధ్యాయః, అపాకృతిః, ఉపాధ్యాయైః, అక్రియత, సహ, అధ్యేతృభిః, అధ్యాయోపాకృతిః, ఉపాధ్యాయైః. 3౪.

న్యా॥ (విరహిష్వీతి) ప్రభుః - సమర్థః, అపాకృతిః - అనర్థః, అధ్యాయః - అధిగతసమృద్ధిః. (ఉపాధ్యాయైః)- ఉపాగీనామ్-కారణానాయ, మేఘరవవిమ్యదాదీనామ్, ఆయైః-ఆగ్రేభిః, పీహిషు-జనేషు, అశమ్ - అనుఖమ్, అధిత - నిహితవాత్. కించ - ఉపాధ్యాయైః-అచార్యైస్సహ, అధ్యేతృభిః, వేదమధీయానైర్దాణవక్త్రైః, అధ్యాయోపాకృతిః-స్వాధ్యాయస్యఉపాకరణమ్, అక్రియత - కృతాభూత్. అక్రియతేతి కరోతేః కర్తణిలజ్. యక్. (౧) “రిజ్శయగ్నిజ్శయ” ఇతి రిజాదేశః॥

(౧) పా-నూ-౨-౨-౧౯. (౨) పా-నూ-౨-౪-౧౨.

॥ అయమార్యాధేదః నప్రసిద్ధతయా పరిగణితేషు ఛందోగ్రాహ్యేషుదృశ్యతే; తథాపి, యథాఅర్యాయాఃపూర్వోత్తరార్థయోరింశచ్చాత్రా విశిష్టయోః గురుజైకే నాధిక్యే అర్యాగీతిరితిభేదఃపరిగణ్యతే, తథాపూర్వోత్తరార్థయోస్సద్వింశతిమూత్రావిశిష్టయాః అగ్రీత్యేషుపల్ల్యకమర్థ ద్వయేగురుజైకే నాధిక్యాత్ నిష్పన్నం భేదావ్రమితి.

తా॥ ఆవగ్నాకాలమందనగుఁ డభివృద్ధుఁడై మేఘులు సహాయముచేత విర
హిజనులకుఁ దుఃఖమును గలుగఁజేసెను. వేదాధ్యయనపథము తమతమయుపాధ్యాయుల
తోఁగూడ నుపాకర్తము నాచరించిరి. 34.

మూ॥ తృప్యన్వైప్యనసంఖంసయమానతయాపయోముచస్నీరమ్॥

ప్రీత్యైవచాతకోన్వితనయమానతయాపయోముచస్నీరమ్॥35॥

ప-వి॥ తృప్యన్, దృష్ట్యా, ఏవ, సుఖమ్, నయమానతయా, పయోముచమ్, నీర
మ్, శ్రీశ్యా, ఏవ, చాతకః, అన్వితనయమ్, ఆనతయా, అప, యః, అముచత్, నీరమ్.

వ్యా॥ (తృప్యన్వై)చాతకః, నీలుపయోముచమ్, ఆనతయా-
ఉపనతయా, ప్రీత్యైవ కేవలయా, అప-అనుసృతవాన్. నజలాధి-
త్యేన. కుతః - మేఘస్య, దృష్ట్యైవ - దర్శనమాత్రేణైవ, సుఖమ్,
నయమానతయా - ప్రాపయమాన్త్యేన, తృప్యన్ - తయైవతృప్తః,
తిరస్కృత జలాధిభావఇత్యర్థః. అన్వితనయమితి మేఘవిశేషణమ్.
ప్రాప్తానుగ్రహణీధ నీతికమిత్యర్థః ; క్రియావిశేషణంవా. చాతకస్యనీతి-
మేఘానుసారః, తయానీత్యాతమన్వసరదిత్యర్థః - సవనమేఘా విశే
ష్యతే.యోమేఘః, నీరమ్ - జలమ్, అముచత్ - అభ్యర్థనాత్పూర్వం
స్వయమేవముక్తవానిత్యర్థః. అముచదితి లుచ్ఛ్;లుడిత్యాదచ్ఛ్॥ 35॥

తా॥ పరోపకారార్థముగ వర్ణించుచున్న నల్లనిమేఘములు దర్శనమాత్రముచేత
నతిసుఖావహమైయున్నందున వానిని చాతకములుచూచి కేవలప్రీతితో ననుసరించినవి.

మూ॥ షీతిసారథమనిలోవహదారమ్భాసారసేకేన॥

ఆస్థాయీసాధకమమహితదారమ్భాసారసేకేన॥ 36॥

ప-వి॥ షీతిసారథమ్, అనిలః, అపహత్, ఆరమ్భాసారసేకేన, ఆస్థాయీ, సార్థ
మ్, అమహితదారమ్, భాసా, రసే, కేన. 36.

వ్యా॥ (షీతీతి) ఆరమ్భాసారసేకేన - ఆరమ్భాసారైః - ప్రథ
మభావిభిః, ఆసారైః - వహ్నేః, సేకేన, జాతమ్, షీతి సారథమ్.

భూమేగఽస్థమ్, అనిలః - వాయుః, అవహత్. ఏనం ప్రావృష్ణురేషు
ప్రప్తత్యేషు కేన పురుషేణ, భాసా-ప్రభయా, సాధకమ్, రసే-శృంగార
మయే, అమహితదారం ఆస్థాయి - దారానామజయిత్వా తేజస్విత్వేన
సహైవ శృంగారమయే రసే సత్త్విత్తస్థావిత్వైః॥ 3౬॥

తా॥ ప్రథమవర్ష ముచేతః దడపఁబడిన భూమియొక్క వాసనను వాయుకుంఠిట
వ్యాపింపఁజేసెను. ఆకాలమందు పురుషులందఱు ఏకాక్కిన యుండులేక తమతమభార్య
లననుసరించి కొనియాడి శృంగారరసము ననుభవించిరి. 3౬.

మూ॥ సహవషణ్ తాంఘనానాంకుమ్భిరవపుష్టయాశ్వసన్వితయా!

విజయీజఘాస్సిక్తాంకుమ్భిరవపుష్టయాశ్వసన్వితయా! 37॥

టీ-వి॥ సహ, వషణమ్, ఘనానామ్, కుమ్భి, రవపుష్టయా, శ్వసన్, వశ
యా, విజయీ, జఘా), సిక్తామ్, కుమ్భిరవపుష్టయా, శ్వసన్, వశయా. 3౭.

వ్యా॥ (సహేతి) వషణ్ తాంఘనానామ్, రవపుష్టయా - శబ్దేన
పరిపుష్టయా, వశయా - వశవర్తిన్యా, వశయా - శిశ్యసంహ, ఆశ్వ
సన్ - ప్రీయమాణః, సతతస్థానాఘాతేన, శ్వసన్ - శ్వాసముచ్ఛ్వా, ఆశ్వ
కుమ్భి-గజః, భీరవపుష్టయాశ్వసన్వితయా, విజయీ, సనవ పేణాసిక్తామ్
కుమ్ - భూమిమ్, జఘా-ఆఘాతవాణ్-జఘామి (౧) “గ్రూగన్ధో
పాదానే” లిట్॥ 3౭॥

తా॥ పరించుచున్న మేఘములయొక్క గర్జనముచేత సుక్రీతములై తమకు
శ్వాసములై యున్నయాడుయేగులతోఁగూడియున్న భయజ్వరములైన గొప్పశరీర
ములుగల యేగులు హృష్టములై వర్షముచేతఁ దడపఁబడిన భూమియొక్క గంధము
సాఘాడించినవి. 3౭.

మూ॥ ప్రేయసిచిరదృష్టేజేనూనంబాష్పాయతే స్తథాత్రీహ!

తస్యచ వేగంధారానూనంబాష్పాయతే స్తథాత్రీహ! 3౮॥

ప-వి॥ ప్రేయసి, చిరదృష్టే, అబ్ధే, నూనమ్, బాష్పాయతే, స్త, ధాత్రీ, ఇహ, తస్య, చ, వేగమ్, ధారా, అనూనమ్, బాష్పాయతే, స్త, ధాత్రీ, హ. ౩౫.

వ్యా॥ ప్రేయసీతి) బాష్పాయతే స్తేతి- బాష్పముద్వమతీతివిగ్మ హ్య, ఉష్ణపర్యాయాత్ బాష్పశబ్దాత్, (౧) “బాష్పోష్ణభ్యాముద్వ మనే” ఇతిశ్యజ్. బాష్పమ్-ఉష్ణాణమ్, వషణిపాతేన ముక్తవతీభూమి రిత్యర్థః. తత్ర బాష్పశబ్ద మశ్రుపర్యాయం ఛలేనాశ్రిత్యేదముచ్యతే. ప్రేయసి - ప్రియతలే, అబ్ధే - మేఘే. చిరదృష్టేనతి, ధాత్రీ - భూమిః, ఇహ - కాలే, నూనమ్- ప్రాయేణ, బాష్పాయతే స్త-రుదితవతీ. విశిష్టే షుః ప్రియేషు చిరేణ్యు ప్తేషు రోదనంకుర్యురితిభావః తస్యచ-మేఘ స్య, ధారా - వషణధారా, అనూనమ్ - అవికలమ్, వేగమ్, ధాత్రీ- దధానా, బాష్పాయతే స్త-బాష్పవత్-అశ్రువత్, ఆచరతి స్త. మేఘాపి చిరేణభూమిందృష్ట్యా వషణవ్యాజేన రుదితవానిత్యర్థః. ఉత్తర బాష్ప శబ్దాదశ్రుపర్యాయాత్, (౨) “ఉపమానాదాచారే” ఇతిశ్యచ్. ధాత్రీ త్యుత్తరత్ర ధాభోధారణాథాత్మక్. అతపవవేగమిత్యత్ర షష్ఠీ ప్రతి పేధాద్వితీయా॥ ౩౫॥

లా॥ భూమియంగు నాపశానుకములైన బలప్రవాహమునుజూచి కవి పర్ణించు చున్నారు. ప్రియతమములైన మేఘములను బహుకాలముననుజూచి భూమి బాష్పము కన్నీళ్ళు విడిచెను. అసతీహతములైన పడచున్న వర్షధారావ్యాజముచేత మేఘములును భూమినిజూచి కన్నీళ్ళువిడిచినవి. ౩౫.

మూ॥ ఉదజనినిరజ్జు-శశ్రీస్తదాచకషకమహస్వభావేన।
యోక్తుంకితాష్ట్యమాభింతదాచకషకమహస్వభావేన॥౩౬॥

ప-వి॥ ఉదజని, నిరజ్జు-శశ్రీ, తదా, చ, కర్షకమహః, స్వభావేన, యోక్తు మ్, కిల, బౌష్ట్యమ్, ఆభిక్రమ్, తత్, ఆచకర్ష, కమ్, అహస్సు, అభావేన. ౩౬.

వ్యా॥ (ఉదజనీతి) తదా-త స్థికాల్, (కర్మాకమహః) కర్మా
కాణామ్ - కృషీవలానామ్, మహః - ఉత్సాహః, నిరజు-శక్తిః - అప్రతి
హతసమృద్ధిః, ఉదజని-స్వభావేనజాతమ్, అహస్సు - దివస్సు, వర్త
మానం తదాప్యమ్, అభింకమ్ - అభిసంబద్ధజలమ్, అచకర్మ. జలమి
హాకర్మాణకర్తృ, బ్రహ్మకర్తృ. కిమర్థమాచకర్మ-అభావేనయోక్తుం
కీల-నాశయితు మివేత్యర్థః॥ 39॥

తా॥ ఆవగ్నాకాలమందు కష్టముల వ్యవసాయములు నిర్విఫలముగ కర్తవ్యమం
దెను. దినమందుగలిగిన స్వాభావికమైన యుష్మనుమవర్ష జల మింకము, 39.
మూ॥ శీతభియేనసమకుచకాకకుభోవారిధిరమ స్థకంసభసి॥

దదృశుఃప్రాప్తోభృక్షైః కుభోవారిధిరమ స్థకంసభసి॥ 40॥

ప-వి॥ శీతభియా, ఇవ సమకుచన్, కకుభః, వారిధిమ్, అస్తకమ్, నభసి,
దదృశుః, ప్రాప్తః, భృక్షైః, కకుభః, అవారి, ధరమస్తకమ్, నభసి. 40.

వ్యా॥ (శీతభియేతి) రవిప్రకాశే తిరోహితేనతి, కకుభః-కశః,
శీతభియాసమకుచన్నివ - సజ్జుచితాశ్చవ, అభవత్. కించ - నభసి-
ఆకాశే, క వారిమ్-మేఘమ్, అస్తకమ్-క్షీప్తసలిలమ్, దదృశుః, జనాః.
కించ - ధరమస్తకమ్ - పర్వతశిఖరిమ్, ప్రాప్తః, కకుభః - అజానవృ
క్షుః, భృక్షైః, అవారి - ఆవృతోభూత్, తదేతత్సవణమ్, నభసి-
ప్రావృట్కాలే, ప్రాప్తమిత్యర్థః॥ 40॥

తా॥ వగ్నాకాలమందు దిక్కులు, సూర్యాస్తమయూనంతరము చీకటివలన
జక్కగఁ గానఁబడనిదై, చలీవలన సంతోచమునొందినట్లున్నవి. జలూకాశమందు
వర్షించి తెల్లపడిన మేఘములనుజూచిరి. పర్వతాగ్రమందున్న అర్జున వృక్షములు
కుష్మచలచే వ్యాప్తమైనవి. 40,

మూ॥ సోష్టాసోచ్ఛ్వసితాభూత్పజ్క-వతీజీవనా-స్థా॥

భూఃక్రమతః(స్త్రీ)విరహావపజ్క-వతీజీవనా-స్థా॥

౪౧॥

ప-వి॥ సోష్టా, సోచ్ఛ్వసితా, అభూత్, పజ్క-వతీ, జీవనా-స్థా, భూః, క్రమతః, స్త్రీ, విరహావపజ్క-వతీ, జీవనా-స్థా.

౪౧.

వ్యా॥ (సోష్టేతి) భూః-భూమిః, వర్ష నిపాతక్రమేణ ప్రథమమ్, సోష్టా - ఉగ్రేణేన ఉష్ణణానహితా, తతః, సోచ్ఛ్వసితా - ఉచ్ఛ్వాసవతీ, తతః, పజ్క-వతీ - కర్షణవతీ, తతః, జీవనా-స్థా - జీవనస్య-జలప్రవాహస్య, జానూ-స్థాస్య, వాగ్యవ-స్థాసీ, ఇత్యేవమ్, క్రమతః-క్రమేణ, అభూత్. కజ్క - విరహా-పజ్క-వతీ-భ-ర్తృవిరహప్రదహపవతీ, (స్త్రీ), జీవనా-స్థా-జీవనస్యా-స్థా-మరణావస్థాయామ్-స్థితా, అభూత్॥

తా॥ అపవ్నాకాలమందు పవ్నముచేత భూమి, మొదటనుష్ణముగానుండెను; తరువాత తడిపడబడెను; తరువాత బుడపకలదాయెను, అటుపిమ్మట జలధరితమాయెను. తమకావముచేత భర్తలను విశ్లేషించిన స్త్రీలు విరహబాధను నహింపక మరణమునొందుటకు సిద్ధమయిరి.

మూ॥ వర్ష పృషతో బభ్రు సభేలాజాశ్చోదితానవాశాభిః॥

క్షీతిపురమివ విశత ఋతోః భేలాజాశ్చోదితానవాశాభిః ॥౪౨॥

ప-వి॥ వర్ష పృషతః, బభ్రుః, ఘనభేలాజాః, చోదితాః, నవాశాభిః, క్షీతిపురమ్, ఇవ, విశతః, ఋతోః, భే, లాజాః, చ, ఉదితాః, నవాశాభిః.

౪౨.

వ్యా॥ (వర్షపృషత ఇతి) ఘనభేలాజాః - మేఘానాం లీలయాజాతాః, వర్ష పృషతః, భే, బభ్రుః కథమివ - నవాశాభిః - నవభిర్నిభిః, అధ-స్తపదిగ్వ్యతిరిక్తాభిః, నవాశాభిః - నూతనమనోరథాభిః, చోదితాః, క్షీతిపురమ్ - భూమ్యాభ్యుంగనగరమ్, విశతః, ఋతోః-ఘనసమయస్యకృతే, ఉదితాః - ప్రకాశితాః, లాజా ఇవ, బభ్రుః॥

౪౨॥

తా॥ గగనమందు మేఘములవలన గలిగిన వర్ష బిందువులు, భూమియనెడ మహానగరమును బ్రవేశించుచున్న వర్షర్తువునకు, మజ్జశాంధముగ, దిక్కుల నెఱిగింపజల్లుచున్న లాజములవలె ప్రకాశించినవి.

౪౩.

మూ॥ విద్యుద్ధేమ్నా భౌగ్నికజోపలభావమాసన్నా ।

బాలాతపస్యకీలయన్నికజోపలభావమాసన్నా ॥

౪౩॥

ప-వి॥ విద్యుద్ధేమ్నః, అభౌగ్నిః, నికజోపలభావమ్, ఆసన్నా, బాలాతపస్య, కీల, యన్నికజ, ఉపలభా, అవమా, సన్నా.

౪౩,

వ్యా॥ (విద్యుద్ధి) అభౌగ్నిః- మేఘపక్ష్యేః, విద్యుద్ధేమ్నః- విద్యున్నామ్నా హేమ్నః, నికజోపలభావమ్ - నికషశిలాత్వమ్, ఆసన్నా - ప్రాప్తా. తదేవవిద్యుద్ధేమవిశేష్యతే. యన్నికజా - యస్యసమీపే, బాలాతపస్య, ఉపలభా - ఉపలభి, అవమా - వ్యసూతా, అతవవసన్నా అభూత్. స్వాభావాత్ ఘనతీరోహితత్వాత్ విద్యుత్సన్నిధౌ బాలాతపోపలభిర్నా స్తీతివరమార్థః. ఆతః శతేనాఽయమర్థః ప్రతీయతే - మేఘాఖ్యనికజోపరే విద్యుద్ధేమ్ని నికషితే, బాలాతపస్యస్సన్నిధౌ నిహీనోఽభవతి; తదేతత్ కీలశ్చైవ సూచ్యతే. అభిశిన్వాత్ (౧) “షిద్ధిదాదిభ్యోజ్” ఇత్యజ్.

౪౩.

తా॥ మేఘములు, మేఘపక్షిదు బంగారమునకు సానరాయివలెనుండెను. ఉదయకాలమందు మార్గకిరణములు మేఘములచే నడ్డగింపఁబడినవై మేఘపులమందఱు సంరకాఁ బ్రకాశింపలేదు.

౪౩,

మూ॥ ధారాస్పతామ్నసోభైర్దుక్తాదామోచితాస్వసితే ।

ఉపరివితతేమ్బరేకీలముక్తాదామోచితాస్వసితే॥

౪౪.

ప-వి॥ ధారా, స్పతా, అమ్మసః, అభౌగ్నిః, ముక్తాత్, ఆమోచితా, స్వసితే, ఉపరి, వితతే, అమ్మరే, కీల, ముక్తాదామా, ఉచితా, స్వసితే.

౪౪.

వ్యా॥ (ధారేతి) అభౌగ్నిః- మేఘైః, ముక్తాత్ - ఉత్సృష్టాత్, అమ్మసః, ధారా, స్పతా - ప్రస్పతా, అభూత్. స్వసితే - స్వేనర్ధజే, అమ్మరే, స్వసితే - అతీవకృష్ణవర్ణే, ఉపరివితతే, ఆమోచితా - వికలితా, ఉచితా - యోగ్యా, ముక్తాదామా - మాక్తికమయీదామా

కిల; తద్వదిత్యర్థః. ఇహ “మేఘైఃస్వసితే” స్వేనసమృద్ధమమృరమితిమే
ఘసంబద్ధ ఆకాశఉచ్యతే; తత్రచలేనాయమర్థః ప్రతీయతే- స్వేనబద్ధే-
ఉపరివితానతే అనితవర్ణే వితానపటేఇతి, ఏవంఛలప్రతీతస్య వితానామృ
రస్య ముక్తాదామాలజ్య-రణమపేక్షితమ్; తదపి స్వబద్ధస్య తస్యపట
స్య తైరేవమేఘైః ప్రకల్పితముచ్యతే. తదేతన్ కిలవద్దేన ద్యోత్యతే రర్థః.

తా॥ మేఘములనుండి ప్రవించుచున్న వర్షధారలు, మేఘములచే వ్యాప్తమైన
గగనమనెడు నల్లని విశానమున కలఁగొనఁగల్గఁబడిన ముత్యముల సరముల
వలెనుండెను. ౪౪.

మూ॥ నష్టాతాభూమేరధిరూఢావాచ్యతపదంఘనాధారా॥

స్వమితాభువోదివో గురుయాధావాచ్యతపదంఘనాధారా॥౪౫.

ప-వి॥ న, జ్ఞాతా, భూమేః, అధిరూఢా, వా, అచ్యుతపదమ్, ఘనా, ధారా,
స్వమ్, ఇతా, భువః, దివః, గురుః, ఊఢా, అవాచీ, ఉత, పదమ్ ఘనాధారా, ౪౫.

వ్యా॥ (నష్టాతేన) అతికఠోరదళావన్నేన న్వేనతి ఆకాశే భూమాచ
సంబద్ధాత్ అవిచ్ఛిన్నా స్తిమితాకారా వర్షధారాభవత్; తామధిక్య
త్యేదముచ్యతే - ధారా - వర్షధారా, ఘనాధారా - ఘనమ్, ఆధార
త్యేనాశ్రితాసతీ, ఏవంసన్నివ్యాతే. కిమియంధారా, భూమేః - భూత
లాత్, అచ్యుతపదమ్ - ఆకాశమ్, అధిరూఢావాస్యాత్; ఉత, దివః-
ఆకాశాత్, భువః - భూమేః, స్వంపదమ్ - స్థానమ్. అవాచీ-
అవాఙ్ముఖీభూత్వా, ఇతా - ప్రాప్తా, గురుః - గుర్వీసతీ, తయా
భువా ఊఢాస్యాత్ ఇతినజ్ఞాతా- పూర్వార్థే వాశబ్దః ఉత్తరార్థే ఉత
శబ్దశ్చ సద్దేహం ద్యోతయతః. ౪౫.

తా॥ అతికఠోరముగ వర్షించుచున్నప్పుడు ఆకాశమునుండి భూమివఱకు ఆ
చ్ఛిన్నముగఁ గనుఁబడుచున్న వర్షధారలనుజూచి, “ఇవి ఆకాశమునుండి క్రిందఁ
కుచున్నవా? లేక భూమినుండి యాకాశమునకెక్కుచున్నవా? యని శనిసద్దేహించు
చున్నారు. ౪౫

మూ॥ ప్రణివహరిధన్వ తటిత్కృపాణి ఖణ్డితమవాపఘనమ్ |

తద్గర్జితాన్యకృషతాకృపాణిఖణ్డితమవాపఘనమ్ || ర౬.

ప-వి॥ ప్రణి, ఇవ, హరిధన్వ, తటిత్కృపాణిఖణ్డితమ్, అవాప, ఘనమ్, తద్గర్జితాని, అకృషత, అకృపాణిఖణ్డితమ్, అవాపఘనమ్. ర౬.

వ్యా॥ (ప్రణివహేతి) తటిత్కృపాణిఖణ్డితమ్ - విద్యుదాఖ్యయా కృపాణ్యా - అసినా, ఖణ్డితమ్ - ఘనమ్, మేఘమ్, ఖణ్డితజోప్రణివహ, హరిధన్వ - ఇన్ద్రచాపః, అవాప - ప్రాప్తవాన్. కీచ్ఛ - తద్గర్జితాని, అకృపాణి - నిర్దయాని, ఖణ్డితమ్ - విరహిజనమ్, అవాపఘనమ్ అకృషత-అవసతాః - గ్లానాః, అపఘనాః - అజ్ఞాని యస్య సతతో క్లంతంబీడయా ఇచ్చక్రితత్యర్థః. అవాపేతి - అప్నో తేగ్లత్. అకృషతేతి - కరోతేగ్లత్.

(౧) “అపఘనోఽజ్ఞమ్” ఇతి అపఘనశబ్దః అజ్ఞపర్యాయతయా నిపాతితః. ర౬.

తా॥ ఆకాశమందలి యదగ్రహస్సు, మేఘపనెకకన్తివేతః గొట్టబడిన మేఘమునకుఁ గాయమవలెఁగనుబడెను. మేఘగర్జనము, మునుకేపిడితులాయున్న విరహిజనలను మఱియుఁబీడించెను. ర౬.

మూ॥ అశబలయన్ దివినియుతాయుతాబలాకాః పయోధరస్వజమ్ ||

శీతభిరూయయర్మధాయతాబలాకాః పయోధరస్వజమ్ || ర౭ |

ప-వి॥ అశబలయన్, దివి, నియుతాయుతాః, బలాకాః, పయోధరస్వజమ్, శీతభిరూయ, యయుః, ఋద్ధాః, యుతాబలాకాః, పయోధరస్వజమ్. ర౭.

వ్యా॥ (అశబలయన్నితి) దివి - ఆకాశే, నియుతాయుతాః - నియుతసజ్జాః అయుతసజ్జాశ్చ. బలాకాః - సితవర్ణాః పక్షిణాః, పయోధరస్వజమ్ - మేఘస్యశోభనమజ్జమ్, స్వసామీప్యాత్ స్వసర్లవ్యతీకాత్, అశబలయన్ - శబలవర్ణమ్ - సితాసితవ్యామిత్రవర్ణమ్, అభుద్ధస్ ఇత్యర్థః. కీచ్ఛ - ఋద్ధాః - సమృద్ధిమన్తోజనాః, యుతాబలాకాః -

అబలయా - స్త్రీయా, సంయుక్తాః, శీతభియా, తస్యాః పయోధరస్వజమ్ -
స్తనపరివృజ్జానమ్, యయుః, శీతకాలేహి (స్త్రీ)ణాం స్తనాఉష్ణాభవంతి.
అశబలయన్నితి - శబలశబ్దాత్ (౧) "తత్కరోతి" ఇతిణిచ్. లజ్ఞః.
యుతాబలా కా ఇతి - యుతాః - సంయుక్తాః, అబలాః - (స్త్రీ)యః,
యైరితి బహువ్రీహిః. (౨) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్. స్వజశబ్దశ్చ స్వ
జ్జోర్ధ్వస్థః. ౪౭.

తా॥ ఆకాశమందు తెల్లనివర్షముగల అనేకములైన పక్షులులేచి తమకానిచేత
నల్లని మేఘములందు విజాతీయవర్షమును గలుగఁజేసికొని, ఆకాశమందు సంపన్నులు
తమతమ స్త్రీల స్తనముల నాలిజ్జనముఁజేసికొని శీతబాధచే నివృత్తులయిరి. ౪౭.
మూ॥ పతిమతిమోదయితారందయితారంయూచమానేన॥

వచసాగాదయితారందయితారంయూచమానేన॥ ౪౮॥

ప-వి॥ పతిమ్, అతి, మోదయితారమ్, దయితా, అరమ్, యా, చ, మానేన, వచ
సా, అగాత్, అయితారమ్, దయితారమ్, యూచమానేన. ౪౮.

వ్యా॥ (పతిమతీతి) యూ దయితా - (స్త్రీ), మానేన - గర్భేణ
కారణేన, పతిమ్ - భర్తారమ్, అరమ్ - అలమ్, మోదయితారమ్ -
హర్షయితారంసంతమ్, అతిక్రాంతాభవత్; సాస్త్రీతస్మిన్ కాలే, యూచ
మానేన - యాష్టాంకుర్వతా, వచసా - వచనేన, తంపతిమ్, దయితా
రమ్ - దయాంకుర్వాణమ్, అతఏన, అయితారమ్ - ప్రాపునవంతమ్,
అగాత్ - ప్రాప్తా. ౪౯.

తా॥ పూర్వము ఏస్త్రీ తనభర్త తననెంత లాలనముచేసినప్పటికిని గర్భముచేత
వానిని లక్ష్యముచేయలేదో, ఆస్త్రీ ఆపగ్గాకాలమందు తానే వానిని మంచిమాటలాడి
తనయందుఁ దయనుగలుగఁజేసికొని వానినిబొంచెను. ౪౯.

మూ॥ శమితేవనేషుపహ్నానన్మతే శిఖి నావితత్యపతాన్తా॥

తేనతుపాశ్శహృదీప్తానన్మతే శిఖి నావితత్యపతాన్తా॥ ౪౯.

ప-వి॥ శమితే, వసేషు, వహన్నా, నన్మతే, శిఖినా, వితత్య, పక్షాస్తా, లేన, తు, పాథహృది, ఇష్టాన్, అన్మతే, శిఖినా, అవితతి, అపక్షాస్తా. ౪౯.

వ్యా॥ (శమితేతి) వసేషువహన్నావన్మజ్జలైశ్శమితే, మౌప్తేన శిఖినా - మయూరేణ, పక్షాస్తా - పక్షయోగస్తా, వితత్య - వితతం కృత్వా, నన్మతే - నన్మతంకృత్వా. తేనతుసనేభ్యోవిన్మత్తేన, శిఖినా - అగ్నినా, పాథస్యహృది - విరహిహృదయే, నన్మతే. క్షిప్రశేవిరహిహృదయే ఇష్టానన్మతే - ఇష్టాన్ - మనోభాన్, అప్రాప్తైః; వితతీతిక్రియా విశేషణమ్. తితిః-విస్తారః, తద్రహితంయథాతథా ఇష్టానప్రాప్తిః. అథవా - అవితతి - తతేరథానః వితతిః, సాయత్రనాస్తితదవితతి; తదిదంనర్తనక్రియా విశేషణమ్. విస్తారయత్కంయథాతథా అగ్నిస్తద్ధృదయేననర్తేత్యర్థః. అపక్షాస్తావితి హృదయవిశేషణమ్. తాన్విరహిత ఇత్యర్థః. నన్మతఇతి- (౧) “న్మతీ-గాత్రవిత్తేచే” భావేలిట్. శిఖినేతి శిఖాశబ్దస్యప్రవీర్యదిత్వాదినః. వితత్యేతి- (౨) “వాల్మపి” ఇతి తిన్తో రనునాసికలోపః. తతస్తుక్. అన్మతఇతి - (౩) “ఋగతో” నిష్టా, నశ్ సమాసః. ౫౦.

తా॥ వన్మధారలచేతి వనమందు దావానలము చల్లారినవెనుక నేమలులు నర్తన మొడిగది. పాథులహృదయములు అభీష్టమునొందక విరహాగ్నిచేదగమగుచుండెను. ౪౯.

మూ॥ వికిరద్భిరహోరూక్షస్వరస్వైరిభసమజవర్ధనీరయ్యుతైః ।

తనురాపిఘనై రజహత్స్వరస్వైరిభసమజవర్ధనీరయ్యుతైః ॥ ౫౦ ।

ప-వి॥ వికిరద్భిః, అపః, రూక్షస్వరస్వైరిభసమజవర్ధనీః, అయ్యుతైః, తినుః, అపి, ఘనైః, అజహత్స్వరస్వైః, ఇభసమజవా, ఋద్ధనీరయ్యుతైః. ౫౦.

వ్యా॥ (వికిరద్భిః) రూక్షస్వరస్వైరిభ సమజవర్ధనీః - రూక్షస్వరజాణామ్ - పరుషస్వరయ్యుక్తానామ్, స్వైరిభానామ్ - మహిషాణామ్, నమజవర్ధనీ - సమూహస్య, వర్ధనీః - పోషకరీః, అపః - జలాని, వికిరద్భిః -

విక్రీపద్భిః, అయుతైః - బహుభిః, అజహత్స్వరపైః - అత్యక్తస్వభా
వైః, ఋద్ధసీరయుతైః - సమృద్ధజలయుతైః, ఘనైః - మేఘైః, ఇథ
సమజవా - గజసదృశగతిః - తనుః - స్వరూపమ్, ఆపి - ప్రాప్తా. ౫౦.

తా॥ పరుషముగ నటుచుచున్న మహిషముల కానందకరముగ వర్షించుచున్నవై
జలధరిగములైన మేఘములు ఏనుఁగులవలె గొప్పవిగాఁ గానవచ్చెను. ౫౦

మూ॥ యస్త్రింస్యగ్రహీత్సనసిజ పృషత్కజాతేనసజడిమ్నా॥

స్పృష్టహతోనిలేన సప్రుషత్కజాతేనసజడిమ్నా॥ ౫౧.

ప-వి॥ యః, స్త్రీమ్, వ్యరహీత్, మనసిజప్రుషత్కజాతేన, సః, జడిమ్నా, స్పృ
ష్టః, హతః, అనిలేన, సప్రుషత్కజాతేన, సజడిమ్నా. ౫౧.

వా॥ (యథృతి) యఃపురుషః స్వాగ్రస్త్రిమ్, వ్యరహీత్ - విరహిత
వాన్ - సపురుషః, మనసిజప్రుషత్కజాతేన - మనసిజస్య - కామస్య,
పృషత్కజాతేన - ఇమభిః, హతోన - ఉత్పన్నేన, జడిమ్నా - జడత్వేన,
అధీరత్వేన, స్పృష్టస్సన్, అనిలేనహతోభూత్. కీదృశేన - సప్రుష
త్కజాతేన - పృషత్కజాతామ్ - జలబిన్దూనామ్, సమూహసహితేన,
సజడిమ్నా - శైశ్వరసహితేన. స్త్రీమితి - (౧) “వాంశసోః” ఇతి విక
ల్పాత్, (౨) “స్త్రీమసోః” ఇతీయజభావః. వ్యరహీదితి - (౩) “హ్యస్త
లక్షణ” ఇత్యాదినాప్రతిషేధాత్, (౪) “అతోహలాదేః” ఇతి వృద్ధ్య
భావః. ౫౧.

తా॥ విరహిపురుషులు, మదన బాణములచేతను, జలబిందువులనుస్పృశించి
చల్లగావీచుచున్న గాలిచేతను మిక్కిలి బాధించబడిరి. ౫౧.

మూ॥ మానస్యమానిసీనాం కలాపినామేధ్యమానేన॥

మానేనననావమతాకలాపినామేధ్యమానేన॥ ౫౨॥

ప-వి॥ మానస్య, మానిసీనామ్. కలా, అపి, నామ, ఇధ్యమానేన, మానేన,
న, న అవమతా, కలాపినామ్, ఏధ్యమానేన. ౫౨.

వ్యా॥ (మానస్యేతి) నామేతి - నూనమథే. మానిసీనామ్ స్త్రీణామ్, మానస్య - గర్వస్య, కలాపి - ఏకదేశోపి, కలాపినామ్, మయూరాణామ్, మానేన - గర్వేణ, ఇధ్యమానేన - దీప్యమానేన, ఏధ్యమానేన - వర్ధమానేన, సనావమతా - అనమంతవేత్త్యర్థః. ౫౨

తా॥ ఆవక్షాకాలమందు ప్రసిద్ధమైవర్ధిల్లుచున్న సమూలముక్క - గర్వము, ఆ కాలమందలి స్త్రీలగర్వమండేక దేశముతోనుండ సమానముకాలేదు. ౫౨.

మూ॥ భృజ్జకులాయ వికస్వరమహనికేతకమరోచిష్ట॥

యత్సంశ్రితతద్దళపుటమహనికేతకమరోచిష్ట॥ ౫౩

స-వి భృజ్జకులాయ, వికస్వరమ్, ఆహని, కేతకమ్, అరోచిష్టయక్, సంశ్రిత తద్దళపుటమహనికేతకమ్, అరోచిష్ట. ౫౩.

వ్యా॥ (భృజ్జేతి) వికస్వరమ్ - వికాసి, కేతకమ్ - కేతక్యా కుసుమమ్, అహని- హనిరహితిమ్- సమృద్ధమ్, భృజ్జకులాయ, అరోచిష్ట - ఆభిలాషవిషయోభవదిత్యర్థః. తదేవభృజ్జకులంపి శేష్యతే- యత్ - భృజ్జకుమ్, సంశ్రిత తద్దళపుట మహనికేతకంభూత్వా, అరోచిష్ట- దీప్తమభూత్. తస్య - కేతకస్య, దళానామ్, పుటమ్- అభ్యస్తరప్రదేశః, తద్దళపుటమ్, సంశ్రితః తద్దళపుటాభ్యోమహని నికేతక-గృహమ్, యేనతత్తతోక్తమ్. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. భృజ్జకులాయేతి- (౨) “రుచ్యర్థానాంప్రీయమాణః” ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా. వికస్వర మితి - (౩) “వేశభాస” ఇత్యాదినావరచ్. కేతకమితి - కేతక్యాఃపుష్ప మితివిగృహ్య (౪) “తస్యవికార” ఇత్యణ్. తస్యపుష్పమూలేషుబహుళివి తిలుక్. (౫) “యక్తద్ధితలుక్” ఇతి స్త్రీప్రత్యయస్యలుక్. పుష్పస్యనపుం సకత్వాత్ నపుంసకలిజ్జత్వమ్. అరోచిష్టేతి పూర్వత్రాభిప్రీత్యర్థాత్ సుచేద్దుజ్; ఉత్తరత్రతు దీప్త్యర్థాత్. ౫౩.

(౧) పా-సూ-౫-౪-౧౫౪.

(౪) పా-సూ-౪-౩-౧౩౪.

(౨) పా-సూ-౧-౪-౩౩.

(౫) పా-సూ-౨-౧-౪౯.

(౩) పా-సూ-౨-౨-౨౫.

తా॥ సమృద్ధములై వికసించియున్న కేరకీకుసుములు, తమయొక్క వికాలములైన దళములలో గూర్చున్న తు మైదలకుఁ బ్రీతిజనకంబులాయెను. ౫౩.

మూ॥ వవృషుర్దే ఘామహితసనవనీపక భూమయో గేషు॥
సదుదారా ఇవభిన్నా సనవనీపక భూమయో గేషు॥ ౫౪.

ప-వి॥ వవృషుః, మేఘాః, మహితసనవనీపక భూమయః, అగేషు, సదుదారాః, ఇవ, భిన్నాః, స, వనీపక భూమయో గేషు. ౫౪.

వ్యా॥ (వవృషురితి) మహితసనవనీపక భూమయః, నీపానాంపుష్పాణి - నీపాని, నవాని నీపాని సవనీపాని, సహతైర్వర్తతైశ్చ సనవనీపకా, (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. మహితా - పూజితా, సనవనీపకా భూమిః యైస్తే మహితసనవనీపక భూమయః, (౨) “స్త్రియాఃపుంవత్” ఇత్యాదినా పూర్వపదస్యపుంవద్భావః. ఏవంభూతాఃమేఘాః, అగేషు - వృక్షేషు, శైలేషుచ, వవృషుః. కీడ్వశాః - వనీపక భూమయోగేషు - వనీపకానామ్ - అర్థినామ్, భూమ్నః - బహుత్వస్య, యోగేషు సంభవేషు, సభిన్నాః - భేదమప్రాప్తాః; బహువనీపక త్వేప్రిప్రీయమాణాః, సదుదారాఇవ - ఉత్తమవదాన్యాఇవ. ౫౪.

తా॥ ఉత్తములైన ఉదారపురుషులు, ఎన్నియాచతులువచ్చినను భేదమునొందకనిచ్చునట్లు, మేఘములు సర్వదేశములందును వర్షించినవి. దానిచేతఁ గడపకట్లు పుష్పించి భూమండలమంతటోభించెను. ౫౪.

మూ॥ దవదహనస్య పయోదాననకృతమాలస్య మధురసతః॥
ఉదజీవన్ పట్టరణావనకృతమాలస్య మధురసతః॥ ౫౫.

ప-వి॥ దవదహనస్య, పయోదాః, వనకృతమ్, ఆలస్యమ్, అధుః, ఆసతః, ఉదజీవా, పట్టరణాః, వనకృతమాలస్య, మధురసతః. ౫౫.

వ్యా॥ (దవఇతి) పయోదాః - మేఘాః, అసతః - దుష్టస్య, దవదహనస్య - దహగ్నేః, వనకృతమ్ - స్వజలేననిష్పాదితమ్, ఆలస్యమ్ -

అలసతామ్, దీప్తిరహితతామ్, అధుః - కృతవస్త్రః, కింకర-పట్టరణాః.
భృగ్వాః, వనకృతమాలస్య - వనస్థస్యకృతమాలస్య-ఆరగ్వధపుష్పస్య,
మధురసతః - మకరందరసతః, ఉదజీవన్ - ఉజ్జీవితాః. ౫౫.

తా॥ మేఘములు వర్షధారలచేత దవానలము నణచినవి. వనమందు తుష్ప
దలు కృతమాలపుష్పములందలి మకరందమును బానముచేసిమరించినవి. ౫౫.

మూ॥ అజనివనస్యప్రాప్తే దవశమనే నవ్యతానితరామ్॥

పాథవనంత్యథతాపాదవశమనేనవ్యతానితరామ్॥ ౫౬.

ప-వి॥ అజని, వనస్య, ప్రాప్తే, దవశమనే, నవ్యతా, నితరామ్, పాథవనమ్,
తు, అథ, తాపాత్, అవశమ్, అనేన, వ్యతానితరామ్. ౫౬.

వ్యా॥ (అజనీతి) దవశమనే-దావాగ్నేశ్వమనే, ప్రాప్తేనతి, వన
స్య, నితరామ్ - భృశమ్, నవ్యతా - నూతనతా, అజని, అభివనాన్ని
వృత్తేన అనేన అగ్నినా, తాపాత్, పాథవనమ్ - విరహజనాఖ్యం
వనమ్, అవశమ్ - క్లేశేనపరవశమ్, వ్యతానితరామ్ - భృశమక్రియతే
త్యర్థః. విపూర్వాత్తనోతేకర్తణిలుచ్ఛ. (౧) “లిజశ్చ” ఇతిలిప్. (౨)
“కిమేతిజవ్యయ” ఇత్యాదిగాఅమృత్యయః. ౫౬.

తా॥ వర్షధారలవలన దవానలము శమించినచో వనము నూతనముగ చిగురిం
చినది. పానులు విరహతాపముచేత బరవశులయిరి. ౫౬.

మూ॥ భృజకులేనప్రముదితమధికస్తలితాయమానేన॥

యేనహిమాలత్యనువన మధికస్తలితాయమానేన॥ ౫౭.

ప-వి॥ భృజకులేన, ప్రముదితమ్, అధికస్తలి, తాయమానేన, యేన, హి, మాలతీ
నువనమ్, అధికమ్, దలితా, అయమానేన. ౫౭.

వ్యా॥ (భృజకులేనేతి) అధికస్తలి - కస్త్యక్యామ్, తాయమానేన
స్తవ్యమానేన, భృజకులేన, అనువనమ్ - యావద్వనవిలీలి, అయమా
నేన - గచ్ఛతా, మాలతీ, అధికమ్ - అధిక్యేన, దలితా - వికసితా. ౫౭.

కన్దభీతి - (౧) “అవ్యయంవిభక్తి” ఇతిసప్తమ్యుక్తేవ్యయభావః.
తాయమానేనేతి - (౨) “తాయ్య - సన్యాసపాలనయోః” తనోతేర్వా.
కర్తృణిలట్, శానచ్. (౩) “తనోతేర్వ్యః” ఇత్యాత్వమ్. అనువస
మితి - (౪) “యస్యచాయామః” ఇత్యవ్యయభావః. ౫౭.

తా. ఈ ఘోషలు వనమంతట సృష్టించి యచ్చటచ్చటనున్న మాలతీపసుమ
ములను వికసింపజేసి, కన్దభీష్మముండు నివసించి మిక్కిలి సంతోషించెను. ౫౭.

మూ॥ సరితాంబగేశ్రియద్ధౌసత్యామత్యావిలాపానామ్ ।

భటికావిన స్తరుష్కరి సత్యామత్యావిలాపానామ్॥ ౫౮.

ప-వి. సరితామ్, బగే, శ్రియా, బుద్ధౌ, సత్యామ్, అత్యావిలాపానామ్, భటి
కాః, విస్తరుష్కరి, ముది, సత్యా, మత్యా, విలాపానామ్. ౫౮.

వ్యా॥ (సరితామితి) బుద్ధౌ - జలసమృద్ధౌసత్యామ్, అత్యావి
లాపానామ్ - అతికలుషితజలానామ్, సరితామ్, శ్రియా - సంపదా,
బగే, తత్సంపత్ బభావిత్యర్థః. కిష్క - భటకాః - భటానాం స్త్రియః,
ఘనసచయేవ్యభ ర్తృణాం యుద్ధోద్యోగాద్యభావాత్ విరహభావాత్,
ముది - హృదే, సత్యా - వర్తమానయా, మత్యా - బుద్ధ్యా,
విశ్లేష్యైశ్చ స్మరణాభావాత్, విలాపానాంవిసస్తరుః-పరిచేవనానివిస్తృత
వత్యైశ్చ బభేఇతి (౫) “భా-దీప్తా” భావేలిట్. అత్యావిలాపానా
మితి - అత్యావిలాపఃఽపరయాస్వితబహుప్రహిః. (౬) “ఋక్పూరభూః”
ఇత్యాదినా అకారసమాసాత్. భటికాఇతి - భటశబ్దాత్ (౭) “పుం
యోగాదాఖ్యానామ్” ఇతిజీవ; (౮) * అనుకమ్పారేకప్రత్యయః;
(౯) “కేనః” ఇతిహ్రస్వత్వమ్. ౫౯.

తా. నదులు అతిస్రవాహములచే గలుషితములై విలసిల్లెను. భటుల స్త్రీలు,
ఆనందకాలమందు యుద్ధములేనందున నింటికివచ్చిచేయున్న తమ భర్తలతోఁగూడిన
వారై విశ్లేషదూఃఖమునునుమీచిరి. ౫౯.

(౧) పా-నూ-౨-౧-౬. (౨) భ్యాదౌ. (౩) పా-నూ-౬-౪-౪౪.

(౪) పా-నూ-౧-౧౦౬. (౫) అదాదౌ. (౬) పా-నూ-౫-౪-౪౪.

(౭) పా-నూ-౪-౧-౪౮. (౮) పా-నూ-౫-౩-౭౬. (౯) పా-నూ-౩-౪-౪౪.

మూ॥ మూలంసగిత్వయురగాస్వాదూనితమస్తతీరసితాః|

అనుచక్రకుర్జమ్మానిస్వాదూనితమస్తతీరసితాః॥

౫౯॥

ప-వి॥ మూలమ్, సరిత్పు, ఆయుః, ఆగాః, స్వాత్, ఉనితమ్, అస్తతీరసితాః, అనుచక్రకుః, జమ్మాని, స్వాదూని, తమస్తతీః, అసితాః. ౫౯.

వ్యా॥ (మూలము) సరిత్పు - సరిపు, ఆగాః - వ్యూహః, అస్తతీరసితాః - అస్తతీరసితాః, అనుచక్రకుః - అనుచక్రకుః, జమ్మాని - జమ్మాని, స్వాత్ - స్వాత్ - ఆత్మనః, ఉనితమ్ - ఉనితమ్, మూలమ్ - మూలమ్, ఆయుః - స్రావ్యః, ఉత్పాలితాశ్చత్యర్థః. కింజ - జమ్మాని - జమ్మాని, స్వాదూని - రసవంతి, అసితాః - నీలరూపాః తమస్తతీః - తమసాంచితతీః, అనుచక్రకుః - తమస్సదృశాన్యభవన్నిత్యర్థః. స్వాదితి - (౧) "పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవా" ఇతివికల్పాత్ స్వాదాదేశాభావః. జమ్మానీతి - (౨) "లుప్" ఇతిఫలప్రత్యయస్యైవ, ఘస్యసంపుంసకత్వాత్ సంపుంసకలింగత్వమ్. ౫౯.

తా॥ సదీతీరములందున్న వృక్షములకు జలవేగముచేత వేళ్ళుతెగిపోయినవి. మందిరుచికల జంబుపండ్లు చీకటివలె నల్లగాఁబండినవి. ౫౯.

మూ॥ జడిమభయదేనమరుతావవేజనానామశేషాణామ్|

పాన్ధానాంధీః క్వధృతావవేజనానామశేషాణామ్॥

౬౦॥

ప-వి॥ జడిమభయదేన, మరుతా, వవే, జనానామ్, అశేషాణామ్, పాన్ధానామ్, ధీః, క్వ, ధృతా, అవేజనా, నామశేషాణామ్. ౬౦.

వ్యా॥ (జడిమేతి) అశేషాణాంజనానామ్, జడిమభయదేన - శైత్యభయప్రదేన, మరుతా - వాయునా, వవే, వాయుర్వవావిశ్యర్థః. ఏథంచసతి పాన్ధానాంధీః, క్వధృతౌసత్వామ్ - కస్మిన్ధైర్యేనైతి, అవేజనా - వేజనేన - భయేన, రహితా, నహితాదృశీధృతిస్తేషామస్తే, ముగూఢృత్యానిర్భయాస్తే కేమిరభ్యత్యర్థః. తవవవిశేష్యస్తే - నామశే

షాణామ్ - నామమాత్రశేషాణామ్, అభిశృణానామిత్యర్థః. వవేతితి

(౧) “నా - గతిగర్హయోః” భావేలిట్.

౩౦.

తా॥ జనులమీదఁజల్లని గాలి భయంకరముగ వీచుచుండెను. పథికులుకృశించిన వారై ఆ గాలికి మిక్కిలి భయపడి ధైర్యహీనులయిరి.

౩౦.

మూ॥ ప్రియజనసమితిః పరిభ్రమాన్యమానాభిరభ్యసారీత్యా॥

రేమేస్వయా స్తరశరైరహన్యమానాభిరభ్యసారీత్యా॥ ౩౧॥

ప-వి॥ ప్రియజనసమితిః, యువతిభిః, అహని, అమాభిః, అభ్యసారి, ఇత్యా, రేమే, స్వయా, స్తరశరైః, అహన్యమానా, అభిరభ్య, సా, రీత్యా.

౩౧.

వ్యా॥ (ప్రియేతి) అమాభిః - గర్వరూపాభిః, యువతిభిః - ఇత్యా - ప్రాప్తుర్యోగ్యా. ప్రియజనసమితిః, అహని - దినసే, అభ్యసారి. అభిసృతాభూత్; అహోరాత్రవిభాగస్యా జ్ఞానాదిత్యభిప్రాయః- సాతు ప్రియజనసమితిః, తాః- యువతీః, అభిరభ్య - పరివృజ్య, తతఃవ స్తరశరైః, అహన్యమానా-అవీడ్యమానా, స్వయారీత్యా-స్నాభి లపితప్రకారేణ, రేమే.

౩౧.

తా॥ ఆవహికాలమందు మేఘచ్ఛాదనమువలన రాత్రియనియుఁ బగలనియుఁ జెలియనందున, యువతులు గర్వహీనులై దినమందేతమతమ నాయుపలయొద్దకెల్లి చేరిరి. ఆ నాయకులను తమతమ స్త్రీలను గాఁగించుకొని మదనవాధనువలన తమ యిష్టప్రకారము శివరించిరి.

౩౧.

మూ॥ ఋతురసహతరవిభవంనద్యోగమ్భిరవిభవదభ్రమయః॥

కూలజ్ఞః షాన్సమవహన్నద్యోగమ్భిరవిభవదభ్రమయః॥ ౩౨॥

ప-వి॥ ఋతుః, అసహత, రవిభవమ్, న, ద్యోగమ్, భీరవిభవదభ్రమయః, కూలజ్ఞః, సమవహత్, వద్యః, గమ్భిరవిభవదభ్రమయః.

౩౨.

వ్యా॥ (ఋతురితి) భీరవిభవదభ్రమయః - భీరాణి - భీమాని, విభవస్త్రీ- ఉద్భూతాని, అభ్యాసితచరాణి యస్మిన్నితి విగ్రహా

“తత్ప్రకృతవచనేమయత్” ఇతిమయత్. ఈదృశఃఋతుః-వర్షా
కాలః, ద్యోగమ్ - ఆకాశగతమ్, రవివిభవమ్ - ఆదిత్యసమృద్ధిమ్,
నాసహత - నసోధవాన్. తస్మిన్కాలే, సవ్యః - ఆపగాః, కూల
జ్ఞాపాః సమవహన్, కీదృశ్యః - గమ్భీరవిభవద్రవమయః - గమ్భీ
రాః - అగాధాః, విభవదాః - సమృద్ధిప్రదాః - శోభాహేతవః, భ్రమ
యః, ఆవర్తాః, యాసాంతాః తథోక్తాః. కూలజ్ఞాపాఃఇతి- (౧) “సర్వ
కూలాభి” ఇత్యాదినా ఖచ్. (౨) “అరుర్ద్విషవజస్తస్యముమ్” ఇతి
కూలపదస్యముమాగమః.

౬-౨

తా॥ అవన్నాకాలమందు మేఘములుకైలేచి ఆకాశమందు సూర్యునివలె
తెలియకుండకప్పివని, నము గొప్పసుడులుగల్గవై సంఘాత్తముగ ప్రవహించినవి. ౬-౨
మూ॥ అథకృష్ణస్తాలవనంధై నుకమాపాలయన్నితాన్తరతః।

రమయన్ సుహృదోవిపదంధై నుకమాపాలయన్నితాన్తరతః॥

ప-వి। అథ, కృష్ణః, తాలవనమ్, దైనుకమ్, అప, ఆలయమ్, నితాన్తరతః,
రమయన్, సుహృదః, విపదమ్, దైనుకమ్, ఆపాలయన్, ఇతాన్, తరతః. ౬-౩.

వ్యా॥ (౨౪౨) అథ కృష్ణః ఆలయనం, అప - జలము, కల్ప
శమ్ - దైనుకం ఆలయమ్ - ధేనుకాసురస్యసంబద్ధి ఆలయభూతమ్,
కీదృశస్యః - నితాన్తరతః - అతిప్రీతః, ఇతామ్ - ప్రాప్తామ్, విపదమ్ -
అనర్థమ్, తరతః - ఉల్లంఘమానాన్, సుహృదః - స, న్, లుయుని,
దైనుకమ్ - ధేనునాంసమూహమ్, ఆపాలయన్ - ఆసమనాద్రక్షన్,
దైనుకమితి పూర్వత్రధేనుశబ్దాత్ (౩) “తస్యేనమ్” ఇత్యత్రాశ్లేషి
కోపలక్షణేన ప్రత్యయః; చాతురశ్చకోవా (౪) “తస్యైవాసః” ఇత్య
కోపధలక్షణః, ఉ తరత్రధేనుకశబ్దాత్సమూహశ్చ (౫) “అచిత్తపా
స్థిధేనోష్ఠక్” ఇతిశక్.

౬-౩.

తా॥ తరువత క్రిక్కుళ్లుడు సకలపద్మనిర్మలైవ గోపబాలురతో గూడగోవు
మేపుదు ధేనుకాసురుడుండెడి వనమునకేగను.

౬-౩

పా-నూ-౫-౪-౨౧, (౧) పా-నూ-౩-౨-౪౨, (౨) పా-నూ-౬-౩-౬౩.
(౩) పా-నూ-౪-౩-౧౨౦, (౪) పా-నూ-౪-౨-౨౯, (౫) పా-నూ-౪-౨-౪౮

న వ మ ఆ శ్వా సః.

మూ॥ దదృశేచరుషావ్యాసుస్సానుచరోహీవధేనుకస్సపది॥

తేనగృహీత్వాత్తిష్ఠాస్సానుచరోహీవధేనుకస్సపది॥ ౬౪॥

ప-వి॥ దదృశే, చ, రుషా, వ్యాసుః, సానుచరః, హి, ఇవ, ధేనుకః, సపది, తేన, గృహీత్వా, ఉత్తిష్ఠః, సానుచరః, హి వధే, అనుకః, సః, పది. ౨౪.

వ్యా॥ (దదృశఇతి) తత్రధేనుకో౨ సురో రాసభరూపధారీ, తాదృగ్రూపై రేవానుచరై స్సహితః, రుషా - కోపేన యుక్తః, సాను చరః - పర్వతసానుషుచరః, వ్యాసుః ఇవ, సపది - సహసా, కృష్ణేన దదృశే. సతుధేనుకః, తేనగృహీత్వా, పది - పాదే, గృహీత్వా, సాను చరః - అనుచరై స్సహితః, ఉత్తిష్ఠః - ఉద్ధర్వయీష్ఠః, హి ఇతినిపాతి తో ధేనుకస్యహస్యత్వం ద్యోతయతి. తత్రహేతురుచ్యతే-వధేఅనుకః- అన్తర్వానధేకాముక ఇవ, తద్విషయభావం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. దదృశఇతి - ప్రశేకరణిలిప్త. పదీతి - (౧) “పదస్మి” ఇత్యాదినాపాదశబ్దస్యపదా దేశః. ౬౪.

తా॥ పర్వతచరియలగు సజ్జరించుచున్న వ్యాసుమువలె నతికోపయుక్తుఁ డైన ధేనుకాసురుఁడు, తనచావును తా నేకోరినవానివలె నాక్షణమందే శ్రీకృష్ణునికిఁ గానవచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడు వానిని వాని ననుసరించివచ్చిన రక్కసులను గాళ్ళనుబట్టి పైకెత్తి విసిరికొట్టెను. ౬౪.

మూ॥ అసురఖరైఃఫలముద్యన్తుతాళానామపాచినోదగ్రాత్ ।

యద్వర్షాన్నఘనానాముత్తాళానామపాచినోదగ్రాత్॥ ౬౫॥

ప-వి॥ అసురఖరైః, ఫలమ్, ఉద్యన్తుత్, తాళానామ్, అపాచినోత్, అగ్రాత్, యత్, వర్షాత్, న, ఘనానామ్, ఉత్తాళానామ్, అపాచి, న, ఉదగ్రాత్. ౬౫.

వ్యా॥ (అసురఇతి) సకృష్ణః, ఉద్యన్తుత్ - ఉద్యద్ధమ్, అసుర ఖరైః - రాసభరూపై రసురైః ఉత్తిష్ఠైః, తాళానామగ్రాత్ తదీయం ఫలమ్, అపాచినోత్ - అపచితవాన్. కీదృశంఫలమ్ - ఉత్తాళానామ్.

ఉన్నతానామ్, ఘనానామ్-మేఘానామ్, వర్షాత్, ఉదగ్రాత్-ఉద్భూతాత్, యత్ ఫలమ్, సనాపాచి, అపితుపక్వమేవాభూత్ ; తాదృశం ఫలమిత్యర్థః. అపాచీ - కర్ణకర్ణరీతిః.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడాంసురులు నాటిచెట్లమీదఁగొట్టి, మిక్కిలి వృక్షముచేఁ బక్కుఁగాబండియున్న యాతాటిపండ్లను గ్రహించెడివ్రోసెను. ౬౧.

మూ॥ తేచాసురాః ఫలానాం నిహతాననేనతానీనామ్.

తేమాన్త్యుధ్యేవ్యపతన్నిహతాననేనతానీనామ్॥ ౬౨.

ప.వి॥ తే, చ, ఆసురాః, ఘానామ్, నిహతాః, లవనేన, తానీనామ్, తేనామ్, మధ్యే, వ్యపతన్, ఇహ, నాశవనే. నిహతీనామ్ ౬౩.

వ్యా॥ (తేచేతి) తేచఘరాసురాః, తానీనాంఫలానామ్, లవనేన - ఛేదనేన, స్వయమపి నిహతాభూత్వాతేషాం ఫలానామధ్యేవ్యపతన్. కీదృశానాంఫలానామ్ - సతానీనామ్-సుగంధసకతాః, అశయః-భృక్తాః, యేషుఫలేషుతానితగోక్తాని. కస్తిన్ దేశేవ్యపతన్ - ఇహ-అస్తిన్, తాశవనే. తానీనామితి - తాళాబ్రాత్ విష్వల్యాదిలక్షణోజాతిలక్షణోవాజీమ్. ౬౪.

తా॥ ఆయసురులు శ్రీకృష్ణునిచే నాశవనమును నాటిచెట్లమీదఁ గొట్టి బడినవారై యాపండ్లతోఁగూడ నాసునుచచ్చి గ్రహించెడిరి. ౬౫.

మూ॥ రేమేకృష్ణేనశ్రమరహితేన ఖరాసురమ్భయతా.

అపిచేష్టాస్వఘువితతే రహితేనఖరాసురమ్భయతా॥ ౬౬.

ప.వి॥ రేమే, కృష్ణేన, శ్రమరహితేన. ఖరాసురమ్, జయతా, అపి, చేష్టాసు, అఘువితతే, అహితేన, ఖరాసు, రమ్భయతా. ౬౭.

వ్యా॥ (రేమితి) శ్రమరహితేనకృష్ణేన, ఖరాసురమ్-ఖరాసురముసురం ధేనుకమ్, సపరివారంజయతారేమే. పునరపిసపవవిశేష్యతే. ఖరాసు-ఉగ్రరూపాస్వపి, రిపునధాన్యాత్తికాసుచేష్టాసు, సర్వంజగత్. రమ్భయతా - అఖరక్తంకుర్వతా, అఘువితతే - సాపసమూహస్య, అహితేన-శత్రుణా, రేమేఇతి-భావేలిట్. ౬౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, అనాయాసముగ భరామరునిజయించి తక్కిన శత్రువులజే
వధించి గళలజగత్తును నానందింపించెను. ౬౩:

మూ॥ రామోధముష్టి నాభునమవతాడయితారమభ్యాశమ్ |

అవధీత్ప్రలమ్బమాగతమవతాడయితారమభ్యాశమ్॥ ౬౪॥

ప-వి॥ రాముః, అథ, ముష్టినా, భువమ్, అవతా, డయితారమ్, అభ్యాశమ్,
అవధీత్, ప్రలమ్బమ్, ఆగతమ్, అవతాడయితా, అరమ్, అభ్యాశమ్. ౬౪:

వ్యా॥ (రామఇతి) ఏనంధేను కేసవరివారేజితే, తేషుచక్రస్థరా
మాదిష్టక్రీడత్సు, ప్రలమ్బనామాకశ్చేదసురః ప్రచ్ఛన్నోఽభ్యేత్యక్రీడా
వ్యాజేన రామంస్కంధేన పహన్ ఆకాశాభిముఖః ఊర్ధ్వంజగామఃత్రతే
దముచ్యతే. భువమ్-భూమిమ్, అనతా-అసురసభేసరక్షతా, ముష్టినా,
డయితారమ్- ఆకాశేనగచ్ఛంతమ్, ప్రలమ్బనామాసమసురమ్, అవతా
డయితా - శిరసిఅవతాడసంకుర్వన్, అరమ్-ద్రుతిమ్, అవధీత్. అభ్యా
శమితి - అసురవిశేషణమ్. స్వసమీపభూతమ్, ఆసన్నమిత్యర్థః. అథ
ఉత్తరత్ర- (౧) "అశూ - వ్యాప్తా" ఘర్షణ. భియః - భయస్య, ఆశః,
భ్యాశః, తద్యత్రనాస్తి తదభ్యాశమ్. తదిదంక్రియావిశేషణమ్. భయ
ప్రాప్తిరహితంయథాతథా అవధీదిత్యర్థః. డయితారమితి - (౨) "దీప్
విహాయసాగతౌ" త్యచ్.

౬౪.

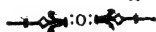
తా॥ తరువాత బలరాముడు, తనను ఘోరముగదాసిత్తికొని యాకాశమంతరి
టిపోవుచున్న ప్రలమ్బసురుని దనముష్టిచేతఁ గుద్దివంచెను. ౬౫:

మూ॥ అరమతనుతచరణమయంససహమిత్తైర్గ్రహన్నిత్యమ్ |

అరమతనుతచరణమయంససహమిత్తైర్గ్రహన్నిత్యమ్॥ ౬౬॥

ఇతి శ్రీవత్సాబ్జ-కృతిషు యమకరత్నాకరే

న వ మ ఆ శ్వా సః.

ప-వి॥ అరమత, నుతచరణమ్, అయమ్, ససహః, మిత్తైః, మహన్, ఇత్యమ్,
అరమ్, అతనుత, చ, రణమయమ్, సః, సహ, అమిత్తైః, మహమ్, నిత్యమ్. ౬౬:

వ్యా॥ (అరమతేతి) అరమత-క్రీడితవాన్. నుతచరణమ్- నుత
పాదాన్యుజంయథాతథా, అరమత. అయమ్ - హరిః, ససహః- సహా,
బలమ్, తేనసహితః, మిష్టైఃనుతచరణమితిసమ్మన్ధః. మహాన్- సంభా
వయన్, ఇత్యమ్ - గమ్యమ్, అస్య, మహామితివత్సమాజ్ఞేనసంబంధః,
అరమ్ - ద్రుతమ్, అతనుత - కృతవాన్. చకారస్సముచ్చయే. రిమ్,
మయమ్-యద్ధాత్కమ్, మహామ్-ఉత్సవమ్, సః-హః, సహ-సాధ్యమ్.
అమిష్టైః-శత్రుభిస్సహ, నిత్యమ్, సంభావయన్నేన కృతవాన్. సఖ
శస్త్రాయమాసచరణఃక్రీడితవానిత్యర్థః. ౬౫౦.

ఇతిశ్రీ సత్యాజ్య-కృతిషు యమకరత్నాకర విగ్రహే.

న న మ ఆ శ్వా నః.

—:0:—

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు విక్రిత బలిష్ఠుడై మిత్రులచే పరాజింపబడిన గు
ణారవిందములకలవాడై లోకులచే గొనియాడబడుచు క్రీడించెను. ప్రతినివసు
శత్రువులతో యుద్ధమనెడు మహోత్సవమును బరిగించెను. ౬౫౧.

శ్రీమతే గామానుజాయనమః.

అథ యమశరత్నాకరే దశమలశ్యాసః.

మూ॥ లక్ష్మీమధికాంసముదితశరదుర్వాప్యపారజస్సుఖాశాసుః |

యత్ర స్త్రీషు మదస్తరశరదుర్వాప్యపారజస్సుఖాశాసుః || ౧॥

ప-వి॥ లక్ష్మీమ్, అధికామ్, సముదితశరత్, ఉర్వీ, ఆప, అరజస్సు, ఖాశాసు, యత్ర, స్త్రీషు, మదః, స్తరశరదుర్వాప్యపారజః, సుఖాశాసు. ౧.

న్యా॥ (లక్ష్మీమితి) అథ శరత్సమయః ప్రాప్తః, తత్రేదముచ్యతే, ఏవమ్, ఖాశాసు - ఆకాశదిష్టు, ప్రావృట్కాలేన, అరజస్సు - రజోరహితాసుసతీషు, సముదితశరత్ - శరత్కాలసంయుక్తా, ఉర్వీ - భూమిః, అధికాంలక్ష్మీమాం, కీదృశ్యాశరదా యుక్తా-యత్ర శరది, సుఖాశాసు - సుఖే ఆశాపతిషు, స్త్రీషు, స్తరశరదుర్వాప్యపారజః - కామశరాణాం దుర్వాప్యపారేణ జాతః, మదఃభవతి. యత్రేతి యచ్ఛబ్దేన ఉపసర్జనభూతాయా అపి శరదః బుద్ధౌ విపరీతవృత్తేః పరామర్శః. అథవా - శరద్విశిష్టా భూమిరేవ యత్రేతి పరామృశ్యతే, ఖాశాస్వీతి-ఖంచ ఆశాశ్చేతి ద్వంద్వః. ఖసహితా ఆశా ఇతివా శాకపార్థివ ఇతివత్కర్తృధారయః. సుఖాశాస్వీతి - సుఖే ఆశాయాసామితి వ్యధికరణోబహువ్రీహిః. ౧.

తా॥ తరువాత శరత్కాలమువచ్చినది. అప్పుడు భూమి మిక్కిలి శోభాయమానమైనది. ఆకాశమును దిక్కులును నిర్మలములై ప్రకాశించినవి. స్త్రీలందఱు సుఖము నాశించినవారై మత్తభాగములచేత మదమునొందిరి. ౧.

మూ॥ హంసకులంసరఉచ్చైరాశిశ్రియదుచ్చక్తైరవకమ్ |

నభ ఇవసముదితతారకరాశిశ్రియదుచ్చక్తైరవకమ్ || ౨॥

ప-వి॥ హంసకులమ్, సరః, ఉచ్చైః, ఆశిశ్రియత్, ఉచ్చక్తైరవకమ్, నభః, ఇవ, సముదితతారకరాశిశ్రి, యత్, ఉచ్చక్తైరవకమ్. ౨.

వ్యా॥ (హంసకులమితి) సరః- జలాశయమ్, ఉచ్చైర్హృతమ్-
 వర్షనిపాతేన ప్రవృద్ధమ్, ప్రావృడసాయే మానసాన్నిత్యత్యం హంసకు-
 లమ్, ఆశిశ్రియత్ - ఆసీదవత్. (౧) “శ్రీజ్ - సేవాయామ్” లుశేణ-
 చ్. (౨) “శ్రిద్రుస్రభ్యఃకర్తరిచజ్”. సరఇహకర్త, హంసకులకర్తృ-
 హంసకులంవిశేష్యతే- ఉచ్చక్తైరవకమ్ - ఉచ్చక్తైః - ఉచ్చిగ్గిః, రవ-
 యస్యేతి బహువ్రీహిః. (౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. సకోవిశేష్య-
 తే - యత్ సరః, ఉచ్చక్తైరవకమ్- ఉచ్చభూతైః, కైరవైః-కుముదైః
 యుక్తమ్, అతపవ సముదితతారకరాశిశ్రి, నభః - ఆకాశమివభవతి
 తారకరాశేః- నక్షత్రసమూహస్య, శ్రీః-సమృద్ధిః, సముదితాయ స్త్రి-
 తత్సముదితతారకరాశిశ్రి. (౪) “గోస్త్రియోరుపసర్జనస్య” ఇతి సోసంజ్ఞ-
 నిషేధాత్ (౫) “నన్యత్రశ్చ” ఇతికబధావః. ఉచ్చక్తైరవక ఏ త్యుత్త-
 రాపి (౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్.

తా॥ ఆకాలమందు హంసములు ఆనన్దకలితముత్త గొప్పధ్వనిచేయుచున్నవై,
 వక్షత్రసులచే నిండ్రివయాకసమువలె, కుముదకుసుమములచే బ్రకాశించుచున్న సరస్సు
 లనునచ్చిచేరినవి.

మూ॥ అరతేస్సమయేత స్థిర్నలినానిభృతాక్షరన్త్యాగాత్ |

గీతంనూఢ్వీహ్యధ్యధిచలినానిభృతాక్షరన్త్యాగాత్ |

ప-వి॥ అరతేః, సమయే, తస్థిస్థ, అలినా, నిభృతాక్షరమ్, త్యాగాత్, గీతమ్,
 నూఢ్వీ, హి, అధ్యధి, చలినాని, భృతా, త్తరన్తీ, ఆగాత్.

వ్యా॥ (అరతేః) తస్థిస్థమయే, అరతేః - దుఃఖస్య, త్యా-
 గాత్ ముదితేన, అలినా - భృజ్గేణ, నిభృతాక్షరమ్ - గూఢాక్షరం
 యథాభవతీతథా, గీతమ్ - గానంకృతమ్. భావేనిష్ఠా. (౭) “ఘుమా-
 ధ్” ఇత్యాదినా ఈత్వమ్. అరతేన్త్యాగేకారణముచ్యతే- నలినాన్యధ్యధి-

భా-౧౫౪. (౩) పా-నూ-౫-౪-౧౫౪. (౫) పా-నూ-౫-౪-౧౫౪
 పా-నూ-౩-౧౪౫. (౪) పా-నూ-౧౭-౪౫. (౭) పా-నూ-౭-౪-౭౭౭.

వజ్రజానాంసమీపే - తదుదరే, భృతా - పూర్ణా, తతఃతరస్తీవాస్తీ
హి, మాన్వీ - మకరస్థః, అలినమ్, ఆగాత్ - ప్రాప్తా ; అతస్తేనారతిః
త్యక్త్వానుదితమిత్యర్థః - (౧) “ఉపర్యధ్యధసస్సామీప్యే” ఇతిద్విర్వచ
నమ్. నలినాసీతి - (౨) “ఉపర్యానిషుత్రీషు - ఆప్రేడితాస్తేషు” ఇతి
ద్వితీయా.

౩.

తా॥ ఆకాలమందు కుష్మదా, కమలకుసుమముల మధ్యమందు పంపూర్ణముగ
మన్న మకరందములప్రదాని తనక్షేపములవబోగొట్టుకొని గానముచేసినది.

౩.

మూ॥ దివసస్యదివసనాథోవితితారకమవ్యలజ్జ్వలమ్॥

విధురపుష్పద్ధనవిరతావిరతారకమవ్యలజ్జ్వలమ్॥ ౪॥

ప-వి॥ దివసస్య, దివసనాథః, విరతార, కమ్, అపి, అలజ్జ్వలమ్, విధుః,
అపుష్పత్, ఘనవిరతః, ఇతతారకమ్, అపి, అలమ్, కారమ్.

౪.

వాగ్॥ (దివసస్యేతి) దివసనాథః - ఆదిత్యః, దివసస్య, కమపి-
దుర్వచమ్, ఉత్తేనుమ్, అలజ్జ్వలమ్ - ప్రసాధనమ్, విరతార - దత్త
వాన్. ఘనవిరతౌ - మేఘాఘరమేసతి, విధుః - చంద్రః, ఇతతారకే
కమ్ - ఉడితనక్షత్రమ్, కారమ్ - కాలమ్, అలమపుష్పత్ - సమృద్ధమక
రోత్. ఇతలారికంకారమితి రాత్రిరభిభీయతే.

౪.

తా॥ అప్పుడు సూర్యుడు దివసమునకు విక్కిరియలక్కారకరణదాయము
చంద్రుడు, మేఘములుపొయి నక్షత్రములుదృఢించియున్న రాత్రికి శోభనుగలగఁ
జేసెను.

౪.

మూ॥ మేఘానిధాతుమన్తిలైరనిశమనీయస్తదిక్షుపాత్రీషు॥

శిఖరుతమమతంశ్రోత్రినిశమనీయస్తదిక్షుపాత్రీషు॥ ౫॥

ప-వి॥ మేఘాః, నిధాతుమ్, అనితైః, అనిశమ్, అనీయస్త, దిక్షు, పాత్రీషు,
శిఖరుతమ్, అనుశమ్, శ్రోత్త్రైః, అనిశమనీయమ్, తత్, ఇక్షుపాత్రీషు.

౫.

వాగ్॥ (మేఘాఇతి) అనితైః - వాయుభిః, అస్తనుదిక్షు, పాత్రీ
షు - నిధానభావనభూతాను, ఉత్తరకాలార్థానిధాతుమ్, అనిశమ్ - స
దా, మేఘాః-అనీయస్త, కిచ్చ - శిఖరుతమ్-వాయూరకూజితమ్, అను
తమ్ - అబహుమతమ్, అభూత్ ; అతశ్చతత్ శిఖరుతమ్, ఇక్షుపాత్రీ

భు - కలమగోపికామ, శ్రోత్వైః, అనిశమనీయమ్ - అశ్రవణీయమ్, అభూత్. అనిశమనీయమితి - శమేన్ద్యన్తావసీయత్ప్రత్యయః. (౧) “శమోఽదర్శనే” ఇతి విత్వాద్భిస్వత్ప్రమ్. ఇతిపాత్రీప్వీతి-(౨) “చ-రత్తణే” తృచ్. (౩) “ఋన్నేభ్యోజిప్”. (౪) “ద్విటీయా” ఇతియోగవిభాగాత్సమాసః.

౩.

తా॥ వాయువు మేఘములను దిసికొనిపోయి, వైవర్ణకాలముకొను విద్యులయందుంచెను. నెమలులుశబ్దంబు, అది మదనోదీపకమై ఇహపాలములగు కన్యల క్రోధముల కసహ్యముగ నుండెను.

౪.

మూ॥ లోకంశరదుఃఖహంస్త్రికైరవకాశైస్సమబుభూషత్ :

బహుసితగుణాజుషిపజ్య-ంకై రవకాశైస్సమబుభూషత్ ||

౬.

ప-వి॥ లోకమ్, శరత్, ఉడుహంస్త్రికైరవకాశైః సమబుభూషత్, బహుసితగుణాజుషి, పజ్యమ్, కైః, అవకాశైః, సమబుభూషత్.

౬.

వ్యా॥ (లోకమితి) సా శరత్, ఉడుహంస్త్రికైరవకాశైః - ఉడు-
 థి - సత్వత్వైః, హంసీభిః, కైరవైః-కుముదైః, కాశైః - ఇమీతాభిన్న, లోకమ్, సమబుభూషత్ - సమ్యగుచ్ఛిలపతీ. పజ్యమ్, బహుసితగుణాజుషి - అనేకగుణవర్ణభాజిలోకే, కైశ్చల అవకాశైః-ఉచ్యాయైః, పజ్యమ్ - కర్దమమ్, సమబుభూషత్ - సమాభివృద్ధిమైచ్ఛత్ ; వక్తృద్వైదస్య పాయైరిత్యర్థః. అత్ర ఫలాదిదంసూచ్యతే. బహుసితగుణాజుషి - అనేకగుణయుక్తే లోకే, పజ్యమ్-పాపమ్, కైరుచ్యాయై స్సమబుభూషదతి. పూర్వత్రభూషయతేస్తుజ్ఞే. అనస్తత్వాదగ్లోపిత్యాదుపభాద్భిస్వత్వాద్యభావః. ఉత్తరత్ర సంపూర్వాదభవతేదిచ్చాయాంసన్ ; తతోఽన్తే.

తా॥ ఆశరత్కాలమందు, నక్షత్రములు హంసములు, కుముదములు కాశములుమొదలగు తెల్లనివస్తువులు లోకమునకలక్కారములుగానున్నవి. ఇట్లు స్వచ్ఛముగనున్న జగత్తులో నెక్కడను బుడక కనుబడలేదు.

౬.

మూ॥ అనుదన్నర్కస్యతమఃపటలజ్ఞనతోత్రసన్నిభాభాసః॥

అరమతగుహాసునతుఘనపటలజ్ఞనతోత్రసన్నిభాభాసః॥

౭.

ప-వి॥ అనుదన్, అర్కస్య, తమఃపటలమ్, ఘనతోత్రసన్నిభా, భాసః, అరమత, గుహాసు, సః, తు, ఘనపటలజ్ఞనతః, అత్రనన్, ఇభాభాసః.

౭.

(౧) భా॥-౨౦౭, (౨) అ-౪-౪౩, (౩) పా॥-౪-౧-౪, (౪) పా॥-౪-౧-౨౪.

వ్యా॥ (అరమతేతి) అర్కస్య, భాసః - ప్రభాః, ఘనతోత్రశ
 న్నిభాః - ప్రేరకత్వేనదృఢప్రతోదసదృశాః, తమఃపటలమ్, అనుద
 న్ - ప్రేరితవత్సః. తత్ప్రేరితస్సతమఃపటలః, ఘనపటలజ్ఞసతః. మేఘా
 ఖ్యస్యపటస్య అపక్రమణేన, అత్రసన్ - అభీతః, ఇభాభాసః - ఇభస
 దృశః, గిరిగుహాసు అరమతే. పూర్వంహిమేఘపటలై రావృతత్వాత్
 రవికిరణేభ్యోఽత్రసన్నభవత్, అధునాతుమేఘపటలేఅతీతే భేతవ్యేస
 త్యపి గిరి గుహాఖ్యస్యవరణస్యలాభాత్ అభీత స్తత్రేమేషిత్యర్థః. తమః
 పటలస్యాత్ర గజసాదృశ్యోక్తేః తత్ప్రేరికస్యరవికిరణస్య తోత్రత్వ రూ
 పణముపపన్నమ్. పటలశబ్దస్య త్రిలింగత్వాత్పులింగ త్యోపపత్తేఃస ఇతి పుల్లి
 క్తేనాపమర్యః. 2.

తా॥ సూర్యనికిరణములచేత లోకమునుంచి పోగొట్టబడిన అన్ధకారములు
 పవిత్రగుహలలో వెల్లివిరిచాధములై యేనుగలవలె సుఖముగ సజ్జరించినవి. 2.

మూ॥ సూనానిశ్రీఃప్రయయావర్యమకరరాజితానికమలిన్యాః॥

అలమకృపతాస్పదానితువర్యమకరరాజితానికమలిన్యాః॥ ౩॥

ప-వి॥ సూనాని, శ్రీః, ప్రయయా, అర్యమకరరాజితాని, కమలిన్యాః, అలమకృ
 పత, ఆస్పదాని, తు, వర్యమకరరాజి, తాని, కమ్, అలిన్యాః. ౩.

వ్యా॥ (సూనానితి) అర్యమకరరాజితాని - అర్యమృః - సూర్య
 స్య, కర్తైః - రక్షిభిః, రాజితాని - శోభితాని, కమలిన్యాః, సూనాని-
 ఘృష్టాణి, శ్రీః - కాంతిః, ప్రయయా. తానితుకమలినీసూనాని, కమ్-
 జలమ్, అలమకృపత-అలఙ్కృతవన్తి. సూనాని ఇహకర్తృణి, జలం
 కర్తృ. కీదృశానితాని - అలిన్యాః - భృగ్జ్యోః, ఆస్పదాని - స్థానాని.
 కీదృశంజలమ్ - వర్యమకరరాజి - వర్యాః - పరిస్థాః, మకరాణామ్,
 రాజయః - తతయః యస్మిన్ తత్తథో కమ్. ౪.

తా॥ కమలమనుములు సూర్యనికిరణములచే వికసించియున్నదలచేనిండిశోభిల్లుచు
 న్నవై, ముసలులచే నిండియుగాధములైయున్నతటాకముల కలకొరములైయున్నవి.
 మూ॥ మదమన్యథా స్తశరదానవపుష్కరసంపదాహతాయేతే॥

రతికలహేస్త్రీప్యభజన్నవపుష్కరసంపదాహతాయేతే॥ ౫॥

ప-వి॥ మదమన్యథౌ, స్త, శరదా, నవపుష్కరసంపదా, హ, తాయేతే, రతి
 కలహే, స్త్రీపు, అభజత్, ఆవపుష్కరసమ్, పదా, హతాః, యే, తే.

వ్యా॥ (మదేతి) నవపుష్కరసంపదా - నూతనపద్మ-జనమృత్తి
కయా, నూతనవ్యోమసమృద్ధికయావా, శరదా, మదమస్తభా, తాయే
తేస్త - వితతావిత్కరః. కింఞ్చ - యేజనాః, రతికలహేస్త్రీణాం పదా
హతాః - పాదతాడితాః, తానుస్త్రీషు, అనపుష్కరసమ్ - కామరిస
మ్ - అభజన్. తాయేతేషా తనోతేః స్తత్యతి కర్తృణిలత్. (౧) “తనో
తేర్యకి” ఇత్యాత్వమ్. అనపుష్కర సమితి నవపుః అన్యాస్తీత్యనపుష్కః,
అనభృత్యరః.

౯.

తా॥ తామరసములు పుష్పించియున్న యాశరత్కాలముందు మదమును మస్త
భుండును వర్ధిలెను. పురుషులు స్త్రీలపాదములచేతఁ బన్నబడినవారి వారిశోభము
మదనరసముననుభవించిరి.

౯.

మూ॥ ఉదయాద్విన్ధ్యమదముః పుషమచ్చనశారకాంతారమ్!

† జగదభవమస్తదకరివిషమచ్చనశారకాంతారమ్! ౧౦.

ప-వి॥ ఉదయాత్, విన్ధ్యమదముః, విషమ్, అచ్చదశా, ఆర, కాంతా, ఆరమ్,
జగత్, అభవత్, ఉస్తదకరి, విషమచ్చనశారకాంతారమ్.

౧౦.

వ్యా॥ (ఉదయాదితి) విన్ధ్యమదముః - విన్ధ్యపర్వతస్య, మ
దమ్ - గర్వమ్, పుషమితవతః - అగస్త్యస్య, ఉదయాత్, విషమ్ - జలమ్.
కాంతా - కమనీయా, అచ్చదశా - ప్రసన్నావస్థా, ఆరమ్ - క్రుతిమ్,
ఆర - ప్రాప్తా. కింఞ్చ - జగత్, విషమచ్చనశారకాంతారమ్ - విష
మచ్చదైః-సప్తపర్వైః, శబళితవర్ణయుక్తమ్, అతవత తద్దన్తోపలమాభత్,
ఉస్తదకరి - అతిమత్తగజయుక్తమభవత్, ఆరేత్యర్థేర్నిల్.

౧౧.

తా॥ ఆకాలమందగస్త్యాదయమయినప్పుడే జలములనిర్మలములయినవి. అరణ్య
ములందు సప్తచ్ఛదములు నానార్థముగఁ బుష్పించియుండునములను విచిత్రవర్ణములుగాఁ
జేసి తనపరిమళముచేత లోకులను మదమును గలుగఁజేసినది.

౧౧.

† అతవత్పరిమళపాదే ఏకామాత్రాన్యూనా, సాచ “అభవత్” “ఉస్తదకరి”
ఇత్యనయోమధ్యే “చ” కారస్యయోజనేనసుసమాధేయా, పరమత్యప్రమాణం
కృదయా.

మూ॥ భాన్తి సరాంసిసమన్తా త్సమారుతానిస్త్రాజీవైః ।

హంసాశ్శక్రుః కుముదైస్సమారుతాని స్త్రాజీవైః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ భాన్తి, సరాంసి, సమన్తాత్, సమారుతాని, స్త్ర, రాజీవైః, హంసాః, చక్రుః, కుముదైః, సమాః, రుతాని, స్త్రాజీవైః. ౧౧.

వ్యా॥ (భాన్తి) సమారుతాని - వాయుసహితాని, సరాంసి, సమన్తాత్-సర్వతః, రాజీవైః-కమలైః, భాన్తిస్త్రాజీవైః సరస్సు, స్త్రాజీవైః-కామస్యోద్భవసహేతుభిః, కుముదైః, సమాః - సదృశాః, హంసాః, రుతాని చక్రుః. ౧౧.

తా॥ సరస్సులయందు తామరసపుష్పములు విలసిల్లుచున్నవి, మందమారుతము సమారుతుని, మన్దనోద్భవకమలై న కుముదకుసుములువలెఁ దల్లనివైన హంసములు శబ్దించుచున్నవి. ౧౧.

మూ॥ దూరేనద్యవహత్తయగాపాథస్వాదుకూలస్య ।

నవపులినశ్రీస్తాం సదృగాపాథ స్వాదుకూలస్య॥ ౧౨॥

ప-వి॥ దూరే, నదీ, అపహత్, త్తయగా, పాథః, స్వాదు, కూలస్య, నవపులి, నశ్రీః, తామ్, సదృక్, అప, అథ, స్వా, దుకూలస్య. ౧౨.

వ్యా॥ (దూరే) నదీ, త్తయగా-జలక్షయంప్రాప్తా, కూలస్య దూరే, స్వాదు-సవత్, పాథః-జలమ్, అపహత్. అథ తాం నదీమ్, దుకూలస్య-క్షౌమస్య, సదృక్-సదృశీ, స్వా-అత్తియా, నవపులినశ్రీః - సూతసనైకతసమృద్ధిః, అప-ప్రాప్తా. ౧౨.

తా॥ నదులలో, నీళ్లుతగ్గి గట్టుకు దూరంబున జలధారప్రవహించెను. దుకూలములవలె స్వచ్ఛముగనున్న యిసుకదిబ్బలు విలసిల్లెను. ౧౨.

మూ॥ సౌఖ్యేకిమహాశ్వారద దివస్తైకతమాంశవీర్యమితమ్ ।

భజ్గీర్ణతం సమన్తాదివస్తైకత మాంశవీర్యమితమ్॥ ౧౩॥

ప-వి॥ సౌఖ్యే, కిమ్, అహః, శ్వారదదివస్తైకతమాంశ వీర్యమితమ్, భజ్గీః, గతమ్, సమన్తాత్, ఇవ, వైకతమ్, అంశవీః, యమ్, ఇతమ్, ౧౩.

న్యా॥ (సౌఖ్యస్థితి) శరద్విశేషోఽన్యేష్వహస్సు, కిమహః - కతమందినమ్, సౌఖ్యేవిషయే, శారదదినపైకతమాంశ వీర్యమితమ్ - శరత్సమ్మన్ధినిదినస్స, ఏకతమాంశః-లేశః తస్య, వీర్యేణ-శక్త్యా, మితమ్-ఉపమితమ్? సకీర్ణదపిదినం సుఖవిషయే తథావిధిన్యాయు కమత్యర్థః. శరద్దినసవన విశేష్యతే - యందినసమ, స్థైర్యతం నదీగతమ్, ఇతమ్-ప్రాప్తమభూత్; స్థైర్యతమిత్యర్థః, యమోఽన్యే, వీర్యశంకనతమ్-సమన్తాత్, అంశవీరిన-లేఖామహావీరిన, భక్త్య-సౌఖ్యసంపత్త్యః, గతమ్ - ప్రాప్తమ్; ఉపసితోవన్యక్రిమణా యుక్తపీఠపాద్యైశ్చ సౌకేషా విశదాకారత్వేన పైకతస్య జేహమయ్యాభ్యుత్థి ఇవాభిప్రాయత్వర్థః. అంశ వీరితి-అంశురద్భాత్ (౧) "తస్య సకారా" ఇత్యశ్. (౨) "అన్యోన్యో" ఇత్యాదినా జీవ.

౧౩.

తా॥ నదులలో నీర్లు తగ్గించుచుగా చిన్న చిన్న యలలలో న్నియునుకొన్నాలో, తోడనరేఖలు లేనోయాపములైన మెట్లువలెగానబడెను. అతఁ డా అర్థమైన దేకమున గలిగెడి సుఖము తక్కినయేగనమందును గలన నేరగ.

౧౪.

మూ॥ మూర్తాశ్చేన వికసితం సారసకోకనదముచితేన ।

వీక్ష్య జనేనారామి ససారసకోకనదముచితేన॥ ౧౫॥

ప-వి॥ మూర్తాశ్చేన, వికసితమ్, సారసకోకనదమ్, ఉదితేన, వీక్ష్య, జనేన, ఆరామి, ససారసకోకనదముచితేన.

౧౬.

న్యా॥ (మూర్తాశ్చేనీతి) ఉదితేన మూర్తాశ్చేన, సారసకోకనదమ్-సరస్సంబద్ధిపజ్జ-జమ్, వికసితంవీక్ష్య, తాకికేనజనేన, ససారసకోకనదముచితేన-సారసైః-పుష్కరాప్తైః పక్షిభిః, కోకైః - చక్రవాక్తశ్చ, సహితైఃనదైః, ముదితేన-ప్రీతేన, ఆరామి-క్రీడాకృతేత్యర్థః.

౧౭.

తా॥ తటాకములలో నూర్వోదయకాలమందు వికసించిన తామరసగుమమములను సారసపక్షులను చక్రవాకములను జూచి జనులు మిక్కిలి సంతోషించిరి.

౧౮.

§ సుఖదినమ్" ఇతికృచ్ఛత్. † ప్రయోజకకర్తృ. ఇతికృచ్ఛత్ పాఠః.
(౧) పా-నూ-౪-౩-౧౩౪. (౨) పా-నూ-౪-౧-౧౧౫.

మూ॥ రేమే విహగైరుపరతి సజ్జఘనాకాశవసనేన ।

రేజే నరిదపి నైకతసజ్జఘనా కాశవసనేన॥

౧౫॥

ప-వి॥ రేమే, విహగైః, ఉపరతిసజ్జఘనాకాశవసనేన, రేజే, సరిత్, ఆపి, నైకతసజ్జఘనా, కాశవసనేన.

౧౫.

వ్యా॥ (రేమఱితి) విహగైః-విహగైః, ఉపరతిసజ్జఘనాకాశవసనేన-ఉపరతా-నివృత్తా, †సజ్జః-సన్నద్ధః, ఘనైః-మృగైః, అన్వితేతకాశే వసనేన-వాసేన, అప్రతిహతసజ్జఘనైః-రేమ-రేమే. కిచ్చ-నైకత సజ్జఘనా-నైకతాఖ్యప్రాజితజఘనా, సరిత్-సదీ, కాశవసనేన-కాశాఖ్యవస్త్రేణ, రేజే. రేమఱితి-రేమర్యావేలిట్. రేజఱితి - రాజఘోష ర్హరిట్. (౧)

“ ఘనాన్నసప్తనామ్ ” ఇతిసత్వాభ్యాసహోషా.

౧౫.

తా॥ మేఘములు సీనితరువాత నాకాశమున పక్షులు నిర్భయముగా సజ్జరించినవి. నగలనెడు స్త్రీలు, ఇసుకదిబ్బలనెడబసనప్రదేశములచేతను, కొరకుముములనెడు తెల్లనివస్త్రములచేతను బ్రకాశించెను.

౧౫.

మూ॥ కుసుమే లలాటికోచితభా వితరతి బద్ధజీవానామ్ ।

తరుణీనాం శ్రీగుచ్ఛభూద్భావితరతి బద్ధజీవానామ్॥

౧౬॥

ప-వి॥ కుసుమే, లలాటికోచితభాః, వితరతి, బద్ధజీవానామ్, తరుణీనామ్, శ్రీః, ఉదభూత్, భావితరతి బద్ధజీవానామ్.

౧౬.

వ్యా॥ (కుసుమఱితి) బద్ధజీవానామ్-బద్ధజీవానామ్, కుసుమే-, (స్త్రీ)ణామ్, లలాటికోచితభాః-లలాటాలజ్కారోచితాః - తద్యోగ్యాః, భాః - దీప్తిః, వితరతిసతి - నదానేనతి, తదలజ్కారానాం తాసాం తరుణీనామ్, శ్రీః - కాంతిః, ఉదభూత్-ఉద్భూతా. కీదృశామ్ - భావి తరతిబద్ధజీవానామ్ - రతిబద్ధః, కామః, తస్యజీవః - ప్రాణః, భా వితః - ఉత్పాదితః, యాభిప్రాః తస్మాత్కాః. లలాటికాశబ్దః-“(లలాటశబ్దా త్) (౨) “కర్ణలలాటాత్కనలజ్కారే” ఇతికనిఫ్యత్పాదితః. ౧౬.

తా॥ స్త్రీలు బహుకళుషములను తమలలాటములలో నలజ్కారముగానుంచు కొనిరి, దానివలన వారికి మదనోద్దవనకర్మమే విలక్షణమైన యొకకాన్తికలిగినది. ౧౬.

† “సజ్జః ఉద్భూతః” ఇతికన్వచిత్పాదః. † నైకతాఖ్యపూజిత ఇతికన్వచిత్.

¶ కుద్బలితంక్వాచిక్రమ్. (౧) పా-సూ-౬-౪-౧౨౬. (౨) పా-సూ-౪-౩-౨౫.

మూ॥ మృగజం నియన్తుమపటుశాలీనామన్యతోపాయమ్!

గీతిం కన్యా తర్జనశాలీనామన్యతోపాయమ్॥

౧౩॥

ప-వి॥ మృగజమ్, నియన్తుమ్, అపటుః, శాలీనామ్, అన్యతః, అపాయమ్, గీతిమ్, కన్యా, తర్జనశాలీనా, అమన్యత, ఉపాయమ్.

౧౨.

వ్యా॥ (మృగజమితి) శాలీనామ్ - కలమానామ్, మృగజమ్-మృగైర్జాతమ్, అపాయమ్-అపహరణమ్, అన్యతః - అన్యేనోపాయేన, నియన్తుమ్, అపటుః- అసమగ్ధా, కలమగోష్ఠీ కన్యా. గీతిమ్-గానమన, తత్రోపాయమమన్యత; గీతివ్యతిక్రీకౌ పాయాన్తరానుష్ఠానే అసమగ్ధా. తర్జనశాలీనా- తర్జనే, భర్తృనే - శాలీనా - లజ్జనకీర్తనార్థా, గానమేవోపాయమమన్యత. కలమభక్షణార్థ మాగతానాం భర్తృగాఢభర్మియన్తు మశక్యానాం మృగాణాం గీతి శ్రవణ సుఖానుభవాన్యేషమ్ స్తనముపలభ్యా ! గీతిమేవకలమరక్షణోపాయం మత్వా గానం క్రియేవతీతియావత్. అమన్యతేతి - మనోత్పేక్షితే.

౧౩.

తా॥ పాలములలోఁగాపుకామచున్న కన్యక, సస్యములను మేయుచున్న మృగములను భయపఱచి వెళ్ళకొట్టుటకునసమగ్ధురాలై, తనగానముచేవానిని పరివశములుగాఁజేసి సస్యములను గాపాడెను.

౧౪.

మూ॥ అపుషద్వినమాశ్వసనః పాన్థానాముదితపుష్పధామాశ్వసనః
సురతజుషామాశ్వసన స్తత్పరిచయలభగన్ధభూమాశ్వసనః॥

ప-వి॥ అపుషత్, వనమ్, ఆశు, ఆసనః, పాన్థానామ్, ఉదితపుష్పధామాశ్వసనః, సురతజుషామ్, ఆశ్వసనః, తత్పరిచయలభగన్ధభూమా, శ్వసనః.

౧౫

వ్యా॥ (అపుషదితి) ఉదితపుష్పధామా - ఉద్భూతపుష్పదీప్తిః అతపవ, పాన్థానామ్-నిరహిణామ్, శ్వసనః-శ్వాసకరిః, క్షేణకరిత్వాఢ త్యుల్బణశ్వాసకర ఇతియావత్. పవంభూతిః, అసనః-అసనవృత్తిః, వనమ్ ఆశు - సమది, అపుషత్ - పుష్టిమకిరోత్. (౧) “పుష-పుష్ట” లుచ్ఛిక్త్యా - తత్పరిచయలభగన్ధభూమా - తత్పరిచయేన - తస్మాదసనవ్య

స్య (పా) నిష్పద్దశోపలభా. † “గోపికాకన్యా” ఇతివచిత.

(౧) వివాది-ప-ఆ-సే.

క్షుస్య సంసర్గేణ, లబ్ధిః, గర్భస్య, భూమా- సమృద్ధిః, యేనసతథోక్తః, శ్వసనః - మారుతః, సురతజుషామాశ్వసనః- సురతభోగం సేవమా నానాంతశ్వాసకరః, †(పరిశ్రా)న్తిహరః, ఏవమూభృతఃపవనశ్చవనమమ్రుష దితి పూర్వేణసంబంధః. ౧౮.

తా॥ ఆసనకృత్తుములు పుష్పించినవై వనమున కలకారములుగాను విరహిజను లగు గుఱికరములుగాను నుండెను. ఆపుష్పములయొద్దఁబడి పరిమళముతోఁగూడివచ్చు చున్నవాయువు జనుల సురతశ్రమమును బోగొల్పెను. ౧౮.

మూ॥ అపటుషు భాస్వశ్రూయత సహసావి త్రీషుకలమస్య |

చిహ్నమృతోఽపగీతం సహసావిత్రీషుకలమస్య || ౧౯॥

ప-వి॥ అపటుషు, భాసు, ఆశ్రూయత, సహ, సావిత్రీషు, కలమస్య, చిహ్నమ్, ఋతోః, ఇవ, గీతమ్, సహసా, అవిత్రీషు, కలమ్, ఆస్య. ౧౯.

వ్యా॥ (అపటుష్వితి) సావిత్రీషు - సవితృసంబంధినీషు, భాసు- కిరణేషు, సహసా-సపది, అపటుషు-అప్రాధానుసతీషు, కలమస్య అవి త్రీషు-రక్షిత్రీషు, కలమగోపికాస్విత్యర్థః. తాను విద్యమానమ్, కలమ్- అవ్యక్తమధురమ్, సహక్రియమాణమ్, గీతమ్-గానమ్, తస్యఋతోః- శరత్కాలస్య, చిహ్నమివ-లాఙ్ఘనభూత కాహలధ్వనితమివ, అశ్రూ యత - శ్రుతిమథవత్. అశ్రూయతేతి - కర్తృజిత్. ౧౯.

తా॥ అప్పుడు మార్యకిరణములు పరితెను. సస్యరత్నతురాల్లైన స్త్రీలు గుంపు గాఁజేరి యతిమధురముగాఁ బాడుచుండిరి. ఆగానము, ఆశరద్భూతునకు బిరుదుపట్టు చున్న కాహళిధ్వనివలెనుండెను. ౧౯.

మూ॥ అమహాన్ వృద్ధిగోపా వన్యాంశరదోమహీయస్యాః |

ఆపద్ధిమృతుభ్యోసావన్యాంశరదోమహీయస్యాః || ౨౦.

ప-వి॥ అమహాన్, వృద్ధిమ్, గోపాః, వన్యామ్, శరదః, మహీయస్యాః, ఆప, ఋద్ధిమ్ ఋతుభ్యః, ఆసా, ఆన్యామ్, శరదః, మహీ, యస్యాః. ౨౦.

వ్యా॥ (అమహన్నితి) మహీయస్యాశ్శరదః- పూజ్యతమాయా శ్శరదః, వన్యామ్-వనభవామ్, †వృద్ధిమ్, గోపాః, అమహాన్, అపూ

జయన్. (౧) “మహా-పూజాయామ్” కర్తరిలజ్. అసామసీ, ఋతు భ్యోఽన్యామ్ - శరద్వ్యతిరిక్తేభ్యోఽన్యేభ్యో ఋతుభ్యః, అన్యామ్-న్యతిరిక్తామ్, శరదః - సంవత్సరస్య, ఋద్ధిమ్ - కలమూదిసకలసస్యపరిపాకమయాంసంపత్తిమ్, యస్యాః హేళోః, ఆప - ప్రాప్తవత్. ౨౦.

తా॥ శరత్కాలముచే గలిగినవనసమృద్ధిని గోపికలుకొనియాడరి, తప్పినభూమి పులకఃగలగని సస్యాది సకలసమృద్ధియు వాళిచక్కాలమందు భూమిలో గలిగెను. మూ॥ తే వీక్ష్య గతమ్ వీర్యమ్ నన్దస్య దిశామపాయసజ్జ్వరచతో. ౨౧.

సమవిద్రత వృక్షేస్య తునర్దస్య దిశామపాయసజ్జ్వరచతో. ౨౧.
ప-వి॥ నే, వీక్ష్య, గతమ్, వీర్యమ్, నన్దస్య, దిశామ్, అపాయసజ్జ్వరచతో, సమవిద్రత, వృక్షే, అస్య, తు, నన్దస్య, దిశామ, పాయసజ్జ్వరచతో. ౨౧.

వ్యా॥ (తత్త్వి) తేగోపాః, నన్దస్య, దిశామపాయసజ్జ్వరచతో - మేఘవరణసమ్భూతేన † దిక్షా శేన, సజ్జ్వరచతో - సాజ్జ్వర్యయు క్షీన్, గతమ్ - అపగతమ్, వీర్యమ్ - ఉజ్జ్వలమృణామ్, వీక్ష్య-శృణ్వే, నన్దస్య-ఇద్వాయ - అస్యనన్దస్య - సంవత్సరస్య, కలచతో - భాగభేదానతో, పాయసమ్, దిశామ - నదామ, ఇతి, సమవిద్రత - సంగమమునకున్నది - సమయంకృతవస్తవ ఇతియానతో. సమవిద్రతేతి సంపూర్ణాత్. (౨) “విద-జ్ఞానే” ఇతిధాతోర్లజ్జీబహువిచనమ్. (౩) “సమాగమృద్ధి” ఇత్యాదినా ఆత్తినేపదమ్. (౪) “ఆత్తినేపదేన్వైసత్తి” ఇతివిచారాత్. (౫) “వేత్తేర్విభాషా” ఇతిరుదాగమః. ౨౧.

తా॥ వర్షాకాలమందు దిక్కులు తెలియకుండ కప్పకొని యున్న మేఘముల విజృంభణము తీసిపోయినదానిని గోపలుచూచి, “మనము ఇద్దరినిగురించి యవశ్యముచేయఁబడిన సంవత్సరపూజనిప్పుడు చేసెదము” అనినిష్కర్షించిరి. ౨౧.

† (పా) వివాశేన (౧) భ్యుది-స-సే-౩౧౩. (౨) ఆదా-ప-స-సే-౫౪. (౩) పా-నూ-౧-౩-౨౯. (౪) పా-నూ-౩-౧-౩. (౫) పా-నూ-౩-౧-౩.

మూ॥ హరిరసదత్తాస్తాతా ఇష్టేననవాసవేనఫలమ్॥

దిత్సథ సపాయసం యత ఇష్టేననవాసవేనఫలమ్॥

౨౦॥

ప-వి॥ హరిః, ఆవదత్, తాన్, తాతాః, ఇష్టేన, న, వాసవేన, ఫలమ్, దిత్సథః, సపాయసమ్, యతః, ఇష్టేన, నవాసవేన, ఫలమ్.

౨౧.

వ్యా॥ (హరిః) హరిః, తాన్ - ఇన్ద్రయాగార్థ ముద్యుక్తాన్ గోపాన్, ఏనమవదత్ ; కథయితేత్ - తాతాః హేగురవః! ఇష్టేన-పూజితేన, వాసవేన, నఫలమ్ - నశ్చిత్ప్రియోజనమ్. యతః-యస్మై, ఇష్టేన - అభిమతేన, నవాసవేన - నవేనమధునాసహ, సపాయసమ్-పాయసాన్న సహంతమ్, ఫలమ్ - నానావిధకడల్యాదిఫలమ్, దిత్సథ - దాతుమిచ్ఛథ; తేనాఽనేన ఇష్టేనాఽస్థాకం నశ్చిత్ ప్రయోజనమితి. దిత్సథేతి- సన్నన్తాన్తథాతే ర్త్యమ పునుషబహువచనమ్.

౨౨.

తా॥ ఇన్ద్రియభాగాః సువ్యవస్థితాః గోపలమజ్జాచి శ్రీకృష్ణుఁడు, 'ఓ! తండ్ర భాగా! మంచెక్కుల పాయసము పండ్లు మొదలగు వత్తిప్రియములైన ద్రవ్యముల నెవనికర్పణము చేయఁదలచెతిలో, ఆముగ్రునిచేత మనకేమియు నుపయోగములేదు" అనెను.

మూ॥ తత్ర శ్రోతవ్యా మే వార్తావై శ్యేతరూపాన్తే॥

నివసతి ఖలు గోరక్షా వార్తావై శ్యేతరూపాన్తే॥

౨౩॥

ప-వి॥ తత్ర, శ్రోతవ్యా, మే, వార్తా, వై, శ్యేతరూపా, అన్తే, నివసతి, ఖలు, గోరక్షా, వార్తా, వై శ్యే, తరూపాన్తే.

౨౩.

వ్యా॥ (తత్రేతి) అన్తే - ఉదర్కే, శ్యేతరూపా - శుద్ధస్వరూపా, మేవార్తా, శ్రోతవ్యా - యష్టాభిశ్శ్రోతవ్యా. తరూపాన్తే- నృక్ష సమీపే, వనఇతియావత్. నివసతి-నివాసంకుర్వతి, వై శ్యే - వైశ్యజనే, వార్తా - వృత్తిః - జీవనోపాయః, గోరక్షా - పశుపాలనమ్. ఖలుశబ్ద వితిహ్యే.

౨౪.

తా॥ అవిషయమందు నేనొకనిర్దుష్టమైన మాట చెప్పెదనువినుఁడు; మనము పనమందు నివసించెడి వైశ్యులము, మనకు గోరక్షణము జీవనముగానున్నది.

౨౪.

మూ॥ కృషిచరణజేతరేషాం విశామసౌఖ్యాయతే విధానేన॥

విహితం నో గోరత్వం విశామసౌఖ్యాయతే విధానేన॥ ౨౪॥

ప-వి॥ కృషిచరణగా, ఇతిరేషామ్, విశామ్, అసౌ, ఖ్యాతే. విధా, అనేక, విహితమ్, నః, గోరత్వమ్, విశామ, సౌఖ్యాలు, తే, విధానేన. ౨౪.

వ్యా॥ (కృషీతి) ఇతిరేషామ్, విశామ్-సౌఖ్యాయతే. కృషిచరణ-నజా-వాణిజ్యజా, అసౌవిధా-పవనకారీ, ఖ్యాతే-తాత్పర్యేనానాయతే; అనేన విధానేన-తా స్త్రీణామయమే. విహితమ్, విహితమ్, గోరత్వమ్-పాశుపత్యమ్, తేనయమ్, సౌఖ్యాయ-సౌఖ్యాయోః, విశామ-ప్రవిశామ, అశ్రద్ధావ్యామతియీనతే. ౨౫.

తా॥ ఇతిరుత్తరవైష్యులక, కృషిచరణావళియేన విహితముగా విహితముగా మందు పవనబడియున్నవి, మనకు గోరత్వమునవిధానమున్నది, తానీ సేవమునుగర్భముగా స్వీకరించుతిమి. ౨౪.

మూ॥ పర్వతశరణానాం నః పర్వతయోగేషు పర్వతయోగే॥

సిద్ధ్యై స్తీప్తేషామితపర్వతయోగేషు పర్వతయోగే॥ ౨౬॥

ప-వి॥ పర్వతశరణానామ్, నః, పర్వతయోగేషు, తేష్టా, అర్చన, సిద్ధ్యై, ఇతి, ఉనితపర్వతయా. అనేషు, చ, ఇన్ద్రా, హే. ౨౫.

వ్యా॥ (పర్వతేతి) పర్వతశరణానామ్ - పర్వతయోగేషు పర్వతయోగే తృత్యేనచ సమాశ్రితానామ్, నః - అర్చనమ్, తేష్టా - వ్యాపారః, ఉద్యోగః, పర్వతయోగేషు - పర్వతయోగేషు భూయూత్ ; అనేషు-పర్వతేషు, ఇష్టేషు-పూజితేషుసత్తు, ఇన్ద్రా-వాక్యజ్ఞా, ఉనిత పర్వతయేతి క్రియావిశేషణమ్, ఉద్యోగక్రమం యథాలభ్యం. సిద్ధ్యై నితు-సిద్ధ్యన్తేవ, తుశబ్ద-అనధారణార్థః. ౨౬.

తా॥ మనకు పర్వతములే వాసస్థానము, అవియే రక్షకములు, గనుక మనము వాని సేవూజంపవలెను. వానినియూజించినచో మనయభీష్టములుతప్పక సిద్ధించును. ౨౬.

ద శ మ ఆ శ్వా సః.

మూ॥ తదిమంపర్వతస్పృధం గోవర్ధనమేవమానయత ।

ఉత్సవమునుత్సరేణతు గోవర్ధనమేవమానయత॥

-౨౬॥

ప-వి॥ తత్, ఇమమ్, పర్వతమ్, ఋద్ధమ్, గోవర్ధనమ్, ఏవ, మానయత, ఉత్సవమ్, అనుత్సరేణ, తు, గోవర్ధనమ్, ఏవమ్, అనయత.

-౨౭॥

వ్యా॥ (తదితి) తత్-తస్మాద్దేతోః, ఋద్ధమ్-సమృద్ధియుక్తమ్, గోవర్ధనమ్ - గోవర్ధరాఖ్యమ్, ఇమం పర్వతమేవ, మానయత - పూజయధ్యమ్. గోవర్ధనమ్ - గవాంవృద్ధికరమ్, ఉత్సవమ్-కల్యాణమ్, అనుత్సరేణ - మాత్సర్యత్యాగేన, అనయత - సంపాదయత.

-౨౮॥

తా॥ గమక మారు గోవర్ధనపర్వతము నే బూజించి, గోవులకు క్షేమకరమైన యాయుత్సవము నే విత్తిత్సవముగా చేయించుచుడి.

-౨౯॥

మూ॥ నాహంసచాయమధరిత వనధరవాసాఃకృతాగావః॥

వనగిరితరణస్తామ్యవ్వనధరవాసాఃకృతాగావః॥

-౩౦॥

ప-వి॥ న, అహమ్, న, చ, అహమ్, అధరితవనధరవాసాః, కృతాగాః, వః, వనగిరితరణాః, స్తాః, యత్, వనధరవాసాః, కృతాః, గావః.

-౩౧॥

వ్యా॥ (నాహమితి)నః-యుష్టాకమ్, అహంసకృతాగాః, అయం అధరితవనధరవాసాశ్చ నకృతాగాః ; అధరితవనధరవాసాః - అధరితః-నీలవర్ణత్యేనన్యకృతః, వనధరః-జలధరః, యేనతత్ అధరితవనధరమ్, ఏవమ్యుతరంవాసః - పరిధానమ్, యస్యసతతోక్తః; నీలవాసాఃఇతియావత్. కృతాగాః - కృతమ్, ఆగః-అపరాధః యేన సః కృతాగాః-అసత్యభాషణేన ఇతఃపూర్వం నకృతాపరాధఇత్యర్థః. వయమ్, వనగిరితరణాః స్తాః-వనంచగిరించ ఆశ్రయత్యేనాఽఽశ్రితా భవామః. గావశ్చవనధరవాసాఃకృతాః - వనంచగిరిశ్చయాసానివాసః తాః వనధరవాసాః కృతాః - విధినాకల్పితాః ఇతియత్, తస్మాద్దేతోః, ఇమంపర్వతమే పూజయధ్యమితి పూర్వేణసంబంధః.

తా॥ నేనును ఈబలరాముడును మీతో నిదికలుగో నెప్పుడు సంతోషమాడు
తీరు. మామాటనునప్పుడు. ఈయావులును మనమును వనమును పర్వతమును నేయాశ్ర
యించియున్నాము. గాన దానినే బూజించుడియ నెను. ౨౭.

మూ॥ ఇత్యుక్త్వాస్యగిరేర్బహుమోదనమభ్యాశమానీతమ్ |

ఆస్థాయాన్యద్వపురతిమోదనమభ్యాశమానీతమ్ | ౨౮ |

ప-వి॥ ఇతి, ఉక్త్వా. అస్య, గిరేః, బహుమ్, ఓదనమ్, అభ్యాశమ్, ఆనీతమ్,
ఆస్థాయ, అన్యత్, వపుః, అతిమోదనమ్, అభ్యాశమానీ, తమ్. ౨౮.

వ్యా॥ (ఇత్యుక్తేతి) ఇత్యుక్త్వా హరిః, అన్యగోవర్ధనస్యగిరేః,
అభ్యాశమ్ - సమీపమ్, ఆనీతమ్, బహుమ్ - విపులమ్, ఓదనమ్, అభ్యా
శ - అశీతవాన్. కింకృత్వా - అతిమోదనమ్ - అతిప్రీతికరమ్, రమణీ
యమ్, అన్యద్వపురాస్థాయ, “గిరేరభిజైనతమహమ్” ఇతివదన్,
మానీ - గర్వీ, ఇన్ద్రియాగమసహిష్ణురిత్యర్థః. తమితి - ఓదనవిశేషణమ్.
అభ్యాశేతి- (౧) “అశ-భాజనే” అభిపూర్వాత్. ౨౯.

తా॥ ఇట్లు శ్రీకృష్ణుడుపదేశించి, తరువాత తనఉపదేశప్రకారము నాను గో
ర్ధనగిరి సమీపమునను దీసికొనివచ్చిన గొప్ప అన్నసమూహమును, తాను వేటక
రూపమిత్తి యాపర్వతములోఁ బ్రవేశించి యారగించెను. ౩౦.

మూ॥ గోపైః కృష్ణే ముదితే గోపాలసభానుసరణీయే |

కాదమ్బిన్యావృతదినగోపాలసభానుసరణీయే || ౩౧ |

ప-వి॥ గోపైః, కృష్ణే, ముదితే, గోపాలసభానుసరణీయే, కాదమ్బినీ, అవృత
దిన గోపాలసభానుసరణి, ఈయే. ౩౧.

వ్యా॥ (గోపైరితి) ఏవమ్, గోపాలసభానుసరణీయే - గోపాలా
నామ్ - వల్లవానామ్, సభాయాః, అనుసరణీయే-అనుసర్తవ్యే, కృష్ణే,
తైర్గోపైస్సహ ముదితేనతి, కాదమ్బినీ - మేఘమాలా, ఈయే-ప్రాప్తా.
(౨) “ఇణ్-గతో” లిట్ కర్తృణి ఆత్మనేపదమ్, అవృతదినగోపాలసభా
నుసరణీతి క్రియా విశేషణమ్. దినస్య - దివస్య, గోపే - గోపనే-పరి

త్రాణే, అలసస్య - నివృత్త వ్యాపారస్య, భానోః-సూర్యస్య, సరణిః మార్గః - ఆకాశః, ఆవృతః యథా తథేత్యర్థః. దివసరక్షణం ప్రతి సూర్యస్యాఽలసత్వం మేఘావరణాయత్తమేవ ; తమలసంకృత్వాతం మార్గమ్-ఆకాశమ్, తిరోహితవతీత్యర్థః. ౨౯.

తా॥ ఇట్లు తనమాట ననుసరించిన గోపలతోఁగూడ క్రిక్కుఁజూపామనించి యుండగా నప్పడు మేఘములవచ్చి నూర్యునిగప్పి యాకాశమంతట వ్యాపించెను. ౨౯.

మూ॥ ఐద్రీ మహాహతిజభయజ్ఞరకోపలభా వితేనే హ॥

అరతిం వక్షేణ గవాం కరకోపలభావితేనేహ॥ 3౦.

ప-వి॥ ఐద్రీ, మహాహతిజభయజ్ఞరకోపలభా, వితేనే, హ, అరతిమ్, వక్షేణ, గవామ్, కరకోపలభావితేన, ఇహ. 3౦.

వ్యా॥ (ఐద్రీతి) కాదమ్మిన ఆకాశమావృణోదిత్యుక్తమ్, తత్ర హేతురుచ్యతే. ఐద్రీ-ఇంద్రసంబంధినీ, మహాహతిజభయజ్ఞరకోపలభా-మహస్య - యాగరూపస్య కల్యాణస్య, హత్యా - హరణేన, విఘాతేన, జాతా, భయజ్ఞరకోపస్య, లభా - ప్రాప్తిః, కరకోపలభావితేన-కర కోపలైః-మేఘాదతే ఘనీభూత జలమయశిలాభిః, భావితేన-ప్రవర్తితేన, వక్షేణ, గవామరిశమ్, ఇహ - భూమా, వితేనే - విస్తారితవతి. హశబ్దః-ఉక్తం హేతుంద్యోతయతి. హతిశబ్దః-హస్తేః క్రిన్నస్య-భయజ్ఞరశబ్దః పూర్వంవృత్పాదితః. లభేతి- (౧) “దులభమ్-ప్రాప్తే” (౨) “షిద్ధిదాదిభ్యః” ఇత్యజ్.

3౦.

తా॥ మేఘములట్లు వ్యాపించుటకు గారణమేమన్న, ఇంద్రుఁడు తనబూజను మానిన గోపలమీఁదఁ గోపగించి మేఘముల కాఙ్గాపింప నవలచ్చి రాశ్వత్థమును గురిపించి గోవులను బాధించెను. 3౦.

మూ॥ భేము శ్శమ్భూపరుషా యుగాస్తరతమేఘసన్నిభాభ్రమితాః ।

ఘాసం నవతితి వక్షే యుగాస్తరతమేఘసన్నిభాభ్రమితాః॥

ప-వి॥ భేముః, శమ్భూః, పరుషాః, యుగాస్తరతమేఘసన్నిభాభ్రమ్, ఇతాః, ఘాసమ్, న, నవతితి, వక్షే, యుగాస్తరతమే, అఘసన్, ఇభాః, భ్రమితాః.

వ్యా॥ (భే)మురితి) పరుషాః - రూక్షరూపాః, శమ్పూః - విద్యుతః, భేముః. కీదృశాః - యుగాస్తరతమేఘసన్నిభాభిమ్ - యుగాస్తే-ప్రళయకాలే, రత్నైః - క్షీడద్భిః, మేఘైః సదృశమ్, మేఘమ్, ఇతాః ప్రాప్తాః ; కింఞ్చ - యుగాస్తరతమే - యుగేన - బలీవర్గవాహ్యేన ధూర్నామ్నా, అస్తరతమే-సన్పృశతమే, వర్షే, పతతిసతి, తత్రభృమితాః - వనేఘ ఇభాః - గజాః, ఘాసమ్ - భక్షమ్, నాఽఘసన్-సభక్షితవన్తః. భేమురితి భిమేర్లిట. (౧) “వాఙ్మూభిముత్రసామ్” ఇత్యేత్వాభ్యాసలోపే. ఘాసమితి - అత్తేకర్కణి (౨) “ఘౌఞ్చోశ్చ” ఇతిఘసీలాదేశః, అఘసన్నితి - అత్తేః (౩) “ఘసన్సన్ధ్యోత” ఇతిఘసీలాదేశః - ల్-దిత్వాదజ్.

3౧.

తా॥ అష్టమ ప్రళయకాలమందలి మేఘములవలె నతిస్థియైనప్పుడైన మేఘములలో నలుప్రక్కల మెలుపులు మెలినవని. యుగప్రమాణము కన్న భారపడుచుండి దానినిసహింపక భ్రమించి వనగజములవలె నెత్తిలేరు.

3౧.

మూ॥ తమసాఘసనికరోదినమాపురయదర్శితేనవాతేన।

యేన + స్థు చరాభయమాపురయదర్శితేనవాతేన॥ 3౨।

ప-వి॥ తమసా, ఘసనికరః, దివమ్, ఆపూరయత్, అర్పితేన, వా, తేన, యేన, స్థాస్థుచరాః, భయమ్, ఆపుః, రయదర్శితేన, వాతేన.

3౨.

వ్యా॥ (తమసేతి)వాశబ్దఉపమార్థే. ఉత్తరాగ్రా దాగభ్య వ్యాఖ్యాయతే. యేన, రయదర్శితేన - వేగగర్భితేన, వాతేన - వాయునా, స్థాస్థుచరాః - స్థావరజ్జలమాః, భయమాపుః, తేనవాయునా, అర్పితేనవా - స్వస్థైసమర్పితేనవ, తమసా, ఘసనికరః - మేఘసమూహాః, దివమ్ - ఆకాశమ్, ఆపూరయత్.

3౨.

తా॥ అతివేగముగ వాయువువీచుచుండఁజూచి సకలచరాచరములును భయపడిన, మేఘములచేత నాకాశమంతట నధికారముచే వ్యాప్తమాయెను.

3౨.

మూ॥ వీక్ష్యవిపర్యయజంత తత్ర సురాధ్యక్షయజ్ఞస్య ।

పురవవహారేహోపాస్తత్ర సురాధ్యక్షయజ్ఞస్య॥ 33॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, విపర్యయజమ్, తత్, తత్ర, సురాధ్యక్షయజ్ఞస్య, పురః, ఏవ, హారే, గోపాః, తత్రసుః, ఆధ్యక్షయజ్ఞస్య. 33,

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) సురాధ్యక్షయజ్ఞస్య - సురాధ్యక్షః-దేవేంద్రః, తదీయయజ్ఞస్య, విపర్యయజమ్ - విపర్యయేణ-విఘాతేన, జాతమ్, తత్ కర్తవీక్ష్య. గోపాః, ఆధ్యక్షయజ్ఞస్య - ఆధే-స్వమనసఃపీడాయాః ఇన్ద్రోపనిమిత్తాయాః, అపరిత్యయంజానతోఽపి, హారేః పురవన, తత్రసుః - త్రస్తాబధూవుః. 33.

తా॥ అస్మదు గోపలు, ఇన్ద్రునికి బలియివ్వనందునఁ గలిగిన యాయాపత్తును జూచి, ఈయాపత్తు నెఱిగిన క్రిక్కుళ్లుని ముందట నే భయపడి పఱికిరి. 33.

మూ॥ వృష్ట్యా జన్తుషు భీషితరుహర్యశ్వేభయానకేభీతాః ।

తేశరణంహరిమశనైరురుహర్యశ్వేభయానకేభీతాః॥ 34॥

ప-వి॥ వృష్ట్యా, జన్తుషు, భీషితరుహర్యశ్వేభయా, న, కే, భీతాః, తే, శరణమ్, హరిమ్, అశనైః, ఉరు, హర్యశ్వే, భయానకే, భీతాః. 34.

వ్యా॥ (వృష్ట్యేతి) భీషితరుహర్యశ్వేభయా- రురవః - సారజ్ఞాః, హరయః - సింహాః, అశ్వాః - తురజ్ఞాః, ఇభాః - గజాశ్చ, భీషితాః-యయాతతోక్తా, ఈదృశ్యావృష్ట్యా-జన్తుషుమధ్యేకే అతీవనభీతాః? సర్వేఽభీతావన. ఏవమ్, హర్యశ్వే - ఇన్ద్రే, భయానకే - భయప్రదే సతి, తే జన్తవస్సర్వే, హరిమ్ - కృష్ణమ్, ఉరు - మహత్, అశనైః-శీఘ్రమ్, శరణమ్, అభీతాః - అభిగతాః; హరిరయమస్తాకం మహచ్ఛరణమ్ - రక్షక ఇతి తమాశ్రితా ఇత్యర్థః. 34.

తా॥ ఇన్ద్రుడిట్లతిభయజ్ఞరముగ వర్షమునుగురిపింప దానికి లేడిళ్లు గుట్టుముల ఏనుగులు సింహములు మొదలగు సకలజన్తువులుమధయపడి క్రిక్కుళ్లుని నే శరణుగా నొందినవి. 34

మూ॥ తాన్వీత్యోద్రిచ్చత్రం సధారయామాసదణ్ణభూతకరః ।

రుస్థన్నసుఖమశిన్యాసధారయామాసదణ్ణభూతకరః । 3౫

ప-వి॥ తాన్, వీక్ష్య, అద్రిచ్చత్రమ్, సః, ధారయామాస, దణ్ణభూతకరః
రుస్థన్, అసుఖమ్, అశిన్యా, సధారయా, అమా, సదణ్ణభూతకరః. 3౫

వ్యా॥ (తాన్వీతి) ఏవమార్తాంతాన్, వీక్ష్య- గృహ్య, సహరిః
అద్రిచ్చత్రమ్- గోవర్ధనపర్వతాఖ్యంఛత్రమ్-వర్షనివారణమ్, ధారయా
మాస ; ఏవమూభృతః - దణ్ణభూతకరః - తస్యఛత్రస్య దణ్ణభావేన, స్వ
రమ్ - హస్తమ్, వినియుజ్జన్, సధారయా - వర్షధారాభిసంపాతించు
అశిన్యా - వైద్యుతేనాఽగ్నినా, అమా - సహ, శేషమ్, అసుఖమ్
వర్షనిమిత్తదుఃఖమ్, రుస్థన్ - నివారయన్, అశిన్వర్షం జన్మానాఽ
యంచనివారయన్నిత్యర్థః. పునస్సపవవిశేష్యతే- సుదణ్ణభూతకరః, గో
మ్ - విద్యమానానామ్, జగదణ్ణానామ్, తద్గతానాంచభూతానామ్-ప్ర
ణినాం పృథివ్యాదీనాంచ, కరః-కరా. 3౫

తా॥ సకలచరాచరవిధాయుషైవ క్రిక్కురిండు, అనువులపాదసుజాః
గోవర్ధనపర్వతమును దనహస్తముచేతఁ గొడుగుగావెత్తి పిచుగును వృక్షమునువృక్ష
వారిభయమును బోగొట్టెను. 3౫

మూ॥ గోవర్ధనంసమహృదాం గవాఞ్చమహతోభయాదరతః ।

దధదాసారంసమభసగవాఞ్చమహతోభయాదరతః । 36

ప-వి॥ గోవర్ధనమ్, సః, సుహృదామ్, గవామ్, చ, మహతః, భయాత్, అ
తః, దధత్, ఆసారిమ్, సమభసక్, అవాఞ్చమ్, అహతోభయాదరతః. 36

వ్యా॥ (గోవర్ధనమితి) సహరిః, సుహృదామ్ - గోపానామ్
గవాంచ, వర్షనిమిత్తాస్తహతోభయాత్కారణాత్, అరతః - భిన్న
తదర్థం గోవర్ధనం దధత్, అవాఞ్చమ్ - అవాఙ్ముఖమ్, ఆసారిమ్ - అ
వేగవర్షమ్, సమభసక్ - భగ్నవాన్ ; అహతోభయాదరతః - అ
తేషు - అపీడితేషు, ఉభయేషు- గోషుగోశేషుచ, ఆదరతః, ఉభయ
సహతాన్ కర్తుమాదరాదిత్యర్థః. ఆభసగితి- (౧) “భజ్జ్ఞో-ఆమర్షసే
లక్, రుధాదిత్వాత్ శ్చమ్ ; (౨) “శ్చాన్నలోపః”. 36

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, గోగోపలకు సంభవించిన మహాపత్తునుజూచి భేదించినవారై, వారికాయాపత్తును బోగొట్టడలంచి, గోవర్ధనమునెత్తి యావర్షమునడ్డించెను. మూ॥ గోపా హరిమాశ్రిత్య న విత్రేసు రపాయతస్థేయమ్ ।

యో గోవర్ధనభృ త్కు-లిశావిత్రే సురపాయతస్థేయమ్॥ 32॥

ప-వి॥ గోపాః, హరిమ్, ఆశ్రిత్య, న, విత్రేసుః, అపాయతః, స్థేయమ్, యః, గోవర్ధనభృత్, కులిశావిత్రే, సురపాయ, తస్థే, అయమ్. 32.

వ్యా॥ (గోపాశ్రితి) స్థేయశబ్దః - నిరోధతరిరూఢః. తేగోపాః, పత్తనః స్థేయమ్ - కార్యమవిగ్నేతారమ్, హరింఆశ్రిత్య, అపాయతః - ర్షనిమిత్రాత్పితృవాయాత్, సవిత్రేసుః - సభీతాః. అయంతుహరిః, గోవర్ధనభృత్ - గోవర్ధనంబధ్వాణః, కులిశావిత్రే - వజ్రస్యరక్షకాయ-ప్రజభృతే, సురపాయ - దేవానాంరక్షకాయ ఇంద్రియ, తస్థే - ఆత్మా కమజానతేతస్మై ప్రకాశితవానిత్యర్థః. అపాయతశ్చితి - (౧) “భీత్రాథా రాంభయహేతుః” ఇత్యపాదానసంజ్ఞా ; (౨) “అపాదానేచాహీయరు హీః” ఇతితసిః. 32.

తా॥ గోపాః, తమభయమును బోగొట్టుటకై గోవర్ధనమునెత్తి దేవరాజైన మున్దురినికిఁ దనమహిమను బ్రకాశింపించిన శ్రీకృష్ణునియాశ్రయించి నిర్భీకులయిరి. 32. మూ॥ ప్రహసన్కృష్ణోనజనితకమ్పశునాసీరవత్సనాభిరతః ।

నాపాన్నృష్వభిలేనచకమ్పశునాసీరవత్సనాభిరతః॥ 3౩॥

ప-వి॥ ప్రహసన్, కృష్ణః, న, జనితకమ్పశునాసీరవత్, నః, న, అభిరతః, న, పాత్, నృశు, అభిలేన, చ, కమ్, పశునా, సీరవత్సనాభిః, ఆతః. 3౩.

వ్యా॥ (ప్రహసన్నితి) ననాభిరతః - అభిరతపీవాభూత్, ఇన్ద్రిం శృణాయ మన్యమానస్తద్వ్యాపారా న్ననిర్విణ్ణోభూషిత్యర్థః. కథమ్-జనితకమ్పశునాసీరవత్ - జనితః, కమ్పః - భీతిః, యస్యనః జనితకమ్పః,

శ్రీ ఇంద్రః, యేనసః జనితకమ్పశునాసీరః, తతః, (౧) “తేనతుల్యమ్”
 ఇత్యాదినావతిః. పర్వతధారణేనేంద్రాంకమ్మయన్ని త్యర్థః. ఏనమ్భూతస్స
 హరిః, అఖలేనమశునాసహ, నృమ-మను సేవ్యమశ్యే, కంఠనువ్యమ్,
 అతః - ప్రకృతాద్భయాత్, సరక్షితవాన్, సర్వమపి పశుజాతం
 సర్వంమనుష్యజాతంచ రక్షితవానిత్యర్థః. సపవవిశేష్యతే - నీరవత్సనా
 భిః. నీరాయుధోబలరామః, తస్య, సనాభిః - బద్ధః.

తా॥ బలరామనికే దమ్మరదైవ శ్రీకృష్ణుడు, ఇంద్రానినాక గడ్డపొరకవలె నంచి
 నవ్వుచు గోవర్ధనధారణముచే నింద్రుని భయపఱచి సమస్తములైన గోవులను మనుష్యు
 లను రక్షించెను. ౩౮.

మూ॥ వీక్ష్యక్షకముత్పచ్చంకుభృతకస్థరమహీనభస్తేనే॥
 విఫలంతమసిఘనంజితకుభృతకస్థరమహీనభస్తేనే॥ ౩౯॥

ప.వి॥ వీక్ష్య, బౌక్షకమ్, ఉత్పచ్చమ్, కుభృతకస్థరమ్, అహీనభః, తేనే, విఫ
 లమ్, తమసి, ఘనమ్, జితకుమ్, చితకమ్, భరమహీనభస్తేనే. ౩౯.

వ్యా॥ (వీక్ష్యతి) అహీనభః - అహీనప్రభః, సహరిః, వర్ష హ-
 తేన, కుభృతకస్థరమ్ - ఆకుభృతగ్రీవమ్, ఉత్పచ్చమ్- ఉద్భవస్త్వమృత
 లాఙ్గాలమ్, బౌక్షకమ్ - ఉత్కాణామ్ - వృషభాణామ్, సమూహమ్,
 వీక్ష్య, తమసిభరమహీనభస్తేనే-ధరాణామ్-పర్వతానామ్, మహ్యః-
 భూమేః, నభసః - ఆకాశస్యచ, స్తేనే - చోరేనతి, తతః, జితకుమ్-విజి
 తభూమికమ్, చితకమ్- ఉపచితవర్షజలమ్, ఘనమ్-మేఘమ్, విఫలమ్-
 నిష్ప్రయోజనమ్, తేనే- కృతవాన్. బౌక్షమితి-(౧) “గోత్రోక్షోష్ట్ర”
 ఇత్యాదినా సామూహికోవుజ్. తేనఇతి - తనోతేర్గిత్.

తా॥ ఆవర్షమునను భయపడి గోవులు తలలువంచుకొని తోకలను చైక్రత్తికొని
 పలుకొత్తజూచి శ్రీకృష్ణుడు, ఆకాశము భూమి పర్వతములేమియుఁ జెలియకుండ
 గాఢాస్థకారమగునట్లుఁ గప్పకొనియున్న జలభరితములైన మేఘములప్రయత్నములను
 విఫలపఱచెను. ౩౯.

శ్రీ ఆత్ర యమకరత్నాకరే ఇతి ప్రతికధారణమపేక్షితమ్. (౧) పా-నూ-౪-౨-౩౯.

మూ॥ ఘనభవబభౌహరిర్ధృతశతధారధరోరుచాపరమః ।

విశ్వాపీడవిడమ్భితశతధారధరోరుచాపరమః॥

౪౦॥

ప-వి॥ ఘనః, భవః, బభౌ, హరిః, ధృతశతధారధరః, రుచా, పరమః, విశ్వాపీడవిడమ్భితశతధారధరోరుచాపరమః.

౪౦.

వ్యా॥ (ఘనభవ) సహస్రః, హవః - పూజితః, రుచా-తేజసా, ఘనభవబభౌ. ధృతశతధారధరః-హరిణా ఘనైశచ సంబధ్యతే. శతసంఖ్యాః-అనన్తే ధారాః-విష్ణువ్యాఘ్రయస్యసంఖ్యతధారః, శతధారః, ధరః-పర్వతః, ధృతః-యోగవశతోక్తః. ఘనవిశేషణ పక్షే ష్యేనంవిగ్రహః-ధృతః, శతసంఖ్యాః, ధారాః-విష్ణువ్యాఘ్రయస్యసంఖ్యతధారః, ధృతశతధారః ధరః-పర్వతో-యోగసమన్వితవశతోక్తః. సహస్రసంఖ్యే ఘనసామాన్యగుణేన విశేషణా-అనన్తే విశేష్యతే- విశ్వాపీడవిడమ్భితశతధారధరోరుచాపరమః-శతధారధరః. వక్రధారః-విష్ణువ్యాఘ్రయస్య, ఉరుణః-బ్రహ్మణః, చాపస్య, రిమా-శ్రీః, శతధారధరోరుచాపరమం, సా యస్య విశ్వాపీడన-మయూరివిశ్వామణిః-అవతరసేన విడమ్భితా, సతితోక్తః.

౪౦.

తా॥ సోమ్యనిగూర్మిణున క్రిష్ణస్థుఁడు, దామ భోగభూషణముగాధరించిన మయూరివిశ్వామునల నతివిద్వితముగానున్న యింద్రభనుస్సుల మేఘమువలె నతిసుద్దరుఁడై విలసిల్లెను.

౪౦.

మూ॥ ఉదరేదన్వితే అగ్రిమతనుమ్ మతోదామరేభహా ।

వద్వాన్తన్నప్రమాసనమున్న మతోదామరేభహా ॥

౪౧॥

ప-వి॥ ఉదరే, దన్వితే, అగ్రిమతనుమ్, ఉన్నమతః, దామరేభా, ఇహ, వద్వాన్తన్నప్రమాసనమ్, ఉన్నమ్, అతః, దామరే, భే, హా.

౪౧.

వ్యా॥ (ఉదరభవ) అగ్రిమతనుమ్ - అగ్రిమకాయమ్, గిరిధారణ వ్యాపారేణ ఉన్నమతః హ రేః ఉదరే, దామరేభా-యశోదయా బద్ధయా దామ్నజాతా కిణమయీరేభా, ఇహ-అస్తిన్నవసరే, దన్వితే-జనైర్వస్తాభూత్, అతశ్చభే-అకాశే, ఉత్పాతమేఘైర్వర్షద్భిః, దామరే-భీషణేసత్యః, హరిపాదసమాశ్రయణాత్ తజ్జేనవద్దేణ బహిరక్లిన్నా

నామపిన్యణాం మానసమ్, అతపవ - తదుదరస్థదామరేఖాదర్శనాత్
ఉన్నమ్ - ఆర్ద్రతామగమత్. ౪౧

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు గోవర్ధనమునెత్తినప్పుడు తనశరీరముయొక్క ఊర్ధ్వభాగమును గొంచెము పైకెత్తగా, తనఉదరమందు యశోద ముందు త్రాటిచేతగట్టినందువలనఁగలిగిన కాయ కనుబడిను, అష్టదాపర్వతముక్రిందనుండి గొప్పవర్షమువకుడువవకుండ సురక్షితులైయున్నజనులు కృష్ణునియుదరమందున్న కాయనుజూచి యానౌలభ్యయన కీడుపడిరి. ౪౧.

మూ॥ యాతత్పాణితలస్యస్వభావరాగస్యతత్పరాసనతః ।

నాన్యాభాష్ననవశినస్వభావరాగస్యతత్పరాసనతః॥ ౪౨॥

ప-వి॥ యా, తత్పాణితలస్య, స్వభా, వరా, అగస్య, తత్పరాసనతః, న, అన్యా, ఆభూత్, నవనశినస్వభావరాగస్య, తత్పరాసనతః. ౪౨.

వ్యా॥ (యేతి) యచ్చబ్రవిత్ప్రాయాభాసా ఉత్తిరార్ధగతేన “తత్పరాసనతః” ఇతితచ్చబ్రేసపరామర్శః. తత్పరాసనతః - తన్నిరసనేనేత్యర్థః. పూర్వాధ్యక్షే “తత్పరాసనతః” ఇతితచ్చబ్రేస ప్రకృతంపాణితలం పరామర్శ్యతే. పాణితలస్యపరస్తాత్, తస్య. అగస్య-నిగే, అసనతఇత్యర్థః. అయమర్థః - తత్పాణితలస్య - తస్యహ రేపాణితలస్య, నవనశినస్వభావరాగస్య - నూతనపద్ధనదృశ స్వాభావికరాగస్య, యా స్వభా- ఆత్మీయాప్రభా, వరా - ఉత్కృష్టే, తత్పరాసనతః - తన్నిరసనేన, అన్యాప్రభా నాభూత్. కుతోఽన్యస్యాప్రసక్తిఇతిచే దత్రోచ్యతే-అగస్య తత్పరాసనతః - అగస్య- పర్వతస్య, పాణితలాత్పరస్తాదాసనతః-ఆసనే సత్యపి, స్వాభావికరాగాధికరాగరూపా ప్రభా నజాతాభూత్, పరం నామ - అనాయాసేన పర్వతంధారితివానిత్యర్థః. ౪౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడనాయాసముగ గోవర్ధనగిరినెత్తినప్పుడు, తామరసకుసుమమువలె నెట్టినైన తనశ్రీహస్తమందు స్వాభావికమైన యెఱుపులెప్పు పర్వతమునెత్తినందువలన నొకయెఱుపుకలగలేదు. ౪౨.

మూ॥ కాస్తుభరవిణాత్రశ్రీర్దివాతసీయోజ్యతేచారుః ।

ఇంద్రిహృది స్తపరిభవాదివాతసీయోజ్యతేచారుః॥ ౪౩.

ప-వి॥ కాస్తుభరవిణా, అత్ర, శ్రీః, దివాతనీ, యోజ్యతే, చారుః, ఇన్ద్రహృది, స్త, పరిభవాత్, ఇవ, అతనీయః, అజ్యతే, చ, అరుః. ౪౩.

వ్యా॥ (కాస్తుభేతి) అత్ర - అస్థ కా రేణదివ సేఽపహ్ను తేసః, హ రేః, కాస్తుభరవిణా - కాస్తుభాభ్యేనాదిత్యేన, చారుః- అభిరూపా, దివాతనీ - దివసజా, శ్రీః-కాన్తిః, యోజ్యతే స్త. అతశ్చ- ఇన్ద్రహృది- ఇన్ద్రహృదయే, ఇష్టభజ్జహాతృరిభవాద్దేతోః, అతనీయః- గురుత రమ్, అరుః, వ్రణాః, అజ్యతే స్త - వ్యక్తమివాభూత్. దివాతనీతి-దివా శబ్దాత్ (౧) “సాయంచిరమ్” ఇత్యాదినానుట. టిత్వాత్ జీవ్. అత నీయఇతి - తనుశబ్దాదీయనున్, టిలోపః, సభో సమాసః. ౪౩.

తా॥ ఇట్లు మేఘమువలన సూర్యుడు కనబడక చీకటియైనను శ్రీకృష్ణుని చక్షుస్థలమందు వెలుగుచున్న కాస్తుభమణియొక్క కాన్తిచేత దివమువలనేయుండెను. ఇన్ద్రహృదములేందున యిన్ద్రనిహృదయము విక్కిలి పుండుపడియుండెను. ౪౩.

మూ॥ కుర్వన్నతోక్షిరోధే సన్తమసమ్మ-చితమనలమయమ్ ।

అశమయదశనిమజయ్యంస్తమసమ్మ-చితమనలమయమ్॥ ౪౪॥

ప-వి॥ కుర్వన్, అతః, అక్షిరోధే, సన్తమసమ్, కుచితమ్, అనలమ్, ఆయమ్, అశమయత్, అశనిమ్, అజయ్యమ్, సన్తమ్, అనమ్మ-చితమ్, అనలమయమ్. ౪౪.

వ్యా॥ (కుర్వన్నీతి) అతవ - ఉక్తాద్ధ్యోః, అయంహరిః, కుచి తమ్ - భూహాచితమ్, సన్తమసమ్ - అస్థకారమ్, అక్షిరోధే - జనా నాంచక్షుర్వ్యాపారినివారణే, అనలమ్ - అస్థమర్థమ్, కుర్వన్, అజ యమ్ - జేతుమశక్యమ్, సన్తమ్, అనమ్మ-చితమ్-అతిప్రభూతమ్, అనలమయమ్-అగ్నిమయమ్, అశనిమ్, అశమయత్ - శాస్త్రమకరోత్. సన్తమసమితి - (౨) “అవసమన్ధేన్ద్రస్తమసః” ఇతిసమాసాన్తః. అశ నిమితి-అశనిశబ్దాభ్యధయల్లిజత్వాత్ స్త్రీలిజతయాపూర్వముపయుక్తః; ఇహపుల్లిజతయోపయుజ్యతే. అజయ్యమితి - (౩) “క్షయ్యజయ్యశ క్యరే” ఇతినిపాతితస్యశబ్దస్యసభో సమాసః. అనలమయమితి-అనలశ బ్దాత్ (౪) “మయద్వైతయోర్భాషాయామ్” ఇతిమయట్. ౪౪.

(౧) పా-మా-౪-౩-౨౩.

(౩) పా-మా-౬-౧-౨౧.

(౨) పా-మా-౫-౪-౩౯.

(౪) పా-మా-౪-౩-౧౪౩.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, తనకాస్తుభమణి యొక్క కాన్తిచేత నన్ధకారమునుబోగొట్టి, అతిప్రబలమైనపీడుగును జనులమీఁదఁ బడకుండవారిం చెను. ౪౪

మూ॥ పరితోగావోఘాసానఘసం స్తమ్భానుసారేణ ।

నిర్మలయ స్తమ శేషానఘసం స్తమ్భానుసారేణ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ పరితః, గావః, ఘాసాన్, అఘసన్, తమ్, భానుసారేణ, నిర్మలయ స్తమ్, అశేషాన్, అఘసం స్తమ్భానుసారేణ. ౪౫.

వ్యా॥ (పరితః) తంహరింపఁతః - తస్యపర్యస్తే, గావః, ఘాసాన్ అఘసన్-యవసానభక్షయన్, హరిరేనవిశేష్యతే-భానుసారేణ-స్వప్రభాయాఃసారేణ, అఘసం స్తమ్భానుసారేణ - అఘస్య. పాపస్య-నమ్మక్, స్తమ్భానుసరణేన, అశేషాన్ జనాన్, నిర్మలయ స్తమ్ - నిర్మలాన్ కుర్వాణమ్. తమితి - (౧) “అభితఃపరితః” ఇత్యాదినాన్వితీయా. సారశబ్దః-(౨) “స్మస్థిరే” ఇతిఘృణ స్తః. అనుసారిశబ్దస్థి భావేఘృణ స్తః.

తా॥ తనకాన్తిచేత నకలజనుల పాపములనుబోగొట్టి పరిశుద్ధులుగాఁజేయుచు న్న శ్రీకృష్ణుని నలుప్రక్కలనుండి గోవులుగట్టి మేనినవి. ౪౫.

మూ॥ తత్ర స్తవృషాగవయీమభిధావ స్త్యవమాహేతి ।

కుజ్జాని తద్రవేణ కి మభిధావ స్త్యవమాహేతి॥ ౪౬॥

ప-వి॥ తత్ర, స్త, వృషాః, గవయీమ్, అభిధావన్తి, ఏవమ్, ఆహ, ఇతి, కుజ్జాని, తద్రవేణ, కిమ్, అభిధావన్తి, ఏవమ్, ఆహ, ఇతి. ౪౬.

వ్యా॥ (తత్రేతి) తత్ర-హరేస్సకాశే, గోభిర్గోపైశ్చసహవన్యేషు జన్తుషునిర్భయంసప్తహంవసత్సు, ఖేదాభావాత్, వృషాః, ఆసన్నవర్తిసింగవయీం మహాశారితిసాదృశ్యవిబద్ధసభాన్త్యాకాముకాస్సన్తః, అభిధావన్తి-అభ్యధాసన్నిత్యర్థః. ఏవంధావమానానాం తేషాం రవేణప్రతిఫలితేన గోవర్ధనస్యకుజ్జాని, కిమభిధావన్తి అభవన్? కిమితివితర్కే. అభిధా - ఉక్తిః, ఉక్తిమ్, కిమ్, కిమభవన్నిత్యర్థః. ఉక్తిరేవవిశేష్యతే-ఏవమాహేతి, ఏవమ్ - ఇత్థమ్, ఆహేతి - వదతీతి - అయమృషభఃఏవం

(౧) పా-నూ-౨-౩-౨-వార్తి. † “అహేతి-అహేత్యేవంశబ్దాయమానాః” ఇత్యపేక్షితమ్-మూలకోశేనదృశ్యతే.

వదతీత్యభిధానమకుర్వన్న త్యర్థః. గవయామితి(౧)“యోషభ ప్రతిషేధే హయగవయముకయమనుష్యాణామ ప్రతిషేధః” ఇతిజాతిలిక్షణాజీవ్.

తా॥ అచ్చుట వృషభములు దగ్గఱనున్న ఆడగవయములవలన కాముకములై యటుచుచుండుటచేతగా వాధ్వనిచేత బర్వతగుహలలోఁ బ్రతిధ్వనికలిగినవి. అది-
“ఈవృషభము క్లింబుచెప్పుచున్నవి” అనిచెప్పవలయుండెను. ౪౬.

మూ॥ శృజ్ఞాశృజ్ఞే తు హరిణా వృషభాస్తేనేనసజ్ఞామమ్ ।

నీతావ్యాజ్ఞాన్ ప్రజనాంవృషభాస్తేనేనసజ్ఞామమ్॥ ౪౭॥

ప-వి॥ శృజ్ఞాశృజ్ఞే, తు, హరిణా, వృషభాస్తేనేన, సజ్ఞామమ్, నీతాః, వ్యాజ్ఞాన్, ప్రజనామ్, వృషభాః, తే, అనేనసమ్, గామమ్. ౪౭.

వా॥ (శృజ్ఞాశృజ్ఞే) వృషభాస్తేనేన - వృష్టః-ఇన్ద్రస్య, భాసః, స్తేనేన - హోరేణ, తస్యపరిభవంకుర్వతా హరిణా నిన్ద్యయత్వసంపాదనాత్, శృజ్ఞాశృజ్ఞే - శృజ్ఞాభ్యాం శృజ్ఞాభ్యాం ప్రహృత్యేదంయుద్ధం ప్రవర్తత ఇతిగృహ్య (౨)“తత్రతేనేనమితిసూప” ఇతిబహువ్రీహిః; (౩)“ఇచ్ఛేకన్త్యతీహారే” ఇతీవసమాసాస్తః; (౪) “అన్యేషామపిదృశ్యతే” ఇతిదీర్ఘః; (౫) *తిప్తద్గప్రభృతీషు ఇచ్ఛేవచనాదవ్యయాభావసంజ్ఞా; అన్యయాభావస్యసప్రసంగత్వమ్. సజ్ఞామమ్-యుద్ధమ్, నీతాః-ప్రాపితాః, తేవృషభాః, గావః, ప్రజనామస్తుప్రజనః - † గోపాః, తేషామ్, ‡ అనేనసచే-నిర్వప్తమ్, గామమ్-వ్యాజ్ఞాన్-గతాః. ౪౮.

తా॥ ఇన్ద్రునిధిదపఱచిన క్రిక్కుఱునిచేత వృషభములు నిర్భీకములై పరస్పరము కొమ్ములతోఁగట్టుకొని యుద్ధముచేయుచు గ్రామమునుచేరినవి. ౪౯.

మూ॥ ప్రతిశబ్దోఽశ్రావిగుహస్వపిమోదధ్వంహతేజయత ।

శేష్వాస్వతిప్తభునైస్వపిమోదధ్వంహతేజయత ॥ ౪౯॥

ప-వి॥ ప్రతిశబ్దః, అశ్రావి, గుహాసు, అపి, మోదధ్వమ్, హత, ఏజయత, శేష్వా, ఆస్వా, తిప్త, భునై, స్వపిమః, దధ్వమ్, హ, తేజయత. ౪౯.

‡ అత్రకుత్రచిత్ కోశేషః-అనేనసమ్, గ్రామ-సమూహమ్, వ్యాజ్ఞాన్ ఇతివర్తతే; తదుపరిగ్రన్థసాతోద్యత్యతే. † (పా)గావః. (౧) పా-నూ-౪-౧-౬౩-వార్తి.

(౨) పా-నూ-౨-౨-౨౭.

(౪) పా-నూ-౬-౩-౧౩౭.

(౩) య-నూ-౫-౪-౧౨౭

(౫) పా-నూ-౨-౧-౧౭.

వ్యా॥ (ప్రతిశబ్దభి) దుఃఖరహితతయా స్వవ్యాపారేషువర్త
మానానాం గోపానాం నానావిధోఽన్యోన్యాలాపజః ప్రతిశబ్దోఽపి
గోవర్ధనస్యగుహాసు, అశ్రావి - శ్రుతోఽభూత్. కీదృశశబ్దః - మోద
ధ్వమిత్యాద్యాత్తకః. మోదధ్వమితి - ప్రహృష్టతేత్యర్థః. హతేతి-హన
నంకురుతేత్యర్థః. ఏజయతేతి-ఏమయతేత్యర్థః. (౧) “ఏజిపరూపమ్”
ఇతిపరరూపత్యమ్. అథవా - ఈజయత-అచ్చతేత్యర్థః. శేషేతి-శయ
నంకురిత్యర్థః, ఆస్వేతి-ఉపవిశేత్యర్థః. విష్టేతి-నిశ్చింత్యత్యర్థః. భున్జతే
ఇతి-భోజనంకరవాణత్యర్థః. (౨) “భుజోనననే” ఇత్యాత్తిసంపదమ్. (౩)
“ఆశుత్తమస్యపిచ్చ” ఇహిత్యాత్ శ్చసోరిల్లోపాధానః, స్వపినుఇతి-
స్వాపంకుర్త్యత్యర్థః. (౪) “చుఢాచిభ్యన్వాన్వానామకే” ఇతిఇహ, చద్వ
మితి - దానంకురుతేత్యర్థః. (౫) “శ్చాభ్యన్యాయోరాతి” ఇత్యాకార
లోపః. హశబ్దస్సముచ్చయే. తేజయత - ఉపయతేత్యర్థః. రహ.

తా॥ గోపలు సుఖముగానుండి తమతమవ్యాసములను జేయునప్పుడు, “సన్తో
షముగానుండుడు, చంపుడు, సజ్జరించుడు, పండికొనుము, ఉండచు, నిలుచుకొ
నుము, భోజనముచేయుచున్నాను, పండుకొంటిమి, ఇండు, ప్రకాశించుడు అని
యివి మొదలగుమాటలను జెప్పకొనునప్పుడు అవి గిరిగుహలో ప్రతిధ్వనికలిగెను. రహ.
మూ॥ దదృశుర్భుజయాక్షేమంవిధాయమునయోదగస్త్వశాసమయా!
అద్రిగయాభాంతం సద్విధాయమునయోదగస్త్వశాసమయా॥

ప-వి॥ దదృశుః, భుజయా, క్షేమమ్, విధాయ, మునయా, యోదగస్త్వశా, సమ
యా, అద్రిగయా, భాంతమ్, సద్విధాః, యమునయా, ఉదగస్త్వశా, సమయా. రహ.

వ్యా॥ (దదృశురితి) దధిస్త్వశా - చోఽన్యోదగస్త్వప్రవత్త్యా,
అద్రిగయా - పర్వతంప్రాప్తయా, అతఏవ, ఉదగస్త్వశా - సము
ద్రస్పర్శిన్యా, యమునయానద్యా, సమయా - సప్తశత్ర, భుజయా-
స్వబాహునా, ప్రాణినాంక్షేమంవిధాయ భాంతంహరిమ్, సద్విధాః-

(౧) పా-నూ-౬-౧-౯౪.

(౩) పా-నూ-౩-౪-౯౨.

(౨) పా-నూ-౧-౩-౬౬.

(౪) పా-నూ-౭-౨-౨౬.

(౫) పా-నూ-౬-౪-౧౧౨.

ఉత్తమయా విధగూ - ప్రకారేణ యుక్తాః, మునయః, సమయా-
సమీపే, దన్యశుః. ౪౯.

తా॥ గోవర్ధనచక్రతమగో సంబంధించియున్నందున సముద్రమతో జేరియున్న
యమ నానదిపల్లెలెన్నిచున్నతై దిగవార్యము జేసిన వైన తనభుజముచేత ఓకలపాణు
లకును త్రేమమునుగలుగజేసిన శ్రీకృష్ణుని దగ్గరనున్న ఉత్తమచరిత్రులైన ఋషులు
చూచిరి. ౪౯.

మూ॥ కల్మాయతితం వాత్స్యకమ్ - పలాలయమానమ్ - నిక్తేచనభే |
అభితస్యిద్ధా స్త్వధతముపలాలయమానమ్ - నిక్తేచనభే || ౫౦ ||

ప-వి॥ కల్మాయతి, తస్య, వాత్స్యకమ్, ఉపలాలయమానమ్, అనిక్తే, చ, నభే,
అభితే, సిద్ధా, స్త్వ, దధతమ్, ఉపలాలయమానమ్, ఆనమస్తి, తే, చన, భే. ౫౦.

వ్యా॥ (నిక్తే చనభే) అనిక్తే - సమీపే, వాత్స్యకమ్ - వత్సానాం
సమూహమ్, స్త్వధతే, సిద్ధాయతిసతి, తితవేవతిం పత్తిసమూహమ్, ఉప
లాలయమానమ్ - సంభాసయన్తమ్, ఉపలాలయమ్ - శిలోచ్ఛయమ్,
గోవర్ధనాఖ్యమ్, దిగవార్యం వారించేవనసిద్ధాః, భే - ఆకాశే, అభితే, ఆన
మన్తిస్త్వ - అభియుక్త్యేనప్రాశమంశుస్త్వనిష్కేయశః. ౫౦.

తా॥ దగ్గరనున్న మేఘముదననభుముఖములచేతగోవును వానిదుటదలనుబోగొట్టి
వానిని లాలనముచేయుచున్న గోవర్ధనధారియైన శ్రీకృష్ణుని, ఆకాశమందున్న సిద్ధులు
చూచి సమస్కరించిరి. ౫౦.

మూ॥ కరకాణామపికార్యధ్వస్తావిషురంహసాఞ్చయన్తారమ్ |
యమయన్తమ్ మునయః, సాధు, అస్తావిషుః, అంహసామ్, చ, యన్తారమ్ ||

ప-వి॥ కరకాణామ్, అపి, కార్యధ్వస్తా, ఇషురంహసామ్, చయమ్, తారమ్,
యమయన్తమ్, మునయః, సాధు, అస్తావిషుః, అంహసామ్, చ, యన్తారమ్. ౫౦.

వ్యా॥ (కరకాణామితి) ఇషురంహసామ్ - శరసద్వృశవేగవతామ్,
కరకాణామ్ - మేఘచ్యుత కరకోపలానామ్, చయమ్ - సమూహమ్,
తారమ్ - అతిప్రభూతమ్, తత్కార్యధ్వస్తాసత్యామ్ - గోగోపజననినా
శాఖ్యస్యతత్కార్యస్యధ్వంసేసతి, తితవేవ, యమయన్తమ్ - నియమయ

స్తమ్, అంహసామ్ - పాపానామపి, యన్తారమ్ - నివర్తకమ్, తంహరిమ్, మునయః; సాధు - శోభనమ్, అస్తావిషుః - స్తుతవస్తః. ధ్వస్తిశబ్దః-ధ్వంసః క్రిన్నస్తః. అస్తావిషురితి-(౧) “ఘృణ-స్తుతే” లుచ్. (౨) “స్తుసుధూర్ణభ్యః పరస్తౌపదేషు” ఇతీడాగమః. (౩) “సిచివృద్ధిః.”

తా॥ అతివేగముగఁబడుచున్న రాశ్వన్నమునుబరిహరించిన సకలపాపహరుఁడైన శ్రీకృష్ణుని ఋషులు స్తుతించిరి. ౫౧.

మూ॥ ఘనవృతమపేక్ష్యమునయస్సప్తాహంసస్తతకరేతే॥

అతృపన్ హరాగిరావసి స్సప్తాహంసస్తతకరేతే॥

౫౨॥

ప-వి॥ ఘనవృతమ్, అపేక్ష్య, మునయః, సప్తాః, హంసమ్, తతకరే, తే, అతృపన్, హరా, గిరా, అపి, సప్తహమ్, సస్తతకరేతే. ౫౨.

వ్యా॥ (ఘనేతి) తేమునయః, సప్తాః - పునా-జటాయా, సహితాః, హంసమ్ - ఆదిత్యమ్, ఘనవృతమ్ - మేఘచ్ఛన్నమ్, అపేక్ష్య-హరా, కృష్ణే-తతకరే, గిరాచ-గోవర్ధనే, వస్తాహమ్-సప్తసుదివసేషు, సస్తతకరేతే-సస్తతంతర్ధస్తగతేనతి-తతవన, అతృపన్-తృప్తాభినన్. అతృపన్నితి-(౪) “తృప-ప్రీణనే” లుచ్. (౫) “పుషాదిద్యుతాదిలోదితః” ఇత్యజ్. సప్తాహమితి - సప్తానామహ్నిం సమాహరితివిగృహ్య (౬) “తర్ధితార్థ” ఇత్యాదినాసమాసః. (౭) “రాజాహస్సభిభృష్టచ్” ఇతిటచ్. (౮) “నసశ్శ్యాదేస్సమాహరి” ఇతినిషేధాత్ అహ్నిదేశాధావః. (౯) “అహ్నిష్టభోరేవ” ఇతిటిలోషః. (౧౦) “కాలాధ్వనోరత్యస్తసంయోగే” ఇతిద్వితియా. సస్తతకరేత ఇతికరమితః కరేతఇతి, (౧౧) “ద్వితీయా” ఇతియోగవిభాగాత్సమాసః. తతస్సస్తతజ్జేనవిస్పష్టవటుకవత్ (౧౨)* సుపేతినమాసః. ౫౩.

(౧) ఆదా-

(౨) పా-నూ-౩-౨-౩౨.

(౩) పా-నూ-౩-౨-౧..

(౪) దివాది-

(౫) పా-నూ-౩-౧-౫౫.

(౬) పా-నూ-౨-౧-౫౧.

(౭) పా-నూ-౫-౪-౯౧.

(౮) పా-నూ-౫-౪-౮౭.

(౯) పా-నూ-౬-౪-౧౪౫.

(౧౦) పా-నూ-౨-౩-౫.

(౧౧) పా-నూ-౨-౧-౨౪.

(౧౨) పా-నూ-౨-౧-౪.

నూ॥ అపదానాదవయస్తస్యముద్వంతంనాథమన్యస్తే ।

గోపాస్త్యసుఖాద్వస్తజనముదంతంనాథమన్యస్తే ॥ ౫౩॥

ప-వి॥ అపదానాత్, ఆవయస్తః, సముదయః, తమ్, నాథమ్, అన్యమ్, తే, గోపాః, స్త, సుఖాత్, వస్తజనముదంతమ్, న, అథ, మన్యస్తే. ౫౩.

వ్యా॥ (అపదానాదిలి) తేగోపాః, తస్తాత్, కృష్ణస్య, అపదానాత్ - అదృతకర్తృణాహేతూః, తంనాథమ్ - హరిమ్, సముదయః - ప్రీతిసహితమ్, అన్యంతవయస్తః - నాయంనుమ్యమాత్రః, అన్యః కోపివిలక్షణోయమిత్యనగచ్ఛన్తః, అనుభూయమానాత్ సుఖాత్ కారణాత్, వస్తజనముదంతమ్ - వస్తజన్మత్తాన్తమ్, అథ సమన్యస్తేన్త-నబుద్ధవస్తః. ౫౩.

తా॥ గోపాః గోవృషముక్రింద సుఖముగనుండి వానసురులుచున్నదని తలపనివారై, శ్రీకృష్ణుని యదృష్టనిరీత్రమునుజూచి “ఇతఁడు సామాన్యమనుష్యుఁడు కాఁడని, ఏమో దేవతగానుండవలయును” అనితలంచిరి. ౫౩.

నూ॥ విఞ్ఞాఞ్చితస్యమనసాధృతావతంసోపిలాఙ్గలీతేన ।

ఘోషంభుజేనపర్వతధృతావతంసోపిలాఙ్గలీతేన॥ ౫౪॥

ప-వి॥ విఞ్ఞాఞ్చితః, మనసా, ధృతావతంసః, అపి, లాఙ్గలీతేన, ఘోషమ్, భుజేన, పర్వతధృతా, ఆవ, తమ్, సః, అపి, లాఙ్గలీ, తేన. ౫౪.

వ్యా॥ (విఞ్ఞేతి) విఞ్ఞాఞ్చితః- మయూరవిఞ్ఞాచూడాబిక్రూతః, లాఙ్గలీతేన - లాఙ్గలిప్రాప్తిన, తదీయేన, మనసా - పుష్పేణ, ధృతావతంసః - ధృతకర్ణభూషణః, సఃహరిః, పర్వతధృతా - పర్వతంధారయతా, స్వేనభుజేన, తం ఘోషమ్, ఆవ - రక్షితవాన్. తేనకృష్ణేనసహ, లాఙ్గలీ-బలభద్రోఽపి, రక్షితవాన్. ౫౪.

తా॥ మయూరవిఞ్ఞమును శిరోభూషణముగాను, లాఙ్గలియనువనపుష్పమును కర్ణభూషణముగాను ధరించిన శ్రీకృష్ణుఁడు గోవర్ధనమునెత్తి ప్రజమునురక్షించెను. బలదేవుఁడును దానికి సహాయము గానుండెను. ౫౪.

మూ॥ ఇతివృష్ట్యాసగవాంశ్రియమరరాజదమస్తయాలూనామ్॥

శ్రేష్ఠోహరికృతచనామరరాజదమస్తయాలూనామ్॥ ౫౫.

ప-వి॥ ఇతి, వృష్ట్య, సః, గవామ్, శ్రియమ్, అరరాజత్, అమస్తయా, లూనామ్, శ్రేష్ఠః, హరిః, అకృతః, చ, న, అమరరాజదమమ్, దయాలూనామ్. ౫౫.

వ్యా॥ (ఇతి) ఇతి - ఇత్యమ్, అమస్తయాఽపివృష్ట్యా, అలూనామ్ - అచ్చిన్నామ్, గవాంశ్రియమ్, సహరిః, అరరాజత్ - దీపితవాన్. కిచ్చ - దయాలూనామ్ - కృతానతామ్, శ్రేష్ఠస్సహరిః, అమరరాజదమమ్ - అమరరాజస్య-దేవేన్ద్రస్య, నిగ్రహమ్, నచాఽకృత-నకృతవాన్, అరరాజదితి - (౧) “రాజ్య-దీపై” ణ్యన్తాల్లః. (౨) “నాన్లోపిశాస్త్యదితామ్” ఇతి నిషేధాత్ ఉపసాహస్యత్వాభావః. అలూనామితి. (౩) “ల్వాదిభ్యః” ఇతి నిష్టా నన్వయః. దయాలూనామితి. (౪) “స్పృహిగృహి” ఇత్యాదినాఽలుచ్. ౫౫.

తా॥ పరమదయాశువైవ శ్రీకృష్ణుః, అంతఃగోష్ఠవ్యముచేతః ఉచ గోవులకే విభదాభయరామండ రక్షించను. దేవేన్ద్రని యమనపత్రచలేను. ౫౫.

మూ॥ సప్తాహంరేవత్యాఃప్రత్యూషేదేవరాజేన॥

ఆగామిచాప్తమదిసప్రత్యూషేదేవరాజేన॥ ౫౬॥

ప-వి॥ సప్తాహమ్, రేవత్యాః, ప్రత్యూషే, దేవరాజేన, ఆగామి, చ, అప్తమదిస ప్రత్యూషే, దేవరాజేన. ౫౬.

వ్యా॥ (సప్తేతి) ఏనంగోవర్ధనధారిణాహరిణా, రేవత్యాః - బలదేవదేవ్యాః, దేవరేణ అజేన-హరిణా, సప్తాహంప్రత్యూషే-సప్తాహంప్రత్యూషితిమత్యర్థః. తతః అప్తమదిసప్రత్యూషే - ప్రభాతసమయే, దేవరాజేన-దేవేన్ద్రేణ-ఆగామి-తత్రాగమనంకృతమ్. సప్తాహమిత్యక్తాప్రక్రియా. ప్రత్యూషఇతిపూర్వత్ర పసేః ప్రతిపూర్వాద్భావేలిట్. (౫) “వచిస్వపి” ఇత్యాదిన్యా సంప్రసారణమ్. (౬) “శాసివసిఘసీనాంచ” ఇత్యాదినాపత్వమ్. ఉత్తరస్తు ప్రత్యూషశబ్దః దినముఖపర్యాయః. దేవ

(౧) భృ-ఉ-ఆ-సే.

(౪) పా-నూ-౩-౨-౧౫.

(౨) పా-నూ-౩-౪-౨.

(౫) పా-నూ-౬-౧-౧౫.

(౩) పా-నూ-౨-౨-౪౪.

(౬) పా-నూ-౨-౩-౩౦.

రాజేనేతి పూర్వత్ర దేవరశబ్దాఽజ శబ్దయోగ్యశేషణసమాసః. దేవరశ
బ్దః - భర్తృభౌతృతర్యాయః. తస్య రేవతీశబ్దస్థాపేక్షత్యేఽపి సంబద్ధి
శబ్దత్వాత్ దేవదత్తస్య గురుకులమితి నత్పదాంతరేణ సమాసోపపత్తిః.
ఉత్తరత్రతు దేవానాం రాజేతి వ్యసనమాసః. (౧) “రాజానాం సుఖభ్య
ప్తచ్” ఇతిటచ్. ఆగామితిథావేలుజ్. ౫౬.

తా॥ ఇట్లు రేవతీశబ్దః (విలకేవునిభార్యకు) మఱియొకైన శ్రీకృష్ణమూర్తి
యేడుదినములు గోవర్చనమును గొంచెను. ఎనిమిదవదిన ముదయమున దేవేంద్రుఁడతఁ
దగ్గఱవచ్చెను. ౫౬.

మూ॥ హరిమస్తాదవగుప్యాయమనువాంశ్చేతోభ్రమోరిప్తమ్ |
అవదచ్చాస్వశిషన్తాయమనువాంశ్చేతోభ్రమోరిప్తమ్ | ౫౭

ప-వి॥ హరిమ్, అస్తాత్, అవరుచ్య, తు, మనువాన్, చ, ఇతః, అగ్రిహః
ఇప్తమ్, అవదచ్, చ, అన్వశిషత్, మామ్, అనువాన్, చేతోభ్రమః, అరిప్తమ్.

వ్యా! (హరిమితి) అభ్రమోః - దివ్యామూకరిణ్యాః, ఇప్తమ్
భర్తారం విరావతంగజమ్, ఇతః-ప్రాప్తిః, తదధిరూఢశ్చ, మనువాన్
ప్రసక్తిః, అగతః, తతః అనరుప్య హరిమ్, అస్తాత్ - స్తుతీవాన్. ఇదంఽ
పూర్వమవదత్ ; మమ, చేతోభ్రమః-చిత్తభ్రాంతిః, త్వద్యాభాత్త్వ
స్థరణాత్తః, అనువాన్ - పాప్తిః, మామ్, అరిప్తం అన్వశిషత్
అనుభంక రుంశిషితవానిత్యర్థః. అన్వశిషదితి-(౨) “శాసు-అనుశిష్టా
లుజ్. (౩) “సర్తిశాస్త్యరిభ్యశ్చ” ఇత్యజ్. (౪) “శాసఇదజ్ హ
లోః”. ఇత్యాకారస్య ఇకారః. (౫) “శాసివసిసుసినాంచ” ఇతి షత్సమ్.
శాసేద్వికర్తకత్వాత్, “మామ్, అరిప్తమ్” ఇతి కర్తృద్వయోపపత్తిః.

తా॥ ఇంద్రుఁడు విరావతము నెక్కి-వచ్చి శ్రీకృష్ణునిస్తుతించి, “నేనుమీమహిమను
మఱచితిని, నాపాపము నన్నియనిష్ఠమును జేయించెను” అనిచెప్పెను. ౫౭.

(౧) పా-నూ-౫-౪-౯౧. (౨) అదా-ప-వ-శే. (౩) పా-నూ-౬-౪-౨౪,
(౪) పా-నూ-౩-౧-౫౬. (౫) పా-నూ-౨-౩-౬౦.

మూ॥ నజనూంషీవిలసతస్తే స్వచ్ఛస్వస్యోపధావన్తి॥

దోషావధిధయత్ స్వత్ స్వచ్ఛస్వస్యోపధావన్తి॥ ౫౮॥

ప-వి॥ న, జనూంషి, విలసతః, తే, స్వచ్ఛస్వస్యోపధావన్తి, దోషాః, దధి, ధయతః, త్వత్, స్వచ్ఛమ్, దస్య, అపధావన్తి. ౫౮.

వ్యా॥ (నజనూంషీతి) విలసతిః - దీప్యమానస్య, తే-తన, స్వచ్ఛస్వస్య - స్వతస్త్రిస్య, జనూంషి- జన్మాని, దేనమనుష్యరూపాణి, ఉపధావన్తి - ఉపాధిమన్తి, కారణమన్తి, సభవన్తి. పుణ్యసాపాది కారణాన్తరంహితాని, స్వేచ్ఛకకారణానీత్యర్థః. యతశ్చైవ్యరీతేశ్చైవ్యతా రేష్యస్యనపాయినీ, అతోనాశ్చర్యమిదమిహిధావః. కిచ్చ-ఉహ్య! - ఉహ మోషణకర! చోక్త్యా, స్వచ్ఛమ్ - నిర్మలమ్, దధి, ధయతః-విబత్తి. త్వత్-తవసకాశాత్. దోషాః అపధావన్తి - అపగచ్ఛన్తి. ఇతమపి తవ సర్వేశ్వరత్వలక్షణమ్, యత్కిలదోషాలపి గుణాభివన్తి; చోర్యాదీ నాందోషత్వమపి త్వత్సద్బ్రహ్మాయత్తమ్, తచ్చవచేషుదోషత్వభిజ్ఞః, నాఽఽత్తనీత్యర్థః. ౫౯.

తా॥ ఓ! పరమపురుష! స్వేచ్ఛగానవతరించుచున్న నీముక్క అపాదమునను బుణ్యసాపములు కారణములుకావు. నీవు పెరుగును దొంగిలించినను నది యితిగుఱు దోషమును నేకాని నీకుదోషముకానేరదు. ౫౯.

మూ॥ క్రీడార్థస్తేదిరసానేహేతరసాధనంయతోసశ్యమ్॥

ఈశోభవాన్హిదామ్నానేహేతరసాధనంయతోసశ్యమ్॥ ౬౦॥

ప-వి॥ క్రీడార్థః, తే, ఆగ్రిః, అసా, న, ఇహ, ఇతరసాధనమ్, యతః, అస శ్యమ్, ఈశః, భవాన్, హి, దామ్నా, నేహే, తరసా, ధనమ్, యతిః, చశ్యమ్.

వ్యా॥ (క్రీడేతి) ఇహ - త్వత్కృతివర్ష నివారణకర్తృణి, త్వత్సద్బ్రహ్మాయత్ ఇతరసాధనమ్-సాధనాన్తరమ్, యతః-యన్మాతాకరణాత్, అవశ్యంభావినభవతి; అతశ్చాఽసాతవహస్తగతోఽగ్రిః కేవలంక్రీడార్థః; గిరిణా సాధనేన వర్షనివారణమపి క్రీడామాత్రమిత్యర్థః. కిచ్చ-ఈశః- సర్వశక్తిరపిసన్, భవాన్, యతః-ఆశ్రితజనస్య, వశ్యమ్-వశపర్తి, ధనం భవన్; సర్వశక్తిరపిసన్, తరసా-వేగేన, దామ్నా, నేహే-బద్ధోఽభూతో ఏవమాశ్రితవ్యామోహాత్ స్వశక్త్యప్రతీక్షాత్వత్పవృత్తిః, అధునాఽః

స్వశక్తిమప్రతిక్షమాణః పర్యతంధారితవానితిభావః. యత ఇతి పూర్వ
త్ర యచ్ఛబ్దాత్. పశ్యమ్యాస్తసిల్. ఇతరత్ర- (౧) "ఇన్-గతో"
శత్రవః; యతః- గచ్ఛతః, ఆశ్రితస్యేత్యర్థః. నేమా ఇతి- (౨) "ణహ-
బహనే" కర్తృణిత్.

౫౯.

తా॥ ౧! శ్రీకృష్ణుడా! నీవు ఈ కొండ నెత్తి వ్షమున దగించుటకు నీసజ్జల్పము
తప్ప వేఱుకారణములేదు; గనుక, నీవు సర్వశక్తుడవైనను ఆశ్రితయైన యశోదకన్యనై
పరతన్త్రుడవై యెట్లు కట్టబడితివా, అట్లే యీ గోవృషమును ధరించుటయు నీకు లీల
గానున్నది.

౫౯.

మూ॥ స్వామ్యం సమాభిజానానాభిజానలపత్రపాళీకే।

ముక్త్యాం ధతామిరిన్ద్రేనాభిజానలపత్రపాళీకే।

౬౦।

ప-వి॥ స్వామ్యం, స., హరిబా, సభిజానల పత్రపాళీకే, ముక్త్యా, దధ
తా, ఉరసి, సభి, అలపత్, త్రపాళీకే.

౬౦.

వ్యా॥ (స్వతి) సమం స్మృత్యా సభిజానా, త్రపాళీకే లజ్జామపరాధం
చ, ముక్త్యా, సభి-కాకపాదధ, బాత హరిబాతా ప్రతి, స్వామ
జ్జామ్-స్వ సమసేషయామనుజ్జామ్, అలపత్-విజ్ఞాపితవాన్. హరిబలా
వేవవిశేష్యేణ-సభిజానలపత్రపాళీకే-సభిజానలస్య, మయూరస్య, పత్రపా
శ్యా-పత్రసమూహేనలతుసేన, సహితే, ఉరసిధతా. (౩) "నద్యత
శ్చ" ఇతికిపి.

౬౦.

తా॥ ఇన్ద్రుడు తనలజ్జనువదలి యపరాధక్షమాపణముజేసికొని మయూరసి
ఇన్ద్రులను వక్ష్యలములందు మాలగాధరించిన రామకృష్ణులను తనకనుజ్ఞయివ్వవల
యునని ప్రార్థించెను.

౬౦.

మూ॥ అభనుతిబలేనకృష్ణాన్నాకమృతయస్సురాజాతమ్।

గతమన్వయరస్థభయంనాకమృతయస్సురాజాతమ్॥

౬౧॥

ప-వి॥ అభ, నుతిబలేన, కృష్ణాత్, న, ఆకమృత, యః, సురాజా, తమ్, గత
మ్, అన్వయః, అస్థభయమ్, నాకమ్, పతయః, సురా, జాతమ్.

౬౧.

(౧) అదా-ప-స-ఆ.

(౨) దివా-ఉ-ఆ.

(౩) సా-సూ-౫-౪-౧(౩).

వ్యా॥ (అథేతి) అథ యస్సురాజా- శోభనోరాజా, యశస్వీః, మతిబలేన-స్తుతిబలేన, కృష్ణాత్, నాకమ్పిత-నకమ్పితవాన్-నభీతః, అస్థిభయమ్-క్షీణభయమ్, జాతమ్, నాకమ్-స్వర్గం ప్రతి, గతమ్, తమిన్ద్రమ్, సురాః-దేవాః, సతయః-ఈశ్వరాః, అశ్వయుః-అశ్వగచ్ఛన్. సురాజేతి-(౧) “సపూజనాత్” ఇతి ప్రతిపేధాత్ సమాసాంతాభావః.

తా॥ శ్రీకృష్ణనిస్తుతిం చి ప్రసన్నునిగాఁజేసి నిర్భయముడైన యన్ద్రుఁడు స్వర్గమునకువెళ్ళగా నచ్చటనున్న దేవతలు నతని వెంటవెళ్ళిరి. ౬౦.

మూ॥ రక్షంస్తదా హరి గ్రా భాన్తేరేమేయమతి రమితః॥

సఖిభి స్సహ్నితై ర్గోధనభాన్తేరేమేయ మతిరమితః॥ ౬౧॥

ప-వి॥ రక్షన్, తదా, హరిః, గాః, భాన్తేరే, ఆమేయమతి, అమితః, సఖిభిః, సహితైః, గోధనభాన్తే, రేమే, ఆయమ్, అతిరమితః. ౬౨.

వ్యా॥ (రక్షన్నితి) తదా-తస్మిన్ కాలే, గారితున్, ఆమేయమతిః-అపరిచ్ఛేద్యమతిః, అమితః-అనిమిషాన్, గోధనభాన్తే - గోవర్ధనమేవ స్పృహణీయధనశ్చేనాశ్రయన్, సహితైః - సహ్యాత్, సఖిభిః, అతిరమితః-అతీవప్రీతిః, అయగపారిః, భాన్తేరే-భాన్తరాశ్యేన్ గోధే. రేమే-తత్పర్వస్తథామాః క్రిడితవానిత్యర్థః. ౬౩

తా॥ అతిబుద్ధిమన్తుడై గొప్పమహిమగలవాడై గోవులనే ధనముగాఁగల కృష్ణుఁడు తనసఖియలతోఁగూడ గోవులను గాపాడుచు అతిప్రీతుడై భాన్తేరవనిమయ విహరించెను. ౬౪

మూ॥ గాతమభారద్వాజోసన్నామాయాగతౌతదామున్య॥

యద్దుఃఖంభూతితయోస్సన్నామాయాగతౌతదామున్య॥ ౬౫

ప-వి॥ గాతమభారద్వాజాః, సన్నామాయ, ఆగతౌ, తదా, అమున్యయత్ దుఃఖమ్, భూతి, తయోః, సన్నామాయా, ఆగతౌ, తత్, అమున్య. ౬౬

వ్యా॥ (గాతమేతి) తదా-తస్మిన్ కాలే, అమున్యహరేః, సన్నామాయ - సమ్యక్ ప్రణామార్థమ్, గాతమభారద్వాజోమునీ, ఆగతౌ-

మాగతౌ. ఆగతయోస్తయోః, ఆగతౌ-ఆగతిసమయవీవ, మాయా-త్రి
గుణా త్రికా సంసారబంధకరీ, సన్నా - అవసన్నాభవత్. కింకృత్వా-
యత్ తాపత్రయా త్తపంభూదిదుఃఖిమ్, తత్స్వమ్, అముష్య-చోరయ
త్వా, సన్నాతయోస్తయోస్త్యర్థః. ౬౩.

తా॥ అన్వడు గౌరముడు భారద్వాజుడు అనిపేరుగల పెండుబుఱుట్రికృ
ష్ణునివేమించుకొనెనన్వతమయన్నించరి. వానివచ్చుచున్నప్పుడే పోరియొక్క సకల
దుఃఖములును సంసార హింసాపుటైనమాయయును నశించినవి. ౬౩.

మూ॥ విప్రావృషీహసమాసేనస్థిత్యా నేనదేవముదితమితౌ।

విప్రావృషీహసమాసేనస్థిత్యా నేనదేవముదితమితౌ॥ ౬౪॥

ప-వి. విప్రావృషీ, ఇహ, సమసే, స్థిత్యా, ఆనేన, దేవమ్, ఉదితమ్, ఇతౌ,
విప్రా, బుధి, హి, సమాసే, స్థిత్యా నేన, దేవముది, తమితౌ. ౬౪.

వ్యా॥ (విప్రావృషీ) విప్రావృషీ- పితృప్రావృక్షాలే, ఇహ-
అస్మిన్, సమసే-సమాసాత్, ఆనేనస్థిత్యా-భాగ్యేరన్వతేన సజ్జతిం
కింకృత్వా, త్రిత్ర ఉదితమ్-ప్రకాశితమ్, తం దేవమ్-హరిమ్, ఇతౌ-ప్రాప్తౌ.
పూర్వార్థకే ప్రణావనగాదితి స్వస్యోక్యోనన వాచ్యమణముక్తమ్,
ఇహాదు ఉద్వేగితం దేవప్రాప్తవిస్మయతే. అతిశృతోవిప్రా-బ్రాహ్మ
ణోత్తమా, బుధీ-పరమాగ్ధానవల్ల; హశద్బ్రహ్మసిద్ధౌ. సమయే-అవ
సరే, సద్గత్యానేన-సద్గతిక్త్యా, దేవముది-ఇన్ద్రియప్రీతౌ, సద్గంత్యక్తే
త్వర్థః. తమితౌ-నతకర్తౌ. ౬౪.

తా॥ విషయజమును త్యజించి యింద్రియములను నశపఱచుకొనిన జ్ఞానాధికు
లైన యాగౌతముభరద్వాజులు. శరత్కాలమును భాగ్యేనమనెడు మఱిచెట్టుయొక్క
సమీపమును విహరించుచున్న క్రిష్ణుని పెంతిచేరిరి. ౬౪.

మూ॥ అక్షీప్రయోజనగతావాప్యత్త్యాహీనమాయాతామ్।

అక్షీప్రయోజనగతావాప్యత్త్యాహీనమాయాతామ్॥ ౬౫॥

ప-వి. అక్షీప్రయోజనగతః, ఆప్యత్త్యా, హి, ఇనమ్, ఆయాతామ్, అక్షీప్ర
యోజనగతః, ఆప్యత్త్యా, ఆహీనమ్, ఆయాతామ్. ౬౫.

వ్యా (అక్షీతీ) ఆప్యత్త్యా-భూయోభూయోభ్యాసేన, అక్షీప్ర
యోజనగతౌ-హరిదర్శనేన చక్షుఃప్రయోజనంప్రాప్తౌ, హశద్బ్రహ్మసిద్ధౌ.
ఇనమ్-స్వామినమ్, ఆయాతామ్-ఆగతవన్తౌ. తతిశ్చ కేనచిత్కాశేన

తదనుజ్ఞాతౌనివృత్తౌ, తతశ్చ, అక్షీప్రయోజనగతౌ-తద్విశ్లేషాసహిష్ణు
తగా, అక్షీప్రమ్-మస్తమ్, యోజనమాత్రంగతౌ, పునస్తస్మేష్యకర్త
స్తుమశక్తౌ, ఆవృత్త్య-నివృత్త్య, ఆహీనమ్-త్రేఫ్ణమ్, తంహారిమ్, ఆయా
తామ్-ఆగతవన్తౌ.

౬౫.

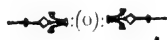
తా॥ ఆబూఘలు శ్రీకృష్ణుని యదాగదాగు నేమిచి నేత్రసాఫల్యమునందరి.
కొంతకాలము గడచినవెనుక స్వస్థానమునకుంట్ల కై మెల్లమెల్లగాఁ గొంతయు రెనువెళ్ళి
శ్రీకృష్ణుని విడిచిపోలేక తిరిగి యచ్చటవచ్చిచేరి.

౬౬.

మూ॥ సుహితౌసత్వాయాతౌసదాశ్రమంయోగిష్యాకీర్తనమ్.

సుహితౌసత్వాయాతౌసదాశ్రమంయోగిష్యాకీర్తనమ్.

ఇతి శ్రీవత్సాజు-మిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే
దశమ ఆశ్వాసః.

ప-వి॥ సుహితౌ, న, తు, ఆయాతౌ, సదా, శ్రమమ్, యోగిష్య, కీర్తనమ్, సుహితౌ, సత్వా, యాతౌ, సదాశ్రమమ్, యోగిష్యాకీర్తనమ్.

౬౭.

వ్యా॥ (సుహితౌవిత్తి) సుహితౌ-త్వేన, నను సదాశ్రమమ్-క్షేత
మ్, ఆయాతౌ, అవిచ్చిన్నసర్వనేన ప్రీతౌచభూత్వా, తంహారిమ్,
కమ్పాస్తమ్-నిజభయస్యాస్తభూతమ్, సత్వా-నమస్కృత్య, సుహి
తౌ-అతీవతద్ధితభూతౌ, సదాశ్రమమ్-పూజితాశ్రమమ్, యాతౌ. పున
రపిహారివ్యకేష్యతే. యాదవచ్చాకమ్-యాతామ్ - భజతామ్, అవచ్చ
కమ్-మనుష్యత్వకృత ప్రచ్ఛాదనరహితమిత్యర్థః. పాస్తమ్-రక్షస్తమ్.

ఇతి శ్రీవత్సాజు-మిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకర చివరస
దశమ ఆశ్వాసః.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని నేమిచి సకలతాపములనువదిలి తృప్తులై యతినికత్వస్త హితపరు
లైయున్న ఆబూఘలు, నమస్తభుములను హరించువాఁడై భక్తులవిషయమందు ఋ
పిత్వనవాఁడైరక్షకుఁడైన యాశ్రీకృష్ణునివమస్కరించితిమయాశ్రమములకు వెళ్ళిరి.

౬౮.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే
ఏకాదశాశ్వాసః.

మూ॥ స్పృహయన్ గుణాయ పాపా ధర్మదయా జాయయోపేతః॥

గోపఃకుమ్భకనామా ధర్మదయాజాయయోపేతః ॥ ౧॥

ప-వి॥ స్పృహయన్, గుణాయ, పాపాత్, ధర్మదయాజాయ, యః, అపేతః, గోపః, కుమ్భకనామా, ధర్మదయాజాయయా, ఉపేతః. ౧.

వ్యా॥ (స్పృహయన్నితీ) యఃకుమ్భకనామాగోపః, పాపాదపేతః, ధర్మదయాజాయ-ధర్మేశ్వకృపయాచజాతాయ, గుణాయ స్పృహయన్-తాదృశమెవగుణాంస్త్వికుర్వన్, ధర్మదయాఖ్యాయా జాయయా ఉపేతః ; పరేణ్లోకేనాఽస్యసంబధః. ౧.

తా॥ కుంభకుండసి యోగగోపుండ పాపరహితుడై ధార్మికుడై కృపావంతుడైయుండెను. అతనికి ధర్మదయయని పేరుగల ఒక భార్యయుండెను. ౧.

మూ॥ మిథిలాఖ్యంయస్సంశ్రితవిదేహమధ్యావసన్నాకమ్ ।

యమకృతసీలాస్వసుతా విదేహమధ్యావసన్నాకమ్॥ ౨॥

ప-వి॥ మిథిలాఖ్యమ్, యః, సంశ్రితవిదేహమ్, అధ్యావసత్, నాకమ్, యమ్, అకృత, సీలా, స్వసుతా, విదేహమధ్యా, అవసన్నాకమ్. ౨.

వ్యా॥ (మిథిలేతి) సంశ్రితవిదేహమ్-ప్రాప్తవిదేహదేశమ్, మిథిలాఖ్యమ్, నాకమ్ - స్వర్గమ్, యః, అధ్యావసత్ - యత్రాఽధ్యావసదిత్యర్థః. సీలానామ్నీ స్వసుతా, యమ్, అవసన్నాకమకృత - స్వదర్శనప్రీత్యాఽవసన్న దుఃఖమకరోదిత్యర్థః. కీన్దశీసా - విదేహమధ్యా - విగతదేహం మధ్యంయస్యా సస్తి తథోక్తా, శాతోదరీత్యర్థః. అస్యాఽపి పరేణసంబధః. నాకమితి - (౧) “ఉపావృధ్యాజ్వసః” ఇత్యధికరణస్య కర్తృసంజ్ఞా. ౨.

తా॥ అతఁడు విజేహదేశమందలి మిథిలానగరమందుండెను. అతనికి నీలాదేవి యనెడు ప్రీతిజనకురాలైన యొకకొమార్తెయుండెను. ౨.

మూ॥ గోవ్యజనిషతాస్యోదితకలితనయాః కాలనేమీయాః |
నిన్యూరశంగర్భస్యాకలితనయాః కాలనేమీయాః || ౩॥

ప-వి॥ గోమ, అజనిషత, అస్య, ఉదితకలి, తనయాః, కాలనేమీయాః, నిన్యూ, అశమ్, గర్భస్య, అకలితనయాః, కాలనే, అమీ, యాః. ౩.

వ్యా॥ (గోప్వీతి) అస్య- కుమ్భకనామ్నో గోపస్య మిథిలానిల యస్య, గోమమధ్యే, గోరూపధారిణస్సప్త, కాలనేమీయాః తనయాః- కాలనేమ్యాఖ్యస్య దేవాసురయుద్ధేహరిణాహతస్యాఽనుచిన్య సంబంధినః పుత్రాః, ఉదితకలి- ఉద్భూతకలహంయథాతిథా, అజనిషతి. గావోవి శేష్యస్తే - అమీఅనురాః, అకలితనయాః - అగతినీతిమార్గాః, గో రూపధారిణః, స్వప్రవర్తితే గవాంగర్భస్య, కాలనే-ధ్వంససేసతి, తత ఏవగర్భశాతాత్ గూఃకిల గాః, అశమ్ - అనుభమ్. నిన్యూః - ప్రాపిత వస్తాః. నయతేఽద్వికర్తకర్త్యాత్ కర్తవ్యయోపపత్తిః. కాలనేమీయా ఇతి- (౧) “వృద్ధాచ్ఛః” ఇతి (౨) “తస్యేదమ్” ఇత్యర్థే విహితేన ప్రత్యయేన సంబంధసామాన్యే ప్రతీతే తద్విశేషః తనయశబ్దేన సమ ర్ప్యతే ; తతస్తత్రాఽపత్య ప్రత్యయాభావః. ౩.

తా॥ ముందు దేవాసురయుద్ధమందు విష్ణుచేతఁ జంపఁబడిన కాలనేమీయొక్క కొడుకులేడుగులు వృషభరూపములనైతికొని యాకుమ్భకుని గోకాలలోఁజేరి దుర్వృత్తులై గోవులగర్భములను జెడఁగొట్టి వానిని దుఃఖపఱచుచుండిరి. ౩.

మూ॥ సఖిలుయశోదాభ్రితా సత్యపరోధేనుమానాత్మాన్ |
అనురాస్తేనే జగత సత్యపరోధేనుమానాత్మాన్ || ౪॥

ప-వి॥ సః, ఖలు, యశోదాభ్రితా, సత్యపరః, ధేనుమాన్, అత్మాన్, అను రాన్, మేనే, జగతః, సతి, అపరోధే, అనుమానాత్, తాన్. ౪.

వ్యా॥ (సత్తి) సః - కుమ్భకనామాగోషః, యశోదాభాతా-
కృష్ణమాతులః, సత్యపరః - సత్యాభ్యేధార్థేప్రవణః, ధేనుమాన్-బహు
ధేనుయుక్తః, ఆత్మాన్-ఆత్మీయత్వేనసంక్లృప్తహితాన్, తాన్వృషభాన్,
అసురాన్మేనే - ఏతేఖల్యసురా ఇతి జ్ఞాతవాన్. కుతః-జగతః, తైరేవ
అపరోధేనతి తతపవానుమానాత్. ధేనుమానితిభూమ్ని మతుత్. ౪.

తా॥ సత్యశీలుడై గోసమృద్ధికలవాడై యశోదాసోదరుడైన యాశమ్ము-
డు, లోకవిభేదకములైన యావృషభములు అసురగూఢులని నిశ్చయించెను. ౪.

మూ॥ సప్రతిజ్ఞేష్టేషాంమాపయితారంవరంసీలా॥

వరయిష్యత్ప్రస్తాన్ సుఖమాపయితారంవరంసీలా॥

౫॥

ప-వి॥ సః, ప్రతిజ్ఞే, ఆథ, ఏషామ్, మాపయితారమ్, వరమ్, సీలా, వరయి-
ష్యతి, అప్రాసే, సుఖమ్, ఆపయితారమ్, వరమ్, సీలా. ౫.

వ్యా॥ (సప్రతీతి) ఆథ. సకుమ్భః, ఏషామ్, ప్రతిజ్ఞే-ప్రతిజ్ఞాం
కృతవాన్. కథమ్ - ఏషాంవృషభానామ్, మాపయితారమ్ - హస్తా-
రమ్, అతివీచ అప్రాసే సుఖం ఆపయితారమ్, వరమ్ - ఉత్కృష్టమ్,
వరమ్ - భర్తారమ్, ఏషాసీలా, స్వయం వర్ణేన సీలాసతీ వరయిష్యతీతి.
మాపయితారమితి-(౧) “మీజ్-హింసాయామ్” ణిచ్, వృద్ధిః. (౨)
“మీనాతి మిసోతిదీజాంల్యపిచ” ఇత్యాత్త్యమ్ ; పుక్, తృచ్, ఆప-
యితారమితి-(౩) “అప్ల- వ్యాప్తా” ణిచ్, తృచ్. ౫.

తా॥ ఆశమ్ముడు, ఈవృషభము లేడింటినిజూపి ముత్తును సుఖపఱచును పురుష-
వరునినే నాకొమార్చెనున సీలాదేవి భర్తగావరించునని ప్రతిజ్ఞచేసెను. ౫.

మూ॥ సాశ్రూయత హరిణా జనసమూహతఃకింవద స్తీహ॥

పర్యహసన్ సోనేయే బలసమూహతః కింవద స్తీహ॥

౬॥

ప.వి॥ సా, ఆశ్రూయత, హరిణా, జనసమూహతః, కింవదన్తి, హ, పర్యహ
సత్, సః, అన్యే, బలసమూహతః, కిమ్, వదన్తి, ఇహ. E.

వ్యా॥ (సాశ్రూయతేతి) కుమ్భాన్య ప్రతిజ్ఞారూపా, కింవదన్తి-
వార్యా, జనసమూహత్, హరిణా, ఆశ్రూయత - శ్రుతా. మాశబద్ధతి
హేయః శ్రుత్వాచతాంహరిః, పర్యహసత్ - పరిహసంకృతవాన్. కథమ్-
పుదన్యేనాః, ఇహ - అస్యావాప్తయం శ్రుతాయామ్, బలసమూ
హతః - స్వస్వంబలమూహిత్యా-విమృశ్య, కిన్నవనన్తికిమనురవృష
భాః, అస్తాభ్యస్తగత్య ఇతివదన్తి, అహోబత సనన్యాఇతి. ఏహ తి
రేహమశక్తిం జానానన్తిన్ పరిహసితవానిత్యర్థః. E.

తా॥ ఈమాటను క్రిక్కుళ్లుచు లోమలుచెప్పఁగి విని, 'తెక్కినరాజులు తామీ
పుష్పములను తమబలముచేత జయించెదమని చెప్పుదురా, లేక తమవల్లకాదని చెప్పు
దురా' యని సరిహసించెను. E.

మూ॥ సతతస్సంప్రయుయాసితజనకపురోగోపచక్రమేజితవాన్.

క్లాన్తింబృద్ధావనతోజనక పురోగోపచక్రమేజితవాన్॥ 2॥

ప.వి॥ సః, తః, సంప్రయుయాసితజనకపురః, గోపచక్రమ్, ఏజితవాన్, క్లా
న్తిమ్, బృద్ధావనతః, జనక పురోగః, ఆప, చక్రమే, జితవాన్. 2.

వ్యా॥ (సతతఇతి) సఃహరిః, సంప్రయుయాసితజనకపురః - సం
ప్రయాతుమిష్టజనకరాజపురః భూత్వా, గోపచక్రమ్ - గోపసేనామ్,
ఏజితవాన్ - దీపితవాన్; గమనానుగుణమలజ్కరం గ్రాహితవానిత్య
ర్థః. అథవా- క్షుద్రప్రియదుర్లలిత వృషభవధ విషయమనోరథయుక్తం
గోపచక్రమ్ - గోపానాంసమూహమ్, ఏజితవాన్ - కమ్పితవాన్.
తతశ్చ, క్లానిమ్ - శ్రమమ్, జితవాన్సన్ - జనకపురోగః - జనకమ్.
పితరంనన్దగోపం పురస్కర్వన్, బృద్ధావనతఃఅప-బృద్ధావనంవర్జయత్సే
త్యర్థః. (౧) "అపవరీవర్జనే" ఇతికర్తృప్రవచనీయత్వమ్; (౨) "పశ్చా
న్యపాజ్ఞోపరిభిః" ఇతిపశ్చామ్. చక్రమే-క్రాంతవాన్, సంప్రయుయాసిత
శబ్దః-సంపూర్వాద్యాతేనన్నస్తః. చక్రమితి-(౩) "అనుపసగ్గాద్వా"
ఇత్యాత్మనేపదమ్. 2

తా॥ తరువాత శ్రీకృష్ణుడు మిథిలానగరమునకు వెళ్ళడమంచి గోపపైత్యముల నలజ్జరింపించి నద్దగోపుని పురస్కరించుకొని సుఖముగ బృహ్దావనమునుంచి బయలుదేరెను.

౩.

మూ॥ ససహబలేన స్వేష్టమ్ విదితవతాగచ్ఛదచ్ఛాయాః ।

భాసశ్శ్రియాగ్గనత్పథి విదితవతాగచ్ఛదచ్ఛాయాః॥ ౮॥

ప-వి॥ సః, సహ, బలేన, స్వేష్టమ్, విదితవతా, అగచ్ఛత్, అచ్ఛాయాః, భాసః, శ్రియా, అర్కనత్, పథి, విదితవతా, అగచ్ఛదచ్ఛాయాః.

౯.

వ్యా॥ (ససహేతి) సఃహరిః, స్వేష్టమ్, విదితవతా - జ్ఞాతవతా, బలేనరామేనసహ, అగచ్ఛత్. కీడ్మితేనబలేన - అచ్ఛాయాః - విశదాయాః, భాసః-స్వస్యాప్రభాయాః, శ్రియా-కాన్త్యా, పథి-మాగ్ధే, అగచ్ఛదచ్ఛాయాః - వృక్షపత్రచ్ఛాయాః, అర్కనత్, విదితవతా-ఖడ్గతవతా ; యాసుఛాయాసుబలోగచ్ఛత్, తత్రపాణ్డప్రభయాఛాయాకారాలక్షణైరుతు సశత్యతిథ్యత్వం. విదితవతేతిపూర్వత్ర విదేః జానార్థాత్తవతుః, ఉత్తరిత్రతు విపూర్వాత్, (౧) “దో-అవఖడ్గనే” ఇత్యస్తాత్.

౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని యథాప్రాయము నెఱిగి బలరాముడుహడవెళ్ళగానామార్గముం దతని దేహికాన్తిచేత వృక్షఛాయలన్నియునశించి మూర్ధ్యకిరణములవలె నాప్రజీములు తెల్లగాఁగనుబడినవి.

౯.

మూ॥ మార్గంసఖభి స్సన్ద్రాగ్రామ పురస్సరతయాధియాతరతి।

దృష్టవనాగజనపదగ్రామపురస్సరతయాధియాతరతి॥ ౯॥

ప-వి॥ మార్గమ్, సఖిభిః, స్స, ద్రాక్, రామపురస్సరతయా, అధియాతరతి, దృష్టవనాగ జనపదగ్రామపురః, సః, రతియా, ధియా, తరతి.

౯.

వ్యా॥ (మార్గమితి) దృష్టవనాగజనపదగ్రామపురః - చనాని, అగాః - పర్వతాః, గ్రామాఃపురాణిచ దృష్టానియేనసత్యతోక్తః, ఏవ

మూ॥ తస్యహరిః, రామపురస్సరతయా - బలభద్రపూర్వకత్వేన, సఖి
భిః - అధియాతరతి - ప్రాప్తప్రీతికంయథాతథా, రతయా - ప్రీతయా,
ధియా, ద్రాక్ - శీఘ్రమ్, మార్గంతరతి స్త.

౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, వసపర్వతశేఖపురగ్రామాదులనుజూచుచు బలరాముని
పురస్కరించుకొని సఖులతోఁగూడ సామాన్యమును సుఖముగాదాటెను.

౯.

మూ॥ తస్యఖరంపథిమరుతానవవేతసరాజికాయస్య।

నద్యఃప్రీణన్యోభృతనవవేతసరాజికాయస్య॥

౧౦॥

ప-వి॥ తస్య, ఖరమ్, పథి, మరుతా, న, వవే, అతసరాజికాయస్య, నద్యః,
ప్రీణన్యః, భృతనవవేతసరాజికాయస్య.

౧౦.

వ్యా॥ (తస్యేతి) తస్యహరే, అతసరాజికాయస్య - అతసీకుసు
మవన్నై లేయనవిరాజమానశరీరస్య, పథి - మార్గే, మరుతా-వాయు
నా, ఖరమ్ - తీక్షణమ్, నవవే; మృదురేవవాయుర్వచావిత్యర్థః. వనఇతి
భావేలిట్. హరిశేవవిశేష్యతే. యస్యహరేః పథినద్యః, ప్రీణన్యః-ప్రీతి
కర్యఃఅభవన్. కీదృశ్యః - భృతనవవేతసరాజికాయ-నవానామ్-అభినవా
నామ్, వేతసానామ్-వజ్రుళానామ్, రాజయః-శ్రేణయః, భృతాయా
భిస్తాస్తథోక్తాః. (౧) “శేషాన్విభాషా” ఇతికపి. అతసరాజికాయస్య-
అతస్యాఃపుష్పమితి విగృహ్యవికారార్థే ఉత్పన్నస్యతస్య పుష్పఫలమూ
లేషుబహుళమితిలుక్. (౨) “లుక్తద్ధితలుక్” ఇతిస్త్రీప్రత్యయస్యలుక్.
తతఃఅతసప్రదాభృత ఇత్యాశ్చేష్ట్యణినిః; తతఃకాయశబ్దేన బహువ్రీహిః.
ప్రీణన్యఃఇతి (౩) “ప్రీఞ్ - తర్పణే” ణిచ్. (౪) “ధూఞ్ ప్రీఞ్” ర్ను
గ్వక్తవ్యః” ఇతిరుక్. తతఃకరణేల్లుట్. (౫) “టిడ్ధాణఞ్” ఇతిజీవ్.

తా॥ రెల్లుపూవువరె నీలవిగ్రహుడైన శ్రీకృష్ణునికిమార్గమందు గాలిసుఖకరము
గావించెను, నవనవైన ప్రబురతీగలుగల నదులు అతనికిఁ బ్రీతికరంబులైయుండెను.

౧౦.

(౧) పా-మా-౫-౪-౧౫౪.

(౩) (౪) పా-మా-౪-౧-౧౫.

(౨) పా-మా-౧-౨-౪౯.

(౫) వాత్తికమ్.

మూ॥ ఉద్వహనమభిధ్యాయన్ భావి విదేహనమారామైః॥

సఖిభిరితశ్చాస్త్రేరుద్భావివిదేహనమారామైః॥ ౧౧॥

ప-వి॥ ఉద్వహనమ్, అభిధ్యాయన్, భావి, విదేహన్, అమా రామైః, సఖి భిః, ఇతః, శ్రాస్తేః, ఉద్భావి, వివిదే, హనమ్, ఆరామైః. ౧౧.

వ్యా॥ (ఉద్వహనమితి) సఃహరిః, ఉద్వహనమ్ - వివాహమ్, భావి - భవిష్యత్, అభిధ్యాయన్, అమారామైః - రామాసహితైస్సఖి భిస్సహ, విదేహన్ - విదేహఖ్యజనపదాన్, ఇతః - ప్రాప్తః, ఉద్భావి - ఉత్కృష్టతేజస్కుః, తత్రత్యైః ఆరామైః - ఉపవనైః, శ్రాస్తేః - అధ్వ శ్రమస్య, హనమ్ - నిరసనమ్, వివిదే - లబ్ధవాన్. విదేహనితి- విదేహ నాంరాజ్ఞాం నివాసజనపదఇతివిగ్రహ్య (౧) "తన్యనివాసః" ఇత్యుక్. తన్య (౨) "జనపదేయమ్" ఇతియుక్. (౩) "ఋషియుక్తవద్యక్తివచ నే" ఇతిపుల్లిఙ్గత్వమ్, బహువచనంచ. వివిదఇతి - (౪) "విద్ధ్ లాభే" స్వరితేత్, తతోలిట్.

౧౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, ముదవచ్చెడు వివాహమును ధ్యానించుచు, స్త్రీసహితులైన సఖులతోనుచు నామిథిలోపవామందుండి మార్గశ్రమమును దీర్చుకొనెను.

మూ॥ శ్రయతిమదనేయువమనశ్శాలేయానస్తకేదారాన్॥

నజహతిజనోలసతశ్శాలేయానస్తకేదారాన్॥ ౧౨॥

ప-వి॥ శ్రయతి, మదనే, యువమనశ్శాలే, యాన్, అస్తకే, దారాన్, న, జహతి, జనః, లసతః, శాలేయానస్తకేదారాన్. ౧౨.

వ్యా॥ (శ్రయతి) యాన్విదేహన్, శ్రయతి - ఆశ్రయమాణే, మదనేలస్తకే - మదనాఘోయమే, యువమనశ్శాలే - యూనాం మనాంస్యేవ వాసశాలాత్వేన స్వీకుర్వాణసతి, జనః, దారాన్-భార్యాః, నజహతి- నవిరహయతి. యానితి యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టస్యైవవిశేషణమ్ - లస

తః - విరాజమానాన్, శాలేయానస్తకేదారాన్ - శాలీనాముత్పత్తి భూమయః శాలేయాః ; (౧) “ప్రీహిశాల్వోర్థక్” ఇతిధక్. శాలే యాః, అనన్తాః - కేదారాః - క్షేత్రాణి, యేషు తే తథోక్తాః. ఇతఃప్రభృతిశ్లోకేషు చ్చబ్దనిర్దిష్టస్య పూర్వేణ సంబధః. ౧౨.

తా॥ ఉత్తమములైన ధాన్యములు మెండుగా బండ్లియున్న పొలములుగల ఆతి సుందరమైన విదేహదేశమందు జనులు మత్తభబాధనొంది స్త్రీలనరిగియుండు విదేహ కుండనుండిరి. ౧౨.

మూ॥ కేదారేష్వరవిష్టం నవశాలీనాంచమూర్ధానమ్ |

భజతిరసస్యాధ్యధియానవశాలీనాంచమూర్ధానమ్ || ౧౩ |

ప-వి॥ కేదారేషు, అరవిష్టమ్, నవశాలీనామ్, చ, మూర్ధానమ్, భజతి, రసస్య, అధి, అధి, యాన్, ఆవశా, అలీనామ్, చమూః, ధానమ్. ౧౩.

వ్యా॥ (కేదారేష్వరి) యాన్ విదేహాన్ అధ్యధి - యేషాం దేహానాం సమీపే, నర్తమానేషు కేదారేషు - క్షేత్రేషు, అరవిష్టమ్, నవ శాలీనామ్ - సూతనకలమూనామ్, మూర్ధానంచ, రసస్య ధానమ్ - రసస్యా శ్రయభూతమ్, మదేన అవశా - వివశా, అలీనామ్ - భృక్షాణామ్, చమూః - సేనా, భజతిస్త, అరవిష్టమకరస్తవత్ శాలయోపి బహుప్రీహ్యవస్థాయా మేవాఽఽవిర్భూతరసా ఇత్యుక్తం భవతి అధ్యధి - (౨) “ఉపర్యధ్యధిస స్సామీప్యే” ఇతిద్విర్వచనమ్. యానితి - (౩) “ఉపర్యాదిషు త్రిష్వాప్రే డితాస్తేషు” ఇతిద్విత్రియా - ధానమితి - దీయతేఽస్మిన్ రస ఇత్యధికరణే ల్యుట్. ౧౩,

తా॥ ఆవిదేహదేశపరమందున్న పొలములలో కుప్పెదలు పరవశములై, రస భరితములైన తాగురసపుగుమలులను శాలిధాన్యములయొక్క మత్తకములను నాశ్రయించియుండినవి. ౧౩.

మూ॥ యత్కలమలవేజ్జేషు ప్రసృతిమితాజాతరూపాభాః!

సూక్ష్మాః కలమా యేషాం ప్రసృతిమితాజాతరూపాభాః! ౧౪॥

ప-వి॥ యత్కలమలవే, అజ్జేషు, ప్రసృతిమితాః, జాతరూపాభాః, సూక్ష్మాః, కలమాః, యేషామ్, ప్రసృతిమ్, ఇతాః, జాతరూపాః, భాః. ౧౪.

వ్యా॥ (యత్కలమేతి) యత్కలమలవే - యత్సమ్మద్ధినాం కల మానాంలవనమయే, కలనుసహజేషు అజ్జేషు, అస్త్యపతితాః, ప్రసృతి మితాః - ప్రసృతివరినామితాః, పాణిపూరాః, జాతరూపాభాః-స్వర్ణ సదృశాభాః, కలమాః. సూక్ష్మాః-సుభ్రేనశ్చితుంశక్యాభవంతి. తవవ విశేష్యస్తే - యేషామ్, భాః - ప్రభాః, ప్రసృతిమ్ - ప్రస్తారమ్, ఇతాః - ప్రాప్తాః, జాతరూపాః - ఉపజాతకాస్తయోభవంతి. సూక్ష్మా ఇతి - (౧) “ఉభా-ఉభ్యే” (౨) “ఈషద్దుస్సుషు” ఇత్యాదినాఖిల్.

తా॥ ఏచ్ఛతిగోలములలో కలమధావ్యములుపండి కోయునప్పుడు తనలోఁ గూడ మొలచియున్న తామసముయొక్క ఒక్కొక్కపుష్పములోను స్వర్ణమువంటి కాన్తిగల చూరెడుధావ్యములు పడియుండినవో.

౧౪.

మూ॥ యత్సరసీషు రమస్తే కలహంసారసకలాపేన!

కుర్వస్తస్సహరవజంకలహంసారసకలాపేన ॥ ౧౫॥

ప-వి॥ యత్సరసీషు, రమస్తే, కలహంసాః, రసకలాపేన, కుర్వస్తాః, సహ, రవజమ్, కలహమ్, సారసకలాపేన.

౧౫.

వ్యా॥ (యదితి) యత్సరసీషు - యదీయాసు సరసీషు, రసకలా పేన - రసోఽపేన సహితాః, కలహంసాః, రమస్తే. తవవిశేష్యస్తే- సారసకలాపేన - సారసకానామ్ - పుష్కరాహ్వనాం పక్షిణామ్, లాపేన - శబ్దేనసహ, రవజమ్-శబ్దోఽస్థితమ్, కలహంకుర్వస్తాః. ౧౫.

తా॥ ఏదేశమందున్న తటాకములలో హంసపక్షులు సరసముగఁ గ్రీడించుచు, అచ్చటనున్న సారసపక్షులతో సమానముగ నలుచుచున్నవో.

౧౫.

మూ॥ యత్రనృపాయుధ్యస్తే సమృచ్ఛమానాస్థితానారాత్ ।

విత్రాస్యవిషాణమితా స్సమృచ్ఛమానాస్థితానారాత్ ॥ ౧౬ ।

ప-వి॥ యత్ర, వృషాః, యుధ్యస్తే. సమృచ్ఛమానాః, స్థితాన్, ఆరాత్, విత్రాస్య, విషాణమ్, ఇతాః, సమృత్, శమాన్, అస్థితాః, న, ఆరాత్. ౧౬.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, వృషాః - వృషభాః, సమృచ్ఛమానాః - సగ్గచ్ఛమానాః, దర్శాత్ యుధ్యస్తే. కింకృత్వా-ఆరాత్-సమీపే, స్థితాన్ ఇతరాన్. విత్రాస్య-త్రాసయిత్యా; కీదృశాస్తే-సమృత్, తటహతజయా మృత్తికయా సహితమ్, విషాణమ్ - శృఙ్గమ్, ఇతాః-ప్రాప్తాః, ఆరాత్ - రణాత్ ఇతస్తతోగమనాత్, శమాన్ - ఉపశమాన్, నాస్థితాః - నప్రాప్తాః. సమృచ్ఛమానా ఇతి- (౧) “ఋచ్ఛ-గతో”సంపూర్వః (౨) “సమోగమృచ్ఛి” ఇత్యాదినా ఆత్తనేపదమ్. ఆరాదితి పూర్వత్రావ్యయః. ఉత్తరత్ర ఋత్వేర్నిజాంతః. ౧౭.

తా॥ ఏదేశమందు వృషభములుమడించి తాన్దిలేనివై యొక చోట నింకకఁ గలుగుచు, గట్టులనుగొట్టి మన్నెక్కియున్న తీక్షణశృంగములతోఁ దగ్గఱనున్న వృషములను భయపఱచి జగడమాడినవో. ౧౮.

యద్భూమాశ్రీస్వయమధిముత్కృష్టాయామజాయతామిత్యామ్ ।

జనకోదితయాంప్రీత్యాముత్కృష్టాయామజాయతామిత్యామ్ ॥

ప-వి॥ యద్భూమా, శ్రీః, స్వయమ్, అధిముత్, కృష్టాయామ్, అజాయత, అమిత్యామ్, జనకః, అదిత, యామ్, ప్రీత్యామ్, ఉత్కృష్టాయామ్, అజాయ, తామ్, ఇత్యామ్. ౧౯.

వ్యా॥ (యద్భూమాదితి) యద్భూమా, అమిత్యామ్-పరిచ్ఛేదరహితాయామ్, హలముఖేనకృష్టాయామ్, అధిముత్ - అధికప్రీతిః, శ్రీరేవీ సీతేతి నామ్నాస్వయమజాయత. సైవవిశేష్యతే - యాంకిలతామ్, జనకోరాజా, విలక్షణవరలాభేన, ప్రీత్యామ్ - ప్రీతౌ, ఉత్కృ-

హృయాంసత్యామ్, అజాయ - జన్మాదివికారరహితాయ భగవతేరామ
నామ్న, అదిత - దత్తవాన్. కీర్త్యశమ్ - ఇత్యామ్ - రామస్యప్రాప్తుం
యోగ్యామిత్యర్థః. ౧౭.

తా॥ ఏభూమిని గున్న నప్పడు మిక్కిలిక్షీతితో నవరించిన సీతాదేవిని జనక
మహారాజు శ్రీరాముని కతిన్తోడుముతో నిచ్చెనో. ౧౭.

మూ॥ ద్రుతతిస్సాగ్ధ్యాయత్రోపననేషు తుపయ తేహరితమ్ ।

సాఖ్యానేషుసుశీతలపవనేషు తుపయ తేహరితమ్ ॥ ౧౮॥

ప-వి॥ ద్రుతతిః, సాగ్ధ్యమ్, యత్ర, ఉపననేషు, తుపయతే, హరితమ్, సా,
ఖ్యా, నేషు. సుశీతలపవనేషు, తుపయతే, అహః, ఇతమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (ద్రుతతిః) యత్ర, ఉపననేషు-ఉద్యానేషు, ద్రుతతిః-
వృక్షసమూహాః, సాగ్ధ్యమ్ - అర్క-సహితామ్, హరితమ్ - దిశమ్,
తుపయ తే-వినాశయతి; ఆదిత్యవృద్ధిజానం నిరుద్ధిత్యర్థః. కులిః-సాఖలు
ద్రుతతిః, తేషు; సుశీతలపవనేషు - అతిశీతలవాయుషు, ఉపవనేషు,
ఇతమ్ - ప్రాప్తమ్, అహః - దినసమ్, తుపయతే - తుపామ్ - రాత్రిం
కరోతి- దినస్య రాత్రితుల్యతాం కరోతీత్యర్థః. ౧౯.

తా॥ ఏభూమిను, చల్లని గాలి వీచుచున్నతోటలలోనున్న వృక్షములు జనులకుఁ
దెలియకుండ నూర్చునిగప్పి దినమును రాత్రివలె నూర్చుని వెలుగులేకుండ చేసినవో. ౧౯.

మూ॥ మధుయత్రమధువ్రతకులమధునానామల్లికాక్షరతి ।

ఉమ్భత్యమోభజ్జుస్త్రమధునానామల్లికాక్షరతి॥ ౧౯॥

ప-వి॥ మధు, యత్ర, మధువ్రతకులమ్, అధునానా, మల్లికా, త్తరతి, ఉమ్భ
తి, అమ్భః, అబ్జమ్, స్త్రమధు, నానామల్లికాక్షరతి. ౧౯.

వ్యా॥ (మధ్వితి) యత్రఉద్యానేషు, మల్లికా, మధువ్రతకులం
స్వపుష్పలీనయే, అధునానా - అబహిమూర్వతీ, మధుక్షరతి. కిచ్చ-
సరస్సు అబ్జమ్, అమ్భః- జలమ్, ఉమ్భతి-పూరయతి. అబ్జమిహకర్తృ
అమ్భఃకర్తృ. స్త్రమధు - తులితమకరస్థమ్, నానామల్లికాక్షరతి- నానా

భూతానాం మల్లికార్జునామ్ - హంసానామ్, రతిః - క్రీడా య స్తీన్
త త్తథోక్తమ్. హంసక్రీడావ్యాహత్యా మధునాజలంపూర్యత ఇత్యర్థః.
ఉచ్ఛతీతి - (౧) “ఉభఉచ్ఛ - పూరణే.” ౧౯.

తా॥ ఏదేశమందు తుష్టేదలు నిండియున్న మల్లకసుమములనుంచి శేనేకారు
చున్నవో, సరస్సులలో, హంసములకలి ప్రీతికరంబులై వానిచేజలించిన తామరకుసు
మములనుంచి ప్రవహించిన శేనేచేత నీరు నిండఁగ నయినదో. ౧౯.

మూ॥ యాస్తుతరుణ్యఃప్రాప్తాః పృథులకుచఘటావనమనన్తాః ।

భూషన్తియదుద్యానం పృథులకుచఘటావనమనన్తాః ౨౦॥

ప-వి॥ యః, తు, తరుణ్యః, ప్రాప్తాః, పృథులకుచఘటావనమనమ్, తాః,
భూషన్తి, యదుద్యానమ్, పృథులకుచఘటావనమ్, అనన్తాః. ౨౦.

వ్యా॥ (యాస్త్వితి) యా స్థూణ్యః, పృథులకుచఘటావనమ
నమ్ - పృథులభ్యాంకుచకుమ్భాభ్యాం అవనమనమ్ - ప్రహ్వత్వమ్,
ప్రాప్తాః ; తాః, అనన్తాః - బహ్వ్యై, యదుద్యానమ్ - యదీయముద్యా
నమ్, క్రీడయాభూషన్తి - ఆలంకరిన్తి. క్రీడశముద్యానమ్ - పృథు
లకుచఘటావనమ్, లకుచానామ్ - లికుచానామ్, ఘటయా - సమూ
హేన, యుక్తంవనమ్, లకుచఘటావనమ్, పృథు - విస్తీర్ణమ్, లకుచ
ఘటావనంయ స్తీన్ త త్తథోక్తమ్. భూషన్తి - (౨) “భూష-అలంకారే”
భావాదికః. ౨౧.

తా॥ ఏదేశమందు, కుచకుమ్భభారములచే సమ్రాత్రులైన స్త్రీలు నిస్తుచ్చెట్లు
గల ఉద్యానముల నలంకరించుచున్నారో. ౨౦.

మూ॥ సుఖినోయాన్ పరితోన్విత నాగస్పందనకర్జ్జవనమ్ ।

య స్త్యనిలంమృదుముగ్రం నాగస్పందనకర్జ్జవనమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ సుఖినః, యాన్, పరితః, అన్విత నాగస్పందనకర్జ్జవనమ్, యన్తి, అని
మ్, మృదుమ్, ఉగ్రమ్, న, అగస్పందనకర్మ, జవనమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (సుఖినః) యాన్ విదేహన్ పరితః-యేహం విదేహనాం పర్యస్తే, సుఖినోజనాః, మృదుమ్, అనిలమ్, యన్తి - సేవస్తే, కీదృశమ్ - అన్వితనాగస్పస్తనకరజ్జవనమ్-నాగవృక్షాణాం స్పస్తనవృక్షాణాం కరజ్జవృక్షాణాంచవనం అన్వితంయేన సతతోక్తః; ఏవమూభతంమృదుమనిలంసేవమానాః; సతుకదాచిత్, అగస్పస్తనకరమ్- వృక్షాణాంచలనంకుర్వాణమ్, జననమ్ - వేగస్వభావమ్, ఉగ్రమనిలంసేవస్తే; తాదృశస్యాఽనిలస్య త్రైతాః భావాదిత్యర్థః. యానితి- (౧) “అభితఃపరితః” ఇత్యాదిన్వాన్వయః. జననమితి- (౨) “సూచకమ్య” ఇత్యాదిన్వాన్వయః.

౨౧.

తా॥ ఏదేశమందున్నజనులు, సురపున్న మొదలగ నేక వృక్షములతోఁబూడి యున్న పోటలలోనుంచి వచ్చుచున్న గాలినిబొంది సుఖించిరి; ఏదేశమందు చెట్లను జరింపించుచు బహుజేముగఁ గట్టుచున్న గాలితో.

౨౧.

మూ॥ యత్ర ఛేదనైఃపిచ్ఛ ఛత్తాయస్తేసమశ్చితాఃపూగాః ।

యేహంతి మోగతిమివేచ్ఛత్రాయస్తేసమశ్చితాఃపూగాః॥ ౨౨॥

ప-వి॥ యత్ర, ఛేదనైః, పిచ్ఛఛత్రాయస్తే, సమశ్చితాః, పూగాః, యేహమ్, తిమః, గతిమ్, ఇమి, ఇచ్ఛతో, త్రాయస్తే, సమమ్, చితాః, పూగాః.

౨౨.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర ఆరామేషు, సమశ్చితాః-సమ్యగశ్చితాః, రమణీయాః, పూగాః-క్రముకాః, ఛేదనైః-దక్షైః, పిచ్ఛఛత్రాయస్తే-పిచ్ఛమయఛత్రవదాచరన్తి, తత్సాదృశ్యంభజస్త ఇత్యర్థః. తపవవిశేష్యస్తే-యేహమ్, పూగాః-సమూహః, సమమేవచితాః-నిబిడీకృతాః, తమః-అస్థికారమ్, త్రాయస్తే; కీదృశంతమః-గతిమ్, ఆశ్రయమ్, ఇచ్ఛదీవ; ఆతపత్రస్తం శరణమిచ్ఛత్తమః ఆనృశంస్యేన రక్షన్తితిభావః.

౨౨.

తా॥ ఏదేశమందలిపోటలలోఁ పోకచెట్లు, తమశరణమందు వచ్చిచేరిన యస్థికారమును గాపాడుచున్నవై, అతిసుందరములైనిండియున్న తమయాకులచేత నెమళ్ళతోకలచేరచియింపఁబడిన గొడుగులవలెఁ గనుఁబడినవో.

౨౨.

మూ॥ యేభాన్తిఫలస్యచయూత్క-ణ్ణాభరణాయమానస్య।

యైర్మువయువతీనాన్తోత్క-ణ్ణాభరణాయమానస్య॥

౨౩॥

ప-వి॥ యే, భాన్తి, ఫలస్య, చయూత్, కణ్ణాభరణాయమానస్య, యైః, యువయువతీనామ్, స, ఉత్క-ణ్ణా, భరణాయ, మానస్య. ౨౩.

వ్యా॥ (యేభాన్తితి) అత్రాపితృపితృపూర్వాగ్నిశేష్య-శ్చ. కణ్ణాభరణాయమానస్య - కణ్ణభూషణవదాచరితః, ఫలస్య. చయూత్, యేపూర్వాగ్నిభాన్తి; యైఃపూర్వైఃకార్యైః, మానస్య-గర్వస్య, భరణాయ-భారణాయ, యువయువతీనామ్-యూనాం యువతీనాం, ఉత్క-ణ్ణా-వాఙ్మూ, గాఽన్తి. ఫలస్యేతి జాతావేకపచసమ్. ౨౩.

తా॥ ఏకేశమందు, వృక్షములకుఁ గిడ్డంగములకుఁ దెచ్చు సంక్షలపోక చెట్లనుజూచి యోవనవయస్సుగల స్త్రీ పురుషులు తిమిర్వయవలనఁ జారువాఙ్మూల పరస్పరముచేరినో. ౨౩.

మూ॥ వ్రజతాహరిణాసంభృతజమ్భాసురసాదనేనవసుధాసు।

తాసుముముదేగ్రజీకృతి జమ్భాసురసాదనేనవసుధాసు॥ ౨౪॥

ప-వి॥ వ్రజతా, హరిణా, సంభృతజమ్భాసు, రసాద, ఆనేన, వసుధాసు, తాసు, ముముదే, అగ్రజీకృతజమ్భాసురసాదనేన, వసుధాసు. ౨౪.

వ్యా॥ (వ్రజతేతి) ఏనవ్రజతా - గచ్ఛతా, అనేనహరిణా, సంభృతజమ్భాసు - సంభృతజమ్భురీవృక్షాసు, వసుధాసు - వసూనిధనాని, తేజాసి, దధానాసు, తాసు, వసుధాసు - భూమిషు, నానావిధాత్ తత్రత్యాత్ రసాత్, ముముదే-హర్షఃకృతిః. హరిశేవవిశేష్యతే-అగ్రజీకృతజమ్భాసురసాదనేన - జమ్భాశ్శిష్యాఽసురస్యసాదనేన-హస్తాశ్చిహ్నః, సఃఅగ్రజీకృతోయేన సతితోక్తః, ఇన్ద్రాయజేనేత్యర్థః. వసుధాస్వీతి పూర్వత్రధాత్. (౧) "అతోఽనుపసగ్లేకః." ముముద ఇతి భావేలిట్.

౨౪.

తా॥ నానాసంపద్యక్తమై నిష్ఠతోటలుగల అనిదేహదేశమందు తక్కుచున్న శిశ్నానుకాదైన శ్రేష్ఠుఁడు అచ్చటనున్న నానారసముల ననుభవించి సంతోషించెను

మూ॥ వీర్యబల్యోప్యవనమితజమ్భీరామలకపున్నాగమ్ ।

యాతోవిడమ్మయన్ దివిజమ్భీరామలకపున్నాగమ్॥ ౨౧॥

ప-వి॥ వీర్య, బల్య, ఆపి, ఉపవనమ్, ఇతజమ్భీరామలకపున్నాగమ్, యాతః, విడమ్మయన్, దివిజమ్, భీరామలకపున్నాగమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (వీర్యేణ) బల్యోగామోపి ఉపవనంవీర్యయాతః-కీదృశ ముపవనమ్ - ఇతజమ్భీరామలకపున్నాగమ్-ఇతః-ప్రాప్తః, జమ్భీరాః, ఆమలకాః పున్నాగశ్చవృక్షౌదేవత తద్ధోక్తమ్, రామస్తువిశేష్య తే - దివిజమ్ - స్వకేలాతిమ్, భీరామలకపున్నాగమ్ - భీరమ్ - భీమమ్, అమలమ్ - క్షౌరహితమ్ - పాణిమ్, పున్నాగమ్ - పుంగజమ్మై రాసశాఖమ్, విడమ్మయన్-సత్సృజ్యార్థం. దివిజమితి -(౧) “ప్రా వృక్షో విరాజ్యాలదినాఽన్” ఇతిసప్తమ్యా అలక్. భీరామలక పున్నా గమితి చయిచ్చుచికిత్సాధాయః. తద్ధ్యగోఽమలకశ్చో బహువ్రీహిః. (౨) “శేష్యాభ్యామ్” ఇతివిమ్. ౨౧.

తా॥ క్షయోక్తమ్ శిల్లనివర్ముఖంనైవ విరావతమువతెనున్న బలరామఁడు నిష్కశ్లీ ముదిలగ నేక శిల్లంబల గోటలను జూచుచునెక్కినను. ౨౧.

మూ॥ కృత్యాన్యపాన్యేషు స్సమతోరణమణ్డనాభిరామాస్తమ్ ।
జనకపుత్రాన్ధిరిధను స్సమతోరణమణ్డనాభిరామాస్తమ్॥ ౨౨॥

ప-వి॥ కృత్యా, పుషానీ, నిమిష, సు, మతః, రణమ్, అణ్డనాభిః, ఆమ, అస్తమ్, జనకపురమ్, పుత్, హరిధనుస్సమతోరణ మణ్డనాభిరామాస్తమ్. ౨౨.

వ్యా॥ (కృత్యేణ) సహారిః, మతః - జగత్సమ్భావితః, జ్ఞాతో వా, అణ్డనాభిః - జగదణ్డస్యనాభిభూతః - ప్రధానభూతః, జగదణ్డంవా యస్యనాభౌ కమలద్వా రేణబిభ్రత్, రణమ్-యుద్ధమ్, కృత్యా, వృషాన్ - సప్తవృషాన్, ఆమ - సాధు, అస్తంనినీమః-హస్తుమిచ్ఛన్, జనకపురమ్ - మిథిలాఖ్యంనగరమ్, పుత్-అగచ్ఛత్. కీదృశమ్ - హరిధ నుస్సమతోరణమణ్డనాభిరామాస్తమ్-ఇష్టధనుషానదృశేన తోరణా

యమోరత్నాకరః సహ్యాఖ్యనే.

శ్రీన మణినేన, అభిరామా స్తమ్ - అభిరామపర్యస్తమ్, ఐదితి - (౧)
 'ఇహ - గతే.' ౨౬.

తా|| జగదాధారుడను లోకపూజకుండవైన శ్రీకృష్ణుడు, ఆయేద వృషభము
 లుబోరి జంపదలించి, ఇంద్రధనుస్సుగోబోలిన తోరణములచే నలగ్నరింపఁబడిన
 పథిలానగరమునకువచ్చెను. ౨౭.

మూ|| యత్ప్రసరణస్స శ్రయ దిక్ష్వాగం సత్కృతీ నరామేః |
 జాతంకలమత్తేవ కృష్ణాక్షుః సత్కృతీ నరామేః | ౨౮||

ప-వి|| యత్ప్రసరణ, సుప్రయదిక్ష్వాగం సత్కృతీ నరామేః, జాతమ్, కలమ
 క్షీమకృదిక్ష్వాగం సత్కృతీ నరామేః. ౨౯.

వాగ్|| (యశ్చ సరణేన) యత్ప్రసరణే - యస్యచర్యస్య పర్య
 స్తేన, సుప్రయదిక్ష్వాగం సత్కృతీ నరామేః - ఇక్ష్వాకురాచ్యుగరాజ్ఞాం
 లసతి - విరాజమానే కులీనాశోరాశుః - ఇక్ష్వాకులసత్కృతీ నరామః,
 మైథిలీపరిణయనాయ యంసంశ్రయస్సభూషో సహ్యాగ్రి; యత్ప్రసి
 సరణేన వమ్యుజేన, జాతమ్. ఘనగప నిసేనసేనా నై - కమక్షేమ
 కృదిక్ష్వాకులసత్కృతీ నరామేః - కలవ తే వ కృష్ణ - కలవ రత్నాకారాభిః
 శత్రుభిః ఆకులాసుః సతీమః - డాతాసుః, కుష - భూషణుః, లీలా - సంక్షేప
 భాజః, రామాః - స్త్రియః, యస్మిన్ సతథో - క్రి. ఇక్ష్వాకులసత్కృ
 తీ - (౧) 'కులాత్ ఖః' ఇతి ఖః. తత్రపాతా స్తవిధి నీత్యుత్త
 మాత్రేణ జ్ఞాయతే. ౩౦

తా|| ఏనగరముయొక్క ప్రాస్తము, మైథిలీవాహుమై ఇక్ష్వాకువంశ్యులై
 శ్రీరాములవారిచే నాశ్రయింపఁబడెనో, కాలిధాన్యములను దనఁజూచుచే రక్షించుచుక
 ఁదుకుంటలను రక్షించెడు స్త్రీలచే వ్యాప్తమైయున్నదా ౩౧

మూ|| యత్ప్రసిగతిమభ్యసేవధార్తరాష్ట్రా స్సరోగతామహితాః |
 యాన్విచయత్రసుఖాన్జాంవధార్తరాష్ట్రా స్సరోగతామహితా

ప-వి|| యత్ప్రసిగతిమ్, అభ్యస్య, ఇవ, ధార్తరాష్ట్రాః, సరోగతాః, యా
 న్విచయత్ర, సుఖాన్జాం, ధార్తరాష్ట్రాః, సరోగతాః, అహితాః,

వ్యా॥ (యత్స్రితి) సరోగతాః, ధార్తరాష్ట్రాః - హంసాః, యత్స్రిగతిమ్ - యదీయస్త్రీణాంగమనమ్, అభ్యసేవ - తదభ్యాస బలాదివ, మహితాః-పూజితాభవన్తి; రమణీయగతిభాజోభవన్తి త్యర్థః. కింశ్చ-యత్రవసతామ్, సురాజ్ఞామ్ - పూజితానాం రాజ్ఞాం జనక రాజానామ్, అహితాః - శత్రవః, తద్విక్రమేణ, ధార్తరాష్ట్రాః- వధేన - వీడయా, ఆర్తరాష్ట్రాః - అనసన్నవిషయాభూత్వా, సరోగతామ్ - సవీడనామ్, యాన్తి. సురాజ్ఞామితి, (౧) “నపూజనాత్” ఇతి టజభావః. (౨) “రాజామాన్సభ్యప్యవ” ఇతి టజభావః. ౨౮.

సా॥ తేనాకములశలి హంసము. ఏనగరమందున్న స్త్రీలయొక్క గమనము న్యసేవ యిట్లు ముందేయు సవరముచేయుచున్నది. సప్తదశియున్నది; ఏనగరమునందున్న శత్రువులనుడముచే వారిరాజ్యముననుసరించి వారినిని ఖపజచిన్. ౨౮. మూ॥ యత్స్రినాదైవహేం విమానయాత్రాయతేనభోగానామ్।

యత్రప్రియోదేహతో విమానయాత్రాయతేనభోగానామ్॥

ప-వి॥ యత్స్రిస్థాన, విమాన, విమానయాత్ర, అయతే, నభోగానామ్, యత్ర, స్త్రీయా, విమాన, విమానయా, త్రాయతే, న, భోగానామ్. ౨౯.

వ్యా॥ (యత్స్రినాదైవహేం) నభోగానామ్ - నభశ్చరాణాంసిద్ధానామ్, విమానయాత్రా - విమానానాంగమనమ్, యత్స్రినాదైవ-యదీయసత్కథిః, విహితమ్ - విఘ్నమ్, అయతే - ప్రాప్నోతి; అత్యుచ్చితత్వాత్ప్రినాదానాం విమానాని స్థలస్థిత్యర్థః. కింశ్చ-యత్ర, విమానయాంగద్వారహితయః, స్త్రీయా, భోగానాంవిఘాతః, నత్రాయతే-నపరిపాల్యతే; గర్వం మాత్వా భోగపరైవ సర్వాస్త్రీభవతీత్యర్థః.

తా॥ ఏనగరమందలి అశ్యున్నతములైన గృహములచేత గగనచారులయొక్క విమానములద్వారంపరచుచున్నది, స్త్రీలఁడలు గర్వమునువదిలి భర్తలతోఁజేరి భోగానములై యున్నాఁగి.

మూ॥ యత్ప్రియక్ష్యగృహోపరి సత్రపయాభజ్యతేపరావృత్తిః॥

దివిదివ్యయా స్త్రియాసుర సత్రపయాభజ్యతేపరావృత్తిః॥ ౩౦॥

ప-వి॥ యత్ప్రియ, పీత్య, గృహోపరి, సత్రపయా, భజ్యతే, పరావృత్తిః, దివి, దివ్యయా, స్త్రియా, సురసత్రపయా, భజ్యతే, పరా. వృత్తిః. ౩౦.

వ్యా॥ (యత్ప్రియేతి) యతో (స్త్రీః - యదీయస్త్రీః, గృహోపరిభాగేస్థితాః, పీత్య, దివిచ్చన్యా, దివ్యయా స్త్రియా, సురసత్రపయా- సురసత్రమ-సుర సమూహమ్, స్వస్థాస్థానాం పాన్యాదిత్యన్యా, స్వసాన్దర్యస్య తానాం సాన్దర్యసాన్నిధ్యమివ గమ్యసత్రపయా-వల్లభయా, పరావృత్తిః-నివృత్తిః, భజ్యతే-శేవ్యతే. కిచ్చ - పరా. ఉత్పిష్ట్యా, వృత్తిః, మానుషీభ్యః పరిత్వయాణాం వర్తితమ్, భజ్యతే-భగ్యమాభవదిత్యర్థః. ౩౦.

తా॥ అతిసుందరత యాకసముదం - పురించుచున్న శేవకీలు, పివి భజనగరముయొక్క - గృహములగూడ నివసించుచున్న మహమ్మదీయలయొక్క మహా సాన్దర్యమునుజూచి నిత్యపడీ తిరిగిపోయి, మామహమ్మదీ లకులకు తామభిమతిగాడి యభిమానమును వదిలివే. ౩౦

మూ॥ యత్ర స్త్రియోరమస్తే ముద్యానాత్తత్తివానిణాభిగమః॥

నయదీయాతి-లనస్తనముద్యానాత్తత్తివానిణాభిగమః ౩౧॥

ప-వి॥ యత్ర, స్త్రియః, రమస్తే, ముద్యానాత్, ముద్దివారణాత్. అభిగమః, న, యదీయాత్, లి, నస్తనమ్, ఉద్యానాత్, ముద్దివారణాత్, అభిగమః. ౩౧.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర స్త్రియః, ముద్దివానిణాత్ - అపాశ్రయభూమేహేతోః, ముద్యానాత్ - ప్రేతేప్రాప్త్య, అభిగమః- అభిగతీ సుఖమ్, రమస్తే. కిచ్చ - యదీయాత్ ఉద్యానాత్, ముద్దివారణాత్. మత్తైర్గజైర్యుక్తాత్, నస్తనమ్-ఇన్ద్రస్యాద్యానమ్, అభిగమభివతి. ౩౧.

తా॥ ఏనగరమందరిస్త్రీలు గొప్పప్రీతిచే గుఱించి రమించుకో; ఏనగరమందరి ఘర్తగజములునశ్చరించుచున్నగోటలు, స్వర్గమందుండెడి నస్తనవనమునకంటె నధికముగ ప్రకాశించుచున్నవో. ౩౧

నూ॥ యత్ర నధూ రూర్వశ్యా సమేనకారమ్భయా సమాసక్తే ।

పత్యో రమతే మ స్తథసమేనకారమ్భయా సమాసక్తే॥ ౩౨॥

ప-వి యత్ర, నధూ, రూర్వశ్యా, సమేనకారమ్భయా, సమా, సక్తే, పత్యో, రమతే, మ స్తథసమే, న, కా, అరమ్, అయా, సమాసక్తే. 3౨.

వ్యా॥ (యత్రేతి) యత్ర, సమేనకారమ్భయా - మేనకారమ్భా భ్యామస్తోభ్యా సమాతియా, రూర్వశ్యా, సమా-సదృశీ, కా పధూః, సక్తే - స్పృశ్య, మ స్తథసమే - కామనదృశే, భయా - ప్రభయా, సమాసక్తే - సంబంధే, పత్యో, అరమ్ - అరమ్, నరమతే ? సర్వా అపీ దృశే భి ర్దశ స్వయా నను స్త ఇత్యర్థః. 3౨.

నా. ఎకాదశమంశు ర్విభాగం దత్వా తే మేనకారతో య్యమత్తన సమస్తస్త్రీ లును, తిమయింకానానానై మ స్తథనివంతి మాపమంశుత్తన క్త్యలతో సర్వకాలమును విహరించును. 3౨.

నూ॥ రథ్యా నామ్ యదీయం రథ్యాన్తరమ్, వస్త్యధ్వజవార్యమాణహంసమహా॥

తేనధియా ర్థ్యా వస్త్యధ్వజవార్యమాణహంసమహా॥ ౩౩॥

ప-వి రథ్యాన్తరమ్, యదీయమ్, వస్త్యధ్వజవార్యమాణ హంసమహా, తేన, ధియా, వస్త్య, అస్తి, అధ్వజవార్యమాణహంసమ్, అహా. 3౩.

వ్యా॥ (రథ్యేతి) యదీయం రథ్యాన్తరమ్, వస్త్యధ్వజవార్య మాణహంసమహా - వస్త్యానామ్ - స్పృహణామ్, ధ్వజైః, వార్యమా ణమ్ - నివార్యమానమ్, హంసస్య - ఆదిత్యస్య, మహాః - తేజఃభవతి. తేన - సూర్యప్రభానివారణేన కాచిణేన, కాలాన్తరేష్వపి వర్షక్తా ధియా - ప్రావృట్కాలోయమితి బుద్ధ్యా, అధ్వజవార్యమాణహంసమ్ - అధ్వగమనమితి తేన, జవేన - వేగేన, అర్యమాణహంసమ్ - ప్రావ్య మాణహంసమ్, అహాః - దివసః, అస్తి. ప్రావృట్కాలధియాహంసాః పలాయన్త ఇత్యర్థః. అర్యమాణశబ్దః - అక్షేః కర్తృణి లటి శాసచి యకి, (౧) "గుణోర్నిసంయోగాద్యోః" ఇతిగుణేచ వ్యుత్పాద్యః. 3౩.

తా॥ ఏనగరమందు వీధులలోనిగృహములందుఁ గట్టియున్న ధ్వజములచేతఁ దిన ముండు మార్కకరణములు కనబడవో, దానిచేత హంసములు అకాలమందుకూడఁబెన్నగా కాలమువచ్చినది' అని పారిపోవుచున్నవో. 33.

మూ॥ యత్రచ సదృశీ రత్నావలీకనిష్ఠా పతిజ్ఞానామ్ |

స్తరదా చ కృత్రిమఖగీ వలీకనిష్ఠా పతిజ్ఞానామ్ | 34

ప-వి॥ యత్ర, చ, సదృశీ, రత్నావలీ, కనిష్ఠా, పతిజ్ఞానామ్, స్తరదా, చ, కృత్రిమఖగీ, వలీకనిష్ఠా, పతిజ్ఞానామ్. 34.

వ్యా॥ (యత్రచేతి) యత్ర, కనిష్ఠా - అగ్నియస్థి, కనిష్ఠా, రత్నావలీ, పతిజ్ఞానామ్ - ఆదిత్యానామ్, సదృశీ; స్తరదా - యస్థి, కనిష్ఠా, వలీకనిష్ఠా - వలీకేషు - పలులక్షణాదేషు, స్థితిః క్షిప్తివాఖ్యే - నిర్భయ యీ కృత్రిమశకునికా - పతిజ్ఞానామ్ - పతిజ్ఞానామ్, స్తరదా - తమ ప్రదాభవతి; సత్యశకునికేయమితీభావంతే తస్మాత్ ప్రమాదాచాస్థి పక్షిణిత్యర్థః. కనిష్ఠేతి - అల్పశబ్దాత్ ఇష్టమ్; (౧) "యవాల్పయోః కనస్యతరస్యామ్" ఇతి కనాదేశః. కృత్రిమఖగీ - కనిష్ఠాని కృత్రిమా కృత్రిమాశః తోతే (౨) జ్యేష్ఠః క్రియే ఇతి వ్రీహి క్రియ్యత్యమితీభావః; ప్తాప్. ఖగశబ్దే జాతిలక్షణోజీమ్. తయోః కర్తృధాతృయసహాసం. (౩) "పుంవత్కర్తృధారయ" ఇత్యాదినా పూర్వపదస్య పుంసద్ధావః. 35.

తా॥ ఏనగరమందున్న చిన్నములుకూడ మార్కకరణో సమానములుగనున్న వో, గోడమీద నలక్కారధముగ నున్నచు చేతనియున్న అదుపతః బాహులము జూచి మొగపడుట "ఇవిటివిటెమై నపక్షులు" అనితలచి వానితోఁగమించుచున్నవో.

మూ॥ యత్రాబ్జం నిశి వికసతి రుచిరమణీనాం సదాలోకాత్ |

అహని కుముదం ముఖా దతి రుచిరమణీనాం సదాలోకాత్ |

ప-వి॥ యత్ర, అబ్జమ్, నిశి, వికసతి, రుచిరమణీనామ్, సదాలోకాత్, అహని, కుముదమ్, ముఖాత్, అతిరుచిరమణీనామ్, సదా, లోకాత్. 36.

వ్యా॥ (యత్రాబ్జమితి) యత్ర, రుచిరమణీనామ్-రత్నానామ్, సదాలోకాత్ - ఉత్కృష్టా ప్రేజసఃకారణాత్, అబ్జం నిశి విశసతి, అది త్యశజ్జయేత్యర్థః. కీడ్చు - సదా - సన్తతమ్, లోకాత్ అతిరుచిరమణీనామ్ - లోకాదధికభేజసామ్, రమణీనామ్- స్త్రీణామ్, ముఖాద్ధేతో, అహ్ని కుముదిం విససో, చన్ద్రశిబ్జయేత్యర్థః. 3౫.

తా॥ ఏనగరమున తామరపూలు, అచ్చటనున్న మిక్కిలికాన్తిగల రత్నములనుజూచి వాటినిమూల్యుడనితలచి రాశ్రులలోఁగూడవికసించుచున్నవో, అతిసూదరులైన స్త్రీలముఖములనుజూచి కుముదినులు వాటినిచన్ద్రుడనితలచి దినమందుగూడవికసింపుచున్నవో. 3౫.

మూ॥ యత్ర చ చాన్తిత్యాశ్వాశ్చ త్పృథురాశ్రమహరిణోవర్ణాః ।

స సామ్బజాన్ముఖానాం చతురాశ్రమహరిణోవర్ణాః॥ 3౬॥

ప-వి॥ యత్ర, చాన్తిత్యాశ్వాః, చతురాశ్రమహరిణః, వర్ణాః, ససామ్, చ, సామ్బజానామ్, చతురా, శ్రమహరిణః, వర్ణాః. 3౬.

వ్యా॥ (యత్రాబ్జమితి) వర్ణాశ్చ త్వారః- బ్రాహ్మణాదయః, చతురాశ్రమః- ణిణః-చతుర్విరాశ్రమః-బ్రహ్మచర్య గార్హస్థ్య వానప్రస్థ సన్న్యాసైః యత్రాశ్వాశ్చోపాతైః, హరిణః - స్పృహణీయాః, వర్ణాశ్రమోచిత చాన్తిత్యాశ్చ భవన్తి. కీడ్చు - సామ్బజానాం సరసామ్, వర్ణాః - శోభా, చతురాః - చాతుర్యగుణయుక్తాః, శ్రమహరిణః-క్లమహంతారోధచ 3౬.

తా॥ ఏనగరమును బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్య మైశ్రులును బ్రహ్మచారి గృహస్థ వానప్రస్థ సన్న్యాసులును తమతమ ఆచారములను జక్కగా ననుష్ఠించుచున్నవో తామరసతలానికిములు తమతొందరే జనులశ్రమము నపహరించుచున్నవో. 3౬.

మూ॥ యత్ర భజన్తి నృపా బహుదాదర్యం పూర్ణమాసమతిరాత్రమ్

దధతి స్త్రియ ఉపరిగృహ దాదర్యం పూర్ణమాసమతిరాత్రమ్॥

ప-వి॥ యత్ర, భజన్తి, నృపాః, బహుదాః, దర్యమ్, పూర్ణమాసమ్, అతిరాత్రమ్, దధతి, స్త్రియాః, ఉపరి, గృహతో, అదర్యమ్, పూర్ణమాసమ్, అతిరాత్రమ్. 3౭.

వ్యా॥ (యత్రభజన్తీ)యత్ర నృపాః, బహుదాః-బహ్వర్థదాః, దర్శనపూర్ణమాసం అతిరాత్రంచ భజన్తి - దర్శనదీని వైదికాని కర్తాని భజన్తీత్యర్థః; కీర్ణ-యత్ర గృహదుపరిస్థితాః స్త్రీయః, పూర్ణమాసమ్-పూర్ణచంద్రమ్, అతిరాత్రమ్ - రాత్రిమతిక్రవ్యవర్తమానం కృత్యా, స్వకృతనిరోధేన గన్తుమశక్తం దివసాగమేపి సితంకృత్యా, తమేవతత్తన ఆదర్శత్వేన దధతి. పూర్ణమాసమితి - పూర్ణవ్రత కర్తనామధేయమ్, ఉత్తరవ్రత - పూర్ణోమాశ్చితి కర్తనారము; మాశ్చిచన్తనామ. అతిరాత్రమితి- పూర్ణవ్రత కర్తనామధేయమ్, ఉత్తరవ్రత-రాత్రిమతిక్రాంతి ఇతివిగృహ్య, (౧) "అత్యాదయఃక్రాంతాద్యథే ద్వితీయయా" ఇతిప్రాచీనమాసః; (౨) "అహస్సర్వైకదేశ సభ్యాతప్రభ్యాచ్చగారేః" ఇతి టచ్ సమాసాంతః. సాయ మతిరాత్రశబ్దస్య విశేషము, క్రియానిశేషణంవా; క్రియావిశేషణంప్రే రాత్రిమతిక్రవ్య దివాపి నిధిత్యర్థః.

తా॥ ఏనగరమందు రాజులు బహుదారితో దర్శన పూర్ణమాసాన్నికీర్తుల సమస్థం చేచుచున్నారో, స్త్రీలు మేడలమీదనక్కీర్ణ పూర్ణమాసంబి వానిని దివమంతులై తమకర్తముగ వారుకొనుచున్నారో. 32.

మూ॥ అభకుమృకేన సమగా త్సమాతులేన ప్రతీతేన॥

(ప్రీతి ర్భభే) యేనానమాతులేన ప్రతీతేన॥ 3౩॥

ప-వి॥ అభ, కుమృకేన, సమగాత్, స, మాతులేన, ప్రతీతేన, (ప్రీతి, బభే), యేన, అసమా, అతులేన, ప్రతీతేన. 3౩.

వ్యా॥ (అభేతి) సః హరిః, ప్రతీతేన-ప్రత్యాగతేన, మాతులేన కుమృకేన, సమగాత్ - సజ్జతిః. కీదృశేన కుమృకేన-యేన, ప్రతీతేన-ప్రసిద్ధేన, అతులేన-అనతిద్వంద్వేన, అసమా-అనతిద్వంద్వై, ప్రీతిః, బభే. 3౪.

తా॥ క్రిష్ణభూదానిధిలానగరమునకువెళ్లి, అచ్చట, లోకవిలక్షణుడై ప్రసిద్ధుడై సన్మతముతో నెదులుగుండవచ్చిన తనమామనైన కుమృనితో గలుసుకొనెను. 3౪.

మూ॥ సమవస్థాపితమజ్జశకుమ్భకసదనేకసత్కృతిభిః ।

మహా ఏధితః పరిజన్తైఃకుమ్భకసదనేకసత్కృతిభిః॥ ౩౯॥

ప-వి॥ సమవస్థాపిత మజ్జశకుమ్భక సదనేకసత్కృతిభిః, మహా, ఏధితః, పరి జన్తైః, కుమ్భకసదనే, ఆకసత్, కృతిభిః. ౩౯.

వ్యా॥ (సమవస్థాపితేతి) సమవస్థాపిత మజ్జశకుమ్భకసదనేక సత్కృతిభిః-ద్వారాదిషు సమవస్థాపితాః, మజ్జశార్థకుమ్భాః, యానుతాః సమవస్థాపిత మజ్జశకుమ్భకాః, ఏవమ్భాతాః, సత్యః - ఉత్కృష్టాః, అనేకాః, సత్కృతీయః - సత్కారాః. పూజాయేషాంతేతథోక్తాః;

(౧) “ప్రియఃపుంవశో” ఇత్యాదినా పూర్వపదానాంత్రయాణాం పుంవద్భావః. ఏవగ్రహేనైత మజ్జశకుమ్భాదినస్తానైః, కృతిభిః-కృ త్కాః, పరిజన్తైః, కుమ్భకసదనే - కుమ్భకస్స సదనే, ఏధితః - వద్ధితః,

మహాః - కృష్ణాగమననిమిత్త ఉత్సవః, ఆకసత్ - విశాసమభజత్. ౩౯.

తా॥ క్రీష్ణః (మనోచేయయన్నాదినిపరివారకుః, ద్వారాదులలోఁబూర్ణ కుమ్భాపవచేతి మజ్జశదీపాశోపకాదులచే సత్కరించి గొప్పఉత్సవమును జరిగించిరి.

మూ॥ నీలా స్నిహ్య ద్యం భృశమాకర్ణనయాతుమాయాస్తమ్।

సాక్షాదకరో నిమ్యుతిమాకర్ణనయాతుమాయాస్తమ్॥ ౪౦॥

ప-వి॥ నీలా, అస్నిహ్యత్, యమ్, కృశమ్, ఆకర్ణనయా, తుమాయామ్, తమ్, సాక్షాత్, ఆకరో, నిమ్యుతిమ్, ఆకర్ణనయాతుమ్, ఆయాస్తమ్. ౪౦.

వ్యా॥ (నీలేతి) యం కృష్ణమ్, తుమాయామ్-భూమా, భూమి స్థేషు జనేషు, ఆకర్ణనయా - శ్రవణేన, భృశమస్నిహ్యత్-యద్గుణాన్ జనేభ్యశ్చైత్యా అపశ్యస్త్యేవాఽతి మాత్రమస్నిహ్యత్-సాతమచ్యు తమ్ - ఆకర్ణనయాతుమ్, ఆశోత్రసీతసేత్రమ్, ఆయాస్తమ్ - ఆగచ్ఛ స్తమ్, సాక్షాదకరోత్-ప్రత్యక్షమీతీతసతి. ఆకర్ణనయాతుమితి-నయా- నీతిః - ప్రాప్తిః, కర్ణమ్ - కర్ణమధికృత్య, నయాః - ప్రాప్తిఃయస్యేతి బహువ్రీహిః ; ఆకర్ణనయం అపీయస్యేతి బహువ్రీహిః. (౧) “బహు వ్రీహాసకృత్సాన్వితౌపచ్” ఇతిపచ్. ౪౦.

తా॥ నీకాదేవి, ఏకృష్ణునిగుణములను జనులచెప్పఁగలిగి యతినియందు స్తు
 పించినవో, కష్టాంతాదులలోనినుండి వచ్చుచున్న అక్రిష్ణునిసప్పడుమాచెను. ౪౦.
 మూ॥ జఘనేన చ మధ్యేన చ గుర్వీ త్తమాసమాధనమ్ కామమ్ ।

రూపేణ జయ సం శుభగు ర్వీత్తమాసమాధనమ్ కామమ్॥౪౧॥
 ప-వి॥ జఘనేన, చ, మధ్యేన, చ, గుర్వీ, త్తమా, సమా, ధనమ్, కామమ్,
 రూపేణ, జయస్తమ్, శుభగుః, ఏత్తమాస, మాధనమ్, కామమ్. ౪౧.

వ్యా॥ (జఘనేనేతి)జఘనేన మధ్యేనచ యథాసభ్యైః గుర్వీచ
 త్తమాచ, జఘనేనగుర్వీ మధ్యేనత్తామేర్విర్భః; సూలజఘనావృశమధ్యే
 త్యుక్తంభవతి సమా-నాతిదీర్ఘానాతిహ్రస్వా నాతిస్థూలా నాతికృతా
 అథవా-అసమా- అద్వితీయేర్విర్భః. శుభగుః - శ్రీ శోభనమహా, ఏవ
 మ్భూతా నీలా, రూపేణ- సాస్తర్యేణ, కామమ్-మననమ్, జయస్తమ్
 ధనమ్ - ఆత్మనోభర్తారమ్, మాధనమ్ - స్పృష్టమ్, కామమ్-యథేష్టమ్
 అనియన్త్రణమ్, ఏత్తమాస. గుర్వీతి - గురుశబ్దాత్. (౧) “వోవో
 గుణవచనాత్” ఇతిజీవ్. త్తామేతి-(౨) “త్తైజ్జైస్తై త్తయే” నిష్ఠా
 (౩) “త్తాయోమః” ఇతిమాదేశః. శుభగుః - శుభా శార్యస్యాఇ
 బహుప్రహిః. (౪) “గోస్త్రియోరుపసర్జిస్త్య” ఇతిప్రాప్త్యత్వమ్. ఏత్త
 మానేతి - (౫) “ఈత్పు-దర్శనే” విపూర్వః లిట్; (౬) “ఇలాదేశ
 గురుమతోన్యచ్చః” ఇత్యామ్. ౪౨

తా॥ పృథులజఘనమును కృశమధ్యమును శోభనవాక్యములనుగలిగి అద్వితీయ
 రాలైన అనీకాదేవి, మస్తనుకంటె సతిరూపవంతుడై తనధర్మమున క్రిష్ణు
 మనసారణుచెను.

మూ॥ నీలా తౌ ఏత్క్యాద్భుతరతికాతుకమన్యథాభూతిమ్ ।

హరిమైత్తతా త్తని సుధీరతికాతుకమన్యథాభూతిమ్॥ ౪౩
 ప-వి॥ నీలా, తౌ, ఏత్క్య, అద్భుతరతికా, తు, కమనీ, అథ, అభూతిమ్, ।
 తిమ్, వితుత, ఆత్తని, సుధీః, అతికాతుకమ్, అన్యథాభూతిమ్. ౪౩.

శ్రీ (హ) శోభనవాక్య.	
(౧) హ-మా-౪-౧-౪౪.	(౪) హ-మా-౧-౨-౪౦.
(౨) త్తామ-అ-అ.	(౫) త్తా-అ-స-తే
౪-౨-౫౩.	(౬) హ-మా-౩-౧-౩౬.

వ్యా॥ (నీలేతి) కమనీ - నీలా, అద్భుతరతికా - ఆశ్చర్యప్రీతికా, తౌరామక్ష్మమ్, ప్రథమందృష్ట్యా, అథ- తదనంతరమ్, విశేషేణ హతి మైత్యశ. కేవలవిశేషేణ-అభూతమ్ - అననుభూతపూర్వమ్, ఆత్మని-స్వస్యామ్, అతికాతుకమ్-అతిమాత్రకాతూహలమ్, అతపన, అన్యథా భూతమ్ - పూర్వవశాయాః అన్య మతిప్రీతియుక్తాం దశామాసమ్ మిల్యర్థః, ఆత్మని తస్య స్థగ్ం కథం సా విదితవశీతిచేత్ - తత్రోచ్యతే-సుధీః-అతిమేధావతీనా, అతః నిరీక్షణమాత్రేణ భావంజానీయాదిత్యర్థః.

పా॥ నీలాదేవి మొదట విక్కిరి సప్తమైన రామకృష్ణులనుజూచి, తరువాత, అద్భుతదర్శనముచే తనకుండలిప్రీతిచే విగాతీయశోభనునహించిన శ్రీకృష్ణునే విశేషముగఁజూచెను. ౪౨.

మూ॥ నవయా ఏవా త్రైతౌతా వితరేతర సజ్జనాహితయా॥
వేషస్తయో వ్యక్తి వ్యతి వితరేతర సజ్జనాహితయా॥ ౪౩॥

ప-వి॥ నవయా, ఏవా, త్రైతౌ, తా, ఇతరేతరసజ్జనాహితయా, వేషః, తయోః, న, కమ్, వ్యతివితరేత, వికమ్, నవా, హి, తయా. ౪౩.

వ్యా॥ (నవయా) తౌ-నీలాక్ష్మమ్, ఇతరేతర సజ్జనాహితయా- ఇతరేతరస్థితి- స్నేహేన, వాహితీయా- ప్రవర్తితయా, రుచా-శోభయా, నవయా - నూతనయా, త్రైతౌ - ప్రాప్తౌ; తయాహిగవా- రుచా కరణభూతయా, తయోర్వేషః కంఠసమ్, సవ్యతివితరేత ? సర్వంభావ రసం పరస్పరం వితరేత్. వ్యతివితరేతేతి-విపూర్వాత్తరతేర్దానవాచినః వ్యతిపూర్వాత్త్వే. (౧) “కర్తృకర్తవ్యతిహారే” ఇత్యాత్తనేపదమ్. ౪౩.

తా॥ నీలాదేవికి కృష్ణునికి పరస్పరస్నేహముచే విగాతీయ శోభకలిగినది. ఆశోభ వారిద్దరికి మహానందము గలిగించెను. ౪౩.

మూ॥ సాతంసచతాం సహస్రాప్రేక్షీత్కామం మహీయమానమతి॥
తంప్రతితుసాక్షిస్తాః ప్రేక్షీత్కామం మహీయమానమతి॥

ప-వి॥ సా, తమ్, సః, చ, తామ్, సహసా, హైప్రీత్, కామమ్, మహీయ మానమతి, తమ్, ప్రతి, ను, సా, అక్షిపానైః, హైప్రీత్, కామమ్, మహీ, యమ్, అనమతి. ౪౪.

వ్యా॥ (సాతమితి) సా - నీలా, తమ్ - కృష్ణమ్, సహసైవ, కామమ్ - నిర్వచ్యమామ్, హైప్రీత్ - ప్రకర్షణ లిప్సితవత్. సచకృష్ణః, తాం నీలామ్, హైప్రీత్ - ప్రకర్షణ లిప్సితవాన్. మహీయమానమతీతి క్రియానిశేషణమ్. మహీయమానా-వర్ధమానా, పుంజ్యమానా, మతిః యథాతథ్యైః. తతశ్చ సా నీలా, తస్మిన్ స్థు ప్రతి, స్మరక్షీపానైః, కామమ్ - విదనమ్, హైప్రీత్ - ప్రేరితవత్, నియోజితవత్ త్యర్థః. కృష్ణ ఏవ విశేష్యతే - మహీ - భూమిః, యమ్ - సోమ్. అనవచ-ప్రణమతి, సర్వస్య జగతో య స్వామిత్వైః. ౪౫.

తా॥ కృష్ణుడు కూడ విని నీలాకవి కృష్ణుని హస్తము సానురూపముగా చూచుకొనిరి. లోకనాథుడైన కృష్ణునికి కూడ విని నీలాకవిగారు, కామకాంక్ష గలుగజేసెను. ౪౬.

మూ॥ అభృత ను హంసగణ స్తాం దివ్యపద్మవ్యాజ రంజితః

అపదం యా కిల విదితా దివ్యపద్మవ్యాజరంజితః ౪౭

ప-వి॥ అభృత, ను, హంసగణః, తామ్, దివ్యపద్మవ్యాజ రంజితః, అపదమ్, యా, కిల, విదితా, దివి, అపదివ్యాజరంజితః ౪౮.

వ్యా॥ (అభృతేతి) ఇతఃప్రభృతీ నీలానిర్వహం హరిణా వీక్ష్యమాణం యథావిధం భవతి, తథా పాదాదికేశా స్తం వర్ణ్యతే నుశబ్దః వితర్కే. హంసగణ స్తా మభృతను- శ్మతవాన్ కిమ్ ? తాదృశీ తస్యాగతి రిత్యర్థః. క్విగతోహంసగణోవహదితిచేత్ - తతోవ్యతే-దివి పదవ్యాజరంజితః - తస్యాః దివ్యచరిణచ్ఛుద్భవ స్త్యుతిః, చరిణతలాఖే పక్షే గూఢేన హంసేనోవ్యామానాయా ఇవ తస్యాగతిరిత్యర్థః. నీలై రిశేష్యతే - యా, దివి-స్వర్గే, విదితానతీ, అపదివ్యాజరంజితః - అపదివ్యాజరంజితః - అమార్గప్రసృతస్య. జలస్య - జడస్య, జగతః, అపదమ్

అగస్త్యస్య, స్వర్ణమశక్యభవతి ; ధార్మికవ్యతిరిక్తానామసేవ్యపదార్థై
త్యర్థః. అపదవ్యాజశబ్దోవ్యుత్పాద్యతే-పదవ్యా-వేదోక్తమాగ్నేః, అజః
గమనమ్-పదవ్యాజః, ధర్మానుష్ఠానమిత్యర్థః; పదవ్యాజః-ధర్మాచరణమ్,
యస్యనాస్తి, సోఽపదవ్యాజః. అజశబ్దః-(౧) “అజ-గతిక్షేపణయోః”
ఇత్యుక్తాత్ ఘోషః-(౨) “అఘోషపోః” ఇతిప్రతిషేధాత్ వీభావాభావః.

తా॥ ఇది మొదలు, శ్రీకృష్ణుడనుభవించిన విధముగ నీలాదేవిని వర్ణించుచు
న్నాడు.—అథార్థకుల ధ్యానమున కగోచరురాలై సర్వలోకప్రసిద్ధురాలైన నీలాదేవి
యొక్క గమనమును జూచిన గుండల, అనీలయొక్క చరణాబ్జమందుఁ దాగియున్న హం
సము నీలనువహించుకొని నదాచుచున్న దేహాయని పంశయముకలుగుచున్నది. ౪౫.

మూ॥ అనిసతమమ్ముజయుగమివ రసాధివాసాయపదయుగలమ్ ।

యేన సాతే స్పృశి రతిపతిరసాధివాసాయ పదయుగలమ్ ।

ప-వి॥ అనసతమ్, అమృతయుగమ్, ఇవ, రసాధివాసాయ, పదయుగలమ్,
యేన, సాతే, స్పృశి, రతిపతిః, అసాధి, వాసాయ, పదయుక్, ఆలమ్. ౪౬.

వ్యా॥ (అనిసతమితి) తస్యా, పదయుగలమ్, చరణద్వంద్వమ్,
అవసతమ్ - అఘోముఖమ్, అమృతయుగమివ - పద్మజద్వయమివ;
కిమర్థమవసతమి-రసాధివాసాయ-భూమింగద్ధేనాఽధివాసయితు మఘో
ముఖకృత మబ్జయుగమివేత్యర్థః. పదయుగమేనవిశేష్యతే-యేనపదయు
గేన, రతిపతిః, కామః, పదయుక్-పదేన-విశ్వరూపాచ్చాయేన, యుక్తః,
హరేర్హృది, వాసాయ-నివాసంకర్తుమ్, ఆల మసాధి-సాధితోభూత్,
అనుశీప్తోభూదిత్యర్థః. ౪౭.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికిఁగా మోక్షిపక మైన నీలాదేవియొక్క చరణయుగము, భూమిని బరి
మరింపఁజేయుటకై యధోముఖముగ నుంచిన రెండు కమలశుకుమములవలెనుండెను. ౪౬.

మూ॥ అబ్జే కుచితే ను పదే నఖరాజాసన్నభావేన ।

యద్దేనాఘాస్తి రియాన్నఖరాజాసన్నభావేన ॥ ౪౮.

ప-వి॥ అబ్జే, కుచితే, ను, పదే, నఖరాజాసన్నభావేన, యద్దేన, ఆఘాస్తిః,
ఇయాత్, న, ఖరా, జాసమ్, న, భావేన. ౪౯.

యమకరత్నాకర - సవ్యాఖ్యాన.

వ్యా॥ (అబ్జితి) తస్మాదే, కుచితే-భూమాచితే, ఆబ్జే ఇవా
భూతామ్ ; అత్ర ఫలాదిదం ప్రతీయతే - కుచితే, సజ్జుచితే-ముకుతే,
అబ్జితి. తత్ర కారణముచ్యతే - సఖరాజాసన్న భావేన - సఖ్యాభ్యస్య,
రాజ్ఞః - చస్త్రస్య, ఆసన్న భావేన-అదూరత్వేన. కుచితే అబ్జే ఇత్యర్థః.
పదేపవిశేష్యేతే-యద్దేన భావేన-యాయోపాయోగేన హ్యాయన,
స్తర్థాణామ్, ఖరా - త్త్యై, అపూప్తే-వాప్తవాప్త, ననభాసమ
యాత్ - ప్రాప్నుయాదేవ హింసామిత్యర్థః. జానంతి-(౧) “జను-హిం
సాయామ్” ఘోష

౪౬.

తా॥ ధ్యానింపువారి పాపములను కలిగించుచున్న వీరమున్న ప్రాపములు,
కుచితములైన అబ్జములపలెనుండెను. కుచితమునగా- భూమాచితములైన అబ్జముల
వారము, సజ్జుచితముని భేషార్థము. పాదములకెడ కలములను సఖములనడిచి నున్న
నిజాచి ముకుతమైనవాయని యూహించుచున్నాను.

౪౭.

మూ॥ తత్త్వాదగతస్సన్యో వికలజ్కృతిమోనసో శత్రేన్.

వర్తేత తాదృశపదే వికలజ్కృతిమోనసో శత్రేన్.

౪౮.

ప-వి॥ తత్త్వాదగతః, చస్త్రః, వికలజ్కృతిమః, అనంతః, సుశక్తేన, పృథక్,
తాదృశపదే, వికలమ్, కతము, అవస్థశః శ్రేన్.

౪౯.

వ్యా॥ (తత్త్వాదగతి) చస్త్రే సత్త్వాదగతః, వికలజ్కృతిమః- అతః
శయేన కలజ్కృరహితోభూత్వా, దశత్వేన-దశసజ్జాతత్వేన, అనంతః;
సఖదశకవ్యాజేనాపసదిత్యభిప్రాయః. ఏకస్యచస్త్రస్య బహుత్వప్రాప్తః,
సకలజ్కృత్య ఏకలజ్కృత్యచ్చ తత్త్వాదాశ్రయేణ లభ్యమిత్యర్థః. త్తత్రే
హార్థాస్తరన్యానః ఉత్తరార్థేనక్రియతే- తాదృశపదే - తాదృశానాం
చరణే, కతమోహివికలంవర్తేత-అపాప్నోత్యేనవర్తేత? నహకశ్చిత్తాదృ
శేషు ఏకలాంబృత్తింభజేత్, అతశ్చైకస్య చస్త్రస్య బహుత్వేన వృద్ధి
రభూత్. కిచ్చ - అవస్థశః శ్రేన్ - సత్యా-పూజితయా, దశయా-అవస్థ
శ్రేన్, అవహీనత్వేన తాదృశపదే కతమోవర్తేత-అపాప్నోత్యేనవర్తేత?
అకశ్చిత్ ; అతశ్చకలజ్కృరహితత్వదశా తేన ప్రాప్తేత్యర్థః.

౫౦

తా. చిహ్నమున నీశయొక్క, ప్రపాదములనాశ్రయించి నఖములనెడి వ్యాజ్యముచే కలబ్బురనితొట్టె పరిపూర్ణముల నెత్తికొనియుండెను. అట్టివారిపాదముల నాశ్రయించిన వారికి ఏవిధమైన న్యూనతయునుండదుకదా. ౪౮.

మూ॥ అవనతపదాబ్జనాళక సమజజ్ఞాతస్య సా ధనవత్ ।

యా త్తథావప్రతియుచశసమజజ్ఞాతస్య సాధనవత్ ॥ ౪౯॥

ప-వి. అవనతపదాబ్జనాళకసమజజ్ఞా, తస్య, సా, ధనవత్, యా, త్తథావప్రతి, యుచశసమజన్, సూతస్య, సాధనవత్. ౪౯

వ్యా॥ (అవనతపదాబ్జనాళక సమజజ్ఞా-అవనతస్య-అవాబ్జానస్య, పదాబ్జస్య. నాళకేన-నాళేన, సమజజ్ఞా - సదృశజజ్ఞా, సా నీలా, తస్యహాశీ, ధనవత్-సూత్-స్వప్రహాశీయా భూదిత్యర్థః. పైవ విశేష్యతే - సూతస్య, అప్రసూతః - మనోరమా, యుచశసమజంప్రతి-యవనామ్నా న నానామ్, సమజన్ - సమూహంప్రతి, సూతస్య-నభవతి, సాధనవత్ - ధనవత్వేభవతి. సమజజ్ఞా - (౧) "సముదోరణిఃశుభ్ర" ఇత్యర్థః. ౪౯.

తా. సూచనమునకులకు విక్రియి మదనబాధను గలుగజేయుచున్న శ్రీకృష్ణుని కత్తెప్రప్రియురాలైన సా మనోరమాబ్జ పాదమునెడు కమలమునకు నాళమువలెనుండెను.

మూ॥ ఊరూ దధో హారే స్సా మనోరమారమృయోర్వశ్యా

సదృశౌ నయత్సమాసహ మనోరమారమృయోర్వశ్యా॥ ౫౦॥

ప-వి. ఊరూ, దధో, హారే, సా, మనోరమా, రమృయోః, వశ్యా, సదృశౌ, స, యత్సమా, సహ, మనోరమా, రమృయా, ఉర్వశ్యా. ౫౦.

వ్యా॥ (ఉర్వశీ) హారే, వశ్యా - వశవత్తినీ, మనోరమా-రమణీయా, సానీలా, రమృయోః-కదల్యోః, సదృశౌ ఊరూ దధౌ; పైవ నీలా విశేష్యతే - మనోరమాఖ్యా దేవయోషిత్, రమృయా - ఉర్వశ్యాచ దేవస్త్రియాసహ, యత్సమా-యస్యావృద్ధ్యశీ, నభవతి, సాదృశ్యేణ అస్యా ఏతాస్సర్వా నిహీనతగా ఇత్యర్థః. ౫౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికి కన్యారాలై, సుందరాశ్రియై, రమ్య ఊర్వశి మనోరమ మొదలగు స్త్రీలకంటె సతిశాస్త్రురాలైన నీలయొక్కతోడలు అరటిచెట్లవలె సతిసుందరములై యుండెను. ౫౦.

మూ॥ జఘనాలానే స్వస్తిన్న కమ్మిపఞ్చేషుసారేభే ।

మోహయితుం తరుణానాం సకమ్మిపఞ్చేషు సా రేభే॥ ౫౧॥

ప-వి॥ జఘనాలానే, స్వస్తిన్, ఆకమ్మిపఞ్చేషుసారేభే, మోహయితుమ్, తరుణానామ్, స, కమ్, ప్రపఞ్చేషు, సా, ఆరేభే. ౫౧.

వ్యా॥ (జఘనేతి) స్వస్తిన్, జఘనాలానే-జఘనాశ్చ్య అలానే, అకమ్మిపఞ్చేషుసారేభే - అకమ్మి - నిశ్చలః, పఞ్చేషుః - పఞ్చశే రాఖ్యః, సారభూతః, ఇథః-గజః, యస్తిన్, ఏనమ్మాత్తే జఘనాలానే, సానీలా, తరుణానామ్, ప్రపఞ్చేషు-వితతిషుచుధ్యే. కం సమోహయితు మారేభే, సర్వాన్ మోహితనతీత్యర్థః. ౫౧.

తా॥ మన్మథుడనెడు మత్తజమున కావాసభూమియైన నీలయొక్కజఘన ప్రదేశము సకల తరుణపురుషులకును మోహకర మైయుండెను. ౫౧.

వేదిప్రతియారనయా సదుదరలత్యైస్తనోద్యదతియారనయా॥

హరిబహుమతియారనయారేజేభూత్కుమ్మకేమహతియారనయా॥

ప-వి॥ వేదిప్రతియారనయా, సదుదరలత్యై, స్తనోద్యదతియారనయా, హరి బహుమతియారనయా, రేజే, ఆభూత్, కుమ్మకే, మహతి, యా, తనయా. ౫౨.

వ్యా॥ (వేదీతి) వేదిప్రతియారనయా- వేదిసదృశ్యా, స్తనోద్యదతియారనయా- స్తనాభ్యాంసముద్యవదతిమాత్రపీడయా, స్తనవహన తిన్నయా, సదుదరలత్యై-పూజితయా ఉదరశ్రియా, సారేజే. కీదృశీసా- హరిబహుమతియారనయా - హరేః - శృంగస్య, బహుమతిమ్ - బహు హానమ్, యారః - ప్రయారః, నయః - నీతిః, యస్యాస్యాతతోక్తా. ౫౨. తా - కుమ్మకేమహతి, తనయా - సుతా, యాఅభూత్. ౫౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికి బహుమానవిషయాలై కుమ్మునికిఁ గొమార్తయైన నీలాదేవి,
పుగులస్తవభారమునువహింపలేక క్లేశించుచున్నదై వేదికతో నొప్పియున్న సుందర
మైన ఉదరముచే విలసిల్లెను. ౫౨.

మూ॥ రసనద్యా నాభి రభూ దావర్తతయా శుభా రచితా |
స్తనలక్ష్మీ ర్మధ్యే రసదా వర్తత యా శు భారచితా॥ ౫౩॥

ప-వి॥ రసనద్యాః, నాభీః, ఆభూత్, ఆవర్తతయా, శుభా, రచితా, స్తన
లక్ష్మీః, మధ్యే, రసదా, ఆవర్తత, యా, శుభా, భారచితా. ౫౩.

వా॥ (రసనద్యాః) తస్యాఃనాభీః, శుభా - మజ్జలా, రసన
ద్యాః - సాంద్యరసాత్ప్రకాయాఃనద్యాః, ఆవర్తతయా - ఆవర్తత్యేన,
రచితాఽభూత్. కిష్క - తస్యా స్తనలక్ష్మీః, మధ్యే - మధ్యప్రదేశే, రస
దా - రసప్రదా, శోభాకరీహత్యా అవర్తత; రసదత్వేకారణభ్యాపనే
నస్తనలక్ష్మీశేష్యతే - యా, ఆశు - శీఘ్రం, భారచితా - భారేణ
ప్రచితా, నిజేన భారేణ నమనాత్తద్యే కామపి శోభామకరోదిత్యర్థః.

తా॥ ఆనీలయొక్కనాభి, దేహకాంతి ప్రవాహములో సుడివలెనుండెను; సుంద
రంబులైన స్తనములు, తన భారముచేవంగిన నడుమునకు విలక్షణ శోభనుగలుగఁజేసినవి.

మూ॥ త్రాహీవ ధృతిశలాకా సారోమాలీకృతోదర్యా |
నాభ్యామస్తా శ్రియశ్చ సారోమాలీకృతోదర్యా॥ ౫౪॥

ప-వి॥ త్రాహీ, ఇవ, ధృతిశలాకా, సా, సారోమాలీ, కృతా, ఉదర్యా,
నాభ్యా, యా, అస్తా, శ్రియః, ఇవ, సారః, మాలీకృతః, దర్యా. ౫౪.

వా॥ (త్రాహీతి) తస్యాః, ఉదర్యా - ఉదరేభవా, సారోమాలీ-
ఉదరస్య కృత్యేన భజ్జురస్య, ధృతిశలాకా - ధారణశలాకా, త్రాహీ-
లోహమయీ, కృతేవాఽభూత్. సేతి నిర్దిష్టా సారోమాలీ తదాకాక్షా
పూరణాయయచ్ఛబ్దే నోద్దిశ్య విశేష్యతే-యాఖిలు, నాభ్యాదర్యా-నాభి
నామ్న్యాగుహయా, అస్తా - తిరోహితా, తత్ప్రదేశేఽనుపలభ్యమా
ణాఽభూత్. పునరపి సారోమావలేవ విశేష్యతే-శ్రియశ్చసారః. మాలీ
కృతః - మాలాశ్చేనరచితః సాంద్యరసారణవేత్త్యర్థః. ఉదర్యేతి - ఉదర

శబ్దాత్, (౧) “శరీరావయవాద్యత్” ఇతిభావాన్ధే యత్ప్రత్యయః.
 మాత్రీకృతఇతి- మాలాశబ్దాత్, (౨) “అభూతతద్భావే” ఇత్యాదివా
 చ్ఛిః; (౩) “అస్యచ్చా” ఇతిత్వమ్. ౫౪.

తా॥ మాలాకారముగఁ గ్రహించిన సాంద్ర్యపారమువలెనున్న నీలయొక్క ఉద
 రేమందలి గోమావలి, నాభియ నెడుగుహలో నీవపై, దానిపైన, అతిక్రమించిన ఉద
 రమునకు లోహమయమైన ఆధారపద్ధియు వలెనుండెను. ౫౪.

మూ॥ స్తారంభృతకుచయావన రసకలశే మనోద్యమాచారిమ్॥
 అధిత యువఘాతనే తను రసకలశమనోద్యమాచారిమ్॥ ౫౫॥

ప-వి॥ స్తారమ్, భృతకుచయావనరసకలశమ్, అనోద్యమ్, అచారిమ్, అధిత,
 యువఘాతనే, తనుః, అసకలశమనోద్యమా, చ, అచారిమ్. ౫౫.

వ్యా॥ (స్తారమితి) తస్యాః, తను - తేనా, స్తారమ్ - స్తరసం
 బద్ధినమ్, అనోద్యమ్ - నోదయితుమశక్యమ్, స్థితరమ్, అచారిమ్,
 యువఘాతనే - యూనాంఘాతనే, అరమ్ - అలమ్, అధిత - క్లితవతీ;
 కామస్య చారిత్రం యూనాంఘాతిన ప్రవణమకరోద్యత్. అసకలశ
 మనోద్యమాచేతి తమద్విశేష్యతే-చక్షోఃపేక్షా. అనకిల-అనమ్నాన్యః,
 శమనస్య - యమస్య, ఉద్యమః యస్యా స్థితకోక్తా. అస్థితమిత్తం
 మారణమపర్యాప్తమత్వా మదనేనయూనోఘాతయితి వ్యక్తికం. మదన
 స్యాఽఽచారపవవిశేష్యతే - భృతకుచయావనరసకలశమ్ - యావన
 జేన రసేన పూర్ణా నీలశౌ యావనరసకలశౌ, భృతౌ-పూర్ణౌ, కుచా
 భ్యో యావన రసకలశౌయేనసతకోక్తః. స్వస్తనోపబృంహితేన కామ
 చరిత్రేణ యూనాంఘాతన మకరో దిత్వక్తం భవతి. ౫౫.

తా॥ నీలయొక్క జేహము, ప్రణాతయమంగు యముఁడు చాలఁడని మస్తభ
 క్త్యాపారమునుగలిగించి దానికిఁ దనస్తవసాంద్ర్యమును సహాయముగనిచ్చి దానిచే
 యావనమంటులను కౌఠించెను. ౫౫.

మూ॥ భాతం తయా భుజా జిత సంతానస్కంధక ధరయా।

సుసదృశ్యా సంశ్రితరస సంతానస్కంధకధరయా॥ ౫౬॥

ప-వి॥ భాతమ్, తయా, భుజా, జితసంతానస్కంధకమ్, ధరయా, సుసదృశ్యా, సంశ్రితరససంతానస్కంధకధరయా. ౫౬.

వ్యా॥ (భాతమితి) ధరయా - భూమ్యా, సుసదృశ్యా - గుడై ర్భూమితుల్యయా, తయాభుజా, జితసంతానస్కంధకంభాతమ్-భుజాభ్యాం జతాః, సంతానస్య - కల్పవృక్షస్య, స్కంధాః - విటపాః, యథాభాయః తథాభాతమిత్యర్థః. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. సైవపునర్విశేష్యతే - సంశ్రితరససంతాన స్కంధకధరయా- సంశ్రితరససంతానే- ప్రాప్త సౌందర్య రససమూహే, స్కంధకధరే - స్కంధదేశగతదేశే, యస్యాస్మా తతోక్తా, భుజశబ్దస్య ద్విలింగత్వాత్ ఇహాస్మి లిజప్రయోగోపపత్తిః.

తా॥ అతిసుందరములైనవృక్షముతోను భుజములపడేశముతోనుసంబంధించియున్న నీకాదేవియొక్క రెండుభుజములును కల్పవృక్షముయొక్క కాళులవలె శోభిల్లెను. ౫౬.

మూ॥ సంప్రీత్య హరిం స్తాశ్రిత వత్సలతాయాః ప్రియజ్ఞరౌ భాతః॥

కిసలయవ స్నీలాహ్వయ వత్సలతాయాః ప్రియజ్ఞరౌ భాతః॥

ప-వి॥ సంప్రీత్య, హరిమ్, స్త, ఆశ్రితవత్సలతాయాః, ప్రియమ్, కరౌ, భాతః, కిసలయవత్, నీలాహ్వయవత్సలతాయాః, ప్రియజ్ఞరౌ, భాతః. ౫౭.

వ్యా॥ (సంప్రీత్యేతి) తస్యాః కరౌ, ఆశ్రితవత్సలతాయాః ప్రియమ్- ఆశ్రితవత్సల్యస్య ప్రియమ్, తేన ప్రీతమ్, హరిమ్, సంప్రీత్య- స్వసౌష్ఠ్యేణ ప్రీతింకృత్వా, భాత స్త- చీక్యేతే స్త. కథమ్ - నీలాహ్వయవత్సలతాయాః - నీలానామ్నాయాః బాలలతాయాః, కిసలయవత్ భాతః- తత్సదృశ్యేన భాతఇత్యర్థః. పునశ్చ తే విశేష్యేతే-భాతః, ప్రభాయాః కారణాత్, ప్రియజ్ఞరౌ- హర్షకరౌ. (౨) “షేషప్రియమద్రోచ”

ఇతిఖచ్. (౧) “అరుద్విషదజస్తస్యముమ్” ఇతిప్రియశబ్దస్య ముమా
గమః. భాత ఇతిపూర్వత్ర, (౨) “భా-దీప్తా” లట్ పరస్మైపదద్వివచ
నమ్. ఉత్తరత్ర భాశబ్దాత్ ప్రభావచినః ఆదంతాత్సః. ౫౭.

తా॥ నీలాదేవియొక్క హస్తములు, అనీరయనెదుబాలలచిగుళ్ళవలెగా వ్రేచేత
సన్నోషకరంబులగుటచే నాశ్రయవల్లముడైన శ్రీకృష్ణునిఃకృష్టవ్రతీజనకంబులై విలసిల్లెను.
మూ॥ ప్రగుణితగుణేన కిం లస దానసమన్యా దినాజ్ఞేన॥

ఉత విమలితేన కృత మిత దానసమన్యాదినాజ్ఞేన॥ ౫౮॥

ప-వి॥ ప్రగుణితగుణేన, కిమ్, లసత్, ఆనసమ్, అన్యాదినాజ్ఞేన, ఉత, విమ
లితేన, కృతిమ్, ఇతిదానసమన్యాదినా, అజ్ఞేన. ౫౮.

వ్యా॥ (ప్రగుణితేతి) అన్యాః ఆనసమ్, లసత్ - దీప్యమానమ్,
ప్రగుణితగుణేన - అతిశోచితసౌందర్య నిర్వాదిగుణేన, దినాజ్ఞేన - నిశచ
వర్తినా విశిషితేన అజ్ఞేన, కృతిమ్ - నిర్దిష్టించునుభవేత్ ఉతి, అర్జున-
చంద్రేణ, ఇతిదానసమన్యాదినా *నానాభావదారాధనాదీని పుష్క
రాణీకృతవతా, అతఏవ కిమజ్ఞేన - నిమిత్తకృష్ణితేన, కృతింకమ్ను
భవేత్. ౫౮.

తా॥ నీలాదేవియొక్క-ముఖము, బ్రచ్చచే సౌందర్య భాగ్యవ్యాప్తి ప్రయత్నము విక
సింగియున్న తామరవపుష్పముచేత (జేయబడియుండునా, లేక, దానసమన్యులై
ప్రముఖ భగవదారాధనములుచేసి నిర్దుష్టుడైనచిహ్ని)నిచేతః జేయబడియుండునాయని
శ్రీకృష్ణుడు విలసించుచున్నాడట. ౫౮.

మూ॥ నిరుపమతమకణ్ఠాధరనాసాద్యం గోభిరామతయూ॥

విలసల్లపనం బభే నాసాద్యం గోభిరామతయూ॥ ౫౯॥

ప-వి॥ నిరుపమతమకణ్ఠాధరనాసాద్యమ్, గోభిరామతయా, విలసత్, లపనమ్,
బభే, అనాసాద్యమ్, గోభిః, ఆమ, తయా. ౫౯.

వ్యా॥ (నిరుపమేతి) నిరుపమ తమకణ్ఠాధరనాసాద్యమ్ - నిరుప
మశముమ్, ప్రకర్షణోపమారహితమ్, కణ్ఠాధరనాసికాప్రభృత్యవయః

జాతం యస్యత త్తథోక్తమ్, ఏవమ్భూతమ్, గోభిరామతయా-గవా,
వాచా, అభిరామతయా - రమణీయత్వేన, విసత్ - దీప్యమానమ్,
గోభిః - దీప్తిభిర్వేత్తుభిః, అనాసాద్యమ్ - అప్రధృష్యమ్, లపనమ్ - ము
ఖమ్, తయా - నీలయా, ఆమ - సాధు, బభౌ.

౫౯.

తా॥ అనీలాదేవియొక్కకణము ఆధరము వానిక మొదలగు నవయవములు నిరు
పమానములుగాను, అతిసువ్దోష్టులుగల ముఖము మిక్కిలి తేజస్సుగలదిగానునున్నది.
మూ॥ అదధా నేత్రే హ్యపమిత విసారిణీ సాధునీ వామా ।

భూర్నిశ్రియా సమేతే విసారిణీ సాధునీ వామా॥ ౬౦॥

ప-వి॥ అదధాత్, నేత్రే, హి, ఉపమితవిసారిణీ, సాధునీ, వామా, భూర్ని
శ్రియా, సమేతే, విసారిణీ, సా, ధునీ, ఇవ, ఆమా.

౬౦.

వ్యా॥ (అదధాదితి) సా వామా-సుర్వరీ, సాధునీ-మజ్జశే, భూర్ని
శ్రియా - భూర్నినామ్నాః ఉర్వ్యా శ్చియా - తరజ్జసంపదా, అమా-
సహ, సమేతే - సజ్జశే, ఉపమితవిసారిణీ - ఉపమితమత్సే, విసారిణీ-
విస్తీర్ణే, నేత్రే అదధాత్. అభిచ్ఛ, ధునీవ - నదీవ, అభూత్. తరజ్జసం
యుక్త మత్స్యవతీ హి నదీ. అదధాదితి-దధాత్తేర్లజ్. ఉపమితవిసారిణీతి-
విసారితి మత్స్యనామ; ఉపమితో విసారిణోయాధ్యామితి బహువ్రీహిః.

తా॥ అనీలాదేవి, మత్స్యములవంటి విశాల నేత్రములను ఆలలవంటి కనుబొమ్మల
నుధరించుటచేత నదివలె నుండెను.

౬౦.

మూ॥ తద్వీక్షితం హరిం స్థరదప్త మతిథిమాలలమృరమ్ ।

అళికం తస్యా సమభా దప్తమతిథిమాలలమృరమ్॥ ౬౧॥

ప-వి॥ తద్వీక్షితమ్, హరిమ్, స్థరదప్తమ్, అతిథిమ్, ఆలలమృ, అరమ్, అళి
కమ్, తస్యా, సమభాత్, అప్తమతిథిమాలలమ్, థేరమ్.

౬౧.

వ్యా॥ (తద్వీక్షితమితి) తద్వీక్షితమ్ - తస్యాప్రేక్షితమ్, హరి
మతిథిం స్వదర్శనమాత్రేణ, స్థరదప్తమ్ - కామగ్రస్తమ్, అరమ్-ద్రు
తమ్, ఆలలమృ-ఆలమ్నితవత్ ; సన్నేహయా తస్యా దృష్ట్యా హరిరా
శ్వస్తాఽభూదిత్యర్థః. కిచ్చ-తస్యా, అళికమ్ - లలాటకమ్, స్థరస్య

కామస్య, బేరమ్-క శేబరమ్-విగ్రహభూతమ్, అష్టమతిథిమాలలమ్-అష్ట
మీచస్తోతుల్యవిలాసమ్, సమభాత్. వీక్షితమితి భావేనష్టా. అష్టమతిథి
మాలలమితి-(౧)“లల-విలాసే” పచాద్యచ్. లలతీతిలలః; మాః-చస్త్యః.
అష్టమీతిథిః, అష్టమతీథిః; అష్టమతిథి సంబంధీ మాఃచస్త్యః ఇవ లలతీత్యర్థః.
అర్థచంద్రాకృతీత్యక్తంభవతి. ౬౧.

తా॥ అనీశాదేవియొక్క మీక్షణము, క్రికృష్ణుని మనఃకథాపమున శమింపించెను.
ఫాలదేశము అర్థచంద్రాకృతిగా విలసిల్లెను. ౬౧.

మూ॥ యశావనరస్థైరసౌ లసదళికాళక మధితతా పిఞ్చమ్॥

అతిగతమపి కాన్త్యా లసదళికాళక మధిత తాపిఞ్చమ్॥ ౬౨॥

ప-వి॥ యశావనరస్థైః, అసౌ, లసదళికా, అళకమ్, అధితతా, పిఞ్చమ్, అతి
గతమ్, అపి, కాన్త్యా, లసదళికాళకమ్, అధిత, తాపిఞ్చమ్. ౬౨.

వ్యా॥ (యశావ నేతి) అసౌ నీలా, యశావనరస్థైః, అధితతా-అధి
క్తేనవితతా, లసదళికా - విరాజమానలలాటా, తాదృశం, అళకమ్-
కుస్తలమ్, అధిత - ధారితవతీ ; కీదృశమ్-పిఞ్చమ్- మయూరబర్హమ్,
అతిగతమ్ - స్వకాన్త్యాపిఞ్చమతిక్రాంతమ్ ; కిఞ్చ - తాపిఞ్చమ్-కాక
తుణ్ణికపుష్పమపి, అతిగతమ్ స్వవర్ణేనాతిక్రాంతమ్ ; కిఞ్చ - లసద
ళికాళకమ్ - విరాజమానభృజ్వత్కౌశవర్ణమ్. ౬౩.

తా॥ శృంగారవిలాసములుగల అనీశాదేవియొక్క కేశసాశము, మయూరపిఞ్చ
మృగకంటెను కాకితుణ్ణిక పుష్పముకంటెను నతిసుందరమై తుమ్మెదవలె నతి నీలమై
యుండెను. ౬౩.

మూ॥ హరిణా తయైవ త స్తి న్నర్చాయజామాససామ్నాపి॥

యన్తహిమేయత్తోక్తానర్చాయజామాససామ్నాపి॥ ౬౩॥

ప-వి॥ హరిణా, తయా, ఏవ, త స్తిత్, అర్చాయ, ఆయాజామా, ససామ్నా, అపి,
యన్తహిమేయత్తైః, తోక్తైః, స, ఋచా, యజామా, ససామ్నా, అపి. ౬౩.

శ్వా॥ (హరిశేతి) ఏవంవిధయా తయైవ నీలయా, ఆయజుషా-
సమృద్ధిమత్యా, ససామ్నా - ప్రియవచనసహితయా హేతుభూతయా,
తస్మిన్ - కుమ్భకగృహే, హరిణా, అర్చా - పూజా, ఆపి - ప్రాప్తా;
నీలా ప్రసర్జనమేవ తస్యాఽర్చనమభూదిత్యర్థః. హరిశేవవిశేష్యతే-
ససామ్నా - సామవేదసహితేన, యజుషా - యజుర్వేదేన, ఋచా -
ఋగ్వేదేనాఽపి, యస్సహిమేయతా - యదీయస్య మహిమ్నః, ఆవ-
ధి - సీమా, నోక్తా, ఇయతారహితత్వాదిత్యర్థః. ౬౩.

తా॥ ఋగ్యజుర్సామాయుజుః సగోచరమైన మహామహిమగల శ్రీకృష్ణుడు,
కుమ్భుని గృహమందు, ప్రియవచనాది సకలసంపత్కర్తృమైన నీలాదర్శనమనెడు
పూజనుబొందెను. ౬౩.

మూ॥ ఆర్చనాథ కుమ్భకో ద్రా గర్హణయా నస్తగోపమాయోగాత్ ।
సకృత్తాథతావిహీనో గర్హణయానస్తగోపమాయోగాత్ ॥౬౪॥

ప-వి॥ ఆర్చతో, అథ, కుమ్భకః, ద్రాక్, అర్హణయా, నస్తగోపమ్, ఆయోగాత్,
సః, కృతార్థతామ్, విహీనః, గర్హణయా, ఆనస్తగః, అపమాయః, ఆగాత్. ౬౪.

వ్యా॥ (ఆర్చదితి) అథ, ద్రాక్ - శీఘ్రమ్, ఆయోగాత్ - తా-
త్పర్యేణ, నస్తగోపం కుమ్భకః, అర్హణయా - పూజయా, ఆర్చతో - అర్చి-
తవాన్ ; తితిశ్చ సకుమ్భకః, కృతార్థతామగాత్ ; సపవవిశేష్యతే-
గర్హణయావిహీనః - నిరవధ్యః, ఆనస్తగః - హర్షప్రాప్తః, అపమాయః -
వజ్ఞనారిహితః. ఆర్చదితి - (౧) “అర్చ - పూజాయామ్” భావా-
దికః, లజ్. ౬౪.

తా॥ నిష్కలముండై నిర్దోషుడైన కుమ్భుడు నస్తగోపునిబ్రీతిచే నప్పించిక్కు
తాన్తుడై యానందించెను. ౬౪.

మూ॥ అథ తేన చక్రలాఙ్గలహేతీ సమభావిమతా న్తా ।
యా పథ్యరజపావకహేతీసమభావిమతాన్తా ॥ ౬౫॥

ప-వి॥ అథ, తేన, చక్రలాఙ్గలహేతీ, సమభావిమతామ్, తా, యా, పథ్య-
అర్కజపావకహేతీ సమభావిమతాన్తా. ౬౫.

వ్యా॥ (అశేతి) అథ, తేన - కుమ్భకేన, చక్రలాజలహేతి - చక్రాయథ హలాయుధా, సమభావిమాతామ్ - సంభావితో - పూజితో; తావేవవిశేష్యేతే- యా, పథి - మార్గే, స్వమహమ్నైవ అర్కజవావకహేతి సమభావిమాతాన్తావభూతామ్- పావకస్య. అగ్నేః, హేత్యా- అర్చిమా, సమమ్- పావకహేతిసమమ్, భాఖ్యమ్-ప్రభాఖ్యమ్, విషమ్, భావిషమ్, అర్క జేన - సూర్యాజ్ఞతేన, పావకజ్వాలాసదృశేన భావిషేణ విష్వక్వీడనకరేణ ఆరిచేన, అతాన్తా - అగ్లానా, సమభావిమాతామితి సంభావయతేః కర్తణిబిజ్ ద్వివచనమ్. చిగ్విదిటి తస్యాసిద్ధత్వాత్, (౧) “జేరనిటి” ఇతి జిలోపః. ఉత్తరోహేతిశబ్దా (౨) “కృతివారాదక్తిన్ః” ఇతి జీషన్తః.

౬౧.

తా॥ నిష్పవరే తపించుచున్న సూర్యకిరణములచేత క్రమరేఖయే మల్లమును దాటివచ్చిన రామకృష్ణులను కుమ్భకుండు పూజించెను.

౬౨.

మూ॥ వాచస్తు కుమ్భకోగ్రే నన్దాదీనా ముదాజప్రహే॥

కృష్ణేన యయా కృతసఖినన్దాదీనా ముదాజప్రహే॥ ౬౩॥

ప-వి॥ వాచమ్, కు, కుమ్భకః, అగ్రే, నన్దాదీనామ్, ఉదాజప్రహే, కృష్ణేన, యయా, కృతసఖినన్దా, అదీనా, ముత్, ఆజప్రహే.

౬౬.

వ్యా॥ (వాచమితి) అథ తేషాం నన్దాదీనాం గోపానా మాశ్వస్తా నామగ్రే కుమ్భకః వాచమ్, ఉదాజప్రహే-ఉక్తవాన్. వాగ్విశేష్యతే- యయావాచా, కృతసఖినన్దా - కృతసుహృజ్జనహర్షా, అదీనా - అక్షీణా, ముత్ - ప్రీతిః, కృష్ణేన, ఆజప్రహే - స్వీకృతా.

౬౭.

తా॥ కుమ్భకుడు నన్దాదులనుగూడించిన తరువాత వారిముందటమాటలాడెను, ఆమాటలచే కృష్ణుడు మిత్రానందకరమైన మిక్కిలి సంతోషమునువహించెను.

౬౮.

మూ॥ ఇహ కే వృషభా నేతా నసురానాహన్తుమామక్సీనాశాః॥

యద్వధతోర్హయితు మలం నసురానాహన్తుమామక్సీనాశాః॥

ప-వి॥ ఇహ. కే, వృషభాన్, ఏతాన్, అనురాన్, ఆహస్తమ్, అమ, కీనాశాః, యద్వధతః, అర్హయితుమ్, అలమ్, న, సురాః, న, ఆహమ్, తు, మామకీనాశాః.

వ్యా॥ (ఇహేతి) ఇహ - అస్యాంపరిషది, ఏతానసురాన్వృషభాన్, ఆమ- సాధు, ఆహస్తమ్ - మారయితుమ్, కీనాశాః-యమాః-మృత్యవః, కే భవేయః ; అనురాపవ విశేష్యస్తే-యద్వధతః-దేహేషాం నధేన, మామకీనాశాః - మదీయాన్ మనోరథాన్, అర్హయితుమ్-సంభావయితుమ్, నాలం సురాః- నసమర్థా దేవాః, నాహమపిసమర్థః, అర్హయితుమితి- (౧) “పర్యాప్తివచనేష్వలమధేషు” ఇతితుమున్. మామకీనాశాః- మమసంబంధిన రాశా ఇతి విగ్రహ్యా అస్తచ్చబ్ధాత్, (౨) “యుష్మదస్తదోరన్యతరస్యాంఖిచ్చ” ఇతిఖిచ్ఛో. (౩) “తవకమమ కావేకవచనే” ఇతి మమకాదేశః ; తతిః*చదిచ్ఛద్ధిః. ౬౭.

తా॥ ఆసురరూపుడైన యావృషగములను జంపుటకీరభలో నెవరు సమర్థులగుదురు ; ఓరింజంపిసంగాని నాకోర్కెలు నెరవేరవు, ఇంకఓరిని జంపి నాకోర్కెలు నెరవేర్పఁబారినవారు మఱియెవ్వరునులేరు.

మూ॥ బలిభిరపి దుర్గ్రహో బహుమాయాతానా న్నయాతీతః॥

ఏషా మేకో మద్గ్రహమాయాతానా న్నయాతీతః॥ ౬౮॥

ప-వి॥ బలిభిః, ఆపి, దుర్గ్రహః, బహుమాయాతానాత్, నయాతీతః, ఏషమ్, ఏకః, మద్గ్రహమ్, ఆయాతానామ్, న, యాతి, ఇతిః. ౬౮.

వ్యా॥ (బలిభిరితి) ఉత్తరాధారధ్యవ్యాఖ్యానయతే. ఏషామృషభాణాం మద్గ్రహం ఆయాతానామ్ - ఆగతానామ్, సప్తానామధ్యే ఏకోఽపి ఇతోదేశా న్నయాతి; కీదృశః- బహుమాయాతానాత్-బహుతరన్య వచ్చినన్య, తానాత్- విస్తారాత్, బలిభిః- మహాబలైరపి పురుషైః, దుర్గ్రహః- గృహీతుమశక్యః, అతవననయాతీతః - పశూనాం నీతిమత్రితాస్తః. ౬౯.

(౧) పా-నూ-౩-౪-౬౬ (౨) పా-నూ-౪-౩-౧. (౩) పా-నూ-౪-౩-౩.

* పా-నూ-౩-౨-౧౧౬ “తద్ధితేష్వచామాదేః” ఇతి.

తా॥ అనురూపులైన యీవృషభముల నన్నింటి నెవరు చంపుదురో, వారికి
వాకొమా రై నైన నీరాదేవినిచ్చెదను. EF.

మూ॥ జ్ఞానస్య ప్రతి బుద్ధిం వృషాకపియామ్ మధీరభావేన॥

నాకృత పరిమళ శక్తి త వృషా కపియామ్ మధీరభావేన॥ 20॥

ప-వి॥ జ్ఞానస్య, ప్రతి, బుద్ధిం, వృషాకపియామ్, అధీ, అభావేన, న, అకృ
త, పరిమళ, శక్తి త వృషా, కపియామ్, అధీరభావేన. 20.

వ్యా॥ (జ్ఞాన స్వరూప) ఏచంగుమ్మకివచనంశ్రుత్వా సా పరివత్,
అధీః - ప్రతిభాశాస్త్రా. వృషాకపియామ్ - కృష్ణసంబద్ధిసమ్, బుద్ధిం
ప్రతి బుద్ధిం జ్ఞానస్య అభావే - కృష్ణాకపియామ్ తదభిప్రాయస్యా
జ్ఞానాత్, అధీ భావేన - కృష్ణాకపియామ్ తేన, శక్తి త వృషా - వృషేషు
పృథగ్గేషు, కపిమేషే నామ్ శక్తి త వేతి శక్తి త చక్రుర్వానా, కపియామ్
కపివదాచరిణమ్, స్వరూపమర్థ్య ప్రసిద్ధాదినా చక్షులత్వమ్, నాకృత-
నకృతవత్. బుద్ధిమతి-౧౦ “అభితిఃపరితః” ఇత్యాదినా నివృత్తియా. వృషా
కపియామితి - వృషాకపిశబ్దాత్ కృష్ణనామధేయాత్, (౨) “వానా
మధేయస్య” ఇతి స్మృతిసంజ్ఞా నామ్, (౩) * వృద్ధాచ్ఛః. కపియామితి
కపిశబ్దాత్, (౪) “కృష్ణాకపియామ్” ఇతి కృష్ణ. (౫) “అకృతాన్వ
ధాతుకయోద్భవః” ఇతి కృష్ణ. (౬) “అప్రస్య రూత్” ఇత్యకారప్రత్య
యః; తతస్తాప్. 20.

తా॥ ఇట్లు కుమ్మకునిమాటనువిని నూసలిలోనున్నవారు క్రీకృష్ణుని యభిప్ర
యము నెఱుంగక “ఈవృషభములను జంపుట కలవియిప్పురో కాదోయని సంశయించి
నిశ్చేష్టులైయుండిరి. 20.

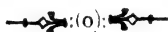
(౧) పా-నూ-౨-౩-౨ వార్తికమ్.	(౪) పా-నూ-౩-౧-౧౧.
(౨) పా-నూ-౧-౧-౨౩ వార్తికమ్.	(౫) పా-నూ-౨-౪-౨౫.
(౩) పా-నూ-౪-౨-౧౧౪.	(౬) పా-నూ-౩-౩-౧౦౨

మూ॥ విభయోదయమానో హరి రుద్యుక్తోమారణే సముత్తప్తా॥

విభయోదయమానో హరిరుద్యుక్తోమారణే సముత్తప్తా॥ ౭౧॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞా మిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే

ఏకాదశాశ్వాసః.

ప-వి॥ విభయః, ఉదయమానః, హరిః, ఉద్యుక్తః, మారణే, సముత్తప్తా, విభయః, ఉదయమానః, హరిరుద్యుక్తః, అమా, రణే, సముత్, తప్తా. ౭౧.

వ్యా॥ (విభయఇతి) విభయః - భయరహితః, దయనూనః - కుమ్భకేదయాంకుర్వాణః, హరిః - క్షుప్తః, ఉద్యుక్తోమారణే - వృషభాణాంమారణేఉద్యుక్తః, సముత్తప్తా - ఉత్తితవాన్. విభయా-ప్రభయా, అమేతి వక్ష్యమాణేనసంబద్ధః. ప్రభయా, అనూ-సమా, ఉదయమానః, హరిరుద్యుక్తః - హరేః - సింహస్య, రుధి - రోధనే, యుక్తః - సమర్థః, అమేతి పూర్వముక్తస్సంబద్ధః. రణే సముత్-యుక్త్యేతిమాన్, తప్తా-స్థితవాన్. ౭౧.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞా మిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకర వివరణే

ఏకాదశాశ్వాసః.

తా॥ అప్యధు, యుద్ధమందుస్సాహముగల శ్రీకృష్ణుడు, నిర్భయుడై కుమ్భనిశుండు దయచేత వావృషభములను జంపుటకై మహారేజన్వీయలేచెను. ౭౧.

శ్రీమదేరామానుజాయనమః.

యమకరత్నాకరే నవ్యాఖ్యానే

ద్వావిశాశ్వాసః.

మూ॥ ప్రాక్రమత స స్వస్థం వృషసమ జక్ష్మాతాయ నన్దయితా॥

సా యత ఇయా స్త్రేమగ్నిసమజక్ష్మా తాయన న్దయితా॥ ౧॥

ప-వి॥ ప్రాక్రమత, ఆ, గన్తుమ్, వృషసమజమ్, ఘాతాయ, నన్దయితా, సా, యతః, ఇయాత్, స్త్రేమగ్నిసమజక్ష్మా, తాయనమ్, దయితా. ౧.

వ్యా॥ ప్రాక్రమతే(౧)నః, నన్దయితా-కుమ్భకస్యప్రీతింకరిష్యన్, తమ్, వృషసమజమ్ - వృషసమూహం ప్రతి, తస్య, ఘాతాయ-వహాయ, గన్తుమ్, ప్రాక్రమత - ప్రక్రాంతవాన్ ; సా, దయితా - నీలా, స్త్రేమగ్నిసమజక్ష్మా - స్త్రస్య ఇమగ్నా సమానజక్ష్మా, యతః - వృష ఘాతాత్కారణాత్, తాయనమ్ - స్థితతాం కృష్టేనస్వాద్వాహనిమిత్తమ్, ఇయాత్ - గచ్ఛాత్ ; తంవృషఘాతం కర్తుమిత్యర్థః. వృషసమ జమితి-(౧) “ఇముదోరిజఃపసుషు” ఇతివే. ఘాతాయేతి-తుమున్నథే (-౨) “భావవచనాశ్చ” ఇతిఘటే. (౩) “హోహస్తేః” ఇతికుత్వమ్. (౪) “హనస్తోచిణ్ణోః” ఇతితత్వమ్. (౫) “తుమథాచ్చ భావవచనాత్” ఇతిచతుర్థి. నన్దయితేతి తృజన్తః. ౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణః, మత్తగోదీపకములైన జ్ఞప్తప్రదేశములుగల నీలాదేవి సన్తోషించునట్లును, కుమ్భనిత్రేత్యర్థముగాను నావృషగిమలనుజంపుటకై యవియున్నచోటికివెళ్ళెను. ౧.

(౧) పా-నూ-౩-౩-౬౯.

(౪) పా-నూ-౩-౩-౩౨.

(౨) పా-నూ-౩-౩-౧౧.

(౫) పా-నూ-౩-౩-౧౫.

(౩) పా-నూ-౩-౩-౫౪.

మూ॥ హస్తుం హర్షిత ధైర్యాతులసీరభృతోరసా దరీనేతా |

సతు దామకీలచంద్రక తులసీ రభృతోరసాదరీ నేతా॥ ౨॥

ప-వి॥ హస్తుమ్, హర్షిత ధైర్యాతులసీరభృతః, రసాత్, అరీన్, ఏతా, సః, తు, దామకీలచంద్రకతులసీః, అభృత, ఉరసా, ఆదరీ, నేతా. ౨.

వ్యా॥ (హస్తుమితి) హర్షిత ధైర్యాతులసీరభృతః - ధైర్యేణ అతులః - ఉపమారహితః, ధైర్యాతులః, ధైర్యాతులసీరభృత్ - బల భద్రః, హర్షితః యేనస తథోక్తః, ఏవంకూపాత్, రసాత్ - వీరరసా త్కారణాత్, అరీన్ హస్తుమ్, ఏతా - గచ్ఛన్ ; సః జగతాం నేతా, ఆదరీ - ఆదరవాన్ - ఉరసా, అభరణత్వేన, దామకీలచంద్రకతులసీః అభృత - దామ - వత్సబధనారజ్జుః, తత్రస్థంక్షుద్రకీలజాతమ్, చంద్రకమయీః - శిఖిషిచ్ఛమయీస్సృజః, గోపజాత్యనుగుణ మలజ్కరణం తులసీసజశ్చ, అభృత - భృతవాన్. ఆదిరీతి - (౧) “దివద్రక్షి” ఇత్యాదినా ఇనిః. ౨.

తా॥ దూడలనుగట్టెడుత్రాడులను కీలములను మయూకపిచ్ఛ తులసీమాలికలను ధరించిన జగత్స్వామియైన శ్రీకృష్ణుడు అత్యాదరముకలవాడై, బలరాముని కత్తిరి యకరమైన వీరరసమునవలంబించి శత్రువులను సంహరించుటకుద్వమించెను. ౨.

మూ॥ దారాదరాదదూరా దారోరోదోదరారిరరః |

దారీదూరాదారో దారోరోదోదరారిరరః॥ ౩॥

ప-వి॥ దారాదరాత్, అదూరాత్, ఆరోరోదః, దరారిరరః, దారీ, దూరాత్, ఆర, ఉదారః, రోదోదరారిః, అరః. ౩.

వ్యా॥ దారాదరాత్ - నీలాయాంభార్యాయా మూదరాత్, అదూరాత్ - ఆసన్నాత్, ఆరోరోదః - ఆరమ్ - అరిసంబన్ధి, ఉరః దిత వాన్ - హిరణ్యకశిపో రురో భిన్న వానిత్యర్థః. (౨) “దో - అవఖణ్డనే”

(౧) * ఆత్మోనుపసర్గేకః. దరారిరః - దశేణ - శఙ్ఖేన, అరిణా - చక్రేణచ, లలః - విలసన్, (౨) “లల - విలాసే” (౩) * పచాద్యచ్. రలయోరేకత్వ స్తరణాత్ లకారయోఃచేఘః. దారీ - ఋషభాణాందారణోభవన్ - గోపీభిర్గారవాన్వా, దూరాత్ - దూరదేశాత్ ఆగత్య, ఆర - ప్రాప్తవాన్. అర్తేరిట్. ఉదారః-ఇష్టార్థప్రదః, రోదోదరారిః-రోదసోః - ద్యావాప్రభవ్యోః, దరస్య - ఉపద్రవస్య, అరిః - శత్రుః, అరః - గచ్ఛన్. అర్తేఃపచాద్యచ్. 3.

తా॥ సమస్తలోక భయాపహారిస్తుశభచక్రవిలసత్కరుడైః, ముందుహరణ్యనివత్కలమును జీల్చినవాడై, గోపీకన్యలకు వల్లభుడై ఉదారుడైనశ్రీకృష్ణుడు, నిలాడేవిని వివాహముచేసికొనుటకు బహురూరదేశమునుండి దగ్గఱవచ్చిచేరెను. 3.

మూ॥ భారిభి హారారేభి రారే భేరిభరే భీరః।

భీరా రీరా భూరి రారేభేరిభరేభీరః॥ ౪॥

ప-వి॥ భారిభిః, ఆరారే, అరిభిః, ఆరే, భేరిభరే, భీరః, భీరాః, రీరాః, భూరిః, ఆరేభే, ఆరిభరేభీ, ఈరః. ౪.

వ్యా॥ భారిభిః - భారవద్భిః, ఆరారే - ఆరాః- ఆరిసమూహః, అర్యస్తే - ప్రాప్యస్తే యస్త్విన్నిత్యారారః- యుద్ధమ్, అథవా-అరస్య- అరిసమూహస్య, ఆరే - ప్రాప్తసమయఇత్యర్థః. అరిభిః- శత్రుభిః, ఆరే- ప్రాపే. అర్తేః కర్తరిలిట్. భేరిభరే- భేరిః విధర్తీతి భేరిభరః, తస్మిన్ యుద్ధే, గమనేవా, భీరః-భయఙ్కరః, అరిభిఃప్రాప్తోభూదిత్యర్థః. కిఞ్చ- భీరాః - శత్రూణాంధయప్రదాః, రీరాః - లీలాః, భూరిః - బహ్వీః, ఆరేభే - ఆరభ్యవాన్. ఆరిభరేభీ - ఆరిభాన్ - శత్రునామ్నోగజాన్, రేభయతి - శబ్దయతీతి అరిభరేభీ. ఈరః - ప్రేరకః. ౪.

తా॥ భేరి మొదలగువాద్యములు వాయించుచుండగా శత్రువులచేనిండియున్న యుద్ధరజ్యమునుజూచి శత్రువులుభయపడిరి. శ్రీకృష్ణుడు, శత్రువులుభయపడి కూరింజేయునట్లు భయఙ్కరములైన అనేకవ్యాపారములనాచరించెను. ౪.

మూ॥ హరి రారావేణ శుభాకారేణా కారణాకారః।

శుశుభేరీణామహాభీకారేణాకారణాకారః। ౫॥

ప-వి॥ హరిః, ఆరావేణ, శుభాకారేణ, ఆకారణాకారః, శుశుభే, అరీణామ్, ఇహ, భీకారేణ, ఆకారణాకారః. ౫.

వ్యా॥ శుభాకారేణ-శోభనాకారేణ, ఆరావేణ-శబ్దేన, ఆకారణాకారః - ఆకారణా - ఆహ్వానమ్, తాంకుర్వన్ హరిశ్శుశుభే. కీన్ద్రశేనారావేణ - అరీణామ్ - శత్రూణామ్, ఇహాయుద్ధే, భీకారేణ - భయభూరేణ, పునస్పవనశీప్యతే - ఆకారణాకారః-ఆకారణః-కారణరహితః, నిత్యః, ఆకారోయస్యతథోక్తః. ఆరావేశేతి - (౧) “ఉపసర్గేనః” ఇతిఘృణ్. ఆకారణాకార ఇతిర్వ్యాజ్. భీకారేణత్వమ్. ౨. ౫.

తా॥ సతతైకస్వరూపుడైనక్రీకృష్ణుఁడు, స్వభావముచేముగ్ధకరము శత్రువులకు భయభూరమైన శబ్దముచే శత్రువులను యుద్ధమునకుఁబిలిచినవాడై శోభిల్లెను. ౫.

మూ॥ దేవానాం తత్త్యక్షితు మాయోధన మభి మాస్థాయి।

యే మేనిరే హరి రో మా యో ధన మభి మా స్థాయి॥ ౬॥

ప-వి॥ దేవానామ్, తత్యా, ఈక్షితుమ్, ఆయోధనమ్, అభిమ్, ఆస్థాయి, యే, మేనిరే, హరిః, నః, ఆమాయః, ధనమ్, అభిమాః, స్థాయి. ౬.

వ్యా॥ దేవానామ్-ఇన్ద్రాదీనామ్, తత్యా-సమూహేన, ఆయోధనమ్ - యుద్ధమ్, ఈక్షితుమ్, అభిమ్ - ఆకాశమ్, ఆస్థాయి. దేవానాం విశేష్యస్తే - యే, అభిమాః-భివరహితాః, ఆమాయః-వచ్చునరహితః, హరిః నః స్థాయి ధనమితి మేనిరే. ఆశ్రితానాంధనం హరిరితీ దృశజ్ఞానవతాం భిమానాన్తి, లరస్య తథాత్వాత్. ఆస్థాయీతి కర్తృణిల్. ౬.

తా॥ ఆశ్రితివిషయ మందవచ్చుకస్వభావుడైన క్రీకృష్ణుని కాశ్వత ధనముగాఁ బలఁచిన తెలివిగలదేవతలు, ఈయుద్ధమును జూచుటకై యాకాశమునందు వచ్చిచేరి.

మూ॥ స్వర్ధిం వృషాన్ధనం మహదితి జానానా విధారయతః।

దివి సమగంసత సర్వే దితికా నానావిధారయతః॥ ౭॥

ప-వి॥ స్వర్ణిమ్, వృషాన్, ధనమ్, మహత్, ఇతి, జానానాః, విధారయతః, దివి, సమగంసత, సర్వే, దితిజాః, నానావిధాః, రయతః.

వ్యా॥ స్వర్ణిమ్ - స్వసమృద్ధిమ్, విధారయతః - అవస్థాపయతః, నిశ్చలీకుర్వాణాన్, వృషాన్, స్వంతుహద్ధనమితిజానానాః - బుధ్యమానాః, సర్వే దితిజాః - అనురాః, నానావిధాః - బహుప్రకారాః, దివి - ఆకాశే, రయతః - వేదేన, శీఘ్రిమ్, సమగంసత - సజ్జతాః, సమగంసతేది - సమేర్థే. (౧) "సమోగమృచ్చి" ఇత్యాదినా ౭౭ త్తనేపదమ్.

2.

తా॥ తమ బలసమృద్ధిని అవినాశ్యముగాఁ గాపాడుచున్న యివృషభములను జమకుఁ గొప్పగనమని తిలచియున్నయసురులు, ఈయధ్యమనుజుచుట్టకై యాకాశమందుఁజేరిరి.

2.

మూ॥ సా శేనానేన భయావిలా సభా జానతేనేన॥

జలదనిశేన భగవతా విలాసభాజా న తేనే న॥ ౫॥

ప-వి॥ సా, శేన, అనేన, భయావిలా, సభా, జానతా, ఇనేన - జలదనిశేన, భగవతా, విలాసభాజా న, తేనే, న.

౫

వ్యా॥ శేనానేన కృష్ణేన, జానతా - అవగచ్ఛతా, ఇనేన - స్వామినా, జలదనిశేన, విలాసభాజా - క్రీడాంభజతా, భగవతా, సా అనురాణాంసభా, భయావిలా - భయకలుషితా, ననతేనే? తేనఏవ, భయావిలాక్తయైవేత్యర్థః. తేనఇతి కర్తృణిలిట్. పరిస్య జ్ఞోకచతుష్టయస్యా ౭.నేన సంబంధః.

౫.

తా॥ మేఘశ్యాముడై జగత్స్వామియైన శ్రీకృష్ణుఁడు తనవిహారముచేత నాయసురులను భయపఱచెను.

౫.

మూ॥ య త్రిదశారాతీనాం గదాధరస్సంయతీరయితా॥

శ్రేయాంసి దద దృషీణాం గదాధరస్సంయతీరయితా॥ ౬॥

ప-వి॥ యః, త్రిదశారాతీనామ్, గదాధరః, సంయతి, ఈరయతా, శ్రేయాంసి, దదత్, ఋషీణామ్, గదాధరః, సంయతిః, అయితా.

౬.

వ్యా॥ యోగదాధరః, సంయతి - యుద్ధే, త్రిదశారాతీనామ్ - అనురాణామ్, ఈరయతా - ప్రేరకః ; కిచ్చ - ఋషీణామ్, సంయతిః -

ఇన్ద్రియనిగ్రహాదికాన్ నియమాన్, అయితా- ప్రాపయితా, తేభ్యఃత్రే-
యాంసి, దదత్ - దదానః. సవపశేష్యతే - గదాధరః - గదస్య-ఉప-
ద్రవస్య. అధరయితా ; ఇన్ద్రాత్ పచాద్యచ్. అథవా-గదః అధరః-
అనుజోయస్యసః గదాధరః, గదాగ్రజిత్యర్థః పూర్వత్ర - గదామ్-
కామోదకీమ్, బిభర్షీతి గదాధరః. దదదీహి - దదాతేశ్వత్సప్రత్యయః.
(౧) “నాభ్యస్తాచ్చతుః” ఇతి సుమాగిమప్రతిపేధః. అయిషేహి - (౨)
“అయ-గతో” తృన్. అతిపిన సంయతీరిత్యత్ర- (౩) “కలోకావ్యయ”
ఇతిషష్ఠీప్రతిపేధాత్ ద్వితీయా.

తా॥ ఏశీకృష్ణుఁడు యన్తమందసురుల నోడఁగొట్టుకాఁచి, బుఱులను యమా-
దులను శ్రేయస్సుల నిచ్చువాఁడో, గదాగ్రజాఁడో.

మూ॥ య స్స న్ననయా సంశ్రితనయయా చక్రీడయా చేత్యః॥
ఏతాం దైత్యాని ర్షహి న యయాచ క్రీడయా చేత్యః ౧౦॥

ప.వి॥ యః, నన్, అనయా, సంశ్రితనయయా, చక్రీ, ఇషయా, చ, ఇత్యః,
ఏతమ్, దైత్యాని, న, హి, న, యయాచ, క్రీడయా, చేత్యః. ౧౦.

వ్యా॥ య శ్చక్రీదైత్యానిః. అనయా. ఇషయా-పూర్వా, సం-
శ్రితనయయా - ఆశ్రితసీత్యా, ఇత్యః - స్వామిత్యేనప్రాప్యః, చేత్యః-
చేతవ్యశ్చనన్, ఏతామిడామ్, క్రీడయా, న న యయాచ, యయాచై-
వేత్యర్థః. ఇత్యితి - ఇణఃకృప్. చేత్యిణి-(౪) “చితీ-సంజానే” చురా-
దిర్జన్తః. అచోయత్.

తా॥ చక్రాయుధుఁడై దైత్యాన్తమందెన యేశీకృష్ణుఁడు భూమికిస్వామియై,
ముందువామనావతారమందీభూమిని బలిచక్రవర్తియైద్దయాచించెనో.

మూ॥ దుష్టానాం ఘ్న న్నారా త్సకోట రావణకదండాకావనతః॥
భూమాఠరతవాన్ ప్రాక్కృతసకోటరావణకదండాకావనతః॥ ౧౧॥

ప.వి॥ దుష్టానామ్, ఘ్నన్, ఆరాత్, నకోటరావణకదండాకావనతః, భూమా,
రతవాన్, ప్రాక్, కృతసకోటరావణకదండాకావనతః. ౧౧.

(౧) పా-నూ-౩-౧-౩౮. (౩) పా-నూ-౨-౩-౬౯.
(౨) భృ-౨-౫-౫. (౪) భృ-౨-౫-౫.

ద్వా ద శా శ్వా సః.

వ్యా॥ యథితి పూర్వస్థా దనుషజ్యతే. సకోటరావణకదండాకావ
నతః-కోటరాన్నితంవనం కోటరావణమ్, (౧) “వనగిర్యోస్సంజ్ఞాయాం
కోటరకింశుబుకాదీనామ్” ఇతి పూర్వపదస్యదీర్ఘః. (౨) “వనంపుర”
ఇత్యాదినా ఇత్వమ్. సహకోటరావణేన వర్తత ఇతి సకోటరావణకిమ్.
(౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతికిమ్. దండకాహ్వాయం వనం దండకావనమ్,
సకోటరావణకాద్దండకావనాత్, ఆరాత్-సమీపే, దుష్టానామ్-దుష్టాన్-
భరదూషణాదీన్, స్మృన్, యః, ప్రాక్-పూర్వమ్, భూమా, రథవాన్-క్రీడి
తవాన్. కింకృత్వా-కృతసకోటరావణక దండకావనతః-కోటః - కాటి
ల్యమ్, సహకోటేనవ స్థిత ఇతి సకోటః, సకోటస్య రావణస్య, కమ్-శిరః,
సకోటరావణకమ్, తస్య దండః - ఛేదనమ్, సకోటరావణకదండః, కృతః
సకోటరావణకదండోయేనతి త్తతోక్తమ్. (౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతికిమ్.
ఏవంయూపాత్. అవనాత్ - రక్షణాత్, కుటిలస్య రావణస్య శిరోదండ
కరణాయత్తం జగద్రక్షణం కృత్వా క్రీడితవానిత్యర్థః. ఆద్యాదిత్వా
త్తసిః.

తా॥ ఏక్రిక్కుడు, ముందురామావతారమందు, నోజ్జులుగలవృక్షములతోఁ
గూడియున్న దండకారణ్యమందలి ఖరచూషణాదులను జంపియు, కుటిల చేష్టితుడైన
రావణుని శిరస్సునుగొట్టియు జనులనురక్షించి భూలోకమంగుఁ గ్రడించెనో. ౧౧.
మూ॥ లీలాలాలోఁపల్లొలో లాలాలాలీలలోఁపల్లొః॥

ప్రీతానానోలోలోలై లాలాలావీ లలలో వీలః॥ ౧౨.

ప-వి॥ వీలాలలః, ఆలోలః, లాలాలావీలలః, ఆవీలః, వీలాలానోలోలః, ఆలాలాలావీ, లలః, వీలః. ౧౩.

వ్యా॥ వీలాలాలః - వీలాం లాలయతీతి వీలాలాలః, అబ్జలః -
అచక్షులః, లాలాలాలీలః - లాలా-ఆస్యామ్ము, లాలామ్, రాతి-దడా
తీతి లాలాలః, అరయః - స పప్యవభాః, అరీణామ్, ఈరః-పేరణమ్,

(1) పా-నూ-౬-3-002, (2) పా-నూ-౮-౪-౪, (3) పా-నూ-౫-౪-0౫౪.

అరీరః, లాలాప్రదః అరీణామీరః - లాలాలాలీలః, తం రాతీ - నదా
 లీతి - లాలాలాలీలలః, అరాః అస్యస స్తీత్యరీ - చక్రమ్, తంశురయ
 తీత్యరీరః, (౧) “లీజ్ - స్లేషజ్” సపదాదత్వాత్ క్లిప్. లియమ్-
 స్లేషమ్, లాలయ స్తీతి లీలాలాః, లీలాలాశ్చాలోలాశ్చేతి లీలాలా
 లోలః, తాన్, ఊరయతి - అగ్గకరోజ్ఞి లీలాలాలోలోలః, అలాలా
 లాలీ - అలాలాః - లాలనహీనాః, తాన్ నలాలయతీత్యలాలాలాలీ ;
 అథవా - లాలాలాలీ - లాలాన్-లాలయిత్యాన్, అలాలయతి - ఊప
 లాలయతీతి లాలాలాలీ; అథవా - (౨) “లల - విలాసే” లాలః -
 విలాసః, ఘర్జ. శేనపర్యాస్తా ఇతి లాలాలాః, (౩) “అల భూషణ
 పర్యాప్తి వారణేషు” ఇత్యస్తాత్ పచాద్యజ స్తః; విలాసినిజనాః సుహృ
 దోవా - లాలాలాః, తాన్ ఋచ్చతీతివిగృహ్య, (౪) “ఋ-అశౌ” ఇత్య
 స్తాత్ ణినిః, లాలాలాలీ; లలః-(౨) “లల-విలాసే” పచాద్యచ్. విలా
 సీత్యరః, లియన్-స్లేషమ్, లాణి-ఆదత్త ఇతి లీలః. ౧౨.

తా || ఏ శ్రీకృష్ణఁడౌ, లీలారతుఁడో, గంభీరుఁడో, సమృద్ధిష్యములను ధియి
 చెట్టి నోటనుంచి నురుగులుకారునట్లు పానిని ప్రేరేపించువాఁడో, శత్రువులమోచుజక్ర
 మును బ్రయోగించువాఁడో, తినభక్తుల నాదరించువాఁడో, ఆభక్తుల ననాదరించువా
 ఁడో, శృంగారచేష్టితములుకలవాఁడో, భక్తులతో సంశ్లేషించువాఁడో, అట్టి శ్రీకృష్ణుఁడు
 ఆయనురులనుభయపఱచెను. ౧౨.

మూ॥ అభియాస్తం వీక్ష్య హరిం రురుషు రసన్తో వృషా రాతీన్ |

సాస్త సింహః ఇవ సురరురుషు రసన్తో వృషారాతీన్ || ౧౩.

ప-వి॥ అభియాస్తమ్, వీక్ష్య, హరిమ్, రురుషుః, అసన్తః, వృషాః, రాతీన్,
 హస్తః, సింహః, ఇవ, సురరురుషు, రసన్తః, వృషారాతీన్. ౧౩.

వ్యా॥ అభియాస్తం హరిం వీక్ష్య, అసన్తః - మరాత్తానః, వృ
 షాః, రురుషుః - కుపితవన్తః. కీదృశాః-రాతీన్ - స్వబద్ధనాన్, వృషా

(౧) దివా-ఆ-ఆ. (౩) భ్యా-ఉ-సే.
 (౨)

రాతీన్ - ఇద్ద్రోశ్రూన్ అసురాన్, పాస్తః - రక్షస్తః, సురరురుషు
దేవాశ్శేషు మృగేషు ప్రసియోగిషు, సింహః ఇవ, రసస్తః - శబ్దం
మన్వస్తః. ౧౩.

తా|| స్వబద్ధపుష్పే దేవాశ్శేషుశ్చైవ సుసుగులషు గాపాడుచున్నవియు దేవతలను
జూచి సింహములకంటె గర్జించుచున్నవియునైన యాచుష్ట వృషభములు, శ్రీ కృష్ణుడు
వచ్చుచుండగాఁ జూచి కోపపించెను. ౧౩.

మూ|| కృష్ణం తతో వృషగణా దాయా దేవో మహాక్షోభి |

తేనతు శీఘ్రేన్ద్రియగుదాయాదే కోమహాక్షోభి|| ౧౪.

శ్రీ-కృష్ణుడు, తపో, వృషు గణాత్, ఆయాత్, ఏకః, మహాక్షః, అభి, తేన,
తు, శీఘ్రే, ఆస్మిన్, గుగుదాయాదే, కః, మహా, అక్షోభి. ౧౪,

వ్యా || తపో - పశ్చాత్, తస్మాత్ వృషగణాత్ - వృషభ స
మూహాత్, ఏకః, మహాక్షః - మహావృషభః, కృష్ణమభి - కృష్ణం
ప్రతి, ఆయాత్ - ఆగచ్ఛత్. యదుదాయాదే - యదువంశజ్ఞాతిభూతే,
శీఘ్రే - భృష్టే, ఆస్మిన్ కృష్ణే, కః, మహాః - కల్యాణమ్, తేనతు
ఉక్తా, అక్షోభి - క్షోభితోఽభూత్. తుశ్చ ఆక్షేపః ; నకశ్చిన్నమాః
క్షుభిత ఇత్యోక్తిః. ఆయాదితి-(౧)“యా-ప్రాపణీ”లజ్, తివ్. (౨)“ఇత
శ్చ”ఇతిలోపః, అదాగమః, ఆదాసమా సన్తర్కీర్ణః అక్షోభీతి-క్షుభేకర్తృణి
లుజ్. “చిదీ (౩) చిదోలుక్” ఇతి అశబ్దస్యలుక్. ౧౪.

తా|| తిరువాత వాసస్త వృషభములనుంచి యొక వృషభము శ్రీ కృష్ణుని కభి
ముఖముగవచ్చెను; మహాభరుడైన శ్రీకృష్ణునికి దానివలన సొక హానియుఁగలుగదయ్యె.
మూ|| పాపారిపి పురోఽరే రాపాఽగోఽపార పరరూపః |

పురరిపుసాపోఽరి రురురాపారోఽపార పరరూపః || ౧౫.

ప-వి|| పాపారిః, అపి, పురః, అరే, అప, అరః. అపారపరరూపః, పురరిపు
రూపః, అరిః, ఉరురాపారః, అపార, పరరూపః. ౧౫.

(౧) అదా-స-స-య. (౨) పా-నూ-౩-౪-౧౦౦. (౩) పా-నూ-౬-౪-౧౦౪,

వ్యా॥ పాపారిః - పాపశత్రుః శ్రీకృష్ణోఽపి, ఆగచ్ఛతస్తస్య
అరేః - శత్రోః - పురః, అరః - గచ్ఛన్, తమ్, ఆప-ప్రాప్తవాన్.
అపారపరరూపః - అపారమ్ - నిస్సీనుమ్, పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, స్వ
రూపం యస్య సతతోక్షః, తస్మిన్ భగవతి సంప్రాప్తే తదా సత్తిమాత్రేణ
గతస్సరిపుః, ఉరురాపారః - ఉరుతరమ్, రాపమ్ - శబ్దమ్, ఋచ్ఛన్,
అపార - అపసర్వతిస్త. స ఏవ విశేష్యతే - పురిపురూపః - రుద్ర
సదృశాకారః, అత్యుగ్రవేషోసి సన్నిత్యర్థః. ఆధవా-కృష్ణ ఏవ రుషితో
ఽనేన పదేన విశేష్యతే. కిచ్చ - పరరూపః - ప్రశస్త శత్రుస్సన్,
గాఢవైరోఽపి సన్నిత్యర్థః. అర ఇతి - పచాద్యచ్. ఉరురాపార ఇతి-
రూపః - శబ్దః, (౧) “న ప ల ప - వ్యక్తాయాం వాచి” ఘృజ్ఞంతః. తత్
ఋచ్ఛతీత్యక్తే కర్తవ్యమ్. అపారేతి-అపపూర్వాదన్తేన్దిట్. పరరూప
ఇతి-ప్రశంసాయాం రూపమ్. శత్రుత్వ మస్య ప్రశస్యతే. తస్య ప్రశస్త
త్వ మతిగాఢత్వమ్. ౧౫.

తా॥ సర్వోత్తమస్వరూపుడై పాపులకు శత్రువైన శ్రీకృష్ణుడును నతని కె
దురుగఁబోయెను. అప్పుడు ప్రబల శత్రువైన యావృషభము అత్యుగ్రమైనను శ్రీ
కృష్ణుని సన్నిధానమును సహించక కూఁతలేయుచు బలుకెను. ౧౫.

మూ॥ తం వృషభ మభిద్రవతో ద్విషాణ మగ్రాహితపదస్య ।

హస్తేన హరేస్తు జగ ద్ద్విషాణ మగ్రాహిత ప దస్య॥ ౧౬.

ప-వి॥ తమ్, వృషభమ్, అభిద్రవతో, ద్విషాణమ్, అగ్రాహితపదస్య, హస్తేన,
హరేః, తు, జగత్, విషాణమ్, అగ్రాహి, తపత్, అస్య. ౧౬.

వ్యా॥ తమ్, ద్విషాణమ్-ద్వేషకారిణమ్, వృషభమ్, అభిద్ర
వతో-అభిముఖ్యేన గచ్ఛతో, అగ్రాహితపదస్య - తస్యాఽగ్రే ఆహితచర
ణస్య, హరే ర్హస్తేన, అస్య వృషభస్య, విషాణమ్-శృఙ్గమ్, జగదిదమ్,
తపత్-సంతాపయుక్తం కుర్వత్, అగ్రాహి-గృహీతమభూత్. ద్విషాణ

మితి - ద్విషేస్సర్వరితేత్వాత్ శాసన్. అప్రీతత్వమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ (౧) “ద్విషోఽమిత్రే” ఇతి శతృప్రత్యయాభావః. ౧౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు, పాదములను ముందుపెట్టి వాని కెదుఱుగఁ బఱుగత్తి, జగత్సన్తాపకారియై తన ద్వేషియైన యావృషభముయొక్క కొమ్మునుబట్టియీడ్చెను. ౧౬. మూ॥ తత్తత్తతాతితతతాతతోఽతితాతోఽతతాతీతిమ్ ।

తోత్తాఽతీతేఽతీతే తతోఽతితాఽతోఽతతాఽతీతిమ్॥ ౧౭.

ప-వి ॥ తస్తత్తతాతితతతాతతః, ఆతితాతః, ఆతతాతీతిమ్, తోత్తా, అతీతే, అతీతే, తతః, ఆతితా, అతః, ఆతత, అతీతిమ్. ౧౭.

వ్యా ॥ తత్తత్తతాతితతతాతతః - తస్మాత్తస్మాత్, తతాత్ - విస్తీర్ణాత్ పదార్థాత్, అతితతతయా-అతివిస్తీర్ణతయా, ఆతతః-ప్రాప్త ఇత్యర్థః. అతితాతః-పితరమపి స్వగుణైరతీతః, జగత్పితృత్వేన స్వయం పితృరహిత ఇతివా, అతతాతీతిమ్-ఆతీతిః - అతిక్రాంతిః. అతతా-అననుస్థితా, అతీతిర్ద్యేన సతతోక్తః, వృషభవిశేషణమ్, స్వబలమతిక్రమితమశక్తమిత్యర్థః. అతీతే అతీతే-అతిక్రాంతే అతిక్రాంతే - స్వబుద్ధి మతిక్రాంతవత్సత్విక్రాంతవతి శత్రౌ, తోత్తా-తోదకః, తతః - తదనస్తరమ్, అతితా-సస్తరగతిమాన్, (౨) “అత-సాతత్యగమనే” తృచ్. అతః-అస్మాదపక్రమణాత్కారణాత్. ఆతత-కృతవాన్, అతీతిమ్-అతిమాత్రాఁశ్చః-ఉపద్రవః, యస్యేతి బహువ్రీహిః. అతీపీడితం తంవృషభమకరో దిత్యర్థః. అతతేతి తనోత్తేర్లుక్. ౧౭.

తా॥ అపరిచ్ఛిన్న స్వరూపగుణవిభుఁడై సకలజగద్ధితకరుఁడై, అవృషభముయొక్క అన్ని విభములైన సామర్థ్యములను జెడఁగొట్టువాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు, అవృషభమును మిక్కిలి పీడించెను. ౧౭.

మూ॥ ముద్దో మేదీ మోదీ మదీ దమదదో మృదుద్దామమ్ ।

మేదోదు దాదిమోఽమద మదీదమ దదోమృదుద్దామమ్॥౧౮.

ప-వి॥ ముద్దః, మేదీ, మోదీ, మనీ, దమదమః, మృదుద్దామమ్, మేవోగుత్, ఆదిమః, అమదమ్, అదీదమత్, అవోమృత్, ఉద్దామమ్. ౧౮.

వ్యా॥ ముద్దః-హర్షప్రసః, మేదీ-స్నేహీ. (౧) “భోమిదా-స్నేహానే” మోదీ - మోదమానః, మదీ-మాద్యన్, స్వగుణైర్మదయన్వా. దమ దనః-శిశుందదానః, మృదుద్దామమ్- మృత్తికయా తేజావపూతజయా ఉద్రిక్తిమ్, అమదమితి వక్ష్యమాణేన సంబంధః. మేవోదుత్ - తద్గ్రాత్ర గతమేద ఉపతపన్, ఆదిమః-జగదాదిః, అమదమ్-తత్కాలజేనభయేన మనహీనమ్, తమృషభమ్, అదీదమత్ - దమితవాన్. అవోమృత్ - అముష్యవృషభస్యమర్దకః, తస్యదమకః - మారయితాభాత్వా. తమ దీదమత్-శిషీతవానిత్యర్థః. ఉద్దామమ్-ఉత్పృష్టదామమ్, దామభిన్న ధ్ధనుశక్యమ్, మహాబలమిత్యర్థః. దమదద ఇతి (౨) “దాతి నిధాతోఽన్యో ర్విభాషా” ఇతి దదాతే శ్వత్ప్రప్రత్యయః. దమస్యదద ఇతి షష్ఠీసమాసః. మేవోదుదితి-(౩) “దు-ఉపతానే” క్విప్, శుక్. ౧౯.

తా॥ జనులకు సంతోషకరుడై, స్నేహముకలవాడై, మరించినవాడై, సంతోషియై, శత్రు మర్దకుడై, జగత్కారకుడైన శ్రీకృష్ణుడగు, గట్టును తిన కొమ్ములతోఁ గొట్టి మన్ను పూసికొనియున్నదియు, కట్టుట కణఁగనిదియునైన గూ పృషభమును, శరీరమందున్న మేదస్సును వశింపఁజేసి గర్వము నఁచి మర్దించెను. ౧౮.

మూ॥ నిహతా త్వ సమత్తిం సురసమాజగామాప దానవతః॥

అపరో వృషభోఽస్య పుర స్సనూజగామాపదానవతః॥ ౧౯.

ప-వి॥ నిహతాత్. సః, సమత్తిమ్, సురసమాజగామ్, అప, దానవతః, అపరః, వృషభః, అస్య, పురః, సమాజగామ్, అపదానవతః. ౧౯.

వ్యా॥ (నిహతాదితి) సః-కృష్ణః, నిహతాత్తస్మాద్దానవతః - అ సురాధ్యేతోః, సురసమాజగామ్- సురసమూహగతామ్, సమత్తిమాప - సురైస్సమత్తోఽభవదిత్యర్థః. తతోఽస్య కృష్ణస్య అపదానవతః పురః అపరో వృషభః సమాజగామ. ౧౯.

తా॥ ఆవృషభమును జంపినచో శ్రీకృష్ణుని దేవతలు కొనియాడెరి. తమవఃత నా శ్రీకృష్ణునిముందట నింకొక వృషభము వచ్చెను. ౧౯.

మూ॥ ధారాధరధిఁ రధిధీ రద్ధా ధీరో ధరాధారః ।

యరుధేఽరిధరాధర సూరదాధీరోఽధరాధారః॥ ౨౦.

ప-వి॥ ధారాధరః, అధిధిః, అద్ధా, ధరః, ధరాధారః, యరుధే, ఆరిధరా ధరః, రద్ధాధిః, ఆధరాధారః. ౨౦.

వ్యా॥ (ధారాధర ఇతి) ధారాధరధిః - మేఘశ్రీః, అధిధిః - సర్వజ్ఞః. అద్ధా-సాగర, ధరః-ధైర్యగుణాధ్యక్షః, ధరాధారః-భూమేధాఃర యితా, యరుధే - రుద్ధివాన్. ఆరిధరాధరః - శత్రుపర్వతవిధూనన నరిః, రద్ధాధిః-రద్ధానామ్ - పీడితానామ్, అర్తానామ్, అధిః - మనః పీడానూః, కురయితా-ప్రవరః, అధరాధారః- అధరాణామ్ - హీనా నామ్, అగతీనామ్, ఆధారభూతః, ఏవంభూతోహరిః తం వృషంయరుధ ఇత్యర్థః. ధరాధారి ఇతి - కర్తవ్యం. ధరాధరసూరితి. (౧) “ధూర్జ- కంపనే” క్రిష్ణ. రథశబ్దః-(౨) “రథ-హింసాసంరాధ్యోః” ఇత్యస్తాత్ (౩) “రథాదిభ్యశ్చ” ఇతి వికల్పితేటానిస్తాయామ్, (౪) “యస్యై భా పా” ఇతి ప్రతిషేధావశః. ౨౦.

తా॥ మేఘమువంటి కాంతి కలవాడను, సర్వజ్ఞుడను, ధైర్యుడను, శత్రువుల నోడిగొట్టువాడను, దీనార్తిహరుడను, అగతిలగులీయుడైన శ్రీకృష్ణుడు ఆ వృషభమును నిగోధించెను. ౨౦.

మూ॥ ఋజురజరోఽరేరాజీ రారాజో రాజరాజోఽజః ।

రేజే జూ రరిరాజే రారాజో రాజరాజోఽజః॥ ౨౧.

ప-వి॥ ఋజుః, ఆజరః, ఆరేః, ఆజీః, ఆర, ఆజః, రాజరాజః, అజః, రేజే, జూ, ఆరిరాజే, ఆరాజః, రాజరాజోఽజః. ౨౧.

వా॥ (ఋజురితి) ఋజుః-అకుటిలః, ఆజరః-జహాదివికారరహితః, ఆరేః-శత్రోః, ఆజీః-యుద్ధాని, ఆర-ప్రాప్తవాన్. అజః - జన్మరహితః,

(౧) స్వా-క్యా-ఉ-స-సే. (౨) దివా-ప-సే. (౩) పా-నూ-౨-౨.౪౪.

(౪) పా-నూ-౨-౨-౧౪.

రాజరాజః - రాజ్ఞామపిరాజా, అజః - అజయితా. (౧) "అజః-అజనే". కించ-రేజే-దీ ప్రవాన్. అరిరాజే-అరిసమూహస్య, జూః-హింసకః. (౨) "జూరి-హింసాయామ్" క్లిప్. ఆరాజః- రాజమానః, రాజరాజోజః -ధనదసమానబలః. (౩) "ఊజః-బలప్రాణనయోః". రాజమానవర్చస్సారథితివా. ౨౧.

తా || జన్మాది వికారరహితుఁడను, ఋణస్యోఽభుఁడను, రాజాధిరాజును, శత్రుహింసకుఁడను, కుచేరసముఁడను విరాజమానుఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడ, శత్రు యుద్ధమందు వెల్లిప్రకాశించెను. ౨౧.

మూ|| తుత్తు పపాతాఽప్తపత త్పతితో పేతో పతాపితతః|

పాతే పతతోఽపితతః పతితోఽపేతోఽపతాపితతః|| ౨౨.

ప-వి|| తుత్, తు, పపాత, అప్తపతత్పతితో పేతో పతాపితతః, పాతే, పతతః, అపితతః, పతితః, అపేతః, అపతాపితతః. ౨౨.

వ్యా|| (తుత్తిత్తి) తుత్-తోదకః, హింసః, దైత్యవృషః, తుశ్శ్లో విశేషం ద్యోతయతి. పపాత-పతితోఽభూత్. అప్తపతత్పతితో పేతో పతాపితతః - పతత్ - వైనతేయః, తస్యపతితా - స్వామిత్వమ్, తయోపేతః, కృష్ణః, తేన, ఉపతాపితతా - వీడితతా, పతత్పతితో పేతో పతాపితతా, అస్తా-ప్రాస్తా, యేన సతతోక్తః. కృష్ణేనోపతాపితః పపాతేత్యర్థః. పునరపి వృష ఏవ విశేష్యతే. పాతే-గమనేవిషయే, పతతః-పక్షిణః, శరాన్వా, అపితతః-తేభ్యోప్యతివేగ ఇత్యర్థః - సతథాపతితస్య అపేతః-మృత ఇత్యర్థః. అపతాపితతః-తతమ్ - విస్తారః, తాపి - తాపయుక్తమ్, తాపితతమ్-అజ్ఞాయుక్తో విస్తారః, తద్రహితః అపతాపితతః.

తా|| హింసకమైన యావృషభము, గరుడవాహనుఁడైన శ్రీకృష్ణునిచే బీడించబడి యతివేగముగ బలుగల్గి క్రిందఁబడినచెప్పెను. ౨౨.

మూ|| అన్యో వృషస్తు కృష్ణం సమాయయా విధ్యమాన మాయస్తమ్ |

కర్తుంకిల బహుమాయం సమాయయా విధ్యమాన మాయస్తమ్ ||

ప-వి॥ ఆశ్వాః, వృషః, తు, కృష్ణమ్, సమాయయా, ఇధ్యమానమ్, ఆయన్తమ్, కర్తమ్, కిల, బహుమాయమ్, సః, సమాయయా, విధ్యమానమాయమ్, తమ్. ౨౩.

వ్యా॥ (అన్యథా) అన్యోవృషస్తు కృష్ణం సమాయయా. కీదృశమ్-ఇధ్యమానమ్ - దీప్యమానమ్, ఆయన్తమ్-స్వాభిముఖమాగచ్ఛన్తమ్. కథమివాఽఽయయా-తంహరిమ్, బహుమాయమ్ - లోక సృష్ట్యాది బహ్వౌచర్య కర్తయుక్తమ్, స్వయా తేభద్రయా మాయయా, విధ్యమానమాయమ్-విద్యమానమాయం కర్తుంకిల, సవృష ఆయయా, కిల శబ్దః పరిహాసంబోధాయని.

౨౩.

తా॥ తిరువాతిమతోయొక వృషభము, జగత్సృష్ట్యాద్యాచర్య చేప్పితుడై విలసిల్లుచున్న క్రీకృష్ణుని గొప్పమాయను దనకేద్రమాయచేసెనాచి మహమానపటుచుటకై వచ్చెను.

౨౩.

మూ॥ వేదవి దాదా వావే దనదావో దేవదేవోఽదః ।

దివి దేవద్వాం వివదద్దేవదావో దేవదేవోఽదః ॥ ౨౪.

ప-వి॥ వేదవిత్, ఆదః, ఆవేత్, ఆవదావః, దేవదేవః, ఆదః, దివి, దేవద్వామ్, వివదద్దేవదావః, దేవదేవః, ఆదః.

౨౪.

వ్యా॥ (వేదేతి) సః కృష్ణః, వేదవిత్, ఆదా- ఆరమ్భ ఏవ, ఆవేత్-విదితవాన్. అవదావః-అవన్తః-జగద్రక్షణకారా, తాన్-అవతి-రక్షతీత్యవదావః, దేవదేవః, అదః-ఇదంతస్యపునభస్యవచ్చనపరంమనః, ఆవేదితిసంబంధః. దివి-స్వర్గే, దేవద్వామ్ - దేవాః పరితాపయతాం అసురాణామ్, అదః- భక్షక ఇతి చరమపదేనసంబంధః. వివదద్దేవదావః-వివదతామ్ - విప్రతిపత్తిపరాణాం శత్రూణామ్, దవరూపాణామ్-వనస్థానీయానామ్, దావః - దాహకాగ్ని సదృశః, దేవదేవః-దేవాః-ఇద్రియాణి, తేషాం జయకరః, అదః-భక్షక ఇతి పూర్వేణసంబంధ ఉక్తః. పచాద్యజన్తస్య. ఆవేదితి-ఆజ్ఞపూర్వాద్వేత్తేలజ్. అవదావః - అవచ్ఛద్యే శత్రున్త ఉపపదే అవతేః కర్తవ్యం. దేవద్వామితి-(౧) "దూఢో పరితాపే" క్రిప్, షష్ఠీబహువచనమ్. (౨) "ఓన్సుపి" ఇతి యథాదేశః.

తా || ఇద్వాదులకును రక్షకుడై దేవదేవుడై శత్రునాశకుడై, వేదవేద్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు, అవ్యవధముయొక్క అభిప్రాయమును మొదటనే తెలిసికొనెను.

మూ|| స ససార సీరిరసర స్సురసార స్సూరసారాః ||

సూరి రసురారి రురు రీసురసార స్సూరసా రారీ || ౨౫

ప-వి|| సః, ససార, సీరిరసరః, సురసారః, సూరిసారారీ, సూరిః, అసురారిః, ఉరుః, ఈసురసారః, సూరసారారీ. ౨౫.

వ్యా || (సససారేతి) స కృష్ణస్తం వృషభం ప్రతిససారః; సీరిరసరః-సీరిణేప్రీతీరసందానః, సురసారః - దేవేభ్య ఉత్త్యుప్య, సూరిసారారీ-సూర్యసమానసారచక్రయుక్తిః, సూరిః- బద్ధరహితః, అసురారిః, ఉరుః - మహాః, ఈసురసారః - ఈ-శ్రీః, తస్యాః శోభవరసంప్రాప్తిః, సూరసారారీ-శోభనేన స్వేవోరసా తస్యా లాలయితా. ౨౫||

తా|| బలధన్వప్రియకుడై, దేవకేఘ్నుడై సూర్యశుల్కచక్రము నాయుధము గాఁగలవాడై, తన వక్షస్థలములో నివసించుకొనిలాలనము చేయువాడై స్రీకృష్ణుడు, అవ్యవధముదగ్గల వెళ్ళెను. ౨౫.

మూ|| హేరారోహీ రంహీ హరిరంహోహరిహః హరీ ||

రాహో రరి రారాఽర్హో హరి రంహోహఽరిహఃహరీ || ౨౬ ||

ప వి|| హేరారోహీ, రంహీ, హరిరంహోహరిహః, హరీ, రాహోః, ఆరిః, ఆర, ఆర్హః, హరిః, అంహోహః, అరిహః, హరీ. ౨౬.

వ్యా|| (హేరేతి) హేరారోహీ - హేలామ్-లీలామ్, ఆరూఢః, రంహీ-గచ్ఛా, రంహిగత్యర్థః. హరిరంహోహరిహః - సింహవేగహరి గమనః, (౧) "ఓహాః-గతౌ" సంపదాదికిర్విబంధ. తేనబహువ్రీహిః. హరీ-సౌమ్యః, రాహోరసురస్య - అరిః-శిరసశ్చేత్తా, ఆర - ప్రాప్తవాః. అహోః-పూజ్యః, హరిః-కృష్ణః, అంహోహః - పాపస్యహంతా, అరిహః-అరీణాంహంతా, హరీ - తస్యవృషభస్యావశ్యంహంతా, అథవా-హరీ-హరవాః, హేరారోహిభరణయుక్త ఇత్యర్థః. ౨౬.

తా. రాహువుయొక్క శిరస్సును ఛేదించినవాడను, తక్కిన యసురులకును శత్రువును, సాపహరుడను, హారాద్యగృహభూషితుడను, పూజ్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు, సౌమ్యవేషధరుడై పింహ గమనమునంటి గమనముకలవాడై, విహరించుచు నతివేగముగ నచ్చెను.

మూ॥ శే శే రాజోఽఙ్గో గురుర్ నా వోఽరణ్యోఽఽః ।

ଟିକିଆ ଟିକିଆ ଟିକିଆ ଟିକିଆ ଟିକିଆ ଟିକିଆ ॥ ୨୨

ప-వి. కేరేరార్య, ఆసేర్య, ముసేర్య, అరనోనోర్య, నోయార్య, అకా, వైర్య, ఉసురేరార్య, గర్య, అనోర్య.

వ్యా. (చేర ఇతి) నీ నీవార:- నీ చే ఇతి శబ్ద:- నీ చేరా, తాంశ్రు
భ్యాం దాతీతి నీ చేరావ, నీ చే ఇతి శబ్దశ్చ త్రాణం సాధితేపం సంబోధన
మాహ. అనీచ్ ప్రయతీత్యరీః, చురురీరార:-రురో:- మృగస్య, రీ:-
గతిః, తాంబాలయతీతి చురురీరారః, అరరోరోః, అరరమ్-కవాటమ్,
తత్సదృశమురః ఋచ్చతీతి అరరోరోః, అర్తేపచాద్యచ్. రోదూరః-
రోదూ-భృశం వణమ్-త్రన్వితశబ్దః, తామ్, రాతి-చ దాతీతి రోదూరః, కస్తి
న్విషయే-అకా-శత్రో, క్కరీ-రాః-ధనమ్, తాంగచ్ఛతీతిర్కరీ, ధనవానిత్య
ర్థః. ఉరురీరారః-ఉర్వీంలీలాం ఋచ్చతీత్యురురీరారః, రరః-లలః, విలాసీ,
అరోరః-అలోలః, ఆస్య పూర్వశ్లోకేన సంబద్ధః. ౨౭.

తా॥ శక్రువులను “శీశీ” అనిపిచి, వారిని “గోరూ” అని కూత వేయుచుఁ బలుశక్రువలయు ఓడించువాఁడును, ధనవంతుఁడును, హరిణమువలె విలాసముగ నడుచు వాఁడును, కవాలనుచుంటి వక్షసలయు కలవాఁడును, లీలారతుఁడును, విలాసియు, అశక్రులుఁడనై న శ్రీకృష్ణుడు యుద్ధమునకువచ్చెను. ౨౭.

మూ॥ జహతం ప్రాణైరేనం సమ మదానతోఽగ్రశృజ్ధారమ్ ।

సహసా ప్రాప్త్యాఽశేషం స మమదానతోగ్రశృణ్వారమ్॥౨౨.

ప-వి। జహతమ్, ప్రాణైః, ఏనమ్, సమమ్, అర్థవతః, అగ్రశృక్మారమ్, సహసా, ప్రాప్య, ఆరేషమ్, సః, మమర్ష, నతోగ్రశృక్మారమ్. ౨౦.

వ్యా॥ (జహతమితి) సహరిః, తేనవృషేణ, అరేషమ్ - అహిం
సామ్, ప్రాప్యసహసా తమ్, సతోగ్రశృజ్జారంకృత్వామమదః; శృజస్య,
అరః-కోటిః, శృజ్జారః, ఉగ్రః-తీక్షణః, శృజ్జారః, ఉగ్రశృజ్జారః, నతః ఉగ్ర
శృజ్జారోయస్యసతతోక్తః. శృజ్జనమనం కృత్వాహతవానిత్యర్థః. పూర్వా
ఽర్థేనాఽఽసన్న మరణస్య వృషస్యాఽనస్థోచ్యతే. అదః సతః-వీడయా,
ప్రాణైస్సమమ్, అగ్రశృజ్జారమ్-ఉచ్చితాంస్వాగ్రీడామ్, జహతం ఏనం
వృషం మమదేతే. ౨౮.

గోమూత్రికాబంధః.

జ	హ	తం	ప్రా	ణై	రే	సం	స	మ	మ	ర్ష	న	హో	గ్ర	శృ	జ్జ	రమ్
స	హ	సా	ప్రా	ప్యా	రే	షం	స	మ	మ	ర్ష	న	హో	గ్ర	శృ	జ్జ	రమ్

తాత్క్రికృష్ణుడః, ఆవృషముచే నాక యుపద్రవమునులేనివాడై, దానికొమ్మలను
బట్టి వంచి మర్దించెను. ఆవృషావృషము, అపీదను సహించక నిశ్చేష్టమై ప్రాణ
మును విడిచెను. ౨౯.

మూ॥ క్రీడన్నేవ స కృష్ణో నిరాస్థతా మాస్థిత శ్చనురః ।

సఖిభి రితరా న్నహోతూ నిర్రాస్థతాఽమా స్థిత శ్చతురః॥ ౩౦.

ప-వి॥ క్రీడన్, ఏవ, సః, కృష్ణః, నిరాస్థతామ్, ఆస్థితః, చతురః, సఖిభిః, ఇత
రాన్, మహోతూన్, నిరాస్థత, అమా, స్థితః, చతురః. ౩౧.

వ్యా॥ (క్రీడన్నితి) సకృష్ణః, చతురః - చాతుర్యగుణయుక్తః,
నిరాస్థతామాస్థితః. ఆఘారహితత్వమాశ్రితః, అనానరేణయుక్తః, సఖి
భిః, అమా-సహ, స్థితః, ఇతరాంశ్చతురోవృషాః క్రీడన్నేవ నిరాస్థత-
తన్నిరసనంకృతవాః, హతవానిత్యర్థః, నిరాస్థతేతి - నిపూర్వాదస్యతే
లుకాడ. (౧) “ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వాసచనమ్” ఇత్యాత్త నే
పదమ్. (౨) “అస్యతివక్తిఖ్యాతీభ్యోజ్” ఇతిచ్చైరజ్. (౩) “అస్యతేష్ఠుక్”
ఇతి స్తుగాగమః. ౩౨.

తా॥ చతురుడైన శ్రీకృష్ణుడు. సఖులతోఁగ్రీడించుచు తక్కినవాల్గు వృషభములను ననాయాసముగఁ జంపెను.

మూ॥ మృతిభీ వృషతత్యాఽథాఽశివాఽఽశ్వవేతా లయాతతయా॥

రణభూ రేజే ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా ॥ 30.

ప-వి॥ మృతిభీః, వృషతత్యా, అథ, అశివా, ఆశు, అవేతా, లయాతతయా, రణభూః, రేజే, ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా.

వ్యా॥ (మృతీభి) అథ, లయాతతయా - లయేన - వినాశేన, అతతయా-ప్రాప్తయా. వృషతత్యా-వృషసమూహేన, అశివా - దుఃఖరూపా, మృతిభీః - మరణసిమిత్తంభయమ్, ఆశు - శీఘ్రమ్, అవేతా - అపగతా; తతిశ్చ, రణభూమిః, ప్రముదితశివాశ్వవేతాలయాతతయా - ప్రముదితైః-హృప్తైః, శివాభిః - క్రోధ్బుభిః. శ్వభివేతాలైశ్చ యాతతయా, రేజే.

తా॥ వృషభములకు, మరణ మతిదుఃఖకరమనియున్న భయము చచ్చినతరువాత విశిచిపోయెను. యుద్ధభూమియంద నక్కలు నుక్కలు పిశాచములును సంతోషముతోఁ దిరుగుచుండెను.

మూ॥ కాకాకూకూకాకే కోకే కజ్జే కుకే కాకే॥

కాకా కాకాజ్జే కుకకోకే కజ్జే, కుకేకాకే ॥ 31॥

ప-వి॥ కాకాకూకూకాకే,కోకే,కజ్జే,కుకే,కాకే,కా,కా, కాకాజ్జే, అకుకకోకే, కజ్జే, అకుకకాకే.

వ్యా॥ (కాకేతి) కాకాకూకూ కాకే-కాకాకూకూ ఇతి శబ్దానుకారః. కాశబ్దే; (౧) “కై, కై- శబ్దే” సంపదాదిత్వత్క్రిప్. కాకాకూకూఇత్యేవంరూపశబ్దోయస్యేతిబహువ్రీహిః,(౨) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. ఇదమ్,నయ్యనూణానాంపయీణాంవిశేషణమ్. ఏవంరూపశబ్దభాజికోకే-చక్రవాకే,కజ్జే-గృధ్రే,కుకే-మాంసాదీనామూదాతరి.(౩)కుక,

వృక - ఆదానే" (౧) "ఇగుపభజ్ఞాప్రీతిరఃకః" ఇతిః. ఇనమసి పక్షి
 ణాం విశేషణమ్. కాకే-వాయసే; ఉత్తరాధే-నాపి పక్షిణ ఏవవిశేష్య
 స్తే. కాకా-భూమాభూమా, తత్రతత్రయ్యుద్ధభూమావిత్కర్కః. కాకాశ్చే-
 ఆః-కుటిలాగతిః, (౨) "అక, అగ-కుటిలాయాం గతౌ" ఘర్షణ. కాకః-
 అల్ప కుటిలాగతిః; కశబస్య అల్పపర్యాయస్య (౩) "ఈషవత్థేవ"
 ఇతికాదేశః. కాకః అబ్జః-చిన్నమ్, యస్యేతిబహువ్రీహిః. ఆమిష
 వ్యాకులతయా అల్పకుటిలాగతిచిహ్నితత్వత్కః. అకుఃకోకే-అకుత్సితస్య,
 కస్య-సుఖస్య, ఆదాతరి. (౪) "కుక, వృక-ఆదానే" నిర్దేశాత్. కత్క-హోతే,
 (౫) "కక-తాత్వే" ఇత్యస్తాత్ప్రచాద్యచ్. అకుకేకాకే-కేకా-మయూరిస్య
 శబ్దః, తేనపక్షిణాం శబ్దోలక్షణయాభిసేయతే. అకుత్సితాకేకాయస్యేతి
 బహువ్రీహిః. (౬) "శేషాద్విభాషా" ఇతికప్ - అకుత్సితశబ్దయుక్త
 ఇత్యర్కః. ఏవం తత్రతత్ర యుద్ధభూమాకోకాదిషు పక్షిణాన్ సప్రకారేణ
 వర్తమానేషు, అసురగణేన హామకస్త్యుక్తి ఇతి వక్ష్యమాణేనసంబద్ధః.

దా॥ ఆయాధ్ధభూమియందు, కాకము, గృధ్రము మొదలగు పక్షులు "కాకా
 భూమా" అని అరుచుచు వక్రగతిగా వెళ్ళి మాంసము నెత్తికొని ఆనల్ప సుఖము
 నొంది చచ్చులములై తిరిగినవి. ౩౧.

మూ॥ అసురగణేన ప్రమదో వ్యధమానేనాఽన్యురే హోఽఽయి॥

హీనేన విలపితం దివ్యథ మానేనాఽన్యురే హోఽఽయి॥ ౩౨.

ప-వి॥ అసురగణేన, ప్రమదః, వ్యధమానేన, అన్యురే, ఆహోయి. హీనేన, విల
 పితమ్, దివి, అథ, మానేన, అన్యు, రే, హో, ఆయి. ౩౨.

వ్యా॥ (అనురేతి) - వ్యధమానేన-విభ్యతా, అన్యురే ఆకాశే
 వర్తమానేన, యుద్ధదశిణానా అసురగణేన, ప్రమదః - హామకః, ఆహో
 యి-త్యక్తోఽభూత్-అథ-తదనంతరమ్, దివి- స్వగేః, సంభవతా, మా

(౧) పా-మా-౩-౧-౧౩౫. (౩) పా-మా-౬-౩-౧౦౫. (౫) భా-ఆ-స-శే.
 (౨) భా-ఆ-ప-అ-శే. (౪) భా-ఆ-స-శే. (౬) పా-మా-౫-౪-౧౫౪.

నేన-గర్వణ, సమ్మానేనవా, హీనేన-రహితేన, తేనాఽసురగణేన, విలపితమ్
 నృపభనిమిత్రాదృయాద్విలాపఃకృతః. కథమ్- అమృత్యుమృత్యుశబ్దస్య సం
 మిథిః (౧) “అచ్యుతనవ్యో” ఇతిహ్రస్వః. అమృతే హఃఽఽయీత్యేతే
 శబ్దాః వీక్షితైర్విలప్యంతే. 3౨.

తా|| ఆకాశమంపలి యసురీషు, ఏకు నృపనముల మరణమువలన చేవలోకమం
 పవమానమునొంది నిరానందులై ఖండించి, “అమ్మా, నే, హా, ఆయి” అనియేడ్చిరి. 3౨.
 మూ|| ఈయు దిశి దిశ భీతి భూరీతి వినీతిభృన్నీతి ।

ఉరు రుత్ప్రీతి భూక్ష్ణ భూక్ రీతి వినీతిభృన్నీతి|| 33.

స.వి|| ఈయుః, శి, శి, శీతిః, భూరీ, ఇతి, వినీతిభృన్నీతి, ఉరుః, ఉత్ప్రీతిః,
 భూక్ష్ణః, భూక్, ఈతివినీతిభృన్నీతి. 33.

వ్యా|| (ఈయుఁది)-తే అసురాః దిశిదిశి ఈయుః; కుతః-భీతిభూక్
 రీతి-ఇతిశబ్దో హేతౌ, కుతః. భీతిః-భూరీ-విపులతరా, తత ఈయుః. భూరీతి-
 (౨) “కృత్రికారానక్తిన్యః” ఇతిశబ్దమ్. వినీతిభృన్నీతి క్రియావిశేషణమ్.
 విః-పక్షీ, తస్య సీతీ-నయః, తంబిభిర్నీతి వినీతిభృత్, నీతిర్యథాభవతి
 తథా ఈయుఁది. కిష్క్-ఉరుః - విపులతరా, ఉత్ప్రీతిః - ఉత్కృష్టప్రీతిః,
 భూక్ష్ణః-ఏవంభవనశీలాఽభూత్. (3) “భవశ్చ” ఇతిక్నుప్రత్యయః.
 భూః-భూమిః, ఈతివినీతిభృన్నీతి-భవనక్రియావిశేషణమ్. ఈతిః-ఉప
 ద్రవః, తస్యః వినీతిః - నిరాసః, తాం బిభర్షీతి ఈతివినీతిభృత్, నీతిః-
 న్యాయః, ఈతివినీతిభృన్నీతిర్యస్మిన్ భవతి తథా ఇయంభూమిః
 ఉత్ప్రీతిః భూష్ణరభూత్. 33.

తా|| అసురులు, మహాభయమునొంది పక్షులవలె నలుప్రక్కలఁ బలుగిడిరి. భూమి
 నిరుపద్రవమై మిక్కిలి సంకోపించినది. 33.

మూ|| రేమేఽమరారి మారీ రామారామో రమారామః ।

మూరారీ మూరారీ రామారామోఽర మారామః|| 3౪.

(౧) పా-నూ-౩-౩-౧౦౭. (౨) పా-నూ-౪-౧-౪౫. (౩) పా-నూ-౪-౧-౪౩.

ప-వి॥ రేమే, అమరారిమారీ, రామారామః, రమరామః, మారారిః, మురారిః
రామారామః, అరమ్, ఆరామః. 3౪.

వ్యా॥ (రేమేఞ్చి) రేమే - క్రీడితవాణ్. అమరారిమారీ. అమ
రారి - ప్రవృషభా, మారితవాణ్, రామారామః - రమణం రామః,
క్రీడా, రామాసు-గోపననితాసు, రమణంయస్య సతతోక్తిః, రమారామః -
ఇత్యపితథా. రమా-శ్రీః, మారారిః-పశుపతిః, తంగచ్చోతిమారారిః,
మురారిః, రామారామః-రామః ఆక్రీడభూమియన్యస్య సతతోక్తిః. బలభ
ద్రోయస్య భోగ సాధనమిత్యర్థః. అరమ్-ద్రుతమ్, ఆరామః-ఆరమ్-అరి
సమూహమ్, అమతి-రుజతీత్యా రామః. (౧) "అమ-రా-శ్రీ" కర్తవ్యత్.

తా॥ అమరసంహరకుండై, గోపికారమణుండై, లక్ష్మీప్రియుండై, దుద్రువితో
సజ్జకుండై, బలభద్రునితో గూడి సుంభించువాండై, శత్రువి నాశవండైన క్రీకృష్ణుడు
విహరించెను. 3౪.

మూ॥ కుమ్భకసుతేన మహిమా శ్రీదామ్నాయాదవస్య తోదయతః॥

వృషభా నాజ్ఞాయ ధియః శ్రీదామ్నాయా దవస్యతోదయతః॥

ప-వి॥ కుమ్భకసుతేన, మహిమా, శ్రీదామ్న, యాదవస్య, తోదయతః, వృష
భాన్, ఆజ్ఞాయ, ధియః, శ్రీదామ్నాయాత్, అవస్యతా, ఉదయతః. 3౫.

వ్యా॥ (కుమ్భకేతి) శ్రీదామ్నా-శ్రీదామాశ్చేన, కుమ్భకసుతేన,
వృషభాతోదయతోయాదవస్య మహిమా ఆజ్ఞాయ. ససవ విశేష్య
తే-శ్రీదామ్నాయాత్ - సర్వనిశ్చేయ సాది నమృద్ధిప్రదాత్, అమ్నా
యాత్-వేదాత్, ధియః-జ్ఞానస్య, ఉదయతః-ఉదయాత్, అవస్యతా-
అధ్యవసాయంకుర్వతా, వేదావగతేన జ్ఞానేనయాని భగవతోలక్షణాన్య
వగతాని వృషభ వధాద్యపరానసనాథత్వాత్తానినిశ్చిన్వతేత్యర్థః. 3౫.

తా॥ కుమ్భనికొమారుండైన శ్రీదామయమవాడు, వృషభములను సంహరిం
చు క్రీకృష్ణునిమహిమనుజూచి, ఈకృష్ణుడు పాతాదృగవంతుడని, తనయొక్క వే
దాధ్యయనజన్యజ్ఞానముచే విశ్వయించెను. 3౫.

మూ॥ తుష్ట స్తుష్టావచ తం నీలాభ్రాతాఽయ మానతోఽపచితా ।

దివ్యా యస్య రుచిః తనీలాభ్రాతాయమానతోపచితా॥౩౬.

ప-వి॥ తుష్టః, తుష్టావ, చ, తమ్, నీలాభ్రాతా, ఆయమ్, ఆనతః, అపచితా, దివ్యా, యస్య, రుచిః, జితనీలాభ్రా, తాయమానతోపచితా. 3౬.

వ్యా॥ (తుష్టః ఇతి) అయం నీలాభ్రాతా-శ్రీదామా, ఆనతః-ప్రణతో భూత్వా, తుష్టస్స తంహరిం తుష్టావ. హరివిశేష్యశే-యస్యరుచిః - దీప్తిః, అపచితా-పూజితా, దివ్యా-అప్రాకృతా, జితనీలాభ్రా-విజితనీల మేఘా, తాయమానతోపచితా-స్థితయోపచితా, తంతుష్టావేతి. ౩౬.

తా॥ నీలాశేవియైక్య సోపహృదైవ శ్రీరామాయ సంతుష్టృడై నీలమేఘమున కంటె నలిసుందర్ము విలసిల్లఁచు యుత్తమమైన కాంతిగల శ్రీకృష్ణుని విసయముతో స్తుతించెను. 3౬.

మూ॥ దేవ శ్రీవర పర గాం వత్యోమి స్వామితాధార ।

శ్రీమద్దాస్య శ్రియముపవత్యోమి స్వా మితాధార॥ 3౭.

ప-వి॥ దేవ, శ్రీవర, పర, గామ్, వత్యోమి, స్వామితాధార, శ్రీమద్దాస్యశ్రియమ్, ఉపవత్యోమి, స్వామ్, ఇతాధార. 3౭.

వ్యా॥ (దేవ ఇతి) హేదేవ ! శ్రీవర - లక్ష్మీవతే ! పర-ఉత్కృష్ట! గామ్ - వాచమ్, వత్యోమి. స్వామితాధార-స్వామిత్వం బిభ్రాణ! స్వామ్, శ్రీమద్దాస్య శ్రియమ్ - శ్రీమతీమ్ - కల్యాణవతీమ్, దాస్య సంపదమ్, ఉపవత్యోమి-త్వత్సమేపే ధారయిష్యామి, ఇతాధార-ఇతా నామ్ - ఆశ్రితానామ్, ఆధారభూత!

అథశ్రమకర్ణోకోఽయమ్. చతురస్రక్రీడాయామివ చతుష్టప్తి పదాని లిఖిత్వా ఉపరితనీషు చతిస్సృషు క్రమేణ చత్వారః పాదాః ఏకైక పక్షైః సవ్యారమ్భం దక్షిణాంతం లిఖితవ్యాః; తదధస్తనీషు చతిస్సృషు పక్షిషు చతుర్థపాదాదారభ్య ప్రథమపాదపర్యంతం క్రమేణ దక్షిణారమ్భం సవ్యాంతం లిఖితవ్యాః; ఏవం లిఖితే ప్రథమః పాదః ఉపరితనప

జ్ఞో- ప్రదక్షిణం అధస్తనపక్షై- ప్రసవ్యం దక్షిణపక్షై- అధః
 ఊర్ధ్వః సవ్యపక్షై- అధః అఘోమఃఖంచ వాచయతు శక్యతే.
 తదేత దర్శభ్రమకత్వమ్.

32.

అర్థ భ్ర మ క మ్.

దే	వ	శ్రీ	వ	ర	ప	ర	గాం
వ	త్యో	మి	స్వా	మి	తా	ధా	ర
శ్రీ	మ	ద్వా	స్య	శ్రీ	య	ము	ప
వ	త్యో	మి	స్వా	మి	తా	ధా	ర
ర	ధా	తా	మి	స్వా	మి	త్యో	వ
ప	ము	య	శ్రీ	స్య	ద్వా	మ	శ్రీ
ర	ధా	తా	మి	స్వా	మి	త్యో	వ
గాం	ర	ప	ర	వ	శ్రీ	వ	దే

తా॥ఓ!లక్ష్మీవల్లభుడా! ఉత్పూర్ణుడా! ఓ! స్వామి! ఆశ్రితరక్షకుడా! :
 శేషత్వమునువహించి నిన్ను స్తోత్రముచేయుచున్నాను.

మూ॥ భగవన్ భవంత మాద్యం జానే త్రాయస్వ నో దాస్యమ్
 అద్యప్రభృతి తు లక్ష్మీజానేత్రాయస్వ నో దాస్యమ్॥3

ప-వి॥ భగవన్, భవంతమ్, ఆద్యమ్, జానే, త్రాయస్వ, న, ఉదాస్యమ్, ఆద్య ప్రభృతి, తు, లక్ష్మీజానే, అత్ర, అయస్వ, న, దాస్యమ్. ౩౫.

వ్యా॥ (భగవన్నితి) భగవన్! భవంత మాయం పురుషమ్, జానే-అవగచ్ఛామి, త్రాయస్వ-రక్ష, న ఉదాస్యమ్-ఉదాసితవ్యమ్-జౌదాసీ-స్యం సకార్యమ్; ఆద్యప్రభృతి హేలక్ష్మీజానే! లక్ష్మీపత్నీ క! అత్ర-త్వయి, న-అస్తావమ్, దాస్యమ్ - దాసక్తి, దాసభావమ్, అయస్వ-ప్రాప్నోమి, స్వీకుర్వీమ్యన్యః లక్ష్మీజానశ్చి-(౧) "జాయాయానిత్" సమా-సాస్త. ఆయస్వేతి-అనూనా త్తేత్వాదాత్త సేవసమ్. దాస్యమితి-దాసస్య భావః కర్తవ్యే విగృహ్య-(౨) * ప్రతిష్ఠాదిత్యాత్ ప్యథా. ౩౬.

తా॥ ౧. లక్ష్మీపత్నీ! భగవంతుల! విన్న జ్ఞాతృలైనాడైన పురుషోత్తమునిగాఁ జూచుకొంటిని. నన్ను ఉదాసీంపక రక్షింపుము. ఇది మొదలు మాదాస్యము నర్హక రింపుము. ౩౬.

మూ॥ సరమాయాత స్వ్వంతే దూత-ర త్తే మేణ మాంరత్. ౩౭.

పరమా౨౨ యాతస్వరతే స్వ్వరం ధ్యేయా౨తిసీరమ్య॥ ౩౮.

ప-వి॥ పరమాయాతః, స్వ్వరతే, యాత, తే మేణ, మా, వరత్, పరమ, ఆయా తస్వరతే, స్వ్వరమ్, ధ్యేయ, అతిసీరమ్య. ౩౯.

వ్యా॥ (పరమేతి) పరమాయాతః - పరస్యాః ఉచ్చితాయాః, త్రిగుణాత్త కాయాః మాయాయాః - సంహారాత్, మాంత్తే మేణ రత్, కీన్యశ్యాః-స్వ్వర తే-శోభనా, అరిలి-పిషా, యతోభచతి-సాంభోక్తా - హేదూర-సంసారపథస్యదూరభూత! హేపరమ- సర్వలోకపూజిత! ఆ యాతస్వరతే-నిత్యప్రాప్తస్వప్రీతిక! స్వ్వరంధ్యేయ-ధ్యాత్మకాం యథే-ష్టం ధ్యాతుం శక్య! అతిసీరమ్య-సుపుష్పితసీలాతసీవద్రమ్య!

అత్రాయక్వాదయోర్యమకః. సపవ మురజబన్ధః పూర్వవచ్చతు-ష్టప్తిపదాని లిఖత్వా, ఉపరితసీషుచతస్పృషుపక్షి-షు చతురః పాదా-

క్రమేణ లిఖత్వా, అథ స్తనీషు చతుర్థపదాదారభ్య ప్రథమపాదవర్యస్తం లిఖితవ్యమ్. అత్ర ప్రథమః పాదః ప్రథమపాదమారభ్య కోణ పక్షాః ఉపరితనేషు చతుషుః పాదేషు ప్రథమై శ్చతుర్భిః రక్షరైః గవతీర్య ఇతిర కోణపక్షాః చతుషుః పాదేషు పరైశ్చతుర్భిరక్షరైః క్రమేణ హూఢో వాచ యితుం శక్యతే ; ఏవమథ స్తన పక్షీషు ప్రథమపాదాదారభ్య కోణ పక్షాః చతుషుః పాదేషు అద్యై శ్చతుర్భిః రక్షరైః రధిహూఢః కోణపక్షాః స్తరే చతుషుః పాదేషు పరైశ్చతుర్భిః రక్షరైః రవహూఢో వాచ యితుం శక్యతే. ఉధయపాశ్వర్యాయో ద్వికతీయపక్షీః సర్వా రేఫ మయీ భవతి.

ము ర జ బ స్థః.

ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే
దూ	ర	క్షే	మే	ణ	మాం	ర	క్ష
ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే
స్వై	రం	ధ్యే	యా	త	నీ	ర	మ్య
స్వై	రం	ధ్యే	యా	త	నీ	ర	మ్య
ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే
దూ	ర	క్షే	మే	ణ	మాం	ర	క్ష
ప	ర	మా	యా	త	స్వ	ర	తే

తా॥ ఓజగత్సుజతుఁడా! నిత్యానందభరితుఁడా! భక్తులచేయఁజేష్టముగా ధ్యానింపఁదగినవాఁడా! అతఁసీమసుమసుందరుఁడా! సంసారపారమందున్నవాఁడా! అతిదుఃఖకరమైన యీసంసారమునుంచి నన్నురక్షింపుము. ౩౯.

మూ॥ సజ్గం త్వత్పాదేభ్యారుణధామని రంహసాఽధియాచామ ।
గణయా దే సంసారం రుణధామ నిరంహసా ధియాచాఽఽమ॥

ప-వి॥ సజ్గమ్, త్వత్పాదే, అబ్జారుణధామని, రంహసా, అధియాచామ, గణయ, ఆదే, సంసారమ్, రుణధామ, నిరంహసా, ధియా, చ, ఆమ. ౪౦.

వ్యా॥ (సజ్గనితి)-అబ్జారుణధామని-పద్మజవత్పాటలతేజసి, త్వత్పాదే, రంహసా-శీఘ్రమ్, సజ్గమ్-ధక్తిమ్, అధియాచామ- అధిక్యేన యాచామహి, గణయ-బుద్ధ్యస్య. ఆదే-జగత్కారణభూత! సంసారంరుణధామ- సంసారంగోద్భవశక్నువామ. నిరంహసాధియా- అపాపయాబుద్ధ్యా, చకారస్సముచ్చయే. ఆమ-భూమ. అధియాచామేతి యాచతేః లోట్పరస్త్వేపదోత్తమపురుష బహువచనమ్. రుణధామేతి-(౧)“రుధిర్-ఆవరణే” లోట్పరస్త్వేపదోత్తమబహువచనమ్. (౨) “ఆమత్తమస్య పిచ్చ” శ్మమ్. పితౄత్ శ్మసోరల్లోపాభావః.

గూఢతృతీయకోఽయమ్. తృతీయపాదాక్షరాణి శ్లోకస్య శేషాంశే ఉచ్ఛ్రేతవ్యానిత్యర్థః. గూఢచతుర్థం కవయః కువన్తి. అత్రచ కావ్యే ప్రాయేణ సర్వేషాం శ్లోకానాం గూఢచతుర్థశ్చమస్తి, చతుర్థద్వితీయయోరేకత్యాత్; అతః పాదాస్తలే ఉచ్ఛ్రేతవృత్తిరాశ్రితా.౪౦.

౫ ౧ ౪ ౨ ౩ ౬ ౩

సం గ ం త్వత్పాదేభ్యారుణ ధామని రంహ సాధియాచామ.

గ ణ యా దే సం సా రం

తా॥ ఓ! జగత్కరణుడా! కమలకుసుమ సదృశమైన నీ శ్రీపాదములందు నేను భక్తిని యాచించుచున్నాను. దానిచేత సంసారమును వదిలి మంచి బుద్ధిని బొందెదను. మూ॥ నూనం నా నా నానా నేనానా న నో నోనాన్ ।

నను నానానోనానానా నేనా నేనాననో నో నాన్ ॥ ౪౮.

ప-వి ॥ నూనమ్, నా, నా, నానా, న, ఇన, అనేనా, న, నా, న, ఊనాన్, నను, న, అనీనా, ఆనున్నాన్, ఏనాన్, అ, ఇనానా, నో, నాన్. ౪౯.

వ్యా॥ (నూనమితి) నూనమ్-ప్రాయేణ, నానా-సర్వోమనుష్యః, నృశబ్దస్య ప్రథమాంతస్య వీష్ణాయాంద్విర్వచనమ్. నానా-నానాభూతిః, నేతినిషేధే. హే ఇన-ఈశ్వర! అనేనా-అపాపః. అయమర్థః-నానాభూత స్సర్వోపిమనుష్యః ప్రాయేణ పాపహీనోనభవతి; కుతః ఇతిచేత్-ఉచ్యతే- నేతినిషేధే. న-అస్తా, పునరపి నేతినిషేధే. ఊనాన్ నన-ఊనానేవేత్త్యర్థః. ప్రాయేణసర్వేషాంపాపవత్స్వాత్, తేష్వంతభావాదస్తానపి పాపవత్తయా ఊనాన్-స్వయంతత్వాపనిరసనే అశక్త్యా, ననునానీన-సన్వితిప్రసిద్ధా. నేతినిషేధే. అనీన-ఇతి-(౧) “అన-ప్రాణనే” ణిచ్, లుజ్ మధ్యమైక వచనమ్. సిచ్, చజ్. (౨) “చజి” ఇతిద్విర్వచనమ్. ణిలోపః, ఆడాగమః. నప్రాణితవా నసి-ఇతః పూర్వంనోజ్జీవయసి స్తేత్త్యర్థః. అతః, ఇదమస్తద్దాస్యం ఇత ఊర్ధ్వం స్వీకర్తవ్యమితి పూర్వోక్త ఏవాభిప్రాయః. కీదృశానస్త్యా-ఆనున్నాన్-ఆనుపూర్వేణ, నోదమ్-సంసారపీడామ్, ప్రాప్త్యా, ఏనానిత్యాత్మానం నిదిశ్యోచ్యతే. ఇమానస్తానిత్యర్థః. అ - హే భగవత్! ఇనానాన- ఆదిత్యసదృశముఖస్తవమ్, ఇనానామ్ - ఈశ్వరాణామ్, అనన-ఉజ్జీవనహేతుస్తవమితివా, నోఇతి నిషేధే. నాన్-నమన్, నోనాన్-ననమన్, సర్వస్తాదుచ్ఛ్రితస్తవమిత్యర్థః - నానితి-నమః- క్లిప్. (౩) “అనునాసికస్యక్విరులాః క్లితి” ఇతి దీర్ఘత్వమ్ - (౪) “మోనోథా తోః” ఇతి మకారస్య నకారః. ౪౯.

(౧) అదా-న-అ-నే.

(౨) పా-నూ-౬-౧-౧౧.

(౩) పా-నూ-౬-౪-౧౫.

(౪) పా-నూ-౮-౨-౬౪.

తా॥ ఓ!స్వామీ! సర్వోత్కృష్టఁడా! జగత్తులోనొకడైనను పాపముచేయుని వాఁడులేడు. గనుక మేమును పాపులమై సంసారదుఃఖములననుభవించుచువారిని బోగొట్టుకొనుటకశక్తులమైయుంటివి; మూర్ఖసమానవదనుడవైన నీవును మమ్మును ఇదివఱకును జ్ఞేయింపలేదు. ఇప్పుడు మాదాస్యము నగ్గీకరించి రక్షింపుము. ౪౮.

మూ॥ శేషాశాశోఽశోష శ్చేషాశేషోఽశిషోఽశేషమ్ ।

శేషీ శేషీ శేష శ్చేషాశేషోఽశిషోఽశేషమ్ ॥ ౪౯.

ప-వి॥ శేషాశాశః, ఆశోషః, శేషాశేషః, ఆశిషః, ఆశేషమ్, శేషీ, శేషీ, ఈ శేషః, శేషాశేషః, ఆశిషః, ఆ, శేషమ్. ౫౦.

వ్యా॥ (శేషేతి) శేషాశాశః- స్వశేషభూతానామ్ - స్వభృత్యా నామ్, ఆశామ్-మనోరథమ్, ఆశయతీతి-శేషాశాశః, ఆశోఽత్యేకాంతా త్కర్తృణ్యం. ఆశోషః-శోషరిహితః, ఆతిపుష్టః, శేషాశేషః-శేషభూతః- స్వభూతః, అశేషోలోకోయస్య సతతోక్తిః, ఆశిషః- ఆశిషక్. శిషేరిగుప ధత్వాత్కర్తృరికః; సర్వసమాసః. ఆశేషమ్ - అఖలంజగత్, శేషీ - స్వామీ, శేషీ-విశేషవాక్, లోకవిశిష్ట ఇత్యర్థః. ఈశేశః - ఈశానా మీశః, శేషాశేషః - శేషస్య. అనస్తస్య ఆశామ్, ఏవయతి - ప్రాపయతీతి-శేషాశేషః. (౧) “ ఇష-గతౌ ” ణ్యంతః. కర్తృణ్యం. గుణః. (౨) “ఏజి పరరూపమ్” ఇతి పరరూపత్వమ్. ఏవంభూతస్తవ్, అశిషః-శిష్టవానసి, శిషేలుకజ్, ఇత్యాదుః. సో ఆ-భగవత్ ! శేష భూతమ్ శేషంజగదశిషః - అవిశేషేణ జగదశేషం రక్షితవానసీత్యర్థః. ఏవం సర్వరక్షణేఽధికృతత్వాదస్తద్రక్షణమపి తవైవ ‘కార్యమిత్యభి ప్రాయః. ౫౧.

తా॥ భక్తాభీష్టప్రదుడవై, పూర్ణుడవై, సకలజగత్సాన్నిధివై, బ్రహ్మదులకు నీశ్వరుడవై, సర్వప్రకారియైన నీవు, స్వశేషభూతమైన సకలజగత్తును రక్షించితివి. గనుక నన్నును రక్షింపుము. ౫౨.

వీడామ్, ఆమయతి-ద దాతీత్యర్థః. (౧) "అమ-గతౌ" ఙ్యంతః. పచాద్యచ్ః.
యా మా యేత్యర్థః. మాయామ్ - మాయాశబ్దో జ్ఞానపర్యాయః; త్వద
పరోక్షనూపజ్ఞానమ్, ఆయామ-ఆభిముఖ్యేనగచ్ఛామ. యాతేలోఽట్.
ఆయ-పరమృదైవత! అమాయ- వచ్చనరహిత! అమాయా-వచ్చనరహి
తా, ఆమ-సాధు, యా-ఏవంభూతా, తయా మయా-శ్రియా, అమా -
సహ, ఆయ-ఆగచ్ఛ, అ-హేభగవన్! యే నయం వీడాకరం వచ్చనమస్త
ద్దౌరాత్మ్యాయతం ప్రాప్తాస్త్యుః, త ఏవ వయం తథా పాపీయాంసాపి
త్వదపరోక్షలక్షణం జ్ఞానమిచ్ఛామః, అత స్త్వం స్వకృపయైవప్రయో
జితోభగవత్త్యాశ్రియాసహ మద్విషయభావమాగచ్ఛేత్స్యక్తంభవతి.

తా॥ మేము, అతివిపులమై, అనతిలబ్ధునియ్యమై, రుఃఖకరమైన వచ్చిన స్వభావ
మందానర్థులమైతిమి; ఇట్లుగురాన్తులమైనను మమ్మును నీవనుగ్రహించి జ్ఞానమునిచ్చి
శ్రీరేణికో గూడవచ్చినపు కేవలనాదింపవలయునని యపేక్షించుచున్నాము. ౪౪.

మూ॥ యా యా॒యా॒యా॒యా॒యా సా సాసా॑సా॒సా॒సా సాసా॑

మా మా మామా_మామా__పా_పాపాపా_పపాపా_

ప-వి॥ యా, యా, అనూనూనూనూనూ, సా, సా, సా సా, ఆససా, సా
సా, మా, మామ్, అమ, అనూనూ, అప, అసాసాసా, అపసాసాసా. ౪౪.

వ్యా॥ (యా-యే-తి)-యా-యా-వీష్పాయాం ద్విర్వచనమ్, అయా
యా-యా-అయస్య - భగవతః, ఆయః-ప్రాప్తిః, తద్రూపస్య సం
పదః, అయా-ప్రాప్తికా, సాసా-వీష్పాయాం ద్విర్వచనమ్, సాసా-ఆసనమ్-
ఆసః, సమా ఆసేన వర్తత ఇతి సాసా, నిశ్చలేత్యర్థః, ఆససా-(౨) “అను-
క్షేపణే” ఆసం స్మృతి భిన్నతీత్యాససా, విరహారహితేత్యర్థః, సాసా- (౩)
“అస-గతౌ” సవ్యాప్తిత్యర్థః, మా-సంసత్, మామిత్యాత్తానందికా
శ్యాహ-ఆమ-సాధు, అమామా-మా-మానమ్, ఆమః-ప్రాప్తిః, పరిచ్ఛేద
సాప్తిరహితేత్యర్థః ; ఆప - ప్రాప్తవతి, అపాపాపా - పాపస్య

అపః-ప్రాప్తిః, సాపాపః, తద్రహితా-అపాపాపా, అపపాపాపా-అపగతపా
పాన్-ప్రాప్తువతీ, ఆపపాపాపా, ఏవంవిధబహువిశేషణ విశిష్టా భగవ
త్ప్రాప్తిహేతుభూతా తదపేక్షారూపా సంపత్ మాంప్రాప్తవతీ, అతో
రక్షితవ్యోహమిత్యభిప్రాయః. ప్రతిపాదమాదిమధ్యాస్తేషు యమకం
స్పష్టమ్. ౪౫.

తా॥ అపరిచ్ఛిన్నమై, పరిశుద్ధమై, పరిశుద్ధులైన భక్తులకురత్నకమై, నిశ్చలమై,
భగవత్ప్రాప్తిసాధకమైన అపేక్ష నాకుఁగలిగినది, గమక నన్నురక్షింపుము. ౪౫.

మూ॥ స్వదదస్వ స్వదదస్వ త్రాసాసాత్ర త్రసాసాత్రా॥

ప్రతత ప్రప్రతతప్ర త్రాసాసాత్రత్ర సాసాత్రా॥ ౪౬.

ప-వి॥ స్వదదస్వ, స్వదదస్వ, త్రాసాస, అత్ర, త్రసాసాత్ర. అ, ప్రతత, ప్రప్రతత
ప్ర, త్రాసాసాత్రత్ర, సా, సా, అత్రా. ౪౬.

వ్యా॥ (స్వదదస్వేతి) స్వదదస్వ-స్వమ్-ఆత్మానమ్, యేతుభ్యం
దదతే, తేస్వదదాః, త్వద్భృత్యా ఇత్యర్థః, తేహంస్వభూత ! స్వదద
స్వ- శోభనమ్, అదతామ్-భక్షకాణాం దురాత్మనామ్, అస్వభూత !
త్రాసాస-త్రాసక్షేపక ! అత్ర-అస్త్రిలోకే, త్రసాసాత్ర- త్రసానామ్-
త్రస్యతామ్, ఆసానామ్ - ఆగచ్ఛతామ్, ఆత్ర-ఆభిముఖ్యేనత్రాయక !
అభగవత్ ! ప్రతత-ప్రకర్షేణవిస్తీర్ణ ! ప్రప్రతతప్ర-(౧) “ప్రసముపోద
పాదపూరణే” ఇతి ప్రశబ్దస్యద్విర్వచనమ్. ప్రకృష్టం తతమ్ - విస్తారః
ప్రపంచ ఇత్యర్థః. తంపూరయతీతి ప్రప్రతతప్ర ! (౨) “ప్రా-పూరణే”
(౩) “అతోనుపసగేకః”. త్రాసాసాత్రత్ర-త్రాసః-త్రాణమ్, అసః
తన్నాకః, తత్ర ఆసీనాః - త్రాసాసా, తథాభూతాః. ఆత్మారః - భక్తి
కాః, త్రాసాసాత్మారః, తాన్నత్రాయత ఇతి త్రాసాసాత్రత్ర ! సాసా
నీత్సయాం ద్విర్వచనమ్. భక్షకజనపరిహారరూప ! తవ ప్రవృత్తి

అత్రా - ఆభిముఖ్యేన త్రాణం జగతః. అనులోమప్రతిలోమపాదః.
అయుక్ పాదయోరధః పాదయమకః. ర६.

తా॥ నీయంతాత్త సమర్పణముచేయు భవత్తుకు బరాధీనుఁడా! సంసారభోగము
ననుభవించువారికి అస్వాధీనుఁడా! భయనాశకుఁడా! భయపడినవారికి రక్షకుఁడా!
అతివిపులఁడా! అతివిపులమైన ప్రపంచమును బూరించువాఁడా! నీయొక్కప్రవృత్తి
జగద్రక్షకరముగానున్నది. ర६.

మూ॥ మారామాఽసద్ధారాఽజాతే త్రాసహ రమా రామా।

మారాఽమార హసత్తా తేజా రాధా సమారామా ॥ ర७.

ప-వి॥ మారామ, అసద్ధార, అజ, అ, తే, త్రాసహ, రమా, రామా, మార,
అమార, హ, సత్తా, తేజా, రాధా, సమారామా. ర७.

వ్యా॥ (మారామేలి) మారామ-అస్తాకం మారమ్ - విషయాభి
లాషమ్, భగ్నవక్! (౧) “అమ-హోధే”. అసద్ధార-అసతాంహరిక !
అజ - జన్మాదివికారరహిత! అ-భగవన్! తే-తవ సంబంధిని, త్రాసహ-
త్రాసంత్యక్తివక్! రమా-లక్ష్మి; రామా-స్త్రీ, మార-శ్రీః! అమార -
మరణజన్మాదిరహిత! హ ఇతి ప్రసిద్ధా. సత్తా-సజ్జనాత్త్రాయమాణా!
తేజా-తేజనవతీ, దీప్తేత్యర్థః, రాధా-సిద్ధా, సమారామా - సమారా-
సజ్జతిః, తాంప్రాప్తా, (౨) “అమ-గతౌ” త్వయాసజ్జతేత్యర్థః. అర్థప్రతి
లోమాదినుధ్యాంతయమకమ్. ర७.

తా॥ మాయొక్క విషయాభిలాషను నశింపజేయువాఁడా! అసజ్జన సంహార
కుఁడా! జన్మమరణాదిరహితుఁడా! భయవినాశకుఁడా! సంపత్నియఁడా! సజ్జనరక్ష
కురాలై కాన్తిమతియైన శ్రీదేవి నీతో నెల్లప్పుడునుజేరియున్నది. ర७.

మూ॥ యస్య భయస్య భరో మా మత్రాఽఽప త్రాపయాఽభీక ।

కామిత కామితదారో నాహం నా ఽహం భజై హేయమ్ ।

ప-వి॥ యస్య, భయస్య, భరో, మామ్, ఆత్ర, ఆప, త్రాపయ, అభీక, కామిత,
కామితదారో, నాహమ్, న, అహమ్, భజై, హేయమ్. రూ३.

వ్యా || (యస్యేతి) యస్యభయస్య - సాంసారికస్యభయస్య, భరః-భారః, అత్ర మామ్, ఆప-ప్రాప్తవాన్, తం త్రాపయ-లజ్జయ, అభీక-భయరహిత! కామిత-కః-బ్రహ్మ, తేనాఽప్యపరిచ్ఛిన్న! కామితదారో-వాఙ్మితప్రద! కామయ తేనిఃప్రా, దదాతేః-(౧) “దాధేత్ సి” ఇత్యాదినా రుద్రత్యయః. నాహమ్-బంధనమ్, సంసారమ్, అహం నభజై; ప్రాథ-నాయాఽలోత్. హేయమితి బంధనస్యవిశేషణమ్, త్యాజ్యమిత్యర్థః. అహం బంధనం నభజామితి ప్రార్థయే, అత స్తంభయం జహీహేత్యర్థః. మయ్య లబ్ధవకాశత్వాబ్జితం కుర్విత్యర్థః. అత్ర పాదాదిషు యమఃమ్. ఇమం శ్లోకమారభ్య చత్వారిశ్చక్రశ్లోకాః పాదాదిషు యమకభావః. ౪౫.

తా|| ఓ నిభీకుడా! బ్రహ్మదులకు నపరిచ్ఛేద్యస్వభావుడా! అభీష్టప్రదుడా! హీనమైన యీసంసారబంధమును నేనిక భజింపనట్లు నన్నుగ్రహించి కాపాడుము. మూ|| కంహ్యచలూఽఽప్తా హేఽవక సత్యాయుక్తాభవన్నాథా ।

ధ్వంసితశత్రుప్రార్థిత సత్యాయుక్తా భవన్నాథా || ౪౬.

ప-వి|| కమ్, హి, ఆచూ, ఆప్తా, హే, అవక, సత్యాయుక్తా, అభవత్, నాథా, ధ్వంసితశత్రుప్రార్థిత, సతీ, ఆయుక్తా, భవన్నాథా. ౪౬.

వ్యా || (కంహ్యచలేతి) కమ్-సుఖమ్, హి-ప్రసిద్ధా, అచలా - భూమిః, ఆప్తా-ప్రాప్తా. హే అవక-రక్షక! సత్యా-సత్యభూతా, ఇదానీం దైత్యవధాన్నిశ్చలత్వం ప్రాప్తా అచలేతి యథార్థనామాభవదిత్యర్థః. నాథా- విశ్వరూపతీ; నాథ-విశ్వరూప్; నాథతేరచ్చరిత్యయః. హేధ్వం సిత శత్రుప్రార్థిత! సతీ-పూజ్య, ఆయుక్తా-తాత్పర్యవతీ. భవన్నాథా-భవాన్ నాథోయన్యాస్మా తథోక్తా; భవన్నాథత్వే తాత్పర్యవతీత్యర్థః.

తా|| ఓ! రక్షకుడా! నీవు ఆసురరూపులైన శత్రువులను సంహరించినందున భూమి సుఖపడినది, విశ్వరూపునిొందినది, పూజ్యమైనది, చాఞ్చల్యములేని నిశ్చలమైనది, కనుగ నీయందాన క్తమైనది. ౪౬.

(౧) పా-మా-౩-౨-౧౫౯. స్వయంతేలిపదం వ్యాఖ్యానేనదృశ్యతే.

మూ॥ చక్రే చక్రేశ సపది కాఽనేకానేహభీ స్సాదమ్ ।

రక్షితర షీతశోకా తస్తేతస్తే రిపా నవ్యమ్ ॥ ౫౦.

ప-వి॥ చక్రే, చక్రేశ, సపది, కా, అనేకా, న, ఇహ, భీ, సాదమ్, రక్షితర, షీతశోకా, తస్తే, ఆతిః, తే, రిపా, నవ్యమ్. ౫౦.

వ్యా ॥ (చక్రేతి) హేచక్రేశ-చక్రాయుధ ! సపది - సహసా, కా-కతమా, అనేకా-బహ్వీ, నేతి నిషేధే ఇహ-యుద్ధభూమా, భీ-భీతిః, సాదమ్ - అనసాదమ్, హేరక్షితర - ప్రకషేణ తరప్రవృత్తయః, షీత శోకా-షీతః - ఉషితః, శోకోయస్యాంసాతపోక్తా. (౧) “షీ-నివాస గత్యోః” నిష్పాతస్తే-ఉపషీణే, ఆతిః-అస్తాద్భయాత్ కారణాత్ షీణే, తే రిపా-తపశత్రౌ, నవ్యమ్- నూతనమ్, రిపావితిజాత్యభిప్రాయమ్, రిపు వ్యిర్వర్గః; తవరిపుషు బహ్వీసతీ కా భీ నశవ్యం సాదంనచక్రే సర్వమవ సాదం చక్ర ఇర్వర్గః. ఏవంవిధా జగద్రథౌ త్వయాకృతేత్యభిప్రాయః.

తా॥ ౬! చక్రాయుధుఁడా! రక్షకులలోనుత్కృష్టుఁడా! నీచేతఃబరాజితులైన శత్రువులు అనేకవిధములుగా భయమునొంది మిక్కిలి-రుషిఃఖపడుచున్నారు. ౫౦.

మూ॥ శ్రీత శ్రీత ధరాఽధిప వత్సానైవత్సరణోదారా।

సాక్షాఽసాక్షాఽఽశ్రితవశ కః పాకఃపాపజోఘోరః॥ ౫౧.

ప-వి॥ శ్రీతః, శ్రీత, ధరా, అధిప, వత్స, అవత్సరణా, ఉదారా, సాక్షా, సా, అన్య, ఆశ్రితవశ, కః, పాకః, పాపజః, ఘోరః. ౫౧.

వ్యా ॥ (శ్రీతేతి) శ్రీతః - లక్ష్మ్యోః కారణాత్, శ్రీత-శోభాం ప్రాప్త! ధరా-భూమిః; అధిప-జగతామీశ్వర! వత్స- దారకరూప! అవ త్సరణా-త్సరణమ్ - కుటిలగతిః, (౨) “త్సర-ఛద్గతౌ” అవత్స రణా-కుటిలగతిరహితా, భూమిరభూదిర్వర్గః. ఉదారా - జౌదార్యగుణ యుక్తా, శోభమానేర్వర్గః. సాక్షా - అన్తోపాన్తసహితాఽభూదిర్వర్గః. సా-ప్రకృతాభూమిః, అన్గేతి నిపాతః సంబోధనే. హేఆశ్రితవశ! ఏవం

భూతాయామస్యాం పృథివ్యామ్, పాపజః - పాపేనజాతః, ఘోరః
ఉగ్రరూపః, పాకః-పరిపాకః, కః - నకించిత్పాపపరిపాకదుఃఖమిత్యర్థః.
సూక్ష్మజ్ఞోజ్ఞే శత్రుసాదాయత్తా జగతో దుఃఖనివృత్తిరుక్తా,

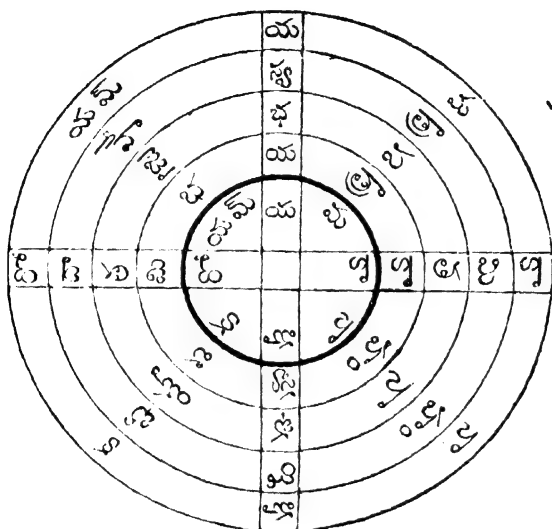
ఏతేపాదాదియమకాశ్చత్వారశ్చక్రశ్లోకాః.

ఏతే చత్వారశ్చక్రశ్లోకాః చతుర్లు చక్రేషు ప్రత్యేకం లేఖితవ్యాః.
కథమ్- వృత్తాకారామేకాం రేఖాం లిఖిత్వా తామభితః తద్వచ్చతస్రో
రేఖా లేఖితవ్యాః, ఏవం పశ్చిమేభ్యాత్మకే చక్రే ప్రాగారభ్య ప్రత్యగవ
సానే ద్వేరేఖే దక్షిణమారభ్యోత్తరావసానే ద్వే రేఖే లేఖితవ్యే; తత్ర
నాభేః ప్రాచీనభాగేన పశ్చిమభాగేనచ ద్వాద్వావివశాసంపద్యేతే;
తత్ర రేఖద్వయమధ్యేయత్పదకం దృశ్యతే, తత్త్రైకైకస్త్రిపదే ప్రా
గారభ్య ప్రథమపాదస్త్రికైకమక్షరం లేఖితవ్యమ్ ; ఏవం దక్షిణపూ
ర్వస్యాందిశ్చారభ్య పశ్చిమోత్తరావసానయో ర్మధ్యగతేష్వపి పదేషు
ద్వితీయః పాదో లేఖితవ్యః; ఏవందక్షిణస్యామారభ్య రేఖయోర్మధ్య
గతవివరేషు తృతీయః పాదః, ఏవంపశ్చిమదక్షిణస్యా మారభ్య రేఖ
యోశ్చతుర్థః పాదః, ఏవంప్రథమశ్లోకః ; ఇతరేషామపి త్రయోణాం
శ్లోకానామేవవిధేషు త్రిషు చక్రేషు లేఖనం కార్యమ్ ; తత్ర ప్రథ
మాచ్చక్రాదారభ్య తత్ర చక్రప్రథమపక్షిణం ప్రాగారభ్య ప్రద
క్షిణం వాచయితవ్యమ్; — తత్త్రైపః శ్లోకోదృశ్యతే.

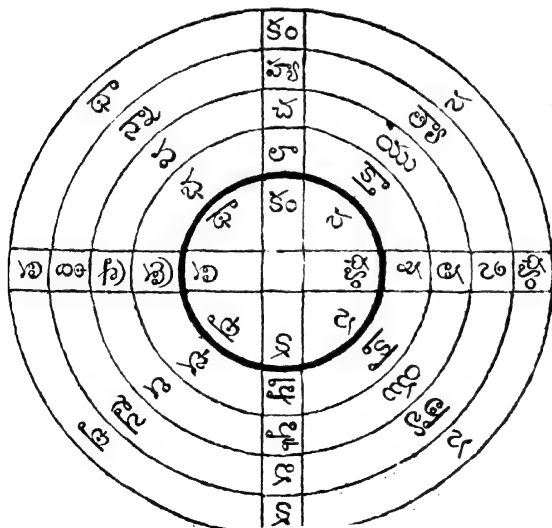
యమకానా మాకరోఽయం సంసద్ధ్యంసకథా తథా ।

చకార తదిదం కావ్యం శ్రీవత్సాజ్ఞః పరాశరః ॥ ౫౧.

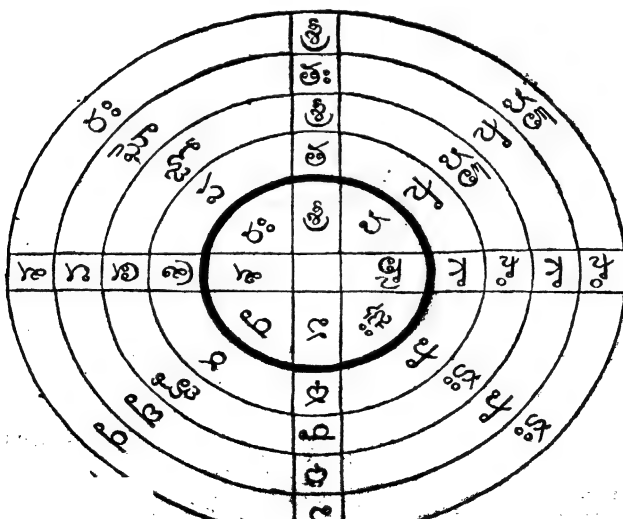
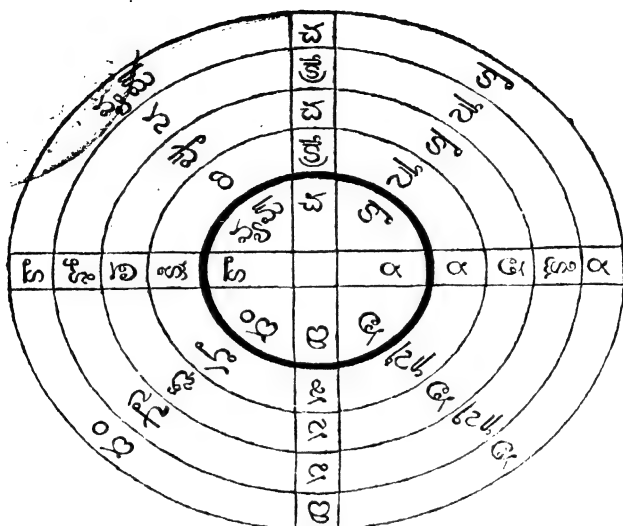
తా॥ లక్ష్మీదేవికో విరాజమానుఁడా! ఓ! జగదీశ్వరా! భక్తపరాధీనుఁడా! ఓ!
బాబుఁడా! ఇప్పుడే భూమి ఋజుస్వభావమును భజించినది, ఈభూమిలో నిప్పుడు
గాపజన్యమైన దుఃఖముననుభవించువా రెవ్వరు లేరు.

క ర త

యమకరత్నాకర - సవ్యాఖ్యాన,

మూ॥ స్మజతో జగదమునాకింభవదీయేతాపదానేన ।

మహ్యం త్వయాఽతిభక్తోద్భవ దీయేతాఽపదాఽనేన ॥ ౧౧.

ప-వి॥ స్మజతః, జగత్, అమునా, కిమ్, భవత్, ఈయేత, అపదానేన, మహ్యమ్, త్వయా, అతిభక్తోద్భవ, దీయేత, అపద, అనేన. ౫౨.

వ్యా॥ (స్మజతః) అఖలంజగత్స్మజతః తవ అమునా వృషవధ రూపేణ-అపదానేన-అదృశ్యతర్కణా, భవత్-సంపాద్యమానమ్, కిమిహ ఈయేత - ప్రాప్యేత? జగత్స్పృహ్యేదిమహాపదానం కుర్వతః త్సుద్ర వృషభనధాన్యపదానేననకిచ్చల్లభ్యమస్తీత్యర్థః. హే అతిభక్తోద్భవ - నిరస్తభక్తిజనసంసార! అపద- అవిషయభూత! అనేన త్వయా మహ్య మభయం దీయేత ॥ ౫౩.

తా॥ భక్తజనసంసారి మోచమయ్యవేన ఓ! శ్రీకృష్ణాడా! అత్యాశ్చర్యకరములైన సకల జగములను సృజించెడు నీకు ఈత్సుద్రవృషభవధవలన నొకయతిశయములేదు. అట్టి నీవు నాకభయము నియ్యవలయును. ౫౪.

మూ॥ స్థేయం మయి దుఃఖేన న భవదీయే తాపదానేన ।

భావతోక్త దేహాశ్రితభవ దీయేతాఽపదానేన ॥ ౫౩.

ప-వి॥ స్థేయమ్, మయి, దుఃఖేన, న, భవదీయే, తాపదానేన, భావతోక్త, దేహాశ్రితభవ, దీయేత, అపదా, న, ఇన. ౫౫.

వ్యా॥ (స్థేయమితి) భవదీయే-త్వదీయే, మయి, తాపదానేన దుఃఖేన, నస్థేయమ్- నస్థాతవ్యమ్; దేహాశ్రితభవ - స్వశరీరసమాశ్రిత రుద్ర! భావతోక్తః - భవత్సంబద్ధజనః, అపదా - దుఃఖరూపయా, నదీ యేత - నక్షీయేత. (౧) “దీక్ష-తుయే” హే ఇన-స్వామి! త్వద్భక్త జనస్య అపదా పరిక్షయో నసంభావ్యత ఇత్యర్థః. భావతోక్త- (౨) “భవతృప్తకృతా” ఇతిరక్- (౩) “ఇసుసుక్తాంతాత్మకః” ఇతికాదేశః. ౫౬.

(౧) దివా. (౨) పా-నూ-౪-౨-౧౧౫. (౩) పా-నూ-౩-౩-౫౧.

సర్వేపానీనాఘావరా ఇత్యర్థః. తత స్తస్మాత్సంపదాదిత్వాద్భావే క్విప్. తద్వద్విర్వచనమ్. సర్వాపి తేషాం స్థితిక్రియేత్యర్థః. తత స్తత ఏవ ణ్యన్తా త్కర్తరిక్విప్. తద్వద్విర్వచనమ్. స్థానరాణాంస్థితిక్రియాయాః ప్రయోజకహేతవస్సర్వఇత్యర్థః. తత స్తతఏవణ్యన్తాత్సంపదాదిత్వాద్భావేక్విప్. వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్. తేషాంత ధేతూనాంతదనుగుణవ్యాపారాస్సర్వ ఇత్యర్థః. ఏవమప్తభిరాకారైస్సర్వేపావరపదార్థాస్తేషాం స్థితిక్రియాస్తద్ధేతవోహేతువ్యాపారాశ్చ నిర్దిశ్యంతే. (౧) “అస-గతా” ఇత్యన్తదా జ్ పూర్వాత్కర్తరిక్విప్. క్విబ స్తత్వాత్ స్వాదుత్పత్తిః. (౨) *మల్ల్యాది లోపః. దుత్వవిసర్గా. వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్. ఆఱ ఇతి-పర్వేపి జగ్గ మాఇత్యర్థః. తత స్తస్మాత్సంపదాదిత్వాద్భావేక్విప్. పూర్వవత్ప్రక్రియా. సర్వాపి తేషాంగతిక్రియేత్యర్థః. తత స్తతఏవణ్యన్తాత్కర్తరిక్విప్. పూర్వ వద్రూపమ్. జగ్గమానాంగతిక్రియాయాః ప్రయోజకహేతవస్సర్వఇత్యర్థః. తత స్తస్మాత్ ణ్యన్తాత్సంపదాదిత్వాద్భావేక్విప్. పూర్వవద్రూపమ్. తేషాంత ధేతూనాంతదనుగుణవ్యాపారాస్సర్వఇత్యర్థః. ఏవమప్తభిరాకారై స్సర్వేజగ్గమపదార్థాస్తేషాంగతిక్రియాస్తద్ధేతవో హేతువ్యాపారాశ్చ నిర్దిశ్యంతే. తత స్తత్వాద్యోతకాద స్థితి ప్రాతిపదికాత్ భవతిధాత్వర్థ ప్రతిపాదకాత్. (౩) “ప్రాతిపది కాధాత్వ క్థేబహుళమిష్టవచ్చ” ఇతిణిచ్. టిలోపః. తత కర్తరిక్విప్. ణిలోపః. ఆఱుపసగ్ స్యప్రయోగః. సంయోగా స్తస్య లోపః. పూర్వవద్ద్విర్వచనమ్. అస్తితయాభవితారోజన్మభాజస్సర్వేపదార్థాః. ఏవమత్రసంపదాదిత్వాత్క్విపి, హేతుమణ్ణజన్తాచ్చస్తాద్ద్వివిధేక్విపి. ద్విర్వచనశ్చ. జాయమానాఃపదార్థాస్తేషాంజన్మక్రియాస్తద్ధేతవ స్తద్వాల్లి పారాశ్చాప్తభిరాకారై నిర్దిశ్యంతే. ఏవమ్, (౪) “అసు-క్షేపణే” ఇత్యన్తాన్నాశవిషయాదాఙ్పూర్వాత్కేవలణ్ణజన్తాచ్చద్వివిధేక్విపి. ద్విర్వచ

(౧) భృ-ఉ-స-సే.

(౨) పా-నూ-౬-౧-౬౮.

(౩) పా-౩-౧-౨౬. నూత్రస్థవార్తికమ్.

(౪) ది-ప-స-సే.

(౧) “అనుదా శ్చైతశ్చ హాలాదే” ఇతి యుచ్ఛేతపసప-తపసమ్ - ఆదిత్యమ్,
 ‘మన్’! ధవా-తపసమ్-తాపమ్, శోషయన్! (౨) “పై-శోషణే”. వస
 తప-వనాః-స్తాతారః, పనాయ తే పచాన్యన్. (౩) “ఆయాదయ ఆధా ధా
 శుకేనా” ఇత్యాదుప్రత్యయస్య నిష్పత్తిః. పనాన్ - పోషణా, పశుని -
 గచ్ఛతీతి పసపతః, తత్ర సంబుద్ధిః, పా - ఉత్కృష్ట! నరరవరప-నరసవః-
 వర్షిశ్శబ్దః-వేదరాశిః, తస్య, రప-అస్మిన్మానా! (౪) “రప-లప-న్యన్మానాం
 వాచి” అజన్తః నవనవ - నవప్రకార ! నిత్యమభూర్వనదవభాసనూన
 కల్యాణాన్వభావేత్స్యన్. (౫) “ప్రకారేనుణవచనస్య” ఇతి ద్విర్వచనమ్.
 వనవన - వనాః - యాచితారః, (౬) “నను-యాచనే” అజన్తః, తేషాం
 వన-సంభజనకర! (౭) “వన, మా - సంభక్తౌ” అజన్తః. పరవరర -
 ఉత్తమవరప్రద! అధవా-పరవ-శబ్రాన్ శోషితివన్! (౮) “పై, పై - శో
 షణే” కప్రత్యయాన్తః. రర-లల-లాసిన్! నరప-నరహ్మణాం హే! ద్వా
 దశభిరక్షరైః ప్రథమః పాదః, తతోవి శతభిర్ద్వితీయః, పంచైశ్చ శతభిస్తృ
 తీయః, వింశతిభిశ్చతుర్థః. అష్టస్వప్తస్వక్షేపమధ్యే అక్షరప్రియం
 యమకత్వేన వర్తతే. తతః. అష్టమనానేషు మమకమ్. ద్వితీయస్యా ౭
 ప్తాక్షరసముదాయస్య చతురప్తాక్షరత్వేనా ౭౭వృత్తి-అష్టమధ్యే ౭క్షర
 ప్రియస్య చతురావృత్తిః. ఏవముత్తిరాధేవా ద్వితీయ చతుర్థమూః అష్టా
 క్షరయోః. గత్యాశ్చేయమ్.

సచాయం సర్వతోభద్రోభయార్థశ్లోకః. చతురజ్జక్రీడాయామిన
 చతుష్స్థుపదాని లిఖిత్వా ప్రథమపక్షై-పదాప్తక క్రమేణ ప్రథమాన్య
 ప్తాక్షరాని లేఖితవాని. ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాను పక్షై-మక్రమేణ

(౧) పా-౩-౨-౧౪౯. (౨) భా-ప-స-ఆ. (౩) పా-సూ-౩-౧-౩౧. (౪) భా-ప-స-సే.
 (౫) పా-సూ-౨-౧-౧౨. (౬) తనా-ఆ-స-సే.
 (౭) భా-ప-స-సే. (౮) భా-ప-స-ఆ.

ద్వితీయ తృతీయ చతుర్థాన్యస్తాక్షరాణి, తతఃపశ్చిమపక్షాద్వారభ్య
చతుర్థపథృతీని ప్రథమాన్తాన్యస్తాక్షరాణి లేఖితవ్యాని; ఏవం విలిఖితే
చతస్రశుపర్యస్తపక్షైః ప్రథమాన్యస్తాక్షరాణి ప్రదక్షిణం ప్రసవ్యం
చ యథేష్టం వాచయితుంశక్యతే. సర్వదిక్షు ద్వితీయపక్షైః ద్వితీ
యాన్తాక్షరాణి పదక్షిణం ప్రసవ్యంచ వాచయితుం శక్యతే; తృతీయ
పక్షైః, తృతీయాని చతుర్థపక్షైః చతుర్థాని. ఉత్తరాధోపగ
యమేనప్రకారః. ఏవంబోధ మార్యయోగ్యసర్వతోభద్రత్వమ్. ౫౬.

ಪು	ಕ	ಬಿ	ಕ	ಕ	ಬಿ	ಕ	ಪು
ಕ	ಬಿ	ಕ	ಬಿ	ಕ	ಕ	ಬಿ	ಕ
ಬಿ	ಕ	ಕ	ಕ	ಕ	ಕ	ಕ	ಬಿ
ಕ	ಬಿ	ಕ	ಕ	ಬಿ	ಕ	ಬಿ	ಕ
ಕ	ಬಿ	ಕ	ಬಿ	ಬಿ	ಕ	ಬಿ	ಕ
ಬಿ	ಕ	ಕ	ಕ	ಕ	ಕ	ಕ	ಬಿ
ಕ	ಬಿ	ಕ	ಬಿ	ಬಿ	ಕ	ಬಿ	ಕ
ಪು	ಕ	ಬಿ	ಕ	ಕ	ಬಿ	ಕ	ಪು

వ్యా॥ (దదదతి)చతుష్షస్త్రిభిరకాకారై స్సర్వ విషమసముచ్చయః
 శ్లోకః. చతుదశభిష్షస్త్రిభిరకాకారైః పూర్వాధాన్యపదచ్చేదః.
 సర్వాణిపదానిసంబుద్ధ్యంతాని. చతుదశదశకారాత్క కస్య ప్రథమపదస్యా
 యమధః - దదత్స - దాత్సః, అదదత్స - అదాత్సః, అదత్స -
 భక్షకేషుచ, యథాసంధనం దదత్, అదదత్స, అదత్సభవతియ స్సతథో
 క్తిః. దదత్స - అత్త సమపాణకారిషు, అయమపాల్నప్రదః, అదదత్స -
 ఉదాసీనేషు, స్వయమప్రదాసీనః, అదత్స - భక్షకేషు - పాపిష్ఠేషు,
 అదః-భక్షకః - పీడాకరణత్వర్థః. పదక్షరాత్క కస్యద్వితీయపదస్యాఽయ
 మధః - దదత్స - ధర్మశీలాకా-ధార్మికాకా, యేబాధస్తే తేదదదదత్స,
 తేషామ్, అదః - భక్షకః, అసురారితిత్వర్థః. తత్ర త్ర్యక్షరాత్క కస్య
 తృతీయపదస్యాఽయమధః - దదాత్ - దాత్సః, దదాత్ - ఉత్పాద
 యతి. తతోసవాక్షరాత్క కస్య చతుర్థపదస్యాఽయమధః - దదతామ్
 ధార్మికాణామ్, అదదతామ్ - ఉదాసీనానామ్, అదతామ్ - భక్షకా
 నాంచ, అదః-భక్షకః, యుగాస్తకాలే. తతఉత్తరాధామ్. తత్రాఽపి-
 సర్వాణి పదాని సంబుద్ధ్యంతాని. తత్రచతుర్థవ్యంజనపర్యస్తమేకంపదమ్,
 తతోఽష్టమవ్యంజనపర్యస్తం ద్వితీయమ్, తతః అకార పూర్వాభ్యాం
 ద్వాభ్యామేకంపదమ్, ఏవందశదశకారా-తతోదశకారత్రయేనైకంపదమ్.
 పునరపిదశకారత్రయేనైకంపదమ్, తతశ్చతుర్థిరేకంపదమ్, పునరపిచతుర్థి
 రేకంపదమ్, తతశ్చతుర్థిర్వ్యంజన పంచమైరేకంపదమ్, తతోఽకార
 పూర్వై స్త్రిభిరేకమ్, ఏవంసవపదాత్క కముత్తరాధామ్. తత్రప్రథమ
 స్యాఽయమధః - దదాః - దాతారః, తాన్దధత ఇతి. (౧) “ దధ
 ధారణే” ఇత్యస్తాత్విప్. తత అదదదత్ - అదదాన్ - అదాత్సానపి
 దధత ఇతి తతఏవక్విప్. ధార్మికాణామితరేషాంచ తదధీనై వస్థితితి పద

ద్వయస్యార్థః. అదద-(౧)“దో-లపఖణ్ణనే”సంపదాదిత్వాత్ క్విప్. తతో
 నభాబహుప్రహిః. అదాః - అహింస కా, తాత్కరక్షతీతి, (౨) “దేజ్-
 రక్షణే” ఇత్యస్తాత్ (౩)*ఆతోనుపసగేకః. దదద-దదా-దాత్మా, రక్ష
 తీతితద్వద్వత్త్తి. దదద-దదా-దాత్మా, శోధయతీతి. (౪)
 “దైవ-శోధనే” ఇత్యస్తాత్. దదద-దదా-దాత్మా, దైవస్తి -
 బాధస్తేయే తాదృశి-బాధిఇత్యర్థః. దదద-దదా-దాత్మా, రక్ష
 స్తియేతాత్కరక్షతీతి. (౫)“దేజ్-రక్షణే” ఇత్యస్తాత్. దదద-దదా-
 ధారకా, అదధ-అధారకా, తానుభయానతితి. (౬) అతి - సాత్త్వి
 గమనే ” ఇత్యస్తాత్క్విప్. జగద్ధారకానీశ్వరాననీశ్వరాంశ్చసామీశ్వరా
 ప్నోతీత్యర్థః. అదద-అదా-భక్షకా, దయ-రక్ష-స్తియే, తే అన
 దాః, తా, దాతి - చినత్తీతి. (౭)“దాప్-లపనే” ఇత్యస్తాత్. అస్య
 శ్లోకస్య పరేణసంబధ్ధః.

౫౭.

తా॥ ఆశ్రితులకు బరాధనుడవై, ఉ దాసీనులయందు దాసీనుడవై, సాపిఠులకు
 బీడాకరుడవై, అసురాన్లకుండవై, దాతలనుల్పాదించువాడవై, ధార్మికాధార్మికో
 దాసీనులను బ్రహ్మకాలమందు సంహరించువాడవై, ధార్మికాధార్మికులకాధార
 భూతుడవై, సాధుజనరక్షకుడవై, ఉ దారులనురక్షించి బాగుపఱచువాడవై, దాతి
 లను బాధించువారలను బాధించువాడవై, వారలనురక్షించువారిని రక్షించువాడవై,
 జగదీశ్వరులను ననీశ్వరులను వ్యాపించువాడవై, పాపిజనపోషకులను శేదించువాడ
 వైన ఓ స్వామీ!

౫౭.

సముద్గద్వయేనమహాయమకః.

మూ॥ సకలాపదానవాసస్వయమయనీలాజ్ఞనాభవర ।

సకలాపదానవాసస్వయమయనీలాజ్ఞనాభవర ॥ ౫౮ ।

సకలాపదానవాస స్వయమయనీలాజ్ఞనాభవర ।

సకలాపదానవాస స్వయమయనీలాజ్ఞనాభవర ॥ ౫౯ ॥

(౧) ది-స-అ. (౨) భ్వా-అ-స-అ. (౩) పా-నూ-౩-౨-౩. (౪) భ్వా-ప-స-అ.

(౫) భ్వా-అ-స-అ. (౬) భ్వా-ప-స-సే. (౭) అదా-ప-స-అ.

దాస్యమందు స్వీకరించినవాడా! విద్వాంసులహృదయమందు జేరినవాడా! ప్రపన్నులక
తిసులభుడా! సృష్టిసంహారకరుడా! మోక్షప్రదుడా! ౫౮. మయూరపిఞ్చాని
సర్వాభరణభూషితుడా! అమరాంతకుడా! మగ్ధశబేవతాస్వరూపుడా! కాటుక
వలె నీలవర్ణుడా! సహోత్పన్నుడా! అమృతచేష్టితుడా! మమవ్యసజాతీయ విద్ర
హవిఘ్నుడా! నాచెలియలేన నీలాదేవి నీ నేయజ్ఞీకరింపుము. ౫౯.

మూ॥ పరిరమ తయా తు తస్మిం విహాయ సాకం సమారేణ ।

సా భవతా యాత్వమలితవిహాయసా కం సమారేణ ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ పరిరమ, తయా, తు, తస్మిమ్, విహాయ, సాకమ్, సమారేణ, సా, భవ
తా, యాతు, అమలితవిహాయసా, కమ్, సమారేణ. ౬౦.

వ్యా॥ (పరిరమ ఇతి) తయాసాకమ్ - సహ, తస్మిం విహాయ పరి
రమ; సా, సమారేణ - కామయుక్తేన, అమలితవిహాయసా - నిర్మలీ
కృతాకాశేన, సమారేణ - సవ్యక్ ప్రాప్నునతా, భవతా, కమ్ -
సుఖమ్, యాతు. ౬౧.

తా॥ ఓ! కృష్ణుడా! ఆలస్యమునువదిలి నీవు ఆనీలాదేవితో విహరింపుము.
స్వర్గలోకప్రసాదకరుడవై మదనార్తుడవైన నీతో జేరి నీలాదేవి సుఖించునుగాత.

మూ॥ రక్ష చ లోకాన్ ప్రముదిత విహాయసా కం సమారేణ ।

ధార్యం న న సదృశా కావిహాయసా కం సమారేణ ॥ ౬౧॥

ప-వి॥ రక్ష, చ, లోకాన్, ప్రముదితవిహాయసా, కం సమారేణ, ధార్యమ్, న,
న, సదృశా, కా, ఇహ, అయసా, కమ్, సమారేణ. ౬౧.

వ్యా॥ (రక్షేతి) ప్రముదితవిహాయసా - హృష్టస్వగేణ, కంస
మారేణ - కంసవధేన, లోకాన్ రక్షచ; అయసా సదృశా - నీల
వర్ణేన, సమారేణ - ప్రద్యుమ్నసహితేన, భవతా, ఇహ, కా-భూమా,
కమ్ - సుఖమ్, ననధార్యమ్-ధార్యమ్. ౬౨.

తా॥ కంసునిసంహరించి స్వర్గవాసుల నానందింపించి లోకములను గాపాడుము; నీల
వర్ణుడవైన నీవు ప్రద్యుమ్ననితోగూడ నిహలోకమందు సుఖముననుభవింపుము. ౬౨

మూ॥ బ్రహ్మదిష్వపి దేవ శ్రీదా ౨౨మా ౨౨జ్ఞా తవా ౨నద్ధా ।

ఇత్యస్తుత హరిమేవః శ్రీదామా జ్ఞాతవాన ద్ధా ॥ ౬౨॥

ప-వి॥ బ్రహ్మదిషు, అపి, దేవ, శ్రీద, అమ, అజ్ఞా, తవ, అనద్ధా, ఇతి, అస్తుత, హరిమ్, ఏషః, శ్రీదామా, జ్ఞాతవాన్, అద్ధా. ౬౨.

వ్యా॥ (బ్రహ్మదిష్వతి) హేదేవ! శ్రీద - శ్రేయః ప్రద! అమ-సాధు, తవ అజ్ఞాబ్రహ్మదిష్వపి, అనద్ధా-అప్రతిబద్ధా; అతః స్వయమేవ నీలాంగృష్టాప్వ, నశశ్చిద్విష్ను ఇతి. పూర్వేణ సంబద్ధః. ఇతి-ఏవమ్, ఏషః శ్రీదామా, అద్ధా-అజ్ఞానా, హరిం జ్ఞాతవాన్ సత్, అస్తుత-స్తుతవాన్ ॥

తా॥ అభిప్రాయముచేసిన ఓ! స్వామీ! బ్రహ్మగుణమును నీయాజ్ఞ అప్రతిహతముగ ననుదిగాన నీవు నిశ్చక్కముగ నీలాదేవి బర్హిహింపుము అని కృష్ణమహిమాభిజ్ఞుడైన శీదాముడుతని స్తుతిచేసు. ౬౨.

మూ॥ కృష్ణస్యా ౨భావి తత సఖ్యా తస్యా ౨౨జ్ఞయా తేన ।

ప్రియకృ త్తథా హి నృతయా స ఖ్యాతస్యా ౨౨జ్ఞయా తేన ॥ ౬౩॥

ప-వి॥ కృష్ణస్య, అభావి, తతః, సఖ్యా, తస్య, అజ్ఞయా, తేన, ప్రియకృత్, తథా, హి, నృతయా, సః, ఖ్యాతస్య, అజ్ఞయాతేన. ౬౩.

వ్యా॥ (కృష్ణస్యేతి) తతఃతస్యకృష్ణస్య స్తుత్యాప్రీతస్యా ౨౨జ్ఞయా, తేన - శ్రీదామ్నా, సఖ్యాఅభావి - సఖా ౨భూదిత్యర్థః. కథం తహిదాస్యమిచ్ఛన్ సఖిత్వం సాప్తవాన్? తత్రోచ్యతే; తథాహి-నృతయా - మనుష్యత్వేన, ఖ్యాతస్యహరేః, అజ్ఞయాతేన - అజ్ఞైః - హరిమజ్ఞానానైః, యాతేన, పథా - సఖిత్యాదిరూపేణ, వర్తమానః, సప్రియకృద్భవేత్; నతు తద్జ్ఞజ్ఞానానుసృతేన దాస్యమాగేణ, మనుష్యలీలాంభజత స్తస్యపరిజనేష్వపి తథావిధవృత్తేరేవప్రియత్వాదిత్యర్థః.

తా॥ తరువాత, శ్రీకృష్ణునిదాస్యము నపేక్షించిన శ్రీదాముడు, తనస్తోత్రముచేత బ్రతుకైన శ్రీకృష్ణునియాజ్ఞచేత, శ్రీకృష్ణమహిమానభిజ్ఞునివలె నతనికి సఖుడాయెను. మనుష్యసజాతీయమైన కృష్ణావతారముం దట్టివారియందుగూడ నతఁడు ప్రీతిచేయుచు న్నాడుకదా. ౬౩.

మూ॥ హత్వా పృషాన్ రుషా యే సముపాయంస్తానదాతతయా ।

నీలాం కులస్య కృష్ణ స్సముపాయం స్తానదాతతయా ॥ ౬౪॥

ప-వి॥ హత్వా, పృషాన్, రుషా, యే, సముపాయన్, తావత్, ఆతితయా, నీలామ్, కులస్య, కృష్ణః, సముపాయంస్త, అవదాతతయా. ౬౪.

వ్యా॥ (హత్వేతి) యేపృషభాః ప్రళమగతావన్, ఆతితయా - విస్తీర్ణయా, రుషా - కోపేన, సముపాయం - ఉపాగతాం, తావత్ నృషభాహత్వా స కృష్ణః, నీలామ్, సముపాయంస్త-పాణి గ్రహణం కృతవాన్ ; కుతః - తస్యాః కులస్య, అవదాతతయా - విచ్ఛేదయా, స్వపరిణయన యోగ్యత్వాత్కర్తృత్వం. సముపాయంస్త-యమేర్లున్ (౧) “ఉపాద్యమస్వకరణే” ఇత్యాత్మనేపదమ్.(౨) “విభాషోపయమనే” ఇతి వికల్పితత్వాత్పిచః కిత్వద్భావాభావః. ౬౪.

తా॥ ముందు అతికోపాక్రాంతమునైనచేసిన వృషభములను జంపి క్రీకృష్ణుడు, అతిపరిశుద్ధురాలై స్వవివాహమునకు యోగ్యునిలైన నీలా దేవినివివాహముచేసికొనెను.

మూ॥ ఉదభాసిమనోరమయాదురాపకాన్త్యాతయాత్వతిమనోరమయా

కృష్ణః కమనోరమయాదిప్టంసదృశాయయాఽరిదమనోరమయా

ప-వి॥ ఉదభాసి, మనోరమయా, దురాపకాన్త్యా, తయా, తు, అతిమనోరమయా, కృష్ణః, కమనః, అరమ్, అయాత్, ఇన్ద్రమ్, సదృశా, యయా, అరిదమనః, రమయా. ౬౫,

వ్యా॥ (ఉదభాసీతి) తయా నీలయా, ఉదభాసి - ఉద్భాసితమ్, సాబభాసిత్యర్థః. కీదృశ్యా - మనోరమయా దురాపకాన్త్యా - మనోరమాఖ్యయా అపురసాపి దుష్ప్రసాస్త్యయా, అతి మనోరమయా - అతిమనోజ్ఞయా; పునరపి పైవవిశేష్యతే-రమయా-శ్రియా, సదృశాయయా, అరిదమనః - శత్రుజాంగ్లానిహేతుః, కమనః - కాముకః, కృష్ణః, అరమ్ - అలమ్, ఇప్తమ్, అయాత్ - ప్రాప్తవాన్. ఉదభా

సీతి (౧) “భాస్వ - దీప్తా” భావేలుజ్.సదృశేతి సదృశ్యబాధిత్వస్మ
నాత్మతీయా. ౬౫.

తా|| మనోరమమునకు అస్పృశనకంటె నతిసుందరములక్షీసమానురాలైన
నీలాదేవి శ్రీకృష్ణునితోఁగూడి విలసిల్లెను. కామునిఁడై శత్రుమర్దకుండైన శ్రీకృష్ణుఁడును
నీలాదేవితో, కలి అసృష్టును లభించెను. ౬౫.

మూ|| అధికా సా రమ్భాత స్సహృదురై నిత్య నర్కసారమ్భాతః 1

ఇతరససారిం భాతః స్త్ర యదూరూ ప్రతి కిలాజ్ఞసారమ్భాతః ||

ప-వి|| అధికా, సా, రమ్భాతః, సహ, అమరైః, నిత్యనర్కసారమ్భాతః, ఇత
రససారిమ్, భాతః, స్త్ర, యదూరూ, ప్రతి, కిల, అజ్ఞసా, రమ్భాతః. ౬౬.

వ్యా|| (అధికేతి) సా నీలా, రమ్భాతః-రమ్భాసామ్నాః అప్స
రసః, అధికా - అత్యంతవిలక్షణా; రమ్భా విశేష్యతే - అమరైః -
దేవైస్సహ, నిత్యమ్, నర్కణి - క్రీడాయామ్, సారమ్భాతః - ఆరమ్భ
యుక్తాయాః. నీలా విశేష్యతే-యదూరూ - యస్యాఁడూ, ఇతరస
సారిమ్-ప్రాప్తసౌస్థ్యరససారిం యథాభవతి తథా, భాతఃస్త్ర - దీప్యే
తేస్త్ర. కీదృశౌ - అజ్ఞసా - అజ్ఞస్యేన, రమ్భాతః ప్రతికిల - కదళీ
ప్రతినిధీశ్వ. రమ్భాతఃఇతిపూర్వత్ర(౨)“అపాదానేచాహీయరుహాః”
ఇతితస్యి. సారమ్భాతఃఇతి తద్విశేషణత్వాత్తథా. ఇతరత్ర (౩) “ప్రతి
యోగేపఞ్చమ్యాస్తస్యి” ఇతితస్యి. (౪) “ప్రతిః ప్రతినిధి ప్రతిదాన
యోః” ఇతి ప్రతేఃకర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. ౬౬.

తా|| ఆరటిచెట్లకంటె నతిసుందరములైన తొడలుగల నీలాదేవి, దేవతలతో
ననవరతము క్రీడించుచున్న రంభికంటె నతిమనోహరాశ్చిహ్ను విలసిల్లెను. ౬౬.

(౧) భ్యా-ఆ-సే.

(౨) పా-నూ-౫-౪-౪౫.

(౩) పా-నూ-౫-౪-౪౪.

(౪) పా-నూ-౧-౪-౯౨.

మూ॥ నీలా స చ జేతోష్ఠా మవిక్షతాజ్ఞో వృషావరజః ।

సమదావివ బృన్దావన మవిక్షతా జ్ఞో వృషావరజః ॥ ౬౭॥

ప-వి॥ నీలా, సః, చ, జేతా, ఉష్ఠామ్, అవిక్షతాజ్ఞః, వృషావరజః, సమదో, ఇవ, బృన్దావనమ్, అవిక్షతామ్, గోవృషా, అరజః. ౬౭.

వ్యా॥ (సేలేతి) సా నీలా సచ వృషావరజః సహితో, అరజః - అపాపమ్, బృన్దావనమ్, అవిక్షతామ్ - ప్రవిష్టనంతో. కీదృశో-గోవృషావివ. - స ఏవ వృషావరజో విశేష్యతే - ఉష్ఠామ్-వృషభాణామ్, జేతా, తైరవిక్షతాజ్ఞః, అవిక్షతామితి - విశేలుః ప్రథమ పురుష ద్వివచనమ్. (౧) “శలఞ్గుపధానవిటఃక్య” ఇతి క్క. ౬౭.

తా॥ సప్తవృషభములను జయించి నిరుపద్రవుడైయున్న శ్రీకృష్ణుడును నీలా కేవియు పుణ్యక్షేత్రమైన బృందావనమును బ్రవేశించి, మరించిన గోవృషభములవలె విహరించిరి. ౬౭.

మూ॥ సాఽరమతాఽనేనాఽయుతకామనయధ్ధ్యాన్య సహాఽఽసీనా ।
సారమతాఽనేనా యుతకామనయధ్ధ్యాన్య సహాసీనా ॥ ౬౮॥

ఇతి శ్రీవత్సాంజ్ఞామిశ్రకృతో యమకరత్నాకరే

ద్వాదశాశ్వాసః.

ప-వి॥ సా, అరమత, అనేన, అయుతకామనయధ్ధ్యాన్య, సహ, ఆసీనా, సారమతా, అనేనాః, యుతకామనయా, ఋధ్ధ్యాన్య, సహాసీనా. ౬౮.

వ్యా॥ (సేతి) సా - నీలా, అరమత - క్రీడితవతీ. అనేన - కృష్ణేన, అయుతకామనయధ్ధ్యాన్య - అయుతశబ్దః సజ్ఞ్యావాచీ బహుత్వం

లక్షయతి. కామస్య - స్మరస్య, నయానామ్-నీతీనామ్, ఋద్ధిః - సమృద్ధిః, అయుతసంఖ్యతయా కామనీతిసంపదా యుక్తేత్యర్థః. సహ ఆసీనా - ఆసన్నా, సారమతా - సారం మతమ్ - ఉత్కృష్టం మతమ్ - మనీషితమ్, యస్యా స్స తథోక్తా, అనేనాః - దోషరహితా, యుత కామనయా - యుతా - ప్రాప్తా, కామనా యయాసా యుతకామనా, ఏతాదృశ్యా ఋద్ధ్యా-సంపదా, యుక్తా, సర్వాభీష్టావహార్థసమృద్ధి యుక్తేత్యర్థః. సహాసీనా - హాసశబ్దేన హాషోఽ- లక్ష్యతే. హాసీ - ప్రీతి మాః, ఇనః - ప్రియః తేనసహితా తథోక్తా. ౬౮.

తా। ఉత్కృష్టాభీప్రాయముకలనై పుణ్యవంతురాలైన నీలాదేవి, సర్వాభీష్ట సంపన్నురాలై శృంగారవిలాసపరిపూర్ణురాలై, హాసవిలాసముతోఁ గూడిన క్రిక్కుళ్లుని తోఁజేరి రమించెను. ౬౯.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్జుమిత్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

ద్వాదశాశ్వాసః.

—ॐ—(౦)—ॐ—

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

య మ క ర త్నా క రే స వ్యా ఖ్యా నే

త్ర యో ద శా శ్వా సః.

మూ॥ శరదృతుముచ్చోషితఘనసరిరం సురపత్యరీతిమానీతిః ।

స్త్రీ భిరభూన్మన్దప్రతి సరిరంసు రపత్యరీతిమానీతిః ॥ ౧॥

ప-వి॥ శరదృతుమ్, ఉచ్చోషితఘనసరిరమ్, సురపత్యరీతిమానీ, ఇతి, స్త్రీ భిః, ఆభూత్, నన్దమ్, ప్రతి, సః, రిరంసుః, అపత్యరీతిమ్, అనీతిః. ౧.

వ్యా॥ (శరదృతుమితి) ఉచ్చోషితఘనసరిరం శరదృతుమ్, ఇతః - ప్రాప్తిః, సురపత్యరీతిమానీ - సురపత్యే-ఇన్ద్రస్య, అనిశామ్-దైత్యానామ్, ఈతేః - ఉపద్రవస్యః మానీ - మానయితా - నన్దయితా, నన్దగోపప్రతి, అపత్యరీతిమ్-పుత్రప్రక్రియామ్, అనీతిః- ప్రాప్తిః, స హరిః, స్త్రీభిః - గోపస్త్రీభిస్సహ, రిరంసుః - క్రీడితుమిచ్ఛురభూత్, రిరంసురితి - (౧) “రము-క్రీడాయామ్” స౯. (౨) “సనాశంసభిక్ష ఉః” ఇత్యుప్రత్యయః. ౧.

తా॥ తరువాత, వర్షాకాలముపోయి శరత్కాలమువచ్చెను. అప్పుడు నన్దగోప ముతుండై అసుగోపద్రవకరుండైన కృష్ణుండు గోపికలతో క్రీడింపనిచ్చించెను.

మూ॥ స్నేహమభి వషణతా స్త్రీ రాసారమ్భానురోధాయ ।

కృష్ణఘనేనైషి తమీ రాసారమ్భానురోధాయ ॥ ౨॥

ప-వి॥ స్నేహమ్, అభి, వషణతా, స్త్రీః, ఆసారమ్, భానురోధాయ, కృష్ణఘనేన, ఐషి, తమీ, రాసారమ్భానురోధాయ. ౨.

వ్యా॥ (స్నేహమితి) స్త్రీః - గోపీరభి, స్నేహమ్ - స్నేహమయమ్, ఆసారం అభివషణతా, కృష్ణఘనేన- కృష్ణాభ్యేనఘనేన, భానురోధాయ - ఆదిత్యనిరోధమ్, తమీ-రాత్రిః, ఐషిః ఆదిత్యనిరోధః కిమ

భావః - రాసారమ్భానురోధాయ-రాసోనామ-ధూర్తపురుషాధిష్ఠితాభి
బంహీభిః ప్రీతిభిః స్నేహసీమనిషణ్ణాభి భావరసతత్వవిద్భిః స్తుల్యశీల
వయోవస్థాభి రేకాంతదేశేభోగాయ ప్రవర్తయితవ్యో నృత్తవిశేషః,
తస్య రాసస్య ఆరమ్భమ్, అనురోధమ్ - అనుకర్తమ్. సఖిలు రాత్రౌ
జ్యోత్స్నాయా మేకా నృదేశే సమానీతాభి గ్రోపీభిర్హరిణా చికిషితః,
తదభంగరాత్ర్యచేతాకృతేత్యర్థః. వివీతి-(౧) “ఇషు - ఇచ్ఛాయామ్”
భావోఽయత్.

తా || శ్రీకృష్ణుఁడు, తనకత్తెనైయురాండ్రైన గోపికలతో రాసక్రీడచేయ
నిస్సయించి, ఆదిరాత్రులోఁ జేయవలసినదిగాన, సూర్యుని వెలుగులేని రాత్రినినిశ్చీంచెను.
మూ|| అనుసరించిన ధాను హరిం హరిదశ్వీయం తదా శాస్తమ్ |

నయకవి రవే రితాపరహరి దశ్వీయం తదాశాస్తమ్ || ౩|

ప-వి|| అనుసరిత్, ఇష, ధాను, హరిమ్, హరిదశ్వీయమ్, తదా, శాస్తమ్,
నయత్, అపి, రవే, ఇతాపరహరిత్, అశ్వీయమ్, తదాశామ్, తమ్. 3.

వ్యా || (అనుసరిదితి) హరేరభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తంహరి మను
సరదివ, హరిదశ్వీయమ్ - ఆదిత్యసంబధి, ధాను-తేజః, తదా-తస్మిన్కాలా
తే, శాస్తమభూత్, జ్యోత్స్నమత్యజదిత్యర్థః. కిచ్చ- తదాశామ్- తస్య-
హరేః, అశామ్ - నాశ్చామ్, తంహరిం నయత్ - ప్రాపయత్, రవే,
అశ్వీయమ్-అశ్వానాంసమూహోపి, ఇతాపరహరిత్ - ప్రాప్తపశ్చిమ
దిక్కమభూత్. అపరాహ్ణః కాలః ప్రాప్త ఇత్యుక్తంభవతి. హరిదశ్వీ
యమితి -(౨) “వానామధేయస్య” ఇతివృద్ధసంజ్ఞా. (౩) “వృద్ధాచ్ఛః”
ఇతిః. అశ్వీయమితి-అశ్వానాం సమూహఇతి విగ్రహ్యా (౪) “కేశా
శ్వాభ్యాంయశ్చావస్యతరస్యామ్” ఇతిః. 3.

తా || కృష్ణాభిప్రాయానుసారముగ సూర్యతేజస్సును చల్లారెను; సూర్యరథ
మందు జోండిచినగుఱ్ఱములును పశ్చిమదిక్కునుజేరినవి; (సాయంకాలమాయెను.) 3.

మూ॥ రవితాపాస్తు విరహిణీరథాఽబ్జనా మానమన్యూనాః ।

ఆశ్రిశ్రియురపి విహగం రథాబ్జనామానమన్యూనాః ॥ ౪॥

ప-వి॥ రవితాపాః, శు, విరహిణీః, అథ, అబ్జనాః, మానమన్యూనాః, ఆశ్రిశ్రియుః, అపి, విహగమ్, రథాబ్జనామానమ్, అన్యూనాః. ౪.

వ్యా ॥ (రవీతి) అథ, మానమన్యూనాః - గర్వకోపాభ్యాం విహీనాః, విరహిణీరబ్జనాః. రథాబ్జనామానమ్-చక్ర వాకమ్, విహగమపి అన్యూనాః. రవితాపాః ఆశ్రిశ్రియుః - ఆశ్రితవత్త్వః, (౧) “శ్రిశ్క్-సేవా యామ్”.

౪.

తా॥ సూర్యకిరణములు చల్లారివచ్చుచుండగా, పరివిరహిత స్త్రీలు గర్వమును కోపమునువదిలి మిక్కిలి విరహాతురులైరి. చక్ర వాకపక్షులును మిక్కిలి పరితపించినవి.

మూ॥ హరిద్రోరజతి రవా వాపీతతయార్య మచ్ఛవయః ।

తన్నూపురతిస్త్య గిరా వాపీతతయాఽఽర్యమచ్ఛవయః ॥ ౫॥

ప-వి ॥ హరిద్ర్యః, రజతి, రవౌ, ఆపీతతయా, అర్యమచ్ఛవయః, తన్నూపురతి, స్త్య, గిరా, వాపీతతయా, ఆర్యమ్, అచ్ఛవయః. ౫.

వ్యా ॥ (హరిద్ర్యజతి) రవౌ-సూర్యే, రజతి - రాగజుషిసతి, అర్యమచ్ఛవయః - అర్యమః - ఆదిత్యస్య, ఛవయః - దీప్తయః, ఆపీ తతయాయుక్తాః- ఈషత్ పీతనణభాజః, హరిద్ర్యజివాఽభన౯-హరి ద్రయా రక్తా ఇవాఽభూవన్నిత్యర్థః. అత్రఫలాదయమర్థః ప్రతీయతే- భర్తరి సూర్యే రాగభాజసతి తద్భోగాయ హరిద్రానులిప్తాః ఆపీతత యా- మధుపానయోగిత్యేనచ, యుక్తాస్తప్త్రియా దీప్తయోఽభూవన్నితి. అతశ్చ, ఆర్యమ్ - పక్షితమ్, రమణీయంవా, అచ్ఛవయః - సిత పక్షీ హంసః, వాపీతతయా - వాప్యాం ఇతతయా, స్వయా గిరా తన్నూపురతిస్త్య-తాసామాదిత్యచ్ఛవీనామలజ్ఞుతానాం సూపురవదాచ తిస్త్యేత్యర్థః. (౨) “ సర్వప్రాతిపదికేభ్య ఇత్యేకే ” ఇత్యాచార్యేష్.

తతః (౧) * సనాద్యంత్యేనధాతుత్వాల్లట్. హరిద్ర్య ఇతి - హరిద్ర
యా రక్తా ఇతి విగృహ్య (౨) “ తేనరక్తంరాగాత్ ” ఇత్యుక్. (౩)
“డిడ్ధాణి” ఇత్యాదినాజీవ్. హరిద్ర్య ఇవేతి - పారమార్థికకోధః,
ఛలార్థస్తుహరిద్ర్యఇతి. రజతీతి-(౪)“రజ్జ-రాగే” భావాదికః. స్వరితేత్,
తతోలట్; లట శ్చత్రాదేశః, (౫) “రజ్జేశ్చ” ఇత్యుపధాలోపః, తత
స్సస్థమి. ఆపీతతయేతి- పీతశబ్దో వణవాచీ ; ఈషత్పీతత్వేనేతి పార
మార్థికకోధః. ఛలార్థస్తు - ఆజ్ఞపూర్వాత్ (౬) “పా - పానే” ఇత్యస్తా
న్నిష్ఠా. (౭) “ఘమాస్థాగా” ఇత్యాదినా ఈత్వమ్, తతః భుక్తాబ్రాహ్మ
ణాఇతివ దకారో మత్స్వధీకారః. ఆర్యమితి-(౮) “ఋహలోణ్యత్”
ఇతిణ్యుత్.

౫.

తా॥ సూర్యుఁడెఱుపడిపోయిన ఆసాయక్కాలమందు సూర్యకిరణములు పసుపు
వర్షముగాఁగనును. బావులయందు హంసములు శబ్దించుచుండెను. వానిని చూడఁగా,
సూర్యకిరణములనెదు స్త్రీలు తనభర్తలైన సూర్యనిభోగార్థమై పసుపు పూసికొని
యున్నట్లును, హంసశబ్దము, ఆ స్త్రీలు వడుచునప్పుడొకాకొక్కలో నలబ్బరించుకొని
యున్న సూపురములయొక్క ధ్వనివలెను నుండెను.

౫.

మూ॥ వ్యతిరురువిరే ఖగాశ్యో నివాసతరుజాల మభితోఽయాః ।

కోకా ధ్యాత్వాఽఘాసూనివాఽఽసత్ రుజా లలమభితోయాః॥

ప-వి॥ వ్యతిరురువిరే, ఖగాశ్యః, నివాసతరుజాలమ్, అభితః, అయాః, కోకాః,
ధ్యాత్వా, అఘాసూన్, ఇవ, ఆసత్, రుజా, అలమ్, అభితోయాః.

౬.

వ్యా ॥ (వ్యతీతి) నివాసతరుజాలమ్ - నివాసవృక్షసమూహమ్,
అభితోయాః-అభితఃప్రాప్తాః, ఖగాశ్యః-పక్షిపక్ష్యయః, వ్యతిరురువిరే-
పరస్పరేణశబ్దమకామ్యః. అథవా-యాః ఖగాశ్యః, నివాసతరుజాలం

(౧) పా-నూ-౩-౧-౩౨. (౨) పా-నూ-౪-౨-౧ (౩) పా-నూ-౪-౧౫.

(౪) భ్వ-ఉభ-స-అ. (౫) పా-నూ-౬-౪-౨౬ (౬) భ్వ-ప-స-అ.

(౭) పా-నూ-౬-౪-౬౬. (౮) పా-నూ-౩-౧-౧౨౪.

అభితోభవతా, వ్యతిరురువిరే. (౧) “దు-శబ్దే” వ్యతిపూర్వః లక్ష. (౨) “కర్తృకర్తృవ్యతిహారే” ఇత్యాశ్చ నేపదమ్. కించ - కోకాః-చక్రవాకాః, అభితోయాః- అభిగతజలాః, విరహప్రత్యాసత్తిజనితయా రుజా-పీడయా, అఘాఘాః - పాపరాశీః, అలంభ్యాశ్చేవ, ఆసత- ఆసీనా అభవన్. అభితోయా ఇతి - ప్రథమవ్యాఖ్యానవత్ - (౩) “అతోనుపసగేకః”. ఆసతేతి- (౪) “ఆస - ఉపవేశనే” లక్షబహువచనమ్. ఆదాదిత్వాచ్చపాల్కుః.

౩.

తా|| పక్షులు వృక్షములకొమ్మల మీద నలుసక్కలఁ గూర్చుండి మాత్రవేయఁచున్నవి. చక్రవాకములు జలసమాపమందుండి, రాత్రియాన్నమెందున తమకు గలుగఁబోయ్యెడి విరహశాధను దలంచి భిన్నములై, తమజన్మాన్తరముపాపములను పురించుచున్నవి వలెనున్నవి.

౬.

మూ|| ద్రష్టు మివార్కం స్థ తరో దూర ధావతితరాం ఛాయా |

పాతివ్రత్యంస్త రవే దూర ధావతితరాం ఛాయా || 2||

ప.వి|| ద్రష్టుమ్, ఇవ, అర్కమ్, స్థ, తరోః, దూరమ్, ధావతితరామ్, ఛాయా, పాతివ్రత్యమ్, స్థ, రవేః, దూరన్ధా, అవతితరామ్, ఛాయా.

౩.

వ్యా || (ద్రష్టుమితి) తరోః ఛాయా దూరం ధావతితరాంస్త. కీమథకమివ - అర్కం ద్రష్టుమివ-తరుణా వ్యవహితమర్కం కియస్తం దేశం గత ఇతి వీక్షితుం తరువ్యవధానపరిహారాయ సమీపత్యాగేన దూరమగాదిత్యర్థః. కించ-రవేః ఛాయా-ప్రభా, దూరన్ధా-రథితుమ్-పీడయితుమ్, అశక్తా, పాతివ్రత్యమ్, అవతితరాంస్త-ప్రకపేణరక్షితవతీ. తన్తాదకవేనస్వయమపిమృదురభవదిత్యర్థః. ఉభయశ్రి(౧) “ఉచ్చైః” ఇతి తరవ్. (౬) “కిమేత్తిజవ్యయ” ఇత్యాదినా ఆమ్ప్రత్యయః. దూరన్ధేతి-(౭) “రథ-హింసాసందాభ్యోః” (౮) “ఈషద్దుస్సుషు” ఇత్యాదినా ఖల్. (౯) “రథిజభారచి” ఇతినుమాగమః.

౭.

(౧) ఆదా-ప-ఆ-సే. (౨) పా-నూ-౧-౩-౧౪. (౩) పా-నూ-౩-౨-౩.

(౪) ఆదా-ఆ-ఆ-సే. (౫) పా-నూ-౫-౩-౫౬. (౬) పా-నూ-౫-౪-౧౧.

(౭) దివా-ప-సేట్. (౮) పా-నూ-౩-౩-౧౨౬. (౯) పా-నూ-౭-౧-౬౧.

తా|| వృక్షములనీడ మిక్కిలి దూరముగ పోయెను. దానిని చూడఁగా, నూర్మ్యఁ
డెంత దూరము వెళ్లెనని చూచుటకై దృష్టికి వృక్షవ్యవధానము లేకుండునట్లు వెళ్ళి
నట్లున్నది. సూర్యకిరణములు ఉష్ణములేక చల్లపడెనవి. ౩.

మూ|| గాన శ్రమం వనాంతా దావర్తంతాపసీయ సమమ్ ।

ఆతపతోఽభిజలం స్ఫురదావర్తంతాపసీయసమమ్॥ ౮॥

ప-వి|| గావః, శ్రమమ్, వనాంతాత్, ఆవర్తంత, అపసీయ, సమమ్, ఆతపతః,
అభిజలమ్, స్ఫురదావర్తమ్, తాపసీయసమమ్. ౯.

వ్యా || (గావశ్చితి) గావః క్రమేణోదకపానాదిభిః దివసజం
శ్రమ మపసీయ వనాంతాత్, సమమ్ - సహైవ, ఆవర్తంత - వివృత్తా
అభూవన్. కించ - స్ఫురదావర్తం అభిజలమ్, ఆతపతః- ఆతపేన స్వ
స్థితి వితతేన, తాపసీయసమమభవత్ - తపసీయస్య హేమ్నా వికార
సదృశమభవత్. ౧౦.

తా|| పశువులు, గడ్డిమీసి నీళ్లుత్రాగి దివసములది శ్రమము దీర్చికొని యడవి
నుంచి తిరిగి గుంపుగాఁ జేరివచ్చినవి. సముద్రజలము సూర్యకిరణములచే వ్యాప్తమై కరి
గించిన బంగారమువలె మండెను. ౧౧.

మూ|| వీక్ష్యంబ్రకుముదపణ్డం సమదశతాలిజ్గవా తదర్పితయా ।

తత్తపు తరుణా తదుభయసమదశతాలిజ్గవాతదర్పితయా ॥

ప- వి|| వీక్ష్య, అబ్రకుముదపణ్డమ్, సమదశతాలిమ్, గవా, తదర్పితయా, తత్త
పుః, తరుణాః, తదుభయసమదశతాలిజ్గవాతదర్పితయా. ౧౨.

వ్యా || (వీక్ష్యేతి)-సమదశతాలిమ్ - సమదైః - మదసహితైః,
శతసంఖ్యైః- అనేకైః, అలిభిర్యుక్తం అబ్రకుముదపణ్డం వీక్ష్య, తరుణాః-
యువానః, తదర్పితయా-తైరలిభిరర్పితయా, గవా - వాచా, తత్త
పుః - తృప్తా అభవన్. కీదృశ్యాగవా - తదుభయసమదశతాలిజ్గ
వాతదర్పితయా-తేషాముభయేషామ్- అబ్రానాంకుముదానాంకుయా
సమదశతా - సదృశావస్థతా - వికాససంజ్ఞాచయోర్ధ్వమావస్థా

ప్రాప్తిః, తస్యా లిజ్జభూతేన, వాతేన- వాయునా, దర్శితయా-ఉద్రిక్తయేత్యర్థః. అజ్ఞాని సజ్జోచోన్ముఖత్వా ద్వికాససజ్జోచమధ్యమదశాపన్నాని, కుముదానితు వికాసోన్ముఖత్వా స్కధ్యమావస్థాపన్నాని, ఉభయో గన్ధం సమాహరద్వాయః ఉభయోస్సమదశాయాః చిహ్నాంభవతి. అన్యతరస్య సజ్జుచితత్వే ఉభయగన్ధహరణాసమ్భవాత్. తాదృశేన వాయునా దృప్తానాం భృక్షాణాం వాగుచ్ఛ్లాభవేత్. ౯.

తా॥ ఆసాయశ్కౌలమందు తామరస పుష్పములు సజ్జోచోన్ముఖములై అర్థవికసితములుగాను, కుముదమసుమములు వికాసోన్ముఖములై అర్థవికసితములుగానున్నవి. వాయువు, ఆరెండిటియొక్క గన్ధములనుదీసికొనివచ్చి, వీచుచుండగా దానిచే కుమ్మెదలు మడించి గానముచేసినవి. ఆ గానమునువినియ నాకుసుములను జూనియు యావనవంతులు మిక్కిలి సంతోషించిరి.

౯.

మూః బహునాఽఽక్రోశి క్రామతి కుజ్జుమవణేః పతన్గేన ।

రుచి రుచితాత్వతిరాగిణి కుజ్జుమవణేః పతన్గేన ॥ ౧౧॥

ప-వి॥ బహునా, ఆక్రోశి, క్రామతి, కుమ్, కుమ్, అవణే, పతన్గేన, రుచి, ఉచితా, తు, అతిరాగిణి, కుజ్జుమవణే, పతన్గే, న.

౧౦.

వ్యా ॥ (బహునేతి) కుం కుమ్ - సర్వాం భూమిమ్, అవణేః - ప్రకాశమాన్ద్యాయత్రే మలినత్వే, క్రామతి - అభిభవతిసతి, బహునా, పతన్గేన - పక్షిణాచ, ఆక్రోశి - మహాశబ్దఃకృతః. అత్ర ఛలేనాఽయమర్థః ప్రతీయతే - భూమిమ్, అవణేః - పరివాదే, క్రామతిసతి, పతన్గౌ ఆచుక్రగురితి. కించ - అతిరాగిణి - అతిరక్తే, కుజ్జుమవణేః - కుజ్జుమసదృశవణే, పతన్గే - ఆదిత్యే, ఉచితా - యోగ్యా, రుచిః - దీప్తిః, నాఽభవత్ - అత్రాఽపి ఛలాదయమర్థః ప్రతీయతే - అతిరాగిణి - అతిమాత్రవిషయసజ్జభాజి, కుజ్జుమవణేః - కుజ్జుమాదిభిర్వర్ణాకైరలజ్జరణైరాలేపనైర్యుక్తే, ఉచితా దీప్తిః - కీర్తిః, నాఽభవదితి. కుంకుమితి - వీప్సాయాంద్విర్వచనమ్.

౧౦.

తా|| భూమియందగ్ధకారము వ్యాపించెను, అప్పుడు పక్షులుఅతిచిసవి. నూర్వః
దు తేజోహీనుడై కుమ్ముమవలె నెఱ్ఱుడెను. గం.

మూ|| దోషగమతో రాజ్ఞా గాహిత్యా వారిధౌతమోదేన ।

సుకృతేహయోదజగమిషి గా హిత్యా వారిధౌ తమోదేన ॥

ప-వి|| దోషగమతః, రాజ్ఞా, గాహిత్యా, వా, అరిధౌతమోదేన, సుకృతేహ
యా, ఉదజగమిషి, గాః, హిత్యా, వారిధౌ, తమోదేన. గం.

వ్యా ॥ (దోషేతి) వాశబ్ద ఉపమార్థే. అరిధౌతమోదేన - శ
త్రుభిః క్షౌళితహ పే. ౩, రాజ్ఞేన, తమోదేన-తమసః ఖణ్డయిత్రా, అది
త్యేన, దోషగమతః, వారిధౌ, గాహిత్యా - అ వ గా హనం కృత్వా
సుకృతేహయా- పుణ్యానుస్థానేన, ఉదజగమిషి-ఉదేతుమిచ్ఛా కృతా.
యథాహి దోషగమతః - వినియసక్తాదిదోషప్రాప్తిః, రద్ధాన్వేషిభి
శ్శత్రుభి రభిభూతః తతఃప ధౌతహర్షః. కశ్చిద్రాజా, గాః- భూమిః,
హిత్యా గ్యా నైరాభావాత్, వారిధౌ - సముద్రే, గాహిత్యా సుకృతే
హయా - తీర్థనిషేవణాద్యాత్మికేన పుణ్యానుస్థానేన, ఉదేతుమ్ -
జన్మాంతరే నైవశ్వర్యంప్రాప్తుమ్, ఇచ్ఛామకరోత్ ; ఏవ
మయనుషి సూర్యః దోషగమతః - రాత్ర్యాగమతో హేతోః, గాః-
దీప్తిః, హిత్యా, అరిభిః - తమోభిః, ధౌత హేతోః వారిధౌ గాహి
త్వా, సుకృతేహయా - శోభనానుస్థానేన దివసాంతరే ఉదేతుమిచ్ఛా
మకరోత్. ఉదజగమిషీతి- (౧) “ఇన్-గతో” ఉత్పూర్వః. తతస్స.
(౨) “ సనిచ” ఇతి గమాదేశః. తతోభావేలుజ్, చిన్, అడాగమః.
తమోదేనేతి-(౩) “దో-అవఖణ్డనే” (౪) “అతోసుపసగేకః”. గం.

తా|| పరిశుద్ధుడైన రాజుకు దోషము సంభవించినయెడల శత్రువులచే నవ
మానింపబడి సంతోషహీనుడై రాజ్యమునువదలి సముద్రమందునునికి, అతీర్థస్నాన
జన్యకుశ్రమచేత జన్మాంతరమందుడన విశ్వర్యమునుబొందనిచ్చయించునో, అహంకృత,

(౧) అదా-ప-స. (౨) హా-నూ-౨-౪-౪౩. (౩) దివా-ప-అ. (౪) హా-నూ-౩-౨-౩.

దోషాగమనముచే(రాత్రి వచ్చినచో) నూర్కొడు తినక(శుభ్రవయస్థకారముచే) నిరస్కరింపబడినవాఁడై సముద్రస్నానముచే(బరిశుద్ధుడై) సంజవనినము దీప్తిమంతుడై యుదయింపనిచ్చయించినట్లు సముద్రమందవగాహించెను. ౧౧.

మూ॥ ధగ్గీవిత మతిహాస్యం సవితా న స్సప్రభోఽస్తమితః ।

ఇతి కిల దినసోఽస్య సుహృత్ త్వవితాన స్సప్రభోఽస్తమితః ॥

ప-వి॥ ధగ్గీ, జీవితమ్, అతి, హాస్యమ్, సవితా, నః, సప్రభః, అస్తమ్, ఇతిః, ఇతి, కిల, దినసః, అస్య, సుహృత్, త్వవితానః, సః, సప్రభః, తమ్, ఇతిః. ౧౨.

వ్యా॥ (ధగితి) దినసస్యబుద్ధిః పూర్వాభేద పరామృత్యే. సవితా - ఆదిత్యః, నః. అస్తాకంసంబద్ధి, సప్రభః - ప్రభయా నియయా సహ, అస్తమితః, అతోజీవితంధిక్ - కుత్సితమప్రేషహాస్యమతిశ్చ శ్వాబుద్ధ్యాకిల అస్య ప్రభోః - ఆదిత్యస్య, సుహృత్, సవితానః-వితానేన-విస్తారేణ, సహితః, సదినసః-తిమ్-ఆదిత్యమ్, ఇతిః- అనుగతోఽభూత్.

తా॥ నూర్కొని సుహృత్తన గినము, “మనస్సేహిశుద్ధేన నూర్కొడు నపరివారముగ నస్తమించెను, ఇంక మనజీవనమతినిద్ర్యమై హాస్యాస్వప్నమును” అనితెలఁచి తానును నానూర్కొనియనుసరించి వెళ్ళెను. ౧౩.

మూ॥ భాస్వాన్ హతప్రభఃకిల వారుణ్యా పీతయా పతితః ।

నిగృహీతో జగతోఽభూదారుణ్యాపీతయా పతితః ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ భాస్వాన్, హతప్రభః, కిల, వారుణ్యా, పీతయా, పతితః, నిగృహీతః, జగతః, అభూత్, అరుణ్యాపీ, తయా, పతితః. ౧౪.

వ్యా॥ (భాస్వానితి) పీతయా- గౌరవణాయా, వారుణ్యా - వరుణస్య దిశా ప్రతీచ్యా, హతప్రభః - హతతేజస్కః, తయాసహ స్వయమపి అరుణ్యాపీ, అరుణ్యంప్రాప్తిః, గగనాత్పతితస్త్వజగతఃపతితః-జగత్పతేరీశ్వరాత్కారణాత్, నిగృహీతోఽభూత్ - అస్తంగతోభూత్. ఈశ్వరాజ్ఞయాసూర్యచంద్రాదీనాముదయా స్తమయాదయః; తథాచశ్రుతిః-(౧)“భీషాస్తాద్వాతఃపవతేభీషాదేతిసూర్యఃభీషాస్తాద్గ్నిశ్చేంద్రశ్చ”

ఇతి. అత్ర ఛలా దయ మర్థః ప్రతీయతే - వీతయా - ఉపయుక్తయా,
నాగుణ్యా - సునియా, ఆరుణ్యావీ - అరుణతాంగతః, తతపవసాపానుష్ఠా
నాత్కారణాత్, హతప్రభః - హతకీర్తిః, పతితః - ద్విజాతికర్తృభ్యా
హీనస్సృజ్, జగత్పతితః - రాజాజ్ఞయా, నిగృహీతః. ౧౩.

తా|| మూర్ఘడు, సాయశ్శాలమండలపడిన పశ్చిమదిక్కునొంది తానునెట్టి
పడి భగవదాజ్ఞచేసే న్తమింకను. ఇచ్చటశబ్దములవలన నొకయర్థముప్రతీతమగుచున్నది.
మూర్ఘః ద్విజానగునట్లు మదిరాసానముచేసి కీర్తిహీనుడై రాజుచే నిగృహీతుడై కర్తృ
ప్రభుఁడాయెనని. ౧౩.

మూ|| విమృశ్యతీ పన్ ద్విజా జు మతిరోధిన్యాజ్ఞలం సాధ్యమ్ ।

యావన్న జగత్సాన్నితి మతిరోధిన్యాజ్ఞలం సాధ్యత్ ॥ ౧౪॥

ప-వి|| విమృ, అతీపన్, ద్విజా, జలమ్, ఆతిరోధిని, ఆజ్ఞలమ్, సాధ్యమ్,
యావత్, న. జగత్, సాన్తిత్, నితి, మతిరోధిన్యామ్, జలమ్, సాధ్యమ్.

వ్యా|| (విమృశ్యతి విమృ-ఆతిర్మమణ్డలే, అతిరోధిని - ఆవిద్యమాన
తిరోధానేనని, తస్యామేవ దశాయామ్, ద్విజాః, సాధ్యమ్ - సన్ధ్యో
పాసనకర్తృభూతిమ్, ఆజ్ఞలమ్ - అజ్ఞలిపరిమితమ్, జలమ్, అతీపన్ -
తీవ్రపక్షః. నితి-రాత్రి, మతిరోధిన్యామ్ - బుద్ధితిరోధకర్యాంసత్యామ్,
జగత్సర్వమ్, సాధ్యమ్ - అన్ధేన - అన్ధత్వేన - చక్షుషోపలమ్భరాహి
త్యేనసహితమ్, అతిపవ, జలమ్ - జడంచ, యావన్న భవేత్, తావ
దేవ సన్ధ్యోపాసన మకుర్వన్నిత్యర్థః. ౧౪.

తా|| రాత్రిలోఁ జీకటిచేతఁగన్నలు కనఁబడక జనులు మతిహీనులై పోకమునుపే
మూర్ఘఁడు కనఁబడుచుండఁగనే బ్రాహ్మణులర్ఘ్యప్రదానముచేసిరి. ౧౪.

మూ|| కుముదం చాహ్ని ప్రముదితచక్రే ముక్తామయం సితం వియతి|

రాసాయ శై ర్వితానం చక్రే ముక్తామయం సితంవియతి॥ ౧౫॥

ప-వి|| కుముదమ్, చ, అహ్ని, ప్రముదితచక్రే, ముక్తామయమ్, సితమ్, వియతి,
రాసాయ, శైః, వితానమ్, చక్రే, ముక్తామయమ్, సితమ్, వియతి. ౧౫.

వ్యా || (కుముదమితి) ప్రముదితచక్రే-హర్నితచక్రవాకే, అహ్ని-
దివసే, వియతి - అపగచ్ఛతీసతి, సితమ్ - శ్వేతమ్, కుముదమ్, ముక్తా-
మయమ్ - ఆమయరహితమ్ - విగతనిద్రమ్, వికసితమభూత్. వియ-
తీతి (౧) “ఇచ్ఛ-గతో” విపూర్వః. శత్రుస్తస్సస్తిమ్యస్తః. వ్యయమ్ - వి-
నాశమ్, ప్రాప్తేసకీర్త్యర్థః. కించ-రాసాయ-కృష్ణస్య రాసోత్సవాథమ్,
వియతి సితమ్ - ఆకాశేబద్ధమ్, ముక్తామయమ్ - మాత్రికవిరచితమ్,
వితానమ్, భైః - సత్త్వైః, చక్రే.

౧౧౬.

తా|| చక్రవాకపక్షిలకు స్వప్నోపకరమైన దివసముపోయినది. కుముదమమయ-
లు వికసించినవి. ఆకాశమందు సత్త్వములుచున్నవి. అది, క్రీకృష్ణుని రాసక్రీడా-
నిమిత్తము వితానముకట్టినట్లుండెను.

౧౧౭.

మూ|| న్యవిశత నూనం సాన్ధ్యో రాగో హృదయం చిరన్ధీనామ్ |

బుద్ధిం నియమ్య చ కమితరాగోహృదయం చిరన్ధీనామ్ || ౧౧౮ ||

ప-వి|| న్యవిశత, నూనమ్, సాన్ధ్యః, రాగః, హృదయమ్, చిరన్ధీనామ్, బుద్ధిమ్,
నియమ్య, చ, కమితుః, ఆగోహృత్, ఆయమ్, చిరమ్, డీనామ్.

౧౧౯.

వ్యా || (న్యవిశతేతి) సాన్ధ్యః - సన్ధ్యాసంబధ్నీ. రాగః, చిరన్ధీ-
నామ్ - యువతీనామ్, హృదయం నూనం న్యవిశత. రాగశబ్ద-
ఆరుణ్యం కామాభివ్యజించాఽచప్తే. తత్ర ఛలాదయం వ్యవహారః
కృతః-సన్ధ్యాసంబధితయా దృష్టో రాగః యువతిహృదయం ప్రవిప్ల ఇతి.
సన్ధ్యారుణ్యం నివృత్తమ్, యువతిహృదయం సకామాభివ్యజ మభవ
దిత్యుక్తం భవతి. తద్భదయం ప్రవిప్ల స్సోఽయం రాగః తాసాం బుద్ధిమ్,
చిరమ్ - దీఘకాలమ్, డీనామ్ - గవేణపరిధ్రావంతామ్, నియమ్య,
కమితుః - భర్తుః, ఆగోహృత్ - అపరాధస్యహర్తాచ, అభూత్.
రాగయోగేన భర్త రపరాధం విస్మృతవత్స ఇత్యర్థః. న్యవిశతేతి -
(౨) “విశ - ప్రవేశనే” విపూర్వః, లఙ్. (౩) “నేర్విశః” ఇత్యాత్తనే

పదమ్ ; తుదాదిత్వాచ్చః. కమితురితి-కామయతే స్త్యచ్. (౧) “ఆయా
నయ ఆధాధాతుకేవా” ఇతి వికల్పా ణ్ణిచోనివృత్తిః. ఆగోహృ దితి -
హారతే స్సోపపదాతో క్విప్, తుక్. డీనామితి (౨) “డీజ్-విహాయసా
గతౌ” నిష్టా. (౩) “స్వాదయః ఓదితః” ఇత్యోదిత్వాత్ అర్కప్రతి
షేధే నిష్టా సత్వ ఇచ్ఛ. ౧౬॥

తా॥ ఆకాశమగురు సన్ధ్యాకాగమ నివర్తిం చెను; స్త్రీలహృదయమందునున్న
వికారముకలిగెను. అప్పుడా స్త్రీయ గర్వమునువదలి నాయకుని యపరాధమును
మఱిచిరి. ౧౭.

మూ॥ తమసో భియేన వివశా సన్ధ్యాయత్సు ద్విజేషు చ కులాయమ్ ।
క్వాఽపి న్యలీయత హరిం సన్ధ్యాయత్సు ద్విజేషు చ కులాయమ్॥

ప-వి॥ తమసః, భియా, ఇవ, వివశా, సన్ధ్యా, ఆయశు, ద్విజేషు, చ, కూ-
యమ్, క్వ, ఆపి, న్యలీయత, హరిమ్, సన్ధ్యాయత్సు, ద్విజేషు, చ, కూయమ్. ౧౮.

వ్యా॥ (తమసేతి) ద్విజేషు - పక్షిషు, కులాయమ్ - నీడమ్,
ఆయత్సు - ఆగచ్ఛత్సు, ద్విజేషు - శైవరికేషుచ, కులాయమ్ -
కులదైవతమ్, హరిమ్, సన్ధ్యాయత్సు - సమ్యక్ ధ్యాయత్సు, తమసో
భియా వివశేవ-సన్ధ్యా క్వాప్యవిజ్ఞాతే దేశే న్యలీయత-నిలీనా భూత్.

తా॥ సాయజ్కాలమగు పక్షులు తమతమ గూఢ్ఘలోపచ్చిచేరినవి. బ్రాహ్మణా
దులు తమమలకేవత్తున విశువును ధ్యానించిరి. సన్ధ్యాకాలముపోయి చీకటివ్యాపిం
చెను. ౧౯,

మూ॥ ఖతరో శ్చాయేవ తమోఽసూనాయంతాఽశు భాని భూతాని।
రాత్రిచరాణ్యమితో ఽసూ నాయంతాశుభాని భూతాని ॥

ప-వి॥ ఖతరోః, ఛాయా, ఇవ, తమః, అసూనాయన్త, ఆశు, భాని, భూతాని,
రాత్రిచరాణి, అమితః, అసూన్, ఆయన్త, ఆశుభాని, భూతాని. ౨౦.

వ్యా॥ (ఖతరోరితి) తమః - తిమిరమ్, ఖతరోః-ఆకాశాఖ్యస్య

వృక్షస్య, ఛాయేవాఽభూత్. ఆశు - శీఘ్రమ్, భూతాని - ఉత్పన్నాని, భాని - నక్షత్రాణి, తస్యభిర్యోః-అసానాయ స్త- సూనవదాచరన్విస్త, పుష్పసదృశాన్యభవన్నిత్యన్తః సూనశబ్దాత్ (౧) “నక్షత్రాన్విష్టసంహోప శ్చ” ఇతిన్యజ్, తతోలజ్, అఙ్గానుగః. కించ - రాజిచరాణి ఆశుభాని భూతాని-జస్తవః-రక్షఃపిశాచాఃయః, ఇతిన్యతో లభ్యాత్ మాంసబలిప భృతికా దామిషతః కారణాత్, అనుజ్ - ప్రాణజ్, ఆయస్త- ప్రాప్తః. ఆయస్త ఇతి ఆయనేలః శ. (౨) అనుజ్ శ్చేత్త్యాదాత్త నేపవమ్.

తా॥ అర్థకారము గాత్రమునెమ వృక్షమునకు నీవలెనుండెను. నక్షత్రములు భూభులవలెనుండెను. పిశాచములు మాంసములను భక్షించి ప్రాణధారణమును జీసికొనెను. ౧౮.

మూ॥ అరుధద్విశ స్తమో జితకాలాయస మజ్జనోపమానమతి ।

విద్య ద్విరహీ తస్యై కాలాయ సమ జ్జనోపమానమతి॥౧౯॥
ప-వి॥ అరుధత్, దృశః, తమః, జితకాలాయసమ్, అజ్జనోపమానమతి, విద్యత్, విరహీ, తస్యై, కాలాయ, సమమ్, జనః, అపమానమతి. ౧౯.

వ్యా॥ (అరుధస్థిలి) తమః - తిమిరమ్, దృశః - చక్షుః, అరుధత్ - రుద్రవత్. (౩) “రుధిర్ - ఆవరణే” లుజ్. (౪) “ఇరితోవా” ఇత్యజ్. కీదృశంతమః - జితకాలాయసమ్ - జితం కాలాయసం యేన తత్తథోక్తమ్. దాధాన్యత్ రూపేణచ జితకాలాయసమిత్యర్థః. అజ్జనోపమానమతి- అజ్జనోపమానమ్ - అజ్జనసాదృశ్యమ్, అతిక్రాంతమ్, తతో నీలతర మిత్యర్థః. కించ- తస్యై కాలాయ - రాత్రయే, విరహీ-విరహితః, జన స్సర్వః, సమమేవ ఐష్యత్ - ఈష్యాంకృతవాత్. అపమానమతీతి క్రియావిశేషణమ్. అపగతః మానః-గవః, యస్యా స్సా అపమానా, అపమానా మతి ర్యథాభవతి తథేత్యర్థః. ౧౯.

(౧)పా-నూ-౩-౧-౧౧. (౨)పా-నూ-౧-౩-౧౨.
(౩)రుధా-ఉ-స-ఆ. (౪)పా-నూ-౩-౧-౧౩.

తా॥ కాటుకకంటె నలినీతమైన చీకటి జనుల చూపునుగ ప్పెను. విరహిజనులు
అభిమానమునువదిలి యారాత్రిని విక్కిలి నిద్రించిరి. ౧౯.

మూ॥ నాఁజ్ఞాయి తమసి వృక్షో నా శ్వేద్రం సానుమా నపరమ్ ।

నాయునశా ద్య దవాయాన్నా శ్వేద్రం సానుమా నపరమ్ ॥

ప-వి॥ అజ్ఞాయి, తమసి, వృక్షః, నా, శ్వేద్రమ్, సానుమాన్, అపరమ్, వాయు
వశాత్, యిత్, అవాయన, ఆశు, అగ్నిమ్, సా, అనుమా, న, పరమ్. ౨౦.

వ్యా ॥ (నాజ్ఞాయుతి) తస్మిన్ తమసి వృక్షశ్చ, నా-పురుషశ్చ,
శ్వేద్రమ్ - రస్యమ్, సానుమాన్ - పర్వతశ్చ, అపరంచ-వ్యోమ సలిల
గో హస్తాద్గతిం పహ్నిజాతిమ్, నాజ్ఞాయి - నాజ్ఞాతమభూత్. సర్వం
పదార్థజాలంతమసా వీక్ష్యతమివాఽభవదిత్యర్థః. ననువా యోరప్రతిహ
తస్యాగమన ముపలభ్య తత్ర మూర్తద్రవ్యప్రతిరోధాభావముపలభ్య,
అయ మాకాశేషన నపదాథాః స్తరమిత్యవగచ్ఛన్తి, తత్కథముచ్యతే,
సర్వోపదాహోన్మాజ్ఞాయుతిః; తత్రోచ్యతే - నాయువశాత్, ఆశు -
శీఘ్రమ్, అగ్నిమ్ - ఆకాశమ్, యదవాయన్ - అపగతవస్తతి యత్,
సా అనుమా-త దేతిననుమాన్జ్ఞానమ్, పరంన-నాఽన్యత్ ప్రత్యక్షమిత్య
ర్థః. అనుమేతి-(౧) “మాత్-హంసే.(౨)“అతశ్చివసగే” ఇత్యజ్.

తా॥ చీకటిలోఁ గొండ పల్లము మనుష్య పశు పక్ష్యాదు లేమియుఁ జెలియకనే
కాకారముగ నన్ధకార మైయే కనబడిను. అప్రతిహతమై అతివేగముగఁ గొట్టుచున్న
గాలివలన, ఇచ్చట పర్వతపుష్పములులేవు” అనిమాత్రముపించిరి. ౨౦.

మూ॥ ఆభిసారికా స్తస్య తమసా సూచ్యస్తేనాఽప్యసేవసీయేన ।

స్థగితా గస్తేనాఽఽరా త్సూచ్యస్తేనాప్య సేవసీయేన ॥ ౨౧॥

ప-వి॥ ఆభిసారికాః, స్త, తమసా, సూచ్యస్తేన, అపి, అసేవసీయేన, స్థగితాః,
గస్తేన, ఆరాత్, సూచ్యస్తే, అనాప్య, సేవసీయేన. ౨౧.

వ్యా॥ (ఆభిసారికేతి) సూచ్యస్తేన - శితసూచ్యగ్రేణాపి, అసేవ

నీయేన - భేత్తుమశక్యేన, తమసా స్థగితాః అభిసారికాః, ఆరాత్ - దూరాత్, అనాప్య-పార్శ్వమగత్వా దూరే స్థిత్యాపి, సేవనీయేన - సేవితమ్ - అనుభవితమ్, శక్యేన, పుష్పానులేపనగచ్ఛేన, సూచ్యస్తేన - సూచితా ఆభవత్. అసేవనీయేనేతి - సేవతేరనీయర్, తతోనన్తో సమాసః. అనాప్యేతి- (౧) “అప్ - వ్యాప్తే” అజ్ పూర్వకత్వాత్తస్య ల్యబాదేశః - తతోనన్తో సమాసః. సేవనీయేనేతి సేవతేరనీయర్. ౨౧.

తా । ఆరాత్రిలో బయలుదేరిన అభిసారికాస్త్రీలు అతిగా ధాన్ధకారముచే గంటికగపడనివారైరి. జనులు ఆస్త్రీలు ధరించిన చంద్ర పుష్పగులయొక్క వాసన చేత నాస్త్రీ లిచ్చటనున్నారని యూహించిరి. ౨౧.

మూ॥ హస్త రుచయేల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ ప్రదోషతమః ।

యదుపగమోఽర్కా-యైష్య త్థద్యోతాయ ప్రదోషతమః ॥

ప-వి॥ హస్తరుచయే, అల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ, ప్రదోషతమః, యదుపగమః, అర్కాయ, ఐష్యత్, ఖద్యోతాయ, ప్రదోషతమః. ౨౨.

వ్యా॥(హస్తేతి) హస్తేతి విన్నయే. ప్రదోషతమః- ప్రదోషకాలే వర్తి, తమః - తిమిరమ్, అల్పకాశ్రితఖద్యోతాయ - అల్పకాయ - అతిక్షుద్రాయ, స్వాశ్రితాయ, ఖద్యోతాయ- కీటకాయ, హస్త రుచయేల్పనత్. తదేవ తమో విశేష్యతే-యదుపగమః - యస్య తమసః ఉపగమః, ప్రదోషతమః- ప్రకృష్టదోషతమస్స, ఖద్యోతాయ-ఖమ్-మహస్తం ఆకాశమ్, ద్యోతయతే, అతిమహతే, అర్కాయ, ఐష్యత్ - ఈష్యామకరోత్, మహస్తమపి విరోధినం ప్రతీష్యాక్షుద్ర మప్యాశ్రితం ప్రత్యనుగ్రహో దుష్టస్య తమసోవ్యభూదితి సూచ్యతే. ఉపగమశ్చితి - (౨) “గ్రహవృద్ధునిశ్చిగమశ్చ” ఇత్యప్. అకాయేతి- (౩) “క్రుధద్రుహ” ఇత్యాదినా సంప్రదాన సంజ్ఞా. ఐష్యాదితి - ఈష్యా తేలజ్. ౨౩.

తా॥ సాయజ్కాలమందలి యన్ధకారము, జగత్ప్రకాశముఁడైన సూర్యునిమహిమను సహింపనిదివలె తా నేయంతట వ్యాపించెను, అతిక్షుద్రములైన ఖద్యోతపుఁ బురుగులు ఆచీకటిలోఁ బ్రకాశించినవి. ౨౨.

మూ॥ కాలనిషిక్తం గభాం ప్రాచీ రక్షతి కరైరుచితమ్ ।

పాణ్డుముఖస్తుం స్త తమఃప్రాచీరక్షతికరై రుచితమ్ ॥ ౨౩॥

ప-వి॥ కాలనిషిక్తమ్, గర్భమ్, ప్రాచీ, రక్షతి, కరైః, ఉచితమ్, పాణ్డుముఖీ, ఇస్తుమ్, స్త, తమః ప్రాచీరక్షతికరైః, రుచితమ్. ౨౩.

వ్యా ॥ (కాలేతి) ప్రాచీదిక్, కాలనిషిక్తమ్ - కాలేన - చన్ద్రోదయప్రత్యాసన్న సమయేన, నిషేక్తా భర్తా నిషిక్తమ్, ఇన్ద్రంగభాం పాణ్డుముఖీభూత్వా రక్షతి స్త. కీదృశమ్-తమః, ప్రాచీరక్షతికరైః - తమోనామ్నః ప్రాచీరస్య - వప్రస్య, క్షతికరైః, కరైః - ఆత్మనస్తేజోభిః, రుచితమ్ - శోభితమ్, ఉచితమ్. ౨౩.

తా॥ అప్పుడు చన్ద్రోదయకాలమువచ్చెను. తరువాత తూర్పుదిక్కునందున చన్ద్రోదయమయిచి తన కిరణములచే నన్ధకారమును నశింపించి ప్రకాశించెను. ౨౩.

మూ॥ స్మరరజ్జసూత్రధార స్తిమిరయవనికాస్తర జ్మితః ।

విధు రభి ర్వేలాం బహుతిమిరయవనికాస్తరజ్జ మితః ॥ ౨౪॥

ప - వి ॥ స్మరరజ్జసూత్రధారః, తిమిరయవనికాస్తరమ్, గమితః, విధుః, అభిః, వేలామ్, బహుతిమిరయవనికామ్, తరజ్జమ్, ఇతః. ౨౪.

వ్యా ॥ (స్మరేతి) స్మరరజ్జసూత్రధారః - మన్తధవృత్తాన్తమయేన నాటకేనాఽఽగమయితవ్యేతదీయరజ్జభూమేః సూత్రధారభూతః, రజ్జమ్ - నర్తనభూమిః, సూత్రధారః - నాట్యవస్తునః ప్రథమంప్రస్తావకః, జగదత్ర రజ్జత్వేన నిరూప్యతే, సూత్రధారత్వేనతు చన్ద్రః. ఏవంభూతో విధుః, తిమిరయవనికాస్తరమ్ - తిమిరనామ్నాః యవనికాయాః - తిరస్కరిణ్యాః, అస్తరమ్ - మధ్యమ్, గమితోఽభూత్ - ఏవమావిభావచిచ్ఛే, అభిః, వేలామ్ - వృద్ధిమ్, గమితః, కీదృశీమ్ - బహుతిమిరయవనికామ్ - తిమయః - మత్స్యవిశేషాః, తేషాం రయః - వేగః,

తిమిరయః, బహవ స్తిమిరయా యస్మిత్ తత్ బహుతిమిరయమ్, వనమ్-
జలమ్, యస్యాః కారణభూతాయాః, సా బహుతిమిరయవసికా. (౧)
“శేషాన్విభాషా” ఇతికప్. తతస్తాప్. (౨) “ప్రత్యయస్థాత్కాత్”
ఇత్యాదినా ఇత్తవ్. కీదృశోఽభిః - తరజమితః - వేలానిమిత్తేన క్షో
భేణ బహుతరజం ప్రాప్తః. ౨౪.

తా॥ మన్తభవిలాసమనెడు నాటకమునకు నాట్యకాలయైన జగత్తులో నా మ
న్తభవిలాసమును దెలుపుచున్న నూత్రధారునివలెనున్న చన్ద్రుడు చీకటియనెడు తెర
లోపలఁ బ్రవేశించెను. అచన్ద్రోదయకాలమందు సముద్రము గొప్పయలలు కొట్టుచు
మత్స్యేరులెగులుచున్న జలము కలదైవర్ధిలైను. ౨౪

మూ॥ క్షణ ముదయో హరవ దభా చ్చన్ద్రకలాభాస్వరోగోఽతః ।

కామ స్త్రీషు సకబరీచన్ద్రకలాభాస్వరోగోతః ॥ ౨౫॥

ప-వి॥ క్షణమ్, ఉదయః, హరవత్, అభాత్, చన్ద్రకలాభాస్వరః, అగః,
అతః, కామః, స్త్రీషు, సకబరీచన్ద్రకలాభాసు, అరోగోతః. ౨౫.

వ్యా॥ (క్షణమితి) ఉదయోఽగః - ఉదయపర్వతః, క్షణమా
త్రమ్, చన్ద్రకలాభాస్వరః - ప్రారభోదయస్య చన్ద్రస్య కలయా
భాస్వరః - దీప్యమానః, అతఏవ హరవత్ - రుద్రవత్, అభాత్.
ఏవం తస్మిన్ రుద్రసామ్యభాజి సతి తత్సన్నిధౌ ప్రాప్తభయోపి కామః
స్త్రీషు అరోగోతః అభాత్ - తాసాం సమయాశ్రయణాత్ రోగమ
ప్రాప్తోభూదిత్యర్థః. కీదృశీషు స్త్రీషు - సకబరీచన్ద్రకలాభాసు - కబరీ-
కేశవాళః, కబర్యాఖ్యస్య చన్ద్రకస్య - మయూరపిచ్ఛస్య, లాభేన - ప్రా
ప్త్యా, సహితాసు, కబరీశబ్దః - (౩) “జానపదకుణ్డ” ఇత్యాదినా జీవన్తః
కేశవాళపర్యాయో వ్యుత్పదితః. అరోగోత ఇతి - రోగేణ ఉతః రోగోతః,
తత్రనష్టో సమాసః. ఉత ఇతి (౪) “వేజ్ - తన్తుసన్తానే” నిష్పా. (౫) “వచి
స్పటి” ఇత్యాదినా సంప్రసారణమ్. ౨౫.

(౧) పా-నూ-౧-౪-౧౫౪.

(౨) పా-నూ-౨-౩-౪౪.

(౩) పా-నూ-౪-౧-౪౫.

(౪) భా-ఉ-స-౪.

(౫) పా-నూ-౬-౧-౧౫.

తా॥ చంద్రోదయకాలమందు ఉదయ పర్వతము చంద్రకిరణములచే వ్యాప్తమై, చంద్రమాడుండైన రుద్రునివలెనుండెను. మన్మథుఁడు తనవైరిమైన రుద్రునితోఁబోలిన ఆయుధయపర్వతమునుజూచి భీకుండైనను, మయూరిపిచ్ఛమువలెనున్న కేశపాశముగల స్త్రీలయందు వారిసక్రేతము నాశ్రయించి నిర్భయుండై ప్రవర్తించెను. ౨౧.

మూ॥ హరిరాసోత్సవమజ్గళకుమ్భరసమితం సముద్యస్తమ్ ।

ఐత్యత జన ఇన్ద్రం రసకుమ్భరసమితం సముద్యస్తమ్ ॥ ౨౨॥

ప-వి॥ హరిరాసోత్సవ మజ్గళకుమ్భకరసమితమ్, సముద్యస్తమ్, ఐత్యత, జనః, ఇన్ద్రమ్, రసకుమ్, భరసమితమ్, సముత్, యస్తమ్. ౨౩.

వ్యా॥ (హరీతి)హరిరాసోత్సవార్థస్య మజ్గళకుమ్భస్య, రసేన - స్వరసేన - స్వభావేన, మితమ్ - తత్సదృశమిత్యర్థః. ఉదృశమ్, సముద్యస్తమ్ - సమ్యగుదయంకుర్వాణమ్, ఇన్ద్రమ్, జనః, సముత్ - సహషణః, ఐత్యత. పునరిన్ద్రుర్విశేష్యతే - రసకుం యస్తమ్ - శృంగారరసభూమిం ప్రాప్నువస్తమ్, తత్ర భరసమితమ్ - భరేణ సజ్జతమ్, రసస్య నిర్వోధారమిత్యర్థః. ౨౪.

తా॥శృంగారసోత్సవమండై, స్వయముశృంగారియైన క్రిష్ణుని రాసోత్సవమునకు మజ్గళార్థమైన పూర్ణకుమ్భమువలె నుదయించిన చంద్రుని జనులు సంతోషముతోఁ జూచిరి. ౨౫.

మూ॥ సోద్యక్ సిన్ధూరితసురసిన్ధురవిభ్రమమలమ్బిత సరాగః ।

క్షణమభృత జనశ్చాశ్రితసిన్ధురవిభ్రమమలమ్బిత సరాగః॥౨౬॥

ప-వి॥ సః, ఉద్యక్, సిన్ధూరితసురసిన్ధుర విభ్రమమ్. అలమ్బిత, సరాగః, క్షణమ్, అభృత, జనః, చ, ఆశ్రితసిన్ధురవిభ్రమమ్, అలమ్, బత, సరాగః. ౨౬.

వ్యా॥ (సశ్రితి) సః ఉద్యక్ ఇన్ద్రః, ఉదయదశాయామ్, సరాగః - ఆరుణ్యయుక్తః; అతపవ సిన్ధూరితసురసిన్ధురవిభ్రమమ్ - సిన్ధూరితస్య - అలజ్కారా క్షేప్తిన్ధూరపరాగైరలజ్కృతస్య, అతపవ జాత పాటలిమ్నుః స్వభావపాణ్డారస్య, సురసిన్ధురస్య - సురగజస్య ఐరావతస్య,

విభ్రమమ్ - లీలామ్, అలమృత-ప్రాప్తవాన్, తత్సదృశోఽభూదిత్యర్థః. కించ-తస్మిన్, సరాగః-సన్నేహః, జనః, ఊణమ్, ఆశ్రితసింధురవిభ్రమమ్, అలమ్ - పర్యాప్తమ్, అభృత, బత. ఆశ్రితః, సింధుః - సముద్రః, యే ననః. ఆశ్రితసింధుం రవిమ్ - ఆదిత్యం విషయీకృత్య జాయమానం భ్రమం అలం అభృత-సముద్రమాశ్రితోరవిః కిలాఽయమితి ఊణమా త్రంతస్యాఽఽరుణ్యాత్ భ్రాన్తోజనోఽభూదిత్యర్థః. బతేత్యాశ్చర్యే. సో ద్యన్నితి-(౧) “సోచిలోపేచేత్పాదపూరణమ్” ఇతి తచ్ఛబ్దే ప్రథమైకవ చనస్యలోపాత్-(౨) “అద్గుణః” ఇతిగుణోపపత్తిః. ౨౭॥

తా॥ చన్ద్రుడుఁడయించుచున్నప్పుడెఱ్ఱి కాన్తిగలవాఁడై, సింధురముచే నలఙ్కరింపఁబడిన విరావతమువలెనుండెను. ఆట్టిచన్ద్రునిజూచి జనులు హృష్టులై, సముద్రము మీఁదనున్న సూర్యుఁడనిభ్రమించిరి. ౨౭.

మూ॥ దదృశురితం విధుమనమతపద్మాకరికన్తుకాయమానేన ।

ఉత్పద్నగగనవిహరత్పద్మాకరికన్తుకాయమానేన॥ ౨౮॥

ప-వి॥ దదృశుః, ఇతమ్. విధుమ్, ఆవమతపద్మాకరికమ్, తు, కాయమానేన, ఉత్పద్నగగనవిహరత్పద్మాకరికన్తుకాయమానేన. ౨౮.

వ్యా॥ (దదృశురితి) అవమతపద్మాకరికమ్-అవమతః, పద్మాకరః-పద్మజానామాకరః యేనేతి బహువ్రీహిః. (౩) “శేషాద్విభాషా” ఇతి కప్. ఈదృశం శశధరం దదృశుజ్ఞానాః. నపవవిశేష్యతే-ఉత్పద్నగగనవిహరత్పద్మాకరికన్తుకాయమానేన - ఉత్పద్నాయాః - పద్మముత్సృష్టవత్కాః, గగనే విహరన్త్యాః, పద్నాయాః-లక్ష్మ్యాః, కరగత కన్తుకవత్ ఆచరతా, కాయమానేన - కాయస్య-దేహస్య, పరిమాణేన, ఇతమ్-ప్రాప్తమ్, ఉత్తరాధేః పద్నాయాః విశేషణద్వయే (౪) “పుంవత్సర్గధారయ” ఇత్యాదినాపుంవద్భావః. ౨౯

తా॥ చన్ద్రోదయకాలమందుఁదామరస కుసుమములు ముకుళించినవి. అప్పుడా చన్ద్రుఁడు, స్వస్థానమైన కమల కుసుమమును వదిలి యాకాశమందు వెళ్ళి క్రిడించుచున్న లక్ష్మీదేవియొక్క కంఠుకమువలెనుండెను. అట్టిచన్ద్రుని జనులుచూచిరి. ౨౮.
 మూ॥ రుచిన్దోస్తరుణీనాం ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య ।

మనసోఽన్యత్కిమపి పదం ప్రాచీకరదర్పణాయ మానస్య ॥

ప-వి॥ రుచిః, ఇన్ద్రోః, తరుణీనామ్, ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య, మనః, అన్యత్, కిమ్, అపి, పదమ్, ప్రాచీకరత్, అర్పణాయ, మానస్య. ౨౯.

వ్యా॥ (రుచిరితి) ప్రాచీకరదర్పణాయమానస్య - ప్రాచ్యః దిశః కరదర్పణవత్ - హస్తగతాదర్శవత్, ఆచరతః, ఇన్ద్రోః రుచిః-చన్ద్రికా, తరుణీనాం మానస్య అర్పణాయ-నిధానాయ, తాసామనసోఽన్యత్కిమప్యవిజ్ఞాతం పదమ్ - స్థానమ్, ప్రాచీకరత్ - ప్రకాశేణ కారితవత్; తాసాంచిత్తాదన్యత్ర మానమవసీతవతీత్యర్థః. ప్రాచీకరదితి-ప్రపూర్వాత్కరోతేణ్యన్తాల్లుజ్. ౨౯.

తా॥ తూర్పుదిక్కునెదు స్త్రీయొక్క చేతిలోనుంపఁబడిన యద్దమువలెనున్న చన్ద్రునికిరణములను చూచి స్త్రీలు గర్వమును వదిలిరి. ౩౦.

మూ॥ వీక్ష్య విధుం ప్రేమ హరిః ప్రాభృతమతిమానితం సముద్రాబ్జమ్ ।
 దశితమివ రాసమహే ప్రాభృతమతిమానితం సముద్రాబ్జమ్ ॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, విధుమ్, ప్రేమ, హరిః, ప్రాభృత, మతిమాన్, ఇతమ్, సముద్రాబ్జమ్, దర్శితమ్, ఇవ, రాసమహే, ప్రాభృతమ్, అతిమానితమ్, సముద్రాబ్జమ్. ౩౦.

వ్యా॥ (వీక్ష్యేతి) సముద్రాబ్జమ్-సముద్రస్యోత్పజ్జమ్, ఇతమ్-ప్రాప్తమ్, విధుమ్, చన్ద్రమ్, వీక్ష్య, మతిమాన్ - సర్వజ్ఞః, హరిః, ప్రేమ-స్నేహమ్, ప్రాభృత-ప్రకాశేణ బిభర్తిస్త్వ. కీదృశం విధుమ్-రాసమహే - రాసోత్సవే, సముద్రేణదశితమ్, అతిమానితమ్ - అతీవ పూజితమ్, ప్రాభృతమివ - ఉపాయనమివ, సముద్రాబ్జమ్ - ముద్రారూపేణ, అశ్కేన - లాఙ్ఘనేన - చిత్వేన, సహితమిత్యర్థః.

ప్రాభృతంహి ముద్రాశ్చితంభవతి, ఆయమపిచంద్రైః స్వగతేన లాఙ్కా
నేన ముద్రావాన్భవతి. ప్రాభృతేతి జీర్ణాదాత్మనేపదమ్.(౧)“ఉశ్చ”
ఇతి సిచః కీర్తవ్యమ్. (౨) “హస్తాద్దశ్శాత్” ఇతి సిద్ధోపః. 3౦.

తా॥ రాశక్రీడలోఁ దనకు సమర్పించిన ముద్రితమై యతి సుందరమైయున్న
యువహారమువలెనున్న చంద్రుని, సర్వజ్ఞుఁడైనక్రీకృష్ణుఁడు సముద్రమధ్యమందుఁ జూచి
గుప్రితుఁడాయెను. 3౦.

మూ॥ కుర్వన్ నిధిం తమో విధు రాస రసానాం నిశా మనేనా స్తామ్ |
మేనే తు సుఖేన హరీ రాసరసానాం నిశామనేనాస్తామ్ ||

ప-వి॥ కుర్వన్, నిధిమ్, తమః, విధుః, ఆస, రసానామ్, నిశామ్, ఆనేనాః,
తామ్, మేనే, తు, సుఖేన, హరిః, రాసరసానామ్, నిశామనేన, ఆస్తామ్. 3౧.

వ్యా ॥ (కుర్వన్నితి) విధుః - చంద్రైః, ఆనేనాః - అకల్మషః
మృదుస్వభావః, తాం నిశామ్, రసానామ్ - శృంగారసాత్వికానామ్,
నిధిం కుర్వన్, తమః - తిమిరమ్, ఆస - క్షిప్తవాన్. ఏవంతమో
నిరసనం రాత్రేభోగ్యత్వంచ కుర్వన్ మేనే, తుశ్చభో వితర్కే. ఏవం
కుర్వతః కోఽయమభిప్రాయః - ఉచ్యతే - హరిః - కృష్ణః, రాసరసా
నామ్ - రాససృత్తజన్యానాం భోగానామ్, నిశామనేన - అనుభవేన,
సుఖేన ఆస్తామ్ - వసత్వితి. ఆనేతి (3) “అసు - క్షేపణే” లిట్. నిశా
మనేనేతి - శమేణ్యస్తాన్లుయిట్. (౪) “శమోదశనే” ఇతి నిషేధా
న్నిత్వసంజ్ఞాభావాత్ హస్తత్వాభావః. ఆస్తామితి. (౫) “ఆస-ఉపవేశనే”
లోట్. 3౧.

తా॥ క్రీకృష్ణుఁడు రాశక్రీడచేసి సుఖంపవలయునని యభిప్రాయముచేత చంద్రుఁ
డు చీకటితోడఁగొట్టి యారాత్రిని దనకెన్నలచేత నతిరమణీయుగఁజేసెను. 3౧.

(౧) పా-సూ-౧-౨-౧౨. (౨) పా-సూ-౨-౨-౨౩.

(3) ది-ప-స-సే. (౪) భ్యా-స-సే. (౫) అదా-ఆ-అ-సే.

మూ॥ ఉదిత శ్శశభృ దకల్పత నభోగజే చామరత్వాయ ।

సతి యస్య రసేఽస్స ప్రహాయ న్న భోగజే చామరత్వాయ॥

ప-వి॥ ఉదితః, శశభృత్, అకల్పత, నభోగజే, చామరత్వాయ, సతి, యస్య, రసే, అస్సప్రహాయన్, న, భోగజే, చ, అమరత్వాయ. ౩౨.

వ్యా॥ (ఉదితఇతి) ఉదితః శశభృత్ - చంద్రిః, నభోగజే - ఆ కాశాఘ్నే గజే, చామరత్వాయాఽకల్పత. నభోగజస్య కణః చామరత్వ మభిజదిత్యర్థః. చంద్రిసవ విశేష్యతే-యస్య భోగజే - అనుభవజన్యే, రసేసతి, తత్యాగేన అమరత్వాయ - దేవత్వం ప్రాప్తుమ్, నాఽస్స ప్ర హాయన్ - జనాః స్పృహంనాఽకుర్వా - దేవత్వప్రాప్తితోపి తస్య చంద్రిస్య తదాతనోఽనుభవపవ సుఖకర ఇత్యర్థః. ౩౨.

తా॥ చంద్రిః ఉదయించినవాడై, ఆకసమనెడి యేనుగుయొక్క చెవిలా నుంచఁపడిన కామరమువలె విలసిల్లెను, జనులుచంద్రిని జూచి యానందించి స్వర్గము నుగూడ ననాదిరించిరి. ౩౨.

మూ॥ తముదీక్ష్యయేన శకితా పరా భవాకల్పతా గన్తుమ్ ।

ఘ్నన్త్యరితి కుముదిన్యపపరాభవా ఽకల్పతాఽఽగన్తుమ్॥

ప-వి॥ తమ్, ఉదీక్ష్య, యేన, శకితా, పరా, భవాకల్పతా, గన్తుమ్, ఘ్నన్తీ, అరతిమ్, కుముదినీ, అపపరాభవా, అకల్పత, ఆగన్తుమ్. ౩౩.

వ్యా॥ (తమితి) పరా- ఉత్కృష్టా, భవాకల్పతా-భవస్య - కుద్రస్య, భూషణతా, గన్తుమ్ - ప్రాప్తుమ్, యేన, శకితా - శక్తా, తం చంద్రిముదీక్ష్య కుముదినీ, ఆగన్తుం అరతిమ్ - దైవవశాత్ కాదా చిత్క-తయా ఆగన్తుభూతాం విపదమ్, సజ్జోచలక్షణామ్, ఘ్నన్తీ, అప పరాభవా - అపేతపరాభవా, దివసజనితంపరాభవంత్యక్తవత్కల్పత- తథాభూతాఽభవదిత్యర్థః. శకితేతి-శక్తేః కర్తృణి నిష్ఠా, (౧)“సానాగాః కర్ముణినిష్ఠాయాం శకేరిటమిచ్ఛన్తి వికల్పేన” ఇతీడాగమః. ౩౩

తా॥ రుద్రుని కుత్స్థప్రభూషణముగనున్న చంద్రునిజాచి కుముదకుసుమములు, నిపసమందున్న ముకుళత్వమును వదలి చక్కగ వికసించినవి. ౩౩.

మూ॥ రమయదవిశద్ధిరిదరీ రపయాయ తమో దితం చ కో ర్యాతు ।

పతిపీతశిష్టశశిరుచి రపయాయత మోదితంచకోర్యా తం ॥ ౩౪॥

ప-వి॥ రమయత్, అవిశత్, గిరిదరీ, అపయాయ, తమః, దితమ్, చ, కోః, యాతు, పతిపీతశిష్టశశిరుచిః, అపయాయత, మోదితమ్, చకోర్యా, తు. ౩౪.

వ్యా ॥ (రమయదితి) యాతుశబ్దో రాక్షసజాతివాచీ, నపుంసక లిङ్గః. యాతు - రాక్షసజాతిమ్, రమయత్-తమః-తిమిరమ్, చంద్రేణ, దితమ్ - ఖడ్గితమ్, కోః అపయాయ-భూమేరపగవ్య, గిరిదరీ - పర్వత గుహః, అవిశత్. చకోర్యాచ - చకోర స్త్రియాశ్చ, మోదితమ్ - మోదః కృతః; కుతః - అస్యాఃఖలు, పతిపీతశిష్టశశిరుచిః- పత్యా చకో రేణ పీతశిష్టా - పీతావశేషా, శశిరుచిః - చంద్రప్రభా, అపయాయత- పయోవదాచరత్సిన్ధు, అతీవస్వాద్వభవదిత్యర్థః. చకోరాఖ్యః పక్షిజాతి విశేషః చంద్రికాం జలవత్ప్రబతీతి కవిగోష్ఠీషు ప్రవాదః. అపయాయేతి (౧) “యా - ప్రాపణే” అపపూర్వః, తతఃక్వాల్పగదేశః. దితమితి- (౨) “దో-అవఖణ్డనే” నిష్టా. (౩) “ద్యతిస్యతి” ఇత్యాదివాఙ్మత్త్వమ్. అపయాయణేతి - పయశ్శబ్దాత్. (౪) “కర్తుః క్యజ్ సలోపశ్చ” ఇతి క్యజ్ సలోపశ్చ, తతోలజ్. మోదితమితి (౫) మదీ - హషే” భావే నిష్టా. (౬) “ఉమపథాద్భావాదికర్తృణోరన్యతరస్యామ్” ఇతి నిష్టాయాఃకిత్వాభావః. చకోర్యేతి జాతిలక్షణోద్దిఘః. ౩౪.

తా॥ చంద్రోదయముచేత, రాక్షసులకాశన్దకరమైన యన్ధకారము భూమినివదలి గిరి గుహలలో బ్రవేశించెను. చకోరములలో నాడు పక్షి, పురుషపక్షి భక్షింపగా మిగిలిన వెన్నెలను వీళ్ళవలెఁద్రాగెను. ౩౪.

(౧) ఆదా-ప-స-ఆ. (౨) ది-ప-స-ఆ. (౩) పా-నూ-౨-౪-౪౦.
(౪) పా-నూ-౩-౧-౧౧. (౫) భృ-ప-అక-నే. (౬) పా-నూ-౧-౨-౨౧.

మూ॥ వ్యషదద్రవిగృహ్యేన్దో సా కమలిన్యాహతా పాదైః ।

కుముదిన్యతిముముదే వై స్నాక మలిన్యా హ తాపాదైః ॥ ౩౫ 1

ప-వి॥ వ్యషదత్, రవిగృహ్య, ఇన్దోః, సా, కమలిన్, ఆహతా, పాదైః, కుముదిన్, ఆతిముముదే, తైః, సాకమ్, ఆలిన్యా, హ, తాపాదైః. 3౫.

వ్యా ॥ (వ్యషదదితి) రవిగృహ్య - ఆదిత్యపత్నీ, సా- ప్రసిద్ధా, కమలిన్, ఇన్దోః పాదై రాహతా, వ్యషదత్ - విషాదమగమత్. పాదశబ్దో రక్షివాచీతచ్ఛలేనాక్షి) వాచిత్యమా శిత్యసతోఽచం విషాదతయా హ పయిత్యా, భర్తుః ప్రతిపక్షస్య చన్ద్రస్య పాదై రాహతా కమలిన్ వ్యషదదితి ఛలాదుచ్యతే. తైరేన చన్ద్రఃపాదైః, తాపాదైః - తాపస్యభక్షకైః - నివ ర్తకైః, కుముదిన్, అశిన్యా - భృక్ష్ణ్య, సాకమ్ - సహ, అతిముముదే. భర్తృపదాక్రయణం మోదహేతురితి సూచ్యతే. హశబ్దః ప్రసిద్ధా. వ్యషదదితి సద్యః. యితిత్వాదత్. (౧) “సదిరప్రతేః” ఇతి పత్యమ్. తత్రహ (౨) “ప్రాసీతాదధ్యవాయేపి” ఇతి అధ్వ్యవహితస్యాపి పత్యముచ్యతే. రవిగృహ్యేతి- (౩) “పదాప్వైరిభాహ్యపక్షేషుచ” ఇతి గ్రహేక్యమ్. (౪) “గ్రహేజ్యావయి” ఇత్యాదినా సుప్రసారణమ్. తాపాదైరితి అత్యే కర్తృణ్యత్. 3౫.

తా ॥ తామరపూవులు చల్లని చన్ద్రకిరణములచేత ముకుళించినవి, కుముదములు వికసించినవి. వానిలోనున్న తేనెను ద్రాగి కుమ్మెదలు సంతోషించినవి. 3౫.

మూ॥ వీక్ష్య మృగలక్షలక్షీం వై భావరసజ్ఞతాని గోపీనామ్ ।

కృష్ణో ఒథ మనసి చక్రే వై భావరసజ్ఞతాని గోపీనామ్ ॥ ౩౬ ॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, మృగలక్షలక్షీమ్, వై, భావరసమ్, గతాని, గోపీనామ్, కృష్ణః, అథ, మనసి, చక్రే, వై భావరసజ్ఞతాని, గోపీనామ్. 3౬.

వ్యా ॥ (వీక్ష్యేతి) వైశబ్దః ప్రసిద్ధా. గోపీనామ్ - గోభిః -

(౧) పా-నూ-౮-౩-౬౬-

(౨) పా-నూ-౮-౩-౬౩.

(౩) పా-నూ-౩-౧-౧౧౯.

(౪) పా-నూ-౬-౧-౧౬.

ప్రభాభిః, వీనామ్ - వీవరీమ్, మృగలక్ష్మలక్ష్మీమ్ - చంద్రస్యకాంతీమ్,
వీర్య, అథకృష్ణః, గోపీనామ్ - గోపస్త్రీణామ్, నానావిధం భావరసం
గతాని - ప్రాప్తాని, వైభావరసజ్ఞతాని - వైభావరాగ-విభావతీసంబంధీని,
సజ్ఞతాని - సజ్ఞమనాని, మనసి చక్రే. తాభిస్సజ్ఞమ్ మైచ్ఛన్తిత్వర్థః. వీనా
మితి (౧) “ఓప్యామి-వృద్ధా”నిష్ఠా. (౨) “ఓదితశ్చ” ఇతినిష్ఠానత్వమ్.
ప్రాయః-వీతి వీభావః - వైభావరసజ్ఞః విభావరీకభాత్ - (౩) “శత్రభవః”
ఇత్యుక్తః. సజ్ఞతశ్చబ్దో భావేనిష్ఠాస్తః. తస్యగోపీన క్షేత్రత్వేపి గమ
కత్వాత్ పూర్వపదేన కర్తృధారయః. 3౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణాదుః, అతిసుందరమైన వెన్నెలమనూచి, నానావిధ భావరసము
లతోఁగూడిన గోపీజన సజ్ఞమనము నభిలషించెను. 3౬.

మూ॥ హృషంకితైష రాసం పురా తనోతీత్యదురితాని ।

ఇంద్రమహంస్యరమత చ స పురాతనోఽతీత్య దురితాని । 32 ॥

ప-వి॥ హృషమ్, కిల, ఏషః, రాసమ్, పురా, తనోతి, ఇతి, అదుః, ఇతాని,
ఇంద్రమహంసి, అరమత, చ, సః, పురాతనః, అతీత్య, దురితాని. 3౭.

వ్యా॥ (హృషంకితి) పురాశబ్దః - తనోతీ త్యస్య భవిష్యత్క
తాం ద్యోతయతి. (౪) “ యావత్ పురానిపాతయోలకత్ ” ఇతివా
తత్ర లడ్విధీయతే. ఏష హరిః రాసం పురా తనోతి- తనిష్యతీతిమత్వా
కిల తతీప్రీత్యై, ఇతాని - ప్రాప్తాని, చంద్రమహంసి తస్మై హృషమ్,
అదుః - దత్తవన్తి. అతశ్చదురితాని - రాసవిఘ్నరూపాణి, అతీత్య,
సచ పురాతనః పురూః, అరమత - శ్రీడితవాః. అదురితి దదాతే
లుకః. పురాతనఇతి-పురాశబ్దాత్, (౫) “సాయంచరమ్” ఇత్యాదినా
లుకః. తుట్టు. నను. (౬) “పురాణప్రోక్తేషు” ఇతినిపాతనాత్తుడాగ
మో నప్రాప్నోతి. శత్రకేచిత్, అబాధకాన్యపి నిపాతనాసీత్యాహుః.

- (౧) భ్యా-అ.శే. (౨) పా-మూ-౨-౨-౪౫. (౩) పా-మూ-౪-౩-౫౩.
(౪) పా-మూ-౩-౩-౪. (౫) పా-మూ-౪-౩-౨౩. (౬) పా-మూ-౪-౩-౧౦౫.

అన్యేతు-తద్భాషాసువిరుద్ధం మన్వానా అసాధుమేవశబ్దం మన్యంతే. అప
రేతు-(౧) “పుష్పాదరాదిత్వమాశ్రిత్య తుడాగమం విదధతి. వయంతు-
“పురాణ ప్రోక్షేషు” ఇతి నిపాతనస్య ట్యుట్యులోరన్యతరస్య ఇడా
గమనివృత్తిచూతేణోపపన్నత్వాత్, ఇతరస్య తదాగమో న బాధ్యత
ఇతి మన్తహే. నహి* పురాణప్రోక్షేష్వితి సకృదుచ్చారణేన భిన్నస్వర
యోద్వయో-యోశ్శబ్దయోగ్రహణం శక్యమ్ ; అనివార్యశ్చ పురాతన
శబ్దప్రయోగదృశిమా.

౩౭.

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణుడు రాసక్రీడచేయుచోవుచున్నాడని వెన్నెలవచ్చి శ్రీకృష్ణుని
సంతోషించెను. అప్పుడు పురాణపురుషుడైన శ్రీకృష్ణుడు నిర్విఘ్నముగ విహ
రించెను.

౩౭.

మూ॥ వీక్ష్యోజ్జ్వలాం కుముదిని ముత్కాలిన్ద్యామహో దారాణ్ ।

సస్థారైః పైకతే ధృతముత్కాలిన్ద్యా మహోదారాణ్ ॥

ప - వి ॥ వీక్ష్యః ఉజ్జ్వలామ్, కుముదిన్, ఉత్కాలిన్, ద్యామ్, అహో,
దారాణ్, సస్థారైః, పైకతే, ధృతముత్, కాలిన్ద్యాః, మహోదారాణ్.

౩౮.

వ్యా ॥ (వీక్ష్యతి) ఉత్కాలిమ్ - ఉత్సుకభృగ్జామ్, ఉజ్జ్వలాం
కుముదినిమ్, ద్యామ్ - అననుపి, ఉజ్జ్వలాం వీక్ష్య, ధృతముత్ - ధృత
హర్షః, స హరిః, కాలిన్ద్యా పైకతే స్థిత్యా, మహోదారాణ్-రూపా
దార్యగుణయుక్తా, దారాణ్ - గోపీ, సస్థారైః, అహోఇతి, పరమేశ్వ
రస్య భగవత ఈదృశమనుష్యసర్వలీలాశ్రయణవిషయం కవేర్విస్తయం
ద్యోతయతి.

౩౮.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుడు, వికసించినకలవలయందుఁ దుమైదలు మధుసానముచేయు
టచేసానపుచున్న కుముదకుసుములులను నిర్మలమైన యాకాశమునుజూచి సంతోషించిన
వాడై, యమునానదియొక్క ఇసుకదిబ్బలోనుండి, సువర్ణమైన గోపికలను దలంచెను.

మూ॥ ప్రజగౌ గోపీః కృష్ణో రాసన్నేతానితా నియతః ।

దేశే మనాంసి సంయయు రాసన్నే తాని తాని యతః ॥ ౩౯॥

ప-వి॥ ప్రజగ, గోపీ, కృష్ణ, రాసమ్, నేతా, అనితా, నియతా, కేశే, మనాసి, సంయయా, ఆసన్నే, తాని, తాని, యతా. ౩౯.

వ్యా॥ (ప్రజగావితీ) తత్ర రాసకర్తణి, నియతా - స్వవర్ణితా, సకృష్ణా, స్వసమీపం అనితా - ప్రాప్తా, స్వగృహేషు స్థితాః గోపీ, రాసమ్ - రాసక్రీడామ్, నేతా-నుప్రావితా, భగవాన్, ప్రజగ-గానం కృతవాన్. గానమేన విశేష్యతే- యతో గానాత్కారణాత్ కృష్ణస్య ఆసన్నే దేశే-తత్పార్శ్వే తానితాని తానాం మనాని, సంయయా-స్వ తవ స్త్యభూవన్. నేతేతి-నయతేస్సానుకూలస్వేర్థత్వం. సంయేర్థికర్తృ కత్వాత్ రాసం గోపీరితి కర్తృత్వయోపపత్తిః. (౧) “నలోక్యామి” ఇత్యాదినా వస్తీప్రతిపేదః. త్వన్వీధే” వర్తమానాధిభావనానామేపి (౨) “వర్తమానసామీప్యేన వర్తమానవద్వా” ఇతిభవిష్యన్తీ త్తన్ను ప పత్తిః. ౩౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, తమతమ యింద్రియమున్న గోపికలను రాసక్రీడకుఁగానుఁ బిలువవలయునని మధురముగఁగానముచేసెను. దానిని విని గోపికలు కృష్ణుఁడున్న చోటికిఁ బాఁడలఁచిరి. ౩౯.

మూ॥ రసమధిత స గీతధ్వనిసుధామయం శ్రుతిషు ధాత్రీషు ।

విదురిహానిహితం పరమం సుధామ యం శ్రుతిషు ధాత్రీషు॥రం॥

ప-వి॥ రసమ్, ఆధిత, సః, గీతధ్వనిసుధామయమ్, శ్రుతిషు, ధాత్రీషు, విదుః, ఇహ, నిహితమ్, పరమమ్, సుధామ, యమ్, శ్రుతిషు, ధాత్రీషు. ౪౦.

వ్యా॥ (రసమితి) స హరిః గీతధ్వనిసుధామయమ్ - గీతధ్వన్యాఖ్యామృతమయం రసమ్, శ్రుతిషు - ప్రాణినాం శ్రోత్రేషు, ధాత్రీషు - పాతుంక్షమాను, ఆధిత - విహితవాన్. శ్రోత్రేషు ఆసిత్వానిత్యర్థః. హరిరేవ విశేష్యతే-ఇహ లోకే జనాః యం హరిమ్, శ్రుతిషు-వేదేషు, ధాత్రీషు - ధారయితుంక్షమాను, నిహితం పరమం సుధామ-శోభనం

ధామ, విదుః-ధాత్రీప్వీతి పూర్వత్ర (౧) “ధేక్-పానే” తృచ్. (౨)
“ఋన్నే భ్యః” ఇతిజీష్. ఉత్తరత్రతు (౩) * మధాత్. ౪౦.

తా॥ వేదవేద్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు, జనుల చెవులకు నమృతమువలె నింపుగను
న్నట్లు గానముచేసెను. ౪౦.

మూ॥ మరయన్ సమహా గ్రాసోత్సవేణ నాదాసవన్నయన్నమితమ్ ।

గర్భర్వసదో నమయ త్స వేణునా దాసవ న్న య న్నమితమ్॥

ప-వి॥ మనయన్, సమహాత్, గ్రాసోత్సవే, అణు, నాదాసవమ్, నయన్, ఆ
మితమ్, గర్భర్వసదః, నమయన్, స, వేణునా, దాసవత్, న, యత్, నమితమ్.

వ్యా॥ (మరయన్నితి) ఉత్తిరాసకగతిం స ఇతి వేణుసేతిచ పద
న్వయం పూర్వేణ సంబధ్యతే. గ్రాసోత్సవే కర్తవ్యే స హరిః వేణునా,
అమితమ్ - అకలితమ్, నాదాసవమ్ - గీతధ్వజనామధేయం మఘ,
నయన్ - ప్రాపయన్, సమహాత్-మహతా పదార్థజాతేన సహితమ్,
అణు - అణుపదార్థజాతమ్, మరయన్, గర్భర్వసదః - గర్భర్వాణాంపరి
షదసః, దాసవత్ నమయన్ - ప్రహ్వీకృతవాన్, సదవవిశేష్యతే-
నయన్నమితమ్ - ముక్తిలాభ్యుక్తియేన గానేన వేణునా వీణయావా
నమితమ్ - ప్రహ్వీకృతమ్, నభవతి, తావత్ గర్భర్వసదః ప్రహ్వీకృత
వానిత్యర్థః. ౪౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు గానశ్రవ చేయుటకుగాను మధురముగ వేణుగానము
చేసెను. దానినివిని సకల ప్రాణులును మిక్కిలి హర్షముకొంది. ఏగానమును లక్ష్య
పెట్టిని గర్భర్వసదః దీనిని విని దాసులవలె వశ్యులయిరి. ౪౧.

మూ॥ శోభాం సముపరతపత్రుతోపలమ్భ స్తథాన మేకాన్తమ్ ।

ఉద్దేశ మకృత గీత్యా ద్రుతోపలమ్భస్తథాన మేకాన్తమ్॥ ౪-౨॥

ప-వి॥ శోభామ్, సముపరతపత్రుతోపలమ్భమ్, దధానమ్, ఏకామ్, తమ్,
ఉద్దేశమ్, అకృత, గీత్యా, ద్రుతోపలమ్, భస్తథానమ్, ఏకాన్తమ్. ౪౨.

(౧) భ్యా-ప-స-అ. (౨) పా-నూ-౪-౧-౫. (౩) జాహో-ఉ-స-అ

వ్యా॥ (శోభామితి) స హరిః స్వయా గీత్యా సముపరతపతద్రు
తోపలమ్భమ్ - సమ్యగుపరతః, పతతామ్ - పక్షిణామ్, దుతస్య -
శబ్దస్య, ఉపలమ్భః - ప్రకాశనమ్, యస్మిన్ తతోక్తః ఏవం భూతం
తమ్, ఉద్దేశమ్ - యమునాపర్యస్తదేశమ్, కామస్యేకాం శోభాం న
ధానమ్, తయైవ గీత్యా ద్రుతోపలమ్-ద్రుతపద్విలీనశిలాకమ్, భద్రభా
మ్-భద్రస్య - కల్యాణస్య, ధానమ్ - పాత్రభూతమ్, ఏకాస్తమ్-నిశ్చ
యేన, అకృత-కృతవార్త. భద్రశబ్దః (౧) “ భద్ర - కల్యాణే ” ఇత్య
స్తాత్ ఘోషస్తః.

౪౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణనివేణుగానమునువిని గూయమునాతీరప్రాస్తమంగున్న పక్షులు
మహానద్యముతో నాగానమునే చప్పడచేయక వినుచున్నవి. తాల్లు కరిగినవి. ఇల్లు
ఆదేశము సుందరముగ శోభిల్లెను.

౪౨.

మూ॥ తచ్చవ్రాన్వితోఽతిష్ఠ స్మీరతి వై శ్వానరో భోగీ ।

ద్రుర్వా యేన స్తాఽహో నీరతి వై శ్వానరో భోగీ ॥ ౪౩॥

ప వి॥ తత్, శృంగ్వాన్, కః, అతిష్ఠత్, నీరతి, వై, శ్వా, నరః, భోగీ, ద్రుః,
వా, యేన, స్త, అహో, నీరతి, వై శ్వానరః, భోగీ.

౪౩.

వ్యా ॥ (తచ్చవ్రాన్వితో) వైశబ్దః ప్రసిద్ధా. తతః హోగాకనం
శృంగ్వాన్, శ్వా-సారమేయో వా, నరః-మనుష్యోవా, భోగీ-సహోవా,
ద్రుః - ద్రుమోవా, అన్యోవా కః పదార్థః, నీరతి - రతిహీనమ్,
అతిష్ఠత్ - అచేతనశ్చేతనోపి సర్వః సహజః ఏవాతిష్ఠతిత్యర్థః. గీత
మేవ విశేష్యతే - యేన గీతేన, భోగీ - భోగవార్త, యద్గీతంభుజ్జానః,
వై శ్వానరః - అగ్నిరపి, నీరతిస్త - జలవదాచుతిస్త - తైత్యం
ద్రవత్వంచాభజదిత్యర్థః. అహోఽత్యాచ్యక్యే. నీరతి - నీరవదాచర
తీరివిగృహ్య (౨) “సర్వప్రాతిః కేభ్యః ఇత్వే కే” ఇతిష్వప్. తతః (౩)
“ లట్ స్తే ” ఇతిలట్.

౪౩.

తా॥ అగావమునువిని, మనుష్యుడు, కుక్క, సర్పము, వృక్షము మొదలగు సమస్తచేతనాచేతనములును నానందించివవి. అన్నియుఁజల్లపడి కరిగెను. ౪౩.

మూ॥ వప్రే స్త్రీభి గీత్యా సమస్తతో నీయమానాభిః ।

త్యక్తగృహభి ర్విమైః సమస్తతోనీయమానాభిః ॥ ౪౪ ॥

ప-వి॥ వప్రే, స్త్రీభిః, గీత్యా, సమమ్, తతః, నీయమానాభిః, త్యక్తగృహభిః, విమైః, సమస్తతః, అనీయమానాభిః. ౪౪.

వ్యా॥(వప్రభృతి) తతః-పశ్చాత్, సహరిః, గీత్యా నీయమానాభిః, విమైః అనీయమానాభిః-అప్రాప్యచూడాభిః, త్యక్తగృహభిః స్త్రీభిః, సమమ్-సమకాలమేవ, సమస్తతః-పరితః, వప్రే-వృతోఽభూత్, వప్రభృతి వృక్షావర్తమాత్. నీయమానాభిరితి-ననుతేకర్తణిలట్. శానచ్. అనీయమానాభిః (౧) “ఇన్-గతో” కర్తణిలట్, శానచ్, యక్. (౨) “అన్యత్ప్రధానకయోః” ఇతిస్మిన్. తతోనన్తో సమాసః.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని గావమునువిని గోపికలు తన్నుతమందే గృహమునుంచి బతులు దేరివచ్చి శ్రీకృష్ణుని వలప్రక్కలఁ జుట్టుకొనిరి. ౪౪.

మూ॥త్వరిత్యాఽఽప కా వ్యభి మనో వ్యవధానం సజ్గ మాయతయా।

సేహే న గమనకాలవ్యవధానం సజ్గమాయ తయా ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ త్వరిత్యా, ఆప, కా, అపి, అభి, మనః, వ్యవధానమ్, సజ్గమ్, ఆయతయా, సేహే, న, గమనకాలవ్యవధానమ్, సజ్గమాయ, తయా. ౪౫.

వ్యా॥ (త్వరిత్యా) కాపి గోపీ, ఆయతయా - మహత్త్యా, త్వరిత్యా అభిమనః - మనఃప్రతి, సజ్గమ్ - స్నేహమ్, ఆప - స్వస్తిస్త, నసి కృష్ణవిషయం స్నేహం ప్రాప్తవతీత్యర్థః. వ్యవధానమితి మనసో విశేషణమ్; స్నేహతిభారాదవధానహీనమ్, ధ్రామ్యదిత్యర్థః. సజ్గతి శయః ప్రదశక్యతే- తయా గోప్యా కృష్ణేన సజ్గమాయ స్వగృహాత్ కృష్ణసకాశంప్రతి గమనకాలవ్యవధానమ్ - గమనకాలమాత్రకృతోపి

విష్ణుః, న సేహే, గీతధ్వనిప్రపంచమొలంబుకాల ఏవ కృష్ణస్థగమమై
చ్ఛదిత్యధికః. రగి.

తా॥ ఒకానొక గోపిక, క్రీకృష్ణునిగానమునువిని వివేకశూన్యుగా నై యతిత్వరణో
 క్రీకృష్ణునితో సజ్జమునభిలషించినదై, గృహమునుంచి క్రీకృష్ణునియొద్దకు బోవువఱకై న
 విలమ్యమునుగూడ నహింపకపోయెను.

మూ॥ శ్రుత్వాఽన్య తత్ క్షణమివ చిత్తావస్థాంతరజలతా॥

ఆస్తాసుభేన వ్రవే చిత్రానునాపి త్తాజలతా ॥ ౪౬ ॥

వ-వి॥ శ్రుత్వా, అన్యా, తత్, యస్య, య, చిత్రాచక్రాపీతాద్ధలనా, ఆప్త, ఆసుఖేన, వశే, చిత్రా, ఆకస్మా, అపి, తాన్, గలనా. ౪౬.

వ్యా || (శ్రుత్వేతి) అన్యో గోపి తన్వశం శ్రుత్వా నిష్క్రమతయా
చిత్రావస్థాపితాజలతేవ - చిత్రాత్వా అనన్తా వితశశీలతేవభూత్వా,
క్షణమ్ ఆస్త. ఆస్థితవతీ. తామహం గోపీమ్, గలతా - విగలనప్రా
ప్నువతా, ఆనుభవ ఉపలక్షితా, చిత్రా - ఆశ్చర్యరూపా, అవస్థా-
కాపి దతా, వ్రవే. ౪౬

తా॥ మఱియొక గోపిక, ఆ గానమును విని పరిలపడుచునులను వచ్చి, చిత్రమంగు
ప్రాసిన బొమ్మవలె స్వయంబై యుండెను. ఆమువన అలివిచిత్రముగనుండెను. ౪౬.

మూ॥ సమియామ విగణయన్త్యా స నాభిజన మితరయా సమయా
యాభూత్త్రణాయ మత్వో సనాభిజన మితరయా సమయా॥

ప॥ వి॥ సమియా, విగణయన్త్రా, సః, న, అశ్విజనమ్, ఇతరయా, అసమయా,
యా, అధూత్, త్పణాయ, మన్తాయ, నవాశ్విజనమ్, ఇతరయా, సమయా. ౪౭.

వ్యా || (సమియామేతి) ఇతరయా గోప్యా, అసమయా- అద్వితీయయా, అభిజనమ్ - స్వకులచారిత్రమ్, నవిగణయన్త్యా, సహరిః సమియా - సజ్జతోఽభూత్. పైవవిశేష్యతే - యా, సనాభిజనమ్ - బంధుజనమ్, తృణాయమత్వా - తృణవదనాదృత్య, ఇతరయా - ప్రాప్త

వేగాసతీ, నమయాఽభూత్ - సమీపేఽభూత్. తృణాయేతి (౧) "మన్య
కర్మణ్యనావరే విభాషాప్రాణిషు" ఇతిచతుర్థీ. ౪౭.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, ఆగానమునువిని బంధువులను లక్ష్యపెట్టక తన కులచార
మును వదిలి యతివేగముగ శ్రీకృష్ణుని సమీపమును వచ్చిచేరగ శ్రీకృష్ణుడు దానితో
సజ్జమించెను. ౪౭.

మూ॥ అస్తగ్రహేఽపరాం ప్రీమానత్రాసాదితో న్యస్తామ్ ।

గీతి రకగ్న ద్భావోఽనూనత్రాఽఽసాదితోఽన్యస్తామ్ ॥

ప-వి॥ అస్తగ్రహే, అపరామ్, ప్రీమానత్రాసాదితః, న్యస్తామ్, గీతిః, అక
గ్నత్, భావః, ఆమాన, అత్ర, ఆసాదితః, అన్యః, తామ్. ౪౮.

వ్యా॥ (అస్తగ్రహేహితౌ) అపరాం గోపీమ్, ప్రీమానత్రాసా
దితః - లజ్జాభీమానభయోభిః స్త్రీణాముచితైగుణైః కారణైః,
అస్తగ్రహే న్యస్తామ్-నిహితామ్, కృష్ణస్య గీతిః కృష్ణసమీపే అకగ్నత్.
కుతః - తామేనామ్, అగ్ర - స్వగ్రహే, అమాన్ - నియన్తుమశక్యః,
కోవ్యన్యోభావ ఆసాదతః. ౪౯.

తా॥ లజ్జ అభీమానము భయము మొదలగు స్త్రీగుణములచేత నదివలనఁగృహ
ములోపల నేయున్న యొకగోపిక, ఆగానమునువిని గృహమందుండలేక శ్రీకృష్ణునియొద్ద
వచ్చిచేరెను. ౪౯.

మూ॥ గతిజవతోఽన్యస్యా అపినహ్య వసితే మవసితం వాసః ।

తద్వధం న జనోఽవై న్నహ్యవసిత మవసితం వా సః । ౫౦॥

ప-వి॥ గతిజవతః, అన్యస్యాః, అపినహ్య, వసితమ్, అవసితమ్, వాసః, తద్వ
ధమ్, న, జనః, అవైత్, న, హి, అవసితమ్, అవసితమ్, వా, సః. ౫౦.

వ్యా॥ (గతిజవతేతి) అన్యస్యాః గోప్యాః వాసః - వస్త్రమ్,
అపినహ్య-బద్ధ్యా, వసితమ్ - ఆచ్ఛాదితమపి, గతిజవతః-కృష్ణసమీపం
ప్రతిగమనవేగాత్, అవసితమభూత్ - వసితత్వరహితమభూత్, శిథిలీ
భూతమిత్యర్థః. సతు జనః - సా గోపీ, తద్వధమ్ - తస్యవాససో బద్ధమ్,
నావసితం అవసితంవా నావైత్ - బద్ధః అవసానమ్ - విరతిమ్, ప్రాప్తః,

నావసానమ్ - అవిరతిమ్, ప్రాప్తోవేతి నాబుద్ధ్యజేత్యర్థః. అపినహ్యేతి -
(౧) “ఇహ - బద్ధనే” అపిపూర్వత్వాత్తస్య యబాదేశః. వసితమితి (౨)
“వస - ఆచ్ఛాదనే” కర్తృణిన్ఠా. అవసితమితి తస్యైవ నభోసహాసః.
ఉత్తరత్ర అవసితమితి ద్వావపి శబ్దా అనపూర్వాత్ (౩) “హ-అన్త
కర్తృణి” ఇత్యస్మాన్నిష్ఠాన్తే. (౪) “ద్యతిస్యజి” ఇత్యాదినా ఇత్తత్త్విమ్.
తయోరన్యతరస్యనభోపదాన్తరేణ సంబద్ధః. అన్యతరస్త్రికేవలం. అనవసి
తమవసితం వేత్యర్థః. ౪౯.

తా || శ్రీకృష్ణునిదగ్గఱకుఁబోవునప్పుడూ నేగముచేతి మఱియొక గోపిక యొక్క
వస్త్రము గట్టిగాఁగట్టఁబడియున్నను పిడిపోయినది. అగోపిక తన వస్త్రమున్నదియు
లేదనియు నెఱుఁగలేదు. ౪౯.

మూ॥ తా మముచ ద్యాత్మిన్యా స్వగమేఖలయానుసూచ్యమానేహః।

కిం కుర్యా దళిపజ్జ్యై స్వగమేఖలయానుసూచ్యమానేహః॥

ప-వి || తామ్, అముచత్, యాతీ, అన్యా, స్వగమేఖలయా, అనుసూచ్యమా
నేహః, కిమ్, కుర్యాత్, అళిపజ్జ్యై, స్వగమే, ఖలయా, ను, సూచ్యమానే, హః.

వ్యా || (తామితి) అన్యా గోపికృష్ణంప్రసాదయాతీ, స్వగమేఖ
లయా - స్వగతయా మేఖలయా - అళిపజ్జ్యై, అనన్యతరస్యన్యతర
ప్రకాశ్యమానచేష్టా, తాం మేఖలముచయత్. ఇతనాస్వనేన స్వగమన
సూచనేనతి బద్ధజన స్వచేష్టామవగచ్ఛేదితి భయా ద్రశనాం త్యక్త
వతిత్యర్థః, ఏవంమేఖలాశబ్దంపరిహరన్తీనా, ఖలయా - పైశునకారిణ్యా, అళి
పజ్జ్యై, స్వగన్ధాన్వయాత్ స్వగతం మాగ్ధమజహన్త్యా, స్వగమే -
ఆత్మనోగమనే, సూచ్యమానే - సుతరాముచ్యమానేనతి, హః - కిన్ను
కుర్యాత్. నహిమేఖలాయామివాళిపజ్జ్యైం ప్రతివిధానం శక్యతే
కర్తుమ్, హేతద్భవః తస్యా ప్రతివిధానాభావనిమిత్తం కవేశ్యకం ద్యోత
యతి. అముచదితిలుచ్. లుదిత్వాదజ్. అనుసూచ్యమానేహేతి - అను

పూర్వాత్సూచయతేః కర్తణిలత్, శానచ్; తతః అనుసూచ్యమానా
 ఈహ యస్యాఇతి బహువ్రీహిః. స్వగమఇతి గమేః (౧) “గ్రహవృద్ధ
 నిశ్చిగమశ్చ” ఇతి భావే అప్. సూచ్యమానఇతి సుపూర్వాద్వచేః
 కర్తణిలత్, శానచ్. యక్. (౨) “చచిస్వపి” ఇత్యాదిసంప్రసారణమ్॥

తా ॥ మఱియొక గోపిక, క్రిష్ణునియొద్దఁబోవునప్పుడు, తననడుమునందున్న
 ౨ డ్డియాణముయొక్కచివ్వుడువిని బస్సువులు తనవ్యాపారము నెఱుంగుదురని దానిని తీసివే
 సెను. అపెనడిచిపోవునప్పుడూపెయొక్క పరిమళమును నాదోవలో నాఘ్రాణిండు
 చున్న సుప్తెడఁగెయొక్క మార్గమునుఁ చెలిపెను. దానికిఁ బరిహారములేదే; అయ్యో!
 అది యేమిచేయును.

మూ॥ అన్యో దన్యో భాస్తం భ్రూకుటిలతయా స్వనేత్రగేహేతమ్ |

వేణుగ పాణిముఖాబ్జమ్ భ్రూకుటిలతయా స్వనేత్రగేహేతమ్ ॥

ప-వి ॥ అన్యో, దన్యో, భాస్తమ్, భ్రూకుటిలతయా, స్వనే, అత్ర, గేహే,
 తమ్, వేణుగ పాణిముఖాబ్జమ్, భ్రూకుటిలతయా, స్వనేత్రగేహేతమ్. ౫౧.

వ్యా॥ (అన్యేతి) అత్ర స్వనే కృష్ణస్య వేణుజే వత్కమానేసతి,
 అన్యో గోపీ స్వస్తికాగేహే - గృహే స్థితా, తం కృష్ణమ్, వేణుకర్ణాన
 వశాత్ భ్రూకుటిలతయా - భ్రూవోః కొటిల్కప్రాప్త్యా, తథా భ్రూకుటి
 లతయా - భ్రూకుటిలతయా, భాస్తమ్, స్వనేత్రగేహే
 తమ్ - స్వయో నేత్రయోర్గతయా వీణాకర్ణానవికారమయ్యా, ఈహ
 యా - చేష్టయా, ఇతమ్ - ప్రాప్తమ్, వేణుగ పాణిముఖాబ్జమ్ - వేణుగ
 పాణితలయుగలతముఖపజ్జుజమ్, దధ్యో - ధ్యాతవతీ. వేణుకర్ణానశ్రవ
 ణమాత్రేణ వేణుకర్ణానదశాయాం తస్య యాదృశనూపం యాదృశంచ
 భూనేత్రభ్రూకుటి పాణి ముఖచేష్టితం తత్సవమవబుధ్య తాదృగ్రూ
 పమేవ తం దధ్యో ఇత్యర్థః. ౫౨.

తా ॥ ఇంకొకగోపిక, తనగృహమందున్నప్పుడు క్రిష్ణుని వేణుగానమును
 విని, ముందతడు తనసమక్షమందు వేణుగానము చేయునప్పుడు శానుజూచిన తీగ

వలెఁగుటిలముగనున్న కనుబొమ్మలను, వేణువునుచేతఁ బట్టుకొని ముఖమందుంచుకొనిన
వైలక్షణ్యమును, నేత్రములయొక్క చేష్టలనుదలఁచి ధ్యానించినది. ౫౧.

మూ॥ చిత్రం ప్రేమాన్ధాఽన్య సమవేదధ్యాన మహిమకరమ్ ।

కృష్ణాఖ్యం యాస్తీ నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్॥ ౫౨॥

ప-వి॥ చిత్రమ్, ప్రేమాన్ధా, అన్యా, సమవేత్, అధ్యానమ్, అహిమకరమ్,
కృష్ణాఖ్యమ్, యాస్తీ, నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్. ౫౩.

వ్యా॥ (చిత్రమితి) అన్యా గోపీ, కృష్ణాఖ్యం అహిమకరమ్ -
ఆదిత్యమ్, యాస్తీ - గచ్చస్తీ, ప్రేమాన్ధా - తద్గతేన ప్రేమా, అన్ధా -
మూఢాసతీ, అధ్యానం సమవేత్ - వివిధవేదే, ఇతియత్ తచ్చిత్రమ్ ;
కృష్ణవృత్తిరిక్తపదార్థవిషయే అన్ధాసత్యపి తద్గమనమాగతాం జ్ఞాతవతీతి
చిత్రమిత్యర్థః. కృష్ణవేద విశేష్యతే- నిధిసమవేదధ్యానమహిమకరమ్-నిధి
సదృశస్య - సరస్వతుపార్థసాధనస్య, వేదధ్యానస్య - వేదజ్ఞస్య, అహి
మకరమ్ - మాహాత్మ్యంకుర్వాణమ్, వేదోక్తిస్సంస్కర్తృభు ప్రదాయ
త్వాత్ అవిలంబిత్యప్రాపణేన వేదస్య ప్రమాణాంతరేభ్యోఽతిమహత్త్వం
కుర్వాణమిత్యర్థః. సమవేదితి సంపు-ర్వాద్యేత్యేవ. అదాదిత్వా
చ్చపోలుక్. అత్రవేత్తేససర్కత్వాత్ (౧) * సమోగమాది సూత్ర
స్యచాఽకర్తృకత్వాధికారాత్తత్రాత్త నేపదాభావః. ౫౪.

తా॥ మఱియొకగోపిక, వేదోక్తకర్తృల ననుస్థించు వారికి నాయాభలములనిచ్చి
వేదప్రామాణ్యమును గలుగఁజేయుచున్న కృష్ణునిధ్యానించుచున్నచై, మఱియొకదాని
వేణుఁగకపోయినను శ్రీకృష్ణుఁడున్నచోటికి వెళ్ళుమాన్దము నెఱిగినది. ఇదియత్యాశ్చ
ర్యము. ౫౫.

మూ॥ సజ్జతిమితాస్త కాఽపి త దనుగాయతి వల్లవీ కృతామ్బుద్ధ్యా ।

ముక్తాన్యాసక్త్యైవతదనుగాయతివల్లవీకృతామ్బుద్ధ్యా ॥ ౫౬॥

ప-వి॥ సజ్జతిమ్, ఇతా, స్త, కా, అపి, తత్, అనుగాయతి, వల్లవీ, కృతామ్,
బుద్ధ్యా, ముక్తా, అన్యా, సక్త్యా, ఏవ, తదనుగా, యతివత్, లవీకృతామ్బుద్ధ్యా. ౫౭.

వ్యా॥ (సద్గతిమితి) కాపి వల్లవీ-గోపీ, స్వయాబుధ్ధ్యాకృతాం
కృష్ణే సద్గతిం ఇతా తత్ కృష్ణస్యగానం అనుగాయతిస్త-తస్య దూరస్థితి
మజానానా తత్పాశ్చేష్ఠితవత్ గానసమిధనార్థం తదనుగానంకృతవతీ
త్యర్థః. అన్యాతు గోపీ సక్త్యా-కృష్ణగతన్నేహేనైవ, యతివత్ - అనేక
జన్మసంసిద్ధ యోగాధ్యాసవశ నిష్పన్న సమాధిక యతిజనవత్, సంసార
బద్ధాన్తుకా, తదనుగా - కృష్ణస్యానుచరా, అభవత్. కీదృశ్యా సక్త్యా-
లవీకృతామృధ్యా - అమృధిరపి లవీకృతః- అత్యల్పీకృతః, యయానా
తస్మాత్.

౫౩.

తా॥ ఒక గోపిక, తానుదూరమందున్నప్పటికిని, శ్రీకృష్ణుని గానమును వినినచో
వతనిప్రక్కనతానున్నట్లుతలంచియాగానమునుసరించిగానముచేసెను, ఇంకొకగోపిక
శ్రీకృష్ణునియందుఁ బ్రేమచేత నే యతీశ్వరునివలె సంసార సాగరమును దాటి ముక్తిని
పొందెను.

౫౩.

మూ॥ గీతిం నిశమ్య వీక్ష్యచ నిశాంతయా సన్నిధావన్త్యా ।

ప్రాపిహి దశా గురో గతనిశాంతయా సన్నిధావన్త్యా ॥ ౫౪॥

ప-వి॥ గీతిమ్, నిశమ్య, వీక్ష్య, చ, నిశామ్, తయా, సన్నిధావన్త్యా, ప్రాపి,
హి, దశా, గురోః, గతనిశాంతయా, సన్నిధౌ, అన్త్యా.

౫౪.

వ్యా॥ (గీతిమితి) ఏకాగోపీముక్తేత్యుక్తమ్, తత్కథమితిచేత్,
ఉచ్యతే-కృష్ణస్య గీతిం నిశమ్య నిశాంచ వీక్ష్య, సన్నిధావన్త్యా-సమ్యక్-
నితరామ్, ధావన్త్యా, తయా, గతనిశాంతయా - ప్రాప్తగృహయా,
గృహాన్నిష్క్రమమప్రాప్తయా, గురోః, సన్నిధౌ - సన్నిధానేసతి,
తద్దశానాత్కృష్ణసన్నికాశగమనవిఘ్నంమన్యమానయా తత్క్షణవచ
కృష్ణసంక్లేషాలాభేన ఆత్మధారణంకర్తుమశక్నువత్త్యా గురుసన్నిధికారిత
కృష్ణసద్గమవిఘ్న త్వేన తత్క్షణజేన భయేన అన్త్యాదశా శరీరవిక్లేషా
త్తికా, ప్రాపిహి-ప్రాప్తాహ్యభూత్. తథాచ తయాదేహసంబద్ధే విక్లేష్య
మాణేపకలసంసారగ్రధినిసంసస్సమజనీత్యర్థః.

౫౪.

తా॥ ఆగోపిక ముక్తిబాంధినవిధమేమన్నను-శ్రీకృష్ణుని గీతమును వినియు, అస్పృ
కున్న రాత్రికాలమునుజూచియు నతిశీఘ్రముగఁ బలుకొని యింటివాటినినటనువచ్చి,
అచ్చటమామగారు మొదలగు పెద్దలనుజూచి భయపడి కృష్ణునియొద్దఁబోవఁజాలనినై
యప్పుడు కృష్ణునిక్షేపమును సహింపక మరణమునొందినది. అప్పుడే దానియొక్క సకల
సంసారబంధనములును వదలిపోయినవి. ౫౪.

తత్తేదంబోద్యతే - స్నేహేనముక్తేశ్చ్యుక్తిమ్, తదేతత్కథము
పపద్యతే; జ్ఞానాధిముక్తి శ్వాస్త్యైరివగమ్యతే; సచ జన్తాన్తదసహస్ర
సంభృతస్య మహతః పుణ్యపాపాత్మకస్య కర్మణః, సజ్జత్యాత్మపూర్వక
చోదితకర్తానుస్థానాదిపూర్వక యోగాభ్యాసపరిపాకారస్యతిః క్షపణం
కర్తుంశక్యతే; నచాఽతుపితే ద్వివిధే కర్మణి పరిప్రాప్తపాపసంజ్ఞానము
త్పద్యతే; నచాఽనుత్పన్నే జ్ఞానే ముక్తిః; కిచ-స్త్రిత్యుక్తాదానాం
మోక్షేఽనధికారశ్చ (౧) * అపశ్చూదాధికరణేతి క్తిః. యద్యపి
అగ్నిసాధ్యేషు కర్మసు లభ్యాధికారేణ స్త్రీవర్గం కేన అగ్నికా
ర్యాద్యధికృతేన పుంసా సహాఽధికారబలాత్ స్త్రీయూ అప్యధికారస్సం
భవతి, తథాపి జ్ఞానవిషయే సహాధికారానంభవాత్ విద్యాదీనాంచ
అధీతవేదశ్రేణణికాధికారాణా మన్యాధికారాణా పకశ్యాసంభవాత్
బ్రహ్మజ్ఞనే. స్త్రీయూ నాస్త్యధికార ఇతి, తత్తేదముచ్యతే.

మూ॥ సా తత్త్వనితద్విరహజనుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యార్యా ।

ముముచే యేవిషయాశ్చితసుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యార్యా ॥

ప-వి॥ యా, తత్త్వనితద్విరహజనుఖదుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యా, ఆర్యా, ము
ముచే, యే, విషయాః, శ్చితసుఖదుఃఖాః, తద్విరూపకృత్యా, ఆర్యా. ౫౫.

వ్యా ॥ (సేతి) సా ఆర్యా - పండితా, తత్త్వనితద్విరహజనుఖ
దుఃఖాస్తద్విరూపకృత్యా - తస్య కృష్ణస్య స్తృత్యా - స్మరణేన, తద్వి
రహేణచయథాక్రమం జాతాభ్యాం సుఖదుఃఖాభ్యాం అస్తద్విరూప

కృత్యా-క్షీప్తపుణ్యపాపాత్కరోభయరూపకర్మా భూత్వా, ముముచే -
 ముక్తాఽభూత్. అయమగ్ధః. తత్వజ్ఞానాదేవముక్తిః, తచ్చప్రాపకజ్ఞానం
 పుణ్యపాపక్షయోదేవ భవతి, తత్సర్వసుఖ్యాస్సంపన్నమేవ. మోక్షసాధ
 నంహి జ్ఞానం పరబ్రహ్మనుభూయనాత్మకమ్. పరబ్రహ్మచ కృష్ణవీర, తద్వి
 షయం జ్ఞానం తస్యాః పూర్వమేవ ; తద్జ్ఞానప్రకాశాదేవహి తత్ర
 తస్యా స్నేహః; పరబ్రహ్మవిషయశ్చ స్నేహో నమోక్షవిరోధీఃప్రత్యుత
 తత్సాధనమేవ; తథాహి ముముక్షులక్షణమామనన్తి (౧) “ పర
 మాత్మైవయోరిక్తోవిక్తోఽపరమాత్మని” ఇతి. అత్రహి పరమమోక్షా
 త్కేవలం భగవత్ప్రపంచేనైవ సాధనం భగవద్భక్తి రభిధీయతే; భక్తి
 రితిచ-వ్యయంప్రతి దానస్య స్నేహాయుక్తం జ్ఞానమభిధీయతే.

నను - అస్యాః గోపవేషధారిణం కృష్ణంప్రతి “పరబ్రహ్మభూతో
 ఽయమ్” ఇతికృష్ణం జ్ఞానంనాస్తి; కిన్తు-“సజాతీయోగోపవనాయమ్”
 ఇతిహిమత్వా తత్ర తస్యాః సముభోగాభిప్రాయవవాభీష్టగోచరోజాతః;
 సత్యమ్; అవంకి ఈదృశేన భగవద్భావేన భగవత్సత్వేనచభగవత్ప్రాప్తి
 ర్నామోపాధిగా నీతి సుభ్యముపజ్ఞావాక్; యోహి దేవో జాతో పర
 బ్రహ్మభూతో భగవాన్, తద్విషయకజ్ఞానమాత్రం తద్భక్తిః మోక్షసా
 ధనమితి కుతో నగృహ్యతే; తాస్మిన్మహి పరబ్రహ్మజ్ఞానం మోక్షసా
 ధనమితి వాసుదేవాదిశబ్దభేదైరేకస్యేవైవైవ జ్ఞానమేవ మోక్షసాధన
 ముచ్యతే,యశ్చస ఈశ్వరఃపరబ్రహ్మభూతఃసంపదగోపవేషాపకృష్ణానాస్యః,
 తతశ్చ తద్విషయం జ్ఞానం తత్సద్భక్తి ముక్తిసాధనమితి నవిరుద్ధతే.

నను-గోపవేషః కృష్ణో నసాక్షాన్నారాయణః, తదుద్భవో సిత
 కృష్ణకేశౌ రామకృష్ణావితి వైష్ణవపురాణవచనాత్;హస్త త్వమశబ్దార్థ
 విద మనుషాసితగురుం భగవద్వైతానానభిజ్ఞాన్ దురాత్మానం శిష్య

యామః;-కేశశబ్దోఽయం తేజోవాచీ; తేజస్వీతి శాస్త్రేషు భగవతో
వ్యవహారో నిరఙ్కుశః, (౧) “ పరంధామ పరంజ్యోతిః” ఇత్యాదిషు;
తత్రప్రమాణమ్ - (౨) “ఏష నారాయణ శ్రీమాన్ సాక్షా దేవః
పురాతనః” ఇత్యాదీని పరస్పరాప్రాణ్యశక్యశబ్ద-గౌణత్వాది వచనాని.

యచ్ఛక్తిం జన్తాస్తరోపచితపుణ్యపాపపక్షిణాభావే ప్రాపక
జ్ఞానాభావశ్చితి; తత్రేదము త్తరమ్, (తత్తస్య ప్రతితద్విరహజనుఖదుఃఖాస్త
ద్విరూపకృత్యా) ఇతి-జన్తాస్తరసహస్రాజితసహస్రపుణ్యఫలరూపస్వ
గాదిసకలభోగాదతిరిక్తిం తస్మాస్తత్త్వణజ కృష్ణస్థితిజనుఖమ
భూత్; అతశ్చసర్వ పుణ్యానామగుభవాదేన పక్షిణయోజాతః, ఏవం
పాపస్యాపి తాత్కాలికేన తద్విరహజదుఃఖార్థ వేన పక్షిణయో జాతః;
అతః పుణ్యపాపక్షపణాయ యోగాభ్యాసపర్వంతో వ్యాపారోఽస్యా
నిష్ప్రయోజనః,

నను. కథం విచిత్రాణాం జన్తాస్తరోపాజితానాం పుణ్యపాపా
నాం ప్రతినియతదేశకాలావస్థానుభావ్యవిచిత్ర వ్యవస్థితస్వరూప ఫలసా
ధనానాం ఏకదేశే ఏకకాలే యాగపద్యేన విషయాంతరానుభవ తద్విర
హజనుఖదుఃఖాభ్యాం వినాశః; తతోఽచ్యతే - (యేవిషయాః శ్రీతసుఖ
దుఃఖాతద్విరూపకృత్యార్యా) ఇతి. యే విషయాః - శబ్దస్పృశాదయః,
శ్రీతసుఖదుఃఖాః- అశ్రీతశోభనేంద్రియ దుష్టేంద్రియాః- తద్విరూపయా
తేభ్యోవిజాతీయయా, కృత్యా-ఇచ్ఛాత్మికయా ఆర్యా - అనుసరణీయా,
నవైషయికవికారయోగ్యా. ఏతదుక్తంభవతి - పుణ్యపాపానాం ఫలాని
ఖల్విద్ధిరాయత్రాని, ఇన్ద్రియాణాం విషయాః శబ్దస్పృశాదయః, తేష
పుణ్యవశాన్నిదోఽప్తేరిన్ద్రియైరనుభావ్యస్తే, పాపవశాత్తు రాగాదిదోష
దూషితైరిన్ద్రియైరనుభావ్యస్తే; ఏవంరూపవిషయానుభవ విరూపః

తస్యా స్వేచ్ఛాఽభూత్ ; తేభ్యశ్చాఽతిమహద్భ్యః పుణ్యేభ్యో భగవ
ద్వ్యతిరిక్తవిషయేచ్ఛా నజాతాతస్యాః, అతశ్చ ప్రకృతిస్వాభావాత్
కృష్ణానుభవవ తస్యానుభవమ్, నస్వగాఢికమ్, కృష్ణవిరహజమేవచ
తస్యఃదుఃఖమ్, నసాంసారికతాపత్రయాత్మకమ్; అతశ్చ దేశకాలాదివ్యవ
స్థాభావేనాపి తస్యాః పుణ్యపాపకర్మాణి ఫలస్వరూపమాత్రానుభవేన
నివృత్తాన్యభవన్నిత్యర్థః. తదిదంస్వంభగవతాపరాశరేణోక్తమ్ - (౧)
“ కాచిదావసధస్యాన్తే స్థిత్యా దృష్ట్వా బహిఃకరమ్ । తన్మయత్వేన
గోవిందం దిశ్యో మీలితోలోచనా । తచ్చిత్తవిమలాహ్లాదక్షీణపుణ్యచయా
తదా । తదప్రాప్తిమహాదుఃఖవిలీనాశేషపాతకా । చిన్తయన్తి జగత్సూతిం
పరిబ్రహ్మస్వరూపిణమ్ । నిరుచ్ఛవ్సితయా ముక్తిం గతాఽన్యో గోప
కన్యకా” ఇతి.

యత్తుక్తం అపశూద్రాధికరణే స్త్రియా అనధికార ఉక్తఇతి,
సత్యం నాస్త్యేవ; తథాపి - జన్మాన్తరోపాత్తజ్ఞానానాం సంస్కారోన్మే
షేణ పున్ర్యోపాత్తజ్ఞానానిభావేనతి ముక్తిశ్శూద్రాదీనామపిప్రా
రిభక్తర్నవశలబ్ధజన్మనాం సంభవత్వేన. ఉక్తిం చ భగవతా వేద
విద్రగే సరేణ శాసకేన (౨) “ధర్మన్యాధాదయోప్యనేయ పూర్వాభ్యా
సాజ్ఞాగుప్సితేవణాఽపరత్వేనప్రాప్తా స్సంసిద్ధింపరమాంయయుః” ఇతి.
ఉక్తంచ భగవద్గీతాసు (౩) “ మాంహి పార్థ న్యపాశ్రిత్య యేపి స్యుః
పాపయోనయః । స్త్రియా వైశ్యాస్తథా శూద్రాస్తేపి యాన్తి పరాం
గతిమ్” ఇతి. ముముచఇతి (౪) “ముచ్ఛ - మోక్షణే” కర్మకర్తరిలబ్త్.
ఉత్తరాధ్యాయానుభవదుఃఖశబ్దాన్నియవాచినో, ఖశబ్దస్య సుదుర్భావ్యం
సమానే నిష్పన్నమ్.

౧౪౧.

తా॥ జన్మాన్తరములందుఁ జేసిన పుణ్యపాప రూపకర్మములు నశించినతరువాతఁ
బొందఁదగిన మోక్షమును వాని ననుభవించక మునుపే యెట్లు పొందినదనగా, పుణ్య

మనకు సుఖమును బాపమునకు దుఃఖమును ఫలములు, ఈపె కృష్ణస్తరణముచేత, సమస్తపుణ్యఫలమైన స్వగృదులకంటె నతిశయించిన సుఖమును, అతిని విగ్రహముచేత, సమస్తపాప ఫలమైన నరకాదులకంటె నతిశయించిన దుఃఖము ననుభవించినదిగాననకల పుణ్యపాపములును నశించినవి. పుణ్యపాపసూనునవములు దేశకాలవిషయ విశేషవ్యన సిద్ధిములుగానున్నను, ఈపె యశస్రాయము ఈపెయొక్క పుణ్యవిశేషముచేత నావ్యవస్థ ననుసరించునది కానందున నీయనుభవముచేతనే యవి నశించినవి. తరువాతి యుక్తి బొందెను.

౫౫.

మూ॥ నిఖలేనేష్టేన హరి స్సద్గత్య జనేన నిర్వృతి ర్మృతిమాన్ ।

య స్తద్ధృదాకృతేతర సద్గత్యజనేన నిర్వృతి ర్మృతిమాన్ ॥ ౫౬ ॥

ప-వి॥ నిఖలేన, ఇష్టేన, హరిః, సద్గత్య, జనేన, నిర్వృతి, మృతిమాన్, యః, తద్ధృదా, కృతేతర సద్గత్యజనేన, నిర్వృతత్, యతిమాన్.

౫౬.

వ్యా॥(నిఖలేనేతి)ఏవమిష్టేన నిఖలేన జనేన సద్గత్యమృతిమాన్ - తేజస్వీ, హరిః, నిర్వృత- నిర్వృతిమ్ - సుఖమ్, ప్రాప్. హరిరేన విశేష్యతే-యః, కృతేతర సద్గత్యజనేన-ఇతర విషయ సద్గత్యస్నేహస్య, త్యజ నమ్-పరిత్యాగమ్, కృతవతా, తద్ధృదా-తత్పరిస్థ- గోపిజనస్య మనసా యతిమాన్ - సద్గతిమాన్, నిర్వృతత్ - నిర్వృత్తి - నిష్పన్నః, అభూత్. తాసామనస్య విషయస్య సద్గత్య విషయో భూదిత్యర్థః. సద్గత్యేతి- సంపూర్వాద్యమేః క్రోద్వీ ల్యబాదేశః. నిర్వృతేతి- నిపూర్వాన్వయో తేలుచ్. శీర్త్వాదాత్మనేపదమ్. (౧) “ఉత్స” ఇతి సిచః కీర్త్యమ్. (౨) “ప్రాప్తాదజ్ఞాత్” ఇతి సిజ్జోపః. నిర్వృతిదితి. (౩) “వృత్తు-వర్తనే” నిర్వృతా లుచ్. (౪) “ద్యుద్భోయిణి” ఇతి పరస్మై పదమ్. (౫) “పుషాదిమృతా దిలోదితః” ఇత్యాదిసాన్లరేజ్. యతిమానితి. (౬) “యు-మిశ్రణే” క్తిన్న న్తః, తతోమతుప్.

౫౬.

(౧) పా-నూ-౧-౨-౧౨. (౨) పా-నూ-౨-౨-౨౨. (౩) భా-౩-౩-సీ.

(౪) పా-నూ-౧-౩-౯౧. (౫) పా-నూ-౩-౧-౫౫. (౬) అదాప-౩-సీ.

తా॥ ద్విమంశుడైన శ్రీకృష్ణుడు, తనకత్వస్థ ప్రియరాండ్రైవిషయాన్తరవిముఖరాండ్రైయున్న గోపికలతో గ్రీడించెను. ౫౬.

మూ॥ ఆభీ రేమే యమతిస్వయంభువీర్యో రహస్యేయః ।

ఆభీ రేమేయమతి స్వయం భువీర్యో రహస్యేయః ॥ ౫౭.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్క-మిత్రకృతౌ యమకరత్నాకరే

త్రయోదశాశ్వాసః.

ప- వి ॥ ఆభీ, రేమే, ఆయమ, అతిస్వయంభువీర్యః, రహసి, ఏయః, ఆభీరే, ఆమేయమతిః, స్వయమ్, భువి, ఉర్యః, రహస్యే, యః. ౫౭.

వ్యా ॥ (ఆభీరితి) ఆభిగో - పీభిస్సహితః, రేమే - క్రీడితవాన్. అయంపాఠః, అతిస్వయంభువీర్యః - అతిక్రాంతః, స్వయంభూః-బ్రహ్మ, యేన తతిస్వయంభు. (౧) “హాస్వానపుంసకేప్రాతిపదికస్య” ఇతి హాస్వత్వమ్. అతిస్వయంభు పీఠ్యం యస్య సోఽతిస్వయంభువీర్యః, రహసి-వివిక్తిదేశే, ఏయః - ఆశ్రయితంశక్యః, ఆభీరే - గోపనివాసభూమా, ఆమేయమతిః - అపరిచ్ఛేద్యబుద్ధిః, స్వయమ్ - స్వయమేవ, భువి - భూమా, ఉర్యోరహస్యే-రహస్యే-వేదాన్తే, ఉర్యః - ఉరయితవ్యః; ప్రతిపాద్యోయస్య ఇత్యర్థః. అతిస్వయంభువీర్యోవేదాన్తవేద్యస్యః స్వయమేవ భూమా, ఏయః - ఆశ్రయితంశక్యోభూత్వా, ఆభిస్సహ ఆభీరే రహసి రేమిఇతి సమన్వయః. ౫౮.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్క-మిత్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

త్రయోదశాశ్వాసః.

తా॥ చతుర్ముఖునికంట నతిశయించిన వీర్యముకలవాడై వేదాన్త వేద్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు, ఎల్లలు నాశ్రయించుటలు తానే భూలోకమందవతరించి గోకులమందు గోపికలతో గ్రీడించెను. ౫౯.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

య మ క ర త్నా క రే స వ్యా ఖ్యా నే

చ త్త ద తా త్వా నః.

మూ॥ ఇత్థం కృష్ణాఖ్యగజం సారజ్గవి లోకనాథ మార వశా ।

ఏక మనేకా గోపీ సారజ్గవిలోకనాఽధ మారవశా ॥ ౧॥

ప-వి॥ ఇత్థమ్, కృష్ణాఖ్యగజమ్, సారమ్, గవి, లోకనాథమ్, ఆర, వశా, ఏకమ్, అనేకా, గోపీ, సారజ్గవిలోకనా, అథ, మారవశా. ౧.

వ్యా ॥ (ఇత్థమితి) గవి-భూమా, సారమ్-సారభూమి-ప్రధాన భూతమ్, లోకనాథమ్, ఏకమ్-సుహృద్భిర్గోప్తైః రహితమ్, కృష్ణాఖ్య గజమ్, తస్య గజస్య వశా - కఠినోభూత్వా, అనేకా గోపీ ; సారజ్గ విలోకనా-మృగసదృశేయేణ, మారవశా - కామవశా, అథ, ఇత్థమ్-యథోక్తేన ప్రకారేణ, ఆర - ప్రాప్తివతీ. ౧.

తా ॥ జగన్నాథుడై ప్రధానపురుషుడైన శ్రీకృష్ణుడొంటరిగా సున్నప్పడు హరిణిలోచనరైవ యనేకగోపికలు మన్నభవరవశై, పురుషగజమును శ్రీగజము వలె నాకృష్టుని, క్రిందజెప్పినప్రకారమువల్ల పొందిరి. ౧.

మూ॥ విధినాఽస్తరితో హరిరథ ముదా విలాసాయ కేనాఽపి ।

స్తారేణ చ ధీ స్తాసా ముదావిలా సాయకేనాఽపి ॥ ౨॥

ప-వి॥ విధినా, అస్తరితః, హరిః, అథ, ముదా, విలాసాయ, కేన, అపి, స్తారేణ, చ, ధీ, తాసామ్, ఉదావిలా, సాయకేన, అపి. ౨.

వ్యా ॥ (విధినేతి) అథ హరిః కేనాపి విధినా విలాసాయ-రాస శ్రీధర్థమ్, ముదా-హాపేణ యుక్తవచ, అస్తరితః-తాసామదశఃసం గతః, న గోపాదిభిః కారణాస్తరైరిత్యర్థః. తాసామపి ధీః తద్విశ్లేషాత్, ఉదావిలా-ఉత్కృషేణా కలుషితా, స్తారేణ-స్తరసంబద్ధినా, సాయకేన, అపి - ప్రాప్తా. ౨.

తా॥ తరువాత, రాసక్రీడయందుత్సాహముకల శ్రీకృష్ణుడు దైవయోగముచేత సత్సర్వగుణుడాయెను; అప్పుడు గోపికల మనస్సులు మత్తభావముచే గొట్టబడి కలుషములయినవి.

౨.

మూ॥ విరహే తమన్వభూవ న్నునుకరణేనాఽశయా యత్యాః॥

దృష్టా ఇవ యత్ర రసా నను కరణేనాఽశయాయత్యాః ॥ ౩ ॥

ప-వి॥ విరహే, తస్మి, అన్వభూవన్, అనుకరణేన, ఆశయా, యత్యాః, దృష్టా, ఇవ, యత్ర, రసాః, నను, కరణేన, ఆశయాయత్యాః.

౩.

వ్యా॥ (విరహేతి) ఏవం కృష్ణేన విరహేనతి తాః గోప్యః, యత్యాః - యత్నవత్యః, ఆశయా - వాఙ్మయా, అనుకరణేనచ - కృష్ణచేష్టితవిషవృత్తేనచ, తం కృష్ణం అన్వభూవన్ - అనుభూతవత్యః. అనుకరణం విశేష్యతే - ఆశయాయత్యాః - బుద్ధ్యాయత్యాః, రసాః-భావరసాః, యత్రానుకరణే, కరణేన-ఇన్ద్రియేణ చక్షుషా, దృష్టాఇవాభవత్ ; తాదృశేన తచ్చేష్టానుకరణేన తమన్వభూవన్నిత్యర్థః. నన్వీతి ప్రసిద్ధా.

తా॥ అప్పుడు గోపికలు, ఆశచేత శ్రీకృష్ణుని యనుకరించి యనుభవించిరి. అయనుకారమందు మనస్సులో భావించుచున్నవి యన్నియునాగోపికలకుఁబ్రత్యక్షముగ ననుభవించినట్లుండెను.

౩.

మూ॥ క్రియయాఽన్వకారి యవతిభి రనన్యసజ్జీవనాభి రుద్ధతయా ।

యదపరథా ప్రీత్యవిరతి రనన్యసజ్జీవ నాఽభిరుద్ధతయా ॥ ౪॥

ప-వి॥ క్రియయా, అన్వకారి, యవతిభిః, అనన్యసజ్జీవనాభిః, ఉద్ధతయా, యత్, అపరథా, ప్రీత్యవిరతిః, అననీ, అసజ్జీ, ఇవ, స, అభిరుద్ధతయా.

౪.

వ్యా॥ (క్రియయేతి) సహరి స్తాభి ర్విరహితాభిరుగ్రవతిభిః ఉద్ధతయా క్రియయా అన్వకారి-అనుకృతోఽభూత్. అనన్యసజ్జీవనాభిరిత్యనుకరణే హేతుగభావమిదం విశేషణమ్; హరిచేష్టానుకరణాదన్యససజ్జీ వితుమశక్తాభిః, ఆత్మధారణాయ తదనుకరణం కృతమిత్యర్థః. అనన్యసజ్జీవనత్యమేవోత్తరాధేన ప్రపञ్చ్యతే-యత్-యస్తా-రణాత్,

అపరథా - అనుకరణాభావే, అనన్-అత్స సజ్జీవనీ, ప్రీత్యవిరిణిః- ప్రీతేర విచ్చిత్తిః, నాఽసజ్జీవ-నప్రాప్తేన. కుతః- అభిరుద్ధరియా-కృష్ణవిష్లేషేణ ప్రతేసికరుద్ధత్వాదిత్యర్కః. అనన్తీతి (౧) “అన-ప్రాణనే” కరణేల్యుట్, టిత్యాత్ జీవ్. అసజ్జీతి (౨) “షజ్జ-సజ్జే” కర్తణి లుజ్. ౪.

తా || జీవనహేతువైన కృష్ణవిషయక స్నేహము నశింపమందుటకై గోపికలు, అత్సధారణార్థముగ శ్రీకృష్ణుని దివ్యచేష్టితముల ననుకరించిరి. ౪.

మూ|| ఉదజీవ తత్తైకా మహాపథవధేననుకరణేన |

అన్యాకిలాఽసురాణా మహాపథవధేనుకరణేన || ౫||

ప-వి|| ఉదజీవత్, తత్ర, ఏకా, మహాభవధే, అనుకరణేన, అన్యా, కిల, అసురాణామ్, అహన్ భవధేనుకరణేన. ౫.

వ్యా|| (ఉదజీవదితి) తత్తైకా గోపికా కృష్ణకృతే మహాపథ వధే-సప్తానాం పృషభాణాం వధేవిషయే, ప్రవృత్తేనాఽనుకరణేన ఉద జీవత్-ఉజ్జీవితవతీ; అన్యాతు గోపికా, అసురాణాం అహాపథ భవధేనుక రణేన - తేషాం అహాపథమ్ - హాపథభావమ్ - దూభమ్, కృత్వా జాతేన ధేనుకరణేన-ధేనుకాసురయుద్ధేన హరిమనుగ్గుర్వసే ఉదజీవత్.

తా || వారిలోనొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునియొక్క సప్తకృష్ణపథవధచేష్టితము ననుక రించి యుజ్జీవించినది. ఇంకొక గోపిక, ధేనుకాసురవధచేష్టితముననుకరించినది. ౫.

మూ|| అన్యా చక్రే కాళియమస్త్రలాస్యనుకారేన |

వేణుక్వణనేఽన్యా చిరమస్తకలాఽన్యానుకారేహమ్ || ౬||

ప-వి|| అన్యా, చక్రే, కాళియమస్త్రకలాస్యనుకారేహమ్, వేణుక్వణనే, అన్యా, చిరమ్, అస్తకలా, ఆస్య, అమకా, రేహమ్. ౬.

వ్యా || (అన్యేతి) అన్యా గోపీ, కాళియమస్త్రకలాస్యానుకారే హమ్-కాళియసపక్ష్య మస్తకేషు కృష్ణేన కృతస్య లాస్యస్య-నృతస్య, అనుకారవిషయాం ఈహమ్ - చేష్టామ్, చక్రే. అన్యాతు అనుకా-

కాముకా; అస్తకలా-వివశబుద్ధిః, అస్య కృష్ణస్య వేణుకృణనే, రేహమ్-
యత్నిమ్, చిరం చుకే. అనుకేతి. (౧) “అనుకాభికాభీకః కమితా” ఇతి
విచారితృశ్చబ్ధః. రేహమితి. రేహౌతి హౌజాహౌప్రయత్నే (౨) “గురోశ్చ
హలః” ఇత్యేకారప్రయోగః.

E.

తా || ఇంకొక గోపిక, కాళియుని శిరస్సునందు శ్రీకృష్ణుడు చేసిన వర్తనము
ననుకరించెను. కాముకరూపిణి మఱియొక గోపిక, మఱిహినురాలై శ్రీ కృష్ణునివలె
నే, నానముచేసెను.

E.

మూ|| యమభాజానౌ సౌ తు చక్రే దాధికమోషం పరాస్యన్తీ ।

గిరి వాధృతాన్యా స్వం సుఖదాన్ధిక మోషం పరాస్యన్తీ ||

ప-వి || యమభాజానౌ, తు, చక్రే, దాధికమోషమ్, పరా, స్యన్తీ, గిరిమ్, అ
ధృతి, అన్యా, స్వమ్, సుఖదా, అన్ధికమ్, ఓషమ్, పరాస్యన్తీ.

2.

న్యా (యమభాజ) అన్యా గోపి యమభాజానౌ స్వన్తీ-ధృతిః,
దాధికమోషమ్-దాధికస్య-దాధిసారస్య - నవనీతస్య, మోషమ్ - చౌ
గిరిమ్, చుకే. యమభాజానౌ వాధృతాన్యాన్తీ-స్వమ్-అత్తీయమ్, ఓషమ్-
కృష్ణమోహ నిమిత్తించూహమ్, పరాస్యన్తీ - పరాస్యమ్ - నిరస్తం
కర్తుకామా, సుఖదా - పశ్యన్తీనాం సుఖప్రదా, గిరిమధృత - గో
వర్ధనసాధారిణిమను కృతివలీత్యర్థః. వాధృతాన్యాన్తీ-విలక్షణంగతోదా
ధికశబ్దః. స్వన్తీతి (౩) “హ-అన్తర్కణ” ఇతి వత్. ఓషమితి (౪) “ఉష-
దాహే” ఘోషాన్తః. పరాస్యన్తీతి-పరాపూర్వాత్ (౫) “అను-క్షేపణే”
ఇత్యస్తాత్, (౬) “లక్షణహేతోః క్రియాయాః” ఇతి శత్రుప్రత్యయః.

తా|| వేటొక గోపిక, యమభాజుని ధృష్టానచేతనము నవనీతచారమును ననుకరిం
చెను; ఇంకొక గోపిక తనవిరహబాధను శమింపించుకొనుటకై చూచువారికానందకర
ముగ గోవర్ధనోద్ధరిణిమననుకరించెను.

2.

(౧) పా-నూ-౫-౨-౨౪, (౨) పా-నూ-౩-౩-౩౦౩, (౩) దివా-ప-౨-౨౧.

(౪) భా-ప-స-సే. (౫) ది-ప-స-సే. (౬) పా-నూ-౩-౨-౧౨౬.

శ్చ అత్రపత్తిరస్ఫుటా. మోషమితి- “ముష-స్తేయే” ఘోషగుణః. ఇతి ష్టాత్.

మూ॥ కృష్ణమపశ్యంస్తు నిజం ధనజ్ఞయస్తస్తమోఘోరమ్ ।

స్త్రీణామమత నిశి రసం ధనజ్ఞయస్తస్తమోఘోరమ్॥ ౮॥

ప-వి॥ కృష్ణమ్, అపశ్యన్, గు, నిజమ్, ధనమ్, జయస్తమ్, తమః, ఘోరమ్, స్త్రీణామ్, అమత, నిశి, రసమ్, ధనజ్ఞయమ్, తమ్, తమ్, ఓఘః, అరమ్. ౮.

వ్యా॥ (కృష్ణమితి) ఘోరంతమః-భీనుం పాపాఖ్యం తిమిరమ్, జయస్తమ్, నిజమ్ - ధనమ్-అత్తధనభూతమ్, కృష్ణమపశ్యన్, అనీత మాణః, స్త్రీణాంఓఘః-సమూహః, నిశి-రాత్రౌ, మంద్రానిలచంద్రికాది జన్యం తంతం రసమ్, అరమ్-ద్రుతమ్, ధనజ్ఞయం అమత-అగ్నింమేనే-కృష్ణవిరహే సుఖప్రదాస్సర్వే అగ్ని నత్పరుషా అభూనన్నిత్యర్థః. ౮.

తా॥ ఇట్లు గోపికలు, పాపహరుడై తమకాపధనమైన శ్రీకృష్ణనిజాదనివారై యారాత్రియందు, ముంగు సుఖకరంబులైయున్నచల్లనిగాలి, వెన్నెల మొదలగు వస్తువుల నప్పుడు నిప్పులవలెఁదలంచిరి. ౮.

మూ॥ దదృశుశ్చ తాస్త మా రా దగ్రే పశ్యా దదూరత స్వాస్తే ।

స్వాక్షేభ్యః మనసి రుజోదగ్రేఽపశ్యాదదదూ రతస్వాస్తే॥ ౯॥

ప-వి॥ దదృశుః, చ, తాః, తమ్, ఆరాత్, అగ్రే, పశ్యాత్, అమరతిః, స్వాస్తే, స్వాక్షేభ్యః, మనసి, రుజా, ఉదగ్రే, అపః, చ, అదమః, రతిస్వాస్తే. ౯.

వ్యా॥ (దదృశురితి) తాగోష్యః, విరహదుఃఖపరిపాకవశాచ్చి త్రవ్యామోహేన తం ఆరాత్ - దూరే, అగ్రే-పురోదేశే, పశ్యాత్ - పశ్యమభాగే, అదూరతః-అనన్నదేశే, స్వాస్తే - మనసి, పాశ్వాయో శ్చ సర్వత్రబాహ్యభ్యంతరదేశే దదృశుః. కించ-మనసి-రుజోదగ్రే-అతి ప్రవృద్ధపరితాపప్రచురే, అతపవ రతస్వాస్తే - ఇచ్ఛస్వమరణేనతి, తదర్థం స్వాక్షేభ్యః అపః శీతోదకాన్యపి, అదమః - దత్తనత్యః. శీతనిషేవణేన దుఃఖప్రకమానుభవాత్ అక్షేషశీతోదకసమవేశేన పరితాప ప్రవృద్ధ్య మరణం సిద్ధతీతి మరణాదన్యత్ర తాపనివృత్తిహేతుమజా

నానా స్వయమేవ శీతోదకంసేవితవత్స. అదమరితి దదాతేలఁజ్

(౧) “సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చ” ఇతి యోజాసాదేశః.

తా॥ గోపికలు తమభావవిశేషముచేత, శ్రీకృష్ణుని, తమమనస్సులలోను, చుట్టుప్రక్కలలోను జూచిరి. ఆవిరిహారాధను సహింపక మృతినొందినచ్చయించి తమశరీరములలోఁ జల్లనినీళ్లను జ్వలకొనిరి.

మూ॥ అర్థోఽస్య కోఽపి భూమావస్తు సమస్తం తమేవ మన్యస్తే ।

గోపీజనా స్తస్మిన్ కృష్ణం వస్తు సమస్తం తమేవ మన్యస్తే॥ ౧౦॥

ప-వి॥ అర్థః, అస్య, కః, అపి, భూమా, అస్తు, సమః, తమ్, తమ్, ఏవమ్, అన్యమ్, తే, గోపీజనాః, స్తస్మిన్, కృష్ణమ్, వస్తు, సమస్తమ్, తమ్, ఏవ, మన్యస్తే. ౧౦.

వ్యా॥ (అర్థఇతి) అర్థభిర్భవదాథోఽభిధీయతే. నకశ్చిదపి పదార్థః అన్యకృష్ణస్య సదృశోఽప్యేతి. తథాచ సాదృశ్యలవేన అతసీప్రుషమే ఘాద్యాత్మకః కోపీ పదార్థో భూమావస్తు సమః - కృష్ణస్య సదృశోఽస్మిన్, సమం యథా ధర్మస్యైవ శత్రుయా ఉత్ప్రేక్ష్యమాణంతంతమ్, ఏవం అన్యమ్ - అత్యంతాసదృశం చ్చిజాతమన్యమ్, కింబహునా, పరదృష్టం సమస్తం వస్తు తమేవ కృష్ణం తే గోపీజనా మన్యస్తేన్ - భావప్రకాశాత్ప్రణేపి చలితే స సేవ కృష్ణ ఇతి మేసిర ఇత్యర్థః.

తా॥ ఆగోపిక లేవో యొకవిధముచేతఁ కృష్ణునిగోచరిన మేఘదలను, అన్యైస్త విజాతీయములైన తృణాగులను, మతియుఁ గంటిగఁబడిన వస్తువులనన్నింటిని జూచి తమభావవిశేషముచేత శ్రీకృష్ణునిగాఁజూచిరి.

మూ॥ కాస్యాల్లిజ్య కుసుమితా మర మతసీ మన్తికానితత్వేన ।

మత్వా నివృత్త మచ్యుత మరమత సీమన్తికానితత్వేన॥ ౧౧॥

ప-వి॥ కా, అపి, అల్లిజ్య, కుసుమితామ్, అరమ్, అతసీమ్, అన్తికానితత్వేన, మత్వా, నివృత్తమ్, అచ్యుతమ్, అరమత, సీమన్తికా, అనితత్వేన. ౧౧.

వ్యా॥ (కావీతి) సీమన్తికా (స్త్రీ), అరమ్- అలమ్, కుసుమితాం అతసీం అల్లిజ్య అరమత. కుతః, అన్తికానితత్వేన - పాశ్చాత్యతత్వేన,

నిష్పత్తమ్ - ఆగతమ్, అన్యతం మత్వా. ఏవమేతస్యాస్వస్వసమీపభిః
కృష్ణనిష్పత్తిబుద్ధికారణముకా. ఆతస్యాస్తు శ్రీకృష్ణసాదృశ్యహేతు
చ్యుతే-అనితత్వేన - శ్యామలత్వేనేత్యర్థః. ౧౧.

తా॥ అందులో నొక గోపిక, నిండాగ్రుప్పించి హనుచే శ్రీకృష్ణనితోడో
లివడై తన ప్రక్కనున్న నల్ల ఆగత చెట్టునుజూచి, దానిని, మఱి వచ్చిన శ్రీకృష్ణనిగా
దలచి కాగరించుకొనెను. ౧౧.

మూ॥ అన్యామత విధినా కిం నామే షీప్ర ముదేశేన ।

మనసాన్యయా హరిజుషానాపర మ్మితీ ప్రముదితేన ॥ ౧౨॥

ప-వి॥ అన్యా, అమత, విధినా, కిమ్, న, ఆపరమే, షీప్రమ్, ఉదేశేన, మన
సా, అన్యయా, హరిజుషా, న, ఆపరమే, విషీ, ప్రముదితేన. ౧౨.

వ్యా॥ (అన్యేతి) అన్యా గోపీ న్యసనాభారాత్తమమత. కథమ్-
షీప్రమ్-శీప్రమ్, ఉదేశేన - ప్రాదుభూతేన, విధినా-స్తవేన, కమ
భవమహం నాపరమే - నమ్రయే. అపఃఖిః - అపహృతియుచ్యతే. అ
న్యయా హరిజుషా మనసా విషయాస్తరామభవశూన్యేన తతిషవ కృష్ణ
విరహమవ్యజానతా ఆతపవ ప్రముదితేన అపరంపదార్థజాతిం నైతి -
నదృష్టమభూత్. ౧౩.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, నాకర్తముపరిపక్వమై యింక నాకు మరణము రాలేదేయని
తలచెను. ఇంకొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునినే ధ్యానించుచున్నదై యానందోపమచేత మఱి
యొకవస్తువును జూడదయ్యె. ౧౩.

మూ॥ పరయాఽర్చిర్జ్వలతీన్ద్రావితరదవేదన్యదన్యాఽఽపి ।

హరిగతధీర్నచ దుఃఖం వితరదవేదన్యదన్యాఽపి ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ పరయా, అర్చిః, జ్వలతి, ఇన్ద్రా, ఇతరదవే, ఆదనీ, ఆదనీ, అపి, హరి
గతధీః, న, చ, దుఃఖమ్, వితరత్, అవేత్, అన్యత్, అన్యా, అపి. ౧౩.

వ్యా॥ (పరయేతి) పరయా గోప్యా, ఇన్ద్రో - చంద్రాఖ్యే, ఇతర
దవే-అప్రసిద్ధదవాగ్నా-ఇతరస్క్రిదదవాగ్నా, జ్వలతి-దీప్యమానే, అద
న్యదనీ-భక్షికా భక్షికా-స్వపీడాకరీ, తదీయాచిః, అపి-ప్రాప్తా. చంద్ర

జ్యోత్స్నాసవః దావానలశిభేవ వీడాకరీ గయాచిదాస్తా-ప్రాప్తేత్యర్థః. అదన్యవసీతి(౧) “అద-భక్షసే” కర్తృణ్యుత్. వీష్నాయాం ద్వీర్వచనమ్. అన్యాపి గోపీ, హరిగతిః - మనోరథేన కృష్ణమనుభవతీ, దుఃఖం వితరత్-చదత్, అన్యత్ జ్యోత్స్నాసకం సదార్థజాతం నావేత్ - నవిదితవతీ, అవేదితి వేద్యైః జ్ఞః. ౧౩.

తా|| మణియొకగోపిక, మండుచున్న దావానలమువలెనున్న చంద్రినియొక్క కిరణములచేత విక్కిలి బాధపడుచుండెను; మణియొకగోపిక, శ్రీకృష్ణుని నే ధ్యానించుచున్నచో, కౌన్నెలమొలను బాధపడుచున్నది అన్యవేద్యుడయ్యెను. ౧౩.

మూ|| గమితా శశిమహసా ద్రో రిపరాధస్తా త్సదాగతినా |

అశప స్సమేవ తు హరే రిపరాధ స్తా త్సదాగతినా || ౧౪||

ప-వి|| గమితా, శశిమహసా, ద్రోః, అపరా, అధస్తాత్, సదాగతినా, అశపత్, మమ, ఇవ, తు, హరీః, అపరాధః, స్తాత్, సదాగతినా. ౧౪.

వ్యా|| (గమితేతి) అపరా గోపీ, సదాగతినా-విద్యమానాగమనేన, శశిమహసా - జ్యోత్స్నయా, వీడాజననేన, ద్రోః - ద్రుమస్య, అధస్తాత్ - ఛాయాయామ్, తిత్తిరిహారాయ గమితా.తత్రాపి మన్దాని లస్య పరిహారమలభమానా తత్క్రితపీడాయా మూలభూతంహరిమశపత్. కథమ్ - నుమేన హరేరసి సదాగతినా - వాయునా, అపరాధః కృతః స్తాత్-భవతు ఇతి, మామివ హరిమిపి వాయుః వీడయత్సితి శాపమకరోదిత్యర్థః, స్తాదితి అస్తిలోకత్. (౨) “తుహ్యస్తాతజాశిష్య న్యతరస్యామ్” ఇతితి ప్రత్యయస్యతాతజాదేశః (౩) “శ్నసోరల్లోపః” ఇత్యకారలోపః. అపరాధస్య కర్తృభూతో హరిః, కర్తాతు సదాగతిః, తత్ర (౪) “ఉభయప్రాప్తాకర్షణి” ఇతినియమాత్, కర్తరిషష్ఠ్యభావాత్తతీయా, ౧౪.

(౧) అదా-ప-అక-ఆ. (౨) పా-నూ-౨-౧-౩౫.
(౩) పా-నూ-౬-౪-౧౧౧. (౪) పా-నూ-౨-౩-౬౬.

తా । వేటొక గోపిక, బాధకమైన వెన్నెలకు భయపడి చెట్లనీడలోఁ జేరినదై, అచ్చటను మస్తమాదుతముచే బాధింపఁబడినదై “శ్రీకృష్ణుడు నావలెనేబాధననుభవించుఁ గాత” అని తిట్టెను. ౧౪.

మూ॥ అన్యోస్తరితమశక్కుత ముద్దేశోమముంచ తీరాగాత్ ।

అపరాత్యపదమునోపితముద్దేశమముఞ్చతీరాగాత్ ॥ ౧౫॥

ప-వి॥ అన్యో, అస్తరితమ్, అశక్కుత, ముద్దేశమ్, అముమ్, చ, తీరాగాత్, అపరా, అత్యపత్, అమనా, ఉపితమ్, ఉద్దేశమ్, అముఞ్చతీ, రాగాత్. ౧౫.

వ్యా ॥ (అన్యేతి) అన్యోచ గోపీ, ముద్దేశమ్-హాషంప్రదాతు కామమ్, అముం హరిం క్రీడానశేన తీరాగాత్ - యమునాతీరవృక్షంప్రాప్య, అస్తరితమ్ - ప్రచ్ఛన్నస్థితమ్, అశక్కుతః; అసన్నదేశేఽస్తథాయ పునరావిభానరూపక్రీడయా స్వస్యై హాషం దాతుం తత్రైవాస్తస్థితం స్థిత మమన్యతేత్యర్థః. ముద్దేశమితి-ముదందేస్తుకామ మితి విగృహ్య (౧) “అథోకర్తణిచ” ఇతితుమర్థేఽన్త్యయః. తీరాగాదితి- కర్తణి ల్యబ్లోపేషఞ్చమీ. అపరాతు, అమనా కృష్ణేన పూర్వముపితం ఉద్దేశమ్ - ప్రదేశమ్, రాగాదముఞ్చతీ, తద్దేశానుభవాదేవ అత్యపత్ - తృప్తాభవత్. అత్యపదితిల్పః. (౨) “పుషాదిద్యుతాదిలోదిత” ఇత్యజ్. ఉపితమితి (౩) “వస-నివాసే” (౪) “క్తోధికరణేచ” ఇత్యాదినా అధికరణేక్తః. (౫) “వసతిక్షుణ్హో” ఇతీత్. ‘యజాదిత్వాత్సంప్రసారణమ్. (౬) “శాసివసిఘసీనాంచ” ఇతి వత్వమ్. అముఞ్చదితి (౭) “మున్-మోక్షణే” (౮) “శేముచాదీనామ్” ఇతినుమ్. (౯) “అచ్ఛీనవ్యోనుమ్” ఇత్యస్య వికల్పితత్వాన్నమభావః. ౧౫.

- (౧) పా-నూ-౩-౩-౧౨. (౨) పా-నూ-౩-౧-౫౫ (౩) భృ-వ-ఆక-ఆని-
(౪) పా-నూ-౩-౪-౩౬. (౫) పా-నూ-౩-౨-౫౨. (౬) పా-నూ-౩-౩-౬౦.
(౭) తు-ఉ-స-అని. (౮) పా-నూ-౩-౧-౫౯. (౯) పా-నూ-౩-౧-౮౦.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, తనతో నాటలాడి తననుసల్పింపించుటకై చెట్లక్రింద దాగియున్నాడని తలచెను. ఇంకొకగోపిక, శ్రీకృష్ణుడు పిలిచికొనివచ్చిన యాదేశమును వదలక నచ్చటనే ప్రీతిచేతఁ దృప్తిబొందెను. ౧౫.

మూ॥ కాచి ద్వాత్వం వ్యసనా దిన్ద్రాణీమతియయాచేతః ।

గర్వేణ ధృతమథోభవదిన్ద్రాణీమతి యయా చేతః ॥ ౧౬॥

ప-వి॥ కా, విత్, దోశ్యమ్, వ్యసనాత్, ఇన్ద్రాణీమ్, అతి, యయాచే, అతః, గర్వేణ, ధృతమ్, అథోభవదిన్ద్రాణీమతి, యయా, చేతః. ౧౬.

న్యాయ ॥ (కాచినితీ) కాచిన్ద్రోపీ, అతః - అస్తాత్, వ్యసనాత్కారణాత్, ఇన్ద్రాణీమ్ - భృగ్వీమ్, హరిప్రతి నాత్యమ్, అతియయాచే-అనేన యాచితమనీ. పై నవిశేష్యతే-యయా గవేణ, అథోభవదిన్ద్రాణీమతి- న్యస్కూతశచీబుద్ధికమ్, చేత-చిత్తమ్, ధృతమ్; ఏవం గర్వేణ శచీమతికాన్తాసతీ, వ్యసనాతిభారాత్ క్షుద్రకీటం దూతకర్తృ యాచితవతీత్యర్థః. నాత్యమితి-దూతస్యకర్తేతి విగృహ్య వ్యఖ్య-యయాచతి-ద్యుకర్తకత్వాదన్ద్రాణీం నాత్యమితి కర్తవ్యయోపపత్తిః. ౧౭.

తా॥ ఏగోపిక, ముంగుగర్వముచేత నిన్ద్రాణీనిగుడ మదింపలేదో, ఆగోపికయిప్పుడు శ్రీకృష్ణ విరహముభయము సహింప లేక, తుష్టెదను గృహ్నియొద్దకు దూతగాఁ బంపెను. ౧౮.

మూ॥ స్వాత్మా సత్తప్తో నానిదీవ రతో, హిమే చ కతమస్యః ।

యాప్యలవత్కృహచేత్స్త్రి నిదీవరతో హి మేచకతమ స్యః॥

ప-వి॥ స్వాత్మా, సత్తప్తః, న, అనిదీ, ఇవ, రతః, హిమే, చ, కతమస్యః, యా, వ్యలవత్, కృ, హరే, అస్త్రిన్, ఇదీవరతః, హి, మేచకతమ, స్యః. ౧౮.

న్యాయ ॥ (స్వాత్మేతి) తాసు గోపీమ విరహవ్యధితాసుమధ్యే కతమస్యః అత్తా, హిమ-శీతలే తుమారే, రతోపి సమస్తత సప్తోభవన్, నానిదీవ-సవినిద్రితఇవ, సర్వాపరీదృశం స్వాత్మానం కత్తితవత్యిత్యర్థః. కతమస్యఃఇత్యనేనపదేన పరామ్మహ్నా పునరన్యథావిశేష్యతే-హేహరే! ఇదీవరతః - ఇదీవర్థాదపి, మేచకతమ - శ్యామలతమ! అస్త్రిన్ ప్రదేశే

కృష్ణాః? అస్మిన్నస్మిన్నవకాశే భవేదితి ధియా వ్యలపత్ - విలాపంకృత
వతీ, తస్యాః కతమస్యాః స్వాత్మా న నిద్దిత ఇవేత్యర్థః. ౧౨.

తా||నల్లకలువలకంఠై నతిశ్యాముడవైన ఓ శ్రీకృష్ణుడా! ఈవనమందు నీ వె
చ్చటనున్నావు' అని వెదకి యేడ్చిన యొకగోపికయొక్క శరీరముశీతలమైనమంచులో
నున్నను తాపముశమింపకయేయుండెను. అట్లే సమస్తగోపికల శరీరములు నతితప్త
ములై వారివారికి జుగుప్సితములుగానుండెను ౧౩.

మూ|| హీనం మనోఽపరస్యా సమకుచ దవధానతో ఽనాశమ్ ।

అశ్రుపయోధి రగా ధ్లుటసమకుచదవధానతో నాశమ్ ॥ ౧౪॥

ప-వి|| హీనమ, మనః, అపరస్యాః, సమకుచత్, అవధానతః, అనాశమ్,
అశ్రుపయోధిః, అగాత్, ఘటసమకుచదవధానతః, నాశమ్. ౧౪.

వ్యా || (హీనమితి) అపరస్యా మనః, అనాశమ్ - కృష్ణసజ్జమనే
నిరాశమ్, అవధానతః హీనమ్ - వివేకాక్షమం భూత్వా, సమకుచత్ -
గుఱ్ఱుచితోఽభూత్. అస్యాః అశ్రుపయోధిః - బాష్పసముద్రః, ఘట
సమకుచదవధానతః - కుమ్భసదృశస్తనాఖ్యవహగ్నా ధానతః - అపఞ్
ణతః, నాశమ్ - వినాశమ్, అగాత్ - తత్రశోషితోభూత్. అనేన
బాష్పస్యాఽన్యుధిసదృశసమృద్ధికథనేన తస్యాస్తనోష్ణణి శోషణకథ
నేనచపరితాపబాహుళ్యమభిధీయతే. అవధానత ఇతి(౧) "అపాదానేచా
హీయరుహః" ఇతి తసిః. తత్ర తాఽహీయరుహారిభివాధకస్య జహతే
రుహేరపాదావపశ్చమ్యాస్తసేః ప్రతిషేధ ఉచ్యతే. నజహతిమాత్రస్య.

తా|| మఱియొక గోపికయొక్క మనస్సు కృష్ణసజ్జమమందు నిరాశమై వివేక
శూన్యమయినది. దానియొక్క కన్నీళ్లు స్తనములమీద సమద్రమువలెఁ బ్రవహించి
నను, తాపాతిశయముచేత నవియన్నియు నచ్చటనే శోషించిపోయెను. ౧౫

మూ|| న విలిత్యే హృదయే హరి మాశాసానే కయా చిత్తమ్ ।

విధయా క్షమా హి రక్షితు మాశా సాఽనేకయా చిత్తమ్ ॥

ప-వి॥ న, విలిల్వే, హృదయే, హరిమ్, ఆశాసానే, కయా, చిత్, తమ్, విధయా, తుమా, హి, రక్షితుమ్, ఆశా, సా, అనేకయా, చిత్తమ్. ౧౯.

వ్యా॥ (నేతి) తం హరిం ఆశాసానే-ప్రార్థయమానే, స్వహృదయేసతి, తస్మిన్లోరథవశాత్ కయాచిత్ నవిలిల్వే-విలయః-వినాశః, నస్తాస్తి; కుతః - సాభిల్వాశా అనేకయా విధయా-అనేకప్రకారేణ, చిత్తం రక్షితుం తుమా; ఆశాయాః ఖల్వయం స్వభావః - యత్కిల ఆశా స్వసంయుక్తజనం విలయాద్రక్షతీతి. పూర్వశ్లోకోక్తా గోపీ ఆతిమృదుప్రకృతిత్వాత్, ఇయన్తు ఆశాతిభ్రాంతభారణా. విలిల్వ ఇతి భావేలిట్.

౧౯.

తా॥ మఱియొక్కనోకిక, క్రీకృష్ణుని సభమమందాశచేత్రబ్రాణధారణముచేసికొని యుండెను. తనయొక్కయూత్రయమును నానాప్రకారముగ రక్షించుట, ఆశయొక్క స్వభావముకదా.

౧౯.

మూ॥ భ్రాన్తేవ హరిం వాచాఽగహతయాసా శశంస బహుమతికా;

గణయన్తీ తంస్తుతివాగహతయా సాశశం సబహుమతికా॥

ప-వి॥ భ్రాన్తా, ఇవ, హరిమ్, వాచా, అగర్హత, యా, సా, శశంస, బహుమతికా, గణయన్తీ, తమ్, స్తుతివాగర్హతయా, సాశశమ్, సబహుమతికా. ౨౦.

వ్యా॥ (భ్రాన్తేతి) యా గోపీ విరహదుఃఖేన భ్రాన్తేవ బహుమతికా- నానావిధబుద్ధియుక్తాసతీ, పూర్వం హరిం వాచా అగహత-గహితవతీ-సా తం హరిం తుణాన్తరే స్తుతివాగహతయా గణయన్తీ స్తుతివాచామేవ యోగ్యోయం సగహాయాఇతి బుద్ధ్యమానా, తత ఏవ తస్మిన్ కృష్ణే సబహుమతికా- బహుమానసహితా భూత్వా, తం హరిం శశంస - ప్రశంసాంకృతవతీ - సాశశమితి - ప్రశంసనక్రియావిశేషణమ్. ఆశయా సహితం సాశమ్, సాశం శమ్-సుఖమ్, యథాభవతి తథా ప్రశశంస-ఉపర్యుపరి ప్రశంసాయామాశా తజ్జం సుఖిన్చ యథాభవతి తథాస్తుతవతీత్యర్థః.

౨౦.

తా॥ వేదోక్తగోపిక, మొదట బిచ్చిదానివలె కలవరించి శ్రీకృష్ణుని నిద్రించి, తరువాత నతని స్తోత్రార్చనగాఁదలంచి బహుమానముతో స్తుతించెను. ౨౦.

మూ॥ కామ్యవదత్కురుతే హరిరజ్జ్వరమయం చలక్షణం వషణమ్ ।

జ్యోత్స్నావ్యాజేనచ విధురజ్జ్వరమయం చ లక్షణం వషణమ్॥

ప.వి॥ కా, అపి, అవదత్, వరుతే, హరిః, అజ్ఞ, ఆరమ్, ఆయమ్, చలక్షణమ్, వషణమ్, జ్యోత్స్నావ్యాజేన, చ, విధుః, అజ్ఞారమయమ్, చ, లక్షణమ్, వషణమ్. ౨౧.

వ్యా॥ (కావీతి) అజ్ఞేతి నిసాతో విషాదం గోత్రయతి. కాపి గోపీ ఏనమవదత్ ; ఆయం హరిః ఆరమ్ - ద్రుతతరమ్, చలక్షణమ్ - చల స్వభానం తుణాఖ్యం కాలమ్, వషణంకురుతే - సంవత్సరంకరోతి - విధుః - చంద్రశ్చ, మాం లక్షణం కృత్వా అజ్ఞారమయం వషణమ్ - వృష్టిమ్, జ్యోత్స్నావ్యాజేన తనుతే. అజ్ఞారశబ్దో వర్షాభివ్యాసః కామ్యవాచీ. ౨౧.

తా॥ వేదోక్తగోపిక, శ్రీకృష్ణుఁడు నన్ను విశ్లేషించి యొక తుణకాలమునొక వర్షముగఁ జేయుచున్నాఁడు, చంద్రుఁడు వెన్నెలను నామీద నిష్పవరఁ గరిపించు చున్నాఁడు' అని చెప్పినది. ౨౧.

మూ॥ తప్తం కథమివ శీతం స్థానే విధురోచి రాత్రాపమ్ ।

అహమివ భజేత హరిణా స్థానే విధురోచిరా త్రాపమ్॥౨౨॥

ప.వి॥ తప్తమ్, కథమ్, ఇవ, శీతమ్, స్థానే, విధురోచిః, ఆత్రాపమ్, అహమ్, ఇవ, భజేత, హరిణా, స్థానే, విధురః, అచిరాత్, రాపమ్. ౨౨.

వ్యా॥ (తప్తమితి) విధురోచిః - చంద్రశ్చతేజః, ఆత్రాపమ్ - ఉపాత్తజలమ్, స్వభావాద్ధిమజలమయమ్, అతపవప్రకృత్యాశీతలమ్, స్థానే స్వభావే, స్థితం ప్రకృత్యంతరమప్రాప్తంసత్ కథమివ తప్తమ్ - కథమాస్థ్య గుణభాగ్యవతి. ఇదంతం తత్రకారణంమన్యే - యోహరిణా వియుక్తః - కృష్ణేణ విశ్లేషంప్రాప్తః పదార్థః, ససర్వః. అహమివ అచిరాత్రాపం భజేతేతి, స్థానే - యుక్తమేతత్. అతశ్చ చంద్రతేజోపి నూనంకృష్ణ

వియోగమభజత్. అన్యథా కళమీదృశస్తాపోఽన్యభవేదితి మాధ్యాద
తితాపాచ్చ చప్రతేజస్వీన్యం విన్యమానంమన్వానా తస్యచకారణం
కృష్ణచిక్షేషవచేత్సానాన్దశ్యా సవగవిలపితవతీ. ౨౨.

తా॥ జలమయమైనవెన్నెల శీతస్వభావమునువదిలి యుష్ణమగుటకుఁ గారణమే
మని తోనింపగా, నావలె శ్రీకృష్ణుని విరహముచేత మధ్యమయినదని తలచుచున్నది.
ము॥ ఘనసీలా క్వ తస్య త్నయి మాయా మస్యా మితస్య సాదృశ్యా
యా ప్రాప్త్యా శ్వాసానా మాయామస్యామితస్య సాదృశ్యా ॥

ప-వి. ఘనసీలా, క్వ, తస్య, మయి, మాయామ్, అస్యామ్, ఇతస్య, సా, దృ
శ్యా, యా, ప్రాప్త్యా, శ్వాసానామ్, మాయామస్య, అమితస్య, సాదృశ్యా. ౨౩.

వాగ్ (ఘనసీలేతి) అస్యాం మయి విషయే మాయామ్-నచ్చ
మ్, ఇతస్య - ప్రాప్తస్య, అన్య కృష్ణస్య సా తయః, ఘనసీలా-మేఘ
మేచకా, క్వ సృశ్యా - కుని క్రమ్మం శక్య స్వాత్; అస్యాం మయీ
త్వ్యక్తిమ్, కేవలశ్యా మయి-యాహంమతియేనాం శ్వాస నాం అమి
తస్య అనుమన్య - దైహ్యస్య, సాదృశ్యా - సాదృశ్యేన ప్రాప్త్యా
తిస్యామస్యామయితే సమున్వయః. క్లేశాతిభావాత్సమాప్తిమిచ్చన్తి
శ్వాసదైహ్యసామ్యావకాదనేన స్వాభిలషితస్య మరణస్యాప్రాప్తి
మావిష్కరోతి; శోకినిమత్త శ్వాసదైహ్యకఫనేనచ విడాతిభార
మాహ. సాదృశ్యేతి-సన్మతశబ్దాత్ వ్యభి. పితృరణసామర్థ్యేన వ్య
భిస్తస్యశ్రీలింగత్వాత్ (౧) “పిగ్గౌరాదిభ్యశ్చ” ఇతిజీమ్. (౨) “హ
లస్తథితస్య” ఇతియకారిలోపః. తిలస్తప్రతీయైకవచనమ్. ౨౩.

తా॥ నానిట్టార్చువలె నాయాయుస్సును నలిగిరముగఁ జెరుగుచున్నది. ఇట్టి
సేను, నన్నువచ్చినచేసిపోయిన శ్రీకృష్ణునియొక్క- సీలమేఘనిధిమైన విగ్రహమునెచ్చట
చూచెదనో తెలియలేదని చెప్పెను. ౨౩.

మూ॥ తమమత కావ్యపి చలితే నగచ్ఛదే కామదారసదృక్ ।

అన్వీత్య వనోద్దేశానగచ్ఛదేకా మదారసదృక్ ॥ ౨౪॥

ప-వి॥ తమ, అమత, కా, అపి, అపి చలితే, నగచ్ఛదే, కామదారసదృక్, అన్వీత్య, వనోద్దేశాన్, ఆగచ్ఛత్, ఏకా, మదారసదృక్. ౨౪.

వ్యా॥ (తమమతేతి) కాపి గోపీ కామదారసదృక్ - కామస్య భార్యయా రత్యా సదృశీ, నగచ్ఛదే- వృక్షపక్షేపి, చలితే, తస్మిన్ మూగతమమత - ఏకాతు, మదారసదృక్ - మదేనాఽలసత్వస్య, కృష్ణ మన్వీత్య వనోద్దేశానగచ్ఛత్. అస్మిన్ క్షణవచ కృష్ణం ద్రవ్యమితి మనోరథయోగాత్, అగామిభోగేచ్ఛాయోగాచ్చ తస్మాత్కాకా వాత్ మదో నప్రక్షీణః, అతోమదారసదృగతి విశేషణోపపత్తిః. ౨౪

తా॥ రతిదేవివంటి యొకగోపిక, ఒక యాకుచిలించినను క్రిష్ణభుజుడు వచ్చుచు న్నాచిని తలచెను. కృష్ణునిజూచెదనని మనోరథముచేతి మదగిరితిముత్తన శేత్రములు గల యొకగోపిక, ఆయనవియందలని వెదకుచుఁబోయెను. ౨౪.

మూ॥ అన్య పరితః పుష్పితసాలాశ్చనకై రనూపే తమ్ ।

వ్యచినుత పదమప్యైతత్ సా లాశ్చనకై రనూపేతిమ్ ॥ ౨౫॥

ప-వి॥ అన్య, పరితః, పుష్పితసాలాన్, శనకైః, అనూపే, తమ్, వ్యచినుత, పదమ్, అపి, ఐతత్, సా, లాశ్చనకైః, అనూపేతిమ్. ౨౫.

వ్యా॥ (అన్యేతి) అన్య గోపీ, అనూపే - యమునాతీరపర్యంత వనోద్దేశే, సికతాప్రచురే, పుష్పితసాలాశ్చనకైః - పుష్పితానాంసాల వృక్షాణాంపర్యంతే, శనకైః - క్రమేణ, తం కృష్ణం వ్యచినుత-తనస్తేషణం కృతవతీ - తతస్తథావిచిన్వతీ సా కృష్ణస్య పదమ్ - చరణన్యాయమపి తత్రైతత్. కీదృశమ్ - లాశ్చనకై రనూపేతమ్ - ధ్వజవజ్రాదుశ్చాబ్జ శబ్దచక్రాదిలాశ్చనైః అనూపేతమ్ - అనురూపైశ్చ శ్వేతశ్వనత్వచిహ్నై రుపేతమ్. ౨౫.

తా॥ ఇంకొకగోపిక, యమునాతీరమందు పుష్పించియున్న సాలవృక్షముల

ర్లక్షణే” కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. తద్యోగాత్ పదన్యాసమితి (౧) “కర్తృప్రవచనీయయుక్తేద్వితీయా”.

౨౭.

తా || శ్రీకృష్ణనిపదవిన్యాసమును మీరును చూడుండు. భాగ్యవంతురాలైన యొకగోపిక యతనితోఁగూడ నడిచిపోయియున్నది. ఇదిగో దానియొక్క సుందరములైన యడుగులు కనబడుచున్నవి.

౨౮.

మూ|| నియతామపి తం కామపి హస్తే ధయతాఽక్షిపాతేన |

యద్దుఃఖస్య కృతా ముదనుస్వేధయతా ఽక్షిపాతేన || ౨౯||

ప-వి|| నియతామ్, అపి, తమ్, కామ్, అపి, మస్తే, ధయతా, అక్షిపాతేన, యత్, దుఃఖస్య, కృతా, ముదమ్, అను, ఏధయతా, షిపా, తేన.

౩౦.

వా || (నియతామితి) కామపి గోపీం కృష్ణచాశ్వామజహా తీమ్, తంకృష్ణం ధయతా - విబతా, అక్షిపాతేన - స్వనేత్రపాతేన, ఇహ దేశే నియతామ్-స్వపితుమవ్యశక్త్యామ్, మస్తే-బుధ్యే. తాన్యశీం తస్యా స్థితిం తత్పదన్యాసప్రకార స్సూచయతీత్యర్థః. పైవపున్వీశే వ్యతే - యత్-యస్తాత్కారణాత్, తేన-స్తేన అక్షిపాతేన, ముదమ్-హాషణమను, ఏధయతా, దుఃఖస్య షిపా కృతా - క్షేపణం కృతిమ్. మన్వఇతి మనోతేలాడు త్తమైకనచనమ్. ధయతేతి (౨) “ధేత్-పానే” శత్రన్. షిపేతి భిదాదిత్వాదజ్.

౩౧.

తా|| ఇంకొకగోపిక, సన్నోషముచే శ్రీకృష్ణునినే యడుగడుగు జూచుచున్నదై నిద్రసుగూడవదలియతనితోఁగూడపోవుచున్నది. దానిచేతనే యాపెయొక్కదుఃఖములు నశించినవి. చూడుండు దానియడుగులననిచెప్పెను.

౩౨.

మూ|| హరిరిహ కిల కుసుమానామపచితిముత్పాదయామాస |

తైశ్చాలజ్జ్యైకామపచితిముత్పాదయామాస || ౩౩.

ప-వి|| హరిః, ఇహ, కిల, కుసుమానామ్, అపచితిమ్, ఉత్పాత్, అయామాస,

తైః, చ, అలజ్జ్యైశ్చ, ఏకామ్, అపచితిమ్, ఉత్పాదయామాస.

౩౪.

(౧) పా-నూ-౨-౩-౪.

(౨) భా-ప-స-౪.

వ్యా॥ హరితి) ఇహ దేశేకిల హరిః ఉత్పాత్ - ఊహోన్వన్న
మితపాదతలపచ్చిమభాగః, పాదాగ్రేణ స్థిత్యా కుసుమానామపచితిమ్ -
పుష్పాపచయమ్, అయామాస-ప్రాప్తవాత్. అపచితైశ్చ తైః కుసుమైః
రేకాం గోసీ మలజ్కృత్య తతవన తస్యాం అపచితిమ్ - పూజామ్,
ఉత్పాదయామాస. ఇదం సర్వం పాదాగ్రన్యాసదర్శనాదిలిక్లేనానన
మితమనయా. ఉత్పాదితి (౧) “పాదస్యలోహోహస్తాన్యదిభ్యః” ఇతి స
మాసాన్తోకాగలోపః. అయామాసేతి లిట్. అయతేః (౨) “దయా
యాసశ్చ” ఇత్యాన్యుత్పయః. ౨౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడెచ్చట ముందుపాదము నిడుకొని చెట్లలోనుంచి పుష్పములను
దీసిమాలకట్టి యొక గోపిక నలజ్కరించి దానినిగొనియాడెను. ఇది యాయడుగులలోఁ
గనబడుచున్నది. ౨౯.

మూ॥ కృష్ణ శ్యామాను తరా నధిరూఢో వామనేత్రతానన ।

పుష్పాణి నవవృ రసావధి రూఢో వామనేత్రాను ॥ ౩౦॥

ప-వి॥ కృష్ణః, శ్యామాను, తరా, అధిరూఢః, వామనే, అత్ర, ఆను, పుష్పాణి,
వవృ, రసావధిః, రూఢః, వామనేత్రాను. ౩౦.

వ్యా॥ (కృష్ణభి) అత్ర తరా - అస్మిక్ నృషే, వామనే. అన
త్యుచ్చితే, అనుశ్యామాను అధిరూఢః కృష్ణః, రసావధిః-శృంగారసస్య
సీమాభూతః, అతవన రసజ్ఞైః ఊడః - శిషసావహనేనసంభావితః, ఆను

వామనేత్రాను - స్త్రీం, పుష్పాణి వవవృ. ౩౦.

తా॥ రసజ్ఞుడై రసజ్ఞులచేతఁ గొనియాడబడుచున్న శ్రీకృష్ణుఁడెచ్చట నీచిన్న
వృక్షముయొక్క కొమ్మలమీదనేక్కి పూవులనుదీసి స్త్రీలమీదఁదనరిపించెను, ౩౦.

మూ॥ స్త్రీసుగ్రహతాయై హరిపాదానమితేవ శాఖేహ ।

సమకమ్పిత యా పుష్పేపాదానమితేనశా ఖే హ ।

ప-వి॥ స్త్రీసుగ్రహతాయై, హరిపాదానమితా, ఇవ, శాఖా, ఇహ, సమకమ్పిత,
యా, పుష్పే, ఆపాదానమ్, ఇతే, ఆవశా, ఖే, హ. ౩౧.

వ్యా ! (స్త్రీతి) ఇహ వృక్షే ఇయం శాఖా హరిపాదానమి
తేవ - కృష్ణస్య చరణేన నూనమానమితా - అవనామితా. కిమర్థమ్ -
స్త్రీసుగ్రహతాయై - భూమిస్థానాం స్త్రీణాం స్వహస్తేన గృహీతుం
శక్యత్వసంపాదనార్థమ్. శాఖై న విశేష్యతే - యా శాఖా అధస్థాభిః
అపాదానమ్ - స్వీకారమ్, ఇతే - ప్రాప్తే, స్వపుష్పేనతి, తాభిః కృష్ణ
చరణేనచ ముక్తా అవశా-పరవశాభూత్వా, భే-అకాశే, సమకమ్పిత-
సమ్యక్-మృతాభూత్. తదిదం సర్వం భూస్థితి ప్రకీర్ణపుష్పదశకం
నిబిడ యువతిపాదాగ్రన్యాస దశకనాదిభిరనయానమమయతే. ౩౧.

తా॥ ఇచ్చట క్రీకృష్ణుడు, స్త్రీలపట్టుకొనుటకనుసారముగ నీకొవ్వనుదనపాద
ముచే వంగదీసి, ఇందులోనున్న పుష్పములను వారుతీసికొనినవెనుక నాకొవ్వను పదలి
వేసెను. అదియాకాశమందెగిరి యల్లాడుచుండెను. ౩౧.

మూ॥ కావ్యరతిదాఽతిహామిణ్యత్రాపాఽచేష్టతాఽన్యస్యాః ।

సహి యాని ప్రియపుష్పాణ్యత్రాపాచేష్ట తాన్యస్యాః॥ ౩౨॥

ప-వి॥ కా, అపి, ఆరతిదా, అతిహర్షిణీ, అత్రాపా, అచేష్టత, అన్యస్యాః, సః,
హి, యాని, ప్రియపుష్పాణి, అత్ర, అపాచేష్ట, తాని, అస్యాః. ౩౨.

వ్యా ॥ (కావీతి) కాపి గోపీ అతిహామిణీ, అతపవ అత్రాపా -
అపాస్తలజ్ఞా, స్వచేష్టితైరన్యస్యాః అరతిదా-అప్రీతికరీ, అచేష్టత-క్రీడయా
చేష్టితవతీ. తన్యాః అతిహామిణీ-కారణముచ్యతే, సహిహారిః యాని
ప్రియరూపాణి పుష్పాణి, తాన్యత్రాస్యాః కృతే అపాచేష్ట-అపచితవాన్.
అత్రాపేతి (౧) “త్రపూమ్-లజ్జాయామ్” ఘర్షణ. తతః నవిద్యతే తాహా
యస్యాః ఇతి బహుప్రవీణః. నను-షిత్వాదజాభవితవ్యమ్, నఘర్షణ, *వా
ఽసరూపవిధిశ్చనాస్తి, అసరూపత్వాభావాత్, నై తదస్తి; -భిన్నవిషయ
త్వాత్ స్త్రీయాంభావేఘర్షణ. పుంసితులజ్, అతోనబాధ్యబాధకభావః.

అచేష్టతేతి (౨) “చేష్ట-చేష్టాయామ్” లజ్. అపాచేష్టేతి-అపపూర్వా
చ్చిన్ జేలుజ్. ఇత్యాదాత్తనేపదమ్. 3౨.

తా|| క్రిష్ణుఁడొక గోపికకుఁగావలసిన పుష్పములనుదీసియిచ్చఁ గ నదిమిక్కిలి
నల్లపించి యతినితోఁ గ్రీడించి యింకొకదానికి దుఃఖమునుగలుగజేసెను. 3౨.

మూ॥ పుష్పచయో గోత్రచ్చలరోషితయా తత్యజేత్రాయమ్ ।

సాఽదమి శరం స్మరేణ నిరోషితయాఽఽతత్య జేత్రాయమ్ ॥

ప-వి॥ పుష్పచయః, గోత్రచ్చలరోషితయా, తత్యజే, ఆత్ర, ఆయమ్, సా, అదమి,
శరమ్, స్మరేణ, నిరోషితయా, ఆతత్య, జేత్రా, యమ్. 33.

వ్యా॥ (పుష్పచయఇతి) గోత్రచ్చలరోషితయా-గోత్రచ్చలేన-
అన్యస్యా నామగహణేన కారణేన, కృష్ణేన రోషితయా-రోషితయా,
కయాచ్చిన్వ్యా, అత్ర దేశే అయం పుష్పచయః తత్యజే-త్యక్తోఽభూత్.
పుష్పచయఏవవిశేష్యతే - యం శరం ఆత్యజ్య- వితత్య, నిరోషితయా-
నిరంరాందాహకత్వేన, యం పుష్పచయం శరత్వేన వితత్య, జేత్రా-
జయతేనేన, స్మరేణ, సా రుషితాక్షణాంతరే అదమి - దమితా- శిక్షి
తాఽభూత్. తస్యాస్సమాహితత్వ మప్యనుగుణపదన్యాసాదిభిశ్చమై
రనుమీయతే. అదమీతి దమేణ్యన్తాత్కమణిలుజ్. నిరోషితయేతి
నిర్పూర్వాత్ (౧) “ఉష-దాపే” ఇత్యస్తాదాభీక్ష్యణినిః. తతోభావ
ప్రత్యయః. 33.

తా॥ ఒకగోపిక, క్రిష్ణుఁడు మఱియొకగోపికయొక్క నామమును జెప్పినది
కోపించి యీపుష్పములనిచ్చుటనే వదిలిత, రుహత, మన్తభబాణములైన యాపుష్ప
ములనుజూచి విరహబాధనొంది కోపమునువదలెను. 33.

మూ॥ హరిణేహ హృద్యధిస్త్రి స్వచ్ఛే దిననాథమానేన ।

న కుసుమవిటపాఖ్యం వస్వచ్ఛేది న నాథమానేన ॥ 3౪॥

ప-వి॥ హరిణా, ఇహ, హృది, అధిస్త్రి, స్వచ్ఛే, దిననాథమానేన, న, కుసు
మవిటపాఖ్యమ్, వసు, అచ్ఛేది, న, నాథమానేన. 3౪.

వ్యా ॥ (హరిరితి) ఇహ దేశే అధిస్త్రి-స్త్రీమ విషయభూతాను,
స్వచ్ఛే హృది - నిర్మలే హృదయేనతి, దిననాథమానేన- ఆదిత్యనద్య
శేన, నాథమానేన - ఆశానానేన, హరిణా, కుసుమపటస్సాగ్రం వస -
ధనమ్ - ధనవత్ప్రియః. కుసుమపటః, ననాఽచ్ఛేది-అచ్ఛేద్యం. అధి
స్త్రీతి - విధిక్తియైశ్చైవ్యయిభావః. నాథమానేనతి (౧) "ఆశిషి
నాథః" ఇత్యాత్మనేపదమ్. ౩౮.

తా॥ ఇచ్చట సూర్యసమానుడైన శ్రీకృష్ణుని గోపికలు యాచించిన, వారియు
దుఃఖసన్నుడై, వారికభిమతిముతైన పుష్పములునిండియున్న కొవ్వలనువించెను.

మూ॥ తమవేత్య రుషా విటపకమస్వ శ్జతయూ సమధు మధ నః ।

నిధి రవతద్భియేవ సమస్వజ్జే తయూ స మధుమధనః ॥ ౩౯ ॥

ప-వి ॥ తమ్, అవేత్య, రుషా, విటపకమ్, ఆస్వమ్, జితయా, సమధుమ్, అథ,
నః, నిధిః, అవతత్, కియా, ఇవ. సమస్వజ్జే, తయా, సః, మధుమధనః. ౩౯.

వ్యా ॥ (తమవేత్యేతి) వృక్షస్థన హరిణా కుసుమవిటపే భజ్య
మానేనతి, మదర్థమయఃవిటపోఽవనమితత్తతి కాచిక్తేనే, సత్రు విటప
స్త్రతస్తేనైవ తేనాఽన్యస్యై దత్తః. ఏవంవృత్తే, తం విటపకిం సమ
ధుమ్ - పుష్పరససహితమ్, ఆస్వమ్ - అనాత్మీయమ్, అవేత్య - అవ
గత్య, అథ తతః, రుషా జితయా-రోషేణాఽభిభూతయా గోప్యా, నా
నిధిః - అస్తాకంనిధిభూతః, మధుమధనః, తస్యా అన్యథా సమాధానో
పాయమదృష్ట్వా తద్రోషనిమిత్తయా భియేవ తస్మాదన్వృత్తాదవపతత్.
తయాసమస్వజ్జే - రోషంముక్త్యా సమ్యక్పరిష్వక్తోఽభూత్. ౩౯.

తా ॥ శ్రీకృష్ణుడొకకొవ్వనువంగింపగా నొకగోపిక దానిని దననిమిత్తమై వం
గిండుచున్నాడని తలచెను. శ్రీకృష్ణుడు దానిని మఱియొక గోపికచేత నిచ్చెను,
అప్పుడా గోపిక మిక్కిలి తోపగింపగా, దానిని సమాధానపటచుటకుపాయ మేమి
యుండోచకఁ గ్రిందఁబడెను. ఆగోపికతోపమునువదలి పెళ్ళియతని నత్యాదరముతోఁ
గొనించుకొనెను. ౩౯.

మూ॥ బహుమతి మిహ తేన చయా గుమ్భాభిః కాసుమా నీతాః ।

వ్యభజదిహంతీతాస్సితగుమ్భాభిః కాసుమానీతాః । ౩౬॥

ప-వి॥ బహుమతిమ్, ఇహ, తేన, చయా, గుమ్భాభిః, కాసుమా, నీతాః, వ్యభజత్, ఇహ, అతీతాః, సితగుమ్, భాభిః, కా, సుమానీ, తాః. ౩౬.

వ్యా॥ (బహుమతిమితి) ఇహ-అస్మిన్ దేశే, తేన హరిణా, కాసుమాః - కుసుమమయాః, చయాః - సమూహాః, గుమ్భాభిః-గుమ్భవైః, మాలీకరజైః, బహుమతిం నీతాః - సంభావితాఞ్చ్యుర్భః, ఇహతుకా - అస్యాం భూమాః ; భాభిః - ప్రభాభిః, సితగుమ్ - చంద్రమ్, అతీతాః - అతిక్రాంతాః, సుమానీ - కల్యాణమననశీలః, హరిః, వ్యభజత్ - గోపీభ్యో విభాగం కృతవా. గుమ్భాభిః (౧) “గుమ్భగ్రగణే” (౨) “గురోశ్చహలః” ఇత్యకారప్రత్యయః. ౩౬.

తా॥ ఇచ్చట శ్రీకృష్ణుడు, చంద్రునికంటె మిక్కిలి కాంతిగల పుష్పములను మాలలుగాఁగట్టి, వానిని స్త్రీలకిచ్చెను. ౩౬.

మూ॥ నాత్రైహస్యాజ్జుమగా న్న కేశవేశస్య మానసయా ।

చరితార్థా హస్త కథం న కేశవేశస్యమానసయా ॥ ౩౭॥

ప-వి॥న, అత్ర, ఏహ, అస్య, అజ్ఞమ్, అగాత్, న, కేశవేశస్య, మానసయా, చరితార్థా, హస్త, కథమ్, న, కేశవేశ, శస్యమానసయా. ౩౭.

వ్యా॥ (నాత్రేతి) అత్ర దేశే ఏహ గోపీ, కేశవేశస్య - కేశవేష్టనస్య, మానసయా - పుష్పవ్యాసనిమిత్తసంభావనయా కారణభూతయా, అస్య హరేః, అజ్ఞమ్ - ఉత్సజ్ఞమ్, సనాగాత్ - అపితు తదజ్ఞమధిహాధవత్యేన. తస్యాః కేశానలజ్ఞర్తుం తాం స్వాజ్ఞమారోపితవానిత్యర్థః. ఏనం కేశవేశ కృష్ణే అజ్ఞారోహణేన శస్యమానసయా ప్రశస్యమానసీతికా, సా హస్త కథం నచరితార్థా? కృతార్థైఃపఖల్వసా. ఏషేత్యస్త్యేతిచ - అనయారాసన్నస్థానపదన్యాపాదిదశకానేన పరోక్షయోరప్యపరోక్షవన్నిదేశః. ౩౭.

తా || ఒక స్త్రీ పుష్పమాలికలచే గొప్పనలబ్ధులించుకొనుటకై శ్రీకృష్ణునిమడి లోఁగూర్చుండెను. ఇట్లు శ్రీకృష్ణునిచేఁగొనియాడఁబడుచున్న యాపె యెంత ధన్య రాలుకాదు? 32.

మూ|| కృష్ణాద్భుద్భావ స్వస్తిన్నియ మాగోత్రాపరాధనతః ।

వినివృత్తపదా స్ఫుటమసునియమా గోత్రాపరాధనతః ॥3౩॥

ప-వి|| కృష్ణాత్, బుద్ధాన్, స్వస్తిన్, ఇయమ్, ఆగః, అత్ర, అపరా, ధనతః, వినివృత్తపదా, స్ఫుటమ్, అసునియమా, గోత్రాపరాధనతః. 3౩.

వ్యా|| (కృష్ణాదితీ) ఇయమపరా అత్ర దేశే కృష్ణాధనతః- కృష్ణ నామ్నోఽన్తర్ధనాత్ కారణాత్, స్వస్తిన్ - అన్తవిషయే, ఆగః - అప రాధం కృతమ్, బుద్ధాన్ వినివృత్తపదా - వినివృత్తచరణా, స్ఫుటమ్ - స్పష్టమ్. అసునియమా- నియన్తమశక్త్యాభూత్. ఆగోబుద్ధే కారణ ముచ్యతే - గోత్రాపరాధనతః - గోత్రస్థలనాత్, నామాన్తరగ్ర హణాదిత్యర్థః. స్వశబ్దస్యాఽఽత్కపర్యాయశ్చాత్ అధ్యాహువిషయ విశేషణత్వాద్వా స్వస్తిన్ని తిపున్లిజ్జనిదేశః. 3౪॥

తా|| మఱియొక స్త్రీ, శ్రీకృష్ణుఁడు ఇంకొకదానియొక్క- కేయచెప్పి పిలిచినాఁ డని యతికోపముతో వెళ్ళిపోయెను. దానియడుగులు తిరిగిపెట్టియున్నవిచూడుండు.

మూ|| ఖేదస్య హృది తదపితమాలాపేతస్య కోపఘ్న ।

స్థితిరస్యా యా శమమైదాలాపే తస్య కోపఘ్న ॥ 3౫॥

ప-వి|| ఖేదస్య, హృది, తదపితమాలాపేతస్య, కా, ఉపఘ్న, స్థితిః, అస్యాః, యా, శమమ్, ఏత్, ఆలాపే, తస్య, కోపఘ్న. 3౫.

వ్యా || (ఖేదస్యేతి) అస్యాః గోప్యాః ఖేదస్య - అన్యగోపీ సం భావనజనితస్య, తదపితమాలాపేతస్య - తేన కృష్ణేన స్వహస్తసమపిత తయా మాలయా అపేతస్య, హృది - హృదయే, ఉపఘ్న - ఆశ్రయ భూతే, కా స్థితిః? నకాపీత్యర్థః. అస్యాఞ్చత్కుక్తమ్, కస్యాః-తస్య హారేః ఆలాపే - సంభాషణే, కోపఘ్నసతి - యా శమమైత్ - కోపశాన్తి నిశ్చయతః. 3౬.

తా॥ శ్రీకృష్ణఁడీగోపికమెడలో పుష్పమాలికవేసి దానిదుఃఖమునుబోగొట్టెను.
అతఁడు మాటలాడగా నాపెయొక్క కోపము శాంతమయినది. ౩౯.

మూ॥ స్పృశతామరతేః కృష్ణ సంస్తరణే సూచితస్వప్నః ।

క్రీడం స్త్రియేహ పాషే సంస్తరణే సూచితస్వప్నః॥ ౪౦॥

ప-వి॥ స్పృశతామ్, అరతేః, కృష్ణః, సన్, తరణే, సూచితః, స్వప్నః, క్రీడన్, స్త్రియా, ఇహ, పాషే, సంస్తరణే, సూచితస్వప్నః. ౪౦.

వ్యా॥ (స్పృశతామితి) స్పృశతాం జనానాం అరతేః-దుఃఖస్య, తరణే - ఉత్తారే, సూచితః- సాగుప్రాప్తిః, స్వప్నః - శోభనశరీరస్య, సవంభూతః, కృష్ణః, కయూచిత్ స్త్రియా క్రీడన్, ఇహ-అస్మిన్, పాషే- పుష్పమయే, సంస్తరణే, సూచితస్వప్నః. సూచిత పరివృత్తోభవత్. తామత్రపరివృత్తివానిత్యర్థః. ౪౦.

తా॥ తనవృద్ధిముచే న్యచనమునుబోగొట్టఁదగిన ముగ్ధరవిగ్రహుడైన శ్రీకృష్ణుఁడు ఇచ్చట నొకగోపికతోఁగ్రడించి యాపుష్పశయనమందు దానితో సంశ్లేషించె ననియాపడక తెలుపుచున్నది. ౪౦.

మూ॥ హరిణా స్త్రీభిర్బంధం సూనాసూనీహమానేన ।

రతివిఘ్నా హస్యకృషత సూనాసూనీహ మానేన॥ ౪౧॥

ప-వి॥ హరిణా, స్త్రీభిః, యుద్ధమ్, సూనాసూని, హమానేన, రతివిఘ్నా హని, అకృషత, సూనాసూని, ఇహ, మానేన. ౪౧.

వ్యా॥ (హరిణేతి) హరిణా స్త్రీభిఃసహ, సూనాసూని- సూనై సూనైః-పుష్పైః పుష్పైః, పరస్పరం ప్రహృత్య ప్రహృత్యం యుద్ధమ్, ఈహమానేన - అనుత్పితా, రతివిఘ్నాహని-రతేః - భోగస్య, విఘ్నభూతాని, అహని - దివసాని, ఇహ-అస్మిన్ దేశే, సూనాసూన్యకృషత- సుతరామూనప్రాశాన్యక్రియంత, నాశితాన్యభవన్నిత్యర్థః. మానేనేతి పుష్పయుద్ధనిమిత్తేన స్త్రీణాం సంభావనేనేత్యర్థః. పూర్వత్ర సూనా సూనీతి-సూనైస్సూనైః ప్రహృత్యేదంయుద్ధమితి విగ్రహ్య (౧) “తత్ర

తేనేదమితి సమాపే" ఇతిబహువ్రీహః (౧) "అన్యేమామపిదృశ్యతే" ఇతిదీఘః. (౨) "తిష్ఠగ్గుప్రభృతీనిచ" ఇతికర్తృవ్యతిహారవచనాదివ్యయా భావసంక్షా (౩) "అవ్యయాభావశ్చ" ఇతినపుంసకత్వమ్. అకృష తేతి-క ౯ః షఃకర్తృణిలుజ్ బహువచనమ్. ర౧.

తా॥ రతియోగ్యముకాని పగటివేళలోనిచ్చట శ్రీకృష్ణుడు స్త్రీలతో బుల చండ్లాడి స్త్రీలను సంతోషించి పొద్దు పుచ్చెను. ర౧.

మూ॥ కృష్ణాఽస్తాక మసత్యవ్రత తీవ్ర తతి రహూ భిత్వా ।

క్వాస్యరమయదిహ ధన్యా వ్రతతీ వ్రతతీ రహూఽభిత్వా ॥

ప-వి॥ కృష్ణ, అస్తాకమ్, అసత్యవ్రత, తీవ్ర, తతిః, అహా, భిత్వా, క్వ, అసి, అరమయత్, ఇహ, ధన్యా, వ్రతతీ, వ్రతతీ, రహః, అభి, త్వా. ర౨.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) ఏవం వైష్ణవైష్ణవైః కృష్ణమన్వీత్య దూరం గతా తదదశఃకనాద్విలపతీ, హేష్టష్ట ! అసత్యవ్రత ! తీవ్ర - క్రూర ! అహా! అస్తాకం తతిః - సమూహాః, భిత్వా - త్యక్త్వా, క్వాఽసి- క్వ గతోసి? ఇహ వనే ధన్యా-భాగ్యవతీ, వ్రతతీవ్రతతి-సర్వాపి వ్రతతీ, స్వపుష్పైః, అభిత్వా - త్వామ్, రహః - రహసి, అరమయత్. రస్తు మాత్మానమాహూయ పురస్కృతగమనాదసత్యవ్రతత్వముచ్యతే. వ్రత తీతిగోప్యాలక్యనే. అస్తానేహోపేక్షితవాససి. ఇమాస్తు త్వాం రమయి తుంకమాః. వ్రతతీవ్రతతీతి వీప్సయాంద్వర్వచనమ్. ర౩.

తా॥ ఇట్లు వనప్రదేశములలో నచ్చటచ్చట శ్రీకృష్ణసంబంధియైన యాయాచిహ్న ములనుజూచి బహుదూరముపోయియు నతనినిగానక, ఓ! కృష్ణా! ఓ! క్రూరుడా! ఓ! అబద్ధకాడా! ముచ్చునుడిచి పెట్టి యెచ్చటపోతివి. ఈలతరే (స్త్రీరే) నీకు పుష్పము లచే సంతోషకారులయిరి. ముచ్చునుమాత్రముపెడించితివి అని చెప్పియేడ్చినది. ర౨.

మూ॥ అస్యా నిషేవణేఽస్తత్సార్థజనాస్థా వరావన్యాః ।

తవచరణజుషో యస్యాం సార్థజనా స్థావరా వన్యాః । ర౩॥

ప-వి॥ అస్యా, నిషేవణే, అస్తత్సార్థజనాస్థా, వరావన్యాః తవ, చరణజుషః, అస్థాస్థా, సార్థజనా, స్థావరా, వన్యాః. ర౩.

వ్యా || (అస్యాఇతి) అస్యాః వరావన్యాః-వరిస్థాయాః భూమేః, త్వత్సంబధేన వరిష్ఠతాంప్రాప్తాయాః వనభూమేః, నిషేవణే అస్తత్సార్థజనాస్థాః; అనేనాపి వయం తృప్తా ఇత్యర్థః. పైవాఽవనిర్విశేష్యతే-యస్యామవన్యాం వన్యాః - వనజాః, స్థావరాఅపి, తవ చరణజామః - త్వత్పాదసేవాభాజః, సార్థజనాః - సప్రయోజనజన్తానః భవన్తి. సార్థజనాఇత్యుత్తరార్థః గతార్థశబ్దః. ప్రయోజనవాచీ. జనశబ్దో జన్తవాచీ. జనేఘోషా. (౧) “జనివభ్యోశ్చ” ఇతి వృద్ధిప్రతిషేధః. జననమిత్యర్థః.

౪౩.

తా || ౬ ! శ్రీకృష్ణః! నీయొక్క సజ్జారముచేత నుత్కృష్టమైన యీ వన ప్రదేశములోనున్న సమస్తస్థావరములును నీయొక్క చరణస్పర్శముచేతఁ గృతార్థములయినవి. అట్టి యీయరణ్యమందుండుటచేతనే మేమును తృప్తులమగుచున్నాము. ౪౩. మూ|| భువమేత్య తస్య కిము రతి మధు రేణసమా దృశా ఽమర్యః! యన్నాదరమకృతాఽత్యౌ మధు రేణ స మాదృశామర్యః||౪౪||

ప-వి|| భువమ్, ఏత్య, తస్య, కిము, రతిమ్, అధుః, ఏణసమా, దృశా, అమర్యః, యత్, స, ఆదరమ్, అకృత, అత్యౌ, మధురేణ, సః, మాదృశామ్, అర్యః. ౪౪.

వ్యా|| (భువమితి) విరహానిమిత్తేన దుఃఖేన తస్యాలయంవిరకోఽజాయతే. అమర్యః - అమర స్త్రియః, దృశా - చక్షుషా, ఏణసమాః-హరిణసదృశ్యః, భువమేత్య తస్య కృష్ణస్య కిము రతిమ్-ప్రీతిమ్, అధుః-కృతవత్త్యః? యత్ - యస్తాత్కారణాత్, సః అర్యః-ప్రాప్త్యః, మధురేణ స్వేనాఽత్యౌ - చక్షుషా, మాదృశాం ఆదరమ్ - విషయాకారమ్, నాఽకృత - సకృతవా, అతోనూనమప్సరోదశఃనేన తాభిస్సహఽన్యత్రాఽగమదితిసంభావ్యత ఇత్యర్థః. అమర్యఇతి అమరశబ్దాజ్జాతి లక్షణోజీష్. ౪౪.

తా || నుబోటివారిఁ బ్రాప్త్యుడైన శ్రీకృష్ణుడు మమ్మును గటాక్షించి యాద

రింపకనుండుటకుఁ గారణమును యోచింపగా, హరిలోచనురాండ్రైన యపసస్సులు వచ్చియతనిని సంతోష పెట్టుచున్నారని తోచుచున్నది. ౪౪.

మూ॥ ఇతి తాసాం భావోఽజని స స పర్యాలోచనాన్యాయాత్

కుర్వన్నథ కృష్ణ స్తా ససపర్యా లోచనాన్యాయాత్ । ౪౫॥

ప- వి॥ ఇతి, తానామ్, భావః, ఆజని, సః, సః, పర్యాలోచనాన్యాయాత్, కుర్వన్, అథ, కృష్ణః, తాః, ససపర్యాః, లోచనాని, ఆయాత్. ౪౫.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి-ఏవమ్, తాసాం గోపీనాం స సః - నానా విధః, భావః - కృష్ణానుకరణ తద్విరిహభేదాఽనుభవ చిత్తభాన్తి తద్వారణవ్యవసాయ విలాప కృష్ణాన్వేషణాఽద్యాత్మకః, అజని. పర్యా లోచనాన్యాయాత్ - కృష్ణవృత్తాన్తవిమర్శజేన న్యాయేన ఏవంవిధభావో త్పత్తిరిత్యర్థః. అథ - కృష్ణః, తాః గోపీః ససపర్యాః - సస్యాయా సహితాః, పూజితాః, కుర్వన్, తాసాం లోచనాని - చక్షుఃశ్రోత్ర, ఆయాత్ - ఆగతః. చక్షుర్విషయం ప్రాప్తి ఇత్యర్థః. ౪౬.

తా॥ ఇట్లు గోపికలు, శ్రీకృష్ణనివృత్తాన్తమును బరామర్శించి నానావిధముగ నాచరించుచుండగా నప్పుడు శ్రీకృష్ణుఁడు వారిని గౌరవించి వారి కంటిముందటనగ నుండెను. ౪౭.

మూ॥ న్యవృత్తమ్యవతిజనోఽస్తాదమషయోగధ్మమధ్వరతిః ।

యత్పదయోరధురారాదమషయోగధ్మమధ్వరతిః॥ ౪౮॥

ప- వి॥ న్యవృత్తత్, యవతిజనః, ఆస్తాత్, అమషయోగధ్మమ్, అధ్వరతిః, య త్పదయోః, అధుః, ఆరాత్, ఆహ, ఋషయః, గర్భమ్, అధ్వరతిః. ౪౯.

వ్యా॥ (న్యవృత్తదితి) అస్తాత్కృష్ణాద్వృష్టాత్ యవతిజనో న్య వృత్తత్ - నివృత్తోఽభూత్. తత్రకారణం అమషయోగధ్మమితి, క్రియా విశేషణంచేదమ్. దృష్టే కృష్ణే అమషయోగేన సమృద్ధా నివృత్తి ర్యథాభవేత్ తథాన్యవృత్తదిత్యర్థః. కృష్ణదర్శనసాక్షాత్కృతాః పూ ర్వంతదదర్శనాద్దుఃఖాక్రాంతాః తత్కృతాపరాధోద్భూతరోషాః తస్మిన్

దృష్టేతద్దానివృత్తేః, తదసరాధనిమిత్తేనకోపేనాభిభూతాః దృష్టముపి
తముపేక్ష్య తత్సకాశాన్నివృత్తాభివ్యర్థః. అధ్వరతః - యువతిజనవిశే
షణమ్. అధ్వనిరతః - నతేమానవభూత్వా కృష్ణముపేక్ష్య న్య
వృతదిత్యర్థః. ప్రణయరోషవశాదాసాముపేక్షాభూమిః స్పంషద్యమానో
ఽభూదిత్యర్థః. ఋషయః, అమా - సహితాః, అధ్వరతః - జ్యోతిష్టో
మాదికాద్యజ్ఞాద్యసాయాత్, ఆరాత్ - దూరే, స్థితయోర్యత్పదయోః
గర్భమ్ - ఆకాశమ్, అధుః-ధానితవస్తః. న్యవృతదితి (౧) “వృతు-
వర్తనే” నిపూర్వః. లుక్. ద్యుతాదిత్వాదజ్. (౨) “ద్యుద్భ్యోలుజీ”
ఇతి పరస్మై పదమ్.

౪౬.

తా॥ మహ్నులందలు నానావిధ యజ్ఞాదులననుష్ఠించి యే శ్రీకృష్ణుని చరణార
విందమునుబొంద నిచ్చయించుచున్నానో, అట్టి శ్రీకృష్ణుని యుపేక్షించి గోపికలు అతి
కోపముతో విముఖులై తిరిగిరి.

౪౬.

మూ॥ రుద్రశమి తానాం హరిణా సురోషదమ లబ్ధవణేన ।

సర్వా శ్రియం తమభితోఽసురోషదమలబ్ధ వణేన ॥ ౪౭ ॥

ప-వి ॥ గుట్, ఆశమి, తాసామ్, హరిణా, సురోషదమలబ్ధవణేన, సర్వా, శ్రి
యమ్, తమ్, అభితః, అసురోషదమ్, అలబ్ధ. వర్తన.

౪౭.

వ్యా ॥ (రుడితి) సురోషదమలబ్ధవర్తన - శోభనస్య రోషస్య -
కోపస్య, దమే - దమనే - నివర్తనే, లబ్ధవణేన - వణితేన, కోపనివ
ర్తనోపాయం జానతా, హరిణా, తానాం గుట్-కోపః, అశమి-శమితా
ఽభూత్. ఏవం తేన రోషే నివర్తితేనతి, తం కృష్ణం అసురోషదమ్ -
అసురేభ్యః ఓషమ్ - దాహమ్, దత్తవస్తమ్, తమభితః-తత్పాశ్వేక,
సర్వాపి గోపీ వణేన - విరహానిమిత్తవైవణ్యప్రతియోగినా శోభ
నేన శరీరవణేన, శ్రియమ్-శోభామ్, అలబ్ధ-లబ్ధవతి. అశమితి శమేః
కర్తృణిలుజ్. తమితి (౩) “అభితః పరితః” ఇత్యాదీనాద్విటీయా. అను

రోషదమితి. అనురశబ్దస్థానాః (౧) “ఏజీకురూపమ్” ఇతివరరూపత్వమ్. అలభ్యేతి - లభేలుకాజ్. (౨) “ఝలోఝలి” ఇతిసిజ్జోషః” (౩) “ఝషస్తథోఝోఝః” ఇతి ధత్వమ్. ౪౭.

తా॥ కోపమును నివర్తింపించుటకుఁదగిన ఉపాయము నేతీగిన శ్రీకృష్ణుఁడు, అగోపికల కోపమును శమింపించెను. తరువాత నాగోపికలు, అసురాస్తవఁడైన శ్రీకృష్ణునిజాట్టుకొని బైవర్ణ్యమును వదలి విజాతీయరూపముకలవారై శోభించిరి. ౪౭. మూ॥ ఏకాఽమునా ప్రయుక్తే వచసా సామన్యథాఽఽకారమ్ ।

స్వమభజద్రగే దీప్తే చ సా సామన్యథాకారమ్ ॥ ౪౮॥

ప-వి॥ ఏకా, అమునా, ప్రయుక్తే, వచసా, సామని, అభ, ఆకారమ్, స్వమ్, అభజత్, అగ్రే, దీప్తా, ఇవ, చ, సా, అసామ్, అన్యథాకారమ్. ౪౮.

వ్యా॥ (ఏకేతి) యదా తాసాం రోషః కృష్ణేన నివర్తితః తదోచ్యతే - అమునా కృష్ణేన వచసా - స్వవచనేన, సామని - సత్వే, ప్రయుక్తే, తదనంతరం ఏకా గోపీ రోషం త్యక్త్వా స్వనూకారమభజత్. ఏవం ప్రకృతిం గతా సా ఆసాం స్త్రీణామ్, అగ్రే-పురస్తాత్, అన్యథాకారమ్ - స్వాభావిక్యా స్వదీప్తేః అన్యథా- అపూర్వరూపేన, దీప్తేవచాభూత్, అన్యథాకారమితి అన్యథేత్యేతావానేవార్థః (౪) “అన్యథైవంకథమిథం సుసిద్ధాప్రయోగశ్చేత్” ఇత్యుపపదానతిరిక్తార్థాత్కరోతేణాముల్. ౪౮.

తా॥ ఒకగోపికను శ్రీకృష్ణుఁడుమంచిమాటలచే సమాధానపఱచెను. తరువాత నాగోపిక కోపమునువదలి స్వస్వభావమునొంది అందఱిగోపికలముందఱి మునుపటికంటె దీప్తిమంతురాలై విలసిల్లెను. ౪౮.

మూ॥ కృష్ణేఽన్యస్యాః కోపవ్యాలో కిరవే గతో దేహీ ।

స్వస్మింస్తు తత్కటాక్షవ్యాలో కిరవేగతో దేహీ॥ ౪౯॥

ప-వి॥ కృష్ణే, అన్యస్యాః, కోపవ్యాళః, అకిరవే, గతః, దేహీ, స్వస్మిన్, కు, తత్కటాక్షవ్యాళోకిరవేగతః, దేహీ. ౪౯.

(౧) పా-నూ-౬-౧౯౪. (౨) పా-నూ-౮-౨-౨౬. (౩) పా-నూ-౮-౨-౪౦. (౪) పా-నూ-౩-౪-౨౩.

వ్యా॥ (కృష్ణాతి) అకితవే-అవశ్చ కే, సుహృది, కృష్ణే, గతః-ప్రాప్తః, అన్యస్యాః కోపవ్యాళః, కోపాఖ్యస్సపః, స్వస్తింస్తు దేహే-స్వశరీరే, తత్కూటువ్యాలోకితవేగతః - తస్య కృష్ణస్య కటాక్షేణ కృతస్య వ్యాలోకితస్య-నిరీక్షణస్య, వేగాత్, దేహీ - దగ్ధోఽభూత్. దేహ ఇత్యుత్తరత్ర (౧) “దహ-భస్మీకరణే” కర్మణిలిట్. (౨) “అతపకహ ల్లజే” ఇత్యాదినా ఏత్యాధ్యాసోపా. ౪౯.

తా॥ ఇంకొక గోపికను శ్రీకృష్ణునివిషయమందున్న సర్వమువలె సతిహారమైన కోపము, శ్రీకృష్ణుడగుచేను గూఢించినమాత్రముచే నశించెను. ౪౯.

మూ॥ అకృత ధియోఽన్యస్యాః కృతపరిరమ్భాయా స్సమాధానమ్ ।

మానస్యాన్యాభ్యా యోపరిరమ్భాయా స్సమాధానమ్ ॥౫౦॥

ప-వి ॥ అకృత, ధియః, అన్యస్యాః, కృతపరిరమ్భాయాః, సమాధానమ్, మానస్య, అన్యాభ్యాః, యా, ఉపరి, రమ్భాయాః, సమా, ధానమ్. ౫౦.

వ్యా ॥ (అకృతేతి) స హరిః అన్యస్యాః కృతపరిరమ్భాయాః - కృతపరిష్వక్తాయాః, ధియః - బుద్ధేః, సమాధానమకృత. పరిష్వక్తేన తస్యా బుద్ధిసమాధానం కృతవానిత్యర్థః. పైన విశేష్యతే-యా అన్యాభ్యాః స్త్రీభ్యః ఉపరివర్తమానా రమ్భాయా స్సమా - రమ్భాయా అపురిస స్ససృశీ, మానస్య ధానమ్ - వాత్రమ్, భవతి. ౫౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడొకొక గోపికను సంశ్లేషించి దానికోపమును శమింపించెను. రమ్భతో సమానురాలైన యాగోపిక యందరికంటె నుత్తమురాలై గౌరవమునుబొందెను.

మూ॥ బహీం శోకేన స్త్రీం స్వామృశ్యసదీక్షితాం తాన్తామ్ ।

అకృత కరేణ క్రీడాన్వామృశ్య స దీక్షితాం తాన్తామ్ ॥ ౫౧॥

ప-వి ॥ బహీం, శోకేన, స్త్రీం, స్వామృశ్య, ఋశ్యసదీక్షితామ్, తాన్తామ్, అకృత, కరేణ, క్రీడాను, ఆమృశ్య, సః, సీక్షితామ్, తామ్, తామ్. ౫౧.

వ్యా ॥ (బహీమితి) స హరిః శోకేన విరహజేన, తాన్తామ్ -

గ్లానామ్, తాం, తామ్ - బహ్వీమ్, స్వామ్ - అత్తియామ్, స్త్రీమ్, బుశ్యసదీక్షితామ్-హరిణసదృశపూజిత వీక్షణామ్, కరేణ-స్వహస్తేన, అమృశ్య తతః ప్రసన్నాం కీడాసు దీక్షితాం అకృత-కృతవాన్.

తా॥ క్రికృష్ణుఁడు, తనవిరహముచే గృహించియున్న తనయొక్క తక్కిన స్త్రీలను దనహస్తముచేదడవి వారిగుఱులును బోగొట్టి క్రిషయందాసక్తివి గలిగించెను.

మూ॥ చరితై స్తాసాం హృది శం స స్వజిరే మానవత్య స్తమ్ ।

యై గతరుషోఽనుకూలా స్సస్వజిరే మానవత్య స్తమ్॥ ౧౨॥

ప-వి॥ చరితైః, తాసామ్, హృది, శమ్, సః, స్వజిరే, మాన్, అవతి, అస్తమ్, యైః, గతరుషః, అనుకూలాః, సస్వజిరే, మానవత్యః, తమ్. ౫౨.

వ్యా॥ (చరితైః) స హరిః ఏవం నానావిధైః స్వైర్విశ్చితైః తాసాం హృది-హృదయే, స్వజిరే - నిజవిహారభూమిభూతే, మాన్ - మితః, అనన్యవిషయతయా వర్తమానః, పూర్వంమిహేణ అస్తమ్ - తిరోహితమ్, శమ్ - సుఖమ్, అవతిస్త - పాశేభ్యో రక్షితవానిత్యర్థః. చరితాన్యేవవిశేష్యజ్ఞే-యైశ్చరితైః గతరుషః - గతకోపాః, అనుకూలా భూత్వా, మానవత్యః గోపస్త్రియః తంసస్వజిరే- పరిష్కృతవత్యఇత్యర్థః. మానితి (౧) “మాజ్ - మానే-శత్రస్తః. సస్వజిరఇతి (౨) “షజ్జ-సజ్జే” (౩) “శ్రద్ధిగ్రన్థిదమ్భిస్వజ్జేనాంచేతివక్తవ్యమ్” ఇతి లిటః కీర్తవ్యమ్. (౪) “అనిదితాసా” ఇత్యుపధాలోపః. ౫౩.

తా॥ గోపికలు, క్రికృష్ణునియొక్క దివ్యచేష్టితములచే నానందించి కోపమును వదిలి యనుహులై యతనినే ధ్యానించుచు వాలిజనము చేసికొనిరి. ౫౨.

మూ॥ రసవీచిషు హృది తాసా మతిరేకా దప్యమాణాసు ।

సర్వాస్వాసీన్నర్మణి మతి రేకా దప్యమాణాసు ॥ ౧౩॥

ప-వి॥ రసవీచిషు, హృది, తాసామ్, అతిరేకాత్, అర్పయమాణాసు, సర్వాసు, సీత్, నర్మణి, మతిః, ఏకా, దర్పయమాణాసు. ౫౩.

వ్యా || (రసేతి) ఏవం శాంతానాం తాసాం స్త్రీణాం మృది-మృదయే, అతిరేకాత్ - అతిమాత్రమ్, రసవీచిషు-క్రీడారసమయోర్మిషు, అపఖ్యామాణాను సతీషు, తతవనోదపఖ్యామాణాను-ప్రాపితదపాణాను, తాను సర్వాను స్త్రీషు నర్తణి-క్రీడాయాంవిషయే, ఏకా - అభిన్నా, మతిః - బుద్ధిః, ఆసీత్ - క్రీడితు మైకమత్యనుభవదిత్యర్థః. రసానాం వీచిత్యేననూపణం ప్రభూతత్యుపనాథమ్. అతిరేకాదితి కర్తృణ్యుజ్ఞోపేషశ్చమీ. అతిరేకప్రాప్త్యేత్యర్థః. అపఖ్యామాణాస్వితి అర్థేణిచ్. (౧) “అతిక్రూపా” ఇత్యాదివాక్. తస్యః కర్తృణి లక్, శానచ్. యక్. ఆసీతి (౨) “అస-భవి” లక్. అదాదిత్వాచ్చహోలక్. (౩) “అస్తి సిచోపృత్యే” ఇటిక్. (౪) “న్నహారణ్యోపః” ఇత్యకారణోపః. తస్యాసిద్ధ త్వాత్ (౫) “అడజాదీనామ్” ఇత్యాత్. దపఖ్యామాణాస్వితి (౬) “దృప-హాపే” ణ్యుత్త. కర్తృణి లక్.

౫౩||

తా || గోవికలంబు శృంగారరసమనకుశలమనిచిరి, అప్పుడు వారందఱికిని రాగక్రీడచేయవలయునని యొకమత్యము కలిగినది.

౫౩.

మూ|| కర్తృభి రుదయూయుజ నభ రాసే వామా హి తా మాద్యన్.

సాపత్నీయ సరుపాయై రాసేవా మామాతా మాద్యన్ || ౫౪||

ప-వి|| కర్తృభిః, ఉదయూయుజత్, అభ, రాసే, వామాః, హి, తాః, మాద్యన్, సాపత్నీయ, సరుపాయై, ఆసేవామ్, ఆహితామ్, ఆద్యన్.

౫౪.

వ్యా || (కర్తృభిః) కర్తృభిః - క్రీడాభిః, మాద్యన్-హృష్యన్, స హరిః తాః వామాః - స్త్రీః. రాసే-రాసస్సత్తే, ఉదయూయుజత్ - ఉద్యుక్తాః-కాలితవాక్. కింకుర్వన్ - సాపత్నీయ - సపత్నీత్వాయ త్తే రోపే, ఆహితామ్, ఆసేవామ్ - తాత్పర్యమ్, సద్భిరుపాయైః ఆద్యన్ - ఖణ్డయన్; ఉదయూయుజదితి ఉత్పూర్వాద్యుజేణ్యన్తాల్లాట్. మాద్యన్

(౧) పా-నూ-౩-౩-౩౬. . (౨) అదాది. (౩) పా-నూ-౩-౩-౬౬.

(౪) పా-నూ-౬-౪-౧౧౧. (౫) పా-నూ-౬-౪-౧౩౨. (౬)

న్నితి (౧) “శమామస్తానాందీఘశ్శ్చని” ఇతి దీఘః-అహితామితి
 ఆజ్-పూర్వాత్ (౨) “దధాతేర్నిః” ఇతిహిరాదేశః - ఆద్యన్నిః ఆజ్-
 పూర్వాత్ (౩) “దో-అవఖడ్డానే” ఇత్యస్తాచ్చుత్తః. (౪) “ఓతశ్శ్చని”
 ఇత్యోకారణోపః.

తా. ఈ క్షీడలచే క్రిక్కుళ్లుడు తానాహించినవాడై, గోపికలకు బరస్పరమున్న సాపత్యైకోపమనుమం దియుపాయములచేసశంపించి వారిని రాసక్షీడలో నుగ్ర్యక్తులగు నటు చేసెను.

మూ॥స్పృష్టకీర మీషు రఖిలా మురసాదయితౌర మాశయాన నమ్॥

రమయతి నికేతనేన య మురసా దయితా రమాశయాన సమ్॥

ప.వి॥ స్పృష్ట్యకరమ్, ఈఘః, అఘిలాః, మురసాదయతారమ్, ఆశయా, అస్తమ్,
రమయతి, నికేతనేన, యమ్, ఉరసా, దయితా, రమా, శయానమ్, తమ్. ౫౫.

వ్యా॥ (స్పృష్టేతి) పరస్పరహస్తప్రగ్రథనేన మణ్డలీకృత్య సహితాభిస్సర్వాభిస్సహ రాసన్మతే కర్తవ్యే అఖిలాంపి స్త్రియః, ఆశయావాఙ్మయా, మురసాదయితారమ్ - మురస్యానుసరస్య సాదయితారమ్ - హస్తారమ్, తమనంతం స్పృష్టకరం ఈషుః, సర్వాంపి తత్కరేణ స్వకరప్రగ్రథనమేవ వాఙ్మితవత్సత్సర్థః. హరిరేవ విశేష్యతే - యం తం హరిం క్షీరాద్ధా శయానం రమా - శ్రీరసి, దయితా - ప్రియా, తస్య ఉరసా- వక్షసా, నికేతనేన-స్వావాసభూమితేన పరిగృహీతేన, నిత్యం రమయతి.

తా॥ ఊరార్థిలోఁ బవ్వరించిన యేభగవంతుని సాక్షాత్లక్ష్యే దేవి వత్సస్థలమంగుండి
సన్నాపింపించుచున్నవో, అట్టి శ్రీకృష్ణునితోఁ జేతులు జోడించుకొనవలయునని గోపిక
లాశపడిరి.

మూ॥ రాసవలయే రసానాం శ్రియో గృహీ త్యాకరే స హి తాః ।

నిన్నే స్యయం స్ఫుటముఖశ్రియో గృహీత్వా కరే స హితాః॥

ప.వి || రాసవలయే, రసానామ్, శ్రియః, గృహీ, శు, ఆకరే, సః, హి, తా, నిశ్యే, స్వయమ్, స్ఫుటముఖశ్రియః, గృహీత్వా, కరే, సహితాః. ౫౬.

వ్యా || (రాసేతి) తుశబ్దో విశేషం ద్యోతయతి-సఖలు శ్రియో గృహీ - లక్ష్మ్యః పతిః, తాఃస్త్రీః ప్రత్యేకం కరే-హస్తే, స్వయమేవ గృహీత్వా, స్వయమేవస్ఫుటముఖశ్రియః- స్ఫుటముఖశోభాః, కృత్వా, సహితానాం రసానామాకరే రాసవలయే నిశ్యే. గృహీతి - గృహస్థా శ్రమవాచినా శబ్దేన స్వామీయమహోలత్వతే. లక్ష్మ్యః గృహీత్యాః గృహీత్యర్థః. ౫౭ ||

తా|| శ్రియఃపతిమైనశ్రీకృష్ణుడు గోపికలందఱిని తానే చేతఁబట్టుకొని వారికి ముఖవికాసముగలిగించి యానందకరమైన రాసక్రీడలోఁ బ్రవర్తించెను. ౫౬.

నూ|| తాను కృతరాసశోభాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా |

సమభావి కయాపి ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా || ౫౭ ||

ప.వి|| తాను, కృతరాసశోభాధరబిమ్బాసు, ఆదరాగతయా, సమభావి, కయా, ఆపి, ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా. ౫౭.

వ్యా || (తాస్వీతి) కృతరాసశోభాధరబిమ్బాసు - బిమ్బమ్ - మణ్డలమ్, శోభాందధాతి-విభర్తీతి శోభాధరమ్, రాసవిషయం శోభాధరం బిమ్బమ్ - మణ్డలమ్, కృతం యాభి స్తా స్తథోక్తాః. ఏవంకృత రాసశోభాధరబిమ్బాసుతానుస్త్రీషు సృత్యస్తీషుమధ్యే కయాపి గోప్యా ఆదరాగతయా - ఆదరేణ సమాగతయా, సమభావి. కాచి దాదరేణ హరే రభిముఖ మాగతాభూదిత్యర్థః. తత్ర హేతు రుచ్యతే- ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతయా - హరేరథరాఖ్యస్య బిమ్బస్య - బిమ్బ ఫలస్య, ఆస్వాదే రాగః-శిచ్చా, ధృతా యయా సా ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగా, తద్భావః ధృతాధరబిమ్బాస్వాదరాగతా, తయా హేతు నేత్యర్థః. స్త్రీలింగత్వస్వావశ్యతత్వాత్ ప్రకృతౌటాబభావః. సమభావీతిభావేలుక్. ౫౮.

తా॥ గోపికలెల్లఱును సుందర మైన రాసక్రీడలో ముడ్డాటాకారముగ నిలిచి యుం
డగా నందులోనొకగోపిక క్రీకృష్ణుని యధరపానముచేయుటకై యతని కభిముఖముగ
వచ్చెను. ౫౭.

మూ॥ లయగేన రాసన్మత్తం తన్వానాస్వజహరేణ ।

చేలేలజ్జారేణ ను తన్వా నాస్వజ హరేణ ॥ ౫౮॥

ప-వి॥ లయగేన, రాసన్మత్తమ్, తన్వానాను, అజ్జహరేణ, చేలే, అలజ్జారేణ,
ను, తన్వాః, న, ఆను, అజ్జ, హరేణ. ౫౮.

వా ॥ (లయగేతి) లయగేన - సామ్యగ్రహాప్తేన, అజ్జహరేణ -
అజ్గవిక్షేపేణ, ఆను రాసన్మత్తం తన్వానాను సోఽను. ఆసాం తన్వా-
శరీరస్య, అలజ్జారేణ- ఆభరితేన, హరేణ నచేతే. నుశ్యో వితర్కే.
హారోనవిచలితఇతేవ్యర్థః. అజ్జేత్యాశ్చ శ్చే ప్రక్షిణప్రసవ్యనృత్యే వర్త-
మానే సజ్జేతసామ్యాయుక్తేన నృత్తనామ్యేన సర్వాసాం సకలాజ్గపరి-
స్పందనప్రకారసామ్యాన్నుత్తిజవేగస్యచ సర్వాస్వేకరూపత్వాత్ తద్వే-
గవశేన చలితా అపి హారా నిశ్చలాఇవాల్లబ్ధిస్త ఇత్యర్థః. చేలే
ఇతిభావేలిట్.

౫౮.

తా॥ రాసక్రీడలో గోపికలందఱు ముడ్డాటాకారముగ నుండి ప్రవక్షిణముగ నునప్ర-
దక్షిణముగను దిరిగితిరిగి వర్తనముచేయునప్పుడు సమానముగ నెక్కి తము చేరికొని
యొకటేవిధముగ నెనులుచున్నప్పుడు వారియాధరములు ఇచ్చలములయినను నిశ్చల
ములుగానున్నట్లు గనబడినవి. ౫౯.

మూ॥ రాసే సర్వా బహురసదే కమనీ భూయసా మాన్యా ।

ఏకమివ నృత్త మకరో దేకమనీభూయ సామాన్యా ॥ ౫౯॥

ప-వి॥ రాసే, సర్వా, బహురసదే, కమనీ, భూయసా, మాన్యా, ఏకమ్, ఇవ,
నృత్తమ్, అకరో, ఏకమనీభూయ, సామాన్యా. ౫౯.

వ్యా! (రాసఇతి) బహురసదే - భూయిష్ఠరసప్రదే, తత్ర రాసే
కమనీ స్త్రీ, భూయసా - అతిమాత్రమ్, మాన్యా - మాననీయా, స-
మాన్యా - సమానతయా, వయోరూపభావచేష్టితై స్సవై-

స్వమానతయా, ఏకమనీభూయ- అభిన్నబుద్ధిభూత్యా, ఏకమివనృత్ర
మకరోత్. తాసాం నృత్రే స్వాశ్రయభేదాయత్తోపి భేదో నన్యుత్తోఽ
భూదిత్యర్థః. ఏకమనీభూయేతి (౧) “అరుర్ననశ్చక్షుశ్చేతోరహూర
జసాంహివశ్చ” ఇతి చ్విప్రత్యయః, నునశ్యభేసకారస్యలోపశ్చ. (౨) “అ
స్యచ్యో” ఇతి త్వమ్ (౩) “ఊర్వాదిచ్ఛిడాచశ్చ” ఇతి చ్చ్యవైస్యగతి
సంజ్ఞా. సంజ్ఞామనుప్రయుక్తనభవతినాక్తావస్తేనసమాసః. అతోల్క
బాదేశః. సామాన్యేతి-సామాన్యమేన సామానీ, తతస్తృతీయా, సాదృశీ
శబ్దవత్ సామానీనైస్సవ్యవృత్తిప్రకృప్తవ్యా.

౧౯.

తా || అత్యన్తజపక మన గానక్రిడలో హాపికలందలు వయోరూపవృత్తాభర
ణాదులచే సమానులై ఏకమివన్ములై యున్నందున వానన్తనములలో సేమియు భేద
ముకనఁబడక యొకనన్తనముగ వే కనఁబడిను.

౨౦.

మూ|| రాసే తాసాం నూపురతాలా లయతా మితా హి తరసేహ |
యత్రాఽహృష్యతి హరిణా తా లాలయతాఽమితాహితరసేహ || ౬౦ ||

ప-వి || రాసే, తాసామ్, నూపురతాలాః, లయతామ్, ఇతాః, హి, తరసా,
ఇహ, యత్ర, అహృష్యతి, హరిణా, తాః, లాలయతాః, అమితాహితరసే, హ. ౬౦.

వ్యా || (రాసేతి) ఇహ రాసే తాసాం నూపురతాలాః - నూ
పురాఖ్యాస్తాలాః, తరసా నృత్రవేగేన, జనితాః, లయతాం ఇతాః-ప్రా
ప్తాః. నృత్రగానాదీనాం విచ్ఛిత్తిభూతాహిన్తరకాలవిశేషపరిచ్ఛేదక
తాలతాంప్రాప్తా నూపురాః లయతామితాః సామ్యపరిచ్ఛేదకత్వం ప్రా
ప్తాః, అమితాహితరసే - అమితాః - అపరిచ్ఛిన్నాః, అహితాః- సహి
తాః, రసాః యస్మిన్ స తిథోక్తః, అమితాహితరసే, యత్ర రాసే
తాః స్త్రీః లాలయతా-ఉపలాలయతా, హరిణా అహృష్యత-హాషః
కృతః. గానోష్వేకమాత్రస్య ద్విమాత్రస్యవా కాలవైక్యకస్యపరిచ్ఛే
దక ఏకస్తాళః, తథా నృత్రే కైశ్చిత్ క్షణైరివిచ్ఛిన్నాయాఃక్రియాయా

(౧) పా-సూ-౧-౪-౨౧. (౨) పా-సూ-౨-౪-౩౨. (౩) పా-సూ-౧-౪-౬౧.

ఏకస్యాః పరిచ్ఛేదక ఏక స్తాళః, ఏవంభూతస్య ఏకస్య తాళస్య తాళాన్త రేణ సామ్య మిహ లయోఽభిప్రేతః. తాదృశోపి లయః తాళభూతై నూకపురై వ్యక్తైశ్చైత్యర్థః. ౬౦.

తా॥ ఆరాగక్రీడలో శ్రీకృష్ణునిచే నానందింపఁబడిన గోపికల పాదాధరణములు, వారు పాటపాడుచు నర్తనముచేయునప్పుడు దానికనుగుణముగ శబ్దించియు, నడుమ నడుమ నాపాటలూటలను నిలిపినప్పుడు నిశ్శబ్దముగనునుండియూ గాననర్తనములనుఁదగిన లయములవలెనున్నవి. ౬౦.

మూ॥ అనులోమప్రతిలోమజగమనాగమనాయతాయాసా ।

ఏకాఽశ్లిక్ష త్రంధ్రాగమనాగమనాయతాయాసా । ౬౧.

ప-వి॥ అనులోమప్రతిలోమజగమనాగమనాయతాయాసా, ఏకా, అశ్లిక్షత్, తమ్, ద్రాక్, అమనాక్, అమనాః, యతాయాసా. ౬౧.

వ్యా॥ (అనులోమేతి) అనులోమప్రతిలోమజై గజమనాగమనై న్యూత్తవశా జ్ఞాతైః ఆయతాయాసా - దీర్ఘులప్రయత్నా, ఏక గోపీ, ఆయాసనిమిత్తాత్ శ్రమాత్ అమనాః - అమనస్కా భూత్వా తం కృష్ణమ్, అమనాక్ - అమన్దమ్ - ద్రాక్ - శీఘ్రమ్, అశ్లిక్షత్ అల్పజీతవత్. కీదృశీ - యతాయాసా - స్వభావేన నిభృతచ్ఛేతా, త దృశీసత్యపి తత్సమయజమదాత్ శ్రమాచ్చ నియన్తుమశక్యా అమః సా-భూత్వా హరిం సుగాఢమాలింగితవత్త్యర్థః - అశ్లిక్షదితి లుప్ (౧) “శ్లిష - అలింగనే” క్కః. (౨) “షఘోకస్సి” ఇతికర్తవ్యమ్. ౬౨

తా॥ అంగులోనొకగోపిక, సవ్యాససవ్యముగఁ దిరిగి నర్తనము చేయుట కలస గలిగిన శ్రమచేతను నానర్తనమందలి యానందముచేతను బరవశయై యతిశీఘ్రముగవడి శ్రీకృష్ణుని దృఢముగ నాలింగనముచేసికొనెను. ౬౨

మూ॥ శ్రమతోఽన్యయాకిల హరేర్మనోజ్ఞయా యోషితాతుహృద్యస హస్తో న్యస్త స్కన్ధేమనోజ్ఞయా యోషితాతు హృద్యస్య॥ ౬౩

చ తు ద ౯ తా శ్వా సః

ప-వి॥ శ్రమతః, అన్యయా, కిల, హరేః, మనోజ్ఞయా, యోషితా, తు, హృ
ద్యస్య, హస్తః, న్యస్తః, స్కంధే, అమనోజ్ఞయా, యా, ఉషితా, తు, హృది, అన్య.

వ్యా॥ (శ్రమతః) అన్యయాతు యోషితా-గోప్యా, హృద్యస్య-
కమనీయస్య, హరేః-కృష్ణస్య, మనోజ్ఞయా-- అభిసూపయా, అమనో
జ్ఞయా - అప్రాజ్ఞయా, శ్రమతఃకిల-న్యస్తశ్రమవ్యాజేన, స్వహస్తతస్య
హరేః స్కంధే న్యస్తః. పైవ విశేష్యతే - అన్య కృష్ణస్య హృది-హృ
దయే, యా ఉషితా-కృష్ణస్య స్నేహభూమిరిత్యంభః. పూర్వస్తుశబ్ద శ్చేష్టా
వైలక్షణ్యవిషయః, ఉత్తరస్తు స్నేహ వైలక్షణ్యవిషయః. ౬౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని కత్యక్షప్రియురాలై యశురూపురాలైన యొక గోపిక వర్తన
శ్రమచేత ముద్దురాలి తనప్రియుడైన శ్రీకృష్ణుని ఘజముమీదఁ దన హస్తమును
వేసికొనియుండెను. ౬౧.

మూ॥ నాన్త్రామ్య సుఖ మచ్యుతగానేనాన్త్రా యతో వ్యాపత్ ।

వీత్వాన్త్రాన్త్రాన్త్రా తం సుఖగానేనాన్త్రాయతో వ్యాపత్ ॥

ప-వి॥ న, అన్త్రామ్యత్, సుఖమ్, అచ్యుతగానేన, అన్త్రా, యతః, వ్యాపత్,
వీత్వా, అన్త్రా, అన్త్రా, తమ్, సుఖగా, అనేనాః, న్త్రాయతః, వ్యాపత్, ౬౩.

వ్యా॥ (నాన్త్రామ్యదితి) అన్త్రాతు నాన్త్రామ్యత్-శ్రమంనప్రాప్త
వత్సేవ. కుతః-యతః - యస్తాత్కారణాత్, అచ్యుతగానేన-అచ్యుతం
విషయాకృత్యప్రవృత్తేన స్వగానేన, అచ్యుతకృతేనవా గానేన,
సుఖం వ్యాపత్. అన్త్రాతు తం హరిం అన్త్రా - చక్షుషా, వీత్వా, తత
ఏవ సుఖగా- సుఖంప్రాప్త, అనేనాః - అకల్పమాసతీ, న్త్రాయతః-అభే
షేన, వ్యాపత్ - విగతశ్రమనిమిత్తాపదభూత్. వ్యాపదితిపూర్వత్ర
ఆహ్వానేవిపూర్వాల్లజ్.లుదిత్వాదజ్. ఉత్తరత్ర-విగతా ఆపద్యన్యాదితి
బహుప్రహీః. న్త్రాయతః)న్త్రాయశబ్దః(౧) “పరీన్యోనోదూతా
భేషయోః” ఇతి ఘజన్తోన్త్రభేషేవ్యుత్పాదితః. ఘజన్తాత్తసిః. ౬౩.

(౧) పా-మూ-౩-౩-౩౩.

తా || ఇంకొకగోపిక, శ్రీకృష్ణునిగానమునువిని సుఖించినచే నర్జనశ్రమము నొందలేదు. ఇంకొకగోపిక శ్రీకృష్ణునినత్యాదరముతో నవవరతముచూచి యానందము నొంది శ్రమనుపడలేను. ౬౩.

మూ|| సక్తాః కృష్ణాభ్యో రసజగితేతా మధునిహంతారమ్ |

గోప్యః పునఃపున ర్వ్యతిజగితే తా మధునిహంతారమ్ || ౬౪||

ప-వి|| సక్తాః, కృష్ణాభ్యో, రసజగితా, ఇతాః, మధుని, హంత, అరమ్, గోప్యః, పునః, పునః, వ్యతిజగితే, తాః, మధునిహంతారమ్. ౬౪.

వ్యా || (సక్తాః) హస్తేతి విస్తయే, తాః గోప్యః కృష్ణాభ్యో మధుని అరమ్ - అలమ్, సక్తాః, రసజగితా- రసజయా గితా - వాఖ్యా, ఇతాః - ప్రాప్తాః, మధునిహంతారమ్ - మధునిహంతారమ్ - మధుమధనమ్, పునఃపునః వ్యతిజగితే - భృశంగీతవత్వం. గాయతేనవ్యాతి పూర్వాల్లిట్. (౧) “కర్తృకమవ్యతిహారే” ఇత్యాత్మనేపదమ్.

తా|| తేనవతనతిభోగ్యుడైన శ్రీకృష్ణునియందాసక్తరాండ్రేనగోపికలుపరస్పర లాడుచు నతనివిషయముగఁ బలుమాటలుగానముచేసిరి. ౬౪

మూ|| లాస్యచ్చలవివృతాగ్నే కాచి త్తస్థే బలానుజాయాఽఽను |

నవికృతపతీ రతిరసే కా చి త్తస్థేఽబలా ను జాయాను || ౬౫ ||

ప-వి|| లాస్యచ్చలవివృతాగ్నే, కా, చిత్, తస్థే, బలానుజాయ, ఆను, న, వికృతపతీ, రతిరసే, కా, చిత్తస్థే, అబలా, ను, జాయాను. ౬౫.

వ్యా|| (లాస్యచ్చలతీ) ఆను స్త్రీషు కాచి ల్లాస్యచ్చలవివృతాగ్నే-స్వస్య సృతస్య చలేన వివృతాగ్నే, బలానుజాయ - బలభద్రస్యాఽనుజాయ, కృష్ణాయ, తస్థే- ఆత్మాభిప్రాయం ప్రకాశితపతీత్వం. (౨) “ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చ” ఇతి తిష్ఠతేరాత్మనేపదమ్. బలానుజాయేతి (౩) “క్లాఘహ్నుజ్ఞా” ఇత్యాదినా సంప్రసారణసంజ్ఞా. కించ-రతిరసే- చిత్తస్థేనతి. తస్య కృష్ణస్య జాయాను-జాయాత్వమావన్నాను,

కానుఖలు అబలా - ౨౨, నవికృతవతి - సర్వాశి మనసిజవికారమభజ
దిష్టార్థః. ౬౫.

తా॥ ఒక కుశిక, న ననుమవ్యాజముచేత దనయవయవములను గనపఱచి శ్రీ
కృష్ణునికి దనయస్రామునును సలిపను. ఇట్లే తక్కిన గోపికలును రతిరసముననుభ
వింపందలచి తమతమయస్రామునును సలిపిరి. ౬౫.

మూ॥ సోఽన్తర్వాన్యకరోత్తా నిన్తర్వాయా స్వల్లీలాను ।
అటవీష్వభజత రతిరస నిరన్తరా యా స్వల్లీలాను॥ ౬౬॥
ప.వి॥ స్వాన్యకర్యము, నిరన్తరముగా నున్నట్లుగాను, అటవీష్వు, అభజత, రతిరస నిరన్తరా, యా స్వల్లీలాను. ౬౬.

వ్యా ॥ (సభి) స స్వల్లీ స ర్వేషామన్తర్వామసన్ అతపవ
తాః స్త్రీస్వల్లీలాను - అట్టియును, రాసాదిల్లీలాను, నిరన్తరాయాః -
నిరన్తరము, అకరోత్, తాపనవిశేష్యస్త్రీ-యాః రతిరసనిరన్తరాః-రతి
రసాచితా స్వల్లీ, అటవీష్వు - అరక్ష్యము, అభజత-సంశ్లేషం కృతవాని
త్వస్థః, కీదృతీష్వటవీష్వు - స్వల్లీలాను - శోభనాః అలయః - భృక్తాః,
యానుతాః స్వలయః; స్వలయః ఇలాః - భూమయః, దేశాః, యాను
తాన్తర్వాన్తా. ౬౬.

తా॥ సర్వాన్తర్వామయిన శ్రీకృష్ణుడు గోపికలయొక్క రాసక్రీడానులనునిర్వి
ఘ్నముగఁజరిపించి, తుమ్మద అనవరతము సజ్జరించునట్లు మధుభరితములైన యాను
రక్ష్యప్రదేశములలో పారినో సంశ్లేషించెను. ౬౭.

అన - నిర్విఘ్నాః స్త్రీశ్చకారేమ్యక్రమే, తత్ప్రకార ఉచ్యతే.
మూ॥ తత్ప్రతిష్ఠ తతాస్యస్వా ప్రతిమోహన్యాదిమాయాఽతః ।
యదపరధేష్టం విఘ్నోఽప్రతిమో హన్యా దిమా యాతః ॥

ప.వి॥ తత్ప్రతిష్ఠ, తతా, అన్య, స్వా, ప్రతిమోహనీ, ఆదిమాయా, అతః,
యత్, అపరధా, ఇష్టమ్, విఘ్నః, అప్రతిష్ఠ, హన్యాత్, ఇమాః, యాతః. ౬౭.

వ్యా ॥ (తత్ప్రతిష్ఠితి) అతః కారణాత్, అన్య కృష్ణస్య స్వా-
అత్తీయా, ప్రతిమోహనీ - సర్వజనమోహకరీ, ఆదిమాయా - ఆది

భూతా మాయా, తత్పతిష్ఠు-తాసాం స్వామిషు బద్ధుషుచ, తతా- విత
తాభూత్. మాయయామోహితవానిత్యర్థః. ఆత ఇత్యుక్తమ్, కుత ఇతి
చేత్ - యత్ - యస్తాత్కారణాత్, అపరధా-జేషాంమోహనస్యా
కరణే, తైః పతిభిః కారితః ఇమాః స్త్రీః యాతః - ప్రాప్తః, విఘ్నః
అప్రతిమః- అప్రతిద్వంద్వః. ఇష్టం క్రీడాదికం హన్యాత్. ౬౭.

తా || ఈగోపికల భర్తలును బద్ధులును జాగరూకలైయున్నచో వీరి నీ
క్రీడారస మనుభవింపనియ్యరని శ్రీకృష్ణుడు తనమాయచే వారినిమోహపెట్టెను. ౬౭.
మూ|| గోపీవృథ మూనితరతి రిష్టాసు రహః కృతాశంసః ।

ఆనీత్రీడన్ కృష్ణోరిష్టాసురహః కృతాశంసః|| ౬౮||

ప-వి|| గోపీషు, అథ, మానితరతిః, ఇష్టాసు, రహః, కృతాశమ్, సః, ఆనీత్, క్రీడన్,
కృష్ణః, ఆరిష్టాసురహః, కృతాశంసః. ౬౮.

వ్యా|| (గోపీస్విత్రీ) అథ సః కృష్ణః ఇష్టాసు గోపీషు రహః-రహసి,
కృతాశమ్ - కృతాకాఙ్క్షంయథాతథా, మానితరతిః - సంభావితరతి
భూత్వా, క్రీడన్, అరిష్టాసురహః - అరిష్టనామానమసురంహతవానా
నీత్; కృతాశంస ఇతి - అరిష్టాసురసమాగమనకాలే స్నిగ్ధాభి గోపీభిః
“ఇమమసురం ఏష వధ్యాత్” ఇతికృతాశంసః- కృతప్రార్థన ఇత్యర్థః.
అత ఏవారిష్టాసురహ ఇత్యత్ర (౧) “ ఆశిషిహసః ” ఇతి ఉప్రత్యయః.

బా|| ఇట్లు శ్రీకృష్ణుడు గోపికలతో నేకాంతమందు రతిసుఖముననుభవించివా
రిచే నత్యాదరముగఁ గొనియాడఁబడినవాడై వారిలో క్రీడించుచుండఁగా, తననుజుఁ
పపచ్చిన యరిష్టాసురునికాని గోపికలచే ముఙ్గళాశాసనముచేయఁబడినవాడై యా
యసురుని సంహరించెను. ౬౮

మూ|| క్వచన ప్రదోష ఉన్నత కే శీతే నవ్యభేద్యశ్వః ।

జహి హరి మితి కంసోక్తః కేశీ తేన వ్యభేద్యశ్వః || ౬౯||

ప-వి|| క్వ, చన, ప్రదోషే, ఉన్నతకే, శీతే, నవ్యభే, అద్య, శ్వః, జహి
అన్య, ఇతి, కంసోక్తః, కేశీ, తేన, వ్యభేది, అశ్వః. ౬౯

వా॥ (కృచనేతి) ఏవం బహీష్వఘ రాత్రిఘ కృష్ణే క్రీడతి సతి, ఉన్నతకే - ప్రవృద్ధసుభే, శీతే - శీతశే, నవ్యశే - నూతనోదితసత్వతే, కృచనప్రదోషే-రాత్ర్యాం పూర్వయామే, క్రీడతా తేన హరిణా, అద్యశ్విః - అద్యవా శ్వోవా, హరింజహిత్యేరం కంసేనోక్తః తద్వచనం కర్తుమంగతిః కేశీ-కేశినామాఽనురః, అశ్వః-అశ్వరూపధారీ, వ్యభేదిభిన్నోఽభూత్. తేన కృష్ణేన ద్విధా ఖడ్గితఃత్యర్థః. ౬౯.

శా॥ తరువాతి నొకప్పుడు, “నేడైనను క్షేపైనను నీరెండదినములలోపల, కృష్ణుని నీవు చంపవలయును” అని కంసునిచే నాజ్ఞాపింపఁబడిన కేశియును నసురుఁడు గుల్లమై, నక్షత్రము లుదయింపశోభిల్లుచు మందమారుతముచేఁజల్లగనున్నయొక ప్రదోష కాలముందువచ్చును. శ్రీకృష్ణుఁడతనినిజూచి తత్త్వముందే యతని సంహరించెను. ౬౯. మూ॥ సోహ్నఃప్రకమ్పయన్ జగదిదృష్టు యాదనుజవాజ్యాయాన్ ।

ఆస్యగతద్భుజభిన్నో దిదృష్టు యాదనుజవాజ్యాయాన్॥ ౭౦।
ప-వి॥ సః, అహ్నః, ప్రకమ్పయన్, జగత్, ఇదమ్, త్సయాత్, అను, జవాత్, జ్యాయాన్, ఆస్యగతద్భుజభిన్నః, దిదృష్టు యా, దనుజవాజీ, ఆయాన్. ౭౦.

వా॥(సోహ్నః)కేశీ వ్యభేదీత్యుక్తిమ్, తత్ర ప్రకార ఉచ్యతే- స కేశీ అహ్నః త్సయాదను - దినసత్వయాత్పశ్చాత్పదోషసమయే, జగదిదం ప్రకమ్పయన్, జవాత్ - వేగాత్, జ్యాయాన్ - అధికః, దిదృష్టు యా - దంశనేచ్ఛయా, వినృతాస్యః - ఆయాన్ - ఆగచ్ఛన్, దనుజవాజీ - అనురాశ్వః, ఆస్యగతిద్భుజభిన్నః - ఆస్యగతేన-స్వాస్యం ప్రవిష్టేన తద్భుజేన- ఆస్యహారే భుజేన, భిన్నః-విదారితోఽభూత్, దిదృష్టు యేతి(౧)“దంశ-దశనే” సక. (౨) “వ్రశ్శ”ఇత్యాదిసామత్వమ్. (౩) “షఢ్లోకస్యి” ఇతి కత్వమ్. (౪) “ఆదేశప్రత్యయయోః” ఇతి మత్వమ్.(౫) “సన్యజోః” ఇతి ద్విర్వచనమ్. (౬) “హలాదిశ్చేషః”

(౧) భా-ప-స-అని. (౨) పా-మా-౮-౨-౩౬. (౩) పా-మా-౮-౨-౪౧. (౪) పా-మా-౮-౩-౫౯. (౫) పా-మా-౬-౧౯. (౬) పా-మా-౩-౪-౬౦.

(౧) “సన్యతః” ఇతీ త్వమ్. అతః (౨) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకార ప్రత్యయః. ౭౦.

తా || కేళినిసంహరించినవిధమేమన్న— ఆసురరూపియైన యాగుజ్జము సాయ జ్ఞానముండు సకలప్రాణులును భయపడన ద్లతివేగముకల్పింపై శ్రీకృష్ణునిమింగవలయు నని నోటిని దెలుచుకొనివచ్చెను. శ్రీకృష్ణుడు దానినోటిలోఁ దన హస్తమునుంచి పెంచి నోటినిజీల్చి చంపెను. ౭౦.

మూ || సతతశ్చ క్రీడాయామక్రమతో ద్యన్నరాతిమతః ।

సతతశ్చ క్రీడాయా మక్రమతోద్యన్నరాతిమతః ॥ ౭౧॥

ఇతి శ్రీవత్సజ్ఞమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరే

చ తు ద ః శా శ్వా సః.

—००००—

ప-వి || సతతః, చక్రీ, ఇడాయామ్, అక్రమతః. ద్యన్, అంతిమ్, అతః, సః, తతః, చ, క్రీడాయామ్, అక్రమత, ఉద్యన్, నరాతిమతః. ౭౧.

వ్యా || (సతతఇతి) సతతస్సమ్యక్తతః విస్తీర్ణః, వ్యాప్తీర్ణః. చక్రీ-చక్రధరః, ఇడాయామ్-భూమా, అక్రమతః-అక్రమేణ, అస్య వధః పూర్వం కర్తవ్యః, అస్యతు వధః పశ్చాదితి శత్రూణాం నధే క్రమమ నాదృత్య, దృష్టం దృష్ట మరాతిం ద్యౌ-ఖణ్డయన్, అతః-అస్తాత్కారణాత్, నరాతిమతఇతి చరమపదేన సంబంధః. స కృష్ణః, తతశ్చ-పున రపి, క్రీడాయామ్ - లీలాయామ్. అక్రమత-ఉపక్రాంతవాక్. ఉద్యౌ-ప్రతిదినముదయౌ - ప్రకాశతాంప్రాప్నువక్, నరాతిమతః - నరాణా మతీవసమతః. సతతఇతి(౩)“తను-విస్తారే”సంపూర్వాన్నిష్ఠా. (౪)“అను

దాంతోపదేశ ” ఇత్యాదినామనాసికలోపః. (౧) “ సమోవాహితతయోః ” ఇతి సమో మకారస్య లోపః. ద్యన్నితి (౨) “ దో-అవఖణ్ణనే ” శత్రస్తః. అక్రమతేతి (౩) “ అనుపసగాఽద్వా ” ఇత్యాత్త నేపదమ్.

ఇతి శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రకృతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

చతుర్థాశ్వాసః.

అ॥ శ్రీకృష్ణుఁడు భూలోకమందువ్యాపించి చూచిన యసురులందఱిని జంపి జనులకత్యంతప్రియుఁడై నానాటఁదన పరాక్రమమును బ్రకాశింపించుచు క్రీడించుచుండెను.

౩౧.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

య మ క ర త్నా క రే స వ్యా ఖ్యా నే

ప ఞ్చ ద శా శ్వా సః.

మూ॥ కంస శ్రుత్వాఽఽత్మీయం నారదవాచాఽహసీదస్తమ్ ।

సచ మనసాఽఽత్త్వానం బత నాఽర దవాచా హ సీదస్తమ్! ౧॥

వ-వి॥ కంసః, శ్రుత్వా, ఆత్మీయమ్, నారదవాచా, అహసీత్, అస్తమ్, సః, చ, మనసా, ఆత్త్వానమ్, బత, న, ఆరత్, అవాచా, హ, సీదస్తమ్. ౧.

వ్యా ॥ (సత్తి) ఏవం కేశిపర్యస్తేషు పూరితాదిషు కృష్ణేన హతేషు, నారదః కంసమభ్యేత్య యథావృత్తం కథయిత్వా త్వాయపి కృష్ణో నిహనివృతీత్యుక్త్వాఽవస్థితః. సః కంసః నారదవాచా • నారదస్యవాక్యేన, ఆత్మీయమ్, అస్తమ్ - మరణమ్, శ్రుత్వా అహసీత్ - అసంభావ్యం బుద్ధ్యా గర్వేణ హసితవాత్. సఖలు కంసః-అవాచా - నీచేన, మనసా సీదస్తమ్ - కృష్ణబలేనావసాదంప్రాప్తవస్తమ్, ఆత్త్వానం నారత్ - సబుద్ధవాత్. బతేతి కంసవిషయం కవేరుపాలమ్భం ద్యోతయతి. హశబ్దః ప్రసిద్ధా. అహసీదితి (౧) “హసే-హసనే” లుజ్. (-౨) “వ్యూస్తకణ ” ఇత్యాదినా ప్రతిషేధాత్, (౩) “ అతోహలాదేర్లఘోః” ఇతి వృద్ధ్యభావః. ఆదితి అక్తేబుద్ధ్యర్థాల్లుజ్. (౪) “సర్తిశాస్త్యర్తి భ్యశ్చ” ఇత్యజ్. (౫) “ఋదృశోఽజీగుణః” ఇతి గుణః. (౬) “అడజాదీనామ్” ఇత్యాదినాఆట్. అవాచేతి అవపూర్వాదఞ్చతేః (౭) “ఋత్విగ్ధధృక్” ఇత్యాదినా.క్విన్నంత్రత్వతీయా. (౮) “అనిదితామ్”

(౧) భా-ప-ఆ-సే.	(౪) పా-నూ-౩-౧-౫౬.	(౭) పా-నూ-౩-౨-౫౯.
(౨) పా-నూ-౩-౨-౫.	(౫) పా-నూ-౩-౪-౧౬.	(౮) పా-నూ-౬-౪-౨౪.
(౩) పా-నూ-౩-౨-౭.	(౬) పా-నూ-౬-౪-౩౨.	

ఇతినకారలోపః. (౧) “అచః” ఇత్యకారలోపః. (౨) “చ్చాచ” ఇతి దీఘః. నీద స్తమితి సదేరవసాదనాథాత్ వ ర్తమానసామీక్యేభవిష్య ద్దేలత్, శత్రాదేశః. (౩) * పాశూనిసూత్రేణ సదేస్సీదాదేశః. ౧.

తా || ఇట్లు కంసువేరితమైన పూత నాద్యమగన్యమును శ్రీకృష్ణుడు సంచరించినతరువాత నొకప్పుడు పరగుడు కంసునియొద్దనువచ్చి “నిన్ను శ్రీకృష్ణుడు చంపబోవుచున్నాడు” అని చెప్పంగవిని కంసుడు, తనకు శ్రీకృష్ణునిచేత నొకవిధమైన బాధయు రానేరదని తనగుర్బుణ్ణిచేదలంచి నవ్వెను. ౧.

మూ|| సోఽక్రూరం రహసిదం వ్యథయాఽవద దాహవేఽపి ధీరతరమ్|

నాఽరిబలం భవితా భువ్యథ యావదదాహవేషిధీ రతరమ్ ||

ప-వి|| సః, అక్రూరమ్, రహసి, ఇదమ్, వ్యథయా, ఆవదత్, ఆహవే, అపి, ధీరతరమ్, న, అరిబలమ్, భవితా, భువి, అథ, యావత్, అదాహవేషిధీః, అతరమ్.

వ్యా || (సఇతి) సః కంసః వ్యథయా రహసి అక్రూరమిదమవదత్. సనోహంతాస్తీతి నానదేనోస్తింశు నసంభావ్యతే; అథ-ఇతఃపశ్చాత్, అస్యం భూమా మయాసహ ఆహవే - యుద్ధేషివిషయే, ధీరతరమ్ - ధైర్యయుక్తిమ్, అరిబలమ్, సభవితా- సభవిష్యతి. ఏవమాహవమాత్రేపి సమర్థోనాస్తి, నితరాంహి మమహస్తురసంభవః - కుత ఏతత్ - యావత్-యన్తాత్, సర్వమరిబలమ్, అదాహవేషిధీః - వీడానిమిత్తకన్పనరహితబుద్ధిః, అహమ్, అతరమ్-తీర్ణవానస్తి; పూర్వమేవ సర్వే ప్రబలా అరియోమయా జితాః, అతిదుర్బలో బాలకః కశ్చిన్తయి ప్రతియోగిభావేష్యసమర్థః. కథంమాం వధిష్యతీతి సంభావ్యత ఇత్యర్థః. ధీరతరమితి స్వాధికారప, యథా అల్పతరమితి అల్పాత్తరమ్. భవితేతిలుట్. యావదిత్యవ్యయః పేతుత్వమాత్రం దోష్టయతి. అథవాయత్పరిమాణమరీణాం బల మితఃపూర్వమతరమ్, తత్పరిమాణబలం పశ్చాన్న సంభవతీత్యర్థః. అతరమితి - తరతేలజుత్తమైకవచనమ్. ౨.

(౧) పా-నూ-౬-౪-౧౭౮. (౨) పా-నూ-౭-౪-౨౬. (౩) పా-నూ-౩-౧-౧౩౩.

తా || నారదుఁడు చెప్పిన మాటను విని కంసుఁడు భిన్నుఁడై యేకాన్తమండ
క్రూరునిబిలిచి :: సేవిదివఱలో నిర్భయంబునై యనేక శత్రుపై న్యయము జయించితిని ;
ఇప్పుడున్న శత్రుపై న్యయము నామండలినిలించి యున్ననుచో గుంటకుఁగూడ సమర్థముకాదు,
ఇట్లుండఁగా నీధూలోకమందు నన్నుఁ జంపువాఁడెవఁడన్నాఁడు" అనిచెప్పెను. ౨.

అవ — కేన ప్రసజ్జేనేదానీగ హమ హృద్గా నాస్తీత్యుచ్యత ఇతి
చేత్తతోచ్యతే.

మూ॥ నారద ఇద మశ్రౌషం పరమమునా వచ్చితాలోకే ।

వసుదేవేనాఽత్ర వయం పర మముగా వచ్చితా లోకే ॥ ౩॥

ప-వి॥ నారదే, ఇతమ్, అశ్రౌషమ్, పరమమునా, అచ్చితాలోకే, వసుదేవేన,
అత్ర, వయమ్, పరమ్, అమనా, వచ్చితా, లోకః. 3.

వ్యా ॥ (నారద ఇతి) అచ్చితాలోకే - పునః తేజసి, నారదే
పరమమునా-పరమే- ఉత్తమే, మునః, ఇదమశ్రౌషమ్. అత్ర లోకే
వయం పరమ్- అతిమాత్రమ్, అముగా వసుదేవేన వచ్చితాఇతి. నారద
ఇతి వాక్యస్యాధారతయా వివక్షితత్వాన్న్యస్తే. 3.

తా ॥ ఈ వసుదేవునిచేత నీలోకమందు మనము విక్రీణి కట్టించబడితిమని
మహాతేజస్వియై యోగీశ్వరుఁడైన నారదుఁడు చెప్పఁగ వింటిని. 3.

అవ.—వసుదేవకృతా నికృతిః కథమవగతా, కీర్త్యచేతిచేత్
తతోచ్యతే. 3

మూ॥ స్థాఽఽహ స ససజ్జేనే క స్య సునాఽఽత్ర స్తమ్ ।

నికృతం న సుతం హి హరిం స ఖ్యాపితవా నఘాత్మీన్తమ్ ॥ ౪॥

ప-వి॥ స్త, ఆహ, సః, వసుదేవేన, తు, ఖ్యా, అపి, తవ, అవఘ, అన్యస్తమ్,
నికృతమ్, న, సుతమ్, హి, హరిమ్, సః, ఖ్యాపితవాన్, అఘాత్మీన్, తమ్. ౪.

వ్యా ॥ (స్తేతి) స నారదః ఏవమాహస్త. కథమ్- హే అనఘ!
వసుదేవేన తవ సఖ్యా, జాతం స్వపుత్రం తుభ్యం సమవన్య తవ
పితృమౌనిష్కర్షతాఽపి, అత్యంతనికృతమ్- అతిమాత్రా నికృతిః

కృతా. కథమితిచేత్ - సఖలు వసుదేవ! సుతం-స్వపుత్రమ్, హరిమ్,
అఘాత్యమ్ - హింసిశుమకన్యమ్, తిష్ఠ తుభ్యం నఖ్యాపితవాః. ౪.

తా || వారదులకారు చెప్పినమాట యేమన్న-బుజుస్వభావుడవైన ఓ !
కంసుడా! వసుదేవుడా! లెక్కకొలదు ఏదేన నర్పించి నీయందు దన స్నేహమును
గనపజించినను, ఒకనిచేరింబునందునివాండ్రిన పశ్వేంద్రునియొక్క-యవతారమైన యీ
సుహృదునిమాత్రము నీమీద నవలంబించి విష్ణు పంపునచేసెనని వారదులకారు చెప్పిరని.
అన-సంసారావరోధిప్రకారమక్రూరామోక్షాస్వయంతతు తత్తస్మై
స్పృహమాచక్షే.

మూ|| బుధుని ముసుపు తొట్టె - నిమ్మతాళనకై స్తుతోఁడకమితా |

తిరిగి త్స్వినా హి శిష్టై రమృతా శనకై స్తుతోక మితా ||

ప-వి బుధుడు, ముసుపు, తొట్టె, అమృతాశనకై, స్తుతః, అకమితా, శనకై,
మత్స్వినా, శిష్టై, రమృతా, శనకై, స్తుతోక మితా. ౫.

వాగ్ || (జనిమిమితి) అకమితా-సర్వకామ్యాభిరపేక్షః, మధు
రిపుః, ఆశ్లేః-అసురపీడితః, అమృతాశనకైః-ద్వేషః, భూమా జనితుం
స్తుతోఽభూత్, తిష్టినత్యాక్రమణం తదా భూమావవతరితం తం
మమ స్వసా దేవకీ శనకైః-క్రమేణ, తోకమ్-అపత్యమ్, ఇతా-ప్రాప్తా,
తం పుత్రిత్యేన లభ్యవతీత్యర్థః. పైవ విశేష్యతే-మచ్యై శ్చస్తైరమృతా-
పూర్వం వివాహసమయే తత్పుత్రో మమమృత్యురితి జ్ఞానవతా మయా
శస్త్రై హాన్తు మారగ్ధాపి నిమదేవవాక్యాత్ తత్పుత్రాతుభ్యంపమ
పకయిష్యామీత్యేవంసూచాదప్రాప్తమరిణా. అమృతాశనకై రితి అమృత
మశనం యేషామితి బహువ్రీహః. (౧) “ శేషాద్విధానా ” ఇతికప్.
కమితేత్యుక్తాప్రక్రియా. శనకై రితి శనైశ్శబ్దః (౨) “ అవ్యయసహ
నామ్నామకచ్ఛ్రాక్ టేః ” ఇత్యకచ్.

శ్శ.

తా॥ ఇట్లుకందు నారదోష్టలనుజెప్పి మతియుఁదాను విస్తారముగఁ జెప్పెను. దేవతలు ఆసురులచేఁ బాధింపఁబడినవారై యాపన్నిచారముఁడై పరిపూర్ణుఁడైన సర్వేశ్వరునిస్తుతించి భూలోకమందవతింపవలయునని ప్రార్థింపగా నతఁడు, ముంగు వినా హకాలమందు వసుదేవుని నీనోష్టలనువిని నేను జంపకుండ విడిచిపెట్టిననాశెల్లెలైన దేవకీయొక్క గర్భమందనఁగిరించెను.

౫.

మూ॥ దుర్గాఖ్యా తు మయి హరే రమతావసుదే వరా మాయా ।

దత్తా తయా మమ మతేరమతా వసుదేవరామా యా॥ ౬॥

ప.వి ॥ దుర్గాఖ్యా, తు, మయి, హరేః, అమతే, అసుదే, వరా, మాయా, దత్తా, తయా, మమ, మతేః, అమతా, వసుదేవరామా, యా.

౬.

వ్యా ॥ (దుర్గా ష్టేతి)తయా దేవక్యా. అనుదే- స్వప్రాణప్రదే, అమతౌ - బుద్ధిహీనే, మయి దుర్గాఖ్యా హరేః వరా-ఉత్కృష్టా, మాయా - యోగనిదా కన్యాయాపేణ జాతా, దత్తా, స్వపుత్రిన్రు ప్రచ్ఛాదితః. పైవవిశేష్యతే - మమ మతేః - మమ బుద్ధేః, అమతా- అసంభావితా, వసుదేవరామా - వసుదేవస్య స్త్రీ, యా, తయేత్వ్యః. అమతౌ అనుదే ఇత్యాత్మనో విశేషణద్వయముపాదదానస్య కంసస్యా ౭యమభిప్రాయః-తయోర్వసుదేవదేవకోః స్వపుత్రాన్రుప్రదాతు మభ్యుపగచ్ఛతోః స్వపుత్రిం ప్రచ్ఛాద్య అన్యాం పశ్చాత్ప్రదాతు మనుగుణం గూఢం వ్యవసాయం దధతోరభిప్రాయాజ్ఞానాదమతిరిక్తి, అతఏవచా౭మతిత్వాన్రుధమకుర్వంస్తస్యాప్రాణం దత్తేవానన్తి.

౬.

తా॥ వసుదేవుఁడు, వినాహకాలమందుఁ దనభార్యయైన దేవకీని నేను జంప కుండునట్లు నన్ను మిక్కిలి వేడుకొనఁగా, నేను మతిహీనుఁడైన యామాటనునమ్మి దానినప్పుడు చంపకవిడిచిపెట్టితిని. తరువాత నాపె ముంగుఁడెప్పినప్రకారము తన యెనిమిదవ కొమరుని నాచేతనియొక, నేవమాయయొక్క యవతారమైన దుర్గయను కన్యకు నాచేతనిచ్చెను.

౬.

మూ॥ కాలేన స్వస్మగభ౯ం నష్ట మమన్యామహీయ తేతేన ।

తం లభ్యా లోకే౭న్తి స్నప్తమ మన్యా మహీయతే తేన॥ ౭॥

ప-వి॥ కాలేన, స్వస్వగర్భమ్, నప్తమ్, అమన్యమహి, ఇయతా, ఇతేన,తమ్, లభ్యా, లోకే, అస్మిన్, అప్తమమ్, అన్యా, మహీయతే, తేన. ౭.

వ్యా॥ (కాలేనేతి) ఏవం తాభ్యాం స్వప్రత్యప్రచ్ఛాదనం కృత వానస్తి; అతిపివ వయం ఇయతా - ఏతానతా, ఇతేన-గతేన, కాలేన, స్వస్వగర్భమ్ - మత్స్వసుదేవక్యా గర్భమ్, సర్వం నప్తమేవామన్యమహి - బుద్ధవైస్త్వమ్; పాత్వప్రాకం భ్రాన్తిరేవామభూత్. కుతః-తం దేవక్యా అప్తమగర్భం లభ్యా అన్యా కాచిత్ స్త్రీత్యేన కారణేన అస్మిన్ లోకే మహీయతే - పూజాం ప్రాప్నోతి, నధకతేవా. ౭.

తా॥ ఇట్లు దేవకీవసుదేవులు తమ యద్వమగర్భమును నాకు గవపఱపకపోయి నందున నేనిదివఱలో నాగర్భము నశించిపోయినదని తలచియుంటిని. అది నాభ్రమమే; ఆకొమారుని యింకొకతె యున్నది పెంచుచు లోకలవచే బూజింపఁబడుచున్నది. ౭.

మూ॥ కుర్వన్ శేషశ్చ౭ జని సాహాయక మస్యతోక మితరాగాత్ । వసుదేవా త్కిల భార్యా సా హా యక మస్య తోక మితరా౭గాత్ ॥

ప-వి కుర్వన్, శేషః, చ, అజని, సాహాయకమ్, అస్యతోకమ్, ఇతరాగాత్, వసుదేవాత్, కిల, భార్యా, సా, హా, యకమ్, అస్య, తోకమ్, ఇతరా, అగాత్. ౮.

వ్యా॥ (కుర్వన్నీతి) ఇతరాగాత్ - ప్రాప్తస్నేహాత్, వసుదే వాత్, అకమ్ - అనుభవమ్, అస్యతోక - క్షిపతః, అస్య కృష్ణస్య సాహాయకమ్ - సహాయత్వేన, కువన్ శేషః-సహారాజో౭నస్తోపి, అజని కిల సహవవిశేష్యతే-అస్య వసుదేవస్య ఇతరా భార్యాయా రోహిణ్యా ఖ్యా; నాఖిలు యఃమ్ - యత్ - తోకమ్-అపత్యమ్, అగాత్-ప్రాప్తా. హశబ్దో వక్త్రః కంసస్య శోకం ద్యోతయతి. సాహాయకమితి సహాయస్య భావః కర్తృవేతి విగ్రహ్యా (౧) “యోపధాద్గు హాపో త్రమాద్వౌఞ్” ఇతి వ్రజ్ఞ్. యకమితి యచ్ఛబ్దాద్వితీయాంతాత్ (౨)*అవ్యయసర్వనా మ్నామకచ్. కంసస్య మతేన కుత్పితత్వమకచో౭ర్థః. ౮.

తా॥ ఈదేవతయొక్క అష్టమగర్భమునను సహాయధూకుడై యాదిశేషుడు, వసుదేవునియొక్క యింకొక భార్యయైన గోహిణికిఁ గొడుగుగాఁబుట్టియున్నాడు. ౮.
 మూ॥ ఏతత్సుతౌ వ్రజే కిల వసత స్సంప్రత్యయే పురో నీతౌ ।

హన్తి గతౌ గోపాన్తావసత స్సంప్రత్యయే పురో నీతౌ ॥ ౯॥

ప-వి॥ ఏతత్సుతౌ, వ్రజే, కిల, వసతః, సంప్రతి, ఆయే, పురః, నీతౌ, హన్తి, గతౌ, గోపాన్, తౌ, అసతః, సంప్రత్యయే, పురః, నీతౌ. ౯.

న్యా॥ (ఏతదితి) అయే ఇతి సమ్బుద్ధం ద్యోతయతి. ఏతత్సుతౌ - ఏతస్యా దేవక్యాస్సుతౌ, అస్యాః పురః - నగర్యాః మధురాయా స్సకా శాత్ నీతౌ, సంప్రతి-ఇదానీమ్, వ్రజేకిల వసతః. ఏవం అసతః-అసత్కు-ర్వతః, గోపాన్ గతౌ - ప్రాప్తౌ, హన్తి. కదా-సంప్రత్యయే-విశ్వాసే సతి, పురః-అగ్రే, తయోః నీతౌ - నితరాన్ప్రాప్తౌ సత్యామ్, తతో హన్తి. అస్తద్భిప్రాయమాప్రకాశ్యవ్యాజాస్తరేణాహ్వనేసహవిశ్వాసాదా గమిష్యతః. ఏవం తయోః మదగ్రే ప్రాప్తౌ సత్యాం పశ్యద్భిత్వర్థః. పురఃఇతి పూర్వత్ర నగరవాచినః పూర్వబ్ధాత్పశ్యమి. ఉత్తరత్ర పూర్వ శబ్దాత్ సప్తమ్యన్తాదేశవిషయాత్ (౧) “పూర్వాధరావరాణామసి పురధవత్సైపామ్” ఇత్యసిప్రత్యయః. పురాదేశశ్చ. నీతావితి పూర్వత్ర నయతేః కర్తృణి నిష్ఠా. ఉత్తరత్ర నిపూర్వాదిణః శతౌ. హన్తితి వర్తమానసామీష్టే భవిష్యదగ్రే లట్. ౯.

తా॥ ఈగొడుగు లిద్దఱు నీమధురానగరమునుంచి వెళ్ళి గోకులమందుఁ జేరి యచ్చట గోపకులచేఁబెంపఁబడుచున్నారు. నేనిష్పడువారిద్దఱి నేవోయొక వ్యాజముచేరఁ బిలిపించి చంపఁబోవుచున్నాను. ౯.

మూ॥ కృష్ణాయ స్పృహయద్భిగోపాయాఽఽయామి హైహవస్త ।

మృత్యుం గోపై ర్భ్యే తద్గోపాయాయా మిహైహవస్త॥ ౧౦॥

ప-వి॥ కృష్ణాయ, స్పృహయద్భిః, గోపాయ, ఆయామి, హై, హవస్త, మృ

త్యం గోపై, యే, తద్గోపాయాయామ్, ఇహ, విహవస్త. ౧౦.

వ్యా || (కృష్ణాయేతి) హై ఇతి హస్తేతిచ నిపాతద్వయ ముపా
లమ్భగభామాశ్చర్యం ద్యోతయతి. హై హస్తః కృష్ణాయ గోపాయ-
వల్లవాయ, స్పృహయద్భి గోపైః మృత్యుమాయామికిల ; మ
న్వధనిమిత్తం వ్యాపారం గోపాః కృతవన్త ఇత్యర్థః. తత్ర ప్రకార
కథనేన గోపా విశేష్యన్తే - ఇహ దేశేయే గోపాః తద్గోపా
యాయామ్-తస్యకృష్ణస్య రక్షణే, ఐహన్త-చేష్టితవన్తః, కృష్ణాయేతి(౧)
“స్పృహేరీప్సితః” ఇతి సంప్రదానసంజ్ఞా. ఆయామీతి వర్తమాన సా
మిష్యే భవిష్యదర్థే లట్. గోపాయాయామితి (౨) “గుపూధూప”
ఇత్యాదినా గుపేరాయప్రత్యయః (౩) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకార
ప్రత్యయః. తతస్తామ్. తత స్సప్తమీ. ౧౦.

తా|| గల్లవాదైన యా కృష్ణనియంధాసత్తలై వానిని జెంచి రక్షించుచున్న
గోపకులందఱు నన్నుజంప యత్నుముచేయుచున్నారకదా. ౧౦.

మూ|| హస్తముయూ భోగాః కిల కేశ్యన్తా మమరణేన మాయాతః |

ప్రీతోయదనాసత తయోః కేశ్యన్తా మమ రణేన మాయాతః ||

ప-వి|| హస్త, మయా, భోగాః, కిల, కేశ్యన్తామ్, అమరణేన, మాయాతః,
ప్రీతః, యత్, ఆహసత, తయోః, కేశ్యన్తాః, మమ, రణేన, మాయాతః. ౧౧.

వ్యా|| (హస్తేతి) హస్తేతి విషాదం ద్యోతయతి. కిలశబ్దస్తు అమ
రణవిశేషస్యోపాలమ్భపరః. అమరణః-జీవన్ముతోహ్యహమిత్యర్థః. అమ
రణేనకిల మయా హస్త కే భోగాః అశ్యన్తామ్ - భుజ్యన్తామ్. నఖలు
మయా జీవన్ముతేన భోగా భోక్తవ్యాఇత్యర్థః. కుతోజీవన్ముతత్వం
కుతో భోగానామభోక్తృత్వమితిచేత్ - మాయాతో ప్రీతః - మా
మభిప్రాప్తా లజ్జా. కుతః - యత్-యస్తాత్కారణాత్, తయోః రామ
కృష్ణయోః మాయాతః - వచ్చినాజ్ఞాతేన, రణేన - యుద్ధేన, మమసం

(౧) పా.నూ.౧-౪-౩౬. (౨) పా.నూ.౩-౧-౨౮. (౩) పా.నూ.౩-౩-౧౦౨.

బద్ధిసః కేశ్యన్తాః-కేశివ్యన్తాః, అనురాః, అహసత - హతా అభవత్. అశ్యన్తామితి (౧) “అశ - భోజనే” కర్తణిలోట్. మేతి (౨) “త్వా మాద్వితీయాయాః” ఇతి మాం శబ్దస్య మాదేశః. (౩) “సను-సమాన వాక్యేనిఘాతయష్టదస్తదాదేశాః” ఇత్యక్తమ్; సదాదిత్య తత్రాధిక్రియతే; అతశ్చ యస్తాశ్చదాత్పరస్య మాంశబ్దస్య మాదేశః క్రియతే, తేన సహ తస్యైకవాక్యితయాభవితస్యమ్, ఇహచామకేశినేతి పదవ్యస్తం పూర్వమేకంవాక్యమ్, తతశ్చ మాశబ్దాదిపదన్వయం ద్వితీయం వాక్యమ్, తతఃపరం తృతీయమితి వాక్యత్రయాత్తకోఽయన్లోకః; తత్ర కథంసమానవాక్యతా; నైతదస్తి - హేతుసేతుమద్భావాత్తృతీయస్యాపి ఖల్లాస్య సమానవాక్యతాస్తి. అహసతేతి - మాత్తే కర్తణిలోట్ బహువచనమ్. సిచఃకిత్త్వమ్. (౪) “అనునాత్తోపదేశ” ఇత్యాదినా నకారలోపః. చిణ్ణదిటో నైకత్వికత్వాదభావః. ౧౧.

తా॥ నాపరికరభూతులైన కేశిమొదలగు వారి వాక్యములకు కనబడుచున్నదగుచేతఁ జంపినాఁడని నామసిద్ధుగానున్నది. నేనిక నేవిధమైనభాగము ననుభవింపనాశనమను.

మూ॥ త్వం గత్వా శ్రీః కాంసే కోదణ్డమహే తు కమనీతి ।

తావానయాత్ర కుర్యాత్కో దణ్డ మహేతుక మనీతి॥౧౨॥

చ-వి॥ త్వమ్, గత్వా, శ్రీః, కాంసే, కోదణ్డమహే, తు, కమనీ, ఇతి, తా, అనయ, అత్ర, కుర్యాత్, కః, దణ్డమ్, అహేతుకమ్, అనీతి. ౧౨.

వ్యా ॥ (త్వమితి) తత్ర తయోర్వధోపాయోఽయం మయో త్ప్రేక్షితః. పరశ్చో మే ధనురుత్సవో భవతా. త్వంతు తత్ర వ్రజే కాంసే-కంససంబద్ధిని, కోదణ్డమహే - ధనురుత్సవే, కమనీ-అభిరుపా, శ్రీః-సమృద్ధి, అస్తీత్యుక్త్వా తదనుభవాగ్ధమిహగమనేతయోస్సప్రహంజనయిత్యా తావానయ, తదాగమనేనతి తయోః కంచిత్కారణమపదిశ్య.

(౧) క్రూ-ప-౪-సే.	(౨) పా-నూ-౨-౧-౨౩.
(౩) పా-నూ-౨-౧-౧౨-వార్తి.	(౪) పా-నూ-౬-౪-౩౩.

వధస్సుకరో భవిష్యతి, ఏవమేవ తయోర్వధస్సంపాద్యః. నను-తత్రస్థయో-
స్తయోరత్రాగమనం కుత ఇతిచేత్ - కఃఖలు అహేతుకమ్-ఆకస్మికమ్,
దణ్డం కుర్యాత్. అనీతీతి క్రియావిశేషణమ్ - నీతిరహితం యథాతథా
నదణ్డః కఠోవ్యతిత్యధః. అతః కారణాపదేశేనైవ తయోదణ్డః
కఠోన్యః. కారణంచ ఇహాగతయోర్భవిష్యతీత్యభిప్రాయః. ౧౨.

తా॥ వారిద్వితీ నచ్చట నేవేళి చంపినయెడల, “కంసుండు నీతిలేకనిష్కార
ణముగఁ జంపినాడు” అని చెప్పదురుగాన నట్లు చేయుట యుక్తముకాదు. నీవు వెళ్ళి
“కంసుండు ధనుర్మాగము చేయబోవుచున్నాడు, అందులోనున్న మహాసముద్ధిని
మీరుమాచుట కైరండు” అని వారికభిప్రాయమబుట్టించి యిచ్చటికిఁ దీసికొనిరమ్మ, నే
నిచ్చట వ్యాజమును గల్పించి చంపెదను. ౧౨.

మూ॥ ఆహుశ్చ హరిబలాభ్యాం మల్లయమాభ్యాం హ తావేతౌ ।

ఇహ కరవాణి తు మామకమల్లయమాభ్యాం హతా వేతౌ ॥

ప-వి ॥ ఆహుః, న, హరిబలాభ్యామ్, మల్లయమ్, అభ్యామ్, హ, తా, ఏతౌ,
ఇహ, కరవాణి, తు, మామకమల్లయమాభ్యామ్, హతా, ఏతౌ. ౧౩.

వ్యా ॥ (ఆహురితి) హశబ్దః ప్రసిద్ధా. ఆభ్యాం హరిబలాభ్యాం
మల్లయమ్ - మమవధమ్, నారదాదయః ఆహుః - వదన్త్యపిఖలు.
తావేతౌ ఇహ-అస్మిన్ దేశే, ఏతౌ-ఆగతౌ, మామకమల్లయమాభ్యామ్-
మదీయాభ్యాం మల్లయమాభ్యామ్-ఉభాభ్యాం మల్లాభ్యామ్, అథవా-
మల్లాభ్యాభ్యాం వైవస్వతాభ్యాం చాణూరముష్టికాభ్యామ్, హతౌ-వధం
ప్రాప్తౌ కరవాణి. మామకశబ్దోన్మచ్చబాత్ (౧) “యుష్మదస్మదోరన్య
తరస్యాంఖిచ్చ” ఇత్యణ్. (౨) “తవకమమకావేకవచనే” ఇతి మమకాదే
శేచ వ్యుత్పాదితః. ౧౩.

తా॥ కృష్ణబలరాములచేత నే నాకు మరణమని నారదాదులు చెప్పియున్నారు.
వారిద్వితీ నిచ్చటికిఁబరిపించి మామల్లులైన ముష్టికచాణూరులచేతఁ జంపించెదను. ౧౩.

మూ' చాణూరముష్టికయుతో భూయాన్ స్తల్లోపరోధనాయాతః ।

మయి వసతి తయో దమనమ్ భూయాన్ స్తల్లోపరోధనాయాతః॥

ప - వి ॥ చాణూరముష్టికయుతః, భూయాన్, మల్లః, అపరః, ధనాయాతః, మయి, వసతి, తయో, దమనమ్, భూయాత్, మల్లోపరోధనాయ, అతః. ౧౪.

వ్యా ॥ (చాణూరేతి) చాణూరముష్టికయుతః - చాణూరముష్టికాభ్యాం మల్లేశ్వరాభ్యాంసహితః, అపరః-తద్వ్యతిరిక్తిః, భూయాన్ - బహుతరః, మల్లః, ధనాయాతః - ధనాకాక్షాయాః కారణాత్, మయి వసతి-మామాశ్రిత్య వసతి. అతః-అస్మాన్ మల్లగారణాత్, తయోః దమనమ్-శిక్షణమ్, భూయాత్ - భవత్స్విత్యాశంసనే. కిన్ఘమ్-నాన్లోపరోధనాయ - మద్విదానశఃపరః-రాధమ్. భూయానితి బహుశబ్దాత్ (౧) “బహులోకపోభూచబహూః” ఇతిభూభావః. ఈయమనః ఈకారలోపశ్చ. తతఃప్రథమైకవచనమ్. (౨) “ఉగిదచామ్” ఇత్యాదినా నుమ్. (౩) “సాన్త” ఇత్యాదినాదీఘః. (౪) “హల్ జ్యాభ్య” ఇతి సంయోగాన్తలోపః. ధనాయాతఃఇతి (౫) “అశనాయోదన్యధనాయూబుభుతౌపిపాసాగర్ధేషు” ఇత్యభికాక్షాయాం ధనాయశబ్దః క్యజన్త నిపాత్యతే. అతః (౬) “అప్రత్యయాత్” ఇత్యకారప్రత్యయః. తతస్తాప్ - ఆద్యాదిత్వాత్తసిః. భూయాదితి భవతే రాశిషిలిజ్. ౧౪.

తా॥చాణూరముష్టికులతో గూడనింక ననేక మల్లులు నాయొద్ద జీతగాండ్రుగా నున్నారు. గనుక నామరణమును దప్పించుకొనుటకై యామల్లులచేత వారిద్దరిని జంపింపవచ్చును. ౧౪.

మూ॥ ఇత్యుక్తిః ప్రాప్తిత స స్యన్దనవాన్ యోజనాన్తరితే ।

ఘోషే హరా తు భక్తిస్యన్దనవాన్ యోజనాన్తరితే॥ ౧౫॥

(౧) పా-నూ-౬-౪-౫౮, (౨) పా-నూ-౩-౧-౩౦, (౩) పా-నూ-౬-౪-౧౦, (౪) పా-నూ-౬-౧-౬౮, (౫) పా-నూ-౩-౪-౩౪, (౬) పా-నూ-౩-౩-౧౦౨.

ప. వి || ఇతి, ఉత్తః, ప్రాస్థితః, సః, స్వస్థనవాన్, యోజనాస్తరితే, ఘోషే, హరా. తు, భక్తిస్వస్థనవాన్, యః, జనాస్తరితే. ౧౫.

వ్యా || (ఇత్యుక్తి ఇతి) ఇతి ఏవమ్, కంసేనోక్తః సోఽక్రూరః, స్వస్థనవాన్-భక్తినిష్ఠస్థయుక్తః, జలవత్ప్రక్షురన్త్యా భక్త్యా యుక్త ఇత్యర్థః. ప్రాస్థితేతి ప్రపూర్వాత్రిప్త తేలుకజ్. (౧) “సమవక్రవిభ్యసః” ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౨) “స్థాఘ్నోరిచ్చ” ఇతీత్వమ్. సిచఃకీర్త్యం. (౩) “ప్రాస్థాదక్లాత్” ఇతి సిజ్ఞోపః. ౧౬.

తా|| అక్రూరుఁడట్లుకంసునిచే బ్రేరింపఁబడినవాఁడై యొకయోజనదూరముందు స్థితియు జనాకులమునైన గోమలముందున్న క్రీకృష్ణునియందు మిక్కిలి భక్తికలవాఁడై, యచ్చటికి శేక్కి వెళ్లెను. ౧౫.

మూ|| సోఽధైగ్విదురిహ యేన తు మాతజ్జన్తారితమనస్తమ్ |

ద్రష్టుం హరిం యశోదామాతజ్జన్తారితమనస్తమ్ || ౧౬ ||

ప.వి|| సః, అధ్యైత్, విః, ఇహ, యేన, తు, మాతజ్జమ్, తారితమ్, అనస్తమ్, ద్రష్టుమ్, హరిమ్, యశోదామాతమ్, గన్తా, ఆరితమనమ్, తమ్. ౧౭.

వ్యా || (స ఇతి) సః గచ్ఛన్నక్రూరః అధ్యైత్ - అచిన్తయత్. ఇహ లోకే యేన మాతజ్జమ్ - గజమ్, గ్రాహగ్రహణనిమిత్తాద్విపదః, సంసారాచ్చ, తారితం విః, తంఅనస్తం - యశోదామాతమ్-యశోదాయాఃయోగ్యతమం పుత్రమ్, అరితమనమ్ - శత్రూణాంతాన్విహేతుమ్, తం హరిం ద్రష్టుం అహం గన్తా-గమనస్యసాధుకార్యస్మి, అధ్యై దితి. (౪) “ఇక్-స్మరణే” అధిపూర్వః లజ్. యశోదామాతమితి. యశోదా మాతాయస్యేతి బహువ్రీహిః. (౫) * “ మాతజ్జాత్మకమాత్మమవా” ఇతి నిపాతనాన్తాత్మశబ్దస్య మాతజ్జాదేశః. గన్తేతి సాధుకారిణీ త్యక్. తమనమితి, తమే కరణేల్లుట్. ౧౮.

౧ అత్రగ్రహపాఠః - రథారాధః, ప్రాస్థితః. పవనవిశేష్యతే - యోఽక్రూరః యోజనాస్తరితే-యోజనపరిమితే, జనాస్తరితే- జనాకీరే, ఘోషే - ఆభీరే, స్థితే, హరా, భక్తిస్వస్థనవాన్, ఇతిసా్యత్.

(౧) పా-మూ-౧-౩-౨౨. (౨) పా-మూ-౧-౨-౧౭. (౩) పా-మూ-౨-౨-౨౭.

(౪) ఆదా-ప-స-ఆని. (౫) పా-మూ-౬-౧-౧౪-వా.

తా || అక్షరారుడు వెళ్ళుచున్నప్పుడు ఔఁ జెప్పబోవుప్రకారము శ్రీకృష్ణుని
ధ్యానించుచు వెళ్ళెను. గజేంద్రునియాపత్తును బోగొట్టినవాడని మహర్షులచే జెప్పఁ
బడుచున్నవాడై, ఇప్పుడు యశోదకుఁగొమరుఁడుగా నవతరించి శత్రువులనుదమించిన
శ్రీకృష్ణుని సేవించుటకై నేను వెళ్లెదను. ౧౬.

మూ|| సంద్రత్యతాం హరిమహిమా త్మణదేయం సుప్రభాతానః ।

మన్యేత స స్వమతీ ను త్మణదేయం సుప్రభాతానః ॥ ౧౭॥

ప-వి|| సంద్రత్యతామ్, హరిమ్, అహో, త్మణదా, ఇయమ్, సుప్రభాతా, నః,
మన్యేత, సః, స్వమ్, అతీ, న, త్మణదేయమ్, సుప్రభాతానః. ౧౭.

వ్యా|| (సంద్రత్యతామితి) అహోఇతి ప్రీత్యతిలేకఁ ద్యోతయతి.
హరిం సంద్రత్యతాం నః - అస్తాకమ్, ఇయమ్ - అలీతా, త్మణదా -
రాత్రిః, సుప్రభాతా - సుఖాయవృష్టా. మశబ్దో వితక్తే. సతు హరిః
సుప్రభాతానః - శోభనప్రభావిస్తారః, స్వంతీ - చతుః, మయి త్మణః
దేయమ్ - త్మణమాత్రదాతవ్యమ్, మన్యేతసు - చూంబిమిరూ కృత్య,
శీతలేన స్వచక్షుషా సకృదపివా ఈక్షేత, ఇత్యర్థః. సంద్రత్యతామితి
(౧) “దృశిర్-ప్రేక్షణే” లృట్. (౨) “లృటస్సద్వో” ఇతిత్రాదేశః.
(౩) “నృజన్మశోర్ఘ్యల్యమకితి” ఇత్యమాగమః. (౪) “ప్రశ్చ” ఇత్యా
దినాపత్వమ్ (౫) “షఘోఃకస్సి” ఇతి కిత్వమ్. (౬) * సమోగమాది
సూత్రే అకర్త కాధికారాదస్య సకర్తకత్వాదాత్త నేపదాభావః. ౧౮.

తా || శ్రీకృష్ణుని సేవింపబోవుచున్న మనకిరాత్రి సుఖకరముగఁజెల్లవారి నది. దీ
ప్తిమంతుఁడైన యాశ్రీకృష్ణుఁడు నన్ను దన సేత్రములచేతఁ గటాక్షించునా. ౧౭.

మూ|| హరివద్దనం ఫలంబత మజ్జన్త్యేతదాసన్నమ్ ।

కుర్వేత్రమం హరిజతే మజ్జన్త్యే తదా సన్నమ్ ॥ ౧౮॥

ప-వి|| హరివద్దనమ్, ఫలమ్, బత. మజ్జన్తసి, ఏతత్, ఆసన్నమ్, కుర్వేత్రమమ్
హరిజతే, మజ్జన్, మన్యే, తదా, సన్నమ్. ౧౮.

(౧) భా-ప-ప-అ. (౨) పా-నూ-౩-౩-౧౪. (౩) పా-నూ-౬-౧-౫౮.

(౪) పా-నూ-౧-౨-౩౬. (౫) పా-నూ-౨-౨-౪౧. (౬) పా-నూ-౧-౩-౨౯.

వ్యా || (హరిరితి) స్వబుద్ధిపరివృత్తం వద్దనమేతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్యతే. మజ్జన్మని-మదీయజన్మని, ఫలమేతదాసన్నం హరివద్దనమ్-కృష్ణప్రణామః, బత. బతేతి సన్తోషం ద్యోతయతి-కించ-హరిజలే -కృష్ణాభ్యశీతలోదకే, మజ్జణ అహం తదా - మజ్జనకాలే, శ్రమమ్- సంసారపరిశ్రమమ్, సన్నమ్-అవసన్నమ్, కుర్వే-కరిష్యే ఇత్యర్థః. మన్యే ఇతినిసాతో నూనమిత్యత్రాధే వర్తతే. ౧౮.

తా|| నాకీజన్మమగు శ్రీకృష్ణప్రణామమను మహాఫలము లభించినది. శ్రీకృష్ణుని సేవించి నా సంసారశ్రమమును దిద్దుకొనఁబోవుచున్నాను. ౧౮.

మూ|| యోధ్యాస్త పదం జగత స్సాక్షీ యతచేతనై రాశ్యమ్ |

తం మమ యతో వ్యాలక్ష్మీస్సా షీయతి చేతనై రాశ్యమ్ || ౧౯ ||

ప-వి || సః, అధ్యాస్త, పదమ్, జగతిః, సాక్షీ, యతచేతనైః, ఆశ్యమ్, తమ్, మమ, యతిః, హి, అలక్ష్మీః, సా, అక్షీయతి, చ, ఇతి నై రాశ్యమ్. ౧౯.

వ్యా || (యథితి) యః జగత స్సాక్షీ-సాక్షాద్ద్రిష్టా, ప్రత్యక్షేణ విశ్వంజగత్ కరతలగతామలకవదాలోకయన్, యతచేతనైః నియత మానసైః పరిమయోగిభిః, ఆశ్యమ్ - ప్రాప్యమ్, పదమ్ - వైకుణ్ఠాఖ్య ఫానమ్, అధ్యాస్త, తిం భగవన్తం కృష్ణం యతః - గచ్ఛతః, మమ సా ప్రసిద్ధా అలక్ష్మీః, ఇతనై రాశ్యమ్-ప్రాప్తనై రాశ్యమ్, మయి వస్తు మాశాం హిత్వా అక్షీయతచ - షీణాచాఽభూత్ - అధ్యాస్త ఇతి నిత్యస్యాపి హ రేన్ద్రగుణవివాసస్య పూర్వవృత్తత్వమప్యస్తీతి తన్నాత్ర వివక్షయా లజ్. పదమితి (౧) “అధిశీఙ్ఘాసాంకర్త” ఇత్యధికరణస్య కర్తృసంజ్ఞా. సాక్షీతి(౨) “సాక్షాద్ద్రిష్టరిసంజ్ఞాయామ్” ఇతి ఇనిప్రత్యయః. యతచేతనైరితి - యతా - నియతా, చేతనా-బుద్ధిః యేషామితి బహు వ్రీహిః. ఆశ్యమితి(౩) “అశూ-వ్యాప్తా”(౪) “ఋహలోక్యాత్”. యత

(౧) పా-నూ-౧-౪-౪౬.

(౨) పా-నూ-౫-౨౯౧.

(౩) స్వా-౮-౮-సీ.

(౪) పా-నూ-౩-౧-౧౦౪.

ఇతి ఇణశ్చత్రస్తాత్పస్తీ. అక్షీయతేతి కర్తృణిబః. ప్రాగేవక్షీణేతి వివ
క్షీతత్వాదనద్యతనప్రత్యయోపపత్తిః. ఇతవైరాశ్యమితి - వైరాశ్యమ్ -
నిరాశతా, ఇతా-ప్రాప్తా, యథాతథేత్యర్థః. ౧౯.

తా || సకలజగత్తును గరతలామలకముగ సాక్షాత్కరించుచున్న వాడై, జ
తేన్ద్రియులకు బ్రాహ్మమైన శ్రీవైష్ణవమును వేంచేసియున్న సర్వేశ్వరుడైన శ్రీకృష్ణుని సే
వింపఁబోవుచున్న నాకు, ఇదివఱలోనున్న యిల్లిన నిరాశ గానన్ను వదలిపోయి నశించి
నది. ౧౯.

మూ|| తమభి గతిః క్వాఽఘస్యతుజననేత్రమయాలయోయదీయేన |
తనుమధునా మత్ప్రావజజననేత్రమయాలయోయదీయేన || ౨౦ ||

ప-వి || తమ, అభి, గతిః, క్వ, అఘస్య, తు, జననే, ఆత్ర, మఘ, లయః,
యది. ఈయే, న, తనుమధునా, మత్ప్రా, వ్రజజననేత్రమయాలయః, యదీయేన. ౨౦.

వ్యా || (తమితి) అత్ర-నుదీయే, జననే- జన్మని, అఘస్య-పాప
స్య, లయః-వివాళః, మయా యదిన ఈయే-యదిన ప్రాప్తశ్చేత్, తహి, తం
కృష్ణమభి- తదాభిముఖ్యేన, మమ గతిః - గమనమ్, క్వస్యాత్? న
సంభావ్యతేత్యర్థః. అనేనైవ తమద్విష్టగమనేన నిరిస్తసమస్తపాపత్వం
మమానుమీయతి ఇతిభావః. కృష్ణపవ విశేష్యతే - యదీయేన - తను
మధునా - వపునామా మధునా, వ్రజజననేత్రమయాలయః - వ్రజ
జనానాం గోపగోపీనాం నేత్రమయాః - చక్షురాత్మకాః, అలయః -
భృక్లాః, మత్ప్రా-మదప్రాప్తాభవన్తి. ఈయతికర్తృణిబః. నేత్రమయ
శబ్దః (౧) మయఽవైతయోః, ఇత్యాదినామయడన్తః. యదీయేనేతి
(౨) “త్యదాదీనిచ” ఇతియచ్చబద్ధస్య వృద్ధసంక్షా; (౩) “వృద్ధాచ్చ”.

తా || వాకీజన్మమందు బాఁపములు నశింపఁబోయిన యెడల, గోతగోపికల నే
త్రములకత్యావృత్తకరమైన శ్రీకృష్ణునిదివ్య విగ్రహాద్యవము వాక్కులభించును? ౨౦.

(౧) పా-మూ-౪-౩-౧౪౩. (౨) పా-మూ-౧-౧-౨౪. (౩) పా-మూ-౪-౨-౧౧౪.

మూ॥ లక్ష్మ్యే కృష్ణాత్పత జగదుత్పత్త్యననక్షయాదిప్తమ్ ।

యయు రసురగవా యస్తా దుత్పత్త్య వనక్షయా దిప్తమ్॥౨౧॥

ప-వి॥ లక్ష్మ్యే, కృష్ణాత్, కృతజగదుత్పత్త్యననక్షయాత్, ఇప్తమ్. యయుః, అసురగవాః, యస్తాత్, ఉత్పత్త్య, వనక్షయాః, దిప్తమ్. ౨౧

వ్యా॥ (లక్ష్మ్యేతి) కృతజగదుత్పత్త్యననక్షయాత్ - జగతః ఉత్పత్తిః-జననమే, అననమ్-రక్షణమ్, త్తయః-వినాశశ్చ, కృతా యేన సతతోక్తిః. ఏవంరూపాత్కృష్ణాదిప్తం లక్ష్మ్యే, సర్వే మమమునోరథాః పూర్ణాభివ్యస్తీత్యర్థః. కృష్ణపవ విశేష్యతే - యస్తాత్ - కృష్ణాత్కారణాత్, వనక్షయాః - వనేనివస్త్యుః, అసురగవాః- గోరూపధారిణోఽసురాః, విరోచనసుతస్య కపిత్థవృక్షరూపాపన్నాఽసురస్యపర్యవృత్తవర్తినః, కృష్ణేనకపితృఫలచ్ఛేదనార్థముత్పిప్లాఉత్పత్త్య-ఉద్ధృత్వంతిత్వా, దిప్తం యయుః మరణం ప్రాప్త ఇత్యర్థః. లక్ష్మ్యేతి (౧) 'దు-లభమ్ - ప్రాప్తా'ల్పట్.

౨౧,

కా॥ జగదుత్పత్తినితినాశకుడై, గోరూపధారుడై కపిశాసురు ననుసరించి యున్న యసురులను సంహరించిన కృష్ణునికేవించి నామనోరథములనులభింపఁబోవుచున్నాను.

౨౧.

మూ॥ ధన్యోఽస్మి యోఽధి కృష్ణే సంవర్తేఽసౌ కరీహితాసాద్యే ।

కాలే యస్య తను రభూత్సంవర్తే సౌకరీ హితా సాద్యే॥

ప-వి॥ ధన్యః. ఆస్మి, యః, అధి, కృష్ణే, సంవర్తే, అసౌ, కరీహితాసాద్యే, కాలే, యస్య, తనుః, అభూత్, సంవర్తే, సౌకరీ, హితా, సా, ఆద్యే. ౨౨.

వ్యా॥ (ధన్యోస్తీతి) యోసావహమ్, కరీహితాసాద్యే- కరిణః గజేన్ద్రస్య, ఈహితేన - స్తుతిచేష్టయా, అసాద్యే-ప్రాప్తుంశక్త్యే, కృష్ణే, అధిసంవర్తే-తస్యదాసస్సంపద్య ఇత్యర్థః. ఏవంరూపోఽహం ధన్యోఽస్మి-కృతార్థోఽస్మి. కృష్ణపవ విశేష్యతే - ఆద్యే - ఆదిమే, సంవర్తే కాలే,

పాస్య తనుః - మూర్తిః, సౌకరీ-సూకరమయీ - వరాహరూపా, సా
హితా-జగద్ధితయాచా, అభూత్. ధన్యశ్చి ధనశబ్దాత్ (౧) "అన్యేభ్యోపి
న్యశ్యతే" ఇతి మత్స్యధీనో యత్ప్రత్యయః. అధీతి (౨) "అధీర్వరే"
ఇతి కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. కృష్ణశ్చితి (౩) "యస్తాదధికంయస్యచేత్వర
వచనంతత్రసప్తమీ". సంవర్తశ్చితి పూర్వత్ర సంపూర్వాత్ (౪)
"వృతు-వర్తనే" ఇత్సప్తాల్ల డుత్తమైకవచనమ్. ౨౨.

తా || కన్యనియందు బుద్ధిశక్తి ముగి వరాహవనాకమేత్రికవాడై, గజేంద్రుని
చేత స్తాత్రమచే బొందదగినవాడైన శ్రీకృష్ణునికి దానభూతుడైన ధన్యుడైనైతిని.
మూ|| సోఽక్రూరేతి స్వగిరా వక్ష్యతి మా ధుర్య ముత్సవద్యుతితః |

పాస్యతి యస్య మమ హరావక్ష్యతిమాధుర్య ముత్సవ ద్యుతితః ||

ప-వి|| సః, అక్రూర, ఇతి స్వగిరా, వక్ష్యతి, మా, ధుర్యమ్, ఉత్సవద్యుతితః,
పాస్యతి, యస్య, మమ, హరా, అక్షి, ఆతిమాధుర్యమ్, ఉత్సవతీ, యుతితః. ౨౩

వ్యా || (సశ్చితి) ఉత్సవద్యుతితః - కృష్ణదశానమహాత్మన
జనితయా ద్యుత్యా ఊహ్యామానయా, ధుర్యమ్- ధురింవహస్తమ్, తా
మేవోత్సవనిమిత్తాం ద్యుతిం ధూస్త్యేన వహస్తమ్, మా- మామ్, స
హరిః స్వగిరా-స్వయమేవ, అక్రూరేతి సంబోధ్య వక్ష్యతి. అక్రూర
స్వయం విశేష్యతే - యస్య మేమమ, అక్షి-చక్షుః, హరా-కృష్ణే,
యుతితః - సంబద్ధాత్, ఉత్సవతీ-ఉత్సేన-ప్రసనజేన, తుల్యమ్, ప్రతి
క్షణసముద్భవతోత్సాహం మాధుర్యమ్- మధురరసమ్, ప్రవ ప్యతి. ౨౩.

తా|| శ్రీకృష్ణుని సేవించి దీప్తిమంతుడైన యున్ననన్న శ్రీకృష్ణుడు, "అక్రూరా!"
అని తానేపిలుచును, శ్రీకృష్ణుని సేవించి నానేత్రములానందరసమును బానము చేయఁ
బోవుచున్నది. ౨౩.

(౧) పా-నూ-౩-౨-౧౩౮.

(౨) పా-నూ-౧-౪-౯౩,

(౩) పా-నూ-౨-౩-౯.

(౪) భా-౨-౨-౩.

మూ॥ తత్సవిధే స్వాద్యది మే పరపక్షయవిధూయమానత్వమ్ ।

తహిం పరం మమసహసా-పరపక్షయవిధూయమానత్వమ్॥

ప-వి॥ తత్సవిధే, స్వాత్, యది, మే, పరపక్షయ విధూయమానత్వమ్, తహిం, పరమ్, మమ, సహసా, అపరపక్షయవిధూయమానత్వమ్. ౨౪.

వ్యా॥ (తత్సవిధృతి) తత్సవిధే - తస్య కృష్ణస్య సమీపే, మే-మమ, పరపక్షయవిధూయమానత్వమ్ - పరపక్షే క్షయాత్ - నివాసాత్, చిరకాలం తత్రోపితత్వాత్, విధూయమానత్వమ్ - కృష్ణేన త్యాజ్యమానత్వమ్, యది స్వాత్, తహిం మమ సహసా-సద్యవేన, అపరపక్షయవిధూయమానత్వమ్ - అపరపక్షస్య - కృష్ణపక్షస్య, క్షయే- అవసాససమయే అమావాస్యాయామ్, వర్తమానవిధువత్ - చంద్రవత్ ఆచరణమ్, పరమ్ - శ్రేష్ఠమ్, వినాశవీన యుక్తతరణిత్యర్థః.

తా॥కంఠుని గృహమందుండుటఁజేసి శ్రీకృష్ణుఁడు నన్నుఁ బరిగ్రహింపకజాలుచోన నాకమావాస్యచంద్రవివలె నశించుటయే యుక్తమముగానున్నది. ౨౪.

మూ॥ విద్యాన్న సస్థితం శ్రుతివప్రే మానాగసం బుద్ధ్యా ।

ఆగచ్ఛన్ హి సచాసానప్రేమా నాగసంబుద్ధ్యా ॥ ౨౫ ॥

ప-వి॥ విద్యాత్, న, న, స్థితమ్, శ్రుతివప్రే, మా, అనాగసమ్, బుద్ధ్యా, ఆగచ్ఛన్, హి, న, చ, ఆసా, అప్రేమా, నాగసంబుద్ధ్యా. ౨౫.

వ్యా॥(విద్యాదితి)శ్రుతివప్రే-వేదమర్యాదాయామ్, స్థితం మాంకంసానుసారేణ బహిర్వర్తమానమపి బుద్ధ్యా - అన్తఃకరణేన, అనాగసమ్ - అపరాధరహితమ్, స కృష్ణః, నన విద్యాత్ - జానీయాదేవేత్యర్థః. కించ - నాగసంబుద్ధ్యా- గజేంద్రకృతేన సంబోధనేన, తత్సమీప మాగచ్ఛన్నసా కృష్ణో నచాప్రేమా, అక్రూరవిషయేప్రేమసహిత ఏవేత్యర్థః. సర్వజ్ఞత్వాత్కృష్ణో మమ నిరపరాధత్వం జానీయాత్, ఆశ్రిత పత్నలత్వాచ్చ మయి స్నేహం కుర్యాదిత్యర్థః. ౨౫.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు సర్వజ్ఞుఁడుగాన వేదమర్శనిరతుఁడైన నేనుబాహ్యవృత్తిచే గంఘుని ననుసరించియున్నను మనస్సులో నిరపరాధుఁడననియెఱుఁగును. గజేంద్రుఁడు పిలుపుచేరి నే పచ్చి రక్షించిన కారుఃకింఁడు నన్నురక్షింపకవదలఁడు. ౨౫.

మూ॥ తత్త్వోజ్ఞోఽనాగసి మయి వేదాఽనామయ మ దాహార్యమ్ ।

యస్తస్మి యుగాదా రాశిం వేదానా మయ ముదాహార్యమ్॥

ప-వి॥ తత్, ప్రాజ్ఞః, అనాగసి, మయి, వేద, అనామయమ్, ఉదాహార్యమ్, యః, స్త, యుగాదా, రాశిమ్, వేదానామ్, అయమ్, ఉదాహ, ఆర్యమ్. ౨౬.

వ్యా ॥ (తదితి) తత్-తస్మాత్, ప్రాజ్ఞః- సర్వజ్ఞః, కృష్ణః, అనాగసి - నిరపరాధే, మయి, అనామయమ్ - కాశలమ్, ఉదాహార్యమ్ - సత్త్వమ్, వేద. మాంప్రతి కుశలప్రశ్నస్య కర్తవ్యతాం జానాత్యేవే త్యర్థః. కృష్ణవన విశేష్యతే - యః యుగాదా - సృష్టికాలే, ఆర్యమ్ - అరణ్యమమ్ - ప్రాప్యమ్, వేదానాం రాశిం ఉదాహస్త - ప్రోక్తివా నిత్యర్థః. వేదేతి (౧) “విద - జ్ఞానే” లట్ (౨) “విదోలటోవా” ఇతి ణల్. ఉదాహార్యమితి ఉదాహార్యాత్ హృధాతోః (౩) “ఋహ ణ్ణ్యోత్”, ఉదాహేతి (౪) “బ్రూభ్-వ్యక్తాయాంవాచి” ఉత్పూర్వః, (౫) “లట్ స్తే” ఇతి లట్. (౬) “బ్రువఃపఞ్చనామ్” ఇత్యాదినా ణల్; ఆహదేశశ్చ. ఆర్యమితి (౭) “ఋ-గతౌ” (౮) “ఋహలో ణ్యోత్”.

౨౭.

తా॥ ప్రమాణతమములైన వేదములను గల్వాదిలోఁబ్రవర్తింపించిన శ్రీకృష్ణుఁడు ప్రాజ్ఞుఁడుగాన నిరపరాధుఁడైన నన్ను కుశలప్రశ్నముచేయును. ౨౬.

మూ॥ అధి హరిభక్త్యా సముదితనందజనత్యాజితాం హాస్యామ్ ।

ప్రాప్తో దశామహమథో నందనత్యా జితాంహా స్యామ్ ॥౨౮॥

- (౧) అదా-ప-స-సే. (౨) పా-నూ-౩-౪-౨౩. (౩) పా-నూ-౩-౧-౧౨౪.
(౪) అదా-ఉ-ద్వి-సే. (౫) పా-నూ-౩-౨-౧౧౮. (౬) పా-నూ-౩-౪-౨౪.
(౭) జా-ప-స-అని. (౮) పా-నూ-౩-౧-౧౨౪.

ప-వి || అధి. హరిభక్త్యా, సముదితవృద్ధజనత్యాజితామ్, హాస్యామ్, ప్రాప్తః, దశామ్, అహమ్, అథో, వృద్ధజనత్యా, జితాంహః, స్వామ్. ౨౩.

వ్యా || (అతీతి) ఏవం కంసానువృత్తైసత్యామప్యస్త్యకరణవృత్తై భగవత్పరత్వాభిప్రాయేణాఽఽత్మనో నిరపరాధత్వాత్ శక్తితభగవద్భూమికారపరిహారంచిన్త్యపునరపి కంసానువృత్తిసూపయా బాహ్యృత్వైఽవైష్ణవజననన్నిజబహిష్కార్యతామాశబ్ద్యతత్పరిహారంచిన్తయతి. అధిశబ్దః అభ్యుపగమ్యవాదం ద్యోతయతి. హరిభక్త్యా సముదితవృద్ధజనత్యాజితామ్ - హరిభక్త్యా సముదితేన నన్దేన - హాసేణ, యుక్తజన్మైర్వైష్ణవైస్త్వాజితామ్, అతఏవ హాస్యామ్ - హాసనీయామ్. దశామ్ - అవస్థామ్, ప్రాప్తోఽపిసన్నహమ్, అథో-ఇతః పశ్యాత్, వృద్ధజనత్యా-వృద్ధజన్య-నన్దగోపకుమారస్య కృష్ణస్య, నత్యా-ప్రణామేన, జితాంహః - జితపాపః, స్వామ్. యద్యపి కంసస్య బాహ్యమూత్రేణానుసారోపి వైష్ణవజనపరిహార్యతయా బహిష్కార్యః పాపాత్మకః, తథాపి దయాసిన్ధోభగవతః ప్రణామేన సర్వంపాపం జితం భవిష్యతీత్యర్థః. ౨౪.

తా || భగవద్భక్తిచే మహానందమునొందిన శ్రీవైష్ణవులకుఁ ద్యాజ్యమై కుత్సితమైన కంసానువృత్తిని నేను జేసినను నాపాపమును శ్రీకృష్ణదర్శనముచే బోగొట్టుకొని కుఁగ్గుఁడనయ్యెదను. ౨౫.

మూ || ఇతి చిన్తయన్ స హృదయే సదా మహస్తన్నిజే తారమ్ । గత్యైక్షుతాఽసురాణాం సదామహస్తన్నిజేతామ్ ॥ ౨౬ ॥

ప-వి || ఇతి, చిన్తయన్, సః, హృదయే, సదా, మహః, తమ్, నిజే, తారమ్, గత్యా, విక్షత, అసురాణామ్, సదామహస్తమ్, నిజేతారమ్. ౨౭.

వ్యా || (ఇతీతి) ఇతి - ఏవమ్, సోఽక్రూరః, నిజే హృదయే, తారమ్ - సంసారోత్తరణహేతుమ్, తత్ - కృష్ణాఖ్యమ్, మహః - తేజః, సదాచిన్తయన్, వ్రజదేశం గత్వా, సదామహస్తమ్ - వత్స

బస్థనరజ్జుసహితహస్తమ్, అనురాణాం నిజేతారం కృష్ణమైక్షత. ౨౮.

తా॥ ఆక్రూరుడిట్లు సంసారతారకుడై యసురాస్తకుడైన శ్రీకృష్ణుని దనహృదయమందు ధ్యానించుచున్నవాడై వెళ్ళి గోమలమందు చూడలను గట్టుటకై త్రాటిని చేతబట్టుకొనియున్న శ్రీకృష్ణునిజూచెను. ౨౮.

మూ॥ తం పశ్యతోఽస్య సమభూన్నవరోమాఞ్చా తనున్నమతః |

రమయతి యో నిత్యం త్వాం న వరో మాంచాతనున్నమతః॥

ప-వి॥ తమ, పశ్యతః, అస్య, సమభూత్, నవరోమాఞ్చా, తనుః, నమతః. రమయతి, యః, నిత్యమ్, త్వామ్, న, వరో, మామ్, చ, అతనుః, న, మతః. ౨౯.

వ్యా॥(తమితి)తం కృష్ణం పశ్యతః, దశాననమయవవ, నమతః-ప్రణామంకుర్వతః, అస్యాఽక్రూరస్య, తనుః - వపుః, నవరోమాఞ్చా-నూతనపులకయుక్తా, సమభూత్. కృష్ణవవ విశేష్యతే- యః, అతనుః-అతిమహా, మతః - సర్వలోకపూజితః, త్వామ్ - భూమిమ్, మామ్-లక్ష్మీంచ, తయోః వరః- పతిస్సౌ, నిత్యం సనరమయతి-రమయత్యేవ॥

తా॥ మహానుభావుడై సర్వలోకపూజితుడై శ్రీధూవల్లభుడైన శ్రీకృష్ణుని నేనిందినమాత్రముచే నక్రూరుడు సంతోషముచే ఫులకితగాఘ్రుడాయెను. ౨౯.

మూ॥ బహిరపి తం స్త హరిరసౌ స్వజతేఽజోస్తహితస్య సజ్జమితః |

ముద మధిత దృఢాశ్లేషా త్వజతేజోస్తహితస్య సజ్జమితః॥

ప-వి॥బహిః, అపి, తమ్, స్త, హరిః, అసౌ, స్వజతే, అజః, అస్తః, హి, తస్య, సజ్జమితః, ముదమ్, అధిత, దృఢాశ్లేషాత్, స్వజతేజోస్తహితస్య, సజ్జమ్, ఇతః. ౩౦.

వ్యా॥ (బహిరితి) తస్యాఽక్రూరస్య, అస్తః - హృదయే, సజ్జమితః- సజ్జతిం ప్రాపితస్సౌ, స హరిః, అజః-జన్మాదివికారరహితః, బహిరపి తమక్రూరం స్వజతేస్త - ఆలిక్కితవా. కించ - స కృష్ణః, సజ్జమ్-శృహమ్, ఇతః - ప్రాస్తః, తస్యాఽక్రూరస్య, దృఢాశ్లేషాత్ -దృఢచరితృత్వాత్, స్వజతేజోస్తహితస్య - స్వస్తికాతేన తేజసా అస్తహి-ముదము అధిత - నాషణం కృతవా. ౩౦.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు తన్నవరతము ధ్యానించుచున్నవాడై తనలేజన్మలోన జన్మింపఁగల యక్షుని దృఢాభిజ్ఞనముచేసికొని సంతోషించెను. ౩౦

మూ॥ అచ్చన మస్య హరిబతా సమశ్చితావచ్చనీయస్య ।

చక్రతు రస్య ముదాభ్యాం సమశ్చితావచ్చనీయస్య ॥౩౧॥

ప-వి॥ అచ్చనమ్, అస్య, హరిబతా, సమశ్చితా, అచ్చనీయస్య, చక్రతుః, అస్య, ముత్, ఆభ్యామ్, సమమ్, చితా, అవచ్చనీయస్య. ౩౧.

వ్యా॥ (అచ్చనమితి) సమశ్చితౌ - సమ్యక్ పూజితౌ, హరిబతా, అచ్చనీయస్య - పూజనీయస్య, అక్షరస్య, అచ్చనమ్ - పూజనమ్, చక్రతుః - కృతవంతాః. కించ-అక్షరస్య, అవచ్చనీయస్య - వచ్చనారహితస్య, సర్వథా విశ్వసనీయస్యేత్యర్థః. ఆభ్యాం హరిబలాభ్యాం సమమేవ - సహేవ, ముత్ - ప్రీతిః, చితా - నిష్పదితావభూత్ ॥ ౩౧॥

తా॥ లోకభూత్యలైన రామ కృష్ణులు, తమకుఁబూజ్యుడై విశ్వసనీయుడైన యక్షుని బూజించి సంతోషించిరి. ౩౧.

మూ॥ హే వరదావహస్యం తేవాదీ దపదిప్తహేతిమహాః ।

కంసోత్ర సతాం కిల యోవాదీదపదిప్తహేతి మహాః॥ ౩౨॥

ప-వి॥ హే, వరద, ఆహస్యమ్, తే, అవాదీత్, అపదిప్తహేతిమహాః, కంసః, అత్ర, సతామ్, కిల, యః, అవాదీదపత్, ఇప్తహే, ఇతి, మహాః. ౩౨.

వ్యా॥ (హేవరదేతి) సోత్రకూఠః కృష్ణం ప్రత్యేకమవదత్. కథమ్-కంసః, అపదిప్తహేతిమహాః - ఆయుధోత్సవమపదిశన్, తే - తవ, ఆహస్యమవాదీత్, ధనుగుత్సవమపదిశ్య సహ బలం కృష్ణమానయేతి మాముక్తవాన్ కంసఇత్యర్థః. కంసో విశేష్యతే-అత్ర లోకే, యః, సతామిప్తహ-సజ్జనానామిప్తస్యఘాతుకః, ఇతి-ఈదృశమ్ మహాః-తేజః, అవాదీదపత్ - అవదాతంకారితవాన్. శోధితవానిత్యర్థః, అవాదీదితి లుజ్. (౧) “వదప్రజ” ఇత్యాదినా వృద్ధిః. అవాదీదపదితి (౨) “దైవ-శోధనే” గచ్. పుక్, లుజ్. నిలోపః. ఉపధాహస్వత్వమ్. ౩౨.

తా॥ ఆశ్రితాభీష్టప్రదుఁడా! సత్పురుషులకనిష్ఠావహుఁడని ప్రసిద్ధిని వహించిన కంసుఁడు, తానుజేయఁబోయ్యెడి ధనుర్వాగమునకు నిన్ను బిలుచుకొనిరమ్మనిచెప్పెను.

మూ॥ ఇచ్ఛతీ తం సమయం ప్రియ మల్లాభయదాఽస్తయోభావతోః॥

హృష్యేత్స్వయంయదాకీల మల్లాభయదాఽస్తయోభావతోః॥

ప-వి॥ ఇచ్ఛతీ, తమ్, సమయమ్, ప్రియమల్లాభ, యదా, అస్తయోః, భవతోః, హృష్యేత్, స్వయమ్, యదా, కీల, మల్లాః, భయదాః, తయోః, భవతోః. ౩౩

వ్యా॥ (ఇచ్ఛతీతి) హేప్రియమల్లాభ - ప్రియతా మదీయలాభ!

యదా - యస్మిన్కాలే, అస్తయోభావతోః - క్షీప్తయోర్భవయోః,

కంసః స్వయంహృష్యేత్, తం సమయం స కంస ఇచ్ఛతీ; సచ కాలః

కదా భవిష్యతీతిచేత్ - యదాకీల మల్లాః - చాణూరాదయః, తయోః

యువయోః, భవతోః - విద్యమానయోః, భయదాః - భయప్రదాః,

భవిష్యన్తి. భవతోఽతి - పూర్వత్ర భవచ్ఛబ్దాత్సరోక్షతాపన్నయుష్ట

దర్శనాచిన సుర్వనామ్న స్పృహీ ద్వివచనమ్. ఉత్తరత్ర భవతి శ్శత్ర

స్తః తద్విశేషణీభూతః. ౩౩.

తా॥ ఓ నాప్రియఁడా! కంసుఁడు, రామకృష్ణులను నిరీక్షింపి చాణూరాది మల్లులచేతఁజంపించి తానుసంతోషించుటకు సమయమును నిరీక్షించుచున్నాఁడు. ౩౩.

మూ॥ అమరగణ స్త్వాఽస్తాదితభ వదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః॥

తేనాఽవతీర్య భూమిం భవదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః॥ ౩౪॥

ప-వి॥ అమరగణః, త్వా, అస్తాత్, ఇతభవదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః, తేన, అవతీర్య, భూమిమ్, భవదస్రాబ్జ చతురాసనామ్, అరరాజః. ౩౪॥

వ్యా॥ (అమరగణఇతి) ఇతభవదస్రాబ్జచతురాసనామరరాజః -

భవః - రుద్రః, దస్రా - అశ్వినౌ, అబ్జః - చంద్రః, చతురాసనః - బ్రహ్మ,

అమరరాజః - ఇంద్రః, ఏతే ఇతాః - ప్రాప్తాః యేన స తథోక్తిః, ఏవం

విశోఽమరగణః, త్వా - త్వామ్, అస్తాత్ - స్తుతవాః; తేన కారణేన

త్వం భూమావవతీర్య, భవదస్రాజ్జచతురాననాం భూమిం ఆరరాజః -
రాజితవాః - దీపితనానసి. భవదస్రాజ్జచతురాననామితి-భవదస్రాజ్జ -
ఉత్పన్నాస్మామ్, అజ్జచతురమ్ - అమ్ముజసప్తశసౌందర్యమ్, ఆననం
యస్యాస్మా తథోక్తాః, అసురభాగేణ వీడితా మశ్రుముఖం భూమిం
తస్యా మవతీర్య రాజితవానసి, అస్తాదితిలజ్. (౧) "ఉత్పన్నాస్మామ్
హి" ఇతివృద్ధిః. ఆరరాజితీ (౨) "రాజ్జ-దీప్తా" ఇతివృద్ధిః. చతు
రాననాయితీ (౩) "నక్రదాదబహ్వాచః" ఇతివృద్ధిః, (౪) "నాన్లోపశాస్త్ర్య
తామ్" ఇతి నిషేధాదుపధాప్రాస్త్యత్వాభావః. ౩౪.

తా॥ బ్రహ్మసూత్రేద్వాది దేవగణములచేతఁ బ్రార్థింపఁబడినవాఁడనై నను, అసు
రులచేఁ దీపింపఁబడిన యీ భూమిలో నవతరించి నీని దుఃఖమును బోగొట్టి దీనిని బ్ర
హ్మంపఁ జేసితివి. ౩౪.

అన.-ఏనం దేవానాంస్తుత్యా తత్కార్యార్థం భూమావవతీ
రోఽనీర్మ్యక్తమ్, కిమత ఇతి చేత్ - తత్తోచ్యతే.

మూ॥ సతి ఖల్వప్రథి శ్రుతితా సౌప్త్యస్య తాయనే నాథ ।

అస్మిం స్వయేనమిత్యాసౌ పర్వస్యతాయనేనాథ॥

ప-వి॥ సతి, ఖలు, ఋద్ధిః, చలితా, సౌపర్వణీ, అస్య తాయనే, నాథ, అస్మిక్, త్వయా, ఏనమ్, ఇత్యా, అసౌ, పర్వణి, అప్యతా, ఆయనేన, అథ, ౩౫.

వ్యా॥ (సతీతి) హేనాథ! అస్య కంసస్యతాయనేనతి - స్థిత్యాం
సత్యాంఖలు, సౌపర్వణీ- సుపర్వణామ్, దేవానామ్, సంబద్ధినీ, ఋద్ధిః-
సమృద్ధిః, చలితా. అతశ్చ అస్మిక్ పర్వణి - అస్మిక్ సమయే, తవ
అయనేన - కంససకాశగమనేన, ఏనం కంసం అస్యతా త్వయా, అసౌ-
దేవానాం ఋద్ధిః, అథ- అనస్తరమ్, ఇత్యా-ప్రాప్త్యా. ౩౬.

తా॥ కంసుఁడు దేవతలను జయించి వారి సంపత్తు నవహరించెను; ఇప్పుడు
నీవు కంసునిజంపి, దేవతలకు వారి సంపత్తును మరలనియ్యవలయును. ౩౫.

౧) పా-నూ-౩-౨-౮౯. (౨) భృ-ఉ-అ-నే. (౩) పా-నూ-౪-౧-౫౬.

(౪) పా-నూ-౩-౪-౨.

మూ॥ ఇత్యుక్తోఽరేః స కృతిం సంప్రత్యజ్ఞాస్త నిష్ఠాయాః ।

యస్య ప్రజా నరత్వే సంప్రత్యజ్ఞా స్తనిష్ఠా యాః॥ ౩౬॥

ప-వి॥ ఇతి, ఉక్తః, అరేః, సః, కృతిమ్, సంప్రత్యజ్ఞాస్త, నిష్ఠానాః, యస్య, ప్రజాః, నరత్వే, సంప్రతి, అజ్ఞాః, తనిష్ఠాః, యాః. ౩౬.

వ్యా ॥ (ఇత్యుక్తఇతి) ఇత్యుక్త స్స కృష్ణః లరేః - కంసస్య, నిష్ఠాయాః - అవసానస్య, కృతిమ్, మూరిణకరిణమ్, సంప్రత్యజ్ఞాస్త-సమ్యక్ ప్రతిజ్ఞాతవాః. (౧) “సంప్రతిభ్యామరాధ్యానే” ఇత్యాత్మకే పదమ్. హరిశేవ విశేష్యతే-యస్య హరేః సంప్రతి-ఇ కాసిమ్, సుత్వే మనుష్యధర్మలీలత్వే, తాకిక్యః ప్రజాః అజ్ఞా భవన్తి; మనుష్యసామ్య ప్రతీతే ర్యమీశ్వరతయా నజాన స్తీత్యర్థః. ప్రజా ఏవ విశేష్యక్తే - యాః ఖలు ప్రజాః తనిష్ఠాః- తనుతరాః, తునప్రకృతయః; తా య న్యాజ్ఞాఇత్యర్థః. అజ్ఞాఇతి (౨) “ఇగుపథ్యాప్రకీరకః” ఇతి క . తతో నష్ సమాసః. తద్వోగాత్ యస్మైతి- (౩) “ఉర్వికర్మణోఃకృణి” ఇతి కర్తృణి వష్టి. తనిష్ఠా ఇతి-తనుశబ్దాదతిశాయన ఇట్ట, టిలోఽః. ౩౬.

తా ॥ అబ్రవ్యభివృత్తి యబ్రవతులైయున్న జనులు మనుష్యవతారమెత్తిన యోగీకృష్ణుని సుహిమశుభంశో, అగ్రీకృష్ణుడు అబ్రాదునిచేటిల్ల ప్రార్థింపబడిన వాడై “నేను గంఘనిజంబెదిను” అని ప్రతిజ్ఞ చేసెను. ౩౬.

మూ॥ యా ధీ స్సఖం హరిగమోత్సవి భుజ్జానానయా సుహితః ।

అక్రూర ఉషా మనయ త్స విభు జ్ఞానానయా సుహితః॥ ౩౭॥

ప-వి॥ యా, ధీః, సుఖమ్, హరిగమోత్సవి, భుజ్జానా, అనయా, సుహితః, అ కూరః, ఉషామ్, అనయత్, సః, విభుమ్, జానానయా, సుహితః. ౩౭.

వ్యా ॥ (యాధీరితి) యా ధీః - బుద్ధిః, హరిగమోత్సవి - కృష్ణ ప్రాప్తినిమిత్తేనోత్సవేన యుక్తమ్, సుఖం భుజ్జానా; అనయాః శుద్ధ్యా సుహితః - తృప్తః, అక్రూరస్య, ఉషామ్-రాత్రిమ్, అనయత్

విభుమ్ - హరిమ్, జానానయా - యథావదవగచ్ఛన్తాన్; అక్రూరస్తు
విశేష్యతే - సుహితః-సుతరాం హితభూతః, ఆప్తో భక్త్యర్హః. హరి
గమోత్సవీతి - గమనం గమః. (౧) “గ్రహవృద్ధినిశ్చిగమశ్చ” ఇత్యం.
హరిగమననిమిత్త ఉత్సాహో యస్యాస్తీతి మత్వర్థేయ ఇని. భుజ్జానేతి
(౨) “భుజోఽనననే” ఇత్యాత్మనేపదమ్. జానానయేతి (౩) “అనుపసగాఢా
ద్వా” ఇత్యాత్మనేపదమ్. (౪) “జ్ఞాజనోజాః” ఇతి జాదేశః. 32.

పా॥ శ్రీకృష్ణుని మహిమవేణింగినవారడై యతని కత్తన్త హితపరుడైనయక్రూ
రుడూ, శ్రీకృష్ణుని కేవించుటచే మిక్కిలి తృప్తిహొందినవారడై యారాత్రిని సుఖముగ
గడపెను. 32.

మూ॥ హరిసుఖదా వ్యస్తా సహ సారాత్త్రినశాఽఽధిగాఽధమేదిన్యాః॥
అజగమిషత్సథాయ స్త్వసుసారాత్త్రినశాధినాథమేదిన్యాః॥ 3౩॥

ప-వి॥ హరిసుఖదా, వ్యస్తా, సహ, సా, సారాత్త్రినశా, అధినా, అథ, మేది
న్యాః, అజగమిషత్, సః, ధియః, తు, అనుసారాత్, త్రిదశాధినాథమేదిన్యాః. 3౩.

వ్యా॥ (హరితి) అథ హరిసుఖదా - హరేః సుఖప్రదా,
రాత్రినశా- రాత్రిభ్యా కాలానస్థా, మేదిన్యాః - భూమేః, అధినా-
మనోదుఃఖేన సహ, వ్యస్తాఽభూత్. తస్య రాత్ర్యాం వ్యస్తాయాం
సత్త్వాం హరేః కంసవధోద్యోగసంభవాత్ భూమేరాధిరపి వ్యస్తా -
నివృత్తాఽభూత్. శ్రీఅజగమిషతిగమేస్సత్. (౫) “గమేరిట్ పరస్మై పదే
షు” ఇతీదాగమః, లజ్. త్రిదశాధినాథమేదిన్యా ఇతి (౬) “ఇమిదా-స్మే

(౧) పా-నూ-౩-౩-౫౦. (౨) పా-నూ-౧-౩-౬౬. (౩) పా-నూ-౧-౩-౪౩.

శ్రీ అత్రగ్రంథపాఠః-సః కృష్ణః, త్రిదశాధినాథమేదిన్యాః-త్రిదశాధినాథే-ఇస్త్వే,
మేదిన్యాః - శ్రీతిమాప్తాయః, ధియః, అనుసారాత్ - అజగమిషత్ - మధురాంక్షుమై
చ్ఛక్. ఇతిస్యాత్.

(౪) పా-నూ-౩-౩-౩౯. (౫) పా-నూ-౩-౩-౫౦. (౬) భా-౩-౩-౩.

హనే''(౧) సుప్యజాతౌ'' ఇత్యాదినాణినిః. రాత్రిశబ్దసతకారస్యాపి, (౨)
 'అనచిచ' ఇతి ద్విర్వచనాత్ ఉదయత్రాపి తకారద్వయసద్భావాత్
 యమకాంశే నైరూప్యాభావః. ౩౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణనికారాత్రి సుఖముగావేశ్యను, భూమియొక్క క్లేశమును నా
 రాత్రితోగూడ నశించెను. ఇంద్రునికిఁ బ్రీతిని గలుగఁజేయుటకై శ్రీకృష్ణుఁడు మధు
 రమైన శిశునిచ్చయించెను. ౩౮.

మూ॥ స యయా తౌ కంసవధే రథమారోప్యాఽఽశయా ధీరః ।

తద్విరహేత్వదహత్ప్రి రథ మారోఽప్యాశయాధీరః॥ ౩౯॥

ప-వి॥ సః, యయా, తౌ, కంసవధే, రథమ్, ఆరోప్య, ఆశయా, ధీరః,
 తద్విరహే, తు, ఆదహత్, ప్రీః, అథ, మారః, అపి, ఆశయాధీరః. ౩౯.

వ్యా॥ (సఇతి) సోఽక్రూరః ధీరః కంసవధే ఆశయా తౌ రామ
 కృష్ణౌ రథమారోప్య యయా. అథ-అనంతరమ్, తద్విరహే - కృష్ణ
 విరహే, మారః - కామః, ఆశయాధీరః - ఆశయస్య - బుద్ధేః, ఆధిం
 ప్రేరయితా, ప్రీః - గోపీః, అదహదపి. ౩౯.

తా॥ ధైర్యకాలియైన యక్రూరుఁడు, కంసవధార్థముగ రామకృష్ణులను రథములోనె
 క్కించుకొని వెళ్ళెను. శ్రీకృష్ణుని విశ్లేషమును సహించక గోపికలందఱు మిక్కిలి
 మనస్తభబాధనొందిరి. ౩౯.

మూ॥ నిష్క్రామతి తస్మిం స్తా విలేఖ రేకాస్తమభ్యస్య ।

న్యః కే ను ముఖం హమావిలే ఖరే కాస్త మభ్యస్య॥ ౪౦॥

ప-ప॥ నిష్క్రామతి, తస్మిన్, తాః, విలేఖః, ఏకాస్తమ్, అభ్యస్య, న్యః,
 కే, ను, ముఖమ్, హర్షావిలే, ఖరే, కాస్తమ్, ఆఖి, అస్య. ౪౦.

వ్యా॥ (నిష్క్రామతీతి) తస్మిన్ వ్రజాల్ ఏకాస్తమ్ - నిశ్చ
 తోభ్య, నిష్క్రామతిసతి, తాస్మిన్నియః, అభ్యస్య - భూయోభూయః,
 విలేఖుః తాసాంతు విలపితావార్తా-హమావిలే-కృష్ణగమనహాపేక్షా

౨ప్రకృతింగతే మధురాశ్శృణ్వే, అస్య కృష్ణస్య కాంతం ముఖమభిశేను
జనా స్సుప్తః! సుశబ్దో వితరేకః. ముఖమభి-ముఖమభిముఖీకృత్య, యే
కిల జనా వర్తిష్యంతే, తే తాదృశభాగ్యభాజితృభ్యః. అభితి లక్షణకర్తృ
ప్రవచనీయసంజ్ఞా. ముఖమితి (౧) “కర్తృప్రవచనీయయ క్షేద్వితీయా”.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు బయలుదేరినప్పుడు గోపిక లనవరతము విలాపించిరి. అని
లాపముయొక్క ప్రకారమేమన్న, శ్రీకృష్ణుని గమనముచేతఁ గుతూహలులై భాగ్యుల
లైన మధురావాసులుకదా శ్రీకృష్ణుని సుందరముఖారవిద్యమును జూడఁజూపుచు
న్నారు. ౪౦.

మూ॥ గమయన్ హరి మనుకూలో హంతాక్రూరో న నారీణామ్ |

సదృశో నో నిధిహః ఖలు హంతాక్రూరో న నారీణామ్ || ౪౧ ||

ప.వి॥ గమయన్, హరిమ్, అనుహలః, హంత. అక్రూరః, న, నారీణామ్, సదృ
శః, నః, నిధిహః, ఖలు, హంతా, క్రూరః, న, న, అరీణామ్, ౪౧.

వ్యా॥ (గమయన్నితి) హంతేతి శోకం ద్యోతయతి. హంతఖల్వ
యమక్రూరః. హరిమితో గమయన్, నారీణామ్-స్త్రీణామ్, అనుకూలో
నధివతి. ప్రత్యుతే అరీణాం ననసదృశః, శత్రుసదృశవేద, తతః క్రూరః.
ఉగ్రః ఖల్వయమ్, నః-అస్తాకమ్, హంతా-ఘాతుకోభవతి. తదపి కుతః-
నిధిహః - అస్తాకం నిధిభూతం కృష్ణమన్యత్ర గమయతి. ౪౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణుని దీసికొనిపోవుచున్న యీయక్రూరుఁడు మన కనుకూలుఁడు
కాఁడు. మనకు శత్రువువంటివాఁడు, మనకు నిధివంటి శ్రీకృష్ణుని దీసికొనిపోయి మన
లను జంపుచున్నాఁడు. ౪౧.

మూ॥ హంత నిధి నయతి హరిం నయనానా మఫలతాం ప్రతన్వానః ||

కృత మృద్ధ్యా మనసాంస్థిరనయనానామఫలతాంప్రతన్వానః |

ప.వి॥ హంత, నిధిః, నయతి, హరిమ్, నయనానామ్, అఫలతామ్, ప్రతన్వా
నః, కృతమ్, మృద్ధ్యా, మనసామ్, స్థిరనయనానామ్, అఫలతామ్, ప్రతన్వా, నః.

వ్యా॥ (హస్తేతి) నయనానామ్ - అస్తాకం నేత్రాణామ్, అఫల
తామ్ - కృష్ణదశానాభావాత్ నిష్ఫలతామ్, ప్రతన్వానః-ప్రకషేణ
తన్వణ, విధిః, హస్త హరి మన్యత్ర నయతి; ఏవంసతి నః- అస్తాకమ్,
మనసా అఫలతామ్ - అవిదీర్యమాణానామ్, స్థిరనయనానామ్ - స్థిర
తరస్వనిర్వహణానామ్, ప్రతన్వా - అతిసూక్ష్మయా, ఋద్ధ్యా-సంపదా,
కృతమ్, ఈదృశానాం మనసా మృద్ధిర్నిష్ప్రియోజనేత్స్యధః. అఫలతా
మితి పూర్వత్ర ప్రయోజనవాచినః ఫలశబ్దస్య సర్వోబస్యప్రహీణః; తతో
భావప్రత్యయః. ఉత్తరత్ర (౧) “ ఇ - ఫలా - విశరణే ” శత్రస్తః
పశ్యస్తః.

౪౨.

తా॥ దైవము శ్రీకృష్ణుని దేశాన్తరమునకుఁ దీసికొనిపోయి మన నేత్రావస్థమును
జెడఁగొట్టుచున్నది. మన మనస్సును, శ్రీకృష్ణదర్శనము లేనందున బ్రష్టలనుచున్నది.
ఇంక దీనియొక్క సమృద్ధియంతయు విష్ప్రియోజనము.

౪౩.

మూ॥ కిం కంసేన కృతేయం రహా విధాత్రామహా న న యః॥

అథవా కృతోఽయ మనవధి రహా విధాత్రా మహాననయః॥

ప-వి॥ కిమ్, కంసేన, కృతా, ఇయమ్, రహా, విధా, అత్ర, అమహా, న, న, యః,
అథవా, కృతః, అయమ్, అనవధిః, అహా, విధాత్రా, మహాన్, అనయః. ౪౩.

వ్యా ॥ (కిమితి) ఇయం విధా-కృష్ణస్య మధురాప్రాపణప్రకారః,
కింనుఖలు రహా - రహసి, కంసేన కృతా స్యాత్? కంసఏవ విశేష్యతే-
అత్ర లోకే యః అమహా-అతేజస్కుః, మలినాత్తా, ననభివతి, మలిన
స్థవేత్స్యధః. అథవేతి పక్షాన్తరం ద్యోతయతి. అయం అనవధిః - అవధి
శూన్యః, మహాన్ అనయః - దుర్బీణి, విధాత్రా కృతావా స్యాత్
అహా ఇత్యాశ్చర్యే.

౪౩.

తా॥ ఈ శ్రీకృష్ణవిశేషము తేజోహీనుడైన కంసునిచే గలిగినా, లేక, అపారమైన యాగోష్ఠ అన్యాయమును వైవముచేసెనా. ౪౩.

మూ॥ అక్రూర క్రూరం స్ఫుట మముష్య తవ సూచితం చేతః ।

యేన త్వయాఽచ్యుతాహ్వయ మముష్యత వసూచితం చేతః॥

స-వి॥ అక్రూర, క్రూరమ్, స్ఫుటమ్, అముష్య, తవ, సూచితమ్, చేతః, యేన, త్వయా, అచ్యుతాహ్వయమ్, అముష్యత, వసు, ఉచితమ్, చ, ఇతః. ౪౪.

వ్యా ॥ (అక్రూరేతి) హే అక్రూర! అముష్య- ఏవంవిధస్య, తవ చేతః- చిత్తమ్, క్రూరమితి స్ఫుటం సూచితమ్. అముష్యేతి విశేషణా భిషాయం స్ఫురీకుర్వతా ఉక్త్యైవ క్రూరో విశేష్యతే-చశబ్దో హినద్భావే. యేనహి త్వయా ఇతో దేశాత్ అస్తాక ముచితం వసు-ధనమ్, అచ్యుతాహ్వయం అముష్యత - ముషితమభూత్, అముష్యేతి అచ్యుతాత్ త్వదాచ్యుత్యమ్(౧)“అదనోనే” ఇత్యాదినా ఉత్వముశ్యే. ఉత్వన్యాఽసిద్ధిత్వాత్ షష్ట్యాన్యదేశః. తత ష్టత్వమ్. అముష్యతేతి (౨) “ముష-స్తేయే” కర్తృణి. హరిగమనన్యాఽద్యతనత్వే అనద్యతనత్వవిషయేణ లజ్జానభవిత్యమ్;సత్యమ్-గోపీనాం స్నేహాతిభిరాద్భుటికాచూత్రోపి హరివిశ్లేషశ్చిరకాలం వృత్త ఇవాఽవభాతి. అథవా - తద్విశ్లేషనిమిత్తచిత్తమోహేన కాలవిశేషమజ్ఞానస్తీభిః ప్రయుక్తమ్. అథవా - పూర్వదివసవీవాక్రూర ఆగతః, తదానీమేవ గస్తవ్యతాం కృష్ణాయ స విజ్ఞాపితవాః, అతోఽక్రూరేణ తదైవ కృష్ణోముషితః - నశీకృతఇతి వ్యపదిశ్యతే. ౪౪.

తా॥ ఓ అక్రూరడా! మాయొక్క ప్రయధనమైన శ్రీకృష్ణుని నీవిచ్చటనుంచి తీసికొనిపోవుటచేత నీహృదయు మతిక్రూరమని స్పష్టమగుచున్నది. ౪౪.

(౧) సా-నూ-౨-౨-౨౦. (౨) క్రూ-ప-ద్వి-నే.

మూ॥ స్నేహ మవిద్యా నసి కిం వద య స్త్వ మితే నవే ౭గేన ।

సదృశే రథే నయసి తావదయ స్త్వమితేన వేగేన ॥ ౪౫॥

ప-వి॥ స్నేహమ్, అవిద్యాన్, అసి, కిమ్, వద, యః, త్వమ్, ఇతే, నవే, అగేన, సదృశే, రథే, నయసి, తా, అదయః, శు, అమితేన, వేగేన. ౪౫.

వ్యా॥ (స్నేహమితి) హే అక్రూర! ఇదం వద; త్వంహి కింస్నేహమవిద్యానసి - కిం స్నేహస్వరూపం నజానాసి; కుత ఇతిచేత్ - య స్త్వం ఇతే - ప్రాప్తే, నవే-నూతనే, అగేన-పర్వతేన, సదృశే, రథే తా రామకృష్ణా అదయః - నిదః యోధూత్వా, అమితేన - అనల్పేన, వేగేన నయసి. తుశబ్దోవితక్లే. యదిచ స్నేహతత్త్వం జానాసి, తతః కృష్ణస్నేహభావామస్తాకం తద్విశ్లేషజం వ్యసన మవగమ్య నకృష్ణమి తో నయసి. నవ్యాతివేగేన నయసీత్యర్థః. అవిద్యానితి (౧) “విద-జ్ఞానే” లటశ్చత్రాదేశః. (౨) “విదేశ్యతుర్వసుః” ఇతి వస్వాదేశః తతో నతో సమాసః. (౩) “నలోకావ్యయ” ఇతి ప్రతిషేధాత్ స్నేహమిత్యత్ర మవ్యభావః. ౪౫.

తా॥ ఓ అక్రూరుడా! రామకృష్ణు లిద్దరిని నీవు గొప్ప తేరుమీద నెక్కించు కొనియలివేగముగ నిర్దయుడవై వెళ్ళుచున్నావే. నీవు స్నేహస్వరూపము నెఱుంగవా? మూ॥ కృష్ణగతే త్వయి న నిశా పృచ్ఛే ద్యామై రయస్సుఖరైః ।

నిశి నిశి గిరం పడై నఁ పృచ్ఛే ద్యామై రయ స్సుఖరైః ॥

ప-వి॥ కృష్ణ, గతే, త్వయి, న, నిశా, పృచ్ఛేత్, యామైః, అయస్సుఖరైః, నిశి, నిశి, గిరమ్, పడైః, న, పృచ్ఛేద్యామ్, ఐరయః, సుఖరైః. ౪౬.

వ్యా॥ (కృష్ణేతి) హేకృష్ణ! త్వయి గతేనతి నిశా - రాత్రిః సర్వా పృచ్ఛేత్ - నప్రకటాభవేత్, అతిదీర్ఘభవిష్యతీత్యర్థః. కీదృశీ - అయస్సుఖరైః - అయోవత్సరరాంఖరైః, అభేద్యైర్వామైరుపలబ్ధీ

తేత్యర్థః. రాత్రేత్యప్యప్టా కారణముచ్యతే-నిశి నిశి-రాత్రౌ రాత్రౌ, సుఖరై-సుఖప్రదైః, పదైః - శబ్దైః, నప్యచ్ఛేద్యామ్ - ఉచ్ఛేత్తుమ్-అవసాదయతుమ్, అశక్యామ్, ప్రియసూపతయా అవిచ్ఛేదేన సదా కథనీయాం గిరమస్తభ్యం త్వం ఐరయః. ఈరితవాససి, అతశ్చ రాత్ర్యాగమే త్వద్వాచం స్మరస్తీనామత్తాకం రాత్రి నః-ప్యప్టా భవిష్యతీత్యర్థః. ప్యచ్ఛేదితి (౧) “ఉచీ - వివాసే” విపూర్వః లజ్.

౪౬.

తా|| ఓక్త్యుఁడా నీవు వెళ్ళిపోయిన యెడల, ఇదివఱలోఁ బ్రతిరాత్రులలోను నీవు చెప్పిన సుఖకరములైన మాటలను దలఁచుకొని మాకీరాత్రులతిక్రూరములై యతిష్ఠింపుముగఁ బెరుగుచుండును.

౪౬.

మూ|| కథమిందీవరసదృశం వినా శయిష్యామహే నిశి తమ్ |

అనలం ప్రవిశ్య దేహం వినాశయిష్యామహే నిశితమ్ || ౪౭||

ప-వి|| కథమ్, ఇందీవరసదృశమ్, వినా, శయిష్యామహే, నిశి, తమ్, అనలమ్, ప్రవిశ్య, గేహమ్, వినాశయిష్యామహే, నిశితమ్.

౪౭.

వ్యా || (కథమితి) తం కృష్ణం ఇందీవరసదృశం వినా నిశి-రాత్రౌ, కథం శయిష్యామహే; నిశితమ్ - అత్యుగ్రమ్, అనలం ప్రవిశ్య దేహం వినాశయిష్యామహే.

౪౮.

తా|| నల్లకలువకా న్నివంటికా న్నిగల మాశ్రీకృష్ణునివదలి మేమెట్లుపడకలోఁ బండుకొంటుము? ఇంక నీదేహమును, అత్యుగ్రముగ ముండుచున్న యగ్నిలోఁ ద్రోసి నశింపఁజేయుటయే యుక్తము.

౪౮.

మూ|| కంసస్య దురాలోక స్స మనా గరికాయదావస్తాత్ |

మఞ్చే ద్రక్ష్యన్తి తటిత్సమనాగరికా యదావస్తాత్ || ౪౯||

ప-వి|| కంసస్య, దురాలోకః, సః, మనాః, అరికాయదావః, స్తాత్, మఞ్చే, ద్రక్ష్యన్తి, తటిత్సమనాగరికాః, యదా, వస్తాత్.

౪౯.

వ్యా || (కంసస్యేతి) ఉత్తరాధాదారభ్య వ్యాఖ్యాయతే -

మధురాయాం తటిత్సమనాగరికాః-తటిత్సదృశ్యోనగరస్త్రియః, మఖ్యే
 ఫిత్యా అవస్తాత్ రథాయాం గచ్ఛంతం కృష్ణం యదా ద్రక్ష్యంతి,
 తదా కృష్ణః అరికాయదావః- శత్రుశరీరదహన్, కంసస్య మనాగపి
 దురాలోకస్తాత్ - వీక్షితుమశక్యోభవేత్. స్తాదితి అస్తేరాశిషిలోట్.
 తాతజాదేశః. నాగరికా ఇతి నగరే భవా నాగరికాః, అణ్ణస్తాత్ (౧)
 “టిడ్ఢాణఞ్” ఇత్యాదినా జీవ్. తతస్సాన్వయే క ప్రత్యయే (౨)
 “కేఽణః” ఇతి హ్రస్వత్వమ్. ర౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు మధురానగరమందలి వీధిలో వెళ్ళుచున్నప్పుడు మధురావాసులైన
 ములలోఁ గూర్చున్న మెఱుపువంటి కాన్తిగల స్త్రీలుచూడఁ బోవుచున్నారు. శత్రు
 వినాశకరుఁడైన యీ శ్రీకృష్ణుడు, కంసునికంటికి మహావేజస్వియుచూ ముదికకన్యకఁడై
 యుండవలయును. ర౮.

మూ॥ నాగర్యో యాస్తమిమం ధాన్యన్తినుతాదృశాయథా కామమ్ |
 దశయాజ్ఞేరోమాఞ్చం ధాన్యన్తినుతాదృశాయథాకామమ్ ||

ప.వి॥ నాగర్యః, యాస్తమ్. ఇమమ్, ధాన్యన్తి, నుతాః, దృశా, యథా, కా
 మమ్, దశయా, అజ్ఞే, రోమాఞ్చమ్, ధాన్యన్తి, ను, తాదృశా, యథాకామమ్. ర౯.

వ్యా॥ (నాగర్యి) ఇమం కృష్ణం యాస్తం నుతాః-స్తుతాః, అభి
 రూపాః నాగర్యః. దృశా-చక్షుషా, ధాన్యన్తి-ప్రాప్యన్తి. యథాకామమ్-
 మస్తథసదృశమిత్యర్థః. తాదృశా-తాదృశ్యా, దశయా యుక్తం యథా
 కామమ్ - యథేష్టమ్- నిరగళమ్, రోమాఞ్చమ్ జ్ఞే ధాన్యన్తి-ధార
 యిష్మన్తి. ను శబ్దో వితరే. ధాన్యన్తితి పూర్వత్ర ధేటః, ఉత్తరత్ర
 ధాళశ్శత్రస్తః. ర౯

తా॥ మస్తథునివంటి శ్రీకృష్ణుని వీధిలో వెళ్ళుచున్నప్పుడు మధురావాసులైన
 స్త్రీలుచూచి యాస్వభరితులగుదురు. వారిశరీరములు రోమాఞ్చితములగును. ర౯.

మూ॥ మధురాం యాతి హరి భూస్స ధన్యా మాధురీ హః తః ।

తస్యాం స్త్రీయో వృషం వృషనాథన్యా మాధు రీహః॥౧౦॥

ప-వి॥ మధురామ్, యాతి, హరిః, భూః, సా, ధన్యా, మాధురీ, హః, అతః, తస్యామ్, స్త్రీయః, వృషమ్, వృషనాథన్యామ్, అధుః, ఈహః॥ ౫౦.

న్యా ॥ (మధురామితి) హరిరయం మధురాం యాతి, అతశ్చ మాధురీ - మధురాసంబంధినీ, భూః - భూమిః, ధన్యాహి - ధన్యాఖిలు, తస్యాం మధురాయాం వృషనాథన్యామ్- ధర్మస్య నాథభూతాయామ్, వర్తమానాస్త్రీయః, ఈహః - స్వచ్ఛేష్టాతః, వృషమ్ - పుణ్యమ్, అధుః- శృతవత్యః. కథమన్యథా హరిః ప్రత్యాగచ్ఛేదిత్యర్థః. వృషనాథన్యామితి నాథయతేః కర్తృణి అధికరణేవా ల్యుట్. టిత్వాత్ జీవ్. ఆధురితి ఆజ్ఞుర్నాద్దధాతేల్లుజ్.

౧౦.

తా॥మధురానగరమునకు శ్రీకృష్ణుడు వెళ్ళుచున్నాడు గాన నామధురానగరి యు మహాభాగ్యవతియునది. పుణ్యవతియైన యామధురానగరియందున్న స్త్రీలు శ్రీ కృష్ణుని గేవించుటకు దగిన పుణ్యములనాచరించిరి.

౫౦.

మూ॥ గచ్ఛతి జనాదానోఽస్తా న్నద్ధ్వా సాహిత్యజన్యేన ।

స సుఖేనాఽయమశంఘున్నద్ధ్వా సాహిత్యజన్యేన ॥ ౧౧॥

ప-వి ॥ గచ్ఛతి, జనార్దనః, అస్తాన్, నద్ధ్వా, అసా, హి, త్యజన్, యేన, సః, సుఖేన, అయమ్, అశమ్, ఘ్నన్, అద్ధ్వా, సాహిత్యజన్యేన.

౫౧.

న్యా॥(గచ్ఛతీతి)అస్తాన్ నద్ధ్వా-బద్ధ్వాపశ్చాత్ అసాజనాదానో యేనహ మాగేణ గచ్ఛతి, యేనాం అద్ధ్వా - మాగేః, సాహిత్య జన్యేన - కృష్ణగమననిమిత్తేన సాహిత్యేన - తృప్త్యా, జన్యేన - జన యిత్యేన, సుఖేన, అశమ్-అత్తియమసుఖమ్, ఘ్నన్ భవతి.నూనమ్. నాస్తాకమివానేన కృష్ణసంబంధేన మాగేస్యపీడాప్తి.అతః కృతార్థోః

యంచూర్గాఁ ఇత్యర్థః. నధ్యేతి (౧) “ఱహ-బన్ధనే” (౨) “ సహోధః ”
ఇతి ధకారః. (౩) “ఝష స్తథోధోఽధః” ఇతి ధత్వమ్. ౫౧।

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు మనలనువదలి యేమాగ్గముచే వెళ్ళుచున్నాఁడో, అమాగ్గము
శ్రీకృష్ణసంబంధముచేఁ దనశ్లేశమును వదలి సుఖింపఁబోవుచున్నది. ౫౧.

మూ॥ ధన్యా స్తే యాతి హరి ర్యా నధ్వని తోయదాభోఽర్గాఁ ।

త్రప్స్యన్తి మృగా సమీయు ర్యానధ్వనితో యదా భోర్గాఁ ॥

ప-వి॥ ధన్యాః, తే, యాతి, హరిః, యాన్, అధ్వని, తోయదాభః, అర్గాన్,
త్రప్స్యన్తి, మృగాః, సమీయుః, యానధ్వనితః, యదా, భోర్గాన్. ౫౨.

వ్యా॥ ధన్యాఇతి) హరిరయం తోయదాభః - మేఘసదృశః,
అధ్వని - మార్గేఽ, యాఁ అర్గాఁ-వృత్తాఁ, పర్వతాన్వా, యాతి-
ప్రాప్నోతి, తే ధన్యాఃఖలు, మృగాశ్చ యానధ్వనితః - యానస్య -
కృష్ణరథస్య, ధ్వనినా, యదా - యస్మిన్కాలే, భోర్గాఁ - సుఖాని,
సమీయుః-సవ్యాక్రొచ్చిప్నుయుః. తదా త్రాప్స్యన్తి-తృప్తా భవిష్యన్తి.

తా॥ శ్రీకృష్ణుఁడు వేంచేయుచున్న మాగ్గమునున్న వృత్తాదులు మహాభాగ్య
కాలులు. శ్రీకృష్ణుని రథశబ్దమును విని యచ్చటనున్న మృగములు సుఖించి తృప్తి
బొందును. ౫౨.

మూ॥ దూరే స ఏవ లక్ష్మ్యో న రజో దృశ్యేతదృశ్యదృశామ్ ।

తదభిగతౌ ఘోషో నో నరజో దృశ్యేత దృశ్యదృశామ్ ॥ ౫౩॥

ప-వి॥ దూరే, సః, ఏవ, లక్ష్మ్యః, న, రజః, దృశి, ఏతత్, ఋశ్యదృశామ్,
తదభిగతౌ, ఘోషః, నః, నరజః, దృశ్యేత, దృశ్యదృశామ్. ౫౩.

వ్యా॥ (దూరఇతి) దూరే వర్తమానస్స హరిః, లక్ష్మ్యో నభవత్యేన,
కించ-తదేతద్రజోపి, ఋశ్యదృశామ్-హరిణీసదృశదృశామ్, స్త్రీణాం
దృశి-చక్షుషి, నభవతి, రజోపి నదృశ్యతే యథా, తథా దూరీభూతో
యమిత్యర్థః. తదభిగతౌ-తస్య కృష్ణస్య పునరప్యస్మిన్ దేశే అభిగతౌ

సత్యామ్, దృశ్యదృశ్యామ్- దృశ్యమ్ - దశానీయమ్, కృష్ణం పశ్యంతీ
నామ్, నః - అస్తాకమ్, సరజః - హృష్టైర్నరైర్జానిరః, ఘోషః -
శబ్దః, దృశ్యేత-ఉపలభ్యేత, ప్రాథకనాయాం లిఖ. ౧

తా || రథఃసూక్తిమాణ మనకంటికగఃబజనట్లు శ్రీకృష్ణుడు బహుదూరము వెళ్ళి
పోయెను. ఆశ్రీకృష్ణుడు తిరిగివచ్చినప్పుడుతనని నేవించి సంతోషించినజనుల సంతోషో
ద్ఘోషమును మనము వివలయును. ౫౩.

మూ|| ఇతి విలపన్తిషు యయా విరహో దయి తాను సహ తేన ।

యాను విరహం మురారి ర్విరహో దయితాను సహతే న॥౫౪॥

ప-వి|| ఇతి, విలపన్తిషు, యయా, విరహో, అయి, తాను, సహ, తేన, యా
ను, విరహమ్, మురారి, విరహో, దయితాను, సహతే, న. ౫౪.

వ్యా || ఇతీతి) అయీతి గోపీశోకనిమిత్తం కవే శ్లోకం ద్యోత
యతి. ఇతి - ఇత్థమ్, తాను గోపీషు విరహోద్విలపన్తిషు, తేన కృష్ణేన
సహసోఽక్రూరో యయా. తావవ శేష్యస్తే-యాను దయితాను స
మురారిః. విరహం నసహతే. విరహోఇతి మురారిచే వవిశేష్యతే-రహస్య
రహితః, ప్రకాశమేవ తాభి స్సంక్లిష్టవర్తమానఇత్యర్థః. అథవా-యా
ను విరహః - యాను విషయభూతాను రహస్యరహితః, పరిహరణీయ
రహితః, సర్వమపి స్వగతం తాభ్యః ప్రకాశయతీత్యర్థః. ౫౪.

తా|| ఇట్లు శ్రీకృష్ణవిరహమును సహింపకయాగోపిక లేడుచుండఁగ నాగోపిక
లకస్తరజ్ఞుడై వారివిశ్లేషమును సహింపని శ్రీకృష్ణునిబిలిచికొని ముక్తారుడు మధురా
నగరము నుద్దేశించివెళ్ళెను. ౫౪.

§ అత్రాక్షరాణిగలితాని. దృశ్యేతేతి కర్తకర్తరియాపమ్. కర్తన్తిజాఽభిహిత
తత్వాత్ ఘోషఇత్యుక్తప్రథమా. న ఇతిసంబంధసామాన్యే వక్త్రీ. అస్తచ్చైత్యర్థస్య క
ర్తృత్వేనా వివక్షణాత్ ఇతిస్యాత్.

మూ॥ అక్రూరః ప్రేక్ష్యౌపస్సతీ రమితయో రథాపగామీశమ్ ।

దధ్యౌ విగాహ్య యమునాం స తీర మితయో రథాపగామీశమ్॥

ప-వి॥ అక్రూరః, ప్రేక్ష్య, అపః, సతీః, అమితయోః, రథాపగామీ, శమ్, దధ్యౌ, విగాహ్య, యమునామ్, సః, తీరమ్, ఇతయోః, అథ, అపగామ్, ఈశమ్.

వ్యా ॥ (అక్రూరః) యమునాతీరం గతేసతి రథే, సతీః - పూజితాః, తత్రత్యాః అపః ప్రేక్ష్య తతవన అమితయోః - ప్రమాణా తీరయోః, తస్యాః తీరమ్ - కూలమ్, ఇతయోః - ప్రాప్తయోస్సతీః, హరిబలయోః, సోఽక్రూరః, రథాపగామీ - రథాపగతిః, మాధ్య ద్విసకృత్కృత్తుభిః, శమ్ - సుఖేన, యమునాం అపగామ్ నదీమ్, విగాహ్య ఈశమ్ - ఈశ్వరమ్, నారాయణమ్, అస్తజః లే దధ్యౌ. ౫౫.

తా॥ అక్రూరుఁడు, మహావైభవశాలురైన రామకృష్ణులను దేక్షించుకొని యమునానదీతీరమందువచ్చి యచ్చటనే వారిని నిలిపితాను మాధ్యాహ్నిక స్నానముచేయుటకై తేరునుండి దిగివచ్చి నిర్భలమైన యమునాజలమందవగాహించి సుఖముగ సర్వేశ్వరుని ధ్యానించెను. ౫౫.

మూ॥ సోఽస్తరపాం హరి మీశ్యం దదశ శగోపాకృతావహాః ।

హృష్టిశ్చ శశీవాఽవృధౌ దదశ శగోఽపాకితావహాః ॥౫౬॥

ప-వి॥ సః, అస్తః, అపామ్, హరిమ్, ఈశ్యమ్, దదశ, శగోపాకృతౌ, అస్తః, హృష్టిః, చ, శశీ, ఇవ, అవృధౌ, అదిర్భగః, అపాకృతావహః. ౫౬.

వ్యా॥ (సతీ) సోఽక్రూరః అపామస్తనికామగ్నుః, క్షీరాణావసికితే అనస్తభోగశాయినం పశ్చాయుధనిషేవితం కటిసూత్ర కిరీట కేయూరాదిసకలభూషణభూషితం లక్ష్మీకాస్తుభలక్షణం పరం ధామ పరమేశ్వరం నారాయణం ధ్యాతుముద్యతః, అహాః - యోగ్యతమః, అపాకృతావహాః - నిరస్తహసః, శగోపాకృతౌ ఈశ్యం హరిమేవ దదశ. పాతాత్పరమేశ్వరేణ స్వేన సహ వర్తమానమప్యక్రూరం దృశ్య

మానస్వరూపవ్యతిరేకేణాపి తత్ర ధ్యాతు ముద్యుక్తం పరిహసన్
కృష్ణః గోపవేషేణైవ విలక్షణతయా తద్ధృవయం ప్రవిష్టోఽభూదిత్యర్థః.
ఏవం గోపాకృతిం తం పశ్యన్ అన్యథాద్రష్టుమశక్తుం వా కృష్ణపరిహాస
కృతమేతదితి జ్ఞాత్వా తథావిధిపరిహాసవిషయాభూతమాత్మానం బు
ద్ధ్యా అదశశః - పార్ణమాసీగతః, శశీవ - చంద్రికావ, అవృధత్ - వ
ధాతేన్ద్ర. అతిప్రహృష్టోఽభూదిత్యర్థః. అవృధదితి (౧) "వృధు-వృద్ధా"
(౨) "ద్యుద్భ్యోలుజ్" ఇతి భిదాదిత్వాదజ్, లుజ్ పరస్మై పదమ్. అపా
కృతావర్హ ఇతి అపాకృతః అపహాన్ యేనేతి బహుక్రమీః. ౫౬.

తా || ఆయప్రారుంధు యమునాజలమందుమునిగి శ్రీమన్నారాయణుని ధ్యానిం
పఁగా, శ్రీకృష్ణుఁడైతనిధ్యానమందా పరస్వరూపమును గనపఱుపక గోపాకృతియైన యీ
కృష్ణరూపము నే గనవలెచెను. అతఁడు దానిని నేమించి సర్వోపయుతుడై పూర్ణిమా
చంద్రినివలెపరిణెను. ౫౬.

మూ॥ తస్వస్త్రగధియమ్ స్వం పరిహసతా సజ్గతో యయా వేషః॥
విస్మృతస్తాం తను వేతోపరి హ సతా సజ్గతో యయా వేషః ॥
ప-వి. తస్వస్త్రగధియమ్, స్వమ్, పరిహసతా, సజ్గతః, యయా, వేషః, వివృతః,
తామ్, తనుమ్, ఏత్య, ఉపరి, హ, సతా, సజ్గతః, యయా, ఏషః. ౫౭.

వ్యా || (తస్వస్త్రరేతి) తస్వస్త్రగధియమ్ - గోపవేషాయాః
తనోః - శరీరాత్, అన్యస్యాంతనో, గతమనస్కమ్, స్వమ్-ఆత్మానమ్,
సజ్గతః - సజ్గాత్ - స్నేహాత్, పరిహసతా- కృష్ణేన, యయా తన్వా
గోపరూపయా వేషో వివృతః, ప్రకాశితః, తాం గోపాత్మికాం తను
మేత్య ఉపరి సతా-తీరేవ ర్తమానేన, తేన కృష్ణేన జలాదుత్తీర్య సజ్గత
ఏషోఽక్రూరః మధురాంశ్రతి యయా - హాశబ్దః ప్రసిద్ధా. ౫౮.

తా || పరవాసుడేవుని స్వరూపమును ధ్యానింపఁబొందించిన తనకు శ్రీకృష్ణుఁడా
స్వరూపమునుగనపఱుపక స్నేహముచే బరిహసించి యేకృష్ణస్వరూపమునుగనపఱిచెనో,

అశ్రూరుడు యమువాసదినండి లేచి వచ్చి యా శ్రీకృష్ణునితోఁ గలిసి తేల్చి మధురానగరము నుద్దేశించి వెళ్లెను. ౫౩.

మూ॥ అనుపురి హిత్యా ఒకూరం శారవతో భావికార్యస్య ।

యయతుః పురీం రతే ర్యా శా రవతో భావికా ఒర్వస్య॥

ప-వి॥ అనుపురి, హిత్యా, అశ్రూరమ్, శారవతః, భావికార్యస్య, యయతుః, పురీమ్, రతేః, యా, శాః, అవతః, భావికా, అర్వస్య. ౫౪.

వ్యా' (అనుపురీతి) అనుపురి - పుర్యాస్సమీపే, అనుపురి హిత్యా తాంపురీంప్రతి యయతుః - గతవంతే. అకూరహానేః కారణము చ్యతే - భావికార్యస్య - భావితో రజకవధధనుభజ్ఞాదికార్యస్య, శారవతః; అకూరసన్నిధౌ రజకవధాదిషు క్రియమాణేవ్యక్త్యా స్స తాను మతత్వా త్కంసేన నిగ్రహేనా భవేదితి తం హిత్యా ప్రకృతావిత్వస్థః. మధురైవ విశేష్యతే-యా, శాః - నగరభూమిః, అవతః - అత్తానా రక్షతః, అర్వస్య - స్వామినః, రతేః - ప్రీతేః, భావికా - ఉత్పాదయిత్రీ, సర్వభోగాస్పదత్వాద్రక్షకస్య రాజ్ఞోఽతిప్రీతికీర్త్యస్థః, అనుపురీతి (౧) "అనుర్యత్సమయా" ఇత్యవ్యయీభావః. ౫౫.

తా॥ అశ్రూరునిసమక్షమందు రజకాదులను జంపినయెడల కంసునికి నశ్రూరుని యందుఁ గృష్ణపక్షపాతియను సంశయము కలుగువని తెలఁచి యతనిని మధురానగర సమీపమందువదిలి రామకృష్ణలిద్దఱును కంసునికిఁ బ్రియకర మైన మధురానగరము లోపల వెళ్ళిరి. ౫౬.

మూ॥ యో రజకః కిల కంసే సశారవ స్త్రాసితామృరావని తమ్ ।

యయతు హిత్యాఒనుస్మృతింసశారవస్త్రాసితామృరావనితమ్॥

ప-వి॥ యః, రజకః, కిల, కంసే, సశారవః, త్రాసితామృరావని, తమ్, యయతుః, హిత్యా, అనుస్మృతిమ్, సశారవస్త్రాసితామృరా, అనితమ్. ౫౭

వ్యా॥ (యోరజకత్త) ఏవంగచ్చంతా తౌ కంసస్య రజక మశ్యే
త్య వస్తాణి యాచితవంతే, సతు కంసశారవా న్నదత్తవాన్, తత్రే
దముచ్యతే - యఃశిల రజకః కంసే సశారవః - కంసశారవయుక్తః, తం
రజకం అనుస్పృశిత్ - స్వానుస్పృశిత్, అనితమ్ - అప్రాప్తమ్, వస్తాన్య
ప్రవదానమ్, త్రాసితామ్బుగావని - త్రాసితమమ్బురం, అవనిః - భూమి
శ్చ, యథాభవేత్ తథా హత్వా తతః సశారవస్తాన్సితామ్బుకా - స్వ
యాముపాత్తాభ్యాం శారవస్తాన్భ్యామ్ - పీతవస్తాన్భ్యామ్, అసితామ్బురా
భ్యామ్ - నీలవస్తాన్భ్యామ్, సహితౌ, యయతుః - కృష్ణః పీతామ్బురే పరి
హితవాన్, రామస్తు నీలామ్బురే ఉత్సర్గః.

౧౯.

తా॥ రామకృష్ణులిన్దును వీధిలోవచ్చుచున్న కంసునిచాకలివానిని వస్త్రముడిగిరి.
వాడు కంసునినే గొప్పవానినిగా చలించిరికి వస్త్రములనియ్యడయ్యె, అప్పుడు వీరు
భూమ్యుద్ధరితులన్నియు భయపడునట్లు వానినిజలపి వానినూటలోనుంచి కృష్ణునికిఁ
గాను రెండు పీతామ్బురములను బలగామునికిఁగాను రెండు నీలామ్బురములను దీసికట్టు
కొనిరి.

౨౦.

మూ॥ అథ కన్యశుశ్చ జనా స్తం శ్రితమాలాకారధామానమ్ ।

దధతం ముఖమమౌజశ్రి తమాలాకారధామానమ్॥ ౨౦॥

ప-వి॥ అథ, కన్యశుః, చ, జనాః, తమ్, శ్రితమాలాకారధామానమ్, దధతమ్,
ముఖమ్, అమౌజశ్రి, తమాలాకారధామానమ్.

౨౦.

వ్యా॥ (అశ్లేఠి) అథ తం కృష్ణం శ్రితమాలాకారధామానమ్ -
మాలాకారతయా ప్రాప్తిమాలాకారగృహమ్, అమౌజశ్రి - అమౌజ
సదృశలక్ష్మీకమ్, ముఖం దధతమ్, తమాలాకారధామానమ్ - తమాల
సదృశనీలరూపతేజస్కమ్, జనా దదృశుః.

౨౦,

తా॥ తరువాత, శమాలవృక్షమువలె నీలవర్ణుడై తామరస పుష్పములవలె సలి
సుందరమైన ముఖము కలవాడైన శ్రీకృష్ణుడు మాలాకారుని గృహమునకువేంచేసెను.
మూ॥ మాలాకారే హర్షణసదాన్రజాలం స భాజితవాన్ ।

అథ సోప్యవశః ప్రణమన్ సదాన్రజా తం సభాజితవాన్

ప.వి॥మాలాకారే, హర్షజసదాస్రజాతమ్, సః, భాజితవాన్, అథ, సః, అపి, అవశః, ప్రణమన్, సదా, స్రజా, తమ్, సభాజితవాన్. ౬౧.

వ్యా॥ (మాలేతి) తస్మిన్నాలాకారే హర్షజసదాస్రజాతమ్ - స్వదశశాననిమిత్తేన హర్షేణ జాతం సత్ - పూజితమ్, ఆస్రజాతమ్ - బాష్పసమూహమ్, భాజితవాన్. అథ సోపి మాలాకారః కృష్ణదశశతేనా ౭వశః సదా-సతతమ్, భూయోభూయః ప్రణమన్ - స్రజా-మాలయా, తం కృష్ణం సభాజితవాన్ - పూజితవాన్. ౬౧.

తా॥ శ్రీకృష్ణునికేవలించి యానన్దబాష్పపరిపూర్ణలోచనఁడైన మాలాకారుఁడు శ్రీకృష్ణునికే బుష్పమాలికలను సమర్పించి పూజచేసి పరమకుండై ననుస్కరించెను. ౬౧.

మూ॥ తాభ్యాం యోగ్యావ్యలివా మాల్యావీతాని పరమసౌభాగ్యమ్ ।

ప్రదదౌ శ్రిత స్సుగంధం మాల్యావీతాని పరి మసౌ భాగ్యమ్॥

ప.వి॥ తాభ్యామ్, యోగ్యాని, అలినామ్, ఆల్యా, నీతాని, పరమసౌభాగ్యమ్, ప్రదదౌ, శ్రితః, సుగంధమ్, మాల్యాని, ఇతాని, పరమ్, ఆసౌ, భాగ్యమ్. ౬౨.

వ్యా॥ (తాభ్యామితి) యోగ్యాని - ఉచితాని, అలినామ్ - భృక్లాగామ్, ఆల్యా-పక్ష్యా, పరమసౌభాగ్యమ్ - సుభగతామ్ - రిమణీయతామ్, నీతాని, సుగంధమ్ - శోభనగంధమ్, ఇతాని - ప్రాప్తాని, మాల్యాని తాభ్యాం హరిబలాభ్యాం అసౌ మాలాకారః పరమ్ - ఉత్కృష్టమ్, భాగ్యం శ్రితః - ప్రాప్తః, ప్రదదౌ - పరమసౌభాగ్యమితి సుభగశబ్దాత్ భావే వ్యుత్థే. (౧) “హృద్భగ్విక్రే పూర్వపదస్యచ” ఇత్యాదినా ఉభయపదవృద్ధిః; తతః పరమశబ్దేన (౨) “సన్తహత్” ఇత్యాదినా కర్తృధారయః. సుగంధస్య తత్పురుషత్వాత్సమాసాంతాభావః. ౬౨.

తా॥ మహాభాగ్యులమైన మాలాకారుఁడు, మధుపానముచేయుచున్న తుమ్మెదలతోఁగూడి రమణీయములై క్లాభ్యుమైన పరిమళముగలవై రామకృష్ణుల కిద్దఱికి దగిలిన మాలికలను వారిద్దఱికిని సమర్పించెను. ౬౨.

మూ॥ భూయో భూయః ప్రణమ అనునీత్యా కేశవేశాస్తే ।

అథిత సజ స్వ భక్తో నఖ నిత్యా కేశవేశాస్తే ॥ ౬౩॥

ప-వి॥ భూయః, భూయః, ప్రణమన్, అనునీత్యా, కేశవేశాస్తే, అథిత, సజః, నః, నిత్యః, నను, నిత్యా, కేశవేశాస్తే, శాస్త్రీ. ౬౩.

వ్యా॥ (భూయోభూయఃఇతి) స మాలాకారః నానావిధబహు మాన్యపరిగ్రహాయ స్పృష్టౌ భూయోభూయః ప్రణమన్ అనునీత్యా - అనునయన పియవచనేన, పరీకృత్య, స్వహస్తేనైవ తస్య కేశవేశాస్తే - కేశవేనైవప్రపరి, సర్వోబహ్యః అథిత - నిహితవాన్, ఏవంవిధప్రవృత్తిః కేతురుప్యతే - సఖిలు మాలాకారః శాస్త్రీ కేశవేశాస్తే నిత్యా - న్యాయేన, భక్తోనను. ౬౩.

గామాలాకారుడు క్రీస్తుని కన్దర్పగర్భుడు గనుక నతనినియడుగడుగనకు ననుష్కరించి మంచి మాటలాడి పనికిరించికొని తానే యతని జుట్టులోఁ బూజాలను ముడిచను. ౬౩.

మూ॥ అథిత స త్స్వై లోకాన్ సమోక్ష మిష్టా న్యదాగోపి ।

నుచ్చ ప్రథిత మఘం పితృసమోక్షమిష్టాన్యదాగోపి॥౬౪॥

ప-వి॥అథిత, సః, తస్యై, లోకాన్, సమోక్షమ్, ఇష్టాన్, యత్, ఆగోపి, యత్, స. ప్రథితమ్, అఘమ్, పితృసమః, ఆక్షమిష్ట, అన్యత్, ఆగః, అపి. ౬౪.

వ్యా॥ (అథితేతి) అథ స కృష్ణః ప్రీత స్తస్యై మాలాకారాయ ఇష్టాన్ లోకాన్ బ్రహ్మలోకపర్వంతాన్ సమోక్షమదిత - మోక్షేణ సహౌవ దత్తవాన్. సమోక్షమితి క్రియా విశేషణమ్. కథం జన్మాన్తర సహస్రకృతేషుజ్ఞాతాజ్ఞాతేషుపాపేషు విహతాకరణవిషిద్ధకరణాత్తకేషు తథాభగవద్విషయే నిష్ఠనాత్తకేషుపరాధేషు సత్సు తత్ఫలానుభవం ప్రాయశ్చిత్తం యోగాభ్యాసంచ వినా భోగమోక్షణమితిచే త్తత్రోచ్యతే - యదఘం ఆగోపి - గోపితమభూత్, అవిదితమిత్యర్థః. యచ్చ ప్రథితమ్ - ప్రజ్ఞాతమ్, తత్సర్వమ్, అన్యచ్చజన్మాన్తరసహస్రకృతం

స్వవిషయం ఆగః - అపరాధమపి, పితృసమః కృష్ణః అక్షమిష్ట
తౌ నైవార్థా. ప్రాయశ్చిత్తాదికమపి అనుష్ఠితసాపాపరాధ కుపితస్య
భగవతః ప్రసాదనాథమ్, తేనప్రసన్నశ్చ భగవాన్ సస్వాక్షమిష్టతీతి
సర్వత్ర సాపనిన్మత్తిః, ఇహతు మాలాకారవిషయే తస్య కీచారవశ్య
దశానాత్ ప్రాయశ్చిత్తాదినిరపేక్షః స్వయమేన ప్రసన్నః సర్వం
తౌ నైవాలితి కిమనుపపన్నమిత్యర్థః. ౬౨.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, పీఠిచేదనను బూజించిన మాలాకారని యనుగ్రహించి
యతనియొక్క మోక్షవిరోధులైన జ్ఞానాన్ధానకృతసాపములను జ్ఞానాన్ధారీయాపరాధము
లను దయచేత్తమించి యతనికిఁ బ్రియుములైన లోకములను మోక్షమును నిచ్చెను.

అన.-ఏవం మాలాకారం సంభాన్య తత్సకారముః. త తే
దముచ్యతే.

నూ॥ స్వపదాబ్జై రకృషాతామ్ యాన్తౌ రథ్యామితా ఘోషామ్॥

తాం తౌ వీక్ష్యచ సోఽస్థా ద్యాన్తౌ రథ్యామితా ఘోషామ్॥

ప-వి ॥ స్వపదాబ్జైః, అకృషాతామ్, యామ్, తౌ, రథ్యామ్, ఇతాఘోషామ్,
తామ్, తౌ, వీక్ష్య, చ, సః, అస్థాత్, యాన్తౌ, రథ్యామితాఘోషామ్. ౬౫.

వ్యా॥(స్వేతి) తౌకృష్ణరామా యాం రథ్యాం స్వపదాబ్జైః ఇతా

ఘోషామ్ - ప్రాప్తసాపదహనామ్, అకృషాతామ్ - కృతవన్తౌ,
తాంరథ్యాం తౌచ యాన్తౌ-గచ్ఛన్తౌ. వీక్ష్యస మాలాకారః, ప్రీతిభావేన
వీక్షితుమశక్నువన్ అస్థాత్ - స్థితోఽభూత్-రథైవ విశేష్యతే -
రథ్యామితా ఘోషామ్- రథ్యా-రథసమూహః, ఇతస్తతే స్వార్చితాం
పౌరాణం రథ్యయా - రథసమూహేన, అమితః- అనల్పః, ఘోషః-
శబ్దః, యస్యాంసాతపోక్తా. ఇతా ఘోషామితి అనుశబ్దస్యాపాశబ్దేన త
త్సమం. అకృషాతామితి కరోతేల్లాచ్ ద్వివచనమ్, సోఽస్థాదితి (౧)
“ఏవేపరదూపమ్” ఇతిపరదూపత్వమ్. ౬౬.

తా॥ మూకారుడు, రామకృష్ణుల సజ్జారముచే బరికుద్ధములై జనులయొక్కరథభంగముచే బరిబూర్ణములైన యాయావీధులను వారామకృష్ణులను ప్రీతిచే జూచుచుండెను. ౬౩౪.

మూ॥ అనుభూషితౌ ప్రభాంతా వాప్తౌ మధురాం సమాజ్ఞతాముత్కౌ॥

అనుభూషితౌ ప్రభాంతా వాప్తౌ మధురాం సమాజ్ఞతా ముత్కౌ॥

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞామిత్రశక్యతౌ యమకరత్నాకరే

ప జ్ఞ ద శా శ్వా సః.

ప-వి॥ అనుభూషితౌ, ప్రభామ్, తౌ, ఆప్తౌ, మధురామ్, సమామ్, చ, తామ్, ఉత్కౌ, అనుభు, ఉషితౌ, ప్రభాంతా, ఆప్తౌ, మధురామ్, సమాజ్ఞతామ్, ఉత్కౌ.

వ్యా॥ (అన్వితీ) అనుభూషితౌ-అనుకూల్యేన వస్త్రమాలైర్విభూషితౌ, ప్రభామ్-దీప్తిమ్, తౌ రామకృష్ణౌ ఆప్తౌ - ప్రాప్తౌ, ప్రభైవ విశేష్యతే - మధురామ్, మాధుర్యగుణయుక్తామ్, భోగ్యామ్, సమామ్ - సదృశీమ్, అన్యూనానతిరిక్తామ్, చశబ్దస్సముచ్చయే, తాం ప్రభామ్, ఉత్కౌ - నగరదశానోత్సుకౌ, అనుభు - భూమా, ఉషితౌ, పాదచారిణావిత్యర్థః, † తథావిధౌ తౌ, ఆప్తౌ-ప్రత్యయితౌ - విస్రవ్యణీయా విత్యర్థః, మధురాం నగరీం సమాజ్ఞతామ్ - పాదసజ్జారేణ సమ్యక్పూజితవస్త్రే, ఉత్కౌ-నానావిధనాగరపదార్థదశానార్థమున్నమిత శిరస్కౌ, అథవా-ఉద్భూతసుఖానుభవౌ, అనుభవీతి విభక్తిర్భేదవ్యయీభావః. సమాజ్ఞతామితి (౧) 'అజ్ఞు-గతిపూజనయోః' సంపూర్వః, లజ్జద్వివచనమ్. ౬౩౫.

ఇతి శ్రీవత్సాజ్ఞామిత్రశక్యతౌ యమకరత్నాకరవివరణే

ప జ్ఞ ద శా శ్వా సః,

తా॥ రామకృష్ణులు వస్త్రమాల్యదుల నలజ్జరించుకొని సుందరశోభాయుక్తులై నగరవీధిముందుఁగతుఁపలముగలవారై, శిరస్సుల బైగత్తి నగరశోభను జూచుచు వీధిలోఁ బాదచారులై వెళ్ళిరి. ౬౩౬.

† ప్రభాంతామితిపదములతో శేషు నదృశ్యతే. (౧) భాషా-ప-స-సే.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

య మ క ర త్నా క రే స వ్యాఖ్యానే

పోడ శాశ్వతః.

మూ॥ అథ కుబ్జా ఐక్షతాం గచ్ఛంతే సారరాజమాగేణా

వీక్ష్య దధతీ మనో దాగచ్ఛంతే సా రరాజ మాగేణా ॥ ౧॥

ప-వి॥ అథ, కుబ్జామ్, ఐక్షతామ్, గచ్ఛంతే, సారరాజమాగేణా, వీక్ష్య, దధతీ, మనః, దాక్. అచ్ఛమ్, తా, సా, రరాజ, మాగేణా. ౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ సారరాజమాగేణా గచ్ఛంతే రామకృష్ణా కుబ్జాం ఐక్షతామ్, సా కుబ్జాతో వీక్ష్య దాక్-శీఘ్రమ్, మాగేణా-కృష్ణదళాననూపేణ సత్పశేన, అచ్ఛమ్ - నిశ్చలమ్, మనః-చిత్తమ్, దధతీ రరాజ. ౧.

తా ॥ తరువాత రామకృష్ణలిప్దలును నతిత్లాఘ్యమైన మధురానురంభిభావశక్తి చు గూనిని జూచిరి. ఆ గూని వీరిద్వఱిని జూచి ప్రసన్నమనస్కు-రాలె విలసిల్లెను. ౧.

మూ॥ కుబ్జాంసమవదదురుముఖభా జననయనామృతాయమానవసుః॥

స్పృహయా కృతానులేపనభాజననయనామృతాయ మానవసుః॥

ప-వి॥ కుబ్జామ్, సమవదత్, ఉరుముఖభాః, జననయనామృతాయమానవసుః, స్పృహయాన్, కృతానులేపనభాజననయనామ్, ఋతాయ, మానవసుః. ౨.

వ్యా॥ (తామితి) తాం కుబ్జాం స హరిః సమవదత్. ఉరుముఖ భాః - ఉరుతరముఖద్యుతిః, జననయనామృతాయమానవసుః - జనా నాం నయనస్య - నేత్రస్య, అమృతవదాచర త్రేజస్కః, అమృతవద్భో గ్యతేజాతిత్యర్థః. ఋతాయ - సత్యవచనాయ, స్పృహయాన్ - తస్యాః ప్రీతిమాచరత్, మానవసుః - మానధనః, కుబ్జాతు విశేష్యతే-కృతా

నులేపనభాజననయనామ్ - అనులేపనస్య-కస్తూరికాద్యజరాగపాత్రస్య,
స్వహస్తేన నయనమ్ - నీతిః, కృతా యయా సా తథోక్తా. ౨.

తా|| సుకరమైన ముఖకాంతియు జనుల కాహ్లాదకరమైన దివ్యలేజస్సును గల
మానవంతుడైనయ్యాకృత్యుండఁ, చివ్తనపుగిన్నెనెత్తుకొని వెళ్ళుచున్న కుబ్జును గుఱించి
యథార్థమును తెలిసికొనుటకై ప్రియముగ మాటలాడెను. ౨.

మూ|| అనులేపనీయం కస్తై సత్యగిరోపవద తానద్యమ్ ।

స్నేహ్యా స్తీ స్వేన సేనం సత్యగిరోపవదతానద్యమ్ ॥ 3||

స-వి|| అనులేపఁ, అయిమ్, కస్తై, సత్యగిరా, ఉపవద, తావత్, యమ్, స్ని
హ్యాన్తి, స్వేన, రసమ్, సతీ, సత్యగిరః, అపవదతా, అవద్యమ్. 3.

న్యా ॥ (అనులేపఇతి) పరమరసికః స్నేహసాహార్దయుక్తిస్స
కృష్ణః పశ్యత్ప్రేమం కుబ్జాం స్వేనచ స్నేహరసాత్ పరిగృహీతాం అన్య
గామినిముపలభ్యైవమాచక్షే. అయమనులేపః కస్తై, ఇదంతావత్ స
త్యగిరా-యథార్థయా నాచా, ఉపవద; యం కిల పురుషం స్నిహ్యాన్తి
సతీ అవద్యం అపవదతా - అవమానయతా, నిరవద్యేన, స్వేన - ఆ
త్మినా, రసమ్ - స్నేహమ్, అగిరః-ఉద్గిర్ణవత్యసి. ఏవంకిల తత్స్వప్నహ
ణీయాసి, కస్తై పురుషాయాఽయమనులేప స్త్వయా నీయతే, తదేతత్సత్య
ముపవదేగ్యర్థః. అగిర ఇతి (౧౧) “గృహ-నిగరణే” లజ్, త్య
దాదిత్వాచ్చ. స్నేహస్య చిరంపారభ్యశ్చకథన పరత్వాదనన్యతన
విషయే లజ్ ప్రయుజ్యతే. 3.

తా|| ఓగునీ! నీవేపురుషునియందుఁ బ్రేమరాలవై నిర్దుష్టమైన మనస్సుచేత భావ
రసమును వెలుపుచు నీ చుద్దనము నెత్తుకొనిపోవుచున్నావు. యథార్థముగఁ జెప్పము.
మూ|| వాచమిమాం సా సార్థకజననోదీరితవతీ విదగ్ధతమాః ।

హరిద్యుగ్మచివీచీ స్త్రీజననోదీ రితవతీ విదగ్ధతమాః॥ ౪||

ప-వి॥ వాచమ్, ఇమామ్, సా, సార్థకజననా, ఉదీరితవతీ, విదగ్ధతమాః, హరి
దృగ్రుచివీచీః, స్త్రీజననోదీః, ఇతవతీ, విదగ్ధతమాః. ౪.

వ్యా || (వాచమితి) సా కుబ్జా సార్థకజననా - కృష్ణవిషయికా
రేణ సప్రయోజనజన్తా, అతవతీ విదగ్ధతమాః - విశేషేణ దగ్ధబుద్ధగత.
తమస్కా, నిరస్తసమస్తపాపా, ఇమాం వాచం ఉదీరితవతీ - ఉక్తినతీ.
పునరపి పైవ విశేష్యతే - స్త్రీజననోదీః యువతిజనానాం నోదీరీః,
విదగ్ధతమాః - వైదగ్ధ్యయుక్తాః, హరిదృగ్రుచివీచీః - కృష్ణదృష్ట్యతేజ
సాం వీచీః - ఉక్తిః, ఇతవతీ. దృగ్రుచీనాం వీచిత్వేన రావణం సమ
గ్రత్వ నిహాదత్వ పునఃపునరభిపాతిత్వఖ్యాపనార్థమ్. విదగ్ధతమా ఇతి
విదగ్ధం తమః - పాపమ్, యస్యాఇతి బహువ్రీహిః. ఉత్తరిత్రతు గుణ
వాచినో విదగ్ధశబ్దాదతిశాయనేతమమ్. ద్వితీయా బహువచనమ్. స్త్రీ
జననోదీరితి స్త్రీజనానామ్ - యువతిజనానామ్. నోదీయతి (౧) “కర్త
యన్” (౨) “టిడాణఞ్” ఇతిజీవ్. ౪.

తా॥ స్త్రీలపరీతీకరమైన కృష్ణకటాక్షమునకుఁ బాగురాలై దానిచేతనిష్టు
పురాలై ధన్యురాలైన గుని క్రీకృష్ణునిగుఱించి పైఁ జెప్పఁజూపుచున్న విధముగ మా
టలాడెను. ౪.

మూ॥ వేత్సి న కిం కంసస్య స్వాభద్రా గన్ధకారిణీ నాథ ।

జాతాఽహం త్వద్వృష్ట్యా స్వాభ ద్రాగన్ధకారిణీ నాథ ॥ ౫॥

ప-వి॥ వేత్సి, న, కిమ్, కంసస్య, స్వా, భద్రా, గన్ధకారిణీ, నాథ, జాతా,
అహమ్, త్వద్వృష్ట్యా, స్వాభ, ద్రాక్, అన్ధకారిణీ, న, అథ. ౫.

వ్యా || (వేత్సీతి) హేనాథ ! అహం కంసస్య స్వా - ఆత్మీయా,
భద్రా - నిపుణా, గన్ధకారిణీ - పైరన్ధ్రీ, ఏవంభూతాప్యహమ్, అథ -
ఇదానీమ్, త్వద్వృష్ట్యా పాపరహితా జాతేత్యర్థః. హేస్వాభ-శోభనతే
జన్మ! ఏతత్సర్వంకింసవేత్సి? ౫.

తా॥ నేను కంసునికే జన్మనము తీయుచున్నదానిని, ఇప్పుడు నీదర్శనముచేత ని
స్పృశురాలనైతిని. ఇవియన్నియు నీకుఁ దెలియవా? ౫.

మూ॥ విషయోఽస్తు తవ స్వామిన్ననులేపన మక్షిపాతస్య ।

యోగ్యం వాం చే దుచితా నను లేపన మక్షిపా తస్య॥ ౬॥

ప-వి॥ విషయః, అస్తు, తవ, స్వామిన్, అనులేపనమ్, అక్షిపాతస్య, యోగ్యమ్,
వామ్, చేత్, ఉచితా, నను, లేపనమ్, అక్షిపా, తస్య. ౬.

వ్యా॥ (విషయఇతి) హేస్వామి! ఇద మనులేపనం తవాక్షి
పాతస్య విషయోఽస్తు, ఇదమీక్షాస్వేత్యర్థః. ఇద స్తవనులేపనం వామ్-
యువయోః, యోగ్యంచేత్ - స్వగత్రయోలేకపనం ఉచితంచేత్,
తస్యాఽస్యలేపనస్యాక్షిపా ఉచితానను - అక్షిపా - అత్యాగఇత్యర్థః.
(౧) “క్షిప - ప్రేరణ” భిదాదిత్వాదజ్. తతోనఘోసమాసః.

తా॥ ౬. స్వామీలారా! ఈచన్దనమునుజూడుఁడు. ఈచన్దనముమీకుఁదగియున్న
యెడల నీనిమిషేక్షింపకఁ బూసికొనుఁడు. ౬.

మూ॥ స తయా గమిత సేన తు పత్రలతాన్యాస మక్షమితా ।

ద్విషతా మతోఽస్య తరువత్పత్రలతాఽన్యా సమక్ష మితా॥ ౭॥

ప-వి॥ సః, తయా. గమితః, సేన, తు, పత్రలతాన్యాసమ్, అక్షమితా, ద్విష
తామ్, అతః, అన్య, తరువత్, పత్రలతా, అన్యా, సమక్షమ్, ఇతా. ౭.

వ్యా॥ (సఇతి) స కృష్ణః తయా కుబ్జయా తేనాఽనులేపనేన
పత్రలతాన్యాసమ్- గాత్రే పత్రలేఖానిక్షేపమ్, అలక్ష్కారమ్, గమితః.
కీదృశః - ద్విషతాం అక్షమితా, సింహాఇవ తత్పథమసహచూనఇత్యర్థః.
అతశ్చ కుబ్జహస్త కృతాదనులేపనవిన్యాసవిశేషాయత్తాదలక్ష్కా-
రాదన్యకృష్ణస్య సమక్షం అన్యా అపూర్వా- పత్రలతా ఇతా-ప్రాప్తా.
తరువత్ - తనోరివ, యథాహితరోః తత్త్వణజనితసమగ్రనవపల్లవస్య

పత్రలతానామ శ్రీభవతి, ఏవమన్యసి తాదృశీ కాన్తిజాతేత్యర్థః. పత్రలతద్భావో ప్రభుతకాన్తిః హరివిషయే లక్ష్మ్యతే. తరువిషయే పత్ర యుక్తత్యమ్. పత్రతబ్దస్సిద్ధాదిత్వాన్నత్వభేదాయలాన్తః. అక్షయ తేతి తృజ వస్యనభ్యో సమాసః. అమరకణిత్యర్థః. ౭.

తా॥ ఈవిధముగఁజెప్పి తరువార శ్రీకృష్ణనియజ్ఞములందుఁజనము నతివిచిత్ర ముగఁబూసెను. దానిచేత నాశ్రీకృష్ణుఁడు, క్రొత్తగఁజిగురించిన వృక్షమువలె మిక్కిలి శోభాయమానుఁడాయెను. ౭.

మూ॥ కృష్ణో నిధి రన్యస్థస్యగు స మమాజః వరాజితాంశూనామ్ |
కుర్వన్ హస్తేనైవాం సమ మాజఃవరాజితాం శూనామ్॥ ౮॥

ప-వి॥ కృష్ణః, నిధిః, అన్యః, స్థగు, సః, మమార్జః, వరాజితాంశూనామ్, కుర్వన్, హస్తేన, ఏనామ్, సమమ్, అర్జవరాజితామ్, శూనామ్. ౮.

వ్యా॥ (కృష్ణః) కృష్ణః వరాజితాంశూనామ్ - నరాణాము త్కృష్టానామ్, అజితానామ్ - జేతుమశక్యానామ్, అంశూనామ్ - తే జనామ్, నిధి స్స కృష్ణః. అన్యః కుబ్జాయాః స్థగు - కుబ్జత్వహేతు భూతం ఉచ్చితం గాత్రప్రదేశమ్, హస్తేన మమాజః - స్పృష్టవాః. ఏనాం కుబ్జాం సమమ్ అన్యూనానతిరేకేణ, అజఃవరాజితామ్ - శరీ రస్య అజవేన - ఋజుత్వేన, రాజితామ్ - శోభితామ్, శూనామ్ - పూర్వరూపాద్దివ్యస్వరూపామ్, కుర్వన్, తన్యస్థస్యగు మమాజేత్యర్థః. మమాజేతతి మృజేలిట్ (౧) “మృజేర్వృద్ధిః” ఇతివృద్ధిః. శూనా మితి (౨) “ఓశ్వీగతివృద్ధ్యోః” ఇతినిష్ఠా. యజాదిత్వాత్ప్రసారణమ్. (౩) “హలః” ఇతిదీఘః. (౪) “ఓదితశ్చ” ఇతినిష్ఠానత్వమ్. ౮.

తా॥ తేజోనిధియైన శ్రీకృష్ణుఁడు, గూనిని దనహస్తముచేత దవవి దానియొక్క గూనువలెఁగొట్టి ఋజుశరీరురాలుగఁజేసి మనుషటికంటె నతివిలక్షణరూపవంతురాలు గఁజేసెను. ౮.

మూ॥ శ్రీ రిద్దుశ్రీరివ హృతశశా కకుబ్జాత ముత్కాశమ్ ।

చక్రే యస్య న హతుం శశాక కుబ్జా త ముత్కా శమ్॥ ౯॥

ప.వి॥ శ్రీః, ఇన్దుశ్రీః, ఇవ, హృతశశా, కకుబ్జాతమ్, ఉత్కాశమ్, చక్రే, యస్య, న, హతుమ్, శశాక, కుబ్జా, తమ్, ఉత్కా, శమ్. ౯.

వ్యా॥ (శ్రీరితి) యస్య శ్రీః - కాన్తిః, హృతశశా-హృతలక్ష్మ, ఇన్దుశ్రీరివసతీ, కకుబ్జాతమ్ - దిక్సమూహమ్, ఉత్కాశమ్- ఉత్కృష్ట ప్రకాశమ్, చక్రే - కృతవతీ. తం కృష్ణం- ప్రియరూపం సా కుబ్జా ఉత్కా - ఉత్సృకాసతీ, హతుమ్ - త్యక్తుమ్ - విశేష్టుమ్, నశశాక- నశక్తాభూత్ - శమితి క్రియావిశేషణమ్. తం సుఖేన విశేష్టుం నశశాకేత్యర్థః. ౯.

తా॥ ఆహుని, మయిలలేని చన్ద్రునికాన్తివంటి కాన్తిచేత దిక్కులను వలగించుచున్న యా శ్రీకృష్ణుని విశ్లేషింప నసమర్థురాలాయెను. ౯.

మూ॥ కృష్ణాఖ్యమేత్య సా పూర్వప్రాప దభూ చ్చ భాస్వస్తమ్ ।
అధిప మన స్తం లోకా నష్టాపదభూచ్చభా స్వస్తమ్॥ ౧౦॥

ప.వి॥ కృష్ణాఖ్యమ్, ఏత్య, సా, పూః, నష్టాపత్, ఆభూత్, చ, భాస్వస్తమ్, అధిపమ్, అవస్తమ్, లోకాన్, అష్టాపదభూచ్చభాః, స్వమ్, తమ్. ౧౦.

వ్యా॥ (కృష్ణాఖ్యమితి) సా పూః - మధురాచ, కృష్ణాఖ్యం భాస్వస్తమ్ - ఆదిత్యమ్, లోకాన్, అవస్తమ్-రక్షస్తమ్, తమేవ స్వమ్ - ఆత్మీయమ్, అధిపం ఉపేత్య, సాక్షాత్సర్వేశ్వరమేవ స్వాధిపత్యేన లభ్యా నష్టాపదభూత్. నష్టా ఆపత్ యస్యా ఇతి బహువ్రీహిః. పైవవిశేష్యతే- అష్టాపదభూచ్చభాః - అష్టాపదభూః - హిరణ్మయభూమిః, ఉచ్చభాః - ఉచ్చితా భాః-ప్రభా, యస్యా స్స తథోక్తా. ౧౦.

తా॥ సర్వలోకరక్షకుడైన నిరుపాధికస్వామియై మూర్త్యసమానుడైన శ్రీకృష్ణుని బొంది, స్వర్ణముమై మిక్కిలి కాన్తిగల మధురానగరము నిరుపద్రవమై విలసిల్లెను.

మూ॥ నాగర్యః ప్రహితేక్షణభృక్తా రాజీవవదనస్తమ్ ।
అరన్త వృథకత స్తనభృక్తారా జీవవదనస్తమ్ । ౧౧॥

ప-వి || నాగర్యః, ప్రహితేక్షణభృక్ష్ణః, రాజీవవదనమ్, తమ్, అరజస్త, పులకి తస్తనభృక్ష్ణారాః, జీవవత్, అనస్తమ్. ౧౧.

వ్యా || (నాగర్యఇతి) తం రాజీవవదనమ్ - పద్మసదృశముఖమ్, అనస్తమ్ - కృష్ణమ్, ప్రహితేక్షణభృక్ష్ణః - తస్మిన్ నిహితలోచనాఖ్య పట్టదాః, పులకితస్తనభృక్ష్ణారాః నాగర్యః - నగరస్త్రియః, జీవవత్ - స్వప్రాణవత్, అరజస్త - అనురక్తా అధినిక-కృష్ణవిషయే రాగమ్ - సేహమ్, కృతవత్యిత్యర్థః. భృక్ష్ణైరశబ్దః కనకాలుకాఖ్యస్య ఉపధా నస్యవాచకః. అరజస్తైతి (౧) "రజ్జ-రాగే" లజ్. (౨) "రజ్జేశ్వ" ఇత్యుపధాలోపః. ౧౧.

తా|| మధురానగరమందున్న స్త్రీలు శ్రీకృష్ణముఖారవిష్టమును దుష్టెచిలవంటి తమ సేత్రములచేఁజూచి భృక్ష్ణారమువంటి స్తనములందు రోమాచ్ఛములనొందివానియందుఁ బ్రీతికలవారయిరి. ౧౧.

మూ|| తా వీక్ష్య శ్రుతిజాలకవివరం తదాస్య ఘనరసజైః ।

నర్తభి రతృపన్వృతమపి జాలకవివరం తదాస్యఘనరసజైః ॥

ప-వి|| తాః, వీక్ష్య, శ్రుతిజాలకవివరమ్, తదా, ఆస్య, ఘనరసజైః, నర్తభిః, అతృపన్, వృతమ్, అపి, జాలకవివరమ్, తదాస్యఘనరసజైః. ౧౨

వ్యా|| (తాఇతి) తాః నాగర్యః సద్దనుస్థితాః తం కృష్ణం శ్రుతి జాలకవివరమ్ - శ్రుతిజాలస్య-వేదసమూహస్య, కవివరమ్ - ప్రకృష్ట కవిమ్ - ప్రవక్తారమ్, వీక్ష్య, తదా - తస్మిన్ కాలే, ఆస్య కృష్ణస్య ఘనరసజైః - దృఢతరభావరసజైః, నర్తభిః - విలాపైః, అతృపన్ - తృప్తాఅభివృద్ధి, తేషు సద్దను జాలకవివరమ్-గనాక్షరస్థమ్, తదాస్య ఘనరసజైః-తాసాం స్త్రీణాం, ఆస్యాభ్యైః ఘనరసజైః-జలజైః, వృ తమ్ - ఆవృతమ్, అభూత్. అతృపన్నితి (౩) "తృప్-హాషే" లజ్. పుషాదిత్వాదజ్. ఘనరసకర్తృ జలపర్యాయః. ౧౨

తా || వేదప్రవర్తకుడైన శ్రీకృష్ణుని నానగరస్త్రీలుచూచి యతనియొక్క శృంగారవిగాసములచేఁ దృప్తులయిరి. అనగరమందున్న గవాక్షములు, తామరపూవుల వంటి వారిముఖములచేత నిండియుండెను. ౧౨.

మూ|| ఉదతంసయత స్పన్దే గవాక్షమాలాలసా యువతీః ।

హరి నుభి తమో నిహన్తుం గవాక్షమాలాలసా యువతీః ॥

ప-వి|| ఉదతంసయత, స్పన్దే, గవాక్షమాలా, అలసాః, యువతీః, హరిమ్, ఆభి, తమః, నిహన్తుమ్, గవా, క్షమాః, లాలసాః, యువతీః. ౧౩.

వ్యా || (ఉదతంసయతేతి) తాః యువతీః కృష్ణదశానజనిత హాషేణా స్పన్దే-చలనే, అలసాస్తతీః గవాక్షమాలా-జాలకపజ్జీః, ఉదతంసయత-ఉత్తింసించకార-స్వబహుళాత్వేన అవిష్కరోతిస్త. తా ఏవ విశేష్యక్తే-హరిమభి-హరింప్రభి, లాలసాః-తత్పరాః, యువతీః-ప్రాప్నోవతీః, స్వయా గవా-ప్రభయా, చిద్రుత్సృష్ట్యా తమః నిహన్తుం క్షమాః ఉదతంసయ తేతి-ఉత్తంసశబ్దాత్ (౧) “తత్కరోతి” ఇతిణిచ్. లాలసా ఇసి-లాలనశబ్దః త్వరాపరపర్యాయః, ద్వితీయా బహువచనమ్. యువతీ ణితి ఉత్తరత్ర (౨) “ఋ - మిశ్రణే” శత్రస్తః. ౧౩.

తా||శ్రీకృష్ణునియందశ్యానక్తులై తమకాన్తిచేత నధికారమును బోగొట్టుచున్న వారైన యానగరస్త్రీలు, శ్రీకృష్ణునిచూచి యెచ్చటికినిఁ జలింపనసమర్థులై యాగవాక్షములందే కూర్చుండిరి. ౧౩.

మూ|| వదనాబ్జైర్దృగ్భిమరై ర్వాతాయనవాపికాలసత్తానామ్ ।

ఇష్టాభూత్తద్విష్టా వాతాయనవాపికాలసత్తానామ్॥

ప. వి || వదనాబ్జైః, దృగ్భిమరైః, వాతాయనవాపికా, అలసత్, తానామ్, ఇష్టా, అభూత్, తద్విష్టా, ఆతాయనవాపికాలసత్తా, అనామ్, ౧౪.

వ్యా || (వదనాబ్జైరితి) తానాం స్త్రీణాం వదనాబ్జైః - ముఖా త్తైర్విషదైః, దృగ్భిమరైః - నృప్త్యైర్విషయమరయుక్తైః, వాతాయన

వాపికా - గవాక్షాభ్యవాపీ, అలసత్ - బభౌ. కించ - ఆసాం స్త్రీణాం
 తద్దృష్టే - కృష్ణదశానే విషయాభూతే, ఆతాయనవాపికాలసత్తా -
 ఆతాయనవాపినః-ఆతాయనమ్ - స్థితామ్, స్వస్తిన్నీవతః - ప్రహో
 హయతః, కాలస్య సత్తా-విద్యమానతా, ఇష్టాఽభూత్. కృష్ణదశాన
 కాలక్షేపమాభూత్, స్థైర్యయ్యక్తవేవ భవేదితి బుద్ధిరజనీత్యర్థః. వాపి
 కేతి వాపీశబ్దాత్ స్వార్థకః. (౧) “కేఽణః” ఇతిహ్రస్వత్వమ్. ఆతా
 యనవాపీశబ్దస్తు ఆతాయనశబ్దే స్థితత్వపర్యాయే ఉపపదే (౨) “దు
 వప్-బీజసంతానే” ఇత్యస్తాత్ ఇనిప్రత్యయాంతః. ౧౪.

తా॥ అగవాక్షముల నెడు బావులు, నేత్రములను గు మ్మెడలచేసిండియున్న యా
 స్త్రీలయొక్క ముఖముల నెడు తామరసమసుమములచే బ్రకాశించెను. ఆ స్త్రీలు శ్రీకృ
 ష్ణుని నెల్లప్పుడు చూచుచుండవలయునని యాశపడిరి. ౧౪.

మూ॥ ఏకాఽగచ్ఛత్స్వజనాత్ పరి సరసా స్రస్తనీవి వశా ।

అన్యాఽనన్దాదాప్లుతపరిసరసాస్రస్తనీ వివశా॥ ౧౫॥

ప-వి॥ ఏకా, అగచ్ఛత్, స్వజనాత్, పరి, సరసా, స్రస్తనీవి, వశా, అన్యా,
 ఆనన్దాత్, ఆప్లుతపరిసరసాస్రస్తనీ, వివశా. ౧౫.

వ్యా॥(ఏకేతి) ఏకా స్త్రీ సరసా - భావయక్తా, వశా-కృష్ణస్య
 వశభూతా, స్వజనాత్ పరి - స్వబంధుజనం వజాయిత్యా, స్రస్తనీవి-
 స్రస్తా - గలితా, నీవిర్యధాన్యాత్ తథా కృష్ణసకాశమగచ్ఛత్. పరిశబ్ద
 స్య(౩) “అపవరీవజానే” ఇతి కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా (౪) “పరేర్వజా
 నే” ఇత్యన్యస్సమాసవిషయే వికల్పితత్వాద్విర్వచనాభావః. స్వజ
 నాదితి (౫) “పశ్చన్యసాద్భరిభిః” ఇతి పశ్చమ్. అన్యాతు స్త్రీ కృష్ణ
 వశాననిమిత్తాదానన్దాత్ వివశాఽభూత్. కీదృశీ - ఆప్లుతపరిసరసా

స్రస్తనీ - ఆప్లుతః పరిసరః - పర్యవృత్తః యయో ప్లా ఆప్లుతపరిసరా,
సహ అనేణ - గాప్పేణ, వర్తత ఇతి సాసా, అస్రయుతౌ ఆప్లుతపరి
సరా స్తనాయస్యా స్సాతఖోక్తా. ఆనన్దబాష్పస్తి క్షిపర్యవృత్తనేత్యర్థః. (౧)
“స్వాక్షాచ్ఛోపసజ్జనాదసంయోగోపధాత్”.

౧౫.

తా: ౭క స్త్రీ శ్రీకృష్ణనియందభిప్రాయముచే నతనికిఁ బరవశయై తనబంధువులను
వదలి వెళ్ళెను. ఇంకొక తె, శ్రీకృష్ణనిజాచి యానన్దబాష్పములచేఁ దన స్తనములను
దడుపుచు వెళ్ళెను.

౧౬.

మూ॥ హరిగాఽన్యస్యా దృక్పీఠరపాద్యవాహితరసాధారా ।

ఆనన్దజాఽఽప్యత దృశో రపాద్యవా హి తరసా ధారా॥ ౧౬॥

ప-ప॥ హరిగా, ఆన్యస్యాః, దృక్పీఠః, అపాద్యవాహితరసాధారా, ఆనన్దజా,
ఆప్యత, దృశోః, అపామ్, గవా, హి, తరసా, ధారా.

౧౭.

వ్యా ॥ (హరిగేతి) అన్యస్యాస్తి నియాః దృక్పీఠః-దృష్టిలక్ష్మీః,
అపాద్యవాహితరసాధారా - అపాద్యైవ - పర్యవృత్తేన, వాహితమ్ - ధారి
తమ్, రసం ఆధారత్వేనాఽఽశ్రయస్తీ-హరిగా-కృష్ణం ప్రాప్తాఽభూత్,
తస్యైవ కృష్ణదర్శననిమిత్తానన్దజా దృశోరపాం ధారా - బాష్పజల
ధారా, తరసా - వేగేన సహితా, గవా - భూమ్యా, ఆప్యత - ప్రా
ప్త్యాఽభూత్, హిశబ్దస్సముచ్చయే.

౧౮.

తా॥ మఱియొక స్త్రీ తనయభిప్రాయమునుదనయపాద్యవీక్షణముచేఁబాపుచున్నదై
శ్రీకృష్ణనిజాచుచున్నదై శ్రీకృష్ణదర్శనముచేఁ గలిగిన యానన్దబాష్పములచే భూమిని
దడిపెను.

౧౯.

మూ॥ వీక్ష్యాఽన్యాఽస్థాద్విగళితవలయోభయదోజ్జితాత్తభూమానమ్
యంప్రతి మనోరథశతావలయోఽభయదోజ్జితాత్తభూమానమ్॥

ప-వి॥ వీక్ష్య, అన్యా, అస్థాత్, విగళితవలయోభయదోః, జితాత్తభూమానమ్,
యమ్, ప్రతి, మనోరథశతావలయః, అభయదోజ్జితాత్తభూమానమ్.

౨౦.

వ్యా॥ (వీక్ష్యతి) జితాత్మభూమానమ్ - స్వసాన్దర్శన విజిత
మస్తగర్వమ్, తం కృష్ణం వీక్ష్య విగళితవలయోభయదోః - విగళిత
వలయ హస్తస్త్వయా భూత్వా అన్యాయాత్ - స్థితవహి, హరిరేవ
విశేష్యతే - అభయదోజితాత్మభూమానమ్ - అభయదః - అభయ
ప్రసః, ఊర్జితః - బలవాన్, ఆత్మనో భూమా యస్య స తథోక్తః.
ఏవగభూతం యం ప్రతి తస్యా మనోరథశావలయః - మనోరథశతా
నాం ఆవలయః- పశ్య-యః, భవ-యః, వీక్ష్య శిథిలితవలయా స్థితా
ఽభూదిత్యర్థః. ౧౭.

తా॥ సజ్జనరత్నకమైన దృఢతెరిమహిమకలనాడై మస్తగ నికంఠె నశిష్టదుః
క్షైః శ్రీకృష్ణునిజూచి నానాప్రకారముగ సుఖింపఁగోరుచున్నయింకొక స్త్రీయొక్కచే
గులగోసుండి కంకణములు జారిపోయినవి. ౧౭.

మూ॥ పాష్పం కిరన్ పరస్యా వేణీబద్ధ రజ శ్చేయః ।

వ్యగలద్గతేర్దృశోఽసావేణీబద్ధ రజ శ్చేయః । ౧౮॥

ప-వి॥ పాష్పమ్, కిరన్, పరస్యాః, వేణీబద్ధః, రజః, శ్రేయః, వ్యగలత్, గతేః,
దృశః, ఆసా, ఏణీబద్ధః, అజః, శ్రేయః. ౧౮.

వ్యా॥ పాష్పమితి) పరస్యాః స్త్రీయాః వేణీబద్ధః, గతేః- కృష్ణ
దక్షణాధాధమనాత్కారణాత్, శ్చేయః-శ్రేష్ఠమ్. పాష్పమ్ - పుష్ప
సంబద్ధి, రజః - పరాగమ్, కిరన్ వ్యగలత్ - విగళితోభూత్. ఆసా
అజః-కృష్ణః, తస్యాః దృశః-దృష్టేః, ఏణీబద్ధః - ఏణ్యాః - హరిణ్యాః,
బద్ధః, తత్సదృశ్యాః, శ్రేయః - సేవ్యః, యతః, అత స్తస్మాత్పలనఘ
భూత్, అతశ్చ వేణీబద్ధశ్శిథిలోఽభూదిత్యర్థః. శ్రేయశ్చి పూర్వత్ర -
ప్రత్యక్షశబ్దాదీయసుని శ్రాదేశేన రూపమ్. ఉత్తరత్ర(౧) "శ్రిఞ్ - సేవా
యామ్" (౨) "అచోయత్" ఇతి యత్. ౧౯.

తా॥ దర్శనీయమైన శ్రీకృష్ణుని జూచుటకై వెళ్ళుచున్న యింకొక స్త్రీయొక్క కోప్ప వీడిపోయినది. అందునుండి శ్రేష్ఠమైన పుష్పపరాగము బారిపడుచుండెను.

మూ॥ ఉన్నతైకా సుభూ రతిమత్తాఽన్యాఽపరాఽమాద్యత్ +

అక్షాణి సకృష్టా దితరతిమత్తాన్యాప రామాద్యత్ ॥ ౧౯॥

ప-వి॥ ఉన్నతా, ఏకా, సుభూః, అతిమత్తా, అన్యా, అపరా, అమాద్యత్, అక్షాణి, సకృష్టాత్, ఇతిరతిమత్తాని, ఆప, రామాత్. యత్. ౧౯.

వ్యా॥ (ఉన్నతైతి) ఏకా సుభూః ఉన్నతా అభవత్; అన్యాత్వ రతిమత్తాఽభూత్. అపరా అమాద్యత్, అమాద్యదితి - భగవదనుభవ యోగ్య పరమాప్రాప్తిధాత్వర్థం, అతిమత్తేతి-హఃత్వత్తినిమిత్త జ్ఞానసూన్యాఽస్తకరిణోద్ధతివిశేషః. ఉన్నతైతి-భ్రమప్రాప్తిః. ఈదృశ తద్విశాప్రాప్తికారణముచ్యతే - యత్ - యన్తాత్, సకృష్టాత్ - కృష్ణ సహితాత్, రామాద్ధేతోః, ఇతిరతిమత్తాని - ప్రాప్తప్రీతిమత్తాని, అక్షాణి - స్వేచ్ఛియాణి, సా సా ఆప - ప్రాప్తవతీ; సర్వాసాం తత్తద్దశా ప్రాప్తిహేతుః రామకృష్ణదిశానజేంద్రియప్రీతిసాధారణీ, అవాన్తర భేదస్యతు కారణం తాసాం ప్రీతిభేదః. ఇతిరతిమత్తాని-రతిమత్తా - ప్రీతి మత్తా, ఇతా - ప్రాప్తా, యైస్తాని తథోక్తాని. ౧౯.

తా॥ రామకృష్ణుల నిద్దతిని జూచి సేవానందమునొందిన యొక స్త్రీ) విక్కిలి సంతోషించెను. ఇంకొక తె, విక్కిలి సంతోషించి విక్షిప్త మనస్కురాలాయెను. మఱి యొక స్త్రీ, మతిరేక భ్రమమునొందెను. ౧౯.

మూ॥ అథ తౌ శృణ్వంతౌ సుఖభవనగవీ రాయుధాలయం సమితౌ |

తాభ్యా మథ యయు రాయుధభవనగవీరా యుధా లయం సమితౌ ॥

ప-వి॥ అథ, తౌ, శృణ్వంతౌ, సుఖభవనగవీః, ఆయుధాలయమ్, సమితౌ, తా భ్యామ్, అథ, యయుః, ఆయుధభవనగవీరాః, యుధా, లయమ్, సమితౌ. ౨౦.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ తౌ రామకృష్ణౌ సుఖభవనగవీః - సుఖోత్పత్తిహేతుభూతా వాణీః నాగరీరీతాః, శృణ్వంతౌ క్రమేణ కంసస్వ

ఆయుధాలయమ్-ఆయుధశాలామ్, సమితౌ-సద్గతౌ, అభవతామ్. అథ - తదనస్తరమ్, తాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం సహ సమితౌ - యుద్ధేసతి, తయైవ యుధా - యుద్ధేన, ఆయుధభవనగవీరాః-ఆయుధశాలాంగతా వీరాః, తత్తేజోలయమ్ - మరణమ్, యయుః-ప్రాప్తాః. సుఖభవనగవీ రితి - సుఖంభవత్యాభితి సుఖభవన్యః, కరణేల్కుట్. సుఖభవన్యశ్చతా గావశ్చేతి కర్తృధారయః. (౧) “పువత్కర్తృధారియ” ఇత్యాదినా పూ ర్వపదస్య పువద్భావః. (౨) “గోరతద్ధితలుకి” ఇతి టచ్ సమాసాంతః- టిత్యాత్ జీవ్. ౨౦.

తా॥ తరువాత రామకృష్ణులు, నగరవాసులయొక్క కర్ణానన్దకరములైన స్తోత్ర ములను వినుచు వాయుధశాలలోఁ బ్రవేశించి యచ్చట నున్న వీరులతోఁ బోరి వారిని జంపిరి. ౨౦.

మూ॥ అథ గన్ధమాల్యభూషిత మిష్వాసం సజ్జ్య మానమయే ॥

సబభజ్జాఽఽసన్నోత్సవమిష్వా సంసజ్జ్యమాన మయే ॥ ౨౧ ॥

ప-వి॥ అథ, గన్ధమాల్యభూషితమ్, ఇష్వాసమ్, సజ్జ్యమ్, ఆనమయేత్. సః, బభజ్జా, ఆసన్నోత్సవమ్, ఇష్వా, సంసజ్జ్యమానమ్, అయేత్. ౨౧.

వ్యా॥ (అథేతి) అయన్నితి చరమపదం ప్రకృప్య సంబధ్యతే.

అథ కృష్ణః ఆయుధశాలాం ఆయే - ప్రవిశేత్, ఆసన్నోత్సవమ్ ఆత ఏవ గన్ధమాల్యభూషితం కంసస్య ఇష్వాసం సజ్జ్యమ్ - సమావేశమ్, కృత్వా తథా ఇష్వా - శరేణ, సంసజ్జ్యమానమ్-శరసంబద్ధంచ కృత్వా తం ఆనమయేత్ - ఈషన్నమయేత్, బభజ్జా † అయన్నితి (౩) “అయ- గతౌ” ఇత్యస్తాద్యావాదికశ్చత్రంతః. ౨౧.

తా॥ అచ్చట, రేపటియంతవరమునకుఁగాను గన్ధపుష్పములచే నలంకరింపఁబడి యున్న భవమునఁ ద్రి యర్చితాడుకట్టి బాణసంధానముచేసి యీడ్చినితించెనను. ౨౧.

(౧) ఊ-నూ-౬-౩-౪-౨. (౨) ఊ-నూ-౫-౪-౯-౨. (౩) భ్వా-ఆ-స-జీ.

అయథాతోరాత్తనే పదిత్యాత్, శత్రస్తయాపం సుధీభిరాలోచనయన్.

మూ॥ కంసో భగ్నం శ్రుత్వా ధన్వ ధన్జాయవిదాఽహవతః ।

మనసో రుజ మభజ త్కృద్ధన్వధన్జాయ విదాహవతః॥ ౨౨॥

ప-వి॥ కంసః, భగ్నమ్, శ్రుత్వా, ధన్వ, ధన్మ్, జయవిదా, ఆహవతః, మనసః, రుజమ్, అభజత్, క్రుద్ధన్వధన్జాయవిదాహవతః. ౨౨.

వ్యా ॥ (కంసః) కంసాయధపాలకై స్సహ ఆహవతః - యుద్ధాత్, జయవిదా - జయం లభనతా, కృష్ణేన ధన్వ ధన్మ్ - ధనురాభ్యధన్మ్, భగ్నం శ్రుత్వా, కంసః మనసః రుజమ్-పీడామ్, అభజత్-ప్రాప్తవాన్. మనసేన విశేష్యతే-క్రుద్ధన్వధన్జాయవిదాహవతః-క్రుధాకోపేన, ధన్వధన్జాయేన, వనన్మనా, విదాహవతః; నిర్నిద్రత్యాత్. జయవిదేతి (౧) “విక్-లాభే” ఇత్యస్తాత్ క్విబంతః. ౨౩.

౩॥ క్రీకృష్ణుఁడాయధశాలలోనున్న పీరులనుజయించి ధనుస్సును విజియెనని కంసుండువిని క్రోధాక్రాంతుఁడై మిక్కిలి మనోవ్యాకులతనొందెను. ౨౨.

మూ॥ కథమప్యలం గమయితుం శార్వరసమయం సమాసమం కంసః ।

క్రోధమగతో విడమ్భిత శార్వరస మయం సమాసమం కం సః॥

ప-వి॥ కథమ్, అపి, అలమ్, గమయితుమ్, శార్వరసమయమ్, సమాసమమ్, కంసః, క్రోధమ్. అగతః, విడమ్భితశార్వరసమ్, అయమ్, సమాసమమ్, కమ్, సః. ౨౩

వ్యా ॥ (కథమితి) ఏవం క్రుద్ధః కంసః, శ్వఃప్రభాతే సర్వలోకసన్నిహౌ తయోర్నిగ్రహః కర్తవ్యః ఇతి క్రోధేన, శార్వరసమయమ్ - రాత్ర్యాత్మకం కాలమ్, సమాసమమ్ - సంవత్సరసదృశమ్, కథమపి గమయితుం అలమభవత్ - సమర్థోఽభవత్. సోఽయం కంసః సమాసమమ్ - సమవిషమరూపమ్, విడమ్భితశార్వరసమ్ - అనుకృతశర్వసంబద్ధిరసమ్, హోపరసమ్, కమ్-కీదృశమ్, క్రోధమ్, అగతః-అప్రాప్తః? సర్వం కోపం ప్రాప్తఇత్యధః. అతో దీఘభూతాం రాత్రిం కథంచిత తుపితవాన్. ౨౩.

తా॥ కంసుడు, రుద్రుడు కోపగించినట్లు నానాప్రకారముగఁ గోపగించిన వాడై యాయొకరాత్రి యొక సంవత్సరమువలెఁ గడిపెను. ౨౩.

మూ॥ ఉషసి చ యుధి మూల్లం బల మసజ్జయ దనీతిమల్లపతి ।

వచనమపి స్త విగహిత మసజ్జయదనీతిమల్లపతి॥ ౨౪॥

ప.వి॥ ఉషసి, చ, యుధి, మూల్లమ్, బలమ్, అసజ్జయత్, అనీతిమల్లపతి, వచనమ్, అపి, స్త, విగర్హితమ్, అసజ్జయదనీతిమత్, లపతి. ౨౪.

వ్యా॥ (ఉషసీతి) రాత్ర్యాం గతాయాం ఉషసి - ప్రభాతసమయే, కంసః, మూల్లంబలమ్ - మల్లసంబద్ధిబలమ్ - సేనామ్, యుధి-యుద్ధే, అసజ్జయత్ - అకల్పయత్. మల్లబలం విశేష్యతే-అనీతిమల్లపతి-అనీతయః-ఈతిరహితాః, మల్లపతయః-చాణూరప్రభృతయో మల్లపతయః, యస్మిత్ తత్తోక్తమ్. కించ-విగహితం వచనం లపతిస్త. వచనం విశేష్యతే-అసజ్జయదనీతిమత్ - అసతామ్ - దురాత్మనామ్, చాణూరాదీనామ్, జయదాభిః - జయప్రదాభిః, నీతిభిః యుక్తమ్ - చాణూరాదిభ్యః తజ్జయోపాయముపదిష్టవానిత్యర్థః. ౨౪.

తా॥ కంసుడు ప్రాతఃకాలమందులేచి కృష్ణక్షీదార్థముగ, నిరుపద్రవులైన చాణూరాదులచే నధిష్ఠితమైన మల్లపైన్యమును సిద్ధపఱచి, వారికి స్వపక్షజయోపహమైన నానావిధయుక్తులను సేర్పెను. ౨౪.

మూ॥ రజ్జస్థాపితమల్ల స్సమశ్చమధ్యాస్త దారుణోద్యోగః ।

మశ్చాన్ పరితో భూపా సమశ్చ మధ్యాస్తదాఽరుణోద్యోగః॥

ప.వి॥ రజ్జస్థాపితమల్లః, సః, మశ్చమ్, అధ్యాస్త, దారుణోద్యోగః, మశ్చాన్, పరితః, భూపాః, సమశ్చ, చ, మధ్యాః, తదా, అరుణః, ద్యోగః. ౨౫.

వ్యా॥ (రజ్జేతి) స కంసః రజ్జస్థాపితమల్లః దారుణోద్యోగః - అగ్నిపూరే కర్తవ్యమ్యుక్తః. మశ్చమధ్యాస్త-మశ్చే ఆనీనోఽభవత్. సమం భూపాః - రాజానశ్చ. మధ్యాః - మధ్యస్థాః - పరిక్షకాః, రజ్జం పరితోక్ష్యమానాన్ మశ్చానధ్యాస్త. ఏవం ఏషు రజ్జపతిషు అసన్నేషు,

తదా-తస్మిన్ కాలే అరుణః ఆదిత్యసారథిః, ద్యౌగః - ఆకాశం ప్రాప్తోఽభవత్. సూర్యోదయ ఆసన్నోఽభవదిత్యర్థః. మధ్యా ఇతి మధ్యే భవాఇతి (౧) * అధ్యాత్మదేవుఁ, భవాధేవుఁ. ౨౫.

తా॥ కంసుఁడు రజ్జమందు ముల్లపై న్యమునుంచి నలుఁబ్రక్కల మంచములమీఁద రాజులను పుధ్యస్థులుగాఁ గూర్చుండఁబెట్టి తానొకమంచమందుఁ గూర్చుండెను, అప్పుడరుణోదయమయినది. ౨౫.

మూ॥ రజ్జద్వారిణ్యయుజన్తత్యజం కువలయాపీడమ్ ।

అపి జేతు మలం దిశ్యం మత్యజం కువలయాపీడమ్ ॥ ౨౬॥

ప-వి॥ రజ్జద్వారిణి, ఆయుజత్, మత్యజమ్, కువలయాపీడమ్, అపి, జేతుమ్, అలమ్, దిశ్యమ్, మతమ్, గజమ్, కువలయాపీడమ్. ౨౬.

వ్యా॥ (రజ్జద్వారిణీతి) కువలయాపీడమ్ - కువలయాపీడాఖ్యమ్, మత్యజమ్ - మాత్యజమ్, రజ్జద్వారిణ్యయుజత్. కీదృశమ్ - దిశ్యం గజమ్ - దిశిభవమ్, దిగ్గజమ్, మతమ్-సంభావితమ్, కువలయాపీడమ్-కువలయమ్ - భూమణ్ణలమ్, ఆపీడతయా - శిరోభూషణతయా, ధారయన్తమపి, స్వబలేన జేతుం అలమ్ - సమథంసప్తమ్. ౨౭.

తా॥ భూభారమును దనశిరస్సుతో వహించుకొనియున్నను శత్రువులనుజయించుటకు సమర్థమైన కువలయాపీడమనెడు మత్తగజమును రజ్జద్వారమందు నిలిపెను.

మూ॥ జాతే వయాంసి తైమిరపటహాన్యాహన్యమానాని ।

ప్రతిశేదు రితాని పురః పటహాన్యాహన్యమానాని ॥ ౨౮॥

ప-వి॥ జాతే, వయాంసి, తైమిరపటహాన్యా, అహని, అమానాని, ప్రతిశేదుః, ఇతాని, పురః, పటహాని, ఆహన్యమానాని. ౨౮.

వ్యా॥ (జాతఇతి) అహని-దివసే, తైమిరపటహాన్యా - తిమిరమయస్య పటస్య నిరసనేన, జాతే సతి, వయాంసి - పక్షిణః, అమా

నాని - అపరిచ్ఛిన్నాని, బహునాని, ఆగామిమల్లయుద్ధార్థం ఆహస్యమా
నాని పటహాని, రజ్యస్య పురః ఇతాని - ప్రాప్తాని, ప్రతినేదుః- ప్రతినాద
మకుర్వత్.

౨౭.

తా॥ అప్పుడు సూర్యోదయము సన్నిహితమాయెను. చీకటిపోయినది. యుద్ధ
సన్నాహముకొఱకు రజ్యద్వారమునందు భేర్యాదివాద్యములు వాయింపఁ గాదానిముదఱ
పక్షులువచ్చి యాశ్చర్యముననుకరించి నానావిధముగ నతిచివవి.

౨౮.

మూ॥ హరిణాఽపి తత్ర తస్యాం ప్రత్యూషే సురజనౌ ఘనాభిరతి ।

బుబుధే చ రుచాఽఽదిత్యం ప్రత్యూషే సురజనౌఘనాభిరతి॥

ప-వి॥ హరిణా, అపి, తత్ర, తస్యామ్, ప్రత్యూషే, సురజనౌ, ఘనాభిరతి,
బుబుధే, చ, రుచా, ఆదిత్యమ్, ప్రత్యూషే, సురజనౌఘనాభిః, అతి.

౨౯.

వ్యా॥ (హరిణేతి) హరిణాసి - ధనుర్భజ్యం కృతవతా బలభద్ర
సహితేన, తత్ర-నగరే తస్యాం - సురజనౌ - శోభనాయాం రజన్యామ్,
ఘనాభిరతి - దృఢతరప్రీతియుక్తయథాతథా, ప్రత్యూషే - ప్రతివాసః
కృతః, కించ-తస్యాః రాత్ర్యాః ప్రత్యూషే - ప్రభాతకాలే, సురజనౌ
ఘనాభిః - దేవసమూహస్య నాభిభూతః - ప్రధానభూతః, స్వయా -
రుచా-ప్రభయా, ఆదిత్యమతి-ఆదిత్యమతిక్రాంతస్స, కృష్ణౌ బుబుధే-
బుద్ధవా. ప్రత్యూషః ఇతి పూర్వత్ర ప్రతిపూర్వా ద్వసేభా వేలిట్.
అతిశబ్దస్య (౧) “అతిరతిక్రమణేచ” ఇతి కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞా. ఆదిత్య
మితి తతో ద్వితీయా.

౩౦.

తా॥ దేవాధిదేవుడైన శ్రీకృష్ణుడు బలరామసహితుడై యారాత్రియందచ్చట
నతిసంతోషముగ నివసించి యుదయకాలమందు మూర్ఛునికంటె నతిలేజస్విగాఁ బ్ర
కాశించెను.

౩౧.

మూ॥ కృతసాన్ధ్యవిధి ర్వికృతిం స నాఽథ యన్నాగరమణీయః ।

బృహదసి పశ్యత్ రథ్యాం సనాథయన్నాగరమణీయః॥ ౩౨॥

ప-వి॥ కృతసాన్ధ్యవిధిః, వికృతిమ్, సః, న, అథ, యన్, నాగరమ్, అణీయః, బృహత్, అపి, పశ్యన్, రథ్యామ్, సనాథయన్, నాగరమణీయః. ౨౯.

వ్యా॥ (కృతేతి) అథ స కృష్ణః కృతసాన్ధ్యవిధిః సవికృతిం యత్ - కంస కోలాహలేనత్యపి స్వయం వికారంనప్రాప్తవాత్. నాగ రమ్ - సగరేభవమ్ - అణీయో బృహదపి పదార్థజాతిం శైశవప్రయు త్తేన కుశూహలేన పశ్యత్, రథ్యామ్ - ప్రతోళీమ్, సనాథయత్ - ఆ త్తనా అలక్ష్మ్యుర్వత్, నాగరమణీయః - గజవద్రమణీయః, వత్సమాణేన 'ప్రయయా' ఇత్యేనేన ఇతః ప్రభృతీనాం శ్లోకానామన్వయః. ౨౯.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, ప్రాతఃకాలమందుఁ జేయవలసిన నిత్యకర్మానుష్ఠానమును దీర్చు కొని, కంసకోలాహలమునగు భయపడనివాఁడై వీధిలో మత్తగజమువలెఁ బయలుదేరి నగరవిశ్రమమును జూచుచు వెళ్ళెను. ౨౯.

మూ॥ గచ్ఛన్ విహాయ మాన్ద్యం సత్వరతాం చేతనానాక్లామ్।

శృణ్వత్ స్వగుణప్రథనీం సత్వరతాం చేతనానాక్లామ్। ౩౦॥

ప-వి॥ గచ్ఛన్, విహాయ, మాన్ద్యమ్, సత్వరతామ్, చ, ఇతనానాక్లామ్, శృణ్వన్, స్వగుణప్రథనీమ్, సత్వరతామ్, చేతనానామ్, గామ్. ౩౦.

వ్యా॥ (గచ్ఛన్నీతి) మాన్ద్యం విహాయ సత్వరతామ్-త్వరయా సహితతామ్, గచ్ఛత్, స్వగుణప్రథనీమ్ - స్వగుణప్రఖ్యాపనీమ్, సత్వ రతామ్-సత్వగుణనిరతామ్, అకల్మషయాపామ్, ఇతనానాక్లామ్-ప్రాప్త నానాభూతకలాపామ్, చేతనానామ్-చైతన్యగుణయోగినాం పుంసామ్, గామ్ - వాణీమ్, శృణ్వత్.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు, తనగుణములను స్తుతించుచున్న జనులయొక్క మాటలను వినుచు రజస్థానమునుగూర్చి కీఘ్రముగ వెళ్ళెను. ౩౦.

మూ॥ పిశ్చాపీడేన లసత్ సదామయజ్ఞోపవీతేన।

దుఃఖేన సతః పాస్యన్ సదామయజ్ఞోపవీతేన ॥ ౩౧॥

ప-వి॥ పిశ్చాపీడేన, లసత్, సదామయజ్ఞోపవీతేన, దుఃఖేన, సతః, పాస్యన్, సదామయజ్ఞః, అపవీతేన. ౩౧.

వ్యా ! (పిఞ్ఛేతి) సదామయజ్ఞోపవీతేన-దామయజ్ఞోపవీతసహితేన, పిఞ్ఛపీడేన - పిఞ్ఛమయేనావతంసేన, లసన్, సదామయజ్ఞః - సతామ్ - సజ్జనానామ్, ఆమయమ్ - పీడామ్, కంసనిమిత్తామ్, జానన్, జ్ఞాత్వా, అపవీతేన - నివర్తితేన, దుఃఖేన, సతామ్ - సజ్జనానామ్, పాస్యన్-రక్షిష్యన్.

౩౦.

తా॥ పుష్పమాలికలచేతను, యజ్ఞోపవీతముచేతను, మయూరపిఞ్ఛమయ భూషణముచేతను నలబ్ధింపఁబడినవాఁడైన శ్రీకృష్ణుఁడు కంసునిచే గల్గిన సర్ప రుషుల యుపద్రవముల నెఱిగి వారి దుఃఖమును బోగొట్టి రక్షింపఁ జలఁచినవాఁడై వెళ్ళెను.

౩౧.

మూ॥ ప్రయయా తృణయన్ కంసం రజ్గద్వారి దమితాసురవ్యూహమ్

వీత్య సృగీఘ మహాజితరజ్గద్వారిదమితాసురవ్యూహమ్ ॥

ప-వి॥ ప్రయయా, తృణయన్, కంసమ్, రజ్గద్వారి, దమితాసురవ్యూహమ్, వీత్య, సృగీఘ, మహా, జితరజ్గద్వారిదమ్, ఇతాసురవ్యూహమ్.

౩౨.

వ్యా॥ (ప్రయయావితి) ఏవంభూత స్సకృష్ణః కంసం తృణయన్-తృణీకుర్వన్, అనాద్రియమాణః, రజ్గద్వారి-రజ్గస్య ద్వారప్రదేశే, ప్రయయా, తస్యాం దశాయాం దమితాసురవ్యూహమ్- నియమితద్వైత్య సమూహమ్, జితరజ్గద్వారిదమ్ - జితసీలమేషుప్రభమ్, మహా - తేజః, వీత్య, సృగీఘ- పౌరజనబుద్ధిఘ, రవ్యూహమ్- అపూర్వోరవిః కిలాయ మిత్యేవంవిధ విలక్షణమ్, ఇతాసు - ప్రాప్తాసు, రజ్గద్వారం ప్రయయా విత్కర్త.

౩౩.

తా॥ అనేకాసురవర్గమునుజంపి కంసునిగడ్డిపంకవలె ననాదరించి రజ్గద్వారమునకు వెళ్ళుచున్నప్పుడు జనులచూచి యితఁడు అపూర్వమైనమూర్ఖుఁడుగానున్నాఁడని తలఁచిరి.

౩౪.

మూ॥ జగ్గమశిఖరీవామితదమ్భో దవపూరసన్నిభోగ్గతః ।

రుద్ధో ద్వారి తముద్భవదమ్భోదవపూరసన్నిభోగ్గతః ॥ ౩౩ ॥

ప-వి || జగ్గమశిఖరీ, ఇవ, అమితదమ్భః, దవపూరసన్నిభోగగతః, రుద్రన్, ద్వారి, తమ్, ఉద్భవదమ్భాదవపుః, రసన్, ఇభః, అగ్రగతః. 33.

వ్యా || (జగ్గమేతి) తం కృష్ణం తత్ర ద్వారి రుద్ర-రోద్ధుకామః, అమితదమ్భః - అనల్పాదమ్భరః, దవపూరసన్నిభోగగతః - దవదహానౌఘసదృశహారగమనః, ఉద్భవదమ్భాదవపుః - ఆకాశే వహార్థం ఉద్భూతమేఘసదృశకాయః, రసన్ - గజన్, జగ్గమశిఖరీవ - జగ్గమపర్వతఇవ. ఇభః - కువలయాపీడః, హరేరగ్రతోభవత్. 33.

తా|| ఆరభ్యద్వారమంగు, వహార్థముగ జలపానముచేసి యాకసమందులేచిన మేఘమువలె నల్లని శరీరముకలచై, దవనలమువలె నతీక్రూరగమనముకలచై, పర్వతమునలె నత్యున్నతమైన కువలయాపీడమును యేనుగు మహాగర్వముతో శ్రీకృష్ణుని నడ్డగింపవలయునని యెదురుగవచ్చెను. 33.

మూ|| అరతిః కృష్ణం జగతాం మా తం గమ దేన మాద్యస్తమ్ |

ఇతి సాధవో నిదధ్యుర్మాతజ్జమదేన మాద్యస్తమ్ || 3౪ ||

ప-వి|| అరతిః, కృష్ణమ్, జగతామ్, మా, తమ్, గమత్, ఏనమ్, ఆద్యస్తమ్, ఇతి, సాధవః, నిదధ్యుః, మాతజ్జమదేన, మాద్యస్తమ్. 3౪.

వ్యా || (అరతిరితి) తమేనం కృష్ణం జగతాం ఆద్యస్తమ్, ఆద్యస్తత్వం - సృష్టిసంహారకారకత్వాత్, ప్రాప్తాగజనిమిత్రా అరతిః - పీడా, మాగమత్ - నప్రాప్నూయాత్, ఇతి - ఏనమ్, సాధవః నిదధ్యుః - సితరాంధ్రాతవస్తః, కృష్ణపవ విశేష్యతే - మాతజ్జమదేన - మాతజ్జస్య కువలయాపీడస్య, మదేన, మాద్యస్తమ్ - హృష్యస్తమ్, ప్రతియోధుర్వీర్యం వీరస్య యోధు హాపహాపేతుభావతి. గమదితి - గమేర్లుక్. (౧) “నమాజ్ యోగే” ఇతి ప్రతిషేధాదాగమాభావః. 3౪.

తా || జగదుత్పత్తిసంహారకరుడై, అకువలయాపీడమునుజూచి సన్నోపించుచున్న వీరుఁడునైన శ్రీకృష్ణుని కేవిధమైన యాపత్తును రాకుండనుండవలయునని సజ్జనులు ముఖ్యభావాపనముచేసిరి. 3౪.

మూ॥ చలితం తృణీకృతస్పటిస్వరు చారుధానమివ పుర స్సహసః!

తమభి యయా పర్యవ్రాన్ స్వరుచారుధానమివ పుర స్సహసః ॥

ప-వి॥ చలితమ్, తృణీకృతస్పటిస్వరు, చారుమ్, ధానమ్, ఇవ, పురః, సహసః, తమ్, ఆభియయా, పర్యవ్రాన్, స్వరుచా, రుధానమ్, ఇవ, పురః, సహసః. ౩౫.

వ్యా॥(చలితమితి)(తృణీకృతస్పటిస్వరు) క్రియావిశేషణమిదమ్. స్వరుః - వజ్రమ్, స్పృశః - అఙ్కుశః, స్పృశ్యాభ్యస్వరుః- అనివశితస్పటి రిత్విర్థః. తృణీకృతస్పటిస్వరుర్యథాభవతితథా, చలితమ్ - కృష్ణవర్ణ న జేన రోషేణ స్పటిప్రహరైరిపి రోద్ధమశక్యతయా చలితమిత్యర్థః. చారుమ్-శోభితవేషమ్, సహసః-బలస్య, ధానమ్-చాత్రమివ. ఉత్పాశం, తంగజ మభి సహసః - హాససహితః, కృష్ణః. పురః - తస్యాగ్రే, యయా. పునరపి గజపవ విశేష్యతే - పురః - నగరస్య, పర్యవ్రాన్, స్వరుచా - స్వయా ప్రభయా, సిందూరాదజనితయా, రుధానమివ-ఆవృణానమివ. ౩౬.

తా॥సిందూరాద్యలక్ష్మార్ణవశోభితమై, మహాబలశాస్త్రై, కృష్ణానిమిషి కోపము చేత వజ్రప్రహారమునుగూడ లక్ష్యపెట్టక యతివేగముగవచ్చుచున్న యా మలయోగిని మునకెదులుగ క్రికృష్ణుడు వచ్చుచు వెళ్ళెను. ౩౭.

మూ॥ స సలీల మాజఘాన త మారక్షే మన్దయా వృత్త్యా ।

య త్కర్తు మీశ్వరో భువ మార క్షే మన్దయావృత్త్యా ॥ ౩౮ ॥

ప-వి॥ సః, సలీలమ్, ఆజఘాన, తమ్, ఆరక్షే, మన్దయా, వృత్త్యా, యత్, కర్తుమ్, ఈశ్వరః, భువమ్, ఆర, క్షేమమ్, దయావృత్త్యా. ౩౯.

వ్యా ॥ (స సలీలమితి) స హరి స్తం గజం ఆరక్షే - కుమ్భయో రభోభాగే, మన్దయావృత్త్యా సలీలమాజఘాన. హరి విశేష్యతే- ఈ శ్వరః ధయావృత్త్యా - దయావృత్త్యాత్, క్షేమం కర్తుం భువం ఆర - ప్రాప్తవాన్. ౪౦.

తా॥ జగదీశ్వరుడై జగద్రక్షణాధముగ నవతరించిన శ్రీకృష్ణుడు, కువలయా పీఠమును, కుంభధ్వజముయొక్క యధోభాగమునందు నవలీలగ మెల్లగఁదన్నెను. ౩౬.

మూ॥ నిరగా త్వాశ్వేకాన విశన్ ప్రతిమానస్తస్య పరిణమతః ।

గజరోషస్య తు నాఽభూ త్స్రితిమానస్తస్య పరిణమతః॥౩౭॥

ప-వి॥ నిరగాత్, పాశ్వేన, విశన్, ప్రతిమానమ్, తస్య, పరిణమతః, గజ రోషస్య, తు, న, అభూత్. ప్రతిమా, తనస్తస్య, పరిణమతః. ౩౭.

వ్యా ॥ (నిరగాదితీ) సతు గజో వేగేనాగత్య దన్తాభ్యాం హరిం ప్రహర్తుమివనతోఽభూత్. స హరిః తదా పరిణమతః-స్వప్తిన్నవమత్యా ప్రహరణం కుర్వాణస్య, తస్య, గజస్య ప్రతిమానమ్- ఉస్తయోర్ధ్వమ్, పాశ్వేకాన విశన్ పరిణమాత్రాతేన తతో నిరగాత్ - నిగతవాన్. ఏవం ప్రతిమానం ప్రవిశ్య ఏమా-స్తే హతౌ స్వాభిలషితప్రాప్త్య భావాత్ జాయమానస్య, పరిణమతః - వధామానస్య అనస్తస్య - అవస్థిస్తస్య, గజరోషస్య, ప్రతిమా-సాదృశ్యమ్, నాభూత్. ౩౮.

తా॥ శ్రీకృష్ణుడు తనను దన్నవచ్చిన కువలయాపీఠముయొక్క దస్తములమధ్య ను బ్రవేశించి యొక స్రక్క-నుండి బయలుదేరి వెళ్ళిపోయెను. అప్పుడాయేనుఁడు తన యశీశ్రాయము నెరచేనందున మిక్కిలి రోపగించినది. ౩౯.

మూ॥ గజాన్ స గజః కృష్ణోదన్తాభ్యాన్తో దితం స్వయన్తారమ్ ।

నిపిషేష నిపాత్య తతే దన్తాభ్యాన్తోదితం స్వయన్తారమ్॥ ౩౯॥

ప-వి॥ గజాన్, సః, గజః, కృష్ణోదన్తాభ్యాన్తః, దితమ్, స్వయమ్, తారమ్, నిపిషేష, నిపాత్య, తతే, దన్తాభ్యామ్, తోదితమ్, స్వయన్తారమ్. ౩౯.

వ్యా ॥ (గజాన్నితి) స గజః కృష్ణోదన్తాభ్యాన్తః - కృష్ణస్య ఉదన్తేన - వృత్తాన్తేన, అభ్యాన్తః - వీడితః, తారమ్ - దీఘమ్, గజాన్, స్వయన్తారమ్ - స్వమ్ - ఆత్మీయమ్, యన్తారమ్- సారథిమ్, తతే నిపాత్య దన్తాభ్యామ్ - దశనాభ్యామ్, తోదితమ్-వీడితమ్,దితమ్- ఖడ్గితమ్, స్వయమేవ నిపిషేష - పిష్టవాన్. ౪౦.

తా॥ ఆయేనుఁగు, శ్రీకృష్ణుని చేష్టితముచేఁ బీడింపఁబడినదై నొప్పుగల్గనముచేసి కోపముచేఁ దనసారథిని గ్రొంద్రుని తనదస్తముచేఁబీడించి తుండుతుండుగఁజేసి పిండిగఁజేసెను. 3౮.

మూ॥ ప్రక్రాస్తరణే తత్రోదగ్రే చ రణాస్తరేక్షణతః ।

అచర త్పాశ్వే పశ్చాదగ్రే చరణాస్తరేక్షణతః॥ 3౯॥

ప.వి॥ప్రక్రాస్తరణే, తత్ర, ఉదగ్రే, చ, రణాస్తరేక్షణతః. అచరత్, పాశ్వే, పశ్చాత్, అగ్రే, చరణాస్తరే, క్షణతః. 3౯.

వ్యా॥ (ప్రక్రాస్తేతి) తత్ర గజే ప్రక్రాస్తరణే-రణం కర్తు ముపక్రమం కృతవతి, ఉదగ్రే-ప్రవృద్ధోత్సాహేచ సతి, రణాస్తరేక్షణతః యుద్ధావకాశం పర్యాలోచ్య, సహరిః తస్య పాశ్వే పశ్చాత్-పుష్కభాగే, అగ్రే - పురోభాగే, చరణాస్తరే - పదచతుష్టయమధ్యేచ, క్షణతః-క్షణమాత్రాదేవ, అచరత్. 3౯.

తా॥ ఆయేనుఁగితిప్రవృద్ధమై యుద్ధమునకారంభించినప్పుడో, శ్రీకృష్ణుండు, దానిని దన్నుటకనకాశము చూచుచున్నవాడై దానియొక్క నాలుప్రక్కలయందును నాగుపాదములమధ్యమందును దిరుగుచుండెను. 3౯.

మూ॥ బలినాఽపి తు ప్రహరణం విమాణినోదస్యతానేన ।

నోత్సృష్టాని తదా మదవిమాణి నోదస్య తానేన ॥ ౪౦॥

ప - వి॥ బలినా, ఆపి, తు, ప్రహరణమ్, విమాణినా, ఉద్యతా, అనేన, న, ఉత్సృష్టాని, తదా, మదవిమాణి, నోదస్య, తానేన. ౪౦.

వ్యా॥ (బలినేతి) బలినా-బలవతాపి, అనేన విమాణినా- గజేన, ప్రహరణమ్ - ముగమ్, ఉద్యతా - త్యజతా, మదవిమాణి-మదజలాని, నోత్సృష్టాని. కుతః - నోదస్య - వీడాయాః, తానేన-విస్తారేణ. ౪౦.

తా॥ ఆకువలయాపీడము బలిష్ఠమయినను, శ్రీకృష్ణునిచేఁగలిగిన యువేద్రవము చేత బలహీనమైనందున దానికి మదజలముకారదయ్యి. ౪౦.

మూ॥ ఉపధావ న్నసభావన్ సకుఞ్చయన్ స్వతనుమున్నయ న్నయతః॥ తం వ్యవశయ దాకాశం సకుఞ్చయన్ స్వతనుము న్నయన్నయతః॥

ప.వి॥ ఉపధావన్, ఆపధావన్, సః, కుఞ్చయన్, స్వతనుమ్, ఉన్నయన్, న
యతః, తప్, వ్యవశయన్, ఆకాశమ్, సకుమ్, చ, యన్, స్వతనుముత్, న, యన్,
నయతః. ౪౧.

వ్యా॥ ఉపధావన్నితి) ప్రథమం గజముపసపకాన్, తస్మిన్ గృ
హీతుముద్యుక్తే, అపధావన్, స్వమూధప్రదేశే తస్మిన్ హస్తం ప్ర
సారయతి సతి, స్వతనుమ్ - స్వశరీరమ్, కుఞ్చయన్ - అధోగమనేన
హ్రస్వీకుర్వన్, తస్మిన్ తథాహస్తం ప్రసారయతి సతి స్వతనుం ఉన్న
యన్ - ఉద్భవం గమయన్, తథా తస్మిన్ హస్తం ప్రసారయతి
సతి, సకుమ్ - భూమ్యాసహితమ్, ఆకాశమ్, యన్-గచ్ఛన్, ఆకాశే
కరం పరివర్తయతిసతి భూమిం గచ్ఛన్ భూమా కరం పరివర్తయతిసతి
ఆకాశం ఉన్లవమానధిత్వర్థః, ఏవం తత్తరవసరోచిత నానావిధచేష్టితం
నయతః - సీత్యా, కుర్వన్, నయతః నియన్తుమశక్యః, నయన్ - నగ
చ్ఛన్, నాసి సపకాన్, స్వతనుముత్ - శోభనానల్పహర్షః, తం గజం
వ్యవశయత్ -వ్యహ్వలయత్. ౪౧.

తా॥క్రీకృష్ణః, ఏనంగదగ్గవేళ్యేయ, అదిపట్టుకొనవచ్చినప్పుడు దూరముగ
వెళ్ళియు, తొండమును దన నెత్తిరూపదవేసినప్పుడు వంగియు, క్రిందవేసినప్పుడు పైకెగి
రియు నీమాదిరిగ దానికిఁజిక్కక భూమ్యంతరితుములందుఁదిరిగి దానిని శ్రమపఱిచెను.
మూ॥ క్రీడన్ స జనేభ్య శ్చిర మాస్థిత దక్షో దితస్య విభ్రమతః ।

వపుషోఽస్త్రః కరిణో బల మాస్థిత దక్షోది తస్య విభ్రమతః ॥

ప.వి॥ క్రీడన్, సః, జనేభ్యః, చిరమ్, ఆస్థిత, దక్షః, దితస్య, విభ్రమతః,
వపుషః, అస్త్రః, కరిణః, బలమ్, ఆస్థి, తత్, అక్షోది, తస్య, విభ్రమతః. ౪౨.

వ్యా॥ (క్రీడన్నితి) స హరిః దక్షః-నిపుణః. ఏవం చిరిం క్రీడన్,
ద్రష్టుభ్యో జనేభ్యః బలం ఆస్థిత-ఆత్మవీర్యం ప్రకాశితవాన్. కింధ -
దితస్య-ఖడ్గితస్య, విభ్రమతః - విశేషేణ భ్రమం ప్రాప్తవతః, తస్య

కరిణః వపుషః - శరీరస్య, అస్త్యః తత్ ఆస్థి విభవత ఇతిపూర్వత్ర
 ప్రమేశ్వత్రస్త్యః (౧) "వాభాశ" ఇత్యాదినా వికల్పాచ్చ్యనభావః .
 ఉత్తరత్ర విభవశబ్దాత్ ఆద్యాదిత్వా త్సః, అక్షోదీతి (౨) "క్షుదీర్-
 సంపేషణే" కర్తృణి లుజ్ . ర౨.

శా॥ శ్రీకృష్ణుఁడట్లు చిరకాల మాయముననుగ్రహించి దానిని వీడించి వ్ర
 మింపఁజేసి,దాని శరీరములోపలనున్న యెముకలను మూమునవట్లు చేసి తన బలమును
 జనులకుఁ బ్రకాశింపించెను. ర౨.

మూ॥ అతిభేదితో భృశం స తు ఉధ్వాన మలం పరాస్పృజన్మయతి |
 వాస్తాస్పృ క్షి-ఇన్ద్రా నధ్వాన మలం పరాస్పృజన్మయతి || ర౩ |
 ప-వి॥ అతిభేదితః, భృశమ్, సః, తు, ఉధ్వాన, మలమ్, పరాస్పృజన్, అయతి,
 వాస్తాస్పృక్, క్షిమ్, చ, ఆరాన్, అధ్వానమ్, అలమ్, పరాస్పృజమ్, నయతి. ర౩.

వ్యా॥ (అతీతి) సతు గజః అతిభేదితః భయేన మలం భృశం
 ఆయతి - నియన్త్రమశక్యమ్, పరాస్పృజన్ - విస్పృజన్, భృశం ఉధ్వాన-
 ధ్వనిమకరోత్. క్షి- వాస్తాస్పృక్ - ముఖోద్గర్హిణి, ఆరాన్ -
 దూరమ్, అధ్వానమ్ - మాగ్నమ్, అలమ్ - పర్యాప్తమ్, పరాస్పృజం
 నయతిస్త - కరోతిస్తత్సర్థః. పరాస్పృజమితి హమ్-భూయిష్మమ్, అస్మక్
 యస్మిన్నితి బహువ్రీహిః. ర౩.

శా॥ ఆయేనుఁగు మిక్కిలి శయముచేత లద్దిపెసికొని యుండినను. దాని నోటి
 నుండి నెత్తురుకార మార్గమంతయుఁ దడిసెను. ర౩.

మూ॥ ఉదపాటయ దుభయం తద్విషాణ ముత్పత్త్య హస్తాభ్యామ్ |
 ప్రాప్తః క్షణ ఇవ హత్వా ద్విషాణ ముత్పత్త్యహస్తాభ్యామ్ ||
 ప-వి॥ ఉదపాటయత్, ఉభయమ్, తద్విషాణమ్, ఉత్పత్త్య, హస్తాభ్యామ్, ప్రా
 ప్తః, క్షణే, ఇవ, హత్వా, ద్విషాణమ్, ఉత్పత్త్య, హస్తాభ్యామ్, ర౩.

వ్యా॥ (ఉదితి) స కృష్ణః ఉత్పత్త్య- ఉద్ధ్వ-ముత్పత్త్య, ఉభయం
 త్త్య అత్ర గ్రంథపాఠః, ఆస్థి-ఆస్థిగతమ్, బలమ్, విభ్రమతః-వినిసాత్, తేనకృష్ణేన -
 అక్షోది ఇతిసార్వత్. (౧) పా-శూ-౩-౧-౨౦. (౨) రుధా-ఉ-స-అ.

తద్విషాణమ్ - తస్య గజస్య దన్తమ్, హస్తాభ్యాం ఉదపాటయత్
ఉత్సాహితవాన్. ఏవం ద్విషాణమ్ - ద్వేషకారిణమ్, గజం హస్తా
భ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం త్షణే-క్షణమాత్రే, ఉత్పత్తహః-జన్మదివసః,
ప్రాప్త ఇవాభూత్, ఆపదో నిరసనాత్ పునఃజాతావినాభూతా మిత్య
ర్థః. ద్విషాణమితి ద్వేషమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్ (౧) "ద్విషోఽమిత్రే"
ఇతి శత్రుభావః. ఉత్పత్తహఇతి (౨) "రాజాహస్సభిభ్యష్టచ్" ఇతిటచ్
సమానాంతః (౩) "అహ్వాష్టభోదేవ" ఇతి టిలోపశ్చ (౪) "రాత్ర్యాహ్వా
హరి" ఇతి పుల్లికత్వమ్. †

౬౪.

తా. ప్రౌఢాదు, పైకెగిరి నువలగూపిడముయొక్క రెండు దన్తములను జీరి
వేసెను. శత్రుత్వం గూయేనుగును సంపుటచేత రామకృష్ణలిద్దఱును తీరిగి జన్మించి
నట్లయితి.

౪౪.

మూ॥ నిహతో భువం స తన్వా పతితోఽత్రాసయ దపక్షతయా ।

గిరిని భీతో న్మూన్ సురపతితోఽత్రాసయ దపక్షతయా ॥

ప-వి॥ నిహతిః, భువమ్, సః, తన్వా, పతితః, ఆత్రాసయత్, అపక్షతయా,
గిరిః, ఇమ, భీతః, మూన్, సురపతితః, అత్ర, ఆసయత్, అపక్షతయా. ౪౫.

వ్యా॥ (నిహతిఇతి) స గజో నిహతో భూమా పతితః అపక్ష
తయా-క్షతం ప్రాప్తయా, తన్వా- శరీరేణ, భువం ఆత్రాసయత్ - అతి
భీషితవాన్. తథా న్మూన్ మనుష్యాన్, అత్రం క్షే స్థితాన్, ఆసయత్ -
క్షేపితవాన్. తత్రవృష్టాంతః-సురపతితః - ఇంద్రాత్, భీతః, అపక్షతయా-
ఇంద్రేణభిన్నపక్షతయా, పతితో గిరిని, ఆసయత్ - క్షేపితవాన్. అపక్షత
యేతి పూర్వత్ర (౫) "క్షణ-హింసాయామ్" అపపూర్వః కర్తృణివిష్టా. (౬)
"అనుదాహోపదేశ" ఇత్యాదినా తనోత్యాదిత్వాత్ అనునాసికలోపః.

(౧) పా-నూ-౩-౨-౧౩౧. (౨) పా-నూ-౫-౪-౯౦. (౩) పా-నూ-౬-౪-౧౪౫.

(౪) పా-నూ-౨-౪-౨౯. (౫) తనా-ఉ-స-సే. (౬) పా-నూ-౬-౪-౩౭.

† ఉత్పత్త్యేతి- "ఆనచిచ" ఇతి తకారద్విత్యమ్. అలోనయమక్కణ్ఠః.

ఉత్తరత్ర-పక్షశబ్దస్య నక్షో బహువ్రీహిః. తతో భావప్రత్యయః. సుర
పతిత ఇతి (౧) “భీతార్థానాంభయహేతుః” ఇత్యసాదానసంక్షా. (౨)
“అపాదానేచాహీయరుహ్నాః” ఇతి తస్యి. ఆసయదితి ఆస్యతేజ్యక
న్తాల్లుజ్. ర౪.

తా॥ ఆకువలయాపీడము శరీరమందంతయు గాయములుతగులఁ జచ్చి, ఇన్ద్రునికి
భయపడినదై ఆకృతులవిడిగిపడినకొండవలెఁగ్రిందఁబడెను. అప్పుడు భూమి వణకెను.
జనులు భయపడిరి. ర౪.

మూ॥ ప్రవిశీణాముక్తయా పృథ గుర్వీ నక్షత్రమాలయా సిరియా ।
రురుచే తస్య ద్యౌరివ గుర్వీ నక్షత్రమాలయా సిరియా । ర౬॥

ప-వి॥ ప్రవిశీణాముక్తయా. పృథక్, ఉర్వీ, నక్షత్రమాలయా, సిరియా, రు
రుచే, తస్య, ద్యౌః, ఇవ, గుర్వీ, నక్షత్రమాలయా, ఆసిరియా. ర౬.

వ్యా॥ ప్రవిశీణాతి) తస్య హతస్య నిపతితస్య గజస్య సిరియా-
శుక్లయా, నక్షత్రమాలయా-శిరోభూషణ మ్మాక్తీకాలజ్కారవిశేషేణ.
పృథక్ ప్రవిశీణాముక్తయా - పతనవేగేన త్రిభువనతయా పృథగ్వి
శీణాముక్తాభలయా, ఉర్వీ-భూమిః, రురుచే-విరరాజ. తత్ర దృష్టాంతః-
ఆసిరియా - పరిత ఆసీనయా, నక్షత్రమాలయా - నక్షత్రపజ్జిక్తా,
గుర్వీ - గౌరవం ప్రాప్తా ద్యౌరివ. ర౬.

తా॥ ఆదునుఁగు గ్రిందఁబడినప్పుడు దానిమధ్యకమందున్న మాక్తీకమాలలెఁగఁగా
మర్మములు విడివిడిగా నేలనంతటవ్యాపించెను. అప్పుడాభూమి నక్షత్రములుదయించిన
యాకాశమువలె విలసిల్లెను. ర౬.

మూ॥ కృపయాఽభిలే స మృత్యో స్తమ్భేర మదంత మాసజన్తాతు ।
యయతు రథ రత్నముంసే స్తమ్భేరమదంత మాసజన్తా తు ॥

ప-వి॥ కృపయా, అభిలే, సః, మృత్యోః, తమ్, తేరమ్, అదంతమ్, అస, జన్తా,
తు. యయతుః, అథ, రత్నమ్, అంసే. స్తమ్భేరమదంతమ్, అసజన్తా, తు. ర౭.

వ్యా॥ (కృపయేతి) అథ లే జన్తా - ప్రాణిని, కృపయా స హరిః
అద స్తమ్ - ప్రాణిన్ హింస స్తమ్, మృత్యోః బేరమ్- దేహమ్-శరీరమ్,
మృత్యుదేహసదృశం తం గజదేహం అస-క్షిప్తవాన్. అథ-అన స్తరమ్,
తౌ రామక్ష్మణౌ అంసే-భుజశిరసి, స్తమ్భేరమద స్తమ్ - స్తమ్భేరమస్య-
గజస్య, ద స్తమ్, ఉభయం ఏకైకం అసజన్తా - ఆరోపయన్తా, రజ్గం
యయతుః-జగ్తుః. ౪౭.

తా॥ కృష్ణుడు, జనులయందు గురుణించి, మృత్యువువంటి యాదేనుగును జం
పెను. తరువాత రామకృష్ణులిద్దఱును దానియొక్క యొక్కొక్క ద స్తమును తమతమ
భుజమువీచునంచుకొని రజ్జుస్థానములోపల బ్రవేశించిరి. ౪౭.

మూ॥ అథ మల్లచమూ రపరోక్షపాపరాశీయమానగురుతనుకా ।

దదృశే తాభ్యాం తస్యః క్షపాపరా శీయమానగు రుత ను కా॥

ప-వి॥ అథ, మల్లచమూః, అపరోక్ష పాపరాశీయమానగురుతనుకా, దదృశే,
తాభ్యామ్, తస్యః, క్షపా, అపరా, శీయమానగుః, ఉత, ను, కా. ౪౮.

వ్యా॥ (అథేతి) అథ తత్ర రజ్జే తాభ్యాం మల్లచమూ దదృశే.
కీదృశీ - అపరోక్షపాపరాశీయమానగురుతనుకా - ప్రత్యక్షభూత పాప
సమూహవదాచరద్గురుతరశరీరా. (౧) “శేషాద్విభాషా” ఇతికప్. తస్యః
మల్ల సేనాయాః అపరా - తద్వ్యతిక్తాః, శీయమానగుః - భిష్యమాన
తేజస్కా, కా ఉతి-కా నామ, క్షపా స్వాన్న? పైవ తు చమూః-మల్ల
సమూహః, తమస్వినీ రాత్రి భవేతిమహతి. నాన్యా కాలవిశేషా
భ్యేత్యర్థః. అన్యే-తమోరాశిసాదృశ్యం తస్యం ఖ్యాప్యతే. ఉతశబ్దోనుశబ్ద
శ్చ నిపాతౌ సన్దేహముత్పేక్షాంచద్యోతయతః. అపరేతి-అపరశబ్దోఽన్య
పర్యాయ ఇహోపాత్తః. తస్యతు దిగ్వాచిత్యస్యాఽపి విన్యమానత్వాత్
దిశి దృష్టశబ్దోదిచ్ఛబ్దఇతి కృత్వా తద్యోగా త్తస్య (౨) “అన్యారాత్”

ఇత్యాదినా పఞ్చమీ. శీయమానగురితి (౧) “ శద్ధ్ - శాతనే” లక్ష్.
 తుదాదిత్వాచ్చః. (౨) “శదేశ్శీతః” ఇత్యాత్మనేపదమ్ - శానవ్. (౩)
 * సామూహినుప్రేణశీయాదేశః. తతోగోశబ్దేనదీప్తివాచినాబహుప్రీహిః.
 (౪) “ గోస్త్రియోరుపసజ్జనస్య” ఇతి హ్రస్వత్వమ్. ర౪.

తా॥ తరువాత రామకృష్ణు లిద్దఱును నారజ్యస్థలములోపల, పాపరాశివరె నతి
 ఘోరముగనున్న వేఱుమల్లపై న్యయులను జూచిరి. అన్యైశ్వర్యము, జనులు కాశరాత్రియని
 భ్రమించునట్లు మిక్కిలి నల్లగనుండెను. ర౪.

మూ॥ సేనాన్తా మభియాతౌ వభియా తౌ వత్సర స్తీహ ।

సేనాన్తామభియాతౌవభియాతౌవత్సర స్తీహ ॥ ర౫।

ప-వి॥ సేనామ్, తామ్, అభియాతౌ, అభియా, తౌ, అత్సర స్తీహ, సేనాన్తామ్,
 అభియాతౌ, అభి, యా, తావత్, సర స్తీ, హ. ర౫.

వ్యా॥ (సేనామితి) తాం మల్లసేనాం అభియాతౌ - అభిము
 ఘ్యేన గతౌ, అభియా-భయాభావేన, తౌ రామకృష్ణౌ, అత్సర స్తీహపదం
 పరత్ర యాశబ్దేన సంబధ్యతే. ఇహ శబ్దో రజ్జవిశేషణమ్. సేనాన్తామ్-
 ఇన్ద్రైః - మల్లస్వామిభిః, చాణూరాదిభిః, సహితపర్యన్తామ్. పైప సేనా
 విశేష్యతే - అభియాతౌ - శత్రౌ, అభి - నిభాయమ్, యా సేనా అత్స
 ర స్తీ- ఛద్దరహితా, తావత్ - ప్రళమమ్, సర స్తీ-గచ్ఛస్తీ, హశబ్దః
 ప్రసిద్ధా. యాఖలు సేనా శత్రువిద్వేషా తద్దశనమాత్రేణైవ నిభా
 యం గచ్ఛస్తీ తాం మల్లసేనా మభియాతౌవిత్యర్థః. అత్సర స్తీతి. (౫)
 “త్సర-ఛద్దగతౌ” శత్రుస్త్రైః సఙ్గోసమాసః. ర౬.

తా । శత్రువులను లక్ష్యపెట్టక యెదిలించి వెళ్ళి పి యతి శూరులైన మల్లుల
 యొక్క పైదస్యమునకభిముఖముగ నారామకృష్ణులిద్దఱును నిర్భయులై వెళ్ళిరి. ర౬.

(౧) భ్యా-హ-స-సే. (౨) పా-మా-౧-౩-౬౦. (౩) పా-మా-౩-౧-౧౩౩.

(౪) పా-మా-౧-౨-౪౦. (౫)

మూ॥ కంసస్య దవమతి బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః ।

బభ్రువన బనే ద్వితను భద్రహృషీకేశ శశీ తదేహ దృశః॥౫౦॥

ప-వి॥ కంసస్య, దవమతిః, బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః, బభ్రువన, ఇవ, బనే, ద్వితను, భద్రహృషీకేశ, శశీ, తదా, ఇహ, దృశః. ౫౦.

వ్యా॥(కంసస్యతి) బలభద్రహృషీకేశశీతదేహదృశః-బలభద్రస్య హృషీకేశస్య శీతలం దేహం షశ్యతః, కంసస్య దవమతిరభూత్-అనుభవిత్యైకాం యయో దేహయో రనుభవే అస్త్యకరణైత్యప్రదం సుఖం భవతి, తయో రనుభవే కంసస్య పరితప్తమస్త్యకరణమిత్యర్థః, భద్రహృషీకేశ-కల్యాణ్యయయై, కంసస్యైవ త్ దోషదూషితత్వరహితే న్నియయై, కేశజప్తేనానుజనే, వర్తమానాయాః దృశః-చక్షుషః, తదా నివం రామకృష్ణౌ బభ్రువః; కథమ్ - ద్వితనుః-శరీరద్వయపరిగ్రహవా భూత్వా, శశీ - చంద్రః, భూమావవతీణాః ఇతి. ౫౦.

తా॥ సజ్జనులయొక్క నేత్రములకు భూలోకమందవతరించిన రెండు చంద్రుల చిత్రమువలననే రామకృష్ణులయొక్క చల్లని నివాళిపయవములను జూచుచున్న కంసునియొక్క హృదయము గావార్చివలె మండెను. ౫౦.

మూ॥ హరిచాణూరౌ రసభాకరేభాతే నియుద్ధమన్యోన్యమ్ ।

వదనేంశు మధుః క్రోధాగారే భాతే నియుద్ధమన్యోన్యమ్॥

ప-వి॥ హరిచాణూరౌ, రసభాక్, ఆరేభాతే, నియుద్ధమ్, అన్యోన్యమ్, వదనే, అంశుమ్, అధుః, క్రోధాగారే, భాతే, నియుద్ధమన్యః, అన్యమ్. ౫౦.

వ్యా॥ (హరీతి) హరిచాణూరౌ అన్యోన్యం రసభాక్ - సరసమ్, నియుద్ధం ఆరేభాతే. నియుద్ధమితి మల్లయుద్ధమభిధీయతే. తయో రారభే యుద్ధే వదనే క్రోధాగారే-క్రోధస్యాశ్రయభూతే, తథా భాతే-ప్రకాశమానే, నియుద్ధమన్యః - నియుతః నితరాం సంబద్ధాః, ధమన్యః-భ్రుకుటీరూపాః, అన్యమ్ - ఆపూర్వమ్, ఉగ్రరూపమ్, అంశుం అధుః-

భృతన స్తః. నియుద్ధమన్యథితి - నిపూర్వాత్ (౧) “యు - మిశ్రణే”
ఇత్యస్తాత్త్విప్. తుక్. తతో ధమనిశద్దేన విశేషణసమాసః. ౫౧.

తా|| శ్రీకృష్ణఁడును చాణూరుఁడును నతిసరసముగ మల్లయుద్ధము నారంభించిరి.
అప్పుడు వారిముఖములందు మిక్కిలి క్రోధమును విజాతీయములైన భ్రువటులును కాన
వచ్చెను. ౫౧.

మూ|| స తయో శ్చిరం భుజాభుజిపదాపదిచయుద్ధ్యమానయోరేకః|

వ్యరమన్న చాజనిక్షయపదాపది చ యుద్ధ్యమానయోరేకః||

ప.వి|| న, తయోః, చిరమ్, భుజాభుజి, పదాపది, చ, యుద్ధ్యమానయోః,
ఏకః, వ్యరమత్, న, చ, ఆజని, క్షయపదాపది, చ, యుధి, అమావయోః, రేకః.

వ్యా || (నేతి) తయోహారిచాణూరయోః చిరమ్ - దీర్ఘః
కాలమ్, భుజాభుజి-భుజాభ్యాం భుజాభ్యాం ప్రహృత్య, పదాపది- పదా
భ్యాం పదాభ్యాం ప్రహృత్యచ, యుద్ధ్యమానయోః ఏకోపి నవ్యర
మత్, కించ-క్షయపదాపది- క్షయస్య-అపచయస్య, పదిమ్-ఆస్పదమ్,
అపత్ - అనర్థః, యస్యాంసా, ఏవంభూతాయాం యుధి-యుద్ధే, అమా
నయోః-అపరిచ్ఛేద్యయోః, తయోః, రేకః-రిక్తితా, పరిక్షయః, సచా
జని. పదాపదిచేత్యత్ర చ శబ్దోఽన్వాచయం ద్యోతయతి. యుద్ధస్తైవం
స్వభావత్వేనత్యవీత్యర్థః. పదాపది భుజాభుజీత్యనయోవ్యక్తిప్ర
కారః పూర్వత్ర శృజ్జాశృజ్జీత్యాదా ద్రష్టవ్యః. ౫౨.

తా|| పరస్పరము కాళ్ళతోఁగాళ్ళను చేతులతోఁజేతులను జేర్చి తన్నుకొని
కొట్టుకొనియుద్ధముచేయుచున్న మహాపరాక్రమకాలులైన శ్రీకృష్ణచాణూరులలో నొక
రైనను నాఘరాయుద్ధమునుంచి వెనుకతీయరైరి. ౫౨.

మూ|| హరిహః కంసస్య స్వపక్షయమనేధితా శ్చర్యాః |

చాణూరస్తు యయా తాస్వపక్షయ మనేధితా శ్చర్యాః|| ౫౩|

ప.వి|| హరిః, ఈహః, కంసస్య, స్వపక్షయమనే, అధిత, ఆశ్చర్యాః, చాణూ
రః, తు, యయా, తాసుః, అపక్షయమ్, అనేధితా, చర్యాః. ౫౩.

వ్యా || (హరిరితి) కంసస్య స్వపక్షయమనే-కంసస్య పక్షభూత
చాణూగనియమనే నిమిత్తభూతే హరిః ఆశ్చర్యాః ఈహః - చేష్టాః,
ఆధిత-కృతవాక్. తాను హరేరీహను చాణూగస్తు అపక్షయం యయా;
ఆతః తస్య చాణూగస్య చర్యాః - యుద్ధచర్యాః, అనేధితాః - అప్ర
వృద్ధాః, అభవత్. అభవా-చర్యా ఇతి స్వతీయా. చాణూగో బలవిషయ
మపక్షయం అనేధితా శ్చర్యాః ప్రాప్తవానిత్యర్థః. చర్యా ఇతి (౧) “పరి
చర్యాపరిసర్యా మృగయా చర్యానాముపసక్త్యానమ్” ఇత్యత్ర చరతో
పరిశబ్దస్య తద్రహిత త్వమాశ్రిత్యా ప్యుత్పాదయితవ్యమ్. ప్రతిచర్యా
ననచర్యేత్యాది ప్రయోగప్రాచుర్యాత్.

౫౩.

తా || కృష్ణుడు, కంస పక్షమైన చాణూగుడు పరాజయము నొందునట్లు
త్యాశ్చర్యకరములైన చేష్టలుచేసెను. దానిచేత చాణూగుడు నిర్యాసమై
బలహీనుడాయెను.

౫౩.

మూ|| కర్తుర్విప్లవవితతావాద్యస్తదశాద్యయస్య జన్యేన ।

ప్రీతేన సృపో విరతిం వాద్యస్తదశాద్యయస్యజన్యేన॥ ౫౪॥

ప-వి|| కర్తుః, విప్లవవితత్, అద్యస్తదశాద్యయస్య, జన్యేన, ప్రీతేన, సృపః,
విరతిమ్, వాద్యమ్, తత్, అశాత్, వయస్యజన్యేన.

౫౪.

వ్యా|| (కర్తురితి) విప్లవవితత్ - జగతాం విస్తారే, అద్యస్తదశా
ద్యయస్య-స్మృత్యసంహారరూపానస్థాద్యయస్య, కర్తుః కృష్ణస్య జన్యేన-
యుద్ధేన నిమిత్తేన, వయస్యజన్యేన - వయస్యైః - సమాసవియోభిః
సృపైః, జనయితవ్యేన, తత్పరిహాసనిమిత్తేన ప్రీతేన-లజ్జయా, సృపః-
కంసః, తత్ రజప్రవృత్తం వాద్యం విరతిమశాత్ - వాద్యస్యాపరమ
మనుశిష్టవానిత్యర్థః. అశాదితి (౨) “శాను-అనుశిష్టా” లజ్. అదాది
త్యాచ్ఛపాల్. (౩) “తిప్యనస్తే” ఇతి సకారస్యదకారః. శాస్తేర్వికర్త
కత్యాత్ వాద్యం విరతిమితి కర్తవ్యయోపపత్తిః.

౫౪.

తా॥కంసుఁడు, జగత్సృష్టిసంహారకరుడైన శ్రీకృష్ణునితోఁగలిగినయుద్ధమందుఁ
దనకుఁసంభవించిన పరాజయమును జూచి తన సఖులైన రాజులు నవ్వెదరిని సిగ్గుచేత
వాద్యముల నాపివేయుఁడని యాజ్ఞాపించెను. ౫౪.

మూ॥ పింపతి హరౌ నిమేషణసమయా చ్ఛాఖార మాయుక్తే ।

చూణీకృత స్స భూమిం సమయా చ్ఛాఖార మాయుక్తే॥

ప-వి॥ పింపతి, హరౌ, నిమేషణసమయాత్, చాఖారమ్, ఆయుక్తే, చూణీ
కృతః, సః, భూమిమ్, సమయాత్, చ, అణుః, రమాయుక్తే. ౫౫.

వ్యా॥ (పింపతీతి) తస్మిన్ హరౌ ఆయుక్తే-తాత్పర్యవతి, నిమే
షణసమయాత్-నిమేషమాత్రకాలేన, చాఖారం పింపతి, స చాఖార
శూణీకృతః అణుభూత్యా భూమిం ప్రాప్తః, తత్ర విశీర్య పతిత
ఇత్యర్థః. హరిరేవ విశేష్యతే-రమాయుక్తే-శ్రియా సహితే. సమయా
దిత్యుత్తరత్రసంపూర్వాద్యాతేలఁజ్. పింపతీతి (౧) “పిష్ట - సఖ్యా
ణానే” శత్రస్తః, సప్తమ్యస్తః. ౫౬.

తా॥శ్రీకృష్ణుఁడొకక్షణమాత్రములోఁ బాణురునిగ్రిందఁబడిఁద్రోసి యెఱిసెను.
దానిచేతఁ బాణురుఁడుచచ్చిగ్రిందఁబడెను. వానియడ్డములు చూర్ణములయినవి. ౫౭.

మూ॥ ఛిత్రాక్షం సేన్నాన సా వాయస మశనై ర్హలీ లయాపేతమ్ ।

ఘ్నముష్టికమార్చబహువాయసమశనై ర్హలీలయాపేతమ్॥

ప-వి॥ఛిత్రా, అజ్ఞమ్, కేహ్ను, ఆసౌ, ఆయసమ్, అశనైః, హలీ, లయాపేతమ్,
ఘ్నమ్, ముష్టికమ్, ఆర్చమ్, బహు, వాయసమ్, అశనైః, హ, లీలయా, ఆపే, తమ్.

వ్యా॥ (ఛిత్రేతి) ఏవం చాఖారే కృష్ణేన హతే ముష్టికేన బల
భద్ర స్సంప్రయుక్తః, తత్రేదముచ్యతే. ఆసౌ హలీ ముష్టికస్య అజ్ఞమ్-
శరీరమ్, కేహ్నా-శ్శిరశ్చేన, ఆయసమ్-అయసా నిర్మితమివ దృఢమ్,
అతఏవ, లయాపేతమ్ స్వబలేన అశనైః - అమాద్యేన, ఛిత్రా-తం
ముష్టికం ఘ్నమ్, తదీయమాంసైః అశనైః-భోజనైః, బహు-అనేకమ్,

వాయసమ్-కాశమ్, నయసామ్-పక్షిణామ్, సమూహంవా, ఆచాన్-
పూజయన్, లీలయా-క్రీడయా, ఆపే-ప్రాప్తోభూదిత్యర్థః- అష్టోతేః,
కర్కశిలిట్.

౫౬.

తా॥ తరువాత బలరాముడు, ఇనుమువలె నతిదృఢమైన ముష్టికుని యగు
మును భిన్నభిన్నముగఁజేసెను; అప్పుడు వాని మాంసములను పక్షులు భక్షించినవి. ౫౬.
మూ॥ అథ తేన లీలయైన తు కర్కశతమహారిముష్టికాస్తకరేణ॥

ఉల్లాప్య మల్లజీవితకర్కశతమ్ మహారి ముష్టికాస్తకరేణ॥ ౫౭॥

ప - వి॥ అథ, తేన, లీలయా, ఏవ, ను, కర్కశతమహారిముష్టికాస్తకరేణ,
ఉల్లాప్య, మల్లజీవితకర్కశతమ్, అహారి, ముష్టికాస్తకరేణ.

౫౭.

వ్యా॥ (అగ్రేతి) తేన రామేణ లీలయైవ ఉల్లాప్య- శకలీకృత్య,
మల్లజీవితకర్కశతమ్-మల్లప్రాణాభ్యంత్ర (జీవ)సహస్రమ్, అహారి-హృత
మభూత్. కర్కశతమహారిముష్టికాస్తకరేణ - కర్కశతమేన - కతిన
తమేన, హారిణా-శోభమానేన, ముష్టినా, కాస్తా, కరిః-హస్తః, యస్య
స తథోక్తిః. 'ముష్టికాస్తకరేణ - ముష్టికస్య-మల్లస్య, అస్తమ్- ఏనా
శమ్, కృతవతా.

౫౮.

తా॥బలరాముడు, ముష్టికునిఁజంపిన తరువాత కతినతముమైన తన ముష్టిసహర
ముచే నితర మల్లులను నవలీలగాఁ జంపెను.

౫౮.

మూ॥ మల్లకుల మితర దాశా విప్రాదుద్రవదతిత్రసద్ధరితః ।

హాషిత సమస్తసురమునివిప్రాదుద్రవదతిత్రసద్ధరితః ॥ ౫౯॥

ప-వి॥ మల్లకులమ్, ఇతరత్, ఆశాః, విప్రాదుద్రవత్, అతిత్రసత్, హరితః,
హర్షితసమస్తసురమునివిప్రాత్, ఉద్రవత్, అతిత్రసత్, హరితః.

౫౯.

వ్యా॥(మల్లేతి) ఏవం చాఽవారముష్టికయో హాతయోః ఇతర
మల్లకులం హరితః - కృష్ణాత్, అతిత్రసత్ - అతీవ త్రాసం ప్రాప్తమ్,
ఆశాః-దిశః, ప్రతి, విప్రాదుద్రవత్-పలాయితమభూత్. హరిరేవ విశే
ష్యతే - హాషితసమస్తసురమునివిప్రాత్-హర్షితాః సమస్తాః సురాః

౪ మల్లలితం సద్ధిగమ్. కర్కాభ్యవృక్షసహస్రమితిసాన్యం.

మునయో విప్రాశ్చ యేన స తథోక్తః. ఏవం దిక్షు విప్రద్రుతంతత్
మల్లకులం ఉద్రవత్-ఉత్క-పేణ భయశబ్దం కుర్వత్, హరితః - దిశ
స్సర్వాః, అతిత్రసత్-త్రాసితనత్. విప్రాదుద్రవదితి (౧) “ద్రు-గతౌ”
విప్రేత్యుపసగ-ద్వయపూర్వకః, లుజ్. (౨) “ణిశ్రిద్రుభ్యఃకర్తరిచజ్”.
అతిత్రసదితి పూర్వత్రా-తీపూర్వః త్రసిశ్చత్రస్తః. (౩) “పాభాశ”
ఇత్యాదినా వికల్పాత్ శ్యనభావః, ఉత్తరత్ర త్రసయతేలుజ్. ఉపధా
హ్రస్వత్వమ్, ద్విర్వచనాభ్యాసేష్యే.

౫౮.

తా|| చాణూరముష్టికులు చచ్చినతరువాతఁదక్కిన ముఱ్ఱులును శ్రీకృష్ణునికిఁగయ
పడియతిథయంకరముగఁ గూఁతలుపేయుచు నలుదిక్కులనుఁ బఱుగిత్తిరి. అస్వదు
సమస్తదేవతలును ఋషులును బ్రాహ్మణోత్తములును సంతోషించిరి.

౫౯.

మూ|| జగు రథ నిజే తు లభే తౌ సలయ మనేనసో ౭నుగా నీవే |

నన్మతుశ్చ జయద్వదనా తౌసలయమనేన సోమరాజీవే || ౫౯ ||

ప-వి|| జగుః, అథ, నిజే, తు, లభే, తౌ, సలయమ్, అనేనసః, అమరాః,
జీవే, నన్మతుః చ, జయద్వదనాః, తౌసలయమనేన, సోమరాజీవే.

౬౦.

వ్యా || (జగురితి) ఏవం సర్వేషు మల్లేషు గతేషు తౌసలాఘ్యో
మల్లపతిః పునరాయాతః, తమపి హరిజఙ్ఘాన. తత్రేదముచ్యతే. తౌసల
యమనేనేత్యుత్తరాధఃగతం పదం ప్రకృప్య యోజ్యతే. తౌసలయమ
నేన - తౌసలస్య మల్లస్య, నియమనేన-వధేన, నిజే జీవే-ప్రాణే, లభే
సతి, అమరాః- దేవాః, అనేనసః దురితరహితాః, తౌ రామకృష్ణౌ, సల
యమ్-లయేన-సామ్యేన, యుక్తమ్, జగుః, నన్మతుశ్చ, కీదృశాః-సోమ
రాజీవే- చంద్రౌ పఙ్కు-జంచ, జయద్వదనాః. తాభ్యామత్యుజ్జ్వలవదనై
ర్భుక్తా ఇత్యర్థః.

౬౧.

తా|| తరువాత, తౌసలుఁడనెడు మల్లుఁడు యుద్ధమునకువచ్చెను. శ్రీకృష్ణుఁడు

వానినిగూడ చంపెను. అప్పుడు దేవతలు ప్రాణభయములేనివారై హర్షముచే విలసిల్లుచున్న ముఖములుకలవారై వచ్చి శ్రీకృష్ణుని స్తుతినిగానముచేసిరి. ౫౯.

మూ॥ ఇతి మల్లగణం విపత్తిం విచక్ర మాతేనతూ రుజా సమితౌ ।

సింహావివ చ సగర్వం విచక్రమాతే నతూరుజాసమితౌ ॥ ౬౦॥

ప-వి॥ ఇతి, మల్లగణమ్, విపత్తిమ్, విచక్రమ్, ఆతేనతూః, రుజా, సమితౌ, సింహా, ఇవ, చ, సగర్వమ్, విచక్రమాతే, న, ను, ఉరుజాసమ్, ఇతౌ. ౬౦.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి-నవమ్, మల్లగణం సమితౌ- యుద్ధే, రుజా-వీడగూ, విపత్తిమ్-విగతాధిపతిమ్, విచక్రమ్ - విగతసేనాచక్రంచ, ఆతేనతూః - కృతనన్తౌ. కంచ-సింహావివచ సగర్వం విచక్రమాతే - విక్రాస్తవన్తౌ. ఉరుజాసమ్ - మహాశీం వీడామ్, సత్వితౌ - నతుప్రాప్తౌ, అక్లేతేన విక్రాంతావిత్యర్థః. ఆతేననుదితి అజ్ఞాపూర్వాత్సన్తోతేలి=ట్. ద్వివచనమ్. విచక్రమాతే ఇతివిపూర్వాత్క. (౧) “వేఃపాదలిహారే” ఇత్యాత్మనేపదమ్, ఉరుజాసమితీ (౨) “జను-హింసాయామ్” ఘర్ష. ఉరుశబ్దేన విశేషణసమాసః. ౬౦.

తా॥ ఈవిధమున యుద్ధమంగు రామకృషులు మల్లపైన్యమును బీడించి యనాభముగఁజేసి చిన్నచిన్నముగఁగోడఁగొట్టి నిరుపద్రవులై సింహములవలె బరాక్రమించిరి. మూ॥ కంసస్సహరిం సఖభి స్సహస్తతాడమ్బరం సహ సమేతమ్ ।

వీర్య వ్యధితోఽబల్బత్సహస్తతాడమ్బరం సహస మేతమ్ ॥

ప-వి॥ కంఠ, సహరిమ్, సఖభిః, సహస్తతాడమ్, బలమ్, సహ, సమేతమ్, వీర్య, వ్యధితః, అబల్బత్, సహస్తతాడమ్బరమ్, సహసమ్, మేతమ్. ౬౧.

వ్యా॥ (కంసఇతి) సహరిమ్- హరిణాసహితమ్, బరమ్- బలమ్-బలభద్రమ్, సఖభిస్సహ సమేతమ్-సజ్జితమ్, సహస్తతాడమ్- పరస్పరహస్తతాడనేనసహితమ్, సహస్తతాడమ్బరమ్-సహసా- బలేన, వితతం ఆడమ్బరం యస్యతమ్, సహసమ్ - హసనహితమ్, తం ఏతం వీర్యవ్యధితః ఏవం అబల్బత్. ౬౧.

తా॥ రామకృష్ణులిద్దఱును బలాధ్యులై సఖులతోఁగూడ నశ్వికరతాళమువేయు చుఁదిరుగుచుండఁగఁజూచి కంసుఁడు దుఃఖితుఁడై యివిధంబునఁజెప్పెను. ౬౧.

మూ॥ ఏతౌ మయి మల్లాహ్వయనిష్కాసనతః కృతావమతీ ।

భవతాం శిశూ పరోక్షం నిష్కాసనతః కృతావమతీ॥ ౬౨॥

ప.వి॥ ఏతౌ, మయి, మల్లాహ్వయనిష్కాసనతః, కృతావమతీ, భవతామ్, శిశూ, పరోక్షమ్, నిష్కాసనతః, కృతౌ, అమతీ. ౬౨.

వ్యా॥(ఏతావితి) ఏతౌ శిశూ మల్లాహ్వయస్య మమ నిష్కాస్య-
భవస్య, ఆసనతః - క్షేపణతః, మయి కృతావమతీ-కృతావమానౌ,
మామవమతవంతౌ, అమతీ-బుద్ధిహీనౌ, బహునిష్కాసనతః-ప్రసహ్య
ప్రసాపనేన పరోక్షం కృతౌ భవతామ్. ౬౨.

తా॥ ఈపిల్లవాండ్రు నామల్లలనుజంపి బుద్ధిహీనులై నన్నవమానపతిచిరి గాన
వీరిని యవతలఁద్రొసివేయుఁడు. ౬౨.

మూ॥ యోయోఽస్యసహహసన్ సుహృదాసీదాసజ్జవాన్నమస్యాతః ।

హర్తవ్యం భవ మఖిలం దాసీదాసజ్జవాన్నమస్యాతః ॥ ౬౩ ॥

ప.వి॥ యః, యః, అస్య, సహ, హసన్, సుహృత్, ఆసీత్, ఆసజ్జవాన్, నమ
స్యాతః, హర్తవ్యమ్, భవమ్, అఖిలమ్, దాసీదాసమ్, గవాన్నమ్, అస్య, అతః. ౬౩.

వ్యా॥ (యోయఇతి) యోయః అస్య కృష్ణస్య సుహృత్,
నమస్యాతః - పూజాతః, పూజాంకర్తుమ్, అనేనసహ హసన్ అస్మిన్
ఆసజ్జవాన్ - స్నేహవాన్, ఆసీత్. ఆప్తైవంభూతస్య కృష్ణసుహృదః
సర్వస్య ఆతపవ - సహహసనాత్కారణాత్, భవమఖిలం తథా దాసీ
దాసం గవాన్నమ్ - గోధవమ్, అన్నం అదనీయంచ ప్రీహ్యధికమ్,
సర్వం హర్తవ్యమ్, సర్వస్వహరణం కర్తవ్యమిత్యర్థః. నమస్యాత ఇతి
(౧) “నమోవరివన్” ఇత్యాదినా పూజాయాం క్యచ్. (౨) “అప్ర

త్యయాత్” ఇత్యకారప్రత్యయః. దాసీదాసమితి- దాస్య దాసాశ్చేతి ద్వస్త్యః. (౧)*గవాశ్చప్రభృతిషు పాతా దేకవద్భావః. గవాన్నమితి గావశ్చాన్నానిచేతి ద్వస్త్యః. (౨) “అవశ్చాన్యాయనస్య” ఇతి గోశబ్దస్య అనజాదేశః. తతస్సనణాదీఘః. ఇహాపి పూర్వవదేకవద్భావః. అథవా- గవా అన్నమిత్యసమాసోఽయమ్; గోధనేనసమా అన్నమపి హర్తవ్యమిత్యర్థః. ౬౩.

తా || శ్రీకృష్ణనియంగుః శ్రీలికలనాగై వానికి శ్నేహితులై వానితోఁగూడ చేరి నన్నుఁబరిహసించిన నవ్వాది గోవులయొక్క దాసీదాస పశ్యన్నాది సమస్తధనముల నపహరింపుఁడు. ౬౩.

మూ॥ అపవరకభూషణీతరవి కారాయా స్వసా ధవ శ్చార్థాః॥
నేయా నికృతిపరా బహి రవికారా యాస్వసాధవ శ్చార్థాః॥

ప-వి॥ అపవరకభూష, అనీతీతరవి, కారాయాః, స్వసా, ధవః, చ, అర్థాః, నేయాః, నికృతిపరాః, బహిః, అవికారాః, యాసు, అసాధవః, చార్థాః. ౬౪.

వ్యా || (అపేతి) స్వసా-దేవకీ, తస్యాః ధవః-నసుదేవః, అర్థాః-నస్తగోపాదయోవై శ్యాః, మయ్యస్తకరణే నికృతిపరాః బహిరవికారాః-బాహ్యచేష్టాభిః మయిస్సాచికూల్యవికారమనావిఘ్నర్వంతః, కారాయాః - కారాగృహస్య, అపవరకభూష - గర్భాగృహేషు, నేయాః-నేతవ్యాః, కథమ్-అనీతీతరవి-ఆదిత్యోయథా వీక్షీతుం నశక్నోభవేత్, తథా నేయాః. అపవరకభూషవ ప విశేష్యస్తే - యాసు భూమిషు అసాధవః - దురాత్మానః, చార్థాః-చారయితవ్యాః. అర్థా ఇతి (౩) “అత్యస్వామివైశ్యయోః” ఇత్యర్థశబ్దో వైశ్యజాతివాచితయా నిపాతితః. నస్తగోపాదయో వైశ్యజాతయసేవ పశుపాలనవృత్తయ ఇతి పూర్వమేవోపపాదితః. ౬౪.

తా॥ వాచెల్లెలన దేవకీని, దానిమగఁడైన నసుదేవునిని, మనస్సులో నాకడ

(౧) పా-నూ-౨-౪-౧౧. (౨) పా-నూ-౬-౧-౧౨౩. (౩) పా-నూ-౭-౧౧౦.

కారమును చలించి బయటికి నాకనుహులవలె నటించుచున్న నస్వగోపాదులను, మరాత్తులను గాను ఏఱ్ఱులుపఁబడినదియు మూర్ఖ చర్మనముకూడ లేనిదియునగు చెరసాలలోఁ బెట్టివేయుఁడు. ౬౪.

మూ॥ ఇతి కంసోఽకృత జ్వలైర్ రాజ్ఞాం హస్తవ్యతానియతః ।

తాభ్యా మవమతి రగ్రే రాజ్ఞాం హస్తవ్యతాని యతః ॥ ౬౫॥

ప-వి॥ ఇతి, కంసః, ఆకృత, జ్వలైర్, ఆజ్ఞాప్, హస్తవ్యతానియతః, తాభ్యామ్ అవమతిః, అగ్రే, రాజ్ఞాప్, హస్త, వ్యతాని, యతః. ౬౫.

వ్యా॥ (ఇతీతి) ఇతి - ఈదృశైః, జ్వలైర్, కంసః ఆజ్ఞామకృత. కీదృశః - హస్తవ్యతానియతః - హస్తవ్యతయా-వధ్యతయా, నియతః. ఏవం రామకృష్ణయో నిఁగ్రహంప్రతి కంసస్యాజ్ఞాపనే కారణముచ్యతే-హస్తేతి కవేస్సన్తోషం ద్యోతయతి. తాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం రాజ్ఞామగ్రే కంసస్యాఽవమతిః వ్యతాని యతః, అతఏవాఽఽజ్ఞాంకృతవాక్. వ్యతానీతి - విపూర్వాత్తనో తేః కర్తృణిలుజే. ౬౫.

తా॥ రామకృష్ణులు, తన్నున నేక రాజులముందట నవమానపటిచిరనిక్రోధముచేత కంసుఁడు సన్నిహిత మరణఁడై యీవిధముగఁ గూతవేసి యాజ్ఞాపించెను. ౬౫.

మూ॥ తస్య హరి జితమల్లసమాజగ్రాహాఽపరీక్షమాణస్య ।

ఉత్పత్య మచ్ఛకం కచ మాజగ్రాహాపరీక్షమాణస్య ॥ ౬౬॥

ప-వి॥ తస్య, హరిః, జితమల్లసమాజగ్రాహః, అపరీక్షమాణస్య, ఉత్పత్య, మచ్ఛకమ్, కచమ్, ఆజగ్రాహ, ఉపరి, ఈక్షమాణస్య. ౬౬.

వ్యా॥ (తస్యేతి) జితమల్లసమాజగ్రాహః - అవహారాభ్యో జలచరో గ్రాహ ఉచ్యతే. (౧) “విభాషాగ్రహః” ఇతి ణః. సమాజః - సమూహః, జితః మల్లానాం సమాజాభ్యో గ్రాహో యేన స తథోక్తః, ఏవంభూత స్స హరిః అపరీక్షమాణస్య - కార్యాకార్యపరీక్షాం కర్తు మశక్తస్య, అతఏవ పరుషాని నదతః తస్య ఈక్షమాణస్య, అతఏవ

మశ్చముత్పత్త్య తస్య కచమ్-కేశమ్, ఉపరి జగ్రాహ- హస్తేన గృహీతవాన్.

౬౬.

తా|| తరువాత, మల్లానకుండైన శ్రీకృష్ణుడు పైకగిరి, కార్యాకార్యవివేకములేని వాడై యాకసమునుజూచుచున్న కంసుని మంచముమీదఁ బడుకీ వాని జుట్టునుబట్టి యాడ్చిక్రిందఁద్రోసెను.

౬౬.

మూ|| య స్వస్తిన్ ద్రోహం త్నాం నిపాత్య గాత్రిస్య తస్తస్య |

ఉపరి హరి న్యకపతద్గం నిపాత్య గాత్రిస్య తస్తస్య || ౬౭ ||

ప-వి|| యః, స్వస్తిన్, ద్రోహమ్, త్నామ్, నిపాతి, అగాత్, త్రస్యతి, తస్య, ఉపరి, హరిః, న్యకపతత్, గామ్, నిపాత్య, గాత్రిస్య, తస్తస్య.

౬౭.

వ్యా || (యథితి) యః కంసః స్వస్తిన్ - కృష్ణే, త్నాం నిపాతి- అసురవధేన భూమే నికతిరాం పాలనం కుర్వతి, ద్రోహమగాత్ - ద్రోహం ప్రాప్తవాన్. తస్య కంసస్య అధునా త్రస్యతః తస్య శరీరం గాం నిపాత్య - భూమా పాతయిత్వా, తతివప తస్తస్య-క్షీణస్య తస్య గాత్రిస్య ఉపరి న్యకపతత్. నిపాతీతి (౧) “పా-రక్షణే” ఇత్ర స్తః. సప్తమ్యస్తః. తస్తస్యేతి. (౨) “లిను-ఉపక్షయే” నిష్ఠా.

౬౮.

తా|| జగ్రత్కుండైన శ్రీకృష్ణుడు, తనయందు ద్రోహమునాచరించి యిప్పుడు వణకుచున్న కంసునిఁ గ్రిందఁబడిఁద్రోసి వాని శరీరముమీదఁ బడు దుమికెను.

మూ|| ఇతి పతితస్య పలాయత విశ్వా సేనాఽథ వేష్టమానస్య |

అనివార్యా ప్రణయేన తు విశ్వాసేనాఽథ వేష్టమానస్య ||

ప-వి|| ఇతి, పతితస్య, పలాయత, విశ్వా, సేనా, అథ, వేష్టమానస్య, అనివార్యా, ప్రణయేన, తు, విశ్వాసేన, అథవా, ఇష్టమానస్య.

౬౯.

వ్యా|| (ఇతితి) అథ భువి పతితస్య వేష్టమానస్య - పరిలురతః, కంసస్య సేనాపి - పలాయత- పలాయనం కృతవతీ. వైవ విశేష్యతే- కంసే ప్రణయేన - స్నేహేన, అథవా- తద్గతేన విశ్వాసేనచ సర్వథా

ప్యనినార్యానివారయితుమశక్త్యా. కంసపవ విశేష్యతే- ఇష్టమానస్య-
ఇష్టపూజనస్య, ఇష్టంహి తస్యాః కంసస్య మానమ్, తథాఽపి భయాలి
భారాత్తమనాదృత్య పలాయతేత్యర్థః. ౬౮.

తా || ఇట్లు నేలలోఁబడి పొగ్గుచున్న కంసుని జూచి వానియొక్క నైవ్యము
వానియందతిప్రీతికల్పింపఁ జూచి గౌరవముండఁజేతుకలఁజెయున్నను మిక్కిలి భయపడి యని
వార్యమై పలుకఁజెను. ౬౮.

మూ॥ హతమగ్రే సచకషణచరజ్గంపరితోఽద్యసవయసాంహసతామ్ |

ప్రఘసమథత్తచమధురిపురజ్గంపరితోద్యసవయసాంహసతామ్ |

స-వి॥ హతమ్, అగ్రే, సః, చకర్ష, చ, రజమ్, పరితః, అద్య, సవయసామ్,
హసతామ్, ప్రఘసమ్, అథత్త, చ, మధురిపుః, అజమ్, పరితోద్య, సః, వయసామ్,
హ, సతామ్. ౬౯.

వ్యా॥ (హతమితి) అద్య - అస్తికాలే, స హరిః హతం కంసం
రజ్గంపరితః-రజస్య పర్యంతే, హసతాం సవయసామ్-సఖనామ్, అగ్రే
చకషణ - కృష్టవాక్. కించ - స మధురిపుః తస్య కంసస్య అజమ్-
శరీరమ్, పరితోద్య-పరితస్తోదయిత్వా-శకలీకృత్య, తిత్ర రజ్గే సతామ్-
విద్యమానానామ్, వయసామ్ - పక్షిణామ్, ప్రఘసమ్ - భక్షణమ్,
అథత్త - కృతవాక్. హశబ్దః ప్రసిద్ధా. ౬౯.

తా॥క్రిష్ణుఁడు తనన్నేహితులముందఁగఁగసునిఁజంపివానిశరీరమును నాయుద్ధ
రజ్గముందంతటనీడ్చి ఛిన్నభిన్నముగఁజేసి యామాంసమును పక్షులకాహారముగఁజేసెను.

మూ॥ కంసహనం వీక్ష్య జనో ముముదే తతస్సప్సరస్సుకమలాస్యమ్ |

బ్రూమ స్సురేషు నికషాఽముముదేతస్సప్సరస్సుకమలాస్యమ్ ||

స-వి॥ కంసహనమ్, వీక్ష్య, జనః, ముముదే, అతః, స్వప్సరస్సుకమలాస్యమ్,
బ్రూమః, స్సురేషు, నికషా, అముమ్ గ్రి ఉదేతస్వప్సరస్సు, కమ్, అలాస్యమ్. ౭౦.

గ్రి ఆశ్రవ్యాఖ్యానే “ఉదే” తిమాలస్థమక్షరద్వయం నదృశ్యతే. ఉదేతస్వప్సర
స్సు- ఉత్-ఉర్ధ్వమ్-అకాశే, అ-సమస్తాత్-ఇతస్వప్సరస్సు ఇతిస్యాత్. ఉత్-
అ-ఇతస్వప్సరస్సు ఇతివా పదవిభాగస్సాన్యత్.

వ్యా || (కింసేతి) కంసహనమ్ - కంసంహతవన్తమ్, తం హరిం
 వీక్ష్య సర్వో జనః ఆతపిత కంసవధాత్ ముముక్షే. స్వప్నరస్సుకమ
 లాస్సమితి హరి విశాశేష్యతే - శోభనా అపః యస్త్రితత స్వప్, శీత
 లోదకమిత్యర్థః. (౧) “సహజనాత్” ఇతిప్రతిపేధాత్ (౨) “ఋ
 కూర్వరభూః” ఇత్యాదినాసమాసాన్తాభావః. స్వప్ చతత్ సంతేతి స్వ
 ప్నరః, సుకమలమ్ - శోభనకమలమ్, స్వప్నరస్సంభూతసుకమలసద్భు
 తాస్యమ్ - శీతలోదకసంభూతత్వాత్ ప్రశీతలకమలసద్భుతనదసమిత్యర్థః.
 ఏవంభూతముఖం అముం హరిం నికషా - తస్య సమీపే, సురేషు - దేవే
 షు, ఇతస్వప్నరస్సు - ప్రాప్త్య శోభన మేనకాద్యప్నరస్సు మధ్యే,
 కంసురం అలాస్యమ్ - నృత్తరహితమ్, బ్రూమః? సర్వా ఆప్నరసోదేహశ్చ
 నృత్యంతిస్తేత్యర్థః. కంసహనమితి (౩) “బ్రహ్మభూణవృత్తేషుక్విప్”
 ఇత్యత్ర ఉపపదనియమపక్షస్య ప్రాయిత్యత్ (౪) “క్విప్ చ” ఇతిక్విప్.

తా|| అప్పుడు జనులు, కంసాస్తమించిన శ్రీకృష్ణునియొక్క, శీతలోదకపూరిత
 తటాకమున్నుతకమలకుసుముగుంటి వదనమునుచేరించి సంతోషించిరి. శీతలను
 మేనకాద్యప్నరసలునుపచ్చి యా శ్రీకృష్ణునిదగ్గఱ నానావిధముగ నర్చనముచేసిరి. ౨౦.
 మూ|| సమవాద్యస్త చ హాషితసనాభి వాద్యాన్యథాఽఽజ్యాయః ।

(క్రీడన్నత్యక్రామత్స నాభివాద్యాన్యథాజ్యాయః ॥ ౨౧॥

ప-వి|| సమవాద్యస్త, చ, హర్షితసనాభి, వాద్యాని, అభ, ఆజ్యా, యః,
 క్రీడన్, అత్యక్రామత్, సః, న, అభివాద్యాన్, యథాజ్యాయః. ౨౧.

వ్యా || (సమేతి) ఏవంవిధే శత్రువధనిమితైః భుదయే ప్రాప్తే
 మాజ్ఞలికాని వాద్యాని సమవాద్యస్త - సమ్యగ్వాదితాన్యభూవః.
 హాషితసనాభి - హాషితాః సనాభయః - బాన్ధవాః పసుదేవనస్త

(౧) పా-నూ-౫-౪-౬౯.

(౨) పా-నూ-౫-౪-౭౪.

(౩) పా-నూ-౩-౨-౮౭.

(౪) పా-నూ-౩-౩-౭౬.

గోపదయః యథా స్యు స్తథేత్సర్థః, అథ - తదనంతరమ్, యోహరిః
అజ్యా - గజమల్లాదిభిస్సహ యుద్ధేన క్రీడన్, సః హరిః అభివా
ద్యాత్ - అభివాదయితవ్యాత్, ఉగ్రసేన పసుదేవప్రభృతీత్, యథా
జ్యాయః - యథాజ్యేష్ఠమ్, క్రమేణాభివాదనేవిషయే నాత్మకా
మత్ - నాతిక్రాంతవాత్. సర్వానపి యథాక్రమ మభివాదితవానిత్సర్థః.

తా॥ తరువాత, కంసవధజన్యసన్తోషముచేతి మజ్జశవాద్యములుపొయించిరి. బన్ధ
వులందఱును సన్తోషించిరి. అనంతరము శ్రీకృష్ణుడు ఉగ్రసేన పసుదేవాదికులవృద్ధు
లను యథాక్రమముగ నమస్కరించెను. ౭౮.

మూ॥ పుత్రో మేంహసి కిల సతి సదేవ కీదృశ్యతోపగతః।

స్త్రుత ఇతి దేవక్యాయ స్స దేవకీదృశ్యతోపగతః॥ ౭౯॥

ప.వి॥ పుత్రః, మే, అంహసి, కిల, సతి, సదా, ఇవ, కీదృశి, అతః, అపగతః,
స్త్రుతః, ఇతి, దేవక్యాయ, యః, సః, దేవకీదృశ్యతోపగతః. ౭౯.

వ్యా॥ (పుత్ర)ఇతి కిలశబ్దో విమర్శం ద్యోతయతి. కీదృశి-కీదృ
గూర్భతే, మే - మమ, అంహసి - పాపే, సదా-సర్వస్మిన్ కాలే, ఇవ,
సతి - విషయమానే, స్థిరత్వమితేకిల, అతః - అస్తాద్దేశాత్, మమ
పుత్రః కృష్ణః అపగతః ఇతి-ఈదృశ్యా బుద్ధ్యా యుక్తయా దేవక్యాయ
యస్త్రుతః. ఉత్కణ్ఠితః, స కృష్ణః తదాసీం దేవకీ దృశ్యతోపగతః-
దేవక్యాయ దృశ్యతామ్ - సర్వప్రకారేణానుభవసియతామ్, ఉపగతః-
ప్రాప్తోభూత్. స్త్రుత ఇతి (౧) “స్త్రు- ఆధ్యానే” ఇత్యుత్కణ్ఠాగ్ధే
తతోనిష్ఠా. ౭౯.

తా ॥ ఇంతకుముందు దేవకీదేవి, నేనెట్టిపాపము నాచరించితిని తేలియదు,
దానివలనగదా నాకొమరుడైన శ్రీకృష్ణుడు దేశాంతరమువెళ్ళిపోయెను. అనియే శ్రీ
కృష్ణుని స్మరించిచూడనాశపడెనో, అశీకృష్ణుడప్పుడు దేవకియొక్క కంటినుందఱు
వచ్చినిలిచెను. ౭౯.

మూ॥ నహాణ్యనవగ్రహగతి జోషణమాయన్తు సుజనానామ్ ।

నహాణ్యనవగ్రహగతిజోషణమాయన్తు సుజనానామ్॥ ౭౩॥

ప-వి॥ వహ్నాణి, అనవగ్రహగతి, జోషణమ్, ఆయన్తు, సుజనానామ్, వహ్నాణి, అనవగ్రహగతి జోషణమాయన్తు, తు, సుజనానామ్. ౭౩.

వ్యా॥(నహాణ్యేతి) ఏవ మభిలషితకంసవధావధౌ కావ్యేఽస్త్రిక్ సమాపనీయే ఆశీర్వాదేన సమాపయిషుమారభతే. వహ్నాణి వృష్టయః, అనవగ్రహగతి - అవగ్రహస్య - వహ్నాపతిబద్ధస్య, ప్రాప్తిరహితం యథాతథేత్యర్థః, జోషణమ్ - ప్రీతానమ్, సేవనంవా, ఆయన్తు - ప్రాప్నువన్తు. సుజనానామ్ - సజ్జనానామ్, జోషణమితి గతేన వదేన సంబద్ధః. కించ- తేషామేవ సుజనానాం నహాణి- సంగత్సరాః, అనవగ్రహగతిజోషణమాయన్-నవానాం గ్రహాణామ్-ఆదిత్యాదీనామ్, గతివిశేషేణ జాతాయాః. ఓషణాహపాయాః- వీడాహపాయాః, మాయాయాః-నికృషేః, అభావః యథాస్యాత్. తథా ఆయన్త్వితిసంబద్ధః. తుశ్చో విశేషం ద్యోతయతి- సుజనానామితి-ప్రకృతానాం సుజనానాం విశేషణమ్. శోభనం జనమ్ - జన్మ, యేషాం తేత్యోక్తాః. జన్మేర్హజస్తస్య (౧) “జనివన్మోశ్చ” ఇతి వృద్ధిసతిషేధః. జశస్య ఓషణశబ్దే పరతిః (౨) “ఏజీపరరూపమ్” ఇతి పరరూపమ్. ౭౩.

తా॥ ఇట్లు కంసవధావృత్తిన ప్రకృతికృతమితియనుకరించి కావ్యవ్రతుడు మజ్జాపరణముచేయుచున్నాడు. ఆయాకాలములందుఁదగిన వర్షములుపురియ సజ్జనులు సుప్రితులై, మూర్ఖునివగ్రహములయొక్క వక్రగత్యాదిజన్య పీడాలు లేమియులేక నిరుపద్రవులై సుఖింతురుగార.

౭౩.

మూ॥ భవతాదర్శ్యామానా ధీరాచారం సమాగతా మే శమ్ ।

భవతాదర్శ్యామానా ధీరా చాచారం సమా గతా మే శమ్॥౭౪॥

ప-వి॥ భవతాద్యర్థాత్, ఊనా, ధీః, ఆచారమ్, సమాగతా, మే, శమ్, భవతాత్, అగ్ధ్యా, అదూనా, ధీరా, చ, అరమ్, సమా, గతా, మేశమ్. ౭౪.

వ్యా॥ (భవతాదితి) భవతాద్యర్థాత్ ఓ ఊనా - వికలా, ధీః - బుద్ధిః, ఆచారమ్ - యమనియమాదికమ్, సమాగతా-సమ్యక్ ప్రాప్తా, మే - మమసంబంధినీ, శమ్ - సుఖేన, భవతాత్ - భూయాత్. అగ్ధ్యా - అగ్ధాత్ - ప్రయోజనాత్, అభ్యుదయాద్వా, అనపేతా, (౧) “ ధర్మపథ్యభాగ్యాదాదనపేతే” ఇతి యత్ప్రత్యయః, అదూనా - అననుతప్తా- తాపత్రయరహితేత్యర్థః, ధీరా-ధైర్యవిశిష్టా, మమ ధీః, అరమ్-ధ్రువమ్, గతా-ప్రాప్తా, మేశమ్-లక్ష్మీపతిమ్, ఏవముక్తిసమస్తగుణాయుతమ్, ఆదిభూతం భగవంతం లక్ష్మీపతిం సుఖేన ప్రాప్తా భూయాదిత్యర్థః.

తా॥ నాయొక్కబుద్ధి, సంసారభోగవిరక్తముగాను, సదాచారనిరతముగాను, మోక్షాభిలాషిగాను, తాపత్రయవిహీనముగాను, ధైర్యయుక్తముగాను, కామాద్యకలుపితముగాను నయినదై, శ్రీయశవతియొక్క సంతతిధ్యానాసక్తముగానగునుగాత. ౭౪.

మూ॥ జీవే మహాయనాని హ మాయానాథే నియత్యవాక్ప్రీత్యే॥

జీవేమ హాయనానిహ మాయానాథే నియత్య వాక్ప్రీత్యే॥౭౫॥

ప-వి॥ జీవే, మహాయనాని, హ, మాయానాథే, నియతి, అవాక్ప్రీత్యే, జీవేమ, హాయనాన్, ఇహ, మాయానాథే, నియత్య, వాక్ప్రీత్యే. ౭౫.

వ్యా॥ (జీవఇతి) జీవే - సంసారబంధవతి జీవాత్మని క్షేత్రజే, మహాయనాని- మహానామ్ - ఉత్సవానామ్, అయనాని - ప్రాప్తయః, హాశబ్దో హేతౌ. మాయానాథే-మాయాయాఉపతాపకరే, కైతవరహిత ఇత్యర్థః. నాథతేరుపతాపార్థాత్కర్తృణ్యుత్. అనియతి-నియమరహితమ్, అవాక్ప్రీత్యే - అవాచీనకల్పే, నీచభూతే, - క్షేత్రజే, కైతవరహితే -

౧ అత్రాక్షరాణిగలితానిభాన్తి. సంసారభోగాసక్తేః ఇతిస్యాత్.

(౧) పా-మూ-౪-౪-౯౨.

విషయభోగాది సాంసారిక కైతవరహిత ఇత్యర్థః. ఉత్సవప్రాప్తయః - అభ్యుదయప్రాప్తయః, భవంతి, నాన్యథా; తస్మాత్, వయం తథావిధ కైతవరహితాః. సర్వే ఏవంభూత్వా హాయనాః-సంవత్సరాః, జీవేమ. కథంభూత్వా - ఇహ - అస్మిన్, మాయానాథే-లక్ష్మ్యః నాథే భగవతి, వాక్స్పేయత్య-వాక్ష్పద్ధీనియత్యేత్యర్థః. నియత్యేతి(౧) “వాల్మీకి” ఇతి యమేర్త కారలోపః. తతోహస్వస్యతుక్. ౬౫.

తా||సంసారసజ్జములేని జీవునియందు నిరవధికముగ మహోత్సవములు కలుగును గాన, మేమును సంసారవైరాగ్యమునొంది క్రియఃపతిని సంతతముమనస్సుచేధ్యానించుచు వాక్సుచేస్తామిత్తముచేయుచున్నవారమై చిరకాలము జీవించుముగాత. ౬౪.

మూ|| పరమోత్తురో మహీయాన్నా గాధ్యాసీ స మే తు నరకాస్తః|
పరమోత్తురో మహీయాన్నా గాధ్యాసీ సమేతు నరకాస్తః||

ఇతి శ్రీహరితకులతిలక శ్రీరామమిశ్రసోమనుత్సానోః
శ్రీరంగరాజ దివ్యాజ్ఞాలబ్ధ శ్రీపరాశరావరనామధేయస్య
శ్రీవత్సాజ్ఞాస్య కృతౌ
య మ క ర త్నా క రే

షోడశాశ్వాసః,

ప-వి||పరమః, అక్షరః, మహీయాన్, నాగాధ్యాసీ, సః, మే, తు, నరకాస్తః, పరమోత్తురః, మహీయామ్, నాగాధ్యాసీ, సమేతు, నరకాస్తః. ౬౬.

వ్యా || (పరమఇతి) పరమః - పూజ్యః, అక్షరః-క్షరరహితః, అవికారఇత్యర్థః. త్వరతేః పచాద్యజన్తస్య నష్టో సమాసః. మహీయాన్-మహత్తరః, నాగాధ్యాసీ - నాగరాజమ్ - అనంతాఖ్యమ్, అధ్యాసీనః, సః-ఉక్తవిశేషణవిశిష్టః, మే-మమ, తుశబ్దో విశేషం ద్యోతయతి. నరకాస్తః - నరకస్యాఽసురస్య అన్తఃభూతః, పరమోత్తురః - పరమ్ -

(౧) పానూ-౬-౪-౩౦.

1౬౮-౨ యమకరత్నా కరే సవ్యాఖ్యానే షోడశాశ్వాసః.

ఉత్కృష్టమ్, మోక్షమ్ - స్వాసుభవరూపమ్, ప్రయచ్ఛ, వక్ష్య
మాణం సమేత్వితి పదం పూర్వోక్తం మే ఇతి పదంచాత్ర సంబ
ధ్యతే. మహీయామ్-పూజామ్, సమేతు-ప్రాప్నుయాత్. పునరపి సపవ
విశేష్యతే- నరకాంతః - నరకస్య - సంసారస్య, అంతః - అంతకరః,
నాశకరః, అథవా - నరేషుకాంతః, మహీయాన్ - మహీం గచ్ఛ, అ
థవా - నరవత్ కాంతః - కమనీయః, యద్వా - నరాః- మనుష్యాః,
కః-బ్రహ్మాదయః, తేషామంతభూతః, సర్వసంహారేత్వర్థః. నాగాధ్యాసీ-
నాగస్య - గజస్య, ఆధేః - వీడాయాః, అస్యతి - క్షేపకః. మే ఇతి
పూజాపేక్షయా (౧) “కర్తృకర్తృణోకృతి” ఇతి కర్తృరివస్థి. మహీ
యామితి మహాశబ్దాత్ ఈయసుని టిలోపః. కణ్వాదియంతాత్ (౨) “అప్ర
త్యయాత్” ఇతి అప్రత్యయః.

౭౬.

ఇతి శ్రీహరితకులతిలక శ్రీరామమిశ్రసోమనుత్సాహః
శ్రీరజ్జరాజ దివ్యాజ్ఞాలబ్ధ శ్రీపరాశరాపరనామధేయస్య
శ్రీవత్సాజ్ఞాస్య కృతౌ

య మ క ర త్నా క ర వి వ ర ణే

షో డ శా శ్వా స ః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః.

తా॥ సర్వలోకపూజ్యుడై, నిర్వికారుడై, గొప్పవాడై, అవస్తకాయయై,
సరకాసురాంతకరుడై, మోక్షప్రదుడై, గజేంద్రాధిపారుడై, సంసారవిమోచకు
డైన శ్రీకృష్ణుడు నాయొక్కస్తుతి రూపపూజను స్వీకరించుగాక.

౭౭.

య మ క ర త్నా క ర స్స వ్యా ఖ్యా నే

స్స మా ప్తః,

శ్రీవత్సచిహ్నుశ్రేభ్యో నమ ఉక్తిమధీమహి ।
 యదుక్తం స్త్రీయీకణ్ఠే యాన్తి మజ్జళసూత్రతామ్ ।
 వందే శ్రీవేంకీపుత్రం కజ్జపత్రేక్షణశ్రియమ్ ।
 సరామంచ ససత్యం మే ధనం గోపీజనప్రియమ్ ॥
 యస్మకానామాకరోయం కంసధ్వంసకథా తథా ।
 చక్రార చరితం కృత్స్నం శ్రీవత్సాంజ్ఞః పరాశరః॥
 కథముచ్చయకావ్యార్థం యమకోపహతా మతీ రసం యమనే ।
 కథివాధిష్ఠాంప్రీతిం యమకోపహతామతీరసంయమనే ॥
 అతితర సాదృశ్యస్తే నక్వచిదపి సూక్తియో యస్య ॥
 అతితరసా దృశ్యస్తే సాదృ మిదం తత్పరాశరంకావ్యమ్ ॥
 స్ఫురన్నానారీతి వ్యతికరవశా ద్భీషణమపి
 ప్రకృత్యా కల్యాణం గగనమివ గమ్భీరమధురమ్ ।
 సరిచ్ఛేత్తుం బుద్ధ్యాకథివ ఖలు గత్నాకరమివ
 ప్రగల్భా లోకేస్యాదిధియమకరిత్నాకరమపి ।
 యథాకారం చిత్తే లిఖతుమపి కావ్యవ్యసనినః
 పరంక్లిశ్యస్తేతే నిపుణమతియోక్త్యాపి కవయః ।
 కవేశ్వీవత్సాంజ్ఞాత్సునిభృతపదం నిగతాతవతీ
 జయత్యేషా తావద్భువి యమకరత్నాకరణి॥
 శ్రీవత్సాంజ్ఞామహం వందే శ్రీరక్తేశపదాశ్రయమ్ ।
 రామానుజార్యపాదాబ్జవిన్యస్తాత్కథరంసదా॥

శ్రీ వ త్స చి హ్న మి శ్రే భ్యో న మః,